

A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'
ÉVKÖNYVEI.

HARMADIK KÖTET.

BUDÁN.

A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETÜIVEL.

1857.

Károlyi 1857.

Rayx. Barabás.

Metzse' Mayer Károly Nürnbergben.

BERZSENYI.

Eredetie Dobrenteinél.

SZÉGEI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

Lelt. napló: **vi. b** Lsz.: **105**

..... csoport: szám.

105

A' M. T. TÁRSASÁG'

É V K Ö N Y V E I

1834 – 1836.

III. KÖTET.

Egy uozél, két rézmetszettel 's hét kőrajzzal.

BUDÁN.

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETÜIVEL.

1838.

SCHEDER FERENCZ' ÜGYELÉSE ALATT.

T A R T A L O M.

ELSŐ OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI.

1834. NOV. 24TÓL 1835. SEPT. 16IG.

DÖBRENTAI GÁBOR TITOKNOKTÓL.

HETI ÜLÉSEK.

November' 24. 1834. — September' 6. 1835.

Nagy szótárhoz készültek' folytatása, 3. Műszótár. Tájszótár. Kettős betűk' egyszerűítése. Régi m. nyelvemlékek, 4. Kéziratok' bejötté. Természettudományi műszótár, 7. Historiai források' gyűjtése. Marczibányi Lajos' jutalmára érkezett nevelési pályamunkák, 8. Drámai pályamunkák 1834/5re, 10. Törvény- és természettudományi versenyfeleletek 1833ról, 11. Pokolvar ellen titkos gyógyszer, 12. Zsivora' tudósítása Párizsból. Petrovics' tudósításai, 13. Bibliographiai tudósítások. Pénzgyűjtemény' mikép felállításához javaslat, 16. Könyvtár' szaporítása. Népdalgyűjtemény. Évkönyvi értekezés. Könyvbélyeg. Tudománytárhoz antieriticiái függelék, 17. Horváth Jánosra emlékezés. 18

HATODIK NAGY GYÜLÉS.

Sept. 7. — 15. 1835.

Stettner és Sztrokay elfoglalják rendestagi székeket, 18. Nagy szótár. Régi m. nyelvemlékek, 19. Bővebb határozatok a' 200 arany' elítélésében, 23. Törvény- és természettudományi jutalmak' elítéltetése, 24. Marczibányi-jutalomé. A' szomorujátékok' ügye. Birák 1835/6ra. Ajánlott kéziratok, 25. Czech' tudósítása a' bécsi cs. könyvtárról. Játékszíni küldöttség, 26. Hist. 's math. kérdések 1835re. Georch és Forgó †, 27. Névkönyv 1836ra. Külföldi dolgok, 28. Schelling' válasza a' tatrosi másolatra nézve. Nyomtatásban bemutatott könyvek. Kisfaludy K. két munkája francziául. Pénzgyűjtemény' elrendelése, 29. Tagok életrajzaik. Népdalgyűjtemény. Dercsényi' új felfedezése. Fülöp J. bányász műszavai. Farkas F. ajándékkönyvei. Hollók I. ajánlkozása. Elfogadott munkák' sajtósora, 30. Az alaprajzi kiküldöttség' irományai a' levéltárba tételnek. Virág' emléke. Kéziratsajátsági jog. Titoknok lemondása, 31. — MÁSODIK ELEGYES ÜLÉS. Titoknok- és segédjegyző-választás, 32. - Tagválasztások 32

IV

IGAZGATÓSÁG' ÜLÉSE.

Sept. 9. — 12. 1835.

1833tól fogva teljes gyűlés' nem tarthatásának okai, 35. Elnökválasztás' kir. megerősítése. Pártfogó' leirása, 36. Sztrokay, r. taggá neveztetik, 36. Némelly fizetések' kirendelése. Elhunyt Végh István helyett Perényi Zs. igazgató taggá választatik. Deligne hgné és Nákó' ajánlatai. Kölcsey, Kisfaludy S. helyére mozdítatik elő, 37. Újabb költségek' kirendelése. Könyvtár 's pénzgyűjtemény' felállítása, 38. Pénztár-vizsgálat. Elnökválasztás, 39. Másod előterjesztés az országgyűléséhez 40—51

NEGYEDIK KÖZ ÜLÉS.

Sept. 13. 1835.

Jegyzőkönyv 52

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI.

HATODIK ÉV.

1835. NOV. 16. — 1836. SEPT. 10IG.

SCHÉDEL FERENCZ TITOKNOKTÓL.

ELSŐ SZAKASZ: KIS GYÜLÉSEK.

1835. NOV. 16. — 1836. AUG. 29IG.

ELSŐ CZIKKELY.

Nyelv körüli munkálatok.

I. Szótári munkálatok	56
II. Grammaticai munkálat	58
III. Régi m. nyelvemlékek	58

MÁSODIK CZIKKELY.

Tudományos munkálatok és kiadott munkák.

I. Tagok' értekezései	59
II. Hazai történetekre szolgáló kútforrások' gyűjtése: Petrovics' vizsgálatai a' külföldön, 59; Gorovei a' bánági bolgárok' dolgában, 76; Gegó' utazása Moldvába's a' neki adott utasítás	76
III. Közhasznú tudományos kézikönyvek' ügye	77

IV. Tudománytár	81
V. Kiadás végett beküldött kéziratok; 's utasítás vizsgálóik' számára	82
VI. A' kis gyűlések' folyamatja alatt megjelent munkák	83

HARMADIK CZIKKELY.

Jutalmak.

I. Az 1834iki nyelvtudományi pályamunkák' sorsa	84
II. Az 1834iki philosophiai pályamunkák' sorsa	85
III. Az 1835/6iki dramai pályamunkáké	86

NEGYEDIK CZIKKELY.

Játékszíni ügy.

A' játékszini küldöttség' munkálatai 's az általa eszközölt repertorium' lajstroma . . .	87
--	----

ÖTÖDIK CZIKKELY.

Elhunyt tagok.

Átnézet	90
B. Férussac Endre	90
Ercsei Dániel	91

MÁSODIK SZAKASZ: VII. NAGY GYÜLÉS.

SEPT. 1. — 10. 1836.

Szász és Fábán elfoglalják rendestagi székeket. A' főtárgyakra szokás szerint küldöttségek nevezetnek. G. Széchenyi István' képe, 92. Nagy szótár, 93. Műszótárak. Nyelvemlékek, 94. Pályamunkák, 142. Új jutalomtételek. Nyomtatás végett elfogadott kéziratok. Tudománytár' szerkesztősége változik, 143. Közhasznu tudom. kézikönyvek. Játékszini küldöttség. A nagy gyűlési küldöttségek' tudósításai, 144. Petrovics-gyűjtemény. A' Hunyadi-ház' levéltára. Gegő' tudósítása a' székely földről, 145. Gyűlési nyilvánosság. Választások 146

IGAZGATÓSÁGI GYÜLÉS.

Sept. 2—10.

Elnökök' megerősítése. Új alapítványok, 148. Pénztári rendeletek. Fizetések, 149. Jutalmak, tiszteletdíjak, nyomtatások, 150. Kéziratsajátsági jog. Utazások. Játékszín. Külföldi dolgok. Szabad posta iránt. Választások 151

ÖTÖDIK KÖZ ÜLÉS.

Sept. 11. 1836.

Jegyzőkönyv	152
-----------------------	-----

B E S Z É D E K.

I. Beszéd, mellyel a' 3d. köz ülést megnyitá <i>G. Teleki József</i>	156
II. Emlékbeszéd Simai Kristóf felett. <i>Horvát Endre</i>	160
III. Emlékbeszéd b. Berzeviczy Vincze felett. <i>G. Dessewffy József</i>	170
IV. Emlékbeszéd Horváth János felett. <i>Guzmics Izidor</i>	185
V. Beszéd, mellyel a' 4d. köz ülést megnyitá <i>G. Teleki József</i>	190
VI. Emlékbeszéd Simai Kristóf felett. <i>Schedel Ferencz</i>	195
VII. Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett. <i>Kölcsey Ferencz</i>	202

Életrajzi toldalékok.

B. Zach Ferencz. <i>Győry Sándor</i>	210
Végh István. <i>Schedel Ferencz</i>	212
Horváth József Elek. <i>Ugyan az</i>	213
B. Humboldt Vilmos. <i>U. az</i>	213
Klaproth Gyula. <i>U. az</i>	214
A' magyar tudós társaság' személyes állapota 1836 az új választások előtt	216
A' társaság' gyűjteményei' szaporodása 1835. jan. 'elejétől 1836. aug.' végeig	185

MÁSODIK OSZTÁLY.

A' NYELVTUDOMÁNYI, PHILOSOPHIAI ÉS TÖRTÉNETIRÁSI OSZTÁLYOK'

ÉRTEKEZÉSEI.

1834—6.

I. NYELVTUDOMÁNYI OSZTÁLY.

- I. Hellen-magyar dramaturgia. Harmadik szakasz. *Guzmics Izidór* 3
 II. A' nyelv 's annak a' lélekhez való viszonyai. Székfoglaló. *Balogh Pál* 23
 III. A' prosa, 's kifejlése' föltételei. Székfoglaló. *Fábián Gábor* 70

II. PHILOSOPHIAI OSZTÁLY.

- IV. A' szükség, mint az édelés' egyik főrugója. *Kállay Ferencz* 83
 V. Nőjogtan. A' szépnem' természeti jusainak alaptudománya. *Nyíry István*. 97

III. TÖRTÉNETIRÁSI OSZTÁLY.

- VI. A' magyarok' eredeti lakföldéről. *B. Hammer-Purgstall József* 130
 VII. Zsigmond császár és m. király' élete. Egy vaticanumi codex után. *Pod-
hradczky József* 145
 VIII. A' magyar királyok' fölavatási esküjök 's oklevelök' nyomai az Árpádok
alatt. *Czech János* 199
-

HARMADIK OSZTÁLY.

A' MATHEMATICAL, TÖRVÉNY- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLYOK'

ÉRTEKEZÉSEI.

1834 — 6.

I. MATHEMATICAL OSZTÁLY.

- I. A' folyóvizek' belsőinek tudákos ismertetése. *Nyíry István* 3
 II. Legkisebb négyzetek' elve. *Bitnicz Lajos* 42

II. TÖRVÉNYTUDOMÁNYI OSZTÁLY.

- III. Melly esetekben van helye a' kiskorúságban tett káros szerződések'
 visszahuzásának? Székfoglaló. *Stettner György* 67
 IV. Az ügyészekről. Székfoglaló. *Sztrókay Antal* 80
 V. Az eskütársakról. *Szlemenics Pál* 98
 VI. A' királyi consensus' szükségessége' viszontagságai. *Ugyan az* 108
 VII. A' szerzett törvények' eredeti kútfejéről. Székfoglaló. *Szász Károly* . . 131

III. TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLY.

- VIII. Újabb közlések a' Balkány' vidékén tett természettudományi utazásról.
Frivaldszky Imre 156
-

ELSŐ OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

T Ö R T É N E S I.

1854-6.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

T Ö R T É N E T E I.

1834. NOV. 24TÓL 1835. SEPT. 16IG.

HÉTI ÜLÉSEK

1834. NOV. 24.—1835. SEPT. 6.

Összesen 37 ülés. Gr. Teleki József elnök mindig Bécsben. Gr. Széchenyi István másod elnök vezet 9 ülést. Elnöki helyettes, gr. Andrássy György igazgató és tiszteleti tag 1 ülésben; a' tiszteleti tagok közül Georch Illyés 7; Schedius Lajos 5; Jankovich Miklós 8; Fáy András 7 ülésben. Döbrentei Gábor titoknok 37szer folyvást jelen. Rendes tagok közül: Bajza 36, Bugát 32, Gebhart 37, Győry 37, Kállay 37, Luczenbacher 32, Perger 34, Schedel 35, Vörösmarty 36 ülésen. Helmeczy, szavazattal bíró pénztárnok 11-en. Levelezők közül: Antal 15, Csató 25, Dessewffy Aurélt gróf 14, Jakab István 6, Kiss Károly 2, Kovács Pál 1, Nagy János 1, Szontagh Gusztáv 9, Tasner 1 ízben. Vendégül: Bognár István, németkéri plebános Tolnában.

Az Vd. nagy gyűlés' 78d. pontja szerint magyar nyelvbeli szavak' összehasonlítása keleti 's nyugoti nyelvekéivel, egy előre, következőleg osztatott ki: sanscrittal: Kállay; zsidó, chaldeai, syriaival: Kállay r. t., Filinger, Somosy l. t.; persa és arabbal: Nagy János l. t.; törökkel, Gévay l. t.; göröggel, Kölcsey, Guzmics r. t. Buczy, Péczeli l. t.; latinnal, Czuczor, Egyed, Horvát Cyrill l. t.; olaszszal: Császár l. t.; spanyollal: Angyalffy Mátyás l. t.; francziával: Tessedik l. t.; némettel: Fabriczy, Karácsonyi l. t.; angollal: Tasner l. t.; tóttal és csehvel: Gyurikovics, Thaisz l. t.; oroszszal: Dohovics l. t.; oláhval: Perger r. t., Hegedűs, Kemény József gr., Tunyogi l. t.; horváttal és ráczzal: Hoblik l. t.; finnel: Sajnovics, Gyarmathy és szótár után Lassú l. t.; cigány-nyal: Kállay r. t. Egyszer'smind pedig Jankovich Miklós t. t. 's Kállay

Nagy szótárhoz
készületek'
folytatásn.

és Vörösmarty r. tagokra bízott kalauzló utasítvány' javaslatának elkészítése, melly majd elfogadtatása után nyomtatásban osztatott ki, hogy az összehasonlításra kinevezett, sőt más tagok is a' szerint intézzék munkálásukat. Következett Vld. nagy gyűlésig be adta, küldötte a' maga osztványát: Egyed, Fabriczy, Karácsony, Lassú, Kállay, Czuczor, Hoblik, 's tétetett mindeniké haszonvételig a' levéltárba. Podhraczký I. t. írásbeli indítványára megkereste a' titoknok, végzetéből az ülésnek, Grosser János kegyes szerzetbeli provincialist Simai Kristófnak kéziratában hátramaradt szótári dolgozatáért, melly legnagyobb készséggel is engedtetett által XII. folio kötetben A-tól N-nig terjedően.

Műszótár.

Műszótárhoz Bellaagh József, építéshez tartozó elnevezések' sorát küldötte be; a' kiadott mathematicaihoz pedig Sófálvi József' némelly pótlásait.

Tájszótár.

Minden eddig egybegyűlt tájszót sorba iratván a' titoknok, felvigyázása alatt, helyeikre tétettek azok közé a' Tudományos Gyűjtemény' több kötetéből Sztrokay Antal r. tag által kiszedett azon palócz, Sopron, Baranya, Vas, Szala vármegyei, göcsei, bodrogi, ormánsági, sárközi tájszavak is, mellyeket Szeder, Tóbi, Szabó, Jeremiás, Lévai, Mindszenti, Plánder, Garay, Gáthy régibben gyűjtének. Így most nyomtatás alá e' sorozat, Vörösmarty Mihály rendes tagnak előre által nézése, majd a' héti ülésben eladása 's ennek benne megegyeztetése után akként adott, hogy az addig beküldetett, „magyar mesteremberek között divatozó műszavak; régi magyar könyvekben álló elavult szavak; szólásmódok és példabeszédek“, a' kötetben együtt álljanak.

Kettős betűk' egyszerűsége.

Felolvassván Schedel r. t. az egyes betűkről szóló értekezéshez adandó historiai pótlékot, fel a' kívánt betűk' új alakairól javaslatát, az, a' Vörösmarty r. tagtól és régibben Révai és Gyarmathi által ajánlottakkal együtt vitatás alá vétetett. Megállapodék az ülés' többsége azokban, mellyek az évkönyvek' 2d. kötete' 280d. lapján mutatványul állanak.

Régi magyar nyelvemlékek.

Válasza Semsei Semsey Jób, cs. k. aranykulcsos urnak, kit az Vd. nagy gyűlés' határozatából kére meg titoknoki levél, (I. Évkönyvek II. kötet, 77d. lap, első osztály) hozza négy magyar iratmásolatot. Egyik szólna 1283ból, mint Gipust nemesi szabadsággal és Nyárs földnek felével László király által megajándékozó; másik Nyárs Ardónak

határjárása 1333ból; harmadik, Semsey Jánosnak Zsigmondtól adatott vérhatalom 1397ből; negyedik, czímerlevél a' Semsey nemzetségnek 1401ből. 'S tanúsította is ezeket Semsei Semsey Boldisár ezen szavaival: „Hogy jelen másolatok, hiteles másolatokkal, mellyeknek eredeti irományai szepesi káptalanban találhatók, minden pontjaiban és czikelyeiben szóról szóra megegyeznek, ezennel bizonyítom. Demethe, Böjtmáshava' 14dikén 1835.“ De, három-négy sor' olvastára már kitetsző, eredetileg nem magyarul kelésük, hanem, hogy csak idébbi fordítások. Azonban az ülés megbízatá Fabriczy Sámuel levelező tagot, tekintené meg ezek' eredetieit Szepes' káptalanában, 's ismertetné meg azokat oklevéltani caractereikre ügyeléssel, el nem mulatván összevetésöket a' latinnal. Fabriczynak 1836b. Julius' 5d. költ válasza szerint, a' káptalan' jegyzője addig egyiknek találta meg csak latin eredetijét, a' többieké' elékeresése pedig későbbre marada.

Nagyobb sikerű lön Vas vármegyéből a' Guary codex' megnye- Guary-codex. rése. Felszólította volt erre nézve a' titoknok Bitnicz Lajos r. tagot, eszköznél ki Guari és Felső-Szelestei Guary Miklós kir. udvarnok és táblabírótól, az annál lévő kéziratnak lemásoltathatásra megkaphatását, 's Bitnicz e' körül a' legszerencsésebben járt el, mert a' birtokos' hazafisága, magát az eredeti kéziratot, igen nagy örömmel ajándékba küldé Bitnicz által az academiának. Elején és végén kiszakadva ugyan a' codex, ám-bár bőrrel behuzott fatábláju régi kötésben áll, de gyönyörű irata finom hártván; 's a' nyelv, hajdani szép sajátságokkal fog nyitni új világításokat. Évszámnak nem találása miatt benne, korának elhatározásához egyik nyomul ezen veresbetűjü beléjegyzete is leend: Ez fölül mondot irafocat törlejtötte es zerzötte vilhelmos new doctor es vagon megiruan bínrol zerzot köñuebe kit eghaz be veth es megbizonoytot mint erös bizonfagoth. Immar ede ala 3ol mí atanc zent bernardinus ez atkozot ragalmasságról kít hasonlot nē Lac az vgato ebhöz de meghasonlotta az megdihüt ebhözés. Áll, a' mi megvan, 67 levélből, kisebb alaku nagyobb rében. Míg bővebb ismertetésével is, az academia' gyűjteményében kijőne, ide tétetik a' Guary nemzetséghez jutásnak némikép megtudására nézve a' becses nevű ajándékozónak a' titoknokhoz írt levele:

Nagy tekintetű Tartománybiztos és Titoknok ur, Hogy azon régi kéziratnak beajánlását, a' nagyérdemű magyar tudós társaság tőlem kegyesen elfogadni és azért

figyelmét érdemem felett reám fordítani méltóztatott, valamint alázatos tisztelettel hálálom, úgy annak beadásáról és kegyes elfogadásáról nagyra becsült levelében foglalt értesitésemért Tekintetes uraságodnak alázatos köszönetemet jelentem. Minthogy pedig választásomra bocsátani méltóztatik ezen kéziratnak könyvestáromban leendő fenntartása' és emléke' módját, a' nyomtatványnak inkább, mint a' fáradságos másolatnak megküldéseért esedezni bátorodom. Egyszer'smind pedig azon régi kéziratnak nemzetségemhez történt kerülése eránt csak azt jelenthetem, hogy néhai Guáry Miklós sümeghi várkapitány és Sennyey püspök főcancellariusnak plenipotentariusus lévén, utóbb nagy atyám Palányi Pál B. Sennyey Annát vette feleségül 's így édes anyám által Sennyey familiával, nemzetségem kapcsoltságba jutott, melly körülállást levelestáromban lévő oklevelekből bizonyosan tudok, de a' kéziratnak ide kerülése felől bizonyos tudósítással nem szolgálhatok stb. . . . maradok Tekintetes Tartománybiztos és titoknak urnak alázatos szolgálja Guarban, augustus 21d. 1835. Guary Miklós.

Esztergomi
könyvtár.

Kemp Mihály esztergomi érseki könyvtárort pedig megkerestette a' társaság hivatalos levéllel, adna tudósítást, ha magyarul volna e' gondja alatt boldog Chiaky Mórítz' életirata, mellyet Hevenessy Gábor úgy jegyze fel, Podhraczky József levelező tag' figyelmeztetése szerint, hogy az esztergomi érsekség' levéltárában illy czímmel volna: *Historia hungarica de beato Mauritio Chiaky dicto, Ladula 1. Lit. B.* Kemp' válasza 1833. Jun. 7d. ezt hozá: Sem az érseki levél- sem a' könyvtárban nem találtatik 's ott voltának sincsen nyoma, és az érseki levéltár nem is ladula, hanem capsza szám szerint volt annak előtte elrendelve. Van azonban, szól, az érseki könyvtár' kéziratai között egy, illy czímmel: *Catalogus monasteriorum, quae olim dominici habuerunt in Hungaria, cum historica descriptione celebrium ejus ordinis virorum*, melly Pázmán Péter' kezében is forgott, 's ebben eléfordul Chiáky Mórítz' élete, hanem latinul: magyar nyelven lett leírásáról pedig semmi említést nem teszen. Egyébként, folytatá, a' mi kevés magyar emlékezetes kéziratok az érseki könyvtárban találatnak, azok' czímei ezek: *MSS. memorabilia hungarica bibliothecae primatialis. Extran. Titul. I. 9. Protocolum correspond. Sigismundi Báthory Principis Transylvaniae anni 1583—1594. in folio, paginar. 700 continens correspondentias cum Porta otomanica, Statibus Transylvaniae, et Sua C. Reg. Majestate; néhány latin és török irattól megváltva, többije mind magyar. — Admin. Titul. III. e. Collectio rerum memorabilium ex temporibus Ferdinandi II. et Rudolphi Imp. MSS. recentius transcriptum, opera Davidis Rosnyay,*

et Mathiae Belii, qui tamen ad fontes non provocant. Benne van egyéb közt Homonnai Bálint' naplókönyve 1605ből, a' 304d. laptól 343dikig in fol. *Admin. Titul. III. f.* Diarium Emerici Tökölyi de A. 1693 et 1694. in folio, paginarum 600, nefors autographon. Continet breves adnotationes ad acta singulius diei.

A' nagyszombati könyvtárból készséggel küldötte le Pribely Ferencz könyvtárnok, illető helyen nyert engedelemmel lemásoltatás végett, titoknoki közbenjárásra, az ezen háromfélét magában foglaló codexet:

Szent Anselmus kenve teljes bölcseségről, kit gentlelek miat megirt a puztaba elezteb hog' miképpen lot legűen criusnac kenvallasa. — Finis est Anno domini milesimo quingentesimo tredecimo.

Bűnefoknec tüköre. — Vriusnec segedsegeuel vege vagon 1712.

Ket kerdes kiket zikseg' tudnia azocnac kik iduezulni kevannac. Évszámatlan. A' három, bőrbe vont fatáblában.

Az Vd. nagy gyűlésben elhatározott első kötetet a' régi magyar nyelvemlékekből, szerkesztőjük nyomtattatni elkezdette.

Kézirat jött a' héti ülések' ezen évében a' társaság' elejébe, nyomtatás alá 29féle, azoktól megválva, mellyek a' Tudománytár' számára kerültek be mint rövidebb értekezetek. Véleményt adtak amazok felől: Fáy, B. Lakos, Schedius, Vass László, tiszt. tagok; Vörösmarty, Bitnicz, Nyiry, Gebhardt, Kállay, Luczenbacher, Szalay Imre, Szilassy, Győry, Perger, Horvát Endre, Horvát József, Bugát, Guzmics, Schedel, Bajza, Kis János r. tagok; Angyalffy, Jakab István, Klauzál, Rothkrepf Gábor, Tasner, gr. Dessewffy Aurél, Péczeli József, Bártfay, Csató, Beszédes, Horváth Cyrill, Filinger, Czuczor, Balog Pál, Egyed Antal, Szontagh, Szenvey, l. tagok. Mik lőnek elfogadva, a' Vid. nagy gyűlés alatt látható.

Bugát Pál r. tag, a' neki osztatott könyvekből be adta természet-tudományi műszógyűjteményét, melly alkalommal határozatba ment, hogy ezen osztály öt szakaszba rendezetten sorozza műszavait, 's azon szakaszok' szerkesztését következő tagok vigyék: 1. Állatország: Pólya József l. t. 2. Fűvészség: Frivaldszky Imre l. t. 3. Ásványok és földismeret. Ugyan az. 4. Physica, astronomia, chemia, materia medica, Bu-

Nagyszombati
codex.

Kéziratok'
bejött.

Természet-tudo-
mányi műszótár.

gát Pál r. t. 5. Orvosi tudományok: boncz-, élet-, kór-, gyógytudomány, szüléstan, szemészség, sebészség stb. Gebhart Ferencz r. t.

Szathmári Á-
dám' naplója
II. d. Rákóczi
Ferencz' idejé-
ből.

Perger János r. t. indítványára lett ülési elintézkedésből megkérte gr. Teleki József elnök ur, Borsod megyei első alispán Szathmári Király Józsefet a' II. d. Rákóczi Ferenczcel kibujdosott Szathmári Ádám' naplójának, melly az alispán urnál eredetijében van, hiteles másoltatásra engedés végett, hogy ez a' társaságnál is mint segédforrás meglegyen, 's a' leiratás megindult. Ugyan Perger János' javaslatát, hogy az academia igyekeznék hiteles tudósítást kapni a' Moldovában, Oláhországban 's Bukovinában lakó magyarok' ottani mikéntléte, mennyisége, beszéd-ejtése felől, elfogadta előlegesen 's megbizá említett rendes tagot, gyűjtené rendbe azon czikkelyeket, mellyek e' tárgyról Molnár János' Magyar könyvházában, Zöld Pétertől, Patay György Jezsuitától (III. d. kötet); Engel' moldvai történeteiben, Budai Esaiás' Magyarország' historiájában, Kiss Károlytól a' Tudományos gyűjteményben, Kállay Ferencznek a' Székelyekről írt értekezésében találtnak, 's ezek' beadása után 's azokra építve menjen mindenüvé irántok felszólítás oda, honnan rólok legbizonyosabb tudósítást remélhetők.

Marczibányi
jutalmára nép-
nevelési pályá-
munkák.

Puchói Marczibányi Lajos táblabíró 1834beli november' 20dikáig hosszabbítván meg, népnevelési versenymunkák' beküldhetését (Évkönyvek II. d. kötet, első osztály 69d. lap) most említett napra öt új kézirat érkezett, következő jelmondatokkal:

1. Hass, allkoss, gyarapíts, 's a' haza fényre derül.
2. Παντα δοκιμάετε τὸ καλὸν κατέχετε, 1. Cor. 5: 21.
3. A' fazék ujdón korában,
A' mit befoghat magában,
Megtartja azt valójában. Beniczky.
4. A' tudatlanokat hasznos dolgokra tanítani, nemes foglalatosság.
5. Igyekezék minden ember e' háromnak ismeretére jutni: a' szükségeseikére, hasznosokéra és illendőkére. Szükséges, tenmagadat; Hasznos, a' körülöttes lévőkét és történőket; Illendő, nemedet, és hazádat ismerned.

'S az elébbi hattal együtt, összesen tizenegynek vizsgálatát Fáy András, Schedius Lajos tisz. tagok; Bitnicz Lajos, Kis János, Szilasy János r. tagok vették által, mint választott bírák, 's véleményük' beadása 1835b. Julius' 31dikére tétetett; a' jelmondatos levélké pedig szokot-
tan lepecsételve, a' levéltárba mentek. Ezen határidőn innen azonban

csak három bírálónak véleményére építetett a' jutalom' eldöntése, mint-hogy Kis János nem adhatá, jelentése szerint 9nél többről ítéletét azért, mivel két pályairat' szerzőjére, olvastában ráismert 's teljes elfoglaltság nélkül már így nem szólhata; Schedius Lajos tiszteleti tagnak meg, fellelte kevés ideje marada fenn a' nagy gyűlés előtti megolvasáshoz. A' héti ülés tehát aug.' 10-dikén azon ajánlatban marada, nyugodnék meg a' nagy gyűlés, három vizsgáló tag' véleményéből kifejlendő sikerben, és annyival inkább, mert saját nagyobb jutalmai' kiosztásánál is a' társaság csak 3 tag' tudósításán indul; azon felül itt, szükség' esetében 9ről Kis János' véleménye is felvételhető világosításul; nyugodnék meg azért is, mivel e' tárgyat a' közönség élénken fogadta 's így kár volna eldöntését olly későbbi időre halasztani, midőn a' jutalomhirdetést azon inepélylyel tenni nem lehet, minőt a' közelebb tartandó köz ülés enged. Melly pályairatokban lelé tehát, három, a' keresettét, így fejték ki. Ezen jelmondatut: *Της παιδειας των τεχνω μηδεν εστι προουργιατερον*, Fáy, Bitnicz, Szilasy, egyezőleg ítélték a' 20 aranyat tevő első jutalomra méltónak. Bitnicz és Szilasy másodikul ajánlák: *Hass, alkoss, gyarapíts*; ezt pedig: *A' tudományos emberfő' mennyisége* stb. nyomtatásra méltónak, mellyet meg Fáy András a' 10 aranyra érdemesített. Kis Jánosnak épen olvasottjai közül való lévén ez, meghallgatta a' héti ülés erről véleményét, mi szerint ő addig ismertei között ennek szánta a' fő jutalmat, ámbár a' szerző, mondá, nem alkalmazta magát eléggé közönsége' foghatóságához. Tekintetbe vévén most az ülés, a' bírálók által részletesen eléadattakat, látta, hogy a' 2d. jutalomra ajánlott munka szerkezetére nézve hasonlít ugyan az elsőhez, tőle azonban becsét véve igen távol esik; látta egyfelül, hogy ez iránt: *A' tudományos emberfő* stb. a' négy véleményes két hasonrészre szakad ugyan, de mindnyájan figyelemre méltónak ítélik, másfelül pedig a' kettő által ajánlott másodrendüről magok ezen bírálók súlyos kifogásokat mondanak, mert a' népszerű czélt nem találta el mindenütt; másod jutalomra e' jelmondásut: *A' tudományos emberfő*, azért vélte méltán tehetni, mert ebben, külön bővebb rész vagyon a' tanítók' számára is, mi által az első karbeli mellett sem marad szükségtelennek, sőt a' kíváncsot e' két munka együtt elégíti ki. Ekképen emez, *Hass, alkoss stb.* dicsérettel megemléltendőnek határoztatott. *L. a' többit erről a' VI. nagy gyűlésben.*

183 $\frac{1}{2}$ re
szomorú
színművek.

Az 183 $\frac{1}{2}$ beli drámai jutalomra martius' 24dikéig érkezett szomorú színműveket 19 számmal martius' 26d. tartott ülésben adta be a' titoknak ezen jelmondataikkal:

1. A' HAZA' ÁLDOZATJA. A' mívelt nyelv jele a' nemzet' tökéletesedésének.
2. A' SZERELEM' ÁLDOZATJA, v. ILLOK VÁRÁNAK VISSZAVÉTELE. Életem 's mindenem édes hazámnak van szentelve.
3. A' JUGOVICSOK. Pro patria pepigisse animam pulcherrima mors est.
4. A' SPANYOL RÉV. Nemo sapiens nisi patiens.
5. AZ ELJEGYZÉS' ÉJTSZAKÁJA. Több szem többet lát.
6. A' HASONLÁS. Lassan mennek messzire.
7. VERLAKOMA, v. A' GYILOKREND. Quodsi me lyricis vatibus inseris, sublimi feriam sidera vertice. *Horat.*
8. JOHANNA. A' gyenge nő is óriás, mihelyt nagy szenvedelmek megvárásolják.
9. ZÁH KLÁRA, v. A' BÜN' ELLENSEGE. Tetteink' nagyobb részét a' szerencse zsarolja!
10. A' RETTENTŐ ITÉLET. Nem sok, de mindenem.
11. HARMADIK ISTVÁN. Én is.
12. GYÁSZALAK. For us and for our tragedy
We beg you hearing patiently. *Shakesp. Hamlet.*
13. DÖLYF ÉS SZERELEM. Csak érdemért jutalm.
14. ISABELLA. Aut prodesse volunt aut delectare poetae.
15. DIJKARD. Das Wenige verschwindet leicht dem Blick, Der vorwärts sieht, wie viel noch übrig bleibt.
16. INDULATOK' VIHARJA. A' gondviselés látta az emberi élet' hullámtengerét 's küldte vigasztalókat. Elküldé a' játékszíni muzát, szelidíteni a' vad gonoszt, ébresztetni a' tompa érzésüt; nemes aggodalmat, kellemes borzadást éreztetni a' jókkal.
17. CSÁB. Író, ki a' sokaság' tekintetét vadászszá, szolgálai lélek; ki senki' ítéletével nem gondol, magahitt esztelen.
18. AZ ELHÁRÍTOTT ISZONY. Haza és haladás.
19. GRÓF SZEGLÉRD. Mi melegítheti a' nemes vért édesebben 's mi által felelhet az ember jobban meg titoktele ittlétének, — mellyben minden kétes 's hol még a' legvilágosabban látó lelki felemelkedéssel is csak sejdíthet, — mint midőn önállása' helyén, mellyre a' sors állítja, hazája' 's ez által a' mindenség' tökéletesbítéséhez tehetsége szerint járul. *Gr. Széchenyi István. Hitel.*

Az ezekhez tartozó pecsétetes levélkék együvé tétetve, az előlülői helyettes és az academia' pecsétével, a' levéltárnok' őrizete alá adattak; az Vd. nagy gyűlésben titkos szavazattal választatott hét bíráló pedig: Fáy, Schedius, Bajza, Döbrentei, Kölcsey, Szemere, Vörösmarty dolgához látni kezde: mi sikerrel, a' Vld. nagy gyűlés' folyama terjeszti elé.

Eltelvén martius' 19. a' törvény- és természettudományból 1833ban kitett jutalomra bevárt feleletek' határnapja, ülés elejébe a' titoknok által ezen hét mene, különkülön jeligéjével, a' törvénytudományból:

Törvény-
és természettu-
dományi
versenyfeleletek
1853ról.

1. *Justitia regnorum fundamentum.*
2. *Speak of me as I. am. Shakespeare, Othello, V.*
3. Használhatsz ha akarsz, de tanuld ismerni hazádat.
4. Isten és az ő igassága szerint.
5. *Et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia, parati sumus. Cicero, quaestio. academicae. L. 2.*
6. . . . non est mora libera nobis.
Poscimus, et fulget tenebris aurora fugatis.
7. *Humanae leges eatenus valent solum, quatenus non discrepant a divinis, ideo leges humanae emanare debent e lege divina; lex ergo contra legem divinam, nec populi assensu, nec consuetudine diuturna est valida. Verböczi, előbeszédében.*

Birákul nevezé az ülés ezekhez: Perger, Szlemenics, Stettner rendes tagokat, kik közül, augusztus' 7dikén felolvasott véleményeik szerint, Perger, jutalomra és nyomtatásra érdemesnek itélé e' jelmondatut: *Használhatsz ha akarsz stb.*, mivel a' kérdés' lelkét legjobban fogta fel, 's az alkotmányi nevezeteseb változatokat szerencsésen kiszemelve helyes rendben adja. Szlemenics ezt hasonlóan jutalomra ajánla ugyan, minthogy a' kérdés' körébe tartozó érdekes nézetek közül ez fogott fel legtöbbet, 's hiányai sem tetemesbek versenytársaiénál, kinyomtatását azonban nem sürgeté, mivel a' társaság' kívánság' ez sem elégi ki. Stettner, eme' jelmondatúnak: *Non est mora libera*, vélé a' jutalmat, kiadásával együtt, a' kérdés' helyes felfogása, a' rendszeresség' 's tudományi nyelv' és kidolgozás' tekintetéből, ezen kívül pedig nyomtatásra tiszteletdíjjal jelelé ki: *Használhatsz ha akarsz.* — Az ülés most fontolóra vette a' három bíráló között alakult szavazattöbbség' indító okait, Perger' és Szlemenics' javaslatából e' mostan címzettet: *Használhatsz* méltolá jutalomra; Perger' és Stettner' okadásaihoz képest pedig egyszer'smind sajtó alá menetelre is, minthogy a' társaság' fokkonkénti haladást néz, és így nyomtatásra olly kéziratokat is elfogad, mellyekben maradt ugyan hiány, de nagyobb részök figyelmet gerjeszt.

A' fennebb említett napon, ülés elejébe a' titoknok által került feleletek a' természettudományból továbbá, illyféle jelmondatuak voltak 11 számmal:

1. Jobb az egészséges és derék erejű szegény, hogy sem az erőtlen és gonoszszággal megostoroztatott gazdag. *Sirá'k' könyve* 30d. r. 14d. v.
2. Θανείν με θεῖ κακοντα :
Τὶ δε τον βιον πλανωμαι ?
3. . . . fungar vice cotis, acutum
Reddere quae ferum valet exsors ipsa secandi. *Horat.*
4. Nemzeti művelődés.
5. Cyniphias inter pestes tibi palma nocendi est. *A. Lucan. Pharsal. L. IX.*
6. Multa enim in modo rei, et circumstantiis eius nova sunt, quae in genere ipso nova non sunt: qui autem ad observandum adjiciet animum, ei etiam in rebus, quae vulgares videntur, multa observatu digna occurrent. *Baco de augmentis scient. L. IV.*
7. Senkinek sincs méltóságán alul igazságosnak lenni.
8. Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter.
9. Ne szóval, hanem tettel.
10. Bocsássatok meg, hogy én is a' világon vagyok.
11. Kiki annyit tegyen hazája' javára, mennyit köréhez képest tehet.

Ezek' megbirálása Gebhardt, Bugát 's Horvát József r. tagokra bizaték, 's augustus' 27d. meghallgatott véleményeik szerint, mind a' hárma megegyezőleg a' *Cyniphias inter pestes* jelmondatút mutatá ki jutalmat nyerhetőnek, olly kikötéssel azonban, hogy nyelvén javításokat tegyen írója, minekelőtte sajtó alá kerülne. Másodkarbelinek Gebhardt és Bugát, az e' jeligével lévő: *Multa enim in modo rei*, nyilatkoztatá, millyenné Horvát ezt jelelte: *Kiki annyit tegyen hazája' javára*. Az ülés ezek szerint határozá a' nagy gyűlés' elejébe terjesztetést.

Valamint pedig e' két osztály' kérdésére bejött feleletek mellett volt levélkéik szokottan bepecsételve tétettek elébb a' levéltárba, úgy maradának ezutánra a' kéziratok is ottan.

Pokolvar ellen
titkos gyógy-
szer.

Összeköttetésben a' természettudományi kérdéssel Stojanovics Antal bajai lakosnak levele martius' 20dikán olvastatott fel, mellyben apja és önmaga által számos év óta már a' kérdésbeli pokolvar ellen szerencsével használt titkos gyógyszert kiváltás végett ajánla az academiának; de mivel egyfelől nem köre annak titkos gyógyszer' megváltása, millyen a' hazában különféle állapotok ellen többszámu divatoz, ennél fogva tőkepenze sincsen arra rendelve; másfelől az orvosi jelen kérdés a' pokolvar' egész kórismeretére 's therapiájára, nem pedig csak ezek' egyikére, vagy épen csak egyetlen egy szerre határozatván, az academia ezt elejébe tartozó tárgyul nem tekintheté.

Illyen itt eléadott oknál fogva nem ereszkedheték a' társaság Richter Ferencz' m. kir. udv. kamarai erdősz' ajánlatába, ki az erdőkkel gazdálkodást illető találmányát akarta bizonyos díjért felfedezni, német levele szerint; hanem válaszul az ment neki, hogy adná be, ha kedve tartja, említett tárgy irományát, rendszabáshoz képest, magyarul; 's azt, ha kielégítőnek találtatik, a' társaság, illő díj mellett, közrebocsátani igen is kész leszen; felfedezése iránt pedig jelentkeznék a' gazdasági pesti egyesületnél.

Zsivora György levelező tag, megbízatása' következetében, illyen ^{Zsivora' tudósítása Párizsból} választ adott azon kéziratokról, melyeket Haenel mint Magyarországot illetőket jegye ki. (*L. Évkönyvek. II. kötet, első osztály, 73d. lap.*) „Az aixi könyvtárban lévő (szóltott januarius' 5d. felolvasott levelében) egyik kézirat: *Récueil de mémoires* még 1666b. jelent meg illy cím alatt: *Récueil historique, contenant diverses pièces curieuses de ce temps*, az 59d. lapon.“

„Ezen kézirat: *Journal de la campagne de Hongrie en 1664*, megyen 50 lapra negyedréiben.“ A' mélt. elnök ennek lemásoltatásához költség' rendelésére kéretett.

„A' lillei kéziratok iránt nem kapott választ az illető könyvtárnoktól, 's minthogy Petrovicznak szándéka oda menni, kérését nem sürgette. Rohan hg' emlékirása, megjelent Amsterdamban 1756, ebben a' Magyarországot érdeklő néhány szó a' 2d. kötet' 123—5 lapjain fordul elé, de újat semmit sem mond.“

Hunyady Jánosnak Fridrik császárhoz írt levelét (mellynek egyébiránt a' bázeli könyvtárban lévő példánya is másolat) megküldé hiteles párjában, 's ezt az ülés Jankovich Miklós tiszt. taggal olly kérelem mellett nézeté meg, hogy a' Tudománytárban, ha méltónak találná, adassék közismeretre.

A' miket Petrovics Fridrik r. tag, külföldről bejelente vagy már ^{Petrovicsnak ment utasítványok 's az ő tudósításai.} meg is küldé, azok' vizsgálatára megbízott Jankovich Miklós tiszt. t. és Bajza 's Luczenbacher r. tag januarius' 5d. febr.' 23d. 's martius' 9d. vették által vagy adták be vélekedésüket. Petrovicstól kapott az academia: 1. *Journal de la guerre d'Hongrie depuis 1737. jusque 1739. in folio*, földképekkel és tervekkel. 2. *Reise nacher Ungern und was sonsten Notables zu sehen gewesen*. Az elnök úr, ajánlatra, költséget rendelt következők' lemásoltatására:

A' wolfenbütteli könyvtárban.

1. Relazione del combattimento tra Christiani e Turchi al fiume Raab dal Sr. Galeazzo Gualdo.
2. Joannis de Hunyad epistola ad Ladislaum de Gara Palatinum Hungariae. Dat. Nadoralba Sabbo die proxima ante festum Sti Jacobi apostoli a. D. 1456.
3. Berathschlagung und Bedenken wie Hungern macht zu haben.
4. Sententia de Regno Hungariae pro Maria Regina Siciliae et Carolo nepote ejus super possessorio.
5. Von der Krönung Matthias Königs in Ungarn und von seinem Einfall in Böhmen.
6. Sigismundi imperatoris Bulla von der Pfahlbürgern. — Nürnberg am Palmson-tage, 1431.
7. Eiusdem Hofgericht zu Nürnberg. Dat. Prag, 1437. an unser lieben Fraun Tag der Lichmess.
8. Vierjährige Hungarianische Kriegsgeschichte und Rechte ab anno 1594—98.
9. Statuta scholae Modrensis in Hungaria.
10. Relation über dasjenige, was dem kaiserl. Gesandten an die otomanische Pforte auf der Reise bis Ofen und allda bei ersten Audienz begegnet.
11. Türkischen Grossvezir Sinan Pascha Schreiben an den röm. Kaiser, dd. 7. Febr. 1593.
12. Quaedam de morte Ferdinandi I. et Maximiliani.
13. Qualiter Ferdinandus I. vitam clausurit.
14. Michaelis Vajvodae Valachiae epistola ad caesarem de sua in Moldaviam expeditione.

A' hamburgi könyvtárban lévő közz.

1. Diarium, was sich vom 7. Juni 1683 bis zu Ende der Belagerung von Wien bei der türkischen Armee zugetragen, wie auch Capitulation der Festung Gran.
2. Copia literarum Joannis III. regis Poloniae ad Comitum Tekeli.
3. Relation und Extracten von Aussagen und besonder Kundschaft des Türkens Eroberung Zigeths erfolgt auf der 7. Sept. 1566.
4. Succincta Protyposis gestorum in Comitibus Posoniensibus regni Hungariae 1608.
5. Des hungarischen Palatin Hrn Thurzo Religions-Attestation.
6. Curieuse Nachricht von dem bisherigen Zustande der evang. Religion in Siebenbürgen, aus wichtigen Actis gezogen von einem Reisenden.
7. Paria literarum Hungariae ad Germaniam missarum. *Incip.* Hungaria afflicta Germaniae imperiosae salutem et mentem saniozem! Erat quondam, mea Vicina, tempus etc. *Desin.* Justus est Dominus et iusta sunt iudicia eius. Datum Varadini, 14. apr. 1662.
8. Transilvaniae Epistola ad SS. et OO. regni Hungariae Posonii congregatos. *Incip.* Transilvania Dominis fratribus Posonii in Comitibus congregatis salutem et felicitatem. O vos domini mei Hungari etc. *Desin.* Et vestris posteris optime consulitis. Dat. Cibinii Transilvanorum a. 1662. die 20. apr.

9. Literae episcopi Transilvaniensis ad Imperatorem, et Regem Hungariae. *Incip.* Sacra Caes. Regia Mattas etc. Praeter animam et corpus nihil habeo etc. *Desin.* Voluntatem et offerendi promptitudinem S. M. V. clementer suscipere dignetur, humillime suplico. Absque dato.
10. Quaedam de Abbatia S. Gotthardi et Széplak.

A' göttingai könyvtárban lévők közül.

1. Anonymi sententia consiliaria in causa pacis cum Hungaris exeunte Februario anno 1606.
2. Tabulae pacis inter Ferdinandum et Joannem Reges. Dat. Wratislawiae 10. Junii 1538.
3. Procuratorium regis Ferdinandi ad Turcam de tractanda pace. Dat. 19. Decemb. 1544.
4. Ordinationes circa feudorum administrationem missae in Hungariam anno 1548.

A' casseli könyvtárban lévők közül.

1. Libellus memorialis super negotiis in Transilvania peragendis, iussu S. R. Mattis Sueciae etc. Consiliario eius secretiosi Dn. Paulo Strassburgk datus, die 29. Apr. Anno 1631. Instrumentum originale cum autographe Gustavi Adolphi subscriptione eiusque sigillo appresso, hac cum epigraphe: Gustavus Adolphus D. G. Suecorum, Gothorum, Vandalorum Rex, M. P. Finland.
2. Humillima relatio de negotiis in Transilvania peractis ad S. R. Mattem Sueciae etc. Sine dato, ad Christinam Reginam.
3. Succincta relatio de byzantino itinere ac negotiis in otomanica aula peractis, nec non praesenti facie et statu orientalis imperii etc. per Paulum Strassburgk, An. 1634.
4. Joachimi Rusdorfii nobis germani litterae de republica ad diversos reges, principes etc. etc. 4 voll. fol. Insunt:

Ad Gabrielem Bethlen: a) Londini, 16. cal. Jul. 1624. — b) ibid. idus Januar. 1625. — c) ibid. 6. apr. 1625. — d) Salisburii 7. cal. novembr. 1625. — e) Kinigstonii, idus novembr. 1625. — f) Londini, 3. non. Decembr. 1626. — g) Hagae, 4. idus Januar. 1628.

Ad Stephanum Bethlen: Londini, idus Jun. 1624. — Ibid. 6. cal. Febr. 1625.

Ad Petrum Bethlen: Hagae, prid. non. Jan. 1628. — Ibid. non. Jan. 1528.

Ad Albertum Molnár theologum Hungarum Londini, 16. cal. Jul. 1624. — Ibid. non. Jan. 1628.

Ad Paulum Strassburgk in negotio transilvanico epistolae novem; sed quarta, copiosissima licet, ad legatum in rebus aulicis instituendum, nihil prorsus continet, quod ad Hungariae aut Transilvaniae Historiam pertineat.

A' bremeni könyvtárból.

Dudith András' levele, mely ezen czimű codexben van: Epistolae autographae virorum eruditione clarorum 1500—1620.

A' frankfurti városi könyvtárból.

Sigismundi regis epistola ad reginam propria manu exarata.

A' titoknokra pedig bízott ez alkalommal irni Petrovicsnak, hogy a' Phillips Tamás baronet' middlehilli könyvtárában találtató magyar kéziratot (Dialogi S. Gregorii hungarice. Cod. chart.) igyekeznék lemásoltatni; 's kitanulni enyszer'smind azt is, miféle könyvek és kéziratok találatnak Londonban, I. Mátyás király' könyvtárából. Továbbá: szólítaná fel a' hannoverai kir. könyvtárnokot, most már a' m. academia' lev. tagját, hogy az őrzése alatt ne talán lévő, Magyarországot illető kéziratok felől tudósítaná a' társaságot.

Nyomatásokról
tudósítások.

A' mifélek 183 $\frac{1}{2}$ ben sajtó alul kikerültek, azok' czímeit beküldötte hivatalosan: Horváth József r. t. Selmeczről; Czuczor Gergely l. t. Komáromból; Hoblik Márton l. t. Eszékről; Czech János r. t. Győrről; Horváth Cyrill l. t. Szegedről; Ercsei Dániel l. t. Debreczenből; Nyíry István r. t. Sárospatakról; Császár Ferencz l. t. Fiumeből; Fabriczy Sámuel l. t. Lőcséről; Szlemenics Pál r. t. Pozsonyból és Nagyszombatból; Fabián Gábor r. t. Aradról és Temesvárról; Szász Károly r. t. Enyedről; Benzur prof. Eperjesről.

Pénzgyűjtemény' miképp
felállításához
javaslat.

A' tavál eléadott alapítás után kezdődött pénzgyűjteménynek miképp rendbehozására Jankovich Miklós t. t., Luczenbacher János és Perger János r. tagok beadván megbízatásuknál fogva javaslatokat, dec. 15. 1834., az némelly hozzáadással elfogadtatott, 's mig ez a' nagy gyűlés' elejébe terjeszthető vala, — minthogy előre addig is szükség volt pénzörrre, — szavazattöbbséggel a' héti ülés Luczenbacher r. tagot ajánlotta kineveztetésre az igazgatóságnak.

Nevelék e' pénzgyűjteményt: a) Romy Károly prof., következő tiz darab ajándékával: 1—6. régi római pénzek, határozatlanok, találtak Bulkeszben Bácsban 1820.; 7. Constantinus, réz, találatott Karloviczon 1818; 8. Pro libertate 1705.; 9. Ferdinandus elector Salisb. rézkrajczár; 10. Napoleon' olasz soldoja. b) Kecskeméthy Csapó Dániel ezekkel: II. Mátyás, III. Ferdinand és Max. József bajor királytól

garasokat; négy rézpénzt, u. m. Diocletian romai csász., Ein Gröschl, 1700., Maria Ther. 1766., határozatlan 1811.

Az egyházi névkönyvek bejöttek a' váczai, esztergami, nyitrai ^{Egy házi Schemat ismusok.} kalocsai, egri, besztercebányai, nagyváradai, munkácsi, eperjesi megyéből, be a' piaristáktól és sz. benedekesektől.

Saját munkáikkal vagy más könyvvvel nevelte a' társaság' könyvtárát: Szerdahelyi Lőrincz, Szlemenics Pál, Balázs Sándor, Pechata Károly, Császár Ferencz, Erdélyi János, Perger János, Dr. Petőcz, Ludvig Sámuel, Fábrián Gábor, Romy Károly, Tasner Antal, gr. Karaczay, Szalay Imre, Bugát Pál, Marczibányi Livius, Dr. Flór, Bolyai Farkas, Gyurián, Pécsi, Novák, Gegő Nicephor, Virnau, Egyed Antal, Dankovszky, Friedländer, Hollók Imre, Spányik Glycér, Salamon, Szinováczy György, Döbrentei Gábor. A' címek láthatók e' kötet' végén. ^{Munkáikkal kedveskedők.}

Úgy rendelé az elnök úr, hogy minden hónap' elsőjén és 15kén ^{Gr. Teleki-Könyvtár' hasznávétele.} 1835beli januarius' 1jén kezdve, a' még gr. Teleki-háznál lévő könyvtárban a' m. t. társaság' tagjait a' háznak egy megbízottja várja, kinek minő könyvet keresni kellene, azt az annak haszonvételre kiadja.

Gevai Antal l. t. Torontal vgyében talált némelly edényrajzokról ^{Torontal vmegei edényrajzok.} véleményt kérvén az academiától, azok' megvizsgálása Jankowich t. t., Kállay, Luczenbacher, és Perger r. tagokra bízott, mikben el is jártak.

Madártanhoz tartozó különösségül küldötte be Földváry Miklós ^{Természethistóriai nevezetesség.} táblabíró, leírását rajzával együtt az ugy nevezett füles bagolynak, melly véleményadásra Frivaldszky Imre l. taggal közöltetett.

A' titoknok tudván Szűcs Ábrahám hites ügyvédnél jeles gyűjteményt népdalokból, azt fölszólította, 's említett Szűcs Ábrahám örömmel engedte által azt, hogy az academia a' maga megindított gyűjteményébe övéből is válogathasson. E' végett adta által Kecskeméthy Csapó Dániel is saját népdalgyűjteményét 2 füzetben. ^{Népdalgyűjtemény.}

Podhraczky József l. t. az Évkönyvbe szánva beadta ezen érte- ^{Évkönyvbe értekezés.} kezését: Zsigmond király' élete, egy vaticanumi kézirat után.

Eltévedhetés' kikerülése' tekintetéből szükségesnek látta az academia, hogy minden könyvére, melly tárához tartozik, ezen nyomtatott bélyegiratot tétesse: **MAGYAR ACADEMIA' KÖNYVTÁRA.** ^{Társaság' könyveire ütenő bélyeg.}

A' Tudománytár' anticritikai függelékéhez, a' tudnivalók ekkép ^{Tudománytárhoz függelék.} állapítottak meg: „A' magyar tudós társaság célirányosnak látván, hogy

a' Tudománytár' írói megtámadtatás' esetében magokat védelmezhessék, határozta: hogy ezentúl a' Tudománytár mellé egy függelékét adjon, mellyben az érdeklett írók' védiratai közzé tétessenek. 'S minthogy itt a' társaság, mint kiadó, íróinak csak módot kíván nyújtani igazolásokra, ezen függelékért nem kezeskedik“.

Horvát János
t. tagra emlé-
beszéd.

Horvát János székes-fehérvári püspököt mint t. tagját a' társaság elvesztvén halál által jan. 16. 1835., róla emlékbeszéd' írását Guzmics Izidor rendes tag vállalta fel.

HATODIK NAGY GYÜLÉS.

1835.

September' 7dikén első ülés, 15dikén utolsó. Összesen 7 ülés, a' Trattner-Károlyi-háznál.

Elölülő mindenikben gr. Teleki József. Jelen gr. Széchenyi István másod előlülő. A' tiszteleti tagok közül: gr. Andrássy György, gr. Dessewffy József, Fáy András, Jankowich Miklós, gr. Károlyi György, Kolosváry Sándor, Szalai Imre. A' titoknok Döbrentei. A' rendes tagok közül: Bajza József, Balásházy János, Bitnicz Lajos, Bugát Pál, Czech János, Gebhardt Ferencz, Guzmics Izidor, Győry Sándor, Kállay Ferencz, Kis János, Luczenbacher János, Nyíry István, Perger János, Schedel Ferencz, Stettner György, Sztrokay Antal, Szilasy János, Szlemenics Pál, Vörösmarty Mihály. A' levelező tagok közül: Antal Mihály, Csató Pál, Czuczor Gergely, gr. Dessewffy Aurél, Egyed Antal, Fábíán Gábor, Frivaldszky Imre, Jakab István, Rothkrepf Gábor, Tasner Antal, Tessedik Ferencz, Thaisz András. Helmeczy Mihály mint szavazattal bíró pénztárnok.

Az előlülő köszönté az együtt lévő tagokat, a' másod előlülő idvezli jelenlétét a' társaság' örömeivel, mit a' titoknok is kifejez annak nevében.

Stettner és
Sztrokay szék-
foglaló érteke-
zésüket olvas-
sák.

Stettner György, mint a' III. nagy gyűlésben választott törvényosztálybeli vidéki rendes tag, székét foglalja el illy czímű értekezése' olvasásával: Melly esetekben van helye a' kiskorúságban tett káros szerződések' visszahuzásának. Hasonlóan székfoglaló értekezésével „Ügyeszekről“ köszönt be mint rendes tag Sztrokay Antal, kit az V. nagy

gyűlés törvénytudományi osztályba rendes taggá első jeleltül ajánlott az Igazgatóságnak, 's ez mostan sept. 11d. kinevezte helybeli második rendes taggá.

Határoztatott a' még 1831ben megbizott tagok' titoknoki felszólítására, hogy nagyszótári dolgozataikat 1836beli martiusig beküldjék. Jelentvén pedig a' titoknok, kik adták be héti ülésekbe már a' hasonhangú és -értelmű szavak' gyűjteményét, mikint ez föntebb a' héti ülések' czikkelyében előterjesztetett, mostan következő tagokról jöttek efféle előkészületek: a) Somossy János l. tagtól a' magyar és zsidó, chaldaei és syriai nyelvekben találtató hasonszavak' jegyzéke; b) Nagy János l. tagtól a' magyar, arab és perzsa hasonszavak' sorának A és B betűi; c) Guzmics Izidor r. tagtól a' magyar és görög hasonszavak' A és B betűi. Több tag' némi észrevételei 's kérdései vétessenek elé majd a' héti ülésekben, 's azokból adassék pótlék-utasítás. Hasonlóképen a' héti ülésre bizatott azon javaslat' megvizsgálása, mellyet a' nyelvtudományi osztály, a' nagy szótár' összeszerkezésének kezelése felől készítend.

Nagy szótár'
ügye megint
tovább halad.

A' titoknok a' régi magyar nyelvemlékek' kéziratai' gyűjteményének mibenléte felől, mint azok' választott szerkesztője is, következő tudósítását adta be:

Régi magyar
nyelvemlékek'
folytatása.

1. Még a' III. nagy gyűlésben kijegyzett Velykee György' zsol-tárai' másoltatása mindeddig azért van függőben, mivel birtokosa gr. Festetics László, által csak akkor adhatja kezshelyi könyvtárából, mikor a' tisztelt gróf oda maga mehet.

2. A' IV. nagy gyűlésben kijegyzett érsek-újvári kéziratból (legendák, homiliák) lemásolt mostanig Szalay László 50 ívet.

3. Szent Gergely' beszélgetései felől, Londonból Petrovics Fridriktől vár választ.

4. Az V. nagy gyűlésben kijegyzett

a) Legendariumot Debreczenből beküldi Péczely József, ígérete szerint augusztus' 12dikéről, november' végére.

b) A' Zsarolyányi és Szekeresi nemesek' levele felől Kopasz nádortól azt válaszolta Kölcsey Ferencz, hogy azoknál az többé nem találhatik, de ő nyomában kíván lenni, úgy van-e, vagy hová került?

c) A' Lasztócziékat illető, Szirmay által felhozott osztálylevél' dolgában bemutatta néhai Szirmay Antal fiának Józsefnek válaszát N. Gé-

resről augusztus' 1ső napjáról, melly szerint az kikereste nemzetsége' levéltárából az 1339beli említett osztálylevelet, 's azt ő, Klobusiczky Melchior kir. táblai hitesjegyző által 1720-ban levett másolatnak találta, levelében pedig el is küldötte, mi mostan be is mutattatott. Irta továbbá Szirmay József, hogy ennek eredetijét maga is kereste a' leleszi conventben, hanem ott hihetőleg azért nem lelhetette fel, mivel Bercsényi' katonái azon conventet midőn megdulták, belőle, mondáskint, sok iromány elveszett, 's ő úgy tudá meg később, hogy nagyatyja Szirmay György a' keresett lével' megszakadozott eredetijét Bercsényi' valamely katonája útján találta volna meg; 's 1720ban mint Lasztóczi birtokos másoltatta volna le.

d) A' Semseiek' vérhatalma' és nemes czímerlevele' dolgában előadta azt, a' mi főntebb a' héti üléseknél 1835ből 4. és 5. lapon áll, megemlítvén itt, hogy az eredeti nyilván latin, 's magyarra fordítása későbbi, miképpen Katona István megjegyzé: *Historia critica Regum Hungariae*, 's úgy Fejér György is *Codex Diplomaticus*-ában. Lásd a' *M. T. Társaság' Évkönyvei II. kötet, 1. osztály, 77. lap.* Mire mehet azonban még a' szepesi káptalan' levéltárnoka által Fabriczy Samuel mint megbízott, még elvárando.

e) Bemutatta Keserü Mihály bosnyai püspök' és Krisztina testvére' békelevelének 1523ból, az eredetiről Jászay Pál által vett mását.

f) Eléadta ugyanaz, hogy Pápay Páltól az Apáczák' zsoldárkönyve' 's imádságainak 1530ból, mellyek Kulcsár Istvánnál voltak, rábízott ügye ennyiben van: Kulcsár István' özvegye' mondása szerint, az említett kéziratot Kulcsár' halálával magához vette Horvát István. Az özvegy felszólítatván a' titoknok által, kérné vissza azt, a' társaságnak lemásoltathatásra, abban az asszony nagy készséggel el is járt; de Horvát István' felelete hozzá az volt, hogy a' kívánt kéziratot ő keze közül semmiképen ki nem adja.

g) A' Münchenben lévő magyar kézirat iránt felolvastatott Schelling 1. tagnak a' mélt. előlülő urhoz küldött válasza, melly azt adá hírvül, hogy a' bajor kir. egyetem' rendszabálya szerint a' kézirat külföldre nem adható lemásoltatás végett, hanem elküldethetik az austriai cs. k. udvarnál lévő bajor kir. követséghez, mellynél párja' vétele eszközölthetik.

h) Sz. Domonkos' élete' másoltatásáról azt adá elé a' titoknak, hogy ahhoz az érsekújvári kézirat' bevégezése után fogat.

5. Az esztergami könyvtárban lévő' megemlétesekor (lásd fönnebb, Héti ülések 1835., 6. lap.) határozatott, hogy Bátori Zsigmond' levelezési jegyzőkönyve; hasonlóképen Homonnai Bálint' naplókönyve, így Tököli Imreé is, a' históriai magyar kéziratok' összegyűjtése végett lemásoltassanak.

6. A' nagyszombati könyvtárban lévő „Szent Anselmus keñve“ (lásd Héti ülések 1835., 7. lap.) lemásoltatására költség-rendelés iránt az igazgatósághoz ment folyamodás.

7. A' Guari codex mint ajándék' bemutatásakor (lásd Héti ülések 1835., 5—6. lap.) a' társaság nemcsak az ezen codexet magában foglalandó kötetnek viszonti kedvezésül megküldését határozá, hanem az első kötetét is mindjárt, annál inkább, mivel a' tisztelt ajándékozónál volt kézirat talán csak a' harmadik vagy negyedik kötetben jelenhet meg.

8. Eléadá a' titoknak, miként szólította fel Péczeli József I. tagot, adna ez tökéletes tudósítást arról, találatik-e a' debreczeni reformatum collegiumban a' tudva lévő Hymnariumon kívül még valami más régi magyar kézirat? 's augustus' 12dikéről Péczeli azt felelte, hogy hiteles bizonyítása szerint Kalós Mózsés prof. és könyvtárnoknak, ki az egész könyvtárt újonan szedte most rendbe, semmi egyéb ott nincs, akármit írjon Horvát István a' Tud. Gyűjt.' 1835beli V. kötetében a' 87. lapon, nevezetesen Kazzay Karácsonnak 1413ban a' csornai prépostságból költ magyar testamentoma felől.

9. Folytatá a' titoknak, hogy hasonlólag irt Gyurikovics György I. tagnak, nézné által a' pozsonyi káptalan' levéltárát, mire adott válasza szerint az megvizsgálá az említett levéltárt, 1549től 1579ig 20 darab magyar iratot talált. Ezek' lemásoltatása iránt ajánlás ment költségre nézve az igazgatósághoz, 's az eljárás abban a' szerkeztőre bizatott.

10. Eléterjeszté továbbá, hogy gr. Dessewffy József t. tagnak az iránt irt volna, tudná meg előlegesen, mik volnának a' jászói conventben, régi magyar nyelvre nézve emlékezetes írások. 'S eléadatott a' jászói prépostnak Richter Alajosnak e' tárgyban a' tisztelt grófhhoz julius' 17d. költ azon válasza, hogy az említett convent' levéltárában az 1550. évet megelőző magyar kézirat ugyan nincs, de van 1559ből, 1560ból,

1568ból, 1575ből stb., mellyeknek lemásoltatására, a' szokott törvényes uton eszközzés után a' prépost magát készséggel ajánlá, 's hasonló tárgyban a' leleszi conventhez is már irt; ajánlkozék ekkor Döbrentei Gábor mint *Régi magyar nyelvemlékek'* szerkeztője Jászóra és Leleszre teendő hivatalos utra, mellyen a' két conventben és utjában esendő más levéltárakban e' tárgybeli elhatározóbb vizsgálatot tegyen, nem kívánván több utiköltséget felénél, mennyibe neki az egész út kerülend. Az ülés elfogadta ezt, 's az ajánlkozót mint megbizottját kívánta kiküldeni az Igazgatóság' hozzájárulásával 's az elnök' ajánló leveleivel.

11. Említé a' titoknok, hogy Buczy Emil lev. tagnak is irt azon Hymnusok' és Zsoltárok' idejének hirüladására nézve, mellyek a' károlyfejevári Batthyáni-levéltárban vannak, mire Buczy rendelés' bevárása nélkül is másoltatásukhoz fogatott, azért, mivel épen akkor egy ügyes leiróra találkozott, és attól 20 ívet be is küldött, jelentvén, hogy összesen a' leírás' díja 50 pengő forint, ide nem számlálván azon könyveket, mellyeket Buczy a' társaság' kedveért, mint annak tagja, maga fog a' leirónak fáradságaért ajándékozni. Köszönettel fogadá Buczynak e' buzgóságát a' társaság, 's a' leirási díjt felterjesztette az Igazgatóság' elejébe.

12. Titoknoki közbenjárásra hajlandó leszen Szalay Ágoston, Bécsben junius' 24kén költ válasza szerint, általengedésére a' „Régi magyar nyelvemlékek” gyűjteményébe az általa lappangásaikból előhozott azon 400 eredeti magyar levélnek, mellyek nála 1504—1560ig vannak, azt fejezvé ki, hogy e' levelek egyik kötetbe „Szalay Ágoston' gyűjteménye” czímmel tétessenek, és tiszteletdíjul neki szabad kiosztásra bizonyos számú példány adassék: mire rendeltetett ezen gyűjteménynek a' szerkeztő által minélelőbb kézhez vétele 's azoknak a' társaság' céljaihoz képest megtekintése.

Ajánlá most a' szerkeztő következő régi kéziratok' folytató másoltatását, mi el is lön fogadva:

a) Imádságok Sz. Domonkos és Sz. Tamáshoz 1506ból a' pesti kir. egyetem' könyvtárában.

b) Sz. Eufrosina' élete, Sz. Apoloniay, Sz. Aduigái, Sz. Adoriáni, Sz. Sofiáy, Sz. Alexiusé, Sz. Maria aegyptiacáy 1508ból, a' pesti kir. egyetem' könyvtárában.

c) Remete Sz. Pál' élete, imádságokkal, a' hymnus Ambrosianussal és hymnussal a' Szűz Mariához 1508ból.

d) Urunk' kínjáról egy predikáció és Sz. Bonaventurának értekezése az élet' tökéletességéről.

e) Csonka neves kalendarium, az enyedi ref. collegium' könyvtárában, miben Szász Károly r. tag járhat el.

Felolvastaték ide tartozólag Jankowich Miklós t. tagnak junius' 20dikáról a' titoknokhoz küldött nyilatkozása, melly szerint tavali ígérténél fogva, saját költségén a' „Régi magyar nyelvemlékek“ egyik kötetében ezen kéziratokat nyomtattatja: a) Boldogságos Margit IV. Béla' lányának élete. b) Sz. Elek' két rendbeli életirata, mellyek' fordítására ugyanazon egy latin textusból történt ugyan, de magyarságuk közt két század közti különbség lenni látszik.

Az V. nagy gyűlés' végzésénél fogva újabb vitatások, az évenkénti nagy jutalom' kiosztása körül ezen bővebb határozatokat szülek:

1. Az osztályok ezentúl is, okokkal támogatott megismertetését adják nagy gyűlés' eleibe a' mult évben kijött, 's osztályukhoz tartozó, figyelemre méltó és tartalmukhoz képest jutalom alá eshető könyveknek.

2. Ezen osztályi tudósítások felolvastatnak a' nagy gyűlésben, 's a' melly osztályok szóba jöhető könyveket jelelnek ki, azokra való tekintettel választatik páratlan számú küldöttség.

3. E' küldöttség, az osztályokbeli tudósítások nyomain, és saját utánjárás' segédelmével, hasonlóan okokkal támogatott javaslatot terjeszt a' nagy gyűlés' elejébe azon munkák iránt, mellyeket jutalomra vagy dicsérettel megemlézésre méltó, 's a' jutalmazást többség állapítja meg.

Felolvastattak most ez után 1834ben kijött munkákról az osztályok' figyelmeztető tudósításai, 's minekutána azok szerint egyedül a' nyelv- 's történettudományi osztályban találtatának kijeleltőbb munkák, ezekre vetett tekintettel alkotó össze az ülés az e' tárgyban munkálódó küldöttséget. Tagja lett szavazás' útján: gr. Dessewffy József, mint elnök, Fay András tiszteletbeli tagok; Bajza, Czech, Luczenbacher és Vörösmarty r. tagok.

A' közösülés' tárgyai' elrendeléséhez pedig küldöttül választatott: gr. Károlyi György t. tag elnökül, 's Bitnicz, Perger, Gebhardt, Szilasy r. tagok.

Vendégek' elfogadására pedig Sztrokay r. tag; Csató, Tasner és Tessedik I. tagok kérettek.

Az első küldöttség Farkas Sándor' éjszakamerikai utazását ajánlotta 200 darab arany jutalomra; dicsérettel pedig megemlékezésre Kovács Pál' Thaliája' II. kötetét és gr. Teleki Ferencz' verseit: megegyezőleg hagyattak helyben. Lásd erről a' jelentést itt IV. közülés' jegyzőkönyvében. Szóba jöve ez alkalommal, nyerheti-e a' nagy jutalmat, vagy említhetik-e dicsérettel olly munka is, melly a' társaságnak más kitett jutalmát vagy tiszteletdíját mint versenyírat nyerte? határozottatott: Nem.

A' második küldöttségnek általadatott B. Berzeviczy Vincze t. tagra emlékbeszéd gr. Dessewffy Józseftől; Horváth János t. tagra emlékbeszéd Guzmics Izidor r. tagtól; „Hellen Magyar Dramaturgia“ értekezés hasonlóképen Guzmics Izidortól; a' „Magyar királyok' fölavatási esküjük' nyomai Arpádék alatt“ Czech János r. tagtól; a' „Somlyai vérszüret“ rege Kisfaludy Sándortól; „Magyarországon újabban fölfedezett némelly érczekről“ Dercsényi János k. tanácsostól.

Az Évkönyvek' számára fönnemlített czímű értekezések' megvizsgálásának küldöttsége, mellynek tagjává: Fay, Bajza, Győry, Kállay, Luczenbacher, Szilasy választatott volt, beadván vélekedését, e' szerint azok az Évkönyvek' III. kötetébe vételre rendeltettek, a' II-ből hely' szűke miatt kimaradottakkal együtt.

Törvénytudo-
mányi feleletért
a' 100 arany.

Eléterjesztetvén itten a' héti ülésben történt ajánlatok, megnyugodott azokon a' nagy gyűlés, minél fogva felbontá az elnök ezen jelmondat' levelkéjét: „Használhatsz, ha akarsz 'stb.“, 's abban Enzsel Rézső József hites ügyvéd nevezé magát szerzőnek. A' többi 6 levél az ülésben elégettetett.

Természettu-
dományi felele-
tért a' 100
arany.

Hasonlóan adatván elé 100 arany jutalomra „Ciniphias inter pestes stb.“; másodrangu jutalomíratnak 4 arany tiszteletdíja: „Multa enim a modo rei stb.“; elé a' héti ülésnek ezen jelmondatu jutalom feleleten: „Kiki annyit tegyen stb.“, kétfelé azon okból szakadása, mert ez igen helyes és csinos előadásu ugyan, de nem eléggé eredeti dolgozat, a' nagy gyűlés a' jutalmazandó darabok' ajánlata' okait jóvá hagyta. *Ciniphias* felbontott levélkéje szerzőül mutatá Dr. Topperczer Tamást Csongrád vmegye' tiszteletbeli főorvosát; a' *Multa enim* Dr. Csorba Józsefet

Somogy vmegye' rendes főorvosát. A' harmadikat hogy dicséret érje, határozatott; 's a' 9 jelmondatos levélkét pedig láng emészté meg.

Eléterjesztetvén a' köznép' nevelését tárgyazó feleletek' mibenléte Marczibányi 20 arany jutalom. úgy, mikint fönnebb a' héti ülésekben áll, a' nagy gyűlés minden ottani intézkedést helyben hagyott. 'S most a' két első rendbeli munkához tartozó levelké' felbontatásakor, az elsőben Edvi Illés Pál nemesdömölki ev. predikátor' neve, másodikban Warga János kőrösi ref. professoré találtatott. A' többi 9 pecsétetes levél elégettetett.

Felolvastatott e' tárgyban a' héti ülések' jegyzőkönyvének 275ik Szomorújáték' ügye 1834/5-re. pontja, melly szerint az 1835ben beérkezett szomorujátékokról a' küldöttség úgy vélekedett, hogy azok között a' társaság' kívánságainak egy sem felel meg, sőt literaturánk' jelen állapotjához mérsékelt jóságú sem találtathatott számukban; mindazáltal e' következő négyet ajánlá dicsérrettel említésre, javalást érdemlő egyes oldalaik' tekintetéből: I. Indulatok' vihara, II. Izabella, III. Díjkard, IV. Csáb. 'S e' javaslat szerint kívánta tehát a' nagy gyűlés a' titoknoki hirádat készíttetni. Ennél fogva mind a' 19 levélkét egyformán bontatlanul érte elégetés.

E' küldöttség ezutánra 7 tag helyett 5ből állóra azért határozta- Birák 1835/6-beli pályavígjátékához. tott Vörösmarty Mihály r. tag' indítmányára, mivel a' pályadarabok' nevekedő száma 's idő' rövidsége mellett a' kívánt helyes megvizsgálás csak alig eszközölhető 7 tag által, kik közül 2—3 távolabb is lakik. Titkos szavazattal tehát mostan öt választatott, u. m. Fáy András, Bajza, Döbrentei, Kölcsey, Vörösmarty.

A' héti ülések' mult évéből ezen kéziratok ajánltattak nyomtatásra Héti ülésekből ajánlott kéziratok. elfogadottan a' nagy gyűlésnek:

1. Turandot. Schillerből ötös jambusokban. Fordította Gáthy János.

2. Julius Caesar' munkái. Fordította Szenczy Imre prof.

3. Orestes és 4. Sofonisba Alfieriből. Fordította ötös jambusokban Császár Ferencz.

5. Átok. Eredeti dráma Tóth Lőrincztől.

6. Blair Hugo' retorikai és aesthetikai leczkéi. Angolbul fordította Kis János.

7. Végrendelet, Iflandtól. Fordította Külkei Henrik.

Mindezek iránt az igazgatóságához ajánlás ment.

Czech János'
tudósítmánya
a' bécsi cs.
könyvtárról.

Felolvasta Czech János az V. nagy gyűlés' végzése' következtetésében (lásd Évkönyvek' II. kötet., 1. osztály., 85. és 94. lap.) tudósítását, Magyarországot illető azon kéziratokról, melyeket a' császári ház' titkos levéltára' velencei osztályában 's a' császári könyvtárban talált, eléadván, hogy eddig maga már 28 darabot másolt le, 9nek pedig leiratását rendelte meg. Kivánta erre a' nagy gyűlés e' tudósításnak a' Tudománytárban kiadatását, 's végezte, hogy a' Czech János által kijegyeztettek, érdekekért, mind leirassanak; mert efféle, eddig nem ismert, világosítások hazai historiánk' hézagait nagyon pótolják, 's e' tárgy újlag az igazgatóság' elejébe terjesztetésre érdemesítetett.

Játékszíni küldöttség' eddigi munkálata.

A' titoknok bemutatá a' játékszíni küldöttség' jegyzőkönyvét 183 $\frac{1}{2}$ ről, mely szerint abból következők tetszetek ki, és ezen újabb sikeresítő határozatok eredtek:

1. A' küldöttség 320 pengő ft.' erejével a' magyar színjátéksort 24 fordított és 4 eredeti, tehát 28 darabbal, szaporította, azonkívül egy daljátékhoz muzsikát is szerzett.

2. A' még fönmaradt 110 fthoz 90nek adatását kérte az igazgatóságtól a' nagy gyűlés.

3. A' küldöttség által elfogadott 's díjjal megtisztelt, akár eredeti akár fordított darab a' szerzőnek tulajdona marad, 's azt ő bármelly uton kiadhatja, azon egy kikötéssel azonban, hogy előbb a' darab Pest vmegye' színpadján kéziratból egyszer eljátszassék.

4. A' küldöttségnek szabad leszen a' munkálkodásira szánt sumából daljátékokhoz tartozó muzsikát is megszerezni, a' társaság' első rendszabásánál 's játékszíni küldöttség' különös rendeltetésénél fogva.

5. Tudósítassék ns Pest vmegye' játékszíni küldöttsége a' társaságénak eddigi munkálódásiról, 's kéressék meg, hogy a' beadott új darabok' eljátsztatásának sürgetése által eszközlené az academia' ebbeli munkálódásai' virágzóbb sikerülését.

6. Hirdetessék ki a' társaság' részéről, hogy annak levéltárában lévő ilyen kéziratokról akármelly más játékszíni egyesület is az országban másolatot vetethet.

7. E' végre a' már általadott darabok' leiratása 's az eredeti kéziratokkal a' társaság' számára becseréltetése határoztatik; ezentúl pedig

a' játékszíni küldöttség a' készülendő kéziratot a' Pest vmegye' ótalma alatt lévő színész-társasággal is csak lemásolhatás végett közli.

8. Jakab István levelező tagnak köszönet ment a' nagy gyűléstől azért, mivel a' küldöttségi jegyzőség' terhét 2 évig viselte, 's még azonkívül a' küldöttséget 2 fordított darabbal is megajándékozta.

A' történettudományi osztály' részéről Bajza', Luczenbacher', Kis' és Czeh' historiai kérdési javallatai közül szótöbbség által Czeh János r. tagé választatott, melly az ülés' módosításaival ez leve: „Millyen állapotban volt a' műipar és kereskedés honunkban az Árpád- és vegyes házakból származott királyok alatt, mi történt fejedelmeink' és törvényhozásunk' részéről azok' előmozdítására; mellyek voltak nagyobb emelkedéseket hátráltató akadályok; végtére, minő befolyások volt nemzetünk' erkölcsi és értelmi kifejlődésére?“ A' feleletek' beküldésének határnapja 1837. martius' 19d.

Kérdések
1835-re
a) historiai.

A' mathesisi osztály' javasolt jutalomkérdései közül, a' mint^{b)} azok együvé írva adattak be, az első illyképen fogadtatott el: „Mutatassanak ki a' felsőbb analysis' azon tanítmányai, mellyek a' műtudományokba (scientiae technicae) befolyanak, 's adassék elő népszerűen gyakorlati alkalmazások. A' feleletek' beküldésének határnapja szinte 1837. martius' 19d.

Mathematicai
kérdés.

Midőn Georch Illés tiszteleti tagnak 1835beli julius' 31. történt halálát, ugy Forgó György' lev. tagét 1835b. jul. 17d.-ről, Horváth József lev. tagét pedig 1835b. jan.' 20d.-ről a' titoknak hivatalosan jelentette volna, Georch Illés felett tartandó emlékbeszéd' készítése Perger János r. tagra bízott; Forgó Györgyre előbbi határozat szerint mint lev. tagra ha készüljön-e vagy ne, titkos szavazat' útján teljes egyetértés nyilatkoztatta ki az „igen“-t, 's arra ekkor dr. Balogh Pál lev. tag szólítaték föl. Horváth József Elekre nézve, az Évkönyvekbe Szilasy János által készülendő rövid életírás' tétele végeztetett. Ez alkalommal ide tartozó új határozat is következőképen lön: Ezentul az Évkönyvekben átaljában mind rendbeli elhunyt tagról legyen említés, arról is, ki felől emlékbeszéd nem készül a' társaság' történetei közt, 's e' határozatnak visszaható erő is adatván az rendeltetett, hogy a' titoknak, báró Zach Ferencz, báró Humboldt Vilmos, és Klaproth Gyula lev. tagokról is tegyen az Évkönyvek' III. kötetébe rövid életirási ismertetést.

Georch t. t. és
Forgó l. tagra
emlékbeszéd.

Névkönyv
1836-ra.

A' társasági Névkönyvnek 1836-ra kiadása pedig így rendeltetett el: 1) 1836-on kezdve a' Névkönyv' elejébe rövid kalendarium tétessék; 2) benne az igazgatóságnak 1833 és 1834-ről szóló tudósításai álljanak; 3) hasonlóan mindazon fönlévő utasítások, mellyeket az első nagy gyűlés óta a' társaság alaprajza' értelmében ezen VI. nagy gyűlés' végeztéig azért intézett el, hogy a' tagok' munkálódásai' módját vezérelve könynyebbítsék.

Berzelius' vá-
lasza.

Beadta gr. Teleki József elnök úr a' svéd kir. academia' titoknokának Berzeliusnak Stockholmban maj.' 15. 1835. költ levelét, mellyben a' magyar academia által küldött Évkönyvek' I. köteteért a' svéd academia' köszönetét írta meg.

A' titoknok pedig beadta 1. Wilken prof. 's berlini kir. academiái titoknok nyugtatóját az Évkönyvek' vételéről, 's fölolvása annak levelét, melly mellett a' berlini academia' értekezéseinek 1833-ra szóló kötete, 's Hammernek „Über die Länder-Verwaltung unter dem Kalifate. Berlin, 1835.“ című jutalom-munkája vala küldve kedveskedésül.

2. Az ázsiai társaság' titoknokának, Prinsepnek, 1835b. jan.' 20d. Calcuttából költ levelét a' magyar academiái Évkönyvek' I. kötetének köszönettel vételéről, vizonti ajándék' ígéretével. Mindezek tudomásul vétettek, köszönetírás' meghagyásával különösen Berlinbe.

3. A' főherczeg nádor pártfogó' k. tudósítását, küldvén ő cs. kir. fennsége a' mellett a' calcuttai ázsiai társaság' titoknokának Calcuttából Londonba a) Esterházy Pál herczeg austriai udvari fő követhoz intézett levelének mását, b) Döbrentei Gábor titoknokhoz pedig Prinsepnek eredeti levelét, hasonlóképen 1835beli jan.' 20dikáról. Ezekben Körösi Csoma Sándor lev. tagról közöl Prinsep némi hireket, 's egy úttal jelenti, hogy e' társunk a' maga tibet-angol szótárából 10 példányt, magyarországi tudományos némelly intézetek közt kiosztatás végett küld. Érinté Prinsep a' többi közt azt is, hogy azon 300 darab arany, melly Körösinek tudós munkálkodásai' folytathatására Esterházy Pál herczeg' 's más magyarok' részéről segedelemképen küldetett, az ezen ügyben megbizott váltóház' tönkrejutásával elveszván, e' summát Körösinek a' keletindiai kormány fizette ki. Határozá az ülés erre: a) köszönje meg a' magyar titoknok a' bengali társaság' angol titoknokának, leveleiben kifejezett szíves részvételét, mellyel mind a' társaság, mind annak távol

tagja iránt viseltetik; 's kérné, lenne a' keletindiai kormány előtt a' magyar academia' hálás érzeményének magyarázója; b) külön, Körösihez irandóan azon szép ajándékát, mellyel a' társaságról 's egyéb hazai intézetekről gondoskodott; fejezze ki a' magyar academia' örömét a' magyar nevet becsesítő szerencsés haladásain; szólítsa föl, küldene tudósítást Ázsiában eddig volt viszontagságai' és munkálódásai' miben voltáról, hogy az academia képes legyen a' magyar közönséget részletesebb előadással megnyugtatni *); c) az előterjesztett levelek nyilvános tudomásra juttatás végett olvastassanak fel most a' IV. közülésben, 's adja is ki azokat a' Tudománytár' legközelebbi kötete; mert Körösinek nemzetünket szorosabban illető munkálkodásáról is vagyon a' titoknokhoz irtban előleges említés. (Lásd Tudománytár, 1835. VIII. köt. 280 's köv. l.)

4. Kriebel János l. tag' köszönő levelét a' neki jutott választási megkülönböztetésért.

Az elnök úr általadá Schelling Fridrich müncheni kir. academiái <sup>Schelling' vála-
sza, a' tatrosi
másolatra
nézve.</sup> előlülőnek a' tatrosi másolat' dolgában irt válaszát, mellyben jelenti, hogy készséggel közlendi ugyan azt párja' vétele végett, de fönnlévő rendszabásoknál fogva csak az illető követség' kezessége mellett küldheti el. Megkéré tehát az ülés ő méltóságát a' fennséges főherczeg nádor pártfogóhoz folyamodásért, a' kéziratnak említett uton megkaphatására.

Az ezen évben sajtó alól a' társaság' közbenjárásával kijött <sup>Nyomtatásban
bemutatott
könyvek.</sup> könyvek' bemutatásakor megjegyzé a' titoknok, hogy a' fönnlévő elfogadott több kézirat azért nem kerülhete még ki, mivel a' nyomtatásra kiszabott költség ki vala már merítve. Láthatók az eddig megjelentek' czímei az igazgatóságtól országgyűlés' elejébe ment másod-előterjesztésben e' kötet' következő lapjain.

Tessedik levelező tag beadta levéltárba tétel végett Kisfaludy <sup>Kisfaludy K.'
két munkája
franciául.</sup> Károly' két munkájának, u. m. a' „Pártütők“ czímű vigjátéknak, 's a' „Bajjal ment, vigan jött“ czímű elbeszélésnek a' beadó által készült franczia fordítását.

A' héti ülésekből ide terjesztett javaslat a' pénzgyűjteményre <sup>Pénzgyűjtemény'
elrendelése.</sup> nézve' következő módosításokkal fogadtatott el: a) míg a' könyvtár felállítatnék, hol a' pénzgyűjteményt magokban foglaló szekrények is helyt

*) Elment Prinsep Jakabhoz és Körösi Csoma Sándorhoz Calcuttába Döbrentei Gábor titoknok' válasza sept.' 20d. 1835. az Évkönyvek' II. kötetével együtt.

találандanak, ezek' helye a' pénztár melletti szobában legyen; b) sürgető esetekben a' gyűjtemény' őre vásárolhat ugyan tíz forintig és cserét is tehet a' már különben is arra szánt többször meglévő darabokkal; minden egyéb esetkor azonban vétel és csere egyedül az elnök' rende-
lése vagy jóváhagyása után történhessék.

Tagok'
életrajzaik.

Jelentvén a' titoknok, hogy a' tagok közül életrajzi adataikat még kevesen küldötték be, nyilván szerénységből; határozottatott azok' bea-
datásának újonnan sürgetése.

Népdal-
gyűjtemény.

Kérdést tévén a' titoknok, mi alakban 's mennyi példány' nyom-
tatásával lenne a' már eddig együtt lévő népdalok' gyűjteménye meg-
indítandó? végeztetett, hogy az két, három ívnyi füzetekben nagy 12d.
réthben ezer példányban, gazdaságosan nyomassék.

Dercsényi' új
érecz-fölfede-
zése.

Dercsényi János kir. tanácsos és doctor, tudósítá az academiát,
Magyarországon általa újabban fölfedezett némelly érczekről, melly ér-
dekes közlést a' társaság köszönettel vévén a) a' vendégképen jelenlévő
tudós férfiút ezeknek egy a' Tudománytárba menendő bővebb megismer-
tetése' írására szólítá fel, mit az meg is ígért; b) rövidebb figyelmezte-
tése a' közülésben felolvastatni rendeltetett. *Lásd a' közülésben.*

Fülöp József'
bányász-műsza-
vai.

Fülöp József Krassó megyei táblabíró, a' másodelőlülő' közben-
járására, meglévén keresve a' titoknoktól, hogy mint bányabirtokos adná
be bányászai műszó-gyűjteményét, azt mostan hazafiúi kész indulattal
teljesítette.

Farkas Ferencz
könyvekkel
kedveskedik.

Farkas Ferencz ügyvéd hat rendbeli saját munkáinak köteteit adá
a' társaság' könyvtárába. Láthatók czímeik, nevénél, e' kötet' végén az
ajándékozott könyvek között.

Hollók Imre'
ajánlkozása.

Hollók Imre rosnyói professornak felolvastatott levele, mellyben
a' közfelszólítás' következésében ajánlkozott a' gömör megyei barkó szó-
ejtés' összegyűjtésére.

Elfogadott
munkák' sajtó-
sora.

Meg lévén állapítva már az, hogy a' társasághoz küldött minden
kézirát beérkezési és elfogadási időrend szerint sorban adassék sajtó alá,
mellyen az igazgatóság, vagy annak viselője az előlülő, némi módosítást
csak szükség' vagy tanácsosság' esetében tegyen, e' soron kívül lévők ké-
's tehát mindenkori folyamatban nyomtatandókká következők rendeltet-
tek azért, mivel ezek a' társaság' saját munkái vagy gyűjteményei. I. Az
Évkönyvek. II. Tudománytár. III. Régi magyar nyelvemlékek' gyűjte-

ménye. IV. Mű- és egyéb szótárak. V. Eredeti játékszín. VI. Külföldi játékszín. VII. Népdal-gyűjtemény.

Az előlülő a' társaság' hivatalos irományainak teljes volta végett, ^{Az academia' alaprajza' irományai a' levéltárba tétetnek.} az academia' alaprajzát 1828ban megvizsgált küldöttség' tanácskozásairól szóló irományokat beadja 's azok a' levéltárba őrizet alá tétettek.

Jelentvén Döbrentei Gábor titoknok, hogy eszközlése által Virág ^{Virág' emléke' lefedésénél a' társaság jelen.} Benedek' emléke készen áll, tisztelettel kérte meg az academia' elnökét, 's az egész társaságot, jelennék meg teljes diszű számában, határozandó napján a' nemzeti museumban, midőn ott az említett emlék lefedetni fog Ferenczy István művész által, ki azt oda, minekutána a' főherczeg nádor 's pártfogó, Döbrentei' kérelmére kegyesen elfogadta, a' régiségek' tárába már behelyezé. Hazafiúi részvétellel értette az ülés ezen meghívását, 's azt határozá, hogy a' nemzeti museumban megjelenés september' 14kén reggel 9 órakor legyen, 's a' társaság ezen ünnepély után fogjon 10 órakor a' maga szokott üléséhez. Így történék ez, a' lefedéskor Guzmics Izidor r. tag tartván alkalmi beszédet.

A' héti ülés' javaslata elfogadtatott az iránt, hogy a' tagok vagy ^{A' társaságnak kéziratokhoz saját joga.} átaljában írók, kik a' Tudománytárba dolgoznak, tiszteletdíj mellett megjelent munkáikat esztendő' elkelte előtt másutt ki ne adják; hogy azon hivatalos tudósításokat, mellyeket a' tagok academiai felszólításra a' társaság által velök közlött tárgyak felől beküldenek, egyenesen csak a' társaság által kiadhatóknak tekintsék.

E' titoknoki lemondás, mivel egyenesen magát a' társaság' eddigi ^{Titoknok ismétli lemondását.} munkálkodásainak folyama' történeti előadóját illeti, nem az ő szavaival előadható, hanem kivétetett az a' VId. nagy gyűlés' jegyzőkönyvéből, mellyben arról a', dr. Schedel Ferencz segédjegyző által irt 72d. pont ekképen vagyon:

„Döbrentei Gábor megújítván titoknokságáról már taval az Vd. nagy gyűlésben beadott lemondását, annál is inkább, a' mint mondá, mivel kétféle hivatalát valóban nem vihetné a' sok dolog miatt ezután úgy, a' mint azok' vitetése megkivántatik, azért új választást óhajt, 's megköszöni újra a' társaságnak, hivatala' ezen ötödfél esztendeje alatt tapasztalt bizodalmát és szivességét; 's kötelességének ismeri megint az eddigi munkálkodások' befejezését, mire a' társaság is viszont kifejezván a' tisztelt titoknoknak buzgósága és sikeres serénységeért, mindennek

pontos rendben tartásaért köszönetét és megelégedését; a' mélt. Elölülő úr felszólítja, hogy igenis, írja ő a' társaságnak 1834dikbeli Vd. nagy gyűlésétől e' mostani Vidiknak bevégeztéig történeteit az évkönyvek' IIIId. kötete' számára, adjon ki havatalosan e' nagy gyűlésből minden írományt és tetteket, írja meg a' természet- és törvénytudományi jutalmat nyert feleletekhez az előbeszédet. És az előlülő ma délutánra, új titoknok' választatása végett elegyes ülésbe hívja meg a' társaságot."

MÁSODIK ELEGYES ÜLÉS.

SEPTEMBER' 12. 1835.

Gróf Teleki József, udvari tanácsos' előlülése! alatt. Jelen voltak. Igazgató tagok: gr. Andrássy György, gr. Dessewffy József, gr. Károlyi György, gr. Keglevich Gábor, b. Prónay Sándor, gr. Széchenyi István. Tiszteleti tag: Fáy András. Titoknok: Döbrentei Gábor. Rendes tagok: Bajza József, Balásházy János, Bitniez Lajos, Bugát Pál, Czech János, Gebhardt Ferencz, Győry Sándor, Guzmics Izidor, Kállay Ferencz, Kis János, Luczenbacher János, Nyíry István, Perger János, Schedel Ferencz, Stettner György, Szilassy János, Szlemenics Pál, Vörösmarty Mihály. — Helmeczy Mihály pénztárnok. Levelező tagok: Antal Mihály, Csató Pál, gr. Dessewffy Aurél.

Jegyz. Az igazgatóság' teljes ülésének 9 számból kellvén állani, minekutána itten csak 7 igazgató lehetett jelen, pótoltatott a' 9 szám a' titoknok' és segédjegyző' helyettesítésével. L. alább az igazgatóság' ülései előadásának elején. Egyébiránt illendőség parancsolja itt is, hogy az eddigi történetíró titoknok ne maga beszéljen, hanem ezen elegyes gyűlésnek jegyző-könyve irassék ki, melly így szól:

1. A' m. gróf előlülő emlékezetbe hozza eddigi titoknok Döbrentei Gábornak, hivataláról felsőbb rendelés' következtében már a' mult Vd. nagy gyűlésben 1834. történt lemondását; mit az most 1835ben szeptember' 12d. a' nagy gyűlésben másodszor is tévén, már így ennél fogva a' jelen gyűlésnek tiszte lenne új titoknok' választása; de az előtt, míg ehhez az ülés hozzá fogna, a' m. előlülő úr mind a' tek. igazgatóságnak, mind az egész academiának nevében köszönetét fejezi ki a' tisztelt titoknoknak ezen, kivált kezdetben súlyos hivatalnak szint olly buzgón és serényen, mint szerencsésen viseléseért; mihez a' gyűlés közakarattal

hozzá járulván, nyilatkoztatja tökéletes megelégedését, Döbrentei Gábor pedig a' társaságtól eddig tapasztalt, megtisztelő bizodalmaért köszönetét mondván, új állásában is, mint a' philosophiai osztály' helybeli első rendes tagja, ajánlja kész együtt munkálódását a' társaságnak.

2. Erre felolvastatván a' m. előlülő úr az alaprajznak a' titoknoki hivatalról szóló pontját, 's arra szólítván fel az ülést, hogy olly tagját a' társaságnak tisztelné meg választásával, kiről bizonyosan tudatik, hogy ezt elfogadhatja; a' tagok czédulák' beadásával titkosan szavazván, az tetszett ki, hogy a' többség Schedel Ferencz r. tagot kívánja titoknoknak; mire az mind köszönetét fejezván ki, mind pedig buzgó, serény szolgálatit ajánlván, a' társaság' bizodalmaival kéri magát szerencsésítenni.

3. Megürülvén ekkint a' segédjegyzői hivatal, az ülés hasonlólag titkos szavazás' útján Czuczor Gergely komáromi professort 's a' társaság' levelező tagját választja szavazat-többséggel, egyszer'smind kéri a' m. előlülő urat, hogy mivel az ujonan választott segédjegyző sz. Benedek rendbeli pap, annak elbocsáttatását a' társaság' nevében a' fő apáthoz irandó levélben kieszközleni méltóztatnék.

4. Határoztatik, hogy Döbrentei Gábor minden eddig történeteket végrehajtván még hivatalosan, mikről a' IVd. nagy gyűlésnek LXXIII. d. pontja szól, az ujdön választott hivatalosak a' szünnapok után kezdjék munkálkodásokat, 's a' mélt. előlülő úr a' m. másodelölölőt kéri, hogy a' társaság' pecsétjének, minekutána azt az eddigi titoknok az ő kezeibe tenné, átalvevését, a' levéltárnak pedig átaladását a' maga idejében magára vállalni méltóztatnék.

Aláírva: *Döbrentei Gábor*, titoknok. *Schedel Ferencz*, segédjegyző.

E' hatodik nagy gyűlés' előadása' bevégzéséhez tartozik még több választás' följegyzése. — Minekelőtte ehhez fogott a' társaság, felosvattaték Kisfaludy Sándor r. tag' levele, mellyben tagságáról lemondását azért küldötte be; minthogy számos házi és peres dolgai által a' társa-

ság' czéljaihoz munkás járulástól el van tiltva*). Sajnálkozását jelenti ki az ülés egy illy jeles tag' kilépésén, 's ez érzésnek levélben kifejezését a' titoknokra bízta.

'S általmenvén az ülés, választásaira: 1. Határoztatott, hogy a' fennebb említett két tiszteleti tagnak ez évben halálával történt üres helye pótolassék. Az e' helyekre ajánlva voltak közül legtöbb szavazatot kapott.

Kisfaludy Sándor, így akarván a' társaság' többsége még is tagjai közé számlálhatni.

Gombos Imre cs. kir. aranykulcos, m. kir. udv. kamara' tanácsosa Budán.

Schedel Ferencz' helyére helybeli r. taggá nyelvtudomány' osztályában szavazat' többségével lett:

Balogh Pál orvos dr. eddig levelező tag.

Kisfaludy Sándoréra vidéki rendes tag, hasonlóan azon osztályban:

Fábián Gábor, hites ügyvéd, táblabíró, eddig levelező tag.

Honi levelező tag' választása kilenczé állapítatott meg, 's többség az ajánlottak közt következőket érte:

Eötvös József vásáros-náményi báró.

*) Így szólott levele:

Méltóságos Gróf, Főispány, és Elölülő ur! Elszórt gazdaságomnak elmellőzhetetlen gondgyai, és azon helyzet, hogy a' nemzetségi jusok' védelmének törvényes kötelessége is vállaimon fekszik, életemet naponként, és most már annyira elfoglallják, hogy időmnek szűke miatt Literaturával csak alig foglalatostkodhatom, annyival is inkább, mivel Géniumom a' poézis' pályájára hajlott, hol a' munka gondoktól szabad, derült elmét kíván. Ezen okból, mind Méltóságodnak erántam tapasztalt kegyességét, mind a' Tekintetes Társaságnak baráti szíves-ségét és türelmét alázatosan megköszönnén, részemről az eddig is érdem nélkül viselt Magyar Tudós Társasági tagságról alázattal lemondok, bizonyos lévén arról, hogy a' Tekintetes Társaság válogathatni fog olly Férjfiakban, kik ezen hivatalnak nagyobb tehetséggel és munkássággal fognak megfelelni. — Minden időben örömmre fog nékem azon emlékezet szolgálni, hogy igen csekély érdem mellett, olly érdemjeles Férjfiakból álló Társaságnak tagja lehettem.

'S midőn méltóságodnak, és a' Tekintetes Társaságnak ezen jövő nagygyűlésre, *A' somlai vérszűret* cím alatt, egy talán felovastatást érdemlő Regét nyújtandok be, mellyet még a' napokban Titoknok ur' kezéhez juttatok, magamat Méltóságodnak, és a' Tekintetes Társaságnak tapasztalni engedett kegyeibe ajánlom, és alázatos tisztelettel vagyok, Méltóságodnak és a' T. Társaságnak, Sümeghen Julius' 29kén 1835. alázatos szolgája, Kisfaludy Sándor m. k.

Fülepp József Krassó megyei táblabíró, oraviczi bányaegyesület' ügyviselője.

Gegő Elek Nicephor, sz. Ferencz szerzetesbeli magyar egyházi szónok.

Gorove László, gáttáji, több ns. vmegye' táblabírája.

Illés Pál edvi, ns. dömölki ev. predikátor, 's dunántúli evan. superintendia' levéltárnoka.

Jósika Miklós branyicskai báró, cs. kir. aranykulcsos.

Schoepf Auguszt, orvos dr. és sebész, szemtan' mestere, rendkívüli prof. a' m. kir. egyetemben.

Vásárhelyi Pál, a' vaskapui duna-munkálatoknál igazgató földmérő.

Warga János, phys. és math. professora a' nagykőrösi reformatum gymnasiumban.

Schedel Ferencz azt jelentvén, hogy titoknoki új, súlyos és sok időt kívánó hivatalánál fogva, elégtelennek érzi magát a' Tudománytár' szerkesztősége' további folytatására, azt a' társaság' kezeibe ismét leteszi, megköszönésével az eddig benne vetett bizodalomnak. Helyébe tehát szerkesztővé Csató Pál lev. tag választatott szavazat-többséggel.

IGAZGATÓSÁG' ÜLÉSEI.

SEPTEMBER' 9, 10, 11, 12d. NAPJAIN 1835.

Gr. Teleki József, főispán' előülése alatt. Jelen: gr. Széchenyi István másod elnök. Igazgatók közül: Andrássy György gr., Dessewffy József gr., Károlyi György gr., Keglevich Gábor gróf, Prónay Sándor báró. — Döbrentei Gábor titoknok, Schedel Ferencz segédjegyző.

Megkezdí az elnök, annak eladásával, miféle akadályok hátrálák, országgyűlés alatt Posonyban az igazgatói ülésnek 1833-nak eleje óta épen nem vagy legalább teljes számmal nem tarthatását. 'S mivel a' tárgyak felettébb összehalmozódtak, addig is míg a' jelen gyűlésre a' még szükséges két igazgató tag talán megérkeznek; munkálkodások' megkezdhetése végett az ülés, felvett szokáshoz képest, a' titoknokot és segéd-

jegyzőt ruházta fel ideiglen szavazattal. Így ez igazgatósági ülés összeállottnak nyilatkozott, 's igazgató több nem jövéen, így végezte dolgait:

Felolvastatott az 1833ban volt igazgatósági tanácskozás' jegyzőkönyve, melly gr. Teleki József' előlülése alatt ezen más négytag' jelenlétében készült: gr. Széchenyi István, b. Mednyánszky Alajos, báró Prónay Sándor, b. Wesselényi Miklós; 's épen ezért veve fel csak tanácskozási nevezetet.

Eléjöttek ebben 1. a' nádor főherczeg és pártfogó' k. válasza a' nagy gyűlésnek augustus helyett november' első napján tarthatásáról.

2. Ugyan a' nádor és főherczeg pártfogóé, gr. Teleki József és gr. Széchenyi István elnökségének 1833ra legfelsőbbi megerősítéséről.

3. Ismét ó cs. kir. főherczegsége' k. levele julius' 9dikéről 1833, melly mellett az igazgatóság' kérésére az alapítók' kötelezvényeit hiteles másolatban küldötte meg, 's ezek őrizetre a' pénztárba tétettek.

4. Junius' 23ról 1833ban a' nádor főherczegtől, hogy a' szepesi 16 város a' m. t. társaság' számára 200 pengő forintot küld; augustus' 16káról pedig, hogy e' summa az ország' pénztárából már le van fizetve. A' pénztárnoki hivatal ennek tehát felvételére útasítatott.

5. Felolvast. itebeli Kis Antalnak Szentgyörgyön julius' 28dikán költ levele, melly mellett kötelezvényét küldé, hogy 1833beli augustus' 1én kezdve, élte' fogytáig évenként 100 pengő forintot fog kifizetni; úgy a' tudósítás 100 váltó forintról 1830beli majus 16áról, mellyet Illos József a' társaságnak, végrendelésében hagyott. Lásd ezekről Évkönyvek' II. kötet. 1ső osztály., 58d. lap.

Továbbá az 1833ban nov. 9dikén tartott második és a' novemb.' 15dikén volt harmadik ülési tanácskozás' jegyzőkönyve terjesztetett elé, mellyek szerint a' régi magyar nyelvemlékek' másoltatása, a' társasági jutalmazások 's egyéb munkálatok' elintézései hagyattak helyben.

Második ülésében az igazgatóságnak, 1834ben tartott igazgatósági 1. 2. és 3d. tanácskozás' jegyzőkönyve közöltetett, mellyben előfordultak azon tárgyak, mik az Évkönyv' 2dik kötetének 92—94d. lapjain említvék.

A' harmadik tanácskozó ülés' 4d. pontjában tett tagajánlás' következtében pedig törvénytudományi osztályba Sztrokay Antal eddigi lev. tag helybeli másod rendes taggá neveztetett.

Az 5d. pont szerint, Döbrentei Gábornak mint a' nyelvemlék-gyűjtemény' kiadására szerkesztő felügyelőnek, egyéb esztendei fizetésén kívül, a' fiókpénztárból évenként 200 pengő ftnak kifizetése rendeltetik.

A' 14d. pont jóváhagyatott, melly szerint Czech János r. tag' bécsi munkálkodásai' segítségére 120 ft fizettetett ki.

A' 19d. pont következteté Bertha Sándornak társasági ügyvédé 100 pengő forint évdíjjal kineveztetését, kinek kötelességeül szabott: a) a' társaság' mindennemű számadásait megvizsgálja; b) az elmaradott kamatokat behajtja; c) a' netalán előforduló peres dolgokat viszi.

Felolv. a' fenns. főherczeg nádor pártfogónak Pozsonyban majus' 31d. költ más k. köszönő levele azért, hogy az előlülő a' társaság' költségével eddig nyomtatott könyveket király ő felségének 's a' nádornak külön mindenkor megküldötte. Az igazgatóság örömmel vevé tudomásul e' hirt 's ezutánra is mindenkor hasonló felküldéseket rendelt.

Az igazgatóság mult évben elfelejthetlen tagját vesztvén el Végh István ő excellentiájában, helyébe a' 23d. rendszabás' értelméhez képest titkos szavazás' útján egyetértőleg b. Perényi Zsigmond septemvir és ns Ugocsa vmegyei fő ispánt választotta: minek megírására a' m. előlülő úr kéretett.

Felolv. a' főherczeg nádor pártfogónak Pozsonyban augustus' 9d. költ k. levele, mellyben jelenti, hogy néhai de Ligne Eufémia herczegné, néhai gr. Pálffy János' özvegye, a' m. t. társaság' pénzalapja' nevelésére 2500 pengő ftot hagyott olly formán, hogy az csak testvérének Spiegel Flóra bárónénak halála után fizettessék ki az academia' pénztárának; továbbá, hogy Spiegel Flóra báróné e' summának biztosítására az alsó austriai nemesi törvényszéknél Debreczen városának 80,000 pengő ftról szóló, őt illető, kötelezvényét tette le. E' biztosításban az ülés megnyugodott.

Olv. N. Szentmiklósi Nákó Jánosnak Bécsben 1835. apr.' 19d. költ levele, mellynek erejénél fogva a' m. t. társaság' pénztárát 1000 pengő forinttal neveli: mire az előlülő közlé annak a' pénztárnok által már kézhez is vétetését.

A' harmadik ülésben tétettek ezen újabb határozatok:

I. Kisfaludy Sándor' helyére, kinek lemondását az igazgatóság is sajnálkozva fogadta, Kölcsey Ferencz r. t. mozdítatott 300 pengő forintnyi évi fizetéssel, kezdődve november' 1jén.

II. Dr. Topperczernek a' természettudományi 1833beli kérdés' jutalmául 100 darab arany; dr. Csorbának ívenkinti 4 darab arany tiszteletdíj; Enzsel Rézső Sándornak a' törvénytudományi 1833beli kérdés' jutalma 100 darab aranyban kifizettetni rendeltetett. Nem különben Edvi illés Pálnak Marczibányi' jutalmán kívül ívenkint 8, Varga Jánosénak ívenkint 5 pengő forint, úgy, hogy az első' munkája 750, a' másike 500 példányban nyomassék ki.

III. Következő kéziratok' nyomtatása:

1. Turandot 750 példányban, ívenkint 3 arany tiszteletdíjjal.
2. Julius Caesar' munkái 500 példányban, ívenkint 2 arany tiszteletdíjjal.
3. Orestes. 4. Sophonisba, külön-külön mindegyik 750 példányban, ívenkint 3 arany tiszteletdíjjal.
5. Átok, 800 példányban, ívenkint 4 arany tiszteletdíjjal.
6. Blair Hugo, 500 példányban, ívenkint 2 arany tiszteletdíjjal.
7. Végrendelet, 750 példányban, ívenkint 1 arany tiszteletdíjjal, rendeltetett. (Külkey Henrik a' neki járt jutalomdíj-aranyokat a' társaság' tőkéjéhez ajándékozta.)
8. Az elfogadott népdal-gyűjtemény indítassék meg.
9. Horváth Ádám' kéziratai közül, a' levelezések, példabeszédek' és dalok megvételére 40 pengő forint határoztatott.
10. Farkas Sándornak 1834-re a' 200 darab arany jutalom kifizetessék.
11. Döbrentei Gábornak Jászóra' s több helyre tett utiköltségének fele kifizettetett.

IV. A' játékszini biztosság' fenmaradt summájához 90 forint adatott.

V. A' másodelölülő úr ohajtását fejezvé ki a' gróf Teleki ház által nagylelkűen följánlott könyvtárnak minél előbbi fölnyithatására nézve, küldöttség neveztetett, gr. Széchenyi István' elnöksége alatt e' tagokból: Döbrentei, Kállay, Petrovits, Schedel, és Helmeczy pénztárnok, melly e' tárgyban javaslatot készítsen. Kinyilvánítá ekkor gr. Teleki József előlülő, hogy nemzetsége, könyvtárnokul, Petrovics Fridriket fogja hazatértekor választani.

VI. A' pénzgyűjtemény' felállítása jövő gyűlésig is, míg ahhoz

több költség lehetne, így állítatott meg: az előlülő úr által e' végre alapított 2000 forint tőke' kamataiból szekrények készíttessenek, 's a' gyűjtemény azokban tartassék.

VII. Eléadtak a' több ízben történt pénztár-vizsgálatról szóló jelentések, mik szerint mind a' pénztár, mind a' bevétel és kiadási könyv számadásokra nézve tisztában találtatott, 's valamint elébb úgy most az újonan tett alapítvány-pénzek, nem különben az esztendei tőkéből fenmaradó hatodik' alaprajzi szabályok szerint gyümölcsözetre adattak. Eléterjeszti a' pénztár' egész állapotját az igazgatósági jelentés 1833—35ről, melly a' társaság' munkálódásaival együtt az ország' törvényhatóságai elébe nyomtatásban adatni határoztatott.

VIII. Az országgyűlés' elébe menő másod-előterjesztést úgy kívánta elintéztetni az igazgatóság, hogy az 1833, 34 és 35ről együtt szóljon, átaljában pedig a' kezdettől fogva mostanig tett munkálódás mind benne álljon, 's azon alázatos kéressel nyujtassék be a' fennséges főherczeg nádor pártfogónak, hogy azt az országosan egybegyűlt karok és rendeknek kegyesen bemutatni méltóztatnék. (Látható ez itten egész terjedelmében).

IX. Az előlülő mind maga, mind a' másod-előlülő' nevében megköszöni az igazgatóságnak irántok eddig mutatott bizodalmát, 's minekutána igazgatósági ülés harmadfél év óta teljes számmal nem tartathatott, és így hivatalukról az alaprajz' értelmében sem 1834 sem 1835 elején le nem mondhattak, azt ezennel teszik le. Hazafiui köszönet követte az előlülő és másod előlülő' eddigi fáradságát, mellyel a' társaság' dolgait ennek legnagyobb hasznára vitték, azért is, kezdődő társasági új évre az elnökségben ismét mindegyike egyetértőleg marasztatott meg, kérvén gr. Keglevich Gábor val. bel. titk. tanácsost és koronaórt ezen új választásnak a' fens. főherczeg nádor pártfogóhoz azon esedezettel beadására, hogy azt megerősítés végett ő felsége' elejébe terjesztetni méltóztatnék.

X. Ezen ülések' jegyzőkönyvei a' fens. főherczeg nádor pártfogónak megküldetni tudomás végett úgy határoztatának, valamint a' nagygyűlései.

DÖBRENTÉI GÁBOR m.k.
eddigi titoknok.

* *

M Á S O D E L Ő T E R J E S Z T É S ,
AZ ORZÁGOSAN EGYBEGYÜLT T.T. KAROKHOZ ÉS RENDEKHEZ
A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGNAK 1833 ELEJE ÓTA 1835BELI
SEPT.' KÖZEPÉIG FOLYT MUNKÁLÓDÁSÁIRÓL.

E L S Ő C Z I K K E L Y.

Tagok' száma.

Azon igazgató, tiszteleti, rendes és levelező tagokhoz, kiknek száma az 1833beli februarius' 4dikéről költ első előterjesztésben, 's az 1833ra megjelent társasági Névkönyvben is feljegyeztetett, mind az 1833 mind az 1834beli, nem különben az 1835beli nagy gyűlés alatt is felesen választattak újak azért, hogy a' munkálódás többfelé kiterjesztethessék. Áll tehát a' társaság' tagjainak száma most így:

Igazgató tag, előlülő 's másodelölülővel együtt van	25
Tiszteleti tag	20
Rendes tag, titoknokkal együtt	30
Levelező tag a) Honi	75
b) Külföldi	14

Ezekon kívül van a' pénztárnok, az ellenőr, az ügyvéd. Így a' két leiró 's a' társaság' szolgálja.

M Á S O D I K C Z I K K E L Y.

A' társaság' munkálódása 1833—1835beli september' közepéig.

A) Honi nyelv' műveltetése.

1. A' nagy magyar szókönyv' ügye.

a) Az első előterjesztésben lévő okokon kívül még azért is szükségesnek találtatván a' tudományos társaság' műszókönyveinek előleges kiadása, hogy ezekből majd, a' mit kell, a' nagyszótárba biztosabb válogatással lehessen sorozni; megjelent 1834ben:

A' mathematicai műszótár 110 lapon, nagyobb Sadban.

Philosophiai műszótár 212 lapon, hasonló nagyságban.

Kevés híja van a' törvényi műszótárnak. Szerkezteti azt most Perger János, és nem sokára világot lát. Sok vagyon együtt a' természettudományiból is.

b) Azon tájszavakból és magyar mesteremberek közt divatozó mesterszavakból, úgy, elavultakból 's példabeszédekből, melyeket a' tagok beküldöttek, előleges külön szótár a' 4d. ívig készült el nyomtatásban illy czímmel: „Tájszavak és magyar mesteremberek' műszavai' gyűjteménye, elavult szavak', szólásmódok' 's még ki nem jött magyar példabeszédek' hozzáadásával.“

cz) Hasonlóképen a' nagy magyar szótárhoz előkészületül nyomtatta ki a' társaság, nyilatkozott óvásai mellett, néhány együtt dolgozottak' ezen munkáját: „Magyar és német zsebszótár. Második vagy német-magyar rész. 1835. Három oszloppal, nagyobb 12ed rétből: 846 lapon.“

d) A' nagy magyar szótár' írása' módjához utasításul megjelent e' czímmel: „Terve a' nagy magyar szótár' belső elrendelésének, a' tagok' különös használatára.“ 1834. 16 lap.

e) Régi magyar elavult szavak', szólásmódok', szószerkezet' kiszemelése és hasznuk' vétele végett lemásoltatott magyar kéziratok' gyűjteményének kiadása illy czímmel kezdetett meg; „Régi magyar nyelvemlékek.“

Ki van már nyomtatva ennek első kötetéhez:

1. Halotti két megszólítás 1183ból.

2. Kinizsi Pálné' Magyar Benigna imádságos könyve 1513ból. Összesen 81 lap. Ebbe megy még: ó testamentomi némelly próféták' fordítása 1383ból, 's készen lesz a' kötet 1836ban.

Jankowich Miklós tiszteleti tag pedig külön ígérte, hogy e' „Régi magyar nyelvemlékek“ II. kötetéhez a' következőket adja, saját gyűjteményéből: Boldogságos Margitnak IV. Béla király' leányának élete, és Sz. Elek' két rendbeli életirása, melyeket maga költségén nyomtatni ki is.

Ezutáni köteteibe e' gyűjteménynek következő már lemásoltatott 's a' társaságnál lévő régi kéziratok mennek:

1. A' Guary Miklós ajándékozta eredeti kézirat íróhártyán a' XIVd. századból.

2. CL. zsoltár, a' passio és négy evangyliom, fordította Halabori Bertalan pap. 1508.

3. Máté', Mark', Lukács' evangylioma, Apostolok' cselekedetei, Jakab, Péter, János, Judás apostolok' levelei; János: mennyei jelenések. 1516.

4. Mózes, Josue, Birák' könyve. 1519.

5. Keserü Mihály püspök' és huga Keserü Krisztina' levelei. Verbőczy előtt kelve 1523.

6. Mózes' első könyve, János evangelista, Egyházi Beszédek, Sz. Yeronimos doctor' élete. Zent Agoston' levele Sz. Czryllushoz, Zent Marton, Florián, Kate-ryna, egyptiaca Marja, Katalin' legendái. Sz. Orsolya' élete. 1530—31.

7. Nyolcz predikáció, Sz. Elek' és Sz. Eugenia' élete, és két példa Jostio és egy nemes emberről. 1531—1532.

8. *Legendarium*, a' debreczeni reform. collegium' könyvtárában lévő eredeti szerint.

Továbbá a' társaság' ajánlatára költséget az igazgatóság még ezen régi kéziratok' másoltatására rendelt:

1. A' négy evangelista' fordítása 1466. Münchenben.
2. Eredetileg magyarul folyt levelezések 1504—1560ig, melyeket össze Szalay Ágoston gyűjtött 's a' társaságnak altalengedett.
3. Imádságok sz. Domonkos és sz. Tamáshoz 1506.
4. Remete Sz. Pál' élete, a' Hymnus Ambrosianussal, 1508.
5. Sz. Eufrosina' élete, Sz. Apolloniay, Sz. Aduigai stb.
6. Zent Anselmus kenve 1516.
7. Zent Domonkos élete 1517.
8. Velykee György' magyar zsoltáros könyve 1522.
9. Zsoltárkönyv apácáknak való imádságokkal 1539.
10. A' pozsoni káptalanban 1549—1579-ig lévő 20 darab irat.
11. Hymnusok, zsoltárok a' XVd. századból.
12. Sz. Gergely' kettős beszélgetései, Londonban; még bizonytalan időből.
13. Urunk' kinjairól egy predikáció és Sz. Bonaventurának értekezése az élet' tökéletességéről. XVd. százév' kezdetéből.
14. Csonka neves Kalendarium.

2. Magyar grammatika' ügye.

a) Az 1832b. kiadatott „Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai“-ra többektől bejött észrevételeket tekintetbe vévén a' társaság, azokat 1834ben bővítve 's némelyfélenek bizonyosabb elhatározásával és több világosító példa' kijegyzésével bocsátotta ki másod ízben, ismét még csak a' társaság' különös használatára. A' javítás itt is folyton folyand.

b) A' kettős betűk helyett, mellyek mégis csak egy magyar külön hangot jelentenek, a' nyelvtudomány' osztályának javaslata: Mikép lehetne az összetett mássalhangzókat egyszerűíteni, az Évkönyvek' IId. kötetének 2d. osztályában áll.

c) A' szószerkezet' felvilágosítására nézve meg fog vizsgáltatni a' fentebb említett régi magyar nyelvemlékből a' régi sajátibb szókötés.

B) Munkák' kiadása.

1) 1833nak elejétől 1835beli szeptemberig beadatott vizsgálatra a' társaságnak 120 kézirat. Véleményt írtak az osztályonként megbízott tagok 73ról, mellyek közül elfogadtatott nyomtatás alá 16, visszament készületlensége miatt 67. A' többi vizsgálat alatt van.

2) Az igazgatóságtól 1832ben, évről évre kitétetni kezdett 100 arany jutalomra 1836. Martiusban beérkezett játékszíni munkák, valamint az 1834. és 1835ben bejöttek is érdemeik szerint bíraltattak meg, 's gyűjtemény kezdetet meg a' jobb-jobb' kiadatása által az alaprajz' teljesítése végett, melly ezt is eleibe tűzé a' társa-

ságnak, hogy részszerint eredeti, részszerint fordított drámák' elegendő számmal létele is kiterjeszsze gondját. 'S ennél fogva a' társaság kétféle drámai gyűjteményt indíta meg, egyiket „Külföldi játékszín“, másikat „Eredeti játékszín“ czímmel.

3) Az 1831ben megindított jutalomkérdésekre bejött feleletek is megvizsgáltván, a' jutalmat nyertekkel minden osztálynak külön pályamunkái nyomtatásban kezdettek megjelenni.

4) És így a' fentebb említetteket is teljesség' kedvéért ide összesorozva, e' következő munkákat bocsátotta maig közre a' társaság:

1831ben.

A' magyar tudós társaság' alaprajza és rendszabásai.

1832ben.

Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai.

1833ban.

Külföldi Játékszín I. kötet. Iphigenia Taurisban, Goethétől, ford. Kis János ötös jambusokban.

. II. kötet. Nők' iskolája. Vigjték Moliéretől, magyarosítva Árvay Gergely által, hatos jambusokban.

. III. kötet. A' nőtelen philosophus. Nota Alberttől, ford. Császár Ferencz.

Grammatica ungherese. Dell' avvocato Francesco Császár. Olaszok' számára. 420 l. Horatius' levelei, fordította Kis János. Az eredeti textussal Döring szerint, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel Kazinczy Ferencztől. 549 lap.

A' magyar tudós társaság' évkönyvei 1ső kötet, hol a' társaság' történetei, munkálódásai, kezdetétől fogva 1832beli sept.' 9dikéig körülállásosabban terjesztetnek elé.

1834ben.

Mathematicai műszótár. 110 lapon.

Philosophiai műszótár. 112 lapon.

Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai. Második kiadás.

Nyelvtudományi pályamunkák. Első kötet. A' magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők. Irta Csató Pál. Első rangú jutalomfelelet. — A' magyar nyelv' szóalkotó 's módosító ragainak nyelvtudományi vizsgálata. Irta Nagy János. Másod rangú jutalom felelet. 176 lap.

Magyar játékszíni jutalmazott feleletek a' magyar tudós társaságnak 1833beli ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszínt Budapesten állandóan megalapítani? I. Fáy András', II. Kállay Ferencz', III. Jakab István' felelete.

Eredeti Játékszín. 1ső kötet. Várnász. Első pályadíjt nyert szomorújáték. Irta Vörösmarty Mihály.

. II. kötet. Tirus. Második pályadíjt nyert szomorújáték. Szerzője Horváth Cyrill.

Eredeti Játékszin. III. Falusi lakodalom. Másod karbeli vígjáték az 1834-re beküldötték között, Jakab Istvántól.

Külföldi Játékszin. IV. köt. A' játékos, dráma Ifflandtól; ford. Thaler István.

. V. köt. Alzir. Szomorujáték Voltairetól; ford. Jakab István.

. VI. köt. Tancred. Szomoruj. Voltairetól, ford. Árvay Gergely.

. VII. köt. A' botcsinálta doctor. Vigj. Moliéretől; ford. Kazinczy Ferencz.

. VIII. köt. Barnhelmi Minna. Vigj. Lessingtől; ford. Kazinczy Ferencz.

A' természetes számok' logaritmái 1stől 108000ig. Szerkeztette Babbage Károly, magyar előbeszéddel Nagy Károlytól. Londonban.

Tudománytár I. II. III. IV. kötet.

1835ben.

Magyar és német zsebszótár. Második, vagy német magyar rész. 846 lap.

A' magyar tudós társaság' Évkönyvei. II. kötet. 326 lap. Mellyben a' társaság' munkálódásai 1832beli nov. 16kától, nov. 20ig 1834. bővebben eléadatnak.

Philosophiai pályamunkák. Első köt. Balogh Pál' első karbeli jutalomfelelete 1834re. 211 lap.

Tudománytár V. VI. VII. kötet.

Sajtó alatt van még:

Régi magyar nyelvmelékek, melyekről fentebb van szó.

Tájszavak és magyar mesteremberek' műszavai, hasonlóan már fentebb említve.

A' felsőbb analysis' elemei. Irta Győry Sándor. Első kötet.

Kazinczy Ferencz' eredeti munkáinak első kötete.

E' négy utolsót mostanig bevégezni pénz' szűke miatt nem lehetett, mivel az esztendőnként eddig nyomtatásra kiszakasztott 2000 pengő forint, 's nem különben az eladott példányokból bejött összeség a' többféle költséges nyomtatásokra, nevezetesen a' Zsebszótárra és Évkönyvekre ment fel. Ugyanezen oknál fogva nem adathattak eddig sajtó alá a' következő kéziratok, melyek különben, adott vélemények szerint, régebben elfogadvák:

Fenyítő törvényszéki magyar törvény, Szlemenics Páltól.

A' felsőbb analysis' elemei II. III. kötet. Győry Sándortól.

Chelius' sebészsege. Fordította Bugát Pál.

Fabini, a' szem' betegségeiről. Ford. Vajócz János.

Rendelést tett ennél fogva az igazgatóság mostan folyt üléseiben ezek' minél előbbi kijöhetésére, valamint a' mostani nagy gyűlés alatt nyomtatásra méltóknak talált következő kéziratokéra is:

Törvénytudományi pályamunkák. Első kötet. Enszel Rézső József' első karbeli jutalomfelelete az 1833beli kérdésre.

Természettudományi pályamunkák. Első kötet. Dr. Topperczer Tamás' első karbeli, és Dr. Csorba József' másodkarbeli jutalomfelelete az 1833beli kérdésre.

Július Caesar' minden munkái, ford. Szenczi Imre.

Blair Hugo, rhetorikai és aesthetikai leczkéi, ford. Kis János.

Magyar és német zsebszótár. Első, vagy magyar-német rész.

Külföldi Játékszín, IXd. kötet. Turandot, Gozzi után Schillerből, 's ennek dolgozásából ford. Gáthy János.

. Xd. kötet. A' végrendelet, Ifflandból. Ford. Külkey Henrik.

. XId. kötet. Orestes, szomorujáték, Álfieritől. Fordította Császár Ferencz.

. XIIId. kötet. Sofonisba, szomorúj. Álfieritől. Ford. Császár Ferencz.

Eredeti Játékszín, IVd. kötet. Átok, drámai költemény. Irta Tóth Lőrincz.

Edvi Illés Pálnak Marczibányi Lajostól falusi népnevelési munkára feltett első jutalmat nyert munkája.

Warga Jánosnak ugyan e' tárgyban a' 2dik jutalomra érdemesített munkája.

Kitetszik ezen előadásból, miként követték az eleinte inkább csak hasznosan mulattató szépliteraturai műveket szorosabb rendszerű tudományos és tudós munkák is, mik később azért jövének, mivel ezek' mélyebb tanulmányát huzamosabb idő szülheti.

Ide tartozólag említetik meg az, hogy a' társaság, Évkönyvei' első kötetének 13 külföldi tudós intézethez megküldésével kívánta magát azokkal kölcsönös érintésbe tenni, melyek: Institut de France, Royal society in London, Royal society in Edinbrough, American philosophical society in Philadelphia, Asiatic society in Calcutta, Königl. böhmische Gesellschaft der Wissenschaften in Prag; továbbá: zu München, zu Göttingen, zu Berlin, Academia scientiarum imperialis petropolitana, Academia fiorentina, Academia Archeologica Romae, a' stockholmi academia; 's ezek közül eddig a' philadelphiai, müncheni, berlini küldötte meg viszonzva Évkönyveit. A' calcuttai és stockholmi, válasza szerint, ezután fogja közleni.

5) Az első előterjesztésben megemlített czéllal kezdett magyar népdalgyűjtemény eléggé nevedvén már a' többfelől küldettek által, két kötetre való ki van válogatva mostanig, 's a' nyomtatási sor ezekre is nem sokára kerülend.

6) Azon gyűjtemény azonban, mellyben közrendűek' számára, gazdasági javítások, találmányok, fölfedezések, jóra serkentő példák' kiadása vala czélba véve, még mostanról későbbre maradott, midőn költség ahhoz is juthat.

7) De az első előterjesztvényben szándékba vett megkerestetése a' milánói és bécsi császári udvari könyvtárnak annyira hajtattott végre, hogy Baricz György Peschierában lakó levelező tagja a' társaságnak, megtette már tudósítását a' Milánóban lévő Ambrosi 's Brera, és a' Velencei San Marco könyvtárról; Czech János rendes tag megkezdette kereséseit Bécsben a' cs. udvari könyvtárban, hol emlékiratot is talált a' magyar nyelvnek Albert' királyi udvarában volt közös divatáról; 's ugyanezen tag, most a' VIId. nagy gyűlés alatt olvasta fel tudósítását azokról, miket a' bécsi cs. udv. titkos levéltárban, hova bemenetele engedtetett, lele, magyar historia' hézagait világosítókat. Petrovich Fridrik rendes tag továbbá, megbízatásánál fogva hirt adott, mik vannak minket magyarokat érdeklők a' prágai, dresdai, hálai,

lipcei, berlini könyvtárakban, mellyek közül némellyet másolatban is megküldött, 's a' wolffenbütteli, hamburgi, göttingai, kasseli, brémai, frankfurti, hannoverai könyvtárakból is vár még tőle némellyeket a' társaság. Hasonlólag küldé meg tudósításait Zsivora György lev. tag Párizsból azon iratokról, miknek kikeresése a' lillei, aixi, baseli könyvtárakban reá a' társaság által bízott. Mindezen külföldi keresések' összes sikerének eléadása majd későbbben kerülend elé az évkönyvnek' III. kötetében, mellyhez a' mostan folyt VI. nagy gyűlésig, előre is tiz tárgy értekezés van elfogadva.

Cz) Munkák' megbirálása.

Ámbár a' társaság' kritikai folyóirata' első kötetének „Tudománytár“ czímmel nyomtatása, az első előterjesztvény szerint már meg vala kezdve, mindazonáltal újra vitatás alá kerülven azon kérdés, ha kritikai legyen-e az, vagy ne; végre többség, kritika nélkül, még mostanra hasznosabbnak találta megindítását. Egyéb közérdekű terjedelem adatván tehát neki, de csakugyan az alaprajz' értelmében lévő, újabb dolgozások készülének, 's így a' Tudománytár azon vezérpontok mellett, mellyeket az Évkönyvek' II. köteté a' 70—71. lapon ad elé, 1834nek elején indula meg, 's mostanig fennebbi érintés szerint belőle 7 kötet jelent meg, reménynyel, hogy az országban mind inkább találand részvételre, minekutána könyebb megszerzés végett, 1835 óta postán is megrendelhető.

D) Jutalomkérdések és kiadott jutalmak.

Minekeltőtte az 1833ra, 1834re és 1835re kitett kérdések itt előterjesztetnének, megemlítetik, mi követte az 1831, és 1832ben támasztattakat.

Az 1831beli nyelvtudományi kérdés 7 feleletet szüle, mellyek közül a' 100 aranyat Csató Pálé nyeré, Nagy Jánosé pedig tiszteletdíjjal adatott ki, a' mint fennebb látható. A' philosophiai kérdésre jött két felelet. Kapta ezek közül a' 100 aranyat Dr. Balogh Pálé. A' másik, Hetényi Jánosé, tiszteletdíjjal kiadásra találtott méltónak, de — nem jöhet ki. Dr. Balogh Pálé, mint nyomtatásban megjelent, említve van már a' munkák' kiadása' czikkje alatt.

Az 1832ben kihirdetett historiai kérdésre csak egy felelet érkezett, és ez is későbbben, mint a' határnap rendelé, azért el sem fogadtatott.

A' mathesisire beküldött egyetlen egy felelet nem találtatott érdemesnek nyomtatásra; írójának azonban a' 100 arany, mivel az alaprajz így kívánja, megment.

1833ra

A' törvény és természettudomány' osztálya következőn, ezen kérdések levének kihirdetve:

Törvénytudományi kérdés:

„Tett-e a' magyar nemzet' honalkotmányában az időhez és körülményekhez alkalmazott változtatásokat? 's ha tett, mellyek azoknak fő vonalai?“

Természettudományi kérdés:

„Mi a' Magyarország' némelly vidékein előforduló pokolvarnak természete, mellyek okai, óvó és gyógyító módjai!“

A' törvénytudományi kérdésre 7 felelet érkezett 1835ben, 's azok között a' 100 aranyat, Enzsel Rézsó József hites ügyvéd nyerte.

A' természettudományira bejött 11 felelet közül a' 100 aranyra érdemesített kéziratához tartozott pecsétetes levélke, felbontásakor, Dr. Topperczer Tamást mutatta írójának; Dr. Csorba József felelete másodkarbelinek íteltetett; egy harmadik kézirat pedig, ilyen jelmonddal: „Kiki annyit tegyen hazája' javára, mennyit köréhez képest tehet,“ dicséretet nyert.

Ugyan 1833ben hirdettette ki a' társaság ezen kérdését is:

„Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megalapítani?“

Adatott volt be erre 1834ben 19 felelet, mellyek közül a' 30 arany jutalmat nyerte Fáy Andrásé, ki azt a' Pest vármegye által építendő játékszínhez ajánlotta. Kállay Ferenczé 's Jakab Istváné pedig tiszteletdíj mellett adatának sajtó alá.

1834re

Ismét a' nyelvtudományi és philosophiai osztályok fordulának elé, következő kérdéseikkel:

Nyelvtudományi kérdés.

„Mellyek a' magyar nyelvben a' tiszta gyökök? Számláltassanak elő a' meny nyire lehet eredeti jelentéseikkel.“

Philosophiai kérdés.

„Mi haszna és befolyása van és lehetne még a' lélektudománynak (psychológiának) mind a' felsőbb mind az alsóbb néposztályok' célirányos erkölcsi és polgári nevelésére? Mit és mennyit kellene ebből a' nemzeti iskolákban is tanítás' tárgyául felvenni?“

Ezekon kívül újra kitette a' társaság 1832beli historiai kérdését.

A' feleletek ezekre 1836ban váratnak be Martius' 19dikéig.

1835re,

továbbá ezen kérdések támasztattak:

Történettudományi.

„Millyen állapotban volt a' műipar és kereskedés honunkban az Árpád és vegyes házakból származott királyok alatt; mi történt fejedelmeink' és törvényhozásunk' részéről azok' előmozdítására; mellyek voltak nagyobb emelkedéseket hátráltató akadályok; végtére, minő befolyások volt nemzetünk' erkölcsi és értelmi kifejlődésére.“

Mathesis.

„Mutattassanak ki a' felsőbb analysis' azon tanítmányai, mellyek a' műtudományokba (scientiae technicae) befolyanak, 's adassék elő népszerűen alkalmazásuk.“

Ezek' fejtegetései' beküldetésének határnapjául 1837d. mart. 19. tétetett.

A' társaság által kívánta volt megbíráltatni Marczibányi Lajos Táblabíró ezen két kérdésére:

„Mit kell falusi tanítóknak tudniok népoktatás végett“, és „Mire taníttassanak a' falusi gyermekek?“

bejött 11 munkát 's a' 20 aranyat tevő első jutalom az írók' nevének még nem tudása előtt Edvi Illés Pálnak, a' 10 arany második jutalom Wurga Jánosnak ítéltetett; ezen jelmondatu feleletet pedig: „Hass, alkoss, gyarapíts, 's a' haza fényre derül“, dicséret érte.

Az évenként megjelenő magyar munkák közül egy legkitünőbbnek ítéltethe-tőért így adatott ki a' 200 darab arany.

1832re.

Ítélt szavazatok' többsége ezen munkának:

„Magyar szótár, gyökérrenddel és deákozattal, készítette Kresznerics Ferencz. Budán 1832.

Dicsérettel említi még a' társaság e' mellett következő írók' munkáit, betűrendben: Fáy András, a' Béteky ház; Kisfaludy Károly' munkáinak 7d. kötete; Kölcsy Ferencz' munkái, 1ső kötet. Szilágyi Ferencz, Klio, historiai zsebkönyv. 1ső esztendő.

1833ra.

Az egynek kiadatni kellett 200 darab arany egyformán osztatott fel szavazat' többségével e' két munka között; betűrendben véve:

Kisfaludy Sándor' munkái. III. és IVd. kötet. Pesten 1833.

Vörösmarty Mihály' munkái. I. és IIId. kötet. Pesten 1833.

Dicsérettel lön megemlítve: Filozofusok' és filozofia' historiaja, Péterfy Károlytól. Első rész. Marosvásárhelyt. 1833.

1834re

köz akarattal: „Utazás Északamerikában, Bölöni Farkas Sándor által. Kolosvárott. 1834.“

munkáért ment a' 200 arany, melyet az író alapítványául hagyta a' társaság' tőke-pénzei' nevelésére.

Dicséret érte a' mellett ezeket; betűrendben:

Kovács Pál, Thalia 2d. kötet, Pesten, 1834.

Gr. Teleki Ferencz' versei, kiadta Döbrentei Gábor. Budán, 1834.

Eredeti színművekre az évenként kitéve álló 100 darab arany ítéltetett szavazat' többsége által

1834ra.

„Vérnász' szomorujátékért. Irta Vörösmarty Mihály. „Tirus' című szomorujáték, melynek szerzője Horváth Cyrill, tiszteletdíjjal adatott, mint másodkarbeli, sajtó alá. „A' valkói Amazon', Hoblik Mártontól, dicséretet kapott. — Érkeztek volt ezek, más 7 darabbal együtt a' kitűzött határnapra.

183 $\frac{3}{4}$ re

jött volt 12 eredeti vigjáték, de a' 100 aranyat ezek közül egyik sem nyerheté, hanem a' Falusi Lakodalom' Jakab Istvántól, tiszteletdíjjal íteltetett sajtó alá méltónak.

183 $\frac{3}{8}$ re

beküldetett 19 eredeti szomorujáték közt sem találtatott egy is, melly az e' díjról hozott végzésnél fogva, vagy igen figyelemre méltó egész, vagy épen remek lenne, 's ennél fogva a' 100 arany jutalom' kiadatásának most is el kelle maradni.

Négyet említe meg azonban a' társaság dicsérettel e' rendben: Indulatok' vi-hara, Izabella, Díjkard, Csáb.

Mindezen többféle jutalmakról szóló bővebb jelentések az évenkénti köz-gyűlésekben olvastattak fel 's hirlapok által is a' haza eleibe terjesztettek.

**Jutalom, színművek' tárgyában, a' magyar színésztársaság' stylistikai
elémentele végett.**

1833ban october' 1sője óta oltalma alá vévén Pest vármegye Buda fővárosa' színházában a' magyar színjátszó társaságot, az akademia' igazgatósága 500 pengő forintot rendelt volt tiszteletdíjúl eddigi fordítások' hiányos magyarságának, társa-sági küldöttség által leendő kijavítására, 's azóta egy logét tart azon küldöttség-nek, hogy tagjai az előadás' fogyatkozásaira is észrevételeiket tegyék. Befejeztetett így az 1834beli novemberben volt Vdik nagy gyűlésig 77 színmű' stylusának tisz-títása, 5 pedig új fordítatt. Ugyanakkor az igazgatóság még 200 pengő forintot rendelt. Erre a' küldöttség a' mostan volt VId. nagygyűlésben 28 színművet muta-tott be, mellyek közül 4 eredeti, 24 fordítás. 'S a' még fennmaradott 110 pengő forinthez most 90 forint azért adatott újrolag, hogy a' főváros' játékszíni repertoriuma mindig ujjab darabokat kapjon, 's a' társaság ezzel alaprajza' ebbeli pontját folyvást betöltse. Ugyan e' tekintetből iratott meg Abauj vármegyének is, hogy a' pártfogása alatt álló kassai magyar színésztársaság' számára, az akademia, teljes készséggel engedi által az ekképen eszközlött új darabokat, lemásoltatás végett, valamint más társaságoknak is.

E) Tudományos utazások.

Petrovich Fridrik rendes tag, ki 1833 óta utazik Németországban, Angliá-ban, Franciaországban, gr. Teleki Lászlóval, időről időre tudósította a' társasá-got megbízatása szerint, a' magyar nemzetet illető azon historiai kéziratokról, mely-lyeket utjában esett könyvtárakban talált, mint a' hogy e' tárgy fennebb már érde-keltetett. Előleges tudósításai kiadattak tudományos keresései felől a' Tudomány-tárban; az egészről, megérkeztevel adand be körülállásos tudósítást.

Igy fordította hasznára a' társaság Zsivora György lev. tagjának is Párizsban gr. Apponyi Antal cs. kir. követnél két esztendeig mulatását, a' mint fennebb már megemlített.

Baricz György lev. tagot is úgy tekintheték a' társaság mint külföldre nézve megbízottját 's tudósításait így küldeté vele, mikről fennebb vala már szó.

Körösi Csoma Sándor sem a' magyar tudós társaság' költségén utazik ugyan Ázsiában, de mivel a' társaságnak levelező tagja, ezen czikkely alatt adathatik elé azon, most a' Vidik nagy gyűlésben történt határozat, melly szerint fel fog szólítani az iránt: küldene tudósítást Ázsiában tett eddigi utazásáról, hogy ismeretes czéljában minemü boldogulhatása felől a' magyar haza megnyugtathassék. Ezen megkerestetése azon alkalommal jött indítványba, midőn Prinsep Jakab ázsiai társasági titoknak' híradása felolvastatott, mellyet Calcuttából ez, Körösi Csoma Sándor' kívánságára, a' magyar tudós társasággal közlés végett, ennek titoknakához arról írt, hogy említett Körösi, a' császár 's király Ő Felsége austriai tartományai-ba és Magyarországra a' tudományos intézetek' számára tibeti szókönyvből és grammatikájából 50 példányt, külön Erdélybe pedig 10et küld; három esztendő mulva továbbá más tanulmányának gyümölcsét akarja hazájának szíves elfogadás-ra ajánlani, melly újabb munkája azt mutatja meg, hogy a' sanscrit nyelv' szerkezetében, valamint némelly abból eredett mai nyelvekben is a' magyarhoz igen közel lévő rokonságot talált.

E' mostan folyt Vid. nagygyűlés' ajánlatára az igazgatóság, Döbrentei Gábort, ki titoknoki hivataláról lemondván, e' helyett a' „Régi magyar nyelvemlékek“ szerkeztetését 's nyomtatásukra ügyeletet fogja mint rendes tag vinni, különösen küldötte ki a' Jászón és Leleszen lévő országos Levéltárak' a' végetti megvizsgálására, hogy végképen megtudassék, vannak-e azokban igazán régi magyar nyelvemlékek, vagy általjában magyar nyelvre nézve melly időkből, mik találtatnak? 's ő, az ezen utjában másutt is lelhetőkrol hivatalosan adandja majd be tudósítványát.

H A R M A D I K C Z I K K E L Y.

A' társaság' gyűjteményeinek nevedése 's pénztári mibenléte.

Örömmel jelenti a' Tekintetes Karoknak és Rendeknek az Igazgatóság, hogy e' másod előterjesztvényben a' társaság' tudományos gyűjteményei és pénzalapjainak újabb hazafi áldozatok által lett nevedéséről ismét szólhat.

A) Újabb gyűjtemények.

1. A' társaságnak gr. Teleki könyvtára' bővítéséül 4000 váltó forinton vett meg az Elölülő gr. Teleki József új áldozattal Kresznerics Ferencz néhai tiszteleti tag' hagyományosaitól 200 darab incunabulát, 70 kötet kéziratot, 1060 kötet könyvet, több földképet, 7268 darab régi pénzt. És 2000 pengő forintról ada ezen felül alapító levelet, úgy hogy száztól 6 forintnyi kamatnak öt része évenként a' pénzgyűjtemény, $\frac{1}{2}$ da pedig a' tőke' folyvásti nevelésére fordítassék. Járula ez így megkezdett pénzgyűjteményhez Czech János rendes tag, 1700 darabból álló ritka pénzeinek ide ajándékozásával, Schedel Ferencz rendes tag pedig 390 darabával.

2. Könyvtár' gyarapítása végett, magyarországi írók többnyire mind adának be, vagy küldének egy-egy példányt közrebocsátott munkáikból. Így keveskedtek a' társaságnak külföldi tagjai közül is. Mindezek' nevei 's munkáik czíme feljegyezték az Évkönyvek' II. kötetéhez, mifele ajándékkönyveknek köszönettel vétele ezután is, így fog közzé tétetni.

B) Pénztár' mibenléte:

Az 1833 és 1834dik esztendei számadások' kivonatja :/: és ://: előadják a' társaság' ezen két esztendő alatt volt jövedelmeinek és költségének mennyiségét, valamint mindegyik esztendő' végével pénztárának állapotját.

Kiknek neveiket terjeszti az Igazgatóság, mint 1833' eleje óta 1835. szeptember' 11dikéig a' társaság' pénztárát ajánlásaikkal bővítőkét a' Tekintetes Karok és Rendek elejébe a' végett, hogy a' mennyiben azt célirányosnak látnák, azok is törvényczikkbe menjenek, kitetszik a' ://: alatt lévő jegyzékből.

Sem 1833ról sem 1834ről, különböző akadályok miatt nem közölhetvén az Igazgatóság a' társaságnak azon évbeli munkálódásait és annak pénztára' mibenlétét az ország' hatóságaival úgy; mint megkezdett; ez mostan fog pótoltatni, midőn azon jelentésekhez a' társaság által eddig kiadatott munkákról hirdetések is csatoltatnak olly kéressel, hogy azokat a' hatóságok, kebelükben megismertetni méltóztassanak, 's így több vevő szereztessék; mivel a' társaság számosabb könyv' kiadásával a' literaturát úgy gyarapíthatja igazibb sikerrel, ha czikkelyeinek kelete által azokból, újabbak' közre bocsátása végett, a' költség bőven megtérend.

Habár az 1834dik esztendőről szóló számadási kivonat szerint ://: alatt a' társaság' gyümölcsöző tőkéi ezen esztendő' végével 319,886 fr. 55 kra mentek, és így a' társaság' jövedelmei ezen tőkének kamatjaiból és az évenkénti 1,198 forintra terjedő ajánlatokból 20,391 for. 12^{18/20} kr. vagyis a' tőkésítendő $\frac{1}{6}$ rész azaz 3231 f. 52^{3/20} kr. levonásával 17,159 for. 20^{15/20} kra mennek; habár kitetszhetik is, e' másod előterjesztvényből, hogy a' társaság; alaprajza kitűzte céljaira, mind inkább kiterjeszkedett, 's munkálódása derekasabban vagyon megindítva, mégis az előbbi tudósításban előadott szükségeinek ezen pénzalap még nem felel meg, 's nagyobbakba vágó és a' nemzet' tudományos miveltségét velejében megindító hatásköréhez az egész országnak ohajtja még vele kezé' fogását. Még nagyobbakra ereszkedhet végett azért, isméli az Igazgatóság első előterjesztvénybeli észrevételeit 's a' Társaság' pénzalapjai' gyarapítását a' Tekintetes Karoknak és Rendeknek hazafiúi böles elintézéseikbe 's pártfogásába ajánlja. — Költ Pesten, az Igazgatóság' üléséből; Szeptember' 11dikén 1835. gr. Teleki József m. k. előlülő, Döbrentei Gábor m. k. titoknok.

NEGYEDIK KÖZÜLÉS' JEGYZŐKÖNYVE.

PESTEN A' NS. VÁRMEGYÉ' NAGYOBB TEREMÉBEN, 1835. SEPTEMBER 13.

DÉLELŐTT 10 ÓRAKOR.

Elölülő: gr. Teleki József, m. kir. udv. tanácsos és referendarius, Szabolcs vármegyei főispán.
Jelen voltak: Az igazgató tagok közül: gr. Széchenyi István másod elnök, gr. Andrássy György, gr. Dessewffy József, gr. Károlyi György, gr. Keglevich Gábor, báró Prónay Sándor. A' tiszteletiek közül: Fáy András, Szalay Imre. Rendes tagok és levelezők, kik' neve fennebb a' nagy gyűlésben feljegyezték. A' hallgató vendégek' meghívása' helye, úgy, mint a' harmadik közülésben.

1. Az elnök' megnyitó beszéde látható itten az első osztály' III. száma alatt.

2. Döbrentei Gábor eddigi titoknak a' társaságnak, 1834beli November' 24dikétől 1835beli September' 12éig folytatott munkálkodásait adta elé. L. e' kötet' első osztálya' I. száma alatt.

3. Guzmics Izidor r. tag' Hellen-magyar dramaturgia értekezését felolvasta Csató Pál lev. tag. L. e' kötet' második osztálya' I. száma alatt.

4. Gr. Dessewffy József, b. Berzeviczy Vincze tiszteleti tagra olvasta fel emlékbeszédét. L. itt az I. osztály' V. száma alatt.

5. Felolvasta Czech János r. t. némelly részeit e' című historiai értekezésének: A' magyar királyok' felavatási esküjük' nyomai az Árpádok alatt. L. a' jelen kötet' második osztálya' XII. száma alatt.

6. Kisfaludi Sándortól e' regét: „A' somlai vérszűret“, Róthkrepi Gábor lev. tag olvasta fel.

7. Dercsényi János kir. tanácsos pedig tudósítását: „Magyarországon újabban felfedezett némelly érzekről“. L. a' Tudománytár' VII. kötete' 280 's t. lapjain.

8. Az ázsiai calcuttai társaság' titoknokától Prinseptől Döbrentei Gáborhoz érkezett tudósítást Körösi Csoma Sándorról 1835. januar' 20áról felolvasta ő. L. a' Tudománytár' VIII. köt. 280 's t. lapjain.

9. Az 1834re kétszáz darab arany jutalmat nyert munka felől's két más dicséretes munkáról szóló akadémiai jelentést felolvasta Schedel Ferencz e' szerint:

Megvizsgálván a' társaság, hat tudomány-osztályának, hivatalosan beadott, 's okokkal támogatott jegyzékei után, az 1834ben magyar nyelven kijött könyveket; közülök annak ítélte oda a' 200 darab arany nagy jutalmat, melynek címe:

„Utazás Északamerikában, Bölöni Farkas Sándor által, Kolozsvárott 1834.“

Indították a' társaságot erre, következő okok:

Ezen utazási leírás a' legjobb azok között, melyek magyar nyelven irattak. Az utazó, Északamerikának míveltebb részeit megjárván, e' nevezetes köztársaságot, mint hiteles szemtanú, saját tapasztalásai után legérdekesebb oldalairól ismerteti meg. Lefesti polgári és társasági életviszonyait, bele szövén előadásaiába több intézeteinek szerkezetét, vidékek' és természeti ritkaságok' leírását, közöl sok becses statistikai adatokat, emlékezik Északamerikának több nevezetes férfiairól és historiájának néhány kitündöklőbb szakaszairól. Előadása könnyű és világos, 's a' munka nem egyedül tanulságos, hanem gyönyörködtető is egyszersmind.

Dicsérettel említi meg e' mellett a' társaság következő két rendbeli munkát, betűrendben:

Kovács Pál: Thalia. 2d. kötet. Pest, 1834. n. 12.

Gróf Teleki Ferencz' versei. Kiadta Döbrentei Gábor. Buda, 1834. 16.

Költ Pesten, a' m. tud. társaság' Vidik nagy gyűlésének 5dik üléséből, szeptember' 12d. 1835. Döbrentei Gábor, m. k. titoknak.

10. Felolvasá az eddigi titoknak a' törvénytudományi osztály' 1833beli 100 darab arany jutalmáról ezen jelentést:

Következő jutalomkérdésre: „Tett-e a' magyar nemzet, honalkotmányában az időkhez és környülményekhez alkalmazott változtatásokat, 's ha tett, melyek azoknak fő vonalai?“

A' kitett határnapig martius' 19d. 1835. hét pályairat érkezett a' társasághoz; melyek szokott módon bírálás alá vétetvén, a' vizsgálók' többségének értelme szerint az, melynek jelszava: „*Használhatsz ha akarsz, de tanuld ismerni hazádat*“, mind a' kitett 100 darab arany jutalmat nyerte el, mind kinyomtatása is rendeltetett: minthogy az a' kérdést legjobban fogta fel, 's a' nevezetesebb alkotmányi változtatokat szerencsésen kiszemelve helyes rendben adja elé.

Felbontatván az e' pályamunkához tartozó jelmondatos levelke, abban magát szerzőnek *Enzsel Rézső József* nevezé.

A' többi hat felelet' íróinak jelíges levelei az ülés' színe előtt felbontatlanul elégettettek.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' Vidik nagy gyűlésének 2d. üléséből, szeptember 8d. 1835. Döbrentei Gábor, m. k. titoknak.

11. Hasonlókép' a' természettudományi osztály 1833beli 100 darab arany jutalmáról ezen jelentést:

E' kérdésre: „Mi a' Magyarország' némelly vidékein előforduló pokolvarnak természete, mellyek okai, óvó és gyógyító módjai?“

A' kitüzött határidőig martius' 19d. 1835. 11 felelet érkezett be, ezek közül a' bírálók' egy értelemmel tett ajánlása' következtében a' 100 darab arany jutalom és nyomtatás annak íteltetett, mellynek jelszava: *Cyniphas inter pestes tibi palma nocendi est; Lucan.*, mivel szerzője nem csak olvasottsággal, alapos élettudományi (physiologiai) készülettel, hanem saját tapasztalásból merített gazdag ismeretekkel fejtegeti minden oldalról kitüzött tárgyát, 's a' betegséget, kivált hazánkban látható változatát, valóban felvilágosítja.

E' mellett másodrangú jutalomfeleletnek az ismertetett, mellynek jelszava: *Multa enim a modo rei, et circumstantiis eius nova sunt, quae in genere ipso non nova sunt, qui autem ad observandum adiciet animum, ei etiam in rebus, quae vulgares videntur, multa observatu digna occurrent*“, 's nyomtatása 4 darab arany tiszteletdíj mellett iveért határozatott: mint a' melly tapasztalásból gyűjtött sok észrevételt 's helyes nézeteket közöl:

Azon jutalomírat, mellynek jeligéje: „Kiki annyit tegyen hazája' javára, mennyit köréhez képest tehet“, dicséretet érdemel.

Felbontatván az illető jelszavas levelkék, kitetszett, hogy az első jutalom elnyerője *Dr. Topperczér Tamás*, ns. Csongrád vármegye' tisztt. főorvosa; a' másod karbelié *Dr. Csorba József*, ns. Somogy vármegye' rendes főorvosa.

A' többi kilencz jelmondatos levél az ülés' színe előtt égettetett meg.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' VI. dík nagy gyűlésének 2d. ülésében, september' 8d. 1835. Döbrentei Gábor, m. k. titoknok.

12. Az 1833-re állott drámai jutalomról ilyen jelentés tétetett:

A' társaság egyet sem talált, melly, az e' részben hozott végzésnél fogva vagy igen figyelemre méltó egész, vagy épen remek lenne: 's ennél fogva ez úttal a' jutalom' kiadásának el kelle maradni.

Négyben azonban e' pálya-tragoediák közt részint költői szépség; részint szerencsésb alkotás, nem különben színi hatás annyi találtatott, mindnyájokban pedig gondosabb beszéd és verselés, hogy a' Társaság azokat dicséret nélkül nem mellőzheti el. Az ezen okoknál fogva kijelelt négy darab' czímei: *Indulatok'* viharja; *Izabella*; *Díjkard*, és *Csáb*.

A' jelmondatos levelkék, felbontatlanul az ülés' színe előtt égettetének el.

Költ Pesten, a' VI. dík nagygyűlés' 2dik ülésében, september' 9d. 1835. Döbrentei Gábor, m. k. titoknok.

13. A' népnevelési munkát tárgyzó jutalom felül készült akadémiai jelentés, így olvastatott fel:

A' Marczibányi Lajos táblabíró által, a' falusi tanítók és tanulók' szükségiknek lehetőleg megfelelő két legjobb elemi könyvre kitett 20 és 10 darab arany

jutalomra beküldött 11 munka közül a' Társaság annak ítélte az első jutalmat, melynek jelszava: *Ταῖς παιδείαις τῶν τεχνῶν* stb.; a' másodikra méltónak pedig azt, mely e' jeligét viseli: *A' tudományos emberfő' mennyisége a' nemzet' igazi hatalma.* Gr. Széchenyi István. Sajtó alá ezeket egyébiránt az akademia adandja's maga részéről az elsőnek ívenként 8 pengő forintot, a' másodiknak 5 forintot rendelt pengőben. Egy harmadik, melynek jelszava: *Hass, alkoss, gyarapíts: 's a' haza fényre derül*, dicsérettel említetik meg.

Felbontatván a' két jutalom munká' jeligés levelkéi, úgy találtatott, hogy amannak *Edvi Illés Pál* nemes dömölki evang. prédikátor, ennek *Warga János* kőrösi professor szerzője.

Költ Pesten, a' VI. dík nagygyűlés' 3. dík üléséből, september' 9. d. 1835. Döbrentei Gábor, m. k. titoknok.

14. A' titoknok kihirdette 1835re ezen kétféle kérdést:

Történettudományi.

Milyen állapotban volt a' műipar és kereskedés honunkban az Árpád- és vegyes házakból származott királyok alatt; mi történt fejedelmeink és törvényhozásunk' részéről azok' előmozdítására; melyek voltak nagyobb emelkedéseket hátráltató akadályok; végtére, minő befolyások volt nemzetünk' erkölcsi és értelmi kifejlődésére?

Jutalma 100 darab arany.

Mathesisi.

Mutattassanak ki a' felsőbb analysis' azon tanítmányai, melyek a' műtudományokba (scientiae technicae) befolyanak, 's adassék elő népszerűen gyakorlati alkalmazások.

Jutalma 100 darab arany.

Mindenik osztálybeli felelet' beküldésének változatlan határnapja 1837b. martius' 19. díke, mellyen azt, írója' nevét rejtő pecsétés levélre hivatkozó jelmonddal, a' titoknok veszi által. Azon napon túl érkező felelet el nem fogadható. Kiköttetik még, hogy a' kézirat tisztán írva, lapozva, bekötve, jőjön. A' 100 darab arany földjön kívül, másod sőt harmad karbelinek találandó felelet is kiadat-hatik, 's azokért külön jár tiszteletdíj.

Pesten, a' IV. dík közülésből, september' 13. d. 1835. Döbrentei Gábor m. k. titoknok.

DÖBRENTÉI GÁBOR m. k.
eddiggi titoknok.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' T Ö R T É N E T E I.

HATODIK ÉV.

1835. NOVEMBER' 16től — 1836. SEPTEMBER' 10ig.

ELSŐ SZAKASZ.

KIS GYÜLÉSEK 1835. NOV. 16. — 1836. AUG. 29.

Összesen 37 ülés. Gróf Teleki József elnök mindig Bécsben, gr. Széchenyi István másod elnök Pozsonyban. Mint elnöki helyettesek vezették az üléseket gr. Andrácsy György igazg. tag 1, gr. Dessewffy József ig. tag. 1, Fáy András t. t. 7. Gombos Imre t. t. 10, Jankowich Miklós t. t. 4, és Schedius Lajos t. t. 14 ízben. Jelen voltak, az előszámlált üléseken túl, Fáy 3ban, Jankowich 8ban, Schedius 1ben. Rendes tagok: Bajza 37, Balogh 25, Bugát 35, Döbrentei 22, Gebhardt 27, Győry 32, Kállay 33, Luczenbacher 24, Perger 32, Stettner (vidéki) 1, Szemere 4, Szilasy (az előtt vidéki r. t., mart. 14kétől) 21, Sztrokay 33, Vörösmarty 36; Helmecezy, szavazattal bíró pénztárnok 3; levelezők közül: Antal 3, Beszédes 1, Csató 29, gr. Dessewffy Aurél 21, Frivaldszky 2, Gegő 11, Gorove 2, b. Jósika Miklós 1, Kiss Károly 10, Schoepf 1, Tasner 2, Vásárhelyi 4; — a' titoknok 36, a' segédjegyző 34 ízben.

ELSŐ CZIKKELY.

Nyelv körüli munkálatok.

I. A' VIId. nagy gyűlés' rendelkezéséből, a' nyelvtudományi osztály' helybeli tagjainak (Vörösmarty, Balogh; 's a' kis gyűlés' megbízásából Czuczor, a' gyengélkedése miatt nem munkálkodható Szemere helyett) javaslatok' nyomán a' kisgyűlés elkészíté a' *nagy szótár' mikép dolgozása'* tervét, melly, mivel a' következett VIId. nagy gyűlés elébe terjesztetvén, változásokat szenvedve, ott leszen tartalma szerint előadva. Egyébiránt folyton folyt ez évben is az előkészületek' gyűjtése, névszerint:

1. a' *műszavaké.* a) Ezek közül a' *törvénytudományiak'* közrebocsátását itélvén a' társaság, a' jelen időpontban, egyebek előtt kivá-

natosnak; hogy e' műszótár minél teljesebb lehessen, az annak szerkesztésével megbízott Perger János r. t. előadására még harminczegy munka osztatott ki Perger, Sztrokay, Szász r.; és Bártfay, Lassu, Thaisz, Walther és Zsivora l. tagok között műszó-kiszedés végett; kik közül Lassu, Sztrokay és Zsivora még e' kis gyűlések' folyta alatt jártak el megbízatásokban. b) A' *természettudományi* műszavak' gyűjteményét Fülepp József l. t. bővítette többnyire általa javaslatba hozott bányász szavak' sorával. c) A' már kiadott *philosophiai* műszótárhoz Dóhovies Vazul l. t. küldte feles pótlékokat. Végre intézetén kívüli hazafiaknak is tapasztalta a' társaság közre munkáló részvételét; név szerint Kiss József és Déghy István szombathelyi nevendékpapokét, kiknek elseje szinte a' philosophiai, emez a' mathematicai műszótárhoz közle észrevételeket.

2. A' *tájszavak'* gyűjtését folytatta Sztrokay, Vas, Győr és Gömör vármegyeiekkel. Külső tudósok közül Hollók Imre rozsnyai prof., a' társaság' felszólítására, barkó tájszavak' gyűjteményét küldé, némelly észrevételekkel a' gömöri barkók' szójárásáról, mellyek a' Tudománytár' IX. kötete' 60 — 64 lapjain tétettek közzé. Egyébiránt folyt az ide tartozó anyagok' írása és sorozása, Döbrentei Gábor ügyelése alatt, mint ki a' maga titoknoksága alatt sajtó alá bocsátott könyv' gondjait készséggel vállalta magára befejeztetéseig.

3. *Régi szavak'* gyűjtésére, kitűzött forrásokból, Bártfay, Döbrentei és Fábián bizattak meg, kik közül Döbrentei a' Tahy Gáspár táblabíró által ajándékozott régi levelekből szedetteket még a' kis gyűlések' folyta alatt benyújtotta.

4. Az ötödik nagy gyűlés' végzésénél fogva megindított *összehasonlítása* a' magyar nyelvbeli szavaknak más, vele érintkezésbe jött nyelvekbeli hason vagy rokon hangu és értelmű szavakkal, folytattott. Ezen előmunkálatok' számára küldék be, megbízatásoknál fogva, Dóhovies a' magyar és orosz, Horváth Cyrill a' magyar és deák nyelvek' közös szavait; külsők közül pedig Enzsel Sándor ügyvéd a' magyar és oláh, úgy a' magyar és cigány hasonszavakat. Egyszersmind értésére esvén a' társaságnak, hogy Szmodich János gelsei plébánosnál, kéziratban, egy, a' magyarországi cigányok' nyelve' gyakorlati tanulása után készült grammatica és szótár lenne; az a' szerzőtől

használatra elkéretett, 's felküldetvén, Kállaynak adatott a' kitűzött célra átnézés végett. Egyébiránt több a' szóhasonlítás' tárgyában munkálkodó tagoknak dolgozás közben kifejlett kétségeik' vagy nehézségeik' eltávoztatására a' mult évben kiadott utasítás, a' Vid. nagy gyűlés' meghagyásából egy e' végre nevezett küldöttség' (Bugát, Kállay; Czuczor) javaslata' nyomain pótoltatott.

II. A' *grammaticához* tartozólag a' társaság még a' mult 1835. évben terjeszté, az összetett mássalhangzók' egyszerűítése' iránt javaslatát köz ítélet alá *); hogy így az academián kívüli vélemények' meghallgatása után tegye meg e' fölötte fontos dologban az elhatározó lépést. A' tárgy ennek következtetésében szóba vététt többek által; 's név szerint a' következők küldék be ebbeli, részint bőven 's tudományosan készült értekező javaslataikat: Hodosi Karácsony Lázár ügyvéd Pápán, kettőt: 'A' magyar nyelvbeni hangok és hangjegyekről', és 'Egyetemi abc'; Fojtényi Cassián pannonhalmi benedictinus: 'Újan egyszerűített magyar betűrend'; Kerekes Ferencz debreczeni prof. 'A' kettős betűjű hangokról és azoknak jegyeiről a' m. nyelvben' (melly 'Értekezés és kitérések' című munkájában, Debreczen, 1836. 8r. az 1 — 258. lapokon nyomtatva áll); rövidebben Sípos József békési ref. pred., Vidra, 's Pereginy Elek nevelő. Küldé véleményét Udvardy János l. t. is. Ezen közlemények' érdemlegi fölvétele küldöttségre (Balogh, Schedel, Vörösmarty) bízott; hogy az előadott észrevételeket összesítse és saját javaslatával kísérve előterjeszsze.

III. Érdekelték történetink, hogy a' nyelv körüli buvárlások' egyik legfontosb kútforrása' megnyitására, a' társaság már 1832ben kezdé a' lappangó *régi magyar nyelvemlékeket* kifürkésztetni 's másoltatni; hogy továbbá a' Vid. nagy gyűlés Döbrentei Gábort, kire a' tárgy gondjai még 1834ben bizattak, Jászóra és Leleszre küldé, az ottani conventek' levéltárainak az érdeklett célra meglátogatása végett. A' kis gyűlések' folyta alatt megtekinté ugyanaz a' pozsonyi, nagyszombati, komáromi levéltárakat 's némelly klastromok' gyűjteményeit; meg gr. Zichyék' palotai levéltárát; 's az elnök gróf arra is kéretett, látná el az említett r. tagot a' Budán Pesten levő levéltárakban dolgozhatás

*) M. t. t. Évkönyvei. II. köt. 276 — 281. l., és Tudománytár, VII. köt. 179 — 184. l.

végezt megbizó levéllel. Mik történtek már e' részben az ez évi kis gyűlések' lefolyta alatt, együtt adatik elő a' VIId. nagy gyűlés' dolgai közt, hol a' tárgy egész terjedelmében fenforgott. Ugyan ez időben folyt Bécsben a' müncheni kir. könyvtár' előljárósága által készséggel közlött 1466ki magyar codex' iratása; Bowring János külföldi lev. tag pedig felszólítatott a' Sir Thomas Phillippsnél Middlehillben levő, követelőleg ,magyar' codex iránt bővebb értesítés és hasonmások' közlésére.

MÁSODIK CZIKKELY.

Tudományos munkálatok és kiadott munkák.

I. A' tagok több rendbeli dolgozatokat terjesztettek a' kis gyűlések' folyamatja alatt a' társaság elébe, mellyekkel egyes tárgyak' ismeretét felvilágosítani, vagy terjesztteni igyekeztek. Így *Warga János* a' nemzeti észjog' alapvonatait rajzolta ¹⁾; *Nyíry István* az álomról értekezett philosophiai szempontból ²⁾; báró *Lakos János* b. Tott Ferencznek a' II. Rákóczy Ferencz' rodostói bujdosó társa 's nagy híró emlékiró' életét közlőtte ³⁾; *Waltherr László* Porcshalma 's az ecsedi lap' történeteit nyomozta oklevelek' útján ⁴⁾; dr. *Pólya József* a' természettörténeti műszótan és létszerirat' tárgyában (orismologia et organographia) adta elő nézeteit ⁵⁾; végre dr. *Balogh Pál* a' nyelv 's annak a' lélekhez való viszonyait fejtegette, 's e' munkája' felolvasásával foglalta el rendestagi székét a' kis gyűlésben januarius' 4. 1836. ⁶⁾.

II. A' *hazai történetek'* érdekében külföldi könyvtárak' vizsgálatával megbízva volt, 's visszatérett Münchenben meghalálozott *Petrovics* Fridrik r. tagnak Párizsból sept. 18. 1835. költ utolsó tudósítása a' római, párizsi, londoni és oxfordi könyvtárakban találtató, hazánkat érdeklő kéziratokról, junius' 13d. olvastatott a' kis gyűlésben. Az ehhez kapcsolt lajstromban 93 kézirat hordatik fel, melly Párizsban a' kir. könyvtárban (bibliothèque du roi) van, egy egy, melly az arzenál

¹⁾ Tudománytár, VIII. köt. 136 — 141. l.

²⁾ Tudománytár, X. köt. 1 — 55. l.

³⁾ Tudománytár, X. köt. 129 — 159. l.

⁴⁾ Tudománytár, IX. köt. 135 — 183. l.

⁵⁾ Tudománytár, X. köt. 55 — 90.

⁶⁾ L. az Évkönyvek' jelen kötete 2d. osztályában II. szám alatt.

's az Institut' táraiban; 193, mely a' britt muzeumban, 's 8, az oxfordi Bodley-tárból. Közülök Petrovics saját kezével a' következőket másolta le az academia' kézirat-tára' számára:

A' párizsi királyi könyvtárban:

1. Epistola Antonii Wrancii ad Andream Corsinum Joannis regis Hungariae in aula regis Galliae legatum, dd. Romae 20. Febr. 1532. lat. más fol. 137.
2. Lettre de Sigismond Bátori prince de Transilvanie à l' empereur, dd. Albae Juliae 4. Julii 1602. — lat. más. Dupuy 436.
3. Epistola Georgii Draskovich episcopi zagrabiensis et bani Croatiae ad Cardinalem Lotharingum; dd. Viennae 31. Mart. 1569. Ered. olasz. — Dupuy 549.
4. Epistola Vladislai II. regis Hungariae ad Annam reginam Galliae, dd. in castris prope oppidum Tholna 16. septemb. 1501. lat. más. Alliances des ducs de Bretagne tom. VIII. pag. 418.
5. Eiusdem ad eandem, dd. Budae 13. Decemb. 1502. lat. más. ibid. pag. 419.
6. Eiusdem ad eandem, dd. Budae 23. Novemb. 1503. lat. más. ibid. pag. 421.
7. Procuratio seu credentiales Vladislai II. regis Hungariae legatis suis datae matrimonii inter se et Annam de Foix dominam de Candale contrahendi causa; dd. in oppido Tholnensi 16. Septemb. 1501. — lat. más. ibid. tom. IV. pag. 213.
8. Contractus matrimonialis inter Vladislaum II. regem Hungariae et Annam de Foix dominam de Candale, dd. in castro Blesii 23. Martii 1502. lat. más. ibid. pag. 215. Mind ez (4, 5, 6, 7, 8) darabnak eredetije megvan Archives de Bretagne, arm. A. cass. G. inventoire XI. XII. XX.
9. Solennitates quibus Anna de Foix domina de Candale, Vladislai II. regis Hungariae sponsa, dum Budam proficisceretur, Venetiis per senatum honorata est, et quibus eiusdem nuptiae Budae celebratae sunt, per unum e comitibus suis descriptae ad Annam Britannicam Galliarum reginam. Cod. MS. membr. fol. max. sec. 16. francz. ered. — MSS. gall. 6764.
10. Regni Hungariae fines et dominatus amplitudo. In Cod. MS. Mart. 40 sec. 14. pag. 20. — MSS. lat. 6238.
11. Breve chronicon Hungarorum a primo eorum in Pannoniam ingressu anno p. Ch. 200. usque mortem Mathiae Corvini. In Cod. MS. part. membr. part. chart. variae aetatis, fol. — MSS. lat. 5941. A.
12. Copia literarum Caroli VII. regis Galliae ad Barones regni Hungariae. Dat. nélkül, de várnai ütközet után. — lat. más. Ibid. fol. 74.
13. Copia literarum Caroli VII. regis Galliae ad Joannem de Hunyad regni Hungariae gubernatorem. Dat. Caynone — — — lat. más. Ibid. fol. 75.
14. Jani Pannonii epitaphium in Franciscum Barbarum. Cod. MS. part. membr. part. chart. 40 var. aetatis. MSS. lat. 8625. fol. 72.
15. Complures literae polonica et hungarica lingua scriptae cum suis sigillis affixis. Harley. MSS. 7013. fol. 114. seqq. A' magyar levelek így következnek: a) P. F. (Pápai Ferencz) Pápai Imréhez Leydenbe, dd. Londoni 7. Augusti 1716.

b) A. Ajtai, Pápai Ferenczhez Londonba, dd. Basle 25. Aug. 1716. c) Pathay János, Páriz Pápai Ferenczhez Londonba, dd. M. Bogáth 1715, 21. Julii. d) Kis Miklós, Bogdány Jakabhoz Londonba, dd. Amstelodami 1. Junii A. 88. st. n. — Csupa diákos historia minden köz érdek nélkül. Például a' Pápai Ferenczét leírtam.

Kivonva ezeket:

1. Relatione del Clarissimo Gio. Michele ritornato ambasciatore dall' Imperatore Ferdinando d' Austria l' anno 1563. Cod. MS. chart. 4-o Sec. 17. ol. coislin. — 1432 St. Germ. — Ebben rövid tudósítás Magyarországról, mellyet kivontam.

2. Relatione dello stato dell'Imperio et della Germania per tutto l'anno 1628. Cod. MS. chart. 4. sec. 17. suppl. 1098. — Ebben is érintetik Magyarország.

A' többi közül, azon küldöttség, mellyel a' Petrovics' tudósítása közöltetett (Jankowich t. t., Bajza és Luczenbacher rr. tt.) a' következőket ajánlotta másoltatás végett:

a) A' párizsi kir. könyvtárból:

1. Recueil des traités de paix, d'alliance etc. concernant l'Allemagne, la Hongrie, la Boheme etc. Cod. MS. chart. fol. sec. 18. olim Sorbonae. — 1014. Sorb. — Ebből: a) Confirmatio foederis inter imperatorem Carolum IV. et Carolum V: Galliae Delphinum initi, facta per Sigismundum imperatorem Germaniae et Hungariae regem. Dat. Parisiis, die Novembris. 1417. — lat. más. b) Foedus offensivum et defensivum Vladislai II. Hungariae, Ludovici XII. Galliae, et Alberti Poloniae regum. Dat. Budae 1500. indict. 3., die vero 14. Julii. lat. más. c) Articuli pacis inter Rudolphum II. et Stephanum Bocskai anno 1605. celebratae. Francz. kivon. másban.

2. Recueil des traités de paix et d'alliances et concernans l'Allemagne etc. Cod. MS. chart. fol. sec. 18. olim Sorbonae. — 1015 Sorb. — Ebből: a) Tractatus confederationis inter Fridericum V. electum Bohemiae regem, status Bohemiae, Moraviae, Silesiae, Lusatae et superioris atque inferioris Austriae ex una, Gabrielem Bethlen vero ex altera parte. Actum Posonii in comitiis publicis an. 1619. lat. más. — b) Induciae inter Ferdinandum II. et Gabrielem Bethlen. Dat. Viennae 16. Januarii 1620. — lat. más. c) Renovatio foederis inter Hungaros et status confoederatos Bohemiae. Dat. Neosolii 14. Julii 1620. lat. más. d) Lettres de reproche du prince Bethlen de la deloyanté des Moraves de s'etre departis de l'Union. Dat. Tyrnaviae 8. Jan. 1621. francz. más.

3. Mémoires pour l'histoire des Royaumes de Hongrie, Boheme, Pologne etc. Cod. MS. chart. fol. sec. 17. ol. coisl. — 1172. St. Germain. — Ebből: a) Contractus de matrimonio inter Ludovicum Caroli V. regis Galliae filium et Catharinam aut aliam Ludovici I. regis Hungariae filiam ineundo. Dat. Parisiis 10. Aug. 1374. lat. más. — b) Tabulae pacis inter Mathiam I. regem Hungariae et Fridericum III. imperatorem Neostadii conclusae. Dat. Neostadii fer. tert. ante vigil. S. Mariae Magdaleneae, 1463. lat. más. c) Tabulae foederis inter Ludovicum XII. Galliae, Vladislau II. Hungariae et Joannem Albertum Poloniae reges. Dat. in arce Budensi 14. Jul. 1500. lat. más. d) Contractus matrimonialis inter Ludovicum Vladislai II.

regis Hungariae filium, et Mariam Philippi I. Hispaniae regis filiam, nec non inter Ferdinandum eiusdem Philippi filium atque Annam eiusdem Vladislai filiam. Dat. Viennae 22. Julii 1515. lat. más. e) Confirmatio foederis inter Franciscum I. regem Galliae, et Joannem regem Hungariae per legatos Parisiis initi 28. Octobr. 1528. Data per Joannem regem in castris prope Budam 1. Sept. 1529. lat. más. f) Pacta de perpetua successione in regnis Hungariae ac Bohemiae, atque provinciis ad ea pertinentibus. g) Confoederatio inter Fridericum V. electum Bohemiae regem ex una, atque Gabrielem Bethlen et SS. et OO. regni Hungariae ex altera parte. Dat. Pragae 1620. actum in comitiis posoniensibus 1620. lat. más.

4. Campagne de Hongrie. Cod. MS. chart. fol. sec. 17. — 241. St. Germ. Ebből: a) Relation de la campagne de Hongrie en 1664. b) Lettre sur la bataille de S. Gothard, dd. 1. Aoust 1664. c) Une pareille, dd. au camp de S. Godard. 2. Aoust 1664. d) Une troisieme, dd. S. Godard 2. Aoust 1664. e) Lettre de Mr. le comte de Waldeck a Mr le duc de Grammont, dd. Vienne 13. Aoust 1664. Had és békéről a' törökkel. f) Relation de ce qui s' est passé entre l'armée des Chrestiens et celle du Turc pres S. Godard le 1. Aoust 1664, a' császári sereg' táborának terével.

5. Mémoires et Actes pour l'histoire d'Allemagne depuis 1619 jusque 1638. Cod. Ms. chart. fol. sec. 17. olim coislin. — 1171. St. Germ. Ebből: a) Ceremonies de la confederation entre les royaumes de Hongrie et de Boheme et les provinces incorporées de haute et base Autriche. Le 25. Avril. 1620 à Prague. Extrait d'une lettre de Mr. de St. Catherine agent de France. Dat. 7. Maii 1620. — francz. más. fol. 29. b) Epistola Gabrielis Bethlen (ut videtur ad Fridericum V. electum Bohemiae regem) de felici armorum suorum progressu, dd. ad pagum Nagyczenk 10. Octobr. 1620. lat. más. fol. 34. c) Idem ad eundem de clade caesarei exercitus a Turcis accepta, dd. in castris ad Braitenbrunn 12. Octobr. 1620. lat. más. fol. 35. d) Articuli pacificationis inter Ferdinandum II. et Turcas anni 1625. lat. más. fol. 64. e) Traité de paix entre Ferdinand II. empereur d'Allemagne et Amurath empereur des Turcs, au mois Septembre 1627. francz. más. fol. 75.

6. Recueil de pieces sur les affaires d'Allemagne. Cod. MS. chart. fol. sec. 18. olim seminarii missionum externarum. 244. Miss. étrang. — Ebből: a) Epistola Francisci I. regis Galliae ad Joannem regem Hungariae; dd. ap. S. Germanum in Laya 24. Febr. 1526. (ink. 1527.) lat. más. fol. 121. b) Epistola Joannis regis Hungariae ad Franciscum I. regem Galliae, dd. Budae 26. April 1527. lat. más. fol. 124. c) Antonii Wrancii ad Andream Corsinum Joannis regis Hungariae in aula regis Galliae legatum, dd. Romae 20. Febr. 1532. lat. más. fol. 137. d) Sommaire recit de tout ce qui s' est passé entre l'empereur et l'archiduc Matthias jusqu' à l'accord fait le juin dernier, et sont arrivées les nouvelles à Brusseles le 8. Jul. 1608. francz. más. fol. 247. e) Traité et accord pour la succession des royaumes de Hongrie et Boheme entre l'Empereur Ferdinand II. et Philippe III. Roi d'Espagne, 1617. francz. kiv. más. fol. 253. f) Ceremonie de la confédération entre les royaumes de Hongrie et de Boheme. Prague 25. avril 1620. francz. más. fol. 276.

7. Negotiation en Allemagne vers' l'empereur et les princes protestans par M^{rs} le duc d'Angouleme, de Bethune et de Preaux, en 1620—1621. Cod. MS. chart. fol. sec. 17. — Miss. etrang. 267. — Magában foglalja mindazon levelek' mását, melyeket a' császár és Bethlen közt Pozsonyban alkudt békekötés' ügyében annak közbenjárói, a' fennevezett francia követek, adtanak és vettenek innen onnan.

8. Traités des empereur des Turcs avec les papes, les empereurs d'Allemagne, les rois de France et de Pologne et les Venetiens. Cod. MS. chart. fol. sec. 17. Brienne 78. — Ebből: a) Diploma turcicum de pace inter Solimanum imperatorem turcicum et Ferdinandum imperatorem Germaniae 1562 inita. lat. más. fol. 75. b) Continuatio pacis inter Rudolphum II. et Turcam 1590. pacta. olasz más. a' törökbül. fol. 81. c) Articuli pacis inter Ferdinandum II. et Turcam 1625. lat. más. fol. 87. d) Traité de paix entre Ferdinand II. et Amurath empereur des Turcs, en 1627. francz. más. fol. 90. e) Ratification de la paix faite par l'empereur Rudolf et l'empereur des Turcs, en 1583. lat. más. fol. 102.

9. Boheme, Hongrie, Pologne. Cod. MS. chart. fol. sec. 17. Brienne 94. — Ebből: a) Absoluta confoederatio inter Fridericum V. electum Bohemiae regem et Bohemos ex una, Gabrielem Bethlen electum Hungariae regem et Hungaros ex altera parte, anno 1620. conclusa. lat. más. fol. 162.

10. Transactio inter Rudolphum II. imperatorem et Matthiam II. regem Hungariae, dd. Pragae 21. Augusti 1611. spany. más. Dupuy. 436.

11. Genealogia regum Hungariae a Sigismundo usque ad Ludovicum XIII. regem Galliae. Dupuy 468.

12. Epistola Maximiliani II. imperatoris ad Carolum Lotharingum de obitu Ferdinandi I. die 25. Julii sub vesperam mortui. Dat. Viennae 26. Julii 1564. lat. más. Dupuy. 541.

13. Copie de la lettre de Mahomet III. empereur des Turcs au prince de Transylvanie Sigismond Bátori. francz. más. Dupuy. 587.

14. Avis de la deraire victoire obtenue par Sigismond Bátori prince de Transylvanie contre Sinan Pacha en Valachie le 18. Octobr. francz. más. Dupuy 587.

15. Copia epistolae Joannis regis Hungariae ad Dominum de Casalis, dd. de Coenobio fratrum heremitarum prope Albam Juliam transilvanam 9. Octobr. 1531. lat. más. Impressum in Camurat Melanges historiques pag. 48. — Dupuy. 547.

16. Eiusdem Joannis regis epistola ad papam, dd. Brassoviae 16. Octobr. 1531. lat. más. Impress. ibid. pag. 48. — Dupuy 547.

17. Copia epistolae Hieronymi de Lasko ad papam de rebus hungaricis, dd. Eniponte 10. Decemb. 1531. lat. más. Impress. ibid. pag. 49. — Dupuy 547.

18. Relatione del Michel Soriano tornato ambasciatore du Ferdinando re di Romani, 1557. olasz más. Dupuy 660.

19. Traité de la nouvelle alliance et confédération faites entre les deux couronne de France et de Suede et leurs alliés, avec George Rákóczi prince de Transylvanie avec ses demandes accordées, dd. Albae Juliae 16. Sept. 1643. lat. más. Dupuy 620.

20. Relatione d'ambasciatori mandati dal Ser. Dominio Veneto al Ser. principe Ferdinando d'Austria re di Romani del 1546 et 1547. olasz más. Dupuy 696.

21. Epistola Ferdinandi I. imperatoris ad Sultanum, dd. Viennae 1. Maii 1558. lat. más. Dupuy 745.

22. Epistola Maximiliani II. ad Sultanum, dd. Viennae 16. Jan. 1674. lat. más. Dupuy 745.

23. Eiusdem ad eundem, dd. Viennae ultima Maii 1574. lat. más. Dupuy 745.

24. Eiusdem ad eundem, dd. Viennae ultima Junii. 1574. lat. más Dupuy 745.

25. Epistola Davidis Ungnad ad aliquem aulicum, dd. Constantinopoli 14. Julii 1574. lat. más. Dupuy 745.

26. Selimi Sultani epistola ad Maximilianum II. imperatorem, dd. Constantinopoli in Novembri 1574. lat. más. Dupuy 745.

27. Eiusdem ad eundem, dd. Constantin. in Nov. 1574. lat. más. Dupuy 745.

28. Articuli foederis inter Ludovicum XIV. regem Galliae et Georgium Rákóczi principem Transilvaniae, dd. Munkács 22. Aprilis 1645. lat. más. Dupuy 775.

29. Plenipotencia, qua Joannes S. Sixti cardinalis, vulgo de Ragusio nuncupatus, negotiorum suorum gestorem constituit Paulum Langwalter, ut de ecclesia Argensi (sic) et abbacia S. Adriani de Zalawar, sibi ab Elisabetha regina Hungariae collatis, suo nomine transigat cum Paulo antea episcopo Argensi; dd. 4. Novembr. 1440. — In Cod. MS. chart. sec. 18. ex basileensis bibliothecae authentico exemplari sumtibus regiis descripto. MSS. latin. 1517.

30. Epistola Jacobi Angeli ad Chrysoloram civem constantinopolitanum de coronatione Sigismundi imperatoris, sine dato. lat. más. — In Cod. MS. chart. fol. sec. 17. olim Baluzzii. MSS. latin. 5138.

31. Roderici archiepiscopi toletani Chronicon Hunnorum, Wandalorum, Suevorum, Alanorum et Silingrorum; perexiguum nec ullius momenti. Cod. MS. membr. fol. sec. 15. — MSS. latin. 5869. fol. 136. b.

32. Copia literarum Caroli VII. regis Galliae ad Ladislaum Posthumum regem Hungariae, quibus legatos suos ad imperatorem missos eidem commendat. absq. dat. lat. más. MSS. lat. 5414. A. fol. 72.

33. De regibus Pannoniae sive Hungariae qui infaustum vitae exitum habuerunt. Nuda nomina cum adiecto mortis genere. In Cod. MS. chart. fol. sec. 15. — MSS. lat. 6069. x.

34. Alani Quadrigarii epistola ad Sigismundum imperatorem de foedere cum rege Galliae ineundo. Sine dato. lat. más. MSS. lat. 8757.

35. Eiusdem ad eundem oratio nomine regis Galliae lat. más. ibid.

36. Historia et officium de S. Adalberto regnorum Poloniae et Hungariae patrono. Cod. MS. membr. 4o sec. 15. MSS. lat. 8432. fol. 101.

37. Pauli II. papae epistola ad Matthiam I. regem Hungariae, de praestita ab eo per legatos obedientia erga sedem romanam, et de auxilio per pontificem Matthiae adversus Turcas lato et ferendo. Dat. Romae ap. S. Petrum 26. Maii 1463. — Cod. MS. chart. fol. sec. 17. — MSS. lat. 4155. fol. 35.

38. Idem ad eundem de muneribus sibi mutuo per legatos missis. Dat. Romae ap. S. Petrum 26. Maii 1463. — Ibid. fol. 41.

39. Idem archiepiscopo colocensi, de diminuta in regno Hungariae ecclesiastica auctoritate. Dat. Romae ap. S. Petrum 14. cal. aug. 1463. Ibid. fol. 83.

40. Idem archiepiscopo Strigoniensi in eodem negotio. Dat. Romae 1455. (1463) 14. cal. aug. anno primo. Ibid. fol. 86.

41. Idem Matthiae I. regi Hungariae eiusdem argumenti. Dat. Romae ap. S. Petrum 14. cal. aug. 1467. (1463) anno primo. Ibid. fol. 89.

42. Idem eidem, ne sub poena excommunicationis cum Turcis pacem ineat. Dat. Romae ap. S. Petrum 10 cal. Novembr. anno secundo (1464?) Ibid. fol. 145.

43. Extrait de la relation de Nicolas Abaffi gouverneur de Tokay touchant ce qui s'est passé contre la personne de Gabriel Bátori, le 27. Octobr. 1613. — Dupuy 10.

44. Epistola Gabrielis Bethlen ad Fridericum V. electorem palatinum electum Bohemiae regem, dd. ex castris nostris uno milliari a semproniensi nostra civitate ad pagum Nagiczenk positus, 10. Octobr. 1620. lat. más. Dupuy 10.

45. Eiusdem ad eundem, dd. ex castris nostris ad Braitenbrunn positus 12. Octobr. 1620. lat. más. — Dupuy 10.

46. Eiusdem ad eundem, dd. Cassoviae 11. April. 1624. lat. más. Dupuy 10.

47. Idem ad comitem Henricum Matthaëum Atany suum ad Marchionem Brandenburgiae et alios imperii principes ablegatum, dd. Cassoviae 11. April. 1624. — lat. más. — Dupuy 10.

48. Epistola Georgii Chezy de Ayma ad Ferdinandum II. dd. au chateau de Murány 26. April. 1621. felküld a' császárnak egy levelet, melyet Bethlen Gábor a' tatár khánhoz irt, ő pedig szerencsésen elfogott. — francz. más. — Dupuy 10.

49. Articuli pacificationis inter Ferdinandum II. et Sultanum Turcorum conclusae mense Maio 1625. kivon. — Dupuy 10.

50. Extractus confoederationis inter Maximilianum 1. Imperatorem, qui et pro regibus Galliae et Hispaniae promiserat, atque inter Petrum Ventez Brezolo (sic) praepositum albae regalis et Ambrosium Saccay de Akoshaza (sic) comitem Posoniensem oratores regis Hungariae de reoccupatione regni Dalmatiae initi. Dat. Constantiae 4. Octobr. 1510. — hib. lat. más. — Dupuy 99.

51. Ratificatio pacificationis inter Rudolphum II. et Turcos. Dat. Viennae 26. Maii. 1583. lat. más. Dupuy 99.

52. Instructiones gerendorum per nuncium et oratorem apostolicum ad ser regem Hungariae (Matthiam Corvinum) ablegatum. Sine dato. — lat. más. Bethune 10,083. fol. 50.

53. Urbani V. duae epistolae ad Joannem Paleologum imperatorem Graecorum et Ludovicum Hungariae regem, de revocanda concordia inter ecclesias et de bello sacro, anno 1336. — In Cod. MS. chart. fol. sec. 15. — MSS. lat. 4191.

A' britt museumból:

1. Békekötési föltételek a' lengyel király és Maximilian főherczeg közt, 1589. Latán. — Lansdowne MSS. 60.

2. Kakas Istvánnak az erdélyi vajda' követének levele Lord. Burgleyhez dd. 7. Febr. 1594; fejdelmének dolgát a' királynénál siettetni kéri. lat. — Lansd. MSS. 76. — Igen kurta eredeti levelke.

3. Minutája Erzsébet királyné levelének a' császárhoz, hamis vádlói ellen, mintha a' törököt háborúra biztatta volna a' keresztyének ellen, Lord Burghley' igazításival, 1593. — Angol. — Lansd. MSS. 94.

4. Mása Lord. Burghley' levelének az erdélyi vajdához, hogy dolgát a' királynének sikeresen ajánlotta, Febr. 14, 1593. (tulajdonképen 1594, mert Angolországban egész 1751. incl. Martius' 25kével kezdődött az esztendő). Latán. Lansd. MSS. 103.

5. Magyarország' leírása valamelly angol nemeshez, Hansard Rikárd. által 1599ben. — Angol. Lansd. MSS. 775. fol. 148—153. Jó munkácska.

6. Wratislaw Venzel grófnak eredeti levele Erzsébeth királynéhez, a' császári fegyvernek Olaszországban szerencsés előmenetéről tudósító és segédpénzt kérő. Decemb. $\frac{20}{20}$ 1702. francz. — Lansd. MSS. 849. fol. 134.

7. Ugyanannak mint császári követnek előterjesztése a' királynéhez, segédpénz végett, hogy a' császár a' bajor választó' szándékát meggátolhassa és az ő összeköttetését a' felkelt magyarokkal. Január $\frac{13}{24}$ 1704. francz. Ugyanott fol. 213.

8. Ad serenissimam regiam Maiestatem Magnae Britanniae Joh. Amos Comenius: supplex vox afflictorum pro Christo ex Bohemia, Moravia, Polonia et Hungaria. Lansd. MSS. 988. fol. 190. b.

9. Commissio regis Henrici . . . qua constituit Har. Tank van Clux militem et Joannem Stokes in legibus licentiatum commissarios suos ad tractandum cum Sigismundo rege Ungarie, Dalmacie Croacie etc. Harley. MSS. 431. fol. 101.

10. Instructio data providis viris Har. Tank van Clux, et magistro Joanni Stokes in legibus licentiato, ambasciatoribus regis ad regem Hungariae destinatis. Ugyanott fol. 101. b.

11. Litere credentiales regis Henrici IV. Sigismundo regi Hungariae per Dominum Tank van Clux et Joannem Stokes oblatae. Ugyanott fol. 102.

12. Literae Thomae ducis Clarentiae, fratris Henrici V. regis Angliae ad Sigismundum imperatorem. Ugyanott fol. 113.

13. A' Türkensteuer avvagy azon pénznek, mellyet a' római birodalom' tagjai évenként a' török háborúra fizetnek, mennyisége. — Harley. MSS. 994.

14. Arma regis Poloniae, Daniae, Ducatus Massoviae, Matthiae Corvini ac Ludovici regum Hungariae etc. Harley. MSS. 1039. fol. 42. b.

15. Mása a' hollandi rendek' levelének ő brit fölségéhez a' magyar predikátorok' dolgában, Octobr. 14, 1676. Francz. Harley MSS. 1516. fol. 31.

16. Mása ő brit fölsége' levelének a' hollandi rendekhez szinte a' magyar predikátorok' dolgában. Ugyanott. fol. 33.

17. Mása a' magyar predikátorok' előterjesztésének ő brit fölségéhez, november 11, 1672. Ugyanott fol. 34. Latán.

18. Mása a' magyar protestánsok' levelének a' rajnai választó' bécsi követéhez. Latán. Harley. MSS. 1516. fol. 124.

19. Bethlen Gábor' levele Buckingham herceghez, Bethlen Pétert, öccsének fiát, midőn Angolországba utazék, ajánló, Aug. 27, 1627. Ered. latán. — Harley. MSS. 1760. fol. 29.

20. De obitu et sepultura Joannis Veres armigeri hungari de curia Sigismundi imperatoris. — Harley MSS. 1819. fol. 199. b. — Megholt 1416ban; és addig van.

21. II. Lajos királyunk' levele X. Leo pápához, Jul. 2, 1621; segítséget sürget a' keresztyén fejedelmektől a' török ellen. — Angol. kivon. — Harley. MSS. 1827. fol. 152.

22. Lamentabilis petitio nomine christianorum in oriente (videl. Bohemia, Hungaria, Polonia et Helvetia) habitantium ad occidentalia christianorum regna. Harley. MSS. 1576. fol. 719.

23. Sir Philipp Holy' levele Somersset herceghez Augsburgból Jun. 13, 1548, a' római király' készülétéről némelly erdélyi várak ellen, mellyek most János király fiának birtokában vagynak, ki nagyon fiatal és alkalmasint a' törökhöz fog folyamodni. Angol. — Harley MSS. 523. fol. 22.

24. Relazione dell' ambasciatore d'Inghilterra, delle cose piu notabili nel viaggio di Ungheria al gran. Sultano Mehmet. Harley. MSS. 3466. — Csak 10. lap.

25. Naplókönyv Buda' ostromlása és bevételéről tervével együtt, Richard Jakab inzsinir által, kit kormánya különösen oda küldött, 1683. Angol. Harley. MSS. 4989. cod. chart. eleganter exarat.

26. Literae residentis Belgii foederati et aliae literae de bello turcico in Hungaria superiori et Transilvania, an. 1664. Harley. MSS. 6211.

27. Petitio Hungarorum a Turcis in captivitatem redactorum. Harley. 6350. fol. 33. — Battay János, Péter Matyas, és Horváth Mihály kéri a' cantorbury érseket, hogy adjon szabadulásukra valamit.

28. V. Fridrik vál. cseh királynak levele Buchingham herceghez, Bethlen Gábor' követe iránt, kit szövetség és segédpénz végett küldé, közös ellenségük ellen, hivatkozva nevezetes csatolatra (acclusum), melly szintott következik. Francz. dd. La Haye Aout 28, 1626. — Harley MSS. 6988.

29. Bátori Zsigmond' levele Lord Burgleyhez, Kakas Istvánt ajánló, dd. Albae Juliae 11. Sept. 1593. Latán. Harley. MSS. 6996.

30. Lord Burghley Bátori Zsigmondhoz feleletül az előbbire, dd. Febr. 14, 1593. Ugyanott.

31. Complures literae polonica et hungarica lingua scriptae cum suis sigillis affixis. Harley. MSS. 7013. fol. 114. sqq. A' magyar levelek így következnek: a) P. F. (Pápai Ferencz) Pápai Imréhez Leydenbe, dd. Londini 7. Augusti 1716. b) A. Ajtai-Pápai Ferenczhez Londonba, dd. Basle 25. Aug. 1716. c) Pathay János Párizspápai Ferenczhez Londonba, dd. M. Bogáth 1715, 21 Julii. d) Kis Miklós Bogdány Jakabhoz Londonba, dd. Amstelodami 1. Junii A. 88. St. n. csupa deákos historia minden köz érdek nélkül.

32. Oratio dominica in lingua hungarica cum versione interlineari, scripta per manus Michaëlis Hubicii Transilvani, 1712. — Ibid. fol. 121.

33. Otterburn Ádám Magnus doctorhoz, Edinburg Jun. 26, 1531; czáfolja azon bal hírt, mintha V. Jakab a' magyar királynét (özv. Máriát) el akarná venni. Angol. Cotton. MSS. Caligula B. III. fol. 298.

34. Vindicatio Elisabethae reginae ab iis, quae ipsius legatus Constantino- poli adversus imperatorem et Poloniam egisse dicebatur, circa 1595. Copia. — Cotton. MSS. Caligula B. IV. fol. 235.

35. Albany herczeg' hitesítője Lamb Jakab' részére Wolsey kardinálhoz, V. Jakab' házasságának a' magyar királynéval megakadályoztatásáról, Jun. 1529. Francz. más. — Cotton. MSS. Caligula B. VI. fol. 117.

36. Clerk püspök Wolsey kardinálhoz, Páris Oct. 5, 1526, tudósítás a' török' győzedelméről, a' pápán történt bajokról 'stb. Ered. Angol. — Cotton. MSS. Caligula D. IX. fol. 252. széle megégett.

37. Kivonat egy császári komornik' leveléből valami barátjához Franciaországban, a' császári udvarról, dd. Prague April. 12. 1605. Francz. Cotton. MSS. Caligula E. XI. fol. 194. A' codex' három külső oldala jól körülégett; mégis nevezetes, a' mi olvasható.

38. Sidlovicz Kristóf lengyel kancellár Wolsey kardinálhoz, dd. Cracoviae 29. Jun. 1527., Magyarország' bajáról a' mohácsi veszedelem után. Ered. lat. — Cotton. MSS. Nero B. II. fol. 101.

39. I. Zsigmond lengyel király VIII. Henrik angol királyhoz, dd. Cracow. 7. Maii 1527; segítségét kéri Magyarország' számára. Ered. lat. — Ugyanott fol. 103.

40. Foedus inter Amuratem III et Stephanum regem Poloniae, cum oratione legati turcici ad regem Poloniae. — Ugyanott fol. 146.

41. Zamoiszkí János lengyel kancellár Erzsébeth királynéhez, pártfogását kéri Bátori Zsigmond' részére a' török ellen, dd. Zamosci 11. Oct. 1593. Ered. lat. — Ugyanott. fol. 226.

42. Bátori Zsigmond sir Fr. Walsinghamhoz, ajánlja Kakas Istvánt Erzsébet királynéhez küldött követét, dd. 3. Sept. 1593. — Ered. lat. Ugyanott. folio. 227.

43. III. Mohamed III. Zsigmond lengyel királyhoz; üdvözli a' svéd korona' átvétele' alkalmával, 's jelenti, hogy Magyarország ellen háborút készít, 1597. Ugyanott fol. 282. olasz. más.

44. Parkins doctor Sir Robt Cecilhez, Bátori Zsigmondról, dd. Westm. 25. Aug. 1600. ang. más. Ugyott. fol. 306.

45. Erzsébet királyné a' lengyel kancellárhoz Bátori Zsigmond' kívánságáról, hogy Angolországban lakni szeretne, dd. Oakland 8. Sept. 1600. Latán. ugyott. fol. 307.

46. Sir. Robt Cecil a' lengyel kancellárhoz, ugyanazon tárgyban, dd. 9. Sept. 1600. Lat. Ugyott fol. 308.

47. VIII. Henrik Zápolya Jánoshoz, pártfogását igéri. Dat. nélkül. Olasz más. Cotton MSS. Nero B. VI. fol. 24.

48. Casalis Gergely Wolsey kardinálhoz; tudósítás a' törökről Magyarorszá- gban; dd. Romae 9. Jul. 1529. Ered. lat. Ugyanott fol. 103.

49. A' polai püspök...hez; tudósítás a' főherczeg' magyar királyul választásáról, Lat. más. Ugyanott fol. 110.

50. Kivonat egy raguzai levélből Harrigho Salvaghohoz, a' törökrül, dd. 22. Novemb. Olasz. Ugyanott fol. 116.

51. Theobald Tamás a' cantorbury érsekhez, tudósítás Ferdinand magyar és cseh királyról, a' ferrarai udvarról stb. dd. Padua. Ugyanott fol. 120.

52. Basta György császári vezér...hez az erdélyi háborúról, dd. 22 jul. 1603. Olasz. Ugyanott fol. 195.

53. Egy levél, mellyben bővebb hír adatik a' háborúról Magyarországbán, dd. Gratz 1. sept. 1603. Olasz. Ugyanott fol. 196.

54. Ismét egy levél a' magyar háborúról, ddo. Ghigneli 10. August. 1603. Olasz. Ugyanott fol. 203.

55. Tudósítás a' magyar háborúról. Ugyanott fol. 205.

56. Guinigi Leo, Vanes Péterhez, római hírek a' törökrül, dd. Venetiis 15 Sept. 1559. Ered. lat. — Cotton MSS. Nero B. VII. fol. 159.

57. Tudósítás Lengyelországról, a' törökrül, stb. dd. Venezia 13 Jun. 1573. Olasz. Ugyanott fol. 161.

58. Ferdinand magyar király VIII. Henrikhez, mi közt tart Zápolya János a' magyar koronához, dd. Vratislaviae 5. Maii 1527. Ered. lat. — Cotton MSS. Nero B. IX. fol. 77.

59. Bátori András kardinálnak három levele Erzsébet királynéhez, magát ajánlván erdélyi dolgokról tudósítja; dd. Helspergen, Sept. 1593, második Schmollem, Julii 10, 1594, harmadik Heilperg Jun. 1, 1595. — Lat. Ugyanott fol. 206.

60. Bátori István Sir. Will. Cecilhez, maga és Erdély' dolgában, dd. Halsperg, Jun. 1, 1595. Lat. Ugyanott fol. 208 b.

61. Erzsébet királyné Bátori András és Istvánhoz, siratja Erdélynek és nemzetségünknek mostoha sorsát; dd. Greenwich Jul. 14, 1595. Lat. — Ugyanott fol. 210 b.

62. Zolman Sultánnak (tán Oszman?) esküvés Bethlen Gábor' részére, dd. Constantin. Jun. 30, 1620. — Cotton. MSS. Nero B. XI. fol. 75.

63. Bizonyos beglerbégeknek adott tartományok' és némelly erdélyi végvárak' listája. Ugyanott. fol. 139.

64. A' Nagyúr (III. Mahommed) Erzsébet királynéhez, kérkedő tudósítás Egervár' elfoglaltatásáról, dd. Febr. 28, 1596. Olasz. Ugyanott fol. 225.

65. Elbeszélés II. Szoliman berontásáról Magyarországba, 1521. Lat. Ugyanott fol. 278.

66. Dernis bassa a' nagyvezir I. Jakabhoz, közbevetését kéri II. Rudolf császárnál békeség' kieszközlése végett, dd. Constant. Sept. 1606. Olasz ford. Ugyanott fol. 282.

67. V. Károly Császár Wolsey kardinálhoz, buzgóságát köszöni, 's a' magyar király' dolgát ajánlja, dd. Oudenarde Novemb. 23, 1521. — Ered. francz. — Cotton MSS. Galba B. VII. fol. 154. b.

68. Savoyeni Margit főhercegasszony Wolsey kardinálhoz, ajánlja Ortemburg grófot, a' magyar király' követét, dd. Malines Febr. 1526. Ered. francz. — Cotton. MSS. Galba B. VIII. fol. 137. b.

69. Ugyanaz VIII. Henrikhez és Wolsey kardinálhoz, köszöni a' casseli polgármesternek szíves fogadtatását, 's hírt ad a' magyar király' elestéről, két ered. francz. levél, dd. Breda Sept. 20, 1526. Cotton MSS. Galba B. IX. fol. 31.

70. Ugyanaz VIII. Henrikhez, ajánlja Ortenburg grófot a' magyar király' követét, dd. Malines, Febr. 1526. Ered. francz. Ugyanott fol. 9. b.

71. John Hacket Wolsey kardinálhoz, tudósítja Róma' bevételeéről Colonna kard. és Hugo de Moncada által, még más Olaszországot, a' magyar királyt stb. illető hírek, dd. Malines Octobr. 18, 1526. Ered. ang. Ugyanott fol. 32.

72. Ugyanaz VIII. Henrikhez, tudósítja Mária magyar királynénál Németalföld' kormányzójánál volt audientiájáról a' török' előnyomulása iránt, dd. Ghent, Jun. 13, 1531. Ered. Ugyanott fol. 238.

73. Vaughan István VIII. Henrikhez, tudósítás a' török és Ferdinand király között kötött fegyverszünet iránt, dd. Maii 20, 1531. — Igaz. minuta. — Cotton. MSS. Galba B. X. fol. 5.

74. Oláh Miklós Mária magyar királynéhez, szíves fogadtatását tisztelve köszöni, dd. Audemar Sept. 25. 1534. Ered. lat. Ugyanott fol. 47. b.

75. Gresham Tamás Northumberland herceghez, különféle tudósítás Móricz herceg' Magyarországra készültéről, hadi seregekről, a' törökről stb. dd. Antwerp. Aug. 21, 1552. Ered. angol. elein csonka. Cotton. MSS. Galba C. X. fol. 105.

76. Tudósítás Magyarországból és Bécsből, dd. Graetz Sept. 1, 1603. Olasz. Cotton. MSS. Galba E. I. fol. 7.

77. Philippe Villiers de Lisle Adam, rhodusi nagymester, Wolsey kardinálhoz, Nádorfejevárnak a' török' kezébe estéről, dd. Rhodi Novemb. 4, 1521. — Ered. lat. Cotton MSS. Otho C. IX. fol. 36.

78. Medici kardinál VIII. Henrikhez, segítségét kéri Magyarország' számára, dd. Romae Jun. 16, 1515. Ered. lat. Cotton MSS. Vitellius B. II. fol. 144. b.

79. A' worcesteri püspök Wolsey kardinálhoz, segítségről, melly a' királytól kéretett a' Magyar és Dalmat országokba rontó török ellen, dd. Romae 1515. Ered. lat. vége csonka. Ugyanott fol. 160.

80. A' kardinálok' collegiuma VIII. Henrikhez, segítségét kéri a' török ellen, dd. Romae, Jan. 8, 1517. Lat. Cotton MSS. Vitellius B. III. fol. 111.

81. Campeggi kardinál Wolsey kardinálhoz, különféle tudósítás Francia, Magyar stb. országokról. dd. Romae Febr. 1, 1520. Ered. lat. Cotton MSS. Vitellius B. IV. fol. 39.

82. Pothelinus Hieron. X. Lehoz, tudósítja, hogy a' veszprémi püspök (Beriszló Péter) a' török előtt elesett, 's segítséget kér; dd. Segniae Maii 30, 1520. Ered. lat. Ugyanott fol. 57.

83. Ugyan az ...kardinálhoz szinte Beriszlóról bővebben, dd. Romae Jun. 10, 1520. Lat. Ugyanott fol. 57. b.

84. Campegi kard. Wolsey kardinálhoz, nuntiusok' neveztetése és a' török háború iránt; dd. Romae Maii 2, 1520. Ered. lat. Ugyanott fol. 51.

85. A' worcesteri püspök VIII. Henrikhez, a' török háborúról; dd. Romae Jun. 4, 1520. Ered. lat. Ugyanott fol. 58.

86. Campegi kard. és a' worcesteri püspök Wolsey kardinálhoz, a' török háborúról, dd. Romae Jun. 4, 1520. Ered. lat. Ugyanott fol. 60.

87. A' worcesteri püspök Wolsey kardinálhoz, békealkuról és a' török'késületéről, dd. Romae Jun. 22, 1520. Ered. lat. Ugyanott fol. 62.

88. Campegi kard. Wolsey kardinálhoz a' törökről stb. dd. Romae Jan. 19. 1521. Ered. lat. Ugyanott fol. 79.

89. Ugyanaz ugyanahhoz, tudósítás a' törökről, a' lengyelről, németországi zavarokról stb. dd. Budaé April. 26, 1525. Ered. lat. Cotton MSS. Vitellius B. VII. fol. 118.

90. Ugyanaz ugyanahhoz, a' császár' kötéséről Franciaországgal, Schweizal, Velenczével, a' törökről stb. dd. Romae Jan. 30, 1526. Ered. lat. Cotton MSS. Vitellius B. VIII. fol. 11.

91. A' worcesteri püspök és Sir. G. Casalis Wolsey kardinálhoz, tudósítás Magyarországról, hogy a' török budát akarja ostromlani stb. dd. Romae Febr. 11, 1526. Ered. lat. Ugyanott fol. 16.

92. Ugyanazok ugyanahhoz, alkuvásukról a' pápával és Magyarország' dolgairól, dd. Romae Febr. 25, 1526. Két ered. lat. levél; az első czifrával írt végén csonka. Ugyanott fol. 18.

93. VII. Kelemen VIII Henrikhez, sürgeti a' már Magyarországot közlelől fenyegető török ellen; dd. Romae April. 23, 1526. Lat. Ugyanott fol. 28.

94. A' worcesteri püspök Wolsey kardinálhoz, Magyarországról és a' pápával közlött némelly dolgokról, két ered. lat. levél, dd. Romae April. 25. és Maii 2, 1526. Ugyanott fol. 29.

95. Campegi kard. Wolsey kardinálhoz, a' Magyarországhoz közelítő törökről, dd. Romae Maii 6, 1526. Ered. lat. Ugyanott fol. 42.

96. A' worcesteri püspök és Casalis Wolsey kardinálhoz, tudósítják hogy a' török Nádorfejevárt elfoglalta, dd. Romae Aug. 4, 1526. Ered. lat. Ugyanott fol. 108. b.

97. Gambara Ubert Wolsey kardinálhoz, segítséget sürget Magyarország' számára, dd. Londini sept. 6, 1526. Ered. lat. Ugyanott fol. 123.

98. Barthol. Berzeri et Comp. két levele a' török' előmeneteléről Magyarországhoz, dd. Antwerp. Aug. 26 és ... 1526. lat. más. Ugyanott fol. 124.

99. Tudósítás Rómából, a' pápának félelme a' töröktől, Rómának bevétele a' császári sereg által, stb iránt; hihetőleg mása azon tudósításnak, melyet Casalis Rómából Sept. 22, 1526 küldhetett. Ugyanott fol. 126.

100. A' worcesteri Püspök Wolsey kardinálhoz, Magyarország' dolgairól, Róma' bevétele stb. két tudósítás dd. Romae Sept. 23, 1526. Ugyanott fol. 129.

101. Két levél Wolsey kardinálhoz, a' pápa', Magyarország' stb. állapotjá-

ról, közlés a' király' részéről; az utóbbik dd. Amptill Octobr. 11, 1526. Ered. Ugyanott fol. 137. b.

102. Campegi kard. Wolsey kardinálhoz, örvend hogy VIII. Henrik a' török ellen segítséget adni kész, dd. Romae Oct. 22, 1526. Ered. lat. Ugyanott fol. 140.

103. Azon szövetségnek cikkei, melyet a' pápa, a' császár, a' magyar király, a' milanói herczeg és Velence, Bolognában 1529. Dec. 23. kötöttek. Eleje csonka. Cotton. MSS. B. XI. fol. 226.

104. Szeremi (Brodarich) István Casalis Pál római senátorhoz, a' magyar királynak megbékülésre hajlandóságáról és a' Magyarországon zajgó ellenségeskedésekről, dd. in oppido Cheresbagnia Sept. (a' catalogus Februárt olvas) 27, 1531. Ered. olasz. Cotton MSS. Vitellius B. XIII. fol. 140.

105. Vergerus Péter Pál, III. Pál pápának követe alkalmasint a' magyar királyhoz az iránt, hogy Mantuában tartandó egyházi gyűlésre követet küldjön, dd. Prag. novemb. 30, 1535. hihetőleg fordítás. Cotton. MSS. Vitellius B. XIV. fol. 154. Erősen körülégett.

106. Maximilián császár VIII. Henrikhez, a' török elleni háború iránt, dd. Inspruck april. 24, 1518. Ered. lat. Cotton. MSS. Vitellius B. XX. fol. 88.

107. Két tudósítás a' magyar király' hátra mozdulásáról. dd. febr. 14, és august. 11, 1526. francz. Cotton. MSS. Vitellius B. XXI. fol. 3.

108. Tudósítás a' német birodalmi gyűlés, a' török stb. iránt, 1526. Lat. és kevés angol. Ugyanott fol. 15.

109. I. Ferdinand Wolsey kardinálhoz, kéri, bírná rá a' királyt, hogy segítséget a' török ellen adjon, dd. Breslaw, Mai 5, 1527. Ered. lat. Ugyanott fol. 30.

110. Sir J. Wallop VIII. Henrikhez és egy barátjához, két levél a' magyar király' dolgáról, dd. Vienn. jul. 11, 1527. Ugyanott fol. 31.

111. Tudósítás a' magyar királyról, 1527. Ugyanott fol. 40.

112. Katzianer' pártütése és seregének a' miatt megvertetéséről, an. 1529. Lat. Ugyanott fol. 49.

113. Ujság, miképen a' spanyol és velencei katonaság a' császárt a' töröknek el akarta árulni; ford. angolba. Ugyanott fol. 68.

114. Warin Gervais VIII. Henrikhez, a' német fejedelmek' szövetkezése I. Ferdinand ellen, és ennek összeköttetése a' törökkel, dd. Soleure Mai. 17, 1533. Ugyanott fol. 87.

115. Tudósítás Magyarországból, nevezetesen I. Ferdinand' megveretéséről Buda alatt, dd. Octobr. 2, 1537. lat. Ugyanott fol. 5.

116. Nicolaus Hungarus (velencei követ) jelentése Magyarország' dolgairól, midőn Zápolya János a' koronáját nyerte, 1526. Lat. Ugyanott fol. 6.

117. János király Schidlowyecz Kristófhöz lengyel kancellárhoz, II. Lajos' eltemettetése 's önmagának választása iránt; dd. Albae regalis Novemb. 11, 1526. Lat. Ugyanott fol. 8.

118. Tudósítás a' törökről, ex litteris Rorarii datis Augustae 25 Octobr. Ugyanott fol. 10.

119. Tudósítás Magyarországról, ex literis Hieron. Lasko ad Joh. Statilium, dd. Aug. 12. és Sept. 23. Ugyanott fol. 11.

120. II. Lajos VII. Kelemen pápához és V. Károly császárhoz, országának bajos állapotjáról, két levél, lat. dd. Posonii Febr. 4, 1524. Ugyanott fol. 13.

121. S. Sisto pápai követ Magyarországhban, ezen ország' dolgairól, dd. Croce, Jan. 13, 1524. Ugyanott fol. 15.

122. I. Ferdinand (de Weda) Hermannhoz, a' köllni választóhoz, II. Lajos' mohácsi esetéről, dd. Inspruck, Sept. 7, 1526. Német. Ugyanott fol. 17.

123. Fukerus V. Károly császárhoz a' magyar király' elestéről több fő ember' nevével, kik Mohácsnál elvesztek, dd. Mentz Octobr. 6, 1526. Lat. Ugyanott fol. 18.

124. Értekezés, miért hasznos (Olaszországra nézve) János királyt Ferdinand király ellen fönttartani. Olasz. Ugyanott fol. 20.

125. Tudósítás a' töröknek hatalmaskodásáról Magyarországhban, 's hogy Zápolya Jánost királynak akarja tétetni. Olasz. Ugyanott fol. 21.

126. Minutája VIII. Henrik' párisi követéhez irta levelének János király' hasznára. Ugyanott fol. 23.

127. Fr. Fr. de Frangepan és Stephanus Sirmiensis, azaz, Frater Frangepan Ferencz és Brodarich István Casalis Gergelyhez angol követhoz Rómában, mozdítaná elő János király' ügyét a' pápa előtt, dd. Budae Dec. 7, 1533. Ered. lat. Ugyanott fol. 24.

128. Ismeretek Magyarországról, lévén kivonatok a' magyar király' és ministere' leveleikből. Ugyanott fol. 26.

129. A' zágrábi püspök Casalis Gergelyhez, békealku János király és I. Ferdinand közt és egyéb dolgok iránt, dd. Dombren Jan. 22, 1535. Lat. más. Ugyanott fol. 28.

130. Brodarich István a' zágrábi püspökhöz, dd. Budae Jan. 5. és Greg. Heremita...hez, dd. Varadi Decemb. 28. János király' dolgairól. Lat. másol. Ugyanott fol. 28. b.

131. Burgo András' leveléből Magyarországh' dolgairól kivonat, dd. Budae Maii 19... Lat. Ugyanott fol. 30.

132. Tudósítás János és Ferdinand királyok' viszonyairól. Ugyanott fol. 32.

133. Kivonat a' magyar kancellár' leveléből a' lengyel kancellárhoz, a' magyarok' megveretéséről a' török által, dd. Posonii Oct. 3. lat. Ugyanott fol. 34.

134. Ferdinand király' ministerének levele VIII. Henrik' követéhez, amannak magyar királyúl választatásáról, 1527. Lat. Ugyanott fol. 38.

135. Bornemisza György egy barátjához, Miksa főherczeg' megveretéséről a' török által Eger alatt, dd. Bartusfalva Novemb. 2, 1596. Lat. más. Ugyanott fol. 43.

136. Lasko János Rinkon Antalhoz I. Ferencz francia király' követéhez,
M. T. T. ÉVK. III. 1.

tudósítás János és Ferdinand királyok közti vitáról, dd. Lubnitz Nov. 18, 1528. Ered. lat. Ugyanott fol. 47.

137. Balbus Hieron. Wolsey kardinálhoz, a' töröknek hátravonultáról; lat. Ugyanott fol. 49.

138. I. Ferdinandnak jogai a' magyar koronához, a' francia királynak adandó íromány, 1526. lat. ugyanott fol. 50.

139. János király követének levele a' Speierben összegyűlt német fejedelmekhez az ura és Ferdinánd közti vitáról. Lat. Ugyanott fol. 55.

140. Zápolya János magyar király' állapotjáról, latán íromány, 1526. Ugyanott fol. 59.

141. Mr. Stevyns' levelének nyers minutája Magyarország' bajairól. Ugyanott fol. 63.

142. Balbus Hier. Wolsey kardinálhoz, tudósítás Magyar és Lengyelországról, dd. Dover Decemb. 26, 1521. Ered. lat. Ugyanott fol. 64.

143. János király' részén álló Karok és Rendek VIII. Henrikhez, segítséget kérnek ügyök' részére, dd. Tharnowa April. 29, 1528. Ered. lat. Ugyanott fol. 67.

144. John Wallop Wolsey kardinálhoz a' magyar korona miatti villongások iránt, dd. Prague Mart. 12, 1526 (azaz 1527). Ered. Ugyanott fol. 69.

145. William Knight Wolsey kardinálhoz, Lasko Hieronymusnak János király' követének audientiajáról VIII. Henriknél, dd. Enfield Jul. 15, 1527. Ered. Ugyanott fol. 70.

146. II. Lajos Wolsey kardinálhoz, ajánlja Balbust VIII. Henrikhez küldött követét, dd. Thethen Aug. 7, 1521. Ered. lat. Ugyanott fol. 73.

147. II. Lajos VIII. Henrikhez, a' töröktől félhető baj miatt pénzbeli segédelmet kér. Két ered. lat. levél, dd. Posonii Febr. 5, és Budae Mart. 25, 1526. Ugyanott fol. 74, 75.

148. János király I. Ferencz francz királyhoz, a' töröknek veszedelmes terjedése, Ferdinanddal való vitája, stb. iránt, dd. Jul. 6, 1527. Ered. lat. Ugyanott fol. 76.

149. János király Wolsey kardinálhoz, ajánlja Statilius Jánost, dd. Tharnowa Mai. 16, 1528. Ered. lat. Ugyanott fol. 77.

150. I. Ferdinand VIII. Henrikhez, magyar koronához való joga, a' töröknek elhatalmazása stb. iránt, dd. Pragae Mart. 11, 1526 (?) Ered. lat. Ugyanott fol. 78.

151. II. Lajos VIII. Henrikhez a' török' részéről közelgető veszedelemről, dd. Budae Jun. 30, 1521. Ered. lat. Ugyanott fol. 80.

152. János király VIII. Henrikhez, Ferdinanddal való vitája, ennek egyetértése a' törökkel stb. iránt, dd. Tharnowa Sept. 25, 1528. Ered. lat. Ugyanott fol. 81.

153. Hosszu levél Erdély' dolgairol, dd. Coloswar Sept. 28, 1594. Ugyanott fol. 98. Olasz nyelv.

154. A' császár és az erdélyi vajda közti szövetség' veleje. Lat. Ugyanott fol. 104.

155. Péter veszprémi püspök X Leo pápához II. Vlászló' halála, és annak sajnós következeiről, ön magára nézve, dd. Vesprim Mart. 26, 1516. Lat. más. Ugyanott fol. 107.

156. Bátori András kardinálnak két levele Erzébet királynéhoz, pártfogását kéri maga és nemzetsége' részére, a' másodikban Bátori Zsigmond által elkövetett vérontást beszéli el; dd. Helspergen Sept. 6, 1593, és Mechovie Jan. 19, 159... Ered. lat. Ugyanott fol. 119.

157. II. Lajos VIII. Henrikhez, segítséget kér a' török ellen, dd. Budae Jun. 21, 1526. Lat. más. Cotton. MSS. Vespasianus F. III. fol. 86.

158. János király VIII Henrikhez, hitesítő, dd. Tharnow Maii 16, 1528. Lat. más. Ugyanott fol. 86. b.

159. Illyen levél: I. regina Bosnae et ducissa Barbaniae.... kéri, ügyeknek férjének megszabadítását a' török fogságból kieszközölni. s. d. lat. Cotton. MSS. Titus B. VI. fol. 118.

160. Statilius János, János királynak követe Párisban, Cromwell Tamáshoz, ajánlja P. de Baba, urának Angolországba menő követét, dd. Parisiis Jun. 27, 1539. Ered. lat. Cotton MSS. Titus B. VII. fol. 195.

161. Privilegium pacis actum inter regem Hungariae et Dom. Justum Theupolo ducem Venetorum, anno 1244. In appendice ad Petri Justiniani chronica Veneta. Access. MSS. 145.

162. Epistola Pauli Okolicsányi ad Dom. Stepney Anglicum et Dom. Bruyninx batavicum legatos, dd. Mossóc 31 Aug. 1706. Ered. lat. Stepney papers, vol. XX. fol. 52.

163. Extrait d'une lettre de Mr. Bruyninx à Mr. de Stepney, dd. Vienne 15 Novemb. 1706. magyar dolgokban. Ugyanott fol. 64.

164. Ugyanannak levele Bruyninxhez, dd. ex castris ad Mera positis 18. Octobr. 1706. Ered. lat. Ugyanott fol. 185.

165. Alexandri III. papae epistola decretalis ad Strigoniensem et Colocensem archiepiscopos, ut coniugatus in monasterium converti desiderans suscipi prohibeatur nisi uxor similiter convertatur. MSS. Arundel. cod. 490.

A' Bodley könyvtárból Oxfordban:

1. De guerra Hungariae tribus libris. Collect. Guil. Laudi, cod. 58. fol. 147. I. Lajos' velencei háborújáról. Érdemes.

2. Relatione del Clmo. MS. Mich. Soriani sopra la corte et stati di Ferdinando re di Romani fatta al Senato venetiano, l'anno 1552. Ibid. fol. 123. Magyarországot illetve fol. 176-o seqq. 149. seqq. 's passim.

3. Historia de illo celebri in Vienna conventu trium regum Sigismundi Poloniae, Wladislai Hungariae et Ludovici filii ejus cum Maximiliano Caesare. Coll. Seld. VII.

Gorove László, a' bántási bolgár nemzetre levén figyelemmel, aprilis' 11. a' kis gyűlésben tartott előadása' következtetésében, megbízó levéllel láttatott el, mellynek segedelmével a' bántási bolgár közönségektől, történeteik 's állapotokat illető irományaikat, úgy egyéb netalán szóbeli világosításokat is nyerhessen, egy e' tárgyról az academia elébe terjesztendő monographia' elkészíthetésére. 'S csak ugyan még a' kis gyűlések' folyta alatt értesíté az említett tudós a' társaságot, hogy a' szükséges adatok' összeszedésében a' hely' színén szerencsésen el is járt.

Kevéssel azután u. m. apr. 18, 1836. Gegő Elek l. t. jelenté a' kisgyűlésben, hogy a' legközelebbi őszi szűnnapok alatt a' székely földre, mint szülőhelyére utazni készülvén, azon alkalommal a' hazájához szomszéd moldvai magyar feleinkhez is kirándulni szándéka azon feltétellel, hogy azokról mind nyelvbeli, mind statistikai, földleirási és történeti tekintetben adatokat gyűjtven, ezeket az academia elébe terjeszthesse: melly vállalkozásban sikerrel bíztatja ugyan, u. m., azon körülállás, hogy a' catholica hitű magyarok' Jászvásárt lakó helyettes püspökével jelennen is levelezési viszonyban áll: de hogy fáradozásának, mellyet egyedül hazájához vonszódó buzgalomból, a' társasági pénztár' terhelése nélkül, vállal fel, annál bizonyosabb fogamatát remélhesse, másfelül pedig, hogy minél kimerítőbb 's rendszeresb úton tehesse vizsgálatait, elnöki megbízó levelet 's utasítást kért. Szívére vevén az ülés e' társ' buzgóságát, a' tárgy azonnal fölterjesztetett az elnöknek, azon kérést adván hozzá az ülés, rendelne ki az előlülő mélt. gróf az útra készülőnek költséget, azon végre, hogy, ha a' tisztelt tag útja közben némelly, hazánkat 's nyelvünket illető, eddig ismeretlen nevezetes nyomtatványokra vagy régi kéziratokra akadna, azokat vagy megszerezhesse, vagy lemásoltatásokat eszközölhesse. El is indult Gegő Elek augusztus' 20-kán, a' kért elnöki megbízó levéllel 's a' következő utasítással ellátva, melly egy e' végre kiküldött biztosság' (Kállay, Luczenbacher, Perger, Vörösmarty) pontjai szerint készült:

„Moldovában vagy másutt azon környéken megtelepedett magyar feleink' bővebb ismeretéhez vezető, hiteles és kimerítő adataink nem lévén; ohajtja a'

magyar tudós társaság, hogy a' tisztelt tag, teendő útjában, minden e' célra szolgálókat feljegyzene. Névszerint pedig következőkre fordítaná előkelőleg figyelmét:

1. Azon telepek' jelen statistikai állapotjára.
2. Erkölcsi tulajdonságaikra, szokásaikra.
3. A' nemzetiség' mibenlétére 's a' netalántáni elnemzetlenedés' okaira.
4. Mindazokra, mik ezen telepek' oda költözését 's minden időkbeli viszontagságait felvilágosíthatják.

5. Az ott netalán találtató, nyelv' és historia' tekintetében érdekes kéziratokra, oklevelekre; mellyek közt, ha némelly lemásolandók lennének, ennek eszközése is kéretik. Melly célra a' tisztelt tagnak elnöki megbízó és ajánló levél fog kiadatni, költségül pedig 100 ft. conv. pénzben rendeltetik ki, teendő számadás mellett.

6. Figyelmezzen a' tájszavakra és szerkezetök által a' mieinktől netalán különböző egész mondatokra;

7. A' szóejtésre, 's e' tekintetben leginkább a' ragok- és szóképzőkben előforduló különbségekre: nem kevésbbé azonban az egyes betűk' kiejtésére, az igék' hajlítására, a' szókötésre stb.

8. A' példabeszédekre; úgy népmondákra és dalokra, mellyek között az érdekesbek' összeírása kívánatos.

9. Igyekezzék megtudni, ha valljon Tatros' városában, melly a' milkoviai püspökséghez tartozott, 's hol az úgy nevezett müncheni kézirat készült 1466-ban; találatnak-e még némelly, Magyarországot érdeklő kéziratok, vagy olly nyomok, mellyek az érdeklött codexre nézve felvilágosításul szolgálhatnak."

10. Milly összeköttetéseket szöhetne a' társaság, az ottani magyar telepek' viszonyainak további megismerhetése végett, és találatik-e ott olly tudományos férfiú, kit a' társaság e' célra használhatna, talán tagjai közé is felvehetne.

Első tudósítását Gegőnek a' titoknak még a' nagy gyűlés alatt vette, mellyről alább.

III. Még 1831. május' 9. tevé Vörösmarty két közhasznú folyóirat' kiadása iránt indítványt a' kis gyűlésben, mellynek egyike a' népnek lett volna szánva, másika a' külön tudományokbeli legújabb haladásokat tárgyzta volna. Nagy gyűlés, igazgatóság elfogadák elvben a' másodikat 's a' heti ülésekre bizák a' tárgy' bővebb kifejezését, mellyek abban eljárak *); de költség' hiánya miatt mind eddig nem létesülhetett. Szóba hozta az elsőt, t. i. a' népi folyóiratot, Perger újra, a' kis gyűlésben febr. 8. 1836, a' tárgy küldöttségre bízott

*) L. I. köt. 86, 87 l.

(Schedius elnök, Schedel jegyző; Balogh, gróf Dessewffy Aurél, Perger); mellynek előadására a' társaság újra is elmellőzte a' népi folyóiratot *); ellenben tekintetbe vevén azon nagy hiányt, mellyet literaturánk a' külön tudományok' jelen állapotja szerint, czélirányos módszerrel 's helyes nyelvbeli előadással írt tudományos kézi könyvekben szenved **); 's illyenek nagyobb részt magok is kifizethetvén

*) Az ide tartozó hely így következik: „A' biztosság kétségkívül nagy hasznúnak tart minden afféle iparkodást, mellynek czélja a' népet mívelni, azonban mostanra nézve illyet még elhalasztandónak vél több okokból; név szerint: a) Minthogy az első indítvány' tétéle óta annak szüksége az Erdélyben megjelenő, igen olcsó, czélszerű 's mint hallik, jóformán már el is terjedő „Vasárnapi ujság“ által némileg meg van szüntetve. b) A' társaságnak ujságot csak a' költségek' fődözéséről biztosítva, lehet okosan megindítani. Ha magányos indít meg illyesmit, 's elműlik, nem baj; academiának baj az elakadás is; amaz a' pénztárt meríti ki, ez hitelét csorbítja a' nagy közönség előtt. Kétkedik pedig a' biztosság a' dolognak még most szerencsés 's egy országos intézethez méltó folytathatásáról. Mert egy felől a' nép közt, melly itt értetik, még most, midőn a' nemzeti nyelv' terjesztése csak kezdetében van, lesz-e annyi olvasó, hogy azon tömérdek költségek fődöztessenek, mellyekkel egy illy olcsónak, de egyszersmind felette jelesnek lenni kellő 's így sok készüléket kívánó ujság jár? 's másfelől fog-e a' társaság olly készüléttű férfiút rögtön találni, ki egy illy népi encyclopaedistának tulajdonait magában egyesítené? ki, valamint az erkölcsi, úgy a' practicai tudományokban annyira jártas, egyszersmind pedig a' nép' foghatóságához leereszkedő módszerben annyira erős, hegy vezérlése alatt egy olly népi folyómunkát bírjon megalapítani, melly az academiának mindenkép diszére váljék, másfelől pedig maga magát fentartsa? 'S ha illy férfiú találtatnék is most: ki kezes, hogy leszen hozzá hasonló utódja is? Mivel pedig az efféle munkának, hol a' módszer a' fő, szerencséje mindenkör a' vezető kéz' individualitásától függ; a' biztosság általában azt hiszi, hogy, ha az academia kívánja is ma hónap bővebben tekintetbe venni a' köznépet, azt mindenféle köznépi könyvek' nyomtatásával igyekezzék inkább mívelni, mint újsággal.

**) Nyelvünk most mindenfelé tanultatván, kivált az ifjúság által, fölőtte érezhető a' tudományos kézi könyvek' nem-léte. A' nevelők kénytelenek oktatósok' vezérfonalául vagy az illető tudomány' jelen állapotja mögött elmaradt latin, vagy pedig idegen nyelvű, többnyire német munkát választani, 's ez által a' hazai nyelvnek nem csak a' tudományokba, de egy részt még az életbe átmenetele is nehezítetik. Birjunk csak jól írt, jól elrendelt, czéljokhoz képest teljes, mindenek felett pedig a' tudomány' jelen állásához mért kézi könyveket minden tudományról, 's nem csak az a' mívelt magyar fog azok-

magokat, minél fogva a' társaságnak illy nagyobb vállalatokra még most majd elégtelen pénztára szerfelett nem terhelhetnék: a' küldöttség' következő javaslatát egész kiterjedésében elfogadta az ülés, 's a' nagy gyűlés elébe adatni határozta:

1. Fordítaná a' társaság lehető legnagyobb pénzbeli erejét tudományos kézi könyvek' iratására és kiadására.

2. Szánná évenként 200 darab aranyat jutalomképen e' tárgyra, melly summát a' kitűzendő tárgyak' nagysága 's nehézségéhez képest a' társaság négy, nagyobb kisebb részre osztaná.

3. Készítenék el a' közelítő VIId. nagy gyűlés' folyamatja alatt az osztályok azon kézi könyvek' sorjegyzékét, mellyek mind a' külön tudományok' fontosságánál, mind literatúránk' jelen állapotjánál fogva előleges szükségét látszanak képezni; ezen kútfői jegyzékekben foglalt tudományok' kidolgozását úgy ossza fel a' nagy gyűlés feladasképen bizonyos évekre, hogy esztendőnként háromféle illy kézi könyv jutalmaztathassék. Ezen sorozat tétessék közzé még a' VIId. nagygyűlés által, hogy kiki minél előbb készülhessen a' maga által választandó tárgyhöz, vagy ha többre is kívánna versenyt futni, olly rendben dolgozhassék, mi szerént egyből se szoruljon ki.

4. Az érdeklött 200 arany évi jutalom-összeségből szakaszszon ki a' társaság egy kisebb, például, 15, 20 aranynyi jutalmat életírásra, mellynek, bármelly tekintetben nevezetessé lett, de már megholt magyar lenne tárgya. Erre nézve adjon be ne csak a' historiai osztály a' polgári világban elhíresült férfiakról jegyzékét, hanem minden osztály, a' mennyire azokban nagy nevezetességű 's külön tudományokra tetemesb befolyásu férfaink voltak.

5. Minden kitűzött tárgynál, vagy is minden feladásnál elő legyenek hordva a' társaság' kívánati, t. i. körül belül mennyire terjeszkedhetik ki az író, to-

hoz szívesen folyamodni, ki különben német vagy franczia könyvet forgat e' czélra, mert örömmel fog a' dolog' érdeme mellett saját édes nyelvével is a' tudományos mezőn megbarátkozni; hanem az iskolai ifjuság, sok köz és magános nevelő intézet, 's legnagyobb száma nevelőinknek ezekkel fognának élni, a' tudomány' és nyelv' érdekét ezekben egyesülve látván. Erkölcsi haszna tehát illy vállalatnak felette nagy lenne, sőt úgy hiszi a' biztonság: alig tehetne az academia most valamit, mi élénkebb helybenhagyást 's közönségesebb tapsot nyerne a' haza' minden rendeitől; másfelől tudomány és nyelv' tekintetében is alig van sürgetősebb vagy méltóbb feladása intézetünknek. Még pénzbeli tekintetben is haszonhajtónak bátorkodunk azt jósolni, mert mind az egyes kézi könyveknek már a' tanuló ifjuság közt is nem kis számú vevőket reménylhetni, mind az egész gyűjteménynek, kivált ha az a' kidolgozásnál saját szükségünket fogja különösen szem előtt tartani; 's e' mellett mértékletes árú leszen.

vábbá milly szellemben, nyomokon, melly különösb tekintetekkel, talán rendben is stb. dolgozza ki a' feladott tárgyat.

6. Az életirási kisebb jutalom után fennmaradó summa péld. 180—185 arany a' szerént osztassék fel három jutalomra, a' mint valamelly feladott tárgy nagyobb vagy kisebb készületet, fáradságot, időt, lelki erőt és tehetséget kíván, vagy talán még kevesebbé van megérve 's így nagyobb studiumokat 's több eredetiséget kíván mint más.

7. Szólítson fel a' társaság tagot nem tagot egyformán az e' tárgyban pályafutásra, 's követtessék itt is azon kezelés-mód, melly egyéb pályamunkáknál divatozó.

8. A' beküldött pályamunkák' megbirálása három tagra bízassék, kik közt legalább két osztálybeli tag legyen. Birálataik okokkal legyenek támogatva.

9. A' melly tag maga is adott be pályamunkát, bíráló ne lehessen, 's így ha megválasztatik, általános kifejezésekben lemondani tartozik.

10. Jutalmat csak olly munka nyerhessen, melly nem csak társainál jobb, hanem magában is olly jó, hogy a' literatura' illető hiányát körülállásainkhoz képest pótolja.

11. A' jutalmat nyert munka, mint minden egyéb kiadásai a' társaságnak 15 évig a' társaságé legyen, a' tiszta haszon' egy harmada pedig az íróé, 's külön tiszteletdíj járjon neki, ha újabb kiadásokat javít, bővít, változtat.

12. Ezen kézi könyvekkel indítana meg a' társaság egy gyűjteményt a' kisgyűlés által ajánlott „Library of useful knowledge“ formájára illy czím alatt: Közhasznú tudományos könyvtár. Kiadja a' m. t. t.

13. Hogy annak vétele a' lehetőség könnyebbüljön, 's a' vagyontalan is megszerezhesse, ajánltatik, hogy csinos de nem költséges papiroson, gazdaságos nyomtatással három ívnyi füzetekben adassék ki úgy, hogy minden második hétben egy, 's így évenként 24 füzet jelenjen meg 72 ívvel; hogyha pedig valamelly munka be van fejezve, kötetenként is adassék ki, melly egész öszveség nem több mint 4 for. 48 krba kerülne, ha egy egy füzet' ára 12 kra tétetnék pengőben.

14. A' biztoóság által felszámlált költség 1000 példánynak kiadására 2476 ftot tenne pengő pénzben, melly költség, ha egy egy példány 4 f. 48 xr. bolti áron árulnatnék, 650 példány által fődözve lenne.

15. Miután a' vállalat' egész tervét a' nagygyűlés helybenhagyta 's elfogadta volna, a' tárgynak teljes sikeréhez okvetetlenül szükségesnek látszik, hogy a' további kezelés egészen a' kisgyűlésre bízassék, u. m. a' pályairások' megvizsgáltatása, a' bírálók' választása és kihallgatása, a' jutalmak' odaitélése, a' munkák' kiadása, az új jutalmaknak az előleges terv szerint hirdetése, a' jutalmak' kirendelése, 's a' dologra való fő felügyelés és netalántani javítások' eszközlése természet szerint kizárólag a' nagygyűlésnek és illetőleg a' Tekintetes Igazgatóságnak maradván fenn.

Ajánlá pedig a' kisgyűlés e' javaslatot azon megjegyzéssel, hogy az érdeklött gyűjtemény' létesítése ne a' társaság által más munkák' ki-

adására szánt pénzből, a' már elfogadott munkák' nyomtatása' késleltetésével, hanem az igazgatóság által külön e' végre kirendelendő pénzsummából eszközöltessék.

IV. A' *Tudománytár'* szerkeztetését Schedel' lemondása 's az utolsó nagy gyűlés' választása' következtében, 1836' elején Csató vette által. Beérkezett e' folyóirat' számára 6 nyelvtudományi, 10 philosophiai, 2 mathesisi 's építészeti, 3 historiai 's utazási, 3 természet-, és gazdaság-tudományi, 1 rajzmesterséget illető —, 's így összesen 25 kézirat, mellyek' vizsgálatában eljárak: Jankovich; Bajza, Balogh, Döbrentei, Gebhardt, Győry, Kállay, Luczenbacher, Perger, Vörösmarty; Czuczor, Ferenczy és Warga. Közülök vissza tizenegy vette-tett, elfogadva pedig tizennégy lön; t. i. a' fent (59 l.) megnevezeteket ide nem értvén, academián kívüli szerzőktől, a' következők:

Briedl Fidé: Népnevelés; vizsgáló Kállay ¹⁾.

Csacskó Imre: Bevezetés a' természeti jogba; vizsgáló Kállay ²⁾.

Dercsényi János: Az artézi kutakról; vizsg. Győry ³⁾.

Hollók Imre: Észrevételek a' gömöri barkók' szójárásáról; vizsgáló Vörösmarty ⁴⁾.

Karácsonyi Lázár: A' lemásolás' legújabb módja; vizsgáló Ferenczy István ⁵⁾.

Mahovszky József: Mutatványok egy magyar Aymologiai szótárból; vizsg. Kállay és Vörösmarty ⁶⁾.

Szabó Dávid: Egyházi szónoklat; vizsg. Kállay ⁷⁾.

Szenczy Imre: Utazás Carinthiában Glockner' hegyéig; vizsg. Jankovich Miklós ⁸⁾.

Szmodich János: A' cigány nyelvnek némelly tulajdonságai több más nyelvekéhez képest; vizsg. Kállay ⁹⁾.

A' *Tudománytár'* bibliographiai czikkelye' részére gróf Andrássy György, Bolyai Farkas, Császár Ferencz, Czuczor Gergely, Fábián

¹⁾ L. *Tudománytár*, új folyam, első év. I. 163—202 l.

²⁾ *Tudománytár*, X. köt. 84 — 131. l.

³⁾ *Tudománytár*, X. köt. 132 — 151. l. rajzokkal.

⁴⁾ *Tudománytár*, IX. köt. 60 — 64. l.

⁵⁾ *Tudománytár*, X. köt. 250 — 252. rajzokkal.

⁶⁾ *Tudománytár*, IX. köt. 3 — 46. l.

⁷⁾ *Tudománytár*, IX. köt. 97 — 134 l.

⁸⁾ *Tudománytár*, XI. 206 — 234 l.

⁹⁾ *Tudománytár*, IX. 47 — 59 l.

Gábor, Hoblik Márton, Horváth Cyrill és József, Kis János, Schedel Ferencz és Szlemenics Pál adák be hivatalos közléseiket.

V. A' mi a' *nyomtatás végett* a' társasághoz beküldetni szokott *kéziratok*' vizsgálatát illeti; a' titoknak' javaslatára, a' következő utasításban összesítette a' kis gyűlés a' megbizandó tagok által figyelembe veendő tekinteteket:

„Az academia egyedül olly kéziratokat kíván saját költségével kiadni, melyek akár eredetiek, akár fordítások legyenek, jóval felülmulván a' középszert, a' literatura' bármely ágának díszére, előmenetelére szolgálnak; 's vagy hasznosan gyarapítják a' már meglévőt, vagy valóságos hiányt pótolnak; végre előadás' és nyelv' tekintetében is korunk' jobb íróival vetélkednek. Soha sem kell t. i. elfeledni, hogy egyik fő rendeltetése az academiának egyenesen a' nyelvmvelés. — Ennyit általában.

Különösen a' bírálók' figyelmébe ajánltatik:

I. *Ha a' munka tudományos, és*

a) *Eredeti*: hogy az, egyfelől tárgyát, a' szükséges előkészületek' célirányos használása mellett helyes rendszerrel, mennyire lehet kimerítőleg adja elő; más felől: bármely grammaticai rendszert követ is, azt híven kövesse; a' tudomány' méltóságához illő, mívelt nyelven legyen írva; a' netalán szükséges műszavak pedig a' származtatás' és összetétel' szabályai szerint legyenek alkotva.

b) Ha a' munka *fordítás*, vagy azon megjegyzéssel adatik ki, α) hogy az eredetinek mind magában vett, mind a' mi szükségünkhöz képesti becseről hozasék ítélet; vagy β) csak a' nyelv' és fordítás' mineműségéről; 's itt nem szóhoz tapadó, hanem az értelmet híven és világosan visszaadó általtétel kívántatik.

II. *Ha a' munka szépliteraturai, és*

a) *Eredeti*: úgy leszen elfogadandó, ha vagy magában igen jeles, vagy az illető literaturaágnak, jelen állapotjában, érezhető előmenetelére 's hasznos gyarapítására szolgálhat.

b) Ha *fordítás*, ismét vagy α) az eredetinek becse felől is, vagy β) csak a' fordítás' millyenségéről ohajtatik ítélet. — Fordítástól azt kívánja a' társaság, hogy az eredetinek mind értelmét 's kifejezése' formáját, mind hangját 's mennyire lehet egész külső mineműségét tekintve, hű másolata legyen; hibátlan, kereketlen, tárgyhöz szabott szép nyelven.

Ezen tekinteteket állandóan szem előtt tartó, nem szerfelett bő, de minden oldalt érdeklő, 's határozottan kifejezett véleményeket vár a' társaság az iránt:

a) Minden észrevétel nélkül, kereken elfogadhatónak tartja-e véleményadó a' kéziratot? vagy

b) Elfogadandónak ugyan jelen állapotjában is, de ohajt némelly észrevételeket a' kézirat' szerzőjével közölni, annak tetszése szerint leendő haszonvéte végett? vagy

c) Csak bizonyos észrevételek' tekintetbe vétele után 's így föltételezen, tartja-e a' kéziratot elfogadhatónak; vagy végre

d) Kereken visszaadandónak?

Az ítéletnek okkal támogatása nem csak a' társaság' meggyőzhetése végett kívántatik, hanem azért is, mert a' vélemények az illető szerzőknek másolatban (névtelenül) hivatalosan ki szoktak adatni."

Egyébiránt a' mult academiai évről fenmaradt, nyomtatás végett beküldött kéziratokhoz új 33 járult, különösen nyelvtudományi 22, mathematicai 's hadtudományi 3, historiai 3, törvénytudományi 1, természet- és gazdaság-tudományi 4. — Eljártak azok' vizsgálatában: gróf Dessewffy József, Fáy András és Vass László tisztt. tagok; Schedel titoknok; Bajza, Balogh, Bitnicz, Bugát, Czech, Döbrentei, Fábian, Gebhardt, Guzmics, Győry, Horváth Endre és József, Kölcsey, Luczenbacher, Nyíry, Perger, Szlemenics, Sztrokay, Vörösmarty r. tagok; Árvay, Baricz, Bártfay, Beszédes, Bolyai, Csató, Czuczor, gróf Dessewffy Aurél, Dóhovies, Ferenczy, Horváth Cyrill, Jakab, Kiss Károly, Péczely, Pólya, Sárváry, Somosy, Szeder, Szontagh, Tasner, Vásárhelyi l. tagok.

A' vizsgálat alatt volt kéziratok közül kereken visszautasítatott 25; visszavétetett 6; javítás végett visszaadatott 6; elfogadva pedig lön 8, mellyekről alább a' VII. nagy gyűlés' dolgai közt leszen emlékezet.

VI. *Megjelentek* pedig a' kis gyűlések' folyamatja alatt a' következő munkák, a' következő rendben:

1. *Tudománytár*, kiadja a' m. t. t. VII. és VIII. köt. Szerk. Schedel; IX. köt. szerk. Csató Pál.

2. *Philosophiai pályamunkák*. Kiadja a' m. t. t. I-ső kötet: Almási Balogh Pál' felelete ezen kérdésre: „Minthogy a' philosophia' minden ágának kifejtése 's hazánkban terjesztése leginkább az által eszközölhető: ha nemzeti íróink a' philosophiára nézve szüntelen szemök előtt tartják, milly sikerrel dolgozának elődeink, vagy miben 's mi okra nézve maradának hátra; ez a' kérdés: Tudományos mivelődésünk' története időszakonként mit terjeszt elénkbe a' philosophia' állapotja iránt; és tekintvén a' philosophiát, miben 's mi okra nézve vagyunk hátrább némelly nemzeteknél?" Első karbeli jutalomfelelet, 1834. Budán, a' m. kir. egy. bet. 1835. n. 8. X és 211 lap. Ára postapap. 1 ft, nyomtató pap. 45 kr.

3. *Eredeti játékszin*. Kiadja a' m. t. t. IVd. köt. Átok, dramai költemény Tóth Lőrincztől. Budán, az egyet. bet. 1835. n. 12r. 174 l. ára postapap. 45 kr.

4—7. *Kälföldi játékszin.* Kiadja a' m. t. t. IXd. köt. Turandot, tragico-moedia, Gozzi után Schiller. Ford. Gáthy János. 160 l. ára postapap. 36 kr. X. köt. A' végrendelet, drama Ifflandtól; ford. Külkey Henrik. 1835. 160 lap, ára 36 kr. XI. köt. Orestes, XII. köt. Sofonisba, szomorújátékok Alfieritől, ford. Császár Ferencz. Amaz 107 lap, ez 72 l. mindkettő 1836; 's ára mind kettőnek 26 kr.

8. *Kazinczy Ferencz' minden munkái.* A' m. t. t. megbízásából összeszedék Bajza és Schedel. Első kötet: eredeti poetai munkái. Buda, 1836. n. 12r. XX és 305 l. ára postapap. 1 f. 36 kr. köz. pap. 1 f. 12 kr.

9. *A' felsőbb analysis' elemei.* Irta Győry Sándor. Első füzet. Buda, 1836. n. 4r. 124 l. Ára 1 f. 30 kr.

10. *Fenyítő törvényszéki magyar törvény.* Eredeti deák munkája után fejtegeté Szlemenics Pál. Buda, n8. 1836. 227 l. 1 f. 12 kr.

Több rendbeli kéziratok már jó ideig nyomtatatlanul hevervén a' levéltárban; minek oka a' társaság' nyomtatásra szánt pénzalapja' csekélysége 's némelly nyomtatott cikkei' csekély kelete; iróink azok' nyomtatását sürgetve kérék. Tekintetbe vévén tehát a' kis gyűlés, melly csüggesztő 's elkedvetlenítő legyen az írókra nézve munkáik' lassú megjelenése, úgy azt is, mikép egy felől sajnos a' literatúrára nézve az efféle késedelem, kivált midőn oktató könyvekről van szó, de káros az academiának is, mellynek tekintete 's a' róla levő közvélemény jelennen leginkább könyvkiadásaitól függ: felírt az elnökhöz, hogy ezen nem csak fontos, de részint sürgetős tárgyban is, mint az igazgatóság' törvényes képviselője, bármelly ha csak ideigleni eszközökhöz nyúlna. Erre az elnök a' Zsebszótár' magyar-német részét, Chelius' Sebészességét, Edvi Illés Pál' „Első oktatásra szolgáló kézi könyvét“, majd a' Romai Classicusok' fordítását rendelte sajtó alá adatni. Az ezek' következésében az igazgatóság által tett rendelkezést alább fogjuk megérteni.

HARMADIK CZIKKELY.

J u t a l m a k.

I. Az 1834-ben tartott Vd. nagy gyűlés által kitett *nyelvtudományi kérdésre* *) martius 19-dikéig 1836 a' következő jelmondatu 6 pályafelelet érkezett:

*) L. Évkönyvek' II. köt. I. oszt. 99 l.

1. Ingenium industria alitur. *Cic. pro Cael. cap. 19.*
2. Tempus discipulus et magister multorum.
3. Ő róla nevezteték mind a' mennyekben, mind a' földön való teljes cse-
léd. *Pál apostolnak Ephesusba küldött levele, III. r. 15 vers.*
4. Les lauriers ne croissent point heureusement, si le dang et la sueur ne
les arrosent. *Patru.*
5. Jobbra taníts.
6. Tettben van a' jutalom. *Gr. Teleki Domokos.*

E' pályamunkák megbirálás végett Balogh Pál, Kölcsey Ferencz és Vörösmarty Mihály osztálybeli rendes tagoknak rendeltettek kiad-
datni; kiknek véleményeik aug.' 27. adatván elő a' kis gyűlésben, kö-
zülők az első kettő, 's így a' többség, az illy jelszavút ajánlá juta-
lomra: *Tettben van a' jutalom*; mint a' mellynek szerzője philoso-
phiai lélekkel végig vizsgálván a' nyelvet, minden hiu hypothesisek-
től távol, józan elvekre alapítja önálló 's beható gyöknyomozásait;
mellyekből mind gyökszavaink, miud ragaink új világban tűnnek fel.
Ajánltatott tehát az a' nagy gyűlésnek jutalomra; azonban kitetszvé-
n e' két biráló' véleményeiből az is, hogy ezen munka sem felel meg
egészen a' feltett kérdésnek, minthogy a' gyökszavak' magyarázatait
mellőzi, a' számos származékoknak a' kérdéshez nem tartozó felraká-
sával pedig felette nagy terjedelmű lett; javasoltatott, hagyatnék meg
a' szerzőnek a' hiányok' pótlása, a' kérdés' körén túl levőknek elvá-
lasztása, 's menne azután a' munka így sajtó alá.

II. A' szinte 1834ben kitett *philosophiai kérdésre*: *) hasonló-
kép 1836. martius' 19ig, mint határnapig, 14 pályairat érkezett illy
jeligékkal:

1. Miképen nevelhet az, a' ki nem tudja mivel nevelhet.
2. Aestas dum fuerit, pueri componite nidos.
3. *Ἀληθεύειν καὶ καλλυεῖν καὶ ἀγαθύνειν.*
4. Facturusne operae pretium sim, nec satis scio, nec si sciam, dicere au-
sim. Utcunque erit, juvabit tamen pro virili parte et me ipsum consuluisse, et
si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate, ac magnitudine
eorum, meo qui nomini officient, me consoler. *Livius.*
5. *Γνώσθι σεαυτὸν.* Lelkedet esmerd meg, melly benned az isteni szikra. —
A' lélek az, melly elevenít. *Ján. VI. 63.*
6. Ingenuas didicisse fideliter artes emollit mores.

*) Lásd Évkönyvek' IId. köt. I. oszt. 99d. lap.

7. „Ész és szív.“ A' palliativ javítások nem érnek semmit. *Világ.*
8. Esmerd magad, hogy másokat is esmerhess.
9. Mens agitat molem, et magno se corpore miscet. *Virg.*
10. Fiat artificiosa et accurata ingeniorum et animorum dissectio, ut ex eorum notitia curationum animi praecepta rectius instituantur. *Baco de Verulum.*
11. Sursum animum vocant initia sua. *Seneca ad Lucil. ep. 8.*
12. Γνωσθι σεαυτον. *Cicero de legibus.*
13. Longae ambages: sed summa sequar fastigia rerum.
14. A' jutalomvágy szenny, közjó buzdítson előre.

Birákul Döbrentei, Kállay és Szilasy osztálybeli rendes tagok neveztek, kik. aug. 29d. adák elő véleményeiket; mellyek szerint jutalom 's nyomtatásra e' jelmondatu ajánltatott: „*Fiat artificiosa*“ etc. mintegy a' kitett kérdést önálló nagy practicus észszel 's bő tudománynyal fejtegető lelkes munka, mellynek népszerű tanításai, különös tekintettel lévén saját erkölcsi viszonyainkra és szükségainkre, közhasznot ígérnek. E' mellett mint másod és harmad karbeli pályamunkák tiszteletdíj mellett nyomtatásra ajánltattak: „*Palliativ javítások*“ és „*A' jutalomvágy*“. A' XIII. számúrol illy jelmondattal: „*Longae ambages*“ megegyeznek a' véleményadók abban, hogy nem felel-vén meg a' kérdésre egészen, nem osztályozhatják az említettek kö-zé; azonban olly jeles lévén a' maga nemében, hogy a' magyar litera-tura' mezején meglepő nyereség gyanánt vétethetik, tiszteletdíj mel-lett a' philosophiai pályamunkák' sorában kinyomtatását javasolják.

III. Az 1836-ra szóló *dramai jutalomra*, mellyre egyedül víg-játékok pályázhattak, martius' 24-éig nyolcz érkezett illy cím- 's jel-igékkal:

1. *Nőgyűlölők*, 5 felv. — Id arbitror apprime in vita esse utile, ne quid ni-mis. *Ter. And. sc. I.*
2. *Emma*, 3 felv. — Brekeke koáksz tuú!
3. *A' meghasonlott jó barátok' békéje*, 4 felv. — Fidus amicus, optima vitae possessio.
4. *Járvány szerelem*, vagy: *a' három nőtelen vén.* 3 felv. — Calamo ludimus.
5. *Az orvos*, vagy: *Vakot 's süketet se jó mindig gyógyítani.* 3 felv. — Még egyszer és utolszor.
6. *Az ügyész.* 3 felv. — Bonis nocet, quis quis pepercerit malis.
7. *Dús házasság.* 3 felv. — Tous les genres sont bons, hormis le genre en-nuyeux.
8. *A' király Ludason.* 5 felv. — Interdum tamen et vocem comoedia tollit. *Horat.*

mellyek között azonban az utolsó nagy gyűlés által választott küldöttségnek (Fáy; Bajza, Döbrentei, Kölcsey, Vörösmarty) augusztus 27d. előadott véleménye szerint egy sem találtatott olyan, mellyet dramai literaturánkra nézve nyereségnek lehetne tekinteni, 's kevés jobb vigjátékaink mellett helyet foglalhatnának; minél fogva sem jutalomra, sem tiszteletdíj mellett kiadásra egy sem ajánltatott; ellenben „*A' király Ludason*“ czimű, egyes szerencsésebb jelenetei, gondosabb nyelve 's helyes dialogjánál fogva, 's általában mint társainál több szorgalommal készült vígjáték dicsérettel említetni javasoltatott.

NEGYEDIK CZIKKELY.

Játékszíni ügy.

Érdekelték Évkönyveink, mit teve eddig az academia rendszabásai 5d. pontja' értelmében a' hazai játékszín' ügyében; érdekelték azt is, hogy 1833ban egy állandó küldöttségre bízta a' m. repertoriumon lévő darabok' nyelv' tekintetében javítását, melly célra az igazgatóság szükséges költséget rendelt *). 1834ben egyenesen a' repertorium' szaporítása tétetett kötelességül a' küldöttségnek **); 1835ben, a' rendszabások' első pontja' értelmében operai hangművek' szerzésére is felhatalmaztatott ***). A' küldöttség' tagjai ez évre voltak: Bajza József, Csató Pál egyszersmind küldöttségi jegyző, gróf Dessewffy Aurél, Döbrentei Gábor, Fáy András, Jakab István, Róthkrepf Gábor, Tessedik Ferencz (most Bécsben), Vörösmarty Mihály. Szabályai: a) Üléseket tart a' küldöttség most minden 2dik szombaton, délután 5 órakor, az academia' teremében. b) Elnöke az ülésnek a' jelenlevő legidősb küldöttségi tag, kit akkor az ülés' vezetése, a' nyugtatványok' aláírása 's a' pénztárnokhoz utasítása illetnek. c) Színdarabokat, 's a' küldöttség' munkálkodása' körébe tartozó bármi közleményt a' küldöttség' akármelly tagja elfogadhat, 's azokat a' küldöttség' legközelebbi ülésében köteles bemutatni. d) Eredeti színdarab csak

*) M. t. t. Évk. II. köt. I. oszt. 39—41 lap.

**) Ugyanott 85—86 lap.

***) L. e' kötet' 1ső osztálya' 26dik lapját.

két szózat' többségével kijelelt küldöttségi tag' egyező ajánlatára fogadtatik el. *e)* Fordított darab' eredetiének, mint jeles készületűnek, vagy színi hatásnak, legalább két küldöttségi tag által kell ajánltatnia, 's csak akkor adatik ki a' fordítás vélemény végett *egy* küldöttségi tagnak. *f)* Elfogadott eredeti színművek, felvonásonként 4, 6, 8, fordítások pedig felvonásonként 3, 4, 5 pengő forinttal tiszteltetnek meg a' küldöttségtől. *g)* E' díjon azonban csak a' színdarabnak beadott kézirat-példányát 's annak színi használat végett akármelly magyar színésztársasággal közölhetése' jogát nyerte meg a' társaság. A' színdarab' kinyomtatási joga folyvást az íróé marad, ki azt névszerint mint akármelly nem honorált (díjjal tisztelt) más kéziratot, kinyomtatás végett a' m. t. társaságnak is benyújthatja. *h)* Alkalmas színi hangszerzeményeknek tiszteletdíja iránt pénztára' erejéhez képest a' szerzővel külön egyezkedik a' küldöttség. *i)* Minden kétes tárgyat az ülésben jelenlevő (legalább három) tagnak titkos szavazati egyszerű többsége dönt el. Egyébiránt a' kis gyűlések' ez évi folyamata alatt a' játékszíni küldöttség 18 ülésben 19 darabot vett vizsgálat alá, melyek közül elfogadott tizenegyet, előleges eljátsztatásra utasított négyet, visszavetett hármat, visszavonatot egy. Ezekkel együtt tehát az ezen küldöttség által eleitől fogva szerzett színdarabok' sora e' következő:

1. *Lidérczek*, tünem. vígját. 3 felv. *Szigligeti*.
2. *Mátrai rabló*, drama, 3 felv. *Nagy Ignácztól*.
3. *Megjátszott cselek*, drama 5 felv. *Szigligetitől*.
4. *Szerelem elvet győz*, vígjáték 5 felv. *Karacs Teréztől*.
5. *Vasorru baba* (muzsikával). Tünem. vígjáték. 3 felv. *Nagy Ignácztól*.

Muzsikáját Faller Miklós.

6. *Angelo*, drama, 5 felv. Hugo Victor után *Csató*.
7. *Asszonygyűlölség*, vígj. 1 felv. Scribe után *Hazucha*.
8. *Átöltözködések*, vígját. 3 felv. Immermann után *Szabó Dávid*.
9. *Atya és leánya*, színj. 5 felv. Raupach után *Jakab István*.
10. *Belizár*, szomorúj. 5 felv. Schenk után *Kis*.
11. *Domonkos*, 3 felv. Ford. *Garay*.
12. *Első behatás*, vígját. 1 felv. Scribe után *Jakab István*.
13. *Elvek*, vígj. 1 felv. Scribe után *Jakab*.
14. *Fiatal férj*, vígj. 3 felv. Mazéres után *Jakab István*.
15. *Fiatal keresztanya*, vígját. 1 felv. Scribe után *Jakab István*.
16. *Filep*, drama 1 felv. Bayard után *Jakab*.

17. *Gyámatya és gyámleány*, színját. 5 felv. Raupach után *Jakab István*.
 18. *Hölgyrablás*; vigj. 3 felv. Jünger után *Jakab István*.
 19. *Huszárok és dámák*, vigj. 3 felv. Fedro után *Kiss*.
 20. *Hogy lehet olcsón élni?* vigj. 3 felv. *Jakab István*.
 21. *Hogy teheti az ember szerencséjét?* vigj. 1 felv. Mazéres után *Jakab Ist.*
 22. *Igy változik a világ*, vigj. 2 felv. Schneider után *Baranyi*.
 23. *Jótévő és árva*, színj. 3 felv. Nota Alb. után *Jakab István*.
 24. *Juan Murillo*, drama 3 felv. Merville után *Jakab István*.
 25. *Kétalakú*, vigj. 4 felv. Holbein után *Jakab István*.
 26. *Korona és vérpad*, szomorúját. 5 felv. Jerman után *Jakab István*.
 27. *Maximilián*, drama 5 felv. Deinhardstein után *Hazucha*.
 28. *Neszei torony*, szom. ját. 5 felv. Gaillardet és Dumas után *Csató*.
 29. *Örökké*, vigj. 3 felv. Scribe után *Csató*.
 30. *Quäcker és tánczos nő*, vigj. 1 felv. Scribe és Duport után *Jakab Istv.*
 31. *Sír' hölgye*, dramai rajz. 5 felv. előjátékkal. Bahrdr ut. *Hangolányi Döme*.
 32. *Vas álarcz*, 5 felv. ford. *Garay*.
 33. *Válóper*, vigj. 3 felv. Melesville után *Jakab*.
 34. *Visszapótlás*, vigj. 1 felv. Florián után *Jakab*.
 35. *Közbíró*, vigj. 2 felv. francia után ford. *Kiss*.
 36. *Fogadósne*, vigj. 3 felv. Goldoni után *Jakab*.
 37. *A' ligeti kastély*, dramai enyvelgés, 1 felv. németből szabadon *Csató Pál*.
 38. *Garrik Bristolban*, vigj. 4 felv. Deinhardstein után szabadon *Csató Pál*.
 39. *III. Henrik és udvara*, drama, 3. felv. írta Dumas; németből ford.
- Szigligeti Eduard.*
40. *Saracen*, drama 5 felv. Dumas után németből ford. *Szigligeti*.
 41. *Marion de Lorme*, szom. ját. 5 felv. Hugo Victor után németből ford.
- Szigligeti.*
42. *Mariána*, színj. 5 felv. írta Treitschke, ford. *Jakab István*.
 43. *Felolvasó nő*, színj. 2 felv. Bayard ut. *Jakab*.
 44. *Tudor Mária*, dráma 3 napban; írta Hugo Victor, németből ford. *Nagy*

Ignác.

Ezen színművek egy-egy kéziratpéldányban a' levéltárba beté-
tetvén, köz tudomásra adatott, hogy mind azon színészársaságok,
mellyek azokat saját költségökön másoltatni kívánják, ez iránt a' ti-
toknokkal értekezhetnek.

Ö T Ö D I K C Z I K K E L Y.

Elhunyt tagok.

Ezen academiai év alatt a' társaság öt tagját veszté el. Az igazgatók közül gróf *Kornis Mihály* hunyt el, Szebenben nov. 27d. 1835. Emlékezete' fentartása iránt a' következőt nagy gyűlés rendelkezék, mint alább látható leszen. Levelező tagjai közül kettőt, báró *Férussac Endrét*, 1836. januáriusban, 's *Ercsei Dánielt*, februáriusban; leg-sajnosabban *Berzsenyi*' halála illette az academiát, ki febr. 24d. halt meg. Ezt követé még a' reményteljes *Petrovics* is, véletlen betegség' áldozatja, haza térteben, Münchenben, april' 12-én 1836. *Berzsenyi*' emléke' megírására *Kölcsey*, *Petrovics*éra *Zsivora* szólítatott fel a' társaság által. *Férussac* és *Ercsei*' emlékezete nem nyervén szónokot, életrajzaik itt következnek röviden az 1836-diki Névkönyv szerint.

B. Férussac Endre, külf. lev. tag.

Született 1786. dec. 30. Carthronban, a' tarni és garonni megyében. Fia egy a' forradalom alatt kibujdosott ezredesnek, ki hivatalos dolgai mellett különösen kedvelé a' csigatanítmányt, 's e' tárgy felől több értekezéseket is írt. F. igen fiatal korában lépett hadi szolgálatba Napoleon alatt, megfordult a' francia seregekkel Német- és Spanyolországban, hol lösebet is kapott. Ebből kigyógyulván, de a' spanyol ég alatt egészsége szenvedvén, a' császár oleroni alispánná tette az alsó-pyrenaei megyében, melly hivatalát az új rend alatt 1814ben elveszté ugyan, de majd ismét a' nemzeti őrség' stábjánál zászlóaljas kapitány 's a' becsületrend' lovagja, Napoleon' visszatérte után compiegni alispán lett, melly hivaltalt a' waterlooi catastroph után el kelle hagynia. 1818ban a' fő stábiskolánál tanító, később a' hadi osztályban a' külföldi statistikai hivatal' előljárója, 1820ban a' garonni megye' követe, 's Saint-Cricq kereskedési minister alatt a' statistikai osztályban segéd volt. Sok 's különféle hivatalai mellett is, kora ifjúsága óta, folyvást tudományokkal, nevezetesen a' természetiekkel foglalkodott. Már 18 évű korában olvasott az academiában egy értekezést némelly rovarokról; a' francia seregekkel Sziléziában mulatása alatt az Órjáshegyeket járta be természet-tani tekintetben; megírta a' *saragossai ostromot*, mellyben részt vett vala; észrevételeket ada *Andalusiáról 's Cadix' leírását*; később két értekezést írt a' *földirási tanításról 's a' földi és folyóvízi puhányok' természettörténetét* dolgozta ki, mellyet már atyja kezdett, de ezen felette költséges munka, elégséges pártfogás' nem léte miatt, a' 21d. füzetnél elakadt. A' csigák körül tett vizsgálódásai őt is az ősvilág studiumára vezették, abbéli nézetei részenként összeegyezttek Buffonéival, 's ő azokat a' *Diction. des sciences naturelles*' több czikkelyeiben közlé. Legnevezetesebb vállalata Férussacnak a' *Bulletin universel des sciences et de l'industrie*, mellynek czélja volt a' tudós világ' minden vizsgálódásait 's fon-

tosb tüneményeit központosítva előadni; az 1823-ban kezdődött, de szűk határok közt mozogván, más esztendőben néhány párizsi könyvárost reábir, hogy kiadását tágasabb terv szerint eszközzenék; minél fogva folyóirása nyolcz osztályra szakadt, mindenikéből havonként egyegy füzet jelenvén meg. Tömerdekre menvén a' munka' költségei, utóbb részvények által igyekezett ezt föntartani: de így is, bizonyosan kárával a' tudományosságnak, megszűnt e' jeles intézet élte' 8dik évében, 1831. A' sok érdemű férfiút a' m. t. társaság martius' 10d. 1832. választá lev. tagjává. A' halál folytatott természettudományi vizsgálódások közt ragadta el, Párizsban, január' 21. 1836.

Ercsei Dániel, lev. tag.

Született julius' 24d. 1781. Mezőtúron, Hevesben, hol atyja ref. predikátor 's nagykunsági esperest volt. Alsóbb iskoláit ugyan itt, a' humaniorákat 's felsőbb tudományokat Debreczenben hallgatta 1793—1801-ig, hol időközben rhetoricát 's poesist tanított. — 1802ben a' göttingeni egyetemre ment ki, hol szinte három évi mulatása közben philosophiai doctorságra emeltetett, 's ez alkalommal jött ki tőle: *Summa capita systematis dynamici*. 1805ben, Debreczenben, a' philosophiai tanítószéket elfoglalván, a' philosophiának Kant ótai történeteit tárgyzó latin beszédet tartta. 1810ben 's 1811ben saját cathedrája mellett helyettesen a' magyar polgári magányos törvényt is tanítá; 's ugyan ekkor egyéb iskolai terhekkkel is nyomatván, egészsége elgyengült. Mindazáltal tudományos munkássága nem csökkent, sőt azóta jöve ki: 1) *Philosophiája* (I. köt. Debreczen, 1813. 8., II. köt. Debreczen, 1817); 2) *Statisticája* (Debreczen, 1814. 8.); 3) *Philosophia' historiája* (Debreczen, 1825); latinul pedig 4) tapasztalati *psychologiája 's logicája* (Debreczen, 1833. 8.). Az érdemes férfiút, ki 1828ban az academia' alaprajzát 's rendszabásait szerkeztető küldöttség' tagja volt, a' m. t. társaság mindjárt első nagy gyűlésében, 1831. febr. 17d. választá lev. társaul, 1832. sept. 3d. pedig vidéki rendes taggá a' törvényosztályban, melly hivatalt azonban szemel' akkori elgyengülése miatt el nem fogadhatott. Szerencsés férj 's négy gyermek' atyja, 1836. febr. 23d. halt meg.

MÁSODIK SZAKASZ.

HETEDIK NAGY GYÜLÉS 1836.

September' 1jétől 10dikéig tíz ülés, a' Trattner-Károlyi háznál. Elölülő mindenikben gróf Teleki József. Jelen a' másodelnök; a' tiszteletiek közül: gr. Andrássy György 4, gr. Dessewffy József 10, Fáy 9, Jankowich 9, b. Mednyánszky Alajos 5, Schedius 5, b. Wesselényi Miklós 7 ülésben; rendes tagok: Bajza 9, Balogh, Bitnicz, Bugát 10, Czech, Döbrentei, Fábián, Gebhardt 9, Guzmics, Győry 10, Horváth József 6, Kállay 10, Kis 8, Luczenbacher, Nyíri, Perger, Stettner, Szász, Szemere 10, Szilasy 3, Szleme-

nics 9, Sztrokay, Vörösmarty 10 ülésben; levelezők közül: Antal 2, Csató 9, Csorba 1, gr. Dessewffy Aurél 5, Ferenczy 1, Gorove 1, Jakab 1, Kiss Károly 9, Nagy János 8, Róthkrepf 5, Schoepf 1, Tasner 4, Warga 3, Zsivora 2; Helmeczy, szavazattal bíró pénztárnok 3 ízben.

Az előlülő esztendei távolléte után, üdvözölvén a' társaságot, felszólítására Szász Károly, a' törvénytud. osztályba a' Vid. nagy gyűlésben választott 3dik vidéki rendes tag, a' *szerzett törvények' eredeti kútfejeit* fejtegető előadással —; Fábíán Gábor nyelvtudomány-osztályi negyedik vidéki r. tag pedig a' *prosa', 's kifejlése' fő feltételeiről* szóló értekezés' felolvasásával foglalták el rendes tagi széköket; 's dolgozataik szótöbbséggel az Évkönyvek' jelen kötetébe fölvetetni rendeltettek.

Ez után az ülés szokott mód szerint a' nagy gyűlési főbb tárgyakbani előkészületekre három küldöttséget választott; az elsőnek, az 1835ki legjobb munkának adandó nagy jutalom' ügyében munkálkodóknak tagjai: Fáy András t. t. elnöksége alatt: Döbrentei, Gyóry, Kállay, Stettner, Szász és Vörösmarty; a' másodiké az Évkönyvek' számára gyűlt dolgozatok' megvizsgálására: gr. Dessewffy József t. t. elnöksége alatt: Bajza, Balogh, Bitnicz, Bugát, Guzmics, Luczenbacher, Perger és Silasy; végre a' harmadiké a' köz ülés' tárgyait elrendelendő: Schedius Lajos t. t. elnöksége alatt: Jankovich, Czech, Fábíán, Gebhardt, Kis, Nyíry, Schedel, Szemere, Szlemenics és Sztrokay.

A' második ülésben egy kedves tárgy lépé meg a' társaság' minden tagjait. Gróf Széchenyi Lajos és Pál, idősb testvérei a' másod előlülőnek, e' köz tiszteletű hazafinak Ammerling bécsi cs. kir. academiai képiro által életnagyságban festett remek képét tétették le a' titoknoki hivatalban, illy levelet intézvén a' mélt. elnökhöz, mellyet az, az ülésben felolvastatott:

„Méltóságos Gróf 's Elnök Ur! Tíz század (mint hisszük) tünt el már ama szép hon felett, mellyben letelepedve, dicső eleink, a' magyar nemzet a' fegyverek' dicsőségének, a' polgári jó, vagy kellemtelen életnek változási közt létez. Minden korban találkoznak jelesb férfiai, kik a' nemzet' valódi hasznát, a' haza' virágzását eszközteni minden áldozattal készek valának; mert a' honszeretben 's igaz hazafiságban a' magyart még eddig meg nem előzte senki. — Mindazáltal a' jelen századnak vala fenntartva, egy olly tudományos egyesület' alkotása, melly jótévő napként sugározván az értelem' világában, minden homályt

felderíteni, a' komor felleget oszlatni képes lenne. Ezen tudományos egyesület, a' magyar tud. academia' felséges czéljának, nem különben az azt alkotó 's kegyesen ápoló hazafiságnak méltánylásából, eltökélénk mi magunkban, azon férfiúnak, kit hozzánk valamint a' testvéri, úgy az édes honnak szeretete legszorosbban csatol, Sárvári Felső-vidéki gróf Széchenyi István öcsénknek mesteri kézzel rajzolt képét teljes alakban, az utókornak átadni, 's az átvevésre a' magyar tud. academiát teljes bizodalommal megkérni: mert ki is adhatná azt igazabban, hívebben mint mi, azon egy édes anyai kebelnek sarjadéki, az atyai 's anyai szívnek azon egy részei! 'S ki fogadhatná azt tőlünk sajátabb joggal, mint az értelmi magyar világnak halhatlan képviselőji! — A' midőn magyar nemzetünk, 's nemzeti kifejlődésünk iránt vonzó indulatunknak ezen parányi zálogával, a' magyar tud. academiának kedvezünk, azon legforróbb ohajtásunkat egyszersmind nyilvánítani bátorzkodunk: Vajha legkésőbb unokáink is, e' képnek arczvonalmira pillantván, a' legnemesebb szívnek érzelmire fakadjanak! hazájokat 's nemzetjüket boldogító legszebb tettekre sörkenjenek! Melly igaz szívből eredett kívánságunk után, hazafiúi hajlandóságába ajánlottak maradunk a' mélt. gróf 's elnök urnak. Gyöngyös-apáti, aug. 15dikén 1836. alázatos szolgálói Gróf Széchenyi Lajos, m. k. Széchenyi Pál, m. k."

A' gyűlés, elkapatva mind a' testvéri szeretet' ezen igen szép jele, mind a' másodelnök' képe' birhatásának öröme által, élénken fejezé ki ezt, 's a' nagy becsű ajándékért köszönetét; sokan a' teremtet kívánák azzal ékesíteni: mert noha van határozat, mellynél fogva ott csak holt tagok' képei függhetnek, mégis ez úttal 's ez esetre kivételt kívántak, midőn nem csak olly buzgó részvételű társ', hanem a' legelső alapító' megtiszteltetése is forog fenn. Azonban a' tiszt. másodelnök ismételve is arra kérte a' társaságot, hogy soha egyesek miatt törvényeiben és határozatiban kivételeket ne tegyen; ő leginkább az által fogja magát — úgymond — megtiszteltetve érezni, ha e' kérése teljesítetik. Mire hajolván az ülés, a' kép addig is, míg neki fényesebb hely juthatna, péld. a' könyvtárban, a' titoknoki hivatalban felfüggesztetni rendeltetett; a' mélt. gróf elnök pedig kéretett, hogy az ajándékozóknak írná meg a' nagy gyűlés' köszönetét.

Ezek után átment a' gyűlés rendszeres munkálataihoz.

Ugyanis a' *nagy szótárt*, név szerint annak mikép dolgozása' tervét, illetőleg a' fennebb (56 l.) említett, a' kis gyűlésről fölterjesztett javaslat, némi változtatások' tétele után elfogadtatván, a' terv ekkép állapítatott meg:

Előre bocsátván, hogy a' nagy szótár' írása két külön munkálatból, úgy-mint a' szavak' teljes összegyűjtéséből, továbbá az egyes szavak' kidolgozásából áll: a' nagy gyűlés nem tartja szükségesnek ez utóbbit az elsőtől felfüggeszteni; ugyan is a' szavak' magyarázatához előre hozzá lehet fogni, és pedig ilyenképen:

1. Vétessék fel vezérkönyvül a' m. tud. társaság által kiadott zsebszótár; menjenek ennek minden czikkelyén végig az osztályok, mindenik kiírván belőle azon szókat, mellyek vagy kizárólag hozzátartozók, vagy módosított, átvitt, alkalmaztatott értelemben jönnek benne elő. Ki levén így minden osztály' jutványa írva, osztassék fel az, az értelem-magyarázat' kidolgozása végett, az illető osztály' tagjai között, kik mind azon czikkelyeket, mellyek másokkal családi rokonságban állanak, egyetértőleg tudományos megkülönböztetéssel fogják kidolgozni; illy egymásra ügyelő figyelmet fognak például kívánni ezek: inger, báj, kellem, kecs, kedvesség; vagy: ijed, rémül, retten, borzad stb; vagy: elme, ész, értelem, okosság; indulat és szenvedély; öröm, kéj, gyönyör, elragadtatás, és száz efféle. Az illy felosztás után fenmaradó szavak osztassanak fel azután osztálybeli külön-ség nélkül a' rendes, — és netalán vállalkozó tiszteleti és levelező tagok közt.

2. A' ki osztályrészből bizonyos számú szót kidolgozott, azt azonnal felolvashatja vizsgálat végett a' kis gyűlésben a' nélkül, hogy betűrendet tartson, vagy arra várakozzék; tekintettel azonban azon szavakra, mellyeknek értelme, mint fennebb említett, egyebekkel összevetve határozthatatik csak el lehető leg-pontosabban.

3. Az így felolvasott 's helyben hagyott munka, egy különösen e' végre készült jegyző könyvbe úgy irassék ki, hogy a' magyarázott szavak mindenkori kitetszőleg vagy elől vagy felül magánosan álljanak. Munka-egyszerítés végett e' jegyzőkönyvnek csak egyik lapja irassék be, hogy betűrendezéskor azokat elszelni, és így könnyebben sorozni lehessen.

4. A' mi az így összeszedendő szavak' szerkesztését illeti, minthogy az még talán csak húzamosbb idő' lefolyta után kezdethek meg, e' kérdésbe jelennen a' nagy gyűlés nem ereszkedvén, a' jelen pontbeli határozat szerint intézendő munkálkodásnak minél előbbi megindítását a' kis gyűlésekre bízza.

A' műszótárak közül a' *törvénytudományi*, mihelyt a' megkezdett elődolgozatok együtt lesznek, sajtó alá adatni, 's a' *természettudományira* megindított készültek' befejezése sürgettetni rendeltetett.

Döbrentei Gábor, mint a' régi magyar nyelvemlékek' ügyében megbízott rendes tag, következő jelentést terjeszte elő, szeptember 6dikán, azon tárgybeli munkálkodásai felől:

J E L E N T É S

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGHoz,

XIV LEVÉLTÁRBÓL

XVId. százszak' végéig jövő kéziratokról, mint régi magyar nyelvemlékekről;
a' XVIIId. százszakiak felől pedig, mint a' magyar nyelv' hivatalos divatát
mutatókról.

*Jászói országos levéltár**és a' praemonstrati rend' könyvgyűjteménye.*

Megbizott a' tekintetes társaság 1835d. szeptemberben volt VIId. nagy gyűlésében, Jászóra és Leleszre utazással, eldöntés végett hacsak lehetne végképen, mi található ez országos két levéltárban magyar irat hajdan óta 1599-ig, mely kor még kevesebb nyomtatott magyar könyvre mutat; felhatalmaza utamban eső más levéltárak' megvizsgálásához, hogy a' „Régi magyar nyelvemlékek' gyűjteménye“ szaporíttassék, kiszedendő elavult szavak által a' nagy magyar szótár bővüljön, a' magyar grammatikát pedig ősi sajátbeszéd' alakai világíthassák.

Általadtam ennél fogva, Jászón october' 16dikán 1835b. MGróf Elölülónk' ajánlólevelét; által a' nádori kerestető parancsot a' praemonstrati rend praelatusának m. Richter Alajos urnak, mire a' levéltár előttem készséggel nyílék meg, 's Báró Fischer Norbert subprior, éneklő, conventualis; és Fedák Pál főjegyző, munkához fogott velem. Fedák előmbe tévé mindjárt az általa már kiszedett magyar iratokat a' XVId. százszakból, mellyekkel előre várt; de én szemtanú vágytam lenni magam, 's kezdék megtekinteni elejétől fogva mindent, ha találnék-e az elegyesek (miscellanea) csomójában valami hajdani magyar levelet, nyugtatót, végrendeletet; a' határjárások (metales), így a' toldalékok (appendicum fasciculi) között magyar okiratot, vagy nem tűnnék-e elé a' sok latin bevallás' (fassio), ajándékozat' (donatio), iktatás' (statutio), parancs' (mandatum) pergamen' hátán némelly magyar tartalom, oda vetve korából.

Feljegyzem, melly évből való minden itt lévő tárgyban, a' legrégibb latin figyelmeztetésül:

1. Mikorról lehetett volna magyarra is akadni,
2. Mitől, meddig tartott, mindig csak latin nyelvvel élés,

minemű módot, több levéltárról szólomban is követek.

I. Bevallás legrégibb van 1256ból, melly az egri káptalan' expositioja. Esztendővel idébbi tehát a' praemonstrati rendnek IVd. Bélától 1255beli újabb ide alapításánál. Ezután következik 1308beli.

II. Parancs, legrégibb van 1344ből Iső Lajostól.

III. Beiktatás 1339ből. Utána 1397beli jó.

IV. Határjárás 1275ből. Utána 1290beli.

V. Toldalékok között, 1286ból van egy.

Az egész levéltár' bintokát Fedák Pál, maig 10,000 körüli darab levélre monda,

mik közül 4211et, mint a' XVIIId. százszak' végéig jövőt forgattam meg, az ő és B. Fischer Norbert' segedelmével.

És, mi lön, siker?

1274b. az egri káptalan előtti bevallás' pergamenén ezen magyar írást találtam:

Egrj kjaptjalan leuele, kjben atak Zyeczeny Kjonya Ban fjaý Myhalj Frāk Mikljō Symō Zyolnak warmegyeben Iztjzja meljet Saap new faljajokjat Mýkljos Papnak a borfonyaýnak w atjafyaýnjak Werebelj Peternek es lachk Benednek orjokban.

'S ugyan 1374b Iső Lajostól a' váczí káptalanhoz Visegrádon költ parancsolaton, ezt:

Saprrjul walo Iktjatjas melj wagjon Tyzye meljet Zyolnek warmegyeben meljet adot az egri mihaly pyuspok atjafjajnac Borfwaj Mjkjlos papnak Werebelj Peternek, es Lachk benedeknek tyztejan kjolt az Iktjatjas.

1469b. Thomas de Maythen Administrator et Conuentus Monasterii Sacti Regis Stephani de Zent Jog, datum in Pathak, inquisitoria relatioján ezt:

Por az batorjakal az kallaj hatarerth az njreghajjakal.

1494b. Joannes Praepositus et Conuentus Ecclesiae B. Mariae virginis de Saag, statutoria relatoriaján:

Zēt benedekj apatjur Iktjatya wolt magyar krjussohyoz tjartý-ozejo faljukba ellē mōtjak Werebelj Georg es Pal kepeben, kik az kjorrussot bjrtjak.

1498. Ladislaus de felfalu Cristoforus de Zemerchen et Joannes de Thornallya Vice Comites et Jud. Nobilium Comit. Gemerien bizonyítást tesznek, hogy Saaghy Laszló zálogba adta 2 sessioját Mehyben, Discreto Domino Symoni Presbytero de Hubo plebano de eadem Mehy pro octo florenis puri auri. Ezen áll:

Saagý Lazljo vetyet zyalogban ket hjaž jobygýot mehy Sýmon plebanosnak azjon mehyben.

1514b. Ulászlótól Budán költ parancsolaton:

Zýaljagjosjul iktjatja mjagjat Sagj Baljaz nagy Kjorjosbyen ki wolt Derecjenyé.

1526. II. Lajostól Budán költ osztoztató parancson:

Darjoczj ferench Tjutjorja wolt Werebelj Janos hjozjot volt Janos Kjralj parancsoljatjat herencjeniekrje.

Mind ezt, Zsimek János jászai levéltárnok által igen jól utánóztott hason-
I. másban mutatom be ezennel I szám alatt, e' czímmel: Jászói országos levéltár, régibb magyar iratokra nézve. Az 1374-beli, az 1469 és 1494-beli egy kéz

látszik, a' többiek máséi. Felirható e' tartalmakat tán valamelyik conventualis vagy főjegyző, de évszám egyiken sem lévén, betűcharacter' és helyesírás' összevetése határozhat a' felül, miről alább.

Bizonyos évvel, úgymint 1556-tól kezdődik a' legrégibb magyar irat, mit Fedák már kivett volt. Pelsőczy Bebek' Ferencz' felelete ez, miért nem ment az 1556b. volt országgyűlésre Iső Ferdinand mellé. Latinul tévé ugyan azt fel Frater Franciscus de Buda, és Ambrosius Segesdinus, jászói két conventualis, kik Ferdinand' meghívását Bebek Ferencznek Pelsőczön adták által 's latinul Bebek György feleletét is hivatalos tudósításokban, minek itt, úgy látszik, minutája maradt meg, 's ezen áll azonban Bebek Ferencz' kerek válasza is büszkén, magyarul. Látszik ebből e' tájatt a' magyar nyelv' kelete Gömörben is a' zajgott Bebekék' várában. Bár, magyar igével mondott más vallomást is, ne tesz vala fel a' pap latinul, úgy elég nyelvemlékünk volna XII, XIII, XIVd százszakainkból is.

Bebek' említett felelete, historiai. Arra történt száműzetését mutatja az idézett országgyűlés' 24dik törvényczikkelye.

'S 1556ton innen 1600ig nem akadtam 60 darabnál többre, annyi latin között! mellyek' tartalma: ügyvédek' felelkezése, kötellevelék, vallatások, iktatási tudósítás, törvény-kiszolgáltatás, határjárás, végrendelet, eladás, ítélet' végrehajtása. Kiválasztottam közülök 23 darabot, mellyeket az eredetivel azon egy 's meglepő csínú hasonmásban Zsimek János veve le, a' mint a' tekintetes társaság, általam mostan történő beadásuk után, a' II szám alatt, e' czímmel: Jászói országos levéltárból vett hasonmások magyarul, 1556—1599ig, látni fogja. 'S kedveskedik ezen a' convent' utján hitelesen kiadott hasonmásokkal társaságunknak Richter Alajos praelatus és a' nemes convent, mert rendelé előre a' most tisztelt praelatus, tőlem semmiféle taxa' el nem fogadását a' levéltárban, valamint a' keresetű parancsért sem vétetett el a' nádori cancellariában. II.

Ezek között 1568 és 1569beli irás mutat épen olyan sok j-t, minő a' fennebbi 6 okiraton találattik, így: ljmÿtjalljak, 3jwljo, kjw3jot stb., e' helyett: limitalják, szölő, között. Hanem e' kettőnek meg betűvonásaival nem egyeznek amazokéi, mellyek 1480 és 1520 közé mutatnának.

Vettem én e' hasonmásokat B. Fischer Norbert által küldetve, januarius' 30dikán 1836b., 's belőlük minden elavult szót ki is szedtem, és abécze rendbe soroztam, azonfelül jegyzém fel észrevételeimet. Láthatók, I. II. alatt.

A' rend' könyvgyűjteménye' góth nyomtatványain B. Fischer Norbert és Gots Mórícz theologiai professor 's conventualis ment velem végig. Kettőben találtam néhány beléirt magyar szóra. Egyik:

Missale Strigoniense cū multis additionibus ac missis, etc. Alul: Mathias Milcher bibliopola Budensis. ¹⁾ A' végén: In clarissima urbe superioris pañonie: q̃ olim flauiana nũc Vienna dicta Joannes Winterburger Anno salutis 7c millesimo quingentesimo decimo quarto, finem

optatum vendicans Missale impressum explicit. In folio. Ennek első levele' első lapján áll:

Kýnek halagos zeme wasyon

R-epe Ghemberz Nadmez lazoriñ temso quae omnia teras iu unum sub aequali pondere et collatis in albo vino inmittas in oculos bis vel ter et sanaberis. Továbbá:

Kýnek ýz ežý a fogath

Recipe peper žyzyber temsoth Borkweth quae sub aequali pondere teras in unum et in os inponas et sanaberis.

A' Missale előtt lévő kalendariumhoz írta ugyanazon kéz következőket:

	Bodog a3xon hawa.
Pisces	Beeth ellw
Aries	Beeth maas
Taurus	ženth Gergh hawa
Gemi	Pýnkesd hawa
Cancer	Zent ýwan hawa
Leo	Zent yakab hawa
Virgo	Nagh Bodog azon hawa
libra	Kys azon hawa
Scorpio	žent mihal hawa
Sagittarius	Zent Andras hawa
Capricornus	Karachon hawa

A' czímlap' első és másod sora között pedig ez van:

Sum matthie de Ghara Conōici Quinq. ecclesien ac plebani diui Bartholomej in ciuitate Quinq. ecclesien 1539. Végén meg más kéz 1543-at tett bele.

Másik: Latin grammatica és lexicon, latin magyarázattal. Első levele nincs meg. Utolsóján nem áll nyomtatása' ideje. A' B betű egyik levelének szélére van írva ez: Qugulus, Zegelet, ouum molle, Higan főlť chiwkmony. Legutolsó levele' szélén: Harom saz hat. Börös fatáblája' belsején: Venus If-tennek. 1500 folytára mutat.

Egyenesen magyar régi kéziratú egyházi vagy más tárgyú codex pedig itt nincs. Érkezik épen Kassáról Kohanth Antal praemonstrati és humaniorum professor, ki elébb Jászón könyvtárnok volt, ő sem akadott soha, mondá, olyanra. Hasonlót tanúta majd Kassán Kruppay János kir. convictus' igazgatója, hasonlót Szidor Antal mathesis' professora, kik régibben viselének a' jászai könyvtárra

gondot. És kérésemre mindenik saját kezével irt bizonyítványt erről, mit a' többiekhez csatolva nyujtok be.

'S ha észbe vesszük a' convent' eseteit, hamar látjuk, miért nincs. Hogy, lehete itt 1100 végéről, 1200ból magyar imádság, halotti megszólítás, esketés, evangéliom a' praemonstratiak' kezében hihető, mert Jászó maga, első megülési magyar hely, tájékait a' IVd. Béla 1255b. költ megerősítő alapítványa magyar nevekkal említi, de mindjárt azt írja: quod quum gens rabida Thartarorum et crudelis regnum nostrum crudeliter invasisset, et nos post recessum ipsorum versus Turna divertissemus, fideles nostri Albertus Praepositus et Conventus de Jazou, ad nostram praesenciam accedentes nobis conquerendo significarunt, quod priuilegia et instrumenta, quibus vigorem et fortitudinem terrarum ecclesie et populorum suorum libertatem obtinebant, in fornacis fervore, furor supradictor. impyorum succendisset. A' „fornax“ lángja több iratot is emészthete meg. És könyv 's levéltárt később is néhány veszély szaggatá.

Eléadásom azonban csak arra szorítkozik, mi van itt most 's másutt, magyar. Mikép elveszhetése, ha mi volt is, külön munka lenne.

'S midőn a' gondolat, így eltűnt már, még hártán lévő 's így igazán régi magyar irat' felfedezhetéséről Jászon; folytatám, mivel már itt valék, a' levéltár' nézését, legalább azért, mit lelhetnék adatul a' XVIII. százszakból, nyelvünknek hivatalos tettekben lehetett életéről. 1601től fogva 1699ig 533 darab magyar iratot számlálék, mennyi ugyan egész százszak' folytában 's megint annyi latin mellett nem sok az ide tartozó Abauj, Torna, Gömör, Borsod, Zemplin vármegyék-ből, de elegek világításul, mennyire kezde mind inkább kibúni a' nemzeti törzsre alkotott csemete, eddigi karótámasza a' latin nyelv mellől. Ezekre azonban, kimondom, még itt csak nagyjában ügyelék, mert küldetésemen kívül valának, hanem csakugyan kijegyzettem 36ot mutatoul 's azok' címei hasonlóan az I szám alatt állanak, mert az ügyet alaprajzunkban lévőnek láttam.

Világi életben megmozgatott élés a' magyar nyelvvel, 1500 végén kezde elvonni papot is latinba szeretésétől 's 1600on innen, német és tót nevű conventualis, egyiránt adott már törvényi tettben magyarul bizonyítványt. Ki fog tetszeni alább e' czikk alatt: Törvénybe idézés, törvény kiszolgáltatás és szék eleibe vitt vallatások, mikép tevé 1583b, 1585b, 1588b, 1603b, 1680b. stb. hiteles tudósítását magyarul, holott még 1549b, mint régibben mindig, magyarul hallott vallomást is latinra fordított.

Tót iratot az egész levéltárban csak egyet találtam, — 1723ból.

A' jászói lakosok' saját beszédejtéséről, de még inkább a' Jászóhoz tartozó Debrődön vagy Debregyen, elejétől fogva lakó magyar népéről, szó lévén, a' falukönyvét itt nagyon régi időből megindultnak mondák. Megkaptam B. Fischer Norbert' felszólítására. A' leghajdanibb írást benne 1600' kezdetéről lelém 's azóta valóban gonddal vitetett minden.

Sepsi birájától nem keríthetém kézre a' városnál lévő iratokat, nem egy némelly czéh' levelét, ámbár Staut József főhadnagy is munkás vala benne kéré

semre, a' biró pedig készséggel ajánlkozott reá, ki a' Sepsibe vetődő kóbor magyar színész társaságnak pártfogója, mindig vala akadály. A' mit küldé hozzám Jászóra, 1600 elejéről lévő.

Jászóból magából a' bodnár czéh' kiváltságát, Marsó Miklós prépostság' ügyviselője közlé velem, melly, beszéd szerint, eredetileg magyarul költ volna. Azonban, kiadta azt, úgy lelem, latinul 1569b. Bornemisza Gergely csanádi püspök, szépesi és jászai prépost. Magyarra fordítás mindjárt 1569ből, 's hasonlóan pergamenen, de, nem Bornemisza' saját aláírásával, hanem a' jegyzőével, így: Albertus Barchi Notarius sua manu subscripsit.

Figyelmeztetem itt a' tekintetes társaságot az e' levéltárban lévő czéhlevelekre, kiváltságokra is, mellyeket Fenessy György egri püspök 1690b, 1694b 's 1698b. adott az egri lakatos és asztalos czéh, a' görög, magyar és rácز kereskedők, csizmadia, kovács, kerékgyártó 's húsáros czéhnek, midőn ezeket a' török járom' megszűnte után rendbe hozá. Kijegyeztem néhány különös magyar mesterszót, szokást belőlük, 's épen ilyenekre nézve az egész gyűlemény' lemásoltatását ajánlanám.

Részvétét bizonyítá Martinidesz László, kir. tanácsos, Torna vmegyei első alispán, annak előttem Makranczon megemlékezésével, hogy Tornán a' Keglevich grófok' levéltárában lelhetnék, a' mint hallá, nevezetéseket. Megjelentem Tornán october' 26dikán B. Fischer Norbert' társaságában, eljőve az alispán ur is, oda, de Kós, táblabíró 's családi jogigazgató az említett levéltárnak Nagytapolcsánra vitetését monda.

Várt innen Hosszúrétre gróf Andrássy György cs. k. aranykulcsos, társaságunk' egyik alapítója 's igazgató és tiszteleti tag, familiája' levéltárában lévő, már kiszedett régi magyar iratokkal, hanem a' távol Lelesz álla még előttem, 's könnyed kirándulást idő' zordonsága nem engede. Marada tehát Hosszúré más-kori utra, midőn Nógrád, Gömör vármegye 's felebbi kör vétetnék célul.

Jászóról azért, 12 napi vizsgálgatás után Kassának indulék, hova Kruppay a' convictusban szállásra szíveskedett meghíni Kohanth által.

Láttam utamban Semse' magyar iskoláját, mellyet Semsey Jób cs. k. aranykulcsos állíta e' jószágán. Csinos épülete 1834 őszén készüle el. E' falusi tót gyerekek 1835' januariusá' Iseje óta, tanulnak abban magyarul ker. tudományt, ó testamentomi historiát, írást, olvasást, számvetést, 's azon év' ősze felé már magyarul kezdettek maguk között beszéleni. Tanítójok Melheta István Sepsiből. Sok vidéken így, csak, maradék lesz megint magyarrá, mellynek előde is az volt; kitetszend alább, adatokból.

Kassán, három levéltár' átnézése.

Kassa' levéltárát egy előre is nevesnek találám. És ajánlkozék Abauj vmegyéé, 's a' Sztáray grófoké. Ut javul, idő derül, gondolám; Leleszre hát, akkor. A' várostól, Fedák János főbirája által, örömmel jöven engedelem, keresési-

met Styller Leo főjegyző' előadásai szerint 's Ujházy Lajos aljegyző' jelenlétében
tevé.

I. Szabad kir. Kassa ns. városa' levéltára.

A' város' régi német gyarmata magyar lakosu tájra szállt ide, mert 1265-beli latin szabadítéka IVd. Bélától, e' szókat említi, *csermelye* rivulus, melly ma is e' névvel csergedez a' városban, és pizstrungus potok. De, Sz. István népelegyítő politikájának folytatása nem nevelé magyarrá a' csak latinul kapott minden udvari és törvényirat a' „hospites“ nevűeket, 's míg a' magyar, rossz deákságban megrögzött, az alatt a' német, hajdani hazájához huzódva, saját nyelvével kezde itt is hivatalkodni, midőn ott a' XIII, XIVd. százszakban, németül kezelés indula meg.

Innen magyarázható, miként folyt az itt fennlévő legrégibb jegyzőkönyv: Liber actorum judiciariorum, 1394től 1406ig latinul, az ezután következő pedig 1431től 1485tig Intinul és németül.

A' „protocollum inhibitionum, birsagiorum et neociuium“ 1517—1529ig is latinul 's németül vitetett; azonban magyarok' nevei ebbe így irattak: Borbot Korom Istwané, Borbot Kötelef; Istwané, Borbot Lukac; kalmarne stb. miből az itteni magyar nemzetségnek a' németre hatása látszik. Hajdaniakhoz számosabb magyar család költözött Mohács' napja és Zápolya 's I. Ferdinand' villongása' idejében, *kulcsos* Kassába, minél fogva több magyar lön itt házat bíró polgár 's a' városnál tisztségben, nemesek közül is. A' „neociuium“ kifejezés is bizonyítja.

1538től 1552ig: Protocollum arestationum fundor. et aliarum appartinentiar. necnon neociuium et causantium, csak latinul van, hanem első tiszta lapján 1554-ből magyar eskü' formája így szól: „valami e Registromban yrwa waghion nylwan igaz dolog“, mit, hihető, bíró vagy jegyző teve le szabályból, 's ide később iraték. Látható III szám alatti beadásomban, e' czímmel: Régibb magyar iratok Kassa' le- III.
véltárában. 1517. Hasonmások és Másolatok.

Ki akará tolni e' tájatt a' nevededő számú magyar polgárt, a' német, Kassából. Villongás közepett a' magyar, Iső Ferdinandhoz folyamodott. Parancsolá ez Kassának 1552b. Aprilis 7d.

„Nos supplicatione ipsorum ciuium nationis hungarice admissa, concessimus ut omnes hungarice nationis ciues, quicunq̃ scilicet modo praemisso, sub his disturbiis, in medium aliorum veterum ciuium, onera ciuitatis laturi, emptisq̃ bonis ac domibus in eadem ciuitate nostra Cassovien perpetuo habitaturi sese contulissent, jamq̃ in numerum reliquor. ciuium recepti, et ad munia functionesq̃ civiles admissi essent, in posterum, futurisq̃ temporibus, aequali libertate iisdemque privilegiis, dignitatibus tam in iudicatu quam in senatu omnibusq̃ functionibus et officiis, sine ullo personarum vel nationis discrimine juxta tenorem veterum privilegiorum, cum ceteris germanice

vel alterius nationis vetustioribus civibus uti, frui possint.“ Elhozta-
ennek mássát, 's van III szám alatt, az 57d. lapon.

De még erre sem lőn hamar eligazodás. Későbbi új esedezésből, ezen né-
hány pont mutatja:

„Es mykorontan az my attyankffya, az kyknek my Izentewnk
wala, az ew felsege kegyelmes walazath meghoztak volna, hogy mynd
magyar nemzeth es nemeth nemzeth az ew fewlsege kegyelmesseget
ertse, kyt Byro vram ew kegyelme soha nem myele, hanem tylenk
erewzak zerinth ky weve, kyt ez oraig sem myndnyaian ertewnk....
Thowabba tsak thawalyes az magyar nemzetnek bozzusagara az kewz-
seg kewzzewl egynehan magyart few nepeket ky hantanak. Ezys el-
lene wagyon az magyar nemzetnek, mert az priuilegium ezt tarthya
hogy mynden ewrewksegek wetelében eztenden es egy nap telyk,
ebben ys ew kegyelmewk kynek tarthyak meg kynek nem..... adó-
yokat es zolgalattywkat az magyaroknak fellyebb tettek.... oly ple-
banost hoztanak be egynehanyoknak kedveere az magyar nemzetseg-
nek akarattya nekyl es ellene, ky mynekewnk semmybe nem zolgal-
hat, mert semmyt nem thwd magyarwl es thak heyaba kewlty el az
dezmath, kyt nekyl adonk... kaplant nem tarth tewbbet ez egy pre-
dicatornal, ky ez es ollyan hogyl neha az pater noftert sem twggya
elmondany, Immar emberek ys holtanak meg myatta gyonatlan Il-
lyen halalos Idewbe... oskolank puztan al, mert egy nemeth mes-
tert hozanak, melly ky were az magyar deakokath belewle, most egy
Inast allattak bele, gyermekynket zellel kewl bwdofatnonk nyñthen
ky tanlytha... Ennek okaert kegyelmes Wrak, Im erty ty Nagsag-
tok ezeket.... kenyergewnk, elhessewnk ighenlew keppen ew felse-
getyl megadot priuilegiommal, mynt ew fewlsege egyeb warafiban a-
hol effele keet nemzetseg wagyon, wagyl mynt regenten Bwdan, mast
es Nagyzombatban es Koloswarat wagyon.“

Látható ennek másolata a' beadottak között, a' nemzeti Muzéumba nem rég
adatott eredetijéről, mellyen év, aláírás, czimzet nincs, de kelnie 1553b. kellett,
felsőbb helyre.

A' magyarnak elégtétel adatván, mostantól a' kétféle nemzetség egy joggal
élt nyelvével. A' „protocollum, mandata regum et missiles privator. in paribus
1558 és 1560ból latin 's német iratok között magyarul van 1558b. En ky wagyk
jabo mihal, 1560b. Vynna Biro. (itt III alatt 29d. 30d. lapon) 's 1560ból
Esketés, Tót Bálint' részére, felesége Katalin ellen, hűtelenségben.

A' „protocollum judiciorum“ 1569től 1586ig latinul, németül van. 'S ebben is magyar nevek így jőnek elé: Dieser Tag ist die Frau Anna Vas Istvánin; — Teglaschi Celemen Dorfo Azzon protestirt stb.

Ebben: „Protocollum determinationum et inhibitionum judiciariorum 1577—1578ig latin 's német mellett 1577ből 19 darab magyar hosszabb irat áll; 1578ból 2. — Tárgyuk: végrendelet, vallatás, adósságlevél, birói ítélet. Jegyzője válogatta, hogy keljen az irás.

Bizonyítják ezen adatok, az alább eléterjesztendőkkal együtt, hogy e' korban már jól tudtak Kassa' német tanácsnokai is magyarul, kik, 1623ig felesebb számmal voltak a' magyaroknál, ezek pedig azon idő óta.

Latinról és németről magyarra, ilyen térés látszik az actákból és levelezésekből is, következő átnézet szerint.

1340ből van a' legrégibb eredeti irat pergamenen latinul. Tartalma: Sententia curiae regiae pro parte capituli vaciensis contra Petrum, Demetrium et Nicolaum filios Kajul stb. Az elenchusban, melly a' jól rendezett levéltárról könynyű felkereshetés végett évsor és ábécze szerint folyó csomókra hivatkozálag készített, IVd Bélától 1256b. a' zsidóknak adott szabadíték áll ugyan legelől, de mivel ez csak transumptum, 1494b Ulászló által megerősítve, csak a' tett' idejére nézve elsőbb.

1340től 1400ig van 21 darab, mind latinul.

1400től 1500ig, 788. Többnyire latin, de számos közöttük a' német is. Azokon kívül vannak a' „missilisek.“

1500től 1600ig van 4052, missilisektől megválva.

Összesen ezen 5861 darabot, 1500nak vége feléig, egyenként megnéztem nyelvére nézve. Segített, Szidor Antal professor és Kovacsóczy Mihály, önként ajánlkozottan.

Először a' latin nyelvüekről szólok. Király' parancsain kezdve, minden főtiszttség' hivatalos iratit, nem is kell latin nyelvnél egyeben várni. Így, kisebb hatóságokét. De a' nemesség is csak latinul irt Kassának, 1540—50 tájaig, még házi dolgaiban is. 1527b Kassa' birája Kakuk Mihály volt, 's a' szomszéd fő nemesek még is mind latinul irtak hozzá. A' beadott IIIIdik szám alatt, 1490—1559ig, 24' címét irtam ki például, miként engedé a' magyar, hasonlóan mint akkor több más nemzet, latint vetetni tolmácsaul. Így küldé irását Kinizsi Pál; Bátori István vajda; Magyar Balás; Zápolya István, Máriássy István; Abaúj vármegye; Tállya városa; Thurzó Miklós; Peren Imre nádor; Sáros vmegye; Bátori István, nádor, lakodalmára híván Kassát; Zápolya János és György, anyjok' temetésére; Perén Gábor; Verbőczy István, maga kezével mint nádor; Országh János, váci püspök, Nádasdi Tamás, nádor, ki 1559b. Tinódi Sebestyén' egykori feleségét, midőn, a' költő' halála után, ns Posghay Györgyhez ment férjhez, ajánlja, hogy azt Kassa kereskedői dolgaiban ne akadályozza. Nyugtatóványt latinul adott Kassának Emericus Himffy de Debrenthe castellanus castri de Torna; Franciscus Bek, és Thurzó Elek né! — Úgy iratott Tóth Agatha' végrendelete; úgy küldetett

Hedwigis ducissa Thesseniensis domini qdam de Zapolya comitis et palatini relicta és Dorothea de Kanysa nevében a' levél. Mikép történék ez, gondolható Kinizsi' és Batori' példájából, kik írni nem is tudának. Rendelést nyere, főként a' ház' káplánja, mit tegyen fel, 's eszébe századika ha juttatá, hogy köz dologban, oltár' nyelvét elhagyhatná. És e' divat, csak a' világiak között még el nem terjedt iritűdás miatt uralkodott, nem pedig azért, mert a' magyar birodalom' több nyelvű népét egy általános nyelv csatolja össze. Midőn később az „Írástudó“ nem vala már többé csuda, szelvényben ment a' németes Kassához is magyarul hivatalos és egyéb tárgyú levelezés.

Most a' német iratok. Illyen 1400ból van legrégibb. Magistri Joannis Parochi Cracoviensis gratiarum actoriae pro sui invitatione ad munus parochiale Casoviense assumendum, cum sui oblatione. Német papnak Magister Joannest, nyilván Kassa is németül hívá meg.

A' második 1404ből. Articuli communitatis electae. Így kezdődik: Item, És íft zu merfen.

Harmadik, megint 1404ből. Buda városa' levele Kassához. Kijegyztettem 1408tól fogva 1557ig 39et, 's láthatók czímeik a' III szám alatt. Előismertetésül ím itt is néhánynak honnan eredése: Kis Szeben, Krakko, Lócse, Eperjes, Boroszló, Lublyó, Bártfa, Buda városától, Kassához. Timár czéhbeli articulusok' töredéke, 1482b. Měrthe thurso von Bethlemfidorff levele 1492b. Thurzó Elekné' nyugtatványa, hogy Kassától felvett 200 ftot, így kezdődik: Je' eh fraw anna allixay twrfone beken das — stb. Regestrum de omnibus bonis in ecclesia parochiali setae Elizabeth in Casschovia, 1516b. Kassa', Lócse', Bártfa', Eperjes', Szeben' kölesönkötelezése, hogy a' király' és ország' hűségében megmaradnak, 1528ból. Hans Katzianer Ritter Obrister Feldhaubtmann' levelei Kassához 1528b. Kassai senatorok' esküje I. Ferdinand' részére pergamenen, 1529ből. A' császár' haditanácsától bízató levél 1529. I Ferdinand' levele Kassához, 1532, 1533, 1534, 1535ben. Thurzo Haus Graff von Sipß Freiherr auff Baymotz' levele 1555. Megint I Ferdinand' két levele 1557b., de egyik alatt sincs Nicol. Olahus canc. mint a' latinul jötteknél.

Legelső magyar, ezen iratok' forgatása közben, 1517ből akada kezembe, Pásztor Györgynének Margit Aszonnak es Hedeges Peterne nek felelety Turyek János ellen. Vádolá ez őket boszorkánysággal, miképen öntözték egymást a' Hernad vizében 's vaját mostanak. Gömörben, a' mint hallám, ma is tartja a' köz-nép, hogy az asszonyok vizet zavarnek akármelly forrásnál is, és leülepedése vaját szűl. A' két asszony Téhány falubeli volt, melly, Kassa' birtoka, attól csak egy órányira ugyan, de már Sárosban. Hajdani magyar lakosai köztudomásra tótosodtak el. Úgy mondják, az utolsó öreg magyar, 1831b. a' cholera-ban holt volna ki.

A' másod magyar irat 1527ből van, majus' 7dikéről. Zápolya János mint király által Budáról küldött esküformája, azoknak, kik beszédésére nevezettek ki vármegyénél városnál a' főrovó mellé azon tizednek, mellyet arany, ezüst, kész

pénz, ökör, tehén, bornyú, juh, sertésből ígért, határozott Budán 1527b. martiusban országgyűlése (congregatio) Zápolya Jánosnak, minekutána 1526b. novemb. 11kén Székes-Fejérváratt az, királylyá koronáztatott, hogy az országot 's részeit mindenünnen fenyegető veszély elháríthatassék. A' szép írásu eskü, kis szelet papiroson, igen jól megmaradt. Vitte a' városhoz, Zápolyának különben latinul irt levelében, Zerdahelyi Ewz (Ősz) János, kit oda Zápolya, Kassától begyülendő ilyen tized' kezéhez vétele végett küldé. Le kelle azt, a' levél' tartalma szerint Kassa városa' tanácsa' színe előtt tenni olyan kettőnek, kik magválasztása Ewz mellé, Kassa városára bízott.

Harmad magyar irat 1544ből, Barbel Lőrincz császár ő felsege gialoginak Hadnagia ir Kassa kocziós varasnak fw Birajának es gondviselőinek, Alsó Németiből.

Ezután jó 1545ből Török András' javainak összeírása nemes és tisztelendő bíró Reviczky János' parancsolatjából.

1549ből Kis Ferencz kassai polgár' testamentuma.

1551ből Levél a' kassaiakhoz, kitől? nincs meg.

1552től fogva 1599czig 157 darab iratra találtam, mellyek közül 83-at czímzettem ki 's ezekből 50-ent hoztam magammal, másolatban.

Nevezetesek ezek közül:

1555. Balassa Sydmont Gyarmati, menedék-levele.

1555. Peren Ferencz a' kassai bíróhoz Zabo Andrásához.

1557. Kálnásy Ferencz kir. kapitány ír Sárosról.

1558. Thelekesy Imre fmagyarország' kapitánya' levelét.

1558. Losonczy Istvánnéé Pekry Annáé.

1562. Vranich Antal egri püspök' levele.

1564. Zay Ferencz kapitányé.

1565. Ormáni Demeter Sáros vmegye' alispánja' levele Kassához.

1574. Sáros vmegye' szolgabírája Kendy István, perbe idézi Kassát gr. Salm Julius' ügyében.

1599. Csász. kir. felség' szepesi kamarája' hivatalos levele Kassához. — Igy, Miskolcz', Eger', Aszaló', Tállya', Sepsi', Göncz', és a' várnagyok 's nemesség' levelezései.

Különös látni ezen egyszerre neki eredett nemzetiséget. És fejtendő, miért vala 1527b. a' magyar írás még gyéren, holott akkor Zápolya, nyelve' kisikkasztásával ijeszte a' magyarra, ha Ferdinandhoz áll 's azonban maga is miért nem küldé említett levelét is magyarul? Miért fogant meg olly kevéssé I. Ferdinánd ellenbiztosítása, hogy ne féljen a' magyar, el nem nyomja nyelvét: melly itt mindenik meg van; 's habár Zápolyáét kiadta már Kovachich Bártfa' levéltárából, látni akartam, hanem hozzá most, mivel minden regalis külön vala eltéve, a' hogy mondák, az országgyűlési városi követek' számára, nem juthaték; Ferdinandét azonban, a' latinul lévőt 1527ből julius' 17dikéről (ott hibásan 1521ből) leirtam, mert a' németet, mellyre ez hivatkozik, Kovachich hasonlóan közre bocsátá.

1490 és 1500 tájatt kelle közönségesebben megkezdetni a' magyarul írni tanításnak némelly városi, falusi iskolában, folyó német írási betük' felvételével; mert e' levelek mind azzal kelvék. Azon írás, maihoz képest, gyermeki vakarat. És a' cs, gy, ly, ny, zs hangjaink' kisütni vágytának többféle rejtélyes megkísértése! Akármiként, utat töre magának latin nyelv' kötelekei közül a' kiszabadulásra, a' saját nyelvet felkapás' önfolyamával, mint a' téli jegét felszakasztott havasi patak tavasszal, hogy életszeres kellemét mutassa, mint övét.

1550 körül mutatkozik, e' felső vármegyékben a' már szélesen kiterjedés. Ez óta, végrendelet, osztály, vagy akkori szavával, oszlás, kötelezvény, akkor kethellevél, vallatás, magyarul tétetik fel. Ugy írá, asszony' nevében, Mátyás vagy Gergely deák a' levelet, ha kezdetét 's végét latin köszöntéssel, búcsúval cifrázza is.

Meg kell érintenem, hogy az 1500 vagy XVI. század' végére hajlása kori levélcsomókat csak nagyjában forgattam meg, mert a' hamar beállott szigorú téli idő bajossá tévé, a' levéltári dolgozást. 1610beli csomót még is azért bonték fel, hadd lássam a' nyelv' hivatalbeli menetét. 'S ebben találám ehhez, ezeket, magyarul:

1610. Bethlen Gábor' levele Kassához.

1610. Articuli electae communitatis, németül, toldaléka magyarul. — Sok, perbeidézés.

1610. Thurzó György nádor, egy orvos doctort ajánl Kassának Pozsonból.

1610. Ugyan az; kívánja, hogy Kassa követet küldjön hozzá, tanácskozássra Pozsonba.

1610. Pest városa' levele Kassa városához, mellynek lemásoltatásában kéresemre, eljár később, Kovacsóczy Mihály 's megküldé, Szidor Antal és maga által hitelesítve, junius' 14d. 1836.

Rendelkeztem azonban, az 1600tól 1700zig folyó érdekes magyar iratok' címzetei' kiírása iránt, Styller Leo pedig lemásoltatásukra, mihelyt kívántatnának, szívesen ajánlkozott.

A' velem hozottakat részént levettem magam, részént Krüger János szépíróval másoltattam le társaság' költségén. Láthatók a' III. szám alatt, valamint az általam, belőlük kiszedett elavult szavak, szólásmódok ábécze sorban, együtt egyéb jegyzeteimmel.

Azon levelek' némellyike mutatja azt is, mennyire hajlék már Kassa egészen úgy megmagyarosodásra, mint a' hajdan' szász lakosú Kolozsvár, hol a' szász pap, Liedeman 1818b. attól félt, hogy hallgatói, németül sem fognak tudni, ha új iskolai rendjök nem leszen. Kivonatul álljanak itt Kassáról, az említett pontok, a' város' akkor két nemzetségi felől.

1557ből, a' német mesteremberek' czéheinek esküje németül van fenn, a' magyaroké magyarul. A' „kösségé“ communitatis, németül.

1557. A' város' jegyzőjének esküjét csak németül találtam. A' külvárosi bírákét (judicum suburbanorum) csak magyarul.

1557. Új polgár' esküje (juramentum novi civis quando jus civile assequitur) csak magyarul. III. szám, 23d. lap.

1558. Rebner Péter, Kassa városa' küldöttje Bécsből magyar tudósítását küldé a' biróhoz, és Kassa városához. A' 27d. lapon.

1559. Vendéggy Benedek és Bozinkay Máté város' követei, Pozsonból országgyűléséről magyar tudósítást tevének.

Szó volt a' levéltárban Mátyás királynak egy nyugtatványáról, melyet Kassának adott, talán 17 forintól, hogy azzal onnan Budára királyosan térhessen. De, hallám azt is, hogy Ferdinand d'Este főherczegnek megmutatásakor, midőn attól visszahozák, addig járt kézről kézre, míg valahová nagyon eltévedt 's nem találják.

II. *Ns Abauj vármegye' levéltára.*

Egyik alispán sem lévén jelen, megnyitá Kliestinai Klesztinszky István levéltárnok.

1.

A' legrégibb jegyzőkönyv 1564ben kezdődik 's foly kötete 1570ig. Latinul minden, 1568 végéig. Az 1569dikében jönnek elé, elegyesen, magyarul is ügyvédi felelkezések, mint:

1. Czéczei fiu ág a' leány ellen.
2. Magóchy Gáspár' perében.
3. Mandolay Péterében, Bebekné ellen.
4. Golopy Gáspáréban.
5. Kinizsi Benedekében, Bocskay János ellen.
6. Méray özvegyében, Méray Demeter ellen stb.

2.

A' másod kötet 1570—1573. Csak az 1572dikében fordul elé három per magyarul. Többi latin.

3.

A' harmad kötet 1574—1578zig csupán latinul.

4.

1579—1583ig, az 1579dikiben 21 per van magyarul, 1580beliben is több ugy; 1582 és 1583ból mind latin.

5.

Az ötöd és hatod kötetben 1584—1593ig magyar is, de latin több.

6.

A' hetedikben 1595—1618, elegyesen, 1610ben a' vármegye' határozata magyarul. 'S ezen innen több a' magyar.

7.

A' nyolczadikban 1619—1632, több magyar mint latin.

8.

A' kilenczedikben és tizedikben 1633—1644ig majd magyar majd latin.

9.

A' 11dikben 1644—1649. Elegyes. Megye' határozatai magyarul.

10.

A' 12dikben 1650—1653. Latin benne több a' magyarnál.

11.

A' 13dikban 1653—1659. Alispán', táblabírák', főbírák' esküformája benne magyarul. 1656b. az alispán, magyarul adja elé, mikép sértegetik a' kassaiak a' nemesi szabadságot, de sok latin kifejezéssel élve.

12.

A' 14d. és 15dikben 1660—1682. Több latin. 1672b. a' felsőmagyarországi 13 vmegye magyarul ad utasítást követének, egri prépost Horváth Györgynek a' felséghez és locumtenenshez. 1675. gróf Neuding császári generalis magyarul adta ki parancsát a' pártütők ellen.

13.

A' 16dikban 1688—1691. Néhány magyar, több latin. Tököli Imre' felszólításai magyarul.

14.

A' 17d. 's 18dikban 1691—1706. Minden latin.

15.

A' 19ikben 1707— Rákóczy' articulussai magyarul és egyéb levelezés. Ugy, a' megye' határozatai, 's ülései' tárgyai.

Látszik tehát, úgy irt a' jegyző a' hogy akará, vagy jobban tudott. Rákóczy' ideje után minden latinul költ. 1792 óta, vármegye' határozatánál fogva, egyedül magyarul vitetik minden.

Az irományok (acta) közt legrégibb, 1479ből van fenn, latinul.

A' legrégibb magyar, 1544ből. Rongyollottan. Bunyitán Sáros vmegyében történt elzálogítás. Egy ház jobbágy 35 forintért.

Én ugyan ezt, 1594 olvashatásának is mondám, 's a' megyei regestraló jegyző is 1544nek vagy 1594nek írta, azonban az Index alphabeticus, 1544 alatt említi.

Második, 1565ből. Megint záloglevél.

Harmadik, 1568ból Berzeviczy Henrik Sáros vmegyei szolgabíró és Roskóványi Kálmán előtt vallatás.

IV.

Leirtam mind a' hármat, 's bemutatom itt IV. alatt, e' czímmel: Régibb magyar iratok Abauj vármegye' levéltárában. 1544, hol az általam kiszedett elavult szavak is láthatók, valamint, 1570—1600zig, 16 irat' címei 's több vallatásra utasítás.

III. Sztáray grófok' levéltára.

Azokat nézem itt, miket Ertly János hites ügyvéd és családi levéltárnok előmbe, hite' sértése nélkül és engedelme szerint, adott.

Az elenchus legrégibb oklevélre latinul 1224ből mutat. De, van 1057ben, 1217b. költek 's hasonlóan a' családot illetők' későbbi másolata is. Eredetiek pedig 1234, 1248, 1348beli 's így idébbi évekből. Megjegyzendő az 1275b. László királytól eredett nemeslevél: Petro filio Nemel et Benedicto filio Narad de Kondor, de jobbagionibus Castri Borsod trahentibus originem, quia contra exercitum Regis Bohemorum, iuxta fluvium Morava, et sub Castro *Jauriensi* contra hostes, viriliter exivissent.

Magyar legrégibb 1511ből, Mikó Balás' levele, atyjához Nagymihályi Jánoshoz, ki mostohája volt. Régibb levéltárnok, ki a' család' hajdani tagjai' kihalása' idejét is tudta, levelekből, ír 1511re.

Második, 1516ból. Nagymihályi Dénes 6 jobbágyot 2 pusztát egy kőházat zálogba vet.

Harmadik 1528ból. Pazdichi Bálinttól záloglevél.

1548ból Nagymihályi Benedek, Mátyás, János között oszlás.

1550, 1551. Napi jegyzetek gazdaság körül.

1556. Bebek György' megismervénye.

1557. Iktatási tudósítás Breberi Melyth Ferencz' és János' részére. Pergamenre gyönyörűn írva, Ysabella' saját kezével, Tordán.

1561. Nagymihályi Sándor' esküje, hogy Vinna várával Ferdinand magyar királynak híve leszen.

Az oszlás, napijegyzetek és megismervénytől megválva, beadom a' többi hasonmásban Krügerthől, belőlük kikeresett elavult szavak' sorával együtt e' czím alatt: Régibb magyar iratok a' gróf Sztáray levéltárban Vd. szám alatt. Kijegyzetem 1563—1656ig, az itt lévő több közül 17 darabot. Címeik alább lesznek idézve a' XV., XVI. százszakbeli magyar nyelvdivat' tárgyai között.

Sok lévén még itt pecsét alatt, folyamodtam özvegy gróf Sztáray Vinczéné, gróf Szirmay Johanna ő méltóságához, kinek házában és felvigyáztatása alatt e' levéltár van, Sztáráról a' válasz, még egykét héti Kassán mulatásomat kíváná, mit nem tehettem. Hanem a' még találhatók' 's kiereszthetők' megküldését buzgón ígéré a' levéltárnok, ki, némelly könyvei' felajánlásával is bizonyítja a' társaság iránti hazafiságát.

Domonkosiak' könyvtára.

Kruppay János regens elvezetett a' Domonkos szerzetiek' könyvtárába, 's ott ketten, minden góth nyomtatásu könyvet összekerestünk, de magyar írást egyikben sem találtunk; nem, magyar kéziratot. Megfűrkészte már ezt gróf Batthyáni Ignác, mondá a' prior, 's ha mit talált, megszerzé.

Erzsébet sz. egyháza' sekrestyéje.

Ugyan Kruppay vitt Kassa' városa' plébánosához König Jánoshoz is, kit az iránt kérdezék meg, nem volna e' valami, czélomhoz való, Erzsébet egyháza' sekrestyéjében. Igérte, oda velem menetelét. Másnap azt monda, keresgéle maga, nem talált semmit.

Orsolya klastrom.

Özvegy Boronkayné, gróf Vass Klára, és Kruppay mint ottani gyóntató atya, kérdezősködött abban kérésemre, mert habár időre nézve csak Iső Leopold' hitese a' császárné alapította is, akadhatott oda be, gondolám, még régibb korból, az elsőbb magyar apácák' kezébe, kik akkor még nemzeti szellemmel valának, imádság, szentek' élete, magyarul. „Semmi sincs“ lön itt is a' válasz.

A' praemonstrati rend eléggé bizonyítá nyelvünk' művelése iránt figyelmét. Ügyelnek a' kassai convictusban is arra. Egy lengyel ifjú gróf, ottan tanultából, folyvást beszéle velem magyarul.

Gróf Forgách István ur és testvére készséggel ajánlotta még itt Kassán családjak' régi levéltárába bocsáttatásomat, midőn utat Nógrádba tennék. Erede gondolnám ez abból, mert ohajtottam elosztatni mindenütt azon bizonyos tartózkodást, minél fogva, nem minden birtokos hajlik eléadni levéltárát. Családi jogok 's elegyedések' okleveleit a' magyar akademia, mondam, kutattatni nem akar, a' levéltárnok csak azon magyar okiratokat terjeszsze elé, mellyeket hite megenged; ki nem adhatóról pedig, legalább azt mutassa meg, hogy magyarul van, kivált, ha XVdik százszak' végéig lévő volna. Ezen elv szerint azonban világosságra lehet bocsátni, historiai, diplomaticai hézagokat pótoló többféle adatot is, hanem ez, megint másnemű vizsgálat lenne.

November' 13dika telék. Kiszedett iratokkal várt Leleszen Ormos Miklós, prépostság' elsője, de ut, vihar, setét rövid nap miatt máskorra kelle hagynom oda kiszabott utamat. Pótolni, vissza tértemben akarám.

*Miskolczon,
ns Borsod vármegye' levéltára.*

Szathmári Király József első alispán november' 17dikén nyitatta meg. Jegyzésimet, választásimat ahhoz képest tevém, a' mint az iratokat Pósz József levéltárnok velem közlöt.

Törvénykezési jegyzőkönyv, legrégibb 1578ból van évszám' kiírásával. Azon kevés, mi ez előtt áll, 1577beli lesz, de az év kitéve nincs.

Ezen 1577belinek tartható többnyire latin, csak végén jó éléholmi, magyarral olyan elegy, mint olaszban a' macaroni versek.

1578ban is efféle latin-magyar keverékkel játszott a' jegyző. Ime, példája:

A. dicit Anno 1578, Bőt fogadó zerdán, nem mondhattuk ezt, quod nesciamus, quo spiritu ducti, hanem inkább ezt mondhattuk hogy deliberato animo

Vice Comes uram, ky akkor Ispanunk volt Basó Myhal uram esköt byraya volt, missis et destinatis, quam plurimis suis servitoribus stb.

Illyenekkel, hihető, némelly fitogatni akarta eleinte latinul is tudását, az után, mások is felkapták.

1579ből, ügyvédi hat felelkezés jó elé, inkább egészen magyarul.

A' gyűlés majd Mohiban majd Miskolczon. 1580ban mindent latinul tett fel az akkori jegyző, ki, ugy látszik akarattját követheté.

1581—1592ig a' másod kötetben, csak néhol kerül elé magyar. 1591ből, látható az ügyvédek' felkelésének Bolkayak keresete iránt másolata, Vid. szám alatt VI. beadott e' gyűjteményben: Régibb magyar iratok Borsod vármegye' levéltárában.

A' harmad kötet 1592—1612ig foly kereken, 1592b. Négyessy Pál szolgabíró és Gombos János juratus Assessor adja elé mngyarul, megosztotatási küldöttsége' sikerét. Ugyan 1592ből Kalmár János' nevezetes pere feleség ellen, ki van írva, a' gyűjtemény' 27d. lapján.

A' többi év' folyta is mutat néhol magyart.

A' negyed kötetben 1612—1630ig sokkal több a' magyar, latinnál.

1631—1700 elejéig, az ötöd kötet, elegyes, majd latin, majd magyar.

1700 eleje óta 1702ig minden, csupán latinul.

1792 óta, a' politikai tárgyak magyarul, biróiak latinul. 1807 óta pedig, mindenik tárgy, egyedül magyarul.

Meglett dolgok (acta) között legrégibb, latinul 1270ből van. A' másod 1294ből. Azután 1338, 1364, 1388, 1411, 1438, 1453, 1495, 1503, 1514, 1516, 1519, 1550, 1560 évekből 's ezen innen 1599ig még 10 darab. A' XVIIId. százszakban mindig több gyűlt. Latin nyelven készülvék mind.

Legrégibb magyar irat 1570ből találhatik. „Porkoláb Ágota Nagy Ágoston feleségének nemes biki jószágába, *torwenwel* megnyerés után iktatása Lorantffy Cristoph Vice Ispán által, több tanu' jelenlétében. Mása, a' 15d. lapon.

1583ból vagyon a' másod, Mihály János' végrendelete. Mutatja mássát a' 17dik lap.

A' harmad, 1586ból Dortháni Sofia Bogáti Benedekné' végrendelete. A' 17d. lapon.

Ezekon innen 1589től fogva 1679ig kijegyzettem 43at. Czímeik láthatók, VI. alatt.

Hivatalos életét mutatják közölök a' magyar nyelvnek:

1600. Kassa városából választott bírák' ítélete.

1609. Magóchy Ferencz Bereg és Torna vmegyei főispán, IIId. Mátyásnak felső Magyarországon fővezére ír Borsodhoz.

1609. Gr. Illésházy István nádor' levele Borsodhoz.

1609. Hoffmann György, a' cs. és kir. Szepesi kamara' részéről Kassáról ír ugyan ahhoz, adó' beszédése' módja iránt.

1609. Kis Lukács, folytatja azt Hoffmann György Kassáról Bécsbe mentte alatt.

1633. Szerdahelyi Mihály' esküje, hogy a' királyi eperjesi harminczad' jövedelmére igaz lélekkel ügyel.

1640. Gróf Esterházy Miklós nádor' levele.

1642. Raszlaviczy Ferencz Sáros vmegye' szolgabírája 's Kósa János eskütt, Kuczinban, Sárosban a' vármegye' commissioiából inquisitiót vitt végbe.

Sáros' nemességének, magyar nyelvvel folyvást élését igen mutatja Berzeviczy Mártontól fiához Boldizsárhoz, Hamborkról, Andrásfalváról irt itt lévő 12 levele; így Berzeviczy Lajosé, Berzeviczy Annáé, Pálé, Boldizsár öcscsükhöz 1618—1679. 'S érdekesek ezen iratok azért is, mivel az akkori nevelés' elveit magyar nemes házi életet, rokoni szíveskedést, tükrözik elé, 's így, történet' és romániró vezér' fonalai.

Lemásoltam e' kijegyzettekből egy darabot, első alispán ur pedig 33at véte-tett le, mellyek között hasonmás 5 van, 's kedveskedésül küldötte hozzám februarius' végével 1836b. ns Borsod vmegye' részéről a' magyar akademiának. Minden iraton bizonyítja Okolicsnai Okolicsány János tiszteletbeli főjegyző, eredetiének a' megye' levéltárában létét, azzal összehasonlítását, a' kiadás tehát hivatalos. A' másolók: Novák István, a' leleszi conventnek kiérdemült főjegyzője, és Nagy István vmegyei cancellista.

Csatoltam az ezekből kiszedett elavult szavakat, 's néhány jegyzetemet a' benyújtott VI. szám alá.

Miskolcz városa' levéltára.

Legelső kiváltságos levele van Nagy Lajos királytól 1364b. Ezt megerősítette több későbbi magyar király is, és újabb kiváltságokat adott.

A' legrégibb, fennlévő jegyzőkönyv' táblája' külsejére, irva, 1554, így: Liber annalis juratorum Ciuium Ciuitatis Miskolcz, iudice primario Benedico Nyro Anno 1554.

1554től 1568' végeig készült beleírásoknak azonban el kelle veszniek, mert belül a' legelső lap már 1569beli. 'S ez előtt áll: Hic annalis legum, rerum memorabilium notatarum inuestigatarum atque excussarum in oppido Miskolcz primum scribi coepit Iudice primario Stephano Pap, Anno MDLXIX.

'S kezdődik így:

Gyöngyöfi babo Gasparnak kötöttö kys kalmar ferencz mynd a ket bölöyett az debreczeny kadas mihal adoffaga ky zelwen stb.

Bíró' változása így van bejelelve:

Pap Estuan Byroffagaba walo tylalmak

Ez vallafoz Anno domini 1576.

Pether kowacz fiv Byroffagaba'

znott dolgok Anno 1582.

Folyt ezen első kötet 1724ig, évről évre mindig magyarul, egyetlen egy latin itélettől megválva, mellyre 1696ban találtam. Tárnya az egész kötetnek: valatás, eladás, tilalom, ellenzés (így kiteve a' contradictio), város' rendeletei, ítélet.

Másod kötet 1725—1740. Ebben is minden magyarul, de már latin szavakkal elegyítetten.

Harmad kötet 1741—1756. Városbeliek' honi ügyei magyarul. Másuva küldött, máshonnan jött levél latinul, így, a' kötelezvény Pulszkyval.

Negyed kötet 1756—1763. Egészen magyar.

Ötöd kötet 1763—1768. Hasonlóan.

Ezen innen latin jöve divatba.

Általam kitűzöttek' lemasolását Fodor Ferencz vállalta magára. Kérő sürgetést irtam júliusban 1836 irántuk Tomkaházi Tomka Miklós főbiróhoz, ő ezt Miskolcz városa elébe terjeszté, 's az, Miskolczon nyugalomban élő Novák István-nal iratott ki a' jegyzőkönyvből 10 ívnyit, török pasa levelet 6tot, mindeniket hi-teleseíteté aljegyzőjével Vosicz Ferenczcel, ki úgy küldé hozzám e' gyűjteményt, mint Miskolcz városának kedveskedését. Itt van, VII szám alatt.

VII.

Lépést tettem itt, sz.Kolos' élete' megkaphatása iránt, mellyről báró Luszszenszky Pál ur Kassán bizonyítá, hogy azt ő Fáy János, néhai debreczeni polgármesternél, pergamenre goth betűkkel írva látta, most pedig örökösénél Fáy Alajosnál lehet Emődön. Levelezéseim szerint még nincsenek ott külön szedve a' híres polgármester' gyűjteményei, 's biztatva későbbre vagyok.

Miskolczról azért Gyöngyösön lön figyelmem.

Gyöngyösön Sz. Ferencziek' könyvtára.

(Provincia Salvatoris in Hungaria.)

November' 20dikán vezete abba p. Magócsy István guardian. Rendkívüli hideg miatt, lehetetlen volt benne sokáig keresgelnünk. Igére hát maga tenni azt kikelettel.

'S hoza majus' 3dikán 1836b. hozzám hat régi latin könyvet, mellyekben, mondá, találának magyar iratra. 'S közlé velem azok' kibetűzését is. A' nyomtatványok ezek:

1.

Meditationes reverendissimi patris Joannis de Turrecremata, Cardinalis, posite de ipsius mandato etc. in 8vo maj. Impressum Rome, Anno M.CCCC.XCVIIj. 'S melléje vannak kötve: Expositio misse, Confessionale fratris Jacobi Philippi, nouiter editum. — Summa penitentiae, mellyben német versek is vagynak.

A' könyv' címlapja' eleibe vart két levelen kezdvén a' végig menetelt, mellyeket Gyöngyösön ki nem írnak, a' másod lapon latin rímek közé azok' magyar fordítását is találtam, végén hasonlóan rímekkel, Szűz Máriához. Kiirvák VIII szám alatt. E' számu kötetben a' 6 könyvnek címe, egész kiterjedésében

VIII.

M. T. T. ÉVK. III. 1.

áll, úgy a' magyar beléjek írások' ismertetése. A' 4d. lapon, 9 és 10 szótagú, négyes rimű versezetet lelék, melly, kitetszőleg:

Emlékdal Mátyás királyra.

Az írás kevert góth. Itt van az egész, mai betűkkel.

Nehay walo yo mathias kyrál
Sok orzagokath the byral
Nagÿ dicherethw akoron walal
Ellensegednek ellene allal.

Hatalmassagodath yelenthed
Bechnek hogy warosath the megvewed
Ekes sereged oth felethed
Kyraly zeked benne helhezteted.

Nemeth orzagoth amjkorth kewanÿad
Zent koronához walazthad
Ees nagy sok rezre hassogatad
Magyarÿ wraknak tyztwl mynd te oztad.

Akoron the lel oly igen draga
Theged kewanÿa che praga
Meg herwadoz oth zep zeld aga
Nem kelemethes nekj wiraga.

Terekechtwl nerel ayandokokath
Ne puztythanad orzagokath
Ne kerengethned bafsayokath
Ne fenegedned w chazarokath.

Igekezte wala sok orzagokra
Ees nag hatalmas warosogra
Az vizen alo welencere
Ees benne walo belch olafokra.

laga
Magÿar orzagnak fenes thÿkere
Ees rethenetes baÿnaka
Nomoroltaknak kies hajlaka
Nagh ekessegnek ees the walal oka.

Nagh ekeffege thyzteffegennek
 Nagh batorfaga felelméknek
 Oltalmazoiya magar nepeknek
 Rettenethes lel az lengeleknek

Kyralok kezeth lel the hatalmas
 Ees nagh igekek dyadalmas
 Neped kezeth nagh byzodalmas
 Legh wr istennel mar nwgodalmas.

Évszám, hely, író' neve nincs kitéve, azonban a' versnek 1490ben, mindjárt Mátyás' halála († Aprilis 22d.) után iratását, mutatja legutolsó sora. A' betűk is a' tájattiak. Papirosának 1498b. nyomtatott könyv előtt léte, nem ellenok, férczelheték oda későbbben is. Ha pedig betűit hátrább lehetne tenni, ez akkor másolat. Az utolsó sor eldöntő.

Ugyan e' könyv' végéhez van kötve 33 levél, 's beírva magyar és latin, egyházi művelkedetekkel. A' magyarok:

Ez ymadfagokza walo malaztnak keezefe.

Ez után:

kezdetyk Jefuszol walo týzenewth ýeles ymadfaag kyt zent bzigida
 az feczwlethnek eletthe naponkeeth alazatos ees aýthathos ziwel mond
 wala Elew. Egy ívnyi.

Más öt imádság.

Ismét egy más imádság.

Pal bíró' vallás tétele az őrangyalhoz. ½ ívnyi.

Modus confitendi. De septem peccatis.

Decem praecepta. Oracio pulchra. Magyarúl.

A' dicke Zenth Lelekhez imádság.

Összesen megy ez mind 37 lapnyira. Az írás góth, de könnyű olvasatú.

2.

De continentia sacerdotū. Sub hac quaestione nova Utrum papa possit cū sacerdote dispensare ut nubat. Impressum Nurmbergē: Anno millesimo quingentesimo decimo. Ehhez van még kötve: Tractatus sacerdotalis d' sacramentis. Argentine w. 1555. xij. Góth betűkkel. Compendiosa quedā descriptio vrbis Hierusalem. Viennae. Negyed rétb.

Ezek után, kézirattal van: Anthoni Manicellj Weliterni hymnus in diuū Nicolaum poñt.

Esto tutele nicolae nobis
 Qui tuum festum colimvs, f̃binde
 Esto d̃fensor nicolae rerū
 Disciplōr.

folly ez, 30 sapphói versben, 's a' végén 1 5 2 j.

Következik utána 2 levél, latinnal: Peregrinatio Laureñz Taar, Jegyzések Nandorfejeárvár' megvétele' évéről, mohácsi csatáról stb. De virtute mamortici, receptek: Pokol war ellen, Qui non potest dormire pre nimio dolō capitis. Most jó, három lapon:

LAVS SANCTI NICOLAI PONTIFICIS ES.

1.5.2.9. ENDECASILLABON.

Leg mosth fegethseg 3enth miklos minekünk
 Kyk idnepe es teged tiztelewnk
 leg the 3enth miklos tanwlo iffyak k
 m̃y segedelmewnk.

Az kyk tanofagra neuedbe adathnak
 Es tanofagoth nagyon gyakorlanak
 Beweth te neuedbe eltauoztaffanak
 3enth myklos p̃yfspek. stb.

Igy folly ezen fordítás 31 versben, rimmel. Három utolsója ez:

Segedelmeth twled 3enth miklos en vezek
 Mikor 3ent neuedbe iftennek kenyergewk
 Akor 3ent malaztyat the nekem meg nyerýed
 Hogy teged tiztellek.

Te 3enth neuedbe Pechý ferench 3erzette vala
 Kazary plebanos hog mykoron volna
 Janos kyral volna kenches yo budaba
 Vigfagaba volna.

Eztendeyeth mongýa revideden irýa
 Mind 3enth octauaýa hog mikoron volna
 Ezer ewth 3az hwzon kylencz eztendebe irna
 yo keduebe volna.

'S ezután meg, nyomtatásban még jó: Tabula composita de horis canonicis, — Tractatus de horis canonicis.

Latin és magyar vers papirosa, később köttetett e' nyomtatványok közé, mert némelly betű el van vágva.

3.

Sermones Parati de tempore et sanctis. Góth nyomtatás. Hol, nincs meg. Utolsó levele kiszakadt.

Ebben 4 tiszta lap be van írva magyar imádsággal, de tantája' elhalaványodása miatt alig lehet néhány szót kivenni. A' mi olvasható, 1500 folytabeli karakterű. Negyedrétb.

4.

Aduersus caninas Martini Lutheri nuptias, aduersusque alia ejusdem. Opus fratris Conradi Koellin. Tubingae M.D.XXX. Nyolczadrétben. Mai kerek betűkkel.

Elejéhez van bekötve 2 ívnyi, melyből 5½ levél nyavalyák ellen, gyógyszerekkel beírva. Némellyik latinul, némellyik magyarul. Így:

Vazrol walo oruofagh, kehűnrol, Az kűben kw wagűo, Az kűnek twdeye maűa megwezeth, Contra Corfagh, folyoforol walo orwoffag, Lonak Hereie mekoron megh dagad.

5.

Latin grammatica és szókönyv. Czimplapja nem lévén meg, végéről tetszik ki: Opus precalū dictū Catholicon, a fratre Johanne Januensi ordinis fratr. predicator. Venetiis 1487. In folio. Góth betűkkel. Latin szavak, latinul magyarázva.

Ehhez egy latin magyar szókönyv van kötve, mely A-tól Cilenes szóig foly, 's a' többihez vonalozás áll készen. Hat féle kéz látszik az iráson. Mutat 1600 elejére. Szélen némelly betű itt is el lévén vágva, e' megkezdés később kötetett ide.

6.

Conciones in evangelia et epistolas — e tabulis D. Laurentij a Villauicentio Xeresani collectae. Parisiis 1566.

Ennek 2d. és 3d. levele közé van kötve egy beírt levél, melynek 21d. lapján 1500' vége 's 1600' elején dívott irással Máté evangelioma 4d. fejezetéből a' 18d vers, 21dikig áll magyarul, 's mivel sem Erdősi', sem Pesti Gábor', sem Káldy' magyarságával nem egy, hihetőleg e' kis megkísértést vagy fr. Gyöngyösi Imre vagy fr. Gyulanus Ambrosius tevé, kik nevét, a' tábla' belseje így mutatja:

Praesentem codicem mihi donauit mihi fratri Emerico a Góngies fr. ambrosius gyvlanus Anno dni 1.5.7.5.

Jegyzésben közlé velem a' pguardian, náluk 1532—1595ig kilencz magyar nyomtatott könyv' létét, melyeket hajlandó leszen általi adni a' magyar akademiának, hasznovételre, ha tetszenének. Czímeik VIII. szám alatt láthatók, a' 7. lapon.

7.

Ugyan Magócsy guardian, 1836 július' 29dikén következő könyvnek, mint könyvtárunkban ujonnan találtnak hozzám hozásával folytatta buzgóságát.

BIBLIA, habes in hoc libro prudens lector, utriusq instrumenti nouam translationē aeditam a reuerendo sacre theologie doctore sancte papnino luccēsi concionatore praedicatorij ordinis stb. 1 5 2 8. Kisebb folioban. Nyomtatása mai kerek betűkkel. Sertés bőrrel bevont vastag fatáblába kötve, réz gombokkal 's csattal.

Nevezhetjük, benne lévő régi magyar iratokra nézve Mihály deák bibliájának, mivel hátulsó táblája' belsején ez áll:

Biblia hec fuit Michailis Jrāti In ciuittē Pestien prope Budam existent. Anno 1541. En cefar turcar occupauit sibi domū regiam Budam. Et postea castra multa in Vngaria etc.

Ezen kézhez hasonló irt a' „Genesis“ végénél üresen maradt tiszta lapra keresztelő formulát kincskereséshez magyarul, 's folytatja, Malachiás után üresen talált lapon, hol megint más szabály is van ismét kincskeresésre, ad virgas.

E' kettőtől eltávozó betűvonatokkal találtam következőket, góthosan.

1. Az első tábla' belsején: **Az nehez igeknek magarfagarol mellek az vj testamentomban vadnak a b c zerent.** Grammatikai fejtegetés, miképen lehetne jól magyarul kitenni, theologiai, görög zsidó szavakat. Kár hogy a' B folytatását, C, D, E, F betűket, G elejét kívágta valamelly kíváncsi literatus orv, ment pedig az, látszik, öt levélre. Gtől Zs-ig meg van két levelen 's egy, negyed részen.

2. Sz. Máthé' élete előtt tisztán állott levél' két lapján: **Az Szent Mathe irafa szerent való euangeliomnak summaia zes3 f3ezint, 28 distichon, hexameter és pentameter.** Itt van kettő belőlük, mutatósul:

A3 chriftus születek: Joseph iegefet nem akaria

Elhanni: Meltul tifta f3uzen marad az

A3 chriftuft bolczek keresik szok szentot őlete

Meg Herodes: iofef el futa nem ioue meg.

3. Legutolján két lapon áll: **A3 ollan ighekrol valo tanulsag, mellet nem tulajdon igekben vetetnek.**

Magyarázza, mit jegyez: **Bjn, kñnyer, testwer es töb ezfele ighek.**

Közben itt megint 4 levél van kicsenve.

Ébresztette ilyenekre, úgy látszik, e' kezét, a' könyvben latinul lévő e' czikkely: **Liber interpretationum nominum Hebraicorum.**

Utolsó levél' 2d. lapján van:

4. Az penzöknek nemeiről, mellekel a' reghiek eltenek. Magyarázza, mi a' talent, drachma, stater, mina.

5. A' hátulsó tábla' belsején: Az betegsegekről, mellekrul az evangéliumban emlekezet van.

Harmad kéz irta e' hátulsó táblára a' „Biblia hec fuit“ során felül: 1° 16 14 Pa. 20. Ettől lévőnek látszik, de nomie missa, magyarul a' czímlap előtt, mellynek másod lapján áll: Conventus Gyöngyösiensis Ordinis fratrum minor. reformatorum, Inscriptus Bibliothecae per fratrem Joannem Bárkányi 1662. Szece-niensem.

Hanem, Mihály deák irta-e az 1—5tig eléadottakat, vagy ki, nem tudható, mert név aláírva nincs. Könnyen jegyezhetette fel épen a' „literatusnak“ nevezett, 's akkor 1530 tájról valók.

Érintés Torna vmegye' jegyzőkönyveiről.

IXd. szám alatt adom be, mit erről Martinidesz László, kir. tanácsos és el- IX.
ső alispán által, tudakozásomra Torna vármegye' főjegyzője és levéltári gondvise-
lő Komjáthy Sámuelről kaptam.

Szerinte 1569ből van fenn a' legelső jegyző könyv ns Torna megye' levél-
tárában 's folyt az attól fogva mindig latinul 1787ig. Azonban magyarul van beír-
va több olly tanúvallás, ellenmondás, mellyeket a' perlekedő részek úgy adának be.

1787től 1790ig a' jegyzőkönyvek' nyelve német volt, II. József császár'
akaratjából.

1790beli aprilis' 21dike megint a' latint vevé elő, 's uralkodott ez 1792nek
elejéig.

1792b. aprilis' 3dikán a' magyarnak adatott elsőség, mióta szakadatlanul
azé az, maig.

Komárom vmegye' levéltára.

Bécsi utamban, majus' 8dikán 1836b., minekutána egyik alispán sem volt
a' városon, Nagyváthy Vendel levéltárnok' szíves utasításai szerint így találtam:

I.

Latin oklevelek.

Legrégibb 1280ból. Donatio super Ócs et Terdemes prope Potharasztya. IVd.
Lászlótól. Eredeti, pergamenen.

Ezután 1294, 1301. 1326. 1336. 1397ből. 1400 folytából még több, 1500zé-
ből mindig több.

II.

Jegyző könyvek.

1619nél nem kezdődik elébb. Foly első kötete 1668ig, de híja, 1626—1641-
ig. Törvénykezés, politikai kormány mind együtt, és a' jegyzői nyelv benne la-

tin. Magyarul egyedül olyan tárgyuak, mineműek a' fennebbiek szerint másutt is úgy adattak be.

1622ben jó elé legelőször magyar. Thuri Ferencz' jószága eladását valló levél.

'S még 1622b. Komárom vármegye és a' várkapitánya közt fennforgott kérdések 's feleletek.

1645b. Vármegye' rendelése, mi faluk hány kéve pöst adjanak a' város' sánczai' töltéséhez.

Így jó elé latin közt holmi 1646, 1648, 1650, 1651—2. 1660. 1663. 1666. 1667. 1668b.

1668' egy részétől 1678ig megint nincs jegyző könyv.

Másod kötet 1678—1703. két részben.

Magyar, gyéren, 1679b. 1686ban. 1687ben.

1689. Szundi Balás *megimádtatja* curiájával atyjafiait. Praemonialtatja.

1699. Vármegye' determinatioja, himpellér szabók iránt.

1702. A' viceispán, mint egyszersmind főfiscus, halálos sententiát kér egy gyermekét ölt asszonyra.

1703. Hús limitatio.

Harmad kötet. 1694—1725.

Évszámaiból kitetszik a' hánytvetett régi beköttetés. Magyarul:

1700. Vmegye' determinatioja, az asztalosok iránt.

1701. Tilalmaztatások, több familia' részéről.

Azon szóval az Inhibitio.

1709. Dicalis összeírás' módja, 's eskü' formája.

1712. A' városi nemességnek Komárom városa' polgárságával dolga.

1713—1725. Mindenik évből tilalmazások.

1715. Reformatusok' protestatioja, Cserko plebanus, jesuita superior ellen ki őket eltiltotta iskoláikhoz adakozástól.

1724. Gróf Esterházy József general major, Komárom vmegye' főispánja' 's Curiae magister' beszéde a' Rendekhez, restauratio' szüksége felől, mivel eddigi alispánjuk, Szluha Ferencz, báróvá lett, 's az udvari cancellariához referendariusnak ment.

Negyed kötet. 1726—1738.

Csak protestatiók 's már nem tilalmazás szóval benne magyarul.

Ötöd kötet. 1738—1757.

Egyedül Sajghó Benedek, sz. mártóni főapát' köszöntő beszéde, magyarul, Sept. 26d. 1751b. midőn gr. Nádasdi Leopold Florian, cancellar, örökös főispáni beiktattatása volt.

Hatod kötet, a' tizenötödikig, 1758—1792.

Novemb. 8dikáig mindent latinul mutat.

Köz és kis gyűlési jegyzőkönyveit a' megye 1792b. nov. 12dikén kezdette meg csupán magyarul, akkori alispán' Bajcsi János' beszédére, példaul hozván ez

elé más megyéket is, kik a' magyar nyelv ezutáni el nem enyészhetése végett jegyzőkönyveiket azon indíták meg.

Törvénykezések 1829 óta vitetnek magyarul.

III.

Ülési iratok (acta).

1637ből a' legrégibb, latinul. Magyar pedig 1683ból. Ez: gr. Esterházy Pál nádor' levele a' megyéhez, mellyben a' nemesség' felülését és mezőbe szállását parancsolja, Sárvárról.

1684től fogva 1696ig 16nak czímét, tartalmát irtam ki X számmal, így: Komárom vármegye' levéltára, beadott jegyzékemben, hol az ide tartozók bővebben állanak. X.

A' 16 között gróf Esterházy Pál nádortól még 9 levél van, 1685b. ugyan az, meghagyja Komárom megye' Rendeinek, hogy a' német katonaság ellen, expensák, vecturák, excessusokra nézve minden panaszkodást latinul tegyék írásba, hogy I. Leopold ő felsége' eleibe úgy terjeszthesse.

Említem még itt 1689ből Pest vármegye' levelét ex generali congregatione in oppido Losoncz celebrata, Komárom vármegyéhez, komáromi kereskedők' dolgában; és 1691ből Győr vármegyéét, közgyűléséből.

Csudálkozám e' magyar megyében régibb nemzeti irat' nem találásán, minőt pedig itt azért is reméllék, mivel Komárom' szűze mentnek diadalozza a' helyet Töröktől, a' baromi tapodótól.

Elégett a' megye' levéltára, mondá Nagyváthy Vendel, 1694 előtt, és pedig Komárom vára' akkori parancsnoka Zámori gyujtatta volna fel. Csak hagyomány ugyan ez, de azon alapszik, mivel ellene, a' vármegye, 1694 előtti bejegyzés szerint igen sürgette perét, noha, miféle perét, világosan kitéve nincs. Hanem erősíti e' mondaníyt az, hogy később meg épen a' vármegye irt a' felséghez, kegyelmezne meg Zámorinak, mivel a' kárt, úgy se lehetne már megtéríteni.

Semmit sem irtam, irtam le itt, mert előbb a' ns vármegyéhez kell engedelemért folyamodni, régibb határozata szerint. Akkor szíves eljárását ajánlá a' levéltáros. Jónak tartanám e' folyamodást, mivel némelly elavult szóra, saját tájékoztatásra akadtam olvasás közben, Esterházy Pál nádori és mások' levelei pedig az akkori nemesi felüléshez, katonatartáshoz nyujtanak világító adatokat. És ez utóbbi tekintetéből szükség volna lemásoltatni Iső Leopoldnak, 's az udvari magyar Cancellariának is itt lévő több latin válaszait, rendelményeit. Historiaiak.

Szabad kir. Komárom városa' levéltára.

Amtman József város' főbirája tétette előmbe a' mik itt vannak, Rauch József levéltárossal.

1277ből szól legrégibb okirat latinul Komárom' szabadságáról: Thomas Banus eximit hospites de Komárom a judicio Castellani arcis, et Comitibus Curialis de Ko.

marom, utque propriis iudiciis pareant, sub iisdem litigent, nihil praeter dimidium fertorem ab una mansione seu curia in signum terragii solvant disponit, neque ad labores rusticanos quocunque nomine nominandos compellantur, mandat. Datum Comaromii, cum sigillo pendentis:

1307 és 1388beli kiváltságos levélben Komárom, regia civitas, nevü.

Az elsőbb szerint német gyarmat elegyíteték ide is már 1277 előtt, hanem azt itt a' többi magyar lakos és táj, magába olvasztá. Mert a' törvénykezési jegyzőkönyv, melly 1587től 1596ig folyólag mint legrégibb fenn van, mindent magyarul veve fel. Néholi németes magyarsága, mutatja ugyan a' német eredetü jegyzőt vagy ügyét beadót, hanem, már folyvást magyarnak érzé magát.

1587ből aprilis' 1sőjén a' jegyzőkönyv így kezdődik:

Czapatta Ferentz pöri le nem szalhat ezért hogy ninnen hele...

1597—1603 végéig, a' mi lehetett is, nincs meg. 1604b. kezd elé jöni latin nyelv, a' magyar között, 's így, 1642ig, hol a' IVdik kötet végződik. 1607—1615ig, 1625—1632ig hézag.

Az Vd. kötet, VIInek bezártáig 1643—1686. majd magyart mutat többet, majd latint.

1673—1680ig, a' VIIIId. kötet többnyire magyar. Látszik itt is a' rendetlen bekötötetés.

1681—1710 mint a' XIId. kötet' végéig, latin több a' magyarnál. És amaz mind inkább feljül kerekedik.

1832nek janarius' elsején kezdetett a' politikai jegyzőkönyv csupán magyarul. A' törvénykezési attól fogva is, latin vagy magyar, ki hogy perét kezdi.

Ide küldött levelezések között, legrégibb van 1606ból. Hans von Molor' német levele, mellyben a' várost I. Rudolf király' hűségében maradásra bízta.

1612ből Gróf Hochkirch' levele németül.

Legrégibb magyar csak 1628ból van. Gr. Esterházy Miklós nádor Devecserből irt Komáromhoz.

A' másod 1630ból Nagyszombat városa' levele Bárá Kolonics Erneszthez, Komárom vára' fő kapitányához.

A' harmad 1634ből ismét Esterházy Miklós nádoré Höfleiből.

Ezen innen kijegyztettem több közül 1701ig 20nak czimét, mellyek' sorából következők mutatják mind e' város, mind más városok' magyarosságot.

1650. Wesselényi Ferencz nádortól 3 levél.

1668. Gróf De Souches Lajos komáromi várparancsnok ír Bécsből.

1668. Galgóc város' birája Komároméhoz.

1679. Sz. kir. Pozson városa Komáromhoz.

1680. Trencsin sz. kir. városa, ahhoz.

1691. Székesfejérvár sz. kir. városa, és

1691. Győr városa Komáromhoz. Ezeken kívül, gr. Pálffy Pál', gr. Nádasdy Ferencz', gr. Forgách Sigmond', gr. Csáky Pál', Jaklin Balás püspök', gr. Esterházy Pál' levelei.

Leirattam Nagyszombat', De Souches', Galgócz', Pozson', Trenchin', Jaklin', Székesfejérvár', Győr' levelét Zuber János cancellistával, 's megküldé Rauch József levéltárnok bizonyítva, hogy a' másolatokat, eredetiekkel összehasonlította. Kaptam az után Komárom városa' szabadítékairól szóló 49 okirat tartalma' eléadását Amtman József főbírótól, ki, hazafiulag vette kérésemet a' legrégibb magyar jegyzőkönyv elejének lemásoltatására nézve is. Vannak ezek mind XId. szám alatti e' gyűj- XI. teményben: Sz. kir. Komárom városa' levéltára régi magyar iratokra nézve.

Két régi magyar irat Bécsben.

Egyik: Szent Sónia asszony által Istenhez fohászkodás. Hat sornyi 's talán csak eleje. Írása 1400nak legutoljára vagy 1500nak mindjárt elejére mutat. Leghívebb hasonmását, szerencsés valék gróf Festetics László urtól, társaságunk' egyik alapítójától, barátság' emlékéül kapni, számomra. Azonban itt is bejelentem.

Kedveskedett, eredetijével a' tisztelt gróf ő mlgnek Kresznerics Ferencz, halála előtt néhány héttel, ilyen okból. A' gróf, Kresznericset kívánta kinevezni keszthelyi plebanussá 's azzal járó apáttá. „Sír felé hajlom már, felele az öreg tudós, nem fogadhatom el, de hálám' jeléül vegye tőlem méltóságod e' régi magyar nyelv' szakadékát, mellyet, felgyengédítve azért küldök gyűjteményim közül, mivel Keszthely udvari kápolnája épen Sz. Sóniáé.“

Másik: Gochyt Janos, saros warmegyébe, egy soltiz házhelyét adja, hozzá tartozóval együtt Kendy Istwannak zalogba tyzenhat foryntban, Szent Imrén, 1515.

Jutottam ehhez Jászay Pál, mkir. udv. cancellariai conceptualis practicans, szabolcsi táblabíró által, ki le is irta Gochyt-Szentimrei Károlyi László udv. cancellariai conceptualis practicansnál lévő másolatából; ez pedig több régi magyar iratnak is ajánlotta közlését nemzetsége' levéltárából, melly Pinczen áll Nógrádban.

Megemlítem Gévay Antal levelező tagnak, a' császári udv. titkos levéltárban sok török pasa' magyar leveléhez jutását is, mellyeket azok Magyarországról a' Bécsben lakó magyar királyokhoz irtak.

Káptalani levéltár Pozsonyban.

Egy végtében, ezen, Bécsből visszatértemen, M. Gróf Teleki József ur elől-ülönk' helybenhagyásával, ezt is megvizsgáltam, meg Pozsony vármegyéét, városáét, itt a' franciscanusok' könyvtárát, 's Korompára tett utamban Nagyszombat városa' leveleit.

XII. és XIII. számmal adom be a' pozsoni káptalannál találtakat, ekképen XII.XIII. czímezve: Régi magyar iratok a' pozsoni káptalan' levéltárában.

A' XIIId. számuak' kikeresésében magam jártam el, a' XIIIakat Gyurikovics György levelező tag szedte ki a' jegyzőkönyvekből. Velem a' meghányáson jelen, Döme Károly örkanonok 's társaságunk' tiszteleti tagja volt buzgósággal majus' 31kén egész nap a' káptalan' levéltárában. Eléadta Kaszay József káptalani jegyző azon táskákat (nevök itt capsae), mellyekben, az elenchus, osztályok, levelezések, vég-

rendeletek, vallatások, kisebb széki iték' létre utasított, mert hogy donatiót, mandatumot, felsőbb széki ítéletet tartó táskákban magyarra lelhetnénk, sem az őrkánok sem a' jegyző nem hívé, — 's tapasztalásomnál fogvást, azokat én sem sürgettem.

A' jegyzőkönyveket külön magamra hagyatva forgattam meg Kaszay Józsefnél, hol vagynak; más izromban, nevesen I. Ferdinand' hűségére mondott esküért, ott, az egész levéltárbeli gyűlemény' tartalomsorait is.

Kevés magyart horgozhatánk ki a' sok latin' özönéből, mellyek' számát nem tudhattam meg, mert összevetve, nincs. Mellyik, legrégibb a' latinok között? azt sem mondhatom el lelki esmérett, bizonynyal, mikép pedig illyes körül is eljárni kell, mert a' tartalomsorokban nem évszámrendben állanak, hanem tárgyaik és a' helyekre nézve, mellyeket őrzének. 1098ról találtam én ezt: Fassio Dominici et Stephani de Záz super terra Záz et Vatta, coram capitulo Posoniensi, 's a' káptalani jegyző azt felelé, hogy hihetőleg ez a' legrégibb.

És, mivel 1200, 1300, 1400 folyama' éveiből szintűgy dől elé a' latin irat, hajdani nyelvünk' ismertetésére mennyit lehetne itten találni, mert Pozsony városától megválva, Pozsony vármegye magyarabb volt a' mainál, hanem a' világi rend világosítatlanul áll, illyen pedig rabja, idegen nyelv' szellemének.

1527beli a' legrégibb magyar itten, a' mit így találhattam. Eskü az, mellyet Imre hg' napján, Székesfejérváratt I. Ferdinand' koronáztatásakor, elmonda hűségére azon 12 egyházi fő, 's 31 országzászlósa és nagyja, kik' nevei annak aláírják. Elől latinul áll, magyarul az után, 's így is, nyilván azért, mert bizonyosan nem értette volna mindenik, mit veszen lelkére latin nyelven. Fenn ezt, az ugy nevezett Farkasianum protocollum tartotta, melly Kaszay József' szállásán van. Kiírtam betűről betűre magam, mert ehhez vetve, több helytt hibás írásu Kováchich' kiadása (L. Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros celebratorum Tomus III. Budae 1801. pag. 122—123), honnan itt valamelly hiteles jegyzőkönyvben létét tudám 's tudtam Borsod vmegye' levéltárából. Kivette volt Kovachich, Cornides és Wagner-Jankovich kéziratai közül.

Tulajdonképen a' capsákban, mellyek Sz. Mihály' tornya' jobb felében függenek, legóbbnak leltük:

1565ből Gál János' pere Farkas Jánossal.

Ez után akadt elé:

1566ból Olgyai György Itélőmester és Bessei Farkas Mihály között folyt perben hozott ítélet' mássa, mellynek végén ez van: Concordat cum originali, Michael Literatus Lyndwen juratus notarius comitatus Posoniensis ad fidem suam manu propria.

Ezen innen, 1599ig 7 darabra akadtunk évszámmal, e' nélkül kettőre. Levelezés, végrendelet, esketés tartalmuk. Az évszamosok' hiteles másolatai Kaszay József által, olvashatók XII. alatt.

A' 17dik százszakból 's 18dik' elejéről csak egykét táskabeli csomókat bontottam fel, szemlélésül, terjedett-e itt is a' magyar nyelvvel élés. A' 10d. táská'

7d. csomójában e' czimmel: Acta diversa Secularium, igen is már több van, 's adatul szolgál a' nyelvnek országgyűlési tanácskozásokban divásához, a' veszprémi püspök', Veszprém vármegye', Győr és Esztergom 's Pest, Pilis, Zsolt vármegye' súlyainak oda magyarul terjesztése, így több magánosaké, mellyek itt vagynak évszám nélkül ugyan, de, hivatkozván egyike az 1625b. volt országgyűlésre, kerülhettek talán, vagy ez, vagy 1630beli eleibe.

Az elébb latinul feltett vallomások is, most már magyarul fordulnak elé.

Ugy van, 1714—1719 között Amade Magdolna, gr. Nádasdy Pál, Botthyáni Franciska', Nagymihályi Petronella', Esterházy Mária' végrendelete, minél fogva magyar nyelven folyt még ekkor a' társalkodás, főnemesség' házaiban is.

Rákóczy Juliánna', gróf Aspremont' hitese' három rendbeli ellenmondása, év nélkül van, 's nem saját aláírással.

Káptalan' könyvtára.

Góth betűs 17 kötetet forgattam végig, mellyek közt 1300, 1415, 1505beli kézirat van, egyikben sem találtam magyar írást.

E' cziműben: Stella clericorum, latin-német szókönyv, ebben pedig: Liber concionum, latin-tót áll.

Régi Missale-t, Kaszay József tizenhármát vizsgált meg, ő sem vala szerencsésebb.

Még is a' káptalanhoz tartozó jegyzőkönyvek.

Gyurikovics György levelező tag vizsgálta meg ezeket, 's a' VI. nagy gyűlés' határozatánál fogva, elvégeztette az általa 1549—1579ig kiszemeltettek' lemásoltatását Kaszay József jegyzővel, maga pedig az eredetiekkel összehasonlításáról teve bizonyosságot. Összesen 22 darab. Én kiszedtem belőlök az elavult szavakat, kifejezéseket 's jegyzéseimmel együtt eleikbe kötöttem XIII. szám alá.

Több neves, közöttök. Magyar kereskedők' adósleveleik bécsieknek. Így, vallja magát Kadas Illyes warady, adóssá lenni ez Tyztelendew Wramnak Hans von Aych Bechýnek, 1550ben, Mezeo Ferencz barathj, Lewin Marbnak beczen lakozónak 1560b. Feoldessy István és Bornemizza Josa nagzombatyak Hans Mandernak Bechý polgárnak marha árrában 1575, 's 1576b.

Chuzu Magdolnával Hathalmy Peternewel haza adasakoron (férjhez menttekor) ezeket attak Romanffalwan 1549b.

Petheopolyai Thýwkowyth Horwath Ferencz egri kapitány végrendelete 1573b. Paxy Annaé az nehay Dersffy Farkasnak meghagiot Ezvegie 1575b.

Moson vmegyében Oroszváratt és Rajkán lakott nemesség és a' Pozson megyei között magyar nyelv' írásbeli divatát mutatók.

Nagy Márton' protestatioja, azért, mivel Pyspekyben nemes curiájából Körmeny János diák, fegyeres kézzel verte ki, 1578b. hasonmással vétetett le.

Pozsony vármegye' levéltára.

Egyik alispán ur sem lévén a' városban, szívesen látott Olgyai Olgyay Gáspár táblabíró 's levéltárnok.

1579ből az első jegyzőkönyv. 'S elejétől 1806 bezártáig a' jegyzői nyelv latin volt, 1617—1671ig hézag van.

A' protocollum casuum criminalium 1714 óta, magyarul vette be a' vallo-másokat.

1807b. kezdetett a' megye magyar jegyzőkönyveket.

Az irományok, acta között, legrégibb magyarnak mondá a' levéltárnok

1677ből Szelephényi György érsek, mint helytartó' levelét a' vármegyéhez, mellyben tiltakozik, hogy Latos Zsuzsánna' perét a' megye hagyná abba, mert az, szent szék' elejébe való.

E' kívül 18at jegyzettem ki 1683ig, a' nyelv' hivatalos keletét bizonyítót. Illyen:

1679. gr. Pálffy Miklós főispán' levele az iránt, hogy ülésre betegsége miatt nem jöhet. A' jegyzőt Mednyánszky Jónást, nevezi mesternek, mivel egyszer'smind Itélőmester is volt.

1679 és 1683. Szelephényi György érsek' levele.

1679. Komárom vármegyéé, hogy Pozson megye is küldjön embereket, a' dunai *kelők* megigazításához.

1679. Az alsó korompai birtokosok' kölcsönös egyezése, jobbágyaik' szolgáltatására nézve.

1680. Gubasóczy János nyitrai püspök' levele.

1682. 1683. Gróf Esterházy Pál nádoréi.

1682. Bazin sz. kir. városa' tiszti levele Pozson vmegye' alispánjához Mednyánszky Jánoshoz.

1683. Nyitra vármegyéé, stb.

Ezekkel meg kellett elégednem, mert, régiség úgy sincs, mondá a' levéltárnok, és mindennek összevizsgálása, felette sok időt kívánna, hanem midőn a' levéltár, szárazabb helyre vitetésekor újonnan rendeztetik, utána lát maga, addig is azonban kikeresi a' mit lehet.

Legkészebben másoltatá le ezen lelkes hazafi, vármegye' cancellistáival az általam kikértteket, egybevetette másaikat az eredetiekkal, 's aláírva kaptam junius' 12d. 1836. huszonnyolcz darabot, kedveskedésül e' ns megye' nevében, a' magyar akademiának. Érdekesek a' nemesség' felkelése és katonaság' akkori tartása' minőségéért. Beadom mindeniket XIV szám alatt, így czímezetten; Magyar iratok Pozsony vármegye' levéltárában.

XIV.

Hogy Pozsony' megyéje is felvevé magyar nyelvét hasonlóan a' 16dik száz-szakban, kitetszendik Nagyszombat' levéltárából, 's mutatja 1566ból, fennebb a' pozsoni

káptalanban idézett irat, melly szerint épen e' megye hozott ítéletet magyarul Olgyai György' és Farkas Mihály' perében. Vagy eltévedtek tehát a' régibb magyar oklevelek, vagy később akadnak elé.

Szabad kir. Pozsony városa' levéltára.

Vizsgálgatásokat tettem benne majus' 29d. és junius' 12dikén 1836b. a' szerint, ahoggy Lang Károly első aljegyző holmit eléadott, mivel a' levéltáron sorban végig mennem, teljes rendben nem léte miatt, lehetetlen volt. Így revé által az aljegyző, 's rendbehozásán mostan törekszik.

Melly évből, 's miféle magyar iratok volnának itt, arról tehát nem is szólhatók. Lehetősök valószínű, mert idézém fennebb Pozsony városának 1679b. Komáromhoz magyarul küldött levelét, 's hallám, hoggy Oláh Miklós primás' magyar leveleit különözék ki többekével együtt a' levéltárból, néhány évvel ez előtt, midőn növekedő acták' számára helyet csináltak. Igérte Lang Károly az utána látást, de még semmi válasza 's küldeménye sem érkezett hozzám.

Kijegyzém addig:

1. Pozsony városának legrégibb kiváltsági levele III. Andrástól 1291ből van, melly a' még régebbeket erősítette meg, mivel azok, 1271b. elégték, midőn Ottokár cseh király Pozsonyt elfoglalá. Sok helyen olvashatlan e' fenn lévő is, vízben este miatt. Pergamenen.

2. A' városnak, Mátyás királytól kiadott szabadítéka, teljes erőbe állíta minden előbbi. Ez igen jól megtartott gyönyörű oklevél. Két első sora, aranybetűkkel, függő, pecsété igen tiszta metszésű 's taller nagyságu aranya, mellyen van, nyomhat 30—40 aranyat. Pergamenen.

3. Hunyadi János gubernátortól a' városhoz írt latin levelet 1446—1455ig 17et mutatott elé az aljegyző; mint már nem gubernátortól 1457ig 3at.

4. Hunyadi Lászlótól 8 latin levelet, mellyekben magát Pozsony vármegyei főispánnak írja. (Szóla erről Gyurikovics a' Tud. Gyűjteményben 1836.)

5. Mátyás királytól 50 latin levelet, 's van még ilyen több is.

6. Ugyan Mátyás királynak Pozsony városához németül írt levele tizenhárom darab volt kezemben, 1473—1487ig.

Van itt német levele III. d. Fridrik császártól is több. Láttam az 1455belit. História szerint 1474b. indíta III. d. Fridrik hadat Mátyás ellen, 's ez, hihetőleg simogatásból irogata németül is a' német Pozsony' végvárosához.

7. E' város' jegyzőkönyve 1440ből van fenn, németül kezdve, 's ugy folytatva, maiglan. Latint csak ott vettem észre, 1693ig forgatott 15 kötetében, hol az ügy polgár és nemes között forog.

Lang szerint, 1830 óta válaszol Pozsony városa, hozzá magyarul menő levélre hivatalosan magyarul, latinra pedig latinul.

Bővebben szólok ezekről XV. szám alatt benyújtott jegyzékemben.

Sz. Ferencziek' könyvtára Pozsonyban.

S. P. Francisci provincia Hung. S. Mariae nuncupata.

Kinyittatta p. Aloysius Weidhofer, guardian. Velem volt p. Zenobius Béress Consultor 's provincia' könyvtárnoka, majus' 29d. és 30dikán 1836., ki, készséggel vala, de bizonygatá, hogy magyart semmit sem találunk. Tudtam azonban már, imádságnak Jézusról 15nek itt létét 1520ból Szalay Ágoston mkir. udv. cancellariai conceptualis practicans' egyenesszívűsége szerint. 'S a' kezembe véletlenül vett legelső latin nyomtatvány az vala, mellyben azon imádság, a' végéhez kötött papirosra írottan áll, így:

Keztetűk Jefufrol walo tűzenewth ýeles ýmadffagh. — foly 10 levelen 's ¼ lapon. Utolján: In anno eiusdem incarnationis dom̃i 1720 (1520). Írása tört goth, igen tiszta.

A' nyomtatvány' czíme: Breuiariū praemōstratē. Szczad rétben, évszám és sajtóhely nem találtatik. Ugyan ennek végén, az említett 15 imádság után, más imádságokat lelék 11 és ½ levelen, illy kezdettel: VALAKI KEVTKEZENDEW ymachagokath az yefufnak fezewletnek elötte megh mongýa heth pater noster al ees annýe aue mariaual terden alvan, ez ember wal harmýnc keth ezer eztendeűg walo bwchwth, mel ymachagoth negyed Innocentius papa megh confirmalth az vag megerőffýtheth. Utolsó soruk után van: Supra notate orāōnes ad laudem summi crucifixi Dei nec non ejus genitricis illibate ki van vakarva finite vero sunt anno domini millesimo vigesimo et quingentesimo.

Következnek más imádságok, igen elrángatott vonásokkal 11 levelen, talán apácza' kezétől, 's antiphonák.

Összesen e' három rendbeli imádság, 4 ívnyi.

Megforgattam itt 25 kötet kéziratot, mellyek: Postillae, Sermones, In Psalmos, Conciones scripti 1882 (1452) Expositiones in sacros sermones, Concionator stb. czímmel vannak latinul, de magyar írásra, benne nem akadtam. Siker nélkül nézék egy 1459beli Missale-t is.

Latin-német szótárt, lelék, A—L betűig írva, hol kiszakadt. Van, évszám nélkül kötve, egy más kézirathoz, mellynek ideje: M CCC LXXXXjo.

'S megemlítek még kétféle itten találttat is, ámbár nem ide tartoznék:

1. Terentii Afri Comedie (6) papirosra írva. Végén: Caleopius recensuj finis 18 62. 1ma Octobr.

2. Cirylli manuscripta. Pengamenre igen szépen írva. Kötve fatáblába, kapcsa réz. Első táblája' belsején ez áll: Hunc libellū qdam captius hun-

garus liberatus e turcica captivitate Buda: ibidem dñi sēl debuisset bibliothecam regiam purgasse, hunc clam etulit, et R. Comarenj Mģfco Ernesto a' Kolonicz Supřo Capitaneo obtulit. Ille autem parcho ibidem germanicae et hungaricae Ecclae Michaelj Ladislao Lonj đđt 1631 18 die Nov.

Többet és régibbet hívek itten lelni, mivel már 1280b. magyar parochiára szálltak az ide IV. László által a' marchfeldi győzelme után alapított Franciscanusok, mi, Pozsonnak is hajdanban magyarabbságát mutatja.

Bővebb jelentésem ezekről XVI szám alatti jegyzékemben látható.

XVI.

Szabad királyi Nagyszombat városa' levéltára.

Köszönettel kell említenem itten Berzáczy János város' főbirája' kedvezését. Jelenlétében adta előmbe Kaiser József aljegyző a' város' jegyző könyveit 's Ursényi Mátyás, levéltár' registratora az irományokat, junius 2d, 8d. 11dikén 1836.

A' magyar nyelvnek, ha nagyon régiségeire nem is, de 1550 tájától fogva 1720ig hivatalos divatában voltára nézve, itt ugyan sokat leltem. Annak előadása között, egyéb itten találtakat is megemlítek.

A' szláv népnek e' tájról eltolásakor számos magyarság szállá meg e' róna földet, 's ada később telepének Szombathely nevet. Romjaira-e, vagy magyar lakosai közé, IV. Béla német gyarmatot hozá, 1238b. költ 's itt meglévő kiváltsága szerint: „Cum in Comitatu posoniensi, szól, locus qui dicitur Zumbadhel, hospitibus congregandis aptissimus videatur, ciuibus in eodem loco residentibus, et qui in posterum venire voluerint, talem concessimus libertatem stb.“

A' különben is e' tájatt maradhatott kevés tót nép, sokasodék pedig majd, midőn Ottokár cseh király 1271b. Nagyszombatot sőt Nyitrát 's Győrt is elfoglalt fegyveresen. A' Hunyadiak alatt folyt husszita háborúkból meg cseh had' maradványai nevelék az itteni tótságot, így a' Dobzse Lászlóval Nagyszombat felé jött kísérség.

Ennél fogva találtatik e' levéltárban német, tót, magyar nyelv' folyama, mellyek felett a' korszellem különösen a' latint uralkodtatá. Jegyzőkönyvi és így a' város' hivatalos nyelve azonban tót egyszer sem lett, hanem másunnan ide levél azon, több érkezett, és nevezeteseiktől.

I. Jegyzőkönyvek.

A' legrégibb 1394-en kezdődik: Anno incarnationis dñi MCCCXCIII-to. Címe: „Conscriptum perceptorum debitorum ac distributor. Civitatis Tyrnaviensis. A' polgárok' vagy városfelek' nevei benne magyarok és németek, a' beléírás 1394 — 1400 között nagyobbára német, azon innen latin. 1417ben megint német, illyen, 1421-ben, 's a' XV-dik százszak' vége feléig sok, csak németül van. 1500-zal

latin nyelv kezdődik, már nem szegletes, hanem kerek betűjű írással. 1507-ben megint német, majd mind csak latin 1530czig, melly ezen első kötetet végzi. Magyar városfél' dolga tehát itt is latinul jegyeztetett fel; németé, a' német notarius által saját nyelvén, mint Kassánál 's ugyan az ott eléadott okból. Tót népről, nyelvéről egy szó sincs.

Még is mutatnak itt, ezen jegyzőkönyv' időköreből, Mátyás királytól 1481b. épen Nagyszombatban kelve, a' bíróhoz tót levelet: „*Commissio propria dni Regis formulával*; János váradi püspöktől pedig hármát; egyiket u. m. Iglóból 1486. Másikat Bécsből 1488. Harmadikat Budáról 1495b.; de minekutána ezen János püspök csak a' cseh-morva születésű Joannes Pruis de Rostana lehetett, kivel Mátyás, Bonfini szerint: „*boemicis rebus administrandis hoc potissimum adminiculo et moderatore utebatur*“, 1490b. cselszövevei után már letette hivatalát 's Olmüczben franciscanussá lett, kétségem támad, míg e' leveleket fordításban és okleveles jegyeik' ígért hasonmásaival nem kapom, addig felőlek csak melleleg szólok, 's itt egyedül azért érintem meg azokat, mert mutatak, a' mire pedig lelek, híven eléadnom tisztemben jár. Igazoltathatásuk' esetére is azonban, előre látható, hogy Mátyásnak vagy politikája iratá csak a' tót levelet, mivel a' Csehnek, koronájaért, kedvezett, vagy a' morva Pruis, püspök cancellar, saját nyelvére, kéje szerint tevé a' parancsot.

A' jegyzőkönyvek' II-dik kötete 1555től fogva 1564ig foly, a' közben esett 1530 és 1554 közötti időről semmi sem lévén.

A' városnak ekkor egészen megmagyarosodottsága következőkből tetszik ki:

1. A' városi tisztségekben volt 22 személy között, az 1557beli jegyzőkönyv szerint, német nevű 6, tót 1 jó elé, 's ezek magyarul mind tudtak. Mert:

2. Pozson vmegye, a' körülbelől volt főbirtokosok, vitézi renden lévők, várnagyok, udvarbírák, távol levő városok, asszonyok, Nagyszombat városával legfőképen magyarul leveleztek már, Lessenpronth, Linder Sebestyén nevűek' biróságában is.

3. A' várostól 1557b. külön kérte a' kevesebb németség, hogy a' plébános német concionatort tartson.

Egyébiránt a' jegyzőkönyv e' másod kötetében a' notariális nyelv egészen latin volt.

1559b. jó elé említés a' három nemzetről, 's mindenik megkíváná, hogy a' tanács' tagjai közé magyar, német és tót választassék bizonyos számmal.

A' III.d. kötetet 1569től 1578ig folyt évek tölték meg. Latin ugyan itt is a' bejegyzés rendszerint, hanem e' mellett a' magyar kétszer fordul elé, teljes hivatalságában: U. m.

1574b. Statuta communitalis trium nationum, sexaginta virorum, mellyeket XVII. be is adok XVII szám alatt.

1574b. Judex et Jurati cives irnak magyarul Nagys. Bánffy Lászlónak Szabó Dénes' adósságában. 'S ezeken kívül magyarul van még:

1573b. Zuemer János' biróságában: Horváth György holmijeinek összeírása.

1574b. Arlay Tamás' javainak összeírása.

A' IVd. kötet 1593—1596 közt, melyben a' magyar nyelv már sűrűbben foglalta el a' latin' helyét.

1593b. Egy vallatás Eötvös Mátyás' részére.

— Egy más, Mészáros Miklós' részére.

1594ből Összesen 16 féle vallatás, és németek' dolgában is magyarul.

1595ből 17 féle vallatás.

1596ból 8 tárgy van magyarul.

Vdik kötet 1595—1607. Minden latinul.

VId. kötet 1604—1609. Látszik az elhibított kötés. 1604ben, 4 féle vallatás magyarul, 's a' latin között egyéb tárgy is, több féle, magyar nyelven van.

1625b. a' város' rendelkezését megint csupán magyarul adták ki így: **Az minemio statutumot vegezet az Nagi Zombatý nemes keossegh az nemes tanachial rendszerint így következik.** *Látható másolata XVII szám-alatti beadásomban.*

1627től fogva 1682ig nincs jegyzőkönyv. Elégett.

1683b. Tököli Imre beveszi Nagyszombat városát, az ahhoz küldettek' beszéde, az erre nyert felelet, 's az annak hűségére esküvés, magyarul áll a' jegyzőkönyvben. Tarta ez idő julius' 19dikétől aug. 28dikáig. *Látható XVII alatt.*

Azon innen, minden, latinra fordult. IId. József' idejében 1788tól 1790ben aprilisig németül vitetett a' jegyzőkönyv. Azután latinul, 's így foly maig.

Választásokkor a' három nemzetre ügyelés 1746 óta nem áll. A' sok veszekedést akkor királyi biztos gr. Batthyáni Ádám szüntette meg.

A' város' legrégibb telekkönyve külön, 1569ben kezdődött 's folyt ennek kötete 1586ig. Eladás, revés, adósság ebben majd latin, majd magyar, majd német nyelven áll.

1570ben kerül elé legelőször magyar. Ez, Olasz Máté' szerződése Ádám deákkal.

1571b. A' szombati bíró és tanács, Latkóczky Mátyással szerződik, hogy neki mint notariusnak szolgálatja fejében házat veszen. *Látható XVII szám alatt.*

1572b. Kemény András 25 ftot veszen fel kölcsön.

1573. Bornemisza Ferencz zálogot ad házára.

1585. Peedi Péter' egyezése.

1715ig azután a' telekkönyv nem külön vitetett. Azóta ismét igen, de magyar benne már nincs.

Az említetteket, még többel együtt, Kaiser József aljegyző írta ki e' jegyzőkönyvekből kéresemre, 's másolataikkal a' társaságnak kedveskedni kíván.

II. Irományok. Acta.

IVd. Bélának 1238beli fennemlített szabadítékán kívül, 1290ből van: Andrae Regis confirmatoriae Stephani Regis de anno 1270, ut ciues de Tyrnavia et

hospites ad eandem ciuitatem spectantes a vineis in terrenis nobilium justos cibrios et duos denarios dare et dependere obligentur.

A' városnak szőlőművelési iparágát mutatják a' XIV és XVd. százszakból azon egyezések, királyi kiváltságok, mellyek' czímeit a' XVIIId. szám alá írtam.

Egyébiránt itt is kitetsző, hogy a' XVdik százszak' végéig 's a' XVIIIdiknak is még elején a' privat levelezések még latinul folytak Nagyszombathoz, valamint Kassához.

Legrégibb ilyen levél 1487ből van itt Gutí Ország Lászlótól, egy más, tőle, 1490b.

Magyar, 1503ra van egy lajstromozva, mellyben Pancratius Faber Modorból lakodalomra hívja Nagyszombat városát, de a' betűk' karakterei, 's a' jobban megnézett elmállott szám is 1603ra tétetik. Így tartom későbbinek az 1510re, 1512re, 1513ra, 1518ra lajstromozott más négy magyar levelet is. Kapni fogom ezek' hasonmásait Maklárý Ferencz hites ügyvéd 's gr. Zay Károlynál lévő titoknok' hazafiúsága által, a' bizonyos elhatározást ennél fogva, tartalmuk' összevetetéséig halasztom.

Eddig elé tehát 1527beli magyar levelet nézek itt legrégibbnek.

1530nak és 1540nek tizedeiben még kevés a' magyar levél, de megindulva 1550ben, mind inkább sűrűbb. Kiírtam én 1720ig, 130nak czimét, Maklárý Ferencz kijegyzette 178ét, 1555től fogva 1600ig. Kaiser József 1620tól fogva 1626ig 52 darabét, mellyeket N.Szombathoz leginkább nádorok írtak. Addig is, míg ezeket 's említett két derék segítőmtől a' még nyerendőket sorozhatom, 's a' tekintetes társaság' elejébe ezen nagy részént magyar levéltár' darabjairól bővebben és pontosabban adhatom e' czikkelyt, csak azokat érintem meg, mellyek világosan bizonyítják, hogy e' mai napig német és tót várossá vált Nagyszombat, a' XVd. és XVIIId. százszakban, széles kerek vidékével együtt, a' magyar nyelvet hivatalosan gyakorolta.

Ím itten, az adatok ehhez, a' felebb már megemlítettteken kívül.

1557b. Iső Ferdinand' idejében, a' pozsoni országgyűlésről Szajdagh Balás és Thewrek Imre, Nagyszombat' követei, magyarul küldék a' városhoz tudósításukat.

1557. Ugyan ezen Thewrek Imrétől e' tárgyban még egy ilyen tudósítás van.

1567. Junius' 27d. Nagyszombat' birája és eskütt polgárai a' tanácsból írta magyarul: Mathiae Clipeario et Martino Irato civibus Citi Tyrnaviensis.

1567. Lessempraut Sebestyén Nagyszombat városa' birája, Bécsből írja tudósítását.

1578. A' Rudolf király' idejében, Pozsonban tartott országgyűlésére a' Nagyszombati Byro es Tanach magyarul adott utasítást követeinek, kívül így czímezve: Egregiis dn̄is Martino Ito Nagj et Mathie Laskowfkj Nunciis Ciuium Tyrnaviensium nunc Posonij existentibus.

1595b. Nagyszombati tanács' és eskütt polgárok' levele: Dno Tiburcio Hycnebranth Sacr. Caes. Regieq. Mattis Secretario Dno patrono et fautori nobis observando.

1598. N. Szombat' követei Pozsonból az országgyűlésről magyarul írnak haza: Vicinj, Legati, Thomae Köbl Judicij Civitatis Tyrnav.

1618. II. d. Ferdinand alatt a' pozsoni országgyűlésről ismét a' követek három ízben írnak nagyszombati küldöiknek, úgy.

1624. Majus' 2dikán Pozsonból, Sacr. Caes. Regiaeq. Mattis Camerae Hung. et Praefectus et Consiliarij Nagyszombat városához hivatalos parancsukat magyarul küldék.

1624b. Julius 10d. Ugyanazon kamara, ugyan N. Szombathoz. Látható mindenike' másolatja XVIII. szám alatt.

1625. Nicolaus Bende ac Paulus Mosko, N. Szombat' követei' két magyar tudósítása a' soproni országgyűlésről. 'S Bendétől még egy van, külön.

1650. Nagyszombatnak Bécsbe küldött követei onnan magyarul írnak ügyökben többszer, 's a' város újabb utasítványt úgy küld fel nekik.

1650. Nagyszombat' követei Pozsonból egyik tudósításukat latinul, másikat magyarul teszik.

1680. A' városházánál volt holmik' összeírása magyar nyelven történt, 's azon adatának azok az új bíró' gondja alá.

1699. Nagyszombati követek' tudósítása Pozsonból.

'S a' szomszéd Modor, Bazin szabad királyi városok' hivatalos levele 1720-ban is, még magyarul jött N. Szombathoz.

Sz. Ferenczsek' könyvtára Nagyszombatban.

P. Golesseny Pantaleo guardian nyitatta meg, junius' 1-jén. Célunkhoz tartozót benne semmit sem találtam. Remény pedig azért kecsegtetett, mivel e' szerzetet ide a' város 1238b. alapította, 's más helyre, 1363b. Iső Lajos építeté. A' mi valaha itt leheté magyar, elpusztula, mondá a' guardian, Nszombat' ostromoltatásakor, midőn a' klastrom földig égett. Igérte kereséseit a' nyitrai klastromban, melly 1248ban kezdetett, és a' Sz. Antaliban Csallóközben, ámbár ez csak 1660beli, de a' régiséget, némelly becsülője, néha újabb helyre is vadoroltatja.

És a' guardian, szavát, levéltárukból kikeresett 10 darab, 1600 folytabeli magyar kéziratnak hozzám Budára augustus' elején küldésével is kíváná oldani. Négy régibbet kijegyzek közülök.

1652. Esterhazj Ferencz', Miklós' és Sándor' bizonyítványa, hogy a' 100 forintot, mellyet anyjok a' Ferenczeseknek hagyott, mihelyt pénzük lesz, kifizetik.

1659. Halkovich Anna, Milvikovich Miklós' házastársa' végrendelete, N. Szombatb., Vincze János Pozson megye' szolgabirája előtt.

1669. Lysti Borbála Majthényi András' özvegye' végrendelete. Kiadta az esztergami káptalan.

1670. Estoras Sigmond és Miklós NSzombatban bizonyítja, hogy a' franciscanus guardiántól átvették az annál Estoras Farkas personalis által letett Esterházy leveleket.

*Gróf Zay levéltárból 82 magyar irat' másolata 1545től 1597ig
's egy, 1609ből.*

A' Zay nevezetes levéltár Zay-Ugrócson tartatik. Oda én most nem mehettem. De a' legszebb indulattal előze meg gróf Zay Károly cs. k. aranykulcsos, társaságunk' egyik alapítója, midőn Nagyszombatban június' 2-dikán megmutatá azon régi magyar eredeti iratokat, melyeket régi nemzetségi levéltárából, jászai küldetésem felől a' Jelenkorban 1835b. állott hiradás után kiszedett, velem közlés végett. Kértem a' gróf urat lemásoltatásukra, kettőnek pedig egészen hasonmása' vétetésére, mikben minekutána Maklár Ferencz hites ügyvéd és a' gróf titoknoka buzgón eljár, kaptam azokat augusztus' elején 1836. Itt nyujtom most be e' gyűjteményt, a' XVIII. szám alatt, úgy, mint gróf Zay Károly urnak akademiánk' számára küldött becses ajándékát.

Legrégibb ezek között 1545ből van, melly zálog és adósságlevele Zay Ferencznek arról, hogy a' Kismartoni zsidóktól, három arany gyűrűjére, hat bokor török mivü ezüst kapesára 24 rénes forintot vett fel kölcsön Bécsben 's tartozik minden forintra usurát adni egy héten egyegy magyar fillért.

Nevesebbek közül valók:

1550ből Losonczy István Nógrád vmegye' főispánja' levele Fegyvernekről Zay Ferenczhez, mellyben adóssága' fejében bort ajánl, vagy jószágát, ezüstjét elzálogítja.

1550. Baray Miklós' levele Nagys. Zay Ferenczhez, hogy a' passával szabadulása iránt mit beszélt.

1567. A' temesvári pasa' levele Zay Ferenczhez Simándról, török és magyar rabok' kicserélése felől.

1568. Hamsa Mahmut bég, esztergomi helytartó, Esztergamból ír Zay Ferencznek, küldvén Feru Agát 400 forinttal Musztafa török rabért, 's igéri a' többiek' kiváltását is, a' mi lesz, egy ló, fékével, skarlat nyergével, egy sátor, egy boncsok, egy bokor gémtoll.

1569. Dobó István' levele pozsoni fogságából Zay Ferenczhez.

1589. Bárá Zay Péter' imádságos könyvecskéje.

1590. B. Zay Péter' orvosló könyvecskéje. Irta Ugrócson, Nicasius doctor receptaiból való mel doctor volt Radecius pispeké. 24 féle.

1590. Soos János ír Garamszegről Zay Péternek, hogy a' török, Micsinát elpusztította.

1590ből 's 1592b. Zay Lőrincz és Zay Andrásnak török fogságban lételük-ről több.

1597. B. Zay Lőrincz' 8 levele, keserves kérelemmel atyjafiaihoz, hogy vált-

sák ki a' töröktől, csonka toronyban lévő szomorú fogságából, jószága' elzalogosításával.

1609. Pálffy Katának megholt férje Illésházy István nádor' temetésére hívó levele B. Zay Lőrinczhez.

*Gyöngyösi Kiss Antal Fejér vármegyei szolgabírótól
régibb 9 irat Baracskáról.*

Olvasván a' szolgabíró úr, a' „Hasznos Mulatságokból“, levele szerint, fennebb eléadott pozsoni, nagyszombati utamról a' társaság' héti ülésének beadott jelentésemet, következőket küldötte hozzám hazafiságból, saját családi levelei közül:

1606. Zechy György, Balog várának szabados ura, Gemer varmegienek feő Ispanja, Gyöngyösön lakó Sabó Miklós nevű jobbágyának házhelyet ad, ahhoz tartozójival, fiuról fiura.

1629. Zeczi Kata Nagisagos Lokaczi Prepostuari Sigmondné, Bélteki kastélyában, Gyöngyösi Szabó Miklós Jobbágyának, néhai Szabó Benedekné Sütő Ilona' házát adja minden örökségeivel, fiuról fiura.

1645. Kaldas Mate unokái, u. m. Váczi János tarczai predikátor, Váczi Susanna bicskei predikátorné, Váczi Erzsébet Szűgyártó Andrásné, solymosi málon lévő ősókról maradt szőlejeket örököül engedik Kiséren lakó Golcza Mihálynak.

1656. Tercsi János, Gyöngyösön lakozó, és felesége Kónya Anna, eladják Sütő Ilonáról maradt házokat Gyöngyösön lakó Beleki Szabó Péternek és feleségének Rimaszombati Erzsébetnek, Heves vmegye' 3 Jurassora előtt.

1664. Deli György' özvegye Nagytályai Szűcs Katus asszony árossá teszi egy ház' örökségét Gyöngyösön gróf Tököli István' fundusán, 's megveszi Asztalos János 100 magyar forinton,

1665. Ugyanaz egy másik házát adja el.

1685. Jászberényben lakos Váczi Mihály, István, Kata, Örsébet, Susanna, Simony Szabó Albert sógor urokat, kinek gratia 's kegyelem adatott, jó akaró sógoruknak tartják, sem urakat, sem egyéb tiszteket ő kegyelme végett nem busítanak.

1689. Gyöngyösön lakó Simoni Kovács Albertnek mint I-nak replicája, Jász Kisiren lakos Bóde György és Gergely actiojok mint felperesek ellen.

1689. Jász Kisiren lakos felperes' Bode György' és Gergely' felelete, Kovács alias Simoni Szabó Albert alperes ellen.

*A' nemzeti muzeumban levő eredeti magyar kéziratok'
másolatai, 1523 — 1679.*

Ajándékozta ezeket oda Ittebei Kis Antal, kir. udvarnok, több vmegye' táblabírája 1833ban. Közlök Keserü Mihály bosnyai püspöknek hugával, Kese-

rü Krisztinával, Verbőczy István és több főhivataluak előtt 1523beli egyezését le-
másoltatni a' társaság' 5dik nagy gyűlése 1834ben rendelé.

Beadom íme azt most, az e' gyűjteményhez tartozó többiek' másolataival
együtt, melyeket a' társaság' cancellistája Frankenburg Adolf készíté. Találtatik

XIX. XIX szám alatt, hol tőlem a' 42 darab eredeti iratnak tartalma áll.

Gróf Zichyek' levéltárából Palotán, Veszprém vármegyében.

A' rend és csínosság is benne, igen dicséri mind e' fő nemzetséget, mind
Horváth János levéltárnokot. Gróf Zichy Miklós ur' ígéreténél fogva irtam volt
Horváth Jánosnak aprilisben 1836., 's ő mindennel készen vára, a' mit kiadhat.
Azonban tiltó parancsolata jött, 's csak külsejét mutatá a' levéltárnak. Majd, gróf
Zichy Miklós ur, ki, Palotán legszívesebben látott, maga vette ki a' társaság' cél-
jait elősegíthető magyar iratokat, 's közölte velem. Azokból én, egy hét alatt kö-
vetkezőket másoltam le 's hoztam el magammal, miket XX. számmal jegyzetten
nyujtok is be:

1515. Borkimérés' jegyzéke. Nagy Jánostól. 2 darab.

1515. Ugyanaz, Ferus Ágostontól. 3 darab.

1520. Drágffy János tárnokmester 9 forintot veszen kölcsön Várdai Ferencz
erdélyi püspöktől.

1529. Raskai Mihály', Zsigmond', István' előleges szerzése atyjokfijától ma-
radott jószágukra nézve, míg abban őket megegyenesítik.

1531. Dobó Ferencz Ruszkai, Palochy Catharin azzonnal egyezik.

1539. Paksy Katha azzonnal mel marhat attanak.

1547. Magy Lucza, néhai Kenderes Jánosné' levele Sármasági Erzsébet az-
zonhoz Várdai Mihálynéhoz.

1547. Czyre Örsébet néhai Sármasági András' házastársa' levele Sármasági
Örsébethez Várdainéhoz.

1547. Paksy Jób' levele, bátyjához, Geszteréden.

1548. Thurzó Anna, Báthori András' felesége' levele Kisvárdai Mihályhoz.
Ecsed' várában.

1551. Ugrai István' ingójavainak összeírása.

1558. Eszéni Chiapy Eufrosinával Ziny Istvánhoz férjhezmenttekor adattak'
összeírása.

1558. Perneszi Farkas, babocsai kapitány' török rabjai' díjainak jegyzéke.

1559. Huszain szolnoki bég' körlevele.

1559. Bárdy Anna Karancsi Gáborné' menedéklevele. Eszénben.

1559. Fagyel Péter, Moré Gáspár, Szőlősy Márton királyi biztosok' bizonyít-
ványa, hogy Ugray János nem hitlen a' felséghez. Gyulán.

1564. Magóchy Gáspár egri főkapitány' levele Várdai Istvánhoz.

1565. Perneszy András ítélőmestertől bizonyítvány, hogy 107 forintot kezé-
hez vett.

1567. Amene marhat Wekey Ferencz adot kornis dorauai Golopi Gaspárnéval arul valo legistrum.

1568. Bácsmegyei György' levele Pogány Sárahoz. Kanisán.

1570. Alagy Györgyné asszonyom marhajarol valo jegyzés kit nekem Melyth György' kezében hoztak.

1571. Török pusztítás, falun, melly adóját nem fizeté.

1571. Báthori Miklós' országbirája' levele Kisvárdai Várdai Miklóshoz.

1571. Eckius a Salmis' levele Melyth Ferenczhez Diósgyőr és Sirok vára' nagyjához, Győrről.

1572. Paksy Susánna néhai Kende Mihályné, fija' menyegzőjére híjja Kisvárdai Istvánt.

1574. Peren István főispán, keresztelésre híjja Kisvárdai Kisvárdai Istvánt.

1575. Ruszkai Dobó Anna, Perén Istvánné férje' temetésére híjja Kisvárdai Mihályt.

1578. Menyegzőre hívó. Briberi Melyth Pál mint házasuló levele ángyához, Deregyei Dorkó asszonyhoz. Csekén.

1578. Erdélyi országgyűlésre hívó, Báthori Kristóftól, Hagymási Miklós közép Szolnok vármegyei főispánhoz, Gyulafejevárárt.

1578. Báthori István, Somlyó várabeli udvarbirájához Haroklányi Lászlóhoz, Tordán.

1588. Tokaji kir. kamarai tiszt Nagyváti J. jelentése a' szepesi kir. kamarához.

1588. Gergey László 's Hoffmann György szepesi k. kamarai tanácsosok' levele Melyth Istvánhoz a' szepesi kamara' praefectusához. Kassán.

1599. A' szepesi m.kir. kamara, Nyáry Pálhoz, ő felsége' nagyváradi kapitányához. Kassán.

1599. Ugyan azé, ahhoz, Kassán.

1599. Ismét azé, ahhoz. Onnan.

Volt pedig 1515től 1580ig folyó magyar irat, 109 darab kezemben, 's méltónak találtam lemásolásra még 19et. — 1580tól 1600ig van itt 150 darab körül Horvath János szerint, mellyeket, ha engedelmet szerzend a' társaság, a' grófi nemzetség' idősbjétől, gróf Zichy Miklós ur velem, örömmel közlend.

Egyébiránt, e' levéltár 45,000, azaz negyvenötezer körül lévő darabot bir. Legrégibb azok között 1165ből van. M.CLXV. Tartalma: Stephanus hungarorum Rex Geisse illustrissimi regius filius, Monasterio Almi ducis in honorem sancte Margarethae in Mecses constructo hanc elemosynam constitui, ut quicunque deferentes sal per portam Mecses transirent de singulis curribus de numero salinorum ad regiam partem pertinentium unum lapidem salis praedicto monasterio darent.

1100 folyamából több nincs.

1200—1300 között van 68 darab: pergamenen.

1300—1400ig 2100 körül.

1400—1500ig 3900. — Latin, mind.

1450ből (1800.) van Várdai István' levele Ferrarából illy czímmzettel: Gene-

rose dne barbare Relicte 9da dni Nicolai de Varda, dne ac matri mee carissime. Ezt már csak magyarnak hívé a' levéltárnok, mondá, midőn a' magyarokat kikeresé, mivel anyához, asszonyhoz szól, azonban latinul jelenti a' fiú, minemű selyem szövetekeket küld anyja', és Anna testvére' számára.

Török nyelven van itt vagy 11 darab. Azon török-magyarokat, mellyek Papkeszi helysége' ládájában vagynak, általhozatta onnan gróf Zichy Miklós ur, mint jószágából. Négyét törökül, kettejét magyarul találtuk. Ezeket lemásolám. Tartalmuk ez:

1649ből. Székesfejérvári Passa Musztaffa szabadságot ad Papkeszi lakosainak, hogy kiknek a' Mámai hegyen szőlejek van, hegyvámot ne borban fizessenek, hanem summában.

1650. Kurt beg székesfejérvári helytartó' engedelem levele, mellyel Tihan' várából két német kőműves Papkeszire jöhet, esztendeig, predikátorház' építésére.

Palotai plébános Asztaller Károly a' szentgáli nemesek' leveleire figyelmeztetett. Hallotta mondá, mikor ott volt plébános, hogy Mátyás királynak volna azoknál magyar levele, mellyben őket visegrádi vadászatra parancsolá, még pedig e' kifejezéssel: kenyeret hozzanak magukkal, mert Visegrádon nem kapnak. A' gróf meg a' Szentkirály szabadi nemesek' levelei' megnézetését ajánlá. 'S tüstént küldötte kérelmemet Kocsi Horváth Samuel Veszprém vmegyei másod alispánhoz, ki, ismert nyájas lelkeségével első válaszában, ez ügyben eljárását „a' Haza' parancsolatának“ vevé. Másod válaszában közlé velem, Szalay János Szgáli hites jegyző' feleletét aug. 15dikéről, melly szerint deákul ugyan, ott több századtól fogva taláztatnak királyi adományok — de magyarul, emlékezetet érdemlő régibb iromány nincs. Azonban, nem szólván ez kielégítőleg, az alispán ur maga is kívánt az említett mondománynak gyökerére jutni.

Sz király Szabadjai predikátor, Segesdi Sámuel, eldöntöbben irt. „Alispán ur' parancsolatára, szól, a' helység' és ekklezsia' ládájában taláttató minden levelet sorról sorra többed magammal megvizsgáltam, de azok között magyarul írottra csak egyre sem találtam. Deákul 1380 tájáról költ levelei vagynak a' helységnek, hanem, mivel azok a' czélnek meg nem felelnek, nem is küldjük el őket.“

Az alispán ur' másod válaszából, még e' sorait köszönettel illik közlenem: „Vagynak több régi nemes helyek megyémbe, nem szünök meg itt is ott is kutatni, 's ha gyümölcsre akadok, azt késedelem nélkül közölni. — A' régibb időkre nézve sóvány levéltárunkat is megtekintettem. Rohonczy István, levéltárnokunk, egy a' legszívesebben szolgálni kívánó férfiak közül, azt a' mi ebben nevezetesnek tartatnak, az ide .|. mellékelt jegyzésben közölte velem.“

E' jegyzésből következőket teszem ide, mint a' magyar nyelv' hivatalos keletéhez tartozó adatokat.

Veszprém vármegye' jegyzőkönyve 1634ből van fenn, kezdetett akkor magyarul 's úgy folyt több ideig.

A' perek között 1640től 1690ig több iromány (acta) taláztatik magyarul.

'S hasonlóan a' birói irományok között 1610től fogva 1786ig.

A' levelezések között magyar nyelven ment oda;

1651b. Pálffy Pál nádor' levele, hogy a' korona őrzők ma holnap utolsó in-
ségre jutnak, ha csak a' vármegyék nem fogják segíteni. Iső kötetben a' 23d. szám.

1666. Gróf Wesselényi Ferencz nádor megküldi I. Leopold' parancsolatját
Gualter de Lesle gróf's Törökországban volt követ eránt. IId. kötetb. a' 100d. szám.

1699- Esterházi Pál levele József király lakodalmi innepiségéről.

Sorozat,

melly évvel kezdődnek az eléadott levéltárakban, latin, német, magyar iratok.

	<i>Latin,</i>	<i>Német,</i>	<i>Magyar.</i>
Jászói országos levéltárban	1256	. .	1555
Sz. kir. Kassa városánál	1340	1400	1517
Jegyzőkönyve 1394—1406ig latinul. 1431— 1485ig, latinul, németül, magyar elegyí- téssel. 1529—1535. Latinul, németül, ma- gyar elegyítéssel. 1538—1552. Latinul. 1559—1560 latin, német, magyar 's így a' többi.			
Abauj vmegye' levéltára	1479	. .	1544
Legelső jegyzőkönyve 1564—1570. Latinul. 1569b. jó elé legelőször magyar írás.			
Gróf Sztáray levéltár	1224	. .	1511 v. 21.
Borsod vmegye' levéltára	1270	. .	1570
Jegyzőkönyve kezdődik 1577—1580. Lati- nul, magyarul. Az első magyar beírás 1577 végével.			
Miskolcz városánál	1364	. .	1569
Jegyzőkönyve 1554. De az eleje nincs meg. A' fenn maradott, 1569—1708ig folyvást magyar. 1700 elejéről kevés latin benne.			
Komárom vmegye' levéltára	1280	. .	1622A' levelek közt 1683
Jegyzőkönyve fenn van 1619 óta. Latin kezdettel. Legelső magyar beírás 1622b.			
Sz. kir. Komárom városa	1277	1606	1587 Levelek közt 1628.
Jegyzőkönyve kezdve 1587—1596. Magyarul. 1604 óta latinnal, felváltva.			
Pozsoni káptalan	1090	. .	1527
Pozson vmegye' levéltára	1677
Jegyzőkönyve 1579 óta folyvást latinul. Hanem Nagyszombatnál van 1555ből Bes- senyei Tamás szolgabíró' levele a' bíró- hoz és több, vármegyei hivatalos levél,			

	<i>Latin,</i>	<i>Német,</i>	<i>Magyar.</i>
mellyek régibbnek mutatják Pozson vmegyé- nyénél a' magyar nyelv' divatát, mint a' megye' levéltára maga.			
Sz. kir. Pozson' városa	1291
Jegyzőkönyve 1400 óta maig németül.			
Sz. kir. Nagyszombat' városa	1238	1394	1527
Jegyzőkönyve 1394. Németül kezdődik, majd latin, foly 1530. Latinul. Az 1570beli- ben jó elé legelőször magyar.			
Gróf Zay levéltár	1545
Ezt nem láttam.			
Gróf Zichy levéltár	1165	. .	1515
Veszprém vmegyéé.			
Jegyzőkönyv' kezdete 1639. magyarul.			

Összevetés,

az általam beadott másolatok' számáról.

	<i>Darab.</i>
A' II. szám alatt, hív hasonmás, Jászórol	23
1555—1598. A' prépost' és convent' ajándéka.	
III. szám. Kassa városa' levéltárából	50
Leirattam, 's irtam, 1517—1610.	
IV. Abaúj vármegyéből	3
Magam irtam le. 1554—1568.	
V. Gróf Sztáray levéltárából	5
1511 v. 16—1557. Leirattam.	
VI. Borsod vmegye' levéltárából	34
1570—1679. Szathmári Király József első alispán leiratta ajándékba.	
VII. Miskolcz városa' levéltárából	6
Jegyzőkönyvéből pedig 1569től fogva 1707ig 10 ívnyi máso- lat. Ajándék, a' város birája' 's tisztsége' részéről.	
XI. Komárom városa' levéltárából	8
Jegyzőkönyvéből 5 ívnyi 's egy negyed lapnyi hasonmás hár- tyapapiroson. Leirattam.	
XII. A' pozsoni káptalanról	8
1527—1597. Irattam 's irtam.	
XIII. Ugyanazon káptalan' jegyzőkönyveiből	20
Ezekben eljárta volt Gyurikovics György lev. tag. 1549—1579.	

Darab, irat . 167

	Tulsó lap	167
XIV. Pozson vmegye' levéltárából		27
1677—1675. Ajándékul Olgyai Gáspár levéltárnok iratta le.		
XVII. Nagyszombat' városáéból, 1527—		18
Leirtam 's másolta szíveskedésből Makláry és Kaiser. Ez,		
a' jegyzőkönyvből is 6 ivnyit irt le.		
XIX. A' nemzeti muzeumból 1523—		9
Leirattam a' társaság' cancellistájával.		
Gróf Zay levéltárból 1545—1609		84
Kettő hasonmás. Ajándék, a' gróftól.		
Gróf Zichy levéltárból 1515—1599		40
	Összesen	345 dar.

És a' jegyzőkönyvekből 21 ivnyi.

Fejezem ezeket annak jelentésével, hogy gróf Andrássy Györgyön, gróf Csákyakon kívül, kiket felebb említettem, ajánlá nekem gróf Vay Ábrahám, gróf Dessewffy József, nemzetsége' levéltára' megnyitását, lépést tettem Drugethek' fennmaradt leveleinek Homonnán megvizsgálhatása iránt, biztatva vagyok Keczerék' levéltárával Sárosban, mellyben 1300ból volna magyar határjárás, biztatva Zólyom és Szepes vmegyék' levéltáraikban lévő régi magyar iratok' megnyerhetésével.

Budán, september' 5. 1836.

Döbrentei Gábor, m. k.

r. t., mint a' régi m. nyelvemlékek' szerkesztője.

A' gyűlés meglelégedéssel fogadta megbizott r. tagja' munkálkodásait, 's az igazgatóság elébe a' következő kéréseket terjesztette: a) rendeltetnék költség a' jövő évben is netalán teendő kisebb utakra; valamint b) azon kéziratok' leiratására, mellyek a' jelentés szerint a' gyöngyösi és pozsonyi ferencziek' könyvtárában, Komárom vmegyénél, Nagyszombatban, Kassán, 's netalán Pozsonyban és gr. Zichyeknél Palotán lemásolandók lennének, 's c) a' Nyelvemlékek' gyűjteménye' III. kötetére is. Egyébiránt azon buzgó hazafiaknak, kik a' jelentés szerint a' gyűjtemény' szaporításához járultak, köszönet' megiratása határozott.

Ugyan ekkor jelentette Jankowich Miklós, hogy a' régiségek' azon kötete' nyomtatása ellen, mellyhez költséget ajánlott, semmi akadály többé fenn nem forog, 's abba a' következő tárgyakat szánta:

I. Sz. László' dicsérete, 14. századból; II. Szüz sz. Margit' élete, 15. sz.; III. Remete sz. Pál' élete, 14. sz.; IV. Sz. Krisztina' élete, 15. sz.; V. Belgrád vára' elveszése, 1521.; VI. Wranchich Antal, esztergomi érsek által írott Magyarország' története 1508—1547.; VII. Bornemisza Tamás' történeti jegyzetei, 16. sz. *Toldalék*. a) Veer' menedék-levele, 1473.; b) Fekelies ló giogitása, 15. sz.; c) Téged isten dicsérünk. — Az elnök pedig ugyan ezen t. tag' kérésére Veer Andrásnak említett, az ő birtokában lévő 1473diki eredeti magyar nyugtató levele' hasonmását ajánlotta e' kötethez címlapi képül.

Mi az emlékekből kiszemelendő régi's elavult szavak, kifejezések és mondásokat illeti, azok betűrendben minden kötethez csatoltatni határozottak, az illető lapokra hivatkozással; a' kinyomtatandó oklevelekben, kötelezvényekben vagy bármelly más a' családok' dolgait érdeklő irományokban előforduló nemzetségi nevek pedig, ha csak nem tisztán a' historia' köréhez tartozók, 's magányos érdeket épen nem érdeklők, csak első betűjöknel fogva jeleltetni rendeltettek.

— Fölterjesztetvén a' kis gyűlésből a' *nyelvtudományi pályairatok*-ról szóló pont, az ülés, az abban előadott okoknál fogva a' 6. sz. alatti-
nak illy jelmonddal: *Tettben van a' jutalom*, megkoszorúzásában megnyugodott; azonban Vörösmarty Mihál' bővebb szóbeli előadása 's a' munka' számos helyeinek megmutatásul előterjesztése után helyesnek és igazságosnak látta a' 4. sz. alatti-
nak illy jelszóval: *Les lauriers* stb. mint másod karbeli jutalomiratnak, tiszteletdíj mellett kiadatását. Mik után az elnök, átvevén a' levéltárnoktól 's felbontván a' pályairati jelmondatos levelké' tárczáit, mint a' 6. számú munka' szerzője *Engel József* orvos dr. Marosvásárhelytt, mint a' 4diké pedig *Nagy János* l. t. tűnt ki.

A' philosophiai pályairatok' sorsára nézve tökéletesen megnyugodván a' nagy gyűlés a' kis gyűlés' előadása' minden részeiben, a' felbontott jeligés levelek, a' 100 arany jutalmat nyertnek: *Fiat artificiosa*, szerzőjeül *Hetényi János* ekeli ref. predikátort tünteték ki; a' másod rangúnak *Beke Kristófot*, a' veszprémi papnevelőház' igazgatóját; a' harmad karbeliének *Wargha István* nevelőt; a' külön díj mellett kiadandóénak *Mocsi Mihál* orvos drt.

Végre az 1836iki drámai jutalom-munkákról hallgatván meg az

ülés a' kis gyűlés' fölterjesztését, a' jutalom ez évben ki nem adatni, ellenben A' király *Ludason* című vígjáték dicsérettel említetni határozottatott.

Ezek után mind a' három rendbeli pályairatokkal érkezett jeligés levelkék — a' jutalmat nyerteken kívül — egy erre kiküldött biztosság (Fáy, Döbrentei, Kállay) által az előteremben bontatlanul elégettettek.

Új jutalmak' kitűzésében a' törvény- és természettudományi osztályt érvén a' sor, az elsőbbik' ajánlatára a' többség e' kérdést választá: *Honnan vette eredetét törvényeinkben az ősi javak' elidegenítésének korlátozása? mikép gyakoroltatott az korszakonként? 's a' polgári társaságra nézve általában mik voltak annak hasznos és háros következései, minden oldalról?*; — a' természettudományi osztály' ajánlatára pedig: *Készítessék bármelly, magyarországi, hozzá kapcsolt tartományokbeli, vagy erdélyi, terjedelmesebb vidék' természettudományi leírása *)*. A' versenymunkák' beküldetése' határnapjául martius' 19. 1838. határozottatott.

Az 1837re beérkezendő szomorujátékok' megvizsgálására küldöttség választatván, szavazatok' többsége ismét meghagyá munkálkodásokban Fáy András t., Bajza, Döbrentei, Kölcsey és Vörösmarty r. tagokat.

— Ismét a' kis gyűlésből, a' következő kéziratok ajánltattak az igazgatóságnak nyomtatás végett:

1. Chelius' Sebészsege, II. kötet; fordította Bugát Pál.
2. Cuvier' Állatországa, I. osztály: az emlősek; ford. Vajda Péter.
3. A' messinai hölgy, szomorujáték 5 felv. Schillertől. Ford. Szenvey József.
4. Zsarnok apa, drama 5 felv. Irta Jakab István.
5. Ekebontó Borbála, szomorujáték. 5 felv. Irta Tóth Lőrincz.
6. Sophocles' Oedipusa, görögből ford. Guzmics Izidor.
7. Hebraizáló etymologus, Sebestyén Istvántól.
8. A' zászlótartó, vígjáték Schrödertől; ford. Molnár Sándor.

— A' Tudománytár' szerkeztetéséről Csató Pál l. t., Pestről elköltözni szándékozván, lemondott. Tanácskozás alá vevén tehát ez ügyet a' gyűlés, körülményink' tekintetéből oda hajlott a' többség' akarata:

*) Schams Ferencz sept. 7. tett előterjesztésében e' kérdést ajánlá: *Mikép lehetne a' magyar borok' hitelének csökkentét a' külföldön megszüntetni, 's szőlőhegyeinknek tiszta hasznát jutalmazóbbá tenni?* Minthogy a' kérdés már el volt választva, a' javaslat jövődre följegyeztetett.

hogy 1837től kezdve az értekezések' osztálya külön, 's a' literatura 's vegyes közléseké is külön egyegy osztályt képezzenek egymástól független két szerkeztető alatt; az első helyre Luczenbacher Jánost, a' másodikra Balogh Pált hívta meg a' köz bizodalom; a' folyóirat' külsejének a' történt változáshoz alkalmazása pedig a' másod előlülő' elnöksége alatt küldöttségre (Bajza, Schedel, Tasner) bízott. Az igazgatósághoz, végre, ajánlás ment az iránt, hogy mindenik szerkeztetőnek külön 200 forint tiszteletdíj rendeltessék.

— A' közhasznu tudományos kézikönyvek' tárgyában fölterjesztett terv (l. fennebb a' 77. lapon a' III. szám alatt) a' nagy gyűlés által egész terjedelmében elfogadtatott; de a' jutalomtétélek iránt adandó részletes javaslat' kidolgozása végett ismét visszautasítatott a' kis gyűlésekhez.

— A' titoknak bemutatta a' játékszíni küldöttség' jegyzőkönyvét 1837ről, mellyből kitetszett, hogy az, a' mult évre rendelkezése alá bízva volt 200 forint' erejével 11 új darabot szerzett (l. fennebb a' 89 lapon). Meghagyatott tehát újra e' küldöttség munkálkodásában, a' Bécsbe költözött Tessedik' helyére Schedelt híván meg az ülés új tagul; minél fogva, Csató Pal' kilépte után, a' választmány következőkből állott: Fáy t. t.; Bajza, gr. Dessewffy Aurél, Döbrentei, Jakab, Róthkrepf, Schedel, Vörösmarty. Költségül ismét 200 ft' kirendeltetése, valamint egy szinerkély' kivétele ajánltatott az igazgatóságnak azon esetre is, ha a' Pest vmegye' pártfogása alatt lévő színésztársaság Pestre vitetnék által.

— Következtek a' nagy gyűlési küldöttségek' (l. 92. lap.) tudósításai.

1. Az 1835ki nagy jutalom' tárgyában megbízott küldöttség az osztályok' 's egyes tagok' irott jelentései' nyomán úgy találván, hogy ez évben olly kitünőleg jeles munka nem jöve ki, mellynek minden egyebek fölött felsőbbsege annyira elismertethetik, hogy észrevétel hozzá ne férhessen, tanácsosnak tartotta a' nagy jutalmat ez uttal két külön rendbeli — t. i. egy szépliteraturai 's egy tudományos — között felosztandónak, 's mint illyeket Bajza' verseit 's Nagy Károly' munkáját: „Arithmetica, számítás különös jegyekkel“ tűzte ki; dicsérettel említésre pedig Bacsányi' verseit, Fejér' metaphysicáját, 's b. Jósika Miklós' „Írány“ és „Vázolatok“ című munkáit. Rövid vitatkozás után szavazatra

bocsáttatván a' kérdés' eldöntése, a' nagy jutalom 18 sorssal 14 ellen Nagy Károly' Arithmeticájának íteltetett oda, 's vetélytársa Bacsányi' versei' helyébe a' dicsérendők közé tétetett.

2. Az évkönyvi tárgyak' vizsgálatával megbizva volt küldöttség a' mult éviék mellé a' III. kötetbe fölvételre Kölchey Ferencz' emlékbeszédét Berzsényi felett, Schedelét Simai felett, és Szlemenics' két értekezését — t. i. az eskütársakról, 's a' királyi consensus' szükségessége' viszontagságairól — ajánlotta; Nyíry Istvánét pedig az ipar' és népszaporodás' számalapjairól a' Tudománytárba.

3. A' köz ülés' elrendeltetésére kiküldött biztosság' javaslata' nyomán annak tárgyai' sora a' szerint alapítatott meg, mint alább (152. stb. l.) a' köz ülés' jegyzőkönyve mutatja.

— Beadta az elnök a' Petrovics Fridrik elhunyt r. tag által a' külföldi könyv- 's levéltárakban, többnyire az academia' számára másolt történeti irományokat a' kézirattár' számára, 's azoknak, a' már elébb beküldöttekkel együtt külön gyűjteményképen, melly szerzőjük' nevét viselendi, felállítatása rendeltetett.

Ugyan ekkor olvastatott Petrovics Fridrik' jegyzéke a' Hunyadi-ház' levéltárából, melly György brandenburgi markgróf által Magyarországból kivitetett, egy része azonban 1785b. József császár' közbenjárására Bécsbe küldetett, és most, a' mi belőle fenn maradt, Budán a' kir. udvari kamara' levéltárában 'Archivum onolsbacense' czím alatt őriztetik, Stieber által 1782ben befejezett repertoriuma pedig Münchenben a' kir. országos levéltárban van; 's kéretett a' m. elnök, hogy a' repertorium' leírására, melly 1676 oklevelet foglal magában, lépéseket tenne. Mezzofanti apát, külf. lev. tagja a' társaságnak pedig, ki, a' titoknak' közlése szerint, jelennen a' vaticanumi könyvtár' kéziratai' rendezésével foglalatossá, felszólítatni határozatott, hogy különben is nemzeti nyelvünkbeni jártasságánál fogva, figyelmezne a' hazánkat illetőkre vagy épen magyar nyelven írottakra, 's adná ezek iránt annak idejében utaló tudósítását, minthogy a' társaság az ott lappangó történeti 's nyelvi magyar emlékek' másoltatására is kívánja idővel kiterjeszteni gondjait.

Örömmel vette a' nagy gyűlés, utolsó ülésében, Gegő Eleknek, Moldvában utazó l. tagjának, vizsgálódásai' szerencsés folyamatjáról szóló levelét, melly szerint többi közt a' marosvásárhelyi könyvtárban

öt rendbeli, 1525, 1526, 1530 és 31beli, 's egy jóval régibb, évnélküli kéziratot lelt: mellyek' iratását meg is rendelte; továbbá a' csíksomlyai ferencziek' klastromában: a) Magyarországon és Erdélyben lött fő historiának jegyzése 604től fogva 1589ig; b) Erdélynek és Tótországnak tulajdon szokása és törvénye 1607ből; továbbá holmi kézirati jegyzeteket 1587—9, 1605—6—8ból, 's ugyan ezen korból némelly énekeket. Az igazgatóság kéretett tehát, hogy az elnökileg kirendelve volt summát, e' czélra, a' netalántáni szükséghez képest pótolja.

— Helybenhagyta a' nagy gyűlés a' kis gyűlés' azon, már meg is indított rendelkezését, hogy a' társaság' munkálódásai' nagyobb nyilvánosságban tartására, a' hirlapokban minden egyes ülés' közönség elébe mehető tárgyai röviden jelentve legyenek. Másfelül határoztatott, hogy a' társaság' nem nyilvános üléseiben is megjelenhessék vendégképen minden hazafi vagy külföldi tudománybarát, ha magát az elnöknel jelentvén, vagy, ha ez által nem ismertetnék, annak egy tiszteleti vagy rendes tag által ajánlatván, bemenetre szabadító titoknoki levelkét kapott. A' kis gyűlések' mindenikére külön elnöki engedelem kívántatik, a' nagy gyűlésre nézve az kiterjed annak minden üléseire, kivévén azon napokat, melyeken egyes személyek' érdekei forognak fönn; nevezetesen, midőn ujonnan választandó tagokról 's a' nagy jutalom' elítéléséről folynak a' vitatkozások: miről egy a' terem' ajtajára függesztendő tábla értesíti a' vendégeket; máskor is, midőn a' tanácskozások' természete kívánja, fentartván magának az ülés, a' vendég' eltávozását kérhetni.

— A' választásokat érdeklő előleges tanácskozások szeptember' 2. folytak. Berzsenyi' halálával 's Szilasynak a' pesti egyetemhez történt áttételével megürülve levén a' nagy gyűlés a' philosophiai osztály' vidéki helyeit, az elsőre azonnal *Nyíry István* r. t. 's philos. prof. tétetett által szótöbbséggel a' mathematicai osztályból; a' másodikra, valamint a' Nyíry' átléptével megürült második helyre a' mathematicai osztály' vidéki tagjai közt; továbbá a' történetirási osztály' helybeli harmadik helyére, melly Petrovics' halálával 's ez által két társa' főlebb menetelével szinte megürült, 's ugyanazon osztályba vidéki harmadik rendes tagságra; végre levelező tagok' választására, a' candidatioi jegyzékeknek szokás szerinti kitétele megkezdett. Magokat a' választásokat sept. 10d. érvén a' sor, miután a' tagul ajánlottak nevei az előadott okokkal

együtt felolvastattak volna, először is a' választandó *levelező tagok*' száma 12re határoztatott, 's titkos szavazás' útján a' következő hazafiak nyertek többséget:

Barabás Miklós, cs. kir. academiai képiró.

Bárány Ágoston, ns Torontál vmegye' levéltárnoka 's táblabírája.

Bresztyenszky Béla, sz. Benedek' rendebeli mathes. prof. 's táblabíró, Győrött.

Gáty István, földmérő 's táblabíró.

Hetényi János, dunántúli főconsistoriumi 's komáromi esperesti szentszéki tanácsos, és ekeli ref. predikátor.

Jászay Pál, a' m. kir. udv. cancell. concept. practicans, és táblabíró.

Méhes Sámuel, dr. 's prof. a' kolosvári ref. collegiumban.

Szalay László, hites ügyvéd.

Székács József, philos. dr.; most pesti evang. predikátor.

Gr. Teleki Domokos, a' küüllői evang. ref. megye' főcuratora.

Gr. Teleki László, m. kir. udv. cancell. concipista.

Tóth Lőrincz, kir. táblai hites jegyző.

A' *philosophiai* osztályba vidéki második rendes tagul

Horváth Cyrill, eddig levelező tag;

A' *historiai* osztályba helybeli harmadik rendes tagul

Czuczor Gergely, eddig levelező tag

választatott.

Ugyan ezen osztályba vidéki harmadik rendes tagul ajánltattak az igazgatóságnak (ezt illetvén minden hely' előszöri betöltése):

1. Péczely József, levelező tag.

2. Gyurikovics György, levelező tag.

3. Farkas Sándor, levelező tag.

Végre a' *mathematicai* osztályba vidéki második rendes tagul

Nagy Károly, lev. tag.

választatott.

IGAZGATÓSÁGI GYÜLÉS,

HÁROM ÜLÉSSEL, SEPT. 2., 8. ÉS 10DIKÉN, 1836.

Gróf Teleki József' előlülése alatt, jelen: gr. Széchenyi István másodelnök. Igazgató tagok
gr. Andrássy György, gr. Dessewffy József, gr. Keglevich Gábor, báró Mednyánszky

Alajos, Péchy Imre, báró Perényi Zsigmond, báró Prónay Sándor, Somssich Pongrácz és báró Wesselényi Miklós. — Schedel Ferencz titoknok és Czuczor Gergely segédjegyző; 's ezek, az első ülésben, csak hét igazgató jelenvén meg, mód szerint ideigleni szavazattal.

Főhg-nádor-pártfogó' k. válasza' olvasásával nyitvatott meg a' gyűlés, az elnök és másod elnöknek 1836ra érkezett k. kir. megerősítetéről; mire a' szokott tárgyak' rendszeres fölvétele következett. Nevezetesen:

I. Előterjeszté a' titoknok a' társaságnak közelebb mult évi munkálkodásiról szóló tudósítását, valamint a' pénztárnoki hivatalét is a' pénztárnak az évi állapotjáról, mellyek kinyomatni, 's az ország' törvényhatóságaival közölni rendeltettek.

II. A' titoknok az utolsó gyűlés óta érkezett új alapítványokat's adományokat jelentette be, mellyek a' következők:

1. Gróf Esterházy Miklósé 4000 f.
2. Fodor Pál néhai kir. tanácsos' hagyománya 100 ft.
3. Bohus János' holtigajánlata 200 ft.
4. Bölöni Farkas Sándor I. tagé 200 darab arany, mellyeket 1835ben jutalomképen nyert az academiától „Éjszakamerikai utazása“-ért*).
5. Körösi Csoma Sándor I. tagé 200 darab arany; azon summából, mellyet Magyarországból a' főhg-nádor' kegyes eszközlése által kezéhez vett; melly úttal

*) Igy szólt levele: „Tekintetes Titoknok Úr! Tudósítván az iránt, hogy a' magyar tudós társaság' közelebbi nagy gyűlése, az 1834re kitett 200 arany jutalmat nekem méltóztatott ítélni, tisztelettel kérem a' Tekintetes Urat, ne terheltessék a' társaságnak, ezen előttem minden kincsek 's minden fények feletti megtiszteltetése-mért, hálás köszönetemet bejelenteni. És bejelenteni azon kérelmemet is, hogy ezen igen becses jutalom iránti örömet kettőztetni fogja, 's életemnek legnyugtatóbb emlékezetét szerzend, ha a' társaság tőlem e' summát elfogadja, és a' több alapítók által megállított feltételek szerint, a' társaság' tőkéihez örökös alapítványképen csatolni megengedi.

A' sors engemet szűk pályára tett, és kevéssel áldott meg; de adott nekem sok örömet, 's ime, adá azon soha nem remélt örömet is, hogy alkalmam leve e' keveset a' haza' oltárára letenni, azon érzelemmel, mellyel a' szegény perzsa vitte volt markában Artaxerxesnek a' tiszta vizet.

Szivemből ujítom kérelmem' kieszközlését, 's gyermeki örömmel várom a' választ, melly reám nézve olly sok nyugtatót hozand. Minden tisztelettel maradván a' Tekintetes Titoknok Úrnak Kolosvárt, sept. 24ikén, 1835. alázatos szolgálja Bölöni Farkas Sándor m.k.

sajnálkozását jelentette, hogy az europai általános tudományosságra ugyan valamit, de a' magyar hazaira különösen mind eddig semmit sem tehetett.

6. A' kolosvári unitar. iskolai olvasó társaságé; 5 ft.

7. Egy névtelené: 88 ft 12 kr.

8. Külkey Henriké: 31 ft 26 kr., visszaajándékozván „Végrendelet“ című fordítása' díját.

9. Házy Alajos néhai udv. concipista' hagyománya: 500 ft.

10. Néhai D. Forgó György lev. tagé: 1000 ft, 's egy rotschild-féle kötelezvény 250 ftról; 's ha fogadott fia magtalanul halna meg, annak állományából 4000 ft. ep.

III. Továbbá a' *pénztárt* illetőleg 1. olvastatott annak az előlülő és titoknak által a' lefolyt évben kétszer történt véletlen megvizsgálásáról szóló tudósítás, mi szerint mind az alapítvány- 's kötelezvény-levelek, mind a' fő 's mellék (vagyis nyomtatási) pénztárak' pénzei 's számoló könyvei teljes rendben találtattak.

2. A' társaság' tiszti ügyésze által már megvizsgált 1835iki számadások, a' fennálló szokáshoz képest, két igazgató tagnak (gr. Andrássy György és b. Perényi Zsigmond) adattak ki végső megtekintés végett; kik semmi észrevételre okot nem találván, pénztárnok- és ellenőrnek az illető évrüli szokott feloldozó levél kirendeltetett.

3. Az eddig, némelly ideigleni rendelkezések mellett a' főpénztártól előlegesen elválasztott nyomtatási, vagyis *mellék pénztár*' kezelésére utasítás készült. Kezelője az ellenőr, a' pénztárnok' ellenőrsége mellett.

4. A' pénztárnoki hivatalnak a' cassa' jelen állapotjáról szóló jelentéséből kitetszvé a' kamatok' 's holtig-ajánlatok' fizetésében késedelmezők' nevei, azok az igazgatóság' nevében sürgettetni rendeltettek; a' befolyt új alapítványok pedig 's évi jövedelem' hatoda, az alaprajz' értelméhez képest, elegendő biztosíték mellett kamatra adattak.

IV. Leginkább az esztendei kamatok' említett pontatlan befizetése miatt, ismét el kelle maradni mind az academiai Teleki-könyvtár' 's ezzel együtt a' magányos ajánlatok által folyvást szaporodó pénzgyűjtemény' felállításának; mind a' fizetési rendestagi helyek' szaporításának. A' már fizetéssel ellátott helyekben a' következő változások történtek: Nyíry, a' nagy gyűlés által az elhunyt Berzsényi' helyére tétetvén által, az azon helylyel összekapcsolt 300 ft —, Bajza, az előle ki-

halt Petrovics' helyébe lépén, ennek 500 ft rendes évi fizetésébe léptetett; végre Schedelnek 300 ft rendestagi fizetése — melyet ő, a' mult évi elegyes ülésben titoknokká választatván, csak másfél hónapig huzott volt — Szilasyra ruháztatott által, mint legelső kinevezésbeli (1830) r. tagra, 's ha környülményei Pestre nem hozzák, sor szerint különben is Berzsenyi' helyére 's fizetésébe lépendőre.

V. 1. Kirendeltettek a' nagy gyűlés által elítelt 1835ki nagy jutalom, valamint a' nyelvtudományi és philosophiai koszorúzott pályamunkák' jutalmi. Jövendőre nézve pedig határoztatott, hogy minden jutalmak bizonyos tartalékban, p. szelenczében vagy billikomban, adasanak ki, maradandó emlékül a' koszorúzendó íróknak.

2. Költség rendeltetett az Évkönyvek' III-d., a' Régi m. nyelv-emlékek' szinte III-d. kötete', 's a' törvénytudományi műszótár' nyomtatására.

3. A' nagy gyűlés által nyomatni ajánlt munkáknak illy tisztelet-díjak határozattak:

a—d) Nagy János' nyelvtudományi —, Beke', Wargha István' philosophiai pályamunkáikért ívenként három arany, Mocsienak négy arany.

e) Bugátnak, Chelius' 2d. köteteért ívenként két arany.

f) Vajdának, Cuvier' állatországa' I. köteteért ívenként három arany.

g—k) Szenveynek a' „Messzinai hölgy“ fordításaért, Jakabnak a' „Zsarnok apa“-ért, Tóthnak az „Ekebontó Borbála“-ért és Guzmicsnak a' „Sophocles' Oedipusa“-ért, ívenként négy arany.

l) Sebestyén Istvánnak a' Hebraizáló etymologusért, ív. három arany.

m) Molnár Sándornak a' Schröder' Zászlótartójaért ív. egy arany.

VI. Több írók' részéről, kiknek, noha régebben, elfogadott munkái már húzamosabb idő óta kiadatlanul heverték, ez iránt panasz tetetvén; a' nyomtatások élénkebben folyhatása végett, a' fő pénztárból e' célra kijáró évenkénti kétezer fthoz a' gr. Festetics László' kamatainak öt hatoda, u. m. 500 ft csatoltatott, azon megjegyzéssel, hogy, ha ma-holnap hadtudományi munka fogadtatnék el, az e' pénzen előlegesen nyomassék; magában értetvén, hogy e' rendelkezés csak addig álland, míg a' gr. Festetics' alapítása' értelméhez képest hadtudományra külön rendes tag nevezve nem lészen, 's neki ez alapítványból rendes fizetés nem járand.

VII. Jegyzőkönyvbe ment, hogy — az Évkönyvek- és Tudománytárban álló dolgozatokat kivevén, melyek csak esztendőig a' társaságéi — minden az academia által kiadott munka tizenöt évig a' társaságé legyen; de addig is a' tiszteletdíj' 's minden kiadási költségek' lehuzása után fennmaradó tiszta haszon' egy harmada a' szerzőnek járjon; azon túl a' kézíratsajátsági jog is a' szerzőre menvén vissza.

VIII. Felhatalmaztatott az elnök 1. hogy régi m. iratok' keresése végett a' következő évben ne talán teendő kisebb' utakra; ugy a' nagy gyűlés által ajánlott —, valamint a' Moldvában utazó Gegő Elek által talán még találandó régiségek' iratására költséget rendeljen, ha t. i. az utóbbinak e' célra ment száz forint elégséges nem volna. 2. Hogy a' Petroyics által összejegyzett, külföldön lévő ungaricák közül kijelelt darabok' (l. 61—75 lap.) iratását a' környülményekhez képest eszközölhesse.

IX. A' játékszíni küldöttség' részére kívánt költség (l. 144 lap.) kirendeltetett.

X. Határoztatott, hogy a' romai vaticana bibliothecának, valamint — viszontkedveskedésül — a' britt admirális' könyvtárának az Évkönyvek, a' müncheni kir. academiának pedig a' már küldött Évkönyveken kívül a' Tudománytár is megküldessék Babbage' logaritmái magyar-angol-német kiadásával együtt.

XI. Ő fensége a' főhg-nádor-pártfogó kéretni határoztatott, hogy legfelsőbb helyen az academiának, mint nyilvános országos intézetnek, szabad postát kieszközölni méltóztatnék.

XII. Gyűlését némelly választásokkal rekesztette be az igazgatóság. T. i.

1. A' nagy gyűlés által a' történetírási osztályba, egy új vidéki rendestagi helyre ajánlottak közül (l. 147. lap), magyar nyelven megjelent, írásai' tekintetéből, *Gyurikovics György* l. tagnak jutott többség.

2. Gróf Kornis Mihály igazgató tag' halálával üresség támadván az igazgatóságban, az elnök választást kért, tekintettel ismét, mennyire lehet, Erdélyre; 's így titkos szavazás' útján, tetemes szótöbbséggel, *báró Jósika Miklós* cs. kir. kamarás választatott el.

3. Végül letévén az alaprajz' értelméhez képest elnök és másod-elnök, viselt hivatalát; a' gyűlés, egy értelemmel, megmarasztá abban

mind a' két nagy érdemü férfiut, köz bizodalma' élénk kifejezése mellett; 's gróf Keglevich Gábor koronaórt 's kamaraelnököt kéré, az új választásnak, legfelsőbb megerősítés végett, a' fens. pártfogóhoz fölterjesztésére.

ÖTÖDIK KÖZ ÜLÉS' JEGYZŐKÖNYVE.

PESTEN, A' NS. VÁRMEGYE' NAGYOBB TEREMÉBEN, 1836. SEPT. 11.
DÉLELŐTTI 10 ÓRAKOR.

ISTVÁN CS. K. FŐHERCZEG' JELENLÉTÉBEN.

Elölülő: gr. Teleki József, m. kir. udv. tanácsos és referendarius, Szabolcs vármegyei főispán.
Jelen mind azok, kik a' nagy gyűlésre megjelentek. — A' hallgató vendégek' helye, ugy, mint a' negyedik közülésben.

1. Az elnök' megnyitó beszéde; látható itten a' beszédek közt V. szám alatt.

2. A' titoknak előadja röviden a' társaságnak 1835. november' 16dikától fogva 1836beli september' 10dikéig folytatott munkálkodásait.

3. Szlemenics Pál rendes tag az eskütársakról szóló értekezését olvassa. L. e' kötet' harmadik osztálya' V-d. száma alatt.

4. D. Schedel Ferencz titoknak emlékbeszédet mond Simai Kristóf l. t. felett. L. a' beszédek közt VI. sz. alatt.

5. Olvassa Döbrentei Gábor Berzsenyi Dániel r. tag' értekezésének a' magyarországi mezei szorgalom' akadályairól némelly töredékeit. (Meg fog jelenni a' szerző' minden munkái között).

6. Olvassa Helmeczy Mihály Kölcsey Ferencz r. tag' emlékbeszédét Berzsenyi Dániel rendes tag felett. Lásd a' beszédek közt, VII. szám alatt.

7. Felolvassa a' segédjegyző az 1836ban megjutalmazott nyelvtudományi pályamunkákról szóló e' jelentést:

Az 1834diki köz ülésben kihirdetett ezen nyelvtudományi kérdésre: „*Melleyek a' magyar nyelvben a' tiszta gyökök? Számoltassanak elé, mennyire lehet, eredeti jelentéseikkel*“, a' folyó évi martius' 19dikéig 6 rendbeli felelet érkezett, mellyek a' nyelvtudományi osztály' három rendes tagja által megvizsgáltatván, közülök ezen jelmondatu: „*Tettben van a' jutalom*“ találtatott a' megfejtéshez legközelebb járónak, 's a' 100 aranyat ennek ítélte a' társaság úgy, hogy a' felelet nyomtatásban is megjelenjék.

Egy másik kézirat, mellynek jelmondata: *Les lauriers ne croissent point heureusement, si le sang, et la sueur ne les arrosent*, egyegy ivéért 3 darab arany tiszteletdíj mellett. kiadásra méltónak ítéltetett.

Feltöretvén a' szerzők' neveit rejtő pecsétetes levelkék, nyilvánossá lön, hogy a' jutalomra ítélt munka' szerzője Engel József orvos doctor Marosvásárhelyt; a' második Nagy János szombathelyi megyebeli pap, 's az academiának levelező tagja.

Költ Pesten, a' m. tud. társaság' VII. nagy gyűlése' 2. üléséből, sept. 2. 1836.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

8. Hasonlókép az 1834ben kitett philosophiai kérdésre beküldött pályamunkákról e' jelentést:

Az 1834diki köz ülésben kihirdetett ezen philosophiai kérdésre: *Mi haszna 's befolyása lehet még a' lélektudománynak (psychológiának) mind a' felsőbb mind az alsóbb néposztályok' célirányos erkölcsi és polgári nevelésére? Mit és mennyit kellene abból a' nemzeti iskolákban is tanítás' tárgyaul felvenni?* A' folyó év' martius' 19dikéig 14 rendbeli pályafelelet adatott be, mellyek között az illető osztály' három tagjának megegyezése szerint e' jelmondatú: „*Fiat artificiosa et accurata ingeniorum et animorum dissectio, ut ex eorum notitia curationum animi praecepta rectius instituantur*“, ítéltetett a' 100 arany jutalomra méltónak. Továbbá: ezen jel-szavu: „*A' palliativ javítások nem érnek semmit*“, első tiszteletdíjra, ívétől 3 arannyal, 's egy másik, mellynek jeligeje: „*A' jutalomvágy szenny*“, szinte 3 arannyal ívétől, kiadásra találtattak érdemeseknek. Az illy jelmondatu pedig: „*Longae ambages, sed summa sequar fastigia rerum*“, ha bár nem kirekesztőleg a' kérdésre felelt, de felvett tárgyához mély belátással, 's nagy terjedelmű tudománynyal szólott, ívétől négy-négy arany tiszteletdíj mellett a' philosophiai pályamunkák' gyűjteményébe fölvétetett.

Mire a' szerzők' neveit rejtő pecsétetes levelkék fölnyittatván, a' megjutalmazott munkák' íróinak nevei illy sorban tűntek ki: a' 100 aranyat nyeré Hetényi János, ekeli reformatus pap; az első tiszteletdíjt Beke Kristóf veszprémi megyebeli pap; a' másod tiszteletdíjt Wargha István nevelő; végre a' külön tiszteletdíjt Mocsi Mihály orvos doctor.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' VII. nagy gyűlése' 2d. üléséből, september' 2. 1836.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

9. Hasonlólag az 1833-ra állott drámai jutalomról a' következő jelentést:

Az 1836dik esztendőre beadott legjobb drámai munkának szánt 100 darab arany jutalom, minthogy a' beküldött nyolcz rendbeli vígjáték közül egy sem felelt meg a' művészet' kívánatinak, ez uttal ki nem adatott; „A' király Ludason“ című mindazáltal némelly jobb drámai fordulatok' tekintetéből dicsérettel említésre ajánlatott.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' VII. nagy gyűlése' 2d. üléséből, szeptember' 2. 1836.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

10. Végre az 1835re kiadott nagy jutalomról szóló következő jelentést:

Megvizsgálván a' társaság, hat tudományosztályának hivatalosan beadott feljegyzéseiből az 1835. év' lefolyta alatt kijött magyar könyveket, örömmel vette észre némelly dicséretes elmemívben a' nemzeti tudományos műveltségnek újabb jeles fejlődését, 's azok közül a' 200 arany nagy jutalmat szavazat-többséggel a' következő címűnek ítélte: „*Arithmetica; számítás különös jegyekkel; írta Nagy Károly; Bécs, 1835.*“ Itélt pedig így a' társaság ezen okoknál fogva:

1) Az eddig magyar nyelven kijött arithmetikák között legjelesebben kidolgozott egészet formál; helyesen fogta fel a' szerző az arithmetica' és algebra' szoros egybeköttetését, melly tekintetből annak lépcsőnként az algebra felé kell közelíteni, 's arra előleges bevezetésül szolgálni.

2) Ugyan ez okból szélesebb, de egyszersmind czélszerűbb kört szabott magának. Érintette az algebrának és analysisnek csaknem minden tárgyait, mellyek a' mélyebb és terjedelmesebb szemléleteknek alapjait teszik. Számvetési tekintetben pedig meg nem állapodván a' közönségesen tudva lévő munkálatok' előadásával, azokon kívül kifejtette a' tizedes törteknek csaknem minden, tudományos munkákban egyedül előforduló, haszonvételét, a' láncztörtek' tulajdonit, 's a' logaritmokkal bánást, melly utóbbiak által eszközölhető könnyítések kiváltképen megérdemelnék, hogy a' köz életben gyakoribb alkalmaztatást nyernének.

3) A' befoglalt számtáblák a' gyakorlati számvetésben igen érzett hiányt pótolnak ki; a' számvetési példák pedig nemcsak az eléadást világosítják fel, hanem egyszersmind a' haszonvételt is előterjesztik.

4) Ezen oknál fogva minden eddig magyar nyelven kijött arithmetikák közül legalkalmasabb az ifjuságnak a' mathematicai tudományokba első alapos bevezetésül; másoknak pedig, kik a' számvetésben némi jártasságot kívánnak magoknak szerzeni, további bővebb utasításul.

E' mellett dicsérettel említi a' társaság, következő írók' munkáit betűrendben:

Bajza' versei. Pest, 1835.

Az ember' kiformáltatása esmérő erejére nézve, vagyis közhasznu metaphysica. Irta Fejér György, Buda, 1835.

Irány és Vázolat. Irta J ó s i k a M i k l ó s, Kolosvár, 1835.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' VII. nagy gyűlése' 9d. üléséből, september' 9. 1836.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

11. Következett az ujonan kitett jutalomkérdések' hirdettetése:

Törvénytudományi: „Honnan vette eredetét törvényeinkben az ősi javak' elidegenítésének korlátozása? mikép gyakoroltatott az korszakonként? 's a' polgári társaságra nézve általában mik voltak annak hasznos és káros következései, minden oldalról?“ Jutalma 100 darab arany.

Természettudományi: „Készítessék bármelly, magyarországi, hozzá kapcsolt tartományokbeli, vagy erdélyi, terjedelmesebb vidék' természettudományi leírása.“ Jutalma 100 darab arany.

Mindenik osztálybeli pályairások' beküldésének változhatatlan határnapja, mellyen túl semmi felelet el nem fogadható: martius' 19d. 1838., midőn azt, írója' nevét rejtő pecsétetes levélre hivatkozó jelmondattal, a' titoknok veszi által. Kikötetik még, hogy a' kézirat tisztán írva, lapozva, kötve küldessék.

A' 100 arany jutalmon kívül, másod, sőt harmad karbelinek találandó felelet is kiadathatik, 's azokért külön jár tiszteletdíj.

Pesten, az 5dik köz ülésből, september' 11., 1836.

D. Schedel Ferencz, titoknok.

12. Az előlülő az ülést berekeszté.

A' jutalomkérdéseken kívül, kiosztatott ezen ülés' alkalmával a' következő hivatalos nyomtatvány is: A' magyar tudós társaság' igazgatóságának jelentése a' társaság' 1835beli munkálódásairól 's pénztára' mibenlétéről. Ötödik esztendő. Budán, a' kir. egyetem' betűivel. 1836. Sr. 16. l.

D. SCHEDEL FERENCZ,

titoknok.

B E S Z É D E K.

I.

B E S Z É D,

MELLYEL

A' M. ACADEMIA' III-DIK KÖZ ÜLÉSÉT, SEPTEMBER' 13-DIKÁN 1835.

MEGNYITOTTA

GRÓF TELEKI JÓZSEF, ELŐLÜLŐ.

Tekintetes Társaság, Nagyérdemű Gyülekezet !

Midőn esztendei sáfárságunkról e' helyen számot adandók, az utolsó ünnepély összejövetelünktől lefolyt időt emlékezeteinkben keresztül futjuk, vizsgálódó elménk egy gyászos eseten akad meg, melly az egész mívelt világot keményen megrázta, számos hü nemzeteket mély szomorúságba borított, és honunkat is rég nem érzett keserőséggel, szivszaggató aggodalmakkal töltötte el. A' jelenlévők' ábrázatvonásain hirtelen elterjedt komoly ellágyulás felment engem annak bővebb magyarázatától, a' mit a' rokon érzésű szívek a' legcsekélyebb érintésre egyszerre elértettek. Igen is Tekintetes Társaság, Nagyérdemű Gyülekezet, tiszta szivünkben megsiratott jó fejedelmünknek, hazánk' boldogítójának, népei' szeretett atyjának, a' nemzetek' szelíd békéltetőjének váratlan és mindig kora elhunytáról szólok, melly csirázni alig kezdő társaságunkat is kegyelmes fejedelmi megerősítőjétől fosztá meg, és bennünket, nemcsak mint atyai gondoskodásaiban részesült alattvalóit, hanem mint ezen hazai intézet' tagjait is élesen érzett keserőséggel hatott meg.

A' háládatlanság' undorító bűnétől magunkat felmenteni valóban képesek soha sem volnánk, ha most midőn legelőször gyűlünk össze, most midőn legelőször lépünk fel a' közönség előtt ezen megrázó eset után, dicső emlékezetének néhány perczeket nem szentelnénk. Magas uralkodói erényeinek, mindent, ki hozzá közelíthetett, elragadó nyájasságának, leereszkedő kegyességének kifejtésére, megvizsgálására mind az időt, melly szavaimnak engedve van, igen rövidnek, mind tehetségeimet igen korlátozottaknak érzem. Ezt visszahangozzák szélesen elterjedett birodalmainak minden szegletei, hálás szivökbe zárják azoknak számos lakosai; ezt hirdetni fogja a' részrehajlatlan történetírás, egy olly emléket emelvén, mellyet idő meg nem ronthat. Mi ehhez csak egy kicsiny, de fényesen ragyogó 's melegítő sugáraiban, jóltévkövetkezményeiben a' legkésőbb maradékra is kiható kövecskét kívánunk ragasztani, rövideden emlékezetünkbe híván vissza: mit köszönhet honi nyelvünk — nemzetiségünk' azon hathatós fentartója, élesztője, mellynek szent ügye társaságunk' ápolgatására van nemünemükép bízva — az ő uralkodásának.

Nem czélom, Tekintetes Társaság és Nagyérdemű Gyülekezet, az egyes törvényczikkelyeket, mellyek az elhunyt 43 évekre terjedt dicső kormánya alatt a' magyar nyelvnek ügyében hozattak, egyenként előadni és vizsgálat alá venni, vagy azon intézményeket mind felszámolni, mellyek ezeknek következtében tétettek. Ez igen messze vezetne bennünket. Csak némelly közönséges észrevételek által kívánom ezen tárgyat felvilágosítani.

Bár a' magyar nemzet is, ugy mint minden más, ősi szokásaihoz mindig ragaszkodott, bár miolta bizonyosabb, határozottabb adataink vagynak történeteiről, honi nyelvéhez ragaszkodásának több egyes nyomaira találunk; — a' különböző körülállások még is, mellyek közt tölté megállapodott polgári élete' elsőbb századait, sokkal későbbre engedék felébredni kebelében a' honi nyelv' felemelésének melegítő kívánságát, mint majd minden más mivelt nemzeteknél. Csak az újabb, emlékezetünket alig meghaladó időkben vert állandó, kiirthatatlan gyökereket azon meggyőződés, hogy nemzeti nyelv nélkül nincs nemzetiség, nincs nemzeti míveltség, — hogy az ad minden nemzetnek meghatározott állandó bélyeget, és ez által erőt és akaratot a' nagy tettek, elszántságra,

— hogy ez menti fel az elkorcsosodástól és annak minden kedvetlen következményeitől: az ellágyulás, elmecseveszés és végelenyészés' veszélyeitől. Sok viszontagságokon kelle nemzetünknek keresztül menni, az elnyeléssel fenyegető örvény' végső széléig kelle hatnia, hogy mély álmából egy szebb jövőre riadjon fel, és azt, a' mit a' természet' változhatlan törvényei parancsolnak, kivívhasssa. Egy bájolva hangzó holt, egy kimíveltsége által ajánlkozó előnyelvvel kelle kiállani a' veszélyes tusát. Ama' százados szokás által észrevehetetlenül már tetszőleg a' polgári alkotmányba szőve, a' mellette harczoló előítéletek' seregének segítségével szinte rendíthetetlen gátot vetett elejébe; az erényteljes és az akadályok által még inkább szilárdított pártfogója' védszárnyai alatt közelített már szinte bizonyos diadalához. Az elhagyatott, minden felől szorongatott honi nyelv számüzve volt az országlás' minden osztályaiból, a' köztanácskozások' majd minden helyeiből, a' felsőbb társalkodás' köréből, sőt a' társasági élet' majd minden viszonyaiból; — egyedül a' köznép' és némelly egyes lelkesebb mívelt hazafiak' családi körében talált menedéket, de itt is az idő' szelleme és tulajdon bárdolatlansága mind szorosb és szorosb korlátok közé szorítá. A' lefolyt század' utolsó tizedével gerjedett lelkesedés ugyan az elnyomatott szent ügyön valamit segített, de az akkori körülállásokhoz képest nem mert tovább menni a' latin nyelv' visszafogadásánál és minden más idegen kizárásánál az országlás' minden tárgyaiból.

Csak az ezt követő évek, különösen pedig most folyó századunk adák meg honi nyelvünknek érdemlett helyzetét, csak 1792ben vette ált a' kormányt azon fejedelem, ki hív magyar nemzetének kívánságára azt törvény által emelte azon polczra, melly azt illeti. Most már szinte évről évre terjedett annak becse, lépcsőről lépcsőre emelkedett annak tisztelete, a' királyi és törvényes pártfogás alatt minden erőltetés és a' nélkül, hogy különböző ajakú honfi társainkban kényszerítés által kedvetlenséget szülhetett volna. Bájangú magyar nyelvünk már divatozik az országlás' különböző ágazataiban, annak lelkesítő hangjain folynak majd minden tanácskozások, nem ritkán halljuk azt a' mívelt társasági körökben, sőt hangzik az olly vidékeken is, hol ezt még ez előtt egy pár évtizeddel csak reményleni sem bátorkodtunk volna.

Ezen minden magyar szívet öröme gerjesztő hirtelen változást,

és még nagyobbak' reményét köszönhetjük elhunyt fejedelmünknek és a' dicső uralkodása alatt hozott czélirányos törvényeknek. Még népei boldogításának szentelt élete' utolsó perczeiben sem felejtkezett meg nemzetünk' buzgó óhajtságáról honi nyelvünk' ügyében, legjobb reménységű unokáinak ebben, még a' benyomások' elfogadására legalkalmasabb első gyermek korukban, oktatásokat és gyakorlásokat különösen szívökre kötven gyermekeinek, kik dicsőült atyjok' ohajtságát szentül teljesítik is, a' legczélirányosabb módok' használása által.

Öröklő, minden kőépitménynél állandóbb emléket emelt ez által minden, hazáját forrón szerető, honi nyelve' előmenetelét buzgón ohajtó magyar szívben, és még a' legkésőbb maradék előtt is hálával, tisztelettel lesz I. Ferencz dicsőült királyunk' neve említve. Kettős hálával tartozik pedig társaságunk a' dicsően idvezültnek, miután annak ő adott törvényes lételt, ő nyújtott fejedelmi pártfogást, mellyek alatt csendes munkálkodását minden gát, minden akadály nélkül megkezdheté's több mint négy esztendő' lefolyta alatt folytathatá. Szálljon a' magyarok' istenének áldása nyugvó poraira, szálljon az maradékaira, különösen dicsően uralkodó fiára, ki nem fogja elvonni fejedelmi kegyeit azon nemzeti intézettől, mellynek felállításához már uralkodása előtt buzdító alapítványával járult, kinek uralkodása alatt már is biztosan törekedhetünk az előnkbe tűzött czél felé, valamint most is egész nyugalommal lépünk fel esztendei igyekezeteink' előterjesztésével és munkálkodásaink' némelly mutatóványaival, mellyekre nézve hallgatóink' részvételét ohajtjuk.

II.

EMLÉKBESZÉD

SIMAI KRISTÓF LEV. TAG FELETT

IRTA

HORVÁT ENDRE, R. T.

 Pulchrum est benefacere Reipublicae.

Sallust. de B. Catil.

Hogy a' magyar tudós társaság' jelesebb tagjainak emlékezetét beszéddel magasztalja, 's ezzel a' jövő kornak által adván, örökíti: követi a' tiszteletes régiségtől bevett és megszentelt dicséretes szokást. Pericles azon nevezetes beszédben, melyet a' hadban elesett férfiak fölött tartott, mondja: „Sokan dicsérik e' szokást, melyet a' törvény parancsol.“ És ismét: „E' szokást a' régiség böcsületesnek találta.“ Tehát nem ő volt az első, ki az érdemekkel koronázott hazapolgárokat nyilvános beszéddel megdicsérte, minthogy már előtte ezen szokást törvénynyé váltak mondá, Athénának ellene mondása nélkül. Mondatik és igen hihető, hogy Sólon, a' bölcs törvényszerző kezdette legyen. — Pericles ugyan a' fegyverrel elesett honfiakat tisztelte meg: de a' rómaiak minden hazapolgárt, ki az érdemek' akár mi nemében kitündöklött; és utóbb a' jelesebb asszonyokat is. Liv. V. 50. (R. Ép. 364. l.); Plut. in *Camillo*. 15., *Caesar*. 8.

A' tudományok' föléledésével ismét lábra kapott e' szokás úgy, hogy mind a' fejedelmek, hadivezérek, híres művészek, mind a' tudós férfiak beszéddel tiszteltetnének. Méltán is; mert itt a' főirány serkentés a' leábrázolt példák' követésére, melyre a' jövő kor tükör gyanánt tekinthet.

E' szempontból kell nézni minden régi, 's újabb emlékeket, úgy-
mint: fölírásos köveket, oszlopokat, táblákat, verseket, melyekben
foglaltatik a' megtiszteltetésnek, és emberi szóláskint örök dűcsnek,
minden honi boldogságot sikerítő áldozatnak folyvást éltető jele, a' had'
's béke' pályáján egyiránt lefutónak följegyzése, a' táborban úgy, mint
a' lámpás mellett virrasztónak festése, habár sem azt, sem ezt, ideig zöl
delő borostyán koszoru nem ékesíti is; mert nem a' holtak' kedvökért
gyujtatik a' tömjénfüst, kik illatot nem éreznek, hanem az élőkért, hogy
nemes vetekedésre tüeltessenek; a' jövő maradékért, hogy szívök nagyra
gerjedjen, kik látják, hogy a' szeplőtlen dicséret azoknak adatik, kik
a' haza' javára, fényességére, boldogítására szentelvén halandó életüket,
azt nyerték, a' mit csak a' siron tul nyerhetni, a' mi minden forró óhaj-
tást betölt, — a' halhatatlanságot, az örök nevet; a' mi nélkül ellankad
minden szent buzgalom, minden serénykedés, és minden jutalomvárás.
— Ha ezt félre tesszük, ki adja okát a' számtalan Leonidások' vitéz el-
szánásának? ki a' tanulásban elaggott öregek' panasztalan elfogyásának,
kik az aszaló munkák' végpontjáról a' testet nyugasztaló, de a' lelket
vidító életre léptek által, 's itt álmhoz hasonlólag elszenderedvén, egy
még nem látott fény' látására viradnak fel.

A' külföld, mintha győzedelmet hirdetne, váddal terhel bennün-
ket, hogy nemzetünk kardra inkább, mint tudományra termett legyen.
Nincs itt helye, hogy ennek megczáfolásába ereszkedjünk; csak azt
mondjuk, hogy a' lefolyt kornak harminczada elég bizonyság, mely
serény menetellel haladtunk elő, különösen a' szelíd tudományok' tér-
mezején, mi a' hazának, ha nem nagyobb, legalább egyenlő nyereség a'
fegyverforgatással.

És mivel az a' férfiú, kiről most szólani akarok, ezen tudomá-
nyok' fölkenete, 's benne ezereknek vezércsillaga volt, igazsággal ren-
delte a' m. t. társaság, hogy neve e' nyilvános helyen, mint valamelly
hírtemplomban, az ország' színe előtt mindenek' hallatára emlékezetessé
tétessék.

Megérdemlette ezt nagytiszteletű Simai Kristóf úr, a' kegyes is-
kolák' rendének áldozó papja, a' m. t. társaság' levelező tagja és Nesz-
tora; kinek itt elsőben rövid életrajzát adjuk, azután mint hazafinak,
tudományos érdemeit számláljuk elő:

Simai Kristóf született R. Komáromban 1742.; megholt 1833. jul. 14. élt 91 eszt. — 1768. Kanizsán kezdette a' tanítást, melly munkában holtáig, és így 65 év' folytáig fáradozott, az ő tanítása tehát annyi időre terjedt, mennyire közönségesen egy éltes embernek korát tenni szoktuk.

Ki tanításban fárad, annak súlyos terheit tudja: tudja azt is, mennyi polgári érdem rejtezik az így lefolyt 65 esztendőben. — Tanított ő Kecskeméten két ízben 1772 és 77. Kalocsán 1773. Pesten 1775. 76. Kassán 1778—1790. Körmöczön 1791—1829. 1830—33 Selmeczen; hol mint aligazgató élni megszűnt.

Valamint most, úgy akkor még inkább, a' magyar fők azzal a' gőzzel voltak terhesek: hogy Isten nem is közölhet bölcseséget, és az ember nem is foghat föl valamelly tanulmányt, ha csak nem a' homályos századok' elbarbarizált latin nyelv' csatornáján! — Botránkozás, hogy azok szépelik Cicero' ékesszólását, kik aligha olvasták néhány sorait, alig emlékeznek, hogy pedánt professoraiktól hallották: Van a' világon phraseologia, flos latinitatis, stb. (mert csaknem egész könyvtárunk ennyiből áll). Alig hogy tíz esztendeig kínlódtak a' deák nyelv' roszul tanulásán, rosszabbul tudásán; hazájok' nyelvét pedig puffadva gáncsolják, mellyben nincs hiba, de ő benne, hogy kocsisaiktól tanulták, 's többre nem is kívántak emelkedni; kikről kevés változással mondanunk kell Sextus Caeciliussal: *Non assignemus culpaē (linguae) ac scribentium, sed inscientiae non assequentium.* — Ezeknek a' szűk olvasottságu, szűkebb kebelű cosmopolitáknak meg kell sugnunk, hogy a' romai szép nyelv sem arany cseppekben hullott Latium' tornyaiba, hanem huzamos idomítással nyerte az utóbb olly kellemessé lett simulást.

A' tudósok már régen a' nyelvnek, mint az életnek kort adtak. Nyilvános ez a' romaiban, mellyben a' korokat meg is tudjuk különböztetni. Hogy a' latiumi nyelv kezdetben durva, formálatlan volt, gondolni lehet, de bizonyítják is Cicero, Livius, Polybios, Quintilianus, Festus, Gellius. — Melly tökéletlenek, darabosok szavaikban a' törvények' 12 táblái! (R. É. 302 = K. E. 452.) csak későbbben szépült a' latin nyelv, jelesben a' költők által, kik mind az ékeshangra, mind a' tagok' mértékére kényesen vigyáztak, melly kettővel a' kimondásnak nagy meghatározottságot adtak. — Voltak viszketeg elméjű, gondolataikkal ficzkándozó írók, de ezek a' közép utat tartó okosbak között, kik

nem minden gondolt szót, szókötést fogadtak el, hanem a' mit a' nyelv általános próbaköve jóvá hagyott, idegent sem kivéve, elmaradoztak; tehát harczczal, tüzes viadallal kellett a' latiumi nyelvnek küzdeni, míg azon virágzó kor reá virradt, mellyben Augustus' idejében találjuk. Látni tehát, hogy a' romai nyelv sokáig ingó, változékony állapotban veszeltyeskedett, míg a' Scipiók' és Leliusok' idejében, előbb a' költői, utóbb a' folyó beszéd' aranykora tündöklött. Ez volt a' *sermo urbanus*, mellyel a' világ' fővárosa — Gentium Domina — egyebektől különbözött, a' másik a' *sermo rusticus*, mellyel a' köznép élt. Amazt beszélte az előkelő nemesség és tudós kar, melly így szerzett anyanyelvének kellemet, szépséget, méltóságot, finomságot: így terjedt ki a' provinciákra, katona- 's polgári tisztek, kereskedők által a' nyelvcsinosodása' elsőbbsége. Éreztek ők is nyelvbeli szükségét; a' bátor röptü költő Lucretius panaszkodott, hogy gondolatának a' romai nyelv nem kénye szerint engedékeny: *Propter egestatem lingvae, rerumque novitatem*. Ezt nem kell csodálni. A' gondolat határba nem foglalható, nincs lexicon, azért minden szóbőség mellett is marad szószükség. — De ha így volt is náluk: mind a' nyelv' mind a' tudományok' országa küljebb küljebb terjedezett. Volt zúgás, volt vita; de nyereség is.

A' romai patricius, nemes, lovag, minden előtt taníttatta gyermekét a' tiszta, szép, ékes latin stilusra; 's ha ebben meggyökeresedett, akkor kóstoltatta meg vele a' szelíd tudományokat; ezeken a' lépcsőkön ment által a' törvény- történet-tanulásra, philosophiára stb. olly szapora haladással, hogy a' 16 évü ifju már készen ment a' szóló székre, és tapsal szállott le. Erőltetés nélkül; mert nem időzött idegen nyelvek' jármának hurczolásával, korcs ízlés' beszívásával, hanem minden, a' miben tündöklenni szeretett, othoni volt: a' tudós, a' csinos nyelv, a' gondolkozás; csak némelly szavak, és ezeknek elrakása szenvedett kölcsönözést, módosítást, mint Lucretius érzette:

— — — Grajorum obscura reperta.

Difficile inlustrare latinis versibus esse stb.

Ezt mondotta Lucretius, a' jeles, ékes író, éles eszű nyelvtudós, pedig a' latin nyelv' virágzásában, Cicero', Horatius' Sallustius' C. Nepos', Julius Caesar' stb. idejekben, midőn nyelvek' horizonta legmagasabban állott.

De hol vagyunk még mi magyarok? hogy haladhattunk volna előre, az előítéletek' ragadó sarában? szólok született magyarokról; lám ő nálok is csak a' közelebbi mult században, csaknem bűnnek tartott magyarul irni! Ezt a' nyelvet majd nem kirekesztőleg a' falusi mesterekre és birákra kárhoztatták! a' magyar szó *sermo rusticusnak*, kocsis nyelvnek, bélyegeztetett; a' rontott romai volt az ő szájokban *sermo urbanus*, mert nem szégyenlék mondani: az angyalok is deákul beszéltek: *Gloria in excelsis Deo* — maga a' megváltó is így imádkozék: *Eli, Eli lamma sabactani*, ilyenek voltak a' mi patriótáink; kiknek maradékaik, fájdalom! még ki nem fogytak, 's nem átalják az általok mocskolt hazának kövérét költögetni! kik az ő *urbauus sermojoknak* hazájában ronggyal takarnák mezítlenségüket, és éhhel halnának. Igen is hát, vissza Odryzia' vadonjaiba, nem nyugotra a' szelídülés' hűves országaiba!

Ki fogja ránk, ha jól ért bennünket, hogy mi a' latin nyelvet ki akarjuk küszöbölni? Nem! valamint nem egyéb csinosult nemzetek. A' görögök, romai munkák' legjobb editorai: németek, angolok, francziák, olaszok, és ők irnak latinul olly stilusban, mellyel a' romai arany kornak sem tennének szégyent. Pedig ezek az írók azok, kik hazai nyelveket is a' culturának magasára emelték. Ezt tegyük mi is. A' holt nyelveknek hálás tisztelettel parentáljunk: a' magunkét a' dücsőség' templomába kísérjük, 's a' ragyogás' halhatatlanító oltárára állatni törekedjünk.

Nem vagyok azok közül, kik nyelvünket, a' paradicsombúl hozták ki, de azt mégis mondom: nem méltó a' hazafiui névre, ki hazai nyelvének emelkedését eszközteni nem segíti. Keresztül kell rontanunk az előítéletek' vastag jegén, noha jól tudjuk, hogy a' munka több mint herculesi viadalt vár. Rettegtető rémletek állottak a' mult században élt nyelvtudósaink előtt is: de meg nem akaszthattak minden hazafiságot. A' tudatlanoktól elnyomott láng fel kelt a' jobb szivekben. Irtak: Faludy, Horváth Adám, Pétzeli, Szabó Dávid, Báró Orczy, Décsy, Ráth, Kazinczy, Görög, Kerekes, Mindszenti, Báróczy, Besenyei, Gáty, Vedres, Virág, Dugonics, gróf Gvadányi, Versegi, Fabsics, báró Ráday, Barcsai, Bacsányi, Rajnis, Révai, Rácz, 's többek: melly szép szám! csak az 1790. év számlál 135 —; az 1791. év 117 magyar író: melly szép szaporaság!

Ezek között volt b. e. Simai Kristóf ur, egyike azoknak, kik az 1790iki országgyűlésre nyujtott kérelemben, mint ajánlott tagok megjelentek (közöttök csak a' kegyes iskolák' rendiből öten), egyike azon háromnak, kik a' régen várt magyar t. társaság' talpratételét megérték (Görög, Bacsányi és ő); egyike a' 40 választottakban azoknak, kik már negyven évvel ez előtt magyar munkáikkal kedveskedtek. Ő a' magyar játékszint kellemes darabokkal gyarapította, millyenek: *A' mesterséges ravaszság. — Váratlan vendég. — Igazházi, a' jó polgármester. — Gyapai, a' feleség féltő. — Zsugori, a' vén fősvény. — Házi orvosság. — Egy szótár A. B. C. rendben.* Budán 1809. — De nem engedett ő magának tágulást, mert a' nagyszótár' készítésében, elaggott korában is fáradozék, mellyet deák, német magyarázattal bővítve az N betűig tisztán leirt; kész a' többi is végig, csak egybeirást vár.

Nem csupa ígéretekkel tartotta ő a' hazát, mint némellyek, hanem tettel szolgált minden önhaszon nélkül; sőt neki nem kedvező körülményekben, elfogva a' jutalom' reményétől, egyedül a' honszeretet' lángjától gyulasztva, a' mire mutat leginkább az ő nagy szótára kéziratban, mellyre helyesen alkalmaztathatók Scaliger' versei:

Kit büntetni kíván Isten, szótárra szorítsa;

Túl halad ez mindent, a' mi csigázni szokott.

Legyen itt meggondolva, hogy Simai Kristóf ezeket munkálta, tanítói foglalatosságai közben, mellyekkel majd kirekesztőleg a' hazai ifjuságnak élt; mert ki él méltóbban a' hazának, mint ki 65 esztendeig annak nevendék virágát ápolja, ifju csemetéjét serdíti, gyermekeiből férfiakat, támasztó oszlopokat formál, kikben az ország mindannyi atyákat lát, tisztel, szeret; kikben az ő lelke vénségében vigad, kiknek szárnyai alatt nyugszik, kik az ő izzasztó gondjait magokévé teszik, kikben az ő haladó kora újabb életre ifjudik?

De minthogy a' dolog' fejlődése önkint e' nemes, és nekem kedves tárgyra vezet, engedje meg a' tek. t. társaság, hogy itt azon érdemeiről emlékezzem, mellyekkel a' szelíd tudományok' tanítója különösen a' hazára nézve ékeskedik.

A' tanító nem születik, hanem formáltatik, kénytelen megismerkedni sok segéd eszközzel; azok között búvárkodni; barátkozni a' tudományok' sokféle nemeivel, az emberi szívvel, hajlandóságokkal, indu-

latokkal, a' jó és rossz izléssel; és ezeket magának megszerezvén, az ideákat úgy által önteni a' viasz elmékbe, úgy elrakni a' lélek' tárházába, hogy az ifjak onnan, mikor kell, gazdag gyümölcsözéssel előszedgethessék. Mennyi munkát, mennyi időt kívánnak ezek? mennyi kellemes óra' feláldozását? mennyi szenvedelmet, mennyi tanulást?

A' szelíd tudományok' tanítójának, mint kell, szemei előtt legyen, hogy az ő ujjai hordozzák a' jövő reménységnek vetőmagját, melyet nem minden kézre bízhatni, hanem kiben lakik erkölcs, és dücsőség-érzés.

Vagyon az erkölcsnek saját fénynyel ragyogása, valamint a' vétkeknek saját homálya. Ezt kell a' tanuló ifjuval koránt tudatni, hogy az erkölcsöt, a' morális szépet 's jót magáért szeresse. A' dücsőségérzésről mit mondjunk helyesebbet, mint a' költő: *Non parvas animo dat gloria vires*. El van az az ifju romolva, kit a' dicsőségérzés nem izgat, 's ki a' mindennapinál, közönségesnél magasabbra nem vágyik.

Minden szabad lény a' nagy természetben fölfelé huzódik, minden lélekszabású fenn lebeg, — gondolati szárnyain láthatatlanul repkedvén; valami az emberben a' testnél nemesebb, nem a' földön mászkál; mindenkor munkás, mindenkor nagyra törekedő.

Ezt a' hírkeresést irtja a' szelídtudományok' tanítója, az ő tanítványába; úgy nevel a' hazának Hunyadiakat, Zrinyieket, Pázmányokat, azaz: örök névre méltó nagy lelkeket. Így mulik el a' panasz, hogy minekutána megszűnünk dicséretére méltókat cselekedni, fölöslegesnek tartjuk a' dicsérést is. De én megfordítom Plinius' szavait; okosan nem kérmelik a' tanítók ifjaik előtt a' dicsérést, hogy hajlékony szíveiket a' dicsérendők' követésére ösztönözzék, jeles, bámult, nagy férfiak' nyomdokaikba igazítsák.

És a' mit előbb kell vala mondanom, hogy a' szelídtudományok, ajtai a' poézisnek, az ékesbeszédnek, philosophiának. Nem a' sophismáknak, hanem a' józan, jámbor élet' törvényének, mely különösen a' hazaszeretet' sugarait kideríti, az észet bölcs tanácsra érleli, mely nélkül, a' legizmosabb erő hajótörést szenvedni tapasztaltatik; ha azt nem említem is, hogy mind a' két ékesszólásban e' tudomány nélkül a' lelki jónak, küzdő erőnek, rettenthetlen bátorságnak magasztalása szárazan hangzik az ajakak közül; mert nem csinatlan szócsoporthoz, hanem

kellemmel folyó, gondosan rakott beszéd ereszkedik győzelmesen a' szív' mélységére; 's ez köti meg bájaival a' halhatlanság' koszoruját.

Épen a' nem jó — ellenem vetik némellyek — hogy ifjaink poézissel, 's holmi efféle hijáavalósággal töltenek időt; ha ebben van is valami, az csak tudományos érdem, literaturai gőz, semmit nem hajtó begyeskedés, és semmivel nem több. — Ó vandaloknak ferde bölcsesége! mentsen az ég, hogy a' haza' atyjai nálunk sátozt ütnöd hagyjanak, minnekutána a' szebb literaturának egész Európa, és ugyan anyai nyelvén érdemhelyet engedett, oltárt emelt.

Mulnak már a' régi setét éjek; nekünk is tisztul egünk, biztat egy jó remény, hogy tanítóink' kebeléből származnak magyar Scipioink, Ciceroink, kik a' jövő maradéknak előmenetelünkről hirt mondanak. Származnak? sőt országgyűléseink előbizonyosságok, hogy vannak oratorink, kik Európa' első rangu szónokai mellett állhatnak. Ezek előtt szóljanak a' hazai tudományos érdemek' böcsmérloi. — De mit mondhatnának egyebet, mint hogy sem a' tudományokat, sem a' hazát nem szeretik, és csak élnek, hogy éljenek napról napra, és azután a' sovány felhőkkel feledékenységre tünjenek.

Látom tek. társaság, hogy olly termelő nyílt meg előttem, melyet, ha a' folyamatnak engednék, ma sem futhatnék be; mert a' poézis, és oratoria' javairól mennyit lehetne, mennyit kellene itt mondanom? nem szólok itt arról, a' mit néhányan vitatnak, hogy az élet' szabására és moralításra sikeresben oktat a' poézis, mint a' philosophia; azt mondom csak: hogy a' mélyen elméskedő philosophus ne tartsa a' poétát csupa mesélőnek, hanem annak, ki ő valóban: erkölcs javító, szelídítőnek, társasélet-kedveltetőnek, a' szomorúságot engesztelőnek, a' szerencse' elragadását tartóztatónak. Vagy nem ilyenek voltak-e Orpheus, Linus, Homerus, Horatius? nálunk Ányos, Virág, Berzsenyi, Himfy? nem bő áradozások-e ezek mind egyesekre, mind az egész polgári társaságra? — Nem mindenkor az iliumi hadat, Aeneas' csavargását, a' thebai testvérek' veszekedését, Jeruzsálemet, paradicsomot lantolják ők, noha ez is jó, mert véle a' nyelvet gyengédtik, hajlékonyítják, szépítik: hanem a' mit a' philosophus tekervényes úton, és fanyaron, setét szemöldökkel is alig tesz: ők röviden, bizonyos édességgel, mintegy játszva, végbe

viszik, a' tévedt vélekedések' merészségét lemosolygván, és a' vétkek' lánczait fájdalom nélkül szét oldozván.

Hogyan szökött ide ím ez, talán nem is czélirányos kitérés? gondolom én igen alkalmasan. Mert szólván nagytiszteletű Simai Kristóf urról, mi kellett inkább, mint előbb a' széptudományok' böcséről értekezni, annakutána az ő valódi érdemeit érintenem, mellyeket a' szelídtudományok' tanításával a' hazában letett? ő a' muzsák' kertébe nem úgy repkedett mint a' hernyóból vált pillangók, nem mint a' herék, magokat szellőztetni, hanem mint dolgos méh a' haza' oltárára mézet takarítani, a' mit szótárain kívül színjátékai bizonyítanak, el nem tikadó fáradásinak szép gyümölcsei, mellyek neki ugyan csürbe semmit nem hoztak, de annál többet a' dicsőség' oszlopira, hol borostyánya soha el nem fonnyad, hol örök neve irigylet nélkül fénylik; és mivel illy oszlopok most nem állítatnak, legyen elég boldogult árnyék! hogy élsz kitörülhetetlen jegyekkel számos magyar tanítványidnak sziveikre, sőt az egész hazára felirva:

Ah

Nem hoz ugyan sok ezüstöt, aranyt a' múzsa, de hoz majd Porunknak, hirt életet.

Virág.

Egyet még tek. társaság! még egy igen szép jelenést hozok emlékezetbe, mi előtt beszédemet elvégezném. Láta a' tek. társaság a' köz tiszteletre méltó öreget, midőn taggá választatván 1832ben a' társaság palotájában helyt fogott, az érdemekkel megrakodott, érdem jelt viselő 90 évű ősz, a' köz tanácskozásokban megjelent: minő fiatalodás, megelégedettség, figyelem terjedett el tisztes homlokán! mint látszott korának nyersebb részét újra vissza kívánni, hogy pályáját a' fiatalokkal futni kezdhesse! mint rebegtek, mint készültek ajaki, lelkének megnyugovását kiszakasztani, ha a' felfüggesztett várakozás máshová nem téríté vala. Melly öröm-telve tett vallomást arról, hogy minden régi vágyásit, sóhaj-tásit kielégítik azon egypár napok, mellyeket a' társaságban töltött! melly nyájas, részvételes volt elválása! a' társaság pedig nyereségnek állítá a' majdnem százados férfiúval vagy kevésig ismeretségbe jutni, csak kevéssel előbb mint tőle, és ő a' világtól elbucsuznék.

De már elköltözött tőlünk oda, hol van a' jelességek', az érdek-
mek' háboríthatatlan jutalma; hol neki az irigykedés nem árt; el a' hal-
hatatlanokhoz, kikkel névben már itt osztozott.

Ah, túl repültél a' levegőn dicső

Honnyodba, mellynek szent mezején örök

Tavasza virít, 's játszik; ragadj fel!

Vagy legalább mosolyogj le hozzánk.

Virág.

III.

EMLÉKBESZÉD

BÁRÓ BERZEVICZY VINCZE, T. TAG FELETT

TARTÁ

AZ ACADEMIA' IV-D. KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPT. 13. 1835.

GRÓF DESEWFFY JÓZSEF, T. T.

Multis ille bonis flebilis occidit.

Horat.

Nagyfényű Gyülekezet!

Eleget vonakodám, midőn a' magyar academia, tavaly Kassán meghalálozott atyámfia és barátom Daróczi és Berzeviczi báró Berzeviczy Vincze felett emlékbeszédet, e' közfényű helyen általam nyilván tartatni erősen kívánt. Az atyafiság és barátság t. i. nem látszottak nekem a' legalkalmasabb tulajdonoknak emlékbeszéd' tartására, ha ennek nem célja, fentebb hangu akár halotti panaszlatokat, akár magasztalást, akár végre vagy igen rövidre szorított, vagy igen pontos és körülményes életírást hallatni, hanem egyedül az érdemes személynek, és helyzetének részrehajlatlanul azon hívséggel rajzolni képét, mi szerint a' legkitünőbb, legsajátabb, 's annál fogva legtanuságosabb vonatok és esetek életéből, részint ön elbeszélései szerint is kiszemeltetvén, ezek nem szerencsétlenül összefűzve, nemcsak figyelmet, hanem talán egyszer'smind szives emlékezetet érdemlő egészszé alkottassanak. Nekem pedig különösen e' szószólás' nemében soha sem vala legkisebb gyakorlásom is, úgy hogy ifjúságomból még ősz hajaim alatt is fenmaradt szerénységem

bizonynyal nem tettetett, hanem valódi, és bennem annál nagyobb bizatlanságot szerezhető, mennyivel fényesebb, számosabb és élesebb mind elméjü mind fülü gyülekezet előtt látom magamat. Hozzá járul mind ezekhez, miképen Istenben boldogult barátom nem azok' sorába számílandó, kik akár nagy vagytonbeli tehetség, akár gondos nevelés által azon helyzetben ragyogtanak, mellyben kevesebb szükség mindent inkább magunk magunkból meríteni, 's körülményektől kölcsönözni, mint szerencsétől nyerni a' sorstól vett javak' könnyebb kitündöklötésére. — Szabad legyen tehát tartanom ugyan egyfelől a' hajótöréstől ezen végső napjaimra esett próbatételemben, más részről azonban engedékenységet reménylenem szíves hallgatóim' kegyességétől, melly eszközbe fogja juttatni, hogy jóllehet tovább vizsgálhatta a' halni készülő a' nem rég kimúlt' életét, akármelly ifjabb élónél; a' hanyatló korunk szavai mindazáltal bármi havas fejü bércekről szakadva nem csoroghatnak többé olly kellő zúgással, mint azon hangok, mellyek csoportos reményeket nyújtó fiatalok' rózsza-tüzű ajkaikról figyelmező füleinkre hullva, magoknak onnan mind szívünkhöz, olly tágas, olly virágzó utat, olly igen sebesen nyitnak és készítenek. De ha gyenge szavaim nem is, lehetnek azért báró Berzeviczy Vincze' honfi érzelmei 's cselekedetei érdekesek, és találhatnak talán viszhangzatot annyi itten egybegyült hazát imádó lelkekben, kivált midőn ki fog tetszeni, mint fejlett ki egy részről a' körülmények' ellenére szívében a' hazafiuság' szent tüze, más részről pedig, mint tartotta fenn azt ő benne a' későbbi kedvezőbb körülállások közt a' magyarok' Istene.

Ő, kit a' magyar academia, a' kassai magyar játékszín' és színészei' kormányzása körül elkövetett törekvéseinek jutalmául, tiszteleti tagjának kinevezett, báró Berzeviczy Ferencz kir. kulcsosnak, báró Vécsey Thérézia keresztes dámától négy fiú magzatok közül harmadik fia, az 1781dik év' martius' 16ikán Daróczon Sáros vmegyében még akkor születék, midőn a' régenten igen magyar felföld, melly most olly észrevehetőleg újra magyarosodik, Mária Thérézia' korának vége felé olly szaporán elébb megtótosodván, József császár' idejében még elnémetesedni is kezdte. Ugyan ki jövendölte volna, hogy az illetén körülmények között nap-világot látott magzat, valaha nemcsak a' magyarságot a' felföldön, hanem a' színészi művészség' segedelmével a' jobb izlést

is, honi nyelvünkön terjeszteni és gyarapítani fogná? kivált ha meggondoljuk az akkori nevelésnek rendét, sorsát, gyakorlatait. Alig hallott 6dik évéig a' magyar szívü és érzetü gyermek, olykor egy-egy eltévedett, 's azt is tótosan, vagy németesen ejtett magyar szót. Magyar tejet, de nem magyar emlőn szopott ő, tót, vagy német hang verdesé füleit, akár szüleitől, akár a' két nemen lévő házi cselédttől jött legyen, — ha sirt-rít, idegen szóval csücsülték le a' csecsemőt, idegen hangú dallal ringaták álmra bölcsőjében, nem magyar kenyeret sütni tudó izmos karoktól téteték abba, vagy véteték abból ki. — Később köz iskolákba deák tanítóknak adaték kezére a' nevendék, kik a' gyenge koru elmét csaknem kirekesztőleg a' romai nyelv' ejtegetései' 's hajtogatásainak szabályaival unalmaztaták. E' szárazságok alatt szikkadt fel nagyobb részben az áradozó elme, 's így készíteték el a' mi benne el nem aszott, azon lelkességek' vagy gyűlöletére vagy megvetésére, melyeket a' régi római nagy írók' munkáiból lehetett vagy kellett volna föllelhetnie. Csípő dérhez inkább, mint fejlesztő sugaraihoz lehetett ezen oktatás' módját hasonlítani. — Következett is gyakorta roszt aratás, a' silány szántás és vetés után. Elpergett azonban némelly jó mag, olykor madár kapta fel, és repte közben elejté; a' szelek' 's viharok' kénye pedig, némelly még ugyan míveletlen, de szerencsésebb földre repíté; — báró Berzeviczy szintugy, még mi előtt bevégezte volna iskoláit, a' katonai szellemtől ragadtaték el.

Az akkori Dalton nevű magyar gyalog ezred' egyik kapitánya, szintugy mint generálja Ir-országi fi, Makauli, a' báró Berzeviczy háznak bejáratos, észrevéven, mint báméskodik a' kis fiu gombjain 's meztelen kardja' fényén, mi szívesen játszadoz' annak aranyos csüngőjével, mikép kedveli a' hőszinü kaputot szélző világos-kék hajtókát, 's hallván egyszer'smind miként gyűlöli Alvari Emanuelt, javasla szüleinek adnák katonának. Kora még akkor ugyan nem engedé; de nagy örörmére a' fiunak, utóbb követék a' tanácsot, 's 1795ben csak egyszerre kadetnak látta magát báró Berzeviczy Vincze.

A' többnyire Ir-országi tisztekből; de magyar közlegénységből álló magyar gyalog ezredben kezdett legelőbb is tanulni magyarul és lassan lassan előljáró tiszteinek tolmácsokká válni. Ekkép mind ezektől, mind a' közkatonáktól megkedveltetve — ugy mint báró Gilányi, ki

egynehány évvel ez előtt kapitány fővel az ezredet oda hagyta — édes magyar bárónknak neveztetvén, a' sok ir-tisztek között nem sokára zászlótartóvá lön.

Az ezred még akkor Kassán szállásolt, a' szülék helyben valának. Ha egyszer másszor nehezen esett is, nyilván az egész kompánia' hallattára a' kapitánytól megdorgáltatni, mivel csapatjához tartozó valamely közlegénynek töltés-táskája nem fénylett eléggé, — ámbár fájt néha, a' még akkor divatban lévő czafjának kiszabott mértéken innen vagy túl menetele miatt szemrehányást szenvedni, a' nélkül hogy felelni vagy panaszolni, sőt még magát mentegetni is merészlett volna, — noha nem igen tetszett mindennap nyárban négy órakor reggel már talpon állani, a' város' gyepsánczán dobszó közt csapatonként sort járni, forgani, és por 's füsttől ellepve vaktába ropogó tüzeltetések közepette izzadva elfáradni, — bátor alkalmatlan volt is valamely katonai pontatlanság vagy párviadal miatt, a' prófoszhoz hüsbe tétetnie; de szerető édes anyjától és nénjétől az árestomba küldözgetett csemegék enyhíték rabságát, árestoma' megszünte után pedig kívül a' szabad levegőn nyomban ott termettek a' sebes vérű, 's bajt könnyen győző ifjuság' vigasztalásai, és a' portupénak tiszteleti fegyverforgást csörtető ór mellett, ablakok mögött zöld kukucskálatókon keresztül rá kacsingató szépek' láttára, emelt fővől ellépven, bújáról azonnal megfelejtkézék.

Mindazáltal más hiuságok, más vágysok nélkül, nem fejlett volna ki barátom' geniusa, és ő nem foglalhatja vala el azon helyet, melly rendeltetése' következésében képessé tevé, maga részéről is valamicskét latba vetni, nemzetesedésünk' előmozdítására.

Valamint az égi testek' nehezkedése között egymásra, minden nagy, kicsi, akár állat akár növény, nagyobb kisebb mértékben, a' hatásban részesül, szintúgy az ész, erkölcsi és politikai világ' nagy történeteivel, hol tágasabb hol szorosabb kapcsolatban függnek össze kinek-kinek sorsai. A' politikai világ' újra felzavarodék Európában, megszűnt újlag a' béke, háborúra harsogott a' csaták' kürtje. A' volt Dalton ezredje, melly báró Alvinczynek juta, Olaszországnak indítaték, ezzel hagyta oda szüléit, oda a' hidegebb éghajlatot Berzeviczy, örömteli szívvel, száz mosolygó kinézetekkel indult a' meleg Itáliának.

Nem ide, hanem életírásba tartozik katonai pályája' megfutásának

előbeszélése; az nem lehet dicstelen, mert harczok közt sebet is vön, és ugyan azon ezredben, mellynél szolgálni kezdett, egykét táborozás alatt főhadnagyságig lépe, 1809ben pedig a' horvátországi felkelő sereghez, az úgy nevezett veres köpönyegesekhez, kapitány fővel állott.

Akár testi akár lelki fejlődés, bár mi tévedések mellett, sőt ollykor épen ezek' segélyével, sehol sem haladhat könnyebben, tettelegesebben szerencsés érlelődésre, mint a' katonaságnál. A' parancsolás' gyakorlata, vigyázatra, sebes megfontolásra, mérsékletre tanít, valamint a' szófogadás' szüksége, szerénységet, önkény' fékezést, maga megtagadást, elszánást. Szakadatlan mozgásban él a' vitéz; kivált háborukor, csaknem minden lépten tájékokat változtat 's azzal viszonyokat, ez a' felfegyverkezve utazó, szüntelen veszélyek, törekvések, áldozatok, 's hol sikerületek, hol bukások közt forogva, mind inkább-inkább erősödő testtel és lélekkel, sebesebben jut mindenféle külön-külön dolgok' és emberek' ismeretéhez, 's a' sok baj, fáradságok közé botlott vigasztalásokat erősebb karokkal, édesebb érzettel kapja fel. Nincs ideje unatkozni, 's így testi lelki ügyessége majd mindig ébren marad, majd mindenha képes természeti hajlandóságával rokon érzetektől bájlólag megindítani.

Nincs hát min csudálkozni, ha mintegy a' halál' utazásai a' harczok között, hol itt hol amott, rövid megnyugvások közepette, a' muzsikával párosult, 's ez által élőbbé, vonzóbbá tétetett olasz színjátékok, kivált Velenczében 's Milánóban barátom' lelkében szikrát vetének. Nekem legalább nem egyszer beszélé, mint hatottak azok sokkal jobban rá magoknál a' szép színésznék és énekesnéknél. Attól fogva tehát hol 's mikor bár mi kevés ideje nyílt, mihelyt csak egykét időperczet szakaszthata magának, azt szindarabok' olvasására, és dramaturgiai munkák' forgatására kívánta szánni. Gyakran idézett fel, hol egyet, hol mást előttem Lessing' dramaturgiájából, és Göthe' Vilhelméből; de később kedvet talált előtte főleg a' színészség' scenikai, azaz: helyhatási, és pantomikai, azaz: a' mímelésnek testtartási, tagjáratási, meg arczmozgatási része; azért búvárkodék olly szívesen Engel', Le Brun', sőt még Novecnek is hol távolabb- hol közelebből ide tartozó munkáiban. — Valóban nem mindennapi ismeretekkel bírt ő e' tárgyban, és ahhoz mit a' francziák l'art des effets theatrales, azaz: a' szinpadi hatások' fortélyainak neveznek, és mellyek

ollykor erősebben hatnak a' nézők' többségére, az aesthetika' minden egyéb sokkal nemesebb és művészetibb fogásainál, vagy szavatolás' *) minden bájainál, bizony derekasan értett.

Azonban mit ért volna minden természeti vonszódás és ügyesség mellett, e' tárgyban is, az egyedüli olvasás, nézés és hallás, mit az általánosságokat hajhászó, minden esetre kiterjedő szabályokat kereső, 's azokat mindenütt és mindenben rögtön létesíteni akaró? mit az idealitáshól idealításra dolgozó pusztá theoria? olly keveset, mint e' nélkül, a' körülmények' 's időhelyzeteknek szüntelen változatai ellenére már megszokott, minden hosszabb időszak' lefolyta után, maga az idő' szállta által penészszel behintett, sőt ollykor még rozsdával is beborított tettegességek' vak gyakorlatai. Mert valamint a' mezei gazdák, meny nyiben tudom, még nem értik a' magba esett üszögtől a' magvat úgy megszabadítani, hogy a' mi még benne ép, megtartassék; úgy a' társasági élet' egyéb tudományaiban és mesterségeiben, a' kisebb gazdákat szoktuk többnyire követni, kik a' napfénytől vízcseppeken keresztül üszkösült kalászt a' búza' magvának épjével együtt kiszaggatják. Azok tehát az ügyesebbek, kik mint a' jó iratnokok, azonként tudnak jó papirosból foltokat kivakarni, mi szerint a' papiros' lyuggatása nélkül, a' kivakart foltok' helyére olvashatólag irhassunk. — Ki fog tetszeni később, mint nem tartozott tagtársunk az ügyetlenek közé; de lássuk előbb, mi adott, 's minő környülményeknél fogva, 's millyen lépcsőkön keresztül, főkép alkalmat neki azon tetteges ügyességeknek megszerzésére, mellyek őt főleg színésztársaság' igazgatására képessé teheték, és mikép üzte azokat.

Bár mint kívánta háborúkor is, vagy színdarabok' szemlélésében, vagy valamiféle olvasásban és mélézésben a' színészi művészetről, minden üres óráit tölteni; de nem tehetünk mindig mindent, mit és a' mint akarunk: amott egy új ismerős, itt egy jó barát, máskor ismét valamelly egybehívott társalkodás, és hol ebéd, hol gyülekezet, vagy séta mulatság gátol: nem lehet ezek alól mindenha szép szerrel kibontakozni, ollykor még komolysággal sem; Berzeviczyt hol csalóka szép szemek,

*) Innen *szavát tolni*, így a' kiküszöbölt *voksolás'* helyébe *szavazás* jőne, a' deák *evictio* helyett pedig *szavallás*, azaz *szóval* vagy *szavat állás* jöhetne.

hol pajtások, hol ravasz kalandorok, olykor kártyajátszó társalkodásokba keríték. Cseleket nem sejtő fiatal barátom, annál később vala engedni módos unszolásoknak, minél kevesebb hónap-pénzt vett magzatokkal terhelt apjától, ki fiát kevéssel beérésre kívánta szoktatni. — Nem akarván silányabbul élni a' nagyobb tehetségüeknél, édes atyja' takarékoságát a' szerencse' istenasszonyának kegyei által pótolhatónak vélé, és a' hamis szégyenlőség' vezetékénél fogva, játékoszá kezdé magát formálni; de a' reményeket csalni szerető szerencse, némellykori nyeresék, de sűrű vesztesék között adósságokba veré barátomat; legsűrűbb, legkönyörgőbb haza irt levelei sem valának képesek édes apja' állhatatosságán lágyítani, — édes anyjának akár kérései, akár fortélyai mellett, szintugy nem igen sikerülének. Ekkép mind inkább neki tűzesedve a' játéknak, a' már vett károk orvoslása' reményében még jobban bele-bele merülvén a' rá nézve változni nem akaró rossz szerencse' kényei' rossz következtéseibe, már kapitány-korában csak egyszerre a' katonaságot oda hagyta, és szülei' akaratja ellen, sőt neheztelése mellett, kalandorra lőn. Nevet változtatva, egyedül maga magában, 's vélt színészi ügyességébe, 's még most csak inkább hajlandóságába bizakodván, magára hagyatva szüleitől, Grácson és más austriai meg külföldi német kisebb nagyobb városokban, sőt még Bécsben is színésznek álla.

Úzé egy darabig ezen életmódot, és valahogy csak élősködött. A' szükség, a' vétkes de bánatos fiúból, lassan lassan nem ügyetlen színészt képeze. Többekkel beszéltem, kik élte' ezen időszakában a' színpadon tapsok közt láták, 's ne hogy sorsát fájdalmasabbá tegyék, magokat, mintha nem ismernék, téteték. Szülei tudván ugyan, hogy kalandoz; de nem tudván egy darab ideig: hol, 's mikép? segédkezeket nem nyujthattak, de ha nyujthattak volna is, még igen új vala 's terhesen nyomta szívöket a' fájdalom; minduntalan reménylék azonban, hogy fiok a' sorstól megtöretve, végre menedéket fog kebelökben keresni, — 's keresett is utoljára.

Sok ideig tartó levelezések után, az evangyeliom' példájára, megengesztelt karokat nyitó vén szüleinek üléebe 1817ben köz örömmel fogadtaték a' tékozló fiu; de nem sokáig szoríthatá őt szívéhez édes apja! ugyan az a' sors, melly fiát színpadra repíté, sieté az elaggottat egy-néhány héttel Vinczéjének megtérte után, a' világ' színéről elragadni.

Igy végződék kalandos és soká bujdosó élete báró Berzeviczy Vinczének. A' sok mindenféle személyt játszó színész, ismét valódi urrá változott. Még édes anyja' életében 1818ban, az ismeretes, nagyon érett itéletű, 's a' mellett szabad lelküséggel teljes, volt sárosi követnek Szinnyei Lászlónak, ki most Eperjesen a' ker. táblának egyik bírája, hugát feleségül vevé, és egy igen jó nevelésű elmés és kellemes kisasszonynak apja lőn.

Kassán háza lévén, 's a' telet ott szokván tölteni, a' honfi tekintetekben szintugy messzelátó, mint buzgó Abaúj megye' 's városa' unszolására, az ottani magyar játékszín és színésztársaságnak kormányzását 1829ben vállalta magára, 's itt már bőven tetszék ki e' tárgyazatban ügyessége és jártassága; mert akár a' színdarabok' választása-, akár szerepek' kiosztásában, akár a' színészek' és színésznéknek személyes példa mutatással, helyesebb szavatolás' és arcz- meg tag-járatásra célzó vezérletében, akár a' színhelyzetek' könnyeded 's célirányos változataiban, ékesítvények', orchestra' illesztvényében; akár a' ruházatok' időszerűi alkalmazásában, szóval, a' színjátéki siker' 's érdek' gerjesztésében, úgy törekvék vállalatjának megfelelni, mi szerint rövid időn, az alsóbb mint felsőbb két nemű közönség' örömeire, mind maga a' színésztársaság előre lépdelni, mind pedig a' színház mind jobban jobban észrevehetőleg megtelni tapasztaltatnék. — Mi nehéz vala pedig ezen annyi oldalú vállalat' irányait a' környező körülmények közt Kassán útba indítani, csak az tudja, ki az ottani körülállásokat ismeri. A' tót pórságot tudniillik, a' többnyire német szabásu és műveltségű polgárságot, az úgy mint mindenhol a' hazában, szomszédi, külföldi, honi szellem közt sűrű ingadozások mellett nagyobb részt inkább eltarkásodott, mint kiképzett főrendet, a' színészség' hatása által magyarosítani: valóban Orpheus gyanánti munka vala. Hát mind a' két nemen mindenütt érzékenyebb, és a' magyar büszkeség' útján, még negédeesebb magyar színészi személyek közt a' vágytörekvést, könnyebben és gyakrabban kifakadó zsémbeskedést feltartóztatni, fékezni, 's a' közönség' színészi megkívánatai' csorbulta nélkül, az olly gyakran egymásba vágó önszereteteket csillapító egyensúlyban tartani: bizonynyal a' nehezebb feladatok közé számlálandó. A' színészi világ tudniillik, képe lévén a' valódinak, és pedig

nemesített 's lelkesített képe, valamint a' többoldalúság, úgy a' magarártartás természetes a' színészi személyekben, kivált az ügyesebbekben.

Sokat lévén azon időtájban vele, hol magam házánál, hol az övé-nél, nagyon gyönyörködém bajainak ollykori előbeszéléseiben, mert azokat nagyon hihetőleg, és így elmésen 's így igazán szokja vala előadni. Egykor mellettem ülven a' pamlagon, csak egzszerre felfohászko-dék, nem hinnéd barátom, ugymond hozzám, mi sok bajom van ez it-teni színészi személyzetünkkel. A' mult héten kivált, nem tudom minő darabkája doctor Fauszt' lelkének szállá meg őket. A' fiatal karcsu N. vonakodott mult hétfői képmutatót, vagy még silányabb vétkes szerepet által venni: minél pontosabban képezném ugymond Marinellit, annál bizonyosabban gyűlöltetném meg magam' a' nézve hallgató közönségtől; — másnap egy 24 évű csinos, de legfeljebb 9edfél araszyi nő, egy más darabban, hogy a' szinpadon pompa leppentyűs ruhában, mint valamelly páva megjelenhessen, királynét akart játszani. Még az óhajtott király-néság' ideje előtt vállas kedvese, mint első udvarnoka kívánta őt a' szin-padon is szolgálni. Én, így szóla szerdán a' világoskékszemű Juczi, ma nem kívánnék lenni szobaleány, hiszen csak kétszer jelenik meg az egész darab alttt, és mind két izben mind össze nincs kilencz szónál több mondani valója, a' királyné' palota dámáját igyekezettel adnám, 's nem lehetetlen, a' nézőpadról nem kevesebb tapsok szállnának felém, mint királynémra. Mit — így szóla egy sokkal élénkebb, mint szomorú özvegy — engem nagysád 30 évi koromban spanyol duegnának játsz-tára kárhoztat? hiszen ezen szerep a' 40 esztendő Margitnak való, — nézze az ember, nem elégszik meg, ha nagysád palota dámává teszi, hanem mint 16 tavaszu szobaleány akarna föllépni, a' mi pedig illanó forgóságot kíván meg, mire sem ő, sem ama' még 19 évkora mellett is már tagba szakadt, idomtalan, és napról napra jobban-jobban hízó Juczi, bár mi mennyei színü néma szemeivel teljességgel nem alkalmas. Hát mit csinálsz efféle esetekben? kérdezém barátomat; mit? felele, eszökre igyekszem adni, mint legyen a' játékszín az élet' és világ' képe. Hahogy Marinelli, Falstaf, Mis Sara, Samson és száz illyféle szerepeknek átvé-telétől fog irtózni mindenki, úgy zárjuk be a' játékszint. Valamint nem mindenkor és belsőkép jó ember az, ki külsőleg jóságot mutat, így áll a' dolog ellenkező esetben is, sőt a' jó ember talán könnyebben, de nem

pontosabban és tökéletesebben adja elő a' jóságot, mert maga magát játszani gondolván, amannak finomabb bélyegvonatait, művészeti szemmel kevesbbé vizsgálja, így hamarébb mulasztja el azoknak taglejtésben, szemjáratban, arczmozgatásban kinyomását; a' jó színészben és színésznében pedig, tetőtől talpig semminek sem kell némán maradni. Mikép emberi 's társas életben, hasonlólag a' szinpadon senki púposhátu, kancsal, törpe, béna, egészségtelen, csúnya, nyomorult, koldus, szerencsétlen nem akar lenni, hanem kiki mint vagy király vagy legalább igen független nagy úr, 's ha önmagától, nem pedig a' természettől, körülményektől 's a' sorstól függne, jó egészségben, épen, gazdagon, mindenkor ifjú 's mindenektől szeretett és tisztelt kívánna mind a' világban, mind a' deszkázatokon föllépni. Megadták-e magokat? kérdém. Bizony csak félig meddig, válaszola barátom; mi, a' vaskezü katonaságot kivéve, mindig, mindenütt és mindenben történik, mikor egyedül a' józan ész szól józan észhez, és az igazgatók vagy tudatlanok vagy ügyetlenek vagy fások, a' józan ész' körülményszerinti javaslatit, mikor önhasznot vagy szeretetet sértenek, az elsőnek pótlásául, ez utolsónak más valamely érdekes oldalánál fogva a' köz-jó' tekintetében, vagy megkedveltetni vagy legalább eltüretni. Mit tevék hát velek? folytatám kérdéseimet. A' Marinelli szerepétől vonakodónak megigérttem, hahogy azt jól adja, legelső alkalommal Póza markizot játszatom vele; de úgy, hogy abba a' hős, 's még is céljához nem elég bátor, 's magában is nem eléggé következős karakterbe, igen jól bele tanuljon. A' piczi királynéval megfogatám, mi sulyteli a' hosszas leppentyű, mennyit seprene el kellemes fürgeségéből az a' tróni talán épen nem mindig minden fesz nélkül emelkedhető fennség; — számot tarthat kegyed, folytatám, királynéságra, mihelyt Bouffleurs' golcondai királynéját adandhatjuk, — az egy igen bájos kis királyné. — De ezen makacsocskával igen nehéz vala kisebb trónért nagyobbát elhagyni. Udvarnoka mögé buvák tehát, 's ezt bizonyossá tevém, hogy nem játszatok vele többé e' héten nehézkes iskolamestert. Ezzel nemcsak lecsillapítatám általa a' trónra még most nem menő fejedelmecskénét, ki felette érzékenyke lévén, mindig pirult a' buvócskákban (coulisse) valamikor izmos tagos kedveltjét, bár mi jól adott tréfás szerepben kacagták, hanem őt is oda bírák, hogy másnap mint tisztos házmester a' szinpadon megjelenjen. Legtöbb bajom vala Juczival, nem

akaratos természete miatt, de épen azért, mert szelíd és szerény magaviseletével akkép tudá mindig égő két fiatal kék szemeivel, a' magam színűgy két vén kék szemeimbe tekinteni, mi szerint ugyan jól össze kelle szednem magamat, hogy kívánságának ellentállhassak. De igazgatónak elibe kell tenni ön tisztét a' legmennyeiebb szemeknek; — emlékeztetém hát mint játszott mult héten egy igen erényes és kellemes grófnét, éreztetém vele, mint kell tanulnia, készséggel mindenféle szerepekben gyakorlani, kivált míg nem leszünk a' színjátszónék' nagyobb bőviben, hogy mindegyiket csak hasonló karakterek' előadására fordíthassuk. Mind ezekkel csak kigázolék valahogy; de bezzeg a' spanyol szájas duegnával! már ezzel ugyan nem tudtam mi tévő legyek, mert olly sűrűn, olly pergőn jöttek az okok nyelvére, hogy alig birtam hallgatni, annyival kevesbbé válaszolni minden dörgésre, minden csattanásra. Szép szó, ígéretek, hízeltések, semmi sem fogott rajta, nem szüntének meg darálásai; — végre megcsökkenvén bennem a' béketüret, felkapván magamat a' pamlagról, parancsoló állásba téve, emeltebb fővel, szilárd léptekkel feléje megyek, 's fenn hangon ezeket mondom neki: „Ön (mert a' kegyed felszólítást nem érdemli) azt fogja játszani, a' mit az igazgató rendel, ha adhatnék is (mint nem adhatok) más szerepet, nem adnék, kivévén, ha valamelly döllyfös, irigy karaktert kéne kiosztanom; — vagy duegnát fogja asszonysági önséged játszani, vagy az én igazgatásom alatt, semmiféle szerepet többé.“ — Úgy meglepé a' váratlan kifakadás, hogy harag, ijedés közt megzavartatva elébb elhalaványult, azután nyomban feltüzesegett arczczal, fris libbenet után halkán dünyögve 's mormolva, rögtön szobámból kitakarodék; de nem mert senkinek panaszkodni, sőt azonnal engesztelő levelkét küldé hozzám. Magam beszéltem el már többeknek a' történetet, hogy színészeink közé is terjedjen. — Azt okosan tevéd, jegyzém meg, mert csak az a' jó igazgató, kiről mindenek, de kivált igazgatottjai tudják, miként szokott ugyan többnyire jó, szelíd, kegyes, ügyes, igazságos, és szavatartó; de képes egyszer'smind, hol 's mikor elkerülhetetlen, az ív' szükséges megfeszítése után, nem jó is lenni. — Hidd el, válaszolá, (mert próbáltam), sokkal könnyebb egy katona századot, és azt gondolom, több ezredet is vezérleni, mint egy színész társaságot.

Igy vivé tisztét tagtársunk, nemcsak valódi buzgalommal és érte-

lemmel, hanem bőkezűséggel is, hogy a' közügy' javára szolgáló tekin-
tete még inkább kedveltessék. Holott apa, és nem bőtehetségű apa,
minden adakozása mellett a' vmegyének, és a' magyar játékszint meg-
kedvelni kezdő közönségnek, nem egyszer kényteleníteték tenni pótlá-
tokat. Hol szín-, hol muzsika-darabok, hol könyvek, hol ruházatok
hibáztak, és haladék nélkül valának szerzendők. Néha eme', néha ama'
színészt vagy segíteni, vagy serkenteni kelle.

Számot vetvén erszényével, nem sokára észre vevé, mint áldozta
csak egy év alatt is 5000 forintnál többet a' magyar játékszinhez vonzó
hajlandóságának. Szükségesnek találá tehát kormányáról lemondani. Má-
sodfél év mulva mindazáltal engedett ismét a' sűrű rábeszéléseknek;
mert valamint sok és úgy szólván köz unszolásra fogadta el legelőbb a'
vállalatot, úgy könnyű volt új ösztönzések által, kivált az őt tisztelve
szerető színész társaság' könyörgésére, ismét annak folytatására birnia.
— Neki az volt célja, hogy miután 42 évi nemzeti sohajtás, állandó
magyar színész társaságot Pesten Magyarország' anyavárosában még meg
nem állapíthata, Kassán, egyik főbb tartományi városban ollyas (legalább
nem alábbvaló a' fehérvárinál) lassan lassan elkészülhessen, — rövid
időn már valamicske művészetibb készüllettel Pestre által teendő, és ter-
mészetileg ott a' fő városban jobban, könnyebben és hamarébb tökélyül-
hető. E' végett esenkedék a' magyar akademiánál, vagy fordított vagy
új, akár egyedül szózatot akár ének-muzsikás, olly játékszini darabo-
kért, millyekkel még nem birt a' kassai színész társaság' gyűjteménye.
Később szavatólási, éneklési, 's táncziskolán is forgatta elméjét, hogy
Abaujnak nem eléggé magasztalható rendei 's Kassa kir. városa által
pártolt honi színésztársaság nyáron át országszerte ne csatangoljon, ha-
nem téli előadásokra készülhessen, csak néha-néha p. o. gyűlések' alkalmá-
val lépjen fel a' szinpadra, az alatt pedig dramaturgiai ismereteket, jeles
német írók', mint Lessing', Thieck', Schlegel', Zimmermann' utmutatásai
szerint szerezhessen és szaporíthasson. A' theoriára Kovacsóczy, a' tett-
leges gyakorlatra nézve pedig Kántorné's Megyery által leczkéket kívánt
volna tartatni. De a' szép szándék nagyocska volt a' körülmények' mos-
tohaságához.

Ujabbi lemondása után, a' kassai kaszinó' legfentülőjévé választá-
ték. A' kaszinó hasznos és kényletes egyesületek tudniillik, az egész

házában szaporodnak; és azért, mert szerkezetükben, hol itt hol amott, vagy egy vagy más valaki némi javításokat, p. o. kevesebb bőkezűséget — hogy más szükséges és hasznos közintézetekre is minél több tehetség maradhasson — javasol, vagy önkényt eltávoztatni óhajt: bizonyosan nem ellensége az efféle szerencsés következésű alapítványoknak. A' honi miveltség' felvergődéseinek, minden ágaiban gyönyörködék b. Berzeviczy. Örült hát teljes szívből, mind a' lóversenyeknek, mind pedig az állattenyésztő társaságnak, nem különben a' dunai gőzhajózásnak. Ollykori megjegyzeteinek soha sem vala nemtelen irigység' kutfeje, hanem mindenkor javítás célja, jól tudván és érezvén, miként juthat minden csupán a' gondolatok' surlódása által virágzó kifejlődésre, már magoknak az egyesületeknek természete is azt hozván magával, hogy több külön-külön mértékű és szabásu fejek' megvizsgálata és törekvése által a' tetteges dolgokban, több oldalú tekintetek' segélyével, minden a' maga sorában, rendén, 's így sikerrel, kevesebb ellenhatásokkal, következőleg hamarébb és bizonyosabban célirányosságra alakuljon, javuljon és tökéletesedjék; mert hiszen jobb száz rossz ellenvetéseknek akár unalma, akár bosszúsága, mint csak egy helyesnek is, mert nem tetszhetnék, elhallgatása. Hol vagyon a' sok akár külső akár belső körülmények és akadályok miatt nagyobb szükség egyeztető lélekre és egyetértésre mint e' két, annyi minden nemű tekintetben selejtes hazában. Irgy csak az, ki nem érez elegendő erőt magában vagy megpendíteni, vagy mozgásba hozni, vagy előmozdítani vagy javítani valamit. A' jobb alkotásu lelkek, mindenhol testvéresek és rokonérzetűek, vágytársiságok nem megy a' közjó' veszélytetéséig, valamint önszeretetök soha sem nagyobb a' közjóénál, rólok nem lehet mondani, a' mit Plato, Diogenesnek, midőn ez amannak himzett szobaszőnyeget e' szavak közt: „Plató' gőgét taposom“, felelt: „Igen is, de nagyobb gőggel.“ Bárá Berzeviczy nagyon ügyes volt mindenha érteni: miben? miért? mikor? hol? hogyan? 's meddig? kell és lehet engedni? — Senkit sem csudált ugyan, de maga magát legkevesebbé; 's azért csak azok iránt tudott, akár elmés, akár éles lenni, kik azt, mit ő okkal szeretett vagy kedvelt, kímélet nélkül bántani indulván, nem értették mindenkor a' csiklandókat az ütlekektől megkülönböztetni: de még ezek ellen is, holott a' szeretet 's gyűlölet' súlya egy húron szokott pendülni, nem akart soha is tartós

neheztelést, melly érdemöket szemei elől eltakarhatta volna, táplálni lelkében, 's jobb szerette az állhatatosságot, a' becsület', jóakarat' és barátság' édességeiben, mint a' bár mi elmésen keserű érzetek' szüntelenségeiben keresni. Mind ezekre több példákat tudnék előhordani, de ideje megszakasztanom ezen már úgy is elég hosszadalmas, holott talán nem egészen dolgoktól üres, ősz haju szóló' ajkain tűrhető beszédet, mellyet a' Pesten felállítandó magyar játékszinről, köztem 's az elhunyt közt folyt, cserebeszéddel rekesztenék be szívesen, ha hogy azzal más, nálamnál alkalmasint érdeklőbben szólani tudók' beszédjétől e' nagyfényű gyülekezetet megfosztani bátorzkodnám; de hiszen könnyű lesz, mihelyt a' szerény szólás' és irás' szabadsága hajótörést sem felülről, sem alulról nem szenved, annyi e' tárgyban megjelent jeles iratok után is, e' talán valami figyelmet érdemlő szócserét nyomtatásban közre bocsátani; mert mindjárt akkor, midőn mintegy negyedfél hónappal halála előtt, december' vége felé 1833. köztünk folytatott, jegyzém fel azt magamnak, hogy a' feledés' örvényéből kiragadtassék.

Már akkor is nagyon vérmesnek találtam, testes, piros, közép termetű, kék szemű, fekete haju, sas orrú, ajka mellől hol kibujt hol elnyult csintalan mosolyu barátomat, ki Kisfaludy Károlyé is vala. Szokott meleg kézszorítással, mint egy amerikai polgár (mert egész külseje illyesnek egyszerűségéhez hasonlíta) bócsúzott el tőlem, 's nem is láttam többé, a' még sok telekre, sok nyarakra méltót.

Távollétemben Kassáról, a' kaszinóban estefelé visztet játszván (a' mint utolsó órája' minden körülményeiről kérdezősködvén, egy szemmel látott igen vizsga igen fürge tanútól vevém) csak egyszerre szédülni kezdé, felijedtek — mint elbeszélé — mindnyájan, rögtön orvosért, seborvosért küldének, az érvágásnál netalántán segedelmet reménylven, feloldák nyakkendőjét, mellényét felgombolák, hátát mellét kezdék dörzsölni, — vet még egykét bágyadt pillanatot a' körulte forgókra, elérkezik e' közben az orvos, hintóval a' feleség, nagy bajjal emelik le a' lépcsőzeten, 's emelik be a' hintóba; haza hintózzák, — a' haladás' gyenge döcögése még egy kis végső étellel kínálja, — leveszik a' hintóról, ágyára fektetik, — felesége leánya kucsolják felemelt kezeiket, hullnak égnek eresztett szemökből két zokogó kebelre a' gördülő könyvek, — fülbe kiáltanak a' haldoklónak, — ott terem a' léleknyugtató

pap; de már mind késő, — elmerevedik, 's kimúl csendesen aprilis' 15kén 1834ben a' jó férj, jó apa, jó hazafi, ki az epemirigy' alkalmával Eperjesen az irtóztató nyavalyának megszűntére vagy legalább csillapítására rendelt vmegyei választmányban, annak dühétől annyi embert megmenteni segétvén, maga is megkímélteték, — kinek mind fiatalai tévelyeit, és épen azok' segedelmével későbbi korának, a' honi színészet' elébb vitelére vezető kifejlését, valamint érettebb kora' igyekezeteit és ügyességét minden nagyítások és czifrák nélkül, mint hálával látom, annyi résztvevő figyelmes különb-különb koru asszonyok', hajadonok 's férfiak' feszült hallgatása alatt, híven előbeszélettem.

Hamvad már most elhunyt tagtársunk Berzeviczy Vincze, közel 40 mérföldnyire innen, úgy mint mi mindnyájan, elébb utóbb, senki sem tudja, mikor? hol? minő távolságokban? porlani fogunk; de fenntartandja kétség kívül emlékezetét e' fényes gyülekezet' részvétele, mellynek díszes tiszte volt és leszen mindenkor, valamint figyelmével mult érdemeket megjutalmazni, úgy a' még rejtődzőket kikecsegtetni, a' zsenvedezőket pedig serdültetni.

IV.

EMLÉKBESZÉD

HORVÁTH JÁNOS T. T. FELETT

GUZMICS IZIDOR R. TAGTÓL.

— — — Most is adnak tündöklő nagy példákat
 Koporsójik' fenekéből — mint a' szent szózatokat,
 Egy templomnak az öbléből az Isten eregeti,
 A' ki abban királyképen a' széket helyhezteti,
 Embert halhatatlansággal a' halál kecsegteti,
 'S a' hős' dicső neve néki a' szép virtust hirdeti.

Ékesszól. a' koporsóknál.

Az, a' ki tudományos társaságunk' alapításában munkás részt vön;
 kit tiszteleti tagotokká választátok, nemes társak! az, a' nélkül hogy
 köztetek csak egyszer is megjelenhetett volna, közületek örökre kilépett!

Horváth János megszűnt tagotok, meg püspök, meg kir. belső ta-
 nácsnok, megszűnt halandó lenni *).

A' munkás embernek halála nem egyéb megdicsőítésnél. Élete,
 bármilly tiszta, árnyék és foltok nélkül nincsen: most öngyarlósága ár-
 nyékolja fényes oldalát; majd irigység, rágalom von reá homályos leplet.
 De miként a' napnak, leáldoztával visszavert sugarai, tisztán ragyognak
 felénk esthajnalán, kivívott érdemei.

Horváthunk' munkás élete sem volt árnyék, nem folt nélkül,
 mert míg élt, halandó volt; de letűntével elenyésztek ezek a' jóknak em-

*) † Január' 16d. 1835. Pozsonyban.

lékezetükben, 's szelíd fény derült el a' hátra hagyott pályán 's halhatatlanság ölelte őt a' halál' karjaiból át.

Nemes társak! illy halál bére a' munkás férfiúnak: megszűnik az ilyen halandólag élni halhatatlanul; halhatatlanul a' menny' halhatlanai, halhatatlanul a' föld' halandói között.

Hogy ösvényünk, munkálódásunk' pályája nincs egészen, sőt sokszor épen nincs hatalmunkban, kitkit meggyőz öntapasztalata. Itt a' vér' és születés' különbfélesége, ott a' szülei vagy gyámi hatalom, majd a' változékony vélemények' egymást érő 's űző zápora, a' helyzet 's egyéb körülmények határozzák el, 's jegyzik ki azt előnkbe. — Horváthunkat ezek a' papi pályára helyezék, mert érezte hivatalának fontosságát; tudta a' kötelesség' szentségét: érzelmeit, gondjait és tetteit ez egybe gyűjté össze. Honi nyelvünk azért 's literaturánk nem vala egyenest beszőve az ösvénybe, mellyen ő indult; neki az nem cél, csak eszköz lehete a' célra, a' religióra és ennek tudományára. Nem, az időben még annyi sem vala, mikor Horváthunk pályának indula.

A' tizenhatszadik század' másod fele' kezdetének lévén ő gyermeke, mi nem tiszta volt ekkor nemzeti nyelvünk' ege, tudjátok, sőt tudjátok, mennyire volt az borús és szomorú! Azt tanulni, valamint egy részről majd nem kábaságnak, úgy más részről majd nem csodának, a' köz vélemény, gondolkozás ellen nagy elszántsággal tett diadalnak lehete tekinteni.

De Horváthunk, mindennek daczára érzé, hogy magyar, 's hogy mint ilyennek honi nyelvét épen úgy nem szabad parlagon hagyni, miként nem, hivatalának szentséges tárgyait. Ő is azt tevő, mit a' kor' jelesebbjei tévének: a' már főnfényű franczia nyelvet tanulá, hogy szégyen, mindenektől elhagyottnak látszott anyanyelvét az által emelje ki a' bölcsőnek agg porából. 'S hogy emelé, szép tanúja az általa, példányai után dolgozott — Ékesszólás a' koporsóknál — 's 1816b. kiadott ritka szépségű egyházi munka. Utóbb, 1820ban megindítá, honunkban tudtomra az első egyházi folyóírást és folytatá 1824ig, mint veszprémi kanonok, nem csekély érdemmel, mert sükerrel derékkel: itt kezdének ugyanis religióink' szent igazsága, honi nyelvünkön tudományosan szólani. — Magyar egyházi ékesszólási tehetségét nem említem; sokáig vissza fogják azt hangzani diplomaink, az őt követőknek ajkaikról.

Igy Horváthunk, a' mi természetes, nyelvünket 's literaturánkat nem annyira szemléletileg mint inkább gyakorlatilag tevő műgondjává; azért egyenes munkálója a' nyelvtannak nem is vala ő. De csak ő tevő-e ezt így? világi íróink közül hányan tevők ugyan ezt, míg sem rendszeres nyelvtanítóink, sem szófejtegetőink, tulajdon értelemben nem valának? pedig jeles, legjelesb íróink! 's ezek tevők azt, hogy indulna nyelvünk, hogy mívelné magát, még mi előtt vonnók azt. Ő általok indult, 's hatalmasan hágdalt.

Egy árnyékos oldalát el nem rejthetem itt dicsőültünknek, nemes társak! előttetek, miután többek előtt csak igen is világos az: Horváthunk, később korában nagy ellensége volt a' nyelvujításnak! Nyilván ugyan föl nem lépe ellene, de annál hevesebben szóla baráti körében; az ellene szegülteket szereté, gyámolá. Ez idegenít, ez visszalök bennünk a' különben nagy férfiútól. De én, a' nélkül hogy ügye' barátja legyek, merem őt védelem alá venni; sőt, ha ti nem ellenzitek, merem őt még dicsérni is e' tekintetben.

Minden munkaszerető, javulni és javítani kívánó, barátja az ujításnak. Az ujítás ugyan nem mindig javítás, olykor rontás is az; de nincs javítás ujítás nélkül; azért is ujítanunk kell, ha javítani akarunk. Ha az ujításban van mi rossz, csak azt gondoljuk meg, hogy van benne valami jó is, 's ez a' valami jó, melly nélkül, ha nem ujítunk, el kell lennünk, örömet feledtetni velünk ama' rosszat, mellyet elmellőz, mellytől óv bennünk a' józanabb rész.

De hát épen nem volt volt-e a' mi Horváthunk barátja az ujításnak? mindenkor 's minden ujításnak ellensége volt e ő? Nem ugy vagyon. Tán csudálkozni fogtok, nemes társak! ha azt mondom, hogy legkényesb uj szavaink' egyike és másika Horváthunkban találja, ha nem találóját, bizonyosan korán használóját. Ott olvasom, még mielőtt máskiben olvasnám, a' fenn említett 1816diki munkának előszavában, a' principiumokat eleve knek magyarosítva; 's, a' mit ma sem tudunk, a' stilt ígézetnek. És mit tanít ő ugyanott az uj szavakról, halljátok, olvassátok!

„Elhíttván magammal — mond — hogy a' szavak, mellyek jól lehet egykét éviek — 's ugyanazért szemet szűrván néha bosszonkodást is gerjesztettek — a' következő nemzetségnél, a' mint más nemze-

teknél is megtörtént, közönségesekké fognak válni; az új alkotásbelieket sem vetettem meg, vigyáztam mindazonáltal, hogy azokkal homályt ne szerezzek. Én mint meg annyi apró szaporaságokat úgy nézem az ilyen találmányokat — úgy mint a' millyenekkel lettek idővel minden ismeretek, nyelvek, tudományok, mesterségek teljessékké; következésképen, a' nyelv' természetéhez illendőleg szerevezve, minden szó egy kis nyeresége a' honi literaturának.“

Mi tevé tehát az ujítás' e' korábbi bajnokát annak későbbi ellenségévé? Röviden mondom: a' hebehurgyaság és visszaélések. — Alig kezdének az értelmesebbek gonddal és szerénységgel, ott hol szükségét érzének, ujítani, hogy avatlan kezek is nagy mohón, tele vak merészséggel, gond és mérték nélkül estek a' dolognak, rohantak az ujításnak; 's alig vevők magunkat észre, hogy elöntve valánk az új szavak' özönétől. Ki tagadja, hogy sok rossz, nevetséges lebbent föl az özönből előnkbe? sok jó úszott ott is, hol semmi helye nem vala? hogy halmozva, a' jó rossz új szavak csak értelemtévesztésbe dönték az illyenekhez nem szokott, illyeneket nem értő olvasót? 'S csudáljuk-e, ha ez és az, ha maga Horváth, kit most már komolyabb ügyek, bokros gondok foglalának el, semhogy aprólékokra ügyelhetne, a' nagy özönben magát feltalálni nem tudván, ha a' végetlen khaoszból világosságot hívni ki hatalmában nem lévén, az egész özönt megveté?

De hát véték-e az ellenfélen állani? minden érdemnélküli-e, nem úgy munkálni miként ez és az, miként a' nagy sereg munkál, de munkálni még is? sőt különzeni olykor a' nagy tömegtől, hasznos. 'S nem ezt tevék-e az első ujítók? — Arra, hogy ne aludjunk, sőt hogy hévvel és gonddal munkáljunk, leghatósb ösztönt az ellenféltől veszünk. Hol nincs ellenség, léha ott minden, minden szunyadoz. Legyen hát bárki ellensége az ujításnak, csak szilárdan álljon előttünk és nemes hévvel küzdjön: barátja az, mozdítója a' közjónak; olykor az ó rozsdás kard diadalmasabb ügyes kézben, mint a' fényes új; ügyetlen, renyhe kézben ez is az is hasztalan' forog. Sőt mindig legyenek közöttünk (komolyan ohajtom ezt) nemes lelkű baráti az ónak, kemény birái az újnak, visszarezzenteni a' tudatlan merészséget, gátolni a' visszaéléseket; a' szerényen bátrakat gondra, szorgalomra edzeni. Általok többet nyer a' közjó, mint akár a' gondatlan ujítók, akár a'

most ide majd oda csapongók, majd sem ide sem oda nem hajlók által.

Horváthunk ujítva is, avítva is mozdítá a' közjót. — Legyen béke munkás lelkének, nyugalom hamvainak, emlék, örök emlék a' nemzet' szívében, érdemeinek!

V.

B E S Z É D,

MELLYEL

A' M. ACADEMIA' IV-DIK KÖZ ÜLÉSÉT, SEPTEMBER' 11-DIKÉN 1836.

MEGNYITOTTA

GRÓF TELEKI JÓZSEF, ELŐLÜLŐ.

Felséges császári királyi Főherczeg,
Nagyérdemű hallgatók, Tekintetes társaság!

Ha a' nyelvet eredeti rendeltetéséhez képest csak úgy tekintjük mint gondolataink', eszméink', fogalmaink' és ohajtásaink' közlésének eszközét; úgy valóban a' nemzeteknek nincs okok honi nyelvökhöz különösen ragaszkodni; hanem minden nemzet ennek elmellőzésével választja azt, melly a' gondolatokat leghelyesebben, az eszméket leghatározottabban, a' fogalmakat legpontosabban, az ohajtásokat legtisztábban kiteszi. De a' nyelvnek nemcsak eszünkkel van baja, annak szívet szívvel összekötni, érzelmeket gerjesztetni, az emberek' belsejébe hatni, indulatokat mozgásba hozni is kell, és épen ez az, mit nem tehet az egyes nemzeteknél minden nyelv egyformán; ez az, mi szükségessé teszi a' nyelvek' különbségét a' nemzetek közt. Ezek ugyanis a' nemzetek által alkotva, bővítve, módosítva a' hosszas használás által felveszik mind az egyes főbb vonásokat, mellyek' összesége alkotja a' nemzeti bélyeget; a' nemzetek' szokásaihoz, életmódjához simulva, épen ott és

úgy gazdagítva, hol és a' mint azt ennek szükségei kívánják, a' nemzetekkel magokkal együtt mivelve, ezeknek egész lélekkel olly szoros kapcsolatba, olly eleven viszonyba jőnek, hogy valamint a' nyelv csak a' nemzet által nyerhet életet, úgy ez csak amaz által tudja magát fenn tartani. A' nyelveknek egész belső alkatására elterjedt ezen bélyege az, a' mi annak a' nemzet előtt egy különös inkább érezhető mint kifejtető varázserőt ad, mellyel semmi más nyelv, akármelly bő, akármelly tökéletes legyen is az, nem bir, nem is bírhat.

Mit csinálna a' hideg, mindent számító, kereskedésével az egész világot összekötő, műszorgalmával mindenekre kiterjeszkedő angol, az olasz' lágy és bájolva epekedő hangjaival; mit a' meleg éghajlatnak tüzes, az indulatok' heve által belsejében szünetlen hányatott ezen magzatja, amannak bő, az ismeretek' minden tárgyaira kiterjedt, de szívre nem ható nyelvével. A' könnyelmű, minden felületesen elfutó, de a' külső csinra mindig ügyelő franczia nem tudná használni az erőteljes, de darabos német nyelvet, míg Germaniának a' dolgok' velejébe ható, a' philosophiai speculációkban elveszett fiát amannak csinos, minden udvariasan elsikamló, de erőtelen nyelve nem elégítné ki.

Valóban nem csupa hazafiui ábrándozáson épül a' honi nyelvnek különös szeretete, nem egyedül a' szokásnak mindent lebilincselő erején alapul az ahhoz ragaszkodás, bár ennek is megvagyon a' maga különös ingere; erősebb talpköven, a' természet' törvényén, áll és nyugszik az, sokkal mélyebb, kiirthatatlan gyökerekből, a' dolog' természetéből, veszi az eredetét és magával a' nemzetek' lételevel a' legszorosabb kapcsolatokban van.

Igaz ugyan és tagadni nem lehet, hogy voltak ollyan idők, melyekben a' nemzetek minden kifogás nélkül saját nyelveikről mintegy megfejtkezve, azzal nem gondolva egy idegen nyelvnek hódoltak és legalább a' míveltebb rész szinte kikötőleg azt használta, a' köz dolgok ezen folytak, a' tudományok ezen virágoztak; — de ez, a' dolgot szorosabb vizsgálat alá véve, nem rontja meg felállított elvünket. Erre mindenek felett megjegyezhetnők, hogy ez a' romai nyelv' nagyobb mívelt-

ségének, a' régi világ', vagy birodalmán diadalmaskodó vad nemzetek' és nyelvök' durvaságának, műveletlenségének az egyszerre nyert új eszmék', fogalmak' kifejezésére alkalmatlan voltának és azon szoros kapcsolatnak volt következése, mellyben állott a' deák nyelv a' hódító népek által a' meghódoltaktól átvett keresztyén vallással. De ez még magában nem határozza el a' dolgot, nem hátrítja el az előnkbe gördített ellenvetést. Más felől is meg kell fontolnunk ezen tárgyat. Bizonyos az, hogy ezen időkben a' honi nyelvek' kelete csökkent volt, azonban nem a' nemzetek' egész tömegénél és csak rövid időre. A' nemzetek' nagy része még ekkor is honi nyelven közlött gondolatait, az idegen nyelvet nem is igen ismerte, és mihelyest ez által amaz a' művelés' feljebb fokára emelkedett, mihelyt a' tudományok azoknak kezéből, kiknek érdeke látszott magával hozni a' népnek tudatlanságban tartását, kiszabadulva a' nemzet' több osztályaira is el kezde terjedni, — megint diadalmasan foglalá el azon helyet, mellyet neki maga a' természet jelelt ki. És mi lett ezen változás' következése? — Az ismeretek' gyorsabb és elevenebb terjedése, az értelmi műveltség' élénkebb haladása. A' tudományok megszűntek a' porlepte szobáikba zárkozott egyes tudósok' kirekesztő tulajdona lenni; köz jószággá váltak, mellyhez minden járulhatott, — köz forrássá, mellyből mindenki meríthetett. Tanításaik, vizsgálódásaik nem heverték a' kevesek' kezében forgó könyvekben, hanem elterjedtek a' köz élet' minden viszonyaiban. A' műszorgalom, a' kereskedés általok új életet, új eddig elé nem ismert élénkséget nyert. — Csak a' nemzeti nyelvek' bővebb kifejlődése, nagyobb elterjedése, természeti jogainak visszanyerése óta tette az emberiség a' tudományi és társasági életben azon nagy előmeneteleket, mellyek bennünket a' legfelületesebb vizsgálat mellett is bámulásra gerjesztenek, és az előkor' legmerészebb reményeit is felül haladták.

Ezen tapasztalás által igazolt adatokat senki sem vonhatja kétségbe; a' ki pedig ezeket elismeri, kénytelen azt is megengedni, hogy a' nemzeti nyelv' tisztelete, szeretete nemcsak a' hazafiság' éltető tüze által felhevült elmék' szüleménye, hanem a' természet' parancsolatja, a' társasági élet' kerülhetetlen 's a' dolgok' folyásának szükséges következménye.

Hazánk' példáját fogják talán némelyek ellenünk felhozni, és

ebből a' nemzeti nyelv' feleslegességét következtetni. Igaz, és fájdalommal kell elismernünk, hogy köztünk a' deák nyelv huzamosan divatozott, a' honi nyelv iránti buzgóság sokáig el volt fojtva; a' magyar ezen kincsével sokkal tovább látszatott nem gondolni mint a' többi nemzetek. Azonban az az iránt egyszerre kitörő buzgalom, azon állhatatos és mind inkább terjedő akarat, mellyel hazánk' fiai ezen ügyet felfogták, legnagyobb bizonyosága ezen állás' természetelleniségének; egy futó tekintet értelmi és szorgalmi műveltségünkre, 's annak összehasonlítása a' több nemzetekével nemcsak a' régibb időkben, hanem még ma is meggyőzhet bennünket arról, melly kevés okunk van ezen körülállás' következeéseinek örülni. A' természet' törvényei állandók és nincsenek a' változandóságnak úgy kitéve mint az emberiek, mellyek véges eredetőknek bélyegét mindig magokban hordják. Ha ezen szent törvény' hatalma aludt is közöttünk hosszabb ideig, — ki kelle annak végre is törni, hogy általa a' honi nyelv kivívja azon fényes álláspontot, mellytől őt csak a' körülállások' összetorlódása rekesztheté el.

Ezen becsülhetetlen nemzeti kincs' szent ügye bizatott némikép mi reánk, annak bővebb kimívelése, a' tudományok' minden részeire alkalmaztatása 's ez által az ohajtott fényes czélra vazérlése tétetett intézetünk' kötelességévé. Mit tettünk e' részben az utolsó lefolyt évben, e' mai nap kívánjuk az intézetünkben résztvevő hazafiak' elejébe terjeszteni. Csekélységek ezek, csak egyes kövecskék a' roppant épülethez, mit mi igen jól érzünk. De nemcsak elcsüggedni nem enged bennünket, hanem nagyobbakra buzdít azon köz részvét, mellyel az ügyet felfogta az egész haza; azon előlépés, mellyet az tett épen a' lefolyt évben dicsőségesen uralkodó koronás fejedelmünk' kegyelme, legkegyelmesebb pártfogónk hazánk' órangyala a' nádor és császári királyi főhercegsége' hathatós közbenjárása, az országosan összegyűlt karok' és rendek' hazafi buzgalma által. Örökösen nevezetes marad nemzeti nyelvünk' történeteinek évkönyveiben ezen esztendő, mellyben legelőször zengettek a' haza' törvényei honi nyelven a' magyar nemzethez. Új erőt, új vidorságot ad ez nekünk a' megint jobban megtört pá-

Iyán kettőztetett ügyekezettel előbb haladni és azt eszközölni, hogy a' maga természeti állásába megint fellépett honi nyelv a' tudományok' országában is meghonosítassék, hogy az ismeretek után vágyakodó hazafi ezen tekintetből se szoruljon idegen nyelvre, 's azoknak szélesen kiterjedő mezején a' tökély' legfelsőbb fokára emelkedhessék egyedül anyai nyelvének segítségével.

VI.

EMLÉKBESZÉD

SIMAI KRISTÓF LEV. TAG FELETT.

MONDOTTA

A' M. T. TÁRSASÁG' V-D. KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPT. 13. 1836.

SCHEDER FERENCZ, TITOKNOK.

Van egy neme a' polgári érdemnek, nagy tekintetű gyülekezet! melly szerényen elvonulva a' nagy világ' szemei elől, csendes munkás-ságban nevelget virágokat, mik rövid illatozás után elhervadva, elfelejtve, sajnálatlanul hullatják leveleiket: de magvaik, jobb földbe hintve, kedvezőbb ég alatt kicsiráznak, és szebb virágokat feseltetnek, nemesb gyümölcsöket hajtanak.

Az a' férfiú, tisztelt hallgatók, kinek tünedező emlékezetét ma feltámasztani kívánom; fáradhatatlan kertészhez hasonlólag, illy munkásan és csendesen nevelgete zsenge virágokat, mellyeknek magvai idővel nemesebb gyümölcsök' csiráit fejték ki: midőn maga az elhervadt virág, maga a' hű nevelő kéz, rég el vala már, és élve még, felejtve. Kérdezitek sokan: kit ért beszédem? Oh a' név, mellyet nevezni fogok, kevésnek hangzott közületek fülébe; kevés fogja azt mint jól ismert, örvendetes találkozás' hangjával köszönteni; kevesen fogtok zengzeténél visszatekinteni, mint egy elmúlt homályos kor' egyik világló nevére: mert az ő világa rég elsülyedt a' mulandóság' éjjelébe; kik tőle melegedtek, vagy elméje' sugarainál felderültenek, nincsenek többé; kiknek osztozék' munkáiban, kikkel versenyt futá, vagy kik előtt szerénységben hátrála — mind, mind azok nincsenek többé! Egy előttünk lefolyt kor' egyetlen, még fennmaradt fia, úgy álla közöttünk e' társaság-

ban, mint az előidőnek egy elaggott bajnoka, kinek hó hajai 's tiszteletes redői a' majdnem százados arczon emlékeztettek, mit teve hajdan a' lélek, melly e' roskadozó testet még lakta; intve, mit kelljen tennünk, kik még a' férfiaság' csüggedetlen erejében vagyunk: hogy, midőn fürteink szintolly őszek lesznek, 's tagjaink szintolly hervatagok: hasonló tisztelete szálljon ránk azoknak, kik utánunk jövődők.

Simai az, nagy érdemű hallgatók! ki emlékezetemben lebeg, 's kinek nevét ma felköltöm álmából. *Simai* az, kinek nevét atyáitok jól ismerték; *Simai*, kinek az istenek túl hagyák élni a' kilenczvenet, hogy fáradságai jutalmául betelve láthassa szíve' leghőbb ohajtását: a' nemzeti academia' felállítását; hogy magát, annyi tisztelő társ között, társként találhassa fel körünkben. Az övéhez hasonló volt a' mi gyönyörűségünk. Buzgó hazafiak negyven 's még több év előtt munkálkodának e' nemzeti intézet' felállításában; de az idők' mostohasága miatt siker nélkül; 's ezek közül lehete nekünk legalább *egy*et, 's őt, 's benne mintegy képviselőjét amaz áldott lelkeknek felvennünk, képzeletünkben összezsátolnunk a' multat a' jelennel, amazokat magunkkal; 's áldók a' sorsot, melly meghagyá érni a' növényt, minek ők nevelék csemetéjét.

Simait nemcsak a' rendkívüli nagy kor tevé tiszteletessé, melly nemzeti iróink' patriarchájává kente föl; nem a' pusztá ős fürtek előtt hajlott meg lelkünk; hanem azon szent fény előtt, mellyel ama' szorgalmas kertész' fürteit érdemei vevék körül, láthatólag azoknak, kik pályáját ismerték. — Azonban csalatkoznék, ki azt várná, hogy *Simai*-ról szólván, egy *coryphaeust* fogok rajzolni, ki, egy vállal magosabb kortársainál úgy világíta századának mint *Zrínyi*, a' költő, a' magáénak; vagy egy roppant észt, melly, mint *Révai*, felbonczolta a' nyelvet, 's alkotmánya' legbelsőbb kerekleteit feltárta; vagy fölavatottját a' gratiáknak, ki ez alkotmányt olly tündér széppé alakítá, mint *Kazinczy*: — mind ezt ő nem tette. Hanem olly időben, midőn a' nyelv árván, száműzötten, senkitől nem szerettetve, tekintet és pártfogás nélkül bujdosott ön hazájában: azon időben egyike volt *Simai* azon néhány előrelátó, bölcs és buzgó hazafiaknak, kik munkálkodásaikkal tartották benne a' lelket; kik ügykeztek e' nyelvet elveszni nem hagyni, 's általadni egy talán szerencsésebb kornak; szerencsésebbnek már az által, hogy megadatott neki ismerni szükségeit, meg boldogsága' legfőbb eszközeit.

Vannak ugyan még most is, nagy tekintetű hallgatóim! 's nem kevesen, kik mosolyogva a' „haza“ szent néven, azt álomképnek, a' nemzetiségért küzködőkön, ezt képzelet' hiú teremtményének hiszik. De hát van-e boldogság, haza —, 's nagyság, nemzetiség nélkül? Mert itt azt a' boldogságot értem, melly nem egyedül az anyagi szükségek' kielégítésén alapszik; 's azt a' nagyságot, melly nemcsak ragyog, hanem melegít is. Az emberi nem *egy* nemzetet nem képezhet. Add vissza neki az *egy* nyelvet, min az első emberek szólaltanak meg; 's nem nagy idő múlva Amerika és Ázsia, az éjszaki sark 's a' forró öv ismét nem fogják egymást érteni; az *egy* nyelv újra el fog ágazni és többeket szülni, 's a' nyelvek' elválasztó falai újra fölemelkedni a' népek között. De ez még nem mind. A' külön éghajlat' eltérő behatásai, a' föld' változó minemősége, a' geographiai fekvés' különböző föltételei, az elszaporodott emberfajt külön, sokszor ellenkező érdekek' zászlói alá fogják gyűjteni, mint mindannyi nemzeteket, mellyeknek' külön szempontok szerint, gyakran összeütközőleg lehet csak és kell, lehető legnagyobb jólétet keresni. E' jólét eleinte csak az anyagi élet' szükségéi' fedezésében nyilatkozik, melly midőn biztosítva van, kényelmekre ébred az ösztön; majd a' lelki élet' fejlődése is beköszönt, minek foka 's tömege határozza el egyfelül a' magasabb testi, vagyis kényelmi, másfelül a' fentebbi, az emberhez illőbb, t. i. a' lelki jólét' mennyiségét. — 'S ez az, mit egyedül *szabadság*, ezt pedig ismét *csak nemzetiség* által érhetni el: mert *csak ez* olvaszt össze népeket, ez forrasztja egygyé a' sokat, 's ruházza fel az egyes népcsapatokat elegendő erővel érdekei' védhetésére, javai' nevelésére, erkölcsi tekintet' nyerésére. E' nemzetiséget pedig mi tartja fenn, ha nem a' *nyelv*, az édes, kedves anyanyelv, a' lelkünket, érzéseinket híven kifejező nemzeti nyelv? Nyelv, melly uralkodik a' népen, 's kizárólag e' népé; melly fenntartja 's neveli, kezét fogólag történeti emlékezésivel, a' nemzeti büszkeséget 's önállás' szellemét, anyját minden nemzeti nagyságnak, polgári rénynek? Ez kapcsol mindenkit azon hazához 's azon haza' érdekeihez, mellyben az ő ajka' hangjai zengenek, 's hol a' szellő' suttogása is gyermekkorai' játszi csevegéseit látszik elejébe suhongtatni. Melly nép a' kötelékek' ez elsejét nem tiszteli, gyenge ön keblében, gyenge kifelé. Mert ez egység nélkül nincs gondolat' egysége, e' nélkül pedig akarat' és tett' egysége lehet-e? E'

sokfelé oszlásában az erőknék, 's kifelé idegen támaszra szorulva, melly ága boldogulhat benn akár az anyagi jólétnek, akár a' szellemi munkás-ságnak? 's honnan keletkezhetik a' legnemesebb büszkeség, szerzője annyi nagynak, a' nemzeti büszkeség? honnan leghőbb melegítője a' nemesebb kebleknék, a' nemzeti dicsőség? melly ellenmérge az elalacsonulásnak, védő minden rabság ellen?

Úgy van! nem képzelet' hiu szüleménye a' nemzetiség, nem okatlan vágy a' honszerelem, 's nincs erősebb támasza az *egy*, a' nemzeti nyelvénél! Nem hazai nyelvünk' sokféle bájai, nem belső csodálatos tulajdoni, hanem e' szoros összefüggése nemzeti létünkkel, fennmaradásunkkal 's ebben alapuló testi 's szellemi boldogulás' eszközlése hevíté 's hevíti az ország' rendeit e' pótolhatatlan kincs' őrzésére; ez lelkesíte örök dicsőségű férfiakat azon roppant, hazát és külföldet álmélkodásra ragadó áldozatokra, mellyek e' nemzeti intézetnek lételt adtanak; e' meggyőződés végre, 's boldogságunk' ohajtása birta a' nagylelkű, a' bölcs nádort arra, hogy e' kincsünket országos kincs' polczára emeltetni, azt törvény' nyelvéné avattatni eszközzené. Míg e' nép él, áldani fogja emlékezetét.

Íly lélek-emelő történetek nem éleszték, nagy tekintetű gyűlekezet, azon kor' hazafiai, mellynek embere a' mi Simaink volt. Ezen nyelvnek, melly egykor dicsőséggel rogyogott királyok' udvariban, zengett bajnokok' ajkain, költők' énekiben, az isten' szónokai szívgyőző beszédiben! leszállt vala csillaga. Nemzetek' szerencséje fennjár és csügged, mint egyeseké. A' XVIII. század néma, betűtlen szobor volt egy dicsőbb kor' sirja felett. A' nyelv szegény szolgálóvá aljasodva. Akkor volt az, hogy a' mi agg társunk a' pályára lépett. Mindenek fölött búsan érdekelte szívét hölgyeink' elnemzetlenedése. Mert boldogtalan azon nép, mellynek asszonyai nem érzik azon magos tisztet: nemzetöket dajkálni! Őket, az elpártolókat kelle vissza foglalnunk. Azoknak írni. Simai a' vígjáték' mezején próbálkozott; ada eredetit, ada utánzatot. Része megfordult a' színen is. Ha a' művészet' szoros kíváncsihoz mérjük e' műveket; ma már azt kell mondanunk, hogy a' szerző azokban nem volt szerencsés. Alig van neve a' költészetnek, melly több életbeli tapasztalást, élesebb szemet, mélyebb emberismeretet, kívánná, annyi élénkséggel, könnyűséggel, sőt látszatos felületességgel, mint ez;

ezeket pedig helyzetei közt gyűjteni a' mi társunknak kevés alkalma volt. Ő 1742ben, hazánkban egyik akkor még igen kis városában, Komáromban, közép sorsu szüléktől születve, ifjusága' legszebb korában az ajtatos iskolák' rendébe állott. Ekkép szűk körű életből még szűkebb négy fal közé szorulva, gyarapodott ugyanazon nemében a' studiumoknak, mellyeket könyvek' segedelmével meríthetünk; de ugyanazon mértékben távozott azoktól, miknek iskolája a' világ, az ezer változatu élet. Kanizsa, Kalocsa, Pest tisztelte a' gyermekek' elméjéhez alkalmasan leereszkedni tudó tanítót. A' művészetekhez hajlandóságot érezvén, tökéletesíté magát a' rajzolásban 's építészet' tudományában úgy, hogy az elsőbbit 14 évig tanítaná a' latin tanulmányok mellett Kassán¹⁾, azután Körmöczbányán kirekesztőleg harmincznyolcz esztendőn által, szinte nyolczvannyolczadik éveig²⁾; ez volt hatásának tág ugyan, de más tekintetben egyszersmind szűk köre. Míg Kassán, az ott szövetkezett Baróti, Bacsányi és Kazinczyhoz csatlakozván, újra azon pályára lépett, mellyen „A' mesterséges ravaszság“ czímű darabjával 1773ban Pesten indult vala meg; 's ada öt újabb darabot, a' M. Muzeumban, az Endrődy által szerkeztetett M. Játékszinben 's külön³⁾; de a' fentebbi ítélet' ellenére is, a' mennyire az akkori időből fennmaradt adatok után látjuk, e' darabjaival maga részéről is pótlá hiányt, az újra keletkezett magyar színpadon úgy, mint az olvasók' szobáiban. Az 1792diki országgyűlés után azonban a' színészet' ügye ismét hanyatlásnak indulván, 's ő maga Körmöczre tétetvén által, más mezőre lépe, rajta maradandóbb érdemet, 's még maradandóbb emlékezetet szerzendő. Értem a' szótárírást; melly Bod Péter' iparkodásai óta pusztán hevert. Roppant gyűjtemény az, mellyet ő itt csüggedhetetlen fáradsággal összehalmozott. 'S hasznosnak látta azt két formában kidolgozni; a' szokott betűrendben, 's a' tagok' végzetei szerint. Emez, mellyet mi rímtárnak neveznénk, 1809ben látott világot⁴⁾. Több tekintetben ez egyik legjelesebb dolgozat a' magyar

¹⁾ 1778—1792ig, hol akkor a' nemzeti iskolában tanított.

²⁾ 1830ig; 's ekkor saját kérelmére nyugalomba tétetvén, több mint 60 évi buzgó szolgálatiért arany érdempénzzel jutalmaztatott.

³⁾ A' váratlan vendég. M. Mus. I. köt. Kassa, 1788. — Igazházi. Buda, 1790. 8. — Zsugori, Molière után. M. Játékszin. I. köt. Pest, 1792. 8. — Házi orvosság, Weisse után. M. Ját. IV. köt. Pest, 1793. 8. — Gyapai Márton. Buda, 1793. 8.

⁴⁾ Véhtagokra szedetett szótár. Buda, 1809—10. n. 4. 2 kötet.

lexicographia' körében. Elmellőzvéen gazdagságát, olly szavakban is, mellyek előtte szótárainkban még nem állottanak; el azon gondosságot, mellyel értelmeiket meghatározni igyekezett, 's azt a' szerencsét, mellyel az, ebbeli nagy tudományának sikerült; elmellőzvéen a' grammaticai formák' pontos feljegyzését, melly tekintetben Pápai Páriz Ferencz óta minden szótáraink hibásak voltak: nem érintvén végre azon, egyébiránt alárendelt hasznót, mellyet a' költő lát a' rímtárakból: mindenek fölött azt kívánom kiemelni: melly fontos előmunkálat az örök időkre a' nyelv-buvárra nézve, ki akár a' ragszerkezet, akár a' szóképzés 's az összetétel' törvényeit nyomozván a' végtagi rendnél fogva már most biztosabban haladhat fejtegetésiben.

Másik nyelvmunkája, mellyet ő nagy szótárnak nevez, szinte elkészült, de csak kéziratban, tisztába írva N-ig, azon túl egyes leveleken. Az academia figyelmessé tétetvén annak, azon tisztelt rendnél, mellynek ő díszes tagja volt, fennlétéről; azt használatul kikérte, 's ki is nyerte. Gazdagságra felülmúl az mindent mit e' napig magyar tudós e' mezőn előállíta. A' tisztázott tizenhárom betű, szintannyi, többnyire roppant terjedelmű foliánst tölt be. Feljegyezvék ott minden formái, származékai 's divatos összetételei a' gyökereknek; az értelem visszaadva minden legfinomabb változattal német 's latin nyelven; de mi még több, minden egyes értelem felvilágosító mondatokkal mind a' három nyelven; 's ezek mellett a' rokon értelmű szavak a' leglelkiismeretesb gondnal feljegyezve. Az a' legbővebb magyar szótár, a' leggazdagabb phraseologia, a' legteljesebb synonymica. 'S talán egyfelül épen e' nagyság, mellyel minden előttem ismert bármelly nyelvű szótárakat meghalad, de melly, mit nem tagadhatok, egy részt a' szótári oeconomia' félretételéből ered; másfelül a' jelenkortól elmaradása, melly annyi ezer fölélesztett vagy újonan származtatott, sőt teremtetett szóval gazdagítja nyelvünket, 's annyi ezernek értelmét szorosban határzá meg, teszik kiadását egy részt eszközölhetetlenné, más részt többé nem egészen célirányossá. Becse azonban fennmarad; mert valamint most használja azt az academiának azon biztossága, melly az úgy nevezett Zsebszótárt dolgozza, úgy használni foghatja és fogja azt még sokáig minden magyar szótáríró, kinek azt a' birtokosok' nemes közlékenysége megengedendi.

'S így, nagy tiszteletű gyülekezet! a' mi Simaink'¹⁾ félszázados iparkodásai a' nemzetre nézve nem vesztek el. Azon ezer meg ezer óra' gyümölcse, mellyet a' sír' széléig ügyünkért lelkesedett társ négy falai' csendében érlelt, fennmaradt, 's fennmaradand még utói' munkálatiban is; emlékezte, melly azon ivadékokkal az árnyékok' világába költözött vala, kik szavaitól melegedtek, példájától tanultak, vidám elméje' játékaitól derültek; ezen újra föltámadt, tömérdek művében az emberi szorgalomnak fel fog koronként tűnni, valahányszor e' mezőn új és új művelők lépendenek elé. Az academia pedig soha sem fogja elfeledni azon gyönyörűséget, mellyel az agg társat körében láthatta; 's áldandja nevét azon bajnokok között, kiknek életük munka, utolsó sohajtások a' haza volt!

¹⁾ Meghalt Körmöczbányán, 1833. július' 14., 91d. évében, miután august' végén 1832. a' társaság' harmadik nagy gyűlését jelenlétével megörvendezteté. L. M. t. t. Évkönyvei, I. 97. l.

VII.

EMLÉKBESZÉD

BERZSENYI DÁNIEL R. T. FELETT.

KÖLCSEY FERENCZ R. TAGTÓL.

OLVASTATOTT

A' M. T. TÁRSASÁG' V-DIK KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPT.' 11-DIKÉN 1836.

Az emberi nem: egészben tekintve, örökre virágzó növény, mi-
nek egy felől hervadó virágai mellett, más felől szünet nélkül újak és
újabbak fakadnak 's nyílnak ki. Végetlenül tenyésztő élet ez; hol mult
és jelen csak a' jövődőnek szolgálnak magul; 's a' bölcs örvendő néz
e' jövődő' elébe; mert tudja, hogy az bizonyosan felvirul, 's felvirulta
után enyészetre sem hajlik, míg magából a' következő időnek alapot
nem készít.

De ki elég erős, mindig és mindenütt csak az egészre vetni pil-
lantatát? Egyes emberek a' végetlen egész' egyes virágai vonzanak ben-
nünket magokhoz; egyesekhez fűzzük hajlandóságunkat, érdekeinket,
szerelmünket; 's midőn az egyesek hervadnak és enyésznek: megsza-
kadni érezzük az egymásból folyt idők' folyamát; 's ez érzet a' legkí-
nosbak közé tartozik. Mert szívünk legtermészetesb indulata, vágya és
küzdése, majd tisztán majd homályosan, a' jövődőt tárgyazza; 's
mondjátok meg: a' megholtak' jövődője hol vagyon?

Kettő a' felelet. Egy, melly a' hit' vezérkarjaira útasít; 's a' jö-
vendőt túl a' síron, sejdítési homály alatt mutatja. Más, melly az em-
beriség' egésze felé fordul; 's innen a' síron, az enyészet' nyomain mindig
ujjonan keletkező életre figyelmeztet. Lelket emelő, nagy gondolat fek-
szik mindegyikben! De gyarló az ember; 's a' mi vagy alaktalanul, vagy

temérdeksége miatt által nem tekinthetőleg áll előtte, abban kielégítést nem lelhet. Így, kimult kedveseinek elsötétült jövődjétől a' multra tér vissza; 's ha a' remény' kinézetei megszűnni látszanak: az emlékezet' karjai közé dől, 's lefolyt öröm' és szenvedés' körében ábrándozik.

Innen van, hogy emléket állítunk az elhunytak, hogy beszéd által megújítjuk emlékezetét azoknak, kik többé nincsenek. E' visszapillantás a' kialudt életre szándékos csalódás által enyhíti a' fájdalmat; midőn a' nemlétel' gyötrő gondolata helyett, az egykori élet' meleg képével foglalatoskodunk; 's egyszersmind hiuságunkat azon vigasztalással tápláljuk, hogy az emlékezet életet ad; 's ki tetteiben, megemlegettik, az halhatatlan lesz.

És ez valóban áldás Istentől, ki így adá! Gondolkozó, 's tükély után törekvő lénynek, ki magát az egész emberiség' képviselőjének tekinteni szereti, megfagylaló gondolat, olly végvonal, hol minden törekvéseivel együtt örök éjbe süllyedjen. De a' marothoni győző' emlékszobra nemes lángot ébreszt az ifjú Themistokles' keblében; 's Kalpe szirteinél, a' Herakles felől homályosan szállongó rege, a' földkerekség' leendő urának szemeiből dicső tettek után sovárgó könnyeket fakasztott. Emberi gyarlóság' alapjából pattan fel a' szikra, mi a' parányi, múlandó embert, életutáni nagy következményekre munkálni éleszsze.

Ez ideától hevülve készülök itt, kis tehetségem szerint feltüntetni elköltözött társunknak, a' mi Berzsényinknek emlékezetét. Mert ő sincsen többé; benne is saját fényében ragyogó csillagot veszténk el; 's most illő a' kor' embereinek tudtul adni, miképen a' magányba vonult, 's címekkel nem ragyogott férfiúban, azon kevesek' egyike van eltemetve, kik, a' süllyedés' szélén gyakran állott magyar nemzetre, való díszet hoztanak.

A' sokaság nem foghatja meg: mint lehessen költőről így szólani? Jól van! Ha ti azt hívjátok költőnek, ki szavakat foglal versekbe, 's történetesen feldúzzadt érzeményeit, 's egy-egy elmésen elővillant gondolatját papirosra önti, 's ollykor valamelly csillogó urát, pártfogás' reménye miatt, megénekel, vagy a' könyv város' szűk zsoldjáért az almanachokba divatárukat készítget: akkor, igen is, a' sokaságnak igaza van.

De ha költő nevet csak az érdemel, ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a' természetre, az emberi szenvedelmekre vizsgáló

tekintetet vete, ki a' való életet magas szempontokból vevé fel, 's dalát a' szépnek és jónak, 's az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyúladjon: valljátok meg, akkor a' költő bizonyos jótevője az emberiségnek; 's nevét hála' és tisztelet' érzelmei közt kell neveznünk.

Való, a' költészet' jótételei nem épen kézzel foghatók. Akarjátok-e, hogy csak az érdemeljen figyelmet, a' mi gyermekeitek' kenyerét bőven adja meg? O, úgy — az egyszeri író szerint — a' kerekas rokka' feltalálója minden Homérok felett fog állani! De gondoljuk meg: az ember nemcsak testi, hanem szellemi lény is egyszersmind. Mi lenne az emberiség, ha vad állatként egyedül élelem után futkosna? 's mi lenne a' nemzet, melly egyedül kalmárkodó nézetek után indulván, az egész természetet csak kincses ládának tekintené, 's a' csillagok' ezreit csak arra valóknak, hogy portékás hajója' útát igazgassák?

A' míveltség' kezdő korában minden nemesb érzemény és ismeret költő által énekelteték. Vallás, philosophia, történettudomány költészet' karjain léptek fel. De az ember hívtelenné lőn mesteréhez; 's midőn a' kor' haladtával, ifjúi lelkesedése hideg körültekintéssé változott: minden ismereteitől 's tudományától azt kívánta, hogy éléskamrájának, kincstárának, 's uralkodási szomszárának szolgáljanak. Így tétetett a' valóság hatalom' zsámolyává, az isteni mathésis hódítók' és uzsorások' eszközévé, 's több ilyenek. És ezek, 's a' hasonlók ugyan mind addig, míg 's a' mennyiben az egyetemi haszonvágyat eszközlik, becsben fognak tartatni: de költészet és philosophia hidegen nézetnek. Mert sem mindennapi kenyeret nem természetnek; sem gyárművek' virágoztatására közvetlen nem alkalmazhatók.

Vagynak, kik üres óráikban a' költő' műveinek néhány pillanatot szentelnek; 's azok' becsét, mint időtöltést szerző dolgokét, határozzák meg. De jaj a' költőnek, ha célja csak időtöltés vala! A' való költészet, 's a' philosophia' komoly múzája rokon szövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség felett, pillantásait szünetlen arra fordítva. Két tolmácsa a' léleknek, melly az állatemberben isteni eredetet bizonyít. Boldog, ki intéseiket érzeni és érteni megtanulhatá!

Berzsenyi minden kétségen túl egyike vala azoknak, kiket a' való

költészet' szelleme élesztett. Azon időben, mikor leteraturánk pártfogás nélkül, egy két lelkesebbnek magányos falai között elszigetelve, titkosan tenyészett, senkitől nem ismerve, díjt és pályalombot nem várhatva, egyedül keble' mozdulatitól vezérelve kezdette ő fakadó érzeményeit dalba önteni. Mezei magányában úgy áll vala: mint az oczeán' szigetén nyíló szép virág, mellynek pompáján emberi szem örvendő bámulással nem mulat, 's az örökre zúgó hullámok közt, a' hidegen le-sugárzó csillagos ég alatt

Nincs bájsereg, melly őt' körülroppenné,
Nincs vándor, a' ki szellemkarra venné. —

'S lehet-e a' költőre nézve szomorúbb helyzetet képzelnünk?

Mi a' dal? Harmóniás szavakba öntése a' gondolattá érlelt érzeménynek. 'S mi indítja a' költőt ezt tennie? Azon természeti hajlandóság, mi szerint azt, a' mi a' keblet dagasztja, ohajtjuk rokon érzésűekkel közleni. Midőn már a' költő e' természettől belénk plántált közlékenységnél fogva dalát elzengi, és nincs, ki az édes hangot felfogja; nincs, ki figyelmet fordítson arra, mit szíve' teljességéből kiömlesztetni neki olly fontos volt: nem fogja-e a' részvét' hiányát fájdalmasan érezni?

Aztán tagadni nem lehet: a' költő nemcsak részvétért, de dicsőségért is énekel. Midőn Pindar a' Delphi' istenének boltjai alatt, a' nagy tömegben összegyűlt hellennép előtt énekelt; 's a' dal' szívemelő hatalmát ezer meg ezer szemből olvasta; lehetséges-e, hogy lelke perczenként szebb és lobogóbb lángra ne gyúladt légyen? De magára hagyatva, nép nélkül, mellyet az ének' ereje felrázzon, nép' nélkül, melly hazája' fényét az énekben viasszasúgárzani örömmel tekintse, pusztá falaknak vagy az erdei visszhangnak mondani el az érzelem' szózatát: bizony a' lelkesedésnek nem nagy táplálékot nyújt. Innen van, hogy sok költőnk olly korán megszűnt éneklenni; 's hogy a' gazdagabb keblü zseni is csak kis részét adá annak, a' mi szívében élt.

Istennek gazdagabb ajándéka nincs: mint az ifjúság. Szívünkben megmarad az érzemény, hasonlóul a' tavaszi plántában meggyűltt bő nedvhez; 's így történ, hogy az ifjú költő az előbb említett megjegyzések alá nem mindig tartozik. Elhagyatva, pusztá magányban állva is elzengi ő, mi kebléből, felszökelő vízsúgárként, erőszakosan tolako-

dik fel; 's e' lélekállapot tart mindaddig, míg az élet' nyara közelebb jön, 's egy komoly pillantat a' világba, más jeleneteket mutat etőtte.

Az ifjúság' e' tenyésztő ereje, melly a' férfikor' kezdetéig szünetlen nevedő hatalomban virult vala, teheté azt, hogy Berzsenyi elszigetelve is, dalát a' nemzettel nem hallatva is, a' kezdő énekes' gyöngéd ömlengéseitől, a' teljes forralomba jött erős kebel' áradozásáig emelkedhetett; 's hogy nemcsak a' lyrai költészet' szokatlan magasságát érte el, hanem egyszersmind egészen új, 's ifjúlag virító, páratlan ragyogású költői nyelvet is alkotott magának, legillőbbet azon tündérvilághoz, melly általa teremtvé, dalai' minden sorából felénk sugárzik.

Nem kell felednünk: e' férfiú Kisnek 's Kis által Kazinczynak barátja volt; 's már akkor, mikor kettőjükön kívül még senki más nem tudá: mit rejteget keblében a' szép Somogy, a' bajnokok' vérével öntözött, 's a' lyrai költészet' második koszorúsának, a' mi elhunyt Virágunknak lételt adott szép Somogy. 'S mi vala természetesb, mint illy baráti körben, illy költőnek, illy alkotó hajlandósággal fordulni a' nyelv felé? A' szerencse, melly nyelvünket 's literaturánkat századokon keresztül olly szűken pártolá, időről időre még is gondoskodott, hogy ne csak el ne süllyedjenek, hanem fenntartó szellemet is nyerjenek magokba, minek erejével ifjodva és erősödve szebb élet' elébe siethessenek. Kazinczy és Berzsenyi két genius valának, kik elhagyatás' szomorú napjaiban varázs erővel jelentek meg a' magyar nyelv mellett; azt nemcsak életben tartották, de csinnal és kellemmel, és fiatal bőség' tündöklésével öntötték be; 's új karaktert adának neki, melly századokon keresztül viruló szépség' gazdag forrása lenni meg nem szünend.

Lesz idő — adná az ég, legyen minél előbb, minél tartósban — midőn hitelt alig nyerend, hogy művek, mint a' millyeket Kazinczy és Berzsenyi nyujtának, éveken keresztül nyomtatót nem találtak, éveken keresztül nem találtak embert, ki a' nemzetre örök dísz hozó műveket a' hazának bemutatni merészelte volna. Így történt, hogy az ifju énekes megzendíté dalát; 's mi mások évekig nem hallók csak nevét is. Így történt, hogy a' férfiúi évekbe lépett költő egykét lelkesnek ismeretségebe jutott; 's mi mások távolról hallók' nevét említetni; 's évekig nem láthattuk egyetlen sorát is. A' nemes elsírá könnyét a' dicsőség után; és nem mutatkozott kéz, az érdemelt díjt homlokára fűzendő.

E' folyó század' kilenczedik évében hallám először Berzsenyi nevét pusztán említetni; követő év' tavaszán látám őt, és vele kéziratban lévő dalait; 's fesse-e az örvendő bámulást, mellyel ez, azon korban olly váratlan, olly előre nem sejdített tünemény meglepett? A' még készülő, fejledező ifjút nem ismerhetém; 's íme egyszerre, pillanatban felgyúló meteorként állott a' lyra' elragadó magasságáig felküzdött férfiú előtttem. Mi Horatiusban 's Mathisson' énekeiben olly megkapólag hatott reám, itt összeolvastva lelem fel; új világ nyílt verseiben saját fényvel, hévvel és nyelvvel ékesülve. És én ifjúságom' reggelét élém; homályosan küzdék messze ideál után, 's nem természetes-e, hogy e' találkozás és meglepés éltem' legelragadóbb pillanatai közé tartozott? Nehány napot lelkesülve tölték körében, 's búcsúzatakor gyermeki odaadással csüggtem kebelén, először éltemben és — fájdalom, úgy akará a' sors — egyszersmind utószor.

Három év mult el ismét, 's a' régen várt költemények végre a' közönség' sajátivá lettenek; 's ekkor lön, hogy literaturánk új időszakba lépett által. Kazinczy' haladási rendszere szokatlan figyelmet kezde gerjeszteni. Kevesen fogták fel a' szellemet, mi által vezettették; a' sokaság forrongani kezdett; féltette a' nyelv' tisztaságát, 's annyival inkább, mert némelly írók, belső szükségétől ösztönöztetve, de ízléssel 's nyelvtudományi elvekkel nem bírva, fonák újításokra vetemültek. Terjedt a' nyelvféltés, 's mellékes érdekek által nagyobbítva, szövetkezést okozott az ellen, ki az új rendszer' vezére volt, 's kinek szellemi felsősége szokás szerint a' kisebbeknek fájt, — Kazinczy ellen.

Élénk ellenküzdés, élénk részvét' kezdete; 's kik a' kor' fejlesz- nek' indult hajlandóságai ellen harcolnak, rend szerint csak a' kifejlést és érelmet segítik. Így történt akkor is, és szerencse hazánkra, hogy Berzsenyi ez időpontban jelene meg. A' haladás' és maradás' emberei- nek egyformán kapá magához figyelmüket; azért olvasói többen valá- nak, mint különben; köztünk az ideig szokatlan hévvel itt becsülteték, ott üldözteték; 's mind kettő által literaturánk' új szakának irányára, 's azon érdekek, melly olvasóink' számát naponként nevelé, mind meg- alapítására, mind megtisztítására nagy hatást gyakorolt.

Illy szempontból nézve az önbecsét teljesen érző férfinak könnyü vala az ellene 's Kazinczy ellen tisztátalan forrásból indult, 's dicséretlen

szenvedelemmel folytatott megtámadást eltűnri. Unokáink nem fogják tudni: mi volt az egykor olly ismeretes *Mondolat*? Berzsenyi ezt előre láthatá; 's nem természetesen következett-e, mikép a' késő százakra kitékintő zseni megvetve nézzen keresztül a' czimborán, melly kurta kezeit a' költő' magassága felé terjegetni törekedett, hogy a' reá nézve elérhetetlen borostyánt lépje?

Idő haladt, 's a' lyra' magas keblű birtokosának dalai másod ízben jelenének meg, 's bővítve. Kevés év' leforgása literaturai új időszakunkat győzelmesen előbbre vezeté. A' maradás' emberei még vívtak; de csapásaik napról napra sikertlenebbül hullottak le. Nyilván volt: a' harczmezőről leszállandók lesznek nem sokára, 's a' bölcsőjéből kiemelkedő új nemzedék egyedül a' mult kor' történeteiből fogja őket ismerni.

Most a' Tudom. Gyűjtemény indult meg, 's tervének egyik szép szakasza lőn: magas szempontu kritikának nyitni pályát; 's elvek szerint, és részrehajlatlan kimondott ítéleteket venni fel. Ifjú vala az író, ki többek között felszólítatott, 's ez azt hivé, kritika valamelly műv felett, nem egyéb, mint vizsgáló pillantást vetni az író' lelkébe; kitálatni karakterét; követni őt' azon kifejlésekben, mellyek karakteréből, körülményeiből és studiumaiból természetesen eredtek; viszonyba tenni a' művet szerzőjével; majd a' szépnek, jónak, és valónak elveihez felemelkedni, mértéket venni a' tökély' legfennsőbb lépcsőjéről, 's azt a' művre alkalmaztatva határozni meg a' távolságot és közelséget, melly a' műv és mérték közt találkozik; 's így kimutatni ugyan a' botlást, de ugyan akkor példányul állítani fel, a' mit a' genius lelke' hatalmában teremőleg tüntetett fel.

Kritikát illy gondolatban parányi költőre alkalmaztatni: hálátlan fáradas. Azért, ki magának az utat így rendelé, kénytelen vala vizsgálatait a' nemzet' első rangu énekeseire fordítani, 's pályáját Csokonai', Kis' és Berzsenyi' műveikkel kezdé meg. Mint itélt? annyi évek után ki akar ez ennyire csekély dolgokról emlékezni? A' mit mondani készülök, a' mit ez ünnepélyes pillanatban mondanom kell, csak ez: Berzsenyi olvasá az ítéletet, melly versei felett mondatott, keménynek, fanyarnak, igazságtalannak lelé azt; 's keble az ítélő iránt elhidegedék, 's örökre.

Az ifjú, tek. társaság, az ifjú, ki a' nemzet' nagy énekesét megítélni merész volt, 's ki e' merészséget olly felette drágán Berzsényi' elhülésével fizette meg, ez az ifjú — én valék.

Hosszú idő folya le, a' fiatalság' reményteljes napjai elenyésztek, 's most őszült hajszálaimmal, hideg valóságtól kihűtött kebellem állok itt, 's a' multa visszatekintvén kérdezem magamtól: ősz gyermek, számláld el a' hasznót, mi ifjúkori tettedből származik!

Korodra akartál hatni? korlátolt, kicsiny erődhöz nehéz akarat! És hatással lenni a' korra nem is mindig kívánatos. Társaid megérzik a' rázást, ha álmaikat bolygatod; de nem kérdik, honnan indulsz 's hová mégy? 'S tettél jót vagy roszt: magadnak tevéd; és a' sokaság járja az útát, merre az ezerképen változó vélemény' árja ragadozza; a' zseni pedig sasként felszáll és elrohan, 's öntudatlan szabja a' törvényt, mit követni, csak ő bir erővel.

Berzsényi még élt, de mélyebben vonult magába; lassanként elmúlt az ének' szózatja, komoly vizsgálat foglalá el az alkotó költészet' helyét; 's ő könyvei közt, háznépe' karjaiban elhunyt, a' nélkül, hogy békejobbot nyújtott volna annak, ki huszonhat év előtt dagadó kebellem vevé tőle búcsúját.

Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat! Nem sokára követlek tégedet, 's a' maradék irói harczainkat nem fogja ismerni; 's neveinket békés gondolattal nevezendi egymás mellett, ha korunk' énekeseire visszaemlékezik. Emberek valánk; miért szégyelnélők azt? Az élet' útai keresztül járnak egymáson; 's leggyakrabban elveink' szentsége sem oltalmazhat meg akar tévedéstől, akár félreértéstől; de a' sírdomb békeség' laka; 's küszöbén emberi érdek nem léphet be. Te a' földi leplet, 's vele a' halandó' gyarlóságait levetkezed. Elköltözött az ember; a' költő miénk, e' nemzeté maradt végiglen; e' nemzeté, melly neved' és dicsőséged' szent örökség gyanánt birandja.

ÉLETRAJZI TOLDALÉK

A'

M. T. T. TÖRTÉNETEIHEZ.

(L. felebb a' 7dik lapot.)

BÁRÓ ZACH FERENCZ,

külf. levelező tag.

Zach János, Ferencz, Vitus, Fridrik, született Pesten 1754ben jun.' 16án*). Édes atyja volt Zach József, philosophia 's orvosi tudomány' doctora Pesten, és az invalidusok' házának physicusa.

Oskolai tudományinak végeztével magát katonaságra szánván austriai cs. k. szolgálatba lépett. Minekutána darab ideig a' seregnél volt, tudományai' bővítése végett Német-, Olasz-, Francia-, és Angolországban, melly utóbbiba 1783ban érkezett, tett utazásokat. Darabig Londonban mulatván, ugyan ott az astronomia' ama' nevezetes kedvelője 's pártolójának gróf Brühlnek a' saxóniai választó fejedelemség' londoni követjének ismeretségébe jutott, kinek kevés idő alatt különös kegyeit megnyervén, 's vele Angliában széllal járván mind a' theoretica mind kivált a' practica astronomiában sokat tett. Hihetőképén ugyan ezen pártfogó volt, ki, amaz általában minden tudományok', 's különösen az astronomia' fejedelmi Maecenasát, saxgothai II. Ernesztet, midőn az 1786ban Angliában lett volna, Zachra figyelmeztette, kinek is társaságában még azon esztendőben Németországba visszatérván Berlinbe, Dresdába stb. astronomiai utazásokat teve. 1787ben minekutána már az előtt testvér bátyjával Zach Antal cs. k. tábori szertár- és general quartélymesterrel, ki magának Theresia rendje' keresztét érdemlette, bárói rangra emeltetett volna, a' fejedlem által az akkor még hercegi palotában lévő csillagnéző-torony' igazgatójává nevezteték 's a' herceget azon esztendei provincei utazásaiban kísérte, honnét Juliusban tért vissza. Ő vitte II. Erneszt' kíváratára Gotha mellett a' seebergi gazdagon felkészült csillagnéző-intézet' építetését, mellyet a' nagy lelkű herceg magános jövedelmeiből alapított, 's azon intézetet rövid időn európai közhirűvé tudá tenni.

*) A' lipcsei „Conversations Lexicon“ Pozsonyt említi születése helyének. De hogy Pesten született, arról Schedius Lajos tiszt. tagnál hiteles tanúirat van.

1801ben saxgothai alezeredes, 1802ben ezerekes lett, 1804ben pedig az Eisenbergben lakó özvegy saxgothai hercegasszonynak lévén udvarmestere, a' seebergi csillagnéző-torony' igazgatóságát, melyet 1787. óta olly dicsérettel vitt, letette. Sokan a' most élő legnagyobb mathematicusok és astronomusok közül neki köszönhetik mind tudományos kimiveltetésöket, mind hivatalos alkalmaztatásokat, kik közül csak a' Burkhardt, Gauss, Lindenau, Bohnenberger, és Enkéket említjük. A' magyarországi astronomusokra, Pasquichra, Bogdanichra igen foganatos behatása volt. Azon remek földabrosznak, melyet Lipszky Magyarországról 1806ban kiadott, tökéletesítését, sok tekintetben azon szíves részvételnek köszönhetjük, melyet Zach Ferencz ennek kidolgozásában mutatott. Ezt bizonyítják Lipszky, Schedius, és Bogdanichnak az iránt 1798. és utóbbi esztendőkből vele folytatott levelezései, melyek az „Allg. geogr. Ephemeriden“ II. és következő darabjaiban ki vagynak nyomtatva. — 1804. és 1805ben kísérfője volt az özvegy hercegnének francziaországi útjában, 's ez alkalommal mind a' geographiát mind az astronomiát újra sok és különféle adatokkal gazdagította. Letévéen seebergi hivatalát 1806ban, attól fogva jobbadán külső országokban, nevezetesen a' hercegné' kísérfői között Párisban és Olaszországban élt, nem mulatván el azonban semmi alkalmat, melyet foganatosan a' tudományok' előmozdítására fordíthatott. Így, munkálta nagy részvétellel mind a' nápoli, mind később a' luccai csillagnéző-tornyok' felállítatását. 1814től 1828ig leginkább Genuában tartózkodott, midőn Schweizba utazván, darab időre Genuából, Genfbe és Elfenauba költözék. 1830ban Párisba ment, minthogy belső kő miatt rég szenvedett, magát dr. Civiale által operaltatni, mellyen szerencséjével által esett. A' m. t. társaság 1832ben martius' 12dikén választotta levelező tagjának, mellyről tudósítása 's oklevele az austriai cs. k. követtség' útján küldetett el. Párisban holt meg 1832. eszt. sept. 3dikán, mikor a' kiütött cholera őtet is elragadta.

Különféle, évszaki és folyóirásokban széllel találtató, apróbb értekezései, birálatjai, 's jegyzékein kívül, egyéb munkái: *Tabulae motuum solis novae et correctae, ex theoria gravitatis et observat. recentiss. erutae; quibus acc. fixarum praecip. catalogus novus ex observat. astron. ā. 1787—90. in spec. astr. Goth. hab. Gothae. 1792. 4to.* — *Neufranzösischer hundertjähr. Kalender mit dem Gregor. verglichen, (in Verbind. mit J. F. Wurm herausgeg.) Gotha. 1797. fol.* — *Allgem. geogr. Ephemeriden. Weimar, I. II. Jahr. 1798—99. 8.* — *Vorübergang des Merkurs vor der Sonne den 7ten Mai 1799. beob. zu Seeberg, Bremen, Göttingen, Reichenbach, Coburg, Cassel, preuss. Minden, Paris, Amsterdam, Ofen, etc. Gotha, 1799. 8.* — *Astronomische Tafeln der Sonne in Zeit vom ersten Puncte d. Frühlings Tag und Nachtgleichen, u. ihrer mittl. Bewegung für Monate u. Tage, zur Verwandlung d. Sternzeit in mittl. Sonnenzeit als MS. für Freunde. Gotha, 1799. 8.* — *E. F. Goldbach's neuester Himmels Atlas z. Gebrauch f. Schulen u. akad. Unterricht, in einer neuen Manier, mit dopp. schwarzen Sternkarten bearbeitet, revidirt von Franz v. Zach. Weimar, 1799. 4. Bl. querfol.* — *Monathliche Correspondenz zur Beförderung d. Erd u. Himmelskunde. Gotha, 1800—1813. 8.* — *Fixarum praec. catalogus novus in ascens. recta et tempore ex obss. in spec. astron. Seeberg, 1787—99. hab. et ad init. a. 1800.*

constr. Suppl. ad catal. fixar. a. 1799. ed. Gothae, 1804. 8. — Astronom. Tafeln der mittl. geraden Aufsteigung der Sonne in Zeit u. ihre mittl. Bewegung für Mon. u. Tage. Gothae, 1804. 8. — Tabulae motuum solis novae et iterum correctae ex theoria gravitatis cl. de La Place et ex obss. recentiss. Suppl. ad tab. mot. sol. a. 1792. ed. Gothae, 1804. 4. — Tabulae speciales aberrationis et nutationis in ascensionem rectam et in declinationem, cet. una cum insigniorum CCCCXCIV. stellarum zodiac. catalogo novo cet. Gothae, 1806—7. 8. — Nachricht von der kön. preuss. trigonom. u. astronom. Aufnahme von Thüringen und dem Eichsfelde und der herzogl. Gothaischen Gradmessung zur Bestimmung der wahren Gestalt der Erde. Gothae, 1806. 4. Erster Theil. — Tables abrégées et portatives de la lune. Gothae, 1809. 4. — Nouvelles tables d'aberration et de nutation pour 1404. étoiles. Gothae, 1812. 4. — Suppléments aux nouvelles tables cet. Marseille, 1815. 8. — L'attraction des montagnes et ses effets sur les fils-à-plomb cet. Marseille, 1815. 8. — Almanaco Genovese.

Györy Sándor.

VÉGH ISTVÁN,

igazgató tag.

Született Bécsben, augusztusban, 1763; fia II. Végh Péternek, ország' birájának. Iskoláit a' budai kir. egyetemen elvégezvén, a' kir. helytartó tanácsnál kezdett fejedelmének szolgálni, hol 1783ban már titoknok, 1787ben pedig tanácsossá neveztetett. Feje, serénysége 's szorgalma nagy mértékben nyerek meg az udvar' bizodalmat; 's így történt, hogy már 27 évű korában, 1780. az ország' tartománybiztosságai' másod igazgatójának neveztetnék ki; mikre 1805ben Baranya' főispáni helytartója, két év múlva főispánja, 's a' magyar tartománybiztosságok' fő igazgatója lett. Munkássága nagy, rendkívüli volt e' pályán kezdettől fogva. Ez okból neveztetett ki 1797, 1800, 1805 a' felkölt nemesség', 1809ben pedig a' királyi seregek' általános fő hadi biztosává: 's itt szerze magának csüggedhetetlen fáradozással, sőt áldozatokkal is feledhetetlen érdemeket a' haza körül, valamint más felől a' felséges udvar körül 1797től 1827ig alkalommal királyibiztosként kísérvén urunkat, külföldi fejedelmeket 's az uralkodó ház' több tagjait különféle magyarországi utaikon. Elismeréseül érdemeinek 1810ben belső titkos tanácsos, utóbb a' Szent István apost. király' rendének közép keresztese, 1825ben koronaórré választatott, 's ugyan ezen országgyűlés után összeült országos küldöttség' adótárgyi választmányában elnökséget viselt. Az academia' dolgaiban még 1826. kezdé részt venni, mint az akkor, alaprajz és rendszabások' előleges feltevésével megbízott országos küldöttség' elnöke; utóbb mint az igazgató tanács' tagja. Nagyatyja 's atyjaként, félszázadot töltvén országos hivatalokban, 1833. majus' 8d. nyugalomba téte-tett; mindazáltal még ezen túl is láttuk a' tiszteletre méltó aggastyánt nemzeti ügyben fellépni; midőn t. i. 1834. junius' 5d., a' Marczibányi-familia' intézetére ügyelő

küldöttség által elítelt jutalmakat a' fens. főhg nádor' képében Pest vmegye' tere-
mében ünnepileg kiosztá. Ez egyszersmind utolsó köz tette volt. A' halál őt, két
leány' atyját, még azon évben, szeptember' 30d. érte utól, damonyai jószágán, Sopron
vmegyében.

HORVÁTH JÓZSEF ELEK,

levelező tag.

Született 1784 körül; Szombathelyen járta iskoláit, a' hittudományt ugyan
ott mint nevelédkpap hallgatta, de kilépén az ottani pülpöki seminariumból, tör-
vényt tanult Győrött, 's a' kőszegi kerületi táblánál, a' szükséges vizsgálatot kiáll-
ván, ügyész lett; utóbb azonban, 1827. tanító pályára adván magát, 1829ben a' ka-
posvári kir. gynasium' igazgatójává lett. Értekezései: 1) *A' csinosodásról.* (Tud.
Gyűjt. 1819. XII.). 2) *Kazinczy által a' m. verselésbe behozott elisiók eránt.* (Tud.
Gyűjt. 1825. I.). 3) *Egyházi rendek' intézete.* (Tud. Gyűjt. 1826. I.). 4) *Az iskolai
nevelésről Magyarországon.* (Tud. Gyűjt. 1829. I. és II.). 5) *G. Zsigray József' élet-
írása.* (Sas, 1831. V.). 6) *Levelek Somogyból.* (Sas, 1832. XI.). 7) *Beszéd a' kapos-
vári kir. gymnasiumbeli nemes tanuló ifjúsághoz.* (Buda, 1829. 8.). Számos, elszórva
kijött költői dolgozásai közül különösen említendők: 8) *Szombathelyi Hymen.* (Buda,
1812. 12.) 9). *Titus Amália' ligetében.* (Szombathely, 1817. 8.) 's egy didacticai
költemény; 10) *Szombathely' évei.* (Szombathely, 1825. 4.). 11) *Az 1827d. ország-
gyűlés' emléke.* (Sas, XIII. 1833.). 12) *A' magyar hon, gr. Festetics Györgyhöz.*
(Sas, XIV. 1833.) — A' m. t. társaság a' nyelv' ügyében buzgón munkálkodó fér-
fiút 1833. nov. 15d. vette fel lev. tagjai' sorába. Meghalt jan. 20, 1835; kéziratban
hagyva több eredeti, a' játékszínen is megfordult drámákat; Szombathely' történe-
teit töredékesen; 's egy, mint halljuk, nem sokára sajtó alá menendő magyar
poeticát.

B. HUMBOLDT VILMOS,

külf. levelező tag.

Született 1767. Berlinben, hol nyelvek 's tudományokban a' legszorgalmasban
míveltetett. Több évig magános emberként űzte tudós foglalatosságát Jenában,
mint Schillernek egyik legszorosabb barátja. Romában, mint porosz kir. residens,
majd minister residens kezdé diplomaticai pályáját; utóbb Berlinben a' ministerium'
cultus és oktatási osztályának vezetését vette által, azonban itt szabad cselekvősége'
kifejtésénél a' belsőügyi minister' felsőbbbségét sajnosan kellvén tapasztalni, kilé-

pett. 1810ben statusministeri ranggal a' bécsi udvarhoz küldetett követül; tagja volt fejedelme' részéről a' prágai és chatilloni congressusoknak, Hardenberggel együtt írta alá a' párizsi békét, tagja ismét a' bécsi congeressusnak 's aláírója a' porosz- és szászországi frígykötésnek, 1815. Következő évben mint felhatalmazott munkálkodott Frankfurtban a' francia- 's németországi határ-elintézés' dolgában. Ezek után a' kiárly az országtanács' tagjává nevezte, fekvő jószágokkal ajándékozta meg és saját kívánságára, rendkívüli követül, teljes hatalommal Londonba küldé, 's 1818. Aachenbe. 1819ben ülés és szavazattal lépett be a' statusministeriumba, 's különösen azon biztosság' tagjául neveztetett, mellyre az alkotmányterv' vizsgálata volt bízva. Azonban ez ügy körüli tettei' következtében nem sokára kivétetett ebbeli hatásköréből, 's már csak a' státustanács' üléseiben vévén részt, szinte kizárólag a' tudományoknak élt mind haláláig, melly 1835. aprilis' 8d. tegeli jószágán Berlin mellett rövid betegség után következett be. Az udvar' tisztelete sírjába is el kíserte, 's a' koronaherczeg meglátogatta a' haldoklót. Kétséges, a' statusnak, mellynek a' legnyugtalanabb időkben, a' legfontosabb ügyekben szolgált, teve-e nagyobb szolgálatokat, vagy a' tudományoknak, művészségnek. A' berlini egyetem' felállítása, abba a' leghíresebb férfiak' meghivatása, a' porosz museum, a' königsbergi csillagász intézet, a' művészi egyesület' alapítása: másfelől a' nyelvtudomány' birodalmában tett roppant fáradozásai 's critica aestheticához tartozó dolgozásai éltének örök emlékei; mellyek közül említendőek itt aestheticai értekezései Schiller' Hóráiban, bírálatai a' berlini critikai évkönyvekben; Schillerrel volt levelezése, Stuttgart u. Tübingen 1830. 8. *Berichtigungen u. Zusätze zu Mithridates v. Adelung. Berlin. 1817. 8. Prüfung d. Untersuch. über die Urbewohner Hispaniens vermitt. d. vaskischen Sprache. Berlin, 1821. 2. köt. 4. rétt.*; végre *Roma* című nagy költeménye 's Aeschylus' Agamemnonjának fordítása (Lipsee, 1816. 4.). Könyvtárát, melly nyelvésszi tekintetben a' leggazdagabb Európában, kéziratait, elkezdett philologiai dolgozásait a' berlini kir. könyvtárnak hagyta, 's még az utóbbiakat is köz használatra közlés végett. A' m. academia a' jeles férfiút 1834. nov. 8. vette volt fel tagjai közé.

KLAPROTH GYULA,

külf. levelező tag.

Henriknek, a' híres chemicusnak fia, Berlinben született, oct. 11d. 1783, hol tanulmányait még 1797ben kezdé, 's végzé Hálában 1802. Keleti nyelvek iránti vonzódása már tizennégy évű korában mutatkozott, innen azon nagy előmenetel, mellyet a' drezdai, de főkép a' berlini könyvtárak' segedelmevel olly korán tön az ázsiai, név szerint a' chinai nyelvben. Első, *Ázsia' földirását* tárgyazó dolgozatai a' geographiai újságban jelentek; 's 1802ben indítá meg Weimárban 12 füzetig terjedt *Ázsiai tárát*. Alig tért vissza, 1804ben, Berlinbe, midőn a' szentpétervári cs.

tudom. academia az ázsiai nyelvek' osztályába segédnek hívá meg. Már 1805ben egy Chinába rendelt orosz követséget kísért el Ázsiába, de az be nem fogadtatván, visszatért, 1806, Irkuczbán mulatott, hol a' mandchou nyelvvel közelebből megismerkedett, 's egy japán' segédelmével, 's egy japán-chinai eredeti után *japán-német* szótárt dolgozott ki, közép Ázsiának egy részét megjárta, a' chinai határokat újra érintve, 's 1806' végén Sz. Pétervárába visszatért. Ekkor rendkív. academicus 's udvari tanácsos lett, 's az academia Potocki gróf' javaslatára, a' kaukazi vidékekbe és Georgiába küldé az ázsiai ősnépek' nyomozására, melly útján a' hunok', avarok' és alánok' maradékait lelte fel, fontos kéziratokat gyűjtött, 's 1809ben betegen visszatért Sz. Pétervárába. Ezen utnak gyümölcsei voltak az *Afgánok' nyelvének eredetéről* írt értekezése, 's az *Ázsiai literatura' archivja* (mindkettő 1810, 4). Következett az *acad. könyvtár' chinai és mandchou könyvei 's kézíratai'* kimerítő *lajstroma*, mellyhez a' betűket Berlinben faragtató, hol következő munkái készültek (1811—14): egy nevezetes *megtámadó irat dr. Hager ellen*; a' *Yu' felírása*; *kaukazi és georgiai utja*, 3 köt.; az *ujgurok' nyelvéről és írásáról*; a' *keleti Kaukáz' leírása*; a' *Caspicum és Fekete-tenger közti orosz tartományok' leírása*; nevezetes közlések Hammer' folyóírásában (Fundgruben des Orients), Adelung' Mithridatese' folytatásához, stb. Miután már 1812ben lemondott volna orosz szolgálatiról, 1814ben Olaszországba ment, 's végre Párizsban telepedett le, hol 1816 a' porosz király „keleti nyelvek' kir. professora“ czímmel ruházván fel őt, valóban fejedelmi pártfogással boldogította mind haláláig. Ezen húsz év alatt, mellyet saját, 's a' francia kir. gyűjtemények' használása közt tölte, még számos nevezetes munkája jelent meg Klaprothnak, mint: *Glemona' chinai szótárának pótlékai*; a' *berlini kir. könyvtár' chinai és mandchou könyvei 's kézíratainak értekező lajstroma*, fontos készületekkel a' chinai történetekhez; *Asia polyglotta*, egy nyelvbroszszal (fol.); *kaukazi utja* francia bővebb kiadásban; egy *georgiai nyelvtan és szótár*; *mandchou szótár és chrestomathia*; *Ázsiának történeti képe* Cyrus' idejétől; *China' földirási, álladalmi 's történeti leírása* (angolul); számos értekezések a' párizsi *Journal asiatique*-ban, stb. Klaproth, abbé Remusatnál legnagyobb orientalistája Európának, számos társaság által tiszteltetett meg tagsággal, névszerint a' londoni 's párizsi ázsiai társaságoktól, 's a' m. akademiától nov. 8d. 1834. Munkás életét hosszú kinos betegség után 1835. aug. 27dikén fejezte be Párizsban, hol tetemei a' Montmartre sírkertben nyugszanak.

Schedel Ferencz.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

1836-BAN, AZ ÚJ VÁLASZTÁSOK ELŐTT.

PÁRTFOGÓ.

Ő CS. KIR. FENSÉGE AZ ORSZÁG' NÁDORA.

ELŐLÜLŐSÉG.

Gróf Teleki József, előlülő.

G. Széchenyi István, másod előlülő.

IGAZGATÓ TANÁCS.

G. Andrásy György.
 Bartal György.
 Hg. Batthyány Fülöp.
 G. Cziráky Antal.
 G. Dessewffy József.
 G. Illésházy István.
 G. Károlyi György.
 G. Keglevich Gábor.
 Kolosvári Sándor.
 Mailáth György.
 B. Mednyánszky Alajos.
 Nagy Pál.

Péchy Imre.
 B. Perényi Zsigmond.
 B. Prónay Sándor.
 G. Reviczky Ádám.
 Somsich Pongrácz.
 Szegedy Ferencz.
 B. Szepessy Ignác.
 G. Széchenyi István.
 G. Teleki József.
 G. Vay Ábrahám.
 Vághy Ferencz.
 B. Wesselényi Miklós.

TITOKNOK.

Schedel Ferencz.

TISZTELETBELI TAGOK.

G. Andrásy György.
 Bene Ferencz.
 Buday Ézsaiás.
 G. Dessewffy József.
 Döme Károly.
 Fáy András.
 Gombos Imre.

Jankowich Miklós.
 G. Károlyi György.
 Kisfaludy Sándor.
 Kolosvári Sándor.
 Kopácsy József.
 B. Lakos János.
 B. Mednyánszky Alajos.

Ragályi Tamás.
Schedius Lajos.
Szalay Imre.

B. Szepessy Ignác.
Vass László.
B. Wesselényi Miklós.

RENDES TAGOK.

Helybeliek.

Vidékiek.

1. Nyelvtudományi osztály.

Vörösmarty Mihály.
Szemere Pál.
Balogh Pál.

Kölcsey Ferencz.
Horvát Endre.
Guzmics Izidor.
Fabián Gábor.

2. Philosophiai osztály.

Döbrentei Gábor.
Kállay Ferencz.
Egy üres hely.

Szilasy János.
Három üres hely.

3. Történetírási osztály.

Bajza József.
Luczenbacher János.
Egy üres hely.

Kis János.
Czech János.
Két üres hely.

4. Mathematicai osztály.

Győry Sándor.
Két üres hely.

Bitnicz Lajos.
Nyíry István.
Két üres hely.

5. Törvénytudományi osztály.

Perger János.
Sztrokay Antal.
Két üres hely.

Szlemenics Pál.
Stettner György.
Szász Károly.
Egy üres hely.

6. Természettudományi osztály.

Gebhardt Ferencz.
Bugát Pál.
Schuster János.

Horváth József.
Balásházy János.
Két üres hely.

LEVELEZŐ TAGOK.

1. Honiak.

Angyalfy Mátyás.
Antal Mihály.
Árvay Gergely.
Barabás Miklós.
Baricz György.
Bártfay László.
G. Benyóvszky Zsigmond.
Beszédes József.
Bolyai Farkas.
Buczy Emil.
Csapó (Túnyogi) József.
Császár Ferencz.
Csató Pál.
Csoma (Körösi) Sándor.
Csorba József.
Deáki Zsigmond.
G. Dessewffy Aurél.
Dóhovich Vazul.
Egyed Antal.
B. Eötvös József.
Fabriczy Sámuel.
Farkas Sándor.
Ferenczy István.
Filinger Leopold.
Frivaldszky Imre.
Fülepp József.
Fülöp (Deáki) Sámuel.
Gegő Elek.
Gelei József.
Gévay Antal.
Gorove László.
Gyurikovics György.
Hegedűs Sámuel.
Hoblik Márton.
Hoffner József.
Horváth Zsigmond.

Illés Pál.
Jakab István.
B. Jósika Miklós.
Karácson Mihály.
Kassai József.
G. Kemény József.
Kiss Károly.
Klauzál Imre.
Kovács Mihály.
Kovács Pál.
Krajner Imre.
Lassu István.
Magda Pál.
Márton József.
Méhes Sámuel.
Nagy János.
Pécze József.
Péterfi Károly.
Podhradezky József.
Pólya József.
Róthkrepf Gábor.
Sárvári Pál.
Schoepf Auguszt.
Somossy János.
Szeder Fábán.
Szenvey József.
Szilágyi Ferencz.
Szontagh Gusztáv.
Tasner Antal.
Tessedik Ferencz.
Thaisz Endre.
Udvardy János.
Vásárhelyi Pál.
Walther László.
Warga János.
Zsivora György.

2. Külföldiek.

Babbage Károly.
Beudant F. S.
Bowring János.
Bright Richard.
Feszler Ignác.
B. Hammer-Purgstall József.

Kriebel János.
Mezzofanti József.
Palacky Ferencz.
Pertz Henrik.
du Ponceau Péter.
Schelling Fridrik.

TISZTVISELŐK.

Levéltárnok és segédjegyző: Czuczor Gergely.
Pénztárnok: Helmeczy Mihály.
Ellenőr: Bártfay László.
Tiszti ügyész: Bertha Sándor.
Leirók: Kecskeméthy Csapó Dániel és Frankenburg Adolf.
Nyomtatási javító: Matics Imre.
Megbizott könyvtáros: Eggenberger József és fia.

A' TÁRSASÁG' GYÜJTEMÉNYEI'

SZAPORODÁSA AJÁNDÉKOK ÁLTAL 1835. JAN. 1. 1836. AUG' VÉGEIG.

I.

KÖNYVTÁR.

* A' csillaggal jegyzettek a' kedveskedők' saját munkáik.

A. TESTÜLETEK' ÉS INTÉZETEK' KÜLDEMÉNYEI.

AMERIKAI PHILOSOPHIAI TÁRSASÁG. *Transactions of the american philosophical society, held at Philadelphia, for promoting useful knowledge. Vol. IV. part III. Vol. V. p. I. New series. Philadelphia, 1833, 4. 4ed r.

American Almanac for 1835. Philadelphia, 1835. 8.

BERLINI KIR. TUD. ACADEMIA. *Abhandlungen der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1832. Zweiter Theil. Berlin, 1836. 4. r.

— — * Aus d. J. 1833. Nebst d. Geschichte d. Ak. in diesem Zeitraum. Berlin, 1835. 4r.

— — * Aus d. J. 1834. Nebst d. Gesch. d. Ak. in diesem Zeitraum. Berl. 1836. n. 4r.

— — * Bericht über die zur Bekanntmachung geeigneten Verhandlungen der k. pr. Ak. d. Wissenschaften zu Berlin. Erster Jahrgang, 1836. Januar—April. Berl. 1836. 8r.

Über die Länderverwaltung unter dem Chalifate. Eine gekrönte Preisschrift von Jos. v. Hammer. Berlin, 1835. 8r.

BRITT KIR. ADMIRALITÁS. Memoirs of the royal astronomical society. Vol. VII. London, 1834. n. 4r.

A catalogue of 7385 stars, chiefly in the southern hemisphere, prepared from observations made in the years 1823—26, at the observatory at Paramatta, New South Wales, founded by S. Thomas Makdougall Brisbane, president of the r. Society of Edinburgh. The computations made, and the catalogue constructed by Mr. W. Richardson. Printed by order of the lords commissioners of the admiralty. London, 1835. n. 4edr.

CSEH KIR. TUD. TÁRSASÁG. *Abhandlungen der kön. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Neuer Folge 1ter Bd von den Jahren 1824—6; Prag, 1827. 2ter Bd. von d. J. 1827—30. Prag, 1830. 3ter Bd. v. d. J. 1831 und 1832. Prag, 1833. 8r.

MÜNCHENI KIR. TUD. ACADEMIA. *Denkschriften der kön. Akademie der Wissenschaften zu München für d. Jahr 1808. Münch. 1809. 4r. — Für d. J. 1809 u. 1810. M. 1811. — Für 1811, 12. M. 1812. — F. 1813. M. 1814. — Bd. V. 1814, 15. M. 1817. — Bd. VI. 1816, 17. M. 1820. — Bd. VII. 1818—20. M. 1821. — Bd. VIII. 1821, 22. M. 1824. — Bd. IX. 1823, 4. Sulzbach, 1825.

* Abhandlungen d. mathem.-physikalischen Classe d. k. bayerischen Akademie d. Wissenschaften. Erster Bd. 1829—30. München, 1832. n. 4r. (Denkschr. X.)

* Abhandlungen der historischen Classe etc. Erster Band, Theil I. u. II. München, 1833. n. 4r. (Denkschr. XI.)

* Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe etc. Erster Bd. München, 1835. n. 4r. (Denkschr. XII.).

* Gelehrte Anzeigen, herausgegeben von Mitgliedern der k. bayer. Akademie d. Wissenschaften. 1836. Nro. 1—65. (Jan. — Maerz), München, n. 4r.

Denkrede auf Franz v. Schrank. Gelesen in d. öff. Sitzung der k. b. Akad. d. W. am 28 Maerz 1836. von Martius. München, 1836. 4r.

Gedaechtnissrede auf Joseph v. Baader. Gelesen etc. von D. Th. Siber. München, 1836. 4r.

Über Erb- und Wahl-Recht mit besonderer Beziehung auf das Königthum d. germanischen Völker. Gelesen etc. v. Georg Phillips. M. 1836. 4r.

M. EGYHÁZI MEGYÉK. A' következő megyék és szerzetek, illető évi névkönyveiket küldék: Besztercebánya, 1835, 36. Eger, 1835. Eperjes g. n. e. 1833. Esztergom, 1835, 6. Győr, 1835. Kalocsa, 1835, 6. Munkács e. g. 1835. Nagyvárad g. 1834, 5, 6. Nyitra, 1835, 6. Rozsnyó, 1836. Szathmár, 1835. Szombathely 1836. Vác, 1835, 6. — Benedictinusok, 1834, 5, 6. Franciscanusok, 1836. Piaristák, 1835, 6.

PESTI NEVENDÉK PAPSÁG' MAGYAR ISKOLÁJA. * Első évi munkálatjai a' pesti nevendék-papság' m. iskolájának. Pest, 1833. 8.

* Másod évi munkálatjai stb. Pest, 1835. 8r.

M. KIR. EGYETEM' NYOMTATÓ MŰHELYE. Schematismus I. Regni Hungariae pro Anno 1835 1836. Buda. 8r.

BAGÓ ÉS GYURIÁN' NYOMTATÓ MŰHELYÖK BUDÁN. Notitiae politico-statisticae I. R. Hungariae partiumque eidem adnexarum. Buda, 1828—9. 2 k. 8r.

Kerstovka (horvát nyelven). Buda, 8r.

B. EGYESEK AJÁNDÉKAI.

Agnelly Ferencz. De historia Stirpium commentarii insignes. Basileae, 1542.

— — Erasmi Francisci Ost und West-Indischer wie auch Sinesischer Lust-und Stats-Garten. Nürnberg, 1668.

— — Introductiones apoteleomaticae in Chiromantiam Auctore Joanne Indagine, Lugduni 1556.

— — Pedanii Dioscoridis Anazarbei de medicinali materia Libri sex. Venetiis, Cz. n.

— — Joannis Oveni Oxoniensis Angli Epigrammata. Lugduni, 1642.

— — Régi magyar kisdud szótár, kezdet és vég nélkül.

Balás Sándor. Curtii Rufi de rebus Alexandri Magni Historia, Lipsiae, 1725. 12.

Bárany Boldizsár. * Árpádi ház. Székesfejervár, 1836. 8.

Beckers gróf. A' felkelő magyar nemesség' számára készült regulamentum, 7 köt. Pest, 1809. 8.

Benkovich Mihály. Der Ungern Stamm und Sprache, Poson. 1836. 8.

Báthly József. * Magyarok' emléke, 1 köt. Buda, 1836. 8.

Bölemann István. * Rhetorica. Pest, 1836. 8.

Bolyai Farkas. * Öt szomorujáték. Szeben, 1817. 8.

— — A' párizsi per. Erőkeny játék 5 felv. Maros Vásárhely, 1818, 8.

— — * Pope' próbatétele az emberről, angolból fordítva. Maros Vásárhely, 1819. 8.

— — * Az arithmetica' eleje. Maros Vásárhely. 1830. 8.

— — * Mathesis pura. 2 köt. M. Vásárhely. 1832—3. 8.

— — * Az Arithmeticanak, Geometriának és Physicának eleje. 1 köt. M. Vásárhely 1834. 8.

Brassai Sámuel. * A' füvészet' elveinek vázolatai. D. Lindley János' nyomán. Kőábrákkal. Kolozsvár, 1836. 12.

Breznay Pál. * A' keresztyén eklézsiának története. Kolozsvár. 1836, 8.

- Burg Ádám.* *Compendium der höhern Mathematik. Wien, 1835. n. 8r.
- Czambert János.* *Egyházi beszéd Anna Mária Constantiának félszázadi örömmünepére. N. Várad, 1835. 8.
- — *A' figyelmeztetett ügyes selyemtenyésző. Buda, 1836. 12.
- Czech Ferencz.* *Versinnlichte Denk und Sprachlehre, mit Anwendung auf die Religions- und Sittenlehre und auf das Leben. Mit 64 Kupfertafeln. Wien, 1836. n. 4r. 1—X. Lieferung.
- — *Grundzüge des phychischen Lebens gehör und sprachloser Menschen im Naturzustande. Wien, 1826. 4r.
- — *Die Wege der Vorsehung in den Schicksalen eines von menschlicher Bildung ausgeschlossenen Taubstummen. Wien, 1828. 4r.
- — *Berichtigung irriger Ansichten über Taubstumme und Taubstummenbildung. Wien, 1830. 4r.
- — *Über den Einfluss der Willensbildung auf das Leben. 2te Aufl. Wien, 1830. 4r.
- Czech János.* P. Fausti Andrelini epistolae proverbiales eum suis argumentis. — Epistolae mediocres magistri Pauli Nianis. — Elegantiarum viginti praecepta. Impress. Lipczk per Melchior. Lotter. 1502. (Egy kötetben).
- — Vita philosophorum et poetarum cum auctoritatibus et sententiis aureis eorundem annexis. Argenti, 1516. 8.
- — Paraphrasis in libros tres priores Institutionum Justiniani imperatoris. Lovanii, 1549. n. 4rét.
- — Wollebius az keresztyén Isteni Tudománynak rövid summája. Magyarra ford. Komáromi Csipkés György, Ultrajectumban 1653. 12r.
- — Sz. Dávid psalteriuma, melyet írt Némethy Mihály. Kolozsvár, 1679, 12r.
- — Pax Corporis, azaz: az emberi test' belső nyavalyáinak okairól, 's azoknak orvoslásának módjáról való tracta. Irta Pápai Páriz Ferencz; 2dik kiadás. Lőcsén, 1692. 8r.
- — Lelki élet. Magyarra ford. Campegius Vitringa' deák munkájából M. V. B. F. Francofurtumban, 1722: 8rét.
- — Győr vármegyének az országos választmányi munkálatok iránt tett észrevételei. Győr, 1832. fol.
- Czindery László.* *Alaprajza a' Somogy vármegyei lótenyésztő társaságnak.
- Czuczor Gergely.* Historia regis Volter. Irta 1539ben Istvánfi Pál. Debreczen, 1574.
- — Sztáray Mihály' kronikája Ákáb királyról. Iratott 1549. (Első levele hía).
- — Historia Astiagis regis et Cyri. Irta 1549. Kákonyi Péter. Debreczeni kiadás 1574ből.
- — Egy szép historia a' vitéz Franciscoról és az ő feleségéről. Irta 1552ben Vasfay Gáspár. Debreczeni kiadás 1574ből.
- — Historia de vita b. Athanasii, Irta 1557ben Sztáray Mihály. (Végén egy levél hía).
- — Historia Abigail, uxoris Nabal. Iratott 1560.
- — Hunyadi János' krónikája. Irta 1560. Nagy Bankai Mátyás. Debreczeni kiadás 1574ből.
- — Varsányi György' krónikája 1561ből.
- — Sz. Pál Apostol' élete. Irta 1564ben Ilosvai Péter. (Czímc hibázik).
- — Bánk bán' historiája. Irta 1567ben Valkay András. Debreczeni kiadás 1574ből.
- — Igaz szentírásból kiszedett énekek. Horhi Melius Péter által. Debreczen, 1570.
- — Egy rab vitéz' éneke. Iratott 1570ben, a' Csonka toronyban.
- — Historia regis Ptolomaei Philadelphi. Irta 1570ben Ilosvai Péter.
- — Béla király' krónikája Temesvári Jánostól 1571ből; és Zsigmond királyé Tinódi Sebestyéntől. Heltai' kiadása, Kolozsvárott 1574.
- — Eszter' historiája. Kolozsvár, 1577.
- — Zsoltárok és szent énekek (elején 's végén csonka; lapszámokkal, 25—191).

- — Túri György' halála.
- — Hármaskrónika: I. Inc. Árpád vala fű az kapitánságba. II. De obsid. Nándor Albensi. III. De rege Mathia. (Végén kevés levél hib.).
- — Szent János' látásáról, Bornemisza Péter' éneke. Mind ezek kis 4r.
- — * Czuczor Poétai munkái, Buda, 1836. 8.
- Dankovszky Gergely.* * Kopácsy József püspök' tiszteletére versek. Pozsony, 4r.
- Döbrentei Gábor.* Gróf Teleki Ferencz' versei. Buda, 1835. 16r.
- Egyed Antal.* * Egyházi beszéd' I. Ferencz király felett. Pest, 1835. 4r.
- — * Egyházi hymnuszok a' római breviariumból. Pest, 1835. 8.
- Ertly János.* Vita S. Emerici ducis Hungariae. A steph. Tarnóczy. Bécs, 1680.
- — Propugnaculum reipubl. christ. in Hung. Fr. Csernovics. N. Szombat, 1725.
- — Epistolae Heroum et heroidum Ungariae. Kassa, 1725.
- — Fastorum Hungariae pars 1 et 2. Kassa, 1742.
- — Vita S. Sigismundi regis et Martyris. Kassa, 1748.
- — Imago antiquae et novae Hungariae etc. a Sam. Timon. Kassa, 1734.
- — Epistolae Mathiae Corvini regis Hung. ad Pontifices, Imperatores etc. Kassa, 1744.
- — Historiae diplomaticae juris patronatus apostolicor. Hung. regum. libri tres, auctore Ad. Fr. Kollár. Bécs, 1772.
- — Romai Imperatorok' tüköre stb. Váli István. Pozson és Kassa, 1778.
- — Georg. Pray, St. Katona et Dan. Cornides epistolae exegeticae. Pest, 1784.
- — De veteri instituto rei milit. hung. ac speciatim de insurrectione nobilium. Jos. Keresturi. Bécs, 1790.
- — Christ. Aug. Bech etc. Jus publ. Hung. cum notis et observ. Jos. Benzur. Bécs, 1790.
- — Formulae solennes styli in Cancellaria curiaque Regum, foris minoribus etc. Mart. Georg. Kovachich. Pest, 1790.
- — Szakadár esthonnyai magyar fejedelem' bujdosása, irta Perecsényi Nagy László. Pozsony és Pest, 1802.
- — Gravamina familiae Marjássy de Markusfalva, Comitibus regni Hung. exhibita. 1807.
- — A' gyakorlás' regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' gyalogságának számára. 1809, két péld.
- Fábián Gábor.* Az Arad vármegyei 1834beli tisztválasztás alkalmakor mondott beszédek. Arad, 1834. 4.
- — * Arad vármegye' leírása. 1 kötet. Budán, 1835. 8.
- Fabriczy Sámuel.* De mixtis matrimoniis paraenesis ad catholicos (auctore F. X. Skálnik). Lőcse, 1835. 8.
- Farkas Ferencz.* * A' világ' ritkaságai, avagy a' természet és mesterség' remekei, képekkel. Pest, 1807. 4. 2 kötet.
- — * Az éjnek diadalma v. a' tündér lelkek. Pest, 1808. 8.
- — * Kotzebue' válog. színdarabjai. Pest, 1809. 8.
- — * Azon patens felől, melly Bécsben költ 20. febr. 's az egész országban 15d. martiusban lett közönségessé (magyar és latin nyelven). Pest, 1811. 8.
- — * Napoleon császár' élete 's tulajdonsági. Pest, 1808. 8.
- Fényes Elek.* * Magyarországnak 's hozzá' kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statist. és geogr. tekintetben I. kötet. Pest, 1836. 8.
- Flór Ferencz.* * A' tetszhoztak' felélesztésekről szóló tanítás. Pest, 1835. 8.
- — * Kisdedek' ápolása. Pest, 1835. 8.
- Fodor Ferencz.* Tripartitum opus juris consuetudinarii regni Hung. Stephani Verbőczy etc. ad-

- ditis regulis juris antiqui. Accessit nunc Enchiridion articular. Comitium ejusdem regni. Omnia studio Joannis Sambuci. Bécs, 1581.
- — Joannis Stobaei Ecclogarum libri duo, interprete Gu. Cantero. Una et G. Gemisti Plethonis de rebus Peloponesiis Orationes duae. Accessit et alter ejusdem Plethonis libellus graecus de virtutibus. Ex bibl. Sambuci. Antverpiae, 1575.
- Frankenburg Adolf.** Árpádi ház, játékszíni hősröjzolat, 2 szakaszhan. Irtá Bárány Boldizsár, 1836. 8.
- — Wiens Tage der Gefahr, und die Retter aus der Noth. Von Franz Sartori. Wien, 1830. n. 8r.
- Freyberg Max. b.** * Regesta, sive rerum Boicarum avtographa; continuationis Vol. I. Monachii. 1836. 4r.
- Füzi Ferencz.** * A' békeszerető fejedelem' érdemlett végtisztelete. Halotti beszéd. Kolozsvár, 1835. 8r.
- Gegő Elek.** * Egyházi beszédek. Pest, 1834. 8r.
- — De scripturae sacrae versione hungarica. F. Verseggy. Rudae, 1822. 4r.
- Gorove László.** * A' német vitézi rendnek leábrázolása. (A' Tud. Gy.ből lenyomtatva.)
- — * Jetrid és Hába, vagy a' féltés és meghasonlás. Szomoruját. 5 felv. Buda, 1806. 8.
- — * Az érdemes kalmár. Hazai történeten épült eredeti darab, 5 felv. Buda, 1807. 8.
- — * A' férfiúnak tökéletességei. Pest, 1823. 8.
- — * Eger városának történetei. (A' Tud. Gy.ből lenyomtatva.)
- — A' székelj nemzetnek constitutiói, privilegiumai, és a' jószág' leszállását tárgyzó némelly törvényes ítéletei.
- — Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1792. eszt. Kolozsvárra hirdettetett 's tartatott köz gyűléseikben lett végzéseknék és foglalatosságoknak jegyzőkönyve. Kolozsvár, 1792. fol. 's ugyan ennek
- — Mutató táblája. Kolozsv. 1795. fol.
- — Komáromy Miklós' értekezése Gyula városáról és a' hajdani Gyulavárról. N. Várad, 1834. 8.
- Grosser János.** Oratio, qua gloriosae memoriae Augusto Francisco I-o Prov. Scholar. piarum parentav. per Glycerium Spányik, Budae, 1835. fol.
- Helmecczy Mihály.** * Jelenkor és társalkodó, 1834—5. 4 kötet.
- — Pesti nemzeti vívó-intézeti könyv, 1836ra.
- Hinka József.** Übersicht der, dem ungarisch-adriatischen Meereshandel dienenden Land und Wasserstrassen, und der dazu gehörigen Seehafen. 5 füz. számos rajzokkal 's abroszokkal. Buda, 1831. 4rét. (Kőre irt munka).
- Hollók Imre.** * Nexus nationis hungariae cum polonica. Kassa, 1831. 8.
- — * Lineamenta pervetusti archidiaconatus tornensis. Rozsnyó, 1832. 8.
- — Historico-criticae reflexiones super opusculo, cui titulus: Lineamenta pervetusti stb. Kassa, 1833. 8.
- — * Conamina regum apostolicorum de augusta domo austriaca natorum ad felicitandam nationem hungaram impensa. Pozsony, 1833. 8r.
- — Rozsnyói egyházi töredékek. III—IV. Rozsnyó, 1834. V. Kassa, 1835. 8.
- Horváth Antal.** * Örökös kalendárium. Pest, 1836. 16r.
- Jóó János.** A' jó erkölcsre oktató Catonak' versei. Eger, 1772.
- — Angliai méhes kert. Eger, 1781.
- — A' régi Indusok' bölcselkedések. Eger, 1781.
- — Magyar nyelven philosophia. Sartori Bernard. Eger, 1772.
- — Barclajus' Argense 3 köt. Eger, 1792.

- — Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Lőcse, 1802.
- — A' setét hajnali csillag után bujdosó luteristák' vezetője. Eger, 1774.
- — Justinusnak Trogus Pompejus' könyveiből válogatott historiája. Eger.
- — Institutiones physicae particularis, auctore Joanne Bapt. Horváth, ed. 3. Eger, 1774.
- — Institutiones physicae generalis; ibid. ab eodem.
- — Haba földnek megmagyarázása. Eger, 1772.
- Jósika Miklós. * Regényei, 3 köt. u. m. Abafi 2 rész. és Zólyomi 1 rész. Pest, 1836. 16.
- Kállay Ferencz. * A' magyar nemzetiségéről. Pest, 1836. 8.
- Karaczay Fédor gr. * Londres et ses environs. Bécs, 1835. 8.
- Kecskeméthy Cs. Dániel. Hazafiúi szózat a' magyar nemességhez. Pest, 1809. 8.
- — Mors Christi seu Messias. Ex illustri poemate Klopstockiano.
- — Dizionario degli uomini illustri nella storia. Bassano, 1811. 8.
- Kerekes Ferencz. * Értekezés és kitérések. Debreczen, 1836. 8.
- Kiss Károly. Lengyel királyok' síremlékei Krakóban, lengyel nyelven. 1835. 8. fametszetekkel.
- Klesztinszky László. * Eredeti színjátékai. 1-ső kötet. Kassa, 1836. 12.
- Kovács Imre. * Zoltán' házassága. Eredeti vitézi játék, 4 felv. Nagy-Várad, 1835.
- Kronperger Antal. * Istenes énekek a' cs. kir. magyar ezeredek' számára. Mailand, 1834. 8.
- Kulcsár Istvánné. Hazai és külföldi tudósítások, és Hasznos mulatságok, 1831—35. Pest, n. 4r. és 8r. 20 kötet.
- Ludvig Sámuel. * Gedichte aus d. Jünglingalter. Kőszeg, 1827. 8.
- — * Hesperiden-Gemälde, oder Malerische Darstellung einiger Merkwürdigkeiten beider Sizilien. Pest, 1831. 8.
- — * Reise in Ungarn im Jahre 1831. Pest és Lipcse, 1832. 8.
- — * Theon, oder poetische Anklänge des Geistes und des Herzens auf einer Reise nach Syrakus. Pest és Lipcse, 1832. 16r.
- — * Myrthensträusse, oder S. v. Ludvig's originelle Erzählungen, Gedichte u. Reiseszenen. 7 füzet 2 kötetben. Lipcse és Bécs (Pozsony), 1833. 16r.
- — * Die Leiche, oder: Traum, Wahn, Wirklichkeit. Lipcse és Bécs, 1834. 16. a' szerző' képével.
- — Originelle Fabeln u. Aphorismen des A. Fáy. Aus d. Ungr. übers. von L. Petz. Győr és Bécs, 1825. 8.
- — Studio bibliografico di V. Mortillaro. Palermo, 1832. 8r.
- — Lettera di Vincenzo Mortillaro al prof. I. Rosellini. Palermo, 1833. 8.
- — * V. Ferdinand, Magyarország' fels. ifj. királyának képe népdallal, német szerint. Bécs 12.
- — Malerische Reise durch Ungern. Hildburgshaus. 1835. 4. 2 rész.
- — Χαρακτηρες γεωγραφικοι.
- — Ξενοφωντος Απομνημονευματα.
- — Εσωτερικαι εναργειαι της εμπνεουσας των γραφων.
- — Bamba 'Ομιλια παρα του Κυριου, Augusto.
- — Γραμματικη της Αρχαιας και της Σημερινης 'Ελληνικης Γλωσσης.
- — Bamba 'Ομιλια παρα του Κυριου.
- — Συνοψεις της ιερας 'Ιστοριας.
- — Συνδιαλεξεις με ένα νεον περιγητην.
- — Κλιμαξ της ελληνικης γλωσσης Μερος πεμπτον.
- — Theon' utazása Görögországban. Pozsony, 1836. 8.
- Lukács János. * Rövid természeti historia a' tanuló gyermekek' számára. M. Váshely, 1836. 8.

Marczibányi Livius atyja' hagyományából a' következő gyűjteményt ajánlotta fel:

Bibliographia, literatura.

Bibliographie de l'empire français, tome 3-eme (vagyis az 1813diki folyamat). Paris, 1813. n8r.
Journal général de la littérature étrangère. 13-eme année (vagy is az 1813iki folyamat). Paris, 1813. n8.

Brunet J. Ch. Manuel du libraire et de l'amateur de livres. Seconde édition augmentée. Paris, 1814. n8.

Catalogus librorum et rariorum et exquisitorum ex omni scientiarum artiumque genere qui... venduntur in libraria Graeffer et Schmidl Viennae. Két példány. Vienna, 1827. 8.

Bibliotheca selecta, i. e. index librorum et rariorum et pretiosorum, qui.... venduntur in librario Schmidl. Vienna, 1831. 8.

Catalogue général des livres français de la librairie étrangère d'A. Bossange. Leipzig, 1828. 8.

Historia.

Simonde de Sismondi. Histoire des français. Paris, 1821—34. n8. 18 k.

J. Hobhouse. Histoire des cent jours (traduite de l'anglais). Paris, 1819. n8.

de Pradt. L'Europe après le congrès d'Aix la Chapelle. Paris, 1819. n8.

H. M. Williams. Evénemens arrivés en France depuis la restauration de 1815. Traduit de l'anglais. Paris, 1819. n8.

— — Esquisse historique sur les cent jours et fragmens inédits relatifs aux séances secrètes des chambres etc. Paris, 1819. n8.

Gén. Gourgaud. La campagne de 1815. Londres, 1818. n8.

Fleury de Chaboulon. Mémoires pour servir à l'histoire de la vie privée, du retour et du règne de Napoleon en 1815. London, 1820. n8.

Mdme de Stäel. Considérations sur les principaux événemens de la révolution française. Ouvrage posthume. Paris, 1818. n8. 3-d. k.

I. Ch. Bailleul. Examen critique de l'ouvrage posthume de Mdme de Stäel. Paris, 1818. n8. 2 k.

— — Mémoires et souvenirs d'un pair de France. Paris, 1830. n8. 3d. 's 4. kötet.

Felix Mengin. Histoire de l'Egypte sous le gouvernement de Mohammed Aly. Atlas. Paris, 1823. fol.

Paul de P. Ligue des nobles et des prêtres contre les peuples et les rois depuis le commencement de l'ère chrétienne jusqu'à nos jours. Paris, 1820. n8. 2k.

Carlo Botta. Storia della guerra della indipendenza degli Stati uniti di America. Milano, 1820. n8. 3 k.

Wil. Roscoe. Vie et pontificat de Leon X. Traduit de l'anglais par Henry. Paris, 1808. 4 k.

de Pradt. Les six derniers mois de l'Amérique et du Brésil. Paris, 1818. n8.

— — Congrès de Panama. Paris. 1825. n8.

— — De la révolution actuelle de l'Espagne et de ses suites. Paris, 1820. n8.

— — De l'établissement des tures en Europe. Traduit de l'anglais. Paris, 1828. n8.

M. J. Micali. L'Italie avant la domination des romains. Traduit de l'ital. Paris, 1824. n8. 4. k.

C. Botta. Storia d'Italia dal 1789 al 1814. Italia, 1826. n8. 4 k.

M. Martina. Théorie des Cortès, ou histoire des grandes assemblées nationales des royaumes de Castille et de Leon. Trad. par Fleury. Paris, 1822. n8. 2 k.

— — Mémoires autographes de don Iturbide, ex-empereur du Mexique. Trad. de l'anglais par Parisot. Paris, 1824. n8.

Politica.

Ch. His. Théorie du monde politique ou de la science du gouvernement. Paris, 1806. 8.

Comte et Dunoyer. Le Censeur européen, ou examen de diverses questions de droit public et cet. Paris, 1817. 8. 5 k.

de Pradt. Garanties a demander à l'Espagne. Paris, 1827. 8.

- de Moges.* Mémoire à consulter et consultation pour l'indépendance européenne, ou essai sur le système maritime de la France. Paris, 1821. n8.
- de Pradt.* Petit catéchisme à l'usage des français sur les affaires de leur pays 2d. edit. Paris, 1820. n8.
- Bailleul.* Situation de la France, considérée sous les rapports politiques, relig. etc. Paris, 1819. 8. 5 k.
- Senac de Meilhan.* Du gouvernement des moeurs et des conditions en France avans la révolution. Paris, 1814. 8.
- — Revue politique de l'Europe en 1825. Paris, 1825. 8.
- — Revue politique de la France en 1826. Paris, 1827. 8.
- Scheffer.* Observations relatives au projet de loi sur le recrutement. Paris, 1817. 8.
- — Essais sur quatre grandes questions politiques Paris, 1817. 8.
- de Pradt.* Des progrès du gouvernement représentatif en France. Art. premier. Paris, 1817. 8.
- Paris port de mer. Paris, 1826. 8.
- Lemercien.* A ses concitoyens sur la grande semaine. Paris, 1830. 8.
- C. A. Scheffer.* Considérations sur l'état actuel de l'Europe. Paris, 1817. 8.
- — Tableau politique de l'Allemagne. Paris, 1816. 8.
- Grégoire.* De l'influence du christianisme sur la condition des femmes. Paris, 1821. 8.
- Bellemare.* Le Conseiller des Jésuites. Paris, 1827. 8.

Financstudomány, köz ipar.

- Ganilh.* De la science des finances et du ministère de Villele. Paris, 1824. n8.
- Duc de Gaëte.* Notice historique sur les finances de France (de l'an 1800—1814). Paris, 1818. n8.
- — Projet éventuel de reduction de la rente sans remboursement du capital etc. Paris, 1824. n8.
- Bailleul.* Du remboursement et de la réduction de l'intérêt des rentes sur l'état en France. Paris, 1825. n8.
- C. A. v. Malchus.* Handbuch der Finanzwissenschaft und Finanzverwaltung. Stuttgard u. Tübingen. 1830. 8. 2 k. 's told.
- L. Reynier.* De l'économie publique et rurale des celtes, des germains etc. Geneve, 1818. n8.
- Jos. Droz.* Économie politique, ou principes de la science des richesses. Paris, 1829. n8.
- S. de Sismondi.* Nouveaux principes d'économie politique. Paris, 1819. n8. 2 k.
- Dav. Ricardo.* Des principes de l'économie politique et de l'impôt. Traduit de l'ang. — avec des notes par M. Say. Paris, 1819. n8.
- A. Costaz.* Mémoire sur les moyens qui ont amené le grand développement que l'industrie française a pui depuis 20 ans. Paris, 1816. n8.
- Comte de Chaptal.* De l'industrie française. Paris, 1819. n8. 2 k.
- Christian.* Vues sur le système general des operations industrielles. Paris, 1819. n8.

Utazások, ország- 's népismeret.

- Barthelemy.* Voyage du jeune Anacharsis en Grèce. Nouvelle edit. Paris, 1825. n8. 7 k. (Atlas nélkül).
- Pouqueville.* Voyage de la Grèce. Avec cartes, vues et fig. 2me éd. Paris, 1826. n8. 6 k.
- A. L. Castellan.* Lettres sur l'Italie, avec 50 planches. Paris, 1819. n8. 3k.
- Al. Adam.* Antiquités Romaines, ou tableau des moeurs, usages et institutions des romains. Traduit de l'angl. Paris 1818. n8. 2 k.
- Robinson.* Antiquités grecques, ou tableau des moeurs, usages et institutions des grecs. Trad. de l'angl. Paris, 1822. n8. 2 k.
- Adam Neale.* Voyage en Allemagne, en Pologne, en Moldavie et en Turquie. Trad. de l'anglais par Def. Paris, 1818. n8. 2 k.

Klaproth. Tableau historique, géographique, ethnographique et pol. du Caucase et des provinces limitrophes. Paris, 1827. n8.

Drouin de Bercy. L'Europe et l'Amérique comparées. Paris, 1818. n8. 2-d. k.

Boulgarin. L'ermite russe, tableau de mœurs russes aux 19 siècle. Paris, 1828. 12. 3-d. k.

Mdme Sophie P. L'écrivain public, ou observations sur les mœurs et les usages du peuple au commencement du 19 siècle. Paris, 1826. 12. 3-d. k.

Helyirás.

Oudiette. Dictionnaire topographique des environs de Paris. Paris, 1812. n8.

Al. Donnet. Description des environs de Paris considérés sous les rapports topographique, historique et monumental avec 1 carte et 62 gravures. Paris, 1824. n8.

Reichard. Guide des voyageurs en Europe. 8me éd. orig. Weimar, 1818. Tom. 1, 3. (2ik k. hibázik.)

L. Bossi. Guide des étrangers à Milan avec de cartes et de fig. Milan, 1819. 16.

F. Karacsay. Manuel du voyageur en Sicile, avec une carte. Stuttgart et Paris, 1816. 16.

Vaysse de Villiers. Tableau descriptif hist. et pittor. de Versailles. Seconde éd. Paris, 1828. 16.

M. Gioja. Filosofia della statistica. Milano, 1826. n4. 2k.

G. Heinbucher. Pannoniens Bewohner in ihren volksthümlichen Trachten. Text (atlas hibázik). Wien, 1820 4.

H. Schaefer. Catalonien, in malerischer, architectonischer und antiquarischer Beziehung. Text. (atlas hibázik). Leipzig. s. a. 4.

Choiseul Gouffier. Voyage pittoresque de la Grece. Tom. I. u. II. 1—4 partie. Paris, 1782—1809. n. fol. 5 k.

— — Voyage pittoresque ou description des royaumes de Naples et de Sicile (számos rezekekkel). Paris, 1781—1786. n. fol. 5 k.

M. Jomard. Voyage à l'Oasis de Thèbes et dans les déserts situés à l'orient et à l'occident de la Thébaïde (24 rézzel). Paris, 1821. n. fol.

— — Voyage à l'Oasis de Syouah (töredékes, textus 2 ív, rezekek I. II. IV. XI. XVIII). Paris, 1823. n. fol.

Ab. Blouet. Expédition scient. de Morée. Architecture I. Vol. 1. livr. planches 1—5 (hibázik a 6). 3. Vol. 1. livr. planches 1—6. Paris, 1831—3. plac. 2 füz.

Művészet és archaeologia.

Le antichità di Ercolano esposte I. III. V. VI. VII. VIII. Napoli, 1757—1792. n. fol.

Catalogo degli antichi monumenti di Ercolano. Tom. I. Napoli, 1755.

Dissertationis isagogicae ad herculanensium voluminum explanationem pars prima. Neapoli. 1797. fol.

A. L. Millin. Dictionnaire des beaux-arts. Paris, 1806. n8. 3-d. k.

Bulletino dell'istituto di corrispondenza archeologica, per l' anno 1833. Roma 1833. 8.

Quatremère de Quincy. Essai sur la nature, le but et les moyens de l'imitation dans les beaux-arts. Paris, 1823. n8.

C. A. Büttiger. Ideen zur Archaeologie der Malerei. Erster Theil. Dresden, 1811. n8.

C. L. Matthaei. Die Kunst des Bildhauers in allen ihren Zweigen. Ilmenau, 1830. 8.

Montagnani Mirabeli. Il museo Capitolino etc. Roma, 1821. n8. 3-d. k.

Vic. Requeno. Saggi sul ristabilimento dell' antica arte de' Greci e Romani pittori. Sec. ediz. Parma, 1787. n8. 2 k.

Giorgio Vasari. Vite de piu' eccellenti pittori, scultori e architetti. Con note. Milano, 1807—1811. n8. 16 k.

Aless. Pardini. Ristretto di notizie del tempio, e ven compagnia di S. Maria della città di Assisi. Assisi, 1735. 8.

- C. A. Böttiger.* Über Verzierung gymnastischer Übungsplätze durch Kunstwerke im antiken Geschmacke. Mit Kupf. Weimar, 1795. 8.
- F. C. L. Sickler.* Beschreibung eines sehr merkwürdigen neu entdeckten griechischen Grabmals bei Cuma. mit Kupf. Weimar, 1812. 8.
- Louis Matthaei.* Die Kunst in unglaublich kurzer Zeit die Oelmalerei etc. ohne Practik zu erlernen. 2. Aufl. Leipzig. 1829. 8.
- Emeric David.* Recherches sur l'art statuaire considéré chez les anciens et chez les modernes. Ouvrage couronné par l'institut. National. Paris, 1805. n8.
- — Annali dell'instituto di corrispondenza archeologica. Vol. quinto. Paris, 1833. n8.
- C. P. Landon.* Annales du Musée et de l'école moderne des beaux arts. Salon de 1819. 7ème et 8ème livr. Paris, 1820. n8. 2 füz.
- Raoul Rochette.* Antiquités grecques du Bosphore Cimmérien. Paris, 1822. n8.
- Quatremère de Quincy.* Recueil de dissertations sur différens sujets d'antiquité. Avec des planches. Paris, 1819. n4.
- — Sur la statue antique de Vénus découverte dans l'île de Milo en 1820 avec 1 planche, Paris, 1820. n4.
- Carlo Fea.* Osservazioni sui monumenti delle belle arti che rappresentano Leda. Ed. Sec. Roma, 1821. n4.
- H. Ch. Genelli.* Das Theater zu Athen, hinsichtlich auf Architectur, Scenerie und Darstellungskunst überhaupt mit 4 gr. Kupf. Berlin u. Leipzig, 1818. n4.
- Ph. D. Lippert.* Dactyliotheke, d. i. Sammlung geschnittener Steine der Alten. Erstes u. zweites historisches Tausend. Leipzig, 1767. 4.
- — Supplement zu Lipperts Dactyliotheke. Leipzig, 1776. 4.
- — A description of the collection of ancient Marbles in the british museum. With engravings. London, 1815 és 1820. n4. 2-d. és 4-d. k.
- — Real Museo Borbonico. Fascicolo 34. (vol. IX tavola XVI—XXX). Napoli, 1832. 4.
- — La Ville de Rome, ou description abrégée de cette superbe ville etc. ornée de 425 planches. Rome, 1778. fol. 4 k.
- — Raccolta di cento tavole rappresentanti i costumi religiosi, civili e mil. degli antichi Egiziani, Etruschi, Greci e Romani etc. (két kötethen 200 réztábla). Roma, s. a. fol.
- — Antiquités étrusques, grecques et romaines, tirées du cabinet de M. Hamilton. Tome premier. (angol és francz nyelven, számos színezett táblákkal). Florenze, 1801. fol.
- Bellorio et Causseo.* Picturae antiquae cryptarum romanarum etc. opus latine redditum cum appendice. Romae, 1750. nfol.
- Stuart u. Revett.* Die Alterthümer zu Athen. 6ter Theil. Leipzig, s. a. nfol.
- — Alterthümer von Athen und mehreren anderen Theilen Griechenlands 5te letzte Liefer. 9 Kupf. Leipzig, s. a. fol.
- — Intera Collezione di tutte le opere inventate e scolpite del. Cav. A. Thorwaldsen: Tomo primo (francia és olasz textus képek nélkül). Roma, 1831, nfol.
- J. G. Legrand.* Monumens de la Grèce, ou Collection des chefs d'oeuvre d'architecture, de sculpture et de peinture antiques. Tome premier. Paris, 1808. nfol.
- Ch. G. Heyne.* Homer nach Antiken gezeichnet von Tischbein. Göttingae, 1801. nfol. 6 füz.
- Andr. Morelli.* Columna Trajana delineata et illustrata. Amstelodami, 1752. nfol.
- Th. Panofka.* Recherches sur les véritables noms des vases grecs et sur leurs différens usages. Avec des planches. Paris, 1829. nfol.
- Lorenzo Re.* Seneca e Socrate bicipite. képekkel. Roma, 1816. nfol.
- — Opere dei grandi concorsi premiate dall' Imp. R. Academia di belle arti in Milano per le classi di architettura. Fascicolo 2 e 3. Milano, 1819. placat. 2 k.

- — Incisioni delle opere del pittore Cav. A. Appiani. Milano, 1820, fol. 1-füz.
- Th. Panofka.* Musée Blacas. Monumens grecs, etrusques et romains. Tome premier, Vases peints, 1—4 livraisons (32 réz textussal). Paris, 1830—33. fol. 2 füz.
- W. Zahn.* Neu entdeckte Wandgemaelde in Pompeji (40 réz). München, Stuttgart, Tübingen, s. a. fol.
- Ed. Gerhard.* Antike Bildwerke, zum ersten male bekannt gemacht. Erste Centurie, 1—4te Lief. Tafel I—LXXX. München, Stuttgart, Tübingen, 1827—30. placat.
- — Text zu Ed. Gerhards antiken Bilderwerken. In 3 Liefer. Erste Lieferung. München, Stuttgart, Tübingen. 1828. 4.
- — Monumenti inediti, publicati dall' istituto di corr. arch. Roma, 1829—33. placat. (hiányos).
- Alex. de Laborde.* Collection des vases grecs de Mr le Comte de Lamberg. Tome 1, livr 1 et 2, pl. 1—19. Paris, 1813. placat. 2 k.
- — Galleria Giustiniana del March. Vincenzo Giustiniani. Parte seconda (169 és 8 réztábla). s. l., s. a. n. fol.
- A. L. Mellin.* Peintures de vases antiques vulg. app. étrusques, accompagnées d'explications. Tome second et dern. Paris, 1810. placat.
- Duc de Luynes.* Métaponte. (Rezekkel). Paris, 1833. placat.
- B. v. Stackelberg.* Der Apollotempel zu Bassae in Arcadien, und die daselbst ausgegrabenen Bildwerke. (Text und Kupfer). Rom. 1826, placat. 2 k.
- Al. Laborde.* Description d'un pavé en mosaïque, découvert dans l'ancienne ville d'Italica. Paris, 1802, n. placat.
- — Vestigie delle Terme di Tito, e loro interne pitture (60 réztábla). Hozzá járul 4 színezett kép Mengs után és reá. s. l., s. a. n. placat.
- Fr. Weinbrenner.* Ideen zu einem deutschen National Denkmal des entscheidenden Sieges bei Leipzig. Mit Grund und Aufrissen. Karlsruhe, 1814. queer fol.
- Dubois Maisonneuve.* Introduction a l'étude des vases antiques d'argile peints. Paris, 1817. plac. (hiányos).

Architectura.

- M. Vitruvii Pollionis Architectura*, textu ex recensione codic. emendato cum exercitationibus notisque novissimis Joannis Poleni et comment. variorum additis nunc primum studiis Simonis Stratico. Utini, 1825—30. imp. 4. 8 k.
- Louis Lebrun.* Théorie de l'Architecture grecque et romaine, avec des planches. Paris, 1807. fol.
- A. Hirt.* Die Baukunst nach den Grundsätzen der Alten. Mit 50 erläuterten Kupfertafeln. Berlin, 1809. fol.
- Vorherr.* Monatsblatt für Bauwesen und Landesverschönerung. 4ter bis 8ter Jahrgang. München, 1824—28. 4. 5 k.
- Crelle.* Journal für die Baukunst. In zwanglosen Heften. 6ter Bnd 1, 3, 4tes Hft. Berlin, 1833. 4.
- — detto detto 7ter Band 1 u. 2tes Heft. Berlin, 1833. 4.
- J. Rondelet.* Commentaire de S. J. Frontin sur les aqueducs de Rome, traduit avec le texte en regard. Paris, 1820. n4.
- — Addition au commentaire de Frontin. Paris, 1821. n4.
- — Planches du commentaire de Frontin. Paris, 1820. placat. 2 k.
- B. H. Nadault.* Considérations sur les trois systèmes de communications inter. au moyen des routes, des chemins de fer et des canaux. Paris, 1829. 4.
- Mac Adam.* Primo elemento della forza commerciale, ossia nuovo metodo di costruire le strade. Traduzione di Welz. Napoli, 1826. n4.
- M. J. Cordier.* Ponts et Chaussées. Lille, 1823. n8. 2 k.
- — Ponts et Chaussées. Planches. Lille, — n. fol.
- F. Garnier.* Traité sur les puits artésiens 2. ed. Avec de planches. Paris, 1826. 4.

- O. B. Scamozzi.* Le fabbriche e i disegni di Andrea Palladio. Vicenza, 1796. 4. 4 k.
 — — Le terme dei Romani disegnatte de A. Palladio. Vicenza, 1797. 4.
P. Marquez. Illustrazioni della Villa di Mecenate in Tivoli. Roma, 1812. imp. 4.
 — — Le palais de Scaurus, ou description d'une maison romaine. Paris, 1819. n8.
J. G. Legrand. Description de Paris et de ses édifices avec des Planches 2de éd. Paris, 1818. n8. 2 k.
 — — Essai sur l'histoire générale de l'architecture. Nouv éd. Paris, 1809. 8.
Ch. L. Stieglitz. Geschichte der Baukunst der Alten. Leipzig, 1792. 8.
 — — Archaeologie der Baukunst der Griechen und Römer mit Kupf. Weimar. 1801. n8. 3 k.
A. Hirt. Der Tempel der Diana zu Ephesus mit 3 Kupf. Berlin, 1809. 4.
Giov. Stern. Piante, elevazioni profili e spaccati degli edificj della villa suburbana di Giulio III. Roma, 1784. óriási placat.
L'abbé Uggeri. Journée pittoresque de Tivoli. Roma, 1806. queer fol.
 — — Iconographie des edifices de Rome ancienne. Vol. II. Roma, 1801. quer fol.
 — — Détails des matériaux dont se servoient les anciens pour la construction de leur bati-mens. Vol. III. avec L. planch. Rome, 1802. queer fol. 2 k.
 — — Edifices de Rome antiques déblayés et réparés par Pie VII. Depuis l'an 1804—16. Vol. unique ou XXIII. Rome, 1817. queer fol.
 — — The works in architecture of Rob. and James Adam, esq. Two vol. (10 Numbers) in one vol. 1778—86. max.plac.
Durand. Recueil et parallèle des édifices de tout genre, anciens et modernes. Paris, an IX. max.plac.
Ab. Blouet. Restauration des thermes d'Antonin Caracalla a Rome. Paris, 1828. placat.
A. F. Peyre. Oeuvres d'Architecture. (80 rézzel). Paris, 1818. fol.
Baumgaertner. Die Ruinen von Paestum oder Postdonia in Gross-Griechenland. Aus d. Engl. mit Kupf. Würzburg, 1781. n.fol.
Percier et Fontaine. Choix des plus célèbres maisons de plaisance de Rome et de ses environs (75 réz). Paris, 1809. placat.
Ant. Desgodetz. Les edifices antiques de Rome. (Sok rézzel). Londres, 1771—85. max.fol. 2 k.
Gr. L. Bianconi. Descrizione dei archi, particolarmente di quello di Caracalla. (Olasz és francia, 20 rézzel). Roma, 1789. fol.
J. Ch. Kraft. Plans, coupés, élévations des plus belles maisons et des hotels construits a Paris et dans les environs. (Francia, német és angol nyelven. 180 rézt). Paris, s. a. n.fol.
 — — Recueil des plus jolies maisons de Paris et de ses environs. 2me partie. Paris, 1809. queer4.
Hittorf et Zanth. Architecture antique de la Sicilie 1—8 livraisons. Paris, 1827. placat. 8 k. (hiányos).
 — — Grands prix d'Architecture. Livr. 4, 5, 7, 10, 11, 12, 13, 19. Paris, 1804—13. fol. 8 füz.
 — — XVII Plaeue vom K. B. Hof- und National-Theater in München. München, 1823. placat.
 — — Plan des Galeries et Rotonde Colbert (a Paris). Paris, — placat. 1 lap.
Meyers allg. Staedte-Atlas. Erste Abthlg. Europa. I. Band 1te Lief. Wien, Dresden und Berlin. Hildburghausen, 1833. placat.
 — — Parizsi épületek' rajzai 24 féliv. Paris, s. a. fol.
 — — Alterthümer von Attika. Die architektonischen Überreste von Eleusis, Rhamnus etc. enthaltend. Leipzig, s. a. n.fol.

Gazdaságtudomány, kertészet, füvészet.

- Verhandlungen des Vereins zur Beförderung des Gartenbaues in d. p. Staaten I—IX Bd. vagy is 1824—33. Berlin, 1827—33. n4. 9 k.
 Annales de la société d'horticulture de Paris. Tome premier. Paris, 1827—29. 8. 6 k. (hiányos.)

- Annales de l'Institut horticole de Fromont. Paris, 1829. 8. (Hiányos.)
 Ouverture de l'Institut horticole de Fromont à Ris. Paris, 1829. 8.
Renatus des Fontaines. Catalogus plantarum horti regii parisiensis ed. 3ia. Paris, 1829. 8.
 Catalogue des arbres, arbustes, et autres plantes de Serre Chaude etc. cultivés dans l'établissement de Cels. Paris, 1817. 8.
Joh. Kachler. Encyclopaedisches Pflanzen-Wörterbuch aller einheimischen u. fremden Vegetabilien, welche sich durch Nutzen, Schönheit etc. auszeichnen. Wien, 1829. n8. 2 k.
Fr. Aug. Lehmann. Über die Pflege der Camellien, von Soulange-Bodin. Dresden, 1828. 8.
 Journal de la société d'Agronomie pratique. Paris, 1829—30. 8. 2 k.
Emil André. Oekonomische Neuigkeiten u. Verhandlungen 24ter Jahrgang. 1—8 Nummer. Prag, 1834. 4.
Joseph Deyáck. Geschichtliche Darstellung der ungr. Tabackcultur. Pest, 1822. 8.
Dubrunfant. Art de fabriquer le sucre de betteraves. Paris, 1823. n8.
Conte Dandolo. Dell'Arte di governare i bachi da seta — 3a ediz. Milano, 1819. n8.
Carl Matthaei. Der Ofenbaumeister und Feuermechanist etc. Ilmenau, 1830. 8.
- V e g y e s e k.
- Correspondance historique et littéraire. Paris, 1819. n8.
Mdme de Gentis. Dictionnaire critique et raisonné des étiquettes de la cour, des usages etc. depuis la mort de Louis XIII. jusqu'à nos jours etc. Paris, 1818. n8. 2 k.
Chompré. Dictionnaire portatif de la fable. Nouvelle édition par Millin. Paris, 1801. 8. 2 k.
M. Courtin. Encyclopédie moderne, ou dictionnaire abrégé des sciences, des lettres et des arts. 1—24 texte; planches deux livraisons. Paris, 1823—32. n8. 26 k.
Louis Fontanes. Discours prononcé dans l'autre monde pour la réception de Napoléon Bonaparte le 5 Mai, 1821. Paris, 1821. 4.
 Museum hungaricum Exc. Regni Proceribus et inclytis SS. et OO. exhibitum. Buda, 1807. fol. (Rezekkel; magyarul is).
Ch. Chaponnier. Nouveau traitement des scrofules et du rachitis. 3eme éd. Paris, 1828. 8.
-
- Matics Imre.* Nicolai Dubois, principiorum utriusque juris explicatio. Lovani, 1684. 16.
Miskolczy István. A' Tisztát a' Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna, melyet meghatározni igyekezett Vedres István. Szeged, 1805. 8.
Mód Károly. Baco Verul. de dignitate et augmentis Scientiarum, libri 9. ed. Phil. Mayer. Norimberg. 1829. 8. 2 kötet.
Nagy Ignác. Nizolius, sive thesaurus Ciceronianus, opus Jacobi Cellarii. Basileae, 1583. fol.
Nagy Károly. Instructions for making and registering meteorological observations in Southern Africa, by John Herschel, London. 8.
Novák Dániel. * Hajdan - közép - 's újabb kori híresb képirók', szobrászok' 's rézmetszők' életrajza. Buda, 1835. 8.
Pakróczy János. Egyházi beszéd sz. István király' innépén.
Palacky Ferencz. * Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber. Prag, 1830. 8.
 — — * J. Dobrowsky's Leben, und gelehrtes Wirken. Prag, 1835. 8.
Péchy Imre. * De usu linguae hungaricae in negotiis publicis. Pest, 1806. 8.
Pekhata Károly. Helvetiai vallástétel, az agendával együtt. Kolozsvár, 1679—80.
 — — Verbóczy István' Törvénykönyvének compendiuma. Kolozsvárott, 1701.
 — — Tractatus criminalis Jacobi Novelli, Venetiis. 1565.
 — — Rhetorica et Poetica d' Aristotile, tradotte di Greco in lingua volgare Fiorentina. In Vinegia, 1551.
Peregriny Elek. A. H. Niemayer von Jacobs und Gruber. Halle, 1831. 8.

- — Tractatus Commerciorum, contractuum, et usurarum, Coloniae, 1626.
- — Album seu Tabella Jurisprudentiae, Aug. Vind. 1733.
- — Prosperi Farinaeci Tractatus de Testibus. Norimb. 1713.
- Perger János.** * Bévezetés a' Diplomatikába vagyis az oklevélisméret' tudományába. Pest, 1821. 8.
- Perlaky Dávid.** Alsó Lindvai Kulcsár György' predikációs könyve, 1574. 4.
- — Pax animae, azaz, a' léleknek békességéről (Páriz Pápai Ferencztől). Kolozsvár, 1680.
- — Gileádbeli balsamom a' dűghalál ellen, 1741.
- — Romai Imperatorok' tüköre. 1778.
- — A' magyar nyelvnek a' magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedések, 1790.
- — A' sz. Luczai új szállóknak eredetek, 1792.
- — A' dicső magyar szó 's nyelv' őskorú régisége, 1829.
- — Operum poeticorum Nicodemi Trischlini poetae Comediae sex, 1589.
- — Catalogus numismatum tam graecorum, quam romanorum ex omni aera et maximam partem rarissimorum. 1754.
- — Mausoleum potentissimorum ac glorios. Hungariae regum, et primorum militantis Hungariae ducum, 1752.
- — Prodrumidiomatidis scythico-mogorico-chuno seu hunno-avarici, 1770.
- — Antiquitates et memorabilia Comitatus Jaurinensis. 1799.
- — Lingva universalis communi omnium usui accommodata. A. Réthey. Viennae, 1821. 8.
- — Szükségben segítő Tábla a' vízbe fuladtakra, megfagyottakra stb. nézve 1812.
- — * Alkalmi versezetek, 17 darab.
- Petőcz Mihály.** * Hieroglyphen und Sansschriff Worte in den magyarischen, deutschen, lateinischen Sprache, Ofen, 1834. 8.
- Podhradezky József.** Confessio et expositio brevis et simplex sinceræ relig. christ. Magy. 1713. 12rét. az Agendával együtt.
- — * Vita S. Stephani Hungariae Proto-regis, auctore Hartvico de Ortenburg. Buda, 1836. 8r.
- — Inauguralis értekezések, 4 füzet.
- — * Pázmán Péter esztergomi érseknek, Magyarország' primásának stb. élete. Buda, 1836. 4r.
- Rumy Károly.** * Monumenta hungarica, azaz, magyar emlékezetes irások. Pest, 1817. 8. 3 köt.
- — * Tropologia et Schematologia practica. Praga, 1819. 8.
- — * Gemeinnützigé, oeconomisch-technologische Belehrungen für Haushaltungen in Städten, und auf dem Lande. Pest, 1816. 8.
- — * Conspectus examinis publici semestralis primi anni scholast. 1824- in classe syntaxistarum Lyc. evang. Poseniensis. etc. Posen, 1824. 8.
- — * Parentatio piis manibus Alexandri a Rudna, primatis etc. Strigon. 1831. 4rét.
- — * Alkalmi versek (három rendbeli).
- Salamon József.** * Erdélyi predikatori tár, 5 füz. Kolozsvár, 1833—5. 8rét.
- Sárváry Jakab.** Halotti elmélkedés Ercsei Dániel' utolsó tiszteletére, Szoboszlai Pap Istvántól. Debreczen, 1836. 4r.
- Sárváry Pál.** Epithalamium in nuptias augustas anni 1820. per D. Csehszombathy. fol. Debreczen, 1810.
- Schedel Ferencz.** Hanka cseh költőnek versei, cseh nyelven, Praga, 1819. 16r.
- — Andeutungen zum Versuche eines neuen Systemes der Erscheinungen des gesunden und kranken Lebens. v. J. B. Friedreich. Würzburg, 1825. 4.
- — Über die Beziehungen des Sexualsystemes zur Psyche, überhaupt, und zum Cretinismus ins besondere. v. Joh. Häussler. Würzburg, 1826. 8r.

- — A' cholera' nem ragadványos voltáról. D. Rupp Jánostól. Pest, 1831. 8.
- — A' jó praktikus orvos. Balogh József. Pest, 1830. 8.
- Somosy János.* * A' dogmatica theologiának első vonásai. 2d. kiadás. Sáros-Patak, 1835. 8.
- Szabó István.* * Görög anthologia. Kassán, 2834. 16r.
- Szakonyi Katalin.* Beniczky Péter' magyar rithmusai. Pozson, 1753. 24r.
- Szalay Imre.* * Halotti beszéd, Horvát János fejérvári püspök' hamvai felett. Veszprém, 1835. 4.
- Székács József.* * Szerb népdalok és hősregék. Pest, 1836. 12r.
- Szenvey József.* * Honi vezér, Pest. 1836. 4.
- Szergel János.* Marcelli Palingenii Stellati Zodiacus vitae. Basileae, 1557. 12rét.
- Szinovász György.* * A' magyar játékszínnek Budapesten állandóan mikép megállapításáról.
- Szontagh Gusztáv.* Perlen der heiligen Vorzeit, von Joh. L. Pyrker. Ofen, 1821. 8.
- Tahy Emmanuel.* Lindvay Márton' munkája.
- Tahy Gáspár.* Approbatae constitutiones regni Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum. Kolozsvár, 1679.
- — Egynehány tévelygő kérdésekre rövid keresztyén feleletek, (h. 's é. n.) 16r.
- Tasner Antal.* Geographia. Szerb nyelven.
- — Pesti Casino - és gyepkönyvek, 8. évi folyam. Pest, 1827—35. 8.
- — * Angol verseny-szabályok és méneskönyv. Pest, 1836. 8.
- Terelmes Mihály.* Boroni B. Grammatica della lingua tedesca. Milano, 1814. 8.
- — Zepper Wilh. De politia ecclesiastica. Herbornae, 1595. 8.
- Tóby Mihály.* * Nemzeti gyász, I. Ferencz felett.
- Toepler Eduárd.* * Theoretisch practische Grammatik der ungarischen Sprache. Pest, 1835. 8.
- Tóth Lőrincz.* * Vata, dráma 4 felv. Pest, 1836. 18r.
- — Bód Péter, magyar Athenás. h. n. 1766. 8.
- Udvardy János.* Károlyi Gáspár' magyar bibliája. Szenczy Molnár Albert' kiadása. Hannoveria, 1608. 4.
- Uzovics Sándor.* * Emberbaráti közlés éghetetlen új nemű házfödélről. Pozson, 1835. 8.
- Virnaui János.* Justini ex Trogi Pompeji historiis externis libri 44. Bâsel, 1543. 12r.
- Wargha István.* * Mi kell a' magyarnak? Pest, 1834. n. 8.
- Weszprémi Elek.* Herbarium az faknac főveknec nevekről, természetekről és hasznairól stb. Horhi Melius Péter. Kolozsvár, 1578. 4r.
- Zerdahelyi Lőrincz.* * Egészen új javaslat, magyar nemes birtokosok' magtalan özvegyeit érdeklő. Pest, 1836. 8.

(Ezekhez járulnak a' gr. Teleki ház' alapító ágának évenként rendesen tett, tetemes könyvvételei).

II.

KÉZIRATTÁR.

- Árvay Gergely.* II. Ferdinand cs. és m. királynak egy, Hajmásy István szentgróti kapitányhoz adott levele; eredeti, saját aláírásával.
- Babocsay József orvos dr.* * A' pokolvarról.
- — * A' hosszú 's rövid életről való tudósítás.
- Csapó József és Serfőző József,* miskolczi lakosok. Őt eredeti magyar levél, t. i.
- — Miskolcz' városa' ajánló levele Balogh János' számára, jul. 17. 1656.
- — Csapó András és hitvese' szerződő levele, Misk. mart. 1669.

- — Mémi passa' hitlevele. Győr, apr. 1676.
- — Miskolcz' városa' nyugtatványlevele Nagy György' számára, dec. 21. 1711.
- — Mészáros András miskolczi lakos' fassionalisa, jan. 9. 1719.
- Czech János.* Bethel, azaz buzgóságos imádságok M. J. által. Város Hidvégen, 1767. 8.
- — *Johann Georg Ritter's* Chronik der Stadt Oedenburg vom Jahr 1703 bis 1716. 4.
- Czuczor Gergely.* A' magyar szőlésnek virági. Baróti Szabó Dávid' saját keze' írása.
- Schedel Ferencz.* Blumauer' átültöztetett Aeneisének 4. 5. és 6-d. könyve, Szalkaytól. (Virág Benedek' kezével készült másolat). 8.
- Tahy Emmánuel.* Három régi m. levél.
- Tahy Gáspár.* 1586. évről. Szentiványi Zsigmond Possay Antal sógorának zálogba adja ugyan Possán levő Varga Ádám' házhelyét 75 magyar forintért.
- — Datum nélkül. Kölcsény Kende Pál, Palocsay Horváth Katának elzálogosítja Nagy István jobbágját fiaival, 100 magyar forintért.
- — 1601. 20. maj. Izbugyán Poturnyai Kata, Viczmándi Zsigmond' özvegye, Tamás, Sándor, Bálint fiaival, zálogba adja 34 forintért Fábián Mihályt földjeivel.
- — 1606. Poturnyai Kata stb. Ibutykán 6 földet elzálogosít Míai Bornemisza Jánosnak és Andrásnak 6 forintért.
- — 1608. sept. 20. Poturnyai Kata stb. záloglevele, öt darab földről, Bornemisza János' részére.
- — 1608. Ugyan Poturnyai Kata' záloglevele.
- — 1608. Ismét Poturnyai Kata zálogosít 55 ftban.
- — 1660. Barcsai Ákos erdélyi fejedelem' utilevele, ns. Rácz Stojánnak részére.
- — 1700. febr. 12. Mossóc. Okolicsányi Pál' levele, Szirmay István ítélőmesterhez, hogy Zai István mit válaszolt, vőlegény iránt.
- — Sztropkórúl gr. Pethő Zsigmond' levele ddo 5. jan. 1718. gróf Perényi Klárához, egy megveretett jobbágya iránt.
- Tessedik Ferencz.* * Triste départ, joyeux retour. Traduit du hongrais de Mr B. Szalay (Charles Kisfaludy) par F. de Tessedik. à Paris, 1827. hozzá járul: Le clerc Mathias. Comédie en un acte, traduite du hongrais de Mr Ch. Kisfaludy. 4.
- — * Les conspirateurs. Comédie en trois actes, traduite du hongrais de Mr Ch. Kisfaludy par F. de Tessedik. 1827. 4.

III.

PÉNZGYŰJTEMÉNY.

	Arany.	Ezüst.	Réz.
<i>Agnelly Ferencz</i>	—	58	41
<i>Bugát Pál</i>	—	2	13
<i>Egyed Antal</i> (Stift' emlékpénzét)	—	1	—
<i>Fodor Ferencz</i> egy vaspénzt és	—	22	1
<i>Gabriely Ignác</i>	—	—	14
<i>Gegő Elek</i>	—	6	—
<i>Gombos Imre</i>	—	7	—
<i>Kecskeméthy Csapó Dániel</i>	—	3	4
<i>Kronperger Antal</i>	1	—	170
<i>Külkey Henrik</i>	—	74	134

<i>Markovics József</i>	—	20	—
<i>Perlaky Dávid</i>	—	—	56
<i>Rumy Károly</i>	—	—	10
<i>Szergel János</i>	—	16	2
<i>Vidák Öze</i>	—	2	7
									Összesen	1	211 452

IV.

TERMÉSZETIEK' TÁRA.

Czambert János, egy örök villany-indítót Zamboni szerint (leírását I. a' Tudománytár' VII-d. kötetében).

Joo János, egy a' Tiszában talált mammut váll-lapot, közel 3 láb hosszút; 2 I. szélességűt, 's 35 font nehézségűt.

Kronperger Antal, egy Pompejibeli lávadarabot.

Udvardy János, egy ős elefánt' (*elephas primigenius* Blum.) zápfogát, melly azon állatnak, Poroszlón alul, halászok által a' Tiszából kihúzott, fogakkal teli állkapczájából vétetett.

Varga János, a' körös-berettyói vízrendező k. biztosság' igazgató mérnöke, egy özőn-előtti ló' (*equus antediluvianus*) négy zápfogát, mellyek Biharban, a' Berettyónak félre szorítás által kiszárasztott ágyában, Gáborján helységen alul, a' Berettyó' partján még most is látható, úgy nevezett gáborjáni földvár alatt találtattak.

IGAZÍTÁSOK AZ ELSŐ OSZTÁLYHOZ.

Döbrentei Gábornak távolléte alatt nyomtatván a' 95—141 lapig terjedő hivatalos jelentés, abban, némelly csekélyebb hibákon kívül, a' következők megmaradván, előleges kiegyengetésükre kéretik a' szives olvasó.

Lap 96, 11. sor, olv. Zyolnyak. 12. s. pýuspök. 14. s. kjolt. 21. s. kjepeben. 21—2. s. azkior russot. 27. s. fýmō. 30. s. kiorjofbyen kj. 34. s. parancjoljatjat herencjenyekrje hogý meg oztjozýanyak. Lap 97. 4. s. olv. 1555. Lap 98 alulról 8. s. olv. Qugulus helyett: Angulus. al. 4. s. Kohanth. Lap 102. 10. s. ol. csak, és: bozzwsagara stb. Lap 104. al. 11. s. ol. Peterne-nak, és: Teryek. Lap 109. 25. s. Krieger. Lap 110. 19. s. akarja. Lap 111. 9. s. felelkezésének. 13. s. felesége. Lap 112. al. 6. s. olv. βölöyett, és: ký telwen. al. 1. s. znott helyett: irott. Lap 114. 5. s. ýo mathýas kýral. 6. s. býral. 7. s. valaly. al. 1. s. numurultaknak. Lap 115. 16. s. keere-se. 23. s. Pál. Lap 116. 12. s. minekewnk. 10. s. bewnth. Lap 117. 15. s. olv. Razrol, és: kezwýnrol. 30. s. 21-d. helyett tedd 2-d. 35. s. az első mihi kitörlendő. Lap 118. 6. s. olv. pagnino lucēsi. 11. s. Michaelis lřati. 12. s. En helyett: Cū. Lap 119. 12. s. ol. 1540. Lap 124. olv. esmérettel. Lap 127. al. 9. s. levele helyett olv. levél. Lap 128. al. 10. s. ol. (1472). Lap. 132. al. 8. s. lřato. al. 6. s. Lessemprant.

MÁSODIK OSZTÁLY.

A' NYELVTUDOMÁNYI, PHILOSOPHIAI ÉS TÖRTÉNETÍRÁSI OSZTÁLYOK'

ÉRTÉKELÉSEI.

1854-6.

I.
NYELVTUDOMÁNY-OSZTÁLYI
É R T E K E Z É S E K.

I.
HELLEN-MAGYAR DRAMATURGIA.

GUZMICS IZIDOR R. TAGTÓL.

HARMADIK SZAKASZ.

A' harcokban, szerződéseken, házi és honi szükségeinek kielégítésükre fordított gondokban, és munkákban kifáradt; társas szövetségébe teljesen behelyezett 's fönmaradhatása iránt most már nem aggalmas, sőt teljesen biztos nép, a' kivívott, megalapított társas élet' örömeit, tartós, kemény munkássága' gyümölcseit is akarja végre izlelni. Úgy szinte, miként egyes ember, ki izmos fiatalságának munkái, viszon-tagságai után, ohajtva ohajt már egyszer biztos partra kötni, nyugalom', kényelem' és gyönyörök' karjaira dőlni; miként a' fáradt útas, a' szárazon 's vizen kaland stb. — Minden emberinek célja ez egy, 's vonzalma céljával osztozik, 's boldog, ha osztozik a' vég is.

Suaue mari magno, turbantibus aequora ventis,
E terra alterius magnum spectare laborem.
Suaue etiam belli certamina magna tueri,
Per campos instructa, tui sine parte pericli.

Minél édesb, a' kiszenvedt bajokra, megvívott veszedelmekre,
a' sokizadtu pályára, nyájas béke', biztos jólét' lágy öléből mosolygva

tekintni vissza; azokat lelkünk elébe idézve átálmodni, érezni; különféle gyümölcseit tudva fölélni — egész nemzetnek szinte miként egyes embernek, a' maradéknak miként magoknak a' hős ősöknek, kikben él a' maradék, örvend, dicsóul az el nem fajult büszke nemzetség! — Mellyik a' lelkes bajnokok közül, nem szereti övéinek, most már békes lélekkel beszélni viszontagságait, jelekkel mintegy rajzolja, jelenekké tenni a' nagy napok' ritkább történeteiket? 's a' hallgató család milly figyelemmel, milly gyönyörrel függ ilyenkor a' beszélőnek ajkaitól! miként Hellasz' hősei honukba, ezer veszély után koszorúztan térve meg, Ilion' omlékai alól, az utánuk esengő édes övéiknek nyílt karjaik közé.

Argolici rediere duces, altaria fumant,
 Ponitur ad patrios barbara praeda deos.
 Grata ferunt nymphae pro salvis dona maritis,
 Illi victa suis troia fata canunt.
 Mirantur iustique senes, trepidaeque puellae,
 Narrantis coniux pendet ab ore viri.
 Atque aliquis posita monstrat fera praelia mensa,
 Pingit et exiguo Pergama tota mero:
 Hac ibat Simois etc.

A' komor, bajos való itt vidám enyhes tünetté, a' halálos jelenetek elevenítőkké, a' komoly árnyak derült képekké változnak át. Itt varázsoltatik át a' sötét valóságnak letűnt borús világa egy tündéralaku, derült, vidám, új világgá; itt élnek, munkálnak a' föltámadt holtak a' kései nemzet' színe előtt: — 's ez a' theatrum —

Longorum operum finis —

's ennek lelke a' drama, legnemesb, legkedveltebb mulatsága minden műveltebb, jeles őseiben megdicsőült, kivívott munkáiban erős, most is nagy, de most már szelíden nagy nemzetnek.

A' drama minden költészi művek' fölöttisége. A' költészet' főtökélye a' teremtés, és csak a' teremtető lélek költész főntebb értelemben. Hol tűnik legfűségesebben elé ez a' teremtető erő? — A' lyra nem teremtet, hanemha érzelmeket, ideákat, szavakat. Az eposz nem annyira teremtet, mint inkább a' régen termetteket költi fel álmaikból, 's minket oda visz, hol ők egykor munkáltak. 'S ha csakugyan teremtet az epikus,

ő tolmácsolja előttünk teremtményeit; ott van ő mindig teremtményei között 's az olvasó' szemei előtt izgatva, vezérelve, dicsérve, feddve, gyalázva hőseit 's tetteiket. — A' drama egy egész kis világot teremt előmbé, mellyben minden él, munkál; a' már elhunytakat idézi előmbé 's előttem munkáltatja őket testben, lélekben; azokat látom, hallom, csudálom, szeretem vagy utálom a' jelenben, kiket a' történet, kiket az eposz csak a' multban képes mutatni. Ő maga, a' teremtő, itt láthatlan előtttem; elvonulva, miként a' mindenható, csak teremtményeiből kívánja magát ismertetni. 'S ez a' teremtés' legfőbb fogata.

Megéneklették, Orpheusz és Homér, a' harczos, bajos hősöket, isteneket és istenfiakat; a' nép- és honalapítás', dics' és jólét' kivívott veszélytele nehéz munkáit. Pihent, izlett, kényelmesült az aggalmait, zavargatait, forralmait már feledt, dicslombokkal koszorúzott nagy hellen nemzet; lépcséjéről lépcséjére, sebes haladással hágott, valamint a' jólétnek, úgy a' dísznek, öröm és gyönyörnek. Élni akart 's élni tudott, a' szó' legnemesb értelmében. Nem az állati élet volt kitűzött célja a' nagyoktól nagyra nemesre edzett szívü hellennek. Saját izzalmait, bajait, erőnyeit fordítá enyhültének, örömének, vigalmának tárgyává. A' szépnek elemei voltak életének elvei 's táplányai, mellyekben ragyogtak a' régi tettek, mosolygtak a' kivívott nehéz bajok; mellyekben osztoznék inkább szív 's lélek, mint a' test. Minden egyesült ez életnek szépítésére, virágítására, kellemítésére. A' nagy kor' emlékei énekeltettek. Ez is ugyan jóval mélyebb hatásu, tartósb érdekű 's azért lélek- és szívképzőbb lehete, mint a' pusztá elbeszélés, vagy néma olvasás. A' melódiás hangok, a' természet' hű fijának ép lelkeben csuda hatásuak. De itt még csak fül a' műszer, mellyen átzengenek a' képek; álmoként hangzanak azok el, 's az eszmélet soha sem egészen tiszta, a' visszemlékezés pedig mindig gyengébb 's gyengébb leszen. — Jóval erősb hatásuak a' szemnek mutatott 's a' lélekkel szem által közlött jelenetek, kivált ha ezek még beszédesek is, úgy hogy szem és fül egyaránt foglalkoznak szolgálni a' léleknek.

És ez a' drama, melly a' mult kor' téteit tevőikkel együtt állítja előnkbe. Egyszerre teszi ez azt, mit a' néma emlékek vagy szavas elbeszélések külön tesznek; szem és fül, mellyek itt elválva külön foglalkoznak, ott egyesülve munkálnak.

Játszva küszdék most a' hellen ifjak őseik' kemény harczaikat; játszva tisztelék isteneiket, kik nekik győzelmeiket, dicsőséget, jólétet szereztenek a' sulyos napokban; játszva varázsolák vissza a' nagy idők' nagy férfait, nagy tetteit: mintegy velek társalkodva, bajaikban, örömeikben osztozva, 's egyesítve így a' mult és jelen kor' szellemét; dicsőítve azét ezében, ezét azéban nemesítve; együtt élve az elhunytak az élőkkel. Minden, mit emberész kigondolhat, e' célra volt fordítva: nyelv, musika, ének, képészet. Az ünnepek, a' hőstusák, a' nézeti játékok váltva most, majd egyesülve követék, kísérek egymást, 's éltek a' népben az őserőny' tiszteletét, a' vallást, a' hazafiságot, a' vidámkomoly erőnyöket. 'S a' nép tódulva tódult e' közélet', elevenség', vidámság' helyeire. A' nagyok, a' dúsak legbizonyosb kamatnak tarták kincsöknek e' célra fordítását.

Vt primum positis nugari Graecia bellis
Coepit, et in vitium fortuna labier aequa,
Nunc athletarum studiis, nunc arsit equorum,
Marmoris aut eboris fabros aut aeris amavit,
Suspendit picta vultum mentemque tabella.
Nunc tibicinibus, nunc est gavisus tragoedis:
Sub nutrice puella velut si luderet infans,
Quod cupide petiit, mature plena reliquit.

Zajosok, szilajok voltak elején ezen örömek, millyenek szoktak lenni a' nagy 's tartós harczokból csak nem-rég fejledező nép' örömei. Majd tisztultak, simultak, nemesültek, az emberiség' legemberibb művészei után; a' bölcs, lelkes kormány' mindig ébren, mindig jól számolt gondjai, intézetei, fenyítékei alatt. 'S így kelle, 's nem, miként nálunk történt, megfordítva. Az életből illik minden művészetnek indulnia, hogy az életre bizonyosb sikerrel munkáljon; nem a' képzelgésből az életre; előbb legyen az műve a' félvad, szilaj természetnek, aztán a' rajta segítő, simító, nemesítő mesterségnek. Így leszen csak iránta fogékony az egész nép, mint olyan iránt, melly saját köréből 's mintegy önmagával, minden erőszakos ugrás nélkül, emelkedék, 's melly őt észrevétlenül emeli folyvást magához. Mindig csak egy lépéssel fölebb mint a' nagy tömeg, 's ez mindig egy lépéssel tovább haladva utána. A' mi csak néhány, e' tekintetben kora' közmíveltsége fölött álló képzelgőnek, akar lelkéből, akar idegen művészek' derék műveikből, mellyekben

maga is ritkán találja föl magát az utánzó, eredve vitetik a' nagy tömeg elébe, veszti hatását 's érdekét, mert nem értetik; mert erőszakos ugrást kellene neki a' távol maradt néppel tétetni, 's a' nép, a' mindig lassu, a' halálos ugrást nem teheti. — Azok, a' vagy igazán vagy csak önvéltökben fonlebegő láng- vagy gőzelműek, kik nem a' mai, hanem egy még jövőendő századnak hiszik megnyerhetni tetszését, valóban hiú ábrándozók: mintha tudnák, az értelemnek 's általán az emberiségnek mi fokán fog az a' jövőendő század állani? Ha folyvást haladva emelkedik nemünk, bizonyosan a' jövőendő század jelesebbeket fog föltüntetni, kik mellett feledve peshednek mind azok, kik nem saját koruk' színét viselik! — Ha nemünk álldogálva nem mozdul ('s ez épen az efféle ábrándozóknak vétkök miatt fogna leghamarább megtörténni) ugyan kik 's mikor fogják az emberek' magasan repkedő műveiket becsülni, miként ők ohajtják, tudni? Minden esetben hálátlan munkában izzadnak az ilyenek.

Azt mondja a' történet, hogy a' theatrumoknak bölcsője Bakkusz' (Dionüszosz) szilaj örömmű ünnepében készült. Itt szédelgett a' nép vad dithürámbok között, szabad rohanást engedve, korlátlan fogalmu énekekben, szilaj csapongásainak. A' fölhevült, részeg phantasiának hangjai voltak ezek; a' vakon öntött, szabályatlan hangok közémérészen vegyülve olykor a' legfönségesb gondolatok, a' legelevenebb képek. Zavartan válták egymást a' szomorú és víg, a' szeliden és kegyetlenül érzékeny, a' gúny- és dicsdarabok. Az éneklők i osztak, a' nép tombolt utánok. Műthoszi (regényes) tárgyak, homéri hőstétek, énekeltek. És megjelentek Szuszarion és Theszipisz társaikkal, kik tétekben mutatak az eddig csak megénekelt tetteket. Így vevék ki ezeket a' nép' szájából, és dramában (tétben) adák vissza szemének szinte mint fülének. A' nép új alakban látá most ó bábjaikat, 's a' báb kecsesb lön előtte, az új alak kedvelt az ó báb miatt. Szerette az idegent, mert benne a' honosit látá diszesítve.

A' nyugat' új népei között dramai mutatványok a' XII. században láttatják nyomaikat; de szilaj darabosságukból csak a' XVIIIdikben kezdettek simulni. Franciaországban Richelieu' gondoskodása által. Jó epikusoknak kelle t. i. megelőzniek a' dramai jobb műveket, 's a' hellen remek művekkel barátkozniok az új művészeknek. Hazánkban — hogy

a' nagy régiség' többnyire bizonytalan, mindenképen csekély nyomain ne akadozzunk — a' XVIII. század' epikusaitól, Zrinyi, Gyöngyösi 's másoktól, kiknek csak csinosb nyelv, 's nagyobb műgond vala szükséges, hogy a' legjobbakkal mérkezzenek, természetes volt a' lépés dramai mutatványokra, millyeneket Molnár, Kanisa' vivásának történetében említ; Endrődy pedig már 1792ben a' magyar Játékszinnek írá történeteit 's közlé az előtte készült dramáknak jó részét. — (*A' magyar Játékszinnek Történetei kezdettől fogva az utóbbi kormányozásig. Pesten, Trattner Mátyás' bet. I. köt. 1792. II. III. IV. köt. 1793.*) — Ezek kevés eredeti 's honi regéken alapítottakon kívül, többnyire fordítások, utánzások; a' nevek' elváltoztatásával hazánkra 's hazánk' fíjaira többnyire szerencsétlenül alkalmazottak.

Mi a' nélkül hogy magunk gondolkodnánk, elsőbb olasz, francia, majd német, utóbb angol idegen tárgy, személyü, alaku darabokat adánk honosainknak, 's többnyire csak olvasás végett adók ezeket is. A' nem dramai szellemü 's nyelvü Dugonics kezdé adni honi tárgy, személyü 's alaku epico-dramai románokat 's ezek szerencsésebbek valának amazoknál; ezeknél még a' brunczfikok és stilfridek inkább kedveltettek. Szomoru képe az izlésnek! — de csak betűket láta szemünk, tetteket igen ritkán, mert sem színházaink sem színészeink, vagy ha voltak, nem voltak, mik lenni akartak. 'S a' ház ugyan nem nagy baj, de miért előbb arról gondoskodni — vagy inkább munkátlanul annyit fecsegni, — ha nincsenek, kik neki dísz és számosan tolakodó nézőket gyűjtsenek? Ott állhat a' fényes, méltóságos, fönséges és fölséges palota, unatkozva ásítózunk azokban, ha nincsenek, kik belé is, belénk is lelket öntsének!

Kisfaludy Károly előtt nem tudom ki adott, műre, tárgyra, alakra eredeti jeles dramai művet. De ekkor már színészeink is kezdének lenni, 's könyvből átvitetni holmi tódott fódott, ki honi, ki sehoni művek a' színre, csekély érdelemmel, érdeklél tán még csekélyebbel.

A' helleneknél első volt, ki a' theatrumnak bizonyos idomot adott, az eleüszi Aiszkhülosz, költész és színész egyszersmind, a' tragódiának atyja. Művei' számát mások hetvenötre, mások kilenczvenre teszik; közülök csak hét jött hozzánk át. — De ez még tökéletlenül

hagyta mind a' műszint mind a' színművészetet. Szophoklesz jöve utána, az athénei, 's ez a' tökély' fokára állítá mind a' kettőt; 's az, mi későbbet járult ahhoz is ehhez is, annak csak fölülegességeit illeté 's inkább disztelenségére szolgált mint diszére.

Szophoklesz számtalan tragédiának volt szerzője, mellyek közül csak hetet birunk ma. — Euripidesz, a' szalaminai vala vetélkedője, de sokban áll alatta, tekintve a' komoly művészetet; de a' szépségekben ezé a' koszorú; a' mély érdeklet, mellyet páthoszi jeleneteivel szerez, lön diadala. Száznál több tragédiát készített, ma csak tizenkilenczet birunk, mert Küklopsza inkább a' gúnyművek közé tartozik.

Aiszkhülosz rendetlen, mérész a' szavakban, darabos, durva beszédű.

Szophoklesz pontos, mérséklett hevű és nyelvű, férfias erőű. Benne a' kevés szavu komolyság, főbélyeg.

Euripidesz szenvedélyes, gazdag igazságban és képekben; édes hangzata, lyrai szökesei ragadnak, elegiai érzelgéseai átringatnak alig sejtett vétségein. Ő philosoph, költész és szónok egyszersmind.

Az ifjúságnak, melly dramai pályának ered, pontossága miatt ajánlhatóbb Szophoklesz, de a' kedvencz Euripidesz leszen.

Nálunk, fordított színművekben Kazinczy, Döme, Döbrentei, kik többet, Szemere, Bajza, kik egyet egyet adának eddig, jelesebbek. Az eredetiek között Kisfaludy Károly és Vörösmarty tündek föl jelesebben, az inkább komikumban, ez tragikumban. — Czelom csak a' tragódia, a' drama' nemesb ága lévén, 's a' hellennel csak eredeti magyart hasonlítani szándékom: a' mi eddig legnagyobb mértékben nyeré meg javalamat, fogom itt például használni, Irenét onnan, innen a' Bujdosókat; az inkább fájdalmat, ez bosszút gerjeszt; az ríkat, ez szikráztat; abban euripideszi ömlengések, ebben szophokleszi komolyságok a' hasonlat' vonalai.

Nem minden aprólékot czelom elmondani, de a' hellen és magyar — melly német és angol után képzé magát — közötti viszonyokat, különbségeket fölhozni és megítélni idő- 's célirányosnak tartom. — Kezdjük az elnevezéseken.

Mi a' dramát játéknak, színjátéknak, a' theatrumot játéknak.

színnek, a' tragédiát szomorú-, a' komédiát vígjátéknak, a' kettő közöttit nézőjátéknak nevezzük, 's ezt mind 's meg a' fölvonást szomszédaink' példájokra így, gondatlanul. Játék! és ismét játék! 's habár szánakozunk, sírunk, haragszunk, csak játék, és — nem csak vígjáték, de szomorújáték is! miért nem víg búsulás és bús vigasság is?!

Legyenek a' Hanswurstok, a' Puffák, a' Parodiák, a' halálra neveltető mutatványok játékok, legyen bár játék a' komédiának minden ága, nincs mit ellenkezni, ámbar a' komédiának is van nemesen emelkedett neme, 's én a' nemes közönség elébe csak ilyeneket szeretnék vitetni. De mikor az emberi szívnek örvényei, nemes érzelmei; a' lélek', most csendes és szelid nagyságban, majd tele küszködő, vívó erőnyökkel, fényes méltóságban nyilatkozó munkálatai; szóval a' szebb, nagyobb emberiség' gyönyörű tulajdonai fejledeznek; mikor a' történetnek, az előkornak, nem idealis ('s habár ilyen is) de valóságos nagyhőse, munkáinak tömegével, az élet' bokros gondai és bajai, a' végzet' vagy szerencse' vagy ember-gőg és düh' üldözetei közt mutat-tatik elé; habár szerencsétlenül végzett, de mindig nagylelkűleg viselt viszontagságaiban, az erőny' darabos ösvényén munkálva, most föl, majd alá lebbenve; ki miatt aggódjék, remegjen; kivel emelkedjék, zuhanjék minden nemes lélek — ez nem játék, ez tiszteletre méltó, komoly képe az emberileg nagynak és szépnek; itt nem játszunk; embe-resedünk, nemesülünk itt. Nem maga ez a' nevezet tevé-e egy részben, hogy aljasodnék a' színműv, szinköltész, színész és műszin már még bölcsőjében? hisz' az csak játék! emezek csak játszva töltik idejüket, csalják pénzünket; ez az épület csak játékos ház, melyben a' néző mulatva dologtalanul tölti drága óráit!

Haki a' régi rómaiak' tekintetökkel áll elé, kik nem különben ludus, ludi szóval nevezék, minden különbség nélkül az efféle mutatványokat, innen a' — ludi scenici — feledi, hogy ez a' név minden intézetekre, melyekben mindenféle tanulmányok (ludi litterarii, διδασκαλειον) adattak elé, vagy testi gyakorlatok (αγων) tartattak, e' névvel neveztettek, mi nem történik nálunk; mi ezeket ma iskoláknak nevezzük, a' latintól kölcsönözött hellen szóval. — 'S hogy a' szó ne épen játékot tegyen, kényesen óvakodtak a' különben nem legtisztább

izlésű romaiak, 's *lusus* helyett *ludus*-t mondának, mi a' hellen *παιδια παιγνιον*-nak felel meg, melly — valamint az ige is *παιζω* — midőn tulajdonlag gyermekeskedést, tehát játékot jelent, átvett értelemben gyermeki nevelést, bánást, szóval emberedést is jelent, melly értelemben a' magyar játék és játszik soha nem vétetett.

Ha mindent magyarosítani vágyó nemzeti szellemünk engedné, én e' nevezeteket *drama* stb. *theatrum* stb. javalnám megtartatni; de miután a' magyarosítás' szelleme szökött meg bennünk, addig is, míg szerencsésb szógyártó nyuland a' dologhoz, a' következendőket vagyok bátor ajánlani 's közitélet alá bocsátani.

DRAMA, SZINMŰ.

Ha „cselekszik“ igéből engedné a' szokás és a' szó' hajlékonysága, úgy csinálnék belőle nevet, miként a' hellen csinált *δραμα*-jából; de ez nálunk nehezebben megyen. — Meg van már a' mű, vagy műh, művész, művészet, a' tudományok és szépmesterségek' *productum*aihoz (terményeihez) és szerzőihez. Ezt választom azért és meghatározottan összefoglalom a' szinnel, miként ezzel már összefoglaltam találtam a' játékot, 's az egyszerű szín szót *theatrum*' értelmében kelendőnek, és mondom a' dramát *szinmű*-nek. Innen megfordítva a'

THEATRUM, MŰSZÍN,

melly annál elfogadhatóbb, hogy a' tökéletes *theatrum*ban többféle művészet: költészet, hangászat, képzészet, szobrászat stb. egyesül. De a' *theatrum*nak egyéb részeit, nem lévén e' mechanikába avatva, magyarosítani, úgy a' hangkaréit is másokra hagyom. Tovább

ACTOR (persona scenica) SZINÉSZ.

Jobb izlésű embereink ezt már be is hozzák, 's talán a' név, mellytől sokszor több függ — a' nagy tömeg' véleményében — mint magától a' dologtól, nagyobb tekintetet kezd adni szegény komódiá-sainknak! — Szép név ez az új; ohajtható, hogy az így nevezetteknek lelkeik és sziveik is utána szépüljenek!

Általán a' szín szó nagyon alkalmas annak, a' mit vele jelenteni akarunk, jelentésére. Ha a' *theatrum* (nézőhely) kültermészetét adja a' dolognak, a' mi szavunk annak beligazságát fejezi ki. Mi is az, a' mit akarunk vele jelenteni? Azon helyet, azon művet, azon mutatványt, azon személyeket, mik és kik a' történt vagy történhetett nagy

dolgokat varázsolják előnkbe. Tehát nem magát a' dolgot, hanem a' dolognak képét, mását, színét hozzák szemeink elé. 'S ez több, ez fontosabb a' puszta helynél: színe, képe ez a' történt dolognak,

ROLLE (persona scenica, προσωπον κομικον) **SZEREP.**

Hogy Biharban létez illy nevezetű falu, tudom Kresznerics' szótárából, de etimologiai értelme nem világlik előttem. Ez értelemben még is, mint már bevett, megmaradhat a' nélkül, hogy a' színmű' személyeire alkalmaztassék; ezek továbbá is személyek maradnak; a' szerep pedig a' mű' személyeinek képviselőiket, a' színészeket, még inkább a' mű' egyes részeit, miként ezek a' színészek között fölosztatnak, eléadatnak, jelenti.

ACTIO, ACTUS (AKT) OSZTÁLY, v. SZÍN.

A' hellenek nem oszták föl tétleg színműveiket actusokra, scénákra; de tagadhatatlan, hogy ezen osztályozás megvagyon magokban a' színművekben. A' diák Actus-nak nevezé a' fő, scénának (hellen szóval) a' részletes osztályokat. A' német közönségesen megtartá, kurtitva az elsőt (Act, v. Akt) e' diák és hellen szavakat. Mi az elsőt fölvonásnak (a' német Aufzug-ból) a' másikat jelenet-nek, előbb jelenés-nek neveztük. Az első a' szőnyeg' vagy karpit' fölvonatától nevezteték így; mi valóban a' műszínnel legcsekélyebb, a' színműnek épen semmi részét sem teszi. Ezt én legtermészetesebben csak osztálynak nevezném, mert nem is egyéb, mint a' műnek törvényszerű fölosztása részekre. Talán, értelemközelítés végett, még jobb volna színnek nevezni, melly az egész műnek egyes nagyobb részeit (színeit) nyitja meg előttünk. — A' jelenetekre eddig tett fölosztásokat némelly újabb színiköltészeink elhagyni kezdik: igen helyesen, mert az ilyen aprólék fölosztások, mellyek csak a' szerepek' változásait különzik, csak zavart szereznek; az eltűnő's megjelenő személyek magok elegendők e' változásra figyeltetni bennünk.

TRAGOEDIA (Trauerspiel) HÖSSZÍNŰ.

Eddig — miként a' német — szomorú játék! Szomorú-e tehát? Hogy nem víg, igaz. De hát mert nem víg, már szomorúnak kell lennie? vagy tán minden komoly, szilárd, nehéz stb. szomorú? Ez volna még a' legszomorúbb állítás. Az erőny, mi komoly, mi szilárd, mi nehéz! szomorú-e is tehát? Mentsen Isten! — És a' tragédiának célja

szomoruságot gerjeszteni volna-e? Fussátok azt, ha úgy van: a' szomoruság soha, semmiben sem jó. Megrázni most, majd fölemelni; legfőbb, sajnálkodást támasztani, de mindig a' jónak, nagynak, szépnek csudáltára, követésére ragadni — ez célja a' valódi, nem álszínű tragédiának. — A' vége sem szükségképen szerenesétlen, legkevesbbé halál, bátor mai színművészeink derekasan ölnek, gyilkolnak; 's nem is akarnak lenni tragikusok, ha a' főszemély 's még néhányan vele, a' színpadon halva nem hevernek. Valóságos mézárszék! — A' régiek itt szerényebbek valának: a' gyilkolást épen nem tarták szükséges tulajdonául a' tragédiának, sőt, tudtomra, a' színpadon nem is gyilkoltattak, 's másutt nem annyira gyilkoltattak, mint inkább a' végzet, sors (*μοιρα, αναγκη*, fatum) által öngyilkolókká tevék hőseiket.

Eüripidesznél Oresztesz, a' főszemély nem hal meg, sőt ő öli (talán, 's ez hihetőbb, csak a' nép' véleményében) meg Helenét, kinek, mint ezer baj' anyjának vélt halálán a' hellenek nemcsak nem szomorkodtanak, sőt üryendtenek. Oresztesz maga szerencsésen menekvék a' vakbuzgalmu nép' dühe elől. — Iphigenia Auliszbán csak a' nép' véleményében áldoztatik meg; de megmenti őt Artemisz, miként Isákot megmenté hajdan az angyal. — Iphigenia Tauriszbán testvérével, Oreszteszszel és ennek barátjával Püladeszszel szerencsésen menekszik mérsz tette által, 's az egész mű tiszta a' haláltól. Remegtet ugyan a' művész bennünk hőseinek életökért, de majd fölvidámit szerencsés szabadultokkal. A' mai divat szerint e' derék hősművet vígjátéknak nevezhetnök, sőt neveznünk kellene is, ha a' régibb kritika engedné. — Szophoklesz' Ödipuszában Jokaszte ugyan meghal, de öngyilkolás által, 's épen nem a' színpadon, a' nézők előtt; itt ezeknek csak elbeszéltetik a' szerencsétlen eset. Maga Ödiposz kivájja szemeit, de ismét nem a' színpadon megyen véghez a' kegyetlen önkínzat; 's majd csak akkor jelen meg a' szánakozásra igen méltó király, mikor ezt illedelmesen teheti; mikor fölzúdult indulatai csillapodtak, számat adva tetéről és leányairól, kiket elhagyandó vala, gondoskodva.

De hát minden halál szomorú-e? Szomorú-e különösen a' tragédiai halál akár a' hősré, akár a' nézőre? Épen nem. Milly gyáva hős és néző volna az, ki az emberi erőny' fönségén, ha száz halál rémíti és gyilkolja is azt, szomorkodnék? Szomoruság-e az, mit magában érez

és velem éreztet a' halálra szánt ártatlan szűz Iphigenia, kit anyja,
kit jegyese Akhill, a' had' dühe ellen óvni akartak? 's ő szóla:

„Eltökélett szándokom meghalni 's dicsőn halni meg;
Távol illetlen makacsságtól. Fontoljuk csak anyám!
Fontoljuk, jól szólék-e vagy nem. Rám függeszti szemét
'S rajtam a' nagy Hellasz csügg egészen. A' megindulás
'S Ilion' romlása tőlem függ csak. Asszonyink' késő
Sorsuk e' kezekben, mellyek a' vadcsorda nemzetet
E' kies hazától eltiltják örökre rablani;
Majd ha Helene, kit Parisz ragadt el, bosszultan leszen,
Mind ez, én halálom' míve fog majd lenni. Hah, minő
Lesz dicsőségem! Hellasz megszabadítója, szép nevem!
'S illik-e szeretnem e' csak kurta életet? —
Nem magadnak csak, az egész hazának szültél engemet,
Oh anyám! Hány férfiú vevé magára a' rézpaizst?
Hány fogott lapátot a' megszegyenített Hellásért?
Vívni bátrak Ilionnál, 's a' hazáért halni meg!
'S én-e, egyetlen játszám ki e' dicső szent céljokat?
Nem! hiúság volna ez! 'S mivel mentenők tettemet?
— — — — — Illetlen, hogy egy leány miatt
Akhájokkal küszködjék 's meghaljon a' király Akhill,
Egyetlenegy férfiú méltóbb életre mint száz lány.
— — — — —
— — — — — Testemet Hellásznak nyujtsátok át;
Öljetek meg! Düljön Ilion nekem nem romlandó
Emlékül! Menyegzőm, magzatim, koronám csak ő leend.“

Szomorú lélek-e az, ki itt beszél? 's én hallva ezt, szomoruság'
könyűit öntsem-e, és ne inkább a' hazai szeretet', a' leánynagyság 's
erőny fölötti érzélem' szentebb örömeit? Bizonyos fájdalom foglalja
ugyan el lelkemet a' szép áldozat miatt, de leverő-e e' fájdalom,
millyen minden szomoruság? Fölemelő az, 's majdnem istenítő. Nem,
Iphigeniánk' halála nem szomorú; vidám az, de komolyan, főségesen
vidám. — Tán nem fogok olvasóimnak unalmat szerezni, folytatva a'
gyönyörű jelenetet, hogy még inkább kitűnjék, miként nem szomorú
a' tragikai nagy halál. — Akhill, a' menteni egész Hellasz' ereje ellen
kész hős meghajlik a' leány' dicső lelke előtt ilyen szólván:

„Nagy eltökélet! Nincs tovább mit szólanom,
Neked ha így tetszik. Csudálom ('s tilalt-e
Ez?) benned e' szent érzetet.“ —

Iphigenia nem felel; de anyját látván sírni, imígy szólítja:

„Anyám! mit ázik néma könnyükben szemed?”

ANYA. Ah! én szegény! 's nincs hát sirásra most okom?

IPHIGEN. Ne, anyám! ne lágyíts el, sőt bátoríts!

ANYA. Mit mondasz? én ne sírjak-e halálodon?

IPHIG. Ne, oh anyám, sírbolt nem áll részemre föl.

ANYA. Hogyan? 's meghalni hát kevesb mint a' sírbolt?

IPHIG. Zevsz' lánya' oltára leszen a' sírbolt nekem.

ANYA. Most lányom! engedek neked, mert jól beszélsz.

IPHIG. Mint a' ki boldog 's a' hazával jót teszen.

Örvendek neked, dicső leány! örvendek a' leányában boldog Hel-
lasznak, örvendek benne a' szép, nemes emberiségnek.

'S ti, kik a' halál' szemlélését bajnok lelküségre hiszitek hevítő-
nek, fontoljátok, 's ha van szívetek, valljátok meg: Iphigenia' lelkes
beszéde nem gerjesztőbb-e ezer halálra, mint ezer kínos halál (ott a'
szinpadon) kínos szemléletre? Azt hallva hevülök, emelkedem; ezt
látva, borzadok, fásulok, le — igen, lerogyok; vagy — risum teneatis
amici! — ha egy boldogtalan eset, p. o. egy hegyes szeg- vagy tőszurat
föltámasztaná a' holtnak hitt, de most magát holtnak felelt hősemet —
kaczagnék? 'S már ez aztán ugyancsak szomorujáték — úgy van — játék
lenne, a' szegény scenikus hősré.

Lássunk bár egy honi példát Bujdosóinkból, a' halálra (nem a'
szinpadra) menő hős Kontot. — Halljuk bár őt előbb a' zsarnok' kül-
dötteihez szólót, majd a' nőjétől és fijától búcsúzó! Amazokhoz
igyen szól (Garához):

„Nem tudod-e gyermek, hogy bátyáddal én

Atyád' halálát megboszulni jártam,

Kit Hervojának ölt el leshada?

Ki most, ha föltámadna éjjeléből,

Fagyos kezekkel itt megfojtana.

Hitvány! eredj el tiszta szemünk elől,

Menj, mondd uradnak, hogy mi titeket

Mint alacson hitszegőket megvetünk.

GARA. Minden szavadra nincsen válaszom;

De azt tudom, hogy jó uton valál.

KONT. 'S kigyó te tudnád hol nem jó az ut?

A' hol te nem vagy jó az mindenütt,

Csak ott tekergő, féreg, hol te jársz.

GARA. Kigyónak mondasz, 's nem félsz a' fulánktól?

KONT. Oh hogy ne! add ki undok mérgedet,
Látom szemedben ég a' káröröm,
Az a' pokoltűz, melly szívedben él,
Szólj hozzád méltót, mondd, hogy elveszünk.

'S miután Gara elmondá a' zsarnok' parancsát, hogy térdre hullva
hódoljanak előtte, imígy folytatja:

KONT (társaihoz). Barátim! a' mentség' órája itt vagyon,
Feleljetek hogy térdre hullotok.

'S vévén barátinak ellennyilatkoztukat: (Garához) —

„No most megtérhetsz, elmondhat'd uradnak,
Hogy gőgje bennünk megcsalatozott.
De lódulj innen; hitvány és czudar
Nem mert előttem állni még soha,
'S te leggazabb vagy mindenek között,
Lódulj, vagy eltiporlak, hitszegő. stb.

A' hősnek szomorgó hangjai-e ezek? 's én szomorogjak? miért?
mert Kont 's társai makacsok? örvendek a' bátor, szilárd erőnynek, 's
nekik állhatatosságot kívánok végiglen. Gara' szemtelenségén, a' zsar-
nok' kegyetlenségén szomorogjak-e tehát? egyiket inkább gyűlölöm,
mint a' másikat. Hol tehát a' szomorú?

De most érzékenyebb scéna nyílik előttünk; ez tán megírat, 's
szomorúság' könyűit folytatja!

KONT (hallván a' közelgő nőt és gyermeket).

„Milly szózatok!

RÓZSA. Így lellek itt, hős férjem tégedet.

KONT. Jobb sorsra méltó! hát te is lejössz,

Hogy a' sötétség' országát, hogy a'
Halál' fiát meglássa még szemed?
Nézd a' kemény bolthajtást, a' fölött
Fény és dicsőség tart kevély lakást.
Ott fondor és hatalmas emberek
Uralkodnak, 's tapodják társokat.
Itt én lakom 's a' pornak férgei,
De a' jobb érdem itt lakik velem.
'S emléke boldogabb napomnak, azt
Féreg, sötétség föl nem emésztheti.

RÓZSA. Ha elvesztlek, nincsen vigasztalás;

Oh monddjad Kont, hogy el nem vesztelek.

KONT. — — — — —

Lássátok, a' boldogság' karja közt
 Így élni minden véges idő rövid,
 És század mint pillantat elröpül.
 De jöjön bal sors, és felhői közt
 A' jobb reménynek hunyjon csillaga,
 Század lesz akkor a' percz 's minden óra,
 Kísértő, gyötrő, hosszadalmas éj.
 Ezért ohajtsa vissza napjait
 Ki már örömben éle, hogy midőn
 Alig vehet részt pillantatnyi jóban
 A' bánat' és baj' századán epedjen.

RÓZSA. Oh jaj! ha elhagysz, melly isten segít meg,
 Melly ember adhat enyhülést nekem!

KONT. Hagyd a' panaszt édes nő. Lássad e'
 Kis életért, mellyet már nem becsülök,
 Od' adnék még is minden kincseket,
 Hogy a' bajokban kísérőd lehessenek,
 Hogy még derítsek hajnalt arczidon stb.

— — — — —
 Ne zokogj, ne búsíts Rózsa, jőj szivemre,
 A' messze költözőnek karjain
 Pihenj utószor, add rá csókot,
 Hogy kedves emlékül azt elvigye.
 Az egy halált, az elkerülhetlent
 Hagyd elviselnem, mint kell férfinak."

Majd kis fija szól:

IMRE. Atyám!, kezemre forró víz esett.

KONT. Csak víz? töröld le. Oh itt vér lobog!

Állj meg merőn és nézz szemembe, így.
 Ki vagy te gyermek? lásd, orcádon is
 Víz áradoz. Mikor bennünket áld
 Az ég, vagy megver, akkor ad esőt.
 Töröld le a' vizet fiú,
 Vagy inkább hagyd meg ott.
 Mosdjal meg a' keserv' árjában, az
 Nem fogja csúffá tenni Kont' fiát. —

— — — — —
 Imádj istent, de embert ne soha,
 Élj a' hazáért, és ha halni kell,
 Halj a' hazáért, a' becsületért

'S az igazság előtted mindig szent legyen."

A' nő ugyan tele fájdalommal, melly ollykor el-elkapja a' hőst is. De szomoru-e hát? Nem, a' szomorúságnak nem ez a' nyelve; a' szomorúság' nyelve bánat' nyelve. Fáj, igen fáj a' hősnek, hogy igazság, haza és szabadság' szeretete halált von reá, elválást kedves övétől: fájdalmas tehát az áldozat, de ezt a' hős vidám lélekkel kész tenni; ha szomorúan teendi, nem hős; halála a' gyávának halála, mellyet mása nem fog dicsőíteni. 'S én? szívemből fájlalom az elhagyott özvegyet, az árván maradt szép reményü fiút; de róla nem tehetek; nem ohajthatom, hogy Kont hódoljon a' zsarnoknak, 's hódolva tartsa meg övéinek kedves életét. Szomorúság akkor szökné meg lelkemet ha ő ezt tenné, 's gyászolnám az igazságot, az erőnyt, az emberiséget, melly még nagyjaiiban is olly kicsiny. És ez volna ám még a' szomoru játék, de a' millyet komoly színiköltész írni nem fog. — 'S mikor aztán a' veséig megdöbbszent zsarnokot hallom —

ZSIGMOND. „De én mivé lettem, hogy itt panaszkodom?“

És majd:

„Hah! hol vagyok! hová lett Vajdafi?

Melly változás rajtam? borzadok,

Testem remeg, szívem kopogva ver,

Zúgó malommá változott fejem, stb.“

„Hah! nádor! intéted megment vala

'S most ön boszumnak áldozatul esem.“ —

imádom a' végzést, 's dicsénekre emelkedik lelkem, a' nagynak és jónak diadalmát dicsőítve, az alacsony gonoszlelkűség ellen.

Halljuk a' legszomorúbbat, Irénét, kinek, a' gyengének, erőnye leghatalmasabban vala megkisértve; ki ha meghajol, ki haragudjék reá? ki ne süsse szánakodva le szemeit, 's szomorúan álljon félre? — De az ő erőnye nem hanyatlik. Győzött már Mohammedben a' dicsvágy Iréne iránti szerelmén; el van végezve, hogy Iréne meghaljon. Zulima meghozza neki a' parancsot, hogy a' nép előtt jelenjen meg. Iréne sejti a rettenetes végzést,

„— — — — — Csendes ihlet!

Te a' halál' követje vagy.

Oh értelek; lefolyt az óra, menni kell.

Oszolj sötétség, végy fel karjaidba,

Mennyei atyám! — — — Zulima!

Az élet távozik.“

És most Mohammedhez:

„Mohammed! nem jövök hozzád szerelmet
Koldulni; folytasd fényes útadat;
Maradj egedben, én is megtalálom
Azon boldog menedékhelyet,
Hol semmi erő, sem üldözés
Nem háborít; keress dicsőséget,
Repülj a' fergeteg' szélvészsein
A' rettegő világ felett;
A' halhatatlanság legyen tiéd:
Nekem adj halált.“

Ezután népéért, a' görög népért esdeklik irgalmat, kegyelmet,
lábainál annak, ki őt szereté.

„Mohammed! nem kellő nekem
Ez élet már; engedd azon vigasztalást
Az elválónak, hogy nem hasztalan
Bízott lelkedben.“

Mohammed ingadoz; újra küzd benne a' csak nem rég legyőzött
szerelem. — De menni kell a' hadnak elébe, 's Iréne:

„— — — — — Örök
Isten! végy, végy magadhoz! adj erőt
Ezen végső utamra, hogy nyugodtan
Átköltözhessenek mennyei öledbe.

'S én őt megelegedve erőnyével, szívfájdalommal ugyan, de
mennyei lélekörömmel követem. De majd elfordulok, midőn a' hős-
szűzet átdöfi szemeim, sőt ezreknek szemei előtt a' hatalmas góg.

Lássunk még egy két példát rövidebben a' hellenből. — Mikor
Antigone (Szophoklesznél) ki a' türann' tilalma ellen készül temetni
testvérét Polünikeszt, öcscsének, Iszmenének ellenkezésére imigy szól:

„Sőt eltemetem őt; téve mert ezt, szép leszen
Meghalnom énnekem. Szerettemmel fogok
Fekünni szerető én együtt.“

(Φιλη μετ' αυτου κεισσομαι, φιλου μετα) ki ne szeresse, ne irigyelje szép
halálát a' szépnek?

Talán nincs kegyetlenebb az egész hellen dramaturgiában, mint
Aiszkhülosz' Prometheusza, ki ott szegeztetik sziklához a' színpadon
mindenek előtt, 's ott kinlódik a' színmű' egész folytában, küszdve

rettenetes fájdalmaival. Szomoru-e ő? Sőt kemény, makacs, mint szinte a' szikla, mellyhez szegezve, Zeüsz és az isteneket gúnyoló, fenyegető. 'S én sírjak-e? Sírjon ő előbb, ha sírni kíván engem. A' gyáva szomorgás' könnyűt sírjam-e neki, a' hihetlenségig makacsnak? Lehetetlen! A' bosszú és harag dühönghet bennem, majd a' megátalkodott kemény hős ellen, majd az őt, emberek iránti jótekonysága miatt kinoztató türannisten, Zeüsz ellen; de szomorgás meg nem szokheti lelkemet. Ezt tiltja maga a' hős és költésze.

A' tragédia tehát nem jól neveztetik köznévvvel szomoru játéknak. Én ezt hős színműnek nevezem, annál biztosabban, hogy a' hős név nemcsak az emberellenséggel, de az élet' viszontagságaival, szükségeivel és bajaival, az erőny' hatalmas zászlója alatt hatalmasan, állhatatosan küzdő bajnokra is illik, 's erre még inkább illik mint amarra, mert ez a' küzdés legdicsőbb emberre; annál biztosabban, hogy tragédiának, mint a' színművészet' főntebb nemének személyei mindenkor a' jelesb erőnyű 's erejű világból, kik mindannyi hősök, vétetnek 's kell vétetniök. A' harczok' hőse, bár isteneken diadalmaskodjék villogó fegyverével, 's hágja meg rettenetes lábaival 's dulja föl a' nagy Olümposzt, ha nem hős a' szellemi világban is, a' színműnek, a' főntebbinek sem lehet hőse.

A' vígjáték legyen továbbra is víg, de már nem játék, 's ez nem azért már, mintha játéknak (a' közönségesb szeszélűt) neveznünk szabad nem volna; hanem azért, mert már a' dramát általán színműnek neveztem, mellynek egy faja a' víg is. Legyen tehát ez vígszínmű.

Korunk a' hős- és vígszínmű közé szurta a' dramának egy harmadik nemét, melly alatt sem nem sír sem nem nevet az ember. Ezt nézőjátéknak (Schauspiel) nevezik. Bohó elnevezés! mintha a' hős- és vígszínművek nem volnának szinte úgy nézőjátékok! Vagy inkább épen nem, mert hisz' nem a' játék néz, sőt a' játékot nézik a' nézők. De hát mintha azok szinte nem úgy volnának nézetre kitett művek! mintha az alatt a' harmadiknemű játék alatt egy e d ű l csak nézne a' néző, mert sem meg nem ríkatatik, hogy pityeregjen, sem meg nem nevettetik, hogy kaczagjon; vagy sírjon jó kedvében. Vagy tán a' két első alatt s z e m b e h u n y v a sírunk-e vagy nevetünk? És valóban, ki sírjon, ki nevéssen mered t szemekkel?

Tán már magát ezt a' harmadik nemet megkülönböztetni fölös dolog volt, 's talán a' már érintettem balvéleményből származott, hogy a' hosszínmű, ha benne nem ölünk, nem öletünk; nem zokogunk, nem jajgatunk; félig meddig el nem halunk, nem szomorú, nem tragédia; 's a' víg, ha benne nem kaczagunk, halálra nem nevetünk, nem is víg nem komédia. 'S nem volna hát víg (nem szilajon, csárdási módra, de vidámul víg) a' játék, ha benne folyvást nem kaczaghatunk, nem röhögögetünk? Én az illy röhögögető műveket pusztai, csárdai, fonyóházi stb. dőzsölők közé szeretném örökre száműzni műszineinkből, melly a' czélt, a' nemesítést nemcsak nem eszközli, sőt téveszti, holott czélszerűleg minden műnek, legalább is egy lépcsővel nemesebbnek kellene lennie nézőinél. — A' másának, ha falusi, ha mezei, ha pusztai is az, mindig kendőzöttnek, 's csak kissé is kenettnek illik lennie, azaz: ha nem épen mindig szerénynek, még is egy kissé szemérmesnek, tisztának, nemesül dévajnak. 'S melly nem egészen nemtelen szív nem vidul, nem mosolyg, nem derül az alatt a' víg mű alatt, mellynek személyei arcokon a' vidám emberiség' színe, könnyeden lebegő, nyájas, tisztán derült kedv' szelleme ömlik el? vagy, a' kiknek nyelvükön a' szerénység' színeivel mérséklett, nem mindennapi elmésséggel élesített, mosolylyal gyengített gúnyok, csipések ömlenek a' bohóságok ellen? De nehéz megmondani, a' művész simuljon-e néző közönsége' izletéhez, vagy az a' közönség engedje magát a' művész által simítatni? Nemesednünk kellene, de hol kezdjük? ez a' nagy föladat!

Ezt tekintve, nagy részök az úgy nevezett nézőjátékoknak a' vígművek között foglalna helyet; valamint a' magasb, komolyabb szelleműek, szerepűek és nyelvűek a' hősművek között, mellyekben már mondtam, hogy ölni, gyilkolni, jajgatni épen nem szükséges.

De nem ellenzem a' különzést; a' ki jól különöz, jól is tanít; sőt még többet is kész vagyok ajánlani. Miért is ne? miután ítéletem szerint is, e' józanabb emberkorban legczélszerűbbek a' közönséges, polgári életből vett tárgy, anyagu színművek, mellyek, habár erkölcsi tekintetben talán hősieknek nevezetethetnének, a' főnadtam világítás szerint; még is a' személyek' közsorsuk, azoknak nevezni tiltja. Egy helyett azért én hármat ajánlok: érzékeny, erkölcsi és gúny színműveknek nevezhetőket. Az elsőben a' közéletnek, a' házi csendes

körnek olly gyönyörűn milly titkon fejledező, atyai, anyai, gyermeki, baráti, női stb. érzelmek, 's az ezekből eredt boldogság' tiszta örömei mutatkoznak; a' másodikban ugyanannak szokásai, viszontagságai, erőneyei, nem ugyan ama' veszélyteljesek, élethalál közt lebegők, csudálást gerjesztő, fényes győzelműek; de még is több nehezséggel, leginkább előítéletekkel, cselszövényekkel, gúnyolásokkal stb. küszködők, de mindig szerencsés kimenetűek adatnak; a' harmadikban, mellynek még is külön 's magán állást, — ne tán elbizva magát tovább is üssön sem mint illik, 's határt nem ismerve csapongjon, jót roszt kíméletlenül együtt tapodjon, — nem örömet engednék, a' közélet' bohóságait mosolyogtatnók meg. Vegyüljön ez majd egyik, majd a' másik féllel, de ennek is annak is sérelme nélkül; beszökhetik ollykor még a' főntebb hősi színműbe is, de szerényen, de komolyan, soha ne a' kaczagtatásig, melly pajkosságnak, miként már mondtam, az egész műszíni világból örökre száműzetnie kellene.

Eddig az elnevezésekről.

II.

A' NYELV 'S ANNAK A' LÉLEKHEZ VALÓ VISZONYAI.

OLVASTA

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T. KISGYÜLÉSÉBEN, JAN. IV. 1836.

ALMÁSI BALOGH PÁL.

Azon magas és bélyegző tulajdonok közt, mellyek az embert földünk' felületén, minden élő valóságok felett megkülönböztetik 's őtet a' teremtés' remekévé teszik, legnagyobb figyelmet érdemel a' nyelv. Az ember a' természet' kebeléből különbnemű érzékekkel 's tehetségekkel felruházva jelenik meg a' világ' piaczára; de mind ezek, az embernek minden csudálatos alkotása mellett sem lettek volna képesek őtet a' civilisatió' 's értelmi kifejlés' nevezetes polczára emelni, a' tudományok' 's művészségek' mezején, ezen mennyei ajándék nélkül. A' legfinomabb érzékek is állati 's alacsony irányt nyernének 's vadságra fajulnának, a' legmagasb tehetségek pedig kifejletlen 's a' világra nézve eltemetve maradnának, ha azokba a' nyelv tulajdon életet nem öntene. Egyedül a' nyelv köti össze, a' természet' eredeti állapotjában elszéledt családokat, egy nemzetté, az együttérzés 's társasági vonzódás' felébresztése, 's ez erősíti azt meg törvények' alkotása által. E' nyitja fel a' világ' 's élet' azon számlálhatatlan csudáit, mellyek érzéseinket mindenfelől érdeklik, ez ébreszti fel keblünkben az emberi magas rendeltetés' nemes érzését; ez emeli fel lelkünket a' szépnek, jónak 's igaznak, 's ezen isteni ideáknak felfogására, e' vezet be bennünket a' mennyei bájjal kínálkozó tudományok' szent helyébe, vagy egy szóval, ez lelkünknek, ezen testünk' szerkezetéhez kötött isteni szikrának ébresztő fáklyája.

Mi volna az emberek' társasága nyelv nélkül egyéb, mint nemesb testalkotásu állatok' serege, melly az élet' szükségeire megkiváncsolt

ügyességek' 's mesterségek' némi birtokába juthatna ugyan, de az emberi magasb érzelmek' 's a' lelki éldeleték' álláspontjára felemelkedni képes nem volna. 'S mi volna az emberi élet azon javak nélkül, mellyeket egyedül a' nyelvnek köszönhet? Azon isteni mívék, mellyek örök mintául ragyognak az emberi nemzet' történetében, egy [Plató és Homer, egy Phidia és Rafael, egy Dante és Shakespear' dicső elmeszüleményei, jöttek volna-e valaha létre a' nyelv' segedelme nélkül? Birhatna-e lelkünk, az esmeretek' azon gazdagságával, melly most az élet' ezer gondjai 's lenyomasztó terhei közt enyhbalzsamként szolgál 's kifogyhatatlan gyönyörrel árasztja el keblét a' fáradozónak, ha a' nyelv nem ébresztgetné a' gondolatok' 's ideák' tengerét, melly az emberi lélekben szunynyadoz? Részesülhetne-e szívünk az emberi nemesb érzelmek' boldogító mámorában, mellyet a' barátság és szerelem, a' nagy lélek és nemes szív, bennünk elárasztanak, élhetnénk-e általában a' társaságos élet' ezer örömeivel, ezen dicső életmű nélkül? Valóban egyedül a' nyelv, minden tudományok' és mívészségek', isteni gondolatok' és találmányok', nagy tettek' és erények', társasági örömek' és éldeleték' szülője, 's mint ilyen egy a' legnagyobb érdekű tárgya az elméletnek 's gondolkodásnak.

Az emberi nemzet' tökéletlen korában, midőn még állati ösztön 's szenvedelmek valának vezérei, midőn az állati élet' szükségein túl nem emelkedtek kíváncsi, a' nyelv nem egyébből állhatott, mint egyes szavakból, azoknak különféle hangu kiejtésökből, 's az állati étellel rokon kiáltásokból, mellyeket az emberek, könnyebb megértethetés végett, különféle testmozgásokkal kísértek. Mi véghetetlen különbség, mi mély csudálatot ébresztő körülmény, ha a' nyelv ezen tökéletlen 's gyermeki korával, annak mostani állapotját összehasonlítjuk, midőn nemcsak szívünk' leggyöngédebb 's titkosb érzeményeit kimondani, azokat másokkal közölni 's mintegy beléjük áltönten, hanem az élet' szükségereire megkívántató számtalan dolgokon kívül, a' tudományok' 's mívészségek' széles terjedelmű mezején, minden egyes tárgyakat nevezni, azokat pontosan leírni, azoknak legfinomabb részecskéit meghatározni, mi több a' látható világon túl emelkedve, láthatlan és megfoghatatlan dolgokról érthetőleg értekezni, a' legelvontabb ideákat 's elméleteket, szavaink által mintegy megtestesíteni képesek vagyunk. Mit mondjunk

azon hatalmas befolyásról, mellyel a' mindennapin túl emelkedő genialis fők' erővel 's bájjal teljes előadásaik birnak másokra nézve? Egy szép költemény elragadja a' hallgatót 's az élet' gondjain túl emelve, mennyei éledelettel táplálja a' lelket. Egy erővel, ember-'s világesmerettel gazdag szónok, egész gyülekezeteket képes ékesszólása által magához hódítani, azokban az indulatokat szabad tetszése szerint hajtogatni, 's bennök majd az ellágyulás' és érzékenység' szelíd mozgásait, majd a' fellázadó szenvedelmek' dúlongását ébresztetni fel. E' csudálatos tünemény nem hiába hát, ha sok gondolkodó főket foglalatoskodtatott eleitől fogva 's ha a' nyelvtudomány különösen a' mai időkben köz érdekű tanulmány-nyá lett.

Az emberi elme, mint sok egyéb megfoghatatlan dolgok' kimagyarázásában, úgy a' nyelvek' eredetének kifürkészésében is fáradhatatlan volt, noha annak teljes meghatározására még mind eddig igen kevés készülettel birunk, már csak azért is, mivel annyi számtalan nyelvek' alkotását 's tulajdonságait nem esmerjük. Azonban mennél nagyobb nehezségek kísérték ezen tárgyat eleitől fogva, annál nagyobb ingerül szolgáltak azok a' tudósoknak a' gondolkodásra. Nagy elméjü és tudományu férfiak, mint Leibnitz, Wilkins, Monboddó, de Brosse, Condillac, Tetens 's több mások foglalatoskodtak azzal. Számnélkülvaló theoriák tétettek közzé, az eleven képzelődés' minden bájaival felékesítve, de a' mellyek épen azért, mivel nem a' természet' mély felfogásán épültek 's az életműves élet' mélyebb törvényeivel ellenkeznek, csak a' hypothesisek' sorát nevelték.

A' régi bölcsek közül sokan, 's többek közt Diodorus Siculus, azt tartották, hogy az emberek elinte barlangokban 's erdőkben laktak állatok' módjára, 's csak zavart és határozatlan hangokkal jelentették ki szükségeik 's érzéseiket, míg végre apró társaságokba szövetkezvén, kölcsönös megegyezéssel határozták meg az eddig bizonyos jelentés nélküli hangok' 's szavak' értelmét; több jelek, szavak 's kitételeket pedig szabad kény szerint állapítottak meg, hogy így egymással gondolataikat közölhessék. Ezt a' véleményt az újabb időkben is sokan elfogadták 's csaknem rokon értelme van Suard nak, ki azt állítja, hogy az emberi beszéd eleinte csupa kiáltásokból állott, mellyeket az öröm és a' fájdalom, a' csudálkozás és az ijedség sajtoltak ki belőle, 's

mellyek gyakran ismételtetvén, közönséges jeleivé váltak az érzéseknek, az egy társaságban élőkénél, mind addig míg végre tagos szavak álltak elő 's a' nyelv kifejlődött ¹⁾). Azonban ez a' vélemény épen nem valószínű. Mig nyelv nincs a' kölcsönös szükségek' 's igyekezetek' kijelentésére, addig társaság nem állhat elő, azt pedig, hogy nyelv a' társaság' összeállása előtt létezzen, állítani képtelenség. Mások a' nyelv' eredeti durvaságából kifejlését, nem önkényesen meghatározott szavak' találásában, hanem a' természeti tárgyak' tulajdonságainak utánozásában, csupa majmolásban (mimesisben) keresik, 's ide tartozik az újabbak közt, még a' Mithridates' híres írója Adelung is, mi azonban az emberi nemzet' kifejlésének történetével 's tudományos felfogásával ellenkezik. Dresdai professor Carus, igen elmés lehozással, a' dolgok hangfiguráinak, kisebb nagyobb mértékben közelítő utánozásában keresi a' nyelv' eredetét, melly szerinte a' dolgok' lelki képmásait vagy is hangfiguráit foglalja magában²⁾). Virey a' nemi indulat' ösztönzésében, a' szerelemben keresi a' nyelv' első forrását, mit a' nemi részeknek a' nyelv' műsereivel való szoros összefüggéséből igyekszik kimagyarázni, a' természet' országából vett példák³⁾). Nem kevés azoknak száma, kik a' nyelv' csudálatos kifejlését tekintvén, annak isteni eredetet tulajdonítottak, de a' mi ismét ellenkezik az emberi nemzet' kifejlésének történeteivel. A' mindennapi tapasztalás ugyan is bizonyítja, hogy minden nemzet' nyelve eleinte szegény, durva 's tökéletlen volt, 's csak a' kijelelt fők' folytonos szorgalma és igyekezete által emelkedett lassanként a' tökélet' bizonyos fokára.

Ha az emberi nyelv' csudálatraméltó tulajdonait, kifejlése' módjait, véghetetlen különbségeit 's annak az emberi lélek' kifejlésével egyenlő irányban állását gondolóra vesszük, nem lehet meg nem győztetni a' felől, hogy a' nyelv' eredetét, sem a' szenvedelmek 's érzések által kisajtott hangokból, sem a' természet' keblében felfogott han-

¹⁾ Mélanges de littérature ; publiés par J. B. A. Suard, membre de l'institut national de France. Paris, Tome II. 1803. p. 287.

²⁾ Vorlesungen über Psychologie, gehalten in Winter 18²⁹/₃₀ zu Dresden, von Dr. C. G. Carus. Leipzig 1831. p. 120.

³⁾ Histoire naturelle du genre humain. Nouvelle édition; par J. J. Virey. Bruxelles 1826. Tome III. p. 80.

gok' utánozásából, sem a' szükség által alkatott, vagy önkényesen kigondolt 's közmegegyezéssel megalapított szavakból, sem valamely felső valóságtól belénk adott elemekből kimagyarázni nem lehet, hanem hogy annak valamely más, az emberi természet' mélyében fekvő elven kell alapulni.

Hogy a' nyelv' alkotásának logikai elemei az észben vannak eredetileg, bizonyítja azon igen nevezetes körülmény, hogy a' legbarbarusabb nemzetek' nyelvében is bizonyos szabályok, törvények, formák 's szónemzésmódok léteznek, mellyeket a' részint vándorló, részint elszéledt vad életmód nem adhatott, mellyek mintegy önkénytelen 's tiszta öntudat nélkül, a' nemzetnek szükségei, életmódja 's szokásaihoz illőleg, 's ennél fogva nem köz megegyezés által fejlettek ki. Az amerikai philosophiai társaság által kiadott grammaticája a' delaware Indusoknak ¹⁾ mutatja, hogy az ő nyelvök, sok azon formáival bir a' deák, görög, sanscrit, szláv 's egyéb nyelveknek, mellyeket ezekben csudálunk, más csupán az ő nyelvöknek tulajdon formákkal vegyítve, hogy az ő ígehajtogatásaik olly rendesek, 's nyelvök' alkatjában általjában olly sok rend és methodus uralkodik, mint akarmelly más nyelvében a' régi Európának ²⁾. Ezen csudálatos körülmény indíta sokakat annak gyanítására, hogy Amerikát egykor civilizált emberek lakták, nem hihetvén azt, hogy vad emberek' lelkében illy combinációk származhattak volna. Azonban a' régi történetírás azt mutatja, hogy csaknem minden eddig esmert régi nemzetek' nyelvét, a' míveltség' kisebb nagyobb fokán találjuk, a' mi még nagyobb bizonyosságra emeli azt, hogy a' nyelvalkotás' alaptörvényei az emberi lélekben lakoznak.

A' delaware Indusok nyelvének több igen nevezetes tulajdonsági közt, legnagyobb figyelmet érdemel Du Ponceau szerint az, hogy ők több ideákat különös mesterséggel 's az analogia' törvényeivel mindig

¹⁾ Ezen igen érdekes és nevezetes grammatica' szerzője Zeisberger Dávid, morva születésű pap, ki az éjszak-amerikai Indusoknál, 25 esztendő korától fogva haláláig (1746—1808) missionáriuskodott 's valami hatvan esztendeig prédikálta az ő tulajdon nyelvöken az evangéliomot.

²⁾ Transactions of the american philosophical society held at Philadelphia, for promoting useful knowledge. Vol. III. Philadelphia 1830. 4-to p. 83.

megegyező alakban kötnek össze ¹⁾. Ezen tulajdonságát az indus nyelvnek, melyet Humboldt Wilmos nem épen megfelelőleg agglutinationnak nevez, legelőször Egede közlötte, Grönland' leírásában, 's Heckewelder, ki mint missionárius csaknem negyven esztendeig lakott a' delaware Indusok közt, levelezéseiben bőven előadja azt. Bir ezen tulajdonsággal Abbé Molina szerint a' chili nyelv is ²⁾. Csalatkozik azonban az amerikai philosophiai társaság' nagy érdemű előlője, Du Ponceau, azt állítván, hogy ezen polysyntheticus characterrel nem bir semmi más nyelv a' világon, 's hogy az egyedül az amerikai nyelveknek kizáró elsőségök ³⁾, mert az illynemű összeragasztás, vagy helyesebben, több ideáknak egy szóba olvasztások, több más nyelveknek is tulajdona. A' tatár fajú nyelvek közt különösen a' magyar is, bővelkedik ilyen szavakkal, 's valóban syntheticus characterrel bir. Egyébiránt az angolok épen ezen tulajdonságból következtetik az amerikai nyelveknek szegénységét és durvaságát ⁴⁾. Smith Ádám, az erkölcsi érzések' theoriájának írója mondá ki először azt, hogy ezen nyelveknek természetesen kell birni ezen tulajdonnal, mivel az analysis az emberi léleknek legnehezebb munkálatja, 's barbarus nemzetek erre képesek nem lévén, nyelvöknek szükségesképen syntheticusnak kell lennie. Azonban ez az okoskodás igen keresett 's ellenkezik az emberi lélek' törvényeinek mélyebb esmeretével, de ellenkezik a' tapasztalással is. Jaj volna így szegény honi nyelvünknek, melly Smith Ádám szerint a' tökélet' magasb fokára számot nem tarthatna! Hála azonban az égnek, hogy a' dolog épen ellenkezőkép van 's mint sokszor itt sem egyezik a' theoria a' praxissal. A' magyar nyelv' kifejlésének története, bőven mutatja, hogy a' syntheticus nyelvek, szintúgy birnak a' tökéletesedhetési tulajdonnal, mint az analyticus bélyegűek, a' mi némi világot hint az amerikai nyelvek' természeteire is, 's megczáfolja némelly tudósoknak 's ezek közt a' híres nyelvbúvár Humboldt Vilmosnak is azon nézetét és állítmányát, mintha a' barbarus nemzetek' nyelve, a' civilizált

¹⁾ Transactions of the american philosophical society. Vol. III. 1830. p. 81.

²⁾ Saggio della Storia naturale del Chili. In Bologna 1782. in 8vo.

³⁾ Transactions of the american philos. soc. Vol. III. p. 82.

⁴⁾ The Foreign Review and continental miscellany No. IV. October 1828. p. 488.

népek' nyelvénél sokkal alsóbb fokon állna, nem csak kimiveltsége' — mit senki sem tagad — de alkatása' tekintetében is, 's mintha ennél fogva ezen nemzetek sokkal kisebb fogékonysággal bírnának ideáik' bővítésére 's lelkök' kimivelésére¹⁾. A' delaware Indusok' fenntebb említett grammaticája kétségkívülvalóvá teszi azt, hogy a' legbarbarusabb nemzetek' nyelve is magasb kifejlés' magvait hordozza magában 's hogy ennél fogva az Indusok is más bizonyos belső ösztönnél fogva, elegendő logicával bírnak nyelvök' kimivelésére, 's így a' cultura' elfogadására. Örömmel tapasztalom — így szól Du Ponceau — hogy mennél jobban esmertetnek az amerikai Indusok' nyelvei, annál nagyobb csudálkozást gerjesztenek azok az elnemfogult lelkekben²⁾.

Az hát az újabb fáradhatatlan philologiai munkálkodásokból ki jó, hogy minden nyelvek' alkatásában némi hasonlatosság (analogia) létezik, 's hogy ennél fogva a' kifejlés' és tökéletesedés' elemeivel kisebb nagyobb mértékben minden nyelv bír, annak ellenmondhatatlan bizonyosságául, hogy a' nyelv' alapját és eredetét egyedül a' lélekben kell keresni.

Ezen fontos és felette nagy érdekű nézetre vezetnek bennünket, a' mélyebb psychologiai vizsgálódások is.

Az emberi lélekben sok mélyen elrejtett tehetségek, számtalan esmeretek' és tudományok' magvai, ezer meg' ezerféle gondolatok és érzések szunnyadnak, mellyeknek kifejlése 's öntudatra jutása, többnyire a' körülmények' kedvezésétől függ, 's mellyek sokszor épen ezek' nem létében nem tudva és esmerve 's így örökre eltemetve maradnak. A' régi világ' ama' nagy bölcse, a' méltán isteninek nevezett Plato, mély philosophiai lehozással tanítá, hogy a' dolgok' örök típusai (παράδειγματα) 's minden esmereteink' elemei (ἀρχαί) bennünk lakoznak, hogy magasb rendű esmereteink kívülről belénk nem juthatnak, 's hogy minden szépnek, jónak és igaznak ideája, már eredetikép lelkünk' mélyében lakozik, mellynek észrevételében, kifejtésében 's öntudatra hozásában áll minden tudományunk. Azt, minek csirája ott nem létezik, semmiféle oktatás, megmutogatás és gondolkodás által abba

¹⁾ Abhandlungen der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Aus d. Jahre 1822. gr. 4. S. 401.

²⁾ Transactions etc. Vol. III. p. 81.

belé nem vihetjük; ellenben a' körülmények' kedvezése, ön magunkra figyelés, fáradhatatlan szorgalom 's megszorított gondolkodás által, gyakran a' legtermékenyebb ideák' 's esmeretek' forrását találjuk abban. Gyönyörűen 's mély philosophiai érzéssel mondja ezen tekintetben, a' németek' halhatatlan költője Schiller:

„Was kein Ohr vernahm, was die Augen nicht sahn,
Es ist dennoch, das Schöne, das Wahre!
Es ist nicht draussen da sucht es der Thor;
Es ist in dir, du bringst es ewig hervor.“

Egy illy mélyen a' lélekben gyökerező, vagyis annak létalapjával szoros összefüggésben lévő tehetség a' nyelv is. Ezen dicső műszer által jelenti 's nyilatkoztatja ki, ezen bennünket lelkesítő isteni sugár, belső, eredeti életét; ez által egyesíti az állati testalkat, ezer meg' ezer idegszálacskákkal ellátott életműszereit az összhangzásra, ez által gyakorolja öntörvényhozó erejét a' többi tehetségeken, ez által jelenti ki mennyei eredetét, midőn a' művészség' és tudomány' ős ideáit utánozza munkáiban, ez által igazolja minden egyéb teremtmények felett állását 's uralkodik a' földön.

Mint minden egyéb kinyilatkozásiban, úgy a' nyelv' életműszereinek olly magas tökélet' fokára emelésében is lassanként emelkedik a' természet az alsóbb formákról a' fensőbbekre. Felette érdekes és mély csudálatgerjesztő, a' természetnek azon munkálkodása, miként emelkedik a' hangadásra szolgáló első igen tökéletlen készülletekről, az emberi ész' szükséges műszerének, a' beszéd' organumának előhozására. Már a' bogarak' osztályában is igen sok fajok adnak hangot, de, a' mi különös, nem belső hanem külső műszer, és pedig a' szárnyak által, a' mi physiologiai tekintetben nevezetes, mivel a' szárnyak úgy tekintethetnek, mint kiszáradt kopoltyúk. A' halak' némelly nemei már, a' belekben mozgó levegő, de bizonyosan a' kopoltyúk' segedelme által nemzett hangot adnak. Az első tudóhangot az állatok' országában a' békáknál találjuk. Így minekutána a' kétlakiak' több fajain, a' madarakon 's négylábu állatokon keresztül sok különbkülönbféle formákon 's nevezetes változásokon áltmentek volna a' lehelés' műszerei, az emberben a' legtökéletesb szerkezetet érik el. Ez a' tökély nem a' lehelés' organumának alakításában áll, mellyben az embert sok állatok felülmulják, hanem az

idegekben. A' pók' hálósövetje 's a' hadihajó' kötélzetje egyszerű és csekélység azon elrejtett idegszálacskákhoz képest, mellyek a' hires angol bonczoló Bell Károly szerint ezen részeket mozgatják, 's azon csudálatos életműszert létre hozzák, melly által az ember mindennemű hangokat adni 's utánózni képes, 's mellynek munkássága hozzá létre mind azt, mit valaha az ember nagyot, szépet és jót tett. Az idegeknek ezen nagy számában 's különféle munkálatjában kell annak okát keresni, hogy az emberhez olly közel álló majom beszélni nem tud, nem pedig azon hártvás zacskókban, mellyek az orangutangok' gégejét környelik, 's abban a' hangokat elfojtani láttatnak, mint Camper, Vicq d'Azyr, Herder, Virey 's mások olly biztosan állították. Az újabb idők' nagy fontosságu felfedezései, még szorosabban meghatározták ezen nevezetes életmű' physiologiai jelentését. Ezek szerint az állati nyelv' kifejlése 's különbkülönbfélesége közvetetlen összefüggésben van az agyvelő 's a' beszéd' életműveit egymással tökéletes összehangzásba hozó idegek' alkatásával 's kifejlésével. Gall szerint még az állatoknak is agyvelejek' mineműségéhez alkalmaztatott nyelvök 's tulajdon tagos hangok van, mit ő többféle példákkal és tapasztalatokkal erősít ¹⁾.

A' lélek' ezen tehetségének kifejlésére, elmulthatatlan feltétel a' hallás' érzéke, melly nélkül a' hangról ideát szerezni lehetetlen. A' siketnémák, ha szinte emberek közt élnek is, de különös oktatás nélkül a' kifejlés' alacsony fokán maradnak, mind értelmi, mind erkölcsi tekintetben, 's többnyire az állatoknál feljebb nem emelkednek. Még azok is, kik hallásokat gyermeki éveikben vesztették el, rendszerint megszünnek beszélni. Ezen esetekben hát a' beszéd örökre kifejletlen marad, a' nélkül hogy a' nyelv' életműveiben valamelly hiba létezne. Így maradnak a' léleknek egyéb tehetségei is gyakran kifejletlen, ha annak feltételei hibáznak. Azon esetekben azonban, ha a' hallás' érzéke visszatér, csak hamar azután kifejlik a' beszéd' tehetsége is, mint erre többek közt prof. Magendie, két nevezetes példát hoz fel ²⁾.

¹⁾ Anatomie et physiologie du système nerveux en général et du cerveau en particulier. Par Mr. F. J. Gall. Quatrième Vol. Paris 1819. in 4. p. 86.

²⁾ Précis élémentaire de physiologie, par F. Magendie Deuxième édition. Tome I. à Paris 1825. in 8. p. 273.

A' hallás' érzékének általánfogva felette nagy befolyása van a' nyelvek' képzésére. A' fül által lesz az állat lelki, így szól Oken. Ott hol a' nyelv' törvényeit és szabályait felfedezni képesek nem vagyunk, hinnünk kell, hogy a' lélek' megkülönböztető erejét a' fül vezérli. A' szókötések sokszor olly finom különböztetések 's a' szavak' értelmei olly finom hangmódosításokon nyugszanak, hogy azokat csak igen finom érzékek, vagy igen hosszú gyakorlás által tehetjük magunkévá. A' Chinaiaknál ugyanazon szónak igen sokféle értelme van, melyeket csak a' hangmódosítás határoz el. Az éretlenség' 's vadság' állapotjában, hol értelmi behatásról szó sem lehet, a' hallás' érzéke vezérli az embert, mind a' nyelv' megtanulásában, mind annak kiképzésében. A' hallásérzék' mély jelentése 's tulajdon törvényeire a' Chladni' felfedezései némi új világot öntöttek. A' levegővel közlött rezgés vagyis hang, nem csupán ide 's oda mozgásból, hanem, Oken szerint, az anyagos kötékek' feloldozásából áll, e' pedig csak az ősmozgás' törvényei szerint történhetik meg, melyeknél fogva a' hang bizonyos kristály figurákba alakul. A' hallás' tehetsége abban áll, hogy bennünk ezen hang vagy kristályfigurák által, ugyanazon törvényeket követő rezgések álljanak elő. A' hangrezgéseknek vagyis mint Oken mondja a' hang' kísértetes kristályainak, vagy kristálykísérteteinek kisebb nagyobb megegyezése ön belsők' törvényeivel, a' beszéd' kifejlésére létező befolyással van.

Mint egyéb tehetségei a' léleknek, úgy a' beszélőtehetség is csak lassanként jut el a' kifejlés' bizonyos fokára, vagy is szorosabban szólva, a' nyelv' kifejlése egyenlő arányban áll a' lélek' kifejlésével. Mig a' lélek az agyvelő' rejtekeiben kifejeletlen szunnyadoz a' csecsemőnél, addig nála egyes hangoknál egyebet nem tapasztalunk; de mihelyt öntudatra ébred az, azonnal beszéd által nyilatkoztatja ki magát. A' gyermek' figyelme, a' körülte lévő tárgyakra ébredni kezd, hallja szüléi' 's ápolói' szavát 's utánozza azt. Ez a' csudálatos ösztön az utánózásra, melyet már a' majmoknál is tapasztalunk, 's melly az emberben nemesb alakba öltözve jelenik meg, az organismus' munkája 's öntudat és önkény nélkül történik. A' gyermeki korban az egész lélek csupa fogékonyságból áll, 's magáévá tesz mindent, mit hall és lát, hangot, beszédet, gondolatokat, szenvedelmeket, tetteket, még pedig nemcsak

azoktól, kik eránt rokon érzettel bir, hanem azoktól is, kiket kevésbbé szenvedhet. Az ember az egész világot visszahangozza belsejében 's utánnozza lelke' tehetségeivel. Hogy a' beszélő tehetség' gyökere a' lélekben van, bizonyítja az is, hogy a' gyermekek magok is, ha még nem hallották nevezni e' vagy ama' tárgyat, melly figyelmüket magokra voná, annak nevet adnak 's az illy neveket gyakran sokáig megtartják, 's ezt nem csupán az utánzás' ösztöne, hanem általjában a' beszédre való természetes vonattatásnál fogva, mellynek hiányában keresi Bell Károly, a' tökéletlen műszerzetten kívül, egyik okát annak, hogy a' majmok nem beszélnek.¹⁾ — „A' gyermek' felébredő értelme — így szól a' szelleműs Burdach — nyelvet alkotna magának; a' már meglévő nyelvben ön képmását találja, megismeri magát benne 's sajátjává teszi azt; a' beszédmód (idioma) csak öltözet, mellyet reá a' közönséges nyelvértelen ad“²⁾. A' gyermeki kornak ezen hajlandóságából az új szavak' alkotásain, a' tudós Jenisch egy részt azt következteti, hogy a' természet-ember a' nyelvtalálásban különös gyönyörködést talál, 's találmányát tökéletesíteni igyekszik; más részt azt, hogy azon szavak' ő gyökerei, mellyek nem hangzó tárgyakat illetnek, igen gyakran önkényesen öszvetett hangzatok lehetnek, mellyeknek közvetetlen viszonyát az azok által jelelt nem hallható tárgyakhoz, a' nyelvényomozó általánfogva hiába feszegetné³⁾, mit azonban a' nyelvek' philosophiai felfogása épen nem igazol. Azonkívül, hogy a' nyelvek' legnagyobb része, nem hallható tárgyakat jelentő szavakból állván, ez által rendin túl való rész tulajdonítatnék az önkénynek a' nyelvmivelésben, épen azon gyönyörködés és belső öröm, mellyet a' gyermekek, még csaknem minden öntudat nélkül, de a' meglettek 's kimíveltek öntudattal érzene, valamelly a' jelelendő tárgynak, gondolatnak, vagy érzésnek teljesen megfelelő új szó' szerencsés feltalálásán, erősen bizonyítja, hogy a' feltalált 's örömet szerző új szó, nem tiszta önkény' gyümölcse, ha-

¹⁾ Charles Bell, on the Hand. Chap. X.

²⁾ Die Physiologie als Erfahrungswissenschaft. Dritter Band. Bearbeitet von Karl Friedrich Burdach. Leipzig. 1830. 8. S. 261.

³⁾ Universalhistorischer Überblick der Entwicklung des Menschengeschlechts, als eines sich fortbildenden Ganzen. Eine Philosophie der Culturgeschichte von D. Jenisch. Zweyter Band. Erste Abth. Berlin 1801. 8. S. 14.

nem egy a' lélek' mélyéből, elmélés vagy valamely szerencsés elmevillanat által kifejtett 's életre hozott szülemény. Innen lehet kimagyarázni azon képes örömet, melyet a' practicus ész' kritikájának hathatatlan szerzője érzett — ön vallomása szerint — midőn erkölcsi rendszere' alap-fogalmának, a' categoricus imperativusnak kitételére, ezen teljesen megfelelő szót „Autonomie“ valamint az ellenkezőnek kitételére ezen szót „Heteronomie“ feltalálta.

Egyébiránt ha szinte már egyes ember is sok szavak 's kitételek' felfedezésére képes, az mind e' mellett sem szenved kétséget, hogy a' nyelv csak társaságos életben fejlfhetik ki 's emelkedhetik bizonyos tökéletességre, 's hogy ennélfogva a' nyelv az emberi társaság' organis-musának létalapos része 's tulajdona. Mihelyt az emberek társaságba lépnek, a' nyelvnek azonnal szükségesképen elő kell állani 's a' körülményekhez és a' társaság' szükségéhez 's minemüségéhez képest a' kifejlés' bizonyos fokára lépni. Így halad a' gyermek is, a' társaságos élet' csudálatos befolyása által előre, a' nyelv' magáévá tételében, megtanúlja helyesen nevezni a' tárgyakat, melyek érzékeit illetik, valamint a' szavak' összerakását 's a' grammaticának egyéb részeivel élést is, még minekelőtte azokról megfogása 's helyes esmerete volna. Az öntudatnak későbbi felébredésével, megkülönbözteti a' tárgyakat egymástól 's végre ön magától, eszmélni kezd a' dolgok' összefüggéséről, kérdi azoknak okát és czélját, felemelkedik majd érzékein túlhaladó dolgok' sejtésére 's azokról lelkének önkénytelen munkálkodása által elmélni kezd, kisebb nagyobb világosságu 's meghatározottságu fogalmakat képez, 's végre a' szavak' jelentésével mélyebben megismerkedvén, lelke' tehetségeit önkénye 's irányzata szerint foglalatoskodtatja.

Mind ez azt mutatja, hogy a' lélek' kifejlése a' nyelvvel elválhatatlan összefüggésben van. Nyelv nélkül lelkünk' tehetségei kifejletlen maradnának, 's a' helyett hogy magas rendeltetésünk' céljához közelgetnénk, az állatok közé süllyednénk. A' nyelv' varázs ereje nélkül eltemetve maradna a' legszebb talentom, eltompulva és vadulva a' legnemesb szív 's a' legszebb tehetségekkel felruházott ember is, a' társaságos életben, semmit nem jelentve tűnnék el. Mind az, mi a' lélek' kifejlését akadályoztatja, közvetetlen befolyással van a' nyelvre is, mint azt szembeszökőleg látjuk a' butáknál, kiknél a' tompa elme, a'

beszélő tehetség' tökéletlenségével párosúl. Az ugy nevezett cretinismusban, hol az agyvelő kifejtődése fenakad, az elme is hátramarad 's ezzel együtt a' beszélő tehetség is hibázik. Butákból álló társaság soha sem volna képes nyelvet alkatni, bármi tökéletes állapotban volnának is nálok a' beszéd' műszerei. Az elme csak azon mértékben képes esmereteit 's ideáit bővíteni, azokat bizonyos rendbe alakítani 's világos öntudatra emelni, a' mennyiben a' tárgyakat nevezni, az eleibe terjesztett gondolatokat nyelvvel előadni 's utánazni tudja, mint ezt az emberi nemzet' kifejlődésének története mutatja. Az, mit nem tudunk nevezni, beszéd által mások' eleibe terjesztetni, ki van rekesztve esmereink' köréből. Az eddig esmeretlen 's új idea, csak akkor válik valószínű esmeretté, ha azt olly szóval tudjuk jelezni, melly a' nyelv' szellemével megegyez 's melly a' jelelendő dolgot érthető és világos alakban adja. Mi szoros összefüggésben van a' nyelv a' lélekkel, bizonyítja az is, hogy esmereinket 's tudományunkat egyedül a' nyelv' segedelme által közölhetjük másokkal, ez által ébreszthetjük fel másokban a' figyelő tehetséget, 's ez által a' gondolkodást, melly egyedül a' nyelv' munkája. A' gyermek, kinél a' lélek kifejlésben van, sokat beszél, 's igen gyakran magában, de a' felnevekedett ember is, rendszerint az eleven gondolkodás és elhatározásban magával beszél, majd hallhatólag, majd ön belsejében. Sok tüzes véralkatú emberek mindig bsszélve gondolkodnak. A' mély érzés' állapotjában is igen gyakran magunkkal beszélünk, 's minden szenvedelmek, különösen pedig az öröm, fájdalom és harag, saját hangokkal jelentik ki magokat;

„Format enim natura prius nos intus ad omnem
Fortunarum habitum: juvat, aut impellit ad iram,
Aut ad humum moerore gravi deducit et angit:
Post effert animi motus interprete lingua.“

mint Roma' nagy világbölcse mondja. Lélek és nyelv nem foglalatoskodhatnak egymás nélkül. A' lélek csak az által létez, hogy magát beszéd által tünteti ki, magából mintegy kitör, mint prof. A st mondja¹⁾. Némelly nyelvekben ész és nyelv ugyanazon szóval jelentetnek ki,

¹⁾ Grundlinien der Grammatik, Hermeneutik und Kritik. Von F. A st. Landshut 1808. S. 3.

annak némi bizonyosságául, hogy a' nyelv a' lélek' közvetlen kinyomása 's visszképe, mit nemcsak az egyes emberekre való figyelés, hanem egész nemzetek' története bizonyít. Mint egyes embereknél, a' nyelv hív képe a' léleknek, úgy egész nemzeteknél legbiztosb mérlege az a' műveltségnek, 's ezen tekintetben igen érdekes, a' nyelvek' kifejlésének története egyes nemzeteknél.

A' nyelvtudósok igen sok fáradságos nyomozásokat tettek annak felfedezésére, mellyik az eredeti vagyis ősn nyelv, melly minden más nyelvek' gyökszavait 's alkatási ideáját magába rejtse, mellyben minden betűnek tulajdon, tiszta 's eredeti jelentése feltaláltassék, mellyből magából fejeljék ki minden külső pótolékok nélkül a' nyelv' egész gazdagsága, melly az ember' magasb eredetének megfelelően 's őt a' természettel és istenséggel összekösse. Az újabb időbeli vizsgálódások szerint ezen ősn nyelv', vagy Pláto szerint istenek' nyelve' legtökéleteseb visszképét a' samskrda vagy sanscrit nyelvben találni, melly a' többi kisebb nagyobb tökélettel biró nyelveknek is eredetül szolgál. Többek közt, a' genialis Schlegel Fridrik ezt nemcsak az indus nyelvnek más vele rokon nyelvekkel való összehasonlításából, hanem abból is elmésen következteti, mivel az őskor' minden esmeretes népei közt az indusok legműveltebbek valának 's kivévén talán a' görögöket, legszebb harmoniájú 's legtisztább philosophiai alapú nyelvvel birtak¹⁾. „Az indus nyelv — így szól Schlegel — a' legnemesb törzsohöz tartozik, 's egyszersmind az eredeti bélyeget, minden vele alkat 's létalapban rokon nyelvek közt legtisztábban megtartotta 's a' legmagasb benne foglalkozott tökélyt elérte. Csudálatra méltó bizonyossága az azon összefoglaló, egyesítő tehetség' terjedelmének az emberi lélekben, melly által a' szemlélet és fogalom egymást kölcsönösen álthatják 's a' gondolat' egésze, annak részeit megelőzi“²⁾. Az indus nyelv' magas fokra vitt esmerete, az újabb idők' fáradhatatlan szorgalmú nyelvbuvári által, kétségkívülvalóvá tette azt, hogy a' gyökszavakban 's általjában a' grammaticai

¹⁾ Über die Sprache und Weisheit der Indier, ein Beitrag zur Begründung der Altherthumskunde, von Friedrich Schlegel. Heidelberg 1808. 8.

²⁾ Indische Bibliothek. Eine Zeitschrift von Aug. Fr. Schlegel. Mit Beiträgen von Freiherrn von Humboldt, Erster Band, Bonn, 1800.

szerkezetben, nagy rokonság uralkodik az ázsiai beszéd módok (dialectusok) 's Europa' legmíveltebb nyelvei közt. Ezen egymással rokonságban lévő nyelveket Klaproth indus-német, Adelung Mithridate-sének angol bírálója pedig (a' Quarterly Review-ban) indus-európai nyelveknek nevezik. A' nyelvek' ezen atyafiságát a' híres Balbi 's utána Malte Brun tagadják, mind a' mellett is, hogy ezen nyelvek' nagy hasonlatosságát megismerik, mivel e' szerint — mond Balbi — az ázsiai nyelvek' több mint fele részét, az európai nyelveket mind, 's talán némelly afrikai és amerikai nyelveket is ezen családba kellene iktatni. Mennyiben van igaza ezen két nagy nevű tudósnak, az a' következő dőkből ki fog tetszeni. Annyi előlegesen igaz, hogy a' fentebbi vélemény sok más tudósok' vizsgálódásinak is resultatuma, kik közt különös említést érdemel Schlegel, ki az örmény, szláv, indus, perzsa, német, görög és római nyelvek közt lévő rokonságra figyelmetessé tette a' tudósokat¹⁾. Az elmés Dr Prichard ezen nyelv-családnak legnagyobb kiterjedést ad 's ide számlálja „Physical History of Mankind“ című igen tudós és nagy érdekű munkájában: 1) az indus nyelvet, a' sanscrit nyelv' minden dialectusaival; 2) a' perzsák' 's több a' perzsiai birodalmat lakó nemzetek' nyelvét; 3) a' pelagusok' nyelvét, mellyel összeköti a' görög és latin nyelvet; 4) a' celták' nyelvét, mellyet a' német tudósok — de ezeredes Vans Kennedy is tudós munkájában²⁾ — ezen nyelvcsaládból kirekesztenek³⁾; 5) a' németek' — 6) a' szlávok' nyelvét.

Érdekes dolog e' helyt azon kérdés' megfejtése, minn alapítják a' nyelvtudósok, ezen nyelvek' rokonságát? A' grammaticai szerkezet' hasonlatossága nem nyujthat alapot a' nyelvek' osztályozására, noha azt Klaproth és utána Dr. Prichard követelik, mert sokszor az egymással valóban atyafiságos nyelvek — mint példa' okáért az angol

¹⁾ Über die Sprache der Indier 'stb. S. 77.

²⁾ Researches into the Origin and Affinity of the principal languages of Asia and Europe.

³⁾ A' celta nyelv' keleti eredetét Prichard egy külön munkában is (The Eastern Origin of the Celtic Nations proved by a comparison of their Dialects with the Sanscrit, Greek, Latin and Teutonic Languages. By James Cowles Prichard M. Dr. F. R. S. etc. Oxford 1831. 8vo) igyekszik nagyobb világosságra hozni, 's tudós lehozásaival bebizonyítani.

és góth — különböznek ezen tekintetben egymástól. Az angolban alig vannak ejtegetések, ellenben a' góth nyelv Dr. Murray szerint azokkal bővelkedik¹⁾. Így a' mostani perzsa nyelvben sincsenek ejtegetések, valamint az angolban, holott a' sanscrit, mellytől hihetőleg származik, azokkal tele van. A' grammaticai szerkezetben lévő különbség, mint több nevezetes nyelvtudósok megmutatták, csak azon szavaknak különböző alkalmaztatása 's használásmódja, mellyek a' nevek' és igék' bizonyos viszonyainak kinyomására szükségesek. Ha ezen szavak egyformák — mindegy akármiképp alkalmaztassanak — atyafiságra mutatnak azon nyelvek közt, mellyekben előjönnek, mivel az első szükségre tartoznak 's a' nyelv' és társaság' legdurvább állapotjában használtattak. A' nyelvek' és nemzetek' rokonságát tehát egyedül a' szavakra lehet építeni. Ezen célra olly szavakat kell, Balbi, Abel Remusat és Salverte szerint kiválasztani, mellyek az emberi test' fő részeit, az atyafiság' első fokait, a' csillagokat, a' természet' fő tünetényeit 's az első számokat jelentik. Ha ezek valamely két nyelvben ugyanazok, vagy nagyon hasonlóak, bizvást lehet állítani, hogy ezen két nyelv egy eredetű. Mennyire lehet ezen észrevételeket 's szabályokat honi nyelvünk' eredetére 's régi történeteire alkalmaztatni, 's micsoda következményeket lehet belőlök húzni, az még mind eddig sincs tisztában, de reménylhetjük, hogy nyelvtudósainknak fáradhatatlan szorgalmok ezen tekintetben felette érdekes és fontos felfedezésekkel gyümölcsözend. Mi illeti a' nagyobb kiterjedésű nyelveket, a' fenntebbi etymologiai vizsgálódásokon kívül, mellyekhez még a' rendetlen igék közt való nagy hasonlatosság is járul, sok ollyak is, mellyeket a' história és traditio nyujtanak, igen hihetővé tesz az azon véleményt, hogy a' góth nemzetek Ázsiából költöztek Európába 's hogy valaha a' góth sanscrit és görög nyelveket beszélő nemzetek' őselei egy nyelvet beszéltek.

Azonban e' nem közönségesen elfogadott véleményök a' tudósoknak. Prof. Stewart az emberi lélek' philosophiájáról irt munkájában, 's még nagyobb elmésséggel és tudománynyal prof. Dunbar, a' görög és latin nyelvek' szerkezetéről irt értekezésében azt állíták, hogy a' sanscrit a' görög nyelvből vette eredetét. Azt gyanítják ők, hogy midőn Nagy Sándor

¹⁾ History of the european languages.

meghódította volna Indiát, 's ennek következtében egy görög gyarmat telepedett le Bactriában, a' bennszülöttek megismerkedtek a' görög nyelvvel, 's ezt a' Brahminok, szent nyelvök' feltalálására használták¹⁾. Azonban ezt az állítmányt a' nevezett tudósok igen csekély értékű 's részint balgatatag védokokkal támogatták, 's ellenök megmutatta Colebrooke, ez a' sanscrit nyelv' 's indiai literatura' mindenek közt legalaposabb esmerője, a' sanscrit és prakrit nyelvekről irt próbatételében²⁾, hogy a' sanscrit egykor egész Indiában közönséges nyelv vala. Mi magát a' sanscritot illeti, arról azt mondja, hogy az világosan valamely ős nyelvből veszi eredetét, melly fokenként miveltetett ki különbféle éghajlatok alatt 's sanscrit lett Indiában, pahlavi Perzsiában, 's görög a' Középtenger' partjain. Az indusok' mondája csakugyan szól is, valamely paradicsomi 's tőlök éjszakra fekvő szent tartományról, melly Perzsia és Tibet közt, hihetőleg a' dicső szépségű Cachemir. Balbi azt állítja, hogy a' Zend, a' régi köznépi nyelv volt Zoroaster' időszakában, 's hogy azt úgy kell tekinteni, mint minden perzsiai idiomák' szülőjét 's talán még a' sanscritét is. Hogy a' műveltség' ős lakhelye Ázsia' belsejéből veszi eredetét, többek elfogadják, mint nevezetesen Adelung is³⁾ 's Anquetil du Perron egyenesen Cachemir-ből származtatja a' sanscrit nyelvet, valamint az indusok' vallását is⁴⁾. Több nagy nevű tudósok, mint Zimmermann, Pallas, Bailly, Kant 's mások a' Cachemir hegyek' aljánál keresik az emberi nemzet' eredetét. — Azonban a' közönségesen elfogadott vélemény ellen megmutatta Rhode, magokból a' zend irományokból, hogy az ősn nyelv' 's minden magasb

¹⁾ Hogy az Indusok a' bactriai birodalomban lakó görögöktől vallási mondákat 's tudományos esmereteket kölcsönöztek, Vosz is állítja (Antisymbolik S. 94), mit azonban Kosegarten igen helyes okokkal czáfol meg az indus tanulmányokról irt nagy érdekű értekezésében. L. Hermes oder kritisches Jahrbuch der Literatur. 28r Band, 2tes Heft. Leipzig 1827. S. 280.

²⁾ Colebrooke' értekezései az „Asiatic researches“ nevű gyűjteményben vannak 's legnyomosabbak azok közt, mellyek a' régi indiai literaturát illetik.

³⁾ Mithridates oder allgemeine Sprachkunde von J. Cp. Adelung. Erster Band. Berlin 1806. 8. S. 8. ff. 11. ff.

⁴⁾ Voyage aux Indes orientales, par le P. Paulin de S. Barthélemy, Missionnaire. Trad. de l'ital. avec les observations de MM. Anquetil du Perron, J. R. Forster et Silvestre de Sacy. Tome III. à Paris 1808. in 8. p. 403, 451.

míveltség' hazáját, közép Ázsia' déli tájékain kell keresni, 's hogy a' bactriaiak', medusok' és perzsák' őstörzsöke vagyis a' régi Zend-nép, nem a' Kaukasus mellől, hanem az Oxus' partjairól, vagyis a' Hindu-Kus' magas csúcsai mellől, vándorolt későbbi lakhelyébe ¹⁾).

Más tudósok 's ezek közt Webbs és De Guignes, Ázsia' ama' csudálatos nemzetének, a' chinaiaknak nyelvét tartják eredetinek ²⁾), 's Adelung is azt véli, hogy e' lenne minden nyelvek közt a' legrégebb, ha igaz volna, hogy az emberek eleinte csak egytagú szavakkal beszéltek 's jelképes írásmóddal éltek volna ³⁾).

De van még az indusokon 's chinaiakon kívül egy más nagy nevezetességű nemzet, melly ezen tekintetben a' tudósok' figyelmét, kivált az újabb idők' fontos felfedezései óta, különösen érdekli. A' régi Egyiptom' lakói ezek, kiknél magas míveltség virágzott, mikor még Európát 's Ázsiát a' tudatlanság' mély homálya fedé, melly pompás templomokat épített isteneinek 's óriási emlékeket királyainak, mellyeken több mint három ezer esztendő' szélvészeli fogatlanul zúgtak el, mellynek polgári alkotmánya, törvényei, intézetei, tudománya és művészése a' régi világnak forrásul szolgáltak, mellyből merítette törvénykönyvét a' zsidók' nagy törvényadója, Thales, Pythagoras, Plato és mások bölcseségüket, a' görög művészet ideális szépségű formáit, melly egy szóval alapul szolgált a' görög és római nemzet' fényes míveltségének. Ezen kifogyhatatlan érdekű földre helyeztették sok régi és új tudósok minden tudomány' és művészség' hazáját, 's itt keresték az eredeti ősnyelv' egykori lakhelyét. Az újabb időkben többek közt a' nagy tudományu és éles elméjű prof. Link, a' Nilus' partjaira teszi az emberi nemzet' bölcsőjét, 's azt állítja, hogy az emberi nemzet' eredeti törzsöke a' szerezcsenek valának ⁴⁾), kikből déli irányban a' hottentották 's ezekből a' Mongolok, ismét ezekből a' malayok és amerikaiak; éjszaki irányban

¹⁾ Die heilige Sage und das gesammte Religionssystem der alten Baktrer, Meder und Perser oder des Zendvolks. Von J. G. Rhode. 1820.

²⁾ Webbs historical essay endcavouring a probability that the langvage of China is the primitive langvage. London 1669.

³⁾ Mithridates u. s. w. I. Band. S. 120.

⁴⁾ Die Urwelt und das Alterthum, erläutert durch die Naturkunde, von A. F. Link, Prof. d. Arzneikundē zu Berlin. Erster Theil. Berlin 1821. S. 122. 132.

a' kafferek 's ezekből a' kaukasusiak, ismét ezekből az európaiak fejlettek ki, mindig tökéletesedve. Azt hiszi azonban ő is, a' közönségesen elfogadott vélemény szerint, melyet különösen Anquetil du Perron, Kleuker 's mások igyekeztek megállapítani, hogy minden magasb műveltség' őslakhelyét a' Kaukasus' környékén kell keresni, mely innen Európába, Ázsiába, Afrika' egy részébe 's később Amerikába terjedett¹⁾).

Az új világ' említésénél, egy különös tünemény vonja magára figyelmünket, mely az emberi műveltség' történetében felette nagy érdekű, 's mellynek kielégítő megfejtése egy a' legnehezebb feladások közül. Az újabb vizsgálódásokból mindig nagyobb világosságra derül azon igazság, hogy új Spanyolországban egy magas civilizációju nép' emlékei léteznek, mellyek a' mexicóiakat megelőzték 's mellyek olly bámulásméltók, olly izléstelik 's olly csudálatosak, mint az egyiptomiak. Neveli a' csudálkozást az, hogy ezen emlékek, mellyek Palenque, Mitlan, Papantla, Qvemada, Cholula, Chila és Antiquerra' környékeit ékesítik, az egyiptomiakkal szembeszökő rokonságban vannak. Pyramisok, nemes architecturájú 's szép idomu templomok és paloták, pompás temetői emlékek, planisphaeriumok, több nemű bálványok találatnak itt, mellyek saját szellemet 's a' műveltség' különbféle fokait árulják el. Ha azon jeleket tekintjük, mellyekkel ezen nevezetes emlékek rakvák, noha még ezek' megfejtését 's értelmét mély homály fedi, annyi mindazáltal az eddigi kevés számú nyomozásokból kijő, hogy azok egy tulajdon nemű nyelv' kinyomásai, melyet az eddigi esmeretes nyelvek' egyikével sem lehet rokonságba hozni. Lord Kingsborough azon csudálatos theoriát állítja fel, egyébiránt nagy becsü 's pompás munkájában²⁾, hogy Amerikát, azon tiz zsidó néposztály laká egykor, mellyeket Sal-manassar, assyriai király kihajtott 's hogy a' mexicói bámulatos emlékek is zsidók' munkái. Azonban épen olly kevésbé megmutatható azon vélemény is, mintha Mexico' őslakosai a' tultecanok, éjszakázsiai scythák

¹⁾ U. o. S. 172.

²⁾ Antiquities of Mexico: comprising Fac — Similes of ancient Mexican Paintings and Hieroglyphics etc. together with the Monuments of New Spain, by M. Dupax etc. The whole illustrated by many valuable inedited Manuscripts. By Augustine Aglio. 7 Vol. imperial folio. London 1829.

lettek volna, kik Behring' szorosán nyomultak le az új világ' ezen tájaira, mint azt egy angol tudós állítja, 's kénytelenek vagyunk őszintén megvallani, hogy az eddigi magyarázatmódok mind merő hypothesisek 's az emberi elme' kívánatai ezen tekintetben is kielégítetlen maradnak.

Világos ezekből, hogy bármely nagy tudománynyal forgolódtak is a' tudósok, az eredeti ősnyelv' felfedezésében, még mind eddig is mély homály fedi azt, 's az újabb idők' fáradhatatlan szorgalommal vitt, 's nagy érdekű kifejtésekkel gyümölcsöző philologiai vizsgálódásai, nem hogy oszlatnák azt, hanem még mélyebb titokba süllyesztik. A' nyelvalkatmányok' közelebbi szoros esmerete, mindig nagyobb kétségbe hozza azon alaptételt, melly vezérfonalul szolgál az eredeti ősnyelvet keresőknek. Az ősnyelv a' tudósok' közönséges értelme szerint egytagú, 's ezen értelemnél fogva, a' sanscrit és chinai nyelv, a' közvélemény szerint ahhoz legközelebb járulnak. Azonban, mi ez utólsót illeti, Davis megmutatá legközelebb, hogy a' chinai nyelvben sok szavak vannak, mellyek több magányhangzókból állnak, 's mellyek a' bennszülöttek' szájában két-három tagúan hangzanak¹⁾. Tudva van, hogy egész Afrikában, egytagú nyelv egyetlenegy sincsen. Ugyanezt lehet mondani, különösen az újabb felette gondos vizsgálódások szerint, az új világ' nyelveiről is, mellyek közt szinte nincsen egytagú nyelv²⁾, sem valami hasonló éjszaki Europa' analyticus nyelveihez, mellyek sok pótló és segítő egytagú szavakkal bővelkednek, sem — mi igen fontos és érdekes — a' nyelveknek olly nagy és meglepő különbfélesége, mint azt a' keleti földgolyón tapasztaljuk, hanem hogy Amerika' minden

¹⁾ On the poetry of the Chinese in the Transactions of the Royal asiatic society. Vol. II.

²⁾ Különös kivételt látszik tenni az amerikai nyelvek közt egy régi vándor mexicói népnek, az othomitáknak nyelve, mellyet legközelebb Emanuel Naxera, egy mexicói tudós esmertet meg a' tudós világgal, 's melly minden mexicói nyelvek közt legvadabb 's legszegényebb. Ez a' nyelv hasonlít több ázsiai nemzetek' nyelvéhez, különösen pedig a' chinaihoz, 's ennél fogva a' több szomszéd nemzetek' nyelvével semmi rokonságban sincsen. (American philosophical transactions. Vol. V. New Series. Philadelphia 1835. l. 249). Igen fontos és nagy érdekű bizonyosága ez annak, hogy a' nyelvek' elszármaztatása nagyon ingékony alapon áll, 's hogy valamint a' természet' országában, úgy az emberi lélek' ezen magas érdekű kinyilatkozásában is sokféleség uralkodik.

nyelvei bizonyos egyforma rendszeren alapulnak, 's a' különbséget közöttök, csak a' természeti tárgyak' különbözése nemzi ¹⁾. A' híres utazó Humboldt Sándor ugyan²⁾ azt mondja új Spanyolország' több mint húsz nyelveiről, hogy ezek egymástól általjában különböznek, 's hogy az új világ' több százra menő nyelvei közt lévő nagy különbség, Ázsia' és Europa' nyelveivel összehasonlítva felette szembeszökő tünemény³⁾. Azonban mint már fentebb is látók, mind megegyeznek ezen nyelvek az ideák' sokféle összekötéseiben, a' szóképzésben. Balbi nyelvosztályozó munkájának angol recensense azt állítja ugyan, hogy úgy mint az amerikai nyelveket, nem nehéz volna, csaknem minden nyelvet polysyntheticussá tenni, 's így mindnyájoknak egy eredetet tulajdonítani ⁴⁾; mi azonban hirtelenkedő állítás, mert az amerikai nyelvek' soktagusága, nem több szavak' összeragasztásában, hanem több ideák' egy szóba olvasztásában áll, mint erre Du Ponceau több érdekes példákat felhoz⁴⁾.

Ezen csudálatos különbségü bélyegeit az emberi nyelveknek, mind eddig csak theoriák 's hypothesisek által igyekeztek felvilágosítani a' tudósok, de a' mellyek épen azért, mivel a' meglett dolgokkal ellenkezésben vannak, a' józan emberi elme' kívánságának meg nem felelnek. Mert bármely elmés theoriáját 's csábító hypothesisét állítsuk is

¹⁾ Transactions of the american philosophical society, etc. Vol. III. p. 77.

²⁾ Versuch über den politischen Zustand des Königreichs Neu-Spanien. Von Friedrich Alex. von Humboldt. Erster Band. Tübingen 1809. S. 113.

³⁾ The foreign Review and Continental Miscellany No. IV. October 1828. p. 488.

⁴⁾ Ha a' delaware indus asszony — így szól Du Ponceau — kis macskával vagy kutyával, vagy egyéb kis állattal játszik, így szól hozzá: Kuligacsis! mi azt teszi: add ide szép lábacskádat, vagy be szép kis lábacskád van! a' szerinta' mily hanggal ejti azt ki. Így ezen szó Pilape, ifjú, ezen két szóból van alakítva: pilsit, szűz, ártatlan, és Lenape, férfiú. Ékesebb összekötését az ideáknak egy szóba, nehéz találni — így szól Du Ponceau — a' létező nyelvek' akármeltyikében. De nemcsak a' névszavakat, hanem az igéket is illy mesterségesen olvasztják össze a' delaware indusok. Ezen szó példa' okáért n'sch ingiwipoma azt teszi: nem szeretek vele enni. (Transactions of the american philos. society. Vol. III. l. 82 's köv.) Mennyi sok ideát összekötnék az amerikaiak egy szóba, például szolgálhat ezen huszonhétbetűből álló szó: Notlazomahuizteopixcatatzin, melly azt teszi: tisztelendő pap, kit mint atyámat szeretek. Így szokták megszólítani papjaikat a' mexicóiak Humboldt Sándor szerint. (L. fennt id. m. l. 113).

fel a' népvándorlásoknak, az miként változik által e' vagy ama' nemzetnek úgy mondott eredeti egytagú nyelve, többtagúvá vagy polysyntheticussá¹⁾ 's miként öltözik minden tekintetben más characteret magára egy egész nemzetnél, melly általjában véve míveletlen és durva, 's melly ennél fogva sem szóval, sem írással, illy fontos tárgyban, emberi létele' leglétfalaposabb eszközében nem oktatható, kimagyarázhatatlan marad örökké, hanem ha a' már eddig összegyűjtött sok nevezetes dátumokat a' józan 's szabadröptű philosophia' fáklyájával fel nem világosítjuk.

A' föld' felületén elterjedt számtalan nyelvekben tett eddigi vizsgálódások, kétségkívül valóvá teszik azt, hogy nincsen egy nyelv sem, melly bizonyos formák nélkül szűkölködnék. A' chinai nyelvről 's az ezzel rokon tibeti, birmani, pegui, avai 's több nyelvekről, csaknem közönséges vélemény, hogy azokban sem ejtegetések, sem idők, sem módok, sem más egyéb grammaticai formák nincsenek, de a' mi már csak azért sem hihető, mivel bizonyos formák 's belső szerkezet nélkül nyelv nem is gondolható. Az ember maga is a' legmesterségesb életművezetellel bir, 's lelkében a' gondolkodás' törvényei, szívében az erkölcsiség' szabálya örök alapon nyugszanak; szükséges hát, hogy a' nyelv is, melly a' léleknek szükségesképen való műszere, bizonyos életművezetellel 's rendszeres szerkezettel birjon, nehogy minden esmereteink érthetetlen chaossá 's homályos zavarékká változzanak. Ha ez igaz, úgy tagadhatatlan dolog az is, hogy a' nyelv szükségesképen az ember' ideájához tartozik, vagy is a' nyelv' egyszerű 's örök törvényei, grammaticai formái, épen úgy az emberi lélekben lakoznak, mint az állatok' mindenikében a' nekik tulajdon hang 's kinyilatkoztatásmód, 's ezen tekintetben a' föld' minden nyelvei közt némi egyformaság uralkodik.

— — Facies non omnibus una
Nec diversa tamen, qualem decet esse sororum.

Minden nemzetnek tulajdon alkotmányu, de a' fő vonásokban egymáshoz

¹⁾ Az amerikai nyelvekben, a' gyökszavak is többnyire mind többtagúak. De la Condamine azt mondja, hogy az Amazon' partjain egy nép, a' hármas számot ezen szóval jeleli ki: poe t a z z a r o r i n c o u r o a c. Az esquimaux nyelvnek egy angol' szótára szerint ezen szó w o n n a w e n e k t u e k l u i t azt teszi: sok; e' pedig: mik-ken a u k r o o k keveset jelent. Hogy az illynemű szavak valaha egytagú szavak lettek volna, vagy — mint sokan theoriájok' megszabadítása végett képzelik — több szavak' egyesületéből állnának, egy elnem fogult lelkü sem fogja hinni.

hasonló nyelvszerkezete van, melly a' nemzetek' különbkülönbféle test-szerkezete, 's ehhez képest álló lelki tehetségei, az éghajlat', lakföld' 's természeti tárgyak' minemősége szerint különböznek. Az új nyelvtudomány' csaknem legfontosb felfedezése a' névmások' 's egyszerű szócskák' (particulák) rokonságai, vagy inkább ugyanazonságai. Alig lehet két nyelv egymástól annyira különböző, mint a' sanscrit és a' chinai, 's még is elemeikre nézve nagyon hasonlítanak egymáshoz. Mind kettő egytagu gyökszavakból áll, 's a' névmások és ragok, mellyekkel mind a' két nemzet bőven él, még inkább nevelik a' hasonlatosságot. Az europai nyelvek' egyike sem áll olly távol a' sanscrittól, mint a' finn nyelv. A' számok semmiben sem, a' közönséges tárgyak' nevei pedig csak igen kevésbé hasonlítanak egymáshoz. És még is a' névmások 's ígeragok, csaknem ugyanazon elemekből állnak, mind a' kétben. Shaler' vizsgálódásából kijő, hogy a' berber nyelv 's az amerikai indusok' nyelve közt, a' grammaticai formákra nézve, némi hasonlatosság van¹⁾. Honnan illy egymástól messze lévő nemzetek' nyelve közt a' rokonság? Bizonyosan onnan, mivel az emberi lélek' nyilatkozásmódjainak bizonyos meghatározott formái lévén, ezek egymástól függetlenül is kifejlhetnek 's a' kimívelés' bizonyos fokára emelkedhetnek. — Illy szoros összefüggésben lévén a' nyelv az emberi lélekkel, úgy hogy tétetvén ez, tétetni kell amannak is, természetesen következik, hogy nyelv mindenhol állhat elő 's fejltetik ki, hol annak elmulthatatlan feltétele, a' társaságos élet, megvan, a' nélkül hogy ezért szükséges volna mesterséges hypothesiseken épült lehozásokhoz 's elszármaztatásokhoz folyamodni. A' nyelvnek a' természetből vagy is az ember' életművezetéből kell 's egyedül lehetséges kiemelkedni 's mintegy kinőni 's lassankint kifejlteni. Azt állítani, hogy meghatározott akarattal 's előre kicsinált rendszerre szabva, lehetne valami új nyelvet alkatni, balgatagság, mit már csak az is bizonyít, hogy minden nyelvet a' nép alkat, vagyis az a' része a' nemzetnek, melly semmi mesterséges szabályokhoz 's tudományos vitatásokhoz nem ért, mellyet csak az ösztön, szükség 's történet vezérelnek, 's melly mégis nyelvét a' grammaticai

¹⁾ Transactions of the american philosophical society. Vol. II. New Series. 1825. p. 443.

hibátlanág' bizonyos fokára emelni 's azt megkülönböztető bélyeggel felruházni képes, mint azt a' még nem civilizált 's vad nemzeteknél látjuk. Ember nyelvet teremteni nem képes, csak a' már létezőt kimívelni 's tökéletesíteni.

De még egy magasb nézet áll itt előttünk, melly ezen fontos tárgyra, philosophiai oldalról tekintve, némi világot hint. Philosophiai szempontból tekintve, mondom, mert ha a' mósesi mythusnál állva maradunk, az ő's világ' nevezetességei 's bámulatraméltó emlékmaradványi, mellyek' száma az újabb idők' nagy felfedezései 's folytatott fürkészései által naponkint nevededik, mindig nagyobb zavarba merítik a' dolgot. Az emberi nemzet' eredetét mély 's áthathatatlan homály fedi. Mint a' természet' örök törvényeken nyugvó munkálkodását 's teremtő mozgásait titok' leple rejti, úgy az is, miként jelenik meg az ember a' világ' piacznán isteni tulajdonokkal felékesítve, 's minden más teremtményeken túl emelkedve, a' legnagyobb rejtvények' egyike, 's elhal az emberi véges elme, midőn ezek' vizsgálatába ereszkedik. Mit mondjunk az egész mindenségről, mellynek pompája tiszta éjszakánkint fejlik ki szemeink előtt? Hová tűnik akkor elméletekre ébresztett lelkünk előtt e' parányi föld 's ennek kevély lakója 's birtokosa az ember? Nem azt mutatja-e minden, hogy e' mi kis világunk — az emberi szenvedelmek' eme' játékszíne — csak egy pontocska annyi ezernyi ezer világok között 's csak egy gyenge sugárzata azon véghetetlen erőnek, melly illy pompás 's illy csudákkal teljes öltözetben mutatkozik érzékeinknek? Ha már e' nagy mindenséget illy magas álláspontból tekintve, a' legnagyobb különbféleség bélyegzi, 's a' természet' magokban mindig tökéletes formáit ezer meg ezerféle módosításokkal ugyan, de mindenütt ismételve, 's az ideális alakhoz kisebb nagyobb mértékben közelgetve 's különbkülönbféle lépcsőzeteken találjuk; ha e' kis föld' területén, a' természet' minden országában, ezen igazságot fedezi fel vizsgálódó lelkünk, 's nemcsak a' nagyobb természeti osztályokban, de a' legkisebb egyes tárgyakban is, a' legnagyobb különbkülönbféleséget, egy egészbe egyesülve találjuk; ha e' földgömböly, mint a' több testvér égi sphaerák, a' mindenségnek egy egészítő részecskéje, 's ha ebben is mint amazokban, a' nagy egész tükrözi magát vissza tulajdon módosítással, a' sokféleség' teljes bélyegével: miért kellene a' mindenható erőt, épen legnemesb terem-

ményének, az embernek, előhozásában egy formára szorítani? Nem abban áll-e ama' fenséges valóság' nagysága, hogy épen legnemesb kinyilatkozásában mutassa sokféleséget alakító erejét? 's szükséges-e azért mindennemű hypothesisekhez 's mythusokhoz folyamodni, mellyek ezen tömkelegből bennünket kivezetni nem képesek 's mellyek gyakran, minden elmésségük mellett is nevetségesek, csak azért, hogy az istenség' munkálkodását emberi véges elménknek megfoghatóvá tegyék? Nem volna-e más mód a' nyelvek' eredetének észokos felfogására, mint azoknak egy ősnyelvre szorítása? A' legnagyobb nyelvtudósok kénytelenek megvallani, hogy legmegszorítottabb nyomozásaik 's vizsgálódásik is ezen tekintetben gyümölcstelenek. „Quid igitur?“ — így szól a' hires Schlegel, Bhagavad-gita-jában — „Num origines linguarum pelasgicarum et germanicarum ab Indo et Gange repetere molimur? Minime quidem. Nullam harum ab altera derivatam dici posse censeo, sed omnes deductis in contraria rivulis, ab eodem fonte fluxisse.“ Hol lehetne már ezen forrást — mellyet Colebrooke ősnyelvnek nevez — nagyobb joggal keresni, mint magában az emberi észben, melly mint fentebb látók, mindenhol képes nyelvet fejteni ki magából, mihelyt annak feltétele, a' társaságos élet, meg van. E' pedig azonnal meg van, mihelyt több emberek léteznek; mert, mint a' régi világ' ama' nagy bölcse Aristoteles mondja, az emberek természetöknél fogva, annyira társaságért vannak teremtvé, hogy ők minden szükség nélkül is egyesülésre ösztönöztetnének¹⁾).

Az eddigi fáradságos nyelvnyomozások' következményeiből csak annyi hát tagadhatatlanul igaz, hogy minden nyelv az ősnyelvnek, vagy is meghatározottabban szólva, a' nyelv ideájának kisebb nagyobb tökélyű kinyomása, 's hogy bizonyos nyelvek' serege, mint már ezt fentebb is érintők, egymással rokonságban van, 's ezen tekintetben igen érdekes a' föld' felületén létező nyelveknek családokra osztása, mint azt az újabb időkben a' hires Balbi szerencséjével tette²⁾. Több nyelvek' grammaticai alkotmánya hasonlít egymáshoz a' fennt említett okoknál fogva, de

¹⁾ Politicor. L. III. 4. § 2.

²⁾ Introduction à l'Atlas Ethnographique du Globe. 8. Par Adrien Balbi. Paris. 1826. avec Atlas in fol. (41 Tableaux).

a' mellyek még is a' szavak' 's szóalkatások' legnagyobb részére nézve egymástól véghetetlen különböznek. Mint általjában az ember' természetén alapúl a' mímelés' ösztöne, úgy a' nyelvekre nézve is sok szavakat, gondolatokat, esmereteket 's szokásokat általvesz egyik nemzet a' másiktól, a' nélkül hogy ez szembeszökő rokonságra mutatna. De lehet magok a' gyökszavak közt is némi hasonlatosság, mert miért ne fejlődhetnének ki az egy ős ideán alapuló emberi lélekből egyformán némelly szavak 's gondolatok? Így a' többek közt az atya és anya nevek majd minden nyelvekben megvannak ²⁾. Tagadhatatlan, hogy a' sanscrit *s wasurah*, az orosz *svekor*, a' német *schwager*, a' latin *socer*, a' görög *ἐζυγος*, a' welsh *chewgewe*, a' magyar *sógor*, köz eredetűek, valamint az is, hogy nem kölcsönzött szavak, hanem függetlenül egymástól, ugyanazon eredeti őstörzsektől vagy is azonegy forrásból származtak, az illető nyelvek' *geniusa* 's *organicus* különösége szerint. Az illy hasonlatosságok' száma igen számos és szembeszökő, úgy hogy azt csupa történetnek tulajdonítani nem lehet. Innen világos sok tudósok' buzgóságának haszontalansága, a' nyelvek' rokonságának rendin túl üzött sürgetésében, mint azt honi nyelvünk' tekintetében is mondhatjuk. Ha minden nyelvek' gyökszavai gondosan felkerestetnének 's megállapíthatnának, ezen elszármaztatások' alaptalansága még jobban kitünnék. Így származtatták ez előtt a' latin nyelvet egyedül a' görögből, holott az olly önállósággal bír, mint emez, 's közelebb áll az ígehajtogatásban a' sanscrithoz, mint a' görög, ha szinte simaság 's hajlékonyság' tekintetében mind kettőtől távol áll is.

A' gondolkodás és kifejlés egyedülvaló műszerével, a' nyelvvel, elválhatatlan rokonságban áll, az emberi lélek' másik nevezetes szüleménye a' gondolatok' látható formákba öltöztetése 's így megörökítése. Mit a' beszédnyelvről mondánk, ugyanazt mondhatjuk az írásnyelvről is. A' hangok' írásba öltöztetése 's betűrendbe szerkeztetése épen nem

¹⁾ Tudós Horváth Istvánunk az 1828diki pesti „Hasznos multságokban“ megmutatta ellenmondhatlanul, hogy sok igazi magyarnak tartott szavak, mint p. o. atya, anya, balta, rozs, kék stb. nagy számu europai, azsiai, afrikai sőt amerikai nyelvekben is feltaláltnak.

az önkény' gyümölcse, mint sokan tartják¹⁾. Báró Massias, egy Franciaország' újabb philosophusai közül, mély felfogással mondja²⁾, hogy minden nyelvben benne van a' gondolat, beszéd és írás, vagyis mielőtt az idea magát beszéd vagy kép által kinyilatkoztatná, már korlátolva, írva van a' lélekben, melly azt nem tudná felfogni, ha bizonyos határzattal nem birna. A' szemléletes írás' (*écriture intuitive*) ezen határszabása, az agyvelő' saját mozdulata által történik, melly mozdulat mindig különböző az ideák' különbségeihez képest. Ezen belső írás eleinte tagmozgatás, azután ideákat jelentő képek, 's végre hangfestő (*phonographicus*) jelek által nyilatkozik ki. Hogy az első próbatételek az írásra, az érzékeket illető tárgyak' lerajzolásában, később ezen rajzolatok' megrövidítésében 's talán néha a' kül tárgyakon észrevehető jelenetek' utánozásában álltak, igen hihető, mint ennek nevezetes 's többnyire igen érdekes emlékeit látjuk a' chinai, egyiptomi és mexicói írásmódokban, de hogy később a' dolgok' tulajdonságainak, viszonyainak 's változásainak előadására csupa önkényes jeleket találtak volna fel, mellyekből később az alphabetum állt elő: nem egyezik az eddig mondottakkal, 's már csak azért sem, mivel az önkényesen talált dolgok, mellyek a' nemzet' nagyobb részében visszhangzásra nem találnak, köz elfogadásra soha sem számolhatnak.

Az emberi lény' mély felfogása 's a' természet' kifejléseinek története, kétségkívülvalóvá teszi azt, hogy az emberek, az írás'módjának, vagy is a' beszéd' megtestesítésének teljes kifejtésére fokként jutottak el. Az emberi nem, gyermeki korában, *mimeticus* képekkel élt az előforduló egyes tárgyak' vagy történetek' feljegyzésére, 's ezen jegyeket a' körülállásokhoz képest hol módosította, hol rövidítette. Később, midőn egyes nagy talentomú emberek tűntek elő, ezek lelkek' mélyéből fejték ki a' hangok' létalapos különbözősét egymástól, ezen különböző hangoknak tulajdon betűkbe öntését, vagyis a' betűrendet. Ez a' szerencsés felfedezés, megegyezvén a' lélek' természetével, 's mások által is tökéletesítvén, egész nemzet' tulajdonává lett.

¹⁾ L. Lectures on Rhetoric and Belles lettres. By Hugh Blair. Vol. I. Basil. 1801. p. 148.

²⁾ Problème de l'esprit humain. Paris 1825. 8vo.

Mint a' nyelvet, úgy az írást is sokan isteni eredetűnek tartják. Legújabbban Wall, angol tudós, erősen állítja, hogy az írás nem emberi találmány, hanem az isten' csudálatos ajándéka¹⁾.

Mint a' beszédnyelv úgy az írásnyelv, vagyis a' betűk' eredetének felfedezése is számtalan fejtegetésekre 's találgatásokra nyújtott alkalmat a' tudósoknak. Lucanus azt mondja, hogy a' phoeniciaiak találták fel az írás' megbecsülhetetlen mesterségét:

Phoenices primi, famae si creditur, ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris²⁾.

Ezen régi monda szerint Cadmus volt, ki a' még durva görög népet ezen nagy kincscsel, a' civilisatio' kulcsával megesmerteté. Nagy számu tudósok, 's ezek közt Spohn és Seyfarth is³⁾ az újabb időkben elfogadják ezen véleményt. Mások Egyiptomban keresik a' betűk' eredetét, mint a' hol egyéb mesterségek 's tudományok is, már a' legrégebb időkben, mennyire csak a' történeti adatok által eljuthatunk, virágoztak⁴⁾. Már Plato is az egyiptomi Taut vagy Thoth-nak tulajdonítja Phoedrusában a' betűk' feltalálását, 's a' régiek magát Cadmust is eredetileg Thebából származtatják. — Erre vezették többek közt Zoëgát, a' jeles dán tudóst is, nyomos vizsgálódásai, az újabb időkben⁵⁾, 's erre mutatnak a' hires Champollion' felfedezései is, melyek azon mind eddig hihetetlen dolgot valószínűsítették meg, hogy az egyiptomiak, a' keresztény időszámítás előtt már 1874 évvel hangfestő (phoneticus) jelekkel vagy is betűkkel éltek! A' rendes időszámítás a' betűk' eredetét Kristus előtt mintegy hétszáz esztendővel, Esaiás proféta' időkorában keresi, honnan látni való, mi nagy fontosságuk a' régi történetekre nézve, a' nevezett franczia tudós' felfedezései. Egyiptomban

¹⁾ An examination of the Ancient Orthography of the Jews and the original State of the Text of the Hebrew Bible etc. By Charles William Hall. London 1835. Svo.

²⁾ Pharsalia. Lib. III. v. 220.

³⁾ Gustavi Seyfarthi Prof. Lips. Rudimenta Hieroglyphices: Accedunt Explicationes Speciminum Hieroglyphicorum, Glossarium atque Alphabetum: cum XXXVI Tabulis lithographicis. Lipsiae 1825. 4to, pag. 15.

⁴⁾ V. ö. Blair's Lectures ou Rhetoric and Belles lettres. Vol. I. Basil. 1801. p. 150.

⁵⁾ De usu et origine obeliscorum. Romae. 1797. gr. in fol. p. 550.

keresi a' betűk' eredetét tudós hazánkfia Horváth István is, kinek véleménye szerint a' római betűk' eredet szerint pártus vagy scytha betűk, millyeket ő egy Thébából származott múmia pólyán fedezett fel¹⁾.

Azonban bármelly tetszetesek legyenek is a' betűk' egyiptomi eredetét védő okok, de más részt meglábolthatatlan nehezségek adják elő magokat, ha a' régi egyiptomiak' írásmódját vizsgáljuk. Annyira különbözik ez minden egyéb írásmódoktól, hogy más nemzetek' írásmódjával hasonlításba is alig jöhet. Ezt lehet mondani a' chinaiak' különös írásmódjáról is, melly a' maga nemében semmi egyéb írásmóddal rokonságban nincsen. Mexico' lakosinak írásmódját mind eddig kevésbbé esmerjük, de a' mit róla tudunk, elég annak bebizonyítására, hogy az nagy részt saját módja az írásnak. Így vannak még több írásmódok is, mellyek minden más nemzetek' írásmódjától általánosan különböznek. Ha szinte nem lehet is hát tagadni, hogy az esmeretes nemzetek' legnagyobb részének írásmódja egymással némi rokonságban van, de más részt a' sem szenved kétséget, hogy sok tudósok' buzgalma, valamint a' nyelvek' összerokonításában, úgy az írásmódok' elszármaztatásában is rendin túl csapong.

Hogy az írás eleinte minden nemzeteknél, az érzékeket illető tárgyak' lefestéséből állott volna, állítani nem lehet, mint azt némellyek hinni hajlandók²⁾. A' képekkel írás az emberek' legdurvább 's fejletlenebb állapotjának szüleménye volt némelly nemzeteknél, 's az illy írásmód nem lévén a' hangokkal semmi összeköttetésben, minden ember által különbség nélkül megérthető. De messze ment némelly tudósok' ebbeli véleménye, kivált az újabb idők' felfedezései előtt. Csaknem közönséges volt azon vélemény, hogy az egyiptomiak' írásmódja csak szükségszülte találmány, 's nem egyéb volt tárgyképek 's symbolicus jelekkeli írásnál, az egyiptomi papok' bölcseségének 's titkainak elrejtésére, mellyeket a' többek közt a' tudós Pater Athanasius Kircher hat folio darabban fejtegetett. Hasonló eredetet tulajdonítottak, egész az újabb időkig, a' chinai írásmódnak is, mellyet sokan a' nyelvtől nem függő 's csak dolgokat és fogalmakat de nem szavakat jelentő

¹⁾ Rajzolatok a' magyar nemzet' legrégebb történeteiből. Pesten, 1825. I. 22.

²⁾ Blair's Lectures et Vol. I. p. 141. G. Seyfarthi Rudimenta Hieroglyphices etc.

jelképes (symbolicus) nyelvnek tartanak, melyet mindenki megérthet, ha szinte a' chinai nyelvből semmit sem tud is¹⁾). A' mexicói írásmódról végre, közönségesen bevett vélemény volt mind eddig, hogy az pusztán képes írásmód.

Megállapítván a' tudósok' legnagyobb része azt, hogy az írásmód eleinte mindenütt képes volt, a' betűket ezek' megrövidítéséből (per synecdochen) származtatták, a' jelképek által jelelt dolgok' hangjainak jelentésére²⁾. Maga a' híres Dr. Young is azt tartja, hogy a' betűk a' hieroglyphákból keltek ki³⁾.

Azonban ha szinte hihető is, hogy egyes nemzetek, 's nevezetesen China' és Mexico' lakosai, eleinte képes írásmóddal éltenek: az újabb idők' nagy fontosságu felfedezései felette kétségessé teszik azt, hogy valaha csupa képes nyelv létezett volna, 's több mint hihetővé azt, hogy csaknem minden nemzeteknél voltak olly lángelméjű férfiak, kik a' betűket egy vagy más alakban feltalálták. A' derék Champollion, félbeszakadatlan lett dolgok' sora által bebizonyítja, hogy az egyiptomiak az előforduló tárgyak' képeit mindig hangjelentésre használták, vagyis phoneticus írásmóddal éltek⁴⁾. A' chinaiak ha szinte tökéletes betűrendel nem birtak is, de jelképeik' nagyobb részét mindig hangjelentésre használták, mint ez Davis' legújabb, igen jeles munkájából is világosan kitetszik⁵⁾. Mi illeti a' mexicói írásmódot, a' mexicói és tultecai emlékek' legújabb pompás és drága gyűjteményéből 's leírásából⁶⁾ világosan kijő, hogy az igen sok tekintetben hasonlít az egyip-

¹⁾ V. ö. Hermes od. kritisches Jahrbuch der Literatur. Drittes Stück für das Jahr 1824. S. 278.

²⁾ V. ö. The Edinburgh Review or critical Journal. December 1826. Edinburgh. I. 110.

³⁾ Article Egypt in the Supplement to the Encyclopaedia Britannica. Vol. IV. 1819. p. 62.

⁴⁾ Lettre à M. Dacier, relative à l'Alphabet des Hiéroglyphes Phonétiques, etc. Par M. Champollion le Jeune. Paris. Didot 1822. 8vo avec quatre planches.

⁵⁾ The Chinese: a General Description of the Empire of China and its Inhabitants. By John Francis Davis, Esq. London 1836.

⁶⁾ Antiquités Mexicaines. Relation de trois Expéditions du Capitaine Dupaix, ordonnées en 1805, 1806, 1807, accompagnée des Dessins de Castaneda, etc. fol. Paris 1834—1835.

tomihoz, hogy képes betűkön kívül, vannak benne több nemű hieroglyphák, sőt phoneticus jelek is, vagyis olyak, mellyek egyenesen a' beszéd' hangjait, nem pedig a' tárgyakat jelentik, mi több, hogy jelképes és hangfestő betűzetjek az egyiptomival teljességre nézve versenyzett, 's mi a' rendszerességet és szépséget illeti, felül is multa azt. Voltak azonban olly nemzetek is, mellyek jelképes (ideographicus) characterekkel soha sem éltek, 's úgy látszik, hogy az ugy nevezett római betűk nem jelképtöredékek, hanem eredeti betűk, mellyeket valamelly genialis fő egyszerre talált fel, vagyis fejtett ki magából, az eredeti hangok' kifejezésére.

Ha mind ezen írásmódokat egymással összehasonlítjuk, tagadhatatlan, hogy azokban különféle lépcsőzeteit találjuk az emberi elme' kifejlésének. A' chinaiak mai napig sem hagyták el régi írásmódjokat, nem azért mintha nem volnának képesek a' betűzet' (alphabetum) felfogására, mint kétségkívülvalóvá teszi az, hogy a' chinai írásmóddal élő Corea' lakosai, azt betűs írásmóddá változtatták, hanem azért, mivel nálók ezen írásmód politicai intézet, melly által az ország összetartatik. Ezen írásmód mellett a' chinai nép' műveltsége, az egész roppant birodalom' minden részeiben, annyi századok' lefolyta alatt mindig bizonyos fokon áll, 's feljebb soha sem emelkedhetik : mire mulhatatlan szüksége van a' határtalan fejedelemnek; mert ott, hol a' műveltség naponkint előbbre halad, a' despota' szabad kényelmei 's szenvedelmeinek folytonos korlátok tétetnek ellenébe. Innen van, hogy a' chinaiakra, annyi századok' alatti közlekedéseik az arabokkal, semmi behatással nem voltak az értelmi műveltségre nézve, 's hogy ezeknek minden igyekezeteik, őket az astronomia' elemeibe beavatni, sikertelenül maradtak, az alatt míg a' földgolyó' minden civilizált nemzetei örömet fogadák az arab számokat. Hasonlót lehet mondani az egyiptomiak' írásmódjáról is. Nálók történt ugyan némi előmenetel az írás'módjában, mert az eredeti képes írásmódból, a' hieroglyphákból, állt rövidítés által elő a' papi (hieraticus) 's ebből, még nagyobb egyszerűsítés által, a' csaknem betűkből álló köznépi (demoticus) — mellyet Young honinak (enchoriusnak), Clemens Alexandrinus pedig levélinek (epistolographicusnak) nevez —; de ők sem emelkedhettek soha fel a' tiszta betűírásra, hanem folyvást éltek kisebb nagyobb mértékben a' jelképekkel

is, nevezetesen a' hieroglyphákkal a' vallást 's fontosabb dolgokat illető tárgyakban; a' hieraticus írásmóddal a' könyörgések, temetési szertartások 's oklevelekben; a' demoticussal pedig az alkulevelek, jegyzőkönyvek 's levelek' írásában. Egy olly nagy műveltségű nemzet, mint az egyiptomi volt, de a' kiknél, fájdalom, a' műveltség 's tudomány csak bizonyos néposztálynak vala birtokában, kétségkívül kifejthette volna a' tökéletes betűs írásmódot, ha itt is a' szabadkényű kormány' elve nem hozta volna magával annak megakadályoztatását. Itten van annak egyedülvaló oka, hogy az Isis' és Osiris' tisztelői, a' műveltség' bizonyos fokán megállapodtak 's annál feljebb még soha sem emelkedtek.

A' betűs írásmód szabadelműbb 's genialisabb fők' szüleménye volt 's szoros összhangzásban van az emberi lélek' valójával 's szükségével. Innen csaknem minden műveltebb nemzetek elfogadták azt, de különbféle módosítással. Ezek közt az úgy nevezett római, vagy Horváth István szerint magyar írásmód, mint legtökéletesebb, hihetőleg egykor minden művelt nemzetek' írásmódja leend.

Mit a' nyelvekről fentebb mondánk, azt az írásmódokról is elmondhatjuk, azok' kifejlési történetére nézve. Csaknem minden nemzet különbfélekép igyekezett a' beszéd' hangjait megtestesíteni. A' chinai syllabico-ideographicus, az egyiptomi phonetico-hieroglyphicus, a' mexicói képes, hieroglyphás és hangfestő 's a' többi nemzetek' betűs írásmódjok egymástól annyira különböznek, hogy azokat egymással rokonságba hozni nem lehet. Ezen fő írásmódoknak egyes nemzeteknél ismét többféle módosítási vannak, mellyek közt sokszor szembeszökő hasonlatosság van. Azonban valamint a' nyelvekben, úgy itt is némi hasonlatosság, nem biztos jele a' rokonságnak; a' honnan nem valószínű némmely nyelvtudósok' véleménye az írásmódok' elszármazásáról. Azt mondják ezek, hogy Cadmus a' betűírás' elemeit, az általa feltalált tizenhat betűt, mellyek a' zsidó vagy samaritán betűkhez nagyon hasonlítottak, Egyiptomból Görögországba vitte. A' görögöktől a' rómaiak, ezektől pedig a' többi művelt nemzetek kölcsönözték a' betűket¹⁾. Azonban valamint a' különbféle nyelveknek egy ősnyelvre vitele, úgy

¹⁾ L. Blair's Lectures etc. Vol. I. p. 151.

az írásmódoknak is egy forrásból származtatása, az emberi lélek' mélyebb esmeretével ellenkezik. Mint a' nyelvek' kifejtésében, úgy a' hangok' megtestesítésében is, az emberi lélek' különböző valója szerint, szükségesképp kell különbözéseknek lenni. Mint a' nyelv, úgy az írásmesterség' első elemei is, a' lélekben vannak, 's azok' kifejlésére nem elmulthatatlan szükség a' közlekedés és eltanulás. Egy lángelme, minden más nemzetektől távol is képes magából hangjeleket fejteni ki, 's azokat a' tökély' kisebb nagyobb fokára emelni.

Felette nagy érdekű ezen tekintetben azon tudósítás, melyet Knapp 1828-ban közölt egy genialis Cherokee indusról¹⁾. Ezen vad, kinek neve See-quah-yah, 's ki Knapp' tudósításakor 65-dik évében vala, nagy tiszteletben áll földijeinél, nagy terjedelmű elmebeli tehetségeinél fogva. Egy táborozás alatt bizonyos fogoly, egy levelet olvasott el az indusok előtt, 's ez a' titkos erő, levélről beszélni, bámulásra indítá az indusokat. See-quah-yah' felkelt mély gondolatok foglalák el, 's magánosabb és tehetetlenebb napjaiban, félbeszakadatlanul foglalatostkodott azzal, miként juthasson azon titkos erőhöz, betűk által beszélni. Madarak', vadállatok' 's emberek' hangjait hallgatta ki, hogy a' különböző hangok' bizonyos szabályait felfedezhesse. Több próbatételek után valami kétszáz hangjelet talált fel, melyeket aztán nyolczvanhatra szorított, 's most is ezekkel él. Nem lévén semminemű írószerszámról esmerete, fahéjra jegyzé fel kése által jegyeit. Midőn találmányát a' többi vadakkal közlé, ezek őt bűbajosnak 's ördöngösnek tarták, de látván annak használása' módját, felette elcsudálkozána a' dologon, noha még mindig gyanu tölté keblöket. Megtanítván azonban See-quah-yah több kiválasztott ifjakat találmányára, egy kemény és szoros vizsgálat meggyőzé az indusokat a' dolog' valóságáról 's nagy hasznáról. Mint ezelőtt háromezer évvel a' görögök Pythagorasnak, midőn a' geometriának egy fontos elvét felfedezé, úgy az indusok is fényes ünnepet tartának See-quah-yah' tiszteletére, kiben most, mint a' nagy lélek sugalta férfiuban méltán kevélykedének. See-quah-yah később

¹⁾ A series of lectures on American Literature delivered at the city of Washington, by Samuel L. Knapp Esq. 1828.

számjeleket is fedezett fel, a' nélkül, hogy az arab vagy római számokról legkisebb esmerete lett volna, 's noha sok nehezségekkel küszködve, de fáradhatatlan gondolkodás által a' számvetés' alapszabályait is kifejté lelkéből. Ez a' csudálatraméltó indus, ki nemzete' szokásaihoz erősen ragaszkodik, ritka talentommal bir, mint Knapp leírja. Metaphysikai 's philosophiai vizsgálódásokról a' legnagyobb könnyűséggel megy ált mechanikai munkákra. Ritka ügyességgel bir a' festésben is, a' nélkül hogy valaha csak festést is látott volna, 's a' természetet szembeszökő hívséggel utánozza. Világosan látván, hogy a' fejer emberek az irt nyelv' segedelme által hagyták el a' vereseket annyira a' míveltségben, fő czéljává tevé nemzete' kimívelését, mit nagy mértékben el is ért, úgy hogy méltán el lehet mondani, hogy a' természeti vad állapotban még egy halandó sem tett annyit egy egész nemzet' kifejtésére¹⁾.

Ha ki már azt állítaná, hogy az illy lángelméjü férfiak' találmányai 's felfedezései, épen azért, mivel egyes személyek által történnek, csakugyan az önkényen alapulnak, tetemesen csalatkoznék. A' genius, a' bennünket lelkesítő isteni lény' magasb erejü szikrája, az emberiségnek szánt ideák' 's minden jót, hasznost, szépet és nagyot termő gondolatok' megbízottja, mellyek' kifejlésére sokszor igen csekély körülmény nyújt alkalmat. Sokszor egy illy geniusban egész nemzet' magasb kifejlésének magva rejtezik. Az általa kifejtett 's közlött ideákat 's gondolatokat ezerek fogadják el, nemcsak minden ellenkezés nélkül, hanem némi kedvvel és örömmel, mert ön lelkök' visszhangját találják azokban fel. Ugy tetszik, mintha ön lelkök' mélyéből fejlettek volna ki azon gondolatok, mellyek váratlanul ugyan, de olly rokon hatással munkáltak reájok, 's a' jobb fők felébresztetnek az egyszer öntudatra juttatott gondolatok' további fejtegetése 's tökéletesítésére. Igy lehet az emberi lélek' belvalójával 's magas rendeltetésével megegyezőleg gondolni mind azon dolgok' kifejlését, mellyek az emberiség' köz javai. Azok, kik egy egész nemzetet illető tárgy' kifejtése 's tökéletesítésével foglalatoskodnak, csak akkor reménylhetnek köz elfogadtatást, ha találmányaik 's munkálkodásik' gyümölcsei a' nem-

¹⁾ Az Egyesült-Státusok' kormánya See-quah-yah' betűit formákba önteté, 's ezen betűkkel már egy ujságlevél is jelenik meg angol magyarázattal New-Echorában.

zetben visszhangra találnak. Így kell gondolkodnunk az egyes nyelvek' további kifejtése 's tökéletesítéséről is. Csak akkor reménylhetjük, hogy nyelvtudományi munkálkodásink 's új szavaink kedvező fogadtatást nyernek, ha azok a' nemzet' lelkében visszhangzásra találnak. Önkény szülte 's hibás és fonák elveken épült dolgok köz elfogadásra soha sem számolhatnak.

Ha már a' nyelv' 's írás' fenntebb kifejtett forrására visszatérünk, világos, milly alaptalanok némelly tudósoknak álmadozásaiak egy közönséges vagy philosophiai grammaticáról, nyelvről 's alphabetumról. Valamint a' természet' egyéb megyéiben, az érczek', plánták' 's állatok' országában, az élet' ezer meg ezerféle kinyilatkozásmódjának, egy sinórmértékét, melly általjában mindenikre reálljen 's mindeniknek sajátosságait és különösségeit felfogja, találni emberi erőnek nem adatott, úgy még kevesbbé, az istenség' legnemesb kisúgárzásának az emberi léleknek egy olly szabályát fedezni fel, melly mindeniknek belvalójával megegyezzen. Mi véghetetlen különbség a' chinai 's egyéb ázsiai egytagu 's az amerikai soktagu szavak, azoknak kiejtése 's használása közt! Mi véghetetlen különbség magának Ázsiának nyelvei közt! Sok nyelvek vannak még ott, mellyek igen kevésbé esmertetnek, 's mellyek a' sanscrittól 's az ettől származó nyelvektől szembeszökőleg különböznek. Csak magában a' chinai birodalomban, Balbi' atlása szerint, húsz különböző nyelvek léteznek¹⁾. Az esmeretes nyelvek közt vannak olyanok, mellyek' eredetét mai napig sem tudták a' tudósok kitalálni, 's ezek közt legnevezetesebbek: a' régi cantaberek' maradékainak, a' baskusoknak nyelve a' Pyrenaeusok' alján 's nyugoti szögletében, melly minden europai nyelvektől különbözik, nemcsak gyökszavaira, hanem grammaticai formáira nézve is, és a' berberek' nyelve, melly a' Kanári szigetek' 's az Atlanti ocean' partjaitól fogva, Afrikán keresztül, egész a' Veres-tengerig elterjed, 's melly, mint Du Ponceau fontos okokból gyanítja, egykor különféle dialectusokban, egész Nyugat-Europában beszéltetett²⁾. De vannak még ezeken kívül igen sok nyelvek a' föld' felületén, mellyeket

¹⁾ Introduction à l'Atlas Ethnographique du Globe. Par Adr. Balbi. Paris 1826. p. 141 etc.

²⁾ Transactions of the american philos. Society. Vol. II. Philadelphia, 1825. 442l. M. T. T. ÉVK. III. 2.

nem is esmerünk, 's mivel egyes ember, bármi rendkívülvaló talentommal birjon is, csak kevés nyelvnek juthat birtokába, a' legnagyobb részről pedig, csak mások tudósításiból szerezhethet magának felületes esmeretet, látni való, hogy egyes ember' tehetségeit messze túl haladja azon vakmerő felfogás, minden nyelvet egy bizonyos szabály 's grammaticai rendszer 's egy közönséges jelentésű írásmód alá vonni. Ide tartozik még azon fontos lett dolog, hogy egyik éghajlat' lakói több, mások kevesebb hangot képesek kiadni, már az akar saját testszerkezet, akár a' nevelés szülte szólás' következménye legyen; mi több, hogy nagyszámu fogalmak nem tartoznak általán fogva minden nemzet' ideáinak körébe. Innen egyes nemzeteknél sok dolgok' 's fogalmak' kitételére nincsenek szavak, 's mi egy nemzetnél fontos jelentésű, másutt talán nevetséget szül, mint általjában az értelmi és erkölcsi műveltségben, a' körülvevő tárgyak', szokások', vallás' és igazgatás' formáinál fogva, végnélkülvaló különbség van a' nemzetek' között. Messze, igen messze vagyunk még azon állásponttól, mellyről az emberi beszéd' minden módjainak fő vonásait valódilig adni, 's azokat egy természeti rendszerbe alkatni tudnók, már csak azért is, mivel nincsen ember, ki minden hangokat megkülönböztetni 's utánózni képes legyen.

Mint minden egyéb tehetségei az embernek, úgy a' nyelv is kifejlése előtt szűk, tökéletlen és darabos. Szaporodván azonban a' nemzet' szükségei 's nevedvén esmeretei, mindig nagyobb kiterjedést szerez annak a' lassanként kifejlő emberi elme, 's bizonyos bélyegét nyom arra, az éghajlat, a' természeti tárgyak' mineműsége, lelki és erkölcsi tulajdonok, törvények, nemzeti szokások, életmód 's más nemzetekkel való összeköttetés' különbféleségei szerint. Mint általjában a' nyelv az emberi léleknek hív visszképe, úgy egész nemzeteknél is közvetetlen 's tökéletes kinyomása az a' szellemnek. A' nyelvnek első elemeiből, azoknak lassankénti kifejlése 's kimívelődéséből, emelkedéséből vagy hanyatlásából, tisztaságából vagy idegen szavakkal vegyüléséből, a' legbiztosb következtetéssel lehet valamelly nép' fokkonkénti kimívelődését, a' benne lévő kisebb nagyobb lelki tehetségeket, a' tudományok 's művészségek iránt vonzódását, önállóságát vagy más nemzetektől függését, virágzása' és elhanyatlása' idejét 's nemzeti bélyegét meghatározni. A' nemzeti értelmesség' előhaladásával, egyforma lépéssel halad

előre a' nyelvmívelés is. Hogy az megtörténjék, szükséges, hogy a' nemzet' polgári alkotmánya, hatalma és gazdagsága, 's végre tudományos és vallásos esmeretei is nevedjenek 's előre haladjanak. Mennél messzebb terjedtek valamelly nemzetnek political 's kereskedési összeköttetései, annál tökéletesb alakot öltözik nyelve magára, de e' mellett az emelkedő vagy lesüllyedő erkölcs' árnyéklatait is elfogadja, úgy hogy a' nyelv nemcsak lelki, hanem némileg erkölcsi vonásait is mutatja annak. — A' chinaiak' nyelve annyi ezer esztendő' lefolyta alatt is egy állapotban van, mivel nálok semmi mozdulás sem történt a' kormány', vallás', tudományok', törvények' 's szokások' dolgában. Az egyiptomiak kitalálván különös írásmódi rendszerüket lételök' hosszú időszora alatt is egyformaságban maradtak. Ellenben mi magas műveltség' fokára emelték nyelvöket az európai mivelt nemzetek, a' haladás' kedvező feltételeinél fogva, mindenki tudja.

A' fentemlített okok miatt minden nyelv bir a' maga sajátjaival 's tulajdon bélyegével, melly azt másoktól teljesen megkülönbözteti, 's híven tükrözi a' népet, melly azt beszéli. A' kifejlés' első időszakában minden nyelv kisebb nagyobb mértékben poetai szellemmel bir. Mig nincsenek helyes szavak, minden tárgy' elnevezésére 's minden gondolat' előadására, addig kénytelenek az emberek körülírásokkal, hasonlításokkal 's képekkel élni ideáik' kijelentésére. Ezen képes nyelvet, nemcsak a' kültárgyak', hanem önérzéseik' előadására is használják, annál inkább, mivel a' képzelő erő, a' társaság' gyermeki állapotjában, a' mindennap előforduló új 's különbféle kedves és kedvetlen érzelmeket ébresztő tárgyak által folytonos feszülésben tartatik. A' nyelvek' ezen kezdetbeli tulajdonsága, minden éghajlat alatt megvan, mi kétségkívülvalóvá teszi azt, hogy eleinte minden nemzeteknél a' poesis divatozott. Midőn a' nyelv bővülni 's gazdagodni kezd, a' dolognevek' 's fogalmak' szaporodása által, ez a' képes character lassanként elvesz, 's a' nyelv, az értelem' felüluralkodása által, a' nemzet' szelleméhez képest, teljes kifejlést, meghatározottabb jelentést, nagyobb tisztaságot nyer. Mennél tudósabb lesz a' nyelv 's tanultabbak az emberek, annál nagyobb homályba borul a' költés' ezer színekkel 's képekkel ragyogó ege, mint azt a' historia mutatja. Így áll elő a' prósa. Így, mint az egyes ember' nyelve az ifjúság' heves és képzelgő korszakában, kisebb nagyobb mér-

tékben poeticus bélyegű, 's később a' lecsendesedett szenvedelmek 's megért ész' éveiben egyszerű, 's hidegebb és meghatározottabb folyamú, a' nyelv' általános kifejlése is hasonló időszakokon láttatik áltmennni. — Ezen bélyegvonalás nem tűnik el azonban mindig a' már kifejtett nyelvben is. Innen egyik nyelv poetai bélyegű 's gyöngéd érzelmek' festésére, másik okoskodásra, komolyb vizsgálódásokra 's philosophiai elmélésekre alkalmas, a' szerint a' mint egy nemzetben az érzés, másikon az ész uralkodik, vagy mint prof. Walther mondja, egyikben a' nyelv' idealis eleme, a' magokban hangzó, saját független életű betűk, másikon a' nyelv' realis eleme, az ön élet 's mozgással nem bíró mássalhangzó betűk uralkodnak¹⁾. Ezen fő vonáson kívül minden nyelv, több bélyegző, nemzeti vonásokkal bír. A' szélvészdzulta tenger' képei, valamely nyelvben, bizonyítják, hogy az valami sziget' vagy tengerpart' tulajdona. A' déli népek' nyelve, teljes lágy 's szelíd hangokkal, minek egy okát Virey az asszonyok' nagyobb számának tulajdonítja, a' helyett, hogy a' hideg tartományok' lakói zordon hangzatu mássalhangzókkal élnek, minek ismét egy okát Virey a' férfiak' nagyobb számában keresi²⁾, feledvén annak legközelebb álló, 's az ember' valójának philosophiai felfogásával legmegegyezőbb okát. Az islandiai nyelv, mellyben keresi Bonstetten a' svéd, dán, német, hollandus és angol nyelvek' alapját³⁾, tele van a' havat 's havazást ábrázoló képekkel. A' keleti népek' tüzes fantáziája 's lánglelke nyelvöknek is tulajdon bélyegget ad. Innen azon eleven képek, meglepő 's gyakori hasonlatosságok, fennlengő festések a' keleti nyelvekben. Az éjszaki népek' nyelve ellenben, képe azon hidegebb testmérsékletnek, lassúbb 's nyugottabb vérforgásnak, mellyel azok birnak. A' sanscrit nyelvben a' birkózás, czivódás és viaskodásra alig találkozik szó, miből a' nemzet' békeszerető characterére lehet következtetést húzni, de annál több, a' tudás', tanítás', gondolkodás' kijelentésére. A' sanscrit nyelvből magából — mint Humboldt

¹⁾ Physiologie des Menschen mit durchgängiger Rücksicht auf die comparative Physiologie der Thiere. Von Ph. Fr. Walther. 2r Band. Landshut, 1808. S. 226.

²⁾ Histoire naturelle du genre humain. Nouvelle edition. Par I. I. Virey. Bruxelles 1826. Tome III. p. 94.

³⁾ Neue Schriften von Karl Victor von Bonstetten. Zweiter Theil. Kopenhagen, 1800. S. 99.

Vilmos megjegyzi¹⁾ — meg lehet mutatni, az indusok' csendes magányt 's gondolkodó komolyságot szeretésüket, tiszta 's nyugodt lelkeket 's érzéstele szívöket. — A' grönlandiai, finn és lapponiai nyelvekben nincsenek ezen szavak: király, törvény, ország stb., annak világos jeléül, hogy nekik semmiféle kormányról ideájok nincsen, 's hogy ezen társasági alkotmány, az ő eredeti valójokon nem alapúl. A' törököknek nem voltak eredetileg szavaik a' kalap, paróka, hajpor, vesztegház, ügyvéd, czímer, hadi tudomány, papiros, könyv, levél 's több effélék' jelentésére²⁾, mind addig mig azokat az araboktól meg nem tanulták. Így lehetne nyelvünk' gyökszavaiból is, hitelesebben mint akarmi egyéb forrásokból, megtudni, mennyire terjedett őseink' ideáinak 's esmereteinek összesége, azon időszakokban, melyekről semmi dátumokat nem birunk.

De bármi sokat lehet is tulajdonítani a' nemzetre ható körülményeknek a' nyelv' további kifejtése 's kimivelésében, a' tudományos műveltség' története kétségtőlvalóvá teszi azt, hogy a' nyelv' legnagyobb hatalma 's gazdagsága magában az emberi lélek' titkos rejtekeiben lakozik. Innen ugyanazon éghajlat 's csaknem hasonló körülmények közt, gyakran egészen különböző bélyegű nyelvek léteznek. A' sanscrit nyelv nyugodt és komoly szellemmel birt, az alatt mig a' többi keleti nyelvek virágos képekkel telvék, 's dagályos fellengésűek voltak. Az arabok egyszerű írásmóddal éltek az abassidok alatt, az alatt mig Boeotiában, Attica' szomszédságában dagályos stylus volt keletben. De az igazgatás' formájának sincsen általános befolyása a' nyelvre. A' szabadság' korszakában, a' görög szónokok dagályosok lettek, 's Agathon csudáltatott. Maga Plato is fennlengő 's ragyogó beszédekkel élt. Mind ez azt bizonyítja, hogy az ember' egész valója, a' lélek' szabadsága vagy elfogulása, az érzékiség' uralkodása vagy korlátoltsága a' nyelvmivelés' mine-müségére nagy befolyással vannak.

Még ott is, hol a' műveltség' eszközei semmi segedelmet nem

¹⁾ Über die unter dem Namen Bhagavad-Gita bekannte Episode der Maha'-Bharata, gr. 4. Berlin 1826. S. 60.

²⁾ Björnstaht's Briefe auf seinen ausländischen Reisen. 2te verb. Auflage. Leipzig und Rostock. 1780. Vierter Band. S. 62.

nyujtanak a' nyelv' kifejlésére, egyes emberek a' bennök lakó nagy erő által, azon társaságot, mellyben élnek, képesek a' durvaság' állapotjából a' műveltség' bizonyos fokára emelni a' nyelv' kifejtése által, mint azt a' történetírás bizonyítja. Egy genialis fő, nyelvet teremt magának ott is, hol az még bölcsőjét alig hagyá el. Mi nagy befolyása volt a' görögök' halhatatlan költőjének Homérnak, a' természet' ezen szerencsés gyermekének, elleneállhatatlan báju 's muzsika-zengésű verseivel, 's az általa előadott dolgok' valójának olly csudálatos hívséggel megfelelő nyelvével, a' még műveletlen görög nép' nyelvére 's értelmi állapotjára, 's ez által nemcsak Rómára, hanem különösen az izlés' 's emberesmeret' dolgában, egész Európára is! Egy Ossian a' durvaság' 's tudatlanság' legsötétebb korszakában, lelket ható 's szívet rázó énekeivel nemzete' culturájára egyszerre fényt derített. Egy Dante, váratlanul tünt fel a' sötét századok' kebléből dicső költeményével 's magas műveltségű nyelvével, az egész olasz literaturát classicus alakba öltöztetvé. Mi nagy hatással voltak az újabb időkben, egy Shakespeare, egy Voltaire, egy Klopstock és Lessing, egy Cervantes, egy Camoens 's nálunk Kazinczy honjok' literaturájára, kiki tudja.

Ezen nevezetes dátumok, mellyek' számát még igen sokra lehetne szaporítani a' historiából 's az utazók és missionariusok' tudósításiból, mind nevezetes bizonyosságai a' fentebb kifejtett tételnek, hogy a' lélek és nyelv egymással a' legbelsőbb 's létalaposabb összefüggésben vannak, 's hogy a' nyelv a' léleknek szükségesképenvaló 's legfensőbb kinyilatkozása. Mint az anyagot erő nélkül gondolni nem lehet a' természet' országában, sem erőt anyag nélkül, úgy a' gondolat sem létezhet nyelv, sem a' nyelv gondolat nélkül. Mint erő és anyag, egymás' áthatása által tesznek egy egészet, 's egymástól csak az idea által választathatnak el, úgy a' szó vagy nyelv is a' gondolatok' 's gondolatjelek' elválhatlan egyesülete. Mint az anyag a' bennelakó erőnek tökéletes képe, a' megtestesült erő, úgy a' szó is a' gondolat' külső képe, a' megtestesült gondolat. Azonban, valamint nem teszi a' gondolat az embernek egész valóját, úgy azt sem lehet állítani Buffonnal¹⁾ és Vireyvel²⁾, hogy a' gondolat

¹⁾ „Le style; c'est l'homme“ így szól Buffon.

²⁾ Histoire naturelle du genre humain, par I. I. Virey. Bruxelles 1826. Tome III. p. 91.

vagy nyelv maga az ember, 's characterének, temperamentumának, erkölcsének 's érzésmódjának hív mutatója, mert mint B ö r n e mondja: „Ez ki a' leggyöngédebb dalokat költi, első a' gorombák között; amaz vígjátékokat szerez 's komorkedvű ember, a' harmadik egy vidám gyermek 's éji gondolatokat ír“¹⁾, vagy mint Jean Paul röviden mondja: „A' szép lelkek, ritkán szép lelkek“²⁾. Csak annyi hát tagadhatatlan, hogy a' stylus az írónak lelki individualitását, esmereteinek terjedelmét, azoknak könnyű vagy mély alapu nyugvását, világos vagy homályos természetét, nyugodt vagy tüzes gondolkodásmódját, a' világ 's dolgokról saját nézeteit kisebb nagyobb hűséggel tükrözi vissza, de ritkán erkölcsi oldala' árnyékait, melly a' lelkivel sokszor ellenkezésben van. A' szívnek vagyis erkölcsi erőnek egészen más köre, más kinyilatkoztatásmódjai vannak.

Mint egyes emberekben a' nyelv mérlege a' lélek' műveltségi állapotjának, úgy egész nemzeteknél is a' nyelv' állapotjából biztos következtetést lehet húzni annak értelmi műveltségére 's egész valójára, mivel a' nyelv hív kinyomása valamely nemzet' fogalmainak, gondolkodásmódjának, esmereteinek, ügyességének, szokásainak, erkölcsének 's életmódjának. A' nyelv' kimívelésével együtt emelkedik a' civilisatio 's lelki műveltség, 's ezek' elaljasodásával a' nyelv is eldurvul 's elveszti elébbeni erejét és tisztaságát. Valamint egy nemzet' értelmi emelkedését világosan mutatja az, midőn nyelvét idegen kölcsönzésektől lehetőleg megtisztítani 's ön gyökszavait gondolkodó lélekkel felkeresni igyekszik, hogy azokra, mint legbiztosb alapokra építse műveltsége' egyedülvaló műszereit: úgy abból, ha valamely nemzet' nyelve, mindig több-több idegen szavakat, fordulatokat 's kitételeket fogad el, bizvást következtethetjük annak elbetegedését 's hanyatlását, melly végre a' nemzet' kihalásával végződik, mint ezt több régi nyelvek' története mutatja. Mig a' görög köztársaság' egén a' szerencse' csillaga ragyogott Pericles' időszakában, addig a' görög nyelv azon magas tökélet' állapotjával birt, melly azt minden nyelveken túl emelte a' világon, 's mellynek

¹⁾ L. Börne's gesammelte Schriften. Hamburg 1829. III. Band. S. 3.

²⁾ „Schöne Geister sind selten schöne Seelen“ Kleine Bücherschau. Gesammelte Vorreden und Recensionen u. s. w. 1s Bändchen. Breslau 1825.

kecsei olly bájolók voltak, hogy a' görögök' véleménye szerint magok az istenek is azzal éltek, ha beszélni akartak volna; de mihelyt a' lelkek' szabad munkálkodása a' függetlenség' vesztével csonkulni kezdett, azonnal hanyatlani kezdett a' nyelv is, 's elveszté erejét 's kellemeit. Így érte el a' római nyelv is legszebb korát Caesar' és Augustus' idejökben; de mihelyt a' despotismus 's erkölcsök' romlása a' nemzet' eredeti bélyegét megváltoztatták 's lelköket korlátok közé szoríták, azonnal elkezdett a' nyelv is hanyatlani, 's elveszté eredeti szépségét, erejét és gazdagságát, mert csak a' polgári szabadság' virágzása adhat a' léleknek és így a' nyelvnek is szabad kifejlést. A' nyelv' elaljasodásával elvesz a' nemzeti character, elhanyatlanak a' lélek' tehetségei, megszűnik az erkölcsök' tisztasága, 's elveszvé a' nyelv, a' nemzet is a' históriai emlékezetek' sorába süllyed.

Világos ezekből a' philologiai tanulmányok' nagy fontossága, 's nem lehet rajta csudálkozni, ha az újabb időkben, nagy talentomu férfiak, olly fáradhatatlan szorgalommal mívelték 's mívelik folyvást a' nyelvek' összehasonlító tudományát 's bel szerkezetét. A' nemzetek' régi történeteinek kipuhatolásában legbiztosb vezérfonalat nyújt az éles ítéllettel, az előítéletektől tiszta 's elnemfogult lélekkel vitt nyelvvizsgálat. Ott hol a' historia hallgat, vagy bizonytalan datumokat nyújt, a' nyelvek 's ezeknek betűkkel jelelt emlékei új világot hintenek az elmúltakra¹⁾. Mi mesés és homályos esmereteink voltak a' chinaiakról, erről a' csudálatos népről, mind addig, mig De Guignes, Abel Remusat, Marshman, Morrison 's mások, nyelvek' 's írásmódjok' természetét 's bélyegző tulajdonságait fel nem fedezték 's meg nem mutatták, hogy betűik nem a' beszéd-től független jelei az ideáknak, melyeket minden más nyelven beszélők érthetnek és olvashatnak, hanem valóságos szavakat festő képek 's lelkök' míveltségét visszasugárzó alakok. Mi mély homály fedé a' Nilus' partján lakott híres nemzet' tör-

¹⁾ „Chaque langue est une histoire complète“ — így szól egy franczia író — „puisque elle est le tableau de toutes les idées d'un peuple, et par conséquent des faits dont ce tableau est composé. Mais l'usage de cette espèce de monumens suppose ceux sur lesquels l'histoire est généralement fondée: l'un soutient l'autre, l'eclaircit.“ Leçons d'Histoire, prononcées à l'École Normale en l'an III. p. 222.

téneteit 's különösen titkos írásmódját, 's mi különös és gyakran nevet-séges véleményeik voltak arról a' tudósoknak Horus Apollótól fogva egész Spohnig és Seyfarth-ig, mind addig mig végre a' rosettai híres kő, a' rejtvény' kulcsát az angol Young' kezébe adá¹⁾. Mióta ez a' híres régiségbúvár 's csaknem vele egyszerre az ifju Champollion 's végre az eleinte kételkedő egyiptomi Consul Salt²⁾ az egyiptomi írásmódról a' titkos fátyolt fellebbentették, világosságra jött az ő fontos és elhatározó felfedezéseik által, hogy azon jelek, mellyekkel ama' régi nagy műveltségű nemzet örök emlékekre jegyzé fel tudományát, nem csupa tárgyakat és ideákat festő vagy is symbolicus képek, hanem nagy részt valóságos phoneticus vagy is hangokat és szavakat jelentő betűk, némelly részint symbolicus, részint tárgyfestő képekkel vegyítve³⁾. Az egyiptomi írásmódot nyomozó tudósok közt, az ifju Champollionnak felette nagy érdekű remek munkája⁴⁾ a' régi historiának igen sok nevezetes helyeire, mellyek eddig a' scepticismus' és hozzávetés' homálya alatt voltak, nagy világot hint 's a' bizonyosság' bélyegét nyomta több olly dátumokra, mellyek eddig a' mesék' sorába tartoztak. Mit tettek az újabb nyelvényozók az amerikai nyelvekre nézve, fentebb láttuk. Csaknem bizonyos, hogy a' régi mexicói írásmód is, melly a' chinai 's egyiptomihoz hasonló, az amerikai nagy szorgalmu nyelvényozók által, most kivált, midőn a' mexicói emlékek és írásmódok összegyűjtetnek, hasonló kifejtést nyerend, mint ezek.

¹⁾ An account of some Recent Discoveries in Hieroglyphical Literature, and Egyptian Antiquities, including the Author's Original Alphabet, as extended by M. Champollion etc. by Thomas Young. M. D. London 1823.

²⁾ Essay on Dr. Young's and M. Champollion's Phonetic System of Hieroglyphics; with some additional Discoveries etc. By Henry Salt Esq. London 1825.

³⁾ Qvatremerre de Qvincy már 1818-ban megmutatá, hogy a' régi egyiptomi nyelv ugyanaz a' coptus nyelvvel, (Recherches sur la Langue et la Littérature de l'Egypte) 's Dr Young ezen fontos utasítást szerencsével követé a' papyrusok' 's hieroglyphák' magyarázásában.

⁴⁾ Précis du système hiéroglyphique des anciens Aegyptiens ou Recherches sur les élémens premiers de cette écriture sacrée, sur leurs diverses combinaisons, et sur les rapports de ce système avec les autres methodes graphiques Egyptiennes. Par M. Champollion le Jeune. Paris 1824. 8vo avec un volume de planches.

Ha a' nyelvhasznítások 's nyomozások, az emberi nemzet' régi történeteire nézve felette fontosak és érdekesek, nem kisebb haszna 's fontossága van a' nyelvmívelésnek az emberi nemzet' jövődjére nézve. Valamint a' nyelv volt egyedülvaló eszköze az eredeti vadság 's míveletlenség' állapotjából kivergődésünknek 's a' civilisatio' nem megvetendő fokára juthatásunknak, a' tudományos esmeretek' szembeszökő kifejlésének 's köz elterjedésének, valamint azon sok nevezetes felfedezéseknek 's javításoknak is, mellyek a' jelenkort díszesítik: úgy jövődében is egyedül a' nyelvmívelés 's társaságos surlódások által kifejtett ideák emelhetik az emberi társaságot a' míveltség' még magasb fokára; ezek vihetik a' tudományokban elkezdett nagy fontosságú reformokat tökéletességre, ezek szülendik azon genialis felfedezéseket, nagy tetteket és erényeket, mellyek az emberi nemzetet isteni eredetéhez közelebb emelik. A' nyelvnek philosophiai elveken épült, bel szerkezetével megegyező, a' nemzet' characterével összhangzáshoz lévő kimivelésének, az ebből kifejlő gyümölcsöknek élő szóval, írással 's könyvekkel való terjesztésének egész nemzet' értelmi és erkölcsi valójára 's ekként virágzására és szerencsésletére is tagadhatatlan befolyása 's jótévő ereje van. Ezen tekintetben szép rész juttat azoknak az emberi nemzet' történeteinek évkönyveiben, kik a' bennök lakó genius' ereje által ön lelkök' gazdagságát kifejteni 's azt másokra is elárasztani, másokban a' szunnyadozó észszikrákat felébreszteni 's hasznos munkásságra gerjeszteni képesek. Mert nem mindennek adatott a' tudás' minden magvainak kifejthetése ön belsejéből. Az emberek' legnagyobb része — mint fájdalom, az emberi balgatagságok', bolondságok' és bal vélemények' szakadatlan sora bizonyítja — mély tudatlanságra van kárhoztatva, 's azon rész is, melly a' nevelés' jótéteményében részesült, nagyrészt fonák megfogatokat, tévelygéseket 's előítéleteket hordoz keblében, mellyektől megszabadulni sokszor egész életében sem képes. Számptalanok, minden megszorítás mellett sem képesek, minden lelkökben fekvő fogalmakat kifejteni 's öntudatra juttatni, hanemha abban valamely teremő genius' behatása által elősegítetnek. Gyakran szemünk előtt fekszenek a' legnevezetesebb dolgok' magvai, a' természet' legfontosb műveleteinek kulcsa 's titkos rúgója, a' nélkül hogy azokat észrevenni képesek volnánk. Gyakran a' legcsekélyebb körülményektől függenek a' legnagyobb fel-

fedezések. Gyakran egy szó, egy erőtele szavakkal kinyomott gondolat, nagy ideák 's hasznos felfedezések' felébresztését képes eszközölni 's ez által egész nemzetre jóltévőleg folyni be. Egy lelkesedéssel teljes író, egy ember 's világosmerettel dús szónok, mennyi szunnyadozó gondolatokat és érzéseket ébreszthetnek fel 's hozhatnak hathatós és fontos szavaikkal életre! A' nyelvnyomozásoknak felette érdekes oldala már az is, hogy ezek által juthatunk annak valódi esmeretére, mi engedtetett nekünk embereknek általjában tudnunk; mert az mit nyelv által kijelenteni nem tudunk, minek szóval való kinyomására képesek nem vagyunk: bizonyosan nem tartozik esmereteink' körébe. Fájdalom, hogy épen ez által jutunk mély esmeretére értelmünk' keskeny határainak, mint azt Herder szépen előadja¹⁾. Mennyi sok homályos gondolatok, mennyi sok sejtések villannak ált ugyanis lelkünkben, mennyi sok érzések illetik szívünket, mellyeknek kimondása 's kinyomására nincsen szó, nincsen nyelv!

Van még a' nyelvtudománynak egy más nagy fontosságu haszna a' tudományok' összeségére nézve. Abban áll ez, hogy minden szónak 's fogalomnak bizonyos meghatározott 's igaz értelme találtassék fel 's határoztassék meg. A' képzetek 's fogalmak, valamint ezeknek jegyei a' szavak, minden tulajdon gondolkodás előtt 's attól függetlenül állnak elő az öntudatban, 's azoknak bizonyos foglalatját csak a' gondolkodás találja 's fejti ki. Világos innen egész kiterjedésében, a' szónyomozás, a' szó és fogalom határozatok' fontossága, minden philosophiai tudásra nézve. Ezek által, mellyek sokszor a' legmélyebb gondolkodót is megpróbálják, a' tudomány véghetetlen sokat nyer, megszabadulván a' félreértések' 's kétértelműségek' homályától, 's e' helyett világosság és igazság világolván az esmeretet 's tudást keresőnek a' tudományok' nehéz pályáján. Mi nagy nyereség egy illy tiszta 's philosophiai lélekkel kimívelt nyelv egész nemzetre nézve, tudja az, ki a' valódi tudományt méltatni, 's azt az álesmeretek 's homályos fellengésektől, a' bizonyost a' bizonytalantól, az álmodat a' valóságtól, a' képtelenséget a' józanságtól

¹⁾ Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, von Joh. Gottfr. Herder. Carlsruhe 1792. Zw. Theil. S. 275.

megkülönböztetni tudja. Innen nem ok nélkül mondja prof. Salat, hogy mind azon valódilag mívelt, minden érdemes és gondolkodó emberek, kik a' nyelv' kimívelésében, ennek vagy annak a' szóértelmenek meghatározásában az emberiség' legmagasb 's fontosb dolgai' előmozdítása végett századok' lefolyta alatt munkálkodnak, nemcsak az emberiség' képviselői, hanem az istenség' organumai gyanánt tekintethetnek¹⁾. 'S ezen pályán még felette sok tenni való van. Sok, véghetetlen sok van ugyanis még hátra az esmeretek' mezején, a' gondolkodó lelkek' megszorított figyelmét érdemlő, 's véghetetlen sok van még lelkünk' mélyében is kifejtendő. Sok van különösen reánk magyarokra nézve, a' nyelv' további kifejtése 's kimívelésében teendő; ha ugyan a' nyelv, mint fentebb látók, csak öltözete, csak külvilági oldala a' gondolatnak. 'S ezen tekintetben a' fentebbi jegyzések reánk nézve, kik tudományos nyelvet alkatni csak most készülünk, felette nagy fontosságu. Minthogy tudniillik a' gondolatok' 's fogalmak' meghatározásában 's tiszta értelmében áll minden tudományok' mélysége és igazsága, olly szavakra van szükségünk, mellyek az ideák' 's gondolatok' belfoglalatjának teljesen megfeleljenek 's így meghatározott jelentést nyerjenek. A' világosság 's meghatározottság ugyanis legszebb 's hasznosb tulajdonai valamelly nyelvnek.

Illy fenséges czélok' eszközzésére állítottak az emberiség' javát 's magas rendeltetését mély belátással felfogó nagy férfiak által az újabb időkben a' nyelvmívelő tudós társaságok, mellyeknek véghetetlen hasznu 's fontosságu befolyását egyes nemzetek' értelmi kifejtése 's szerencsés-létére csak az tagadhatja, ki a' semmit nem tudás' sötét homályában 's az öntudat' fejletlen állapotjában keresi a' boldogságot. Az, ki az állati vadságnál feljebb becsüli az öntudattal összekötött létel' édes érzetét, kit a' csudákkal rakott mindenség' pompája mennyei gyönyörrel tölt el, kit e' roppant remekműnek, az élő világnak, minden jelenetei gondolkodásra, vizsgálódásra 's esmeretszerzésre ébresztenek: tudja 's mélyen érzi becsét a' tudománynak, melly épen azért, mivel emberi pályánk alatt tökéletlen, örök ingerül szolgál lelkünknek a' munkálódásra. Az

¹⁾ Lehrbuch des höheren Seelenkunde; oder psychische Anthropologie. Zweyte verm. Auflage. Von Dr. I. Salat. München 1826. S. 281.

valódilag tudja becsülni és tisztelni azokat, mint az emberiség' legnagyobb jóltévőit, kik annak értelmi kifejlésére 's a' tudományok' előmozdítására, nagylelkű áldozatokat tettek 's tesznek hazájok' oltárára.

Nekünk is van mit köszönnünk hálaadó szívvel ezen részben a' magyarok' istenének. Miután maroknyi nemzetünk' ázsiai bölcsőjéből e' dicső lakhelyre költözött, 's mi egy a' legnevezetesebb históriai tüemények közt, nyelvét annyi ezer viszontagságok 's olly sok ellenséges körülmények közt is eredeti épségében megtartotta, néhány nagylelkű mágasaink' bőkezűsége 's elhunyt dicső emlékezetű fejedelmünk' helybehagyása által birunk végre egy intézettel, melly csaknem minden egyéb nyelvek' elsőségeit magában rejtő nyelvünket, ezt a' nagy nemzeti kincsét, nemzetünk' értelmi 's ideális egységének egyedülvaló eszközlőjét, a' műveltség' magasb fokára emelje 's így képessé tegye azt a' magyar nemzet' lelkében rejtő ideák' 's gondolatok' kifejtésére. Mi jóltévő befolyása volt már eddig is ezen jeles intézetnek, a' nyelv' művelésére, nemzetünk' felébresztése 's figyelmeztetésére 's a' tudományok' terjesztésére: mindenki örömmel vallja meg.

Mennél inkább érzem e' tiszteletreméltó egyesület' magas rendeltetését, mennél inkább meg vagyok győztetve a' felől, hogy ebben hazám' legtiszteltebb tudósait van szerencsém tisztelni, annál mélyebben érzem tehetségeim' csekélységét azon hely' betöltésére, mellyre engemet Tiszteletreméltó Férfiak! kedvező szavazástok által kiválasztottatok. Egyedül azon bizodalom emeli lankadó bátorságomat, mellyet nemes lelketek' esmerete nyújt, 's annak biztos reménylése, hogy barátságos kézfogástok által csekély igyekezeteimet előmozdítani 's a' nagy célra segíteni fogjátok. Ha ekként dicsőségtekben némi részt nyerni engedtek, legszebb ohajtásim' egyike teljesül.

III. A' PRÓSA, 'S KIFEJLÉSE' FÖLTÉTELEI.

OLVASTA

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T.' NAGY GYÜLÉSÉBEN, SEPT. 8. 1836.

FÁBIÁN GÁBOR.

Tekintetes Academia! Értekezésem' tárgyának a' prósát választván, nem tettem czélomúl, róla kimerítő rendszerben elmélkedni, 's minden egyes osztályát tulajdon stylistikai szabályai szerint külön adni elő; hanem egy olly közönséges nézőpontból fogni fel azt, honnét az írásbeli előadás' ezen egész nemére tekintetet vetve, *átalános kifejlésének időpontját 's kedvező körülményeit tapasztalás' és okadás' útján meghatározni, 's ahhoz képest a' magyar prósa' jelen és jövő állapotjáról helyes ítéletet 's következtetést hozni lehessen.*

Illy szempontból indulván ki e' tárgyan, ha a' prósát az írásbeli előadás' másik fő nemével a' poesisal egybevetjük: amaszt, mint kötetlen formájára nézve a' köz életbeli beszédmóddal teljesen egyezőt, természetes —, emezt, mint bizonyos kiszabott schemákhoz kötözöttet, mesterséges írásmódnak méltán nevezhetni. Mivel pedig természet a' mesterségnek mindenben előtte járni szokott: innét azt kellene következtetni, hogy tehát a' prósa' kifejlésének, a' poesis' kifejlését szükségképen meg kell előznie. És viszont, ha ez állana, akkor szétnézvén honi literaturánk' mezején, midőn azon a' poesis' bujálkodó telke mellett, a' prósáét korántsem olly dúzsnak, sőt nemesebb termékekben szembetűnőleg szegényebbnek tapasztaljuk: elszomorodni nem kis okunk volna. Mert ha az imént tett következtetés szerint, poesisunk' eddigi.

fényes előhaladása, minél fogva azt majd szintén culminatioja' pontjáig emelkedettnek mondhatni, oda mutatna, hogy prósánk a' maga pályáját már előbb lejárta: úgy ez utolsónak valahai magasb kifejlését reménylenünk sem volna többé szabad; és miután prósai literaturánk' ekkorig való történetében egy csillogó időszakaszt sem találunk, nagy fájdalomra azt kellene hinnünk, hogy nyelvünk' szellemi életében a' próának aranykor a' végzettől szánva nem volt. E' tekintet multba és jövőbe elannyira busító, hogy annak lehető felderítése nemzeti literaturánk' érdekében fekvőnek lenni láttatik. Nézzük tehát, ha valljon a' dolog közelebbről vizsgálva, kedvezőbb színben tűnik-e fel előttünk? Vizsgálatomat

Elsőben is a' tapasztalás' nyomán kezdvén meg, ez uton nem csekély vigasztalást lelek mindjárt ama' felfedezésben, mi szerint úgy találom, hogy mind azon régi 's újabb korbeli mívelt nemzeteknél, mellyek a' literaturai pályán jeles haladásokat tettek, a' poesis' kifejlése a' prósaét átaljában jóval megelőzte. Igazolják ezt különösen a' hajdani Hellas' és Róma' nyelvének történetei. Mert valljon ki nem tudja, hogy ha a' görög lant' életre jövését a' ma csak neveikben élő Amphionok', Orpheusok' 's Musaeusok' mesés koráig nem visszük is: úgy is sokkal előbb megkezdte az tündöklő szerepét a' majdan hasonló fényben előállott atticai próánál. Az isteni Homér' 's vele egy ívású Hesiod' magas énekei, a' Cyclicus költők' vetélkedve szórt utánzó verselései, a' mérges Archilochus', szelid Anacreon', fenséges Pindar', 's Apoll' egyéb felkenetek művei, már rég hírt szerzének a' görög honnak akkor, midőn még az próából egy remeket sem mutathatott; és a' Pericles' százada, mellyben a' görög prósa Thucydides és az atticai méhnek méltán nevezett Xenophon, Isocrates, a' dörgő Demosthenes, 's annak egyéb hősei a' poessissal egy rangra emelték, csak későbbben következett. — Latium' földének literaturáját a' kengyelből szavalt fescenninus versekkel látjuk megkezdetni, és soká csupán 's kizárólag a' költészet' határai közt mozogni. Cicero és Sallust, Plinius és Tacitus, kikben a' római prósa utóbb dicsőült, a' nemzet' első költőit: Livius Andronicust, Enniust és Plautust, nem megelőzték, hanem több mint egy századdal később követték. És, hogy illy közönségesen tudva lévő dologban kelletlen szószaporítással ne éljek: legyen elég a' később korbeli nemzetek' lite-

raturájára csak újjal mutatnom, 's rövid szóval megjegyezmem, miképen a' francia, olasz és spanyol népnél a' troubadurok, az angolnál a' minstrellek, scótoknál a' bárdok, 's németeknél az ugy nevezett minnesängerek vagyis népköltők, szintén egy hangon bizonyítják, hogy a' poesis' nyelve itt is mindenütt messze előtte járt a' prósa' nyelvének. Mi szerint bizvást elmondhatni, hogy az emberi nemzet' történeteiben alig találkozok példa, melly ellenkezőre, vagyis a' prósa'nak a' poesis-sel azonegy időben történt kifejlésére mutatna. Midőn ezen állítást illy általánosán teszem, nem kerülte el figyelmemet Éjszak-Amerika' literaturája, melly e' részben első tekintettel néminemű kivétel gyanánt látszik előtűnni. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az új világ' ezen részében, melly az ó világgal, ugy szólván, mindenben ellenkező ösvényt követ, azt vesszük észre, mintha itten prósa és poesis kezdet óta egyenlő lépést tartottak, 's mint két iker testvérek együtt születtek 's nevelkedtek volna. De ez észrevétel elveszti minden fontosságát azonnal, mihelyt meggondoljuk, hogy az éjszakamerikai egész literatura korántsem eredeti, hanem csak származéka 's egy átplántált ága az európai anyország', Anglia', literaturájának. Mikor innét prósa és poesis az oceanon átvándoroltak, már akkor amaz ezt a' kifejlés' ösvényén utólérte volt; és csak így történt, hogy tőle az új honban is hátra nem maradt. E' szerint, ha mindeniknek korát nem új honosulása' hanem születése' idejétől mérjük: látni való, hogy a' poesis itt is valóban éltesebb a' prósa'nál.

Miután tehát a' tapasztalás illy közönségesen megczáfolja ama' feltételt, mintha a' prósa' természetes előadásnak a' poetai mesterséges előadásnál korább kellene kifejlennie: ez nyilván oda mutat, hogy szükség olly gyökeres oknak létezni, melly a' tapasztalás' e' paradoxumnak tetsző tanúságát igazolja. És valóban, *a' dolgot okoskodás' útján nyomozva*, azt könnyű is feltalálnunk. E' végre nem kíváncsítik egyéb, mint a' nyelvbeli előadás' két fő nemének eredetét 's természetét voltaképp meghatározunk. Már ha a' poesis' és prósa' természeti mivoltát 's az emberi lélekben rejtező eredeti forrásait mélyebben megtekintjük: nem lehet észre nem vennünk, hogy amaz a' képzelet' és érzés', emez az értelem' és ítélőerőnek szüleménye 's tolmácsa, melly által a' poesisben szív szívhez, a' phantasia' szabadkénye szerint, a' prósa'ban ész

észhez, az okosság' objectivus törvényei szerint beszél. Kérdést nem szenved, hogy az emberi lélek' ezen tehetségei közül a' két első — melyek néminemü részben még az oktalan állatokkal is közösek — a' két utóbbinál korábban kifejlik. Szellemi életünk, vagyis lelkünk' munkássága, csakhamar a' testi születés után, a' képzelet' 's érzés' bennünk lappangó ereinek felfakadásával kezdődik meg, és a' poesis nem egyéb, mint e' második születésnek élőszóval hirdetése, vagy — hogy úgy szóljak — a' megszületett léleknek első öröm-rivalása. Tudniillik a' természet' még serdületlen fíja, a' körülötte lévő tárgyak' özön behatásaitól elborítva, öntudatra ébred: — az benne érzést 's képzetet gerjeszt; ezek pedig beljében egy új ideális világot teremtnék, mellynek keblében létezését megtestesült alakban nyilvánítani akarván, lelke a' külvilág' rálövelt sugáraitól felmelegülten, mint a' Memnon' szobra megzendül, a' néma ajkat érthető hanggal tölti el, és e' hang, a' költői lantnak első megpendülése. Igen is, a' poesis' eredetét a' nyelv' eredetével majd szint' azon egynek mondhatni; miután a' nyelv is tulajdonkép nem egyéb lévén, mint az érzés' 's képzelet' egy olly tolmácsa, melly a' léleknek ezek által okozott belső mozdulatit testi hangokkal magyarázza, már magában néminemü poetai szint' árul el. A' bárányát vesztett együgyü pásztorlány' panaszos sirásában, a' kis gyermek' vesszőparipájához intézett hősi beszédében, sőt a' fűben méléző csecsemő' félig érett petyegésében egyiránt poesis rejtezik. Mind a' három ugyanazont míveli, mit a' valódi költő mível, t. i. lelkének a' pillanatban érzett helyzetét saját személyessége' körén belől, élő hangképekben rajzolgatja: erre sem mesterség, sem tudomány, még csak írástudás sem, csupán belső ihletés 's jelentéssel bíró nyelv kívántatik. Innét van, hogy a' poesis' termékeny csemetéje virágzással a' tudományos mesterséget mindenütt megelőzte, — sőt ugyanannak még olly szigorú éghajlat alatt is, hol az utóbbiak soha meg nem fogamszhattak, buja sarjadzásait tapasztaljuk. Említsem-e Osiánt, 's a' celták' egyéb nevetlen bárdusait, kik e' betűt soha nem ismert népnek, saját írástudatlan voltak mellett, örök időkre virulandó 's a' legmíveltebb izléstől ma és mindenha méltán irigylendő poetai hirt szerzettek? Vagy, ha ama' bámulatos gyengédség, ama' megfoghatatlan szelídségű erényes szellem, melly ezeknek énekeiben szívetolvasztólag fuval, arra kényszerít bennünket, hogy történeti

adatok' nem létében is, illy ragyogó költéssel dicsekedett népnél, a' műveltség' egykori létezését kelljen gyanítanunk: ám ne legyen e' helyt a' celta költészet említve általunk, 's szolgáljon inkább például olly tiszta igazság, mellyet ellenkező sejtésnek legkisebb árnyéka sem homályosít. Azt csak nem fogja alaposan gyaníthatni senki, hogy az újabb világreszek' irtatlan vadonai közt, az anya természet' eredeti meztelenségében felfedezett különféle emberfajoknál, azon merő állati életet, mellyben ezek egymást felfalva folyvást tenyésznek, egykor valaha szellemi életnek 's műveltségnek kellett légyen megelőznie. Még is, ha a' velek érintésbe jött utazóknak hihetünk, úgy találjuk, hogy még ezen bárdolatlan erkölcsű 's szegény nyelvű népeknél is a' poesis nem egészen ismeretlen. A' nyugoti 's déli indusok' hozzánk eljutott egynehány dalai legalább igazi poesis' csalhatatlan bélyegét viselik. Valljon e' bárdolatlan népeket, mellyeknek egy része 10ig számlálni alig tud, ki tanítá meg arra, hogy mielőtt a' tudomány' legközelebb fekvő elemeivel, az arithmetikai egységek' összerakásával ismereteseek volnának, a' poesis' égből szállt magvát vadon kebleikben illy korán csirázásra 's gyümölcsözésre hozhassák? Senki egyéb, mint az anya természet, ama' nagy oktató, melly az erdei csalogány' torkába a' bájoló éneket, a' fecske' parányi agyába az architectura' első alaprajzolatit adta. Nemde mind ezek kétségenkívülvalóvá teszik azt, hogy a' poetai előadás, bármi mesteri szint viseljen is, egyenesen és egyedül a' természet' méhéből veszi származását; következőleg belső mivoltára nézve is ennek és nem a' mesterségnek igazi sajátja? elannyira, hogy midőn minden tudományt mesterség által megszerezhetni, a' poesist ezen úton eltanulni nem is lehet, amaz ismeretes mondás szerint: „Poëta non fit, sed nascitur“. A' mesterség a' poesisben csupán a' később ráruházott külső formát tulajdoníthatja magáénak; és ezt sem egészen, mert a' mesterség e' részben is csak a' természet' nyomdokain indult. Az úgy nevezett rhythmus, mellyen a' poetai előadásnál idővel divatba hozott többféle vers-schemák átaljában alapulnak, a' tőlünk legtávolabb eső őskornak gyermeki poesisében szintén feltaláltatik, és pedig természeti szükségképen. E' rhythmus ugyan is nem más, mint az élő szónak, ama' belső hangokhoz, mellyekből a' lélek' harmoniája az érzés' 's képzelet' húrjain szerkeztetve van, idomított modulatioja, — melly ennél fogva a' nyelvbéli

előadásnak annyira természetében fekszik, hogy az még a' legmindennapiabb prósai beszédből sem hibázhatik; a' minthogy abban numerus név alatt ismeretes is; a' mi viszont maga a' nyelv' már általunk egyszer érintett poetaiségének újabb tanubizonyysága. — De nehogy, midőn prósaról értekezni akarok, a' poesis feletti elmélkedésbe kelletén túl elmerüljek, tárgyamhoz közelebb térek. A' mit eddig kitérőleg mondani láttam, szükség volt mondanom; mert czélomhoz képest a' prósaról csak a' poesishez való viszonyának szem előtt tartásával lehetett és lehet tovább is szólanom.

Említém fentebb, hogy a' prósa az emberi lélek' eszmélő 's ítélőtehetségének nyelve; most még hozzá teszem, hogy írásbeli 's tudományos nyelve; miből önként foly, hogy prósat írás és tudomány nélkül nem ismerek. E' merésznek tetsző állításomnak ellene vethetné valaki azon kérdést: hát valljon a' tudatlanok' társalkodási közbeszéde, és a' tudósok' ékesszólása nem prósai előadás-e? A' kérdés állításomat meg nem czáfolja; miután reá azt felelhetem, hogy a' közbeszéd, igenis, nem prósa, hanem csak anyag, mellyből az egykor alkottathatik; az ékesszólás ellenben prósa ugyan, de már megelőzött írást és tudományos műveltséget teszen fel. Mert megjegyezni szükség, hogy valamikor prósaról fentebb értelemben szólunk, alatta mindig nem szóbeli, hanem írásbeli előadást értünk. A' prósat illy értelemben vévén, róla azt hiszem, hogy az létre csak akkor jöhet, mikor már a' lélek a' puszta érzés' 's képzelet' individualis köréből kilépve, reflexiókra serdült, 's ezeket objectivitás' rangjára emelve előállítani képes. És ugyan ez kezdőpontja a' tudományos műveltség' pályájának is. Hogy ez, valamint egyes személyeknél, úgy egész népeknél csak az érettség' zsendülő szakában szokott beállani: tapasztalás és történetek bizonyítják. Az emberek' 's nemzetek' viruló gyermekkorának egyedülvaló szerelme 's dajkája a' musa; és csak miután ennek karjai közt magokat kienyelgették, miután öléből kinőttek, közelítnék a' komoly Minerva' templomának, a' tudományok' iskolájának küszöbéhez. Sőt még ide jutva is, a' játszi gyermekkor' örömeit 's nyelvét csak lassan felejtik; úgy hogy a' tudomány' prósai méltóságából leszállva, kénytelen eleinte poetai köntösben magát nálok beszínlteni. A' görögök' régi történeteiből olvassuk, hogy e' népnél kezdetben, műveltségének virradtakor, majd minden tudományok versben

szólottak; és csak később, a' betűírás' feltalálása után történt az, hogy a' prósa magának a' poesisétől külön vált birodalmat alkatván, annak oraculumai mondatiból 's mythoszából a' vallástudományt, epósából a' historiát, gnomáiból a' philosophiát, és így a' többi tudományokat saját köntösökben előállította. — És ímé így szülek a' tudományok a' prósát, 's szüle viszont a' prósa a' tudományokat. Mellyből látni való, hogy ezek egymás' előmenetelére kölcsönös hatással vannak; és hogy a' mint 's a' mikor a' tudományos műveltség fejledezni kezd, akként és akkor fejlődik ki a' prósai nyelv is. Következőleg bizonyos végre az is, hogy mivel a' prósa tudományos műveltségéből és így mesterségből, a' poesis ellenben magából a' természetből veszi eredetét: ahhoz képest, igazán véve, mesterséges előadásnak inkább az elsőt, természetesnek inkább az utolsót lehetvén tartani, *a' prósa' kifejlési időpontjának szükségkép csak a' poesis' kifejlése után kell bekövetkezni.*

Megállapítván e' szerint a' prósa' kifejlésének valódi időpontját, következik, adott ígéretemhez képest, azt vizsgálnom, *mellyek a' kedvező körülmények ezen kifejlési időpont' előhozására?* Mondhatnám röviden, hogy: ugyanazok, mellyek a' tudományos műveltséget általában elősegítik; de ez annyi lenne, mint a' kérdést nem megoldani, hanem félrehárítani, miután ez által az: valljon hát a' tudományos műveltséget mi segíti elő? folyvást felelet nélkül maradna fenn. Azért e' tárgyban olly úton akarok indulni, mellyen a' kérdést egyszerre mind a' két' állásában meg lehessen fejtenem. Egy illy czéломra vezető útnak tartom pedig azt, ha a' prósát ott, hol az eddiglen a' classicitas' legfőbb fokáig haladt, tekintem meg, 's kísérem kifejlési menetelében; meg lévén győződve, hogy a' mi itt a' prósára kedvezőleg hatott, azt bizvást általános szabály gyanánt lehet felállítanom. — Ha classicitást kell keresnem: hol találom azt fel tisztább fényben, mint a' régi görögök' 's rómaiak' literaturájában? — és különösen a' prósai előadást tekintve, nemde az újabb kor, minden műveltségi nagy előhaladása mellett is, kénytelen elismerni, hogy e' részben azokat még nem volt képes utólni? Amaz egyszerű méltóság, szívre és velőre ható lelkeség, komolycsín, gond és izlés, melly a' hellen és latin prósában, az ifju természet' szilárd erejét a' legfinomabb műveltség' szelíd szellemével párosulva mutatja, az újabb kor' prósai nyelvében sehol fel nem található; úgy, hogy ennél fogva,

majd szinte hajlandók volnánk azt hinni, talán e' classicai prósa magának az őskornak kizárólag sajátja, 's a' tökélynek egy olly ideálja, mellyet a' később századok' gyermekeinek csak többé-kevésbbé megközelíteni lehet, de egészen elérni nem szabad. E' classica prósát veszem tehát például, 's ebben is jelesebbül a' latinra, mint előttünk közönségesebben ismertre terjesztem ki figyelmemet.

Ha a' classica prósa' kifejlésének történeteit szorosabban vizsgálom: úgy találom, hogy az legvirágzóbb korát a' respublica' idejében élte; 's minden egyéb rá kedvezőleg ható körülmények között, legtöbbet az akkor Athenae' 's Roma' falai közt szenvedelemmel űzött ékesszólás' mesterségének köszönhetett. Ez ékesszólás köz dolgoknak köz helyen vitatását tárgyazván: azt minden görög és római, ki hazája' ügyébe befolyni, a' polgári pályán nevet, tekintetet 's előmenetelt nyerni kívánt, magának megszerezni 's tökéletesíteni igyekezett. Sokaknak hasonló igyekezete eleven vetélkedést, nagy belső mozgást 's lelki munkásságot gerjesztett; minek is következése az lón, hogy a' nyelvbeli előadás' tökéletességének legrejtettebb titkai egymásután felfedtetvén, az ékesszólás kimerítő rendszerbe hozott különös tudományyá válék. A' régibb római ékesszólás' polgári fontosságát 's annál fogva történt nagyra mentét, egy a' császárság' idejebeli nevetlen író, *De causis corruptae eloquentiae* című igen szép dialogjában, mellyet némelleyek balul Tacitusénak, mások helyesebben az ifjabb Pliniusénak lenni gyanítanak, imigy adja elő: „Magna eloquentia, sicut flamma, materia alitur et motibus excitatur et urendo clarescit. Eadem ratio in nostra quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. Nam, etsi horum quoque temporum (érti a' maga korát) oratores ea consecuti sunt, quae composita et quieti et beata republica tribui fas erat, tamen ista perturbatione ac licentia plura sibi adsequi videbantur, cum mixtis omnibus, et moderatore uno carentibus, tantum quisque orator saperet, quantum erranti populo persvaderi poterat. Hinc leges adsiduae et populare nomen, hinc conciones magistratuum poene pernoctantium in rostris, hinc adcusationes potentium reorum et adsignatae etiam domibus inimicitiae, hinc procerum factiones, et adsidua Senatus adversus plebem certamina; quae singula etsi distrahebant rempublicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam, et magnis cumulare proemiis videbantur; quia quanto quisque

plus dicendo poterat, tanto facilius honores adsequabatur, tanto magis in ipsis honoribus conlegas suos anteibat, tanto plus apud principes gratiae, plus auctoritatis apud patres, plus notitiae ac nominis apud plebem parabat; hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant; hos ituri in provincias magistratus revereabantur, hos reversi colebant; hos et praeturae et consulatus vocare ultro videbantur; hi ne privati quidem sine potestate erant, cum et populum et senatum consilio et auctoritate tegerent; quin imo sibi ipsi persvaserant, neminem sine eloquentia aut adsequi posse in civitate, aut tueri conspicuum et eminentem locum stb.“ Nem lehetett különben, minthogy azon tudomány, mellyel ennyi haszon 's jutalom járt együtt, tüzes kedvelőket 's köz divatot nyerjen; miután az emberi természet' gyarlóságában fekszik már az, hogy még a' lelki javak közül is kiváltképen azokat kedvellje, mellyek a' szellemi gyönyör mellett testi nyereséggel is egybe kötvek. És valóban a' poeta ide czélozva, nem ok nélkül mondja:

„Ipse licet venias Musis comitatus Homere,
Si nihil adtuleris: ibis Homere foras.“

E' tekintet okozta azt, hogy az ékesszólás, valamint a' görögöknél, ugy a' rómaiaknál a' polgári életre megkívántató legfontosabb tudománynak tartatott, melly a' nevelés' fő tárgyává téve, mind magányos házakban, mind nyilvános iskolákban, fő- és alrendtől nagy szorgalommal tanítatott és tanultatott. Természetes, hogy hol a' szóbeli ékes előadás illy köz divatu lón, ott azzal együtt az írásbeli ékes előadásnak is szükségképen lábra kellett kapnia. Melly nép a' szép nyelvet beszédben megszokta, az azt írásban is mulhatatlanul megkívánta; tudván, hogy ha szépen szólani lehet, szépen írni sem lehetetlen. Így a' nyelvbeli ékes előadás a' forum' harsogó szónokszékeiről észrevehetetlenül a' magányos íróasztalokra is átszivárgott. A' tudósok, hogy műveiknek keletet, magoknak nevet szerezhessenek, mintegy kényszerítve lettek az ékesszólás' minden kincseit 's kecsseit kirabolni, 's írásaikat azokkal felruházva nyújtani a' közönség' kezeibe. Amaz aggodalmas gond, melly ez aranykorbeli classicus íróknak nyelvén olly általában szembeötlő, talán nem kevésbé tulajdoníthatatik ama' körülménynek is, hogy ekkor, valamint az ékesszólásnak, a' fenntebb mondottak

szerint, fő rúgója a' haszonra 's jutalomra való kinézés volt: úgy a' könyvirásnak egyedüli kecsegtető ingere a' becsületben 's szerzői szép hírben állott. Még ekkor a' nyomtatás' csuda mestersége, melly által az elme-míveket ezerszeres példányban egyszerre előteremtve, kereskedési czikkelylyé tehetni, ismeretes nem lévén: a' könyvirás kenyérkereső foglalatossággá 's alacsony nyerekedés' eszközévé nem aljasult. Irói pályára magát csak az szánta, ki arra belsejében valódi hivatást érezett; nem úgy, mint ma, midőn az ösvényt, mint valamelly nagy országutat, boldogok, boldogtalanok egymásba ütközve tapossák. Valóban, ama' haszonvágytól tiszta character, mellyet a' régi írónál, ha szinte kénytelenségbeli erény gyanánt is, el kell ismernünk, sokat tett arra, hogy magoknak 's literaturájoknak a' classicai nevet megszerezhessék.

Ezek voltak a' görög 's római prósa' kifejlését közelebbről elősegítő kedvező körülmények, mellyek közül, hogy az ékesszólás' virágzó divatát a' fontosabbnak nem ok nélkül tartjuk, azt az is bizonyítja, mert ennek hanyatlani kezdésével, a' classica prósa is azonnal alászállott. Hanyatlani kezdett pedig az ékesszólás akkor, midőn az, a' megváltozott polgári alkotmánynál fogva fontosságát elvesztette; vagyis, miután a' görög szabadságra idegen, a' rómaira egyes hatalmasok' uralkodása következett. Ugyan is az ékesszólás a' respublica' idejében tulajdonkép' nem egyéb lévén, mint a' haza' köz dolgait intéző nemzeti szabad szó: annak a' hatalom' egy személyre ruháztával, vagy elnémulnia, vagy ennek zsoldjába szegődve szolgai alakot váltania kellett. Az utolsó történt meg. Tudniillik a' polgári megkülönböztetés többé nem érdem', hanem kegyelem' útján lévén elnyerhető: minden e' kegyelem' forrásához, a' császárok' udvarához tolakodott; és az ékesszólás is, magas pályájából kiszorultan, ez ösvényen kereste szerencséjét; 's levette a' respublicai szilárd ábrázatot, udvarias és mulattató színben kívánt tetszeni, erejét majd gyáva zsarnokok' istenítésére készített hízelkedő panegyricákban, majd a' rhetori elménczség' kopár mezején tett alakos szökdelésekben gyakorolván. — Mennyire elferdültek utóbb e' részben a' despotismustól adott tónus által a' kor' nézetei, bizonyítják némelly későbbi római írók, kik a' respublicai remek ékesszólásról emlékezve, azt egy jól elrendelt statusban helyet sem találha-

tónak állították, és a' hajdani szabadság' e' nemes őrjét, szolgaságjok' rovására becsmérelgetni nem átalították. Ide tartoznak az általam már egyszer felhozott nevetlen írónak ime' mondásai: „Est magna ista et notabilis eloquentia, alumna licentiae, quam stulti libertatem vocabant, comes seditionum, effrenati populi incitamentum, sine obsequio, sine servitute, contumax, temeraria, adrogans, quae in bene constitutis Civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedaemonium, quem Cretensem accepimus? quarum civitatum severissima disciplina et severissimae leges traduntur. Ne Macedonum quidem ac Persarum, ac ullius gentis, quae certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus; Rhodii quidam, Athenienses plurimi, oratores exstiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut sic dixerim, omnes poterant. Nostra quoque civitas donec erravit, donec se partibus et dissensionibus et discordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in Senatu concordia, nulla in judiciis moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus magistratuum modus, tulit sine dubio valentior eloquentiam; sicuti indomitus ager habet quasdam herbas lactiores. Sed nec tanti reipublicae Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges; nec bonae formae eloquentiae Cicero tali exitu pensavit..... Minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores et in obsequium regentis paratos. Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? Quid multis apud populum concionibus, cum de republica non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus? stb.“

Mint aljasodott légyen el hasonló gondolkozás mellett lassan lassan az ékesszólással együtt a' classica prósa: tanúi a' római literatura' vas korát a' császárság' ideje alatt előkovácsolt lelketlen írók, kiknek sílány műveikből sem igazi tudomány többé, sem izletes előadás nem mutatkozik, hanem átaljában a' szolgaság' gyomorémelyítő szaga bűzöl elő. — És im' így van a' classica prósa' története, kezdetétől végéig, az ékesszólás' történetével természet szerint egybe olvadva. Mind a' kettő azonegy anyának, a polgári szabadságnak, méhéből vette származását; ennek emlőjén nőtt nagyra, 's ennek elhaltával érte végét.

Minden eddig mondottakat rövideden saját *literaturánkra alkalmaztatván*, belőlök azon tanúságot 's következtetést húzom ki, hogy ámbár prósánk' jelen állapotjában a' poesiséhez képest gyenge lábon áll is, azon elcsüggedni legkevesebb okunk sincsen; mert annak kifejlésének, a' természet' 's tapasztalás' általános törvénye szerint, csak emezé után kellvén megtörténnie, ennél fogva a' magyar prósa' virágkora nem hátunk' megett, hanem még előttünk vagyon, mellyet hogy nyelvünk el fog érhetni, az iránt a' poesis' pályáján olly szép szerencsével már bevégezett előkészületei 's a' prósa' kifejlését különösen előmozdító kedvező körülményeknek is nálunk feltaláltatása, kecsegtető reményt nyujtanak. Ugyanis, mi ez utóbbiakat illeti: képviselőes alkotmányunknak, melly a' józan polgári szabadságot a' kárhozatos szabadosság 's önkény ellen alul feljül idvezséges korlátok közt őrzi, a' szólás' szabadsága természetében fekszik; ez által pedig a' nemzeti ékesszólásnak, mint a' prósai nyelv' leghatalmasb képzőjének gyönyörű mezeje nyílik, mellyen országos 's megyei gyűlésekben, nagyok, kicsinyek egyenlő jussal versenyezhetnek a' polgári legszebb jutalomért, a' köz vélemény' koszorújáért. Hogy e' jutalom azoknál, kikben szív és ész lakik, hatalmas inger 's kielégítő jutalom, tanúja ama' nemes küzdelem, melly a' legújabb időkben országos dolgaink' vitatásánál olly fényesen kitűnt, 's ama' némelly diaetái szónokaink' lelkes beszédeit bélyegző szorgalom és gond, melly által a' nemzeti ékesszólás' első alapjait már valóban letétetteknek lenni mondhatjuk. Emelni fogják azt más felől egyházi szónokaink is, kik hogy a' nemzeti ékesszólásra előttök álló szép alkalmat szépen kezdik használni, örömmel tapasztaljuk, találkozáván már közöttök ollyan is, kinek egyházi beszéde érdemesnek ítéltetett, hogy szépliteraturai gyűjteményben, prósai csinos nyelv' mustrájául közöltessék. E' példa polgári 's egyházi szónokainkról minden bizonynyal íróinkra is kedvezőleg fog hatni; megtanulják belőle tisztelni mindenek felett a' köz véleményt, 's irni fognak gonddal, szorgalommal, nem haszonért, hanem becsületért. Sajtószabadsággal ugyan még eddig nem dicsekedhetünk; de hol a' szólás' szabadsága gyakorlatban létezik, hol annak fontossága egész mértékben elismertetik, és e' megbecsülhetetlen polgári jog nemzeti palladium gyanánt őríztetik: ott az írásbeli szabadságnak sem lehet későre elmaradnia. — Azon kedvező helyzetet, mellyben magunkat prósai

literaturánk' tökéletesíthetésére nézve a' szólásszabadság' jóvoltából találjuk, még kedvezőbbé teszi ama' körülmény, minél fogva prosánkat nem vagyunk kénytelenek épen a' semmiből teremteni elő. Mert azonkívül, hogy annak ösvényén egykét jelesb íróink már szerencsésen a' jeget megtörték; előttünk áll vezér-fáklya gyanánt maga teljes fényében a' görög és római classica literatura, melyet a' nemzeti nyelv mellett igazi studiumunkká téve, legbiztosabban czélt érhetünk. És erre a' jelen időkben annál nagyobb figyelmet illő fordítanunk, mivel azon fonák nézet, melyből a' classica literaturának egyik ága, a' római, némelly hazai iskoláinkban eddigelé majd kizárólag csak a' kenyérkeresésre szánt konyha-deákság' megszerzéséért tanultatott, most a' magyar nyelv' diplomatiai rangra emelkedni kezdésével, a' latin literaturát könnyen szükségtelen tanulmánynak tekintetheti. Legyen tehát a' latin nyelv ezentúl is igazi studiumunk; sőt iparkodjunk mellette a' görögre is hasonló gondot fordítani, mert a' classica literatura minden nemzet' nyelvének a' kiképződésben mindenha legtisztább tükörül szolgáland. És hogy ha mind ezen hatalmunkban lévő kedvező eszközöket nyelvünk' kimívelésére czélirányosan használni el nem mulatjuk: bizonyosan várhatjuk, hogy a' classicitás' aranykora egykor nemzeti magyar prosánkra is tündöklő fényben felderülend.

II.
PHILOSOPHIAI-OSZTÁLYI
É R T E K E Z É S E K.

IV.
A' SZÜKSÉG, MINT AZ ÉLDELÉS' EGYIK FŐ RUGÓJA.

PHILOSOPHIAI VIZSGÁLATOK
KÁLLAY FERENCZ RENDES TAGTÓL.

Az élet' nyelvére a' szokás, a' philosophiai nyélvre pedig az értelmesség vizsgálat legnagyobb befolyásuak: ott a' szükség teremti és hozza szokásba a' szokat; itt az okosság veszi bírálat alá a' viszonyokat, mellyekben a' már divatos szók, mint gondolati jegyek, a' dologhoz állanak; azért azt a' helyet, mellyet az élet' nyelvében a' szükség pótol, a' philosophiai nyelvben már a' helyességnek kell elfoglalni; miből önkényt következik, hogy az élet' nyelve nemcsak bővílhet, és csinosabb lesz philosophiai vizsgálatok által, hanem, a' mi mind ezeknél több, az, hogy az életben elaprózott értelmeit a' szóknak valami rendszeres egészbe veszi a' philosophus, 's azoknak megszokott mindennapos jelentéséből átszáll magoknak a' dolgoknak természete' gyökeres felfogására; melly úton az emberi életről új nézeteket fejtven ki, okosságunknak meglepő kedves foglalatosságot nyújt, a' szókból a' dolgokra, a' dolgokból az ideákra következtetéseket tenni, 's így az éldegeléshez az elmebeli gyakorlatot testvéresen csatolni.

Az élet' nyelvében már a' szükség szó egy azon szók közül, mellynek sok elaprózott értelme van, mellyet az életnek majd csaknem

minden körülményeiben, testi és erkölcsi jelentésekben használunk miért az arról való észfogatokat a' dolgok' fekvéséhez képest kifejtteni, 's majd az észfogatokból magokra az élet' dolgaira következtetéseket tenni nem lehet nem érdekes.

Túlság volna minden elvont ismeretnek bő magyarázatára kiereszkedni, Augustinus írja egy helyen: *ha nem kérdi senki tőlem: mi az idő, úgy tudom, mi az; ha pedig kérdezné valaki, nem tudnám megmagyarázni.* Euler Leonhártnak tán e' mondat lebegett szemei előtt; mert ő még a' mechanikában sem adta annak magyarázatát, 's illy mélységbe maga Euclides sem ereszkedett, ámbár kétezer év óta szolgál példányul a' mathematicai rendszerre, mert hetedik könyvében az egységről nem mond egyebet mint azt: *egység az, a' mi szerint minden dolgot egynek vesszünk*, mint ha más szókkal mondaná, nem szükség a' magyarázat, mert úgy is mindenki érti.

E' tudósok' nyomait én is bizvást követhetném, ha más felül nem tudnám, hogy a' philosophusnak tiszte épen abban áll, hogy a' tárgyak' mineműségeit fejtsse ki, midőn a' mathematicusnak a' mennyiséggel lévén dolga, ismereteit azon túl nem terjesztheti, kénytelen lévén minden olly észfogatok' tartalmáról, mineműségéről a' philosophusra bízni az ítéletet, mellyek a' szám' és mérték' tiszta törvényei alá nem húzhatók, sőt magára a' mennyiség' tudományára is a' philosophiának kellett előbb utat törni a' nagyságról való ismereteink' származásának kifürkészése által. Nem csoda tehát, ha épen a' legnagyobb mathematicusok kerülők az elvont ismeretek' körülülállásos magyarázását; mert céltalannak nézik azt egy olly tudományban, mellynek minden tanítása igazság; többet nem ad fel a' megfejtésre, többet nem állít a' tárgyról, mint a' mi már magában a' dologban fekszik, 's érzékileg is egyszerű képvonatokban megtekinthető. Ellenben a' philosophusnak az igazság' keresése mellett egy más fentebbi célja is van, melly szintúgy a' lélek' természetére tartozik, mint az igazság, 's ez a' fentebbi cél nem más, mint annak meghatározása: mi a' jó?

Ha gondolkodó tehetségünk az igazság' fölfedezésére vezet bennünket, úgy más részről egy azzal rokon más tehetsége lelkünknek, tudniillik a' kívánsat vagy okos akarat, annak megismerésére törekszik: mi a' jóság, mi kedves és kívánni való; 's ez már

közvetetlen tulajdon állapotunkat tárgyazza; azért érdekeseb, de egyszersmind nehezebb megfejtésü is, mert magát megfogni, vagy magát megérteni az embernek mindig terhesebb, mint a' rajta kívül eső dolgokat.

Az igazság épen úgy különbözik a' jóságtól, mint a' gondolkodás a' kívánattól. A' kettő egymástól el van választva. Az igazság magában, hidegen hágy bennünket, de a' jóság felmelegít, amaz az ész, ez szívünket hozza mozdulatba; hogy pedig cselekedjünk, azt kívánati tehetségünk okozza, mellynek előterjesztései mindig homályosbak, mint a' gondolkodó tehetségé, mivel a' magunk' *én*-je forog kérdésben, 's érzéki állapotunk csalfa fényekben ragyogtatja a' játszi képeket szemünk' elébe, 's erősen vigyáznunk kell, hogy a' szűz istenasszony helyett merő álomfelhőt ne öleljünk:

— — — — — velut silvis ubi passim
Palantes error certo de tramite pellit.
Ille sinistrorsum hic dextrorsum abit, unus utrique
Error; sed variis illuserit artibus. *Horat.*

Az értekező által felvett tárgy is már olyan, melly tulajdon állapotunkra van befolyással, és a' lélek' kívánati tehetségében gyökerезvén, az arról való előterjesztményeink is egybefontak, 's mint az életre és cselekedetekre szorosan tartozók, az emberiség' történeteire néminemü felvilágosítást nyújthatnak, ha a' philosophus ezen előterjesztményeket psychologice kimagyarázni, 's a' históriai jelenetekkel is egyeztetni tudja.

Az élet' nyelvében a' szükség, az ember' személyes állapotját tekintve, materialis fogyatkozást jelent, melly miatt kívánataink, úgy mint akarnók, nem teljesezhetnek.

Legközelebb a' szükség érzékiségünket illeti, mert az élő emberben előbb fejlenek ki az érzések, mint az ész' tehetségei; mert a' tapasztalati testi világtól nem szakaszthatjuk úgy el magunkat, hogy nélküle ellehessünk, sőt inkább az nyújt eszközöket a' magunk' további fentartására, 's ez az önfentartás' állati ösztöne a' születés' perczenetétől kezdve a' feloszlás' utolsó órájaig legmunkásabb az emberben.

A' gyermek-ember nem ismer egyéb szükségét, mint az állati élet' ösztönei' kielégítését: a' kóborló beduinok' csapatait egy émir, vagy

schah minden fejtörés nélkül igazgathatja, 's megfelelt hivatalának, mi-helyt karavánokat prédálhatott fel, hogy enni adjon embereinek.

Minden physiologiai észrevételek oda mutatnak, hogy elébb élni, később okosan élni tanul az ember; 's maga a' bölcsesség' istenasszonya is nem elébb pattant ki Jupiter' homlokából, mint mikor már készen volt a' testi alkat, millyenben képzelte a' mythologia a' menydörögtetőt.

A' szükségéről való észfogatnak tehát első eredete az állati ember' kölső viszonyaiban létezik, mellyek érzékiségeit a' táplálati eszközökkel szoros csatolatba hozták, melly viszonyok mind addig fenn is maradnak, míg a' teremtés' célja itt e' földön az emberi nemben be nem teljesedik.

Nem tudjuk bizonyosan, minő állapotban lehettek az első emberek, míg beszéd által egymást értesíthették; de annyit a' históriából és a' mai vadnépek' állapotjából bizvást következtethetünk, hogy aranykort, saturnusi időket nem éltek.

Ha mélyebben tekintünk a' dologba, úgy fogjuk találni, hogy leginkább két környülmény által lett az ember minden más teremtett állatoknál elébbvalóvá. Egyik testének remek alkatása, melly alkalmaztossá teszi sok és különféle kézi mível' és munkák' kivitelére: ebben fő helyet foglal a' beszéd' műszere (organum), melly által gondolatait képes rövid idő alatt másokkal közölni. Ezen műszer nélkül az állatiság' határából hihetőleg soha nem léptek volna ki az emberek, hanem mint az orangoutangok, mellyeknek Camper' hiteles tanubizonysága szerint nincs beszédműszerök, tán maig is az erdőkben tengődnének.

A' másik characterisáló környülmény az okosság, melly az emberi test' machináját lelkünk' erejénél fogva igazgatja, 's tehetségeit főkép a' beszéd' műszere által gyakorolja.

Cicero így írja le az első emberi társaságot: „Volt idő, mellyben az emberek állati módon kóboroltak a' mezőkön, 's vadak' módjára táplálták életüket; nem az okosság és szív, hanem a' testi erő igazgatott akkor; az isteni tiszteletről, az emberiség' egyéb tiszteiről nem voltak észfogatjaik; törvényes házasságban nem éltek; a' gyermekek' származása nem volt bizonyos; 's nem ismerték a' hasznot, melly a' törvényes jogok' egyenlőségéből ered.“ Rhetor. L. I. C. 2.

Pausanias a' görögök' eleiről azt írja (L. VIII.), hogy azok zöld

ággal, gyökérrel, fűvel és makkal éltek; az Orpheusról, Amphionról való mesék nem egyebek, mint az első emberek' vad állapotjának festései. Heyne írja Saturnusról (in Exercit. IV. ad Libr. VII. Aeneid.), hogy az arról való mythus Italia' első lakosai közt honi tulajdon közvélemény volt, 's az éldeles' egy jobb módjának jelképeül szolgált, melly a' szántásvetéssel, a' gabona- és mézkesztéssel kezdődött.

Mikor az emberek nyelv' birtokába jutottak, hihetőleg a' táplálati eszközöknek, és a' nagyban látott tárgyaknak — millyenek p. o. az ég, föld, nap, folyóvíz, erdő — adtak legelőbb is tulajdon neveket, 's nem nehéz megmutatni, hogy épen ezen szavaink az ősz idő' régiségeiben gyökereznek, mellyek rokon értelműleg, vagy igen csekély eltavozással más egyéb nyelvekben is divatoznak; ellenben az elvont ismeretekre, millyen p. o. a' szükség, csak akkor találtak szót, mikor már a' lélek eszmélni kezdett, 's a' külső világról a' maga belső világára is kezde figyelmet fordítani; mert addig, míg ez meg nem esett, egy olly állapotnak jelszavai sem lehettek, mellyről az észfogat merő abstractio' következésében támadhatott csak az emberben, minek hiányát az előtt nem a' gondolat, nem is a' szó — melly csak a' gondolat jegye —, hanem az állati ösztön' gyakorlata, vagyis a' tettleges táplálati éldeles pótolta egyedül.

Ha egyfelül az emberi természet' alkata elkerülhetetlenné tette az emberre nézve, hogy érzékeinek hódoljon: a' mi természet' törvénye, 's azért reánkhatása alól fel sem is szabadulhatunk — melly viszonynál fogva az észrevétel' útján a' fatum és absoluta necessitas' észfogatai jöttek életre —; úgy másfelül a' szükség' észfogata rávitelesen az emberre csak akkor, és nem előbb kerekedhetett, mikor már a' külső tárgyaknak előterjesztményei' következésében tapasztalati úton más meg más változásokat érzett az ember állati létében, 's ezen szenvedelmeknél fogva összehasonlításokat tett különféle állapotjai közt; miképen támadhattak csak benne az első durva képzetek arról: mi a' jó, kedves és szép; viszont: mi a' rossz, kedvetlen, és rút. Majd ezen tapasztalati összehasonlításnál fogva, érzékiségének eredeti szabályai szerint, szükségesnek vélte magára nézve mind azt, a' mi lefolyt tapasztalata szerint kedves hatású volt; mikor aztán a' felébredt kívánatokkal összecsatolta magát a' szükség' első érzete, 's annak, a' mi homályosan lap-

pangott a' még kinem fejlett, merő érzéki emberben, később a' philosophus észfogatot készítvén, a' nyelvet új ideával, 's egy új szóval felgazdagította.

Az absoluta necessitas, és tulajdonképi szükség közt különbözők az észfogatok is; amazt átalánosan a' természet' törvényeinek egyforma örökös munkálataira, ezt megszorítva állati életünkre kell érteni; honnan metaphoraképen a' lélek' örömeire is átszállott a' szó; 's mivel az emberi nem' kettős alkatánál fogva a' maga kifejlésében elébb ment, és mehet; mind a' két úton több-több szükségei támadtak, mellyeknek összecsomódzásai egyszersmind főrugói az életnek, 's finom elágazásaikban csak gyakorlat, és húzamos vizsgálat után lehet valamelly rejtékeny rendszert és összhangzást észrevenni.

Az élet' nyelvében közönségesen fel szoktuk egymással cserélni a' szükség és szegénység szókat, 's vegyesen élünk velük; de a' szegénységről való észfogat nem olly elhatározott és kimerítő, mint a' szükségé. A' szegénység inkább a' viszonyi képzeletnek (relatio), mint a' valóságnak —, a' szükség pedig inkább a' valóság', mint a' viszonyi képzelet' természetén alapul: p. o. kinek csak száz forint jövedelme van, szegény ahhoz képest, kinek ezer forintja van; ez viszont szegény a' harmadikhoz képest, ki tíz, húsz ezer forint jövedelmű, 's így feljebb; ellenben szükségben szenvedő az, kinek akármi oknál fogva egy fillér jövedelme sincs, azért az élelem' legelső szükségeit sem tudja magától, mások' hozzájárulása nélkül, megszerezni.

Bámulatra méltó jelenet az emberi nem' történeteiben, miképen az isteni gondviselés úgy alkatta az embert és világot, hogy a' kettőnek egymásra való kölcsönös hatásaiból különféle színt váltanak magokra a' dolgok és az élet' külső ábrázatai. A' magból élőfa, a' gyermekből ember, a' halászkunyhóból palota lesz, 's ha kérdjük magunktól: mi ezen átváltozások' oka, mást nem mondhatunk, mint hogy az embert egyfelül természeti szüksége, másfelül a' világhoz való viszonya hajtották eleitől fogva mindenre. A' miért már a' régi bölcssek, mint Archytas és mások, kimondották, hogy a' szükség a' köztanító. (Archytas apud Stobaeum, Serm. XCIII. confer. Wesseling ad Diodor. I. 18. p. 12.)

Ez értelemben kezdi meg Theocrit is a' halászok' idylliumát (XXI, 1.) illy szavakkal: *Ἀ' πενία-μόνα τας τεχνας ἐγείρει* = a' szükség

ébreszti fel a' mesterségeket. Philostratus' tudósítása szerint (Vita Apoll. V. 4, p. 19. edit. olear.) vallásos szentelést is kapott ez a' Prometheus' mythusával kapcsolatban álló igazság. A' gaditánusoknál, úgymond, voltak a' szegénységnek vagy szükségnek és a' művészetnek oltárai. (*Βωμοὶ δὲ ἐκεῖ καὶ Πενίας καὶ Τέχνης*).

Az ember, írja Herder, jóllehet legelső, de nem egyedülvaló teremtes a' világon, uralkodik a' földön, de nem az universumon. Gyakran tehát útjában állanak a' természet' elemei, mellyekkel neki meg kell küzdeni. A' tűz elrontja munkáit, vízáradások eltemetik földeit, a' szélvészeken hajóit törlik össze, betegségek faját pusztítják: mind ezek útjában állanak, hogy meggyőzze az akadályokat. Ezek ellen a' fegyver ön magában van. Okosság által az állatokat szelídette meg, 's használja saját céljaira; előrelátása határt vet a' tűznek, 's a' szelet szolgálatjára kényszeríti, a' haboknak gátakat vet ellen, 's rajtok keresztül megy; a' betegségeket, még a' pusztító halált is igyekszik és tudja kormányozni. Legjobb vagyonihoz szerencsétlenségek által jutott az ember, 's ezer találmányok maradtak volna homályban, ha a' szükség azokat fel nem találhatja. Ez a' pondus az órán, melly annak minden kerekeit hajtja. (Post scenien, VII. Th. lap. 112—127).

A' történetekből is úgy látjuk, hogy mikor a' természeti elemek mostohán döntik rakásra az emberi kéz' műveit, mikor lángok' prédájává lesznek lakházaink, vagy földrengés közt dőledeznek le a' várások' kőfalai, 's egy perczen semmivé tészik a' sok idő' munkáját; a' szükség, ez az emberiség' nagy tanítómestere ismét újabb, az elébbiekénél pompásabb és tartósabb miveket hoz elő, mintegy a' pusztító elemek' daczára, hogy azokon többé ki ne foghassanak: holott pedig az idő' vas foga összemorzsolja az óriási készítményeket is. De a' természeti elemek magokban még csekély behatásuak az emberi művekre nézve, ha szükségéről van szó, hanem magokban az emberekben fekszik annak fő oka.

Mikor egy Dschenghizchán, 's egy Tímur zordon helyeikről kiindulnak a' világ' hódítására, 's vad csapataik irgalom nélkül konczolják az ártatlan földnépét rakásra, porrá teszik a' legvirágzóbb várásokat; fölemésztik, vagy összegázolják az élet-tárákat; a' művészet' és mesterségek' rakhelyeit: akkor olly szükségek támadnak, mellyek néhány századokig hátráltatják az emberiség' kifejlését, akadályoztatják a' civili-

satio' útját, és mégis e' veszedelmek épen rossz foganatjoknál fogva tanuságosak a' maradéknak, mely a' maga bátorságára újabb és célirányosabb óvó eszközökről gondoskodik, mik által a' dühöngő csorda népeket féketlenségökben fentartóztathassa; úgy, hogy Cicero' mondatáért, nincs olly nagy rossz, miből sokkal nagyobb és kívánatosabb jó ne következne valamikor az istenek' kegyelméből (De Consolat.).

Busongva pillantunk az őszkorba vissza, valahányszor az emberi mulandóság andalgásba hozza lelkünket!

Hová lett Khosroes' pompás palotája, mely negyven ezer ezüst oszlopon állott, ezer arany gombbal díszlett mennyezete; melyeknek különféle mozgásai az égi csillagzatok' járásait ábrázolták a' zodiacuson. Mi sorsa lett a' cordubai chalifák' pompás palotájának, mely 4312 márvány oszlopon épült, miket Áfrikából, Görög-, Francia- 's Olaszországból nagy költséggel hordatott össze III. Abderrahman, cedrusfa padlatokkal, drágakövekkel kirakott munkáú tetővel 's márvány falakkal felékesítve volt? Hát a' régi Thebe' Luxemburgja, a' lukszori és karnaki teremek hová tűntek? melyeknek boltozataik ma is 134 colossalis oszlopon nyugszanak, melyek közül mindenik olly vastag, mint a' Traján' vagy a' Vendome' terén felállított győzedelmi oszlop, hol Egyiptom' hatalmas papjai egykor mutogatták Hekatáosnak főpapjaik' 345 szobrai? Milly elragadtatással írja le Pennant a' maguzai pagódot, mely a' legpompásabb és legcsodálatosabb építmények közzé tartozik egész Indiában? körülré és benn colossal nagyságúak a' figurák, láthatni itt most is 35 lábnyi hosszúságú tigriseket egy kőből kifaragva, viszont egy más granit darabból 13 lábnyi magosságú ökröt kivágva, mely legalább is négyezer mázsa nehézségű, 's száz angol mérfüldről vitetett a' pagódához: négy sor oszlop veszi körül a' vándorok' pihenő helyét, mindenik oszlop egy darabból van kivágva, 's husz láb magosságnyi. Még csak nyoma sem maradt fenn az arab nagy templomnak Jeruzsálem mellett, melyben hat ezer cedrusfa oszlop díszlett, ötven arany- és ezüstpléhes ajtón jártak belé, hatszáz márvány oszlopon 395 lánczozat nyúlt végig, melyekről öt ezer lámpa 's két ezer gyertya világítá innepnapokon a' pompás épületet, 24 gazdag csatornában pedig a' hegy' kristályvize ömledezett *).

*) A' felhordott építményekről lásd Herbelot: Biblioteque orientale, Tom. III.

Ha mind ezeket elgondoljuk, Palmyra, Persepolis, Baalbeck, Babylon, Athenae, Róma' roppant építményei' sorsát visszahozzuk emlékezetünkbe, reménylhető-e, hogy szent Péter' temploma Romában, a' Louvre, Touillériák, az Escorial, a' versailli és casertai paloták kiállhassák mind végig az idők' daczát, és az emberi gonoszság' fondorkodásait? Nem! nem!, ezek is szintugy eltűnnek egykor minden pompáikkal, mint régibb társaik eltűntek, mert, mint Rousseau mondja: a' mit emberi kezek építettek, az emberi kezek viszont elronthatják.

Iam seges est ubi Troja fuit, resecandaque falce
Luxuriat phrygio sanguine pinqvis humus.

A' szükség mind ezek szerint ollyas valami az emberi társaságra nézve, mellynek az soha végét nem érheti, mikép magok az emberi kívánatok is, mellyekben gyökeredzik a' szükség, soha ki nem elégíthetők. De nemcsak a' kényelem' érzetei ébresztik fel a' szív' kívánatait, mellyek több-több szükségeket szűlnék; hanem a' lélek' vágyai is az igaz és jó után, kiapadhatatlan kútfejei egy más fentebb nemű szükségnek, melly a' gondolkodás' és tanulás' útján szüntelen érezteti velünk a' hiányt és fogyatkozásokat, mellyek kinekkinek a' maga belső életében mintegy elárasztva vannak. Minél többet látott, hallott és tanult valaki, minél inkább felfoghatta külső és belső szükségjeink' egymáshoz való viszonyai' természetét; annál inkább érzi az emberi alkatot ólom' módjára sújtó tökéletlenségeket, mellyeknek szükséges elhárítását, a' mint saját köre engedi, igyekszik is eszközteni; és már ez a' legnemesebb foglalatossága minden mívelt embernek, ki a' testi szükségek' köréből kilépven vágyva vágy a' maga belső világát a' külsővel összehangzásba hozni: a' mi csak az erénynek gyakorlata által véghezvihető.

Az erényes tett lelki szükségjeink' kifolyása. Az erényes cselekedetekben, úgymond Aristoteles (Ethic. L. I. C. 8, 9), minden összejő: a' legnagyobb jószág, a' legnagyobb szépség, és a' legnagyobb lelki öröm; azért ő a' boldogságot az erényben helyhezteti, melly egyedül képes a' lélek' kívánatait és szükségjeit kielégíteni.

pag. 468. Paris, 1783. Geschichte der Ommajden in Spanien von Jos. Aschbach. Frankfurt am Main 1829. — Jahrbücher der Literatur, Band LVI. Wien 1831. — Pennant, The Views of Hindostan, Vol. I. Vol. II. London, 1798. — Fundgruben des Orients, V. B. 11. Heft, p. 158, és 11ter Band, 4. Heft, p. 375. seq.

Azonban nem tagadhatni, hogy az élet' kölső szükségei sokféle behatással vannak az olly emberekre, kik a' tudományoknak szentelik életüket, 's a' külső kedvetlen helyzet sokakat elrettent a' maga-idomítás' nehéz pályájától. Juvenalis azt énekli, hogy a' szegénységben az a' legroszabb, hogy nevetségessé teszi az embert.

Appián, Keppler' megelőzője, irigyei miatt kenyér nélkül maradván, mondhatni éhen halt; 's maga Keppler II. Rudolf császár' udvarában sovárgott, míg ugyan ott Tycho, ki az idő' szelleméhez tudta magát alkalmazni, nemességet és fényes hivatalt nyert. „Tycho — azt írja Keppler egy barátjának — ollyan ember, kivel nem lehet megélni, mert legnagyobb sértéseket követ el az emberen, minden vizsgálatok hatalmasan szólnak az ő rendszere ellen, 's a' Copernicusé mellett. Azzal vigasztalom — folytatja tovább levelét — magamat, hogy nemcsak a' császárnak, hanem az emberi nemnek is szolgállok, nemcsak a' jelenidő, hanem a' jövődő' számára is dolgozom.“ Midőn Wakher, és Wakenfels titkos tanácsosok egyszer kérdőre vették, miért nem jelennek már meg Rudolf' táblái, feleletül adá: „azért, hogy a' császár' becsületje ne szenvedjen, kinek kamarája' parancsa engemet éhen ölet meg, 's hogy az meg ne essék, haszontalan kalendáriomokat irtam teli jövődölésekkel, mert ez még is csak jobb dolog, mint a' koldulás*).

Keppler után, 's Keppler előtt nem ritka jelenet volt az illy bánásmód, mellynek, a' poetakint, a' haszonlesés mellett az irigység főbb oka, miből rendesen az szokott folyni, hogy az érdemesnek, halála után adjuk meg a' tiszteletet. Gellért, azt írja Garve, hatvan tallért kapott meséiért; egy más munkájáért nyolcz tallért; ellenben a' könyvárus, mikor meghalt az író, herminczezer tallért nyert már Gellért' munkáin, 's úgy emelt aztán neki emlékoszlopot. A' hires lord-cancellar Erskine Tamás, a' mi értünkre is olly szegénységben halt meg 1823., hogy gyermekei' nevelésére a' királynak kelle költséget adni, 's özvegye még 1826ban is a' lord-mayornál könyörgött segedelemért. De az illy egyes esetek kikerülhetetlenek társaságos szerkezetünkben, hol az erényről, külső javakról való fogatok' becsét személyes míveltségünk' állapotja

*) Keplers Leben und Wirken, nach neuerlich aufgefundenen Manuscripten bearbeitet von Freyherrn v. Breitschwert, Stuttgart 1831.

határozza sokszor, 's nem ritkán épen olyanok, kik legtöbb világi javakkal birnak, szerencsétleneknek érzik magokat azokhoz képest, kiknek úgy szólnán, semmiük sincs.

Anaxágorásról emlékezetben hagyta Valerius Maximus (L. VII. C. 11.), hogy egy valaki kérdezte tőle, ki volna a' boldog? — „Egy sem boldog — felele a' bölcs — a' kit te gondolsz, hanem azok boldogok, kiket te nyomorultaknak tartasz. A' boldogságra nem kellenek gazdagság és fényes hivatalok; hanem kevés vagyon, csapongó hízelkedéstől fölmentett tudomány; inkább a' magány, mint a' láttatás, arra szükségesek.“

Társaságos állapotunkban már eleitől fogva nagy szerepet játszott a' szükség mind a' testi, mind a' lelki kívánsatok' útján, 's mondhatni, hogy e' dualismusban fekszik emberiségünk' kifejlése: kölcsönösen támogatja egyik a' másikat, 's tettelesen a' gazdagság mindenkor eszköz lehet az erénygyakorlásra, vagy, mint Aristoteles mondja, a' *jólét és világi javak az erénynek külső ékességei*.

A' dolgok' természetes meneteléből folyt az is, hogy minekutána a' szükség a' birtok-tulajdoni jogot életre hozta, a' vagyonszerzési egyenetlenségre is okot szolgáltatott, mert a' szorgalom az által megjutalmazva, a' restség pedig megbüntetve volt. Ez az elv magában mindig igaz marad, ha szinte positiv tekintetek alatt a' társaság' törvényei nem mindig olyanok is, mellyek a' szorgalmat föléleszthetnék, a' tunyaságot elfojthatnák. De mivel tökéletes munka nincsen a' nap alatt, 's egyik nap a' másikat tanítja, elég az, ha igyekezünk olly javításmódokat életre hozni, mellyek az élet' első szükségeinek megdugulásait eloszlatják, a' szorgalmi tulajdonokat híven megőrzik, mint szinte a' jótettek' gyakorlására a' nemes vetélkedésre tágas utat nyitnak.

Lehetetlen, hogy valaha az emberiség' ábrázatáról a' szükség' szennyes foltjai végképen eltűnjenek, mellyeket úgy lehet nézni, mint megannyi szeplőket a' társaságban; mert, mint már kifejtve van, a' szükség azon széles alap, mellyen az élet' örömei kifejlenek; de minden lelkes polgári alkotmány törekedett eleitől fogva, 's most is oda törekszik, hogy a' szükség' sorvasztó terhe könnyebbüljön a' körülmények szerint. Azok, kik ezt eszközlik, hervadhatlan koszorút fűznek homlokok körül.

„Kedves kívánságom teljesedett be — írja Matthisson magáról, mikor Sz.-Bernhard' hegye' csúcsán épült klastromba belépett — egy olly társaság közzé juthatni, melly jótévő czéljaiért előttem régen tiszteletben volt, 's mellynek némelly tagja sok polgári koronát érdemlene. Mi feláldozása az élet' gyönyörűségeinek! melly hősi lemondás mindenről, mi a' halandó' napjait bájolvá tartja az asszonyi nem' társaságában! mi elszánás azon emberektől, kik a' föld' legvendégtelenebb résziben, melly hideg és barátságtalan, mint Gröndland' ködei, olly nemesen űzik az emberiség' kötelességeit!“

„Jutalom, character, vallásbeli tekintet nélkül a' fáradt utazó ételt és szállást kap, 's a' beteg egész a' gyógyulásig ápolgatást, a' megfagyott, életet.“

„Mindennap a' legkeményebb időkben, mikor havazik vagy köd hull le, kimennek közzülök néhányan hosszú rudakkal 's derék kutyáikkal az ország' utjára, mellyet az ebek a' legsötétebb ködben, vagy a' legnagyobb hózivatarban sem tévesztenek el. Ha az utazót lavina temette el, vagy nem bírva a' hideggel, megfagyva hó lepte el, a' kutyák ugatással jelt adnak, 's ha mélyen fekszik a' hó alatt, kikaparják, hogy a' megfagyott segéd kezek közzé essék. A' szerencsétlent kihúzzák, a' klastromba viszik, hóval dörgölik, meleg ágyba teszik, minden hasznos eszközöket elpróbálnak, hogy életre hozhassák. Egész Europa tudja azoknak számát, kik a' harcz' piacznán maradtak, de kik ezen segéd kezek által vissza adattak az emberiségnek, senki sem tudja. Yorick' jegyző angyala e' vendégtelen helyeken isteni gloriában jelenik meg.“ (Erzählungen von Matthisson. Zürich, 1810. I. B. p. 3.).

Hasonló elszánással, a' legforróbb emberi szeretettel, millyet csak képzelni lehet, űzi már 32 év óta az irgalmas testvérhugok' egyesülete Nancyban és körül belül, felvállalt kötelességeit a' szegények és betegek körül, kik közzül sok ezer csak e' jótévő intézetnek köszönheti életét, melly még az utálatos betegségű emberek' kórházában is nagy tisztaságot, rendet 's, mondhatni, szinte luxust idézett be; a' dühös örültek' számára nagy szelindek kutyákat tanított, mellyek őket, mikor szükség van, megragadják, a' nélkül, hogy megsértenék, 's e' jámbor állatok itt is mint Sz.-Bernhárd' hegyén, nagy szolgálatokat tesznek az intézetnek (Allg. Liter. Zeit. 1832. Junius).

Mikor illy, 's ezekhez hasonló emberszeretet' példáit látjuk, lehetetlen, hogy fel ne dagadjon szívünk, 's a' legkétségbeesettebb is meg ne béküljön a' világgal, hol az erény' dicső fénye lángsugarakban tör a' magos mennybe, maga után hagyván minden földi salakot, melly repül-
tében gátolhatná.

Örvendjünk, hogy hazánkban is nem vagyunk szűkiben az illy szép jeleneteknek! még inkább örvendjünk annak, hogy dicső eleink' nyomába lépven, nagy hazafi érzetek melegítik most is a' két rokon haza' kebelét; a' szelíd kormány pedig kezet fogva a' törvényhozó test-
tel, nem szűnik meg jó törvények által enyhíteni azok' sorsát, kik az élet' első szükségeit arczajok' veréjtékivel szerzik meg a' kedvelt hon-
nak. Így, csak így fognak majd a' sorvasztó előítéletek' fulánkai lá-
gyulni! ha az embertásaink iránt való szeretet napról napra mélyebb gyökeret ver a' hon' nemesebb fiaiban és leányaiban; ha meggondoljuk azt is, hogy az embereknek épen azon rendje nagy tudósokat, derék status-polgárokat adott a' világnak, melly a' szükségnek leginkább ki van téve.

Homer, Euripides, Aesopus, Plautus, Terentius, Erasmus, a' legszegényebb sorsban születtek, és szükségét szenvedtek. Copernicus, Gassendi, Columbus, Luther, Calvin, a' florentiai Medicesek, a' köz rendből vették származatokat, a' nagy Ganganelli egy orvos' fia volt, Lekain egy aranyművesé, Rousseau egy óracsinálóé; Heyne egy takács-
tól, Heyden egy bodnártól, Mozárt egy muzsikustól, Raphael egy fes-
tőtől születtek; a' két Hemsterhuis, Haverkamp, Gottsched, Adelung, Lessing, Hogarth, Kant, Kästner, Klopstock, Leibnitz, Goldoni, és száz mások, szegény papok' és ügyvédek' gyermekei; így Socrates egy kőfaragó' fia volt; Marius, ki kétszer szabadította meg Rómát, volscusi elaljasodott szüléktől vette származását. Belisar és Narses a' napkeleti császárság' legnagyobb vezérei, nyomorúlt sorsban nőttek fel. Tromp és Ruyter Holland' védangyalai közönséges matrózok voltak. Hanke admiral a' talált gyermekek' házában növekedett fel. Menzikoff pásté-
tomfőző' fia, a' nagy Katalin belső-szobaleány, Nelson egy pap' fia, Canning ujságíró, Cancellar de l'Hopital, Fabert, Catinat, Waubau, Jean Bart, Franklin, Washington, Burke Edmund stb. polgári születé-
süek valának, 's azokról, kik az újabb időkben ezen rendből majd min-

denült Európában a' legfőbb hivatalokra felvették, egész szótárt lehetne készíteni.

Mind ezek arra szolgáljanak tanuságul, hogy a' szükség' állapotja magában rejti a' jónak mint a' rosznak magvait; és ha a' környülmények nem egészen elzsibbasztók, úgy a' szükség megedzi az embert, 's kiállván a' tüzi próbát lelkének és testének ereje, magától fel is vergődik azon érdemhelyre, mellyre méltóvá tette magát szerzett készségeinél fogva. Ellenben, ha a' törvények', szokások' és előítéletek' vas pálczája barbarus kézzel sújtja agyon az értelmes felcsillámlásokat; akkor nem várhatni egyéb következtetést, mint a' mit Keletindiában a' Manou' törvényei okoztak, hol a' nép' alsó osztályát (Soudra) nem szabad a' braminnak a' törvények' ismeretébe és vallásos gyakorlatokba beavatni; legkisebb vétségért a' braminok ellen, a' legnagyobb büntetés várja, vásárokon meg nem jelenhetik, más karbeliek' házába be sem léphet, még ivókutjait is kutyacontokkal tartozik kijelelni, hogy abból mások ne igyanak. Europa visszarémül az illy jelenetektől; a' magyaroknak pedig különösen vérökben van polgártársaikat még az idegen származatúakban is becsülni, azokat a' jótéteményekben részesíteni.

Ne is lankadjunk meg ezután is azokban! Mint Seneca egy időben, úgy én is felszólítom hazám' fiait e' bölcsnek mindent kimerítő arany mondásával:

„A' hon' iránt való kötelességek' teljesítése jobbakká teszi a' polgárokat, díszlik az erény öntermészeténél fogva, 's a' jótettek által kíván másokat megelőzni. — A' kegyesség' érzete mindjárt elevenebb lesz, ha a' jótétemények' visszafizetéséhez az a' remény járulhat, hogy a' jóltévőt felül is mulhatjuk valamikor viszonti jótétemények által. Ezt műveljétek hát ti, a' honnak legjobb polgárai! köztetek és a' haza közt el vannak szórva a' nemes vetélkedés' magvai arról, ki adott, vagy vett el többet. Nem egyedül csak az győz, ki a' helyet elfoglalta, hanem állandók legyetek, hogy jótétemények által meg ne győzessetek. Vívjátok ki, kérlek, a' nemes harczot, és meggyőzve is újrolag kezdjétek el. Boldogok a' kik győznek! boldogok a' kik meggyőzettek!“ (De Benefic. in L. III. C. 36, 38).

V. NŐJOGTAN.

A' SZÉPNEM' TERMÉSZETI JUSAINAK ALAPTUDOMÁNYA.

IRTA
NYÍRY ISTVÁN, R. T.

1. §.

Az emberi nem' elismert szebbik felének, az eredeti társaságok' egyik, 's fájdalom a' természet' társjogi alkottatása' szenvedőbb részének, a' nőnemnek, tulajdon és örök természeti jusairól akarok értekezni. A' nőjusokat ugyan, valamint minden törvényadás felfogta, 's az egész' népjusai 's kötelességei közzé beszőtte: úgy alig van egy mívelt tartomány, mellyben az asszonyi különös hazai jusokat a' honi tetteges törvényekből ki ne szedegették volna. De ez az értekezés azt kívánná előadni: *mire kell figyelni a' törvényadónak, mikor a' nőjogokat a' társaság' jusiai közzé szerkezteti, hogy azon örök törvények ellen, mellyek szerint a' nőnemet a' természet a' maga bájos gazdálkodásaiba, mint első társaság-alapítót beszőtte, ne hibázzék.*

Nehéz az én munkám! 's tudom, hogy, ha a' minden szelídebb tökélyeket a' női nemben tisztelt hajdani görögökhöz írnék, a' musákhöz 's charisokhoz való fohászok hozzám illenének. — Most, honunknak szépeihez meghallgattatásomért, tudós joghatóságainkhoz figyelemért méltán folyamodom.

2. §. A' jog' fogalma.

A' kényszerítést nem szenvedő belső szabadakarati kötelességekről (millyeneknek vall az erkölcstudomány minden kötelességeket), a' külső

erőszak és kényszerítés alatt lévő, vagy jogi kötelességekre fölemelkedni a' philosophiai iskoláknak igen nehéz. Egymást érik itt az ellenmondások. Hogy, és mi kötelességekre lehet erővel kényszeríteni az embert, a' kinek cselekedeti egyik elve ez: ne kényszerítsd az embert, mint eszközt? A' kényszeríthetés azon (jog) tudománynak tárgya lévén, mellynek épen ezen kényszerítés ellen való elve van; úgy látszik, ellenkezést mutat.

Azon igyekeznénk tehát, hogy a' jog' fogalmának feltevése ezen ellenkezések közzül kimentene. Lehetnek-e kényszerítési kötelességek, mellyeket másoktól megkívánhatunk ('s nemcsak várhatunk, mint az erkölcsi szabadakaratokat, szeretetet, jóakaratot, jótételt, háladatosságot stb.)? Ez az, mi a' nehézséget megoldaná!

De ha van akármi szabadakarati kötelességünk; világosan megkívánhatjuk azt is, hogy lehetséges legyen kötelességünk' tévése. Ez a' megkívánásunk (praetensiónk) a' mi első jogunk. — Mivel e' nélkül erkölcsi szabad kötelességeinket nem tehetjük: következik, hogy jogtudomány nélkül az erkölcsiség (azaz az emberiség, vagy a' kötelességek' tévése) magával ellenkezésbe jőne. És így:

- 1) Kell lenni jognak.
- 2) A' jog erkölcsiségünk' (emberiségünk) lehetőségének megkívánása.
- 3) A' hol kötelesség van, ott jognak is kell lenni.
- 4) Az embernek kötelessége, erkölce van, és ezeknek véghezvitelére joga.
- 5) Minden, valami az emberi 's erkölcsi lét ellen van, a' joggal ellenkezik.

A) NŐI JOGOK A' MAGÁNOS ÁLLAPOTBAN¹⁾.

I. EREDETI NŐI JOGOK.

3. §.

Ki mondhatná, hogy a' szépnemnek kötelességei nincsenek? Valóban mélyebben érzik ők a' szeretet, jóakarat, jótét, a' hála, együttér-

¹⁾ Hobbés' vad, Montesquieu' félénk, 's Rousseau' angyal emberei, a' termé-

zés stb. kötelességeit. És így szükségképen *nőjog is van*, melly által ők megkivánhatják azt az állapotot, mellyben emberi 's erkölcsi kötelességeket teljesíthetik.

szeti állapotban a' jog' fogalmát elő nem hozhatják. Tudományosan igyekeztek ezt a' jog' fogalmát feltenni:

1. Kant' követői, kik kétféle kényszerítést, belsőt és külsőt, különböztetnek meg. A' belső kényszerítés a' cselekvő maximájából jó; a' külső a' jogi erőszakból. A' belső parancsol valami irányt, czélt cselekedettel elérni. A' külső nem parancsol ugyan cselekedni; de ha cselekszünk, megkivánja, hogy az emberrel úgy bánjunk, mint méltósága, czél' érése kívánja.

2. Mélyebbről hozta le Fichte a' jog' fogalmát: a' tiszta önség (reine Ichheit), határozatlan és szabad: ennek ellentéte a' nem-ön (nicht Ich); tehát szükségképen határozó: és így, a' közép összetétel (a' synthesis) a' határozott. Ezen elvi összerakás szerint Fichte' tiszta önségének eredeti jussai határozatlanok: de a' való természetben (a' nicht Ich-ek által) mind azok határozottak. Mert mindennek tartóztatni kell azon eredeti szabadságát, hogy mások is szabadok lehessenek. Ez postulatuma Fichtének, 's jaj annak, a' ki magát ez alá nem veti, mert az e' szerint jogtalan lesz.

3. Hegel (Grundlinien der Philos. des Rechts stb. Berlin 1821). A' magára nézve tökéletes szabad akarat' ideájából fejti ki az elvont, és formalis jogot (mint külsőt); a' moralt mint belsőt, mellybe az akarat, a' kül létről magára visszahat. Ezen kettőből adta elő azon ideának való, közönséges létét (Idee in ihrer an und für sich allgemeinen Existenz = die Sittlichkeit). Ezen létből is három jó ki: familia, polgári társaság és status. — Látni való tehát, hogy Hegel' jogtanja belső ideai, a' melly csak köz szemléletekből jó ki.

4. Az újabb hegelisták, ott kezdik, hol Hegel végezi, a' status' összetételén, Hegelt mindenütt meglehetősen érintve. — A' cselekvést, nemcsak egyesben, hanem összesen is (társaságban) kell felvenni, mind subjective, mind objective. Az egyes cselekvés kötelességből jó, a' kötelesség' érzése itt subjectiv, objectiv az ezután felvett cselekedet. De még az egyesnél nincs külső erő, csak belső. Ha külerőre kell számolni, szükség, hogy a' cselekvést rangra emeljük (potentiázzuk). Ez a' potenciázott cselekvés lesz az összeséges, a' statusi cselekvés. Subjectiv összes cselekvés az, mikor egynek-egynek az a' czélja van, a' mi a' köztársaságnak; mikor a' köz czélt érti az egyes személy, és irányba is veszi mint szándéklottat. Objectiv összes cselekvésre tartozik, ha az irányzott czél az emberiség maga, azaz, az értelem és ennek emelei; mellyet az értelem' formái után kifejtett történettudomány kimutat (mint ezen értelem' formái után kifejtett historiai tudományokat a' Tudományok' összesége' IIIdik és IIIIdik köteteiben előadni igyekeztem).

5. Illy sokféle messzenézetek között, az itt feltett jogtan egyszerűen 's világosan van felfogva; a' belső és külső objectiv és subjectiv kötelességek' nehéz kü-

Hányféle emberi állapotok lehetnek pedig, a' mellyek szükségesek kötelességeink' teljesíthetésükre? azaz: hányféle emberi állapotokban lehetünk, mellyekben mindenkor és mindenütt megkivánhatjuk jog szerint erkölcsi létünk' lehetőségét? Ezen kérdésre azt mondhatjuk, hogy: emberi valónkat háromféle állapot teszi: belsőnk, külsőnk, és ezek között lévő közös külbelsőnk, vagy középső állapotunk. Hogy több elosztásrészek nem lehetnek, világos; de az is világos, hogy ha ezen állapotjainkra tartozó jogaink nélkül erkölcsi kötelességeinket (emberiségünket) nem tehetjük: úgy multhatatlanul megkivánhatjuk azon hármas állapotunk' sérthetetlenségét.

1) Belsőnkre tartoznak azon lelki és testi tulajdonaink, mellyek a' mi önségünket, vagy személyességünket teszik. Ha már ezen lelki 's testi belsőinkre, vagy személyességünkre jogunk nem volna, mi által vállalnánk 's ismernénk kötelességeinket, mellyeknek, mint tudjuk, belső meggyőződésből kell jóni? Így tehát szükségképen való a' személyünkre való jogunk, vagy a' belső jog. A' kinek önszemélyességéhez jusa nincs, annak erkölcsi (emberi) léte nem lehet, azaz kötelességet sem nem vehet, sem nem tehet.

2) De világos az is, hogy emberi 's erkölcsi létünk' fentartása, némelly külvilági dolgoktól annyira függ, hogy azok nélkül létünk fel nem állhat. A' mi nélkül pedig emberi létünk fel nem állhat, arra jogunk van. És így van külsőre ható jogunk is.

3) Cselekvéseink akaratumkon kezdődnek, 's külsőkre mennek. És így cselekvéseink külbelsőinkre, vagy közép állapotunkra tartoznak. Már pedig ha cselekvéseinkre jogunk nincs: kötelességeinket épen nem cselekedhetjük, a' mikor erkölcsi létünk lehetetlen. Következésképen a' cselekvésre, a' külbelsőkre, jogunknak kell lenni.

4. §. Személyes női jog.

A' mint tehát a' szépnemnek kötelességei vannak, úgy kell lenni:

1) Személyes jogainak is, azaz kell lenni lelki 's testi tehetségeire jusainak. Ezen jog a neki is általános, minden kifogás nélkül

lönböztetésök nélkül, csak tisztán a' kötelességből hozván le a' jog' fogalmát. A' státusi lét' fogalma innen épen úgy az erkölcsiség' fogalmán épül, mint a' 28d. §ban.

való; azaz akarátja nélkül senki sem foglalhatja el, 's nem élhet lelki tehetsége' s testi díszeivel. Sőt ezeket el sem örökítheti, épen azért, mert természeti általános jogának kell azokra lenni. Ha pedig végkép örökíthetné, többé azokra jusa nem lehetne, és így személyes joga, 's innen erkölcsi létele szenvedne. Jogtalan idők voltak azok, melyekben a' házasságba lépő nőnek, a' hívségen kívül, személyét is általadni esküdni kelle. Mintha egy erkölcsi valónak személyességét, és így erkölcsiségének alapját el lehetne örök áron adni. Az az első társaság, melyet a' természet legelőször fűz, az ilyen természeti jog ellen valókkal szükségképen megrontatik.

5. §. Szabadságjog.

Ha a' nőnem szelíd kötelességeket vállalhat: természet ellen való dolog cselekedeteinek szabadságát elvenni. A' melly valónak nincs cselekedeti szabadságra joga, annak kötelességei sem lehetnek.

Valljuk meg, hogy ez a' jog, a' gyengébb nőnemnek meg nem adatott. Sok méltatlanságok történtek. A' nőnem nem lehet ura cselekedeteinek, még megért értelmes korában is, míg férjhez nem mehet. Ekkor is ennek akarátja alá kelle vetni cselekedeteit. Valóban átkozott állapot, de nem természeti! — Nincs hathatósabb előkészítés a' zsarnokság' eltűrésére, mint a' kemény szülei vagy gyámsági hatalom alól való késői, vagy sohai felszabadítás. Ezt megszokván a' kisebb korú nők, majd könnyebben tűrik a' határtalan hatalmu durva férj' uraságát! — mind a' természeti jog ellen. Azt nem mondhatjuk, hogy ezen szüntelen felügyelés a' gyengébb nem' őtalmára van. Mert nincs-e egy társaságnak tehetsége megóalmazni az ártatlanságot, a' nélkül hogy természeti örök jogokat sértsen?

6. §. Birtokjog.

Nem fogják el ugyan a' nőnemtől azon birtokjust, melly általánosan létükre megkívántatik. — A' levegőt nem fogják el általános. De valljon nem fogják-e el tőle igen gyakran a' szabad levegőt is, a' szűz- vagy hív-órség' színe alatt? Igyekezze a' szép nem' hívségét, szeretet 's nagylelkűség által megnyerni. A' szeretet, kivált a' nőké, erősebb a' vaskorlátok' rekeszeinél; — mert különben a' szűzeségnek a' Danaë tornya sem bátor óvója. — Ott, hol az emberiség ma-

gát eredeti jogaiba erőszakoltatni érezi, nem lehet erkölcsre, nem lehet kötelességekre számolni; erő támad ott erő ellen.

II. LEHOZOTT, ÉS III. KERESETT JOGOK.

7. §.

Ha ezen eredeti emberi jogokkal természet szerint, általánosan bir a' nőnem; bizonyosan birni kell neki

I) Minden ezen eredeti jogokból lehozott jogokkal is, mellyek az eredeti jogokkal okoskodások által köttetnek össze. Illyenek:

A. Közönségesen minden eredeti jogokra nézve: 1) Egyenlőségi jog.

B. Különösen a' személyes és cselekvési jogra nézve: 2) Tökéletesítés-, 3) Lelkiesméret-, és 4) Becsületjog.

De kell birnia

II) Keresett, vagy feltételes jogokkal is, mellyek a' keresett birtoki és személyes jogokkal jönnek ki; azaz, a' nőnem kereshet magának szabad úton és módokon eredeti birtokain kívül is birtokot, sőt más személyéhez való jogot is, de ez csak két feltétel alatt (mint a' természeti közönséges jogból tudjuk): a' sértési és a' szerződési jogokból.

Ha a' nőnem eredeti hármasságait meg kell ismernünk: okosságunkat tagadnók meg, ha azon eredetiekkel összekötött lehozott és keresett jogokat is meg nem adnók nekik. Ezeken a' lehozott és keresett női jogokon azért, mellyek a' nőnem magános állapotban lévő természeti jusaira tartoznak, csak röviden említve menjünk végig.

8. §. Lehozott női jogok.

1) Nagy hiba az egyenlőséget a' közönséges általános jogok közzé tenni. Nem igaz, hogy az emberek minden (keresett és lehozott) jogaikra nézve egyenlők volnának. Meghamisítja ezt az általánfogva való egyenlőséget már a' két nem között lévő, azaz, az erősebb 's hatalmasabb férfi és a' gyengébb 's erőtlenebb nő közt lévő feltételes különbség. De meghamisítja az életidő különbsége; sőt minden szemünk előtti külső emberi viszony. Az emberek csak hármasság eredeti jogaikra nézve lehetnek egyenlők, 's ezekre nézve valóban egyenlőknek is kell lenni. Mint a' legalsóbb koldus, úgy akármi felsőbb hivatalú is egyen-

lően ura belső személyességének — egyenlően tartozik felelni cselekedeteiről, — a' nőnem, mint a' férfi, egyenlő joggal bírja a' maga személyét, cselekedeteit 's általános birtokait. Csak ezt teheti az egyenlőség' jusa, melly jus e' szerint nem eredeti, nem általános, hanem az eredetiekből következő, és csak azokra nézve álló.

2) A' mint a' nőnemnek személyes és cselekvési eredeti joga van; úgy jusa van testi és lelki tulajdonai' tökéletes bítésére; úgy jusa van:

3) Lelkies méretére. — Míg ezek tiszta belsők, azaz a' tökéletesedés' és a' lelkies méret' tiszta gondolati, tiszta tudományos, és csak pusztán magára tartozók, nincs semmi halandónak jusa ellene szólni, mert így az eredeti belső jogra tartoznak. Csak akkor határozhatók ezek, ha külsőkre menvén, a' más ember' eredeti jogaival világos összeütközésbe jónének.

4) Így történik a' becsületi joggal is. Van belső becsület. Ez, mint tiszta belső, csak az eredeti belső jogunkra tartozik, magunk szerezzük ezt, sérthetetlen, és semmi hatalom tőlünk el nem veheti. De külső becsület is van. Ezt mások előtt szerezzük — mint szerzetünkhöz jogunk van. De fájdalom ezen másoktól szereztetett becsületünk, másoktól sérthető is! Itt egy pillantatig a' nőnem' gyengébsége miatt meg kell állapodnunk, azon módokra nézve, mellyekkel a' gyengébb nő külső becsületsértését helyre állíthatná. Mert a' gyengébbek könnyebben sérthetők. — Millyen kincse a' női becsületnek a' szemérmesség, a' hívség, az ártatlanság, mellyeket a' rágalmazás könnyen sérthet! — Ha már a' becsület' külső sérelmeit, mint szokták, erővel fognók helyrehozhatni: úgy az erőtlenebb nőnem becsstelenségben maradna örökre!

De mi okosság mondhatja azt, hogy az erő a' becsülettel együtt jár, hogy az erősebb a' becsületesebb? És mi okosság mutathatna arra módot, miként lehetne a' becsületet erővel visszaszerezni? — Az okosság tehát a' gyengébbek' vigasztalója. Valóban az ártatlanság' rágalmazója sokszor csak magát becsteleníti; sokszor közönségesen meg is lehet czáfolni; de némelly körületekben bizony tűrni is kell azt. — Hogy ezen szenvedés türeléstől ment lehessen a' gyenge nő: tegye magát a' természet által (mint látandjuk) neki kimutatott viszonyba, hol becsülete erősebséggel is őriztethetik. Így majd könnyebb lesz a' dacz, 's könnyebb kieszközleni a' becsület' helyreállítását. — Párviadalra nem mehetnek!

9. §. *Keresett, feltételes női jogok.*

A' nőembernek, mint erkölcsinek, mint eredeti jogokkal, sőt mint az eredeti jogokkal összekötött jusokkal is bírónak, épen az a' feltételes keresett jogai (iura hypothetica) vannak, mint minden embernek.

1) Így vannak keresett birtoki jusiai azokhoz, melyeket más eredeti jogai' sértése nélkül foglalással, iparral, vagy hasznoszerzettel (occupatione, specificatione, accessione) úgy kötöze tulajdon eredeti jogaihoz, hogy azokhoz senki az ő jogai' sértése nélkül nem nyulhat.

2) Minthogy a' nőnem eredeti jogokkal bir; bir sérthetetlenségi joggal is. Senkinek nem szabad őt személyében, cselekedeteiben, vagy birtokában megsérteni. Sérelme ellen van védelemjusa, van kárát visszatéríteni, sértőjét kényszeríteni, és így sértője' személyéhez jusa. Mert a' ki mászt megsért, sértetlenségi jogát elveszti.

3) Ugyancsak eredeti jogainál fogva, jusa lévén azokat használni; jusa van azokra nézve másokkal szerződésbe (pactum) jóni; 's ha már ő tettelesen jogi köteleességre emelte az egyezést, jusa van a' szerződés' másik felét is az egyezés' betöltésére kényszeríteni²⁾.

²⁾ Minden szerződések köteleznek erkölcsiképen. De kényszerítve, jogtanosan, csak azok köteleznek, melyek már cselekedettel is megerősítettek valamellyik féltől. Mert a' cselekedeteket nem lehet megsemmisíteni, mint a' pusztá ígéreteket 's szavakat. Ezen kell felépíteni minden jogi kötés-köteleztetést. Ha tudunk valamit a' status' bátrasítása alatt; ha ettől neveltetést, vagy még eleink után javakat is vetünk: jog szerint kényszeríthetünk a' status' iránt való köteleességekre. — Így állnak össze egymás közt minden (természeti magános, közönséges és népi) jogtanok. Nem mutathatják ki a' szerződések' kényszerítő jogait: 1) Hobbés' természeti-ellenséges állapotja. Ezen fene vad állapotból, u. m. csak békülés (pactum) kötések által jöhet ki az ember, és így állni kell a' kötéseknek. 2) Sem Puffendorf' elve, melly szerint az ember természetszerinti társaságos állat. 3) Sem az a' mit Rousseau állít, hogy az ígéreteknél, szerződéseknek állani, velünk született elv. 4) Sem a' Mendelsohné, melly által az erkölcsi köteleességekből egyet, és épen a' kötések iránt valót — kényszerítővé, jogivá kell felemelni. 5) Sem a' Federé, a' ki a' támasztott várakozást betölteni kényszeríti. 6) De a' Krugé sem mutatja meg, a' ki a' szerződést két akarat' egyesületének tévén: mind addig jog szerint egynek veszi, míg a' kettő egy akarattal ismét el nem válik.

B) NŐI VISZONYJOGOK.

10. §.

Az országlások' alapítóinak, a' legkisebb szenvedésre is békételen társtagoknak, múlhatatlan szükséges azon első társaság' alapjait megismerni, mellyet a' természet formált. Mert íme az első társaság, és így minden társaságok' utolsó eleme szenvedésen alapul; és mégis kivívja tárgyait, 's diadallal áll fel az erkölcs és szeretet által.

Igen siralmas a' nőnem' természetviszonyi szerepe, mellyet ő ez életben elvégez! Az a' természeti nagy gazdálkodás, mellyel a' további növést megállapítani, és hasonlóké' szaporítására kellett fordítani; az, melly által ezen csodás növés' factorait el kellett választani (hogya együtt lévén, szüntelen munkájok által csak egy idomtalan nagyságot ne állítsanak elő), ez a' természeti nagy gazdálkodás, mondom, a' nőkben alkotta azt a' szunnyadó anyagot, melly a' természet' terve szerint szendergő hasonló növés.

Ha ez a' szunnyadó nevededési erő magától megelevenednék, csak amaz egy idomtalan nagyság állna elő a' terv ellen. Szükség tehát a' szunnyadó hasonló növést felébresztő munkás erőt, más és a' hímnemben állítanielő: hogy ez a' hími, a' munkás ébresztő; amaz a' női, a' szenvedő; a' hími a' tárgyazó, a' női a' tárgyi legyen. — Vonzást kötött ugyan ezekhez a' bájos természet, a' titkosan nőszó növényektől fogva, a' teremtés' remekéig az emberig. Az állatok' női nem értvén az ezekhez kötött szenvedéseket, önkényt engednek ez ösztönnek. De hogy egy okos valóság, kész és előre látott bizonyos szenvedelmeknek 's alacsonításoknak alá adja magát, úgy látszik, az okosság ellen van, 's ez az ellenkezés okos valóban nem lehet. Azt kell tehát feltennünk, hogy a' nőember a' nemi ösztön' kielégítését czélának nem teheti, mint az értetlen állatok. Más és felségesebb rangú erkölcsi erő' vonzódásaihoz kell köttetni az okos valónál a' nőzésnek, melly hathatósabb befolyásával az előre látott szenvedelmeket okos kötelességek alá hajtsa.

Nézzük végig az erkölcsi erényeket; úgy látszik, hogy a' mi tudományaink szerint mindenik ezek között (szeretet, jóakarat, jótét, hálaadatosság, együttérzés), mellyek közönségesen a' szeretet alatt be-

foglaltatnak, az erkölcsi elv szerint azt kívánja, hogy minnen javunkat, sőt magunkat is másért elfelejtsük. Ezen áll a' mi iskolai erkölcsi philosophiánk; 's csodáljuk azon ritka nagyokat, kik kötelességöket ezen elv szerint rendelni igyekeznek!

De más és felségesebb elvű az a' szeretet, melly ezen női viszony szerint az asszonyi nemből feltűnik! Ez a' szeretet, nemcsak önjavát 's magát felejtí másért; ez, *magát, életét, szenvedelmének áldozza fel másért, magát adja másért!* — Ha ezen ideál' valósultatján kétkednék a' hitetlen iskolai philosophia, mutassuk ki neki ezen mennyei erényeknek megtestesült példáit a' meg nem romlott asszonyi nemből. Bizony több dolgok vannak a' mennyen és a' földön, mint a' miről iskolai philosophiánk álmadozik.

Önkényt folynak innen azon következetek, mellyeket amaz iskolaiakon főlebb emelkedett bölcselkedő Fichte e' tárgyról legjobban állított:

1. A' szeretet, melly minden indulatok között legnemesebb, csak az asszonyemberben születik. Csak ő általok jó ez az emberek közzé, sok más társaságos vonzalmakkal.

2. Az asszonyban a' nemi ösztön erkölcsi állást vesz, különben itt az erkölcsiséget egészen eltörlení.

3. A' nőember' szeretetében a' természet és az okosság egyesül. Ez az egy helye a' mindenségnek, hol e' természet, tapasztalás szerint, az okosságba fogódzik.

4. Erről a' való szeretetről mi csak okoskodhatunk, gondolkozhatunk discursive; a' nőnem intuitive tiszta szeretet³⁾.

11. §.

Illy előkészületek után léphetünk közelebb az első, és a' természettől alapított nő és férj közt lévő társasághoz, vagy a' házassághoz. Ha a' szépnemben szeretet és erkölcs nincs; nincs olly erő, melly a' házasságot alapítsa. Az erő, ellenerőt ébresztene fel, 's hasztalan lenne minden kényszerítés.

Sok természeti fogalmakkal akarták a' jogtudósok a' házasságot meghatározni. De ha nem a' nő' virtusán 's szeretetén alapítjuk ezt:

³⁾ Fichte Grundlage des Naturrechts, nach Principien der Wissenschaftslehre II. Jena, 1797. 167dik stb. levél.

hiányos, kényszerítő lesz. — Hogy a' házasság a' férj és asszony közt lévő társaság, melly gyermekek' nemzésére, nevelésére, és kölcsönös segítségre állana össze, helyes fogalmak ugyan, de épen nem elégségesek. Így hát a' gyermektelenek, nem házasok; és, noha igaz, hogy erősebb és erőtlenebből áll ez a' társaság: még is tehát azon szerencsével, kik kölcsönös segédre nem szorultak, házasok sem lehetnének-e? — Így adják hozzá a' nemi ösztön' kielégítését is. De ez igen állati, 's épen nem is elég a' nőnemre nézve, mint láttuk. — Az újabbak hozzáadják mint elvet, a' *más' kizárásával járó hívséget*. Ez már világosan közel jár a' házasságnak az okosság által fel tett természeti ideáljához. Mert mi alapíthatja az erősebb és erőtlenebb, a' hatalmas és szenvedő, a' nyerő és vesztő részekből szerkeztetett férj- és nőtársaságot állandóul? — mi kötelezné a' nőnemet, melly erőtlenebbsége által nem ismert hatalom alá veti magát, melly ez által bizonyos és kiszámolt szenvedések' sorsosa, ezen reá nézve káros társaságra? ha nem az, hogy ebben a' kölcsönös mást kizáró hívségre számolhat!

Hogy a' nőnemnél természetes ez a' mást kizáró házas hívség, világos. Mert ha egy nőnek, csak egy férj' urasága' megismerése is, szembeütnő maga feláldozásával történik, és az okossággal megegyeztetni nehéz: mennyivel inkább okosság ellen volna, magát többeknek ösztönökre eszközül, mint jogtalan, ajánlani.

12. §. Többnőtartás.

Hogy nem csak a' szenvedő gyenge nőnek egy férjbe; de az ébresztő a' hatalmasabb férjnek is, a' természettel egyező okossági kötelessége egy nőbe nemesíteni amaz állati nemi ösztönt, és így a' házastársaságból más nőket kizárni: világos az okosság' örök jogának elve szerint, melly által más okos való iránt annyival tartozunk, a' mennyit tőle veszünk, vagy: *a' mennyit mástól kívánunk jog szerint, ugyanannyira köteleztetünk az iránt*. Csak így állhat fel az okos valók' társasága, ama' mennyei „mindennek az övéit“ (suum cuique) szerint. Ezen elv után:

1. A' sokfeleségtartó, nőitől többet kíván, mint a' mennyire magát azoknak kötelezi:

a) Megoszolhatatlan szeretetet kíván ez nőitől; ő pedig szeretetet megosztja sok női között.

b) Több férjtől való megtartóztatás' erényét kíván nőitől; de ő a' férfias erénység' ellenére is, nem kötelezi magát a' több nőktől való megtartóztatásra.

c) Hasztalan keressük tehát a' többnős házasságban az igaz erkölcsi szeretet', a' megtartóztatás' erőnyeit; de hasztalan keressük a' mérséklet', szerénység' 's meglegedés' virtusait — mellyek a' földi boldogság' alapítói — a' sok feleség tartásban!

2. Még setétebb színben tűnik fel a' sok nőtartás azzal, ha meggondoljuk, hogy: a' sok feleségtartás által (melly jus szerint kíván ott a' nőktől, a' hol kötelességet nekik nem teszen) elrontatik a' természetnek az a' munkája, melly szerint a' szunnyadó növény erő a' nőnembe rekesztvén; az erre fordított igyekezet által, a' *nőnek természetes gyengébbnek, erőtlenebbnek, szenvedőbbnek kellett lenni*. Bűnné tesszük a' természetnek ezen munkáját, legkisebb női jog-fosztás által is. Mert az erőtlenebbet még inkább erőtlentíteni, a' szenvedőnek szenvedeit szaporítani (adfflictis adfflictionem superaddere): okosság, erkölcs és jus ellen való!

Valóban, ha van példa a' sokfeleségtartás' boldogságaira: az, vagy rendkívüli mennyei ajándék, vagy azt mutatja, hogy ott a' gyenge nőknek virtusai, a' férjé felett határtalanul nagyobbak.

13. §. A' többnős házasság a' társaságra nézve.

Világos azért, hogy a' sokfeleségtartás belsőképen az emberi jusok ellen lévén: azt a' külső társaságoknak is meg kell tiltani. Mert, tegyük fel, hogy ezt a' tetteges (honi, vagy vallási) társaságok megengednék, és így a' soknőtartás külső jogot nyerne: mivel ez belső természeti jog ellen van; soha belső köteleztetést nem nyerhetne. A' sokfeleségtartást megengedő törvényadó tehát csak gondolkozzék olly kötelekről, mellyek külső erő adjanak e' házasságnak; — olly erőszakok, olly korlátokról, olly nőörök és nőbürtönökről (vagy hogy' is nevezzem a' félemleréteket és haremeket), mellyekkel külső erő által tartsa fel a' belső kötél nélkül való házasságokat.

Mi kényszerítő külső erő lehet pedig az, melly a' belső erkölcs

és erényes érzés' köteleinél erősebb lenne, melly a' belső meggyőződés' hiányait kipótolhatná? Általtörnek a' határtalan, és csak a' belső érzések által igazgatható gondolatok tettelegesen minden erőszakokon, 's nevetik a' bezárt szűzörök' bohóságait.

1. Erőszaknak kell az erőszakra jőni szüntelen, ott, hol a' társaság' elemeibe igazságtalanság férkezhete. A' nőember' jogai ellen alapított házasságban az erősebség' jogán való zsarnoki épület, kiterjed az egész országlásra is. — A' hol több nő vettetik egy erősebb férj' birodalma alá: ott van a' zsarnokság' (despotia', tyrannismus') hazája. Melly szomorú helyeket a' föld' golyóbisán kimutatni könnyű, de itt nem szükséges⁴⁾.

2. A' többnős házasságú népek, a' mint az emberek' egyik és gyengébb felének igazait megsértik; úgy erényökben is csökkennek. — Itt, az emberiség' egy részétől megfosztatott, lealacsonyítatott asszonyok, mint természet szerint első nevelők, az igaz erényt gyermekeikből kifejtetni tehetetlenek. Nem volna nehéz erősségekkel szorosan lehozni, hogy nincs itt nyíltszívűség, — hogy a' tettetésnek, ravaszságnak, titkos szerelemfáltásnak, gyűlölségnek, mellyek a' házi boldogság' gyilkosai, ágyai a' többnős házasság' ágyai.

3. Nem lehet azt mondani, hogy a' többnős házasság a' népesítés' eszköze volna; sőt épen ellenkező következzete van. Ellene mondhatatlan igazság, hogy: *nem a' nemzés, hanem a' születés' száma népesít.* Úgy de világos, hogy: *az egy férjhez köttetett több nőktől külön-külön kevesebb születik, mintha ezen nőket egy-egy külön férjhez adnók.* Így fogynak a' többnős házasságú népeknél a' népesedések is szemünk' láttára; ha a' szegényebbeknél, itt természetesen következhető többnőtlenséget be nem vesszük is számvetéseinkbe.

14. §. A' házasság' meghatározásához való közelítés.

Igy közelíthetünk a' házasság' tökéletes meghatározásához, melly szerint ennek fő vonata: a' más' kizárásával való férj és nő közti hívség.

⁴⁾ A' törvény' lelke' halhatatlan írója azt adja elő (VII. 8. Czik.), hogy a' zsarnokság, kényuraság alatt, az asszonyi házasi jusok is eltapodtatnak. De ha elemisen kell menni, azt kell megmutatni, hogy a' társaságok' kezdetéből, a' házasságból, mint áll elő a' zsarnoki uraság.

Ha ehhez a *gyermekről való gondoskodást is* hozzá tesszük; közelítve lesz a házasság helyes meghatározása. — Közelítve; mert az újabb emberismereti bölcseségből világos, hogy: *a házasság az emberi (erkölcsi) életnek kiegészítője*; — 's mint az emberi életet tökéletesítő körülállás (valamint maga az emberiség), maga magának célja.

Hogy ezen erkölcsi élet-kiegészítést voltaképen elláthassuk: szükség, hogy mind a két házasság félnek, ezen társaság által kifejtett tulajdonait lássuk. — Már ismerjük a gyenge női erényt, a szeretetet, azt a határtalan szeretetet, melly által ez, az előre bizonyynyal kiszámolt szenvedekhez önként közelít, hogy természeti határozásainak erkölcsileg megfeleljen. — De mi erőny fejelhet ki a hatalmasb férjben, mint a házasság erősebb felében? — kitalálni, bizonyosan a házasság fogalmának kiegészítésére tartozik.

A gyenge nő egyetlen egy szeretete iránt, a hatalmasb férjnek viszont köteleztetést nem érezni 's nem tenni — igazságtalanság. Hatalma, erősbége jogaiból resignálni kell a férjnek ott, hol azokat csupa szeretetre nézve gyakorolná. Ez az elsőbb, hatalmasb önségéből való önkéntes engedély, a nagylelkűség tulajdon vonatja. Nagylelkűség, az erőtlenebb kedvéért, hatalmunkból önként engedni.

A házasság lehetetlen a hatalmasb férj nagylelkűsége nélkül, épen úgy, mint a női szeretet nélkül. A nélkül a férj hatalma szüntelen nevedvén, a nő még inkább-inkább elnyomattatnék, megaláztatnék — és így a társaság felei egymástól mindig messzebb távoznának 's nem formálódhatnék társaság.

Nagylelkűség és szeretet erényei! ti a természet által formált első társaság alapjai! hathatós példát mutattok minden társaságok 's hatóságok alkotóinak! mint kell különböző tagokból is rendíthetetlen társaságot szerkeztetni, 's kölcsönös súlyegyenre lelkesíteni!

Köszöntlek titeket, szeretet és nagylelkűség elvein álló házi boldogok! — titeket kölcsönös erényű páros életűek! — kik, a mint az élet darabos ösvényein egyező hívséggel vezetitek egymást: úgy minden nagyobb társaságok szerkeztetésükre is, szeretet és nagylelkűség állapítása által utat mutattok. Vajha elemeitekbe öntetett *nagylelkűségeket a társi hatalmasabbak, 's szereteteket a népség a természet nyomain követhetné!*

15. §. *A' házasság élet' egész mivolta, és a' női viszonyjogok' elosztása.*

Fogjuk fel tehát a' házasság élet' egész természetphilosophiai mivoltát. — A' házasság: *a' nő szeretetén, a' férj' nagylelkűségén mást kizáró kölcsönös hírségen álló társaság; mellynek erkölcsi célja ama' két erények' tökélye, 's természeti, a' gyermekekről való gondoskodás.*

De fogjuk fel egyszersmind ez által a' nő' természeti meghatározásának philosophiája által, a' házasság életből következő női jogot is egész kiterjedésében; mellyben e' szerint szükségesképen előjönnek:

I. A' házasságkötések:

1. Szabadosok:

a) Indítója = *kérő jog.*

b) A' kötések magok; ezekben az

aa) Önkéntesség, szabadság.

bb) Állandóság.

2. Tilos házasságkötések.

II. Házassági jogok:

1. Magára nézve — külön

a) Általánosok.

b) Feltételesek.

2. Viszonyban:

a) Természeti viszonyban:

aa) Szüléi, — bb) Házi viszonyban.

b) Polgári, statusi viszonyban.

I. HÁZASSÁGKÖTÉSEK.

16. §. a) *Indítójok = kérőjog.*

Mellyik fél, a' nő vagy a' férfi induljon el a' házasság-keresésbe? — nevezetes jogkérdés. A' társkeresés' jogát megvonni valamelyik féltől, igazságtalanság. Kivált, a' mint van ezen kérőjog most, az erősebb férfinál, méltán támadhat ezen kérdés: valljon az által, hogy a' szenvedő nőnem a' köz szokás által a' házasság-kereséstől eltiltatott, 's hogy a' házasság' szabad kínálása a' férfiaknál van: nem az erősebség' jusán jött-e be az a' méltatlanság, mellyel a' kérdésben mindjárt illetetik a' nőnem?

A' férfinak leánykérő jogát, úgy látszik, hasztalan támogatnók azzal, hogy a' nő' szemérmességével a' kérdés meg nem állhat. A' férj, mint hatalmasabb, a' nőhöz való vonzódását bátrabban megvallhatja, az igaz; és a' nőnek ön gyengébségét kellene elárulni a' kéréssel; a'

nőnek minden kérő szava határtalan szeretetet jelentene, a' melly igen nehéz volna. — Azt felelhetnék erre a' fejérnépek' ügyvédői, hogy: az egész házas társaság a' nőnem' szeretetén alapulván; ez a' szeretet, az emberi legfőbb erénynyé válik, — ezt az erényt megvallani dicsőség és nem szégyen. Mi szükség a' férfinak kérkedni hatalmából való engedéssel? — ez csak tagadás erény!

Úgy látszik tehát, hogy a' nőnem bírhat kérőjoggal, a' mitől őt megfosztani igazságtalanság volna. — De fájdalom! — ha a' házasság-kinálás' drámáit kifejtve végig várjuk, elviselhetetlen joggá változhatnék az gyakran a' nőnemre nézve. — A' nő' kérésére való „igen“ férjfi felelet, még tűrhető; de a' „nem“ a' tagadás, kiállhatatlan lenne. A' nő által megkért férjfinak ez esetben adott „nem“ feleletének értelme ez: neked, ki magadat hatalmam alá vetni szeretnéd, urad lenni sem akarok. Megalázó felelet ez, egy okos valónál. Ha a' férjfi kosarat kap, pirulatlan veheti a' nő' tagadó válaszát: én szenvedő részed lenni nem akarok; még ezzel a' férjfi elmehet. De ha a' kérő nő tagadást kapna, tűrhetetlen lenne 's igen lealacsonyító a' válasz, annyira, hogy ettől való félelemben bátorságosabb, ha a' nő a' házasság-kérést el sem fogja kezdeni.

17. §. b) *Házasságkötések' aa) szabadsága.*

A' házas kötéseknek, mint minden szerződéseknak erő és kényszerítés nélkülieknek kell lenni. A' dolog' természete ellen, vannak itt mindenik fél' részéről való kényszerítések; akár a' házasságra közönségesen erőszakoltatók, akár különösen egy személy' rátolásával kényszerítők.

A' hatalmasabb félt, a' kérő férjfit kényszeríteni, a' mint nehezebbnek látszik: úgy ritkábbak e' részről a' hibák, és könnyebben orvosolhatók. Munkakörre nógatni az erőnyt, tűrhető; azaz, házasságra unszolni a' férjfit, nem olly ellenkezés.

Nagyobb baj erővel tolni rá valami nőt személy szerint. Mert ez a' kényszerítés a' társasági életbe befoly, és ezen jogelv elleni: „Ne kényszerítsd az embert mint eszközt.“ — De lehet módja az erősebb nemnek magát ezen igazságtalan kényszerítés alól kivonni; mert az a' hatalom,

melly őtet ebbe kényszeríthetné (a' szüléi 's gyámi), nem tart mindig, 's neki könnyebb is magát az ellen védeni.

De már a' gyengébb nőnem' kényszerítése sokkal veszedelmesebb. Szenyvedésre kényszeríteni az ártatlant, irtózatot! Még irtóztatóbb egy olly személy alatti szenyvekre kényszeríteni, a' kihez szeretetet épen nem érezhet. — Irtózatot számolni arra, hogy majd idővel összetörődnek. Mert noha igaz, hogy az idő elviselhetetlennek tetsző szenyveket, a' legkínosabb rabságot is tűrhetővé teszi; de azért egy ártatlant rabbá tenni nem szörnyű vétek-e?

Az emberi élettörténetnek legnagyobb tragoediája fejlik ki ezen ártatlanság' kényszerítéséből. Tisztelni kell az emberisebb Europa' szelídülését, mely szerint a' 400 évekig tartott emberekkel való baromi kereskedést elkezdé törölni. De fájdalom! meg kell vallani, hogy tulajdon magzatainak örökös rabbá való erőszakoltatása ellen, a' gyenge 's szeretett nőnem' házassági kényszerítése ellen, valódi lépést sehol nem láthatni!

Külső vagy belső (physical vagy moralis) erőszak az, mellyel e' szerint a' gyengébb nem' életboldogságát megölik; — mind kettő egyformán iszonyatos. Mert ha a' külső erőszak, emberiség 's jog ellen valónak tetszik világosan: vagy kiállhatja ezt a' nőnem' nagy lelke, vagy szomorú áldozatja lehet a' tragoediának. De a' belső csalárd hitelességek ellen, a' gyenge 's tapasztalatlan nemnek fegyverei nincsenek, 's meg van az életrabság' alapja vetve! — Álbeszédre épült a' szeretet, 's szörnyű a' kevés napok után való felébredés.

Az a' társaság ugyan, a' mi bennünket a' szentire, az erkölcsire vezet — a' vallási, igyekezik ezt a' házassági igazságtalan kényszerítést megigazítani. Mert a' kényszerítés és engesztelhetetlen gyűlölségből, a' házassági kötések felbontathatóknak itéli. De késő, mikor már a' hibamegtörtént. — Azt kellene elkerülni, hogy az illy jogtalanságok meg ne történhessenek. A' felelet' terhe minden módon a' kultársaságokra hárul. Mert itt a' kényszerítők és így a' vádoltattak a' szülék, gyámatyák; a' panaszlók a' leánygyermekké lennének. De a' leányok tettelegesen mindig a' szüléi hatalom alatt lévén, ezek ellen, míg hajadonok, jogkeresetök nem lehet. Férjhezmentök után pedig már késő ez a' kereset; mert épen ez a' férjhezadás az ügy' tárgya.

A' szüléi felügyelést sérthetetlennek kell tenni, kivált a' gyengébb nemre nézve. Az elmulasztott felügyelés által, a' nemi ösztön találna erkölcsükön erőt venni, a' mi erkölcsüket szörnyen megsemmisítené (10. §. 2. sz.). Meg kell még is e' veszedelmes következetű kényszerítő férjhezadást tiltani. — Meg kell határozni, hogy a' leány az egy férjhezmenésben tökéletes szabadságú. A' házasság szabad kötésen áll; a' mikor tehát a' leány férjhez kötné magát, az, szabad akaratjától függjön; mert épen ez a' férjhez kötés tettelesen is a' szüléi hatalom' határa. Ebben az egy elhatározásban tehát, szükségesképen feltartja szabadságát, és ha ebben sérül, a' szüléi hatalom ellen panaszló fél lehet, 's keresete állhat.

Kötelességének kellene a' statusnak lenni, az illy esetekben felfogni a' honi nő' ügyét, 's meg nem engedni a' veszedelmes erőszakoltatást.

18. §. bb) A' házasság kötések' állandósága.

A' küljogi (statusi, országos) közönségnek nemcsak azért kell tudni a' házasságkötést, hogy ennek szabadságára felügyeljen; hanem azért is, mert ez egy olly különös jogi állapot, a' melly minden társaságoknak és így neki is eleme.

De mivel tudjuk már, hogy ez egyszersmind erkölcsi állapot is, melly való oskolája a' szeretet', nagylelkűség' és hívség' erényeinek: következik, hogy a' házasság kötés a' belső erkölcsi társaságra is tartozik.

Jól ismerjük az erkölcsi belső társaság' közöttünk való szerkeztését. A' vallás ez, melly minket nem külső jogi erőszakkal, hanem belső meggyőződésből készít az erkölcsi erényeknél fogva a' belső boldogságra. E' belső, vallási társaságnak is tehát világosan be kell folyni a' házasságkötésbe; mert e' nélkül igazságos lehet ugyan, de az emberi élet' virága, a' szeretet, és nagylelkűség nélkül való — 's pusztán csak hideg törvényes.

A' külső jogi társaság, 's a' vallás' vezérlése alatt fűzetett, jogi és erkölcsi társaság lévén tehát a' házasság: ennél fogva az állandóságáról való kérdéshez közelíthetünk.

Ha úgy nézzük a' házasságot mint tiszta erkölcsit, azaz, mint egyedül a' szeretet' és nagylelkűség' erényeiért kötött szövetséget; mivel

erkölcsiképen minden ígéret, fogadás, állandó (különben csalárdoknak, hazugoknak mondathatunk):következik, hogy erkölcsiképen (belső, de nem külső kényszerítéssel) a' házasság kötéseknek állandóknak kell lenni. — Így kell ezt azon vallási társaságoknak mindig állandóbbaknak tartani, melyekbe a' házasság inkább erkölcsileg vétetik fel.

De ha küljogképen vesszük a' házasság szövetséget, mint a' kultárságok' elemeit; természet szerint következik:

1. A' házasság-ígérestől, mind addig, míg még csak puszta szavakkal ígértetett, míg a' házasság hívség's szeretet által külsőképen tettelegesen nincs megmutatva, el lehet állani. Mert a' külső jog csak akkor sürgetheti a' kötések' állandóságát, ha külsőképen tettelegesen ki van mutatva; mivel a' külső cselekedeteket, melyek a' szerződés miatt tétettek, megsemmisíteni (mint a' puszta szavakat) nem lehet. Meg kell jegyezni⁵⁾:

a) Ez a' jókori elállhatás, köz mind a' két féllel.

b) A' házasság' valóján, azaz, a' szeretet és házasság hívség' külső megmutatásán kívül, más akármilyen cselekedetekkel nem erősül ugyan a' házasság; de ha azok a' következő házasság' fejében tétettek, az elállás' esetében, kölcsönösen vissza kell fordítani.

2. Az ígért, elfogadott, 's tettelegesen megerősített házasság, már törvényesen kötelező hívség, szeretet, és nagylelkűségre. És így, természet szerint épen olly erős jogu, mint akármilyen törvényes szövetség; következőképen:

a) Egyik félnek sem lehet tőle elállani ok nélkül, szabad akaratjából. Mert nem kötés az, a' mit akármikor szabad akarat szerint elhagyhatunk.

b) Nagy kérdés: valljon mind a' két fél' egyező akaratjából elválaszthatatik-e a' házasság? — Úgy látszik ugyan, hogy a' kötések a' két fél' akaratjának egyezéseivel lévén, addig tarthatnak, míg a' két akarat egy, azaz, míg a' két akarat ismét el nem válik. De nem lehet ezt közönségesen jogul venni. Mert meglehet, hogy az egyezésbe jött akaratnak olly következményei lehetnek, hogy az elválás már egy harmadik

⁵⁾ Ez a' cselekedettel tettelegesen megerősített szerződések' alapítása mint²⁾ jegyzék alatt.

személy' eredeti joga' megsértése nélkül meg nem lehet. Ekkor az elválás csak a' két szövetkezett fél' akaratjából nem lehet. Előre tudhatjuk pedig, hogy a' házassági kötések, természetük szerint, épen illyek. Mert ezeknek köteleztetésük természet szerint másoknak, az ezekhez köttetett gyermekek' jusaira is kihat. — A' gyermekekről való gondoskodás nélkül a' házassági kötést elválasztani nem lehet⁶⁾.

3. Jogot ad a' másik félnek az elválásra, a' természeti ítélőszék előtt.

a) A' házassági hívségnek akármelyik fél által való megrontása. Világos ez a' házasság' fogalmából. A' hűtlen férj, ártatlan nőjével, mint eszközzel bánik. — A' hívségrontás sokkal megalacsonyítóbb a' nőben. Mert elviselhetetlen fogalom, magát több szennyvedtetők alá adni.

b) A' férj' nagylelkűségének hiánya, a' tettleges durva bánás, — és a' női szeretet' megvonása olly lépcsőre emeltethetnek, hogy elválás' okai lehetnek.

19. §. 2. *Természeti tilos házassági kötések.*

Hogy lehet tilos házassági kötés (incestus), azt átlátja a' természeti jog. De meddig terjed az? ezen határozást a' tettleges jogra bízva.

A' házassági kötelek, mint jöttek, és már az ért koréi, későbbiek. Ha tehát elébbvaló kötelek is vannak, mellyek minket régebben köteleznek, és mellyek a' házassággal meg nem férnek; ezen összeütközésben bizonyosan a' régiek az elsők, és a' házassági kötést eltiltják.

Világosan is láthat az erkölcs tan olly atyafis köteleket, mellyek a' házasságiakkal meg nem férhetnek; de főképen kötelek lévén a' tettleges törvényadónak, hogy minden módon óvja a' kötelek' összeütközését, 's maga ezen kötelek' ellenkezésére semmiképen alkalmat ne nyújtson: az ő kötele, a' tilalmas házasság' lépcsőit meghatározni.

Alkalmat szolgáltat pedig a' házassági kötelekkel való ellenkezésre, ha a' gyermek-atyafiak úgy neveltetnének együtt, hogy a' jövő házassági összekelhetés' reménye alatt erkölcsi tisztaságukat elveszthetnék.

A' nemi ösztönnek az erkölcs alá való hajtása, fő kötelek a'

⁶⁾ Itt a' Krug' elvének hibája van kimutatva; lásd ²⁾ jegyzék 6.

nevelőknek, különösen a' gyenge nőkben, hol annak kitörése megsemmisíti az emberiséget, az erkölcsöt (10. §. 2. sz. és 17. §.). — Innen kell kimenni az ágyastartás, és a' köz személy-, vagy bordély-házak' megítélésére. Mind a' két esetben: 1) Megalacsonyítatik a' nő. 2) A' nemi ösztön' eszközévé kényszerítetik; és így: 3) Erkölce eltöröltetik. — Hol törnek ki nagyobb bűnök, mint az illyek között? — gyilkosságok, tulajdon magzat-gyilkolások! Ezeknek elnézése ellen, és ha már szükséges rossz, elintézésekről értekezni, ezen levelek' célján túl van. — Azt mondhatá minap egy német tudós, hogy néhány évektől fogva az illyes köz személyekre és szerelem' gyermekeire többet költenek az országlások, mint ezer esztendő alatt a' házásokra és törvényes gyermekekre!*) — De ott, hol az embernek erkölcsi elenyészését kell megakadályoztatni, — nem lehet eleget költeni. Mik ezek a' haremekre, ágyásokra való költségek helyett? — Érezik az országlások, hogy az erkölcsök' szántsándékos megsemmisítéseért nagy számadással tartoznak, — nagyobbbal, ha a' miatt nem is költenének.

II. HÁZASSÁGI JOGOK. 1. KÜLÖN.

20. §. a) *Általános házassági jogok.*

Ha a' házasság' fogalmát, szerkeztetését végig nézzük; úgy találjuk, hogy az általánosan kényszerítő házassági jog, csak egy, és a' mást kizáró hívség' megkívánása. E' kölcsönös hívség nélkül nincs házassági társaság (11. §.) 's a' tetteles hívtelenség, oka a' házasságbomlásnak.

Azt állítani, hogy az erősb félnek, az erőtlenebb' személyére, akármiben is joga lehet, — az emberi eredeti jogok ellen van (3. §. 1. sz.). Igaz, hogy minden társaságban, az alsóbb magános akaratnak, a' felsőbb közjói akarat alá kell vettetni; de soha sem azért, hogy az indulatnak 's erőszaknak áldozatja legyen a' szenvedő fél.

Van a' házasság' különös körületeiből folyó szoros kötelesség a' házasságban. A' férj t. i. tartozik a' teherben levő, és így szennyvedelmeknek kitett nőjét ezen állapotban segíteni. Mert ekkor a' segítségre természet szerint szüksége van, — a' melly szükség-eset ő általa okoztatott.

*) Úgy tetszik, Möser' patriotische phantasien-jében.

21. §. b) *A' feltételes házassági kötelezettségek' elvei.*

A' természet' törvényei azon feltételes kötelezettségeket javasolják, melyek: 1) A' házassági személyek' természetviszonyi állapotjokkal, vagy 2) a' házassági erények' előmozdításukkal összekötötték.

1. Ismerjük a' természet által kötött első társaságot. Ez, a' természet' csoda munkája által, igen egyenetlen tagokból, férj- és nőemből, erősebb és erőtlenebb, hatalmas és szenvedő részekből alkottatott. Ezen elvből kell a' feltételes házassági kötelezettségeknek kijőni; azaz: *a' házassági kötelezettségek* (sponsalia, pacta) *úgy irányoztassanak, hogy azok által a' férj' hatalmasabbsága 's nyeresége, a' nő' szenvedéseivel 's veszteségeivel egyenlítettessenek.* Mert ha a' tetteleges kötelezettségek a' férjet még hatalmasabbnak emelik, a' szenvedő nőt még inkább megalázzák; a' kis társaság' tagjai egymástól mindig messzebb távoloznak, és így egyesület épen nem állhat elő. Az legyen azért a' férjnek tettelegi kötelezettsége, hogy a' nő' természeti szenvedései kipótoltassanak.

2. Ismerjük a' házassági erényeket is, melyek a' házassági társaság' okos felfogásából természetesen következnek: a' férj' nagylelkűségét és a' női szeretetet. Ezekből a' házassági jogoknak 's kötelezettségeknek e' következő alapjai következnek:

I) A' férjre nézve 's különösen

A. A' férj' erősebbségére nézve, kötelezettségek ezeknek:

a) Az élet' terheinek erősebb vállalatai. És így az élelemről való gondoskodás. A' férj tartsa az asszonyt, ő vállalja a' kereső kötelezettséget. Természetes tartozása ez, az erősebb félnek, 's miután közönségesen elismert társasági szokás is, szorosan kötelező.

b) Több kötelezettségek' tevése. A' hol több az erő, ott több is legyen a' végrehajtás. Csak így lehet a' férj úr a' társaságban. A' melly fél „uram“ címet fogad el a' gyenge nőtől, annak többet kell vállalni az élet' bájából. Ezt teszi úrnak lenni a' házasságban, a' társaságok' első elemjében. Ezen vállalat nélkül bomlana a' társaság.

B. A' férj' nagylelkűségi erényére nézve, kötelezettsége neki:

a) Hatalmával a' gyengébb nőre nézve vissza nem élni.

b) Eltérni tehát:

aa) A' nők' természeti gyengeségüket.

bb) Erkölcsi gyengeségükre nézve is engedékenyeknek lenni. Úgy

látszik, hogy a két fél közt lévő visszavonásnak a férfiek többször okai. Az igen érzékeny nőnek a csekélység is gyakran nehezen eshetik, — ha rendkívüli szeretetét viszonzva nem látja, — ha szenyveit nemhogy enyhíteni, de szaporítatni tapasztalja.

Ismerkedjünk meg a nők gyengeségükkel, mellyek az ő természetükhöz igen közel vannak. Ők, gyakran:

α) Erővel nem bírván, beszéddel igyekeznek győzni. És így ezen gyengeségüket erőhiányuk miatt el kellene tűrni.

β) Czifraságszeretők, tetszeni kívánásból, — és így a szépszeretethől. Ártatlanul meglehetne ez, csak a vesztegetés, a fényűzés tulságaira ne menne.

II. Az asszonyra nézve, 's főképen a női szeretet' erényére nézve:

A női szeretet, mellyhez hasonló a teremtetések között nincsen, kötelességekre kényszeríti belsőképen az asszonyt. — Kényszeríti, mert ha ezen női szeretetből folyó kötelességeire nem ügyelne, megtagadná a szeretetet, 's ennél fogva, mint házastárs, a maga okosságát. Mert e szerint magával, mint ösztönök' eszközével, úgy engedne a házaságban bánni, a mi csak oktalan állati, 's nem emberi.

A mint tehát szereti férjét: úgy

A. Közöségesen:

a) Kedveljen mindent, valami a férje előtt is kedves. Ha valami illyestől idegensége 's ellenszenyve volna, igyekezzen azt is legyőzni.

b) A férj' örömét 's boldogságát részvényes érzésekkel szeresse.

c) Eszközölve is dolgozzon azokon. — Örülök, hogy azon a nyelven írhatom ezeket, mellynek honosi női többnyire a háztartás és a keresés' dolgaitól sem vonogatják magokat. — Mértéket még is ezekben, 's kímélés a gyengébb nemnek! Az irányosan kiosztott dolog sikeresebb, 's jobban megy.

B. Különösen:

a) Az asszonyi kötelességekre tartozik, eszközölve befolyni a házi gazdálkodásra, a betakarított jövedelem' megkímélése által. És így a takarékoság.

b) Ha a bekeresés és háztartás' kötelességeibe, a tanácskodáskor, a férjnek engedé az elsőbbséget; a természeti súlyegyen kívánja, hogy

a' takarékoság és házi gazdálkodás' kérdéseibe, az elsőbb eldűtő szavazatot viszont megvárhatja.

Ti szenvedők! 's segítségért esdeklő szegények! ha majd ezen házassági kötelességek' természeti kiosztásai közönségessé lesznek, — ha majd az érzékeny szennyvedelmi nőké lesz a' házi kiadásokban az elsőbb szavazat; majd akkor hathatósabb védeket, ápolókat, adakozókat fogtok találni. Mert az asszonyi, szennyvedésre határozott nem, együttérzőbbje a' szennyvedőknek. Akkor lesz, hogy a' nagy tettek 's erőnyök' előmenetére, áldozatot tenni, szavaz a' férj; a' szegényekre az érzékenyebb nő! — 's nálunk is a' jótévő asszonyi egyesület, melly egyenesen ama' helyén alkalmaztatott szelíd nő - erényen alapult, örökíteni fog.

VISZONYI HÁZAS JOGOK.

22. §. a) *Természeti viszonyban levő női jogok.* aa) *Szülői jogok.*

Ha folytatjuk a' női jogok' fejtegetéseit a' természeti viszonyokban: ismét egy csoda természeti társaság tűnik fel előttünk, a' szülői. Ezt is csodálatosan alapítja a' természet, két különböző hatalmasabb, erősebb uralkodókból, és igen gyenge ügyetlen alattvalókból; — a' két szülék és gyermekekből.

Min áll ezen társaságban a' szülői kötelesség, a' 1) gyermektáplálás és 2) nevelés — min 3) a' két szülői egymás közti, és 4) a' gyermekekre nézve való jog? az idevaló kérdések.

23. §. *A' gyermektáplálás.*

Mély csodálásra méltó a' szülői társaság' természeti alapítása is, mert noha illy különböző sokféle tagokból áll; még is olly tökéletesen mennek itt mindenek, hogy eszméleti törvénytudományaink által alig érhetjük utól.

Már a' gyermek' táplálása felől való kérdést is nehezen határozhatja el a' tiszta jogtan. — Hogy a' szülék köteleztetnek gyermekeik' táplálásukra, onnan szokták jogtanosan megmutatni, hogy: a' kisdedszülöttek segítség nélkül, utolsó nyomorúságban vannak. Ezen állapotjoknak okaia a' szülék, és így a' szülék tartoznak is rajtuk segíteni, azaz őket táplálni, ápolni. — Úgy látszik, helyesen mutat ezen okoskodás' minden tétele. De

ereszszük csak ezt vitatás alá a' két szülék között, meglátjuk, hogy okoskodásunkkal kevesre mehetünk.

Az asszonynál találván a' született kicsint; természet szerint ez kezdi el a' vitatást; ama' jogtani okoskodást férje' eleibe terjesztvén, melly szerint ő lévén oka a' kised' létének, tartozik nevelésében a' nőt segíteni. Erre, ha csak a' hideg okoskodás áll, a' férj azt fogná felelni: kedves nóm! sem én sem te nem vagyunk e' gyermek' létének okai, a' természet ezt neked adta, tórd a' mi rajtad esett, én is szinte úgy tűröm a' mi rajtam eshetik. Mit mondhatna ezen hideg okoskodásra a' szegény nő? Valóban sem ő sem akármilyen hatalmas nővéd nem tudná megállapítani a' szülék között a' közös táplálás' kötelességét.

De ha azon természeti úton megyünk, mellyet a' házasság' kötéseiben találtunk, a' női szereteten 's a' férj' nagylelkűségén; elhallgat a' puszta hideg okoskodás, 's önként mennek a' gyermektáplálás és nevelésben mindenek.

Úgy van! — ezt a' szülési társaságot is, melly már az emberi társaságok' veteményese 's világos alapja, a' nőnem' erényén, a' szereteten alkotta a' természetnek bölcs ura. — És így a' földi feltűnhetés' legnagyobbjait, a' társaságokat, országlásokat örököltette a' gyengék' virtusai által.

A' szülés' halálos fájdalmai, a' születés' pillanatában megszűnván: az életre jött szenvedő nőben új szeretet' tárgya ébred fel, az új létre jött gyermeke iránt. — Igaz, hogy akkor ez a' szeretet természeti (állati) ösztön által is tápláltatik; mert az állati természet úgy alkottatott, hogy: a' mint ösztöne van a' kis állatnak a' táplálás' elfogadására: úgy ösztönök van az anyáknak is kisedeiknek táplálásukra, a' felsőbb állatoknál ezen végre akkor meggyűlő tápláló nedv' ingerei által. De hogy a' nőembernél a' kised' szeretete nemcsak ezen állati ösztönből jó, megtetszik onnan, hogy azon anyák is, kik dajkákra bízzák kisedeiket, ezeket még is szenvedélyesen szeretik. — Ott, hol a' szeretett tárgy értődik — anya által létre hozott hasonló élet —, ott okos szeretet van és nem állati.

Mi ezen szeretetet hasztalan hoznánk le feljebből. Meg kell érünk Herder' útasításával: „Minden szereti a' maga hazáját, szokásait, nyelvét, — a' maga' feleségét, gyermekeit, nem mintha legjobbak

volnának azok e' világon, hanem minthogy azok az ő keresett tulajdonai, a' kikben magát 's maga' munkáját szereti" (Philos. der Gesch. I. 4.).

24. §. Nevelés.

A' férj gyermekét, már nemcsak egyenesen mint tulajdonát, de közbevetve is, szereti, mint szeretett nőjéhez tartozót. Ébreszti ezt az okos szeretetet azon sok szenyvek' látása, mellyeken nője e' miatt általment. És mivel az ember minden tárgyat érteni, azokra értelmét fordítani, 's velek úgy bánni igyekezik, mintha azokkal értelmét közölni akarná: következik, hogy a' szülék, magokhoz hasonló kisdedekkel természet szerint úgy fognak bánni, mint értelmesíthetővel. És így őket értelmességre nevelik.

25. §. Szülési kölcsönös jogok.

Igy veszik fel a' szülési érzések és az okosság a' nevelés' kötelességeit. Ezen kötelességeknél fogva a' jogtan is bele szól a' szülési 's gyermeki viszonyba, 's azon elve szerint, hogy a' hol kötelesség van, ott jog is van (2. 3. §.), azt itéli, hogy a' mint kötelességök van a' szüléknek gyermekeik' nevelésükre: úgy jusok is van ezen kötelességet megtenni, 's a' *mennyiben a' nevelés' kötelessége kívánja, jusok van a' gyermekekre is.*

A' jogtan, magában, minden erkölcsi befolyás nélkül, ezen szülési jusokról így okoskodik: a' gyermekekhez, mint tulajdon részeikhez, a' szüléknek általános joguk van. — Úgy látszik, hogy helyesen következtet a' tiszta jog: még is ha azon elvét: *accessorium sequitur suum principale* hidegen alkalmaztatná; majd a' két szülék között lévő szóváltás' alkalmával (23. §.), erkölcs' közbejötté nélkül, az atya a' szegény anyára hárítván az egész terhet: a' jus is csak az anyáé lenne.

De tudjuk már a' nemi indulat' okos, és emberhez illő nemesítését a' házasságban. — Tudjuk, hogy az okosság minden következhetséket előre a' legjobb elvek szerint elrendel. — Így kell tenni a' házasság' emberibb fogalmaihoz a' gyermeknevelést is. Ha a' házasságnak ezen természetes következzete felől, már a' házasságkötés nem biztosítana; a' házasság csak állati indulatok' kielégítése, és nem emberi szerkezet volna, mellyben egyik fél a' másikkal, mint eszközzel élne vissza jogtalanul. Első és még csak alsó lépcsője lévén az emberi méltóság-

nak magát a' baromiségből felemelni: a' házasság' előre látott következetéről, a' gyermek' értelmes neveléséről szükségesképen gondoskodni kell, 's ez a' gondoskodás természetesen a' házasság' feltételei között áll.

A' természeti állapotban a' nő' joga az, megkívánni az ő szeretetét kérő férjfitől a' gyermeknevelés' közös gondját, hogy ama' (23. §-i) kettős vita elő ne álljon. Sőt mint már láttuk (21. §. I. A. B.), belső és kötés nélküli kötelessége is lévén a' férjnek nője szenyvelmeit enyhíteni, 's ezen szenyvek 's gyengébség miatt több és nagyobb házassági kötelességeket vállalni: szükségesképen következik, hogy kivált a' gyermeknevelésben is a' terhesebb kötelességeket vigye.

A' társasági (statusi) állapotban: fő kötelessége lévén a' statusnak népesedését fenntartani: tartozik mind azon módokat, melyeket az okosság és emberiség a' kisdéd honfiak' fenntartásokra 's nevelésükre kíván, ótalmába venni. És így: ügyelni a' nehézkések' sérthetetlen-ségükre, — a' szülés' segedelmeire, a' gyermektartás és nevelésre, — törvényei közzé fűzván azokat. Tartozik törvényei közzé tenni: a' szülési nevelés' kötelességét mind a' két szülőkre nézve: az egyik szülének, a' másik' vonogatása' esetében, kényszerítő just adni — elosztani köztök a' nevelés' kötelességét, — a' nevelésre nézve támadt szülési ellenkezéseket eligazítani, — a' szülési jusok' 's hatalmak' terjedéseit meghatározni, — a' szülési jusokat sérthetetlenül fenntartani — és a' szülőknek gyermekeiktől akármi szín alatt való megfosztásait teljes erővel megakadályoztatni. Szem előtt tartván mindig, a' mi felvett tárgyunkra tartozik, a' gyengébb nőnem' szenyvedelmeit, érzéseit, természetét.

Igy lép a' gyenge nő a' természet által intéztetett viszonyba; 's munka-körének helyén lévén, a' természetnek reá bízott nagy munkáját elvégzi. Közönséges szeretetet az erkölcsiségben, tökéletesebbedést a' maradéknak, — a' társaságban, emberiségben terjedést, szaporodást szerez.

26. §. bb) *Házi jogok.*

Kísérjük az asszonyt az igen sokféle házi viszonyokba. Keresünk fel őt először cselédjei között. A' cselédesedési igyekezet, ha szükségfeletti, 's nem az emberi jusok' tiszteletén áll, erkölcstelenségre visz. Meg kell vallani, hogy a' gyenge nőnek erőtlenebbségére nézve, inkább van a' cselédi segédre szüksége. És így neki lehet cselédesebbedő joga

(a' családban). De határt vetett a' jótévő természet, hogy a' nő' cselédesebbedése a' szolgák és szolgálókon való zsarnokságra ne vetemedjék. Mert ismerjük már az ő szelídebb 's szánakozóbb indulataikat, mellyeknek fel kellene őket tartóztatni, hogy a' cselédemberen igazságtalanságot el ne kövessenek.

Ha úgy nézzük a' házat, mint a' begyűjtöttek' 's keresetteknek tárat; a' gazdálkodásnak, takarékoságnak helyét; úgy természet szerint az asszony a' háziakban az első, mint a' takarékoság' végrehajtó hatósága (21. §. B.).

b) ORSZÁGI VAGY KÜLTÁRSASÁGI NŐI VISZONY.

27. §. *A' személyes jog' bátorságítása.*

A' köztársi vagy országlási jogokat (3. §. 1. 2. 3. sz.) biztosítani kell. *A' természeti állapotban nem találjuk meg az embert bátran élni eredeti jogaival. Az ember csak szerződött társaságban, a' honfiségben találja meg magát, azaz, eredeti jogait biztosítva.*

Ha ez az országlás' (status) köteleztetése: még érdekesebbedik ez a' biztosítás a' nőnemre nézve. Mert tudjuk, hogy nemcsak a' társas elemet hordja magával a' női virtus a' házasságban; hanem egyenesen a' status' veteményese is egy részről; más részről pedig igen gyenge és erőtlen női individuumokra bízván a' természet ezen országok' becses alapjait: mint gyengébbeknek az ótalomra nagyobb szükségük van.

Igy teszi a' szerződött országos jog a' nő' személye 's szabadsága ellen tett erőszakot a' legnagyobb bűnök közzé.

Kötelessége a' honi jognak, a' nők' ártatlanságát, melly mint a' nőknek, úgy a' társaságnak becses vagyona, nemcsak a' külső erőszak, hanem akármi csábítások ellen is, mellyeknek a' gyengébb nem inkább kitétethetik, ótalmazni, minden szabados módokat elkövetni, a' nemi kicsapongásoknak alkalmait is eltávoztatni. — Hogy mint a' házi atya gyermekei között a' nemi indulatot a' törvények' korlátai közt tartóztatván, azt a' természet által intézett célra igazgassa.

28. §. *Női köztársi jog.*

Noha a' személyes jogokat bátorságosítja a' köztársaság a' nőkre nézve; még is megengedi, hogy a' nőknek többi köztársasági joguk el-

enyésszenek, — hogy ők a' köz dolgokba csak férjük által közbevetve részvényeljenek, de egyenesen be ne folyjanak; hogy nekik még tisztelt nevök is eltöröltessék, és a' férj' neve mellé vonuljon; hogy nekik szavazatuk, hivataljok, alkalmaztatásuk se lehessen a' köztársi ügyekben!

Érzem ugyan, hogy a' női jusok' felvilágosítására vállalt kötelességem kényszerít engemet, minden visszaélések által bejöhett méltatlanságokat tisztán kimutatni; de, kedves felei 's hív társai az emberi életnek! *titeket a' természet' ura olly szeretetre alkotott, melly minden más ehhez nem tartozó viszonyok által szenvedne 's azok által önötök is sértődnek.* — Ezen pontból vevén fel nehézségeket, el fognak azok enyészni. Mert valljon a' köz dolgokról való együtt-tanakodást megtiltja-e a' férj nőjétől? Ha ezen tanácskodások közt: a) Egy véleményen vannak, vagy a' nő a' maga részére hajthatja szelíd és érzelemmel győző előadásai által férjét (mint természetesen többször történik): úgy a' köz dolgokba befolytak a' nők is. Ha pedig b) külön és ellenkező ítéletök volna (a' mi még négy szem között meglehetne), és semmi kölcsönös világosítások által egymáshoz nem közelítenének; valljon megengedhetné-e a' szeretett erényű nő, hogy a' férjével való különzés, melly az ő erkölcsi természete ellen van, köz tudomásra menjen a' társaságba? Így bizonyosan maga ellen vétene (mint a' kinek erkölcsét a' szeretet tartja), mellyet egy okos valóról fel nem lehet tenni. — Az embernek kiegészített tökéletes ideálja lévén a' férj és nőben (14. §.) egy részről; más részről a' nehezebb és külső dolgok a' férj' kötelességei lévén (21. §.): hordja a' férj a' közgyűlésekbe a' közös szavazatokat, míg a' nő az alatt, a' mennyit a' külső dolgok' befolyásából vesztené, annyit nyer otthon a' házi belső hatalomból. A' házi társaságba való hatás által kipótoltatik a' köztársaságba való befolyás' hiánya.

Ezen szereteten, melly által a' nő erényt 's erkölcsöt talál abban, ha egész egy embert formál férjével, alapul az is, hogy örömmel nézi a' maga nevét is férjével összeolvadni. Azonban igyekezzék a' férj is, nagylelkűi tettekre termett erőnyével, megérdemelni, hogy egy szeretett nő, az ő nevét átvenni ne szégyenelje.

29. §. *Női tudományosság és hivatalok.*

Még az van hátra, hogy a' köz hivatal' vadászásaitól feltartóztassuk a' szépnemet. — Hivatalokra, alkalmaztatásokra vágni, tudományos készülletet és gyakorlás-készséget kíván. Hogy azért a' tudományokon alapult hivatalok' keresésének (mellyek között egyik ismét tudományűzés) természetait kimutassuk: szükség, hogy a' szépnemnek a' tudományokra néző viszonyait előadjuk.

Igaz, hogy a' szépnem mind a' tudományokra, mind a' gyakorlásokra igen alkalmas. Miért engedik tehát a' felsőbb akadémiai 's egyetemi tanulás' pályáit tőlök elzárni? Vagy, ha a' pajkos ifjakkal tanulni nem akarnak, miért nem nyitottak magoknak mind eddig is a' tudós és művelt európai asszonyságok felsőbb tudományos intézetet 's karokat? Melly nagy előmenettel dolgoznának a' tudományok' mezején, világos onnan, hogy a' tudományok' rendszeres hallgatásain kívül is, önkiképezéssel, nagy lépéseket tesznek a' mennyiségi 's mineműségi tudományokban, azokban, mellyekben az érzés és képzés főviselők. Melly sok művészeket találunk közöttök a' szépművekben. — A' rajz, festés, mozgalmi vagy a' táncz és színészetben csudákat mutathat a' szépnem. — A' szelíd költészetnek nem kedvelői-e? A' nyelv' tanulására, melly igen alkalmasok? — Széles emlékezők a' történet-tudományban. — Sőt a' mathesisban is gyakran járatosak.

Úgy látszik azért, hogy ha rendszerint nyitva volnának a' felsőbb tudományok' hajlékai a' szépnem előtt, közülök minden tudományokban remek elmék állhatnának elő. És hogy ezt ön magok sem kívánják, annak belső természeti okát a' női tehetségek' meghatározásában kell keresni.

Olly érzéseket alkotott a' szépnembe a' mindenható, mellyeknek bájos erejök által, az érzési és az ezekre néző értelmességi tudományokra sokkal hamarabb felemelkedhetnek, mint a' mi oskoláink' kevergései között, azon felsőbb érzésekkel nem olly mértékben bíró férfiak. Ennél fogva tesznek nagy lépéseket az érzési tudományokban. Mivel pedig természetükben áll, hogy érzéseiket is a' szeretet' példátlan virtusa alá adják, értelmesen vévén fel rendeltetésüket (10. §.); természet szerint hajlandók az értelmes felfogásokra is. Úgy is kell lenni, hogy a' felsőbb érzésekkel bíró okos valónak, azon tehetségei (az érzelem és értelem), mellyeknek materiája a' tapasztalás, hathatósabbak.

— A' fogalmak' viszonyait nehéz okoskodások után láthatják a' férfiak (discursive); az asszonyi nem egyszeri nézéssel (intuitive) veszi fel azokat; olly varázs összeköttetése van ő nálok az érzelmi és értelminek, a' melly az erősebb nemben nincs.

De épen ezen hirtelen és világos látásban is áll a' női értelmek' határa. Már az értelmességen felül, az okfőkre (principiumokra), és az ezek szerint okoskodó tudományos elvekre, fel nem emelkedhetnek. A' való tudomány az okfők után való rendszeres okoskodásokon állván: ámbár nagy nyelvtudók, történetekre emlékezők és azokat összekötni értők, — a' szemlélet alá vethető mathesisi tudákosok — ámbár jeles természet- sőt égismerők is — a' mi több, nemcsak a' magok' kötelességi köreiről, de néha a' státus' viszonyairól is természeti érzelemmel író kedves szerzők is taláztatnak közöttök; de fájdalom, nem vihetik feljebb találmányaikkal a' tudományokat. Könnyen átláthatjuk ezt, mert ők a' fogalmaikat (conceptusaikat) érzéseikből egyszerre teremtvén; nem ismerik azon módokat, mellyek által azok az elméből kifejlődnek, 's ezen formáknak épen nem emberei, nem mívészei. Lehetnek azért nagy nyelvtanulók, nagy történetismerők; de nem kedves, nem érdekes előttök az a' mód, az a' férfias forma, melly által átlátnák, mi módon fejlenek ki a' gondolkozásból a' historiai sok tudományok, mi módon az értelem' formáiból magok a' történetek — vagy mi összeköttetése van a' különféle nyelvtudományoknak? stb. Az asszonyi érzési tudományosok fel nem vehetik ezeket, — nálok az ilyenek czéljokat eltévesztik. Így lehetnek sok nyelvbeszélők, mikor a' nyelvek' belső gondolkozásból jövő alkottatásába bemerülni nem képesek. — Ritka közöttök a' tökéletes grammaticai kidolgozott (deák vagy görög) nyelveknek alapos ismerője.

Meg kell vallani, hogy okfőkön philosophálók közöttök nincsenek. A' szoros észoki rendszeren menő gondolkodásokra, a' dolgok' belsőire ható philosophiaiak' elnézésükre a' nőnemnek olly hosszú idő kívántatnék, mint az érzésiekről értelmességre emelkedni megfordítva kevesebb időben tudnak.

Jól érezvén ezen felsőbb ideálok' nehezségeit, 's az alsóbb értelmiekhez való készségöket, a' felsőbb tudományos neveléstől természet szerint idegenek; 's érezvén határoztatásukat, az értelmiekhez közel lévő tudományoknál dicsőséggel maradnak.

30. §.

Ha azért a' szépnemnek: 1. az érzési, mennyiségi tudományokhoz való vonzódását, — 2. a' tudományos formáknak érzéki fogalmakon felül lévő fejtegettetésökhöz való idegenségét felveszszük — 3. felveszszük azt is, hogy az ő természeti 's okos valói meghatároztatásuk mindenek felett a' szeretet, mint erény: következik a' tudományok 's hivatalokra nézve:

1) Az okfőkre, az általánosra (absolutumra) menő felsőbb tudományokra ugyan fel nem emelkednek; de annál hirtelenebben felveszik az érzelmi 's értelmi megfogásokból állókat. Ezek lévén pedig alapjai ama' felsőbbeknek, világos: hogy a' szépnem az első oktatásokra igen alkalmas. Valóban, hideg gondolkozó vagy csak sovány ideákon (észképen) kapkodó lesz az, a' ki elsőbb oktatásokat nem asszonytól vett, vagy ennek hiányát a' szépnem' társalkodásában ki nem pótolja. Nem lesz szégyen akármi nagy psycholognak tanulni a' fejérnép közt azon tulajdon módokat, mellyekkel fogalmaikat felveszik, ön érzésökre viszik 's megértik. Hibásan vélik, hogy a' nő-lélekisméretten csak a' rendszerinti. — Miért nem szavazunk tehát rájuk a' nyelv, történeti, szépérzési tudományok' tanítószékeire, egyetemeinkbe, akademiánkba? — Valóban kár, ha azon tudományoknak csak materiáit kellene előadni. De a' felsőbb tanításokon formákra 's ezekből való fejtegetésekre van szükség. Ha megtanulhatják is a' materiát, az asszonyi elmék; még nem tudhatják, mi sok formákban lehet azokat az előállható élet' hasznaira alkalmaztatni, és így tanításaik hasztalanok lehetnének.

2) Ha a' szépnem megengedheti, hogy lehet valami, a' mi az ő szereteteknél feljebb való: örömmel fogjuk őket nézni a' hivatalokban. De mi bátrasítást (garantiát) mutathatunk arra, hogy ezen hivatali buzgóságokon nem veszen-e házas, szülői, házi szeretetök erőt? — és akkor szenyvedne a' hivatal! Ha ebben biztosítanak: tudjuk, mi hivatalokra lehetnek alkalmasok. Ott, hol az érzésiekkel összekötött értelem, hol egyszeri nézetű ítélletteltség: ott az asszonyi tisztség hathatós lehet. Csak ott, hol felsőbb észoki formák után kell menni, 's valóságos összefüggő rendszerre (systemára) hallgatni, nem lehet az asszonyi puszta érzési hivatalokra támaszkodni. Ezért lehetnek neve-

zetesek, sőt okszakot kezdő igazgató nők. Alattok hirtelenebb' lehet az ítélet — mindenek tökéletesen folyhatnak; csak az igazgatásnak azon formáiban, hol messzemenő összeköttetések, új előrenézetek szükségeseek, — lennének systematicus fejű ministereik.

Itt, hová az asszonyi tulajdonokat a' thrónig kísértük, megállapodunk. — Az új, és az országlás' okfőit felsőbb ideálokra emelgető Europa, jelenleg nagy gondot fordít, a' statusok' kebelében lévő társalatoknak (corporatióknak) az országlás' fő irányjaival való egyeztetésükre. Mély és messzeható elmék dolgoznak azon, mi viszonyban kell az országlással tenni egy csekély és az emberiségre keveset jelentő csehecskét is. — Hát elhagyhatnánk-e az emberiség' egész felének viszonyairól elmélkedni? — elmulatnánk-e életünk' kedves társainak, elsőbb nevelőinknek, a' társalkodások' vezetőinek, sőt magoknak a' köztársaságok 's országok' alapítóinak örök természeti jusaikról hathatósabban gondolkozni?

III.
TÖRTÉNETÍRÁSI-OSZTÁLYI
É R T E K E Z É S E K.

VI.
A' MAGYAROK' EREDETI LAKFÖLDÉRŐL,
ATELKUZU-, 'S AZON HELYRŐL, HOL SABARTÓI ASPHALOK LAKTAK; ÉS A' KÚNOKRÓL.
IRTA
BÁRÓ HAMMER-PURGSTALL JÓZSEF, L. TAG.

Dankovszky nemzete' eredetét nyomozván helyesen állítja, hogy csak a' byzanti történetírók azon kútfők, melyekből a' magyarok' eredeti hazájokról valami bizonyosat meríthetni; abban is tökéletesen egyet kell vele értenünk, hogy a' dicső magyar nemzet a' párthusoktól, törököktől, mongoloktól nem veszi származatát, de másfelől eredeti lakhelyét nem Kuma' 's Kuzu' partjain, nem is Koissu vizénél kell keresni, a' mit

DE PRIMIS HUNGARORUM SEDIBUS,
DE ATELKUZU, DE LOCIS, QUOS SABARTOI ASPHALOI INHABITARUNT, ET DE CUMANIS.

Historicos Byzantinos solos fontes esse, ex quibus certum aliquid de primis Hungarorum sedibus erui possit, Cl. Dankovszky, origines patrias indagatus, recte asserit; et in hoc ei plenissime adsendendum, inclytam Hungarorum gentem nec ex Parthis, nec ex Turcis, nec ex Mongolis originem suam trahere, sed sedes illorum primarias nullo modo in ripis Cumae et Kuzu, non in flumine Koissu quaerendas

itt röviden ki fogok fejteni 's az érintett helyek' fekvését világosan megmutatni. Porphyrogenitus' munkájából tanuljuk, hogy a' törökök azaz: magyarok a' paczinacitákkal viselt háboru után kétfelé oszlottak, egyik szakaszuk Persia' keleti részét lakta (ezek Sabartoi asphaloi néven hivatnak), a' másik rész Atelkuzu nevü nyugoti helyeken telepedett meg. Itt tehát nyilván két egymástól különböző tartomány jó elő, hova a' magyarok eredeti hazájokból, Lebedia lakhelyükből Chidmas, máskép Chingylus folyó' vidékeire költöztek, az egyik keleti Persia' szomszédságában, a' másik nyugoti tartomány vala, melly Atelkuzu nevet viselt. Elhallgatván a' *Χιδμας* név önkényleg Kimas nevezetre változtatását, valamint a' Kimas folyamnak Kuma névvel haszontalan felcserélését, ha Lebediát Kuma' partjain (a' hova Dankovszky' földabroszán tétetik) kellene keresni: hogyan érhettek volna a' magyarok Lebedia hazájokból nyugotra költözvén Koissu' vidékeire, minekutána ezen folyam Kumának keleti 's nem nyugoti részére esik; vagy hogy' találtathatnék itten azon etelközi azaz: Volga és Kuzu közötti tartomány, midőn ezen földabroszon Volgának egyedül éjszaki torkolata látható? Minthogy tehát Atelkuzut Lebediának nem keleti, hanem nyugoti részein kell keresni: az is világos Dankovszky' földképe szerint, hogy Atelkuzu nem Koissu, ez pedig nem Kuma mellett feküdt. Mellyik tehát ezen víz közti

esse, paucissimis verbis exponemus, dein veram illorum locorum situationem ad oculum demonstraturi. Ex Porphyrogenito docemur: „Turcas i. e. Ungaros post ortum inter illos et Patzinacitas bellum, in duas partes divisos esse, quarum una orientem versus partem Persidis incoluit (qui Sabartoi asphaloi nuncupantur), alteram partem versus occidentem in locis Atelkuzu nuncupatis sedes posuisse.“ Duae ergo hic igitur regiones clarissime distinctae sunt, in quas Ungari e primariis suis sedibus „e loco Lebedia ad fluvium Chidmas, qui etiam Chingylus cognominatur, migrarunt“, una orientalis, Persidi vicina, altera occidentalis Atelkuzu dicta. Ut nil de arbitraria mutatione nominis *Χιδμας* in Kimas, et gratuita suppositione, Kimas fluvii Kuma nomen esse, dicamus, quomodo, si Lebedia ad ripam Cumae quaerenda esset, (cui in charta Dankovszkiana adscribitur), quomodo Ungari, ex sedibus Lebedia ad occidentem migrantes, ad Koissu pervenire potuissent, cum hoc flumen ab oriente et non ab occidente Cumae fluat; quomodo terra illa interamnalis de Etel, i. e. Wolga, et Kuzu hic inveniri posset, cum in mappa ipsa nil de Wolga nisi os eiusdem ad Septemtrionem appareat. Cum ergo Atelkuzu non ad orientem sed ad occidentem terrae Lebediae quaerenda sit, illud non in Koissu, hoc non ad Cumam extitisse, in ipsa

Atelkuzu tartomány? mert hogy abban két folyam vala, Porphyrogenitus' XL-dik fejezetének im e' helyéből világos: „Locus autem a fluvio interlabente nuncupatus Etel et Kuzu *). Ezen írásmód *Ετελ και Κεζς* (Etel és Kuzu) a' XXXVIII-dik fejezetnek kitételével meg nem egyez, hol ugyan ezen tartomány *Ατελκεζς* nem elválasztólag, hanem összekapcsolva iratik. Sem ez sem amaz az írók' gondatlanságuk miatt nincs hiba nélkül. Etel minden bizonynyal helyesebb mint Atel; mert Volga' nevét a' tatárok és törökök most is Etelnek mondják, és Kuzu helyett igazán Uzu nevet kell olvasni; mivel a' K betű e' második helyen nem más, mint a' XL-dik fejezetben álló *και* szónak írásbeli kurtítása, hol a' gondatlan író kettőztetvén a' K betűt, azt az Uzu szóhoz kapcsolta. A' XXXVIII-dik fejezet' kitételében tehát *Ετελ και Ουζς*, Etel és Uzu a' hibátlan olvasás. Mi az Etel, azt mind napnyugoton, mind keleten tudják, valamint azt is, mi az Uzu; mivel Danapris csak Uzu név alatt ismeretes előttök. Elég legyen még egy bizonyosságul Kutlughi Timur' arany horda chánja 1397-dikben Uzu azaz: Danapris' partján költ oklevele, melly a' „Fundgruben des Orients“ (fodinae orientis) czimű

mappa Dankovszkiana ad oculos positum est. Quae est igitur terra illa interamnalis Atelkuzu? nam duos fluvios esse, secundus Porphyrogeniti locus in capite quadragesimo loculenter docet. Locus autem a fluvio interlabente nuncupatus Etel et Kuzu*). Orthographe haec *Ετελ και Κεζς* (Etel et Kuzu) non consonat cum loco in capite XXXVIII., ubi eadem regio *Ατελκεζς* non separatim sed conjunctim scribitur. Unus et alius locus non sine menda, scriptorum culpa. Etel certo rectius quam Atel, cum nomen Wolgae a Tartaris et Turcis et hodie Etel pronuncietur, et Uzu et non Kuzu legendum, cum illud K in loco secundo nil aliud, quam apocope graphica particulae *και* in loco capitis quadragesimi, incuria scriptoris reduplicata, nomini Uzu affixa fuerit, quod in loco capitis 38. recte *Ετελ και Ουζς*, Etel et Uzu legendum. Quid sit Etel, occidentalibus hodie orientalibusque aequè notum, nec ullus horum quid sit Uzu ignorat, cum sub nullo alio nomine quam Uzu Danapris illis cognitus sit. Sufficiat hic pro alio argumento diploma Chani Hordae aureae Timur Kutlughi anno 1397 ad ripam Uzu, i. e. Danapris datum, quod in Fodinis Orientis, tomo sexto in

*) 'Οτε τοπος ὀνομαζεται κατα την ἑπωνυμίαν του ἐκεῖσε διερχομένου ποταμου *Ετελ και Κουζς*, a' mit hihetőleg az eredeti kéziratban inkább kettős számban, következőleg: *τοιν ἐκεῖσε διερχομένων ποταμῶν* kellett volna olvasni.

*) 'Οτε τοπος ὀνομαζεται κατα την ἑπωνυμίαν του ἐκεῖσε διερχομένου ποταμου *Ετελ και Κουζς*, quod probabiliter in primis codicibus rectius in duali *τοιν ἐκεῖσε διερχομένων ποταμῶν* legendum erat.

munka' Vidik kötetében uigur és török betűkkel bocsátatott közre*), Danaprist a' törökök most sem hiják máskép, mint Uzu néven, a' hires Uzu erősség is ettől vette török nevezetét; melly Oczakow romlott névre csak hibából változott**).

Caractere Uigurico et Turcico publici juris factum est*); et hodie Danapris a Turcis non aliter quam Uzu nominatur, ex quo etiam nomen celeberrimi castris nomen suum turcicum Uzu traxit, quod in Oczakow corruptum est**).

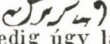
*) Tom. VI. p. 306.

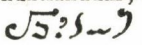
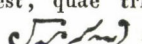
**) *Οζολιμνη*, Alexidis öböl Danapris' torkolatán, a' közép századi földabroszokon *Porto de Bo*. (Memoire sur un nouveau periple du Pont Euxin, par A. C. I. Potocki. Vienne, 1796). A' bécsi császári könyvtár' ritkaságai között hét közép századi földabrosz őriztetik, mellynek egyikén Danapris *Luxoni* néven hivatik, a' mi Uzu nevezetnek elrontása; azonban, hogy Danapris, vagy némelly ahhoz közel eső folyó Oxus néven nevezetett, az kitetszik Tzetzes (Chil. XLII. hist. 466. v. 91—95. p. 247. Ed. Basil. 1546. et p. 484. Ed. Kiessling) azon helyéből, mellyben Oxus chazarok' és Chersonesus' lakosi' szomszédságába tétetik. *Οἱ δὲ Σεγδίας κατοικοὶ Χαζαροὶ καὶ Χερσωνεῖς ἀπὸ τοῦ Ὀξὺς ποταμοῦ*, κ. τ. λ. Cherson, melly Danapris, azaz: ezen Oxus, vagy *Ὀξὺς* vagy Uzu torkánál fekszik, (ki nem tudja, hogy az ξ betűt a' közép századi földíróknál gyakran ζ helyett kell olvasni? következőleg 'Ὀξὺς, innen *Ὀζολιμνη*) és azon *Σεγδ* igazán nem más, mint *Solgat*, miről a' tudós Koehler jeles „Tarichos ou recherches sur l'histoire et les antiquités de la Russie meridionale. Petersbourg, 1832.“ munkájában következőleg teszen említést: „Jegyezzük meg, hogy Du Cange Tzétzes' véleményét hibásan elfogadván azt hitte, hogy az 'ωξιαροί' ιχθύες oxusi halat jelent, ezen magyarázat után szerzőjéről feltehetni, hogy Oxus felől gondolkodott, mellynek egyik ága hajdan a' kaspiumi tengerbe szakadt. Azon magyarázat sem helybenhagyható, mellyet Corai nyújt a' Berzeticon nevezetről: Tzétzes' helyéből nyilván következik, hogy az említett Oxus' halait Sugdia' vagy Sogdia' vidé-

**) *Οζολιμνη*, Alexidis sinus ille ad ostium Danapris est, qui in chartis medii aevi Porto de Bo inscribitur. (Memoire sur un nouveau periple du Pont Euxin, par A. C. I. Potocki; Vienne 1796. — In mappa simili medii aevi, de quibus septem in cimeliis Bibliothecae Caesariae Palatinae Vindobonensis adservantur, fluvius Danapris *Luxoni* audit, quod corruptum ex Uzu; sed et antiquitus Danaprim ipsum aut vicinum ei fluvium Oxum cognominatum fuisse, ex loco Tzetis Chil. XLII. historiae 466, v. 91—95, pag. 247. Ed. Basil. 1546, et p. 484 Ed. Kiessling patet, ubi Oxus Chazaris et Chersonensibus vicinus recensetur. *Οἱ δὲ Σεγδίας κατοικοὶ Χαζαροὶ καὶ Χερσωνεῖς ἀπὸ τοῦ Ὀξὺς ποταμοῦ*, κ. τ. λ. Cherson ad ora Danapris i. e. hujus Oxii seu *Ὀξὺς* seu Uzu situm (ξ in scriptoribus geographicis medii aevi persaepe pro ζ legendum, quis nescit? ergo *Ὀξὺς* et inde *Ὀζολιμνη*) et hoc *Σεγδ* certe nil aliud quam *Solgat* est, quod clarissimus Koehler in eruditissimo opere suo: „Tarichos ou recherches sur l'histoire et les antiquités de la Russie meridionale. Petersbourg 1832.“ jam his verbis innuit: „Remarquons, que c'est par erreur, que Du Cange, en adoptant l'opinion de Tzétzès, avait cru, que les 'ωξιαροί' ιχθύες sont des poissons de l'Oxus, puisque cette explication pourrait faire supposer que cet auteur pensait au fleuve Oxus, dont un bras se jetait jadis dans la mer Caspienne. Je ne saurais non plus approuver l'explication, que donne M. Corai du mot Berzeticon; toutefois il resulte du passage de Tzétzès, que les poissons de l'Oxus n'étaient autres, que ceux que l'on avait pêchés dans

Meg lévén ekként határozva azon Volga's Danapris közötti tartomány, mellybe a' magyar nemzet Lebediából napnyugot felé költözött; Lebedia tartományt és Chidmas folyót napkelet' vidékén Volgán túl kell keresnünk. Foly ottan Kama' vize, melly a' mondottak szerint az előbbi tartományhoz közelebb esik mint Kuma, csakhogy nevét hasonlólág (mint Chidmas szót Kimas névre) meg kellene változtatnunk, melly szócsigázásra állításunk' megbizonyítására nem szorultunk; mert

Habemus duobus fluviis, Wolga et Danapri circumscriptam regionem illam interamnam, in quam gens Ungarorum ex terra Lebedia occidentem versus inmigravit; terra Lebedia igitur et fluvius Chidmas in orientali plaga trans Wolgam quaerendi. Fluit ibidem Kama, qui, ut ex dictis colligitur, certo certius sedibus prioribus vicinior quam Kuma, sed cujus nomen pari modo (ut Chidmas in Kimas) distorti debet, quo tormento ad probationem nostram non egemus; fluit enim ibidem et fluvius

kén fogták, azt a' chazarok lakták, cherzoniták előtt sem vala ismeretlen. A' chazarok birták hát akkor Krimiát és e' félszigetnek éjszakra eső föld' jó darab részét, melly félszigetnek partjait Bug és Dnieper ismeretes folyók mosták, mellyek mai napig is fentartották neveiket. Végre annyi bizonyos, hogy azon érintett Oxus' vagy a' két folyó' szomszédságába esett, vagy egy lehetett közülök annál inkább, mivel a' sötét századokban a' tudatlanság' szájában minden nevek összezavartattak. Chersonnak, mint krimiai városnak említése itten nem bizonyít semmit, ha csak azt nem, hogy az Oxus nem messze volt onnan. Ezen elmés véleményhez csak a' Berezeticon szó' magyarázatát adjuk, melly hihetőbb annál, mellyet a' tudós Corai nyujt, ki azt vélte helytelenül, hogy e' szó annyit jelent, mint Caviar. A' Berezeticon, melly a' bizánczi íróknál B. betűvel jó elő, mai görögöknél V. betűvel Verezeticon néven mondatik, romlott török név Veredschik szóból, melly adót jelent, Vermek adni (dare) igéből. A' Caviar szó pedig úgy látszik Cabardis (igazán Cavardis) szótól származott, melly az érintett potocki's a' bécsi könyvtár' más öt földabroszán Moeotis' partjára tétetik.

une contrée, qu'il nomme Sugdia ou Sogdia, habitée par les Chazares et connue des Chersonites. Or les Chazares occupaient alors la Crimée et un grand terrain au nord de cette presqu'île arrosé par le Bug et le Dniepre, fleuves connus alors sous des noms qui sont conservés jusqu'à nos jours. Il est donc sûr que par le nom d'Oxus on entendait ou une rivière dans le voisinage des ces deux fleuves, ou plutôt un de ces derniers, car la Barbarie de ces temps confondait tous les noms dans la bouche de l'ignorance. La mention de Cherson, ville de la Crimée, ne prouve rien ici, si non que le fleuve nommé Oxus ne devait pas en être beaucoup éloigné. — Cui argutissimae conjecturae aliam solummodo et verisimiliorem vocis Berezeticon significationem, quam illam ab A. Corai suppeditatam, qui illud Caviar significare male putavit, subjiciemus. Berezeticon quod cum B. apud Byzantinos ut apud Graecos hodiernos ω . sonat Werezeticon pronuntiandum, corrupta vox turcica Weredschik est, quae tributum significat a verbo wermek dare, id quod dandum (Abgabe). Vox Caviar autem nobis ex Cabardis (lege Cavardis) qui in praefata mappa Potockiana et quinque aliis Biblioth. H. R. P. ad litus paludis maeoticae occurrit, originem traxisse videtur.

ott foly Kilmas is, melly minthogy minden görög fölíratokban a' *Α* és *Δ* kerekded betűk felcseréltetnek, nem más, mint az, mellyet Constantin *ΧΙΛΜΑΣ* szóval említ, mondatik Chingylus néven is, mellyet eddig sokan Ingul-nak tartanak, ez a' török nevezet sok folyónak tulajdonítatik; mivel mint Schlözer Nestor' évkönyveinek magyarázatában említi, Chingul Besarábiában is találtatik. Gul vagy Gol (a' mi tulajdonképen tavat jelent) több folyam' neveiben jó elő, mint Constantinnál láthatni, kinél nemcsak Chyngul, hanem Syngul és Hybul (hihetőleg Ingul és Inguletz) folyók is említetnek; sőt most Uzu (Oczakow) és Moncastron (Ackerman) között Sarigol, Kugalnik és Toligol folyók találtatnak, Chigul nem más mint Chidmas vagy Kilmas nevezete, Viatka' azaz: Lebedia' tartományban. Most a' másik magyar gyarmatot, melly Porphyrogenitus szerint napkelet felé Persia' részén telepedett meg, és Sabartoi asphaloi néven hivatott, vegyük vizsgálat alá. Dankovszky azon igazítását, hogy a' *Σαβαρτοι ασφαλοι* szóból írásbeli gondatlanság miatt az *η* betű kihagyatott, és hogy *Σαβαρ ήτοι ασφαλοι* vagy Savar azaz: bátorságos (tutus) a' hibátlan olvasás, igaz gyanánt kell elfogadnunk annál inkább, mivel több hasonló írásbeli hibát, már a' *κ* betű' kettőztetésében, valamint az *Ετελ και 'Ουζου* két szónak egybefoglalásában találtunk. A' mi Porphyrogeni-

Kilmas, qui cum in omnibus inscriptionibus graecis litterae unciales *Α* et *Δ* confundantur, nullus alius quam *ΧΙΛΜΑΣ* Constantini erit; nomen aliud illius Chingylus, in quo multi hucusque Ingul delitescere credidere, cognomen turcicum pluribus fluviiis commune, cum, ut Schloetzerus in commentariis ad Nestoris annales commemorat, Chingul et in Bessarabia inveniatur. Gul seu Gol (quod proprie lacum significat) in nominibus plurium fluviorum reprehenditur, ut apud Constantinum videre fas est, qui praeter Chingul et fluvios Syngul et Hybul enumerat (qui probabiliter Ingul et Inguletz); et hodie inter castrum Uzu (Oczakow) et Moncastron (Ackerman) fluvii Sarigol, Kugalnik et Teligol interlabuntur; ita Chigul cognomen fuit fluvii Chidmas seu Kilmas, qui per provinciam Viaticensem i. e. per terram Lebedia fluit. Nunc aliam Hungarorum coloniam, quae auctore Porphyrogenito orientem versus, partem Persidis incoluit et qui Sabartoi asphaloi nuncupabantur, indagemur. Emendatio Dankovszkiana, quod incuria graphica littera *η* in voce *Σαβαρτοι ασφαλοι* exciderit, et quod *Σαβαρ ήτοι ασφαλοι* sive Savar i. e. tuti legendum sit, eo magis vera censenda, quum similem scriptoris errorem in reduplicatione litterae *κ* et in contractione duarum vocum *Ετελ και 'Ουζου* in unam solam jam deprehenderimus. Erunt ergo *Σαβαροι*

tusnál *Σαβαροι* az Theophylactus szerint *Σαβειροι*, és máskép nem magyarázható, mint bátorságos (tutus); azt azonban meg fogjuk itten mutatni, hogy e' gyarmat' hazáját nem Caucasus' vidékein Atropatene tartományban Dankovszky' nyomdokin, hanem északi Mesopotamiában kell keresnünk. Theophylactus' ugyanazon fejezetéből*), mellyben Gilogerd vártól nem messze Bendosabiron városról teszen említést, nyilván kitetszik, hogy az érintett háborút Mesopotamiába Martyropolis és Nisibis városok' s Masius' bérz' vidékeire kell helyheztetnünk, melly városok és bérz Danvill' és Mannert' földleírásából, valamint Macdonald Kinneir' utazásából eléggé ismereteseek**). Ezen Masius bérz, mellynek vidékein Marde (most Mardin), Anastasiopolis (jelenleg Dara) és Nisibis (most Nisibin) városok találhatók, ugyanaz, melly Justinusnál Zaoportenon néven említetik***), hogy e' révben Sabar rejtezik, azt már Dankovszky is helyesen gyanítja; az azonban, hogy ugyanazon vidéken magyar bérz és város *τοφροριον των Ματζαρων* Atropatene (Azerbeidschan) tartományba tétetik, szint oly megfoghatatlan, mint az, hogy a' magyarok Kuma' nyugoti parjaitól kelet felé Koissu vidékre indul-

Porphyrogeniti iidem ac *Σαβειροι* Theophylacti et non alias quam tuti interpretaendi, sed sedem eorum nullomodo cum Dankowszkio in Caucaso et in Atropatene, sed in Mesopotamia septentrionali quaerendam esse, paucis hic luculenter demonstrabimus. In eodem capite*), in quo Theophylactus arcis Gilogardi haud procul ab urbe Bendosabiron mentionem facit, clarescit, totum hoc bellum in Mesopotamia ad urbes Martyropolim, Nisibin et montem Masium gestum fuisse, quales autem hae urbes et hic mons, ex Geographiis Danvilliana et Mannertiana et ex itinere Mac. Kinneiriano abunde constat**). Est ille mons Masius, ad cujus oram urbes Marde (hodie Mardin), Anastasiopolis (hodie Dara) et Nisibis (hodie Nisibin) sitae sunt, idem, quem Justinus Zaoportenon nominat***); quo in nomine vocem Sabar delitescere, jam Dankovszkius rite opinatus est; sed quomodo hunc montem et castrum Magyarorum *τοφροριον των Ματζαρων* in eodem tractu situm in Atropatene (Azerbeidschan) quaerere possit, non planius intelligendum, quam quomodo Hungari ex ripis Cumae, occidentem versus ad orien-

*) L. III. C. 5.

**) Journey trough Asia minor, Armenia and Kordistan by John Macdonald Kinneir, 1818. p. 408. et seq.

***) Urbem quoque nomine Daram in monte Zaoporteno condit. Just. XLI. 5.

tanak. Már máskor *) a' szorgalmas Macdonald Kinneiri' nyomdoki után megmutattuk, hogy azon magyar várt, melyet Theophylact említ, Sart várostól Merdin felé vezető uton Masius' napnyugoti vidékén kell keresni, hol Matra falu ha azon régi hely' nevét nem is, de egy hazai bérce nevezetét ma is fentartja **).

Az vagyon még hátra, hogy a' kúnokról szóljak, kikről a' bárson palotában született Constantin cumanus név alatt nem teszen említést, ők a' byzanti íróknál először csak 1060-dikban jőnek elő, ámbár Béla' névtelen jegyzője 's más író már a' magyarok' költöztekor bőven emlékeznek rólok. Constantinusnak és Nestornak ezen hallgatása a' cumánusokról azon gondolatra vezette Schlözer't és más jeles történetírókat, hogy Béla' névtelen jegyzője' hitelét kétségbe vonnák, szabad legyen ezen hitelességét Schlözer' vádjai ellen, melyeket az osmán és magyar nemzet'

talem fluvium Koissu progredi potuissent. Jam alibi**) vestigia accuratissimi viatoris Macdonald Kinneiri premendo ostendimus, castrum Magyarorum Theophylacti in via a Sart ad Merdin in septentrionali Masii plaga quaerendum esse, ubi et hodie vicus Matra, si non antiquum loci nomen, tamen patriorum montium unius nomen conservat**).

Restat ut de Cumanis dicamus, sed quibus nulla apud Constantinum Porphyrogenitum sub hoc nomine mentio, et qui ad annum 1060 primo in historiis byzantinis emergunt, etiamsi Anonymus Belae et alter eorundem jam in historia migrationis Hungarorum amplissime recordentur. Hoc Constantini et Nestoris de Cumanis silentium Schlötzero et aliis Clarissimis historicis ansam fidei historicae Anonymorum impugnandae praebuit, quam fidem ab aspersionibus, quas Schlötzerus aequa

*) In nota ad hist. Ottom. II. p. 648, et in:
Jahrbücher der Litteratur.

**) Valamint ezen Matra, szintugy a' Tátra és Batra napkeleten még maiglan is divatoznak. Tátra Tschatirtaghban, azaz: sátor' bérce taurusi Chersonesusban; Batra az arab földíróknál elő jó Dohsson „Memoire de peuples du Caucase. Paris, 1828.“ „Találtatik a' kazarok' tartományukban olly hegysor, melly Batra nevet visel.“ Savortiak Armenia' lakosi (p. 15, 170, 167 és 207) és Savir' tizedik fia Thogarmának zsidó irományokból Buxdorf de Cobri könyvei. Basel, 1660.

**) Ut hic Matra sic et Tatra et Batra adhuc hodie in oriente vigent. Tatra in Tschatirtagh i. e. mons tentorii in Chersoneso taurica; Batra in Geographis Arabicis occurrit apud Dohsson; Memoire des peuples du Caucase; Paris 1828. „Il y a dans le pays des Khazares une chaine de montaignes, appelée Batra.“ Savortii Armeniam incolentes p. 15, 170, 167 et 207 et Savir decimus filiorum Thogarmae ex documentis hebraicis libri Buxtorfi de Cobri, Basileae, 1660.

eredetéről nem egészen tiszta szándékból nagy hatalomszóval terjesztett, védenem.

Azt mindenki tudja, hogy a' byzanti íróknál, kivált Constantinusnál, valamint a' különféle nemzetek nem saját nevöknél, hanem más néven, úgy a' magyarok is török nevezet alatt említetnek, ezeket ő paczinaczita nevezettel híja, másoktól scytháknak mondatnak. A' történeti kútfőket szorgalommal forgatók tudják, hogy a' paczinacziták nevezete nemcsak török peczineg nemzetségről, a' mi ezekről kizárólag sehol fel nem jegyeztetik, hanem amannál minden Kipcziak' tartomány' lakosiról mondatik; következőleg Porphyrogenitus' paczinaczitái alatt mindig Kipczák tartomány' lakosit kell érteni, a' mit könnyen meg lehet bizonyítani. Azon tartomány, mellybe Constantinus paczinaczitákat helyheztet, megegyez azzal, mellyet a' keleti geographusok és történetírók kipcziák néven említene, ez tudni illik Ural és Volga közötti tartomány. „Tudni kell, hogy a' paczinacziták kezdetben Atel (Volga) és Geich (Jaik) folyóknál laktanak, szomszédságukban voltak azon nemzetek, mellyek mazar és uz néven neveztetnek“*). A' napkeleti geographusok és történetírók ezen határok közé helyezik a' kipcziái törököket, kik a' peczeneg (nálók bedjnak, azaz rokonok *ΠΙΣ*) nem-

praesumptione et cacoëthe in origines ottomanicas ac ungaricas ex tripode effutiit, vindicare fas erit.

Omnibus constat, apud historicos Byzantinos et imprimis apud Constantinum Porphyrogenitum diversos populos longè alio quam vero suo nomine venire, et Ungaros ab illo Turcas nuncupari, qui ab illo Patzinacitae, ab aliis Scythae cognominantur. Etiam si hoc omnibus, qui chartas historicas versantur manibus, notissimum sit, nullibi adhuc adnotatum fuit; et hanc Patzinacitarum denominationem non de stirpe turcica Petzinegorum solummodo intelligendam esse, sed apud illum omnes incolas regionis Kipciak comprehendere, ita ut sub Patzinacitis Porphyrogeniti semper Kipciakenses intelligi debeant; quod facillime probandum. Sedes, quam Constantinus Patzinacitis adscripsit, eadem est, quae apud omnes Geographos et Historicos orientales nomine Kipciak venit inter Ural nempe et Wolgam fluvios interamnalis. „Sciendum est, Patzinacitas a principio ad Atel (Wolgam) et Geich (Jaik) flumina habitasse, iisque conterminos fuisse populos illos, qui Mazari atque Uzi cognominantur“*). His finibus Turcae Kipciakenses apud Geographos et Historicos orientales circumscripti sunt, qui Petschinegos (ab illis Bedjnak *ΠΙΣ* i. e. consanguineos

*) Cap. XXXVII.

zetet baskirok' szomszédságába hetedik éghajlatnak hetedik osztályába 's így szűk határok közé szorítják*). Constantinus' Paczinacziája tehát egy a' Kipcziák tartománynyal, melly nyolcz nemzetségre osztatván, Jaik és Volga közötti vidéket foglalta magában, utóbb Tanais, Danapris és Tyráig terjedett**). A' paczinacziták továbbá cancar néven is hivatnak, ámbár nem mind átalában, hanem azoknak a' többinél jelesebb és bátrabb három nemzetségi szakaszuk; mert ezt jelenti a' cancar nevezet***). Remusatius megmutatta, hogy Porphyrogenitus ezen szó' magyarázatában habozott****); mert a' kangli vagy inkább kanigli nevezet, mellyből cancar származott, kocsist (auriga) jelent, mint Abulghasi, Reschideddin és más török kútfőkből nyilván kitetszik. Ha Porphyrogenitusnál a' törökök magyaroknak, a' paczinacziták kipczák néven hivatnak, nem csudálhatni, hogy az újabb byzanti íróknál uz vagy ghuz nevezet használtatott a' cumanus (kún) név' kifejezésére, mivel úgy is ugyanazon nyelvvvel, tudni illik törökkel éltenek, nem is vala nyelvek közt egyéb különbség, mint azon, melly a' napkeleti 's nyugoti szövejtés

(Schwäger) dictos) in angustissimam regionem in septima climatis septimi sectione in vicinia Baskirorum confinant*). Patzinacia Constantini ergo idem ac regio Kipciak sonat, quae in octo themata divisa, totum inter Jaik et Wolgam fluvios spatium implevit, dein usque ad Tanaim, Danaprim et Tyram sese extendit**). „Porro Cancar quoque appellantur Paczinacitae, non omnes quidem sed trium tantum thematum incolae, tamquam qui caeteris fortiores nobilioresque; nam hoc vox ipsa Cancar significat***)“ et in hac etymologia Porphyrogenitum hallucinatum fuisse, Remusatius docet****), cum vox Kangli seu potius Kanikli ex qua Cancar ortum, nil aliud quam aurigam significet, uti ex Abulghasio Reschideddino et aliis historiae turcicae fontibus abunde constat. Si apud Porphyrogenitum Turci pro Ungaris, Patzinacitae pro Kipciakensibus audiunt, nil mirandum, si a Byzantinis recentioribus pro Uzorum sive Ghuzorum nomine Cumanorum cognominatio usurpata sit, cum eodem plane idiomate, nimirum turcico, usi fuerint, nullaue alia inter linguam illorum quam dialecti orientalis occidentalisque differentia intervenerit. Philologi et historici

*) Geographus Nubiensis ex versione Echelensis idem Ibn Chaldun.

**) Patzinacitarum gens parti Chersonis finitima est. Cap. I.

***) Ibidem in fine.

****) Recherches sur les langues tartares, p. 314.

közt lenni szokott. A' nyelvvizsgálók és történetírók abban már meg-
egyeznek, hogy a' nyelvhasználatosság azon különböztető jegy, melly
szerint a' nemzeti rokonságra akadhatni; azért (a' tárgyat röviden érint-
vén) arról többé nem kételkedhetni, hogy a' magyar nemzetet, mivel
nyelve a' finn nyelvekkel áll legközelebbi rokonságban, ezekhez, nem
pedig mongol, persa, vagy török népekhez kell számlálnunk. Hogy a'
kúnok és magyarok egy nyelvet beszéltek volna, azt kénytelenek va-
gyunk tagadni; mert mind azon kún szótár, mellyet a' tudós Klaproth
Petrarcha' kézírataiból kiadott, mind azon kún miatyánk (úr' imádsága),
mellyből a' tudós Gévay' gyűjteményében tizenegy példány találtatik,
merő török nyelvet foglalnak magokban. Már a' tudós Horváth (Péter)*)

hodie in eandem sententiam eunt, idioma characteristicam notam esse, ex qua iden-
titas populi cum populo decerni possit, ideoque (ut rem praetereundo dicamus) nil
amplius dubitandum, Hungaros, quorum lingua maximam cum linguis finnicis affi-
nitatem prae se fert, huic stirpi gentium et nullomodo Mongolis, Persis aut Turcis
adnummerandos esse. Cumanos et Hungaros una eademque lingua usos fuisse, plane
negandum, cum vocabularium illud cumanicum ex scriniis Petrarcae a Cl. Klaproth
publici juris factum, cum omnia orationis dominicae Cumanorum exemplaria, de
quibus undecim in Cl. Gevayi manibus collecta exstant, mere turcica sint. Cumanos
seu Uzos seu Polowzios seu Polucos unam eandemque gentem significare, jam cla-
rissimus Horvathus*) ex sententia Thunmani et Suhmi retulit, Idem nomenclaturam

*) Commentatio de initio ac majoribus Ya-
zygum et Cumanorum eorumque constitutioni-
bus. Pest. 1801. p. 3.

Ugyanez megjegyzette volt, hogy a' valvusok
és parthusok, valamint cabarok is, mind az egy
cumanus nép' nevei voltanak, és első állításának
bizonyítására Otto Trisingensis, a' másodikra
Kadlubko, a' harmadikra Porphyrogenitus írókra
hivatkozik. Kadlubko, ki a' parthus szót török
helyett bitorlotta, előttünk épen semmi tekin-
tettel nem bír; mi a' falus és gothusokat illeti,
bár nem tagadhatni, hogy gyarmatjok a' taurusi
Chersonesus mellett telepedett meg; de azért a'
kúnokkal, kik szomszédai valának, nem kell
őket összezavarni, mert amazok goth, ezek
török nyelvet beszéltenek; mi végtére a' cha-
zaroktól eredő cabarokat illeti, ezekben a'
cabardok' circessiak' őseit leljük, kiknek

*) Commentatio de initio ac majoribus, Ya-
zygum et Cumanorum eorumque constitutioni-
bus, Pest. 1801. p. 3.

Idem adnotat et Valvos et Parthos, non
secus Cabaros ejusdem omnino gentis Cumano-
rum diversa nomina fuisse, testimoniaque pro
prima sententia ex Ottone Trisingensi, pro se-
cunda ex Kadlubko, pro tertia ex Porphyro-
genito adducit. Kadlubkus, Parthorum voca-
bulum pro Turcis usurpans, nullius sane nobis
auctoritatis est; quod Falos seu Gothos attinet,
inficias non eundem coloniam eorum in oris
Chersonesi taurici sedisse, sed ideo non cum
Cumanis, vicinis eorumdem confundendi, cum
illi gothice hi turcice loquuti fuerint; quod
denique Cabaros, ex Chazaris originem tra-
hentes, attinet, in illis incolarum utriusque ab
illis nomen habentis Cabardae seu Cirkessorum

Thunman és Suhm után állítá, hogy a' cumanus, uz, polowz, vagy poluc ugyanazon egy nemzet' nevei. Ugyan ő a' chun vagy cun (igy neveztetnek nemzeti nyelvükön) és cuman nevezet' eredetét nyomozván; amazt Chun ogorok' vezérétől, ezt Kuma' vizétől származtatja. A' napkeleti kútfők ezeknek más és bizonyosb származatot tulajdonítanak. A' persa's török írók nyilván bizonyítják, hogy az oghuzok vagy uzok eleinte kun*) néven hivattak, melly nevezetök addig volt divatban míg Magyarországon ki nem fogytak. A' cuman név véleményünk szerint nem cuma nevezetből eredett hanem uz nemzet' napkeleti turcuman nevétől származott; mert a' tudós Deguignes és Remusat már bőven megmutatták, hogy az uz és turcuman egy nemzethez tartozik**). Ámbár tehát a' kún vagy oghuz, vagy ghuz, vagy uz, vagy turcuman, vagy cumanus, az orosz íróktól mint ugyanazon egy nemzet polowz néven hivatik, melly a' byzanti íróknál uz, a' későbbieknél cumanus nevezet alatt, Anna Comnena' munkájában pedig mind a' két néven jó elő; még is van e' két nevezetben némi különbség, melly itten már azért sem maradhat érintés nélkül, mivel az arab geographusoknál mint

unde Chuni seu Cuni (quod patrium illorum nomen) et unde Cumani dicti sint, indagatur; prioris cognominationis originem a Chuno Principe Ogororum, alterius a flumine Kuma derivat. Aliam ac certiore derivationem fontes orientales praebent. Historici Persae Turcaeque claris verbis docent, primum Oghuzorum seu Uzorum nomen Kun*) fuisse, quod nomen Cumanorum usque ad deletionem eorundem in Hungaria viguit. Quod Cumanorum nomen attinet, illud non ex Cuma derivandum censemus, sed ex communi Uzorum in oriente Turcumanorum cognominatione, cum Clarissimi Deguignes et Remusatius jam abunde docuerint, Uzos et Turcomanos unum eundemque populum fuisse**). Etiam si igitur Kuni sive Oghuzi sive Ghuzi sive Uzi sive Turcomani, sive Cumani a Russis Polowzi dicti, una eademque gens sit, quae a vetustioribus Byzantinis Uzi, a recentioribus Cumani cognominata, apud Annam Comnenam sub utroque nomine venit; tamen aliqua diversi hujus nominis ratio exstat, quae eo magis hic reddenda, cum apud Geographos Arabes, ut Edrisium

nyelve a' töröktől felette különbözik. (Vide Klaprothi Asiam Polyglottam, p. 129 et 130).

avos deprehendimus, quorum lingua a turcica longe differt. (Vide Klaprothi Asiam Polyglottam, p. 129 et 130.).

*) Origines Russes in textu et traductione.

**) Deguignes, L. X. p. 256. Remusat, recherches sur les langues tartares. 312, 313.

Edrisius és másoknál a' ghuz és cumanus egy tartományba helyeztetnek. Egy nemzet ez kétségkívül eredetére 's nyelvére nézve, csakhogy más és más időben vándorlottak; mert az uzok (Porphyrogenitus' bizonyágtétele szerint) már a' X-dik század' végével költözvén ide napkeletről, a' paczinacz (azaz Aborigines) nemzetet Kipciak tartomány' lakosít a' hazájokból kiszorítván a' magyarok költözésének okai valának. Ezen új gyarmat a' napkeleti írók szerint turcoman néven neveztetett, a' byzantinusokból későbbben a' XI-dik század' végével cumanus nevezet alatt lett ismeretessé. Minthogy ezen nevet Porphyrogenitus még nem említi, Schlözer és mások ez okból tagadták Béla' nevetlen írója' és mások' hitelét 's ez okból kiált fel Schlözer: „Ki ismeri a' fehér kunokat?“*) Minden bizonynyal ő is megismerné, ha az arab geographusokat forgatta volna; mert Edrisi a' Moeotis tenger' körülhajózásában a' fehér cumanusok' városát is megnevezi, melly helyre már a' tudós Horváth (Péter) is hivatkozott értekezésében**). Ugyan azon nubiai geographus a' cumanusok' lakhelyét nemcsak a' Moeotis' tava keleti részeire, hanem nyugoti vidékére, Chersonnak keleti oldalára, hol minden közép századi földabroszon Cumania áll, úgy helyheztetí, hogy mint látszik a' keletiek

et alios Ghuziorum et Cumanorum sedes simul occurrant. Eadem certe gens quoad stirpem et linguam sed advenae diversi temporis, cum Uzi (ut Porphyrogenitus testis est) jam ad finem saeculi decimi ex oriente inigrantes, Patzinacitas i. e. Aborigines regionis Kipciak incolas sedibus suis expulerint, et Hungarorum migrationi impulsu dederint. Recentior ejusdem gentis colonia, a scriptoribus orientalibus Turcomani nuncupata, dein Byzantinis ad finem saeculi undecimi sub nomine Cumanorum innotuit. Cum hoc nomen apud Porphyrogenitum nondum occurrat, Schloetzerus et alii inde Anonymum Belae et alium inficiarum arguendi occasionem arripuere, primusque: „Quis nescit Cumanos albos?“*) exclamat. Certe ipse noscet, si Geographos Arabes perlustrasset; nam Edrisi in periplo maris moeotici urbem alborum Cumanorum nominat, quem locum iam Cl. Horvathus in commentatione sua citavit**). Sedes Cumanorum idem Geographus Nubiensis autem non solum ad orientem paludis moeotidos, sed etiam in occidentali plaga ab oriente Chersonis, ubi in omnibus medii aevi chartis Cumania inscripta invenitur, collocat, ita ut orientem versus degentes Albi, occi-

*) In annalibus Nestoris.

**) Pag. 41. et in Merassidol ittilaa eadem urbs in regione Chazarorum occurrit. Des peuples du Caucase Mooradjea D'Ohsson, p. 59.

fehéreknek, a' nyugotiak pedig feketéknek mondattak*). Ugyanazon nubiai geographus továbbá a' Cumaniát külső 's belsőre osztja, 's említi azt is hogy Russia szinte külső és belső, valamint Baschkardia is, úgy hogy éjszaki részei a' külső, déli vidéke a' belsőhöz tartoznak. A' külső Cumania' szerinte hetedik éghajlat' hatodik részében, vagy az éjszaki legvégső vidéken, Bulgária' szomszédságában fekszik, hol éjszak felé, végső kun város' tava fekszik; ezen tóba nyolcz folyó (halakkal, melylyekből halenyv, vizahólyag készítetik, és hódokkal bővelkedő) szakad, ez úgy látszik Ilmen tó, mellybe csakugyan nyolcz folyam ömlik. Mint-hogy a' napkeleti geographusoknál találjuk, hogy az éjszaki kunok Bulgaria mellé, a' petscheneg nemzet pedig baschir nemzet' szomszédságába tétetik, bizton állíthatjuk, hogy azok egyszersmind a' magyaroknak, kik elsőben Lebediában, Volgán túl a' mai Viatka' tartományban Chidmas (jelenleg Kilmas) folyónál laktak, honnan az Etel és Kuzu azaz: Volga és Danapris közötti vidékre költöztek, szomszédi voltanak; következőleg a' nevetlen író' hitelessége a' magyarok' költöztéről kétséget nem szenved. Azonban bár mint legyenek ezek, mivel nyilván megbi-

dentales vero nigri dicti fuisse videntur*). Idem Geographus Nubiensis et aliam Cumaniae divisionem habet, exterioris nimirum et interioris, uti et de Russia exteriori et interiori, de Baschkardia exteriori et interiori loquatur, ita ut partes septentrionales ejusdem regionis nomine exterioris, partes meridionales nomine interioris veniant. Cumania exterior apud illum in sexta climatis septimi parte sive in extrema regione septentrionali in vicinia Bulgariae occurrit, ubi e septentrione ultimae Cumanorum urbis lacus, octo fluvios recipiens, piscibus, ichthyocollam praebentibus, et castoribus abundans, nobis nullus alius quam lacus Ilmen esse videtur, qui revera octo fluvios recipit. Quum apud Geographos orientales Cumanos septentrionales Bulgaris finitimos et Petschenegos Baschiris vicinos offendimus, quid impedit, illos et Hungaris, qui primo terram Lebediae trans Wolgam in hodierna provincia Viatka ad fluvium Chidmas (hodie Kilmas) et dein regionem inter Etel et Kuzu i. e. Wolgam inter et Danaprim incoluere, finitimos fuisse, ita ut Anonymi fides de migratione illorum constet. Sed hoc utcumque sit, cum ad oculum demonstraverimus, sedem

*) Hasonlóan volt ez más népeknél, kik között fehérek és feketék említetnek, így a' hunnok, serbusok, croatok és oroszoknál a' napkeletiek fehérek a' nyugotiak feketéknek neveztetnek, a' bolgárokat kivéve, mert Porphyrogenitus a' Chazáriával határos Bulgáriát nevezi feketének. Cap. XII.

*) Eadem ratio etiam in aliis populorum, quorum albi et nigri extitisse feruntur, constat, apud Hunnos, Serbos, Croatas, Russos, quorum albi orientales, nigri occidentales dicuntur; solis Bulgaris exceptis, cum Porphyrogenitus Bulgariam nigram Chazariae finitimam nominet. Cap. XII.

zonyítottuk, hogy a' magyarok eredetileg Volgán túl laktanak, egyik napkeleti szakaszuk pedig Mesopotamiába Masius' bér cz vidékeire költözött; ha még volna valami nyomdokuk Asiában, azt minden bizonynyal nem Caucasus' és Himalája' vidékén, hanem inkább azon népek' özönében, mellyel ezen Masius' hegye ez ideig pezseg, és Ural' vidékein (hol ősi lakföldük, mint látszik, Sibir és Sabirisnak neveztetett) kellene keresni.

primariam gentis Hungaricae in regione trans Wolgam exstitisse, coloniam illorum orientalem dein in Mesopotamiam ad montem Masium emigrasse, si adhuc aliqua vestigia eorundem in Asia supersunt, eadem certo certius non in Caucaso et Himalaja sed potius in colluvie illa gentium, qua mons Masius et hodie scatet, et in Uralicis regionibus (ubi arctica sedes Sibir ex Sabiris nomen traxisse videtur) quaerenda sunt.

VII.

ZSIGMOND CSÁSZÁR' ÉS M. KIRÁLY' ÉLETE.

EGY VATICANUMI CODEX UTÁN LEIRTA 'S MEGFEJTETTE

PODHRADCZKY JÓZSEF, L. T.

Azon codex' hiteles mására, mint nemzetünket közelebb illető régiségre, melly eredetében a' vaticanumi könyvtárban a' 3887. szám alatt őriztetik: Zsigmond' életét pedig a' 60. lapon olvashatni benne: Pray György, „*Historia Regum Hungariae, Budae*, 1801. 8.“ II. k. 263, 283 és 284 l. tett engem' figyelmetessé, hol nemcsak említi, de itt ott használta is; azt azonban föl nem jegyzette, kinél látta, vagy honnan vette; azért megszerzésére annál nagyobb kívánság gerjedett bennem. Kaprinai István „*Hungaria Diplomatica*“ nevű könyvében II. k. 166., 's Katona István „*Hist. Crit. Regum Hung. Stirp. Austr. Tomo XXXVII.*“ 7001. igazított útba, néhai Cseles Mártonra Jézus' társaságában élt áldozó papra mutatván, ki a' vaticanumi könyvtárban írt le sokat, midőn Romában a' mult XVII. század' vége felé XI. Incze pápának poenitentiariusa volt. Kéziratait Horányi Elek „*Nova Memoria Hungarorum Scriptis editis Notorum. Pest*, 1792. 8.“ I. k. 717. l. tizenkét kötetre teszi. Utánok végtére csakugyan megtudtam, hogy azok Hevenes Gábor', Kaprinai István', Wagner Károly', Pray György' stb. gyűjteményeikkel együtt a' pesti egyetem' könyvtárában őriztetnek. Ott főtiszt. és nagys. Fejér György prépost és kir. tanácsos úrnak, mint a' hazai literatura' egyik jelesebb érdemű gyarapítójának engedelmeből tekintettem beléjük. Zsigmond' életét, mellyet húsz részre osztva, jobbadán magyar jegyzetekkel adok ki, a' negyedik kötet' 135—146. lapjain olvastam, 's vele példányomat megegyeztettem.

Cseles Márton magyar, mellette tudós, és hazáját szerette fi volt. Ez abból is kitetszik; mivel szent hivatalának terhes foglalatosságai között a' szelíd tudományokkal édes örömet foglalatostkodott, 's ezen a' zajos világ' minden úntató kecseinél jobb ízű mulatságát hazánk' hasznára fordította. A' jó alkalom, 's a' tudományokra vágyakodó lelke nem engedték, hogy a' hajdani világ' hatalmas asszonyának szorgalmas gonddal gyűjtött gazdag asztagából kedve szerint ne töltözzék. Azon törekedett tehát, hogy abból ilyen étkek után vágyó hazafiak' számára kalászkodat szedegessen, 's azokat kedvelte nemzetének elhozni.

Gyűjteményei nélkül Péterffy Károly' magyar zsinatait úgy, a' mint vagynak, el nem készíthette volna. De hogy érdemeit röviden elmondjam, elég említenem azokat a' bullákat, brévéket stb., mellyeket íróink a' mult század' eleitől fogva jelenkorig kiadtak. Ezeket, hozzájuk nem tudván a' hazai levéltárakból későbbben közlöttek, mind ő írta le. A' magyar egyházi és világi történetnek nagyobb része tehát az ő gyűjteményéből készült. Sokan sokat bengészték belőlök, 's még is, melly háládatlanság! Cseles Mártont, kiadott könyveikben némellyek meg sem említik! Vagy talán nem tudták, kinek kútjából isznak?

Ez a' jó hazafi Pozsony vármegyében, Rosenthal, most Rosindol faluban közel Nagy-Szombathoz, január' 26. 1641. született; hol a' tudományokkal megismérkedvén, kedvökért e' csalóka világtól végbucsút vett, és 16 évű korában, 1657. ugyanott Jézus' társaságába lépett. Ékesszólásáról közönségesen magyar Cicerónak neveztetett. A' többi tudományokban sem volt járatlanabb; mert, miután Nagy-Szombatban nagy hírrel tanított volna, mint az isteni tudománynak koszorúsa, Romába küldetett; honnan gyűjteményeivel gazdagon megtérvén, társaságának néhány gyülekezetét, úgy mint a' pozsonyit 's a' győrit különös szerencsével kormányozta. Szelíd jámborság, tiszta emberi szeretet és nem tettettett istenesség, voltak fő tulajdonságai; azért szerzetének föl-vigyázójává lett egész Magyarországon. A' halhatatlan emlékezetű, istenének, királyának és hazájának élt Széchényi György' esztergami érsek' gyóntatója és lelki kalaúza lévén, érdemekkel teljes életét leirta, de ki nem adhatta. Keze alól két munka jött ki: „*Elucidatio Histo-*

rico-Critica de Episcopatu Transilvaniae. Romae in Fol.“ és „*Descriptio amplitudinis Episcopatus Sirmiensis* 16.“ Én egyiket sem láthattam.

Lelke' nagy gyötrelmére, hazánk' utolsó romlását is elérte, mellyben sokat szenvedett; sőt hasznos élete is, keserűségében bele szakadt: mert midőn szerzetének gyülekezeteit látogatná, Rákóczy Ferencz' emberei, hihető gyanúból, csufosan elfogták, 's mint egy gonosztévőt, először Oláh-, most Érsekújvárbán, azután a' nyitrai, 's innen a' munkácsi várbán méltatlan rabságra vetették. Mellyből egy egész esztendőnél tovább tartott sanyarúság után kiszabadult ugyan; de úgy látszik, mintha hazájaért vert jó szívéen meggyógyíthatlan sebet ejtettek volna; mert nem sokára, utazás közben Sáros-Patakon becses élete' 68. évében, januar' 14. 1709. meghalt. Eltakarításáról semmi sem maradt emlékezetben. Életét a' föntebb megnevezetteken kívül Haner György is „*De Scriptoribus Rerum Hungaricar. et Transilv. Saeculi XVII. Cibinii*, 1798. 8.“ című könyvében a' 462, lapon írta meg.

Zsigmond' hosszas országlása mind az anyaszentegyházban, mind a' polgári társaságban, Európára fontos következésű volt; azért, hogy életírását mindenki kívánt haszonnal olvashassa, azt oklevelekkel, és több íróval sorba állítva adom. Ki volt egyébiránt e' biographia' szerzője, semmi úton sem tapogathattam ki. Irtam Pesti-Hegyújvárában, januar' 18. 1835.

ZSIGMOND CSÁSZÁR' ÉS KIRÁLY' ÉLETE.

I. §.

Zsigmond' származása.

Sigismundus Caesar, Caroli IV. Romanorum Imperatoris filius¹⁾, Senis conceptus fuit²⁾, in Bohemia vero natus³⁾. Nam et Pater eius Rex Bohemorum fuit⁴⁾. Origo istorum ex Lucemburgo fuit ab Henrico VII. Imperatore descendens⁵⁾. Cuius filius Joannes, filiam Regis Bohemiae, haeredem, accepit uxorem, per quam et regno potitus est⁶⁾. Hic filium habuit Carolum⁷⁾, ex quo natus est Venceslaus⁸⁾, et Sigismundus.

¹⁾ IV. Károly császár négyszer házasodott. Első hitvese Blanca, Valési Károly gróf leánya volt; kit *Balbinus Epitom. Lib. 3. Cap. 21.* elvétele franczia király'

magzatának tartott. Augustus' 1. 1348. halt meg. Második: Anna, rajnai Rudolf palatinusnak egyetlen egy szülötte. Mezela és Agnes nevek alatt is ismeretes; † februar' 1. 1352. Harmadik hitvese szinte Anna Jauravi II. Henrik herczeg' leánya; evvel Venczelt, Zsigmond' bátyját nemzette. julius' 11. 1362. szűnt meg élni. Erről Cuspinianus pag. 385. „Dicitur ergo Bulconis, sive Boleslai Suidnicensis filia, úgy mond, qui tamen Henrici II. patris ipsius frater, ipsam saltim adoptaverat.“ *Henelius in Silesiographia* Cap. 9. §. 38.: „Anno Christi 1353. Bulco Suidnicensis, collocata Imperatori in matrimonium Anna, non sua, ut Peucerus: non Bernardi, ut Hagecius et Cromerus prodiderunt: sed Henrici Jauroviensium Ducis filia.“ — Negyedik hitvese Erzsébet, pomeráni V. Boguszló' leánya; evvel 1363. kelt össze. *Dubravius Lib. 22.* pag. 592.: „Uxori nomen Elisabeth, quae Ludovici Regis Hungariae consobrina, et Casimiri Poloniae Regis neptis fuit; aderatque Rex uterque in nuptiis.“ Mint özvegy Hradek nevű jegyvárában 1393. halt meg.

²⁾ Sena, mellyről itt szó vagyon, Hetruriában fekszik; több nevezetes ember' született földe. Erzsébet 1367. utazás közben mulatott benne, mielőtt 1368. Romában az ostiai cardinal fölkente, V. Orbán pápa pedig megkoronázta volna.

³⁾ Erzsébet viselősen térvén meg Olaszországból Prágába, 1368. szülte Zsigmondot. *Benissius*, vagy is *Benedictus de Veitmül apud Dobuer Mon. Tom. IV. p. 50.* „Eodem anno respexit Dominus patriam Bohemiae, quem, cum sit lata, et unicum superstitem habeat heredem, donavit nobis alium, nam die XV. mensis Februarii natus es D. Imperatori nostro ex D. Elisabeth Imperatrice, sua coniuge, filius tertius in ordine, cui nomen Sigismundus impositum est in baptismo. Et iuste hoc nomine appellatus est; quia eius parentes ambo, cum B. Sigismundum in ecclesia Pragensi quiescentem, speciali veneratione colerent, hunc filium meritis, et intercessione S. martyris praedicti, sine dubitatione aliqua, impetraverunt.“ — „Bald nach der Tauffe, mond Hagek, *Böhmische Chronick, Leipzig. fol. 1718. p. 607.* gab der Kayser den Präleten der Präger Kirchen ein hundert Marck Silber, welches sie unter arme Leute austheilten, damit sie, vor seines Sohns Gesundheit, unsern Herrn Gott bitten sollten. Er liess auch das Altar Sanct Sigismundi, samt seinem Grabe, dessen Leichnam er aus Welschland, aus der Stadt Argano vor dreyen Jahren gen Prag gebracht, mit Golde herrlich zubereiten, und mit Drähtenen Goldstücken bedecken.“ Olvassad Balbinust is *Epitom. Lib. 3. Cap. 21. p. 347.* Azért Zsigmond nálunk is sz. pártfogója' tiszteletére Pesti-Hegyútvárában 1424. hires és neves szentegyházat rakatott egy káptalannal együtt: „In derselben Zeit, mond Windeck Eberhard, stiftt König Sigmund ein halbe Domerey in der Stat zu Offen in der Juden Gass, in der neuen Capellen in Gotis ere, und gab dazu — Schallaga Niclaus guter, und auch in Sanct Sigismundus ere zu demselben Stifte das maiste taill, also, das dasselbe Stiftt vollebracht ward.“ *Schier Xystus Buda Sacra. Viennae 4. 1774. p. 58—60.*

Zsigmond' származása ránk nézve azért is nevezetes, hogy nemcsak édes anyja, de Erzsébet nagyanyja után is, ki II. Cseh Venczel' leánya volt, dicső

Árpád' véréből eredett; és hogy a' maiglan szerencsésen uralkodó föls. austriai ház' egyik törzsöke lett:

IV. Béla magyar király.

Anna; ennek férje: halicsi Radiszló herczeg.

Cunegundis; ennek férje: Cseh Ottokár.

II. Cseh Venczel; ennek nője: Gutha, Rudolf császár' leánya.

III. Venczel, Anna, és Erzsébet Lucemburgi János' nője.

IV. Károly császár' nője Pomeráni Erzsébet.

Zsigmond — Cillei Borbála.

Erzsébet, II. Albert.

V. László, Anna, és Erzsébet, ennek férje: Lengyel Kázmér.

II. Ulászló, Candalli Anna.

Anna, ennek férje: I. Ferdinand.

⁴⁾ IV. Károly' atyja János 14 esztendőskorában 1309. lett csehek' királya. *Chronicon Anonymi Leobienensis Tom. I. Script. Rer. Austr. P. Hier. Pex. p. 898. ad an. 1309.* és *Anonymi Chronicon Bohemicum in Menckeni Tom. II. Script. Rer. Germ. p. 1749.* A' csehek kegyetlen carinthiai Henrik herczegökre ráunván, II. Venczelnek Erzsébet leányát neki eljegyezték, 's ellene őt választották királyoknak; országolt 1346-ig, melly esztendőben, augusztus' 26. az angolok ellen a' francziákkal viselt hadában (itt éltek először puskaporral) esett el. Közönségesen Vak Jánosnak neveztetik; mert mind a' két szemét, egyiket a' lithvánok ellen viselt háborúban, másikat párviadalban, elvesztette.

⁵⁾ *Godefredus Ferdinandus de Buckisch et Löwenfels, Nucleus Historicus bipartitus Vien. fol. 1692. P. I. Cap. XI. Sect. 2. p. 91.* a' Lucemburgi nemzetséget így származtatja: „Lotharius II. Rex Lotharingiae, Lotharii I. Imperatoris filius — ex — Baldrada — suscepit Hugonem, Ducem Lotharingiae, a quo genitus Giselbertus, cuius pronepos fuit Conradus Comes Lucelburgensis; ipsumque insecutus Hericus I. II. III., deinde Walramus, ac Henricus IV. demum Henricus in ordine Comitum Lucelburgicorum V. Imperatorum vero VII. electus anno 1309. magnae virtutis Princeps, qui Regnum Bohemiae, per sponsam Bohemicam Elisabetham, suo filio Johanni impetravit. Saját geneológiáját IV. Károly *in Historia Vitae suae apud Freherum Script. Bohem. p. 88.* ekkép írta le: „Cupio igitur vos (fiához szól) non latere, quod Henricus VII. Rom. Imp. genuit Patrem meum nomine Joannem ex Margaretha Ducis Brabantiae filia; qui duxit uxorem nomine Elisabeth, filiam Venceslai II. Bohemiae Regis, et obtinuit regnum Bohemiae cum ea; quia masculinus sexus in progenie regali Bohemorum defecerat. Et expulit Henricum Carinthiae Ducem, qui habebat uxorem sororem seniore (Annam) uxoris suae dictae, quae mortua est imposterum sine prole; qui Regnum Bohemiae causa eiusdem sororis ante eum obtinebat. — — — Genuitque idem Joannes, Rex Bohemiae, cum Elisabeth Regina me primogenitum suum.“ — Olvassad *Spener Filep Jakab' Heraldicáját Part. Special. edit. secund.*

Francof. ad Moen. fol. 1717. p. 191. és Balbinust Miscell. Hist. Lib. 7. Sect. 2. Not. ad Tab. Geneal. Stirp. Lucemb.

⁶⁾ Olvastuk már föntebb, hogy II. Cseh Venczelnek Erzsébet leánya után jutott ez országhoz.

⁷⁾ *Benessius de Weitmül Canonicus Pragensis in Chron. Eccl. Prag. Lib. 2* „Anno 1316. die 14. Maii, hora diei prima nascitur Joanni regi, primogenitus filius Pragae.“ Maga IV. Károly pedig saját életírásában *apud Freherum Script. Bohem. p. 88.*: „Genuitque, úgymond, idem Joannes rex Bohemiae cum Elisabeth Regina, me primogenitum suum, nomine Wenceslaum, Anno Domini 1316. pridie Idus Maii, hora prima, in Praga.“ — „Qui Wenceslaus postea per Carolum Regem Franciae in Sacramento Confirmationis in Ecclesia S. Dionysii prope Parisios ad instar nominis sui, Carolus est vocatus. Hic Carolus postea Romanorum Imperator, ac Bohemiae Rex inter alios est appellatus — nomen Caroli, quod in Confirmatione acceperat, usque in mortem servavit.“ *Anonymi Chronicon Bohem. apud Mencken. Script. Germ. Tom. III. p. 1753.* — Halála november' 29. 1378. történt: „Anno Domini 1378. obiit Carolus IV. Romanorum Imperator, et Rex Bohemiae, in vigilia S. Andreae Apostoli.“ *Albertus Argentinensis in Chron. — Balbinus meg Miscell. Decad. I. Sect. 2. p. 162.* „Obiit anno 1378. Pragae in vigilia S. Andreae, hora 2. noctis, aetatis suae 63.“ Némelly írók más meg más évre húzzák Károly' halálát; de azok a' cseh írók ellen semmit sem nyomnak: „Tam beneficio in ordinem ecclesiasticum Caesari in diem 29. Novembris ingenti sacrorum apparatu, cum vigiliis, commendis, aliisque solennibus caeremoniis fiebat; ut diserte annotat vetustus Liber Distributionum Ecclesiae Pragensis.“ *Balbinus Epitom. Lib. 3. p. 381.*

⁸⁾ Venczel, Károlynak harmadik hitvesétől Jauravi Annától fia, Norimbergában martius' 17. 1361. született. Mondják, hogy akkor örömében az aquisgrani Boldog-Asszony' egyházába annyi aranyat küldött, mennyit Venczel fia nyomott, *Rebdorffius in Annal.* tizenhat márkra teszi. A' nagy örömnök azonban, némelly gonosz jelek miatt, csak hamar vége lőn; mert Venczel, mint az írók följegyezték, nemcsak keresztelésekor, hanem midőn két esztendő korában csehek' királyának koronáztatott is, összecsuponyította magát; ezekből pedig igen sok rosztat jövendőlték. Atyja után 1378. kezdette országlását; de birodalmától, Aeneas Sylvius szerint: „vini, quam imperii curiosior“ 1400. elesett, Csehországtól pedig, és életétől augustus' 16. 1419. vált meg.

II. §.

Venczel' rövid emlékezete.

Venceslaus senior, patri successit in regno Bohemiae, ac Romanorum Rex creatus est; non tamen sine labe Simoniae, corruptis Electoribus a Carolo ¹⁾).

¹⁾ *Chronicon Magdeburgense apud Meibonium Tom. II. p. 348.* „Cuiuslibet Electorum centum millia florenorum (promisit), quae cum postea solvere non potuit, Régalia eis, pro his, impignoravit, videlicet telonia, et vectigalia; et sic imperium nimium debilitavit.“ Azért I. Maximilian őt Vitricum imperii nevezte, 's felőle ezt szokta mondani: „pestilentiorem pestem nunquam contigisse Germaniae.“ — Dubravius pedig *Hist. Boh. Lib. 22. p. 596.* „Cum tantam summam dissolvere ad diem non valeret, cum maximo detrimento publica vectigalia, Imperatoribus ad subsidia relicta, ipsis Principibus non tam oppignoravit, quam perpetuo alienavit, propter nihili filium, ut res postea declaravit; nisi quod suus cuique charus est.“ — 'S hogy XI. Gergely pápa Venczelnek választását meg ne gátolná, tőle kért rá engedelmet. Leibnitziusnál *in Mautiss. Juris Gentium p. 262.* olvashatni e' végett írt levelét; mellynél fogva a' Curia ez után is a' romai császárok' választásába kívánt avatkozni, 's követeléseit mindenkor Károly' levelén építette. Vesd össze, a' miket mond Angelus Pisauriensis *apud Balutzius p. 1263. és Raynaldus ad an. 1376. N. 13.*

III. §.

Zsigmond magyar országlásra Mária Nagy Lajos' leánya után jutott. Nem tudott a' nemzettel bánti; azért némelly nagyoktól megutáltatott, kezökre is akarták keríteni, de ügyessége által megmenekedett: a' miért rajtok 1386. orozva boszút állott.

Sigismundus autem Mariam, Ludovici Regis Hungariae filiam, in matrimonium sibi collocavit¹⁾ propter quam et regnum Hungariae suscepit²⁾. Plurima tamen in eo passus est, rebellantibus saepius Ungaris, quorum propria nutatio est³⁾.

Conspiraverunt autem semel Hungari, manusque in Sigismundum iniicere cogitarunt, venientesque in Aulam Regiam, scelus admittere statuerunt. Quod cum Sigismundus animadvertisset, arrepta sicca, in locum Aulae eminentiorem ascendit, versusque in Barones, rutilantibus ac minacibus oculis: „Animadverti, inquit, Hungari, vos huc, me captum venisse; sed videbo ego, quis vestrum tam audax, tam temerarius, tamque sceleratus erit, ut in Regem suum manus iniiciat, simulque hanc siccam in ventrem eius recondam, ne impunitus Regiam Maiestatem laeserit. Eccum me, cur non apprehenditis? Liga me, quisquis es audax. Accipe Regem tuum, nec te homines, nec superi impunitum relinquent.“ Exterrui itaque omnes constantia Sigismundi, ac magna-

nimitas. Itaque singuli excusare se coeperunt, ne talia de se crederentur. Quos Sigismundus paulatim exire iussit, suaeque custodiae magis cavit⁴⁾.

Exinde, cum de conspiratoribus instructus esset, exiens in campos, Barones omnes adesse iussit, vocansque singulos ad tentorium suum, seorsim Triginta ex Maioribus, unum post alium, capite truncavit; occidissetque plures, nisi sanguis fluens, occisionis indicium extra tentorium fecisset. Quo admoniti alii, ire noluerunt, quamvis vocati⁵⁾

⁴⁾ Hazai iróink nem igen emlegetik, hogy Zsigmond elébb norimbergai V. Fridrik Burggráfnak Kata leányával volt eljegyezve: „Kayser Sigismundus, Kayser Caroli IV. Prinz, úgymond *Falkenstein Antiquitates Norgaviae veteris* című munkájában III. Th. Schwabach fol. 1743. p. 177. war, in ihrer (der Prinzessin Catharina) zarten Jugend, ihr eidlich versprochener Bräutigam; denn beyder Vätter hatten sich zu beyderseitiger Vermählung ihrer Kinder durch reciproque Eyd-Schwüre verbunden. Da aber Sigismundo nach der Zeit eine profitablere Gelegenheit, an welche eine Königs Crone verknüpffet war, aufgestossen; so war der damahlige Papst (XI. Gergely) auf vorher an ihm gegangenes Ansuchen, so complaisant, und entband Anno 1375. beyde von ihren geleisteten Eyd-Schwüren, und damit war das Versprechniss aufgehoben.“ — A' fölbontás' okait *Katona István Epit. Chronol. P. II. Bud. 8. 1796. p. 113.* ekkép fejtegeti: Quia vero dissensiones inter Carolum Imp. et Ludovicum Regem iterum gliscebant, quod Ludovicus Bavariae Duces sibi foedere iunctos, quibus Carolus Brandenburgiam eripere volebat, destituere noluerit; Gregorius XI. Urbano V. 30. Decembris an. 1370. suffectus, Alexandrinum patriarcham in Hungariam et Bohemiam legatum misit, cuius opera factum est, quod Benessius ad hunc annum ita scribit: „De mense Martii, D. Imperatore existente in Wratislavia, misit Ludovicus R. U. solemnes ambasiatores ad D. Imperatorem, petens, ut filia ipsius Regis Ung. nomine Maria copularetur filio D. Imperatoris Sigismundo. Et facta est pax, inter D. nostrum Imperatorem, ex una, et Regem Ung. et Duces Bavariae parte ex altera.“ *Apud. Dobn. Mon. Tom. IV. p. 58.* — Quia tertio post anno Maria filio Galliae Regis oblata fuit; hoc anno sponsalia plene conclusa non sunt; quod Ludovicus a foedere Bavarico recedere nec voluerit, nec, salvo honore, potuerit. A' ki e' tárgyról többet kíván tudni, olvassa *Dobner Mont. Tom. II. p. 384. 385. 391. 394.,* avvagy *Georgii Fejér. Codic. Diplom. Tomi IX. Vol. IV. pag 389—399.*

Gyűrűt 1377. váltottak: „Ludovicus — Mariam — illustri principi Sigismundo — in puerili aetate utroque existente — communicato consilio serenissimarum Dominarum Reginarum, Genitricis et Consortis suarum: nec non Praelatorum et Baronum Regni praecedentes in Ternavia, praesente Imperatrice, matre eius, et suis Baronibus de Bohemia, cum magna solennitate, et laetitia matrimoniali foedere sponsavit, et apud se nutriendos conservavit.“ *Thuróczi Chron. P. III. Cap. 52.*

Eljegyzésekor Mária csak hét esztendő volt. Azért hozatta pedig Lajos Zsigmondot saját udvarába, hogy a' magyar nyelvet és magyar szokásokat megtanulná. Akkor pedig Zsigmond kilencz esztendősnél korosabb nem volt; tehát tudott magyarul. Olvasd: *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás királyoknak védelmeztetésüket a' nemzeti nyelv ügyében. Pest. 8. 1815.* melyet Schwartner Márton ellen írt Horvát István. Azt se felejtjük el: hogy III. Cseh Venczel királyunk is, ki atyáink' kedvökért magát Lászlónak nevezte és írta, jól tudott magyarul: „Dieser Jungling, mond *Hageck pag. 488.* war sehr schön von Angesichte, und Gestalt des Leibes — nicht weniger auch wohl beredt, dann er die Sprachen, als Latein, Teutsch, Hungerisch, und Böhmisch sehr wol Kunte.“

Nápolyi Károly' hírére pedig, ki 1385. Magyarországba készült, egybekeltek: „Quum haec erga Carolum regem aguntur; caesareus natus (Zsigmond) — fide pariter et thoro prius conductas nuptias firmavit. Hic enim, rege Ludovico superstite, ut in futurum regnaturus, Hungarico informaretur idiomate, simulque et mores hominum acciperet, per parentes domo imperiali, reginae in aulam translatus erat.“ *Thuróczi, de Carolo parvo Cap. V.* A' szokások alatt értem a' nemzet' indulatait is; de ezeket Zsigmond, asszonyok nem pedig férfiak között neveltetvén, saját veszedelmére 's az ország' nagy kárára, kitanulni elmulasztotta. Nem ismerte a' magyarokat; azért országot szerencsétlenül.

²⁾ Országlása előtt Zsigmond magát sokképen írta, és nevezte, tudniillik Magyarország' kapitányának, urának, gyámolának: „Ipso Domino Ludovico rege, ex huius laborioso vitae certamine in perennis regni patriam translato, et antefata Serenissima Principe, Domina Maria Regina, ipsius nata, in solium paternum, hereditatis iure, succedente; dum eodem tempore nos, ipsius Regni Hungariae Tutor existendo.“ *Pray, Annal. P. II. p. 164.*

Szent koronánkat 1387. tették fejére. „Sigismundus Anno M.CCC.LXXXVII. ultimo Martii, in Dominica Palmarum, extitit in Alba-Regali, ante altare beatissimae Mariae, diademate solennissime coronatus.“ *Caresinus synchronus apud Lucium Lib. 5. Cap. 2. p. 409.* — *Dubniczi Kronika:* „Dna Maria regnavit quatuor fere annis, et tradidit ius regni ipsi Sigismundo marito suo, consensitque, se vivente eundem corona regia S. Stephani coronari.“ — „Als man zalte tausend dreyhundert und sieben und achzig Jahre des letzten Tages in dem Mertzen, do wart könig Sigismund zu ungrischen konig gekronet von etlichen Landesherren, die von seinem teile waren, und war auf dem Palmtag in demselben jare.“ *Windeck Eberhard apud Mencken, Script. Rer. Germ. Tom. I. p. 1074.* Kanizsa nemzetség is azok közül vala, kik Zsigmondot királyi székebe segítették; azért 1397. évi adománylevelében *Fejér Györgynél, Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 2. N. CCLII. pag. 438—455.* felőle ezeket vallja: „Gratia divina foecundante, tandem ipsorum interveniente suffragio, ad apicem regiminis, et solii nostri regni Hungariae assumpti, et gubernacula eius feliciter adepti.“ — Alacsonyán hízelkedett tehát Zsigmondnak cancellarius, midőn 1388. évi levélben fölkenetéséről ezeket írta: „In Dominica Ramis Palmarum, in Anno Domini M.CCC.LXXXVII. tunc evoluta, universis Venerabilibus Dominis

Archiepiscopis, Episcopis, aliisque Ecclesiarum Praelatis, et omnibus indistincte Baronibus, Nobilibus, et Regni Proceribus, ad Albam Regiam, solito more, convenientibus, et eorum vota, nemine discrepante, in nostram personam concorditer dirigentibus, nos cum solita solennitate, in thronum regalem, annuente Divinae Maiestatis clementia, conscendentes, Strigoniensi sede pro tunc vacante, per manus quondam Venerabilis in Christo patris, Domini Benedicti Weszprimiensis Ecclesiae Episcopi, Sacro Regio Diademate inuncti sumus et coronati.“ *Georg. Fejér, Cod. Dipl. Tom. X. Vol. I. N. CCLV. p. 454—458.* — Tehát nem 1386. kenetett föl, mint *Thuróczi P. IV. Cap. III.* akarja; de másodszor sem koronáztatott meg 1388. mint *Virág Benedek, Magyar Századok' II. köt. a' 292. lapon* vélekedett; mert Zsigmond 1388. évi levelében, melly Budán Boldogasszony fogantatása napján, azaz december' 8. költ, egyedül csak tavali koronáztatásáról beszél. Ezeket tudván, Engel Keresztelylyel Zsigmond' szemére nem hányhatjuk: „Der Einfluss, den sie (Borbála felesége) über ihn hatte, verhinderte es, dass er eine der wichtigsten Angelegenheiten der Krone und der Nation unberichtigt hinterliess, nämlich die Erbfolge Albrechts, und seiner Descendenz und Ascendenz in Ungarn und Böhmen. Daher ward Albrecht als ein Wahlkönig behandelt; daher ward Ungern auf einige Zeit hin ein Wahlreich; daher ward die königliche Macht immer mehr und mehr eingeschränkt. Seit den Anjouern schien die erbliche Thronfolge in Ungern wieder anerkannt zu seyn, aber Sigmund vernachlässigte, sie für die Folgezeit gesetzlich auf Reichstagen zu befestigen.“ *Geschichte der Ungr. Reichs. II. Th. p. 369.* Ez ugyan mind igaz; de ha magát Zsigmondot, sőt holta után Erzsébet leányát sem ismerték el mindnyájan örökösnek, annál kevesbbé akarták vejét elismerni. („Albertus V. Archi Dux Austriae, ducit in uxorem Elisabetham, filiam Sigismundi Imp.“ — így olvasom 1419. évre in *Catalogo Rectorum Archi Gymnasii Vien. Vien. 4. 1670. p. 19.*) Zsigmond nemcsak egyszer gondolkodott a' részen állott nagyokkal e' tárgyról; oda is igérte Magyarországot hol Venczel bátyjának, hol Jodoknak: de épen ezért még jobban gyűlöltek a' magyarok. Tehát nem Zsigmondot okozhatjuk itt, hanem Nagy Lajost; neki kellett volna az örökséget vejére nézve is az egész nemzettel törvényesen elismertetni; mert előre nem tudhatta, hogy nemzetségét Zsigmond Máriával szaporítani fogja. Ha pedig a' dolgot mélyebben vizsgáljuk, ennek a' megbocsáthatatlan háladatlanság' bűnének súlya az ország' némelly nagyait bélyegzi, kik elvesztvén szemök elől a' közjót, gondatlanságból indulatoskodtak. Mert Nagy Lajos' érdemei sokkal nagyobbak voltak; a' magyarokért vert szíve is sokkal jobb volt, mint hogy ő illy rút háladatlanságot gyaníthatott volna az egész nemzetben.

³⁾ Nem tudta magát kellelni az indulatos asszonyok között nevedett ifju Zsigmond: nem járt Nagy Lajos ipa' nyomdokin, hanem boszút üzött Erzsébet napát követte, ki Engel szerint *Geschichte des Ungr. Reichs. II. Th. p. 155.* Gara Miklós nádor' javaslatára megholt férjének czirákait, azok között Horvátiakat is üldözte, 's rajtok kegyetlenkedett. — Zsigmond, országlását szinte vérontáson kezdé; azért utálták meg a' magyarok.

A' mit pedig itt az író a' magyarok' állhatatosságáról mond, még mind hadgyán

volna; mert idegen rovott meg így; ki nem ismért bennünket; és sokkal tűrhetőbb annál, mit *Thuróczi' Krónikája P. II. Cap. 64.* említ: „Quia vero Hungari semper fluctuant iniuria, sicut mare salsum: filii Leviatan, per nuncios invitabant Borich adulterinum, ut veniret (contra Belam II. coecum) et eorum adiutorio regnum sibi vendicaret.“ Egy két nyughataflan emberért, millyek minden társaságban találtatnak, nem kellett volna, nem is illett egy egész nemzetet így legyalázní.

⁴⁾ Zsigmondot tehát valóban két ízben is kerítgették a' boszúra ingerelt magyarok; először, a' mint látszik, Mária' fogásákor, midőn Csehországból megértvén a' veszedelmet, haza jött. Ezt az esetet Aeneas Sylvius is említi *Comment. in dicta et facta Alfonsi Regis Lib. 3.* „Regiam intrarunt, úgymond, (Ungari) aut capturi Regem, aut, si id non succederet, occisuri; quos, ut ad se irrumpentes cognovit, accepto pugione, in medium progressus: Ecquis, inquit, vestrum, manus in me iniciet? aut quidnam feci, quod me Regem vestrum occidere vultis? prodeat e vobis, si quis audet, et mecum solo, solus congrediatur. Ea voce et audacia obstupuerunt coniurati, sibi quisque timens, abire.“ — Pray tehát *Annal. Reg. Hung. P. II. p. 201—202.* minden ok nélkül kelt ki Aeneas Sylvius ellen; mintha Zsigmondnak csak egyszer vetettek volna élteben lest, midőn tudniillik megfogták, és Siklós' várába tették. Aeneas Sylvius Zsigmonddal társalkodott; ő tehát e' történetet, mellyről ez a' codex is szól, jobban tudhatta.

⁵⁾ Mária, *Thuróczi szerint P. IV. Cap. 4.* szüntelen ösztönözte Zsigmondot, hogy boszú nélkül ne hagyná, miket méltatlanul szenvedtek a' magyaroktól. Ebben a' codexben is vallja Zsigmond „Regina enim, cuius longe maior, quam mea potestas fuit, male usa consilio, id egit.“ Ez a' vérontás 1388. évnél (ha korább nem történt) nem későbbi eset; mert Korpádi János' haláláról Zsigmond 1388. évi levelében nyilván emlékezik; mint alább olvasni fogjuk. Lucius pedig „Anno 1387. úgymond Bel Károlynál *De Maria Hungariae Regina. Lipsiae 1742. 4. p. 36.* „Die 4. mensis junii, de mane, Serenissima Princeps, et Domina nostra naturalis, domina Maria Regina Ungariae, liberata fuit a captivitate, — et die Jovis, in nomine Sanctae Trinitatis, coniunxit se cum Rege illustri, consorte eius.“ Hageck cseh író is Máriára veti az okot: „Anno 1395. Gleichwie König Wenceslaus in Böhmen, von wegen seiner grossen unerträglichem, und unbesonnenen Grimmigkeit kein Glück hatte, úgymond a' 639. lapon: also auch hatte sein Bruder Sigismundus, König in Ungern, von wegen seiner unmässigen Hoffart, und närrischen Lieb, so er gegen seinen Gemahl truge, keinen Segen. Gemeldter König Sigismundus liess in diesem Jahr auf Anhalten seines blutgierigen Gemahls, einen schönen Hungrischen Jüngling, und ausbündigen Ritter, mit Namen Stephanus Kont, und neben ihm andere 30 zu Ofen in S. Georgen Gassen enthaupten. Dessen war keine andere Ursach, als dass es der Königin also gefallen.“ Azt veszem pedig e' codexből észre, hogy Hédervári Kont István harminczad magával ide-oda nem csavargott az országban, hanem Zsigmond a' gyanúsokat valami ürügy alatt csalogatta sátorába. De Korpádi János látván, mi történik benne, társaival elosont; azért erőszakoskodott azután Zsigmond a' pártosok ellen, kik közül néhányat el is fogatott.

Király ellen indított pártütésnél súlyosabb ostor nem szállhat nemzetre: azért nem hagyhatom e' helyet minden szó nélkül; mert látom, mint ölte, fogyasztotta hazafi a' hazafit. Mind ezen veszedelmeket pedig néhány felfuvalkodott, vak indulatiból elragadott nagyok okozták; meg nem gondolván, hogy a' közjón saját személyök' megsértéseért hazafinak boszút állani nem szabad, 's hogy egy egész nemzet jó szerével, csak ne indulatoskodjék, és egyet értsen, királyát mindenre veheti. Azért a' fiatal büszke Zsigmonddal is, kit azonban egy oknál fogva sem mentegethetek, így kell vala bánni. De a' magyar, saját kárára, sohasem tartott össze; eleitől fogva mindig abban vétettek némelly nagyok, hogy a' szabadság' színe alatt, vagy haszonkereset' vágyából, vagy pedig megátalkodásból neki vadultan, hívtelenségre vetemedtek; egyik király ellen pártot ütén, másikhöz, a' ki többet ígért, szegődtek, 's ezen a' csúfos úton élőket, nemöket, birtokokat, nemzetöket, hazájokat dicseretlen boszujoknak föláldozták. — Pedig valahányszor együtt nem tartott a' magyar fejedelmével, mindenkor vesztett. Hogy régiebb példákat föl ne hozzak, így járt Sajó' vizénél IV. Béla alatt; így lakolt érette Mohács' mezején; így forrott torkára későbbben is, midőn szabadsága' föntartásaért, mellyen szomszédai rontottak nem törvényes urához, hanem meghitt ellenségéhez folyamodott; és szabadság helyett rabságot nyert. Quis talem statum expetat, úgymond Isocrates in Panegyrico, quo intra ipsa moenia cives inter se se praeliuntur — dum contra amicos pugnant, pro inimicis mortem oppetunt.“ És in Archidamo: „Dum libertatem petunt, servitute sunt oppressi; amissis suorum optimis, in potestatem pessimorum civium ceciderunt. Dum suis legibus uti student, in multa et acerba legibus contraria inciderunt.“ — Nincs tehát olly ok, mellyért a' koronás fő ellen pártot ütni, vagy őt a' hazától, ezt meg tőle, közjó' kára nélkül elválasztani lehetne.

Akarod tudni, ki a' jó hazafi; eme' jelekből megismerheted: Ha istennek tiszta ismérétevel bir. Kiben ezt a' bölcsességet nem találod, ne higgy neki, bár mint kereng, forog is; mert semmivel sem jobb egy ravasz politicusnál. Vigyázz, és tapasztalni fogod, hogy igazat mondok. A' tettetlen istenesség semmi rosszal sem férhet meg; tehát valamint a' jó fát gyümölcseről: úgy a' jó hazafit cselekedetiről megítélheted. — Ha boszút nem űző, 's készebb meghalni, mint hazájának ártani. Számkivetett Themistoclesről azt mondják: hogy mérget vett be, ne hogy kénytelenítessék háladatlan hazája ellen hadakozni. „P. Rutilium pulsum Roma et exulantem, quum nescio quis monuisset ad inferendum patriae bellum, quo facilius reditum assequeretur, respondisse ferunt: se civium salutem pluris facere, quam reditum suum; et malle, ut exilii sui puderet Romam, quam propter reditum fletet patria.“ Vajha nálunk is mindenkor így gondolkodtak volna a' hazafiak, nem kesergett volna annyit az édes haza. — Ha szerencsének minden változásiban hív. Aristides a' haza' változásai között soha sem változott meg; mind a' jó, mind a' bal szerencsét békével tűrte, és a' közjón haszonkereset nélkül dolgozott: „Aristides, qui Rempublicam Atheniensium clarissime administravit, inops adeo mortuus est, ut eius funeri sumptus defuerit.“ Pittacus, Athena ellen hadivezérnek választatván, cum recuperati agri dimidia pars (ei) consensu omnium offerretur, avertit animum

ab eo munere.“ A' ki adományokon, rendeken, 's efféle csecsebecséken kapdos; az nem nemes, hanem alacsonylelkű béres; a' conscientia recte facti elég nagy jutalom: tehát a' hiú dicsőséget és tisztességet sem igen vadászsza a' jó hazafi. — Ha igaz és jámbor, kit pénzzel, ígéretekkel, fenyegetéssel, 's hasonló csalóka szerekkel meg nem lehet vesztegetni. Muciust Sulla' kegyetlen fenyegetése sem bírhatta arra, hogy Cajus Mariust, ki Romát és Itáliát veszedelemtől megmentette, haza' ellenségének ítelné. Aristidest kérdezték: miben állana az igazság? Nihil, úgymond, alienum desiderare. Cajus Fabriciusról *Aulus Gellius, Lib. I. Cap. 14.* Julius Higinus után ezeket említi: „Legatos dicit a Samnitibus ad C. Fabricium Imperatorem Populi Romani venisse, et — — — obtulisse dono grandem pecuniam, orasseque, uti acciperet, utereturque: atque id facere Samnites dixisse, quod viderent, multa ad splendorem domus, atque victus defieri, neque pro amplitudine, dignitateque lautum paratum esse. Tum Fabricium planas manus ab auribus ad oculos, et infra deinceps ad nares, et ad os, et ad gulam, atque inde porro ad ventrem inum deduxisse, et legatis ita respondisse: Dum illis omnibus membris, quae attigisset, obsistere, atque imperare posset, nunquam quidquam defuturum: propterea se pecuniam, quae nihil sibi esset usus, ab iis, quibus eam sciret usui esse, non accipere.“ Pyrrhus király ezt mondotta róla: „Difficilius ab honestate, quam sol a cursu suo amoveri potest.“ A' ki így szokott élni, könnyen szükölködhetik ajándékok nélkül, tehát megejteni sem lehet. „Lacedaemonii nullam disciplinam abstinentia habuerunt potiore.“ „Jeles hadakozók voltak a' scythiaiak, úgymond *Heltai Gáspár Magyar Krónikájában* atyáinkról, kiket nem győzhetett meg senki, és voltanak minden tisztesség kívánás nélkül, és telhetetlenség nélkül. És az ő nagy diadalmokból nem kívántanak semmit a' meggyőzettekétől, hanem csak tisztességes engedelmet“ a' *VII. Részben*. Ki nem mértékletes és nem takarékos, az semiféle hivatalra sem alkalmas. Az előjáróság' választásakor tehát ezen tulajdonságokra kell tekintenünk. — Ha az egyenlőséget kedveli; azaz, ha az emberiségre néz, senkit meg nem vet, 's magát fölebbvalónak másnál nem tartja; annál inkább nem a' törvényeknél, mellyeket tisztel, és szentül meg is tart. Az egyenetlenség, azaz, az igazságban személyválogatás, végre nyakát szegi a' társaságnak. De azért ne legyen közönséges, se ne vesse el magát; mert Aristides a' nép' barátságos társalkodását kerülte; de azért még is mindenkor hasznára dolgozott. — Ha hivatalok után nem sovároog; de azért kötelességének mindenben megfelel. A' rómaiaknál a' consulságra törvény szerint 42 esztendő kívántatott. Scipio ezt a' főhivaltalt nem kereste, és még is elnyerte 37 esztendő korában. „Atilium, mond *V. Maximus Lib. 4. Cap. 4.* qui ad eum accersendum a Senatu missi erant ad Imperium populi Romani suscipiendum, semina spargentem viderunt: sed illae rustico opere attritae manus, salutem publicam stabiliverunt.“ Livius pedig *Lib. 3. L. Q. Cincinnátusról*, a' nép' egyetlen egy reménységéről, és bizodalmaról írja: hogy négy hold földét épen akkor szántogatta, mikor a' tanács követeket küldé hozzá e' kéréssel: „Ut, quod bene verteret ipsi, Reique publicae, togatus mandata Senatus audiret.“ Magára vállalta a' fő hivaltalt, sereget gyűjtött, és Minucius consult, kit már három napig

szorongatott az ellenség, megszabadította. Tehát a' köz jó' veszedelmei közül való a' hivatalokat szomjuhozó kívánság, és hatalmaskodás. Ezen czégeries vétkekre nagy büntetést kellene szabnunk; mert előbb-utóbb szabadságunkat megemészítik. „Scis bene, cui dicam, positus pro nomine signis.“ *Ovid.* — Ha állhatatos, honosi, és fényes erkölcsű: azaz, ha idegen szokásokon nem kapkod. Cato, mint Plutarchus írja, kinevette azon rómaiakat, kik a' görögöket kelletinél nagyobbra becsülték, 's csak azokat tartották nagy, okos embereknek. Némelly magyarkák nálunk is úgy bámulták a' külföldieket, 's annyira csodálták őket, hogy kedvökért minden nyelvet megtanultak, csak a' magyart nem. — Ha személyes gyűlölségeket a' közjó' hasznaért elfelejt. „M. Lepidus Pontifex Maximus, et M. Fulvius in Censura collegae, privatas inimicitias ad patriae utilitatem posuerunt.“ „P. Servilius et M. Lucullus privata quoque odia relinquerunt in administratione Reipublicae.“ „Quum Caesar odio Pompeii patriam vellet opprimere, M. Brutus ipsi Pompeio adhaesit, a quo tamen sciebat patrem suum bello Syllano interfectum fuisse Mutinae; condonavitque privatas iniurias patriae.“ Személyes gyűlölségek nálunk még most is sokszor kárba döntik a' közjót. Kevés ember' fia ment még annyira, hogy hazájaért a' hivatalokban ellenségével megférhetne; közönséges, de csak gyengeség' hírmondói ezek: „ezzel, vagy azzal nem szolgállok, inkább lemondok hivatalomról; mert élhetek én hivatal nélkül is.“ Ezt érdemli-e fiától a' haza? — Ha kész hazájának a' magáéból tehetsége szerint áldozni: 's hogy áldozhasson, takarékosan él. „Haec ratio, ac magnitudo animi in maioribus nostris fuit, úgymond Tullius, ut, cum in privatis rebus, suisque sumtibus minimo contenti, tenuissimo cultu viverent: in imperio, atque in publica dignitate, omnia ad gloriam, splendoremque revocarent.“ Ez a' szép virtus ugyan nem minden udvarban lakik, de nálunk most sincsen példa nélkül; nem áll pedig hiú fényűzésben, sem eszemiszomban, azaz torkos töltőzésben. — Végtére, 's utóljára: ha nem magának, hanem a' közjónak él és hal. Ezt már a' pogány bölcsek közönségesen rebesgették; mi keresztények se legyünk alább valók.

IV. §.

Zsigmondot Mária' holta után a' magyarok fogságra vetették; de Gara Miklós' és János' őrzoinek anyjokat fontos beszédével magához édesítvén, Világosvárból szabad lábra eresztetett.

Postea vero, cum iam Regina mortem obiisset¹⁾; seditio facta est in Regno, Sigismundusque a Baronibus captus, duobus adolescentibus, sive iuvenibus, quorum pater sub tentorio occisus fuerat, traditur. Nec enim dubium erat alicui, quin iuvenes, in ultionem paternae mortis,

diversis cruciatibus Regem occiderunt. At Sigismundus, ubi se captum videt et in manibus hostium acerborum; ad preces recurrit, multisque verbis iuvenes adhortatur, ut se se liberent. Sed illi paternae necis memores, vindictae cupidores fuerunt, quam veniae; nec ullum, precibus locum dabant²⁾.

Tum Sigismundus matrem iuvenum in sermonem poscit, quam et feminam prudentem, et iuvenum rectricem sciebat³⁾. Illa ad colloquium veniente: Ego, inquit, mulier, plura tuis filiis dixi, quae statui eorum conducere possent; sed ipsi per aetatem non tantum sapiunt, quantum te scire, non ambigo. Dicam, itaque, tibi, quod eis dixi. Post, si visum fuerit utile consilium meum, accipito; sin vero, ut libet, facito⁴⁾. „Ego hic in manu tua sum, et tuorum natorum; si vultis me servare, potestis; sin occidere, id quoque potestis: ad occisionem autem meam, nulla vos causa urgere potest; nisi, quia suspicamini, me tui mariti occisorem fore. Verum ego, mulier, per superos iuro, per fidem intermeratam, et per Illum, quem colimus, Deum, Jesum Christum; ignarum me illius consilii fuisse, quo Nobiles Barones cum viro tuo necati sunt. Regina enim, cujus longe maior, quam mea, potestas fuit, male usa consilio, id egit⁵⁾. Itaque, nihil est, quod ob hanc causam in me ulcisci debeat. Verum, si id peccassem, non tamen vobis utile est, me occidere. Scitis enim, quia Rex vester sum, nec ullam in me, ex iure, potestatem habetis. Scitis, quia magno genere ortus sum, quodque Regnum Bohemiae germanus meus tenet; qui mortem meam non relinquet inultam. Scitis, quia necessarium est, Regem esse in Ungaria; quicumque hoc Regnum adeptus fuerit, filios tuos suspectos habebit, qui iam sanguine regio manus suas commaculaverint. Nemo acceptus est Regibus, qui Regem aliquando interemit; timet enim quilibet exemplum, et pro communi causa determinantur, qui Regibus infensi fuere⁶⁾. Nunquam ergo, si me occidere praesumpseritis, locum in Regno tui habebunt filii; sed tum infamiam, tum egestatem patientur. Itaque, video, optima mulier, si me morti dederis, quid sequetur; illud autem scis, quia virum tuum mortuum, reddere tibi mors mea non potest. At, si me dimiseris, finxerisque fugisse, ego de facili Regnum recuperabo; plures enim adhuc et Barones, et Communitates sunt, quae me vivum audientes, in meum favorem arma capient⁷⁾. Tum et Bohemos mecum

ducam; nec dubium est, quin regnum e vestigio recuperem. Quod cum fiet, reputabo et a te, et a tuis filiis regnum habere: tuamque domum, ac familiam magnificabo, et potiores filios tuos, apud me habebo⁸⁾. Elige, ergo, nunc, quid horum velis, an me occiso, domum tuam funestare, infamemque reddere, et exterminare; an me servato, perpetuam et gloriam consequi, et amplitudinem status⁹⁾. Moverunt feminam verba Sigismundi, simulque commiserata est Regio sanguini. Aspiciebat quoque Principem elegantissimum, toto corpore pulcherrimum, cuius ipsa facies digna imperio videbatur. Vocatis ergo filiis, svadet Regem dimitti¹⁰⁾.

¹⁾ Mária, Długosz szerint *Lib. 10. col. 147.* majus' 17. 1395. halt meg: „Die Lunae, decima septima maii, Maria Hungariae Regina, Sigismundi consors, et germana soror Hedvigis Poloniae reginae, Budae moritur. Qua absumta, Hungarorum Primates, ad sufficiendum sibi novum Regem, quasi Sigismundus, coniuge mortua, rex eorum esse desierit, animos intenderant.“ — Oklevelek Máriát 12. májusra még életben említik. Zsigmond' jóváhagyó levelében, mellyel Bolondócz (Beczko) várának adományát: „Anno Domini M.CCCXCV. Quarto nonas mensis Maii“, Stiboriaknak megerősítette, Mária hitveséről is szól: „de consensu, et beneplacita voluntate, Serenissime Principis, Domine Marie, dictorum Regnorum Illustris Regine, conthoralis nostre carissime.“ *Georg. Fejér, Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 2. N. CLXV. pag. 286—287.* Junius' 10. pedig 1395. Stibor erdélyi Vajda' adománylevelében, mellyel Semtén „in die Corporis Christi, Anno Domini M.CCC.XCV. Trencsény vármegyében fekvő Nemes-Podhradot, származtam helyemet, Nozilowi Jakus ösömnek ajándékozta (most is élő ága róla nevezi és írja magát) Máriát immár a' holtak közé számítja: „Villam Podhradye, úgymond, perpetuo habendam — omni eo iure et proprietate, sicut nobis — a Serenissimis Principibus et Dominis, Sigismundo Rege, et Domina Maria Regina, piae recordationis Hungariae, consorte sua, data, donata fuit, et collata“ értsd rá: eidem Jakusio contulimus. Olvassad: *Prayt, Diss. de S. Ladislao p. 31. Katonát Hist. Crit. Stirp. Mixt. Tomo. IV. ord. XI. p. 384.* Stibor erdélyi Vajda' adománylevelét *Fejér György, Cod. Dipl. Tomo X. Vol. 2. először. pag. 340. N. CXCVII. 1395. évre: azután meg pag. 393. N. CCXXVII. 1396ra vette; de az előbbi esztendőre kell visszatenni. — Végtére, azon évi 's havi nap, mellyre Długosz Mária' halálát tette, valóban hétfőre esett; azért ellene semmi kifogásunk nincsen. — Az elhunyt királynő Nagy-Váradon temettetett el: „Inclyta Princeps, et Domina Maria, rebus exempta — humanis, Varadini, telluris gremio, supremo decore extitit commendata.“ — Zsigmond 1397. évi levelében. *Fejér G. Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 2. p. 445.**

A' mit pedig Długosz néhány elfajult magyarról említ, hogy Mária' holta után Zsigmondnak mondogatták volna: hogy a' magyar korona nem őt illetné: menne tehát haza Csehországba; azt *Thuróczi P. IV. Cap. 7.* sem tagadja, csakhogy ebben a' részben többféle esetet összezavart. Ugy Hedervári Kont István' feje' vételét Mária'

holta utánára teszi; Korpádi Jánost is akkor öleti meg; holott mind a' kettő' nyakát még Mária' élteben szegték. — Korpádi Jánosról maga Zsigmond 1388. évi levelében így szól: „Catenatus, et compeditus, ac in civitatem nostram Budensem, iuxta nostrum edictum, allatus, et secundum Regni nostri approbatum ritum, ac Baronum nostrorum iuri consonum decretum, per vicos et compita ipsius Civitatis, in cauda equi tractus, et corrosus, ac tandem decollatus, ac per dolabrum quadripartitus, et in frusta bis duo concisus, et ipsius funus quadripartitum, extra muros ipsius Civitatis, uti olidum cadaver, eiectum fore, palam perhibetur.“ — *Fejér, Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 1. N. CCXLI. p. 426—429.* Így bántak Károly alatt Zaah Feliciánnal, és Klára' leányával. — Irtóztató büntetés volt ez, mellyre fölborzad a' szelíd természet; — de más nemzeteknél még nagyobb volt a' kegyetlenség.

²⁾ Also ward König Sigmund von seinen Lontheren geführt zu der Blindenburg (Visegrádra) gefangen, und furten in do furpas gein Garawe uf das Hausz (Siklósra) do lag er achtzehn Wochen gefangen.“ *Windeck Eberhard, Menckennel Tom. I. Script. Rer. Germ. és Tom. IV. p. 1078.* „Dum numerabatur annus 1399. tunc Hungariae Proceres ceperunt legitimum suum regem Sigismundum, úgymond, famulos eius spoliaverunt; advenas vero Polonos, Bohemos, Teutones, Svevos, Francones, et Rhenanos ex suis terris, velut pecora, domino destituta, exegerunt. — Ita Rex Sigismundus captivus a suis ministerialibus, ductus est in arcem Blindenburg, inde porro in Domum Gara, ubi duo de viginti hebdomadas in carcere exegit.“

Amaz oklevelekből, mellyek *Katona Istvánnál, Hist. Crit. Reg. Hung. Stirp. Mixt. Tom. XI. és Fejér Györgynél, Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 2.* 1399. évről szólnak, azt veszem észre, hogy Zsigmond october' utóljáig egész esztendő által az országban ide-oda járt és kelt. October' végén, meg november' elején Visegrádon találom; honnan még levelei is költek. Ha tehát Zsigmondnak azt a' levelét, mellyet Fejér György szerint pag. 765. Visegrádon XXXVII. die termini (Epiphaniarum) Anno Domini M.CD. kiadott, egybe vetjük; Windecknek idővetése megállhat; nem ellenben Pray' vélekedése, *Annal. P. II. p. 202.* sem Leibitzer' Chronikona, ki Wagner Károlynál *Analect. Scepus. P. II. p. 48.* nemcsak Thuróczival az idővetést eltévesztette, hanem Zsigmond' fogságát majd két egész esztendőre terjeszti: „MCDI. Sigismundus, úgymond, captus est, et fere duobus annis carcere detentus.“

E' csúfos, és fölséghez méltatlan sorsra most Zsigmond nem annyira kegyetlenkedései miatt jutott, hanem azért; mivel hazánkat 1393. mint egy ó nadrágot, vagy kopott csizmát elajándékozni szoktunk, az egész nemzet' tudta és akarata nélkül Venczel bátyjának örökség' fejében oda ígérte. 1399. pedig, noha már ellene nyilván zúgolódtak, Csehországból ballagott, 's Magyarországot már nemcsak bátyjára, hanem morvai Jodok markhióra is írta. — Ezek a' törvénytelen, és a' szabad választás' ellenére elkövetett tettei, ismét boszúra gerjesztették az ország' nagyait; kik má' régóta csak azon törekedtek, mikép lehetne őt a' neki hányt törbe ejteni? Épen akkor Németország háborgásban volt: Venczel bátyját szinte saját jobbágysai szorongatták: a' lengyel királyt is Magyarországból csak kevéssel az előtt, azaz 1395. verte vissza Kanisay János esztergomi érsek: *Fejér Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 2. p. 445.*

A' morvai markhiókra Jodokra és Prokopra, noha atyafiakra sem támaszkodhatott; mert ellenségek valának: azért Zsigmond némelly 1400. évi levelében őket nyilván: „Regni et suorum confiniorum temerarios invasores“ nevezi. Itthonn sem tarthatott számot mindnyájok' hívségére. Ezek a' környülállások tehát a' tőle elidegenült nagyokat bátrakká tették; midőn meg sem álmodta, elfogták 's a' visegrádi várba tették. — „Postremo fortuna nobis sinistrante, proh dolor! dum nonnulli Praelati, Proceres, et Barones Regni nostri, prius capta, et detenta nostrae Maiestatis persona; regimine, et solio dicti regni nostri, nos privare voluissent.“ — *Fejér Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 2. p. 747.*

Nem mertek azonban személyébe kapni, nehogy boszúságból láttassanak vele banni; azért politicai ravaszsághoz fogván, a' siklósi várba boszút üzőtt Gara Miklós' és János' kényökre bízta. — 'S már csak ebből is szemlátomást kitetszik, hogy ők sem voltak Zsigmond' hívei (apjokat ugyan nem Zsigmond, hanem 1386. Horváti János bánnak czimborái Erzsébet és Mária királynők mellett ölték meg; valamint Zsigmond bizonyítja Praynál *Annal. P. II. p. 177.* és Kaprinainál *Hist. Dipl. P. I. p. 358*). Azért ha Pray még úgy védi és dicséri is őket, engem hívségekről sohasem fog meggyőzni. Hív jobbágy királyát illy állapotban, 's olly nagy ideig magánál nem tartóztatja; a' Garák pedig még előbb, hogysem szabad lábra eresztették volna, vele nem igen dicséretes alkuba eredtek; a' mi nemcsak nem jobbágyi hívségnek, hanem nagyon is alacsony léleknek bélyege — Bertrandon de la Brocquière, premier écuyer tranchant du Duc de Bourgogne, Philippe Bon, ki 1433. a' szent földről Magyarországon tért haza, és Budán Gara Miklós palatinust meglátogatta, Engel Keresztelynél, *Geschichte des Ung. Reichs. II. Th. p. 379.* „Der Grossgraf ist ein bejahrter Mann, úgymond, Er ist, wie man mir erzählte, der nämliche, der ehemahls Sigmunden, König von Böhmen und Ungern, seitdem Kaiser, ergriff und in Arrest setzte, und ihn auch durch Vergleich der Gefangenschaft entliess.“ — Miután Zsigmond elfogatott, az egész ország fölzendült ellene: „Propter generalem universorum regnicolarum nostrorum, ob effectum ipsius nostrae captivitatis, in unam voluntatem factam confoederationem.“ Zsigmond 1400. évi levelében *Fejér Györgynél, Codex Dipl. Tom. X. Vol. 2. p. 751.* Ebből az is bizonyos, hogy Zsigmond' fogságát 1399. évnek végénél, és 1400. elejénél más időre nem tehetjük,

²⁾ Virág Benedek, *Magyar Századok' II. kötetében a' 341. lapon* Engel Keresztely után *Geschichte des Ung. Reichs. II. Th. p. 214.* a' Garaiaknak édesanyját Ilonának nevezi; de Wagner Károly szerint, *Collectanea Genealogico Historica, Decad. IV. p. 65.* Ilona nem anyjok, hanem II. Miklós' hitvese volt: „Uxores duas habuit, alteram Helenam Lazari Despotae Serviae filiam: alteram Annam, Comitem Ciliae, et Barbarae Reginae Hungariae sororem germanam.“ I. Miklósról pedig p. 54. csak ezeket mondja: „Reliquit, porro, Nicolaus tres liberos: Nicolaum II. Joannem VI. et Helenam Nicolai de Zeech uxorem.“

³⁾ Nem igaz tehát, hogy akkor Zsigmond térdre esett, sírt, és tárt karokkal, siralmas szemekkel könyörgött volna Garanó előtt, mint *Thuróczi P. IV. Cap. 10.* hallásból meséli. *Thuróczi'* regéjén Virág Benedek is mohón kapott: „el lehet hinni,

úgy mond, *Magyar Századok II. köt. a' 341. lapon*; mert szerencsétlenségét sokszor említi leveleiben, a' mi nem mutat nagy szívet, és fölemelkedett lelket. — Az erős férfiakhoz, igaz, nem illik gyáva emberek' módjára sopánkodni. De leveleit maga Zsigmond nem írta, hanem cancellariusai; nem is a' királyért, hanem a' megajándékozottak' tekinteteért vétetnek föl oklevelekbe a' történetek; hogy a' késő maradék is lássa, miben állott érdemök. Ezt a' dicséretes szokást pedig folyton követjük; mert ha adományleveleink a' cancellaria' közönséges sovány szavainál egyebet magokban nem foglalnának, a' históriából csakhamar kifogynánk. Én a' szemes és ügyes Zsigmondról ellenkezőt tartok; kevés király ment annyi és olly nehéz vitákon keresztül, mint ő; még sem bukott bele. Élete' fogytáig tartott szerencsétlenségekkel küszködve öregedett meg, a' mi nem nyúlászívű 's gyenge lélek', sem gondatlanság' jele; mert velök mindenkor megbirkózott: 's ha földre verték, sem únta meg a' csatát, mint a' puha Venczel bátyja, ki szomjas torkát az imperium' boldogságánál nagyobbra becsülván, hogy boros kancsók mellett dőzsölhessen, nagy pénzen szerzett méltóságával nem gondolt.

⁵⁾ Ezeket el lehet hinni; mert az özvegy Erzsébet királynő, mint némelly asszonyok, uralkodásra vágyott, 's boszút űzött; azaz, észszel nem élt, hanem indulatoskodott. — Mária sem ütött édesatyjára, Lajosra.

⁶⁾ Illy fontosan csak Zsigmond király szólhatott: hogy rajta jobbágyi nem hatalmaskodhatnak: hogy egy ország, fő nélkül, akár ki legyen az, el nem lehet: hogy a' királyi vértontók kiírtatnak: végtére, mivel az alma nem esik messzebb fájától; hogy a' pártütők bizonyos fekete könyvbe korommal megjegyeztetnek. — Praynál *Dissertationes Historico criticae in Annales Veteres Hunn. Avar. et Hung. Vind. fol. 1775. a' 47. lapon* Albert király' leveléből olvashatni, hogy nemcsak az érdemes tettek „Litteralibus historiis aeternae memoriae tradantur“: hanem II. Ulászló' szájából hallhatni: hogy a' kormos pártütők sem mennek feledékenységbé; Gersei Pethő nemzetségről, kik közül egy pártütő sem találkozott: „Cuius rei, úgymond, ipsi quoque Libri Annales Regum Hungariae, qui in aedibus nostris Tavernicalibus conservantur, in quibusque acta omnium temporum diligentissime, et summa fide conscribuntur, locupletissimi testes sunt.“

⁷⁾ Úgymint Maróthi János bán, Gersei Pethőiek, Kanizsaiak, Stibor vajda stb., kiket Zsigmond leveleibe Fejér Györgynél, *Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 2.* magasztal; különösen pedig a' Medgyesi báró Mednyánszky nagy érdemű nemzetségnek törzsökét Stibor vajdát 1406. évi levelében ekkép dicséri: „Tempore, quo nonnulli nostri regnicolae in profundum malorum mersi, imo detestabilis satanae spiritu inflati, manus ipsorum violentas, in personae nostrae offensam, et contumeliam, temere inieciissent, civitatemque et — castrum Nitriense — munivissent (itt elmondja, mikép vette meg ostrommal Nyitra várat, 's folytatja) Ex quo tam laudabili et strenuo processuum suorum actu, non ambigimus liberationis nostrae exordium inchoavisse.“ Az eredeti példányból.

⁸⁾ Igéreteit, a' mint fogadta, szentül be is teljesítette Zsigmond: mert a' Garaiakat a' legmagasabb polczokra emelte: jótéteményöket pedig Pray, *Évkönyveiben*

P. II. p. 202. eme' szavakkal említi: „Dum igitur diebus non paucis ipse Nicolaus per suos sudorosos labores, inter nostram celsitudinem, et praescriptos Praelatos et Barones, pro eiusdem pacis obtentu, multimodos fecisset tractatus, ad ultimum, Dei disponente clementia — fine, via et modo tam laudabilibus terminavit, quod nostra persona, ex praescripta detentione, eiusdem Nicolai Palatini laboribus, interpositione, tractatibus, et laudabilibus dispositionibus mediantibus erepta, pristinoque regimini, diademati, et regnorum nostrorum praedictorum realiter et integre restituta exstitit pleno cum effectu.“

Zsigmond valóban igen kegyelmes és jó szívű fejedelem volt; méltó ezért Thuróczi *P. IV. Cap. 19.* figyelmetesen olvasni; mert az egész országban nem találta-tott, nem mondom város, de hely, vagy nemzetség, kivel jóvoltát 's kegyelmeit ne éreztette volna: azért Erzsébet leánya 1440. épen nem kételkedett az erdélyiekhez írt levelében illy kifejezésekkel élni: „Eam beneficiorum, gratiarumque exhibitionem, quam felicis recordationis quondam Serenissimus Imperator Sigismundus, genitor noster carissimus, inter ceteros regni Hungariae incolas vobis impenderit, quantaque benevolentia, quantis etiam favoribus fidelitatis vestrae contemplatione vos fuerit prosequutus, memorare esset prolixum; quum vix, aut minime, aliqua domus, cuiuscunque reputationis in dicto nostro Hungariae (regno) reperiri possit, quae non senserit eiusdem genitoris nostri largissimam beneficentiam, et amplissimam, gratiosissimamque remunerationem.“ — *Katona, Hist. Crit. Stirp. Mixt. Tom. XIII. pag. 128—129.*

³⁾ Emlékezetre méltó ez a' nyomos beszéd; nem is kételkedem, hogy a' vaticani Codex' írója Zsigmondtól hallotta: vagy legalább attól vette, ki ezt a' történetet közelebbről ismerte; mert a' Curia effélékre is gondosan szokott hajdan figyelmezn.

¹⁰⁾ Vajmi sokkal helyesebb indító okok ezek Thuróczi' alaptalan csacsogásainál, mellyeket *P. IV. Cap. 10.* a' Garaiak' anyjának szájába teszen: „Maxime, de, quondam genitoris vestri, recordor me coram, dictis: Aiebat enim, Regem legitime coronatum, si etiam iumento compararetur, non esse deserendum“ azaz: Emlékezésének atyjok' mondására: hogy a' törvényesen koronáztatott királyt, ha baromhoz volna is hasonló, még sem kellene elhagyni.“ — Illyen, olly durva, mint oktan száraz beszédre, senki sem szokott könnyörületességre fakadni, sem megindulni: a' szemes és ügyes Zsigmondra pedig alkalmazni sem lehetett. De a' nagy ígéretek, mellyeket Zsigmond tett; meg az ifjú király' deli termete, szép kellemetes piros arcza, fontos beszéde voltak azok a' varázsló és bájoló kecsék, mellyekkel Zsigmond még a' szilaj természetén is győzedelmeskedhetett. — *Bonfin., Dec. IV. Lib. 3.* Mátyás király' pártosairól, 1475. évre szólóban Thuróczi' szavait Ország Mihály nádornak tulajdonítja: „Illud non minus in corde, quam ore versasse dicitur: quemcunque sacra corona ornatum videris, etiamsi bos fuerit, adorato, et pro sacrosancto rege ducito, et observato.“

V. §.

Zsigmond őrizet alól szabad lábra kelvén, Czilei Hermán grófhoz ment, 's Borbála leányát magának újra eljegyezte: azután Magyarországot visszanyervén, Budán világszerte elhíresedett palotát épített..

Ille evadens, ad Comitem Ciliae se recepit; cuius filiam in matrimonium duxit, nomine Barbaram, gratissimi corporis ¹⁾. Post, vocatu quorundam Baronum, et potentia sua regnum recuperavit: Palatiumque apud Budam amplissimum, per Antecessores inchoatum, in magna construxit ²⁾.

¹⁾ Zsigmond szabad lábra kelvén, mint Windeck írja, egyenesen Czilei grófhoz sietett, kit még fogsága előtt nemcsak adományival magához édesített: hanem a' *Czilei Krónika* szerint 1399. óta Borbála leányával jegyben is járt: vele azonban csak 1406. kelt egybe. *Kutona, Epit. Chron. P. II. pag. 206.* Ebben is tehát eleget tett ígéretének, és a' Garaiak' kívánságának; mert ezen házasság által velök atyafiságba lépett: „Serenissimae Principis Dominae Barbarae, consortis nostrae carissimae, úgymond Zsigmond 1408. évi levelében, filiae videlicet Spectabilis viri Domini Hermannii Comitis Ciliae, soceri nostri dilecti, cuius quidem consortis nostrae praecara soror senior eidem Nicolao Palatino matrimonialiter extitit copulata.“ — Azért Engel Keresztely *II. Th. p. 369.* ismét elegendő ok nélkül vádolja Zsigmondot, hogy országglásakor az oligarchák igen elhatalmasodtak; „Kein König hat erniedrigender, als Sigmund, die Uibermacht Ungrischer Oligarchen empfunden (ez nem igaz; mert Péter fogságban halt meg: azután Kún László is fogságban volt: más nemzetek pedig még esúfabbán bántak fejedelmeikkel: csak Cseh Venczel, Zsigmond' bátyja hányszor ült a' hívesen); dennoch brach er die Macht dieser Oligarchen nicht ganz, vielmehr befestigte er immer mehr das Ansehen der Prälaten und Baronen, und ihren Einfluss in alle Hauptangelegenheiten des Reichs, mit Beseitigung des Adels.“ — Miután királyink az ide-oda kelést és járást az országban megúnták, 's egy bizonyos helyen lakni kezdetek, a' nemességgel szokásban volt közönséges tanakodás csak az ország' gyűlésére szorítatott. Zsigmond is tehát csak a' nagyokkal, kik körülötte valának, közölhette ügyeit. Ezekon kívül, ha Zsigmond' szomorú állapotjára emlékezünk, 's meggondoljuk: hogy visszanyert országát csakugyan a' nagyoknak köszönhette; irántok mutatott kegyességeért meg nem róhatjuk.

Borbála pedig, a' melly szép, olly rút erkölcsű volt; őtet nemcsak a' hazai, de a' külföldi írók is feslett élete miatt igen gyalázzák. Pray sem dicséri; de még is azt mondja: hogy halála előtt istenével megbékült. *Annal. P. II. p. 336.* De Haagek pag. 775. halálát 1451.-re tévén, róla épen ellenkezőket ír: „Dessalbigen Jahres (1451ben) ist die Kayserin Barbara, weylend Kayzers Sigismundi Gemahl, in schwere Krankheit gefallen, und — als ein armseliags, und von etlichen verführischen Geistern

verkehrtes Weib, von Gott, dem ewigen fröhlichen Leben, von der ewigwährenden Pein, nichts halten, noch das hochwürdige Sacrament weder unter einerley, noch unter beyderley Gestalt, gar nicht empfahen wollen, sondern aus diesem allen Spott getrieben, und ist ohn alle der christlichen Kirchen Ordnung und Glauben, den Sonntag vor St. Margarethä (11. Juliusban) aufm Melnik gestorben; deren Leichnam M. Joan. von Rokyczan mit seiner Priesterschaft, bis unter das Thor des Präger Schlosses ehrlich begleitet; aber den Canonicis der Präger Kirchen wollte es nicht gefallen, dass sie in dem Chor Unser Lieben Frauen begraben werden solt. Nichts destowenigor ist sie, auf des Gubernators Befehl, allda ehrlich behalten worden.“ — Én azonban őt nem kárhoztatom; mert illyeket istenre kell bízunk: az emberi ítélet hiú, és sokszor igazságtalan.

²⁾ A' budai palotáról sokat írhatnék, és oklevelekből hitelesen bebizonyíthatnám, hogy Zsigmond Buda városának ékesítője, gyarapítója 's legnagyobb jólétője volt. — De maradjanak ezek Budapest' leírásánál együtt; e' helyen üssük fel Pray' *Évkönyvei* II. Részét, hol pag. 267. Camaldulensis Ambrusnak Zsigmondhoz írt leveléből ezeket olvashatni: „Inspeximus, mond a' szemmel látó tanú, summa cum admiratione, praecipuoque stupore aedificatum abs te palatium — structurae moles tam vasta est, ut nullam toto orbe maiorem reperiri posse arbitremur. Eius omnia membra adeo magnifice, tam decenter instructa sunt, ut ad gratiam nihil possit accedere“ stb. Ezt a' dicsért palotát azonban Zsigmond csonkán hagyta, azért Engel, II. Th. p. 368. a' Zsigmond' halálakor volt magyar constitutiót hozzá hasonlítja: „Die Verfassung von Ungern glich bey seinem Tode der königlichen Residenz, die er in Ofen anlegte.“ — Engel azonban, szokása szerint, megint többet mond; mint ha lakhatatlan és egészen hasznavehetlen maradt volna ez a' palota — mert benne lakott Zsigmond, Albert Erzsébettel, V. László, és Hunyadi Mátyás II. Ulászlóval együtt hozzá épített. Egyik tornyát ugyan el nem végezhetette Zsigmond; azért ez a' torony, nem pedig a' palota volt csonka. Olv. Ursinus Velius Gáspárt, *de Bello Pannonico. Lib. I. p. 16*: „Prima facie aedes Caesaris Sigismundi immani substructione, mole magis, quam pulchritudine visendae, cum turri quadrata, sex alias turres continent latitudine incredibili, nomen inditum imperfecto operi ex re, siquidem Schonka (csonka) Pannonii inabsolutum appellant.“ — „Egy igen nagy tornyot is kezdé Budán rakatni, úgymond *Heltai Gáspár, I. D. CV. R.*, mellyet immár két padlásig felvittek vala: de miért hogy (Zsigmond) kimúlék ez világból, hátra marada az: és ezt nevezik csonka toronynak.“ Alább hallani fogjuk, hogy Zsigmond Párisból kétszáz mives emberrel küldött Budára. Mit nem tett volna Zsigmond, ha a' sok háborgás, meg a' szerencsétlen schisma erszényét ki nem üresítik. — Igaz tehát, a' mit Sallustius Catilináról írt könyvében Cap. III. mond: „Ac mihi quidem — in primis arduum videtur res gestas scribere: quod facta dictis sunt exaequanda“ stb.

VI. §.

Zsigmond nagyobb Nicopol városánál a' francziák' éretlen vetélkedésök miatt sept. 28. 1396. elvesztvén az ütközetet, futásnak eredett, 's hájóra kapván Konstantinápolba vergődött.

Exinde, cum Turcorum ingens manus Regnum Hungariae continuo vastaret, statuit congregi, bellumque gerere; cui in auxilium Dux Burgundiae venit: multique ex Galliis, et Alamania nobiles, Anglici quoque, ex Italia etiam. Nam Comes Bertholdus ex Domo Ursina, non parvam suae virtutis in bello experientiam monstravit. Cum iam in propinguo acies essent, longeque splendidior, validiorque Christianorum, quam Turcorum videretur exercitus; orta contentio est, qui nam priores ex Christianis bellum aggredierentur? Nam modo Galli, modo Teutonici, modo Ungari primatum volebant; reputabant enim sibi honori, primam in bello aciem obtinere. Datus tandem Gallis est prior locus; non, quod gens nobilior esset, sed quod Principem praestantiorrem habebant aliis; nec enim alius ibi erat maior Duce Burgundiae, nisi Rex ipse Sigismundus: qui suo in regno, voluit exterum honorare; placuisset tamen sibi non honori, sed utilitati consulere, Hungarosque praemittere: qui mores Turcorum melius nossent; sed gestus est Gallis mos¹⁾. Qui procedentes in praelium, cum hostes intra palos conclusos comperissent, nec equos intro pellerere possent; desilientes ex equis, pedibus praeliari coeperunt. Calor ingens fuit, pulvisque altissimus elevatus est. Itaque, non acies aciem videre poterat. Post Gallos autem Hungari sequentes, cum equos Gallorum vacuos, fugientesque viderent; rati, Gallos iam victos, prostratosque esse; nam ignari consilii eorum erant, et ipsi terga verterunt. Interim Galli nullis adiuti Hungaris, a multitudine Turcorum facile superantur. Crescit animus Teucris, atque ulterius procedentes, in fugam verterunt omnem Christianorum exercitum. Magna strages data est Christianis, multaque millia occisa, captique multi nobiles; nam et Joannes Dux Burgundorum in hostiles manus incidit, qui redemptus est postea multo auro. In eo praelio et Bastardus Sabaudiae captus, testibus privatus est. Sigismundus autem fuga salutem quaesivit²⁾.

¹⁾ Históriás könyveink erről a' kárhozatos vetélkedésről emlékeznek ugyan; de arról mélyen hallgatnak, hogy Zsigmond inkább akart volna elébb a' jártas keltes magyarokkal a' törökre, vagy jobban mondva otsmányra ütni; mint a' francziákat, kik előtt az otsmány hadi szokás ismeretlen volt; előre bocsátani. — De csak ugyan rajta is győzött a' teretoria; az okatlan udvariságot értem, mellyért illy nagy kárral kelle lakolnia. Mi csoda tehát, ha kronikáink rakvák ezért panaszszal Zsigmond ellen, 's ezt a' veszedelmet annyiszor szemire hányják. — Tegyük ott félre a' hiú tisztelkedéseket, hol a' közjó' ügye őszinteséget kíván, és hadd mozdítsa az előbb a' közjót, a' ki jobban érti. Nem kell oda sem nemzeti elsőség, sem magas származás, sem méltóság, vagy más efféle tekintet: hanem jó szív, erős lélek, és tapasztalásokon érett ügyesség. Ezen ütközet' vesztésének igazi okát is csak most tudjuk: hogy a' francziák leszállván lovaikról, gyalog harczoltak; 's hogy meleg is, nagy por is lévén, egy sereg a' másikat nem láthatta: azért a' kószáló lovakat a' magyarok arra értvén, hogy már a' hegyke francziák egy lábíg mind levágattak, szaladásnak adták magokat, 's ezen zavarodásért veszedelembe estek. Ezt a' nagy veszélyt a' francia írók sem tagadják; de hogy ők vezettek volna bennünket vízre, föl nem jegyezték.

²⁾ Lön ez a' táborozás Schwandtner szerint, *Script. Rer. Hung. Tom. I. p. 886. september' 28. 1396.* Falkenstein pedig említett könyvében *II. Th. a' 180. lapon Nürnbergi III. János Burggráfról írja, hogy akkor ő mentette volna meg Zsigmondot a' halálos veszedelemtől: „König Sigismundus rennte zwar herbey, und bemühte sich, seinen Leuten aus diesem Irrthum zu helfen; — doch es war alles umsonst, er stürzte auch selbst mit dem Pferde, und weil ihm der Feind auf dem Halse war, legte er eilig eines Dieners Kleid an, und da es an dem war, dass er entweder gefangen, oder niedergesebelt worden wäre, brachte unser Burggraf Johannes ein Schiffelein, oder Kahn, zur Hand, und führte den König über die Donau, und rettete ihn also aus der allergrössten Lebens Gefahr.“ — De Zsigmond 1397. évi levelében Fejér Györgynél, Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 2. p. 438—453. ezeket, mellyekről Falkenstein szólott, a' Kanizsaiaknak köszöni: „Dum — castra metati sumus versus Castrum maioris Nicopol, ubi — terga vertendo, reflexosque gressus, cum eisdem Domino Joanne Archiepiscopo, et Magnifico viro Stephano de dicta Kanisa, nostro lateri pro tuitione nostrae personae, fideliter, et ferventer, iugiterque adhaerentibus, per Danubii et Paelagi flumina in galeis remigando, ad civitatem Constantinopolitanam perveniendo — nos — deserere nullatenus voluerunt.“ — Kanizsaiak Osl nemzetségből eredtek; Lőrincz elejüket Károly 1324. ajándékozta meg Kanizsa várával: 's az óta viselték ezt a' vezetéket nevet 1532ig; mert V. Lászlónak Vas vármegye' főispányának hátra maradt Ferencz fia akkor halt meg gyermekkorában. Ursula-leányát Ferencz' halála után, Zápolya János király, Nádasdi Tamás volt nádor' kérésére 1532. fiú ágra emelte: 's ezen az úton, házasság által, a' Kanizsai nemzetség' messze terjedt uradalmi Nádasdiakra szállottak. Olv. az 1834. évi *Tudományos Gyűjtemény' VII. 36—55.**

VII. §.

Venczel császári székéből nem minden ok nélkül 1400. kitétetett, 's helyébe Jodok morvai markhio választatott.

Dum haec aguntur, Venceslaus Romanorum Rex, cum imperasset mensibus circiter quattuordecim, privatus Imperio¹⁾; nam deses iudicatus est, neglectorque Imperii: imputatumque sibi est, absque principum consilio, Mediolanensem Ducem creasse²⁾. Illique substitutus est Judocus Marchio Moraviae, patruelis eius; qui cum imperasset diebus paucis, obiit³⁾. Forsitan fratres aegre tulerunt, eum acceptasse adversus consanguineum tantam dignitatem.

¹⁾ Venczel, apja után 1378. ült a' császári székbe; tehát nem 14 havig; hanem 22 évig országolt.

²⁾ Azt a' medionali herceget, kiről itt szó vagyon, Galeaciusnak nevezték.

³⁾ Venczel helyett, ki augustus' 20. 1400. esett ki császári székéből, nem Jodok, hanem Brunsviki Fridrik választatott romai császárnak; de hazamenet Waldek Henrik gróftól közel Frizláviához meggyilkoltatván: Rupert palatinus lett császár; ez sem uralkodott kilencz hónál tovább; utána 1410. Jodok következett: „Nihil memorabile egit, mond a' historia, et post menses 5 iam octogenarius obiit — brevis imperio, et ad res gerendas ineptus.“

VIII. §.

Jodok' halála után Zsigmondra bízott az imperium: de ő bátyja' tekinteteért azt el nem fogadván, Bavariai Rupertre esett a' sor: erre aztán Zsigmond következett.

Post Judocum, Sigismundo demandabatur Imperium; sed noluit frater contra fratrem surgere¹⁾. Creatus est igitur Imperator, Rupertus, Dux Bavarorum, vir praestans animi, ac nobilitate clarus²⁾. Qui dum Italiam intrasset, Coronam Mediolani, Romaeque petiturus, per Galleazium, qui partium Venceslai erat, prohibitus est, et apud Brixiam conflictus, (igy) redire ad propria coactus est³⁾. Pos hunc iterum Sigismundus vocatus est, qui, cum iam frater de Imperio non curaret, onus accepit⁴⁾.

¹⁾ Ez Zsigmondhoz illő nagylelkűség volt. *Greberus Comp. Hist. Univ. Tom. III. p. 439.* ellenkezőt ír. Fleuri és Tritemius után *Lib. C. §. 47. p. 697.* 1410. évre: „Vigesima septembris fuit, úgymond, qua cum (Sigismundum) eligebant archiepiscopus Trevirensis, Comes Palatinus, et Marchio Brandenburgensis. Deliberabant adhuc archiepiscopi Moguntinus et Coloniensis: ac postea Jodocum, Moraviae Marchionem cooptarunt; sed grandis natu 20 Martii (8. Januarii) anno sequente obiit: tunc Electores cuncti agnoscebant Sigismundum, qui regnavit annos 27.“ — De mind ezek nagyon megférhetnek Zsigmond' nagylelkűségével; csak engedjük meg, hogy saját választásán bűn nélkül is dolgozhatott; sőt kötelességében is állott, ne hogy a² lucemburgi nemzetség ezen fényétől megfosztassék.

²⁾ Rupert 1400. választatott; de már következett évben Openheimben elhalt, és Heidelbergben a' Sz. Lélek' templomában emez Epitaphium alatt temettetett el: „Robertus Bavariae Dux, Comes Rheni Palatinus, Rom. Rex. iustus, pacis, et Religionis amator, dignus Deo visus, qui pro iustitia pateretur, huius sacrae aedis, et collegii institutor, hic cum castissima coniuge Elisabetha Norici montis Burggrafia quiescit, vita sanctus 1401. Kal. Jun. XV.“ *Bückisch Nucleus Hist. p. 93.*

³⁾ Mert, a' mint Wagner Tobiás, *Institutiones Hist. Edit. III. Ulmae Sveror. 8. 1663. p. 558* írja: „Imperio restituere cogitavit, quae a suis antecessoribus alienata fuerunt; imprimis Mediolanensem Ducatum, et Insubriam prius Galeacio Mediolanensi Duci concessam.“ Bückisch pedig „Ducatum Mediolanensem Galeacio (a quo tempore tota Italia exempta esse coepit) et Norimbergensibus iuramenti remissionem quatuor plaustis vini (Venceslaus) vendidit.“ — „Das, was am meisten beytrug, dass Wenceslaus An. 1400. der Reichswürde entsetzt wurde, úgymond Michael Hirsch *Geschichte des Hussiten Kriegs. Pressburg. 8. 1783. I. Th. p. 118.* war die Veräusserung der Lombardie, die damals ein Reichs-Lehn war; indem er an. 1393. dem Vicomten Johannes Galeas Herzogen zu Mayland für die Summe von 150,000 Goldthaler mit der Souverainität dieses Staats belehnte.“

⁴⁾ Noha Zsigmondot, a' mint Fleuritől hallottuk, még 1410. némelly választók királynak elismérték; ő azonban ebben az esztendőben egy levelében sem írta magát római királynak: az írók is csak 1411től kezdve, azaz Jodok' halálával számítják a' többiek közé. Ezt így kell értenünk, hogy Jodokra Zsigmond következett; mert Venczelt székéből még 1400. vetették ki.

IX. §.

Venczel' dicséretlen tulajdonságait rövideden említi az író.

Venceslaus autem fuit homo deditus voluptati, laborum fugax, vini cupidus, thesauri amator, venationis secutor; adversus quem subditi saepe rebellarunt: nam postquam Imperium amisit, etiam Bohemiae

regnum pessumdedit¹⁾. Captus semel, per Sigismundum in custodiam datus est Duci Austriae apud Viennam; sed aufugit tamen²⁾. Sigismundus autem solertior, iuniorque sibi favorem populi conciliavit³⁾.

¹⁾ „Verlohr auch Böhmen durch Wenceslaus Verschulden einige Städte, Festungen, und Schlösser in Pfalz Bayern, die Karl IV. von Robertus von Beyern, mit dem Zunahmen der Alte, Churfürsten von der Pfalz erkauffet hatte.“ Michael Hirsch említett könyvében pag. 118.

²⁾ „Natura, et educatione admodum vitiosus — Reipublicae negligens — tandem cum nulla in ipsum animadversio, ne quidem squalidus carcer quidquam proficeret, ab Electoribus de ponte fuit deiectus (mellyről Nepomuki Jánost letaszította) cum enim voluptatibus etiam adderet tyrannidem; Pragenses, et proceres regni eum aliquoties captum tenuerunt. Primum quidem carcere publico, et eo quidem teterrimo quatuor mensibus (1393.) ex quo precario, ut tantum lavaret, opera balneatricis nudae, ipse nudus evasit, in arcem suam penetrans; sed nihilo melior factus, iterum capitur (1394.) et elabitur (a' cseheket követték a' magyarok, midőn utánok ők is fogságra vetették Zsigmondot). Tandem clam captus (1402.) Viennam Austriae deducitur; ex qua captivitate opera piscatoris denuo elapsus, et habitu mendici Pragam reversus, regnum, ut alter Nebucadnezar, sed sine poenitentia, recuperavit.“ Wagner odafönt megvezetett könyvében. Ki Venczelt bővebben kívánná ismerni, olvassa Hageck' Krónikáját. — Ignavus et deses, qui veteres Caligulas, Neronas, aliaque portenta, pessimis moribus, ac tyrannide sua renovavit, mond a' história. Princeps multis flagitiis passim apud scriptores notatus, et alter seculi sui Gallienus. stb.

³⁾ Ha szinte Zsigmond sem vala ifjúságában a' legjobb; nagy volt közöttök még is a' különbség; mint éltek' leírásából észrevehetni. A' cseh koronához azonban, noha öröksége volt, sokkal nehezebben férhetett, mint Magyarországhoz, ám- bár ez is sok fáradságába került; mert a' Huszitákat bolygatta: kik ellen fölkene- tése előtt, korának szokása szerint, kikelt, 's őket, jobbagyit, vakbuzgóságból ha- szontalan, de nem kár nélkül zaklatta.

X. §.

*Az eccle'siában volt botránkoztató szakadásról, 's arra következő
constanci közönséges zsinatról.*

Cum iam Schisma foret, et Benedictus Hispanias teneret: Gregorius quosdam Teutonicos, Italosque haberet, reliquum Joannes XXIII. obtineret christianitatis¹⁾; placuit Sigismundo pro pace Ecclesiae labo- rare²⁾. Pergens igitur in Italiam, ad Joannem; cum eo Laudae fuit:

obtinnitque apud Constantiam, provinciae Moguntinae, quae insignis urbs est supra lacum Brigantinum in agro Retico, concilium indici; missaeque sunt convocationis litterae ad annum ⁵⁾).

Post ipse Constantiam venit ⁴⁾), et in tempore Concilium coepit: Johannesque advenit; sed cum mentem Patrum intelligeret, quod pro pace Ecclesiae cedendum esset, fugam fecit, atque in terris Friderici, Ducis Austriae se recepit; nam fidem eius mercatus fuerat. Turbat itaque Joannem Fridericus, ob quam rem iritatus Sigismundus, adversus Fridericum arma tulit, advocatis Svicensibus, ut quae raperent, sua essent, concessit. Civitatibusque, si vellent ad Imperium redire, relicta Domo Austriae, permisit. Ob quam rem, plura Oppida alienata sunt illi Domui usque in hunc diem ⁵⁾). Itaque territus Fridericus, revocavit propositum, Joannes autem, cum ex Brisacco in Gallias transire vellet, captus est, ac demum Pontificio privatus, et in carcerem coniectus, de quo sub Martino liberatus est, ut supra diximus ⁶⁾).

Gregorius autem sponte resignavit Papatum ⁷⁾). Restabat itaque solus Benedictus, qui pacem turbabat; quem solae sequebantur Hispaniae. Ad hunc igitur profectus est Sigismundus, et inter eundem, apud Cambriacum, Amadeum Sabaudiae Comitem evexit in Ducem: venitque ad Benedictum in Perpiniano, quem allocutus, flectere non potuit, ut Papatum, pro pace Ecclesiae resignaret. Sed allocutus est Reges Hispaniarum, in Narbonaque cum natione Hispanica concordatus est, ut tota natio a Benedicto recederet, fieretque nova invocatio, nomine nationis in Constantia, et tunc venirent Hispani ad Concilium; ac sic factum est. Unde postea Martinus concorditer electus est ⁸⁾). Et sic labore, atque industria Sigismundi, Schisma, quod annis circiter quadraginta duraverat, extinctum est, paxque facta ⁹⁾).

¹⁾ Akkor három római király volt; Venczel, Jodok, és Zsigmond: Szent-Péter' hajóját is egyszerre härman kormányozták: XIII. Benedek, XII. Gergely, és XXIII. János.

²⁾ A' hosszas egyházi szakadásnak eltörletése Zsigmond' korára nagy hasznót hajtott; ha sok fáradságit becsülni akarjuk, helyheztessük magunkat abba a' századba, mellyben Zsigmond élt. Magyarországra nézve azonban, távolléte miatt, buzgóságával semmit sem használt, hanem inkább ártott; azért kötöttek meg utána Albertot atyáink, hogy tudtok és akaratjok nélkül az Imperiumot föl ne vállalja.

³⁾ „Prima hieme, úgymond *Fleuri*, *Lib. C. §. 57. p. 716.* papa Joannes Florentia

Bononiam, et paullo post Placentiam profectus; ibi coepit conferre consilia cum imperatore Sigismundo, nuperrime delato in Italiam. Laudam postea venerunt, ubi fere mensis spatio haerebant. Inibi 9. decembris anno 1413. papa, urgente imperatore, litteras concilium convocantes dedit.“ — Ez iránt szóló levele költ Viguld nevű faluban, october' 30. 1413.

⁴⁾ „Constantiam (Sigismundus) advenit die dominica mensis (octobris). Intrabat eam sub umbella, sublimis equo, inter Cardinales novem, cum comitatu 600 hominum.“ *Fleuri, Lib. C. §. 60. p. 720.* Magyarországból is sokan voltak vele, úgy-mint Kanizsai János esztergami, András kalocsai, Péter spoletói érsekek; János traguri püspök, stb.; a' világi renden valók közül pedig; Czillei Hermán gróf, Gara Miklós nádor Miklós nevű fiával, Stibor erdélyi vajda, Ozori Pipo temesvári bán stb.; megjelentek néhány városok' követei is: nem különben a' budai fő-oskolák' (academia) tanítói, Bonipert ó-budai prépost, Closteini Simon, Henrik budai prépost, Diernachi Mátyás, Weissenburgi Tamás, de Vitto Mercato Thadeus, Bisznawi Miklós. *Olv. Engelt II. Th. p. 279—281.*

⁵⁾ Am 7. April 1415. mond *Engel II. Th. p. 281.* erklärte Sigmund, Friedrichen in die Acht, in deren Folge das Haus Österreich seine Schweizerische Stammgüter verlor. Erről az utolsó Részben lesz még szó.

⁶⁾ Erről itt egy szó sincs; mivel egész vaticánumi Codex le nem másoltott; hanem csak Zsigmond' életírása.

⁷⁾ Gergely' nevében a' zsinaton Malatesta Károly, Ariminum' ura, jun. 15. 1415. mondott le örökre a' pápaságról.

⁸⁾ Otto Columna cardinal diaconus november' 11. 1415. választott pápának, és V. Mártonnak nevezte magát.

⁹⁾ Az egyházban még 1378. szakadás támadott; mert a' cardinállok válogattak a' pápákban; azért 35 év alatt történt botránkoztató cselekedetökre fölébredt Zsigmond, és kezdett a' békesség' helyreállításáról gondolkodni: a' religióhoz, mint keresztény kötelessége kívánta, igen ragaszkodott, 's ezt a' dicséretes, és követésre méltó buzgóságát ennek a' hosszas schismának eltörletése is bizonyítja.

XI. §.

Zsigmond utazásközben az egyházi egyesülés' kedvéért, Francia- és Angol-országok' fejedelmei között is békességet szerzett.

Hoc etiam tempore perrexit in Galliam et Angliam Sigismundus, pacemque inter duos Reges composuit; quamvis paucis tempore duraret¹⁾.

¹⁾ Zsigmond 1416. azért utazott VI. Károly francia királyhoz, hogy őt is a' zsinatra meghíja; de ez Angliával hadba keveredvén, nem jelenhetett meg.

Zsigmond tehát e' két ország között békeséget akarván szerezni, február' 25. már Párizsban volt; hol martius' 10. mint mondják, száz husz asszonyt nemcsak fényesen megvendégt; hanem drága gyűrűkkel gazdagon meg is ajándékozott. Akkor fogadta föl azokat a' mívészeket is, kiket Párizsból Budára küldött. A' francia mívészekről, kiket Bertrandon de la Broquiére 1433. Budáu utazásközben talált, 's velök beszélt, olv. *Engelt*, II. Th. p. 377. Párizsból London felé vette útját; april' 20. oda ért, hol septemberig tartózkodott, azon dolgozván, hogy V. Henriket 's VI. Károlyt összebékéltetné. Így fáradozott az anyaszentegyházban támadt szakadás' orvoslásában. Sokat költött; adósságba verte magát — Flandriában, kereskedőknél (mászálloga már nem lévén), Windeck Eberhard hív emberét hagyta.

XII. §.

Zsigmondot Venczel' holta után 1419. a' csehek rútul megcsalták, 's életveszedelembé ejtették.

Exinde, cum iam Venceslaus interiisset¹⁾, ad eumque regnum Bohemiae pertineret²⁾; in Hungaria vero magni motus essent per Turcos insultantes; consilium coepit, quid agendum? an Bohemia esset adeunda? an succurrendum Hungariae? Quatuor tunc Consiliariorum genera apud Sigismundum fuere: Italarum, Teutonicorum, Hungaricorum, et Bohemorum; quos seorsim deliberare Caesar voluit. Bohemi et Itali petendam Bohemiam prius, quam novitas ulla oriretur; post facile succurri posse Hungaris censebant; nam si prius Hungariam peteret, posset sibi adversus Turcos, ut prius, sinistre succedere: et tunc Bohemi eum contemnerent, et Hungari. Teutonici autem, Hungarique consularunt: prius Hungariae succurrendum; nam nemo eo temeritatis pergeret, ut regnum suum vellet Sigismundo remove. His adhaesit Sigismundus; sed sinistre evenit: nam etsi Hungariae succurrerit, et admodum ultra removerit Turcos; Bohemi tamen, qui iam seditionem fecerant, Hussitarumque sequebantur haeresim, Sigismundum ad se venientem recipere noluerunt. Ob quam rem exercitum maximum congregavit. Nam Electores omnes, totaque nobilitas Alemaniae cum eo fuit. Aiunt enim numerum equitantium circiter DCXX. millia fuisse, obsidionemque ante Pragam statuit. Sed cum Principes admovere urbi machinas vellent, lapidesque iacere, et insultum facere noluit Sigismundus; veniebant enim

ad eum secreto Bohemi sub specie proditionis suorum, dicebantque sibi: „Quid tu, obsecramus, tuam urbem destruis? an non melior erit tibi integra, quam diruta?“ Svadebantque, ut Principes dimitteret; nam civitatem sibi e vestigio traderent. Eumque sic diutim in verbis tenebant. Quod animadvertentes Principes, paulatim ab eo recesserunt; ipse autem cum paucis relictus, cum speraret se intromitti, mox hostium cuneos contra se exire vidit, vixque, amissis pluribus, evadere potuit. Theodorus tunc de Valleperga cum eo fuit eques insignis, qui vim Bohemorum mirifice repressit, spatiumque fugae praebeuit Sigismundo⁵⁾.

¹⁾ Hageck 1419. évre, miután a' prágaiak' felzendüléséről szólt volna, Venczel' haláláról így ír: „Der König Wenceslaus war dazumal hinterm Wischehrad, auf dem neuen Schlosse, úgymond, ihme kamen Zeitung, wie es zu Prag beschaffen war. Sobald es erfahren, stand er gleichsam, als ob er beträumt wäre. — Der königliche Schenck aber sprach: Ich habe mich für diesem lang besorget, dass es also zugehen werde. Der König wandt sich zu ihm, erwischte ihn beym Haar, warff ihn zur Erden, griff hiemit zum Schwerdt, und wanns andere nicht verhütet, so hätte er ihn umbracht; davon ihn vor grossem Zorn alsbald der Schlag betroffen.“

²⁾ „Quatvor et triginta annos regni Hungariae principatus gloria fretus, 1420. Dominicae incarnationis anno, regni Bohemiae in regem coronatus. Hos enim ante annos, post sublationem (exauctorationem) Wenceslai fratris sui (1402.) ipse rex Sigismundus regno in eodem, non regio, sed Gubernatoris nomine fungebarur.“ *Thuróczi, P. IV. Cap. 19.* Zsigmond, Hageck szerint, Procop után való nap, azaz: jul. 12-d. koronáztatott meg; mert „Procopius, mond *Pilgram, Calendarium Chronologicum* című könyvében *Viennae*, 4. 1781. p. 247. colitur inter Patronos Bohemiae, et occurrit in Calend. Prag. 1. et 11. ac Boh. 11. Jul. in Domin.“

³⁾ Pulkava 1420. évre apud *Dobn. Mon. Tom. IV. pag. 159.* „Eodem anno, die veneris, festo OO. SS. ante Vissehradum rex Hungariae cladem magnam passus fuit. — Ibidem multi Proceres, et nobilitas Bohemiae et Moraviae occisi sunt; rex vero fuga salutem quaerere debuit.“ — *Olv. Theobald Zachariást is p. 82.* — Zsigmond' tanakodását Dlugosz is említi *Líb. XI. c. 406.*: „Wladislaus, úgymond, Sigismundum Boh. et Hung. regem, cum frequenti Baronum Bohemiae numero, qui ad illum, post obitum Wenceslai regis confluxerant, in Sandecz venientem excepit. — Tentae sunt autem per dies aliquot inter reges, et eorum consiliarios variae, super regno Bohemiae vacanti deliberationes, idque per Wladislaum Polon. Reg. in summa Sigismundo regi consultum: quatenus, singulis agendis aliis praetermissis, quam celeberrime in Bohemiae regnum ire pergeret. — Verum Sigismundus rex, nihil se dubitare de fide Bohemorum in se, respondit; et majores, ac principales, aut venisse personaliter, aut per litteras illi fidem dedisse. Salutari igitur consilio Wladislai Polon. Reg. neglecto, in Turcas ea aestate expeditionem facit.“ — Az otsmánynyal Nándor-Fehérvárott állott szembe, de Duna

lévén közöttök, viadalra nem kelt a' dolog. Miután néhány hetet a' Duna' partján töltött volna, sikertelen fáradság után tért vissza Budára. — Fleury' folytatója *Tom. XXVI. p. 421.*: „Quum autem pertimesceret, ne Turcae Albam-Graecam, unde abscesserant, simul ac Sigismundum adversus Bohemos arma movisse cognoscerent, reverterentur, rebus suis male consuluit. Inde enim factum, ut neglecta hac oportunitate, Bohemiam amitteret; Hungariam vero infaustis armis tueretur, infidelibus magnam illius partem dire vastantibus.“

Ezen táborozás' szerencsétlen kimenetelét *Virág Benedekkel, Magyar Századok II. Köt.* Zsigmondra egy oknál fogva sem tolhatjuk: mert a' mit mivelnie kellett, megtette: hogy hazája' fiai a' csehek rútul megcsalták, 's hogy tanakodási rosztól estek ki, ezekről nem tehetett; mert ő is csak ember volt. „Et ipsi (Pragenses) promiserunt sibi obedire in omnibus mandatis; et ipse credidit eis: et licentiam populum: post haec ipsi mentiebantur omnia promissa sibi facta, et noluerunt sibi obedire.“ *Pez, Tom. I. col. 732.* Azért Wagner Tobiás' említett könyvében a' 360. lapon sokkal helyesben ítélte Zsigmondról: „Summatim, úgymond, nihil praeter meliorem fortunam, quae in Dei, non hominum, manu est, in hoc Imperatore desideratum fuisse, scribunt.“

Prága' ostroma emlékeztet Petzelre és Hageckre, kik IV. Károly császárról 1377. évre írják: hogy Szent Venczel' várából fiai' társaságában Prága' városára nézvéen, sirásra fakadt, a' min udvarnoki nagyon csodálkozának; de nem merték keserősége' okát tőle kérdezni. Az ez iránt tudakozódó várnagynak imígy felelt: Én magamban igen szomorú érzést sejdítek; mert előre látom, hogy fiam gyűlölni fogják a' cseheket, és közülök egyik e' városnak vesztére leszen; ha tudnám mellyik, annak saját kezemmel venném fejét. Mind Venczelt, mind Zsigmondot, úgymond Petzel, németek nevelték, 's azok forogtak szüntelen körülök. 'S így fejezé be: Utóbbi viselete Zsigmond császárnak eléggé megmutatta, hogy apjok nem minden ok nélkül sírt. Ezt nem hiszem. De ám legyen bátor úgy; csak azt említem: hogy ha Károly sírt, Prágát azért siratta, mivel Balbinus szerint *Epit. Lib. 3. Cap. 21. p. 360.* Új-Prágát ő építette: „Anno 1348. die 30. Martii — fundata est a Carolo caesare nova urbs Pragensis“ stb.

XIII. §.

Zsigmond Lithvániát, mert ellene Vitold herczeg a' neki ajánlott cseh koronát el nem fogadta, a' lengyelek' hatalma alól kivenni, és szabad független országgá tenni akarta.

Post hoc, iterum in Hungaria passus est diversos motus Sigismundus¹⁾. Regnum quoque, Poloniae administravit²⁾. Cum Rege Angliae magnas amicitias habuit³⁾. Exin, cum Poloni sibi essent infesti, Vitoldum

Magnum Ducem Litvaniae sibi conciliavit; quem etiam in suis Dominiis visitavit, obtulitque sibi coronam. Nam Litvaniam, cum esset amplissima patria, in regnum erigere volebat, ut a iugo Polonorum reduceret, iamque invitis Polonis, Vitoldus cum Litvanis rem aggrediebatur; sed ante mortuus est, quam res perfici potuisset. Cum apud eum Sigismundus foret, omni die nova munera recepit ⁴⁾).

¹⁾ Míg Zsigmond a' husziták ellen harczolt, Mahomet beütött Erdélybe, sz. Mihály' napja előtt: Szászvárost elégette, az embereket rabságra hajtotta, miután Csáki Miklós vajdát egész seregével Hátszeg' vára mellett nagyon megverte. A' velenceiek egész Dalmátországot elfoglalták. 1421. aprilis' elején az otsmány ismét Erdélybe rohant, 's a' Barcaságot kegyetlenül pusztította. Zsigmond juliusban jelent meg segítséggel, 's öt esztendőre békességet kötött az új Sultánnal II. Amurattal.

²⁾ Nagy Lajos Zsigmondot 1382. ajánlotta a' lengyeleknek; azért őt Erzsébet királyné 1384. ez ország' igazgatására el is küldötte; de mivel következett évben, azaz 1385. Erzsébet a' lengyeleket Máriának és Zsigmondnak tett esküvésök alól fölszabadította, Lengyelország, mellyért Károly és Nagy Lajos annyit fáradtak, a' magyar koronától örökre elesett.

³⁾ V. Henrikkel Londonban augustus' 15. 1416. frigyet kötött a' francziák ellen: melly azonban siker nélkül maradt.

⁴⁾ *Dlugoszról, Hist. Polon. Lib. XI.* és ez után *Praynál, Annal. P. II.* olvashatni V. Márton pápa' bulláit, mellyekből nyilván kitetszik, hogy Zsigmond Litvániát valóban független országgá akarta tenni; mert a' lengyelek a' litvániaiakat a' magyarok ellen: ezek meg a' cseheket a' lengyelekre lázasztották. — Ezeken kívül a' csehek, a' magok' országát is 1421. Vitoldnak, Litvánia' nagyherczegének ajánlották; de ő ajánlásokat el nem fogadta. Hihető tehát, hogy Zsigmond ezért a' nemes tetteért volt hozzá olly hajlandó: szándékát azonban és igyekezeteit Vitold Sándor' véletlen halála, melly 1430. történt, félben szakasztotta.

XIV. §.

Hogy Zsigmond az otsmány' háta megett ellenséget támaszszon, Mesopotámia' és Tatárország' fejedelmével frigyet kötött.

Idem Sigismundus cum Rege Minoris Persiae foedus habuit, ut Homerat Turcorum Imperatorem Europa expelleret: plures quoque in eius Curia et Graecos, et Turcos habuit, ut qui magni fuit animi ¹⁾).

¹⁾ Zsigmondhoz illet gondolat volt az otsmányoknak Európából föltett kiűzése. Ki fogná már tagadni, hogy ő nem országglásra született. E' szándékát bizonynyal

végre is hajtja, ha a' sok háborgás, 's szerencsétlen schisma, mint annyi akadályok, nem gátolják: azért Szeretsen Miklóst Mesopotámiába, Józsát pedig a' tatárok' fedelméhez küldötte, hogy Amurat ellen velök frígyet kössön. Ezekről szóló levelét olv. *Katona Istvánról, Hist. Crit. Stirp. Mixt. Tom. XII. pag. 503—507.* A' követség 1419. járt el dolgában; a' levél pedig, mellyben Zsigmond róla emlékezik, 1428. költ.

Ezen szándék miatt Zsigmondot Budán Manuel görög császár is meglátogatta 1424. *Windeck C. 119. collat. cum C. 23.*; de 'Zsigmond' részéről sikeres ellentámadás nem történhetett; azért Lazarevits István Serviának despotája ez után is igen sokat szenvedett az otsmánytól: ő tehát 1426. tájban, fia' nem létében arra kérte Zsigmondot, hogy Brankovits Györgyöt hugától unokáját, a' magyar zászlós urak' számába venné fel, és törvényes örökösének ismerné 's fogadná el. Azonban II. Amurat 1428. Zsigmondot fegyverszünet alatt megtámadván, Brankovitsot ugyan a' serviai despotaságban meghagyta, de úgy hogy a' magyarokkal semmi köze ne lenne, 's neki évenként ötvenezer aranyat fizetne. Ekkor sok jobbágya Brankovitsot elhagyta, 's Magyarországon Csepel' szigetén telepedett le. *Bel. Notit. Hung. Nov. Tom. III. pag. 521.* — II. Amurat otsmány császár Zsigmondhoz 1433. küldött követeket. *Fleury' Folytatója, Tom. XXVII. p. 125.* Igaz tehát, hogy udvarában sok görög és otsmány megfordult.

XV.

Zsigmond némelly viszontagsági után 1431. Olaszországnak titkos értelmű (VI. Innocentius pápa szerint) vas-koronájával Mediolanumban megkoronáztatott.

Rursus quoque, cum Martinus Papa expeditionem fieri contra Hussitas mandavit¹⁾, Sigismundus Norimbergam venit²⁾. Nam res illa per Brandam inchoata³⁾, per Julianum finiri debebat⁴⁾. Dedit itaque rebus ordinem Sigismundus, et cum interesse non posset, nam petere Italiam decreverat, Fridericum Marchionem Brandenburgensem expeditioni praefecit; malis tamen auspiciis, ut alibi diximus⁵⁾.

Ipsa autem Sigismundus multis conventionibus; cum Philippo Duce Mediolani factis et infectis⁶⁾: tandem ex arbitrio Philippi intravit Italiam, nec plures duxit gentes, quam ille voluit; coronatusque Mediolani est, sed nunquam Philippus eum visitavit, sic enim conveniant. Scilicet, cum Philippus Abbiati Picenino Mediolani administrationem commiserat; Gibelli suspecti habebantur⁷⁾, ne Sigismundo adhaerent ob Imperium. Guelfique regimen tenebant⁸⁾; sed illi tamen noctu

ad Casparum Schick⁹⁾, Brunoviumque¹⁰⁾ veniebant, multisque modis dare se Mediolanum Regi offerebant. Nam de tyranno male contenti erant; sed nunquam Sigismundus acquiescere voluit, ne quid proditiōis sibi adscriberetur; cum Dux eius fidem secutus fuisset¹¹⁾.

¹⁾ V. Márton pápa január' 11. 1431. a' husziták ellen kereszties hadat engedett, és parancsolt.

²⁾ A' kereszties hadról szóló bulla Norimbergában hirdettetett ki, és nagy búcsúk ígértettek a' keresztény híveknek, kik a' cseh eretnekekre fegyvert fognának. Megjelentek minden választók és német fejedelmek, kik sz. János' napjára erős sereget készítgetének.

³⁾ Branda de Castillioneis cardinal és apostoli követ, Magyarországbán a' veszprémi püspökség' administratora. 1421. ő kezdett a' husziták ellen kereszties hadat: „Anno 1421. destinata fuit Legatio a Sede Apostolica, exhortans omnes Christi fideles cruce signari, et procedere contra Bohemos Hussitos, impertiens omnibus cruce signatis et procedentibus, remissionem omnium peccatorum.“ *Mat. Daerling apud Falkenstein III. Th. p. 220.*

⁴⁾ Julianus Caesarinus Cardinalis Sancti Angeli; V. Márton pápa 1431. őt rendelte a' baseli zsinat' előlölőjévé. *Harduin, Acta Concilior. Tom. VIII. p. 1111.*

⁵⁾ Zsigmond saját kardját, melyet Julián cardinál sz. Szebald' egyházában megszentelt, Brandenburgi Fridriknek kezébe adta, mielőtt keresztet tűzött volna vállára. E' táborozás' kimenetelét *Adelzreiter, in Annal. Boicae gentis P. II. Lib. 7. p. m. 157.* így írja le: „Agebat eo tempore Sigismundus Caesar Norimbergae Imperii Comitia, quibus praesens Julianus Pontificis mandata exposuit. In Taboritas, Orebilas, Orphanos, monstrosam Hussi progeniem decreta fuit, communi omnium Germaniae Principum voluntate expeditio. Ei praefectus Fridericus Marchio Brandenburgicus; adiuncti Albertus, et Christophorus Palatinus Boicae, et Fridericus Saxoniae Duces. Joannes item, et Albertus Brandenburgenses Principes, confluit ad quadraginta millia equitum, minor peditum numerus. Improspira rursus fuit ista cruce signatorum expeditio. Direptis duntaxat, incensisque aliquot villis ac oppidis in Bohemiae finibus, sive proditio fuit, sive metus inanis, totis castris trepidatum, et prius, quam hostis ullus appareret, sublati repente signis, non expectato auctorum imperio, multi etiam proiectis armis, rapido cursu fugam maturavere, amissis impedimentis, quae venere in hostium manus.“ — Der Cardinal Julianus büsste alle seine Wagen, und mit dem, seinen Cardinals-Hut, Mess-Geräthe, Kreutz, Glocken, und anderes mehr, ein, úgymond *Falkenstein III. Th. p. 229.* Die Böhmen haben noch 200 Jahr darnach die Päbstliche Bullen denen Fremden gezeigt, worinnen die Kreutz-Predigt gegen sie enthalten.“ — Jobb lett volna ezt az erőt az otsmányra fordítani.

⁶⁾ Zsigmond' ez iránt írt levelét Illustri Philippo Maria Anglo Duci Mediolani Principi: és a' föltételeket olv. *Praynál, Annal. P. II. p. 302—306.*

⁷⁾ és ⁸⁾ A' Gibelli és Guelfi neveket *Hoffmann, Univers. Lexicon. Contin. Tom. I. pag. 805.* így fejtette meg: „Papales significantur per Guelfi: et Imperio

adhaerentes per Gibelli“ a' hol, és az *I. kötetben* p. 701. emez elnevezések' eredetéről is bővebben értekezik.

⁹⁾ Schlickius Gasparus Sigismundi Imperatoris Cancellarius, Equestris ordinis Bohemus. — „A. C. 1415. post ad Comitatus honorem evectus.“ *Hofmann, Univers. Lexic. P. I. pag. 321.* — „Et Capitaneus Terrarum Egrae.“ *Pray, Annal. P. II. pag. 308.*

¹⁰⁾ „Brunovius de la Scala, Comes Sancti Montis, Veronae et Vicentiae Vicarius Generalis.“ *Pray, Annal. P. II. pag. 202—203.*

¹¹⁾ Ez a' cselekedet, ha nem csalatkozom, megint Zsigmond' szép lelkének jele.

XVI. §.

A' basilei zsinatról, 's minő fáradságába került Zsigmondnak a' császári korona, melyet Rómában 1433. IV. Eugenius pápa tétetett fejére.

Interim coepit apud Basileam Concilium, quod augeri Sigismundus mandavit, quamvis Eugenius illud dissolvisset, iussitque Praelatos accedere¹⁾. Et Philippus quoque suos Praelatos destinavit; nam ambo tunc inimici erant summi Pontificis, qui Venetis, et Florentinis favere videbatur: statuerantque Coronam Imperialem ab Eugenio non petere, sed extorquere. Nam et armorum viribus infestabant eum, et scriptis Concilii: multumque animi Concilio praestiterunt aureae litterae Sigismundi, quibus invariabilem Concilio promisit obedientiam²⁾. Sed Eugenius Venetorum, et Florentinorum, et suis fretus viribus, admodum restitit. Venit autem Sigismundus usque Luccam absque impedimento. Sed postquam illic fuit, Dux Mediolani, qui menstrua dabat stipendia, cessavit: eius quoque exercitus in Tuscia, per Florentinum Micheleotum Sfortianum conflictus fuit. (Igy) Itaque destitutus omni auxilio Sigismundus videbatur: nec enim retrocedere decorum erat, nec ultra procedere tutum. Aggressus tamen res arduas, structis aggeribus, Arnum, invitis Florentinis, transivit. Magno autem auxilio sibi fuit Comes Auranus Pisanus, quem ipse in Hungaria Comitem fecerat³⁾. Venit igitur Senas, ubi a Civibus, tamquam Pater, et honorifice, et amantissime receptus, plus humanitatis invenit, quam cuperet. Ibi continua bella cum Florentinis habuit, exivitque ipse ad expugnationem Castrorum. Verum, cum Philippus absque Sigismundo pacem cum Venetis,

Florentinisque fecisset, et ipse Sigismundus cum Eugenio concordavit. Ad quam rem saepae Caspar (Schlick) missus est: Trevirensis quoque Antistes (Otho) interfuit. Stetit autem per annum fere Senis, ac cum tota familia per Senenses sustentatus est⁴⁾.

Post Romam ivit, ibique in Caesarem coronatus est⁵⁾, promisitque Eugenio, eum, quoad viveret, pro Papa recognoscere; quam rem quidam inconstantiae adscripserunt: cum antea Concilio asistentiam promississet.

¹⁾ „Martinus Papa videns se, et ecclesiam sic gladio materiali destitui, eiusque auxilio defraudari (a' husziták ellen sikertelen indított keresztes hadat érti) recurrit ad spiritualem; faciens per dictum Legatum (Julianum), iuxta Decreta Conciliorum Constanciensis, et Senensis, Concilium generale in Basilea congregari.“ *Matthias Daerling, in Contin. Chronici Engellusii ad. an. 1431. pag. 6.* A' basilei zsinat február' 1. hirdettetett ki; azonban V. Márton még azon hónap 20. meghalálzott: tehát minden bizonynyal elmaradott volna; mert IV. Eugenius eleve ezen gyűlés ellen volt; de kérték őt Zsigmond 's a' választó fejedelmek, hogy a' zsinatot újítaná meg; mert abból igen nagy hasznokat vehetne a' kereszténység. Megújította febr.' 14. 1432., bulláját olvashatni Rajnaldnál *ad. h. a. N. 5.* — De a' basilei zsinat sem felelt meg Europa' várákoszásának, noha soká tartott; mert sem a' napkeletieket a' huszitákkal egyetemben, kik a' római egyháztól elszakadtak, vissza nem hozta: sem az egyházat tagjaiban meg nem jobbította: sem pedig a' visszaéléseket el nem törölte, következőleg az egyesülést is, mellyen Zsigmond dolgozott, elmellőzte.

²⁾ Patres Sigismundum ob fervens eius studium, ac strenuam operam, qua synodum contra quaevis Eugenii molimina propugnauerat, grato prosequi animo intenti erant. Quem in finem in hac sessione declarabant, quod, quaecunque Eugenius contra Caesarem faceret, aut moliretur: irrita, nulliusque roboris essent.“ *Fleurii Continuator, Tom. XXVII. p. 83.* — Eugenius pápa a' venetusokkal Zsigmond' el-lenségeivel tartott, kik Dalmáciát a' magyar koronától elszakasztották: „Vos instantissime requisivimus, így ír Senából február' 4. 1433. Zsigmond, Kanizsai Lászlóhoz, *Katona Istvánnál, Hist. Crit. Stirp. Mixt. Tom. XII. p. 559.* ut in servitium nostri contra aemulos nostros Venetos, et eorum colligatos, Dalmatiam, et iura nostra, ac coronae regni nostri Hungariae indebite tenentes et usurpantes; plures gentes, quas possetis, vestris propriis in expensis, in patriam Fori-Julii mitteretis.“ — És valamivel alább: „Nobis in hac nostra imperiali Senarum Civitate constitutis, propter sacrum Basileense concilium, domino nostro apostolico odiosum, cui scilicet concilio indissolubiliter adhaeremus, eodem domino nostro apostolico, et communitate Florentina, cum qua idem dominus apostolicus, contra morem summorum pontificum, indifferenter ad omnes paterna caritate se habere, et gerere debentium (IV. Eugenius pápa velenczei fi volt) est colligatus, praefato sacro concilio, et nobis absque causa rationabili insidiantibus.“

³⁾ „Pipo Florentinus Sclarum familia natus, quem Philippum dicimus.“ *Bonfin., Dec. III. Lib. 3. és Pray, Annal. P. II. p. 236.* „Pippus de Sclaribus (így) Florentinus genere, arte sutor (*Windeck, Cap. 27.*) sed qui ob res bello praeclare gestas, ad summos militiae honores eluctatus est, homo maioris fortunae, quam fidei, ut postmodum dicendi locus erit. — *Aeneas* autem *Sylvius, Lib. 3. Comment. in dicta Alphonsi*, ait eum fuisse ex Strozziórum genere. In diplomatibus passim dicitur Philippus de Ozora, fuitque Comes Temesiensis, quae dignitas post Banos fere prima fuit.“

⁴⁾ Zsigmond odafönt említett levelében; „In extremam necessitatem positi, obligavimus nos populo huius nostrae civitatis Senensis, in veritate nobis fidelissimo, et utique devoto, qui nos a die nostri in eandem introitus cum nostra familia (udvari cselédeit érti) et comitiva suis expensis commendabiliter hactenus fovit, et sustentavit, et insuper etiam per totum tempus, usque dum gentes nostrae de Hungaria venturae, in Tuscia constituentur, fovere, et sustentare promisit, ut pro rebus nostris imperialibus regendis, ac pro recuperatione Dalmatiae, et specialiter pro defensione huius Civitatis Senensis et suorum territoriorum, gentes nostras venire, et per totum mensem Aprilis, proxime adfuturi, hic constitui faciemus.“ — Ezekből, meg a' Codex' szavaiból elégségesen kitetszik, miért tusakodott Zsigmond Eugeniussal? 's végtére miért kellett neki olly sokáig tartott ellenkezések után, vele kezét fognia? mert őt a' mediolani herczeg sárban hagyta. Ozori Pipo, kit a' venetusokra küldött, szinte hívtelen lett, mert pénzzel megvesztegették őt: „Quum multa praeclara facinora gessisset, auro a Veneto corruptus, dimissa provincia, in Ungariam reversus est. Quem, detecta viri avaritia, Sigismundus, infuso in os auro, ut aiunt, enecari iussit. — Haec habui: quae Sigismundum cum Venetis gessisse legi, quin etiam e plerisque Ungaris audiivi.“ *Bonfin., Dec. III. Lib. 3. et Chron. Tarvisin*; apud *Murator. Tom. XIX. Script. rer. Ital.* Sokszor járt így Zsigmond; az írók még is mindenben csak őt okozzák. *Pray, Hist. Reg. Hung. P. II. p. 265. Hontheim* után, *Hist. Trevir. Tom. II. p. 379.*: „Studio Jacobi Sirekii Trevirensis Canonici, úgymond, Rex Pontifici reconciliatus.“

⁵⁾ Megcsalva látván magát Zsigmond, és a' mediolani herczegtől csúfosan elhagyva; kénytelen vala Eugenius' kezére hajolni: azért Schlick Gáspárt, és Thallóczy Mátyást, kevi főispánt és belgrádi avvagy nándor-fehérvári várnagyot rendelte Romába, kik nevében vele egyességre lépjenek. Miután ezek Zsigmond' nevében hívségére esküdtek (esküvésöket olvashatod *Praynál, Annal. P. II. p. 308*), meghíta Eugenius Zsigmondot. Máj. 21. fényes pompával ment Romába, és maj. 31. megkoronáztatott. *Windeck Eberhard*, ki jelen volt, írja: „Da kam der, der do pfliget einem Kaiser die Krone aufzusetzen, und sätzte dem Kaiser seine Krone auf, das sie hing krumpt zu der recten Seiten, und also knyde der Kaiser für den babst, do hub der babst auf seinen recten fus, und ruckte dem Kaiser sein Cron gleich.“

XVII. §.

A' mit Zsigmond követei által Eugeniusnak esküvéssel megígért, szentül be is teljesítette; mert a' zsinatbeli atyákat arra vette, hogy őt pápának elismerték.

Exinde per Perusiam, Romandiolam, Ferrariamque venit Mantuam, summus iam Ducis (Mediolanensis) inimicus; ubi Vicarium Civitatis in Marchionem evexit¹⁾. Exinde, cum in Basilea adversus Eugenium procederetur, instaretque citationis tempus, seu terminus depositionis²⁾, diu, noctuque, quantumvis aegrotus esset, Caesar vehi se fecit; ac praeter opinionem omnium, in ipsa die termini, Basileam venit. Convocatisque Patribus, inducias octo dierum, Eugenio impetravit, et iterum octo, et octo rursus; post autem menses tres, in quibus obtinuit Eugenium adhaerere Concilio³⁾.

¹⁾ „Serenissimus Mantuanus Dux Familiae Gonzageae caput est — Joannes Franciscus primus Marchio Mantuae a Sigismundo creatus est 22. Septembris Anno 1433.“ *Philip. Jacob. Spener, Oper. Herald. Parte Speciali edit. secund. Francof. 1717. fol. p. 130—131.* Ez iránt adott diplomát olv. *apud Du Mont. Tom. II. P. II. p. 269.* „Der letzte Hertzog Carolus IV. starb zu Venedig 1708.“ *Hübner's Geographie, I. Th. 1758. p. 624.*

²⁾ Die Dominica, quae erat XI. Octobris, úgymond Fleury' folytatója *Tom. XXVII. p. 120.* in ecclesia cathedrali congregationem indixerunt, in qua patres epistolas, Engerio perperam adscriptas, examini subiiciunt; iam iamque sententiam in eum, tamquam contumacem in proxima sessione ferre parant, quum repente Imperatorem urbi proximum esse, atque ad synodum properare nunciatur. „Jól ítélt Kátóna István, *Hist. Crit. Stirp. Mixt. Tom. XII. p. 620.* Zsigmondról, midőn ezeket írta: „Ceterum imperator fere plus in eo laboris posuit, ut Eugenium synodo, quam ut synodum Eugenio conciliaret.“ Ezek szerint tehát nem volna igaz, a' mit Engel *II. Th. p. 347.* Windeck Eberhard után beszél: „In Basel fand der Kayser, dass ihn der Papst hintergangen hatte; die Bullen, die an das Concilium gelangt waren, lauteten mit den ihm mitgetheilten Abschriften nicht gleich.“

³⁾ Ezért a' nemes tettért, hogy boszú helyett, Eugeniussal jót tett; Zsigmond dicséretet érdemel.

XVIII. §.

Miután a' basilei zsinatot IV. Eugeniussal szerencsésen megbékéltette volna, Zsigmond haza jövet az imperiummal foglalatoskodva, Morvaország' Znoim nevű városában meghalt 1437.

Ipsē autem postea recessit. Habuit tamen singulares controversias cum Philippo, eum hostem imperii appellavit. Similiter et Philippum Burgundum diffidavit¹⁾. Venetis autem reconciliatus est²⁾, Paduamque illis, Brixiam, et Bergamum in feudum dedit; foedusque percussit contra Ducem Mediolani, ea lege condita, ut Imperii limes Arna foret, ut quae citra, raperentur Venetis, quae ultra versus Mediolanum, Imperio cederent. Statuerat enim Sigismundus Philippi Ducis arrogantiam compescere, pacemque cum Venetis, in eius odium fecerat. Sed mors, eius consilia dissolvit; namque, cum Bohemiam intrasset, ex beneficio Concilii recepta Praga, et paupere regno³⁾; dum in Moraviam venisset, apud Snoimam⁴⁾, morbo per affectus (contracto) vitam exhalavit⁵⁾.

¹⁾ Philippus bonus Dux Germaniae. Ducatum Burgundiae Maria Burgundica, Maximiliani I. uxor, Domui Austriacae intulit. *Spener l. c. p. 196.*

²⁾ *Pray, Annal. P. II. p. 309.* Windeck után „Pontificis hortatu foedus in quinquennium cum Florentinis, ac Venetis percussum. Quibus conditionibus coaluerit, nuspiam proditum scio. Illud compertum est, Venetos impendiorum rationes, quas Imperator Romae, ac in Italia fecisset, liberaliter praestitisse.

³⁾ Zsigmond Csehország' elfoglalására Budáról június' 9. 1436. indult el, 's többé nem is látta e' várost. Június' 12. Iglóban volt, hol a' cseh nemesség összegyűlkezvén, sok alkudozás után, köz akaratból, királyának ismérte őt. Megjelenének a' basilei zsinat' követei is, és augusztus' 23. fényes pompával ment Prágába.

⁴⁾ Znoim hajdan Morvaországnak fővárosa volt; olv. Windeck Eberhardot, *Cap. 118. 119. p. 1278.*

⁵⁾ Eodem anno Dominico (1437) úgymond Bartossius ap. *Dobn. Mon. Tom. I. p. 199.* ante S. Martini mane, D. imperator de Praga in Znoymo cum magno comitatu venit, et cum D. Barbara, Ungariae et Bohemiae regina equitavit, et cum eis Comes Ciliae, habens bene mille equites, et currus ultra centum, et pedites aliquot centena. Item eodem anno 1437. feria 2. hora 23. supra scriptus D. Sigismundus Imperator in eadem civitate Znonyo, in crastino festi Conceptionis B. M. V. per infirmitatem pollicis in pede (orbánca volt, mellyet másképp Szent Antal' tűzének is, sacer ignis, neveznek) caussa principali in domino de hoc seculo migravit.“ — Bartossius' idévetése Pilgram Antalnak *Chronologicum Calendariumával p. 79.* igen meggyezik; mert 1437. Boldogasszony' fogantatása vasárnapra esett: tehát Feria Se-

cunda hétfőn, azaz december' 9-d. volt. Erre a' napra teszik halálát Jac. Reichwein apud Linck, Tom. II. p. 128. Aeneas Sylvius in Hist. Bohem. Windeck Eberhard Cap. 218. ez az utolsó, Cap. 217. tudniillik Windeck okát is följegyzette, hogy méreg által történt volna halála. Ha ez igaz, Borbála felesége étette meg, ki már ez előtt ránczos kezét az ifjú Vladislávnak ajánlotta: azért fogatta el őt Zsigmond: a' csehektől is tartván, Prágából Znoimba vitette magát Erzsébet leányához; itt, a' mennyire lehetett, ajánlotta a' magyar és cseh uraknak leányát, Albert vejével együtt. Quia Sigismundum ostendimus alias, mond Katona, Hist. Crit. Stirp. Mixt. Tom. XII. p. 802. natum esse 15. Februarii A. 1368., coronatum vero 31. Martii 1387., annum aetatis septuagesimum nondum complevit, regni vero Hungarici quinquagesimum primum VIII. mensibus, totidem diebus inchoavit. — „Noch vor seinem Ende, befahl er, seinen Leichnam durch einige Tage dem öffentlichen Anblick auszusetzen, weil es erschütternd lehrreich sey, Beherrscher grosser Länder durch höhere Macht leblos hingestreckt, und vom gleichen Loose der Sterblichkeit mit dem ärmsten Bettler betroffen zu sehen.“ Engel, II. Th. p. 367. Teste Znoimból szekéren hozatott Pozsonyba; itt a' Dunára tették, és Budára hozták. Végső rendelése szerint sz. László' lábaihoz kívánczozott temettetni, kinek élteben nagy tisztelője volt; levitték tehát Nagyváradra, 's ott Mária első hitveséhez tették. „Meg hala Moruaba, Znoymnac varosaba, es el temettetec varadon, kinek mind e' napiglan Varadon öröc miseie vagion es Soltara.“ Szekeľ Estuan Chronica ex vilagnac yeles dolgairól. Craccoba. 4.1559. p. 196. — A' znoimi gyászos útról Aeneas Sylvius, Hist. Boh. Cap. 54. ezeket írja: „Miserabile spectaculum, et humanarum rerum singulare documentum; Imperatrix captiva, et Imperatoris Cadaver una vehitur: occurrunt lugubres Hungari, nec tenere lacrimas in tanta rerum novitate possunt. Hinc defuncti regis corpus fletum elicit; inde reginae vincula commiserationem excitant.“ — „Ein erschütterndes, zugleich genugthuendes Schauspiel, mond Fessler, Geschichte. der Ungern. IV. Th. p. 499. für die ehrbaren Ungern, welche ihr unzüchtiger Wandel so oft geärgert hatte.“

A' mi e' codex szerint indulatos Zsigmond' halálát illeti, arról nem merek beszélni; mert orvos nem vagyok. Azt az egyet még is tudom, mert olvastam holmi könyvekben: hogy a' féketlen indulatok, leginkább pedig a' harag, 's az ebből eredni szokott boszúúzás az egészségnek igen ártanak; 's hogy az embert ideje előtt sírba taszítják. Illyen tehát Zsigmond nem lehetett; mivel szerencsétlen állapotjában zabolátlan indulatok között meg nem vénülhetett volna; pedig ő tisztességes öreg úr volt, és csak két hóval, hat nappal élt kevesebbet hetven esztendőnél. „A' mi esztendeink' napjai hetven esztendő. Ha pedig erősek, nyolczvan esztendő.“ 89-d. Zsolt. 10. 11. v.

XIX. §.

*Zsigmond Velencze' jövedelmeinek megcsökkentésére, fűszerszámmal
üzött hasznos kereskedését más útra akarta venni.*

Hic etiam aliquando contra Venetos irritatus, prohibere statuerat, ne ullae species, seu aromata Venetorum, in Alamaniam transirent; quia tamen Teutonici carere aromatibus non poterant, ordinaverat, duas esse vias aromatibus; nam Rhenum, et Alamaniam superiorem, per Januenses fulciri voluerat: Austriam vero, Hungariam, Bohemiam per Danubium fulciri mandarat, mercatoresque omnes Teutonicos, qui Venetiis erant, transferri Januam decreverat: sed Philippus Mediolani Dux rem impedivit, non, quod Venetis consuleret, sed, quod Teutonicos Januae stantes, suspectos habuerit; ne traderent urbem Imperatori; pauperemque potius habere civitatem voluit, quam divitem perdere¹⁾.

¹⁾ Azért akarta Buda és Pest között a' Dunát elzární, Bertradon de la Brocquiére szerint Engel Keresztelynél *II. Th. pag. 375.*, hol: „Ich kehrte (von Ofen) zurück nach Pesth, úgymond, da fand ich sechs, bis acht Französische Familien, welche der Kaiser dahin geschickt hatte, um an der Donau gegen über seinem Pallaste einen grossen Thurm zu errichten. Seine Absicht war, hier eine Kette zu befestigen, mit der er den Fluss sperren könnte. — Ich hatte die Neugierde, den Thurm zu besuchen. Er hatte schon die Höhe von etwa drey Lanzen erreicht, und man sah rund herum eine Menge gehauener Steine liegen: aber die Sache war auch dabey geblieben, weil wie man sagte, die Maurer, die das Werk angefangen hatten, abgestorben waren, und die überlebenden nicht so viel verstunden, um es fortzusetzen.“ — Így ítelt már 1433. az utazó francia; holott nem azért maradt abban az építés, mintha senki sem értett volna hozzá; hanem mivel Mediolani Filep herczeg Zsigmondot föltett szándékában akadályozta. — *Buda Pest sz. kir. városoknak volt régi állapotjáról* írt könyvemben a' 65 és 66. lapon azért a' föl nem épített toronyért Zsigmondot én is megjegyeztem; most tévedésemet észrevén, szavamat visszaveszem.

XX. §.

Zsigmond' testi, és lelki tulajdonságai' leírása.

Fuit autem Sigismundus egregiae staturae, illustribus oculis, fronte spatiosa, genis ad gratiam rubescentibus¹⁾, barba proluxa et copiosa²⁾, vasto animo³⁾, multivulus⁴⁾, inconstans tamen⁵⁾, sermone facetus⁶⁾, vini cupidus⁷⁾, in venerem ardens, mille adulteriis crimosus⁸⁾, pronus ad iram, facilis ad veniam⁹⁾, nullius thesauri custos¹⁰⁾, prodigus dispensator¹¹⁾, plura promisit, quam servavit¹²⁾, finxit multa¹³⁾.

Hic, cum Romae apud Eugenium esset: „Tria sunt, inquit, Beatissime Pater! in quibus discordamus; et rursus, in quibus concordamus, tria. Tu mane dormis; ego ante diem surgo. Tu aquam bibis; ego vinum. Tu mulieres fugis; ego sequor. Sed concordamus in his: quia large Tu dispensas thesauros Ecclesiae; ego nihil vi retineo. Tu malas manus habes; ego malos pedes¹⁴⁾. Tu destruis Ecclesiam; ego Imperium“¹⁵⁾.

Huic, cum miles quidam Bavarus ingentem pecuniam mutuasset, molestusque esset repetendo, ab ipso Caesare in faciem percussus est; sed mox recognovit erratum suum Caesar, iussitque homini argentum numerari.

Hic Ludovicum Bavariae Ducem in magna pecunia mulctavit¹⁶⁾; similiter et Henricum Bavariae, qui apud Constantiam vulneravit Ludovicum¹⁷⁾; Fridericum quoque Austriae Ducem solvere pecunias coëgit, et damna sibi multa intulit¹⁸⁾. Ob quam rem, cum is ex Italia revertetur, in vestibus suorum Nobilium hunc versum Fridericus inscribi mandavit: „Ludovice, Henrice, Friderice ad pulpitem, quia Magister venit.“

Charissimi ei fuerunt Schlick¹⁹⁾, Brunovius de la Scala²⁰⁾: Orszagius Michael²¹⁾: Matico Banus²²⁾: atque horum consilio ducebatur, sed magis primo.

¹⁾ E' Codex' írója, mint látni, személyében ismerte Zsigmondot. Abban pedig mind megegyeznek a' régi írók, úgymint Windeck, Hüpli, Aeneas Sylvius, Thuróczi, Bonfin stb., hogy Zsigmond valóban szép és kellemetes férfiú volt; az utolsó *Dec. III. Lib. 3.* „Vir fuit, úgymond, probitate ingenua, augustali genere, fausto aspectu, statura magna, pulchro corpore, quod augustae multum referebat maiestatis,

crines aurei, crispi a iuventute, serenus erat obtutus, glauci quidem oculi, item promissa barba, multum sibi adiiciens gravitatis, quam ad promerendam Ungarorum gratiam, qui proluxa barba utebantur, in deliciis nutritivisse et gestasse dicitur. Quum nimium popularis esset, ad corporis decorem nihil adicere amplius natura potuisset. Animo fuit perquam grandi et excelso, item profusae liberalitatis et magnificentiae Princeps; amicis prodigebat omnia, et ita saepe proventus omnes erogabat, ut nihil etiam in his, quae vitae sunt usui, sibi superesse pateretur. Saepe, quum in regia nihil esset, quod suo prandio praeparetur opipare, amicos invitatus adivit; saepe etiam ab his symbola corrogavit. Item comitate, clementia, et affabilitate tanta, ut ceteros ea tempestate Principes anteiret. Ad crudelitatem nunquam, nisi gravissimis iniuriis, irritatus est.“ Bonfin szerint olyan volt Zsigmond. Windecknél tetőtől fogva talpig becsületes, jámbor, szelíd, és jószívű. — Szekel' Estuánnál meg ilyen: „Ez igen iambor vala ez világ szerint, de lelkébe tiszta papas vala, es Christusnac fő ellensege, mert ez egettete meg eg'ic a' Szent Hvs Janost Constantiaba, es a' Pragai Szent Jeronimost.“

2) Eresztett szakállu: „Fuit Imperator Sigismundus, mond *Thuróczi*, *P. IV. Cap. 24.*; homo, in sui vultus qualitate, et personae quantitate, satis idoneus; pulchra facie, crinibus crispis et glaucis, ac sereno intuitu, a summo rerum Conditore adornatus. Hic, in favorem Hungarorum, quondam longas barbas deferentium, prolixam barbam deferabat.“ Ezt az utolsót Virág Benedek, a' *Magyar Századok' II. kötetében az 503. lapon* kétségbe hozza állítván, hogy akkor közönségesen megeresztett szakállt viselének. De ő nálunk növekedett, közöttünk is lakott; hihető tehát, hogy atyáink' kedvéért valamivel hosszabb szakállt nevelt, mint a' külföldiek hordoztak. *Thuróczi* ugyan Zsigmondot nehezen ismerte, de a' *IV. Részében* szóló beszédében nyilván mondja: hogy a' mit Zsigmondról ír, azt Ország Mihál palatinustól hallotta, és királyi könyvekből vette. *Heltai Gáspár*, *Magyar Krónikájában a' XV. Részben*: „Hosszú szakálluk vala, úgymond, a' magyaroknak, és igen hosszú fürtös hajuk.“ Ezek elegek legyenek Zsigmond' szakálláról; mert azért magamat vitába nem ártom.

3) Nagylelkűségének több példáját olvastuk már e' csekély leírásban: „Rogatus, úgymond *Aeneas Sylvius*, *Lib. 4. Comment. de reb. gest. Alphonsi regis*, quem virum regno dignum, aptumque existimaret? Eum, inquit, quem neque secundae res extollerent, neque adversae deprimerent.“ És *Lib. I.* „Regnandi artis imperitum esse dicebat, qui simulare nesciret. Innuit autem, multa regibus simulanda, multa dissimulanda esse, quo suos in debito officio retineant, extra omne vitae periculum.“ Ugyan ott: „Dixisse memoratur; ignarum esse regnandi, qui simulare nesciret. Innuit autem: Praecipuam Principum virtutem esse clementiam, quae docet, simulanda interdum esse ea, quae non magni sunt momenti; commodi maioris gratia.“ — Meg *Lib. 4.* „Obiurgatus, cur fugatos hostes, non insequeretur, et comprehensos occideret? Satis, inquit, vicit, qui hostes fugavit. Utinam et huius exemplo, mond Aeneas, Monarchis nostrae aetatis persvaderi possit, magno cruore partam victoriam non existimari victoriam.“ — „Post, ubi Sigismundus in Pannoniam rediit,

így szól Bonfin *Dec. III. Lib. 2.* Zsigmond' fogságáról, quamvis acceptae iniuriarum animo altius insederant, nequaquam tamen in vindictam continuo erumpendum esse censuit; dissimulato dolore, clementiam praetulit, ne extrema inimici desperatione correpti, aliquid obstinatius molirentur. Praedia solum a fidelibus postulata, ne his ingratus videretur, ultro rescripsit, multos villis, muniis alios, pro dignitate donavit. Aere, bonisque potius, quam capite mulctandos esse rebatur; contra vero illis neque spem ocludebat, neque occurrentes limis oculis intuebatur. Ne gratiam quidem petentibus se difficilem inhumanumque praestabat; exorabilem, praeter omnium opinionem, se his praebere, ostendere se iniuriarum immemorem, insperatam prae se ferre mansuetudinem, ut his, qui gravius in eum peccarant, fiduciam suscitarret, ac metu simul, et omni suspicione liberaret.“ Bonfinnak eme' szavaira nem igen hajtanak az írók; pedig szépen megegyeznek Zsigmondnak azon okleveleivel, melyeket Fejér György, *Cod. Dipl. Tom. X. Vol. 2.* kiadott.

⁴⁾ Nemcsak sokat akart, de sokat is tett; 's hogy többet nem tehetett, jobbadán mások hátráltatták. A' historiás könyvek azt hányják szemeire, hogy cselekedeteiben némelly gondatlanság uralkodott volna: „Wie Sigmund im allgemeinen vieles anfang, mond Engel, *II. Th. p. 368.* und nichts planmässig, und beharrlich durchführte, so geschah es auch in Ungern.“ — „Was er, von fremder Kraft thätig unterstützt, vermocht hätte, zeigten die hierarchischen Vorschriften der Concilien zu Konstanz und Basel.“ Igy ítélte felőle *Fessler, IV. Th. p. 500.*

⁵⁾ „Unbeständig in seinen Massregeln — war er der Mann des Augenblicks, und nicht des festbestimmten Systems.“ *Engel.* — „Seine Handlungen zeichnen ihn unstät, flüchtig, verschlagen, wortbrüchig, unzuverlässig in Verträgen, aber gegen die Kirche unwandelbar treu und andächtig. Unfähig in seinem Wünschen, Wollen, Bestreben, Mass, Ziel und Stang zu halten, verfehlte er überall das weise Mittel, in seiner Gunst, und Gnade, wie in seinem Zorne; in Erfindung seiner Entwürfe, und in Schätzung seiner Kraft zur Ausführung. Nur beynahe grosser Fürst, war er durch seine Natur und durch seine Zeit gehindert, es ganz zu werden.“ — *Fessler.*

⁶⁾ Nyájasság jó szívnek jele; mellette velős beszédű is lehetett: mert ellenségeinek szívére oda húzta, hová akarta.

⁷⁾ Hogy dőzsölt volna, még senki sem jegyezte meg benne.

⁸⁾ Saepe in adulterio Sigismundus comprehendit (Barbaram), mond *Aeneas Sylv. in reb. Friderici III. Imp. inter Kulpisii Script. Vol. rer. Germ. p. 1450.*; sed adulter ignovit adulterae: nam et sibi nihil levius, quam violare matrimonia, fuit.“ — Bonfin, Zsigmond' fogságának okairól szólta: „Duorum et triginta equitum caedes, úgymond, Nicopolitana clades, in invidiam; Mariae obitus, et inita post illius mortem intemperantia, et praecipue foeminarum, quibus prae licentia coelibatus se fecerat obnoxium, in contemptum hunc adduxerant. Exagerabantur coniuratorum obloquiis haec omnia, quae multo minora, quam ferebantur, profecto fuere; quippe, qui multa ab eo committere populariterque facta, vitio vertebant, et malam partem interpretabantur.“

Mivel özvegységében bolygó szerelem hordozta; Heltai Gáspár' históriájának megjelenése óta, azaz 1574. évtől fogva, Zsigmond közönségesen Hunyadi János'

apjának tartatott; noha ez még nem bizonyos, de Heltai' állítását tudomra eddig kétség' fönmaradása nélkül senki sem döntötte el. — Pázmány Péter 1618. évi országgyűlésen Pozsonyban II. Ferdinand' választásáról: „Mind enni időtől fogva, úgymond, csak ketten voltak, kik az Sz. István atyának battyátul Mihálytúl vér szerént származtak volna: tudniillik Otto, kit a' királyságból magok kivetének a' magyarok. És első Matthias király, kit Szilágyi Mihál haddal, és erővel választata királyságra.“ Ebben az állításban gáncs vagyon, mert tudjuk hogy Sz. Isván királyunknak magva Sz. Imre herczeg' fiában megszakadt; továbbá, hogy épen Mihál szaporítá Árpád' vérét, mellyből Otto, IV. Béla' unokája is eredett; Erzsébet leányát tudniillik bavarai Henrik herczeg, Ottónak apja vette el. — Ha pedig mind a' két királyt, Ottó és Mátyást, Pázmány, Miháltól, vér szerint ereszt; akkor Hunyadi Mátyást is Árpád-tól származtatja. Ez annyiból egyeznék meg Heltai Gáspár' vélekedésével, a' mennyiben bizonyos, hogy Zsigmond valóban asszonyi ágon Árpád' vére volt. — Végtere, ha Pázmány Hunyadi Mátyás' származását nem így vette, akkor fölhozott szavai a' magyar történetet fejtegetők előtt figyelemre méltók lehetnek. *Szekel' Estuan Chronicajaban* a' 204. lapon: „Az Hyniadi Janos Hauaselföldi nemzet vala, kinec az ő attiat a' Sigmond kiral' az ő hozza valo io tetel'miniert Hauaselföldből ez országba ki hozta, es Huniad varat öröksegül neki ada, kiről oztan az ő fia neueztetec Hyniadi Janosnac, kinec osztan az ő iambor vitézsige erdömlé az Erdel'i vaidasagot.“ És a' 214. lapon: „Vala pedig e' Hyniadi Janos közep ember, temerdec niaku, gesztenie színű, fodor haiu, nag' szemű, keg'elmes tekintetű, piros orczaui, es mindenben oll' erkölcsű, ki feiedelemhöz illendő vala.“ — Baranyay Pál, Jézus' társaságában élt áldozó pap, ki életének nagyobb részét Erdélyben töltötte, Otrókócsy szerint, sokszor emlegette: hogy Hunyady Jánosnak anyja Csanakosy ágból származott volna. Még e' következő eset is Hunyadi János' eredetének fölvilágosításához való: „Cum misisset ad Huldricum Ciliae Comitem (Joannes Huniades) ut ad se veniret in castra; hoc facere plane noluit, et ad se missis respondit: Ego Comes et Princeps, et tam nobili familia natus, ad te veniam, hominem novum, et nostra aetate nobilitatum? Quod cum accepisset Joannes: Non ego, respondit tuis majoribus, sed tibi me comparo: quamquam neque illis cedam, qui pugnando pro Christina Religione nobilitatus, maius lumen posteritati meae comparavi: atque, ut in te Ciliensis comitatus turpiter extinguitur, ita in me domus Bistricensis exornatur.“ *Aeneas Sylv. de dictis Sigismundi et Friderici Imperatorum.*

*) Mint ifjú hirtelen haragjában, de akkor is mások' ingerléséből, sokat kegyetlenkedett: de nem minden ember olly hamar engesztelhető, mint ő volt: „Laurentius (de Hedervára) Hungariae Palatinus, cum diceret imprudenter agere Sigismundum Imperatorem, qui victis hostibus non solum vitam et opes relinqueret; sed etiam inter amicos reciperet, extolleretque. Tibi, inquit Sigismundus, videtur utile inimicum occidere, neque enim mortuus bellum excitat: at ego inimicum occido, dum parco, et amicum facio, dum extollo; ostendit autem, pulchrius esse beneficiendo, quam potentia inimicos vincere.“ *Aeneas Sylv. Lib. 3. comment. de reb. gest. Alphonsi.* — „Rogatus aliquando, cur homini, a quo saepe, et graviter offensus

erat, ignosceret? Ut uno hoste, respondit, pauciores habeam.“ — Ezt Pray, *Hist. Reg. Hung. P. II. p. 281.* ebből a' codexből említi, pedig nincsen benne.

¹⁰⁾ A' pénzt nem kímélte: „Sigismundo Caesari allata erant ex Hungaria aureorum quadraginta millia. Cum autem advesperasset, eaque in thalamo regio recondita fuissent, in cubiculum veniens Caesar, dum cogitat in quemnam usum eam pecuniam convertat, somnus eum destituit. Tum ille excitatis cubiculariis: ite, inquit, ocyus Consiliarios, Ducesque omnes militum huc accersite. Vocati proceres media nocte trepidi (timebant enim ne quid aduersi accidisset) Imperatorem celeriter adeunt, et quae causa sit tam repentinae vocationis, inquirunt. Imperator confestim aperta arca, inter eos, qui advenerant, pecunia distributa: ite, inquit, secure tranquilleque nobis dormire liceat. Nam, quod mihi somnum ademerat, iam procul aberit a cubiculo.“ *Aeneas Sylv. Lib. 4. comment. de reb. gest. Alphon.* — Ez az egy eset még nem pazarlás, magában nem is olly nagy gyengeség, mint a' minőre veszi *Virág Benedek, Magyar Századok' II. kötetében p. 504.* — Tudta Zsigmond, miért osztotta rájuk e' pénzt. — Eredeti levele kezemben volt, mellyel november' 3. 1402. nyolcz ezer arany forintot vett gyemántért Wolfurt Ulriknak a' budai pénzverő házat „unser Guldein Münze zu Offen“ elzálogította. — „Illustrem Sigismundi aulam, mond Bonfin, *Dec. III. Lib. 3.* nemo satis admirari posset, quandoquidem praestanti principum frequentia refulgebat. Lusitaniae regis filius, audito Sigismundi nomine, in Ungariam peregre profectus est; qui ab Augusto remoratus, et illic hibernare coactus — — impetrata missione, ab Imperatore magnifice donatus — dimissus est.“ Falkenstein sokszor említett könyvében írja, hogy a' cseh követeknek, kik őt hazafiai' nevében 1436. országglásra meghívták, hatvan ezer arany forintot ajándékozott „Sechzig tausend Ducaten, nebst vielen andern Kostbarkeiten.“ IV. Eugenius pápa előtt maga vallja magáról: „Ego nihil mihi reservo“, úgymond. — El ne feledjük a' sok szó közt, hogy Zsigmond csak ezen az egy úton szerezhett magának híveket; tehát bőkezűnek kellett lennie. A' sok háborgás, meg a' schisma is nagy költségbe került.

¹¹⁾ A' pénz' pazarlásáról nem szólhatok; halljuk Falkenstein Jánost, ki *Antiquitates Nordgaviae Veteris, III. Th. p. 199.* többi között 1415. évre a' constantzi zsinatról ezeket említi: „Wollte nun der Kayser Sigmund die vorgenommenen, aber darbey sehr kostbare, Reise antretten; es fehlte aber wiederum am Besten, nemlich am Gelde. Der Kayser hatte in Pohlen, um dasige Cron zu erhalten, sehr vieles Geld aufgewendet, und des wegen grosse Schulden machen müssen. Nicht weniger war auch die Kayserin allzufreygebig, aus dieser Ursache war der Geld-Mangel so gross, dass der Kayser auch dasjenige nicht bezahlen konnte, was er zu Costnitz verzehret hatte; daher wendete er sich wieder, zu unserm Burggrafen, und dieser musste abermahl aus der Noth helfen, und Rath schaffen. — Er erbot sich dem Kayser zu willfahren; bedungte sich aber darbey aus, dass, weil weder er, noch sein Bruder Wenceslaus, männliche Erben hätten, der Kayser ihm die Chur-Marck Brandenburg, mit der Chur, und völliger Landes-Hoheit, abtreten mögte. — Ausser — hundert tausend Gulden Anno 1410. zu Ofen, und wiederum zu Burgau noch 50,000

Gold-Gulden — waren auch die grosse Dienste, die Burggraf Friderich dem Kayser geleistet, in grosser Hochachtung, und das letzte Anlehen war so gross, dass der Kayser ihm in allen 400,000 Gold-Gulden, oder Ducaten verschrieben; welches zu derselben Zeit eine grosse Summe war — Uiber dieses kam noch hinzu die Bezahlung vor dem Kayser zu Costnitz, zu welcher Burggraf Friderich alle Anstalten machen liess, auch die Anweisungen übergab, wo der Kayser Gelder auf der Reise würde zu empfangen haben. — Der Tractat ward hierauf noch in diesem Jahr 1415., mit Einwilligung der Chur-Fürsten, geschlossen, und die Kayserliche Declaration erfolgte den 30. Aprilis, Krafft welcher Burggraf Friderich zu Nürnberg zu einem Marggrafen zu Brandenburg, und des Heiligen Reichs Obersten Cammer-Meister erklärt wurde.“ — Brandenburgi ősi örökségét tehát el nem vesztegette, hanem szükségből adta el. Nem igaz, a' mit *Pray, Hist. Hung. P. II. p. 284.* mond: „Ex qua prodigalitate factum, ut Marchiam Brandenburgicam, avitam haereditatis suae partem, vendere, et amplissima latifundia, in Hungaria et Bohemia oppignorare cogeretur, nisi forte id aliquem excusationi locum det, quod immensam auri summam in palatium Budense erogarit, quod omnium sui temporis Europae regum aulas, elegantia, arte, magnificentia, et amplitudine superasse, memoriae est proditum.“ — Engel is túl ment az igazságon, midőn őt ekkép dorgálta: „Verschwenderisch in seinen Finanzen, immer geldbedürftig, und wenn er Geld hatte, unruhig und sorglos bis er es wieder vergeudete.“ Hüpli szinte kellestinél többet mond, őt „einen bodenlosen Herrn nevezvén, bey dem das Geld nie Ruhe fand.“ *Fessler, 4. Th. p. 499—500.*

¹²⁾ Ugy látom, mint ha itt a' Codex' írója magának ellen mondana; mert Zsigmond valóban többet adott mint sem ígért. Ha pedig szavát meg nem tarthatta, 's ezt előre nem láthatta: azért vádolni nem lehet. „Exigenti promissa veterano militi cum diceret, at immoderata fuit petitio tua; respondit miles: Poteras negare, cum peterem. Nunc sine turpitudine, fidem rescindere non potes. Tum Imperator: Si e duobus alterum me ferre oportet, facilius rerum, quam fidei, famaeque iacturam subito.“ *Aeneas Sylv. Lib. 3. Com. in Panor.* — Am Ende seiner Regierung hat er zuerst die gefährliche Maxime ausgeübt: das den sogenannten Ketzern gegebene Versprechen nicht zu halten.“ *Engel, II. Th. p. 370.* — De ez nem az ő vétke.

¹³⁾ „Neque, quod Scriptorum aliqui imperite prorsus litteris consignarunt, astus et fraudis plenus, amansque.“ *Pray, Annal. P. II. p. 324.* Szóljunk itt azokról is, miket Aeneas Sylvius Piccolomini, szinte Zsigmond' ismerőse följegyzett:

Hogy az alacson hízelkedőket nem szeretete: „Quum adultores odio haberet, cuidam supra modum eum laudanti, et Diis similem esse dicenti, alapas dedit: dicentique illi, cur me caedis Imperator? Cur me, inquit Sigismundus, mordes, adulator.“ *Lib. I. Comment. de reb. gest. Alphonsi.* — Assentatores se veluti pestes odisse cum diceret, Brunovius Veronensis respondit: Tamen nullum genus hominum magis amas, quam adulatores. Tum Sigismundus: Vincis sane, inquit, ita enim natura comparatum est, ut cum vitandos esse adulatores dicimus, tum maxime illis haereamus. Nam nec tu mecum tam diu fuisses, nisi meis moribus blandiri assevisse.“ *De dictis Sigismundi et Friderici Imp.*

Hogy messzelátó, és fontos ítéletű volt: „Audiens a quibusdam disputari, num melius esset amari, an timeri a subditis? respondit: quemadmodum superi amari et timeri volunt: ita et reges. Neque enim bene ames, nisi etiam timeas. Timor enim reverentiam arguit, quae regibus maxime debetur. Certe, qui non timet, contemnere videtur. At in regibus quoque situm est, ut et amentur, et timeantur: si ita moderentur vitam, ut nec inferioribus sint terrori, nec superioribus despectui.“ *Lib. 4. Comment. in res gestas Alphonsi.* — Ezek szerint Fessler' ítélete sem állana, mellyet Zsigmondról hozott: „War für seinen wichtigen Platz zu leicht, für seine kräftigen Zeitgenossen zu schwach, für die Verderbten zu gefällig.“ *IV. Th. p. 500.* „Reges, ac Principes in terris beatos esse aiebat, si exclusis superbis mansuetudinis, humanitatisque cultores in curiam asciscerent.“ Ugyanott *Lib. 2.*

Hogy az alacson nemű és szegényebb sorsú, de tanúlt embereket többre becsülte a' tudatlan nagyoknál: „Cum a Principibus, qui litteras oderant, reprehenderetur, quod homines obscuro genere natos ob literarum commendationem foveret. Quid ni, inquit, amem eos, quos natura ceteris antecellere voluit? Alii plurimum tribuunt generis nobilitati. At Caesar, vir prudens, intellexit, in eruditis esse quiddam stemmatis praestantius. Illi habent aedium parietes clypeis et imaginibus depictos; hi animum optimis disciplinis exornatum. Porro, ut natura praestantior est corpore, ita ornamenta ingenii longe pulchriora sunt externis bonis.“ *Jac. Spiegel Caesaris Maximiliani Secretarius in Aeneam Sylvium.* — „Georgius Fiscellus, cum esset Doctor, a Sigismundo Caesare equestris militiae insignia suscepit. Exin, cum Basiliensem synodum adiisset, consultante de rebus arduis Sigismundo, dubius erat, legumne Doctoribus in unum locum coniunctis, an equitibus item in alium separatis, sese coniungeret. Cumque tandem ad equites inclinaret: Stulte agis, inquit Sigismundus, qui literis militiam praefers. Nam ego milites mille una die fecerim, doctorem unum mille annis non fecerim. Doctrinam militiae praetulit Imperator, quod ut ipse linguarum, ac literarum peritiam amavit, ita viros eruditione praestantes semper ornare, et provehere studuit.“ *Anneus Sylv. Lib. 4. Comment. in res gest. Alphonsi.* — Ne gondolja pedig valaki, hogy ezek csak pusztá szavak Zsigmond' szájában. Ő, a' mint gondolt és szólott, úgy is mívelt. „Isterex, úgymond Thuróczi, *P. IV. Cap. 19.* non solum humilis domus nobiles, verum etiam plebeiae conditionis homines, altae dignitatis ad culmen, quam plures sublimavit, suoque in regno potentes fecit. Domus enim dominorum de Palocz, et de Rozgon, ac quondam Domini Michaelis Orzaagh Palatini — ipso Rege auctore, amplam devenere agrorum ad possessionem, superstites quorum, nunc in regno, alto magnificentiae titulo gaudent. Comes vero Pipo de Ozora (Pipo Florentinus, Sclarum familia natus, quem Philippum dicimus, *Bonfin., Dec. III. Lib. 3.*) nullo suo sanguinis haerede superstite defunctus, et Mathko Banus, cum suis fratribus, Tránkone, Petkone, et Zowano — Ragusani fuerunt. Qui licet urbani status fuerint, magnam tamen huius Regis benevolentiam habuerunt.“ stb. Ezeket pedig Ország Mihál palatinustól hallotta, és egy királyi könyvből írta ki Thuróczi: „prout rebus de eisdem, per magnificum Dominum Michaellem Orzaag, Palatinum, quem praefatus Caesar, non claro sine merito, humilis

nobilitatis de tugurio, alta sublimavit Baronatus ad atria, tum vero per quoddam registrum eiusdem Caesaris, diebus praescriptorum temporum suorum pro observatione conscriptum edoctus“ értsd rá „sum“ *in Praef. ad P. IV.* — Olv. Bonfint is, *Dec. III. Lib. 3. edit. Lips. p. 409.*

Ezek is emlékezetre méltók: „Cum accusassent purpurati apud Sigismundum Imperatorem maledicentiam Germanicae multitudinis, quae de suo principe passim obloqueretur, subridens Imperator: An vobis, inquit, grave videretur illos male loqui, cum nos male agamus? Indicavit autem, in nobismet ipsis situm esse, quod bene vel male audiamus.“ *Aeneas Sylv. Lib. 2. comment. de reb. gest. Alphonsi.*

„Coram Sigismundo Romanorum Imperatore, quum gloriabundus quidam eques, urbanos magistratus parvi faceret, tribunosque militum laudibus in coelum tolleret; tace, inquit, Imperator, nulla nobis, o Thraso, militia opus esset, si suas quique civitates Praetores, ceterique magistratus moderate, iusteque gubernarent. Sensit autem, ubique terrarum pacem tum fore, si magistratus leges defenderent, et omni loco ac tempore diligenter suum expedirent officium.“ *Idem ibidem Lib. 4.*

„Cum ignavus ac otiosus homo foeneratores eo nomine plurimum laudasset, quod dormientes etiam pararent ex rebus lucrum: At tu, inquit, Imperator, vigilando omnia consummis.“ *Ibidem Lib. 4.*

„Interrogatus, cur apud liberas civitates peculatus crimen adeo frequens inveniretur? Idcirco respondit: quod nudos honores civibus commendant, populus autem ad lucrum inhiat. Indicat autem, magistratum ipsum in causa esse, quod peculatus crimine tam multi hodie insimulantur. Cum enim tam varia Reipublicae sint officia, singulis certa et sufficientia stipendia deberent assignata esse, quo hi, qui ad huiusmodi honores et officia vocantur; haberent, unde viverent, sine ulla, vel furti, vel peculatus suspicione. Verum, cum desunt haec stipendia, vel nimis sunt tenuia, sic, ut plerique ex publico thesauro sibi per nefas prospiciant, et pauperes primum ad amplissimas opes veniant.“ *Ibidem Lib. 2.*

„Albertus Austriae Dux — cum diceret; Principes amore civium cautos esse oportere: Sigismundus respondit: et fida custodia infortunium excludit. Docuit autem Imperator potentissimus, non satis esse, ut Principes fidos habeant subditos: sed addendos etiam esse satellites, et coporis custodes, praesertim in florentiore aetate.“ *Ugyanott.*

„Eos Reges demum in terris beatos esse, dicere solebat, qui eiectis ex aula sua hominibus superbis, viros mansuetudinis, et misericordiae cultores in curia assessores haberent.“ *Idem in dictis Sigismundi Imp.*

„Obiicienti ministrorum nonnulli, quod ditioribus multa egenis nihil largiretur, duabus pyxidibus, altera auro, altera plumbo impleta, in optionem oblatis, ostendit: bona et honores non tam humanitus, quam divinitus conferri.“ *Wagner Tobias' fönt említett könyvében pag. 560.*

Ezekből kiki eleget ítélhet Zsigmond' szép lelki tehetségei föl. Ide írnám még Pray', Pálma', Katona', Engel', Fessler', Virág Benedek' stb. ítéleteit is, melyeket öt különféle szempontokból tekintvén, hoztanak; de azt tartom, hogy nagyobb hitelt

érdemelnek azok, kik Zsigmondot nemcsak ismerték, hanem vele társalkodtak is, mint Aeneas Sylvius Piccolomini (szül. october' 19. 1405. — in Concilio Basiliensi Scriba, postea Secretarius Imperatoris Friderici III. inde Episcopus, mox cardinalis, nunc post Calixum fit Papa nomine Pius II. in Catalogo Rector. A. Gymnasii Vien. 1680. 4. pag. 34. meghalt 1464.) ki maga is nagy ember' létére 1458. Pápának választatott. Egy két esetből nem mindig ítéltetjük meg az embert; mert a' tettek' és azok' kimenetele sokszor a' környüállásoktól, meg némelly emberek' befolyásától függenek.

¹⁴⁾ Már föntebb említettük Bartossius után, hogy fájós lábu volt Zsigmond; ezt most saját szájából is halljuk. — Andreas presbyter, canonicus S. Magni confessoris in pede montis Ratisbonensis scriptor synchronus, in *Chronico Bavariae* p. 60. „Imperator autem, úgymond, gravi infirmitate tentus, et laborans, propter quam etiam paedica sibi fuit abscissa, subito, et ex insperato circa festum S. Martini, cum uxore sua a Praga recessit, et in Znoyma, oppido Moraviae, V. Idus Decembris (1437.) in contritione, et devotione magna obiit.“ *Heltai Gáspár, I. D. CV. Részben* írja, hogy jóval halála előtt, guta ütötte volna meg.

¹⁵⁾ Illyek, 's effélék Zsigmond' szájában többet nyomnak, mint ha száz író mondaná.

¹⁶⁾ Ludovicus III. Ruperto Imperatori patri in Electoratu (Bavariae) successit, cognomine, Barbatus, vel Pius, vel Coecus — Praeses Concilii Constantiensis sententiam in Joh. Hussum et Hieronymum Pragensem latam, iussu Caesaris, lictoribus exequendam commisit: cuius causa eius familiam in se extinctam esse, credidit Otto Henricus Elector, qui orbus, et ultimus decessit an. 1559. — Idem Pontificem Johannem XXIII. in Concilio depositum cepit, custodiaque arcta Heidelbergae primum, dein Manhemii detinuit. E Concilio rediens, senex Latinae linguae studere coepit.“ *Hoffmann, Lexicon. Univers. Tom. I. Basiliae 1677. p. 944.* Büntetése' okáról bővebben ír Falkenstein, *III. Th. p. 215.* Lajos tudniillik összeveszet Brandenburgi Fridrikkel, azért „Soll Herzog Ludwig schuldig seyn, zweymal hundert tausend Marck löthigen Goldes dem Kayser zur Straffe zu bezahlen.“

¹⁷⁾ Henricus, cognomento, dives, parsimoniae laude inclytus, filius Friderici Landshusensis — Mortuo Ludovico Barbato an. C. 1447. quem in vinculis tenuerat, Ingolstadiensem haereditatem, exclusis agnatis solus adivit.“ *Idem p. 751.*

¹⁸⁾ Fridericus cognomento Senior, qui Constantiensi Concilio interfuit, rebus suis exutus, dictus: „Fridel mit der lähren Taschen“ anno 1440. obiit. *Wagner Tobias Cancellarius Tubingensis in Descriptione Genealogica praecipuar. Familiar. Ulmae, 8. 1663. p. 40.* Ezt a' közmondást ekkép fejti meg Falkenstein annyszor nevezett könyvében *III. Th. p. 211.:* „Dieser Hertzog befand sich in der Acht, weil er Pabst Johannem XXIII. in die Freyheit gestellet hatte, und der Kayser liess seine Länder durch Eberhard Windecken (Er war aus Maynz gebürtig, und kam in seinem fünffzehenden Jahr nach Prag zu einen vornehmen Kauffmann, und erlangte hiedurch Gelegenheit, an den Hof des Kayzers Sigismundi zu kommen, welchem er vierzig Jahr hindurch, bis an sein Ende, treu und redlich gedienet, und in wichtigen

Sachen von ihm gebraucht worden. Weilen er nun beständig sich bey, und um den Kayser Sigismund aufgehalten, so hat er auch alle Thaten dieses Kayzers beschrieben. Hermann von der Hardt nennet ihn, in der Vorrede über den *Tom V. Concilii Constant. p. 6. Caesaris Sigismundi Ministrum percharum*; thut auch dabey Meldung von seiner abgefassten *Historia Imperat. Sigismundi*, und saget, er wolle dieselbe absonderlich heraus geben, welches aber nicht geschehen, die aber nach der Zeit der berühmte Herr Hof-Rath, Johann Burchard Mencke, dem *Tom. I. Script. Rer. Germ. p. 1073.* einverleibet) in der Schweitz, und sonst allenthalben, an die meistbiethenden verkauffen, wodurch dieser Hertzog, und seine Nachkommen ansehnliche Länder verlohren. — Chur-Fürst Friderich (zu Brandenburg) sparete inzwischen keine Mühe, noch Fleiss, Hertzog Friderichen mit dem Kayser wieder auszusöhnen, weil dieser die Oesterreichische Länder am Rhein, in Schwaben, und in der Schweitz sonst völlig verkaufft hätte; denn der Kayser hatte zu Costnitz grosse Schulden gemacht, auch selbst die Reichs-Länder nach eigenen Gefallen bishero versetzt und verpfändet. Chur-Fürst Friderich war auch — glücklich, dass sich der Kayser durch sein Vorstellen lencken, und bewegen liess, sich mit dem Herzog auszusöhnen. Er begab sich mit dem Chur-Fürsten nach Merseburg am Bodensee, allwo in dem unweit entlegenen Closter-Münsterlingen ein Tractat geschlossen worden, Krafft welchem Herzog Friderich von Oesterreich dem Kayser 70,000 fl. erlegen, dasjenige aber, so bereits verkaufft, verschmerzen sollte; hingegen solle die Acht aufgehoben, mit dem Kayser ausgesöhnet, in seine noch übrige Länder wieder eingesetzt, und vom neuen damit belehnt werden.“

¹⁹⁾ „Caspar Schlickius, mira ingenii dexteritate, et dicendi copia praeditus, trium Caesarum Secretarius, et de Pio Pontifice Maximo (ez az Aeneas Sylvius) dum in Noricis ageret, optime meritis. Quam versatile huic fuerit ingenium, hinc intelligi potest: apud Imperatores tres, qui diversis admodum fuere moribus, cum summa semper laude, ac dignitate versatus, inter ceteros Secretarios obtinuit principatum. A Sigismundo Egra, et Chubito in Germania: ab Alberto Calesio et Alba-Ecclesia in Ungaria: a Friderico, Graecio in Austria, donatus est.“ *Bonfin. Dec. III. Lib. 3. edit. Lips. p. 416.* — „Is (Caspar Schlick) trium Caesarum Cancellarius, optare se dicebat; omnes reges aliquando privatos, pauperesque fuisse. Non enim satis miseretur, qui nunquam fuit miser.“ *Aeneas Sylv. Lib. I. comment. de reb. gest. Alphonsi.* — Szólottunk már róla a' XV. §ban is, a' ²⁾ számjegyzés alatt.

²⁰⁾ Cum dixisset aliquando (Sigismundus) assentatores se veluti pestem odisse: imo, inquit, Brunovius Veronensis, nullum genus hominum magis amas; nam qui apud te possent Matico Banus, Laurentius (de Hederwara) Palatinus, Vrsatius (Országius Michael) et alii, nisi assentando tuam gratiam meruissent? Tum Sigismundus Brunovio ait: sic comparatum est, cum vitandos esse adulatores dicimus, tum maxime illis aures damus. Nec enim tu mecum tam diu fuisses, nisi mihi blandiri asvevisses.“ *Aeneas Sylv. Lib. 3. Comment. de reb. gest. Alphonsi.* — *Bonfin., Dec. III. Lib. 3.* a' venetusi háborgásokról szólóban: „Irritabat quoque ad id bellum, úgymond,

Brunovius Scala, qui patrium Dominatum, Sigismundi ope, recuperare sperabat.“ Erről is emlékeztünk ¹⁰⁾ szám jegyzés alatt a' XV. §ban.

21) Gúthi Ország Mihált is említettük már néhányszor. Ország' vezeték nevének eredetéről *Dubravius, Historiae Bohemiae Lib. XV.* ekkép ír: „Haec audita (szól Erzsébet és Mária királynők' fogságáról, melly 1386. történt) Sigismundum acerrimo dolore affecerunt, cuius aculeo exstimulatus, toto animi impetu, ad proseguendum in Hungariam iter ferebatur, Jodoco patruale comitante. Cum fines Hungariae attigissent; occurrit illis globus puerorum, ritu gentili sagatus, cum signifero adultiore. Interrogat Hungarice Sigismundus: Quenam haec militia? et cuius sunt isti milites? respondit Signifer: en tibi praesens adest Orzágh, qui tecum o Rex! militet contra hostes tuos. Accipio, inquit, omen, et ita spero fore, ut a me stet Orzágh, quod apud Hungaros sonat concilium universi populi (Wagner Károly, *Collectanea Genealogico Historica Familiarum* című könyvében *Dec. IV. pag. 79.* verius Regnum, úgymond; de inkább fejedelem, király; mert még ma is az ország' bírāja nem Judex Curiae Regni, hanem Judex Curiae Regis: és az ország-út, Via Regia. Valamint a' Partus, Nagy Arszag fejedelmétől királyait állandóan Arszag, vagy Ország (Arsac) néven hívta, úgy a' régi magyar is.“ *Horvát István, Rajzolatok a' Magyar Nemzet' legrégibb történeteiből, p. 68. §. 95.* — Olv. Pázmándy Samuel' illy nevű könyvét is: *Schediasmata Praeludialia Cogitationum Coniecturalium circa originem, sedesque antiquas, et Linguam Uhro-Magarum Populorum. Pest, 1786. 8. p. 614.)* quemadmodum paulo mox accidit Budam ingresso, ut ei omnes ibi ordines praesto essent, rogarentque, ut illorum obsequio ad omnes suos conatus uteretur. Huic Signifero, ubi aetas illi validior accessit, hanc retulit gratiam, ut illum in loco ignobili (Thuróczi szerint, *P. IV. Cap. 19.* meg az *Előjáró Beszédében* nemes, de szegény nemzetségből származott. Gúth nevű helység Szabolcs vármegyében fekszik pusztán, 's most sz. kir. Debreczen városának birtokában vagyon. 1829. láttam benne még a' régi templom' falait is) et in egestate natus, ad equestrem gradum, et mox ad tantas divitias provexerit, quibus cum Proceribus Hungariae certavit. Orzágh illi cognomine indito, quo in hanc diem familia illa gloriatur.“ Ez a' nemzetség II. Maximilian rom. cs. és magyar király' idejében Kristófban fogott ki october' 19. 1567. Gút nemzetségről olv. *Kézai Simon' Cronikonát*, mellyben ezek találtnak: „Tempore Petri Regis Kelad, et Gút intrant tres fratres ex gente Svevorum procreati, de Castello Stof sunt nativi.“ — Ha Ország Mihál ezektől származott, nem volt nemtelen, hanem régi ág, mellyről a' pozsonyi *Chronikon* „De generatione Gut Kelád plura enarrantur; tamen sunt exorti de Svevia, unde Imperator Fridericus ortum habuit, stb.

Orzágh Mihál Zsigmond alatt főkincstartó, vagy tárnok volt. „Michael Orzágh, supremus thesaurarius“ így írta magát alá *Katona Istvánnál, Hist. Crit. Stirp. Mixt. Tom. XII. p. 785.* — Zsigmondnak Prágában sz. Gál' napján 1437. költ levelében. — Sigismundi Imperatoris assiduus domi forisque comes, postquam ex Italico itinere cum eo in patriam rediit, non solum copiosis praediis donatus, sed et thesauro regio moderando, praesse iussus est; quod munus etiam sub Wladislao I.

Rege integerrime curavit. Sub Ladislao Posthumo, et Matthia Corvino Magister Curiae Regiae, ab hoc anno 1458. singulare, atque haud scio, an ulli privato indultum Privilegium emeruit; ut Ecclesiae Nitriensis Episcopum, tanto tamen muneri parem, quoad sibi, et filiis vita suppeteret, nominare possit. Abhinc (1460) Regni Hungariae Palatinus, et Judex Cumanorum renunciatus, summo huic officio sub annum 1482. in cana senectute, immortalus est.“ Wagner Károly' fönt említett könyvében pag. 80—81. — Thuróczi János' *Krónikája* IV. *Részében* nyilván vallja, hogy a' mit Zsigmondról írt, annak jó részét Országh Miháltól vette, mint már említettem. — Végtére, nehogy vaktában mindent elhinni láttassunk, észre kell vennünk Dubrav' elbeszélésére: hogy Országh Mihálylyal ez az eset 1386. nem történhetett, hanem jóval későbbben; mert ha Ország Mihály Palatinus valóban 1482. tájban halt meg, száz esztendősnél korosabb lett volna, ha 1386. évre csak tíz esztendőre vesszük is: a' mi hihetetlen. — Ország Mihályról méltó olvasni Schmith Miklósnak illy című könyvét is: „*Palatini Regni Hungariae*.“ *Edit. tertia fol. Tyrn. 1760. pag. 96—101.*

²²⁾ Erről is volt már néhányszor szó: „Matko de Thallotz, Comes Kewiensis, et Capitaneus Nandor-Albensis“ így írta magát Rómában april' 4. 1432. költ levélben. Pray, *Annal. P. II. p. 308.* — Katona Istvánnál, *Hist. Crit. Stirp. mixt. Tom. XII. p. 817.* 1436. évre „Stephanus Frangepanius, et Matko de Thallotz Bani Croatiae et Dalmatiae“, és erre az évre ugyanott: „Matko de Thallotz Banus Slavoniae.“ — Rathkay György szerint „*Memoria Regum et Banorum Dalmat. Croat. et Slavoniae*“ *secund. Edit. Viennae, 4. 1772. p. 87—89.* 1420. lett bán 's 1440. halt meg.

VIII.

A' MAGYAR KIRÁLYOK' FÖLAVATÁSI ESKÜJÖK'

'S OKLEVELÖK' NYOMAI AZ ÁRPÁDOK ALATT.

OLVASTA A' M. T. T. IV-D. KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPT. 13. 1835.

CZECH JÁNOS R. TAG.

1. §.

Tudjuk hiteles kutfók szerint, hogy a' magyar nemzet Europa felé nyomulta, és a' chazárok' közelében megállapodtakor hét rokon néptörzsökből állott¹⁾, mellyek magokban megint számos szabad nemzetségekre ágozván, egymástól független, csak közös védelemre szövetkezült községeket képezének²⁾. Volt ugyan mindegyik törzsöknek saját vezére³⁾, de ez a' többi nemzetségeknél épen nem vala fűnsőbb származatu, a' hadi vezérleten kívül nem birt egyéb hatalommal; annál kevesbbé ismertetett közös fejedelem, ki az egésznek parancsolt volna⁴⁾. Csak utóbb, uj hont keresni készültökben, határozák el magokat e' községek a' fő hadi hatalmat, a' részes erők' egyesítése és nagyobb sikerít-

¹⁾ Constantinus Porphirogenitus de administratione imperii XXXVIII. fejezet. „Erant gentes eorum (tudniillik: Turcarum) septem.“

²⁾ Ugyan az a' XL. fejezetben: „Hae Turcorum gentes — — — mutuo inter se contractu statuerunt, quacunque partem bello infestari contingeret, ei comuniter omni studio et cura suppetias ferre.“

³⁾ Ugyan az a' XXVIII. fejezetben: „Et habet unaquaeque gens peculiarem principem.“ — Jo. de Thurócz Cronica Hungarorum. „Aliae vero generationes quae genere sunt istis (t.i. Capitaneis) pares et consimiles.“

⁴⁾ Const. Porphir. az imént idézett helyen: „Et ante hunc (Arpadum) Turcae principem alium nullum unquam habuerunt.“

hetéseül egy személy' kezeibe adni, 's e' végre magoknak egyik legjelesb hősökben, Álmosban fő vezért, választani¹⁾).

Tetemesen megváltozván imigy az eddigi rend, szükséges lőn az új álladalomból keletkező viszonyoknak is irányt szabni, és mindenek előtt a' fővezér' és népfők' állását egymáshoz, valamint az egész nemzethez is meghatározni. Kölcsönös alkudozás után, örökre azt végzik tehát a' népfők, vagy mint hajlandóbb vagyok hinni, a' nemzetségek egyetemben²⁾), hogy fő vezérjük mindig Álmos' véréből legyen, a' köz verejtékkel szerzett javakból mindazáltal részesüljenek mindnyájan, és a' népfők' utóik se zárattassanak ki soha a' fővezér' tanácsából és nemzeti fő hivatalokból; egyszer'smind eleve halált mondván ki a' fejedelem iránt hűtelen, vagy azt rokonival összeveszítendő' fejére; az alkotmányt rontandó fejedelemre pedig örök átkot. De mivel mind e' megkötések mellett, a' zsenge szerkezetet, a' hadi fő hatalmat nyert fejedelmek netalántani visszaéléseiktől féltették, igyekeztek annak a' válásra gyökerülte által szilárdabb alapot szerezni, 's azt mintegy örökíteni. Ezért kelle tehát a' fővezér' ünnepélyes beiktatásán, mind a' chazár szokáskint fölemeltetett fő vezérnek³⁾), mind a' népfők és többi nemeseknek az imént kötött szerződmény' hív teljesítését esküvel fogadni, és jelül — vallási szertartásuk szerint — véreket egy edénybe összefolytatni⁴⁾. 'S ime igy leljük föl mindjárt az alkotmány' bölcsőjénél, és nemzetünknek, mint olyannak első fellépténél azon bölcs intézményeket is, mellyek az idő és körülmények által módosítottan, még jelenleg is nemzeti szabadságaink fő biztosítékait teszik.

Kétségbe hozzák ugyan többen, az e' frigy' emlékét egyedül maga

¹⁾ Anonymus Belae Regis notarius V. fejezet: „Principales personae comuni et vero consilio intellexerunt, quod inceptum iter perficere non possent, nisi ducem ac praeceptorem super se haberent. Ergo libera voluntate et communi consensu septemvirorum elegerunt sibi ducem ac praeceptorem usque ad ultimam generationem Almun.“

²⁾ Anonymus Belae Regis notar. VI. fejezet: „De juramento eorum. Primus status juramenti sic fuit etc.“

³⁾ Constantinus Porphirog. XXXVIII. fejezet: „Quem etiam solenni Chazarorum more et consuetudine in scuto erectum principem fecerunt.“

⁴⁾ Anonymus Belae not. V. fejezet: „Tunc supra dicti viri pro Almo duce more paginismo fuis propriis sangvinibus in unum vas, ratum fecerunt juramentum.“

fontartotta Béla' névtelen jegyzője' hitelességét, mind általában, mind főkép azon szerződményt, 's annak miként lett megtételét tárgyazó előadásra nézve; de minden alap nélkül. Mert ha mindazon fontos okok, mellyekkel több honi íróink névtelenünk' teljes biztosságát diadalmilag kivívták, elmellőztetnének is; ha továbbá tekintetbe sem vétetődnek az: hogy már magában föl nem tehető, mintha a' magyar tős nemzetségek, az eddigelé olly bő mértékben birt szabadságról, minden külső erőltetés' hozzájárulta nélkül teljesen lemondván, magokat egy úr' önkényének föltétlenül alája adták, 's így mind saját, mind törzsökeik' eddigi önállási létezésüket könnyelműleg föláldozták volna; mégis minden kérdésen túl helyezve leljük ezen örökre emlékezetes frigy' belső igazságát már az által is: hogy határozatai egyről egyig alkotmányunkban föltalálathatók, és annak még jelennen is fő alapvonásait teszik. — Így bizonyítja év rajzaink' minden lapja, nemzetünknek az első kikötéshöz hív ragaszkodását, mellynek hatását még az Árpád-fiág' teljes elenyészte után, a' vegyes korszakban is észre vehetni¹⁾. És a' népfők' és fiaik' kikötött részvételök a' fővezér' tanácskozásiban, mint is első csirája és alapja az abból idővel kifejlődött képviseleti elvnek, nem de nem igazoltatik-e ennek mainapigi főnállása által? — Szintugy szemléljük az alku' másik feltételét, vagyis mindnyájoknak a' közösen szerzendőkből részesítését, nemcsak annak legbiztosb évkönyveink²⁾ 's egyéb emlékeinkben hitelesen jelentett teljesülte, hanem királyi adományzat' alak-

¹⁾ Legjobb tanuság erre azon különös tekintet, mellyel nemzetünk Árpádfi örökös' valódi vagy csak vélt nem létében e' nemzetség' leányági ivadékaik' iránt viselkedik. Így igen hihető, hogy Aba' választását főleg annak tulajdoníthatni, mivel István király' testvérét birta nőül; akkor is, midőn II. István' magtalan elholtától tartott a' nemzet, Saulra, 'Sofia', a' király testvéreinek fiára vetette szemeit (Chron. Joannis Thuroczy pag. 11 Cap. LXIII. „Antequam vero Rex Belam scivisset, coniu-raverat regnum, ut post eum filius sororis eius Sofiae nomine Saul regnaret“). És Károly Robert, Venczel és Otto királyok mire építék igényeiket, és minél fogva találtak a' nemzet közt követőkre? mint épen leányágról Árpád' véréből való származásokra.

²⁾ Az említett névtelen' több helyein p. o. a' XXXI. fejezetben: „Ibi etiam dux dedit Bungerece patri Borsu terram magnam“; a' XXXII. fejezetben: „Ibi etiam dedit terram magnam Ousadunec patri Ursuur“ — 's alább „tunc dux Árpád in sylva Matra dedit terram magnam Edunec et Edumernece“ stb. és Thuroczy János' Krónikája' II. részének IV. V. VI. VII. VIII. és IX. fejezeteiben.

jában még most is fönléte által tökéletesen bebizonyulva. A' mi végtére illeti a' fejedelem iránti hűtelen', és jó egyetértését rokonival bontó' kárhozatalát, az is csak előpéldázata a' már 1ső István király' idejében teljesen kiképzett idomban előjövő felségbántási büntetvénynek¹⁾; valamint az alkotmányszegés miatt a' fejedelemre eleve kimondott átok' több példaira is akadhatni történetinkben²⁾. Szóval, olly összehangzás mutatkozik mindenekben névtelenünk' előadása és a' teljesen igazaknak ismert tett dolgok közt, hogy hitelességét tovább is gyanuval illetni nem egyéb hiu és képtelen faggatásnál.

Vizsgáljuk meg most, valljon Álmosnak a' fővezéri méltóságban utói is, az imént említett frigyét beiktatásuk' alkalmával megújították, és esküjökkel megerősítették? Történeti emlékeinkből bizonyos, hogy Árpádtól kezdve, le egész Istvánig, mindegyik fővezér' ünnepélyes fölmagasztalásakor a' népfők és nemesek (primates et milites) a' hűségi esküt letették³⁾; de arról: kívántatott-e ez alkalommal a' fővezértől is a' szerkezet' szent megtartása fölötti eskü? nem találhatik nyilván kifejezett nyomdok. Hogy azonban letétele egyik fővezérnél sem mulasztott el, kétséget nem szenvedhet e' következő okoknál fogva. Jóllehet a' szerződmény szerint Álmos' véréből kellett örökre lenni a' fővezér-

¹⁾ Decreti II-i S. Stephani Regis Cap. 51. „Si quis in regem aut regnum conspiraverit, refugium nullum habeat ad Ecclesiam; § 1. si quis contra Regis salutem quolibet modo aliquid conspiraverit, aut conspirare aliquid tentaverit, seu tentanti scienter consenserit, anathemisetur, ot omnium fidelium communione puretur.“

²⁾ II. András' 231diki és IV. Béla' 1267diki és III. András' végzéseikben (Kovachich Vestigia Comitiorum a' 121d. és 142d. lapon, és ugyanannak Supplementum ad vestigia Comitiorum című munkája 1ső kötetének 136ik stb. lapjain) eleve kimondatik a' kiátkozás azon fejedelemre, ki ezen rendelvények ellen cselekednék. Mi több, II. Andrásón teljesített is 1232ben e' büntetvény az esztergami érsek által.

³⁾ Anonymus Belae Reg. not. LII. fejezet: „Dux Árpád accepto juramento primatum et militum Hungariae, filium Zulta cum magno honore elevare fecit.“ Ugyanott LVII. fejezet: „Tunc dux Zulta — ipso vivente accepit juramenta suorum nobilium, et filium suum Toxum fecit ducem, et dominatorem super totum regnum Hungariae“ Vita S. Stephani auctore Carthusio Episcopo, Pray György' Dissertatio Historico critica de sacra dextra S. Stephani című munkájában a' 123d. lapon: „Et convocatis pater suis Hungariae primatibus — — — filium suum Stephanum post se regnaturum populo praefecit, et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit.“

nek, még sem volt az öröklési rend magában e' családban — a' nemzet' nem kevés kárára — tökéletesen meghatározva; legalább arról: mintha valóban az első szülötté mindenkor, és mintegy változhatlan szabályként, lett volna az elsőség, többi testvérei vagy rokonai fölött, épen nem állíthatni semmi bizonyost; — sőt ha tekintetik, hogy a' szerződmény' másik föltételében mindnyájok' számára kikötött részesülési elv — mellynek nyomai nemcsak a' hajdani gyökeres nemzetségeknél, az eredeti megszállás¹⁾, vagy más ehhez hasonlító jogszerzés' útján nyert örökségi vagyona nézve; hanem, még e' mai napig is, az ősi jószágok iránt divatozó köz öröklési rendszerben nyilván föltalálhatók — bizonyosan Álmos' ágában is vezérfonákként szolgált öröklés' dolgában, igenis helyén látszik azon tartomás: hogy a' fővezéri nemzetségnek tagjai is ön magok, valamint az elődek után nyert egyéb vagyont, úgy a' fővezéri méltóságot is nemzetségök' köz örökségének nézték légyen. — Világos tanuságok erre az öröklési viszályok, mellyek majdnem minden fejedelem' elholtával kitörvén, az Árpádok' korszakát annyira zordosították; és azon mind a' vezérek, mind a' királyok alatt is gyakran előforduló jelenet, hogy a' fejedelmek, bizonyos jeléül annak, melly igen

¹⁾ Az eredeti megszállás általi birtoknyerésnek több példáit olvashatni Thuróczy János' Krónikájának föntebb, a' 201 lap. 2. szám alatt, idézett helyein, és Kézai Simonnál (Podraczky' kiadásának 38 és 39d. lapjain) ki általában így szól róla: „Isti quidem Capitanei loca descensumque ut superius est dictum sibi elegerunt, similiter et generationes aliae ubi eis placuit eligentes.“ A' Ritus explorandae veritatis című iratban is előző nyoma (Math. Bel Adparatus ad Historiam Hungariae 193 l. VII. §.) „Villani de Nyir, qui sunt piores castri Zolnuk, impetierunt quosdam liberos homines ejus villae scilicet Fecieten — — — et alios ejusdem generis, dicentes eos esse extorres. Illi autem e contra dixerunt se habere terram communem cum castrensibus a prima occupatione sui generis“. Mint szinte azon oklevélben is, mellyet tudós Horvát István, Magyarország' gyökeres régi nemzetségeiről írt fontos munkájában, a' 30d. lapon, töredékben közöl: „Ex quo etiam praefati Elias et Gregorius de dicta Noszlop, terram hanc Noszlop cum monte Somlio ab ingressu scytharum duce Árpád, primaque coloniarum Regni hujus inter nobiles distributione sui juris fortiter et valide etiam demonstrassent.“ — Hogy az illyen örökségi jószágok (Praedia, Haereditates) különös jogokkal birattak tulajdonosaiktól, egyedül a' férfiakat illették, az osztályos atyafiak' megegyezése nélkül el nem idegeníthettek stb., igen helyesen megmutattatik tisztelt Horvát István úr' idézett munkájában, miért is e' tekintetben elég leszen arra utalnunk.

tarthattak e' tekintetben testvéreik', vagy egyéb rokonaik' igényeiktől, jobbadán még élőkben igyekeztek első szülöttjeiket utóikká tétetni, 's így az öröklést águknak biztosítani. Hogy továbbá az Álmossal kötött szerződmény' első czikkje a' nemzet részéről sem értetett úgy, mintha ez abban a' fővezér' megtételére nézve minden befolyásról lemondott volna, azt nyilván bizonyítja Árpád, Geiza és István vezérek' példája, kikről világosan említik évkönyveink, hogy ámbár atyjaiknak első szülött fiaik voltak, mégis fővezérségre jutásukkor a' fő személyek és nemesek' megegyezte is megkivántatott¹⁾.

De nemcsak az öröklésnek ezen határozatlansága, hanem maga a' nemzet' akkori szerkezménye is, eloszlát minden kételkedést arról, mintha a' fővezéri méltóság' álrüházása valaha föltétlenül ment volna végbe. Említettük immár fentebb, hogy a' magyarok régi székeikben több független törzsökökre oszlottak, és szinte illy álladalomban leljük őket jelen honunk' elfoglalta után is, több teljesen szabad nemzetségekből²⁾ álló, és folyók által elkülönözött³⁾ községeket képezve, mellyeket talán nem annyira eredetük' azonsága⁴⁾, mint a' kölcsönös védelem' köz érdeke kapcsolt egymáshoz. Mindegyik községnek volt itt is saját nép-fője, kit a' nemesek magok választottak időre, és ha vele meg nem elégtültek, le is tehettek⁵⁾: ilyen vezér, és következőve eredeti magyar

¹⁾ Const. Porphirog. a' XXXVIII. fejezetben: „Notulae Aloldi apud Hanthaller ad a. 972. „Urzuo mortuo Ungari elegerunt Geizzam“. Vita S. Stephani, Pray György' értekezésében 123 l. „Et convocatis pater suos Hungariae principibus cum ordine sequenti, per communis consilium colloquii filium suum Stephanum post se regnaturum — — — praefecit.“

²⁾ Kézai Simon I. könyv 1. fejezet. 13 l. „Centum enim octo generationes pura tenet Hungaria et non plures.“

³⁾ Const. Porphirog. a' XL. fejezetben.

⁴⁾ Leo Sapiens L. Tactivorum XVIII. fejezet: „Aegerrime quoque ferunt (Turci) si qui ex ipsis ad romanos transfugiant, noverunt enim inconstantis gentem suam esse animi — — et ex multis tribubus conflata, atque idcirco neque cognationem ullam, neque mutuae consensionis habere rationem.“

⁵⁾ Kézai Simon (Podraczky' kiadása 45 lap.) „Communitas itaque Hungarorum cum suis capitaneis seu ducibus, quos pro tempore praeficere usa erat.“ Ugyanott a' 17d. l. „Ita quidem ut si Rector idem immoderatam sententiam definiret, communitas in irritum revocaret, errantem Capitaneum et Rectorem deponeret quando vellet.“

község volt eleinte hét¹⁾, melyekhez még járultak az elfoglaláskor itt talált fejedelemségek közül végső eltörlést kikerült bihari és marosi herczegségek, amaz Menmarot, ez Glad alatt²⁾, és az ide költözés közben eskü mellett az egyesületbe fölvetett több idegen népcsoportok³⁾, mindnyájan a' magyar nemzet' fölsősége' elismerése után, régi állapotokban meghagyatvák. Utóbb fogyott ugyan a' vezérségek' száma azon arányban, a' melyben a' fővezér' hatalma terjedt és erősült; megmaradt mégis közülök három, egész István király' idejéig, u. m. a' sümegi Kupa, az erdélyi Gyula, és a' marosi Otom alatt⁴⁾; kiknek néhai nagy hatalmokat azon erőlködésből ítélhetni meg, mellybe hosszú és véres tusa utáni legyőzetésök Istvánnak került⁵⁾. Már gondolhatni-e mindezek után, hogy a' nemzetségi községek, vagy azoknak az előbocsátottak szerint, kivált eleinte annyira korlátolt hatalmu fejeik a' fővezéri méltóság' változásakor magokat és önállási lételőket bizonyos kikötések által biztosítani elmulasztották volna? — valóban nem! 's ennél fogvást nem fogunk hibázni, ha szilárd meggyőződésünket arról, hogy az új fővezértől a' kikötési föltételek és jelesen az annyiszor említett alku fölötti eskü mindig kívántatott, és általa valóban le is tétetett: nyilván ki mondjuk.

¹⁾ Ugyanannál a' (Kézai Simon) 37. lapon: „Tandemque Zuatoplug interempto — — — in septem exercitus sunt divisi, ita quidem ut unus exercitus — — — haberet Capitaneum.“

²⁾ Anonymus. B. R. N. XLV. és LI. fejezet.

³⁾ Ugyanaz a' X. fejezetben: „Tunc praenominati Duces Cumanorum — — — pedibus ejus provoluti se sua sponte duci Almo subjugaverunt, dicentes: Ethodierna die nobis Te dominum et praeceptorem usque ad ultimam generationem eligimus, et quo te fortuna tua duxerit, illuc te sequemur. Hoc etiam, quod verbo dixerunt Almo duci, fide juramenti, more paganismo firmarunt, ut eodem modo dux Almus, et sui primates eis fide se et juramento constrinxerunt.“

⁴⁾ Kézai Simon II. könyv 2. fejezet 17d. l.; Béla' névtelen jegyzője XI. és XLIV. fejezet.

⁵⁾ Joan. de Thurocz Cronica Hungarorum II. rész XXVIII. és XXIX. fejezet. Legenda S. Gerardi (Batthányi' kiadása a' 318d. laptól a' 323ig.

2. §.

Törekedett már ugyan Geiza is, az eddig teljes önállósággal büszkélkedő nemzetségek' hatalmát megtörni¹⁾, és az időjárával körökben szinte nagyobb jelentőségre vergődött vezérségek közül is többeknek eltörlésével, magának kitünőbb tekintetet és hatalmat szerezni; azonban mégis csak Istvánnak sikerült ama' valóban fő fontosságú föladat' kivívása, egy bátorszívű, jogaihoz váltig szító, egyébként még képzetlen nemzet' közepette, korlátolt hadi fő vezérből majdnem hatalomurrá fölemelkedni. Hogy e' diadal iszonyú vérontással vásároltatott meg, hogy csak gyümölcse azon erőszaknak, melly külhoni kalandorok' segedelmével a' nemzeten tétetett, — az ugyan való; — de ki nem mentené a' nagy országalkotót, e' kellemetlen eszközök' használata miatt, ha más részről a' magyar nemzetnek a' keresztény hitre térültét, a' miveltséggel megismerkedtetését, és honának az europai országok' sorába iktatását, mint általok irányzott 's illy rövid idő alatt csak általok elérhetett üdvös czélzatok 's eredményeket szemléli; ha továbbá fontolóra veszi István' ritka mérséklettel párosult igazságszeretetét, mellyel a' győzelem után, főnálló jogokat, a' mennyire a' megváltozott viszonyokkal összeférhettek, kimélve, nemzetének az előbbinél még egyetemibb szabadságot adni, sőt azt biztosítani is igyekezett. — Megnyervén tudniillik az 1000d. évben II. Silvester pápától, az általa csupán tekintetének, mind jobbjai, mind a' külső nemzetek előtti emelhetése' kedvéért, szorgalt királyi czímet²⁾, és ennek jelét, a' keresztényszet és csinosulás körüli érdemeiért, a' pápa által neki szánt koronát, azonnal egybehívá Esztergamba a' fő papokat, országnagyokat 's egyéb nemeseket, és nemcsak megkoronáztatá és fölkeneté magát³⁾, és hitvesét

¹⁾ Cartuitius, Vita S. Stephani az idézett helyen 118 lap. „Geysa severus quidem et crudelis velut potentialiter agens in suos.“

²⁾ Ugyanott 130d. lap.

³⁾ U. o. 134. lap. „Praesulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas acclamantibus dilectus Deo Stephanus Rex unctione crysmali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatus.“

Késlát¹⁾, hanem egyszer'smind az egyházi és nemesi rendek' megegyeztével, körül is irá a' nép' külön osztályainak jogaikat, biztosítá a' köz csendet, annak háborgatói ellen rendelt kemény büntetmények által; szóval, alapítá az ország' alkotmányát és egész rendszerét²⁾, az ezek iránt hozott végzeményeket oklevélbe foglaltatván, mellyet Hartvik' tanúsága szerint, mint a' nemzettel örökre kötött frigyet, saját név-jelének aláírásával, és — mint e' kifejezés „foederis non pereuntis“ nyilván sejdíteti, 's olly vallásos fejedelemről mint István volt nem is kételkedhetni — ünnepélyes esküvel is megerősíte.

Azt gördíthetné ugyan valaki ez ellen, hogy ha István, és példájára már XI. és XII. századi utói is, illy okleveleket adtak volna magokról koronázásukkor, mégis csak kellene annyi eset közül egyik vagy másik király' oklevelének előkerülnie. De erre elég feleletül fölemlíteni: hogy a' székes-fejérvári fő templomban, és Budán a' királyi és tárnoki levéltárokban hajdan őrzött országos iratok, hazánk' zivataraiiban kipótolhatlan kárunkra végkép elveszvé, épen nem csodálhatni, ha közöttök István' és utóinak hasontárgyazatu okleveleik is az idő' és viszontagságok' mártalékjává lettek, 's ki tudja, nem voltak-e István' és rendeinek említett végzeményei is hiteles alakban azon emlékbe beírva, melly sz. István király' legendájának nevezete alatt³⁾, az ország' többi czímereivel a' székes-fejérvári fő templom' belső segrestyében őriztetett, de Robert Károly király által onnét Visegrádra átviteltvén, többé elő nem került⁴⁾, és talán e'

¹⁾ U. o. (Vita S. Stephani) valamivel alább: „Ad consortium vero — — — Gislam — — — sibi in matrimonio sociavit, quam unctione crysmali perunctam gestantem coronam regni sociam esse constituit.“

²⁾ U. o., az idézett helyen: „Post acceptum regalis excellentiae signum, qualis vitae vir et discretionis fuerit cum episcopis et primatibus Hungariae, statutum a se decretum manifestum fecit. Inquo scilicet uniuscuiusque culpae contrarium dictavit antidotum, et ut pacis — — — se fore probaret filium, quod nullus alium hostiliter invaderet, ut nemo vicinum sine iudicii examinatione laederet, viduas et orphanos nullus opprimeret: *subscriptione foederis non pereuntis posteris suis reliquit stabilitum.*“

³⁾ Fejér, Cod. Dipl. VII. kötet. 1. rész. 108. lap.

⁴⁾ U. ott: „Sed dictam Legendam serenissimus princeps Genitor vester Dominus Carolus — — — ad scitum omnium nostrum, tempore Johannis quondam custodis, de sacristia interiori excipiendo, ad Wysegrad fecit deportari.“ Litterae Capituli Albensis d. a. 1349.

király' öntudtával, ki, mint évkönyveink írják, az ország' alkotmányos jogaival keveset gondolt, örökre eltűntetődött; mi némi ok is lehet arra, miért alig is két évre a' *Legenda'* eltévelyedtének kitudása után, az ország' rendei, Lajos királytól II. András' bullájában körül irt szabadságaiknak megerősítését kérték, és meg is nyerték¹⁾.

De nem lehet egyébként is legkevesb alapos okunk Hartvik' tanutételét kétségbehozni: holott bizonyos, hogy mint közekori és Kálmán király' idejében élt nagy tekintetű férfi, adatait országos emlékekből merítette, hitelességére nézve pedig már hajdanta olly tekintettel birt, hogy legendája még a' római pápáktól is helybenhagyást nyervén²⁾, és hiteles másolatokban, több közhitelű helyek' levéltáraikba letétetvén, onnét szerzett kiiratokban a' törvény előtt is bizonyítványképp használtatott. És végre, nem igazoltatik-e az mindenekben még inkább azon nyomos körülmény által, hogy más hiteles emlékek' bizonyítását föl sem hozván, mind II. András' arany bullája, mind az annak megerősítéseül költ későbbi oklevelek világosan sz. István királyra, mint a' nemesség' szabadságainak szerzőjére hivatkoznak, és egyhangulag őtet hirdetik a' magyar alkotmány' alapítójának³⁾. Hacsak tehát azt nem akarnók vitatni, mintha ezen valóban legfőbb tekintetű rendelkezet, csak hagyományban maradt volna fön, és írásba nem is tétetett — mi azonban más hiteles nyomokkal nyilván ellenkezik, 's tehát el nem fogadható⁴⁾ —; egyenest azt kell következtetnünk, hogy a' Hartvik említette

¹⁾ *Decretum Regis Ludovici I.* d. a. 1351. a' törvénykönyv' első kötetében.

²⁾ Fejér *Cod. Dipl. IX.* kötet. 1. r. 787 l. „*Et quia ad hoc Legenda sanctissimi Regis Stephani authentica et approbata per sanctissimos romanos pontifices sit supreme necessaria.*“ — *Litterae Capit. Jaurinensis* d. a. 1350.

³⁾ II. András' arany bullája a' törvénykönyvben: „*Quoniam tam nobilium regni nostri, quam et aliorum instituta a S. Stephano Rege etc.*“ Hasonlólag fejezi ki magát 1231ki végzeményében (*Decretum*) Kovachichnál, *Vestigia comitiorum* című munkájában 98 lap. Így szól Béla is 1267ki végzeményében: „*Quoad nobiles Hungariae universi qui servientes regales dicuntur, ad nos accedentes petierunt a nobis humiliter et devote, ut ipsos in libertate a S. Stephano Rege statuta et obtenta dignemur conservare.*“; és I. Lajos az arany bullának 1351iki megerősítésében.

⁴⁾ Ha, a' 3. és 4d. szám alatti (itt a' 207. lapon) jegyzetekben idézett oklevél' bizonyítványa szerint, még az egyes várak' népeinek jogaik és kötelességeik is Sz. István' úgy nevezett Legendájába be voltak írva, minél inkább föltehetni azt olly fontos végzeményekről, melyek az egész hazát érdekelték.

örök frigy valóban írott, sőt István királynak egyéb még fön lévő okleveleiként¹⁾ névjelével ellátott emlék volt: melly — mivel szerinte, hán nem is azonnal, de mégis jó eleve, és minden esetre már II. András' arany bullája előtt, többi királyaink' fölavatási okleveleik is alakítattak — emezek' előpéldázatának méltán tekintethetik.

István királynak a' XId. században országlott utóiról fölötte tökéletlen tudósításaink vannak az iránt, letették-e koronázásukkor, a' nemzet' alkotmányos jogait biztosító esküt, annál kevesbbé akadhatni, mint már említők valamelly általok kiadott fölavatási oklevél' biztos nyomára. Így mindjárt Péter, az apostoli fejedelem' fölváltója felől csak azt írják krónikáink, hogy ünnepélyes koronázásakor az ország' nagyai letették előtte a' hódolási esküt²⁾, de mivel más részről bizonyos, hogy országláshoz juttatása, a' törvényes örökösök' elmellőztével, István király által csak a' főpapok és országnagyokkal még halálos ágyában folytatott tanácskozások és azoknak nyilván kifejezett megegyezésük' következtében eszközölthetett, igenis valószínű³⁾, hogy valamint a' fejedelem magát, a' rendek' hűségére nézve, azoknak hódolási hitők által megnyugtanni igyekezett, úgy viszont ezek is, az alkotmány' megtartása iránt, a' koronázáskor leteendő királyi esküben kerestek legyen biztosítékot. Abáról ellenben hiteles nyomok szerint be van győzve, hogy Péter' elüzte után, a' püspökök', országnagyok' és nemesek' gyűlésében, királyi ivadéknak akkor az országban nem létében, királylyá választatván⁴⁾, ünnepélyes koronáztakor a' szokott királyi hitet is le-

¹⁾ Sz. István névjelével (monogramma) ellátvák a' sz. mártoni, pécsváradi, és bakonbéli monostorok' alapító okleveleik. Fejér Cod. dipl. 1ső kötet a' 250. 296. és 327. lapokon.

²⁾ Biographus S. Gerardi (Battyányi' kiadása 343. l.) „Postquam Petrus in regem coronatus est; cui cum omnes regni principes fidelitatem sub jure jurando spondissent.“

³⁾ Hartuici Vita S. Stephani az utalt helyen a' 155. és alább a' 159dik lapon: „Aversitis Episcopis et primis palatii de Christi nomine gloriantibus, primum cum eis tractavit de substituendo pro se Rege“. Cod. Mss. Mellicensis (Stilting' kiadása). „Primum tractavit de substituendo Rege pro se, Petro videlicet sororis suae filio.“

⁴⁾ Jo. de Thúrócz Chron. II. r. XXXVI. fejezet: „Cumque neminem talem in regno invenire possent, elegerunt in semet ipsis quemdam comitem nomine Abam, sororium S. Stephani regis, et eum super se regem constituerunt“; és valamivel

tette¹⁾), melyben magát nemcsak a' nemesség' szabadságainak föntartására, hanem hihetőleg Péter király' ujításai', és kivált az általa behozott gyűlöletes adók' eltörlesztésére is kötelezé. — Mivel azonban nem sokára a' nemesekkel keveset gondolván, inkább a' köznépnek kedvezett, és ebben sokan a' fölavatási esküt vélték megszegettnek, föltámadtak ellene, és követeket küldvén III. Henrik német császárhoz, behívák azt az országba; mire miként vetett legyen ez véget Aba' uralkodásának, és 1044ben viszont behelyezte Pétert méltóságába, tudja kiki évkönyveinkből. Péter' másodszori székfoglalása különös ünnepélylyel ment végbe; Henrik t. i. az István' szent koronája és többi czimereivel ékesítettet maga ülteté be trónjába és megbékélteté népével; megengedvén egyébiránt emennek, hogy továbbá is saját törvényei és szokásai mellett megmaradhasson: mi már magától is kölcsönös alkudozásokat, és az ezek' folytában hozott határozatoknak, a' fejedelem' és nemesek' esküjével megerősítésöket sejdíteti. Regélik ugyan nemelly külhoni azon-, vagy közekori írók, mintha ez alkalommal a' magyarok' ön magok, a' bajor törvényeknek honukba behozásukért Henriknek esedezvén, és kérelmek' teljesítését megnyervén, egy évre rá magokat és országukat Henriknek sajátul át is adták volna²⁾. De mivel ez állítmány, a' minden

alább: „Aba regali potestate sublimatus consecratus est in regem, omnes autem constitutiones et exactiones, quas Petrus rex, secundum consuetudinem suam constituerat, Aba rex in irritum revocavit“. Kézai Simon (Podr. kiadása 51. lap): „Aba vero in regem consecrato, ea quae Petrus statuerat in irritum revocans hungarorum scita jussit observare.“ Legenda S. Gerardi (Battyáni' kiadása 344. l.): „Die vero dominica resurrectionis mittens Aba principes Episcopos ad beatum pontificem (Gerardum) ut per manus ipsius imponetur diadema regni super caput ejus, ipsum b. Gerardum cepit invitare, quo renuente et venire nolente, episcopi qui aderant ipsum coronantes etc.“

¹⁾ Thuróczi II. r. XXXVII. fejezet: „Arbitratur enim quod omnia comunia essent dominis cum servis *sed et jusjurandum violasse pro nihilo reputabat*“, és alább: „Quidam itaque ex conjuratis — — — venerunt ad Caesarem et oblocuti sunt contra Abam dicentes: *quod pro nihilo juramentum reputaret*, nobilesque, qui eum regem super se constituerunt contemneret.“

²⁾ Hermannus Contractus ad a. 1044: „Et Orone rege vix fuga elapso, omnes ungari ad deditionem Henrico regi catervatim concurrerunt, subjectionem servitiumque promittunt. Ipse vero ut erat per omnia piissimus Petrum regem regno suo restituit. Ungaros petentes lege Baioarica donavit“, és ugyanaz az 1045dik évre:

időben szabadsága és nemzeti függetlenségéhez, mint létének eltető alap-föltételeihez, legnagyobb elszántsággal ragaszkodó magyar nemzetnek bélyegzetével homlokegyenesti ellenzésben vagyon, sőt honi emlékeink' bizonyítmánya által is megczáfoltatik: ennél fogvást, jóllehet hazai krónikásunk szerint sem tagadható, hogy Péter, látván a' magyaroknak idegenségét iránta, föntarthatásául magát valóban alája vetette Henriknek¹⁾; mihöz talán a' védelméül az országba fölvelt számos alamannokon kívül, némi magyar követői is járulhattak megegyezésükkal, mégis kivált igazságkint tekintethetik az, hogy az egész nemzet e' lépésben nemcsak részt nem vett, hanem inkább azt teljes lelkéből kárhoztatta²⁾.

I. András, Zár László' idősbik fia, a' számkivetésből országlásra hivatva, kénytelen volt ugyan eleinte a' Péter ellen felzendültek' ösztönzésekre a' pogányság' fölélesztését és a' keresztényi hit' követőinek üldöztetésüket megengedni, de mihelyt Székesfejérvárott, a' mészárlás-

„Petrus rex Henricum regem ad se invitatum — — — maximis muneribus donavit eique regnum Pannoniarum, principibus Ungarorum fidelitatem illi et successoribus ejus juramento firmantibus reddidit, quod tamen ab eo ipse, dum viveret possidendum recepit“. Marianus Scotus ad a. 1045: „Petrus in regnum constituit subditoque sibi Ungarorum regno honorifice revertitur.“ Azt azonban, hogy a' magyarok ön magok kívánták volna a' bajor törvény' behozatalát, megczáfolják honi kronikáink, jelesen a' budai kronika és Thuróczy, ki II. része' XXXVIII. fejezetében (Schwandtner SS. RR. Hung. 1-ső kötet 103. lap.) ezeket írja: „Concessitque (Henricus) petentibus hungaris hungarica scita servari, et consuetudinibus judicari.“ Így szól Muglini Henrik' német kronikája is a' XXV. fejezetben: „Do das geschah do gab der kayser den ungeren, daz sie solten halten ir gewonung und ir recht, alz sie von alter heten gehabt.“

¹⁾ Jo. de Thuróczy Chron. Hung. II. rész. XXXVIII. fejezet: „Sequenti vero anno reversus est Caesar in Hungariam, cui Petrus rex regnum hungariae cum deaurata lancea tradidit, coram Hungaris simul et Theutonicis multis. Azonban e' helyben sem bízhatni teljesen, miután Muglini Henrik' kronikája azt hihetőleg előtte levő más példány szerint németre áttéve imigy tünteti elő: „Da kom der kayser wider gen ungeren, do empfangt yn der könig peter mit grossen ern, und empfangt ungerlant von dem kayser mit einem vergulten sper, und grosser herschafft der deutschen und der ungeren.“

²⁾ Hogy a' magyar nemzet' Péter fondorkodásait kárhoztatta, legjobban bebizonyította az által, hogy rövid idő múlva újra feltámadván Pétert a' nemzeti függetlenség ellen forralt terveivel együtt tenkre ejtette, és így minden képzelt külső igényeknek tetteleg véget vetett.

tól megmenekült kevés számu püspökök' és fő nemesek' jelenlétükben (1047) ünnepélyesen megkoronáztatott volna, azonnal megváltoztatá eddigi magaviseletét, és halálos büntetés alatt megparancsolá a' pogányság' letételét, a' keresztényi hitre visszatérést, és István király' határozatainak megtartását¹⁾. E' szerint kétesnek látszhatnék ugyan első tekintetre, letette-e ez alkalommal a' királyi esküt vagy sem? — mivel azonban a' koronázás, mint a' fejedelem és nemzet közti frigy' jelképe, már magától is fölteteti e' szertartás' eskü általi szentítését, — úgy véljük, hogy e' kérdésre is tétovázás nélkül igennel felelhetni.

I. Béláról világosan mondják honi krónikáink, hogy Székesfejervárott (1061. sz. Miklós' napján) megkoronáztatott, és fölkenetett²⁾, a' nélkül, hogy a' kölcsönös esküt említenék. Azonkívül mindazáltal, hogy a' fennebb, Andrásnál a' koronázás' szertartásából tett következtetés ide is illeszthető, még azon viszonyok is, mellyek alatt Béla a' trónra fölhága igen hihetővé teszik ezen eskü' letételét. Iső Andrásnak t. i. két fia maradván, 's ezek közül az idősbik Salamon, még atyja' életében Béla' megegyezésével megkoronáztatván, megkiváná Béla' saját érdeke, magát nemzetének hűsége felől, a' szokott hódolási hit által biztosítani; — valamint ellenben a' nemzetről sem képzelhetni, hogy az egyébkor is szentül megtartott szabályt, épen egy illy alkalommal gyakorolni elmulasztotta volna, 's talán nem hibázunk, ha ama' sok üdvös intézvények közül, mellyek Béla' rövid országlását méltán örökítik, né-mellyeket, jelesen: a' Salamon' követőinek ajánlott közbocsánatot, és a' régi adók' elengedését³⁾, épen a' koronázás' alkalmával szerződés-kép kikötött föltételeknek, és mint olyanokat az eskübe fölvetetvéknek tartandjuk.

Salamon háromszor koronáztatott. Először még atyja' életében 1057ben, melly alkalommal még csak öt esztendő's lévén, utóbbi esetek

¹⁾ Hermannus Contractus ad a. 1046. „Vngari — — Andream, quemdam sibi regem statuunt“. Jo. de Thuróczi Chron. Hung. II. rész XLII. fejezet. Legenda S. Gerardi (Battyáni-kiadás. 352. lap).

²⁾ Muglini Henrik' krónikája XXXI. fejezet (Kovachich' kiadása 56. lap.) „Do der herczog bela gesigt do tzoh ergen weyssenburg, und lies sich kronen an sant niclastag.“

³⁾ Thuróczy' krónikája II. részének XLV. fejezete.

szerint, hihetőleg az atyja tette le helyette a' fölavatási esküt; mit, ámbátor évkönyveink nyilván nem említenék, abból következtethetni, mivel Salomonnak királylyá tételét és koronázását, Béla herczeg' és fiai Geiza' és László', és a' nemesség' megegyeztével történtnek írják. Második koronázása esik az 1063d. évre, midőn t. i. Geiza', Béla király' fia', és az egész nemzet' köz kivántára visszahivatván, és IV. Henrik római királytól Székesfejérvárra kísértetvén, ott az egybegyűlt rendek előtt és megegyezésükkal ünnepélyesen fölavattatva, eldődei' székebe beültetett: ez alkalommal mind ő, mind a' rendek a' megbékülési frigyét esküjökkel megerősítvén¹⁾. Harmadszor pedig 1065. Pécsen tetette föl magának a' koronát Geiza herczeg által, mit azonban nem annyira valódi koronázásnak, mint inkább a' herczeg' megegyezése' nyilvánításának tekinthetni, mellynek alkalmával letétettek-e a' szokott esküvések, a' kutfők' hallgatása miatt bizonytalan.

I. Geiza a' magyarok által Salomon ellen királylyá tétetvén 1075b. megkoronáztatott Székesfejérvárott²⁾, melly tétemény, hogy a' bevett szertartásokkal végbe ment, ez előbb említett példák szerint alaposan gyaníthatni.

Lászlóra nézve nincs még tisztába hozva: mindjárt egyhangu választása után (1078) koronáztatott-e meg, vagy később? de akármit is legyen ez, elég, hogy koronáztatása kétségtelen tétdolog³⁾, mihezké-

¹⁾ Thuróczy' krónikája II.r. XLIV. és XLVII. fejezeteiben: „Concionatus est autem Imperator ad universum coetum Hungarorum pro genero suo rege Salomone, pacemque inter eos reformatam iurisiurandi religione interposita confirmavit, Regem autem Salomonem in paterno solio gloriose coronatum, cum assensu et acclamatione totius Hungariae sedere fecit.“

²⁾ U. o. LIII. fejezet: „Tunc Geyza dux magnus compellentibus Hungaris coronam regni suscepit.“

³⁾ U. o. LVI. fejezet: „Audita vero morte regis magni convenit universa multitudo uobilium hungariae ad fratrem eius Ladislaum. Et eum comuni consensu parili voto, consona voluntate ad suscipiendum regni gubernacula concorditer elegerunt etc.“ Muglini Henrik' krónikája XLIV. fejezet: „Do des königes tod erhört wart, do kom die ritterschaft von ungern zusammen, und erwelten mit gemeynem rate den herczogen lasla, und kronten in zu einen kunige“. VIII. Gergely pápa' levele Nehemias esztergami érsekhez, Fejér Cod. Dipl. 1. köt. 442. lap. „De caetero admonemus fraternitatem tuam, ut regem qui inter vos electus est etc.“

pest szinte bizonyosnak tekintethetik az: hogy választás által jutván országláshoz, holott bátyjának fimagzatjai maradtak, mint egyébként is igazságszeretete és istenességéről méltán dicsőített fejedelem, magát e részben is elődői' rendelvényeihez alkalmaztatta legyen.

3. §.

Kálmán, Geiza' fiának koronáztatása (1098) csak egynehány szóval érintetik évkönyveinkben; kérdés sem lehet azonban arról: mintha nem a' bevett szokás szerint kívántatott eskü' letételével ment volna végbe, annál kevesbbé, miután bizonyos: hogy fontos alkudozásoktól előztetett meg, mellyek' következésében öcsce, Álmos, kit László inkább kívánt volna utójává tenni, visszalépven, és a' herczegséggel megelégedvén, neki, mint első szülöttnek engedé által a' királyi széket¹⁾.

Midőn 1102d. évben, a' horvát nemes nemzetségek magokat Kálmán királynak alája vetnék, szinte bizonyos föltételekhöz kötötték hódolatokat, jelesen: a' nemzetségek meghagyassanak javaik' birtokában, sem ők, sem jobbágyaik a' királynak adót ne fizessenek, minden nemzetség azonban ellenséges berohanás' esetében legalább tiz fegyveressel tartozzék a' király' zászlóját követni, a' Drávaig saját költségein, azon túl pedig zsoldért, 's a' hadviselés' végeztéig mellette megmaradni²⁾; melly kikötések hogy mind a' két részről esküvel megerősítettek, jól lehet a' krónikák nem említenék, az alább előadandó példa szerint igen valószínű.

Folytatván diadalmi menetelét, eljutott ugyan Kálmán Dalmatiában is egész a' tengerpartig, hol magát még azon évben Belgrád városában Horvátország' és Dalmatia' királyává koronáztatá³⁾, de az egész

¹⁾ Jo. de Thurócz Cron. Hung. II. r. LIX. fejezet: „Beatus autem Ladislaus sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret, qui sincera simplicitate ductus honoravit fratrem suum Colomannum, praeferendo ipsi coronam regni tamquam cui jure geniturae videbatur competere“; és a' reá következő LXd. fejezetben: „Colomannus itaque filius regis Geysae — coronatus est, et duci Almus ducatum plenarie concessit.“

²⁾ Lucius in SS. RR. Hungaricar. III: kötet 634. lap.

³⁾ U. o. a' III. kötet III. fejezetében: „Anno Incarnationis Domini nostri Jesu Ch. MCII. „Ego Colomannus Dei Gratia Rex Ungariae, Croatiae et Dalmatiae salvo habito consilio postquam coronatus fui Belgradi super mare etc.“

tartományt még koránt sem keríthette hatalma alá, míg 1105ben Zádort föladásra nem kényszerítené, mire csak hamar a' többi városok is kapuikat föltárván, az egész nemzet meghódolt; kikötvén mégis magának szabadságai', szokásai' és vagyona' sértetlen megtartását, és azon jogot: hogy a' magyar király sem püspököt, sem előljárót ne tehessen az illető városok' akarata ellen, mit Kálmán Zádor alatt tartott országgyűlésben, minden vele lévő magyar fő papok, és országnagyokkal együtt a' szent evangéliomra letett esküvel ünnepélyesen meg is fogada¹⁾. Különös oklevélbe foglalta-e Kálmán e' frigyét? nem mondják ugyan emlékeink, de az mégis bizonyos, hogy a' letett hit, egy az ország' egyéb szabadítékait magában foglaló, és hihetőleg a' zádori fő templomban tartott könyvbe (breviarium) szórul szóra beiratott²⁾. Sőt a' dalmat egyházi rend mind közösen³⁾, mind különösen, és még egyes városok is kívántak és nyertek Kálmántól biztosítást, szabadítékaik' és szokásaik' menten megmaradásuk felől, mint jelesen: Spalato, Trau, Zádor és Arbe városok, melly fogadás nemcsak a' király és nagyjainak esküjökkel, hanem ünnepélyes oklevéllel is megerősítetett⁴⁾.

Kálmán' halála után, fia II. István koronáztatott királylyá (1114), ki hogy ez alkalommal a' szokott esküt letette, annyival bizonyosabb: mivel évkönyveink világosan mondják, hogy az egybegyűlt rendek által kikiáltatott atyja' utójává⁵⁾, kik bizonyosan el nem mulasztották magokat, és az országot ez alkalommal minden módon biztosítani. Nem különben kívánák a' dalmaták is — midőn István, országlása kilenczedik évében, avagy 1124ben e' tartományt a' velenceiektől megint visszafoglalta — szabadítékaikat megerősíteni, miről azonban szinte nem

¹⁾ U. o. (SS. RR. Hung.) III. könyv. IV. fejezet. 184 lap.

²⁾ U. o. a' 191. lap.: „Et sicuti vobis dalmatinis Colomannus Rex Ungariae juravit suis cum Archiepiscopis Episcopis et comitibus ut in breviario illo continetur.“

³⁾ U. o. a' 188. 191 és 451d. lapon.

⁴⁾ U. o. a' 191. lapon: „Thomae Archidiaconi Historia Solonitana a' XVIII. fejezetben (SS. RR. Hung. III. kötet 556d. lap).

⁵⁾ Muglini Henrik' krónikája a' LXIX. fejezetben: „Do der könig (coloman) gestarb — — — do komen die edeln ungeru zusammen, und erkurn sein sun stephanum zu einem kunig, und kronten yn zu dem lande“. Thuróczy a' LXIII. fejezetben: „Potentiores regni Stephanum Colomanni filium in regem coronarunt.“

maradt fön más emlék, mint a' trauiak' számára ez évben adott oklevele, melly szerint nemcsak ő, hanem, előbbi példákhoz képest, vele volt egyház- és országnagyjai is letették a' biztosító esküt¹⁾.

II. Béla, Álmos' fia, mint egyébként is István' magtalan elholta után akkor létező egyedüli Árpád fimagzat, 1131ben történt trónra lépte után azonnal meg is koronáztatott²⁾ Székesfejérvárott, melly szertartásról mindazáltal a' pusztá érintésen kívül nem találhatni emlékeinkben bővebb tudósítást. 'S így van a' dolog II. Geizának fölmagasztalása és koronázásával is, mellyről a' budai krónika³⁾ csak azt írja, hogy februarius' 16án 1141. 's így mindjárt harmadnapra, atyjának az élők' sorából kiköltözte után, eszközöltetett: mi mégis némi gyanut gerjeszt ezen adat helyessége iránt, minthogy szerinte vagy az ország' rendeinek épen ez alkalommal együttlétüket föltenni, vagy minden előbbi és ezutáni példák' ellenére azt kellene hinni: hogy e' lényeges ünnepély, a' jelentett idő' rövidsége miatt össze sem hívathatott rendek' jelenléte nélkül vitegett volna végbe. — Némelly dalmat városokra nézve fön maradtak ugyan egyes oklevelek⁴⁾, mellyekben Geiza' és nagyjainak ama' városok' szabadtékai fölött letett esküjök foglaltatik: de az egész országot illető biztosítékról és Geiza' dalmát királylyá koronázásáról szinte nincs emlékezet kutfőinkben.

III. Istvánról világosan mondja Muglini Henrik krónikájában, hogy atyja' halála után 1161ben királynak kikiáltatván⁵⁾, azonnal meg is

¹⁾ Lucius az idézett helyen a' 187d. lapon: „Et ego Stephanus Colomanni regis filius — — — tandem libertatem et pacem a patre meo vobis Tragurinis et Spalatinis civibus stabilitam cum episcopis et comitibus, et omnibus regni mei principibus sub ejusdem sacramenti obligatione confirmo et corroboro.“

²⁾ Cronicon. Budense (SS. RR. Hungariae 1ső kötet 142 l. a' jegyzetekben): „Et mortuo ipso coronatur (Bela coecus) quarta kal. May feria 3tia (i. e. aprilis 28.)“ Muglini Henrik az 1ső fejezetben: „Nach des kuniges stephans tode wart bela der ander geplent war zu kunig gekorn und gekronet.“

³⁾ Muglini H. az LI. fejezetben: „Do der kunig gestarb, do wart sein son geysa zu kunig gekorn und gekronet“. Chron. Bud. (SS. RR. Hung. 1ső kötet. 144d. lap a' 2d. számú jegyzetben): „Qui in die S. Caeciliae virginis quarto Cal. Martii in dominica invocavit me, transactis duobus diebus post mortem patris coronatus est.“

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. II. kötet a' 118 és 130. lapon.

⁵⁾ Muglini Henrik az LIII. fejezetben: „Nach dem kunig geysa wart stephan sein son zu kunig erkorn und gekront.“

koronáztatott, melly alkalommal, hogy a' királyi eskü megkivántatott legyen tőle vagy gyámjaitól, már azért is igen hihető, mivel bátyjai László és István vak Béla' fiai, az öröklési rend' eddigi szabályozatlanságát javokra használván, és némelly előbbi eseteknél fogvást egyenesen azt, mintha a' legutóbb volt király' fiát, csak atyja' testvérei' nem létében illethetné az öröklés, állítván, — Manuel bizanczi császár' segédelmével a' korona után vágytak, és a' nagyok közt is pártolókra találtak; az olly esetek pedig közönségesen ohajtott alkalomul szoktak használatni szabadítékaik' biztosítására, sőt nem ritkán bővítésére is. Sikerült is a' két testvér' törekvése, mert egynehány hónap mulva letaszíták trónjáról a' kiskorúsága miatt magával jótehetetlen Istvánt, mellyre azonnal fölhága László, mint idősbik, — az ország' harmadát, vezéri czimmal István öccsének engedvén, kit a' részén álló párt által egyszerűsmind koronaörökösnek is kineveztetett¹⁾. László' koronáztatása végbement még azon évben, melly jöllehet csak egykét szóval érintetik emlékeinkben, mégis bizonyosnak tekintethetik, hogy mindenkben az előbbiekhöz hasonlított, 's ez áll minden bizonynyal negyedik Istvánra nézve is, ki miután bátyja' kora halála után követőitől királynak választatott, nyomban Bánfi Lukács esztergami érsek' ellenzése' daczára meg is koronáztatott (1162ben februarius' 11én²⁾); azonban III. Istvántól véres csatában tenkre veretvén, a' bitorlott hatalmat már öt holnapra rá elveszté, és Magyarországot elhagyni kénytelenült; mire III. István a' királyi széket viszont elfoglalván, azt holta' napjáig meg is tartá. Ez idő alatt, valljon mind a' mellett, hogy több egyes városok' szabadítékait esküvel megerősíté, horvát és dalmat hon' királyává is koronáztatott-e? bizonytalan³⁾.

¹⁾ Muglini H. LIII. fejezetben: „Und machten — — — lasla tzu einem kunige.“ Cinnanus (velencezi kiadás. 92 lap.) „Stephano vero — — — Vrumi dignitatem concesserunt, quo nomine ita apud hungaros regni successor indicatur.“

²⁾ Muglini Henrik a' LIV. fejezetben: „Do wart der gross stephan kunig lasla pruder von ettlichen pisoffen und herren gekront“. Thuróczy' kronikája az idézett helyen a' 147. lapon. „Coronatus est autem (Ladislaus II.) tertio idus februarii in dominica exurge.“

³⁾ Dandulus (Muratorii SS. RR. Ital. XII. kötet 292. lap.) „Rex autem — — — immunitatibus Dalmatinos attrahens Spalaturn, Tragurium, Sebericum et plura alia loca

Véres pártoskodások dulongtak III. István' véletlen kimulta után a' hazában. Özvegye Agnes Henrik austriai herczeg' leánya várandós volt. Geiza a' király' második öccse minden erővel törekedett magát a' trónra emelni; legszámosb azonban volt Béla', a' megholt király' idősbik, a' bizanczi udvarban nevelt, és most is ott létező öccsének pártja, melly nem sokára kivíván kedveltje' választását¹⁾, azt azonnal vissza is hivatá az országba. — De ekkor új nehézség támadt, Lukács esztergami érsek miatt, ki hihetőleg az özvegy királyné' szülését bevárni kívánván, vonakodott az új királyt megkoronázni. Minthogy tehát többszöri gyakorlatnál fogvást az esztergami érseknek ekkor magoknak már kizárólag tulajdoníták e' jogot, nem volt egyéb hátra, mint a' pápához folyamodni: parancsolna e' részben az esztergami érseknek, vagy ruházná legalább e' különös esetben annak hatalmát a' kalocsai érsekre²⁾. 'S ez is volt oka, hogy a' koronázás az eddigi szokás ellen annyira elhalasztatott, és csak 1174ki januarius' 10kén az e' végre bizonyos föltételek mellett megbízott kalocsai érsek által eszközöltetett. Nem maradt ugyan e' szertertartást közelebbről leíró oklevél korunkra, sőt honi krónikáink is csak egykét szóval emlékeznek róla; mind e' mellett mégsem kételkedhetni, hogy a' bevett biztosítékok' megszerzésével végbevitetett, annyival is inkább, mivel tudva volt, hogy Manuel görög császár, az általa nevelt Bélát, midőn udvarából elbocsátaná, birodalmának kedvező esküre kényszerítette³⁾.

Imrét még kis korában koronáztatá meg atyja, az 1185. év' tájatt,

demum obtinuit, illosque largifluis privilegiis insignivit.“ — Fejér Cod. Dipl. II. kötet. 179 l. „Hoc autem sacramentum a Rege Stephano secundi Geysae Regis filio et a principibus Hungariae confirmatum est.“

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. III. köt. I. r. 91. lap. III. Incze pápa, János esztergami érsekhez 1209ben intézett levelében, ezeket mondja: „Inspecto regesto felicitis recordationis Alexandri papae — — — in eo perspeximus contineri, quod quum principes et barones Ungarici regni — — — postularent, ut si bonae memoriae Lucas praedecessor tuus juxta mandatum ipsius, inclitae recordationis Belam, tunc in Regem Ungarorum electum, contradiceret coronare“; és alább „Ita quidem quod idem electus in regem.“

²⁾ U. o.

³⁾ Cinnamus et Nicetas Choniates Stritternél a' III. köt. a' 60 lapon.

hihetőleg Geiza öccse' igényeitől féltében¹⁾; melly ünnepélykor, hogy helyette és nevében a' szokott esküt elmondotta, más példák szerint nem kételkedhető, sőt az alig felserdültnek át is engedé Horvát és Dalmátországot, hol az még az 1194d. év előtt megkoronáztaték²⁾. Ismételtetett-e a' magyar királyi székre léptekor e' szertartás, határozottan nem állíthatatik; Thuróczy János' nagy-szombati kiadásában így olvastatik ugyan a' LXX. fejezet czímezve: „De Coronatione Emerici Regis“ a' nélkül azonban, hogy a' szövegben (textus) erről egy szó is állana. Mind e' mellett előbbi példák után ítélve igen hihető, hogy mind a' király, mind a' rendek saját érdekek' tekintetéből szükségesnek fogták tartani, magokat ez uttal is ujabban biztosítani.

Egyébiránt az eddig előadottakból is bebizonyulván, melly léteges téteménynek tekintetett már ekkor a' koronázás, nem leszen talán érdektelen, ha időfolytában kiképzett szabályai' leírásukra, a' mennyire hasonló emlékekből kivehetők, e' helyen egynehány szót szárandunk.

A' koronázás, a' nemzet' szívében majdnem hitágazattá magasult köz tiszteletnél fogva, törvényesen csak azon koronával történhetett, mellyet sz. István a' pápától nyert³⁾. De ezen kívül voltak még más szinte e' dicső királyunk szerzette ország-czimerek, mellyek e' szertartás' alkalmával használtattak, mint a' palást, a' királyi pálcza, ország' almája, a' kard, két sarkantyú, a' követségi kereszt, és az ezekhez

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. II. köt. 220. l. „In nomine etc. Anno ab inc. d. MCLXXXV. — — — ac Bela III. Hungariae regnum gubernante et domino H. filio eius, eo vivente coronato — — hoc actum est.“

²⁾ U. o. a' 296. lapon: „Anno ab inc. d. J. C. 1194 — — regnante domino nostro Bela serenissimo Rege Hungariae, Dalmatiae, Cratae atque Ramae, et Almerico filio super Dalmatiam et Croatiam.“ Farlati Illyria sacra IV. köt. 341. lap. „Anno MCXIV. Indict. XII. Jadrae regnante D. N. Bela Ungariae etc. Rege et Emerico ejus filio bis coronato Dalmatiam et Croatiam feliciter gubernante.“

³⁾ Fejér Cod. Dipl. VI. köt. I. r. 236. l. „Andreas — — et coronari apud albam regalem prout moris est, corona et dyademate sanctissimi regis Stephani voluissimus, et quidam aemuli primitus insidias latenter, et demum in patulo ne ipsa corona sancti regis tempore coronationis nostrae dari nobis possit, et ut nostri regiminis auctoritas et salutis exordium regnicolarum differetur posuissent.“ Anno Domini MCCXCIII.

később járult sz. István' jobbja¹⁾). E' tárgyak' sok más szent ereklyékkel együtt a' fejezérvári főtemplom' belső segrestyében tartattak az ottani

¹⁾ Horneki Ottokár' rimes krónikája Petznél (SS. RR. austriacarum III. kötet. 361. lap.)

Do kront er seu schon
Mit sand stephans Chron
Vnd gab dem kunig zehant
Daz zepter in die hant.
Vnd den Appfel guldein“

továbbá a' 717. lapon:

„Die Pfaffen gemain
Irn chunig (Venczelt) san
Furten mit ju dan
In ainer sagrer
Do das saldenwer
Klaynat inne was
Di offen Peicht man jm vorlas
Von erst hincz Ende gar
Dar nach trueg man dar
Ainen Rockh beyligen
Der was des Salden nicht verczigen
In het selb getragen an
Der heylig chunig Stephan
Vnd ain chlaynat wert
Sand-Stephanes Swert.
Gurt man vmb den Hochgeborn
Darnach *Zwen sporn*
Dy sand stephan der sues
Het getragen vmb sein Fuess,
Dar nach saczt man jm schon
Auf sein Hautb die heylig Chron
Die sand Steffan trueg auf sein Hautb,
Die ist dem kunig erlaubt
Zu tragen nit mer
Nuer so er.
Got dienen wil sunder war
Zu maisten drey stund in Jar.
In ainer Hand er trueg
Sand Stephans Arm der ist klug
In lautenn Golt verwiert

káptalan' őrizete alatt¹⁾. A' helyre nézvést, hol e' szertartásnak véghez kellett vitetnie, hihető, hogy az előbbi királyok alatt még nem volt

Vnd mit Gestain gecziert:
In der andern Hende sein
Trug er das zepter guldein
Das zu der chron gehört
Dy Heyligkait ist Unpewert“.

és alább a' 742dik lapon. — Dlugoss (col. 742.) ekkép számlálja elő a' czimereket: „Sandalia seu caligae, calcei, humerale, alba, cingulum, stola manipularis, duae dalmaticae, duae armillae, pectorale cappa, crux legationis, sceptrum, vexillum, pomum rotundum.

¹⁾ Horneki Ottokárnál u. o. a' 751 lapon imigy adatik elő a' magyar püspökök' és országnagyok' beszédje, mellyet a' sz. korona és többi czimereknek a' székesfőjérvári fő templomba visszatételök végett Otto királyhoz intéztek:

„Sy sprachen Herrman sol
Dir zu wissen machen schlecht
Des chunigreichs Recht
Es ist also gewant
Dy chlaynat di das Lant:
Hat in Erbtumb
Welich Chunig seinen Frum
Damit schaffen wolt
Anders dann er solt
Der ist mit grossen schaden
Darnach schir oberladen
Vmb dieselben sünd
Des hab wir urkund
An dem nachsten kunig Andre
Der do nit volt mer
Dey kleynat lassen ligen hie
Dasz gelegen warn ye.
Do starb er zu war
In dem selben Jar.
Wie auch dem Chunig Wenczla
Sein Ding ergangen sey darna
Seyt ym den Frevel ruet
Daz ist vns allen wolchunt:
Nu pit wir dich an dieser stunt
Daz du dein sald merest
Vnd das Land damit erest

szabatos határozat; így bizonyos, hogy sz. István Esztergamban, Aba pedig Csanádon koronáztatott; innentől azonban szakadatlan gyakorlat által Székesfejervárnak, és sz. Istvántól alapított fő templomának jutott e' diszes elsőség¹⁾. Sőt az időt sem találjuk bizonyos szabály által megállapítva, melly alatt fejedelem-változatkor a' koronázás eszközendő volt. Ugy látszik azonban több példákból, hogy III. Bélát kivéve, a' többi királyokon csak kevés napra elődeik' kimulta után eszközöltetett²⁾, és pedig mindenkor az országosan egybegyűlt rendek' jelenlétében; mit ezeknek választási jogok magától is megkivánt. Jobbadán kétszer, néha háromszor is, látjuk több e' korbéli fejedelminken ismételve: mi főleg olly esetekben történt, midőn az atyák első szülöttjeiknek igyekezvén biztosítani az öröklést, ezeket még gyenge korukban megkoronáztaták és a' hódolóesküt is elfogadák számukra; ezek pedig országláshoz juttokkor érdekek' tekintetéből, vagy sokszor a' nemzet' kívánatára is e' két fontos téteményt ismételteték. Mind e' mellett bizonyos, hogy az első koronázás mindig foganatossabbnak tartatott az utóbbinál, 's ebből magyarázható, miért toladonította legyen 1212ben az esztergami érsek az első kizárólag magának, midőn ellenben a' másodiknak véghezvihetőségét a' kalocsai érsekkel is közölni kész lett volna³⁾. Ámbár továbbá már sz. Istvánt is az esztergami érsek koronázta, és ezt, a' magyar egyházi szerkezetben állásánál fogvást, e' tiszt mindenki előtt illette, mégis úgy látszik, mintha a' koronázás' kizárólagi joga, többszöri gyakorlat és ennek tekintetéből a' pápától nyert szabadíték' következtében, csak a' XII. század' lefolyta alatt ruháztatott volna az esztergami érsekekre, azon indító okból, nehogy e' jogban többen osztozkodván, a' királyi

Also das du die klaynat
Legst an ire rechte stat.
Zu Weissenburg in dem Tum.

¹⁾ Thuróczy' krónikája' II. könyvének LXXIV. fejezete, Fejér Cod. Dipl. VI. köt. 2. r. 54. lap.

²⁾ Chron. budense (Schwandt. SS. RR. Hungaricarum 1ső kötet 144. lap). „Geysa transactis duobus diebus post mortem patris coronatus“. Thuróczy' krónikája II. k. LXII. „Andreas (II.) coronatus est XXVII. die post obitum Regis ladislai“. U. o. LXXXII. fejezet: „Post cujus (Ladislai III.) regis mortem eodem anno decimo octavo, die Andreas dux de Venetiis coronatur.“

³⁾ Fejér Cod. Dipl. III. köt. I. r. 129. lap. III. Incze pápa' levele II. Andrásához.

örökösök közt, a' korona iránt támadandó versenyzések' esetében, köz botránkozatra, és a' haza' megmérhetlen ártalmára, az egyik ezt, a' másikat amazt koronázza¹⁾. Csak rendkívüli esetekben, és a' pápától nyert különös fölszabadítás mellett, engedtetett a' kalocsai érseknek, e' szer tartást az esztergami helyett véghezvinni; de ekkor is kellett a' királynak ez utóbbit oklevelileg biztosítani arról, hogy a' kivételkép történt koronázás az esztergami fő egyház' jogainak nem szolgálанд sérelemül²⁾. Végre említendő még azon szinte a' szent királyoknak tulajdonított rendelvény, melly szerint az ujontan fölavatott fejedelem, mind az ötet koronázott érseknek, mind azon fejérvári kanonoknak, ki ez alkalommal fööltözteté, jeles adományyal kedveskedni tartozott³⁾.

4. §.

Nem ok nélkül tartván Imre király, öccse András herczegnek már több ízben elárult trónra vágyódásától, mindenkép oda törekedett,

¹⁾ Fejér. Cod. Dipl. III. kötet. I. rész. 129. lap. III. Incze pápa' levele II. d. Andráshoz: „Considerantes etiam quod si potestas coronandi reges ungarie penes diversas ecclesias resideret, toti regno grave periculum, et heredibus tuis grande posset dispendium generare quum sicut plenius ipse nosti, frequenter inter regum Ungarie cohaereres, super obtinenda regni corona scandalum sit exortum, quod utique posset facilius suboriri, si eos diversos coronatores contingeret invenire“.

²⁾ U. o. 90. lap. „Ego Bela d. g. Ungarie etc. — Rex suscipio coronam de manu Colocensis Archi. Episcopi sed non in praejudicium Strigoniensis ecclesiae, quo minus Ungarici reges ab ejusdem ecclesiae Archiepiscopis semper debeant in posterum coronari.“

³⁾ Fejér III. könyv. I. r. 31. lap. „Andreas II. ob munus coronationis E. Strigoniensi annuas 100 marc. addicit. — Andreas (III). Hinc est — quod cum nos Deo propitio vocati et sublimati fuissetus totius regni Hungariae in solium et coronam, sacro sanctam matrem nostram strigoniensem Ecclesiam — — — de cujus manu pro tempore reges hungariae coronantur, et nos de manibus ven. patris dni Lodomerii — Strigoniensis Archiepiscopi — — — recognoscimus suscepisse dyadema ad instar et exemplum sanctorum progenitorum nostrorum — — — Cupientes favore prosequi singulari (következik az adományzás) datum anno MCCXD. Fejér Cod. Dipl. VI. kötet. I. r. 55d. lap; és ugyanannál a' VII. köt. 2. részének 54. lapján. „Ladislavus etc. — quod cum fuissetus coronati magister Benedictus Albensis Ecclesiae nostrae canonicus — — — declaravit, postulando: quod nos eidem de benignitate et munificentia regia et institutione progenitorum nostrorum ac consuetudine approbata, qui ipsa die coronationis nostrae nos beatorum progenitorum nostrorum sacris regalibus ad coronationem consecratis induit indumentis, illum alicujus possessionis collatione providere deberemus. Anno 1277.“

mikép még Palaestinába szándékolt elindulta előtt alig is két évü fiaskájának Lászlónak az öröklést maga után biztosíthatná. Folyamodék tehát mindenek előtt pártolásért III. Incze pápához, ki is kérelmére hajolván 1203ban meghagyá a' magyar érsekek és püspököknek, hogy Imre' törvényes örökösének a' tartozó hűségi esküt az országgal letetvén, az ellene cselekvőket egyházi átokkal megfenyítsék, egyszer'smind pedig megparancsolá az esztergami érseknek, eszközölje minél előbb László' koronázását, ez alkalommal mégis sűrgesse a' szokott esküt a' szent szék iránti engedelem, és a' magyar egyház' szabadítékai fölött az atyja által kisded fia' nevében letétetni¹⁾. 'S ezek' folytában az országosan egybegyűlt rendek előtt, az esztergami szék' ekkori megürülte miatt, a' kalocsai érsek által végbe is vitették László' koronázása (1204ki aug.' 26án), senkitől, még Andrástól sem elleneztetve, ki inkább a' többi országnagyok és nemesekkel együtt maga is letevé a' hódoló esküt az ifju király' részére²⁾; melly alkalommal, hogy Imre kisded fia helyett az ország' alkotmányos jogainak föntartását is esküvel fogadta, előbbi példák, és a' fennebbi pápai rendelvény szerint alaposan föltehető.

II. András a' már Imre' élteben is horvát és dalmat honban hercegi czímmel országgló³⁾, és egyes városoknak okleveleik szerint ítélve, hihetőleg e' két tartomány köz igazait is esküvel biztosító, csakhamar öccse' kimulta után, a' már annyi idő óta epedve ohajtott koronát (1205ben majus' 29kén) fölhevén, biztos nyomok szerint le is tevé ekkor

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. II. köt. 401. lap. III. Incze pápa 1203ki levelében a' magyar fő papi rendhez többek közt így ír: „Fraternitati vestrae mandamus, — ut Ladislao filio ejus, quem dominus per grafiam suam illi concessit haeredem, debitum jumentum fidelitatis exhiberi curetis. etc.“

²⁾ Katona Historia Crit. V. k. 741. lap.: „Thomae Archidiaconi Hist. Salonitana XXIV. fejezet: „Misit autem et vocavit Bernardum Archiepiscopum Spalatensem ut ad solennitatem regiae Unctionis accederet“. Chron. admontense ad annum 1205. (Petz SS. RR. austr. II. k. 195. sz.) „Regina ungarorum Henrici regis vidua secum habens quosdam episcoporum et optimatum Ungaricorum, qui propter jusjurandum quod infantulo Regi juraverant adhuc in parte ejus stabant“. III. Incze pápa' 1204ki levele András herceghez (Fejér Cod. Dipl. II. k. 455. l.) „Nos igitur intentionis tuae sinceritatem collaudantes regem ipsum puerum cui fidelitatem fecisse dignosceris etc.“

³⁾ Fejér Cod. Dipl. II. 373. „Ego Andreas d. g. Dalmatiae, Croatiae dux juro super sanctas reliquias vobis Spalati principibus firmam pacem“ etc.

a' fölavatási esküt, melly előbbi példákként az ország' jógai', és a' királyi korona' tekintetének sértetlen föntartását tárgyzván¹⁾, egész terjedelmében ünnepélyes irományba foglaltatott, és ezen alakban az ország' egyéb iratai közé tétetett.

Kilencz évre rá, 1214ben²⁾, megkoronáztatá II. András akkor még kiskoru első szülöttjét Bélát — ki' számára már előbb, mintsem születnék, a' hűségi esküt a' nemzettől elfogadta volt³⁾ —; de nem annyira jó szántából, mint talán inkább annak meggátlásául, nehogy azt az ellene feltámadt párt, mint valóban szándékozzék⁴⁾, akaratja ellen is királylyá kikiáltsa. 'S e' szertartásról is, jóllehet emlékeink nyilván kifejezve nem írják, bizonyosnak tekinthetjük: hogy a' szokott biztosítékok' megszerzésével ment legyen végbe. Nem sokára át is engedé neki, eleinten horvát és dalmát hont, kormányzóí czímmel, az 1226 év körül pedig Erdélyt és a' Tisza-melléket, teljes királyi hatalommal, — melly lépése idővel milly gyászos villongások és zavarokat szült, bővebben hirdetik évkönyveink.

Ugyanazon 1214diki évben megkoronáztatott András' másik fia, Kálmán, halicsi királynak; kivel, jóllehet kis kora volt, a' koronázást eszközlött esztergami érsek leteteté a' szokott esküt, a' római pápának

¹⁾ Honorius pápa' levele, mellyet 1225ben a' kalocsai érsekhez irt (Fejér Cod. Dipl. III. k. II. r. 48. lap.): „Quia quum teneatur et in sua coronatione juraverit, jura regni sui et honorem coronae illibate conservare“, ugyan annak hason tartalmu levele Bélához, mint ifjabb királyhoz, u. o. 47. l. IX. Gergely' 1233d. évi levele II. d. András királyhoz. U. o. 335. lap. „Cum igitur dudum de conservandis et non minuentis regalibus juribus praestiteris juramentum“ etc. és ugyanannak 1235ben a' kalocsai érsekhez intézett rendelete. U. o. 452. lap.: „Mandamus — — — quatenus solliciti ac plenissime inquirentes, de forma juramenti quod in coronatione sua praestitit Rex praefatus, et de singulis articulis expressis in ipso.“

²⁾ Katona Hist. Crit. VI. köt. 180. lap.; Fejér. Cod. Dipl. III. k. I. r. 153 és 413 l.

³⁾ III. Incze pápának 1206ki levele a' magyar nemzethez: „Ideoque universitatem vestram monemus — — — mandantes quatenus proli, quae regi nascetur eidem, quod auctore domino futurum speratur in proximo, juramentum fidelitatis ad mandatum patris ipsius sine difficultate praestetis“; Fejér III. k. I. r. 37. lap.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. III. k. I. r. 163. lap. II. András' levele III. Incze pápához az 1214dik évről: „Deprecamur insuper paternitatem vestram ut omnes conspiratores et infidelitatis machinatores qui propter regni scissuram filium nostrum nobis viventibus et nolentibus in regem sibi praeficere vel coronare attentaverint“ etc.

tartozó engedelmességre nézve¹⁾. Okleveli nyomok szerint bizonyos továbbá, hogy három neje közül, a' másodikat Jolantát 1215ben, és a' harmadikat Beatrixet 1234ben, sőt menyét Máriát, Béla' nőjét is 1218ban fölkenette és megkoronáztatta²⁾; miből nyilván következik: hogy valamint Késla, az első magyar királyné, és a' XIII. században élt királynék mindnyájan, mintegy bevett törvény szerint megkoronáztattak, úgy minden bizonynyal a' többi XI. és XII. századi királynőkön is véghez vitetett e' szertartás; mellynek szabályairól — a' mennyire föl tett tárgyunkhoz is némileg tartoznak — az illető helyen előfordulandó más nyomokra is tekintettel lévén, röviden csak azt érintjük: hogy mindig Veszprém³⁾ben, a' Késla királyné emelte sz. Mihály templomban, szinte általa e' czélra készítetett, azonban II. András által Palestinába indultakor hatalmasul elszedett koronával történvén⁴⁾, egyszer'smind a' királynék által az ország' szabadságaira leteendő esküvel volt egybekötve⁵⁾, és ha egy időben esett a' király' koronáztával, mind kenet-, mind koronaföltételre nézve egyedül a' veszprémi püspök által; ha pedig magán, a' fölkenetésre nézve az esztergami érsektől, a' koronázásra ekkor is a' veszprémi püspöktől eszközöltetett⁶⁾; ki e' jognál fogvást a' királyné

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. III. k. I. r. 163. lap. II. András' levele III. Ince pápához.

²⁾ U. o. 181 és 413. l.; és II. r. 376 és 450. lap.

³⁾ Erzsébet királyné 1283ki oklevele: „Nos ipsam terram — — — Ecclesiae b. Michaelis Archangeli de Weszprimio, in qua consveverunt reginae regni hungariae coronari“ etc. Fejér VII. k. II. r. 97. l. — Agnes királynénak a' veszprémi püspökség' javára 1296ban költ adománylevele: „Nos Ecclesiae Weszprimiensi cujus specialis sumus patrona, in qua est sedes reginalis. Fejér VI. k. II. r. 20. lap.

⁴⁾ Fejér III. k. I. r. 191. l.: „Tenor autem dicti alterius privilegii (d. a. 1217) exprimebat tali modo, ut quum idem d. Andreas rex in succursum Sancte Jerosolimitane terre fuisset profecturus ab Ecclesia Weszprimiensi res honestas, et unam pretiosissimam accepisset coronam b. m. Kysle XII. marcas auri purissimi continen-tem, praeter lapides, quam ultra marinis partibus pro centum quadraginta marcis argenti expendisset.“

⁵⁾ Fejér V. k. I. r. 237. lap. és a' II. r. 372. lapján: „Elisabeth — — unde cum die appositionis coronae capiti nostro promissimus juramento“ etc. Datum anno 1272.

⁶⁾ Fejér III. k. I. r. 181. lap. Pelagius pápai követ' 1216ban költ levele, mellyben a' veszprémi püspöknek tulajdonítja a' királynék' koronázásának jogát, ugyan- ezt helyben hagyja III. Honorius pápa 1220ban. U. o. 299. lap.

kancellárja is volt, és díjt huzott, ezen fölül pedig a' koronázáskor jeles adománynyal megörvendezteték¹⁾).

De nemcsak fölavatásakor, hanem több más alkalommal is kötelezte magát András ünnepélyes esküvel az ország' és egyes rendek' szabadítékaiknak föntartására, jelesen midőn 1222ben hires aranybulláját kiadná: melly, mivel a' nemzeti szabadságok' fő talpköve, és azt idővel minden királyok esküjökkel megerősíteni köteleztettek koronázásuk előtt, minden tekintetben megérdemli, hogy róla bővebben értekezzünk. A' bulla' rendelvényei három fő ágazatra oszthatók²⁾. Az elsőbe tartoznak azon törvényczikkek, mellyek a' királyi hatalmat körülírják, és némileg megszorítják; a' másikba azok, mellyek a' nemesek' és más osztálybeliek' személyi és vagyoni jogaiknak megerősítésüket, és részben bővítésüket irányozzák; a' harmadikát végre képezik a' bulla és az általa szerzett jogok' biztosítására rendelt kötmények.

Első ágazathelik e' következő törvények: a' király tartozzék az ügyek' kihallgatására minden esztendőben sz. István' napján udvart tartani Székesfejervárott: hová, ha akarnának, a' nemesek mindnyájan megjelenhessenek (I.); adót ne szedhessen a' nemesi és egyházi jószágoktól, és a' nemesek' házaik vagy jószágaikban hivatlan be ne szálljon (III.); de lovászait, peczéreit és solymászait se engedje oda szállani (XV.); országon kívüli hadviselésre a' nemeseket és megyés fő ispányokat csak az ő költségein híhassa föl, ellenséges berohanás' esetére azonban köteleztessenek mindnyájan fölkelni (VII.); az ország' nagyjai vagy nemesek közül a' hadban elesendő' fiát, és az elesőknek még testvéröket is ajándékozza meg illő adománynyal (X.); jó erkölcsű jövevényeket hivatalokra ne emelhessen az ország' megegyezte nélkül (XI.); megyés fő ispányságokat vagy egyéb hivatalokat örökül vagy birtokul ne adományozzon (XVI.); a' püspököktől ne szedessen lovainak tizedet, és népeik se tartozzanak tizedjüket a' királyi jószágokra magok szállítani (XXI.); sertvéseit a' nemesek' erdőikben, ezek' megegyezte nélkül ne legeltesse (XXII.); új pénzt forogtassa egy álló évig, melly azonban III. Bélához hasonló legyen; (XXIII.) pénzispányok (camerarii vel

¹⁾ Fejér VI. k. II. r. 20. l.

²⁾ Corpus Juris I. k.

comites monetarum) sós és vám-tisztek csak nemesek lehessenek, zsidók és szerecsenek teljesen kizárván e' hivatalokból (XXIV.); sőt ne tarthasson az ország' belső részeiben, hanem csak a' határszéleken (XXV.); jószágokat az országon kívül ne adományozhasson, ellenkező esetre legyen honfiaknak megengedve azokat magokhoz váltani (XXVI.); az élelmi adót, vagy úgy nevezett zolosmát (marturina) csak Kálmán király' rendelkezéséhez képest vetethesse meg (XXVII.); a' fő ispányok a' megyékből csak saját részöket húzhatván, a' többi u. m. a' csöbrök', vámok', ökrök', és a' várjövédelmek' két része maradjon a' királynak (XXIX.); végre a' nádoron, bánon, király' és királyné' udvarbiráján kívül ne ruházhasson senkire két hivatalt (XXX.).

A' másik osztályba helyezendők ezen czikkek: a' nemesek szint-ugy mint a' várjobbágyok (Jobbagiones castrorum) és a' szállók (hospites) éljenek szent István királytól nyert szabadságukkal (előbeszéd és XIX.); nemes emberek idézetlen és megmarasztatlanul ne börtönöztes-senek és jószágaik el ne rontathassanak (II.); azok fimagzat' fogytában birtokuk' negyedét leányaikra hagyván, a' többiről szabadon rendelkez-hessenek, intézet nélkül elhalásuk' esetére pedig szálljon vagyonuk nemzetségi rokonaikra, és csak ezek' nem létében a' királyra (IV.); a' megyés fő ispány, kit csak a' nemesek' pénzi és tizedi ügyeik illetnek, — azoknak örök jószágaikról ne ítélhessen; udvarbirájának pedig épen ne legyen semmi hatalma fölöttök (V.); összeeskütt népek többé senkit tolvajnak ne nevezhessenek (VI.); a' nádor, ki egyébiránt különbség nélkül elítéli mindnyájok' ügyeit, mégis a' nemesek' főbenjáró, vagy jószágaik' elrontását tárgyazó pöreiket, a' király' megegyezte nélkül el ne végezhesse, se egy képebelinél többet ne tarthasson, és azt is csak udvarában (VIII.); az ország' birája se ítélhessen el udvarán kívülsen-kit, jószágán lévén pedig pristaldot se küldhessen, de senkit ne is idéz-tethessen (IX.); elhalálozottak', halálra kárhozottak', vagy párviadal vesztetteknek özvegyeik jegybéreiből meg ne fosztassanak (XII.); az ország' bárói vagy jobbágyai udvart követvén, vagy más czélból utaz-ván ne nyomorgassák a' szegényeket (XIII.); a' fő ispányok ne rontsák a' várnépeket és túl ne menjenek körükön, ellenkezőleg cselekvők pe-dig kárpótláson kívül gyalázzattal tétessenek le (XIV.); igaz szerzemé-nyeitől ne fosztassék meg senki (XVII.); a' nemeseknek legyen szabad

a' királytól fiához, és viszont ettől amahhoz áttérni, azonban egyik se fogadjon be pörbe keveredett embert, pöre' befejezte előtt (XVIII.); a' tizedek természetökben szolgáltatassanak ki, és pénzzel meg ne legyenek válthatók (XX.); végre az ő rendes útján elmarasztottakat senki se pártoljon a' törvény' végzése ellen.

Mi végtére a' bulla' befejezésében foglalt biztosítékokat illeti, azok állottak e' következőkből, t. i. hogy az a' király aranyos pecsétjével ellátandó hét példányokban leirassék, mellyekből egy a' pápának küldessék, sorozatába beiratandó; a' másik tartassék a' jeruzsálemi sz. István kereszteseknél, harmadik a' templom-vitézeknél, negyedik a' királynál, ötödik az esztergami fő káptalanban, hatodik a' kalocsai fő káptalanban, és a' hetedik a' mindenkori nádornál, — ki mindig szeme előtt tartván ez irományt, maga is szorosan ahhoz szabja tetteit: és se a' királyt se a' nemeseket, vagy másokat, attól soha eltérni ne engedje; ha pedig mind e' mellett a' király, vagy utódainak valamelyike e' rendelvényeket megszegné, örökre szabadságokban álljon a' püspökök és nemeseknek, külön ugy, mint egyetemben, és mostaniaknak ugy, munt jövődöbelieknek, — hon árulati vétek nélkül, a' királynak és utódainak ellenmondani, és ellenállani. Végre jól lehet nyilván nem említetik, mégis más későbbi hason irányzatú oklevelek igen hihetővé teszik, hogy mind a' király és fiai, mind az egyházi és világi rendek, e' szerződményt ünnepélyes esküjökkel megszentítették.

E' vázlatból kiki megítélheti, melly kevéssé alapuljanak igazságon azon vádok, mellyeket sokan gáncsoskodásaikban, sem hosszát sem végét nem érve, e' fölötte fontos emlékre árasztani nem áttallottak; való ugyan, hogy András nem önként, hanem csak a' gyávaság és változó szeszély' bélyegezte kormánya miatt, mindenünnen ellene föltornyult fergetegek' lecsillapíthatásául állott ezen engedményekre: ezt azonban a' nemzetnek éppen nem tulajdoníthatni vétekül, melly a' szerződmény által, főleg ősi, még sz. Istvántól nyert szabadságát visszanyerni, és nem annyira a' király' személye mint rossz tanácsadói ellen biztosítani buzgott; tagadhatatlan továbbá, és ha abból magyarázható is, hogy egész osztályok ugy, mint egyes emberek a' győzelem' mámorától könnyen tulságokra ragadtatni engedik magokat, mégis alig menthető az: hogy a' szabadító rendek, fejedelmök' kétes helyzetét használva,

tőle egykét olyan rendelvényt is nyertek ki javokra, mellyek által midőn egy részről az ő törvényes kötelességeik tetemesen könnyebbültek, mint a' VIIIdik czikkben foglalt fölkelési rendszer' tágultával, sőt némelylekben teljesen megszüntettek, mint jószágaiknak még a' jobbágyokra nézve is a' III. czikkben kimondott minden tartozás alóli fölmentésökkel¹⁾; ellenben más oldalról a' királyi hatalmon olly csapás ejteték, mellynek következetek a' később korra is kihatottak. Még kevesbbé helybenhagyható a' kikötött biztosítékok' legfőbbike t. i. a' büntetlen ellenszegülhetés a' koronás fejedelem ellen, — melly, ha betűszerint kivitetik, mint a' föltámadást eleve szentítő és mintegy előidéző, az országló hatalom' életi elvét szétrombolta, és a' szó' teljes értelmében minden kormányt lehetlenné tett volna; azonban hazánk' szerencséjére soha lábra nem kaphatott, 's így valóban nem egyéb ijesztő rémnél, 's egyszer'smind emléke annak, hogy már akkor szinte kedvököt lelék a' népek, olly eszmék' fölállításában, mellyek a' jelenkorszak' nyugalma is annyiszor földulják.

De a' többi rendelvények egyről egyig mind olly czélszerűek, hogy hozatásuk még felvilágosultabb évszázadnak is dicsére válhatnék: így a' királyi jogokat szabatosabban meghatározó több rendű czikkelyek, mellyeknek valamint okaikat a' bullát megelőző eseményekben föltalálhatni, úgy üdvös hatásukat sem vonhatni kérdés alá, — nem különben azok, mellyeknek megismert irányzatuk, az egyetemi szabadság' és

¹⁾ Átlátván idővel András, mennyire gyengítette kivált az adószedési jogról lemondása által a' királyi hatalmat és tekintetet, igyekezett minden módon e' végzet alól kibujni, e' végre a' pápához is folyamodván, ki azonnal vizsgálatot rendelt tetetni, a' király' koronázási esküje, és a' többi főnforgó(körülmények iránt (Fejér III. k. II. r. 452. l.): „Gregorius etc. — — — quia vero sicut Rex ipse asserit, nihil esset aliud juramentum et mandatum hujusmodi (de non faciendo collectam) observare, quam renunciare, quodammodo regiae dignitati.“ — Micsoda végzést hozott e' részben utóbb a' pápa, arra vonatkozó emlék' fogyta miatt, nem tudatik ugyan, az mégis bizonyos, hogy ezen adó (collecta) még az 1243 év körül is szedett, és pedig, mi több, magoktól a' nemesektől (Fejér IV. k. I. r. 279 l.) „Bela — — — volumus pervenire quod nos universis nobilibus de Scepus, eandem quam ab antiquo habuerunt, conservare volentes libertatem statuimus: quod nullus ipsorum aliquam collectam vel exactionem solvere teneatur, nisi ipsa collecta ad servientes regis, et alios quoslibet nobiles fuerit generalis“ etc. Datum anno MCCXLIII.

vagyoni bátorságnak, nemcsak személyes megtámadás hanem bírói önkény ellen is, oltalmazása és biztosb alapra gyökerülte, és végre az alantabb néposztályok' polgári létezésüket biztosító, ha nem számos is de annál nyomosb czikkelyek, mellyek egyszer'smind azon vád' czáfolatául szolgálnak, mintha a' nemesi rend csak önhasznát vadászta, a' többi osztályok' érdekével pedig mit sem gondolt volna.

Ugyanez évben, és talán nem sokára az arany bulla' költe után, kiadott II. András egy oklevelet, mellyben a' zászlós urak' megegyeztével az egyházi rendre uj szabadítékokat ruház, biztosításául az ellene cselekvőkre, ha saját fiai vagy utói is volnának, az ég' boszuját fölhíván¹⁾; miből, jóllehet nyilván kifejezve nem érintetik, igen hihető: hogy e' levél a' király és jelenlévő országnagyok által hittell is biztosított.

Kilencz évvel ezután 1231ben költ egy uj oklevele II. Andrásnak, szinte a' nemesség' szabadítékait megerősítő, sőt némileg kiterjesztő, de mégis az arany bullában a' királyi hatalomra nézve foglalt némelly ártalmas megszorításokat enyhítő, vagy czélszerűbben módosító²⁾; melly az arany bullának — ez uttal teljesen, 's így az elhíreztet ellenállási engedelemre nézve is elmellőzött biztosítékai helyett a' királyt és fiait vagy utóit, e' szabadság' megszégése' esetére előre bocsátandó intés után, az esztergami érsek által egyházi átok alá vettetni rendeli, — de ezen fölül még a' király' és fiai' pecsétjeikkel is elláttatott, sőt esküjökkel is megerősítetett. Mindezen ünnepélyes végzetek azonban, csekély hatással voltak a' gyöngé szivű, és némelly fondorkodó tanácsosai' cselszövényitől teljesen behálózott király' lélekismeretére, ki, mint eddig, a' szerezcsenek és zsidóknak kedvezni, és főleg az egyházi renddel jogtalanul bánni meg nem szűnván, annyira fölgerjeszté maga ellen Robert esztergami érseket, hogy ez a' fönnebbi határozat által nyert hatalomnál fogvást őt 1232ben az egész országgal egyetemben a' szentegyházból kitiltaná; melly ítélet' súlya alól esengésére fölmenteték ugyan

¹⁾ Fejér III. r. 379. l.

²⁾ Kováchich Vestigia Comitiorum a' 98. laptól 122ig.

³⁾ Fejér III. k. II. r. 295. l.

⁴⁾ U. o. 299 és 302. l.

⁵⁾ Kováchich Supplementa ad Vestigia Comitiorum I. k. a' 10. laptól a' 27-ig.

a' pápa által; de mégis kénytelenült a' rákövetkezett évben, a' pápa' követével tett egyezkedésben az egyházi rend' szabadítékaira nézve megállapított végzeményeket aranypecséttel ellátott újabb oklevélbe foglaltatni, és azoknak szentül megtartásukat, ezen fölül, két fiával Bélával és Kálmánnal és több országbáráival együtt az evangéliomra letett esküvel fogadni.

5. §.

IV. Béla' másik koronázásáról csak azt írják kor-könyveink, hogy azonnal atyja' kimulta után a' Székesfejérvárott egybegyült rendek' jelenlétében Robert esztergami érsek által véghezvitetett¹⁾; a' nélkül, hogy fölavatási esküjéről — melynek letétele azonban, az előre bocsátott bizonyítványok és példáknál fogva kérdést semmi esetben nem szenvedhet — legkevesebbé emlékeznének. Szinte olly kevés szavakkal érintik emlékeink V. Istvánnak atyja' rendelkezéséből, 1246ban Székesfejérvárott az ország' gyűlése' színén történt koronáztatását²⁾; melynek alkalmával István még csak 7 esztendő s lévén, hihető, hogy előbbi esetekhez képest, atyja mondotta el helyette a' fölavatási esküt. Midőn a' már hosszabb idő óta, a' haza' nyugalma romboló gyászos egyenlenségek IV. Béla és fia István közt az 1262ben Posonyban kötött, és Poroszlón újra megerősített béke által megszüntetnének³⁾, hasonlóképen az evangéliom és szent ereklyékre letett esküjével fogadta István, 's ennél fogvást hihetőleg atyja is, a' megállapított föltételek' szentül teljesítését; — 1267ben pedig a' nemesség' kértére, annak még Istvántól nyert szabadságait, két fiával István és Bélával együtt, kiadott okleveleikben újra megerősítván, egyszer'smind esküvel is kötelezék magokat mind a' hárman

¹⁾ Rogerii miserabile Carmen IV. fejezet: „Bonae memoriae Rege Andrea genitore istius Belae Regis mortis debitum persolvente, subito Rex cum regni principibus et nobilibus venit albam regiam civitatem, et ibi postquam per manus Strigoniensis Archi Episcopi prout moris est regali dyademate exstitit coronatus.“ Thuróczy Chron. Hung. II. r. 74. fejezet.

²⁾ IV. Bélának Póki Móríc' javára adott 1246ki adománylevele: „Cum igitur in medio regni nostri albae coronato per divinam clementiam filio nostro Stephano rege, et duce totius Slavoniae“ etc. Fejér. IV. k. I. r. 404. l.

³⁾ Fejér. IV. k. III. r. 69 és 160. lap.

azoknak hív megtartására, melly az oklevél' berekesztésébe ígéről ígére beiktatván imigy szóla: „Ezen és sz. Istvántól szerzett egyéb jogaikat a' nemeseknek fön fogjuk tartani. Isten minket ugy segéljen, és a' szent evangeliom, és urunk' keresztjének elevenítő jele. És ha valamellyik közülünk, a' mi távol legyen, e' végzeményt és a' sz. István rendelte szabadságot megszegné, azt az esztergami érsek egyházi fenyítéssel szorítja az előbocsátottak' sértetlen megtartására, a' mint azt közös akarrattal fogadtuk“¹⁾).

V. István atyja' halála után azonnal egybehivatván az ország' rendeit Fejérvárra, nemcsak ujra fölteteté magának a' koronát, és ismétlé a' szokott fölavatási esküt, hanem a' rendek' kívánatára ezt oda is engedte terjesztetni: hogy az eldődei által nemesektől törvénytelenül elszedett jogok és jószágokat tüstént vissza adandja, — sőt Erzsébet királyné is, midőn nyomban a' veszprémi templomban koronáztatnék, a' férjeéhez hasonló esküt kötelezteték elmondani²⁾); miből egyszer'smind alaposan kihozhatni, hogy az időtt, valamint általános szokás lehetett a' királynékkal is, hihetőleg férjeikre hatásuk' tekintetéből, ezekével összehangzó esküt letéetni, ugy az eskü' formája sem volt mindig egyenlő, hanem a' körülményekhez képest, kölcsönös tanácskozás' útján módosítatott.

III. László' koronázását, biztos emlékek szerint helyhetni, 1272. évi aug. hó' fogytára. Valljon ez alkalommal a' tiz évet alig ért ifju, maga vagy helyette más valaki tette-e talán le a' szokott esküt, kutfók' hiánya miatt bizton meg nem határozhatni; abból azonban, hogy országlása' elejétől kezdve, minden országos iratok az ő nevében adattak ki, és ország-

¹⁾ Kováchich Vestigia Comitiorum a' 134. laptól a' 142ig.

²⁾ Fejér V. k. I. r. 237. lap. „Elisabeth etc. — — — unde cum die appositionis coronae capiti nostro promissimus juramento, quod jura nobilium per antecessores nostros indebite alienata et injuste occupata reddi faciemus et restitui.“ D. a. 1272. — V. k. II. r. 372 lap. „Elisabeth etc. tamen quia Domino Bela Rege et domina Maria charissima consorte ejusdem de medio sublati, in communi congregatione omnium nobilium et procerum regni de consilio et beneplacito d. Regis Stephani socii nostri et d. Elisabeth reginae consortis ejusdem socrus nostrae perdilectae ordinatum et stabilitum fuerat, ut possessiones quorumlibet nobilium indebite alienatae redderentur et restituerentur omni jure.“ Datum 1276.

helytartók, vagy gyámokról nyomdokot nem találhatni, igen hihetővé lesz az előbbi tartomás. Később, midőn 1279ben Fülöp pápai követ előtt magát hittel kötelezé, a' pogány kunokat a' keresztényszet' fölvételeire és a' bujdokló élet' elhagyására kényszeríteni, egyszer'smind meg esküdt arra is: hogy a' keresztény hitet, és az egyház' szabadságait, úgy hasonlólag a' szent királyok' és eldődeinek végzeményeit, törvényeit és jó szokásait, mind azzal, a' mire azon eldődei koronázásukkor meg szoktak esküdni, épen és sértetlenül egész országában föntartani, és mások által is megtartatni fogja; mi alighanem csupa ismétlése lévén saját koronázási esküjének, általános képzetet nyújt minden illyes eskük' akkori alakzatáról¹⁾.

III. András' koronázásáról vannak igen becses tudósítmányaink, melyek mind a' koronázási szertartások, mind a' vizsgálatunk' tárgyát tévő fölavatási eskük és oklevelekre nézve nagy fényt derítenek. Szerintök bizonyos, hogy rövid időre László' meggyilkolta után, András a' Fejérvárott országosan egybegyült fő rendek, és nemesek által, mint utolsó Árpádfi királylyá választatott²⁾, és miután az ellenző párttól hatalmasan eltartóztatott korona Tivadar fejérvári prépost által viasszaszerztetett volna, augusztus' 4kén ünnepélyileg meg is koronáztatott legyen. E' szertartás' folyamát így írja le az úgy nevezett Horneki Ottokár' német rimes krónikája³⁾. Az ünnepélyt megnyitá egy nagy mise, mellyet az esztergami érsek az egész fő papi rendtől körülvéttelve mondott el. Erre következék, folyvásti ének-zengzet alatt, az időközben sz. István' palástjába öltöztetett király' fölkenetése, szinte az esztergami érsek által, ki most sz. István' koronáját kezébe vévén, azt a' király'

¹⁾ Fejér V. köt. 2. rész. 507. lap. „Ladislaus etc. — Primo quidem juravimus, quod fidem catholicam et ecclesiasticam libertatem servaremus, ac teneremus, ac teneri faceremus et servari in regno nostro et terris nobis subjectis, quodque Constitutiones et decreta Sanctorum Regum progenitorum nostrorum et bonas consuetudines eorumdem nec non omnia alia et singula quae nostri progenitores in sua consueverunt coronatione jurare inviolabiliter servaremus.“ Datum 1279.

²⁾ Horneki Ottokár' rimes krónikája 384. és 386. fejezet (Petz SS. RR. Austr. III. k. 358 és 360. l.); Muglini Henrik' krónikája LXIV. fejezet: „Darnach wart Andreas das kind in Ungerlant gesant, und wart zu kunige gekorn.“

³⁾ Horneki Ottokár 386 fejezet, Petznél az idézett helyen.

fejébe tevé, és a' királyi pálczát és ország' almáját is átnyujtá neki; ekkor az ország' nagyjai a' trón' színe eleibe járulván, annak előterjesztése után, mi szerint azt tartaná a' magyar jog, hogy e' nemzet csak a' szabadságait hittel eleve megerősítő fejedelmének tartozzék hódolni és engedelmeskedni, az iránt szólíták föl a' királyt: tenné le ő is esküjét azon szabadságok' hív és sértetlen megtartásokra; mit ez részéről ajánlván, sz. István' koronájára és a' többi szentségekre ekkép esküdött meg az előtte nyilván fölolvastott formula szerint: 1ször hogy a' béke és engesztelés' örje leend (juramentum de conservanda pace); 2szor hogy a' pápa és keresztény szentegyháznak mindenkor engedelmeskedni fog (juramentum obedientiae); 3szor hogy a' rablókat és gyújtogatókat kiirtandja; 4szer hogy az özvegyek és árvákat oltalmazandja; 5ször hogy a' törvényt igazán kiszolgáltatni és magát attól eltéríteni soha engedni nem fogja; 6szor hogy minden időben a' magyar korona' jogait nevelendi, 's ennél fogva 7szer egész hatalmával igyekezendik az országtól elszakasztott részeket ahhoz visszakapcsolni. — Most a' főpapi rend, az országnagyok és nemességgel egyetemben részökről is letették előtte a' hódoló esküt; azok pedig, kik fő hivatalokat viselének, vagy hü-bérül bírák tartományaikat a' magyar koronától, mint a' macsói és boszniai hercegek, kérék és meg is nyerék hivatalaik és birtokaikbani megerősítésüket. 'S így, miután a' király' esküje 6ik és 7ik pontjainak folytatában, a' hadviselést Albrecht austriai herczeg ellen meghatározta, és hívei az ő részökről a' tartozó segélyt megajánlották, teljesen befejezték az ünnepély.

De nemcsak ezen esküvel, melly a' mostani királyi eskü' formájától igen keveset különbözik, kötelezte magát András az alkotmány' ép megtartására, hanem ezen fölül pöcsétjével ellátott oklevelet is adott magáról, mellyben az országosan egybegyült rendeknek tanácskozás' útján mintegy föltételekül megállapított, és eleibe terjesztett határozataikat elfogadja, és hív teljesítésüket megszeghetlenül igéri ¹⁾, mint következik: hogy az anyaszentegyházot régi jogaiban megtartandja, és a' fő ispányságokat örökül el nem ajándékozandja; — hogy az országos

¹⁾ I. N. Kovachich Monumenta veteris legislationis Hungariae 14ik laptól a' 29ig

hivatalokat, fő ispányságok és várnokságokat idegenek-, nemtelenek-, vagy pogányokra nem ruházandja, 's ezeket tanácsából kizárandja 's nem is engedi, hogy a' zászlós urak hivatalaikat bérbe adhassák, vagy képebeliekül nemteleneket rendelhessenek: hogy IV. Béla és V. István királyok' adományaitat vissza nem vonandja; ellenben III. László királyéi közül, csak az adományosok által érdemletteket hagyván meg, a' méltatlanul nyerteket megsemmisítendi; nádort, tárnokmestert, és ország'-biráját csak a' nemesek' megegyeztével teend, a' nemeseket és a' szászokat, kik csak ellenséges berontás' esetében a' király mellett fölkelve, a' hazát védelmezni kötelesek, ötöt az országon kívül, zászlós uraival pedig még azon belül is fizetés nélkül követni nem kényszerítendi, — de azokat vagy jobbágyaikat semmiféle adóval sem terhelendi; hogy pénzt minden megyében a' főispány és 4 választott ember által hozatandja forgásba, a' László király' idejében behozott vámokat eltörlendi; az ország' lakosait tartóztatni nem engedi, az ártalmas várakat lerontatandja, és a' hatalmasan elfoglalt jószágokat a' tulajdonosoknak visszaadatandja, a' kényszerített fölvallásokat foganatlanítandja, az idegeneket jegypénz' vagy leánynegyed' szine alatt a' jószágokba becsuszni nem engedi, az elmarasztott gonosztévőket nem oltalmazandja, javaikat mégis rokonik által megváltatni hagyja, továbbá hogy a' zászlós urakat és nemeseket évenként egyszer összehivatandja Fejérvárra, velek a' haza' állapotáról értekezendő, és a' hivatalaikkal visszaélt zászlós urakat elítélendő, sőt nyomban meg is büntetendő; hogy a' magtalan elholt nemesek' vagy szászoknak jószágait, ősieket úgy mint szerzetteket, el nem koboztatja, hanem azokat vagyonukról szabadon rendelkezni hagyja, a' tizedeket a' sz. királyok végzeményeihez képest szedtetendi; végre mindenkép azon leend, hogy az igazság a' törvények szerint, és gyorsan kiszolgáltassék: e' végett az idéztetés' és fölebbvitel' módját, a' királyi ítélőszék', nádori és fő ispányi bíróság' ható körét, és az oklevelek' díját meghatározván és körülírván.

Hogy ezen nevezetes emlék valóban III. András' fölavatási oklevelének példánya, bebizonyul nemcsak sajátlagi alakja és tartalmából, hanem az 1298iki országgyűlés' végzeményeiből is¹⁾; mellyekben t. i.

¹⁾ Decretum Andreae III. d. a. 1298 (Kovachich Supplementa ad Vestigia comitiorum I. k. 89. l. „Tempore coronationis domini Andreae regis illustris Hungariae

előrehocsátván, mi szerint az ország' sarkalatosb régi szabadságai, a' király által koronázásakor kiadott, és pecsétjével ellátott oklevélbe iktattattak, egyszer'smind ennek czikkelyei egyenest föltételeknek (conditiones) és szabadságoknak (libertates) neveztetnek, és a' közönséges országgyűlési törvényektől, vagyis végzeményektől (statuta), határozottan különöztetnek.

Az sem nyomhat ezen alapos tartomás ellen semmit, hogy András' szabadítéklevele, mellyben ezen fölavatási kötményeket, hihetőleg az erdélyi nemesség' és szászság' számára lemásolva kiadja, egy évvel később, azaz 1291ben iratott; — mivel a' bevezetésben koronázására nyilván hivatkozik, és a' föltételeket is akkor kötvéknek vallja. E' körülményből mégis azt következtethetni, mi értekezési tárgyunk' ismeretére megint igen becses pótlék, hogy a' fölavatási oklevél, ez időtt, az illetők' biztosításául, több példányokban is kiadatott, és őrizet végett hiteles helyeken letétetett.

Többnyire nem hagyhatjuk említlenül azt, hogy mind a' jelen fölavatási oklevél, mind IV. Béla' 1267iki végzeménye, és III. László' 1279iki esküje szerint alaptalannak mutatkozik Verbóczy' ama' állítmánya: mintha II. Andrástól kezdve királyaink már e' korszakban is az arany bullára esküdtek volna koronázásukkor. Ezen iratokban t. i. egy szóval sem érintetik II. András' bullája, sőt inkább nyilván az fejeztetik ki, hogy az ország' rendei mindig csak a' szent királyoktól nyert szabadságok' biztosítását szorgalták nevezett királyainktól. 'S így igen hihető, hogy Verbóczy, ki egyébként is történeti tekintetben nem legbiztosabb kalauz — ismervén e' XIV. és XV. században gyakorlott szokást — azt, hogy még tiszteletesebbé tehesse, régibbnek állította¹⁾.

et si non omnes conditiones seu libertates Regni hungariae ab antiquo observatae, quaedam tamen ex ipsis libertatibus et conditionibus notabiles et plus necessariae publico scripto, sigillo ejusdem domini regis vallatae fuerint, declaratae"; és alább a' 137ik l. „Statuimus et perpetuo edicto stabilivimus, ut Dominus Rex libertates regnicolarum suorum et Ecclesiarum tempore coronationis suae in litteris expressas, et ea, quae in praesentibus statutis exprimuntur, — — — et praeter haec etiam alia, quae in litteris domini Regis tempore coronationis suae datis continentur, plenius attendantur.“

¹⁾ Tripartitum Stephani Verbóczy II. r. 14ik czím, 12. §. „Et propterea cuncti Reges usque in praesens tempus ei (Andreae II.) succedentes sacro priusquam dya-

A' fönn érintett rímes krónika Fennena III. András' első hitvese' koronázását is e' királyéval egy időre tevén, azt hasonlólag az esztergami érsek által eszközöltnek lenni állítja¹⁾; mi, ha való, azt gyaníttatja: hogy a' veszprémi püspökség' megürülte', és a' királynénak a' királylyal együtt koronázása' esetében e' szertartás a' királynéra nézvést is az esztergami érsektől, és pedig nem Veszprémben hanem Fejérvárott, vitetett végbe. Agnes királyné pedig azonnal az összekelés után, avvagy 1296ban koronáztatott meg Veszprémben, az ottani püspök által, kinek ez alkalommal, a' régi szokás szerint, jeles adományzással is kegyeskedék²⁾.

'S ezek az Árpád' véréből származott fejedelmek' fölavatási esküjök és oklevelök körüli vizsgálatinknak eredményeik; — magokban ugyan korántsem kielégítők, de mégis azt minden kétségen túl helyezettők: hogy nemzetünk az alkotmány' e' biztosítékait már az őskorban is fő élet-kérdéseknek tekintette, 's ennél fogvást megszerzésüket, és körülmény szerinti tökélyesítésüket el nem mulasztotta.

demate coronarentur, super observando decreto et constitutionibus ejusdem — d. Andree Regis — — — juramentum praestare consveverunt.“

¹⁾ Horneki Ottokár 386ik fejezet.

²⁾ Fejér VI. k. II. r. 20. lap.

HARMADIK OSZTÁLY.

A' MATHEMATICAL, TÖRVÉNY- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI OSZTÁLYOK'

BEVEZETÉS.

1854-6.

I.

MATHEMATICAL-OSZTÁLYI

É R T E K E Z É S E K.

I.

A' FOLYÓVIZEK' BELSŐINEK TUDÁKOS ISMERETE.

NYÍRY ISTVÁN R. TAGTÓL.

1. §.

Hogy csak a' dolgok' külseit vehetnék fel a' mathesisi tudások , hibás vélemény. Ellenkező tetszik ki a' folyók' tudákos ismereteiből. Nemcsak a' külformákat: partokat , ágyakat, víz' színét, ezen a' közép, a' sodró (filum) vonatokat határozhatjuk meg; hanem a' belső sebességeket, és az erőt is, azt a' munkát, melly messzebb 's rejtettebbek közé tartozik, — megismerhetjük a' mathesis' mérészebb tudákjai által.

Igaz, hogy nagy bajjal megyen elébb a' tudák a' folyóvizek' ismertetésében. Nincs olly tárgya az alkalmaztatásnak, melly a' tudákos tiszta feltételekkel annyira ellenkeznék, mint a' *folyóvízmozgás*. Meghazudtolja ez minden előlegi és örök bizonyosságú erőtudájkjainkat. Egy alkalmaztatott tudák sincs, mellyben a' természeti tárgy annyira alája vetné a' bátor tudákokat, mint épen a' mozgó víz. Úgyhogy ezen megalacsonyított szolgaságból, igen nagy bajjal fejtheti ki magát a' mérész és parancsra termett mathesis.

2. §.

(1. kép) I. Mindjárt a' vízmozgás' alaptételében, midőn egy vízfogó' oldalán bizonyos $=m$ -mélységű lyukon kiszökellő víz' sebességét, és az innen kiömlött víz' mennyiségét kellene meghatározni; szoros tudájkainkat a' tapasztalás meghazudtolja. — Tudjuk ugyanis, a' sebesség' magasságai' törvénye szerint, hogy az $abdc$ vízfogónak c -nél lévő oldalajtaját ac magasságú víz nyomván: ha a' c ajtó kinyílik, a' víz a' cef közlő csőbe, ugyanazon $ac=ef$ magasságra löketnék fel. És így, a' c ajtónál kiszökő víz olly gyors, mintha az ac vagy fe magasságon esnék le; azaz: a' sebességi magasság $=ac$.

II. Ha tehát a' c -nél lévő nyílás-nagyság $=n$, mivel tudjuk, hogy $ac=m$ -magasságról eső testek, egy másod perczidő (min. secund.) alatt $=\sqrt{62,5}$ m -láb sebességet kapnak: következik, hogy az 1" idő alatt az n ajtón kifolyó vízmennyiségnek tudák-elvesen kellene lenni $=n\sqrt{62,5}$ m -nek. De ennyi soha sincs.

Más alkalmaztatott tudákokban (a' föld- 's egyéb mérésekben, az erőmív, az optikai tudákokban), mennél inkább közelebbít a' tiszta tudáki igazságokhoz a' tapasztalás; annál tökéletesebb ez. De a' vízfolyásban, mennél tökéletesebb az empiria, annál messzebb távozik a' tiszta vízmozgás' tudákjaitól.

III. Sok, a' tiszta tudákokkal meg nem egyező tapasztalati történetei vannak az illy bizonyos mélységű lyukakon kiszökellő víznek:

1. Mint már tudjuk: a' kifolyt víz kevesebb a' kiszámoltnál.
2. A' kiszökellő vízűgár a' nyílás előtt összebb vonódik.
3. Ha egy csőcskét teszünk a' nyílásra — a' csőcskén kifolyó víz több lesz, mint az ugyanollyan nagyságú pusztá lyukon ugyanazon időben kifolyó.

4. A' kifolyás még inkább nevededik, ha a' cső tölcserformájú.

Meg kell vallani, hogy ezen vízfolyás' történeteit a' tapasztalásnak köszönhetjük; pedig nagy helyeken is használjuk ezeket. A' hídlábak között, ha azok hosszabkák, több víz megyen le, mint a' rövid (fa, vagy kő) hídlábak között; és még több, ha a' hídlábak víz' mentére keskenyülnek, hogy így a' lábak között lévő vízlefolyási hézag lefelé nagyobbodjék.

3. §.

Tódúlnak az új nehézségek a' vízmozgás' alkalmaztatásaiba. Nemcsak a' mi kisebb, 's csak tanuló szobáinkban kis formákban menő tapasztalataink különböznek a' tudákos vizsgálatától; a' természet' nagyobb munkálatjai, a' folyókra való alkalmaztatások között, ismét kicsúfolják a' mi kis mutatóványainkat. — A' nagyobbakban újra elláthatatlan zavarok tűnnek fel.

A' vízfogó' színétől bizonyos mélységre lévő lyukakon kiszökő víznek, a' nyílásra nézve összébb szoruló erét, Newton $1:\sqrt{2}$ -re határozta. — A' kifolyás' hiányát, a' tudós francia Bossut*) a' kiszámolt $\frac{100000}{16157}$ részének teszi. Ha csőcske alkalmaztatik a' lyukra, úgy a' kifolyás a' kiszámolt $n\sqrt{62,5m}$ -nek $\frac{1}{16}$ része. De mindezek csak a' tanuló ház' mutatóványai között lévén: nem bátorságos a' folyóvizek' zsilipjeire alkalmaztatni. — Itt újra más ellenkező következetek állnak elő.

Úgy látszik tehát, hogy a' tiszta tudáki törvények, csak a' hasonlatokban szolgálhatnak, mert ezekben a' *tapasztalás' bizonytalan és változó, együtt sokszorozó számjai elmaradnak*. Ugyanis:

Akármi nyílásokon $=n$, N , 's vízmagasságok alól $=m$, M , szökjék ki a' víz; tévén az ide tartozó akármi tapasztalati együtsokszorozó számot $=b$ -nek: lesz a' kifolyás' hasonlatja:

$bn\sqrt{62,5m} : bN\sqrt{62,5M} = n\sqrt{m} : N\sqrt{M}$, — mivel a' többiek az arányból elmaradnak. És így: Ugyanazon időben lévő

1. Akármi vízkifolyások f , F , úgy vannak mint a' kinyílások, sokszorozva a' kinyílás' mélységeinek második gyökerével, vagy $f : F = n\sqrt{m} : N\sqrt{M}$.

2. Egyenlő kinyíláson, más-más magasságból kifolyó vizek' mennyiségei úgy vannak mint a' kinyílások' mélységeinek második gyökei; azaz $f : F = \sqrt{m} : \sqrt{M}$.

3. Ugyanazon vízszín alatti mélységben a' kifolyások úgy vannak, mint a' kinyílások' felületei.

*) Nouvelles experiences sur la resist. des Fluides par Mr l'Abbé Bossut 1777. a' Párisi Acad. Memoirokban. — Ugyanazon cím alatt a' d'Alembert, Condorcet és a' maga tapasztalatait kiadta Bossut 1777. Páris. 4. tábl. Ebből kivonat, a' Journ. des sav. 1777. Ismét az 1778diki Memoirok' 353dik lev.

4. §.

(2. kép)

Ezen a' hasonlaton $f: F = \sqrt{m}: \sqrt{M}$, alapúlnak a' vízórák ($\kappa\lambda\epsilon\psi\upsilon\delta\rho\alpha\iota$). Osszszuk el egy henger-edénynek $a, f, 25, -1, af$ magasságát, qvadrat, vagy négyszögszámok szerint; azaz legyen $ab=1, ac=4, ad=9, ae=16$, stb. (Ugyan ezt érzük el, ha a' négyszögek' különbözősük' számjait, a' páratlan számokat vesszszük, vagy $ab=1$ lévén: $be=3, cd=5, de=7, ef=9$ stb.) — Ekkor, bizonyos, hogy az ab magasságból való kifolyás, az ac magasságból (ugyanazon n nyíláson, 's ugyanazon időben) való kifolyásra, úgy lesz mint $\sqrt{ab}: \sqrt{ac}$, vagy mint $\sqrt{1}: \sqrt{4}=1: 2$; azaz: az ac magasságban tartott vízből ugyanannyi időben és lyukon, két-annyi víz foly ki, mint az ab magasságban tartottból. Értjük tehát, hogy ezen hengernek ac, ad, ae , stb. magasságaiban tartott víznek ugyanazon idői kifolyásai úgy vannak mint $\sqrt{ac}: \sqrt{ad}: \sqrt{ae}$ stb. azaz mint: $\sqrt{4}: \sqrt{9}: \sqrt{16}=2: 3: 4$: stb.

Mivel pedig tudjuk, hogy: ha egy időben ba magasságból esik le egy test; a' második annyi időben $3ab=bc$ -re, a' 3dikban $5ab=cd$ -re, a' 4dik olyan időben $de=7ab$ mélységre száll le: világos az is, hogy: ha az f -ig töltött vízedényből, az n lyukon, egy időben, az e -ig foly ki a' víz; a' következő annyi időben már a' d -ig, a' 3dik időben a' c -ig, a' 4dikben a' b -ig 's az 5dikben az a -ig, azaz a' fenekig sülyed le a' víz. És így: 1) az e ' szerint elosztott edény, az idők' mutatására alkalmazatos, — a' mellyből: 2) 2 annyi időben 4 annyi; — 3 annyi időben 9 annyi víz foly ki; vagy a' kifolyások, mint az idők' qvadratumai.

(3. kép)

A' vízórák' legalkalmasabb edény-formája még is a' lesz, a' mellyben egyenlő időkben egyenlő mélységre sülyedne le a' víz. — Illyen a' 3dik rangú parabola*), mellynek egyenlítése: $y^3=p.x^2$. És így a' mellyben az ordinátok' (rendeltek $=y$) harmadik emeletei, úgy vannak mint az abscissák' (metszettek $=x$) második emeletei. Azaz: n nyílásnál lévén a' tető, és a' metszettek' kezdete: $ne^2:nd^2=fe^5:gd^5$ — azaz: a' metszettekkel, vagy az edényben lévő víz' magasságaival (ha az illyen edény,

*) Azt mondja Wallis: de Cycloide et Cyssoide irt munkájában, Oxon. 1659, hogy Neil Wilhelm, az ő tanítványa, nyújtotta ki (rectificálta) legelőször ezt a' 3dik emeletű parabolát, a' honnan ezt Neil parabolájának nevezik sokan. De Huygen' (Opp. Tom. 1. pag. 101), ezt, Van Heuraetnek tulajdonítja.

a' mint kell, függőleg áll) leirt négy szögek = úgy vannak, mint az edény' szélességeivel leirt koczkák (vagy solidumok). Az illy edényben tehát, a' kifolyások' soliditásai ($fe^5:gd^5$) úgy lévén mint a' vízmagasságoknak (vagy, mint láttuk, az időknek) quadratumai: egyenlő időben, egyenlő mélységre sülyed le a' víz, (minden folyós — még a' fővény is, a' mikor ezt *κλεψαμνίων*-nak, fővény-órának nevezik).

5. §.

Készüljünk közelebb lépni a' folyóvíz-mozgás' történeteire. Tudjuk, hogy, ha az $abfh$ vízfogónak af falán a' b lyukon, és így ab mélységből a' víz kiszökik: olly sebbel megyen ki, mintha már az ab magasságról esett volna le; valamint: a' d oldallyukból úgy szökik ki, mintha az ad -ból esett volna le. Ha tehát a' bc , de vonatok az 1' idő alatt való sebességeket állítják elő: láttuk, hogy $bc:de = \sqrt{ab}:\sqrt{ad}$, vagy: $bc^2:de^2 = ab:ad$. De láthatjuk, hogy ez épen a' rendes parabola' ordinatái és abscissái között lévő egyarány, melly görbében lévén $y^2 = px$; lesz $y^2:Y^2 = px:pX = x:X$, épen mint a' mi vízfogónk' sebességeinek második emeletei, és a' kifolyás' mélységei között feltett előbbi hasonlatban.

(4. kép)

Innen tehát meghatározhatjuk előre:

1. Azt a' sebességet, mellyel a' víz' akármelleyik oldallyukon kijő. Mert ez annyi, mint az ezen lyuk felett lévő vízmagasságra tartozó sebesség. (A' de sebesség tartozik az ad magasságra.)

2. Ha a' lyukakon kiszökő víz szabadon mehet, a' vízszögél bizonyosan hajintó görbe vonatot, azaz parabolát ír, mellynek tetője épen a' lyuknál van. (dum szabadon kiszökeltett parabolai vízszögélnek tetője a' d -nél van.)

3. Mivel a' parabolának mint hajintó görbének akármelley pontján lévő sebesség (a' hajintott testnek, golyóbisnak, víznek..) magassága, annyi mint a' vector radius (hordósugár, azaz a' parabola' katlanjából (focusából vagy gyújtó pontjából azon pontra vont sugár): — következik

4. A' lyukon kiszökellő víz által leirt parabolának katlanja a' lyukon alól annyira van, mint a' lyuk felett a' vízmagasság (a' b -ből kiszökő vízparabola' katlanja a' p -ben van, ha $ab = bp$). Mert a' b -ből kiszökő

(5. kép)

vízsebesség' magassága $=ab$ (az 1-ső szerint): és így az $ab =$ mint a' b pontra tartozó hordósúgár (a' 3dik pont szerint); a' b tetőre tartozó hordósúgár pedig, mint tudjuk, a' katlantávolság a' tetőtől (a' rendes parabolába $=\frac{p}{4}$).

5. Az a -ból tehát, azaz a' víz' színéről a' vízszinbe folytatott ah vonat akármellyik alsóbb lyukon kiszökellő parabolai víz sugárnak igazgatója (linea directrix). Mivel az a -tól a' lyuk, mint tető, annyira van, mint azon kiszökellő vízparabolának a' katlanja.

6. Akármelyen lévő pontból (mint a' q -ból) felemelt ordinátát (qn -et) hol fogja vágni, akármellyik lyukon (mint a' b -én) kiszökellő vízparabola? — tudhatjuk a' parabola' természetéből, mert ebben a' hordósúgár lévén $=r = x + \frac{4}{p}$, vagy a' jelen esetben $bq + ba = aq = r$. Ezen aq kinyílású czirkalom a' p katlanból véve, a' hol a' qn ordinátát vágja, (az n -ben), ott megyen el a' parabola, ('s ott is, pn magasságú sebességgel a' 3dik pont szerint). A' szobai próbákban e' szerint előre el lehet egy kis edényt tenni az így meghatározott helyre. A' levegői ellentállás, 's a' lefelé sebesebben omló víz sugárnak cseppekbe való széljelomlása mellett is, meglehetősen el lesz találva, a' parabolai hely.

6. §.

A' folyóvizek' mozgás-elveit nem ezen parabolai víz sugárok, hanem az a' kimutatott feltételünk teszi, melly szerint az oldallyukakon lejebb-lejebb kiszökő víz' sebességei, egy parabola' ordinatái szerint mennek, mellynek tetője a' víz' felső színe (a' vízfogókban). — Gondoljuk tehát, hogy az af egy $ahfi$ nagy négyszög zsilipnek ajtaja, mellynek feneke ifg . Mivel tudjuk, hogy az alsó f nyíláson fg sebességű volna a' víz (egy secundum alatt), mikor az d nyíláson $=de$, az b nyíláson bc sebességű lesz ugyanazon időben, úgy, hogy bc , de , fg , egy $aceg$ parabolának ordinatái.

Igen bátran következtetjük innen, hogy: az egész af , zsilipajtó felnyittatván, az egy másodperc alatt kiömlő víz' mennyisége, annyi mint $acegf$ parabolai felület, sokszoroztatva a' négyszög-zsilip' szélességével.

Ha ez, az ah -ig mindig tele álló zsilipen így volna a' természetben:

1. A' folyóvizekre is tökéletesen alkalmaztathatnék. Mert a' folyóvíz' felső sebességére $=s$, tartozó magasság $=\frac{s^2}{62,5}$ bizonyosan a' folyóvíz' alsóbb sebességeit meghatározó parabolatetőt határozza meg. Ha a' folyó' felső s -se $=bc$, lesz az erre tartozó magasság $=ab = \frac{s^2}{62,5} = \frac{bc^2}{62,5}$, és így a' parabola tető a , ab , bc két együtt rendelték és így az egész $aceg$ parabola meg van határozva, mellynek csak $bcegf$ része teszi a' folyóvíz-ömlésnek 1" idő alatt lévő mennyiségét.

2. Minden folyót tehát úgy lehet vennünk mint a' felső, sebességének magasságáig tele lévő csatornát vagy zsilipet, melly ezen magasságig felül el van rekesztve, és ezen alól szabadon kinyitva, (a' bc sebességű víz, mintha az ah -ig tele tartott zsilipnek af ajtaja alól a' bf -be nyitva volna, és az ab elrekesztve).

§. 7.

Tökéletes tudákos összerakású okoskodások ezek; mégsem találjuk ezt a' természetben igazolva. De azért multhatatlan szükséges a' folyóknak ezen parabolái' tulajdonait ismernünk. Így tudandjuk, hogy kellene tiszta tudákosan lenni, 's mi okok térítik el ezektől a' vizeket, könnyebben kikereshetjük, 's azon okokat is tudákos hatalmunk alá vetni igyekezhetünk.

Ha tehát a' folyóvíz' felső sebessége (4. kép) $=bc=s$, és mélysége $bf=m$, lábakra tudatik; a' parabolai elv szerint minden mozgási meghatározások ismereteseek lehetnek:

1. Az s sebesség' magassága $=\frac{s^2}{62,5}=ab$. (6. §. 1.) És így a' parabola' tetője az a pont.

2. Mivel a' parabola' egyenlete $y^2=px$; lesz itt: $bc^2=p.ab$, vagy $s^2=p \frac{s^2}{62,5}$, innen $p=62,5$ láb! Azaz: minden (kisebb, nagyobb, csendesebb, gyorsabb) folyóvizek' belső sebességeit előadó parabolának para-

meterje annyi mint $62 + \frac{5}{10}$ láb. — És így a' tetőtől való katlantávo-
ság $= \frac{p}{4} = 15,625$ láb (rhenusi) azaz annyi, a' mennyire egy secund. idő
alatt leesnek a' testek!

3. Az $m = bf$ lévén a' vízmélység; az fg feneksebességet tud-
hatjuk előre, mert $y^2 = px$ -ből lesz: $fg^2 = 62,5 (ab + bf) = 62,5 \left(\frac{s^2}{62,5} + m \right)$
 $= s^2 + 62,5m$; és így $fg = \sqrt{s^2 + 62,5m}$ — valamint minden, m - mély-
ségre lévő sebesség is.

4. Ezek szerint minden elvek, mellyek által a' folyónak egy má-
sodperc idő alatt való kifolyását meghatározhatjuk kezünkönél vannak.
Mivel ez annyi mint $bcbf$ darab' parabolai felület, (ez ismét annyi mint
az egész afg parabolából kivévén abc darabot), sokszorozva a' négyszög-
re menő víz' szélességével.

Vagy, akármi szelete legyen is a' víznek, a' kifolyás annyi mint
a' sebesség sokszorozva a' vízszel' felületével. A' közép sebesség pe-
dig annyi, mint minden sebességek' summája elosztva a' sebességek'
számjaival. Minden sebességek' summáját pedig a' $bcbf$ darab parabolai
felület állítja elő, a' mikor a' sebességek' számjait az $m = bf$ mélység
adja ki.

Minden módon tehát a' kifolyás' parabolája adná ki a' vízömlés'
mennyiségét.

5. A' parabolai felület Archimedestől fogva annyi mint $= \frac{2xy}{3}$,
melly a' mi figuránkban annyi, mint

$$= \frac{2af \cdot fg}{3} = \frac{2}{3} (ab + bf) fg = \frac{2}{3} \left(\frac{s^2}{62,5} + m \right) \sqrt{s^2 + 62,5m}$$

$$= \frac{2}{3} \left(\frac{s^2 + 62,5m}{62,5} \right) \sqrt{s^2 + 62,5m}, \text{ ez } = \text{az egész } afg \text{ parabola' felülete} = P.$$

A' felső kivonandó abc parabola' felülete pedig

$$= \frac{2}{3} ab \cdot bc = \frac{2}{3} \frac{s^2}{62,5} \cdot s = \frac{2}{3} \frac{s^3}{62,5} = P$$

A' közép sebesség tehát

$$= \frac{P-P}{m} = \frac{\frac{2}{3} \left(\frac{s^2+62,5m}{62,5} \right) \sqrt{(s^2+62,5m)} - \frac{2}{3} \frac{s^3}{62,5}}{m}$$

$$= \frac{2}{3m} \left[\left(\frac{s^2+62,5m}{62,5} \right) \sqrt{(s^2+62,5m)} - \frac{s^3}{62,5} \right]$$

6. A' vízkifolyás ebből lesz $= \frac{P-P}{m} \cdot f$, ha az f a' folyó' szeletének felületét teszi. — *De a' kifolyás ennyi soha sincs!*

8. §.

Világos, és igen könnyű módon szolgáltatná hatalmunk alá ez a' tudákos előlegi összerakás a' vizek' folyásait, melly szerint csak a' víz' szeletét, mélységét és felső sebességét mérven meg, a' több vízhatároztatások, belső mozgások, kifolyás-erő, stb. mindenütt tudva lenének. — De a' természet itt nem a' mi csekély arithmetikánkon számol. További, és felsőbb gondolkozások által közelíthetünk itt a' való természet' munkálatihoz, mellyet hogy inkább elérjünk, vegyük fel:

1. Hogy' találjuk ezen sebesség' és kifolyás' mértékeit a' természetben, és miként igyekeztek ezeket tudáki számvetés alá vetni.

2. Mi okai lehetnek ezen vízfeltartóztatásoknak, mellyeket számolásunk' alá vehetnénk; hogy így

3. A' vízmozgás' történeteit ismét egy új tudákos egyenlet alá kényszeríthetnők.

I.

A' folyók' tapasztalati mozgásainak tudáki törvényekre való vitele körüli igyekezetek.

9. §.

Utrechti mathesis' professora Hennert (Ján. Frederik)*), a' vízfolyás' tiszta parabolai tudákjait, méltóságukba visszatenni, leginkább igyekezett. Ő a' vízerőtudák' hazájából Hollandiából lévén, a' víztudákban legméltóbb bíró lehet. Lipsiai prof. Hindenburg úr: Archiv d. reinen und angewandten Mathematik-jának legelső darabja (Lips. 1795.), a' Hennert' értekezésével kezd: Versuch einer Theorie üb. d. mittlere Geschwindigkeit des Wassers in Flüssen, durch J. F. Hennert stb. 1—12 lev. és 2. Heft 129—140. lev.

Hennert a' parabolai mozgásnak hódol. De nem annak, a' melly a' tiszta vízfolyás-tudákból jó ki, mellynek, mint láttuk, a' parameterje minden folyókon $= 62,5$ láb (7. §. 2.); ez a' természeti alkalmaztatástól rendkívül eltávozik. Ő a' folyónak két külön mélységű sebességéből, mint parabolai két ordinátákból, kikeresi a' parabolai *tetőt* és *parameter*t, 's megmutatja, hogy ez a' mód a' folyók' ismertetésére, eddig, legalkalmasabb. Azonban, Hennert ezen parabolai módját is a' mérésekre alkalmaztatván; a' folyónak csak $\frac{2}{3}$ mélységéig találá közelítőnek. Mélyebben mind inkább-inkább elmarad a' folyóvíz, a' Hennert úr' útjától is. Ezért a' közelítő parabola' javítására is újra más szabályokat rendel. Vizsgáljuk, úgymond, m mély vízben: 1) mellyik mélységben $=b$, van a' legnagyobb vízsebesség $=s$, melly még a' parabolához közelít; 2) mennyi a' parabolai, és a' való feneksebesség' különbsége $=f$: ekkor a' közelítő parabola' felületéből, melly a' köz sebességre szükséges, ki

*) A' maga nemében akkori legtökéletesebb munkája: Cursus mathematici 1766—1775. Traj. ad Phen. 9 darabban, az alsóbb és felsőbb mathesis' minden részeit kimerítőleg. Az itt magasztalt vízsebességről való értekezéseit megelőzte: J. F. Hennert Üb. die Menge des aus Gefäs laufenden Wassers. Leipz. Magaz. f. Mathem. von I. Bernoulli u. Hindenburg 1787. 2. St. 176 lev. és 3. St. pag. 337. Philosophiai aphorismái nálunk is ismeretesek.

kell venni $\left(\frac{m-b}{2}\right)f \triangle$ leti felületet; a' maradék lesz minden sebességek' összesége.

10. §.

A' folyó közép sebesség' tudákos meghatározására ezen hennerti módnál még eddig helyesebb, 's kevesebb bajjal járó út nincs.

1. Gulielmini 1660ban írt először: *Aquarum fluentium mensura, nova methodo inquisita*. Ő a' víz' esését, a' hárántékos laponvaló lefolyását tette számvetése' alapjául. Ez, noha sok vízmozgás' meghatározásaiban fő dolog, mégis magában tisztán épen nem alkalmaztathatik.

2. Grandi Guido a' tiszta parabolai tudákos alkalmaztatta volna — (mellynek mint láttuk 62,5 láb a' parameterja egy másod percz mozgásra) — de épen alkalmazhatlan a' tapasztalásban *).

3. Zendrini: *Leggi e fenomeni delle aque correnti* stb. 1741ben kijött könyvében, úgy

4. Lechi is: *Idrostatica Esaminata ne suoi principi stabilita nelle sue regole della misura dell'aque correnti* — Mailandban 1755ben kijött munkájában.

Ezek látván az előttiek' szerencsétlen alkalmaztatásukat egy részről, más részről a' köz élet' szükségétől kényszerítetvén a' bernouil-liak', és Euler' messzéről hozott és nehéz számvetéseikből magokat kivágni: a' legtermészetesebben, de nem leghelyesebben, *több mélységekben megmért sebességekből, középsebességet igyekeztek kitalálni azon igen egyszerű móddal, melly szerint a' sebességek' summáját, számjokkal elosztották*, 's még ez a' mód legjobb vala Hennertig.

11. §.

Hennert, Zendrini' és Lechi' módjait is igen tökéletesíté:

1. A' több mélységi sebességekből, trapeziumok által, az egész kifolyás' felületét számoltatja ki, melly közelítő felületet a' víz' mély-

*) Guido Grandi *Institutioni meccaniche*. Florent. 1740.

trapeziumoknak a' folyó' sebességeit előadó végei, egyenes vonatokkal köttetnek össze. Azonban tudjuk, nem ilyen kikiszögellő vonatok között megyen a' folyó, hanem bizonyosan valami szelíd görbe hajlásban.

Látván tehát Hennert mély elmével, hogy a' víz-sebességben legtermészetesebb a' parabolai hajlat: a' folyónak két adatott sebességéből, egy parabolát rakott össze. Ezt ismét közelebb a' víz' fenekéhez hiánosnak találván: csakugyan egyenes vonatú háromszögűvel igyekezett pótolni.

13. §.

Lechi' és Zendrini' méréseit is felhossa ugyan Hennert; de mivel ezek negyedkörön lévő függővel mértek: 1. A' szegletek által nem az általános, csak a' viszonyos sebességet állították elő. Így határozá meg Lechi, hogy a' Chiese és Noviglio folyók' vízmennyiségei a' legalacsonyabb állásain, úgy vannak mint $= 13 : 11\frac{1}{2}$. — A' mélyebbségekre nézve, a' függő ugyan mindig egyenlően emeltetik feljebb; mégis nem egyenlő mélyebbségűek voltak a' kitett szegletek által előállított sebességek, mert a' víztől ellökött függő, nem a' függő' esésében, hanem a' hypotenusában állott, mint képzelhetjük.

Igy alkalmaztatá Hennert az ő méréseit. De előre azt is megmutatá, hogy nem a' sebességek' summája, elosztva számjaival, hanem a' sebességekből kiszámolt trapeziumok' felülete, elosztva a' folyó' mélységével, állítja elő tökéletesebben a' folyók' közép sebességeit.

1. Zendrini' mérései, a' Pó vize' fenekét érő 8' 8" hosszú függővel:

Mélységek.	17,72	28,45	39,46	50,34	61,09	72,42	83,73	95,01"
Függő elhajlás szeg.	12°	15°	17°	19°	21°	22°	23°	24° grád.
A' szeglet' tangense' 2. gyökere	4610	5177	5429	5867	6195	6357	5615	66,72

Ezekből, a' sebességek' summája, elosztva számjaival (nyolczczal), köz sebesség lenne $= 5864$, melly 19° grádú szegeletre való (mint $\sqrt{\text{tang. } 19^{\circ}}$). De Hennert úr' trapezionjai után a' közseb, helyesben $= 5906$; és $5906^2 = \text{tang. } 19^{\circ}13'$. Lechi még bátrabb, és csak a' grádok' summáját osztja el 8czal $= \frac{153}{8} = 19^{\circ}7'$. Ezt teszi a' függő' közép elhajlásának, mellynek megfelelő tangens' 2dik gyökere $= 5888$. Ha a' szegeletek nem nagyok, közel vet ez a' mód is.

2. Michelotti' mérései, vonatokban, (hossz-, és nem grád-ban) lévén; alkalmasabb *):

Mélységek	lineákban	15''	62''	221''	331''	421
Sebességek		436,4	467,4	607,9	607,9	631,3''

Ha csak a' sebességek' summáját vesszük: középseb $= \frac{2750,9}{5} = 550,2''$. De közelítőbb Hennert' trapézionjaiból $= 564,6''$.

3. Mindezen vízfolyás-mértékeken felül emelkedett hollandi mérésremeket vészen elő Hennert, Brünings-ét: Christ. Brünings Inspecteur general de Rivieren van Holland en West Vriesland. Over de Snelheid van stroomend water stb. — uitgegeven door de Hollandsche Maatschappye der Wetenschappen te Harlem XXVII. Deel (Harlem 1789).

Brünings' vízmérései.

Mélység izekben	1'' sec. sebesség izekben	Mélység	Sebesség	Mélység	Sebesség
0	34,029'	36	37,557''	66	34,525
6	34,906	42	37,473	72	33,981
12	35,870	48	37,387	78	33,791
18	36,810	54	36,797	84	33,697
24	37,727	60	35,152	90	33,217
30	38,135				

*) Sperimenti idraulici stb. del misurare le aque correnti — di Franc. Domenico Michelotti. Torino 1767. (Az odavaló Univ. Prof.)

Ezen 6'' íznyi egyenlő mélységű trapézok' felülete szerint is megmutatván, hogy a' vízszini és -feneki sebesség' fele, és a' közbülsők' summája sokszorozva a' 6'' köz magassággal, 's elosztva 90'' egész mélységgel $=35,978''^*$), a' köz sebességet tökéletesebben adja ki, mint csak az arithmetikai köz szám, melly különben, mivel sűrűen (6-6-íznyire) vannak a' mérések, szintén közel vet a' valóhoz, lévén $=35,690''$.

14. §.

Ekkor teszi fel Hennert, a' maga parabolai elmés módját, melly által legkevesebb mérések után, legbizonyosabban gondolá a' víz' közép gyorsaságát megmérni, t. i.

Két (felső $=s$, és még egy más, m mélységben lévő $=S$) sebességeket mér meg. Ezekből a' parabola' p -jét (parameterjét), végre felületét 's innen a' közép sebességet határozza meg, u. m.

Az $y^2=px$ -szerint, a' víz' színén lévő gyorsaságból $=s=y$, lesz $s^2=px$. Itt $x=\frac{s^2}{p}$. Az m mélységben lévő S -ből (melly S = az ottani $=Y$) lesz $S^2=pX$. Úgy de az m mélységi $X=x+m$; és így $S^2=p(x+m)$; vagy, lévén $x=\frac{s^2}{p}$ (mint láttuk); fog lenni $S^2=p\left(\frac{s^2}{p}+m\right)=p\left(\frac{s^2+mp}{p}\right)$, a' honnan $S^2=s^2+mp$ és innen $p=\frac{S^2-s^2}{m}$.

Mivel pedig $x=\frac{s^2}{p}$: a' parabolatető lesz az s felett $x=\frac{s^2m}{S^2-s^2}$. És így, ha a' vízmély $=m$, és a' vízi parabola' tengelye $=t$: lesz $t=x+m=\frac{s^2m}{S^2-s^2}+m$. A' fenéksebesség $Y=\sqrt{pX}=\sqrt{pt}$, következésképen, a' parabola' egész felülete $=\frac{XY^2}{3}=\frac{2t\sqrt{pt}}{3}=P$, (mint 7.§. 5). Melyből az s felett való P kivonván: $\frac{P-P}{m}$ lesz a' köz sebesség.

*) Egy kevés toll-hibából ezen számnak $35,828''$ nak kell lenni Hennertnél.

15. §.

Ezek szerint vévén Brünings' méréseiből Hennert a' vízsebességet $=s= 34,029''$; az S -et a' $18''=m$, mélységből $S=36,810''$; lévén $m=90''$; lesz:

$$p = \frac{S^2 - s^2}{m} = \frac{(S-s)(S+s)}{m} = \frac{2,781 \times 70,839}{18} = 10,944 = p.$$

$$x = \frac{s^2}{p} = \frac{34,029^2}{10,944} = 105,8. \text{ És így } t = x + m = 105,8 + 90 = 195,8.$$

Az egész parabolafelület tehát $=P = \frac{2}{3} t \sqrt{pt} = \frac{2}{3} \cdot 195,8 \sqrt{195,8 \times 10,944}$ és $P = \frac{2}{3} s \cdot x = \frac{2}{3} \cdot 34,029 \cdot 105,8$. — Következésképen

$$\frac{P-P}{m} = \frac{2}{3} \left(\frac{195,8 \sqrt{195,8 \times 10,944} - 34,029 \times 105,8}{90} \right), \text{ melyet logaritmus-}$$

sokkal kifejtván lesz a' köz sebesség $=40,47''$ egy másodperc idő alatt.

De, mint láttuk, a' trapézok által ez csak 35,978 (13. §. 3.): és így a' parabolai felvetés 4,492'' több.

2. Ezen többség miatt tehát, felveszi Hennert a' parabolai javító

\triangle szegletet $\frac{(m-b)f}{2}$. Azaz a' parabolától szembetűnő eltérést a' 32''

mélységre tévén (36''-nál a' parabolai seb $=39,407''$, és a' való $=37,557''$): lesz $m-b=90-32=58$. Az alsó fenek parabolai sebesség $=\sqrt{pt} = 46,298''$ volna, de valóban csak $=33,217$: és így a' különbség $=f = 13,081$; úgy hogy $\frac{(m-b)f}{2} = \frac{58 \times 13,081}{2} = 379,349$, a' $P-P$ -ből kivonandó felület; hogy abból a' való köz sebesség előálljon: e' szerint

$$\frac{P-P}{m} = \frac{(m-b)f}{2}: \text{ melyet kifejtván, a' közseb' száma lesz } = 36,241'';$$

mikor a' trapézok által 35,978''-nak találtatott, melly 0,263''-val kevesebb; a' mint kell is lenni, mivel' a' trapézok' oldalai egyenes, a' paraboláé nagyobbka felületet záró görbe vonatban megyen. (Hindenb. Archiv. d. Mathem. I. Band. 133. lev.)

3. Michelotti' mérései (13. §. 2.) igen keveset térnek el Hennert' parabolájától. A' parabola' vízidarabjának felülete $= (P-P)$

$=231524,16'' \square$ linea, melly a' mélységgel $421''$ -val elosztva lesz $550''$ közsebesség. — És így közel (a' 13. §. 2. sz.-ban) a' kiszámolt $564,6''$ -hoz.

4. Zendrini' méréseiben (13. §. 1.), a' parabolai legkisebb eltérés, a' $61,09''$ és $72,42''$ közé esik. Hennert tehát $65''$ -ra teszi. A' feneksebesség' hiánya $f=1170$. Ezekből a' köz sebesség $=5963$, melly $19^{\circ} 34'$ elhajló szegelet' tangensének második gyökere. A' trapézok szerint amaz, mint láttuk, 5888 : ez a' szegelet $=19^{\circ} 13'$; és így szinte egyenlők.

16. §.

A' pataksebesség' tudákos meghatározásában ezen Hennerténél könnyebb 's helyesebb mód mindeddig nincs. Mégis úgy látszik, hogy ennél is tovább lehetne 's kellene menni, mert ennek is vannak hiányai:

1. Megvallja maga, hogy ez a' mód nem minden vizekre való. Azon vizeken, melyeken a' fenek felé mindig fogy a' sebesség, sem parabola, sem parameter, sem semmi illyes nem lehet. Illyen pedig igen sok van. Mariotte *) sok vizeken tapasztalta ezt. Pitot az ő jeles víz-sebmérő eszközével a' Sequanát (Párisban a' Pontneuf-nél) úgy találta, hogy vízszint $=4$ láb $3''$ iz, egy láb mélységben már csak 4 láb —, két láb mélyben 3 láb $9''$ iz —, három láb mélységen pedig három láb és $6''$ iznyi sebességű, és így mindig fogyó gyorsaságú. Sőt nem mély, de sebes patakokat a' fenek felé mozgatlan, nyugvó vízűeknek lelt**). A' Rhénus is lassúbb lejjebb-lejjebb.

2. A' közelítő segéd \triangle szeglet: a) semmi összeköttetéssel nem hozatik ki a' parabola' feltartóztatásából, ennek nincs is semmi hézagi köze a' hajintó görbével, úgy hogy a' fenek felé egyaránt fogyni a' parabolai sebességnek, mint a' \triangle -let felteszi, nincs megmutatva. Ezért hazudtolják ezen módot sok, fenek felé lassúdó folyók. — b) Csakugyan egyenes vonatokra szorúl, mellyeket elkerülni igyekezett.

*) Traite du mouvement des eaux, et des autres fluides stb. par M. Mariotte à Paris 1701. Deákül kijött Bécsben 1728, és 1729. — Németül Meinings kiadta 1722ben.

**) Pitot úr könnyű és egyszerű vízsebmérő eszközéről ő maga irt; a' Párisi Acad. Memoir-jaiban 1725ben (a' hollandi kiadás 110. lev.) — 1732ben az 504d. lev. Description d'une machine pour mesurer la vitesse des eaux courantes.

3. Sok mérésekből jó ki. A' parameter 2 sebesség mérésből. A' parabolai sebesség' legkisebb különbözése több mérés-próbák után lehetséges. A' fenekgyorsaságot is meg kell tudni, vagy a' fenek felé többeket. Hennert 4—5 különböző mélységű sebességeket méret meg; de bizonyosan ennél több mérések is szükségesek. Úgy hogy maga is alkalmasabbnak javálja a' kisebb folyóvizeken, csak a' trapézok' módja szerint határozni meg a' köz sebességet.

4. Más-más felvett sebességekből, más parabolák, a' valóságtól kevésbé jobban távoznak jőnek ki.

Hennert' felvetéseiből, akármilyen mélységben levő $=m$ sebességet $=y$, könnyű felvetni, mert: $y=\sqrt{px}=\sqrt{10,944.x}$. Úgy de $x=ab+m$ (4. kép, és 15. §.), ab pedig $=105,89$: és így $y=\sqrt{10,944.x}=\sqrt{10,944(105,89+m)}$.

Ha tehát az m mélység' helyébe Brünings után 6'', 12'', 18'' stb. teszünk: az azon mélységre tartozó hennerti parabola-sebességek előállanak p. o. 6'' mélyre lesz: $y=\sqrt{(105,89+m).10,944}=\sqrt{(105,89+6).10,944}=\sqrt{111,89.10,944}$:

$$\text{Vagy: Log. } y = \text{Log. } 10,944 = 1,0391761 = \text{Log. } p. \\ + \text{Log. } 111,89 = 2,0487913$$

Summa $= \text{Log. } 10,944 + \text{Log. } 111,89 = 3,0879674$: ezt a' gyökér $\sqrt{\quad}$ -jel miatt elosztván kettővel $= 1,5439837 = (\text{Log. } \sqrt{px}, \text{ vagy } = \text{Log. } (\sqrt{10,944 \times 111,89}) = \text{Log. } y$. Ennek száma tehát $= 34,993 = y$, vagy a' sebesség 6'' mélységben.

Igy lesz 12'' mélységi sebesség $= \sqrt{10,944. (105,89 + 12)} = \sqrt{10,944. 117,89}$, a' maga módja szerint kifejtve $= 34,910$: és így tovább mint a' számtáblának III. d. oszlopa mutatja, melyből Hennert' parabolái a' valóságtól mennyire térjenek el, világos.

17. §.

Ilendő még, a' 7. §ban előállított természeti, és 62,5' lábnyi vagy 750' iznyi parameterű parabolát is a' való sebességekhez hasonlítani. Mivel a' 7. §. 3dika szerint, minden m mélységi seb $= y = \sqrt{s^2 + 750m}$ ízekben, azaz: a' felső vízszíni seb' második emelete (s^2), és a' 750szöri mélységnek második gyökere: lesz Brünings úr' számjai szerint: $s^2 = 34,029^2$, vagy $\text{Log. } s^2 = 2\text{Log. } 34,029 = 2\text{sz} 1,5318492 = 3,0636984$,

ennek száma $s^2=1157,9$
 — Azonban 750 m, ha a' fenék és így 90" mélységű se-
 besség kerestetik $=750,90=$ 67500.
 és így lesz $\sqrt{s^2+650,90}= \sqrt{68757,9}=$
 $=262,02''$, a' feneksebesség, melly Brünings' mérése után valóban
 csak $=33,217''$.

A' víz' természeti parabolája után mért közép seb $=\frac{P-P}{m}$ (7. §. 5.)
 lesz kifejtve $=177,30''$; melly a' trapézok által csak 35,978'', és Hennert'
 javításával $=36,241$. (15. §. 2.)

Következetek:

1. Ha a' parabolai javítás \triangle szegletek által lehetne: bizonyosan
 alkalmaztathatnék leginkább a' 750" parameterű parabolára is. Ezen
 helyrehozó \triangle let' magassága a' folyó egész mélysége $=m$, (itt 90") lenne,
 mert látjuk, hogy ezen természetes parabolának csak a' felső sebessége
 köz a' valósággal, alább mindig kisebb a' valósebesség. És így azon
 csonkító \triangle let a' 9. §. szerinti $\frac{(m-b)f}{2}$ -ből lesz $=\frac{mf}{2}$, (mert a' víz' szí-
 nén, hol $b=0$, köz csak a' parabolai seb a' valóval). E' szerint tehát
 lenne a' közép seb $=\frac{P-P}{m}-\frac{mf}{2m}=\frac{P-P}{m}-\frac{f}{2}$; azaz lévén $\frac{P-P}{m}=177,30''$,
 és az f , vagy alsó feneksebességek' különbözések $=262,02''-33,217''$
 $=228,803=f$, mellynek fele $=\frac{f}{2}=114,401$; lenne a' kívánt köz seb
 $=177,30-114,401=62,83''$, melly mégis rendkívül nagyobb lenne a'
 valóságos közép sebességnél.

2. A' tudákos, és magában örök igazságú 262,02" feneksebessé-
 get, csak 33,217"-ra vonni össze; úgy, az előlegesen kiszámolt közép
 sebességet 177,3"-tól 36,241-re tartóztatni, igen nevezetes ellentálló erő-
 nek kell. Mi lehet ez az ellenerő? a' következő értekezésünk' tárgya lesz.

II.

A' folyóvíz-sebesség' feltartóztatásának okairól.

18. §.

Annak megfejtésére, mi okai lehetnek a' vízsebesség' feltartóz-
 tatásának? — útasíthatnánk a' tudós olvasókat a' víztudákos classicus

könyvekre; de ezek közül egyik elsőb rendű (Eytelwein úrnak az egész tudákos világ előtt becsültetett 's birálatunk felett lévő munkája) a' mi hazai Tudományos Gyűjteményünk' 1822diki Vdik kötetének 85dik levelétől fogva, épen ezen vízsebesség' feltartóztatása' tárgyában, egy kevés betűvetési olvasás-hibából, igen elcsavarítaték.

A' vízsebesség' oka az a' hárántékos lap, mellyen az lefoly. E' szerint *mennél hosszabban foly a' víz, annál sebesebben kellene annak folyni,* mert így a' hárántékos lapnak, vagy a' víz' esésének magassága mindig nő; pedig $s^2=62,5.m$ (2. §. II.). Ugy találjuk azonban, hogy *a' folyóvizek egyenlő esésű hárántékos lapokon végre állandó sebességűek.*

Innen következik: hogy olyan okoknak kell a' folyók' sebességeit tartóztatni, mellyek végre e' hárántékos lapi gyorsabbodást meggyőzven, egyarányúságba hozzák a' sebesebbedést. Ez már a' folyóvíztudák' nevezetes feladása, hogy ezen vízfeltartóztatás' egyenletét kifejezzük.

Meghagyván Eytelwein úr' betűit:

(6. kép)

1. Ha a' d test egy hárántékos lapon, mellynek hárántékja $ab=\lambda$, és magassága $bc=\alpha$, nehézkezik, bizonyos időben (1" secundban) szabadon eshetvén de mélységre; osszszuk ezen de nehezkedest $fd+fe$ oldalero'kre, (mellyek közül az fd az ab -vel egyközűleg megyen, és a' hárántékos lapi sebességet állítja elő, az fe pedig ezen fd -re vagy az ab lapra függő, és az ab lapnak ellentállása által feltartóztatik): előáll a' $\triangle fde \sim \triangle abc$ -ből $de:fd=ab:bc=\lambda:\alpha=1:\text{Sin. } \alpha$ szögületnek.— Mivel pedig 1" sec. idői esés $de=15,625$ láb $=g$; lesz az a' seb fd , mellyel a' hárántékos lapon 1"ban halad a' lemenő test $=fd=de\frac{\alpha}{\lambda}=g\frac{\alpha}{\lambda}=g\text{ Sin. } \alpha$, azaz mint a' hárántékos lap' magassága (α), elosztva hosszaságával (λ), vagy mint a' háránték-felemelés' szegületének sinusa.

2. Ha tehát állandó sebbel mennek két folyók (egyik S -, másik s -sel): az azoknak sebességeit tartóztató erők W , és w , a' hárántékos lapi gyorsabbodásokat már legyőzték. És így, a' mint vannak ezen folyókban a' gyorsabbodások, úgy kell lenni a' feltartóztató erőknek is; azaz:

$$g\frac{A}{L}:g\frac{\alpha}{\lambda}, \text{ vagy } \frac{A}{L}:\frac{\alpha}{\lambda}=W:w.$$

3. Minthogy pedig a' folyó' sebességeinek feltartóztatásai (mint

az ütközések is) úgy vannak mint a' folyó' ágyai (feneke, 's partjai, a' mellyekben megütköznek) $=P, p$, sokszorozva a' sebesség' második emeletével $=C^2, c^2$, (mint az ütközőkben), 's elosztva a' folyó' szeletével ($=S, s$, melly mennél nagyobb, annál kevesebb a' feltartóztatás is): következik, hogy:

$$W: w = \frac{A}{L} : \frac{\alpha}{\lambda} = \frac{PC^2}{S} : \frac{pc^2}{s}. \text{ És így } C = \sqrt{\frac{PC^2 L}{SA}} \sqrt{\frac{\alpha s}{\lambda p}}, \text{ a' folyamoknak}$$

közép c sebességei a' kitett mennyiségben előadva.

4. Eytelwein, a' du Buat *) úr' 36 folyóvizeken való tapasztalásaiból a' nagy betűket $\sqrt{\frac{PC^2 L}{SA}}$ teszi $=90,9$ lábakra. És így minden

folyókon lenne $c=90,9 \sqrt{\frac{\alpha s}{\lambda p}}$. Melly egyenletből öt mennyiséget,

α, s, λ, p , és c , öt kérdés által lehet megfejteni. Sőt, ha a' folyószelet (az s) négyszögű, mellynek mélysége vagy magassága $=h$, 's szélessége $=b$: lesz $s=hb$; valamint a' p ágyak is $=\text{két part} = 2h$, és fenek $=b$,

vagy $p=2h+b$. Az így változtatott egyenlethől: $c=90,9 \sqrt{\frac{\alpha hb}{\lambda (2h+b)}}$

akármellyik mennyiséget, a' többi adatván, meg lehet határozni; nemcsak, hanem a' szélesség' összehhúzása által, mennyit változott a' c sebesség? megtudhatni.

Igy lesz $\alpha = \frac{c^2 \lambda (b+2h)}{8262,8. hb}$. És, ha 1" másodperc-időben lemenő víz-

massa $=M$; mivel $M=s.c=h.b.c$, azaz $=a'$ víz' kapuszeletje a' sebes-

séggel sokszorozva: tévén $c = \frac{M}{hb}$, lesz $\alpha = \frac{M^2 \lambda (b+2h)}{8262,8. h^3 b^3}$.

19. §.

Eytelweinnak eddigvaló elfejtéseiben megvannak azok az elvek, mellyek a' folyók' sebességeinek meghatározásában, célunkra elégségesek.

De ezen feltett egyenlítések után egy folyóvíz, feneke' fölemelése, vagy partjai' összeszorítása által, az előtti α esését α' -vá változtat-

*) Principes d'Hydraulique, vérifiés par un grand nombre d'Experiences, faites par ordre du gouvernement, — par Mr. le Chev. du Buat stb. à Paris 1780.

ván, 's színét az előbbentől, a' felemelés által H -val feljebb vévén: meghatározza Eytelwein, hogy azon körülállások között, a' H ' felemelés-pontjától a' vízmente' ellenébe fölfelé számlálván:

1) A' feldagadás' távolsága $= A = \frac{1,9 H \lambda}{\alpha - \alpha'}$. Vévén az 1,9 számot ismét a' du Buat úr' biztos tapasztalatitól.

2) Ha pedig itt, az α helyett az előbbi 18. § 4dikében kitett értéket teszszük; úgy az α' helyébe is, ugyan b -jú (szélességű), de már $H+h$ mélységű (vagy h -jú) vizet veszünk; lesz $\alpha' = \frac{M^2 \lambda [b+2(H+h)]}{8262,8 \cdot b^5 (H+h)^5}$. Így lesz amaz $A = \frac{1,9 \cdot H \lambda}{\alpha - \alpha'}$ ból.

$$\begin{aligned} 3) A &= \frac{1,9 H \lambda}{\frac{M^2 \lambda (b+2h)}{8262,8 \cdot b^5 h^5} - \frac{M^2 \lambda [b+2(H+h)]}{8262,8 \cdot b^5 (H+h)^5}} \\ &= \frac{1,9 \cdot 8262,8 H b^5}{\frac{M^2 \lambda (b+2h)}{h^5} - \frac{M^2 \lambda [b+2(H+h)]}{(H+h)^5}} *) \\ &= \frac{15700 H b^5 h^5 (H+h)^5}{M^2 [(b+2h)(H+h)^5 - [b+2(H+h)] h^5]} \end{aligned}$$

*) Jegyzés. Ez az Eytelwein úr' vízfeldagadás-formája (Aufstau bey Wehren), melyet ő szoros elfejtések után lehozott; de a' melly a' mi nevezett folyóírásunkban igen hibásan tétetett:

$$A = \frac{15700 \cdot H b^5}{\frac{M^2 (b+2h)}{h^5} - \frac{b+2(H+h)}{(H+h)^5}} \text{nak, elhagyván a' denominator' taga-}$$

dósából az M^2 -tőt. Ezen olvasás-hibából ott 12 lapon szaporítatnak a' víztudák-ismereti tévelygések mind a' tudománynak mind a' víz' regulázásának nagy kárára. Mert, ha az ottani 88dik lapon lévő számokat teszszük az Eytelwein úr' igaz egyenletébe, t. i. $M=40$ köb. láb, mélység $h=2,11'$, szélesség $b=7'$ és újjfelemelés $H=2'$: lesz

$$A = \frac{15700 \cdot 2 \cdot 7^5 \cdot 2,11^5 \cdot 4,11^5}{1600 [11,22 \cdot 4,11^5 - (7+8,22) 2,11^5]} \text{ Mivel pedig:}$$

$$\text{Log. } 15700 = 4,1958997$$

$$\text{Log. } 2 = 0,3010300$$

$$3.\text{Log. } 7 = 2,5352940$$

$$3.\text{Log. } 2,11 = 0,9728475$$

$$3.\text{Log. } 4,11 = 2,4415254$$

$$\text{a' numerator Log-sa} = 10,4465966. \quad \text{Úgy a' denominatorra}$$

$$\text{nézve:} \quad \text{Log. } 1600 = 3,2041200$$

$$\text{Log. } (11,22. 4,11^3 - 15,22. 2,11^5) = 3,4895085$$

$$\text{Summa vagy a' denom. Log.} = 6,6936285$$

azaz a' denom. Log. $= 6,6936285$ és így: kivéven a' logarithmusokat;

lesz: $\text{Log. } A = 3,7529681$, mellynek *száma* $A = 5662'$ láb a' felemeléstől fogva, a' kitett környülmények között, a' valóságos vízfel-dagadás' hossza; melly az említett folyóírásban igen hibásan csak 644 lábnak van téve.

III.

A' folyók' kiömléseiről és változó sebességeiről való fejtegetések.

20. §.

A' vízfolyás' mélyebb-mélyebb helyein változó sebesség, mint lát-tuk, természet szerint parabola. De ezen parabolai sebesség a' fenek felé a' fenek' 's egyebek' ellentállásai miatt a' sebesség' második emeletei szerint tartóztatván fel (18. §. 3.) szüntelen: a' parabolai ordináták visszahuzatnak. És így a' parabolai y^2 rendeltből mindig ki kell azt a' mennyiséget venni, a' mellyel mindenik y^2 visszatartóztatik.

Tegyünk fel tehát egy olly parabolát (mellyek közül egyfélét Hennert úr is próbált), mellyben, a' fenek felé való visszahuzódást tévén $=w$ -nek (mint 18. §. 2.), legtökéletesebben eltaláljuk mindig $y^2 = px - w$ egyenlítéssel a' vízfolyás' mennyiségeit. A' p -parameter közönségesen legyen téve, hogy e' helyébe, ha illeni fog, ama' 62,5 láb, vagy 750'' iznyi természetes 's legegyszerűbbet is lehessen majd tenni.

Már csak abból is, hogy a' vízkifolyás' görbéjében a' parabolában

mindenütt híjosítani kell, gyaníthatjuk, hogy a' keresendő görbének *ellipsis*nek kellene ezen visszatartóztatásnál fogva lenni. Mert épen az ellipsis az a' görbe, melly a' parabola' px -éből kiveszen, a' mikor a' hyperbola hozzá ad.

21. §.

De hogy valóban ellipsisnek is kell lenni azon görbének, a' mellyben a' feneke felé mind inkább-inkább feltartóztatott víz foly ki; megtetszik onnan, ha a' w -nek ezen köz formában $y^2 = px - w$, a' maga értékét teszszük.

Láttuk (18. §.), hogy Eytelwein úr után a' w , úgy van, mint $\frac{c^2 p}{s}$, vagy mint $c^2 \left(\frac{2m+b}{s} \right)$, tévén m a' c^2 sebesség' mélységét.

Ezen $c^2 \left(\frac{2m+b}{s} \right)$ formában a' mi esetünkre meg kell jegyezni:

1. A' c^2 változó, melly mindenkor a' parabola' y^2 -je.
2. Az m -mélység is változó. Az ezen mélységben lévő való sebességet keressük. Mennél nagyobb ezen m , bizonyosan annál közelebb a' vízfenek, és így annál nagyobb a' feltartóztatás is, vagy a' w .
3. Az Eytelwein' b -je a' folyó' szélessége. Ez, a' mi esetünkben, ugyanazon folyón állandó; — lesz-e, nem lesz-e értéke, meg fog a' közelebbi vizsgálódásainkból tetszeni.
4. Az s , a' folyó' szeletét jegyzi. Ez is állandó a' mi környülményeinkben, a' mennyiben az s viseletébe az egész folyó-mélység és -szélesség jó be.

22. §.

Illy előkészületek után, az $y^2 = px - w$ -be, a' w visszatartóztatást kifejthetjük, mert:

1. Bizonyosan áll ezen arány: $W:w = c^2 \left(\frac{2M+b}{s} \right) : c^2 \left(\frac{2m+b}{s} \right)$, ugyanazon folyó' más-más mélységeire tartozó W , és w után. Minthogy pedig $s=s$: lesz $W:w = c^2(2M+b) : c^2(2m+b)$.

2. Tudjuk azonban, hogy C^2 , c^2 a' mi felvett p parameterű parabolánk' rendeltjei (y^2 -ji). Mert a' W , w , feltartóztatások, épen ezen parabola' Y^2 , y^2 -it, vagy C^2 , c^2 -it vonják vissza. Így tehát: $W:w = Y^2(2M+b) : y^2(2m+b)$. Minthogy pedig $y^2=px$: lesz $W:w = pX(2M+b) : px(2m+b)$.

3. Azonban a' víz' színe felett, hol a' sebesség $=s$, a' parabolai tető (vertex) $=\frac{s^2}{p}$ (7. §. és 14. §.): következik, hogy az M , m , mélységek $x - \frac{s^2}{p}$ -ben állíthatnak elő (mert $x = \frac{s^2}{p} + m$). E' szerint tehát:

$$W:w = X\left(2X - \frac{2s^2}{p} + b\right) : x\left(2x - \frac{2s^2}{p} + b\right) = X(2Xp - 2s^2 + bp) : x(2xp - 2s^2 + bp).$$

És innen $w = \frac{W \cdot x(2xp - 2s^2 + bp)}{X(2Xp - 2s^2 + bp)}$.

4. Ha itt a' nagy betűk' viselete' helyébe q -t teszünk, azaz $\frac{W}{X(2Xp - 2s^2 + bp)} = q$ -nak írjuk: előáll végre $W = xq(2xp - 2s^2 + bp)$. Ezen formában, akár mivé változzon a' kis x , mindig állandó a' q ; mert a' q értékebe $= \frac{W}{X(2Xp - 2s^2 + bp)}$ a' kis x változása be nem jó soha.

23. §.

1. Minthogy feltételünk szerint a' felső vízsebesség $=s$, a' parabolában és a' kikeresendő görbében is egyenlő: a' víz' színén nincs visszahuzás, nincs w , és így itt $w = xq(2xp - 2s^2 + bp) = 0$. Következésképen a' víz' színén $= 2xp - 2s^2 + bp = 0$, és $bp = 2s^2 - 2xp$. Mivel azonban a' víz' színén $x = \frac{s^2}{p}$: lesz $bp = 2s^2 - 2s^2 = 0$. És így a' mi formánkban $b = 0$, azaz a' b -be nem jó. Lesz tehát rövidebben $w = xq(2xp - 2s^2) = xq(xp - s^2)$, (a' 2-sokszorozó meg lévén majd a' q -ban).

2. Ekképpen tehát a' feltartóztatott $y^2 = px - w$ -ből lesz: $y^2 = px - xq(xp - s^2) = x(p + qs^2) - pqx^2$. Látnivaló pedig, hogy ez az egyenlítés világosan egy olly ellipszire tartozik, mellynek parameterje $= \Pi$ vagy $\frac{2\beta^2}{\alpha}ja = p + qs^2$, és $\frac{\Pi}{2\alpha}ja$, vagy $\frac{\beta^2}{\alpha^2}je = qp$. Mert tudjuk, hogy

az ellipsisben $y^2 = \Pi x - \frac{\Pi x^2}{2\alpha}$, vagy $\frac{2\beta^2 x}{\alpha} - \frac{\beta^2 x^2}{\alpha^2}$; tévén Π , parametert α , és β pedig, a' nagy és kis tengelyek' feleit.

3. Ezen egyenlítésekből $\frac{2\beta^2}{\alpha} = p + qs^2$, és $\frac{\beta^2}{\alpha^2} = qp$; lesz:

$$q = \frac{2\beta^2 - \alpha p}{\alpha s^2} = \frac{\beta^2}{\alpha^2 p}, \text{ és innen } 2\beta^2 \alpha p - \alpha^2 p^2 = \beta^2 s^2.$$

24. §.

Ezen most feltett egyenlítésben: $2\beta^2 \alpha p - \alpha p^2 = \beta^2 s^2$, a' még határozni valók: α , β , és p mennyiségek, azaz a' nagyobb tengely' fele $= \alpha$; a' kisebb tengely' fele $= \beta$; és azon parabolának parametere $= p$, melly fő egyenlítésünk által $y^2 = px - w$, legtökéletesebben meghatározhatja a' folyóvizek' belső sebességeit. Legegyszerűbb 's könnyebb volna természet szerint, ha a' 62,5 lábnyi parameterű parabolának volna ilyen tökéletességhez közelítő tulajdonsága. Így lenne $p = 62,5$ láb vagy $= 750''$ iz; és a' feltett egyenlítésben csak az α , β , volnának határozandók, mellyek közül egyik adatván, a' másik az egyenlítésből kijőne. De azon természeti kifolyás' parabolája nem engedi magát számvetéseinkkel a' w után, könnyen hajtadni.

De minthogy a' vízkifolyás' ellipsisének tengelye' (α -ja) helyhetése adatott: ha még a' kis tengely' fele $= \beta$, és ennek helyhetése, és így az ellipsis' közép pontja is adatik; ebből, és a' vízszini sebességből $= s$, a' középpontból számolt y^2 értékéből, melly szerint mint tudjuk $y^2 = \frac{\beta^2}{\alpha^2}(\alpha^2 - z^2)$, az α , β és p értékei is kijőnek.

25. §.

A' folyók' belső sebességei' számvetését tehát így kell feltenni:

1. Ha a' kifolyásnak legnagyobb sebessége a' víz' színe alatt van; kerestessék ki az. Itt lesz az ellipsis' centruma. — Ez a' legnagyobb sebesség lesz $= \beta$.

2. A' vízszínsebesség méressék meg $= s$. Ennek a' centrumtól való távolsága lesz a' neki megfelelő középponti elmetszése (abscissája), z -je.

3. Mivel tehát $s^2 = \frac{\beta^2}{\alpha^2}(\alpha^2 - z^2)$; lesz $\alpha = \frac{\beta z}{\sqrt{(\beta^2 - s^2)}}$. Itt már mindek tudva vannak, és így az α is. Következésképen a' p is a' 24. §. egyenlítéséből megtudathatik.

4. Ismeretesekek lévén e' szerint a' β , α : az ellipsisi fő egyenletből $y^2 = \frac{\beta^2}{\alpha^2}(\alpha^2 - z^2)$: adatván a' z , azaz akármilyen távolság az ellipsis' közepétől, az annak megfelelő y , azaz, azon ponti sebesség $= c$ lesz:

$$= \sqrt{\frac{\beta^2}{\alpha^2}(\alpha^2 - z^2)} = \frac{\beta}{\alpha} \sqrt{\alpha^2 - z^2}.$$

De ha a' víz' színe alatt kisebbbűlők a' sebességek, bajosabb a' felvetés, mert:

5. A' vízszíni sebességen kívül még két, s és f sebességeket kell megmérni, $(z+n)$, és $(z+m)$ abscissákkal. Így lesz:

$$\alpha = \frac{\beta z}{\sqrt{(\beta^2 - s^2)}} = \frac{\beta(z+n)}{\sqrt{(\beta^2 - f^2)}} = \frac{\beta(z+m)}{\sqrt{(\beta^2 - f^2)}}, \text{ mely egyenletekből a' } \beta, \text{ és } z \text{ értékei kijónek.}$$

§. 26.

Alig tűnik fel ezen folyó' sebességeinek legközelítőbb ellipsisi formája, már ez is, a' vízkifolyás alatt, noha nem nagyon, azonnal elváltozik.

Ha egy folyó' felső sebességét az os állítja elő, legnagyobbja a' c -ből $c\beta$: az ellipsisi kifolyás' idomja bizonyosan az $st\beta rnt$ ellipsis' görbéje lesz, mellynek kis tengelye $= c\beta$, közepe a' c , ordinátái os , it , stb. De világos, hogy itt az sn , tr stb. vízoszlopok függenek. A' vízoszlopok' aljai pedig olly sebességgel erőlködnek leesni, mintha már oszlopjok' magasságairól húlltak volna le (2. §. I.): és így az sn , tr stb. vízoszlopok a' folyás közben lesülyednek alól az rv -re, 's természet szerint tehát, felül a' t -ből az u -ra. Következésképen a' kimért ellipsisi formát a' természetben úgy találják, hogy:

(7. kép)

1. Az ellipsis' felső részén nagyobb sebességgel vannak a' valónál.
2. Az alsóbb ellipsisi sebességek kisebbek lesznek a' valónál.
3. De hogy valóban ellipsisi az eredeti forma, megtetszik onnan, hogy a' $c\beta$ kis tengelytől fel és lefelé lévő egyenlő részeken $st\beta$, és βrn ellipsisi darabban, a' felsőbb ellipsisi hiány, annyi mint az alsóbb részeken való pótlék, és így ezen résznek ellipsisi felülete a' valóságos kifolyás' felületével egyenlő.

27. §.

Illy előlegi készültek után közelíthetünk az alkalmaztatáshoz. Czelünknek leginkább megfelel a' Brünigs' legtökéletesebb mérése. Ebben (számtábla, 11dik oszlop); a' felső sebesség egy másodperc időben $=34,029''$ iz $=s$.

A' legnagyobb sebesség van a' $30''$ iznyi mélységben $=z$, melly sebesség ott $=38,135=\beta$, azaz, ez a' kis tengely' fele, és az ellipsis' közepe a' $30''$ mélységben van. Ezek szerint:

$$1) \alpha = \frac{\beta z}{\sqrt{(\beta^2 - s^2)}} \quad (25. \S. 3.) \text{ kifejezve } \alpha = \frac{38,135 \times 30}{\sqrt{(38,135^2 - 34,029^2)'}}$$

melly, logarithmusokban lesz:

Log. $\beta =$	
Log. $38,135 =$	1,5813237
Log. $30 =$	1,4771213
Log. $\beta z =$	3,0584450
-	-
-	-
-	-
-	-
-	-
-	-
1,2358658	

2 Log. $\beta = \text{Log. } \beta^2 = 3,1626474$; ennek számja $=\beta^2=1454,2$.

Log. $s^2=2$ Log. $s=1,5318492.2=$

$2\text{Log. } s=3,0636984$; ennek számja $=s^2=1157,9$

$$\beta^2 - s^2 = 296,3$$

Log. $(\beta^2 - s^2) = \text{Log. } 296,3 = 2,4717317$, ennek fele $= \text{Log. } \sqrt{(\beta^2 - s^2)} = 1,2358658$.

És így ezt kivévén ama' Log. βz -ból lesz:

$$\text{Log. } \beta z - \text{Log. } \sqrt{(\beta^2 - s^2)} = \dots\dots\dots$$

$\dots\dots\dots 1,8225792 = \text{Log. } \alpha$, mellynek számja tehát $\alpha = 66,463''$; és így a' nagyobb tengely' fele $=66,463''$ iz.

2) Tudva lévén az α , β , a' középponttól, azaz itt a' 30" iz mély-
ségtől akármilyen $=z$, távolságra lévő vízsebességet $=y$, (a' 25. §. 4dike
szerint lévén mindig: $y = \frac{\beta}{\alpha} \sqrt{(\alpha^2 - z^2)}$, meghatározhatjuk. Mert

$$\text{Log.} \left(\frac{\beta}{\alpha} \right) = \text{Log. } \beta - \text{Log. } \alpha = 0,7587445 - 1.$$

És $\text{Log. } \alpha^2 = 2 \text{ Log. } \alpha = 3,6451584$, és így: $\alpha^2 = 4417,3$; csak ezen α^2 -ből kell
kivonni akármelyik z^2 -tőt, és ezen különbség' logarithmusának felét
mint $\text{Log. } \sqrt{(\alpha^2 - z^2)}$, a' $\text{Log.} \left(\frac{\beta}{\alpha} \right)$ -hoz adni, így jó ki a' keresett sebesség'
logarithmusa, vagy $\text{Log. } y$. P. o. keressük ki a' 6" iz mélységű sebes-
séget. Itt lesz $z = 30 - 6 = 24$ ".

Ennek második emelete $= z^2 = 24^2 =$ - - - 576 ezt ki-
vonván amaz α^2 -ből, lesz $\alpha^2 - z^2 =$ - - - 3841,3: ennek lo-
garithmusa $= 3,5844782$: ezt eloszt-
ván 2-vel, lesz $\text{Log. } \sqrt{(\alpha^2 - z^2)} = 1,7922391$: ehhez kell adni

$$\text{Log.} \left(\frac{\beta}{\alpha} \right) = - - - 0,7587445 - 1$$

1,5509836: e' lesz $\text{Log. } y$; és így ennek
számja a' keresett 6" mélységre lévő sebesség $= 35,562$ az ellipsisi
felvetéseinkben, melly a' valóságban $= 34,906$ úgy, hogy

0,656"-nyi itt a' le-

jebb szállás által való hiány.

Illyen számvetésekkel van ezen Brüningsi mérés legnagyobb
38,135" és a' felső 34,029" sebességeiből előállítva (a' számtábla' IVdik
oszlopa); mellyből tehát megtetszik: miben különbözik az ellipsisi theo-
ria a' való mérésektől minden 6" iznyi mélyebb sebességeken.

Meghagyván a' $\beta = 38,135'$ kis tengelynek:

1. A' feneksebesség adatott 33,217-ből van kiszámolva (az Vdik
oszlop). Ebben látni való, hogy mindenik sebesség nagyobb a' való-
ságosnál.

2. A' 60" mélység' sebességét $= 35,152'$ vévén adatottnak, a' VI.
oszlop' sebesség-számjai fejtetnek ki.

3. A' mélység' közepén, 45" mélységben lévő sebességet $= 37,430'$

tévén $=\beta=$ kis tengelynek, adatva lévén a' felső $34,029'' = s$: előállott a' VII-dik oszlop. Ez leginkább közelít a' valóhoz.

28. §.

A' IV-dik oszlop' számjai, melyekben $\beta=38,135''$ a' $30''$ mélységben, és a' felső az adatott, illy tulajdonúak:

1. Háromszor vágja az ellipsis a' valót: a' víz' színén, a' $30''$ -diki sebességen, és még alább a' $45''$ körül.

2. Az *sum* függő vonaton, a' mennyi a' való kifolyásnak az ellipsis-tól való felső híja (az *stbu* hézag); épen annyi esik alól lejjebb az ellipsis az *rmu* stb. hézagban. Számoljuk ki mind a' két idomtalan felületet, trapezok által (11. §.) meg fog tetszeni a' világos egyenlőség.

3. Az egész kifolyás' felülete tehát annyi, mint $0,5,bf,90$ ellipsisi felület, és még az *umqf* leesett vízdarab' szelete.

4. Lehetne az *umqf*, felület helyett *nfj* \triangle szöget venni 's ezt az ellipsisi felülethez adván, kijőne a' kifolyás' mennyisége. De ezen toldozásokra nem lesz szükségünk.

5. Legtermészetesebbnek láttatik adatjaira nézve. Mert: a' legnagyobb sebesség természet szerint leginkább illik legnagyobb ordinátának vagy β -nek, kis tengelynek; — a' felső sebesség is szembetűnő. De e' vízoszlopok' sülyedései miatt, nem a' legtökéletesebben 's -könnyebben állítja elő a' vízfolyás' egész felületét, mint látjuk; azonban nehéz is a' gyakorlatban kikeresgetni a' legnagyobb sebességet.

Épen ezen nehézségek nyomják az V-dik oszlop' ellipsisét is. Ezek ugyan már kevesebb vizet hullatnak le ellipsisi idomjok alá, 's jobban közelítők; de még nehezebb méréseik.

29. §.

Két fő tárgyunk van tehát még hátra:

I. Az ellipsisi felületet felvetni, melly nélkül a' kifolyást meghatározni nem lehet. Szerencsénkre ez is könnyebb a' paraboláénál.

II. A' felső vízoszlopok' lehullása miatt (26. §.), azt az ellipsist kitalálni, mellyben a' felsőbb vízleesések' hijai épen annyiak volnának, mint a' lehullott alsóbb pótlékok.

30. §.

I. Az ellipsis' felületét megmérni, vagy, a' mi célunkat inkább segíti: az $fbgc$ negyednek egy darabját, melly az ab és cg ordináták között van, meghatározni, (mint tudjuk) a' circulus' vagy karika' segítségével igen könnyű.

1. Vonjunk a' nagyobb $fc=\alpha$ axissal mint sugárral egy félkört fde . Tudjuk, hogy a' circulusnak a' c -középből számlált egyenlítése az ad , ordinátája $=Y$, és az ac abscissája $=z$ -között ez: $ad^2+ac^2=cd^2$, azaz $Y^2+z^2=\alpha^2$. És így itt $Y^2=\alpha^2-z^2$, és $Y=\sqrt{(\alpha^2-z^2)}$.

2. Jól tudjuk azt is, hogy az ellipsisnek, ugyanazon $ac=z$ abscissára, és már kisebb $ab=y$ ordinátájára tartozó egyenlítés:

$$y^2=\frac{\beta^2}{\alpha^2}(\alpha^2-z^2) \text{ és } y=\frac{\beta}{\alpha}\sqrt{(\alpha^2-z^2)}. (\S. 25,4).$$

3. Világos már, hogy a' circulus ad és ce , és az ellipsis ab , és cg , két ordinátái között lévő felületi hézag $=$ annyi, mint az ad és ce között lévő circulusi ordinátáknak summája, a' circulusra nézve; 's az ellipsisre nézve is, ennek felülete annyi, $=$ mint az ab és cg ordináták között lévő minden ordináták' summája.

4. Summázzuk tehát a' circulus' ordinátáit $y'+y''+y'''+\dots+y^{(n)}$ tévén az ezeknek megfelelő abscissákat $z', z'', z'''+\dots+z^{(n)}$ -nek:

lesz a' karikai felület $=\sqrt{(\alpha^2-z'^2)}+\sqrt{(\alpha^2-z''^2)}+\dots+\sqrt{(\alpha^2-z^{(n)2})}$. Ugy, az ugyanazon $z', z'', \dots, z^{(n)}$ abscissájú ellipsisnek, kisebb $y', y'', \dots, y^{(n)}$ ordinátái' summája lesz $=\frac{\beta}{\alpha}\sqrt{(\alpha^2-z'^2)}+\frac{\beta}{\alpha}\sqrt{(\alpha^2-z''^2)}+\dots+\frac{\beta}{\alpha}\sqrt{(\alpha^2-z^{(n)2})}$.

Látni való pedig, hogy ezen ellipsisi formában a' $\frac{\beta}{\alpha}$ minden taggal köz lévén: az ellipsisi felület annyi mint:

$$=\frac{\beta}{\alpha}[\sqrt{(\alpha^2-z'^2)}+\sqrt{(\alpha^2-z''^2)}+\dots+\sqrt{(\alpha^2-z^{(n)2})}].$$

Ugy de látjuk, hogy a' bezárt mennyiségek épen a' circulus' ordinátáinak summái, vagy a' circulusi felület $=adec=C$; és így: két ordináták

között levő ellipsisi felület = annyi mint a' nagyobb fél tengelylyel írt circulusnak ugyanazon abscissára tartozó ordinátái között lévő felület, sokszorozva $\frac{\beta}{\alpha}$ -val (vagy a' kis tengelylyel, 's elosztva a' nagyobbbal),

azaz: $abgc$ ellipsis darab = $adce$ circulus sokszorozva $\frac{\beta}{\alpha}$ -val.

5. Mivel tehát $adec = dce$ sector, vagy czik, és $+adc$ \triangle let: lesz az $abgc$ ellipsis = $(dce + \triangle adc) \frac{\beta}{\alpha}$.

6. A' dce czik pedig mint tudjuk, annyi mint = de ív (vagy árkus), sokszorozva a' sugárnak ($dc = \alpha$)nak felével. A' de ívet a' $dce = m$ szögletből megtudhatni; mert ennek sinusa az ac ; úgy, hogy áll ez az arány: $cd:ac = r:\text{Sin. } m$, vagy $\alpha:z = r:\text{Sin. } m$, a' honnan $\text{Sin. } m = \frac{z \cdot r}{\alpha}$, (a' \triangle geometriai radiust tévén = r -nek). Keressük ki azért, mennyi szögelet felel meg a' $\frac{z \cdot r}{\alpha}$ sinusnak, grádusokban? ha ez lesz = m grádus; mivel az egész kör = $2\alpha \cdot 3,1415$ hosszóságban: lesz m grádusok' hossza
$$= \frac{2\alpha m \cdot 3,1415}{360} = \frac{\alpha m \cdot 3,1415}{180}.$$

Az $\frac{m \cdot 3,1415}{180}$ számnak kifejtésétől is megment bennünket a' köz logarithmusos könyvek' táblája, a' mellyekben az ívek' hosszóságai, egy-mértékű sugárra fel vannak téve. Ezt a' táblai számot tehát, mellyet h -nak nevezzünk, csak α -val kell sokszorozni; lesz $\alpha h = de$ ív' hossza.

És így a' dce czik = $\frac{\alpha h \cdot \alpha}{2} = \frac{\alpha^2 h}{2}$.

7. Az adc \triangle letre nézve: lesz $\triangle adc = \frac{ac \cdot ad}{2}$. Itt pedig az ac , könnyű számunk, mert a' cg sebességnek a' felső vízszintől való mélysége = z . Az ad értékére nézve fel kell tennünk:

$$ac:ad = r:\text{Cotang. } m. \text{ És így } ad = \frac{ac \cdot \text{Cotang. } m}{r}.$$

$$\text{Következésképen: } \triangle adc = \frac{ac \cdot ad}{2} = \frac{ac \cdot ac \cdot \text{Cot. } m}{2r} = \frac{z^2 \text{ Cot. } m}{2r}.$$

8. E' szerint lesz tehát az ellipsisi (vízkifolyási) felület, azaz,
 $abgc = (dce \text{ czik} + \triangle adc) \frac{\beta}{\alpha} = \left(\frac{\alpha^2 h}{2} + \frac{z^2 \text{Cotang. } m}{2r} \right) \frac{\beta}{\alpha}.$

9. Ha a' c pont az ellipsis' közepe: ezen forma kétszer véve, az
 egész vízkifolyás-felületet adja elő $= \frac{(\alpha^2 h + z^2 \text{Cot. } m) \beta}{r \alpha}.$

10. Így lesz végre a' közép sebesség, m mélységű vízben
 $= \frac{(\alpha^2 h + z^2 \text{Cot. } m) \beta}{m \alpha}$ (ha a' \triangle goniom. radius $r=1.$). A' melly nem olly
 nehéz kifejtetésű forma.

31. §.

Vegyük fel példába a' számtábla' IVd. oszlopában leirt ellipsis'
 felületét, mellyben $\alpha=66,463''$ (27. §. 1.), $\beta=38,135''$, $z=30''$ mélység-
 ben, és $m=90'$. Lesz: $\text{Sinus } m = \frac{zr}{\alpha} = \frac{30 \cdot r}{\alpha}.$

És $\text{Log. Sin. } m = \text{Log. } 30r = 1,4771213. + 10.$

$- \text{Log. } \alpha = 1,8225792$ (27. §. 1.)

$\text{Log. Sin. } m = . . . 9,6545421.$ Ennek megfelelő
 szegelet $m=26^\circ 50'.$ Ezen szegelet' ívének hossza:

26°-nak: 0,45378 (a' táblákból)

50'-nak: 0,01454

egész hossz = 0,46832 = h.

Az $\alpha^2 h$ kifejtésére nézve: $\text{Log. } \alpha^2 = 3,6451584$ (27. §. 2.)

$+ \text{Log. } h = 0,6705427 - 1.$

$\text{Summa} = 3,3157011. = \text{Log. } \alpha^2 h$, és így:
 ennek számja $= \alpha^2 h \approx 2068,7.$

A' $\frac{z^2 \text{Cot. } 26^\circ 50'}{r}$ -re nézve $= \frac{30^2 \text{Cot. } 26^\circ 50'}{r}$: lesz

$$\begin{aligned} \text{Log. } 30^2 &= 2,9542426 \\ + \text{Log. } \left(\frac{\text{Cot. } 26^\circ 50'}{r} \right) &= 10,2959638 - 10 \end{aligned}$$

$$\text{Summa} = 3,2502064 = \text{Log. } \left(\frac{30^2 \text{ Cot. } 26^\circ 50'}{r} \right).$$

$$\begin{aligned} \text{Ennek számja } \frac{30^2 \text{ Cot. } 26^\circ 50'}{r} &= 1769,1. \text{ És így: } \alpha^2 h + z^2 \text{ Cot. } m. \\ &= 2068,7 + 1779,1 = 3847,8. \end{aligned}$$

Vége a' $3847,8 \frac{\beta}{\alpha}$ re nézve:

$$\begin{aligned} \text{Log. } 3847,8 &= 3,5852125 \\ + \text{Log. } \frac{\beta}{\alpha} &= 0,7587445 - 1 \end{aligned}$$

$$\text{Summa } 3,3439570 \text{ ennek számja} = a' \text{ keresett}$$

$$\begin{aligned} (\alpha^2 h + z^2 \text{ Cot. } m) \frac{\beta}{\alpha} \text{ felület} &= 2207,8 = \text{mellynek fele a' } 30. \S. \text{ 8dika szerint} \\ &= \text{az } abqc \text{ ellipsisi felület} = 1103,9. \end{aligned}$$

Mivel pedig ezen felvett esetben, a' c , nem a' vízmélység' közepén van: az alsó $cqkh$ ellipsis darabot újra külön kell felvetni. E' szerint: $\left(\frac{\alpha^2 h + z^2 \text{ Cot. } \varphi}{2} \right) \frac{\beta}{\alpha}$. Itt $\text{Sin. } \varphi = \frac{ch.r}{\alpha} = \frac{60''}{\alpha}$.

$$\begin{aligned} \text{És így Log. } 60 &= 1,7781513 + 10 \\ + \text{Log. } \alpha &= 1,8225792 \end{aligned}$$

$$- \text{Log. Sin. } \varphi = 9,9555721. \text{ Innen } \varphi \text{ szeglet} = 64^\circ 32'.$$

$$\begin{aligned} \text{Továbbá: hossza } 64^\circ \text{nak} &= 1,1170 \\ 32' \text{nak} &= 0,0093 \end{aligned} \left. \vphantom{\begin{aligned} \text{Továbbá: hossza } 64^\circ \text{nak} \\ 32' \text{nak} \end{aligned}} \right\} a' \text{ táblákból;}$$

$$\text{Summa} = 1,1263 = 64^\circ 32' \text{ hossza} = h.$$

$$\text{Ennek Log. } 1,1263 = 0,0516541$$

$$+ \text{Log. } \alpha^2 = 3,6451584$$

$$\text{Summa} = 3,6968125 = \text{Log. } \alpha^2 h, \text{ és } \alpha^2 h = 4975,2.$$

Hasonló módon $\frac{z^2 \text{Cot. } \varphi}{r}$ re nézve:

$$\text{Log. } 60^2 = 3,5563026$$

$$+ \text{Log. Cotang. } \varphi = 9,6778456 - 10$$

$$\text{Summa } 3,2341482 = \text{Log. } \frac{z^2 \text{Cot. } \varphi}{r}, \text{ és így}$$

$$\frac{z^2 \text{Cot. } \varphi}{r} = 1714,5.$$

És így $(a^2 h + z^2 \text{Cot. } \varphi) = 6689,7$. Ez sokszoroztatván $\frac{\beta}{a}$ -val lesz:

$$\text{Log. } 6689,7 = 3,8254066$$

$$+ \text{Log. } \frac{\beta}{a} = 0,7587445 - 1$$

3,5841511; mellynek számja = 3838,4. Ennek fele = $1919,2 = \left(\frac{a^2 h^2 + z^2 \text{Cot. } \varphi}{2} \right) \frac{\beta}{a}$. Az ellipsis' alsó része' felülete.

Ezek szerint a' felső és alsó rész ellipsis = $1103,9 + 1919,2 = 3023,1$.

Melly számot a' mélységgel = $90''$ elosztva lesz: $\frac{3023,1}{90} = 33,59''$; a' kere-

sett közép sebessége a' folyónak.

Ez a' szám $2,238''$ -vel kevesebb a' 13. §. 3-ban kiszámolt-nál, 's bizonyos, hogy a' már tudva lévő víz-lesülyedés miatt, kevesebbnek is kell neki lenni.

32. §.

II. Úgy látszik, hogy a' folyó' mélységének közepén lévő sebes-ségét vévén fel a' kis tengelynek: a' vízlesülyedés' hiányai leginkább meggyőzethetnek. Mert épen ez a' középső vonat osztja két felé az el-lipsistől való felső és alsó elvetemedéseket. Az ilyen ellipsisnek a' VIIId. számú oszlopban lévő sebességei, már magokban is leginkább közelíte-nek a' valósághoz, egy részről; de más részről még a' gyakorlásban is legegyszerűbbek, legkönnyebben is felvethetők a' 30. §. 9 és 10d. pontja szerint.

Ezen ellipsisnek tehát a' mi példánkban a' $45''$ mélység' sebessége felelne meg, melly a' $42''$ és 48dik sebességek' közepén lévén, lesz:

$37,430'' = \beta$. A' felső sebesség $= 34,029$; és a' Log. $\alpha = 2,0335398$.
Lesz tehát: Sin. $m = \text{Log. } 45 - \text{Log. } \alpha = 9,6196727$, mellynek szeglete
 $m = 24^\circ 37'$. Ezen íjnak hossza $h = 0,42964$. És így Log. $h\alpha^2 =$

$$\text{Log. } h = 0,6331047. - 1$$

$$+ \text{Log. } \alpha^2 = 3,0670796$$

$$\text{Log. } h\alpha^2 = 3,7001843. \text{ És így } h\alpha^2 = 5014.$$

Hasonlóul Logar. $45^2 \text{ Cotang. } 24^\circ 37' = \text{Log. } 45^2 + \text{Log. Cot. } 24^\circ 37'$
 $= 3,6453816$, mellynek számja $= 45^2 \text{ Cot. } 24^\circ 37' = 4419,6$. Így lévén
 $h\alpha^2 + 45^2 \text{ Cot. } 24^\circ 37' = 5014 + 4419,6 = 9433,6$; lesz végre

$$\text{Log. } 9433,6 \cdot \frac{\beta}{\alpha} = \text{Log. } 9433,6 = 3,9746775$$

$$+ \text{Log. } \frac{\beta}{\alpha} = 0,5396800 - 1$$

$3,5143574$. Ebből még kivévén a' fo-

$$\text{lyóvíz-mélység Log.} = \text{Log. } 90 = 1,9542424$$

a' maradék a' köz seb Log. $= 1,5601150$: e' lesz

$$= \text{Log. } \left(\frac{(h\alpha^2 + 45^2 \text{ Cot. } 24^\circ 37')}{m} \right) \frac{\beta}{\alpha}, \text{ mellynek számja} = 36,317'' \text{ Brü-}$$

nings' folyójának közép sebessége, melly Hennert' közelítő parabolája
szerint is $= 36,241$. És így itt $0,076''$ nagyobb, mert Hennert egyenes
lineájú pótlékokkal is toldá.

33. §.

Ezen okoskodások a' praxis' szerencséjére ütöttek ki. A' mérések
e' szerint legkönnyebbek, úgy a' felvetések is, t. i.

1. A' folyóvíznek felső, és mélységi közepén lévő sebességeit mér-
jük meg. Amaz szembetünő; ennek helyét egyszerre eltaláljuk.

2. A' felvetésekben: a' mélység' közepe lesz az ellipsis' α -je, az
 y -ja lesz a' felső, és β a' közép sebessége. Az ellipsisnek csak az egyik
felét kell felvetni, a' 30. §. 9 's 10d. szerint.

3. Azon folyóvizeken, hol a' közép mélység' sebessége kisebb a'
felsőnél, vagy, a' mellyeknek felsőszíni sebességük legnagyobb, úgy
hogy ettől, fogynak azok lefelé; úgy látszik nem szükség a' 25. §. 5dike
szerinti nehéz számvetésekhez nyulni. Itt az alsó feneksebesség, és a'

vízszíni sebesség' summájának fele, lehet a' felső sebesség helyett $=y$; a' közép sebesség megmarad.

Ezt igazolja az előttünk lévő Brünings' mérése is. A' felső és alsó sebességek' summája' fele $= \frac{34,029+33,217}{2} = 33,623$. A' közepén $45'' = z$, lévő sebesség $\beta = 37,430$. Lesz az m szögelet $= 26^\circ 7'$. Ennek táblai hossza $= 0,45581 = h$. $\alpha^2 h$ -ja lesz $= 4762,8$. z^2 Cotang. m , lesz $= 4130,4$. És így: $\alpha^2 h + z^2$ Cot. $m = 8893,2$. Végre $\frac{8893,2 \cdot \beta}{m\alpha} = 36,188''$,
melly szinte a' Hennert' parabolai felvetésével egyező köz sebesség.

34. §.

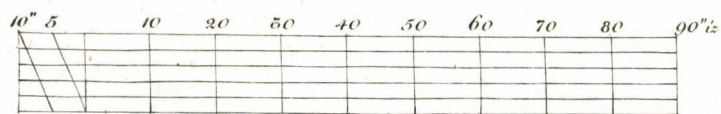
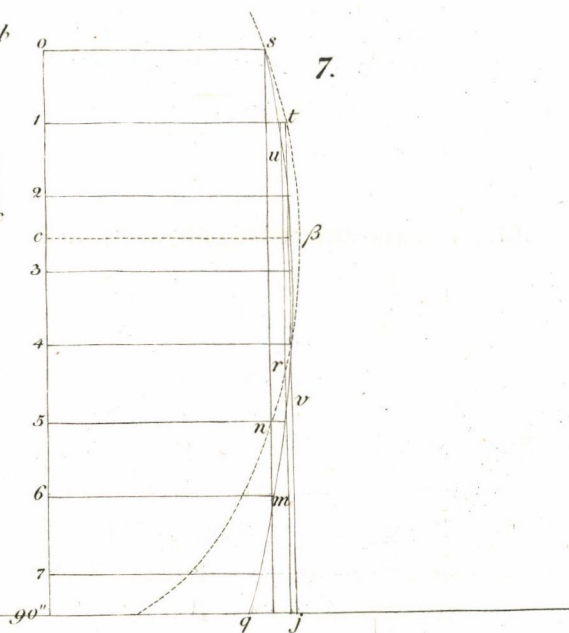
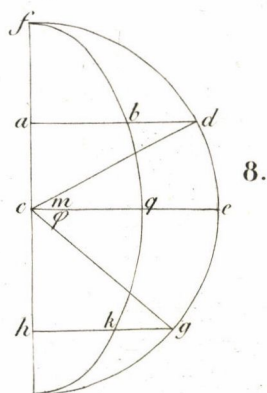
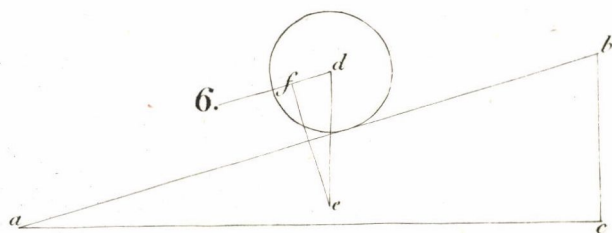
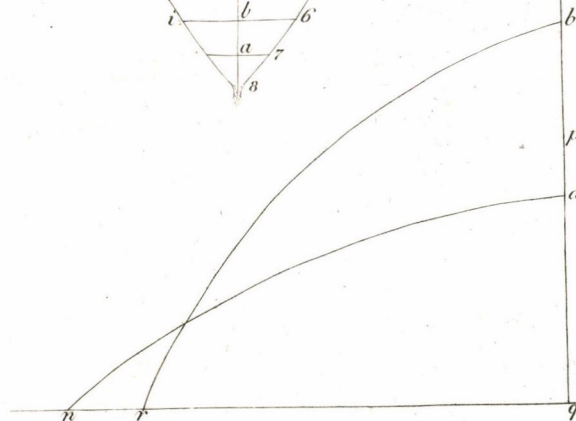
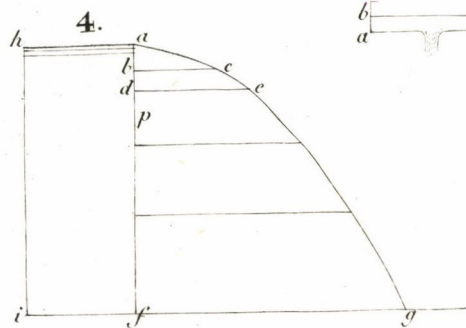
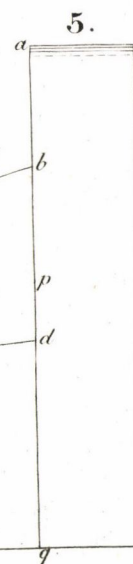
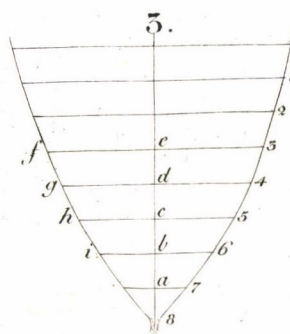
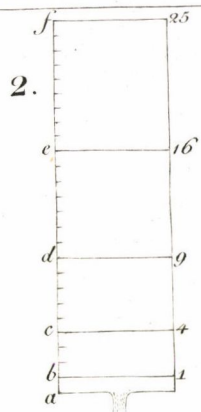
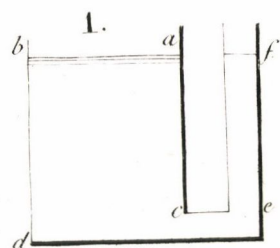
Igy igyekezhetnek a' tudákok által törni azon erős korlátokat, mellyeket mérész számvetéseik' elejébe a' természeti vas törvények vetnek!

Illyen módok szerint, egy folyóvíznek közsebességét a' sodróján (filumán) kívül, a' két part felé több helyen kell meghatározni (több tudósok csak három mérésekkel is megelégszenek). Ezen több megmért közép sebességeknek arithmetikai közép számját kell sokszorozni a' folyóvíz' szeletével, (mellyet legtökéletesebben a' 11. §beli mód szerint lehet, trapézok által felvetni): 'sekképen a' folyóvíz' tudákos ismeretének legfőbb feladását, az *egész kifolyást* meghatározni.

Földünknek áldással teljes folyamjai! istenle titeket a' hajdan, védte ágyaitokat, tisztelte forrásaitokat, szent gondok között berkeket nevelt körültek. — Vajha a' mi időink belső erőtök' titkaiba mélyebben beavattatni igyekeznének, hogy számtalan jótételek pusztító átokká ne válnának a' gond' és tudatlanság között!

Vízsebességek' számtáblája.

Mélységek izekben	Való sebes- ség Brünings szerint izekben	Hennert' parabolája után izekben	Ellipsisi sebességek				
			A' felső, és a' 30' mélységű sebesség- re	Az alsó, és a' 30' mélységű seb.-re	A' 60' = mélységi és a' legna- gyobb 30' mélys.-re	Középi se- besség lé- vén a' kis tengely; felső az=y:	
0	34,029	34,029	34,029	36,965	35,152	34,029	Középi: 45" mély- ben: 37,430"
6	34,906	34,979	35,562	37,390	36,254	34,905	
12	35,870	35,910	36,709	37,717	37,693	35,641	
18	36,810	36,810	37,508	37,945	37,673	36,241	
24	37,727	37,703	37,979	38,087	38,020	36,715	
30	38,135	38,564	38,135	38,135	38,135	37,152	
36	37,557	39,407	37,979	38,087	38,020	37,300	
42	37,473	40,231	37,508	37,945	37,673	37,415	
48	37,387	41,040	36,709	37,717	37,093	37,415	
54	36,797	41,832	35,562	37,390	36,254	37,300	
60	35,152	42,610	34,029	36,965	35,152	37,152	
66	34,525	43,385	32,056	36,440	33,756	36,715	
72	33,981	44,124	29,555	35,767	32,028	36,241	
78	33,791	44,862	26,377	35,065	29,910	35,641	
84	33,697	45,588	22,233	34,205	27,313	34,905	
90	33,217	46,298	16,400	33,217	24,080	34,029	
I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	

II.

A' LEGKISEBB NÉGYZETEK' ELVE.

BITNICZ LAJOS R. TAGTÓL.

1. §.

Idóttünk a' természettudomány nemcsak külső alakra hanem belső értékre nézve is hatalmas lépésekkel halad előre. Haladását nagy részben a' mathesisnek köszöni, azon nagy eszköznek, melly az emberi észtt olly sikeresen segíti legsúlyosb nyomozásiban, hogy az azzal nem élhető, mint gyáva gyermek kénytelen hátramaradni az után, ki állítása' valóságát 's bizonyosságát ezen próbakövön képes megmutatni; mert csak ezen uton érhetni el, a' mit embernek tudni, a' szó' szoros értelmében tudni, engedtetett. Nevezetes egyebek közt és nagyon érdekes a' mód, melly szerint a' hihetőségi számolás (calculus probabilitatis) több, ugyanazon tárgyról tett tapasztalatok' egymástól elütő következményeinek középértékét meghatározza. Lagrange közölt e' célra egy szép módot, melly előteszi, hogy a' tapasztalásban ejtett hibák' törvénye ismeretes, és Laplace is mutatott bizonyos analyticai műfogás által hasonlóan e' célhoz vezető utat. Könnyű belátni, hogy minden egyes tapasztalat' következménye a' középérték' meghatározására egy egyszerű egyenletet nyújt, melly segédegyenletnek (Bedingungsgleichung) nevezetik. Ha csak egy elemet kelle meghatározni, Cotes' utmutatása szerint a' segédegyenleteket úgy intézék, hogy ezen elem' sokszoroztatója (coefficiens) mindannyiban állító legyen; összeadák azután az egyenleteket, 's az így származott vég- vagy alapegyenlethből (Fundamentalgleichung) kifejték az elem' értékét. Ha pedig több elemet kelle meghatározni, nem ismertek semmi egyenes utat a' segédegyenletek' közönséges, helyes összekapcsolására, megleglék az egyenletek közül

azt kiválasztani, mellyet a' kívánt elem' meghatározására legalkalmasb-
nak véltek. Ezen vaktában tapogatás' elkerülése végett adák Legendre
(Nouv. methodes pour la determination des orbites des cometes. Paris
1806.) és főkép Gausz (Theoria motus corporum coelestium. Hamburgi
1809.) a' legkisebb négyzetek' módjának (methodus minimorum quadra-
torum) neve alatt a' híres utat, mellyet illy kalauzok után közhasznuvá
tenni czélja ezen értekezésnek.

2. §.

Analyticai alakjában minden természettudományi tapasztalat a'
keresett elemnek, vagy ha ez már körülbelől meg van határozva, a' rajta
teendő igazításnak függvénye (functio). Mert a' természettudós, bár-
melly pontossággal ismételje is tapasztalatait, soha sem jut egyenlő, ha-
nem majd nagyobb majd kisebb, 's ezért majd állító majd tagadó hibá-
val terhelt következményekre. Állapotját tehát helyesen hasonlíthatni
olly játszóéhoz, ki csak veszthet és soha sem nyerhet, következőleg
mind állító mind tagadó hibáját veszteségnek kell nézni, 's innen, ne
hogy, midőn tagadó hibája veszteségnek nézetik, nyereségnek vétessék
az állító, a' veszteség' törvényét a' hiba' olly függvénye által kell ki-
fejezni, melly mindig állító marad, a' hiba akár állító akár tagadó le-
gyen. Illy függvény a' hiba' mindenik páros hatalma; rendszerint azon-
ban a' legegyszerűbb párost, a' másodikat, választják. Honnan a' hibá-
kat legkisebb értékekre vevő mód négyzeteik' legkisebb értékének nyo-
mozásában áll, 's ezért neveztetik legkisebb négyzetek' módjának.

3. §.

Fő törvény lévén a' természettudományban, hogy a' tapasztalatok'
ismétlése által a' belőlök vont következmények' való értékéhez lehető-
leg közelítsünk, önként foly, hogy a' következmények csak úgy nyer-
hetnek némi hihetőséget, ha a' tapasztalatok' száma felmulja a' keresett
nagyságokét; mivel a' való értékhez egyedül ezen az uton közelíthetni.
Már az elem', vagy igazítása' függvénye egyenlítve a' tapasztalatok' kö-
vetkezményeivel, annyi egyenletet ad, a' hány a' következmény, 's így
többet, mint sem a' hány az ismeretben, úgy kell azután ezen egyenleteket

összekapcsolni, hogy belőlök annyi végegyenlet származzék, a' hány az ismeretlen. T. i. legyenek x, y, z a' keresett ismeretlenek, a, b, c azok' sokszoroztatói, m a' tapasztalat' következménye, és u ennek hibája, a' segédeggyenlet illy közönséges alakban jó elő:

$$\begin{aligned} ax + by + cz + \dots &= m + u \text{ az első esetben,} \\ a'x + b'y + c'z + \dots &= m' + u' \text{ a' második esetben,} \\ a''x + b''y + c''z + \dots &= m'' + u'' \text{ a' harmadik esetben,} \end{aligned}$$

s. i. t.

$$\begin{aligned} \text{vagy: } ax + by + cz + \dots - m &= u \\ a'x + b'y + c'z + \dots - m' &= u' \\ a''x + b''y + c''z + \dots - m'' &= u'' \end{aligned}$$

Ezen egyenletek előbb négyzetre emelve, azután összeadva, kifejezik az $u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots$ értékét, és ha összeségük különböztetik (differenziren), 's különböztménye $= 0$ tétetik, annyi egyenlet származik, hány az ismeretlen, melyekből azután az x, y, z st. ismeretlenek' legkisebb hibával terhelt értékeit ki lehet találni. Lesz tudniillik:

$$\left. \begin{aligned} (ax + by + cz + \dots - m) & (a dx + b dy + c dz + \dots) \\ + (a'x + b'y + c'z + \dots - m') & (a' dx + b' dy + c' dz + \dots) \\ + (a''x + b''y + c''z + \dots - m'') & (a'' dx + b'' dy + c'' dz + \dots) \end{aligned} \right\} = 0;$$

vagy mivel x, y, z stb. egymástól függetlenek, külön választva 's dx, dy, dz -vel egyenkint olosztva:

$$\left. \begin{aligned} (ax + by + cz + \dots - m) & a \\ + (a'x + b'y + c'z + \dots - m') & a' \\ + (a''x + b''y + c''z + \dots - m'') & a'' \end{aligned} \right\} = 0,$$

$$\left. \begin{aligned} (ax + by + cz + \dots - m) & b \\ + (a'x + b'y + c'z + \dots - m') & b' \\ + (a''x + b''y + c''z + \dots - m'') & b'' \end{aligned} \right\} = 0,$$

$$\left. \begin{aligned} (ax + by + cz + \dots - m) & c \\ + (a'x + b'y + c'z + \dots - m') & c' \\ + (a''x + b''y + c''z + \dots - m'') & c'' \end{aligned} \right\} = 0;$$

vagy az ismeretlenek szerint elrendelve:

$$\begin{aligned} & (a^2 + a'^2 + a''^2 + \dots) x + (ab + a'b' + a''b'' + \dots) y \\ + & (ac + a'c' + a''c'' + \dots) z - (am + a'm' + a''m'' + \dots) \end{aligned} \Big\} = 0,$$

$$\begin{aligned} & (ab + a'b' + a''b'' + \dots) x + (b^2 + b'^2 + b''^2 + \dots) y \\ + & (ac + a'c' + a''c'' + \dots) z - (bm + b'm' + b''m'' + \dots) \end{aligned} \Big\} = 0,$$

$$\begin{aligned} & (ac + a'c' + a''c'' + \dots) x + (bc + b'c' + b''c'' + \dots) y \\ + & (c^2 + c'^2 + c''^2 + \dots) z - (cm + c'm' + c''m'' + \dots) \end{aligned} \Big\} = 0;$$

vagy az összeségek helyett Σ jegyet vévén úgy, hogy

$$\Sigma a^2 = a^2 + a'^2 + a''^2 \dots$$

$$\Sigma ab = ab + a'b' + a''b' \dots$$

$$\Sigma ac = ac + a'c' + a''c' \dots$$

tegyen, lesz

$$x \Sigma a^2 + y \Sigma ab + z \Sigma ac \dots - \Sigma am = 0$$

$$x \Sigma ab + y \Sigma b^2 + z \Sigma bc \dots - \Sigma bm = 0$$

$$x \Sigma ac + y \Sigma bc + z \Sigma c^2 \dots - \Sigma cm = 0 \text{ stb.}$$

annyi egyenlet, hány a' keresett nagyság; könnyű tehát ezeket kitalálni.

4. §.

a) Összehasonlítván ezen végegyenleteket az eredetiekkel, azonnal beláthatjuk, hogy az amazokat ezekből származtató mód ezen egyetlen szabályra megy ki, melly következőleg a' legkisebb négyzetek' módjának mivoltát magában foglalja, t. i. valamelly ismeretlenre nézve úgy találhatjuk ki a' leghihetőbb érték' egyenletét, ha mindenik segédegysenet' tagjait sokszorozzuk az illető ismeretlennek azon egyenletbeli sokszoroztatójával és összeadjuk a' sokszorozmányokat (facta). b) Az x, y, z stb. ismeretlenek' így kitalált értékeit az eredeti egyenletekbe tévén, kiszámolhatni az u, u', u'' stb. hibákat. Ha ezek' valamellyike viszonyosan felette nagy, az ezt magában foglaló egyenletet a' további számolásból egészen el kell hagyni, mert nélküle fontosb következményre lehet szert tenni. De szükségtelen volna ezért a' sokszor hosszas számolást ismét előről kezdeni, mert úgy is célt érhetni, ha az előbbi, mindannyi egyenletekkel volt, számolásban $= 0$ teszszük azon egyenlet' sokszoroztatóját, mellynek el kell maradnia.

5. §.

Ezek' felvilágosítására vegyük Schmidt Edvárd' jeles munkájából (Lehrbuch der mathemat. und physisch. Geographie. Göttingen 1829 és 30. 2 Theile) a' 2dik kötet' 358. lapján álló egyszerű példát. Megmutatja Schmidt, hogy valamelly helyen a' lég' középmeársékletét, ha $ez = t$, a' sark' emelkedése (elevatio poli) pedig $= p$, illy egyenlet fejezi ki:

$$t = a + b. \cos. 2p.$$

mellyben az a és b sokszoroztatók' leghihetőbb értékét a' legjobb tapasztalatok után így lehet meghatározni. d'Aubisson (Traité de Geognosic) tiz tapasztalatot közöl a' tárgyról:

Cumana	$t = 27^{\circ} 7;$	$p = + 10^{\circ} 27.$
Nápoly	$= 17, 4;$	$= 40. 50.$
Roma	$= 15, 7;$	$= 41. 53.$
Toulouse	$= 14, 5;$	$= 33. 36.$
Bourdeaux	$= 13, 6;$	$= 44. 50.$
Paris	$= 11, 0;$	$= 48. 50.$
London	$= 10, 3;$	$= 51. 30.$
Copenhagen	$= 7, 7;$	$= 55. 41.$
Stockholm	$= 5, 7;$	$= 59. 20.$
Nordcap	$= 0, 1;$	$= 71. 30.$

És ezekből következő egyenletek folynak, melyeket az a és b leghihetőbb értékének megtalálása végett a' legkisebb négyzetek' elve szerint kell feloldanunk:

$$27, 7 = a + 0,934 b$$

$$17, 4 = a + 0,145 b$$

$$15, 7 = a + 0,109 b$$

$$14, 5 = a + 0,049 b$$

$$13, 6 = a + 0,006 b$$

$$11, 0 = a - 0,133 b$$

$$10, 3 = a - 0,225 b$$

$$7, 7 = a - 0,364 b$$

$$5, 7 = a - 0,480 b$$

$$0, 1 = a - 0,798 b.$$

Mivel a -nak mindenütt $+ 1$ a' sokszoroztatója, összeadván ezen egyenleteket, lesz a' végegyenlet a -ra nézve

$$123, 7 = 10 a - 0,757 b. \quad (1)$$

Ha pedig mindegyiket a' b -nek sokszoroztatójával sokszorozzuk,

lesz:

$$25, 87 = 0,934 a + 0,872 b$$

$$2, 52 = 0,145 a + 0,021 b$$

$$1, 71 = 0,109 a + 0,012 b$$

$$0, 71 = 0,049 a + 0,002 b$$

$$0, 08 = 0,000 a + 0,000 b$$

$$-1,46 = -0,133 a + 0,018 b$$

$$-2,32 = -0,225 a + 0,051 b$$

$$-2,80 = -0,364 a + 0,132 b$$

$$-2,74 = -0,480 a + 0,230 b$$

$$-0,08 = -0,798 a + 0,637 b$$

's ezek' összeségéből a' végegyenlet b -re nézve:

$$21,5 = -0,757 a + 1,975 b. \quad (2)$$

Könnyű már most a' betű számvetés' szabályai szerint ezen két (1 (2 egyenletből az ismeretlenek' értékét kitalálni, u. m. $a = 13^\circ 58$, és $b = 16,09$, tehát a' kívánt egyenlet $t = 13^\circ 58 + 16,09. \cos. 2p$.

6. §.

Az előadott kifejtés előteszi, hogy a' számolásra fordított tapasztalatok egyenlő jóságúak, ugyanazon viszonyos értékűek. Ha pedig különböző értékűek (a' mi megtörténik p. o. ha az m -et meghatározó mód kisebb pontossággal bír, mint melly által m' , m'' s. i. t. határozottat meg, vagy ha m kevesb tapasztalatokból vett középérték, mint m' vagy m''); legyenek a' hibák u , u' , u'' és a' tapasztalatok' viszonyos értékei h , h' , h'' . Azon előtétel alatt, hogy a' tapasztalatok egyenlő pontossággal tétetnek, legyen ennek súlya (praecisio) $= 1$, és a' tapasztalatok' hibái sorban u_1 , u'_1 , $u''_1 \dots$ tehát, mivel a' súly vizált viszonyban áll a' hibákkal, világos ezen idomzatok' (proportio) és egyenletek' helyessége:

$$1: h = u: u_1; \quad u_1 = hu$$

$$1: h' = u': u'_1; \quad u'_1 = h'u'$$

$$1: h'' = u'': u''_1; \quad u''_1 = h''u'' \text{ s. i. t.}$$

Innen, mivel a' legkisebb négyzetek' elve szerint úgy kell meghatározni az ismeretleneket, hogy $u_1^2 + u'_1^2 + u''_1^2$ összeség legkisebb értékű legyen, a' $(hu)^2 + (h'u')^2 + (h''u'')^2$ összeségnek is legkisebb értékűnek kell lennie. És így ezen eset vissza megy az elsőre, csak hogy a' puszta hibák helyett a' megfelelő tapasztalatok' viszonyos sulyaival sokszorozott hibák jönek.

7. §.

Gyakran igen fontos dolog megtudni, mekkora az ezen elv szerint kiszámolt következmény' hihető hibája, a' mire következő elmélkedések mutatnak utat.

Egyéb egyenlő körülállások mellett u hibát annál könnyebb elkövetni, mennél nagyobb az, 's hogy valóban elkövetetett, annál hihetőbb, mennél könnyebb volt elkövetni; innen ezen hihetőség is függvénye a' hibának. Legyen azért e' hihetőség $= \varphi u$. Ha a' tapasztalatok egyenlő értékűek, a' hihetőség is, hogy mindeniknél egyenlő hiba követtetik el, mindenütt ugyanaz; 's ezért minden esetben ugyanazon jeggyel lehet kifejezni. Így tehát $\varphi u, \varphi u', \varphi u'' \dots$ a' hihetőségek, hogy az egyes tapasztalatokban rendre $u, u', u'' \dots$ hiba követtetett el. Következőleg a' hihetőség, hogy az egyes tapasztalatokat valóban ezen hibák terhelik, a' hihetőségi számolás' törvénye szerint lesz:

$$v = \varphi u \cdot \varphi u' \cdot \varphi u'' \dots \quad (3)$$

Ha $x, y, z \dots$ úgy legyen meghatározva, hogy a' függvények és a' tapasztalatok által talált értékek közti különbségek valóban $u, u', u'' \dots$ volnának, akkor az $x, y, z \dots$ jól volna meghatározva. Azonban, mivel a' tapasztalatok' hibái ismeretlenek, szembeötlő, hogy azokat úgy meg nem határozhatni; nincs tehát más hátra, mint x, y, z ismeretleneket úgy meghatározni, hogy a' fennebbi hihetőség (3 legnagyobb értéket nyerjen. E' végett különböztetni kell azon egyenletet így:

$$dv = d\varphi u (\varphi u' \varphi u'') + d\varphi u' (\varphi u \varphi u'') + d\varphi u'' (\varphi u \varphi u') \dots$$

vagy, mivel $u, u', u'' \dots$ függvényei az $x, y, z \dots$ ismeretleneknek,

$$\left. \begin{aligned} dv = & \left(\frac{d\varphi u}{dx} + \frac{d\varphi u}{dy} + \frac{d\varphi u}{dz} + \dots \right) \varphi u' \varphi u'' \\ & + \left(\frac{d\varphi u'}{dx} + \frac{d\varphi u'}{dy} + \frac{d\varphi u'}{dz} + \dots \right) \varphi u \varphi u'' \\ & + \left(\frac{d\varphi u''}{dx} + \frac{d\varphi u''}{dy} + \frac{d\varphi u''}{dz} + \dots \right) \varphi u \varphi u' \end{aligned} \right\} = 0.$$

Ha pedig $\varphi u' \varphi u'', \varphi u \varphi u'', \varphi u \varphi u'$ sokszoroztatók helyett a' (3 egyenletből vett $\frac{v}{\varphi u}, \frac{v}{\varphi u'}, \frac{v}{\varphi u''}$ értékeket írjuk, 's az egyenletet a' változó $x, y, z \dots$ szerint rendeljük el, leszen:

$$\left. \begin{aligned} & \left(\frac{d\varphi u}{\varphi u dx} + \frac{d\varphi u'}{\varphi u' dx} + \frac{d\varphi u''}{\varphi u'' dx} + \dots \right) v \\ & + \left(\frac{d\varphi u}{\varphi u dy} + \frac{d\varphi u'}{\varphi u' dy} + \frac{d\varphi u''}{\varphi u'' dy} + \dots \right) v \\ & + \left(\frac{d\varphi u}{\varphi u dz} + \frac{d\varphi u'}{\varphi u' dz} + \frac{d\varphi u''}{\varphi u'' dz} + \dots \right) v \end{aligned} \right\} = 0$$

's innen

$$\begin{aligned} \frac{d\varphi u}{\varphi u dx} + \frac{d\varphi u'}{\varphi u' dx} + \frac{d\varphi u''}{\varphi u'' dx} &= 0 \\ \frac{d\varphi u}{\varphi u dy} + \frac{d\varphi u'}{\varphi u' dy} + \frac{d\varphi u''}{\varphi u'' dy} &= 0 \\ \frac{d\varphi u}{\varphi u dz} + \frac{d\varphi u'}{\varphi u' dz} + \frac{d\varphi u''}{\varphi u'' dz} &= 0 \end{aligned}$$

vagy $\frac{d\varphi u}{\varphi u} = \varphi' u du$, $\frac{d\varphi u'}{\varphi u'} = \varphi' u' du'$, és $\frac{d\varphi u''}{\varphi u''} = \varphi' u'' du''$ tévén:

$$\begin{aligned} \varphi' u \frac{du}{dx} + \varphi' u' \frac{du'}{dx} + \varphi' u'' \frac{du''}{dx} \dots &= 0 \\ \varphi' u \frac{du}{dy} + \varphi' u' \frac{du'}{dy} + \varphi' u'' \frac{du''}{dy} \dots &= 0 \\ \varphi' u \frac{du}{dz} + \varphi' u' \frac{du'}{dz} + \varphi' u'' \frac{du''}{dz} \dots &= 0 \end{aligned}$$

hol már most a' φ' 's ennél fogva a' φ függvény' alakját kell meghatározni, mire ezen út vezet.

Tudjuk, hogy valamelly nagyságot több, egyenlő jóságú tapasztalatokból akarván meghatározni, ennek leghihetőbb értékét úgy találjuk meg, ha a' tapasztalatok által adott érték' közepét vesszük, mire az szabadít fel, hogy tapasztalás közben ejtett hibáink majd állítók, majd tagadók; 's azért, ha a' mondott elv szerint dolgozunk, egymást kölcsönösen kipótolják. Ha mindannyi hibát ugyanazon jelűnek vennők, némelly tapasztalatok a' való értékektől nyilván igen eltávoznának 's így az egyenlően jók' nevét nem érdemelnék, holott ezt előretevők. Egyszer'smind világos, hogy a' következmény annál nagyobb hihetőséget nyer, mennél több a' tapasztalat; innen ezt itt is kell ismételni. Ezen elvre támaszkodva így lehet a' φ' függvényt meghatározni.

Tegyük, hogy a' fennebb adott egyenletek által x -nek ezen értékeit

találtuk: $r, r', r'' \dots$, tehát az előbbi elv szerint, ha x -nek hihető értéket p jelenti,

$$p = \frac{r + r' + r'' \dots}{n}$$

hol n az ismeretlenek' meghatározására vett egyenletek' számát teszi. Innen az $u, u', u'' \dots$ hibák' hihető értékei sorban ezek:

$$r - p, r' - p, r'' - p \text{ s. i. t.}$$

mellyekre nézve a' v hihetőségnek legnagyobb értékkel kell birnia 's a' kifejtett egyenleteknek is állaniok, ha a' hibák helyett ezen hihető értékeket teszszük. Ezen egyenletek' elsője, mivel $x = r = r' = r'' \dots$ tétetett, lesz

$$\varphi' u \left(\frac{d(r - x)}{dx} \right) + \varphi' u' \left(\frac{d(r' - x)}{dx} \right) + \varphi' u'' \left(\frac{d(r'' - x)}{dx} \right) + \dots = 0$$

vagy különböztetve

$$\begin{aligned} -\varphi' u - \varphi' u' - \varphi' u'' \dots &= 0 \\ \varphi' u + \varphi' u' + \varphi' u'' \dots &= 0 \end{aligned}$$

azaz:

$$\varphi' (r - p) + \varphi' (r' - p) + \varphi' (r'' - p) + \dots = 0.$$

Ha továbbad tévén $r' = r'' \dots$ az egész hibát r -re hárítjuk, $r' = r'' \dots = r - nu$, lesz:

$$r + r' + r'' = r + (n - 1) (r - nu) = nr - n(n - 1) u,$$

$$p = \frac{r + r' + r''}{n} = r - (n - 1) u, \text{ következõleg}$$

$$r - p = r - r + (n - 1) u = (n - 1) u$$

$$r' - p = r - nu - r(n - 1) u = -u$$

$$r'' - p = r - nu - r(n - 1) u = -u \text{ s. i. t. Tehát a' fennebbiek}$$

szerint:

$$\varphi' (n - 1) u + \varphi' (-u) + \varphi' (-u) + \dots = 0$$

azaz: mivel $r, r', r'' \dots$ nagyságok' száma $= n - 1$

$$\varphi' (n - 1) u + (n - 1) \varphi' (-u) = 0, \text{ vagy}$$

$$\varphi' (n - 1) u = -(n - 1) \varphi' (-u).$$

Ennél fogva $\varphi' u$ egyenlő valamelly változatlan (constans) 's u hibával sokszorozott, k nagysággal, vagy

$$\varphi' u = \frac{d\varphi u}{\varphi u du} \approx ku \text{ 's innen}$$

$$\frac{d\varphi u}{\varphi u} = k u du, \text{ egészítve (integrando)}$$

$$\int \frac{d\varphi u}{\varphi u} = k \int u du, \text{ vagy logn. } \varphi u = \frac{1}{2} k u^2 + c, \text{ hol } c \text{ az egészítés' változatlanát jelenti, vagy } c \text{ helyett logn. } c \text{ tévén}$$

$$\text{logn. } \varphi u = \frac{1}{2} k u^2 + \text{logn. } c = \text{logn. } e^{\frac{1}{2} k u^2} + \text{logn. } c = \text{logn. } (c e^{\frac{1}{2} k u^2}).$$

$$\text{Tehát } \varphi u = c e^{\frac{1}{2} k u^2}.$$

Ha már most $u, u', u'' \dots$ teszszük sorban u helyett 's a' függvényeket sokszorozzuk, lesz a' fennebbiek szerint:

$$v = \varphi u \cdot \varphi u' \cdot \varphi u'' \dots = c^n \cdot e^{\frac{1}{2} k (u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)}.$$

Itt k nem lehet állító, mert $u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots$ mindig állító lévén, ezzel v is nyilván végetlenül nőne vagy fogyna, 's így a' legnagyobb értéknek nem volna helye; honnan k -nak tagadónak kell lenni; 's azért lehetni $k = -2h^2$, következőleg

$$\varphi u = c e^{-h^2 u^2}$$

$$\text{vagy } \int \varphi u du = c \int e^{-h^2 u^2} du$$

hol csak a' c változatlant kell meghatározni. E' végett, mivel a' hiba' hihetősége függvénye a' hibának, azaz $= \varphi u$, az u és du közé eső hiba' hihetősége $= \varphi u du$. A' hihetőség, hogy a' hiba $+a$ és $-a$ határok közé esik, $= \int_{-a}^{+a} \varphi u du$. Ha $+a$ és $-a$ véghatárai a' lehetséges hibának, ez bizonyosan ezen határok közt fekszik és lesz:

$$\int_{-a}^{+a} \varphi u du = 1;$$

mert a' bizonyosság olly hihetőség, mely $= 1$. Mivel pedig u -nak minden értékére nézve, kivéven $+a$ és $-a$, az egészítmény (integrale) $= 0$, tehát lehet tenni

$$\int_{-\infty}^{+\infty} \varphi u du = 1.$$

Már pedig $\int_0^\infty e^{-u^2} du = \frac{\sqrt{\pi}}{2}$ *); tehát az egészítés' ismert törvénye szerint:

$$\int_{-\infty}^0 e^{-u^2} du = \frac{\sqrt{\pi}}{2}; \text{ innen}$$

$$\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-u^2} du = \sqrt{\pi}.$$

Ha $hu = u'$, lesz $\int e^{-h^2 u^2} du = \int \frac{e^{-u'^2}}{h} du' = \frac{1}{h} \int e^{-u'^2} du'$.

Ha $u = \infty$, akkor u' is ∞ . Tehát

$$\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-h^2 u^2} du = \frac{1}{h} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-u'^2} du' = \frac{\sqrt{\pi}}{h},$$

következőleg a' hihetőség, hogy a' hiba $-\infty$ és $+\infty$ határok közé esik, a' fennebbiek szerint:

$$= c \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-h^2 u^2} du = \frac{c\sqrt{\pi}}{h}.$$

Ezen hihetőség pedig nyilván bizonyosság, mert a' hiba szükségképen $-\infty$ és $+\infty$ határok közé esik, azaz $= 1$, tehát $1 = \frac{c\sqrt{\pi}}{h}$, $c = \frac{h}{\sqrt{\pi}}$,

és következőleg végre $\varphi u = \frac{h}{\sqrt{\pi}} e^{-h^2 u^2}$.

Hasonlóan $\varphi u' = \frac{h}{\sqrt{\pi}} e^{-h^2 u'^2}$ s. i. t.; s azért

$$v = h^n \pi^{-\frac{n}{2}} e^{-h(u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)}.$$

8. §.

Ezen kifejezésekben h nagyság a' tapasztalatok' pontosságának mértékét, azok' súlyát jelenti; mert a' hihetőség, hogy az ejtett hiba

*) Ezen értéket így lehet könnyen kifejtteni. Tudjuk, hogy

$$e^{-u^2} = 1 - u^2 + \frac{u^4}{1 \cdot 2} - \frac{u^6}{1 \cdot 2 \cdot 3} + \dots$$

és épen úgy a' kéttagú tanítmány (theorema binomiale) szerint

$$\left(1 - \frac{u^2}{m^2}\right)^{-m^2} = 1 - u^2 + \frac{m^2 \cdot m^2 - 1}{1 \cdot 2} \cdot \frac{u^4}{m^4} - \frac{m^2 \cdot m^2 - 1 \cdot m^2 - 2}{1 \cdot 2 \cdot 3} \cdot \frac{u^6}{m^6} + \dots$$

$+f$ és $-f$ közt fekszik. Ha $m=\infty$, a' két sor teljesen egyenlő, 's ezen előtétel alatt $\left(1-\frac{u^2}{m^2}\right)^{m^2}=e^{-u^2}$; tehát az egészítményre nézve is

$$\int \left(1-\frac{u^2}{m^2}\right)^{m^2} du = \int e^{-u^2} du.$$

Tévé továbbá $\frac{u}{m} = \sin. \varphi$, lesz $du = m. \cos. \varphi. d\varphi$, és mivel

$$\left(1-\frac{u^2}{m^2}\right) = \cos. \varphi, \int \left(1-\frac{u^2}{m^2}\right)^{m^2} du = m \int \cos. \varphi^{2m^2+1} d\varphi.$$

Mivel pedig $u=0$ -tól fogva szinte $u=\infty$ -ig kell egészíteni, tehát a' φ szeglet által kifejezett egészítményt, m maga már végetlen lévén, $\sin. \varphi=0$ -tól szinte $\sin. \varphi=1$ -ig, vagy $\varphi=0$ -tól kezdve $\varphi=\frac{\pi}{2}$ -ig kell venni. Részenként egészítvén tehát, könnyen ki lehet találni, hogy a' mondott határok közt

$$m \int \cos. \varphi^{2m^2+1} d\varphi = \frac{2.4.6.8 \dots 2m^2}{3.5.7.9 \dots 2m^2+1} \cdot m,$$

vagy tévé $m^2=n$, és az egészítményt A -val jegyezvén, lesz

$$A = \frac{2.4.6.8 \dots 2n}{3.5.7.9 \dots 2n+1} \cdot \sqrt{n}.$$

$$\text{Épen így } \sqrt{n} \int \cos. \varphi^{2n} d\varphi = \frac{1.3.5.7 \dots 2n-1}{2.4.6.8 \dots 2n} \cdot \frac{\pi}{2} \cdot \sqrt{n}.$$

Mivel pedig, ha $n=\infty$, a' $\cos. \varphi^{2n+1}$ és $\cos. \varphi^{2n}$ kifejezések' értékei különbözők nem lehetnek, tehát az utolsó egészítmény' értéke épen úgy A , mint az első. Sokszorozván tehát egymással az egészítményeket 's elhagyván az egymást elrontó sokszoroztatókat, lesz $A^2 = \frac{n}{2n+1} \cdot \frac{\pi}{2}$.

Ha pedig $n=\infty$, lesz $\frac{n}{2n+1} = \frac{1}{2+\frac{1}{n}} = \frac{1}{2}$, következőleg $A^2 = \frac{\pi}{4}$, és innen A vagy az egészítmény' értéke

$$\int e^{-u^2} du = \frac{\sqrt{\pi}}{2}. \quad (\text{N. Schmidt Lehrbuch der math. u. phys. Geo-}$$

graphie 2. Theil. S. 176—177.)

$$= \int_{-f}^{+f} \frac{h}{\sqrt{\pi}} e^{-h^2 u^2} du,$$

a' hihetőség, hogy az $+f_1$ és $-f_1$ között van,

$$= \int_{-f}^{+f} \frac{h_1}{\sqrt{\pi}} e^{-h_1^2 u^2} du.$$

E' kifejezések egyenlők, ha $fh = f_1 h_1$. Ha valamelly tapasztalatnál h két akkora mint h_1 , úgy f_1 is két akkora mint f , és ezen tapasztalatban szinte olly könnyen ejthetni kétszeres, mint amabban egyszerű hibát.

9. §.

Az előadott módnak csak akkor van helye, ha az adott egyenletek mind egyszerűek; azonban más eseteket is vissza lehet amarra vinni. Mivel t. i. az ismeretlenek' száma kisebb az adott egyenletekénél, számoljuk ki a' betűszámvetési ismert kizáró módok szerint annyi egyenletből, hány az ismeretlen, ezek' közelítő értékeit x', y', z', \dots , tegyük azután $x = x' + \alpha$, $y = y' + \beta$, $z = z' + \gamma \dots$'s az ismeretlenek helyett ezeket vigyük át az adott egyenletekbe. Minthogy pedig a' jó tapasztalatokba szembeötlő hibák nem csúszhatnak, mert máskép azon nevet nem érdemelnék, $\alpha, \beta, \gamma \dots$ nyilván mindig igen kicsin nagyságok 's azért az elsőnél magasb hatalmaikat bátran elhagyhatván, α, β, γ -ra nézve csak egyszerű egyenleteket nyerünk, melyekből ezek' értékeit kitalálhatjuk 's így a' kívánt ismeretleneket is meghatározhatjuk.

10. §.

Az ismeretlenek' illy módon kitalált értékeinek viszonyos súlyát így lehet meghatározni. Ha a' 3. §. egyenleteit négyzetre emelve összeadjuk 's összeségüket x -re nézve különböztetjük, az $u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots$ összeséget $= s$ tévén, lesz:

$$ds = (a^2 + a'^2 + a''^2 + \dots) 2x dx + (2ab + 2a'b' + 2a''b'' + \dots) y dx + (2ac + a'c' + 2a''c'' + \dots) z dx - (am + 2a'm' + 2a''m'' + \dots) dx$$

vagy $2dx$ -vel elosztva

$$\frac{ds}{2dx} = (a^2 + a'^2 + a''^2 + \dots) x + (ab + a'b' + a''b'' + \dots) y + (ac + a'c' + a''c'' + \dots) z - (am + a'm' + a''m'' + \dots)$$

következőleg tehetni $\frac{ds}{2dx} = \delta + \alpha x + \beta y + \gamma z + \dots$ hol α négyzetek' összeségét jelenti 's azért mindig állító. Tegyük rövidség' okáért

$$\frac{ds}{2dx} = \delta + \alpha x + \beta y + \gamma z + \dots = G,$$

's könnyű megmutatni, hogy $s - \frac{G^2}{\alpha} = s'$ nem függ x -től, mert x -re nézve különböztetvén lesz:

$$\left(\frac{ds'}{dx}\right) = \left(\frac{ds}{dx}\right) - \frac{2G}{\alpha} \left(\frac{dG}{dx}\right) = 2G - \frac{2G}{\alpha} \cdot \alpha = 2G - 2G = 0, \text{ honnan az állítás egyenest következik.}$$

Már $s' = s - \frac{G^2}{\alpha}$ független lévén x -től, s' -nek x -től független ki-

fejezését megtaláljuk, ha $G = 0$ egyenletből meghatározván x -et, helyette ezen értéket teszszük*). Ezen felcserélés után, mivel $G = 0$, lesz $s = s'$, úgy hogy s' is, mint s , bizonyos négyzetek' összesége, de melly x -től független, 's itt is, mint s -ben, a' nagyságok, mellyek' négyzeteiből s' áll, az ismeretleneket csak gyökérvé alakban foglalják magokban. Tehát épen, mint előbb, $\frac{ds'}{2dy} = \delta' + \beta' y + \gamma' z + \dots = G'$, hol β' is-

mét, mint előbb α , állító, és $s' - \frac{G'^2}{\beta'} = s''$, mellyben a' fennebbiek szerint nincsen x , y -től is független. Következőleg ismét megtaláljuk G'' -nek y -től független kifejezését, ha $G' = 0$ egyenletből y -t meghatározzuk 's ezen értékével felcseréljük, mi által $G'' = G'$, úgy hogy G'' ismét olly függvény, mint G' vagy G . A' mondottak szerint tehát:

$$\begin{aligned} s - \frac{G^2}{\alpha} &= s', \quad s = \frac{G^2}{\alpha} + s' \\ s' - \frac{G'^2}{\beta'} &= s'', \quad s' = \frac{G'^2}{\beta'} + s'' \\ s'' - \frac{G''^2}{\gamma'} &= s''', \quad s'' = \frac{G''^2}{\gamma'} + s''' \text{ s. i. t.} \end{aligned}$$

hol minden következő függvény egygyel kevesb ismeretlent foglal ma-

*) N. Klügel's Mathem. Wörterbuch. Art. Wahrscheinlichkeitsrechnung. §. 75.

gában az előbbeninél, és $\alpha, \beta, \gamma \dots$ mind állítók. Innen egymás utáni felcserélés által lesz:

$$\begin{aligned} s &= \frac{G^2}{\alpha} + s' \\ &= \frac{G^2}{\alpha} + \frac{G'^2}{\beta'} + s'' \\ &= \frac{G^2}{\alpha} + \frac{G'^2}{\beta'} + \frac{G''^2}{\gamma'} + s''' \text{ s. i. t.} \end{aligned}$$

's végre $s = u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots = \frac{G^2}{\alpha} + \frac{G'^2}{\beta'} + \frac{G''^2}{\gamma'} + \dots + \text{cons.}$, hol a' nevezők mind állítók.

11. §.

Legyenek most $x, y, z \dots$ ismeretlenek' meghatározott értékei $l, l', l' \dots$, ezek' hibái $x', y', z' \dots$'s azért a' való értékek $x = l + x', y = l' + y', z = l' + z' \dots$'s lesz a' 7. §. szerint a' hihetőség, hogy a' hibák valóban azon, magokban még természetesen ismeretlen, értékűek $= h^n \pi^{-\frac{n}{2}} e^{-h^2(u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)} = h^n \pi^{-\frac{n}{2}} e^{-h^2 s}$; következőleg viszonyban áll $e^{-h^2 s}$ nagysággal. Ha x változik dx -vel, a' hihetőség, hogy x -nek értéke x és dx határok közé esik, midőn a' többi ismeretlenek változatlanul maradnak, dx végetlen kicsin gyanánt vétetvén, az összetett hihetőség' szabálya szerint nyilván $e^{-h^2 s} dx$ -vel áll viszonyban. Következőleg a' hihetőség, hogy, változatlanul maradván a' többi ismeretlenek, x -nek értéke $-\lambda$ és $+\lambda$ véges határok közt fekszik, viszonyban van $\int_{-\lambda}^{+\lambda} e^{-h^2 s} dx$ határozott egészítménnyel. Ha x -et teljesen határozatlannak vesszük, értéke $-\infty$ és $+\infty$ határok közé esik általában; 's azért, ha x határozatlanul marad, a' többi ismeretlenek' szóban forgó értékeinek hihetősége $\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-h^2 s} dx$ határozott egészítménnyel áll viszonyban.

A' 7. §. szerint $\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-h^2 x^2} dx = \frac{\sqrt{\pi}}{h}$, és az előbbi szerint

$$e^{-h^2 s} dx = e^{-h^2 \left(\frac{G^2}{\alpha} + s' \right)} dx = e^{-h s'} e^{-\frac{h^2}{\alpha} G^2} dx, \text{ hol } s' \text{ nem foglal magában}$$

x -et, úgy hogy $\int e^{-\frac{h^2}{\alpha} s} dx = e^{-\frac{h^2}{\alpha} s'} \cdot \int e^{-\frac{h^2}{\alpha} G^2} dx$. Mivel továbbá

$G = \delta + \alpha x + \beta y + \gamma z + \dots$, tehát, minthogy itt csak x vétetik változóknak, lesz: $\frac{dG}{dx} = \alpha$, $\frac{dx}{dG} = \frac{1}{\alpha}$;

következésképp $\int e^{-\frac{h^2}{\alpha} G^2} dx = \int e^{-\frac{h^2}{\alpha} G^2} dG \cdot \frac{dx}{dG} = \frac{1}{\alpha} \int e^{-\frac{h^2}{\alpha} G^2} dG$

$$\int e^{-\frac{h^2}{\alpha} s} dx = \frac{1}{\alpha} \int e^{-\frac{h^2}{\alpha} s'} \int e^{-\frac{h^2}{\alpha} G^2} dG.$$

Azután mivel $G = \delta + \alpha x + \beta y + \gamma z + \dots$ és α állító; y , z pedig változatlanoknak nézetnek, nyilván $x = \pm \infty$, $G = \pm \infty$ egyszer'smind.

Innen

$$\begin{aligned} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{h^2}{\alpha} s} dx &= \frac{1}{\alpha} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{h^2}{\alpha} s'} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{h^2}{\alpha} G^2} dG \\ &= \frac{1}{\alpha} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{h^2}{\alpha} s'} \cdot \frac{\sqrt{\pi}}{h\sqrt{\alpha}} = h^{-1} \alpha^{-\frac{1}{2}} \pi^{\frac{1}{2}} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{h^2}{\alpha} s'} \end{aligned}$$

hol s' csak az y és z ismeretleneket foglalja magában. Tehát határozatlanul maradván x , a' többi ismeretlenek' értékeinek hihetősége $e^{-\frac{h^2}{\alpha} s'}$ nagysággal van viszonyban. Ha továbbad y -t is határozatlannak nézzük, a' többi ismeretlenek' értékeinek hihetősége épen úgy

$$\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{h^2}{\alpha} s'} dy = h^{-1} \beta^{-\frac{1}{2}} \pi^{\frac{1}{2}} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{h^2}{\alpha} s''}, \text{ azaz } e^{-\frac{h^2}{\alpha} s''} \text{ nagysággal}$$

áll viszonyban s. i. t. Tehát z értékének hihetősége viszonyban van e' kifejezéssel: $e^{-\frac{h^2}{\alpha} s''}$. De (10. §) $s'' = \frac{G''^2}{\gamma''} + s'''$, hol s''' már z -et nem foglal

magában 's így változatlan; lesz tehát $s'' = \frac{G''^2}{\gamma''} + c$'s innen $e^{-\frac{h^2}{\alpha} s''}$

ből csere által $e^{-\frac{h^2}{\alpha} \left(\frac{G''^2}{\gamma''} + c \right)} = e^{-\frac{h^2}{\alpha} c} \cdot e^{-\frac{h^2}{\alpha} \frac{G''^2}{\gamma''}}$; az előbbi hihetőség te-

hát $e^{-\frac{h^2}{\alpha} \frac{G''^2}{\gamma''}}$ nagysággal áll viszonyban. Következésképp legnagyobb lesz a'

hihetőség, ha $e^{-\frac{h^2}{\alpha} \frac{G''^2}{\gamma''}}$ legnagyobb értékű (maximum). Különböztítvén e'

végett ezen, csak z -et magában foglaló, függvényt és tévén $= 0$, lesz:

$$-\frac{h^2}{\gamma''} e^{-\frac{h^2 G''^2}{\gamma''}} \cdot 2G \cdot \frac{dG''}{dz} = 0.$$
 De (10. §) $G'' = \delta'' + \gamma'' z$, $\frac{dG''}{dz} = \gamma''$;
 következőleg $-2h^2 G'' e^{-\frac{h^2 G''^2}{\gamma''}} = 0$, honnan $G'' = 0$, $\delta'' + \gamma'' z = 0$, $z = -\frac{\delta''}{\gamma''}$'s ez z -nek leghihetőbb értéke. Tehát erre nézve z -nek való értéke, ha a' hibát z' -nek nevezzük, $z = -\frac{\delta''}{\gamma''} + z'$, melyet z helyett tévén G'' -be, lesz:

$$G'' = \delta'' + \gamma'' \left(-\frac{\delta''}{\gamma''} + z' \right) = \gamma'' z' \text{ 's így } z \text{ hiba' elkövetésének}$$

hihetősége viszonyban áll ezzel: $e^{-\frac{h^2 \gamma''^2 z'^2}{\gamma''}} = e^{-h^2 \gamma'' z'^2}$. Hogy a' közvetetlen tapasztalatokban u hiba követtetett el, annak hihetősége (7. 8. §§) $e^{-h^2 u^2}$ -val van viszonyban és h a' tapasztalatok' súlyja. Ha tehát z -nek előbbi értékét egyenes tapasztalás által kitalálnak gondolnók, lenne a' tapasztalat' súlyja $= \sqrt{h^2 \gamma''} = h \sqrt{\gamma''}$'s innen z fennebb meghatározott értékének súlyja ugy van a' tapasztaltéhoz, mint $h \sqrt{\gamma''} : h = \sqrt{\gamma''} : 1$, vagy z leghihetőbb értékének súlyja $= \sqrt{\gamma''}$, ha a' tapasztalatoké $= 1$.

Már a' 10. §. szerint:

$$\left(\frac{ds}{2dx} \right) = G$$

$$\left(\frac{ds}{2dy} \right) = \left(\frac{dG}{2dy} \right) + \frac{G}{\alpha} \left(\frac{dG}{dy} \right) = G + \frac{\beta}{\alpha} G,$$

mert $G = \delta + \alpha x + \beta y + \gamma z + \dots$'s innen a' részkülönböztetmény (parciell. different.) $\frac{dG}{dy} = \beta$

$$\begin{aligned}
 \left(\frac{ds}{2dz} \right) &= \left(\frac{ds'}{2dz} \right) + \frac{G}{\alpha} \left(\frac{dG}{dz} \right) = \left(\frac{dG''}{2dz} \right) + \frac{G'}{\beta'} \left(\frac{dG'}{dz} \right) + \frac{G}{\alpha} \left(\frac{dG}{dz} \right) \\
 &= G'' + \frac{\gamma'}{\beta'} G' + \frac{\gamma}{\alpha} G.
 \end{aligned}$$

Nevezzük ezen egyenleteket $P, Q, R \dots$ betűkkel 's legyen:

$$P = G$$

$$Q = G' + \frac{\beta}{\alpha} G,$$

$$R = G'' + \frac{\gamma'}{\beta} G' + \frac{\gamma}{\alpha} G;$$

vagy, mint könnyen láthatni:

$$G = P$$

$$G' = Q + AP$$

$$G'' = R + B'Q + AP,$$

hol a' $P, Q, R \dots$ nagyságok' sokszoroztatói mind ismeretesek. Hanem

$$G'' = \delta'' + \gamma'' z, z = -\frac{\delta'}{\gamma''} + \frac{G'}{\gamma''}, \text{ s azért átaljában } z = -\frac{\delta''}{\gamma''} + \frac{A'P}{\gamma''} + \frac{R}{\gamma''}.$$

Ha tehát z -t illy egyenlettel fejezzük ki: $z = L' + A''P + B''Q + C''R$, mint a' mondottakból kitetszik, L' a' z -nek leghihetőbb értéke, és, mi-

vel $\frac{1}{\gamma''} = c'', \gamma'' = \frac{1}{c''}, \sqrt{\gamma''} = \frac{1}{\sqrt{c''}}$ annak súlyja, a' tapasztalatét $= 1$ tévén.

Innen, mivel

$$\begin{aligned} P &= (a^2 + a'^2 + a''^2 + \dots) x + (ab + a'b' + a''b'' + \dots) \\ &\quad y + (ac + a'c' + a''c'' + \dots) z - (am + a'm' + a''m'' + \dots) \\ Q &= (ab + a'b' + a''b'' + \dots) x + (b^2 + b'^2 + b''^2 + \dots) \\ &\quad y + (bc + b'c' + b''c'' + \dots) z - (bm + b'm' + b''m'' + \dots) \\ R &= (ac + a'c' + a''c'' + \dots) x + (bc + b'c' + b''c'' + \dots) \\ &\quad y + (c^2 + c'^2 + c''^2 + \dots) z - (cm + c'm' + c''m'' + \dots) \end{aligned}$$

annyi egyenlet származik, hány az ismeretlen $x, y, z \dots$, mellyekmind gyökérképpen jelennek meg az egyenletekben. Ha tehát ezekből az $x, y, z \dots$ ismeretlenek' értékei az ismert betűszámvetési módok szerint kifejeztetnek, illy egyenletekben lehet azokat előadni:

$$x = L + AP + BQ + CR$$

$$y = L' + A'P + B'Q + C'R$$

$$z = L'' + A''P + B''Q + C''R$$

mellyek kifejtetvén, lesznek L, L', L'' az ismeretlenek' leghihetőbb ér-

tékei, $\frac{1}{\sqrt{A}}, \frac{1}{\sqrt{B}}, \frac{1}{\sqrt{C}}$ ezen határozatok' súlyjai, a' tapasztalatét $= 1$

tévé; 's ennél fogva e' mód mind értékeiket mind ezek' súlyjait meghatározza.

Ha csak egy ismeretlent kell kitalálni 's a' hibákra nézve ezek az egyenletek:

$$u = a + bx, u' = a' + b'x, u'' = a'' + b''x \text{ s. i. t.}$$

$$\text{lesz: } P = ab + a'b' + a''b'' \dots + (b^2 + b'^2 + b''^2 + \dots)x$$

$$x = -\frac{ab + a'b' + a''b'' + \dots}{b^2 + b'^2 + b''^2 + \dots} + \frac{P}{b^2 + b'^2 + b''^2 + \dots}.$$

$$\text{Tehát } x\text{-nek leghihetőbb értéke} = -\frac{ab + a'b' + a''b'' + \dots}{b^2 + b'^2 + b''^2 + \dots}$$

$$\text{és súlyja} = \sqrt{(b^2 + b'^2 + b''^2 + \dots)}.$$

Ha pedig az egyenletek ilyenek:

$$u = a - x, u' = a' - x, u'' = a'' - x \text{ s. i. t.}$$

's a' tapasztalatok' száma $= n$, a' leghihetőbb érték lesz

$$= \frac{a + a' + a'' + \dots}{n} \text{ és a' súly} = \sqrt{n}, \text{ a' tapasztalatokét} = 1 \text{ té-}$$

vén. Ha tehát a' tapasztalatok' súlyja $= h$, a' következményé lesz $= h\sqrt{n}$.

Innen, ha a' tapasztalatok' leghihetőbb hibája $= u$, a' következményé

nyilván csak $= \frac{u}{\sqrt{n}}$, mivel ennek súlyja \sqrt{n} -szer nagyobb.

Az 5dik §' példájában

$$P = -123,7 + 10a - 0,757b$$

$$Q = -21,5 - 0,757a + 1,975b,$$

kikeresvén ezekből a' betűszámvetési módok szerint a és b ismeretlenek' értékeit, lesz:

$$19,176951a = 260,5830 + 1,975P + 0,757Q.$$

$$19,176951b = 308,6409 + 0,757P + 10Q.$$

Következőleg a' fennebbiek szerint, ha mindenik egyenletet az ismeretlenek' sokszoroztatóival elosztjuk:

$$a = \frac{260,5830}{19,176951} = 13,58.$$

$$b = \frac{308,6409}{19,176951} = 16,09.$$

Ezen határozatok' súlyjai, tévé a' tapasztalatokét $= 1$, lesznek:

$$a\text{-ra nézve} = \sqrt{\frac{19,176951}{1,975}} = 3,16.$$

$$b\text{-re nézve} = \sqrt{\frac{19,176951}{10}} = 1,38.$$

12. §.

Sem az ismeretlenek' hihető értékeinek kinyomozásánál, sem ezek' súlyjának meghatározásánál nem szükséges, mint látók, h -nak értékét tudni. Azonban ezt tudni magában mindig érdekes és tanulságos; lássuk tehát, mint tudhatni azt meg azt magokból a' tapasztalatokból.

Hogy a' hiba nem nagyobb u -nál 's így $+u$ és $-u$ határok közé esik, kétszer olly hihető, mint hogy o és u közt fekszik, azaz:

$$\int_{-u}^{+u} \frac{h}{\sqrt{\pi}} e^{-h^2 u^2} du = 2 \int_o^u \frac{h}{\sqrt{\pi}} e^{-h^2 u^2} du = \int_o^u \frac{2he^{-h^2 u^2}}{\sqrt{\pi}} du.$$

$$\text{Ha } \varphi u = \int_o^u \frac{2e^{-h^2 u^2}}{\sqrt{\pi}} du, \text{ akkor}$$

$$\varphi u = \int_o^u \frac{2he^{-h^2 u^2}}{\sqrt{\pi}} du = \int_{-u}^{+u} \frac{he^{-h^2 u^2}}{\sqrt{\pi}} du;$$

's innen φhu a' hihetőség, hogy a' hiba nem nagyobb u -nál. Ha u igen kicsiny az egységhez képest, e^{-u^2} nagyságot sorra felbontván 's azután egészítvén, lesz:

$$\varphi u = \frac{2}{\sqrt{\pi}} \left(u - \frac{1}{5} u^3 + \frac{1}{5} \frac{u^5}{1.2} - \dots \right)$$

Ha $\varphi u = \frac{1}{2}$, épen olly hihető, hogy a' hiba nem nagyobb u -nál, mint az ellenkező. Ezen előtétele nézve pedig $u = 0,4769363 = q$; és innen, ha $\varphi hu = \frac{1}{2}$, hasonlóan $hu = q$, vagy $u = \frac{q}{h}$. Ezt nevezik *hihető hibának*, mellyet γ -val jegyzünk.

13. §.

A' hihetőség, hogy n tapasztalatoknál valóban $u, u', u'' \dots$ hibák estek

$$= h^n \pi^{\frac{-h}{2}} e^{-h^2(u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)} \quad (7. \S),$$

hol h adott vagy változatlan nagyság, a' hibák ellenhen változók. Ha pedig viszont a' hibákat vesszük adottaknak, a' tapasztalatok' súlyját pedig változónak, ennek való értéke nyilván az lesz, melly az $u, u', u'' \dots$ hibáknak megfelel, következőleg a' fennebbi nagyság; ha a' hibákat változatlanoknak nézzük, kifejezi a' hihetőségét is, hogy h a' tapasztalatok' súlyjának való értéke. Tehát h -nak leghihetőbb értéke az lesz, mellyre nézve azon nagyság legnagyobb értéket kap. Különböztvén azért h -ra nézve, lesz:

$$nh^{n-1} e^{-h^2(u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)} - 2h^{n+1} (u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots) \cdot e^{-h^2(u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)} = 0;$$

$$\text{vagy } nh^{n-1} - 2h^{n+1} (u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots) = 0,$$

$$h^{n-1} \text{-vel elosztván } n = 2h^2 (u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots) = 0;$$

$$\text{innen } h = \sqrt{\frac{n}{2(u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)}} = H.$$

Ebből a' γ hihető hiba' leghihetőbb értéke:

$$\begin{aligned} \gamma &= \sqrt{\frac{2(u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)}{n}} \\ &= 0,4769363 \sqrt{\frac{2(u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)}{n}} \\ &= 0,6744897 \sqrt{\frac{(u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)}{n}} = R. \end{aligned}$$

Honnan kitetszik, hogy

$$HR = \frac{0,6744897}{\sqrt{2}} = 0,4769363 = \varrho.$$

14. §.

Jóllehet a' h és γ -nak ezen meghatározásai közönségesek, n akár nagy akár kicsin legyen; mindazáltal könnyű belátni, hogy annál hihetőbbek, mennél nagyobb ez. Fejtsük ki azon esetbeli pontosságukat, ha n nagy szám. A' hihetőség, hogy h -nak való értéke $= H$. ugy van a' hihetőséghez, hogy azon érték inkább $H + \mu$, mint $H^n e^{-H(u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)}$:

$$:(H + \mu)^n e^{-(H + \mu)^2 (u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)}.$$

$$\text{De } H = \sqrt{\frac{n}{2(u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots)}} \text{ és } u^2 + u'^2 + u''^2 + \dots = \frac{n}{2H^2};$$

$$\begin{aligned}
\text{honnan} &= H^n e^{-\frac{n}{2}} : (H + \mu)^n e^{-\frac{n(H+\mu)^2}{2H^2}}, \text{ elosztván az első taggal} \\
&= 1 : \left(1 + \frac{\mu}{H}\right)^n e^{-\frac{n(2H\mu + \mu^2)}{2H^2}}, \text{ vagy viszonyszámokban (logarith.)} \\
&= 1 : e^{\log n \cdot \left(1 + \frac{\mu}{H}\right)^n} e^{-\frac{n(2H\mu + \mu^2)}{2H^2}} \\
&= 1 : e^{-\frac{n(2H\mu + \mu^2)}{2H^2}} + n \log n. \left(1 + \frac{\mu}{H}\right).
\end{aligned}$$

Hanem a' viszonyszámokról szóló tanítás szerint

$$\begin{aligned}
-\frac{2H\mu + \mu^2}{2H^2} + \log n. \left(1 + \frac{\mu}{H}\right) &= -\frac{\mu}{H} - \frac{\mu^2}{2H^2} + \frac{\mu}{H} - \frac{\mu^2}{2H^2} + \frac{\mu^3}{3H^3} - \dots \\
&= -\frac{\mu^2}{H^2} \left(1 - \frac{\mu}{3H} + \frac{\mu^2}{4H^2} - \frac{\mu^3}{5H^3} + \dots\right);
\end{aligned}$$

következőleg a' fennebbi hihetőségek' viszonya

$$= 1 : e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}} \left(1 - \frac{\mu}{3H} + \frac{\mu^2}{4H^2} - \frac{\mu^3}{5H^3} + \dots\right).$$

A' tagadó számczím (exponens) és n -nek tetemes nagysága miatt ezen viszony' második tagja az elsőhöz képest csak akkor szembetűnő, ha $\frac{\mu}{H}$ igen kicsin töredék, azaz: csak akkor lesz még némikép hihető,

hogy nem H , hanem $H + \mu$ a' h -nak értéke, ha $\frac{\mu}{H}$ igen kicsin töredék's ezért a' viszonyt így is tehetjük:

$$= 1 : e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}}$$

's innen a' hihetőség, hogy H -nak értéke $= H + \mu$

$$= k e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}}, \text{ hol } k \text{ változatlant jelent.}$$

Tehát a' hihetőség, hogy h -nak való értéke $H - \mu$ és $H + \mu$ határok közt van $= k \int_{-}^{+} e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}} d\mu$.

Már, mivel h -nak értéke bizonynyára $H - \mu$ és $H + \mu$ határok közt van, ha μ legnagyobb megengedhető értéket $= \mu'$ teszünk, tehát szembetűnőleg úgy kell a' k változatlant meghatározni, hogy

$k \int_{-\mu}^{+\mu'} e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}} d\mu = 1$ legyen, mert ezen határookra nézve azon

hihetőség nyilván bizonyosság, azaz $= 1$. Mihelyt pedig $\frac{\mu}{H}$ megszűnik

kis töredék lenni, n -nek nagysága miatt nyilván $e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}}$ tehát a 'határozott egészmény' értéke is észrevehetetlenné lesz, úgy hogy

$$k \int_{-\mu}^{+\mu'} e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}} d\mu \text{ és } k \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}} d\mu$$

észrevehetőleg nem különbözhetnek 's azért k -t szabad úgy meghatározni, hogy $k \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}} d\mu = 1$ legyen.

Már pedig, ha $\frac{n\mu^2}{H^2} = t^2$, $\frac{\mu\sqrt{n}}{H} = t$, $d\mu = \frac{Hdt}{\sqrt{n}}$, mivel ha $\mu = \pm\infty$, úgy $t = \pm\infty$, lesz:

$$k \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}} d\mu = \frac{KH}{\sqrt{n}} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-t^2} dt = \frac{KH\sqrt{\pi}}{\sqrt{n}}.$$

Tehát $\frac{KH}{\sqrt{n}} = 1$, $k = \frac{1}{H} \sqrt{\frac{n}{\pi}}$'s következőleg a' hihetőség, hogy h a' $H - \mu$ és $H + \mu$ határok közt van

$$\begin{aligned} &= \frac{1}{H} \sqrt{\frac{n}{\pi}} \int_{-\mu}^{+\mu} e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}} d\mu = \frac{1}{H} \sqrt{\frac{n}{\pi}} \int_0^{\mu} 2e^{-\frac{n\mu^2}{H^2}} d\mu \\ &= \int_0^{\mu} \frac{2e^{-\left(\frac{\mu\sqrt{n}}{H}\right)^2}}{\sqrt{\pi}} d\left(\frac{\mu\sqrt{n}}{H}\right) \end{aligned}$$

's így a' szóban forgó hihetőség $= \varphi\left(\frac{\mu\sqrt{n}}{H}\right)$. Ezen hihetőség tehát

$= \frac{1}{2}$, ha $\frac{\mu\sqrt{n}}{H} = \varrho$, $\mu = H \cdot \frac{\varrho}{\sqrt{n}}$, azaz: hogy h -nak értéke $H + \mu =$

$H\left(1 + \frac{\varrho}{\sqrt{n}}\right)$ és $H - \mu = H\left(1 - \frac{\varrho}{\sqrt{n}}\right)$ határok közt fekszik, épen olly

hihető, mint az ellenkező 's így egyre egyet lehet tenni, hogy a' való

érték ezen határok közé esik. Mivel pedig $\frac{\varrho}{H} = \gamma$, tehát γ -nak való ér-

téke is $\frac{e}{H(1+\frac{e}{H})}$ és $\frac{e}{H(1-\frac{e}{H})}$, vagy mivel $e=RH$, $\frac{RH}{H(1+\frac{e}{H})}$ és $\frac{RH}{H(1-\frac{e}{H})}$ azaz: $\frac{R}{1+\frac{e}{H}}$ és $\frac{R}{1-\frac{e}{H}}$ határok közt van.

Kifejtven ezen nagyságokat 's a' két elsön kívül többi tagjaikat elhagyván, γ -nak hihető határai lesznek $R\left(1+\frac{e}{\sqrt{n}}\right)$ és $R\left(1-\frac{e}{\sqrt{n}}\right)$. Innen a' tapasztalatok' leghihetőbb hibája $=R=0,6744897\sqrt{\left(\frac{u^2+u'^2+u''^2+\dots}{n}\right)}$. Leghihetőbb hibája a' tapasztalatok' következményének $=\frac{R}{\sqrt{n}}$. Leghihetőbb határa a' tapasztalat' hibájának $=R\left(1\pm\frac{0,4769363}{\sqrt{n}}\right)$. Tehát R -nek leghihetőbb bizonytalansága $=\frac{0,4769363 R}{\sqrt{n}}$.

15. §.

Összehasonlítás végett számoljuk ki az 5. §. példáját Cotes' módja szerint, melly az adott egyenleteket úgy változtatja, hogy a' keresett nagyság mindannyiban állító jegyü legyen (1. §), összeadja azután azokat 's így külön-külön kitalálja a' végegyenletet mindenik ismeretlenre nézve. Az 5. §' egyenleteiben a -nak mindenütt $+$ jegye lévén, összeségükből ezen végegyenlet származik a -ra nézve:

$$123,7 = 10 a - 0,757 b,$$

b -re nézve, változtatván előbb az öt utolsó egyenlet' jegyeit 's azután mindannyit összeadván, lesz:

$$54,1 = 3,243 b.$$

$$\text{Ez utolsóból } b = \frac{54,1}{3,243} = 16,68,$$

's ezt δ helyett az előbbeni alapegyenletbe tévén, lesz:

$$123,7 = 10 a - 12,62756,$$

$$\text{honnan } a = \frac{123,7 + 12,62756}{10} = 13,63:$$

melly értékek a' legkisebb négyzetek' elve szerint talált értékektől (5. §)
nem sokat különböznek.

II.
TÖRVÉNYTUDOMÁNYI-OSZTÁLYI
É R T E K E Z É S E K.

III.
MELLY ESETEKBEN VAN HELYE A' KISKORUSÁGBAN
TETT KÁROS SZERZŐDÉSEK' VISSZAHUZÁSÁNAK?

OLVASTA,
MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ

A' M. T. T.' NAGY GYÜLÉSÉBEN SEPT.' 7. 1835.

STETTNER GYÖRGY, R. T.

Általányos tapasztalás lévén az, hogy az emberek, az életkor' elsőbb éveiben — míg még az értelem és ítélő tehetség, kifejlésének teljes fokára nem ért, 's a' soknemű tapasztalások, világ- és emberismeret által megtisztulva 's megedzve nincsen — a' dolgok' való értékét becsleni, 's különösen javaik' kormányzása körött elégséges belátással 's óvakodással járni, képesek nem lévén, ezerféle csalódásoknak és csalásoknak vannak kitéve: a' szemesebb törvényhozások, tevőleges (positivus) törvények által gondoskodtak arról, hogy ők vigyázatlan tetteikkel magoknak orvosolhatlan kárt és jogsérelmet ne okozhassanak. Innen eredt a' személyeknek nagy- és kiskoruakra osztályozása, 's a' kiskoruságban polgári tétemények' szabadságának bizonyos, szűkebb vagy tágabb korlátok közé szorítására. Különböző nemzeteknél, különbözőleg állapítottak meg az ezen osztályokat elválasztó határvonalok;

így például a' római jog szerint a' 25ik; a' porosz törvények szerint a' 24ik; Szászországban pedig a' 21ik esztendő' eltöltével éretik el a' teljes kor, vagy nagykorúság (majorennitas).

A' magyar szokási jog' (jus consuetudinarium) halhatatlan nevű első, sőt egyetlen, összeszedője is Verbóczy István, Hármaskönyve' Iső részének 111ik címében, a' személyeket, teljes vagy nagykoruakra (perfectae aetatis, majorennis) és kiskoruakra (imperfectae aetatis, minorennis) osztja. Szerinte a' teljes kort a' férfiak 24ik, a' nők pedig 16ik évök' betöltével érik el. A' kiskorúságnak ismét két szaka-sza vagyon: 12 esztendőn alul ugyan is, mind férfiak, mind nők, törvénytelen koruaknak (illegitimae aetatis), azon fölül pedig, a' teljes korig u. m. 24, vagy illetőleg 16 esztendeig, törvényes, de kiskoruaknak (legitimae sed imperfectae aetatis) neveztetnek. Ezeknek téteményei között a' jogsikerre (effectus juris) nézve igen nagy különbség vagyon. A' törvénytelen koruak ugyan is, semminemű nyilvános és ünnepélyes téteményeket nem gyakorolhatnak, jelesen ügyvédet nem vallhatnak, és így sem pert nem kezdhethetnek, sem perben nem állhatnak, végintézetet nem tehetnek, 's javaikat halálok' esetére is el nem ajándékozhatják; ha pedig valamelly káros szerződésre lépnének, azt mint törvény szerint semmist, a' tiszti ügyész, vagy gyámjaik, vagy törvényes kort érvén ön magok is és maradékaik, minden visszahuzás' és elrontás' (invalidatio) szüksége nélkül, az időmulás' (praescriptio) esetén kívül, akarmikor is, egyszerűen félretétethetik; egyedül visszapótlás' terhe hárulván rájuk, ha az azon szerződés' fejében nyert értéket hasznokra fordították volna. A' Hármaskönyv' Iső részének 51ik, 111ik és 126ik címei, 's az 1715ki 68ik törvényczikk szerint.

Ellenben a' törvényes korban a' férfiak 12ik évökben ügyvédet vallhatnak (pert állhatnak 's kezdhethetnek); 16ik évökben adóssági és zálogos szerződésekre léphetnek; 18ik évökben az arany és ezüst szereket és egyéb ingóikat, végre 24ik évökben minden javaikat és jószágait eladhatják, cserélhetik, és akarmi cím alatt teljes hatalommal elidegeníthetik I. r. 111. cz. 6. §. Ugy, azonban, hogy ha netalán ajándékokkal elszédítve, vagy hizelgő szavakkal elcsábítva, vagy félelemből, 's valakinek fenyegetéseitől megijedve, és kényszerítve tennének javaikról és jószágaikról, a' teljes koron alul és addig, u. m. 24 esztendeig,

akarki' részére, akarmikor és akarhol, örök bevallásokat; a' teljes kor' betöltte előtt visszahuzhatják, és 32 év alatt elronthatják, I. rész' 128. czíme. A' leányok pedig hasonlóan 12. évökben ügyvédet vallhatnak, 14ben adósságokról és zálogokról, aranyról, ezüstről és egyéb ingókról, szerződhetnek, 16ik évökben pedig a' leánynegyedről (quartalitium), hitrészről (dos), és minden egyéb jogaikról és jószágaikról, örök bevallást tehetnek, 's a' mint tetszik rendelkezhetnek. Csak hogy a' hajadonok, és kiváltképen az idegenek' gyámsága alattlévő leányok, valamelly örök bevallás' tételére, 16ik évökben, vagy azon túl is, erőszakos kényszerítéssel ne birassanak. Mert különben, ha férjhez menendenek, az illetén kényszerített (sőt az Iső rész' 91ik czíme' értelmében, az önkényesen tett, de nekik vagy örököseiknek sérelmes) bevallást, egyáltalában visszahuzhatják és elronthatják, minthogy magok' szabadságában, azaz magok' hatalmában voltaknek nem tartathatnak I. rész' 111ik czíme' 7, 8. §§.

Verbőczynek legközelebb felmutatott törvényei, ugymint az I. r. 111d. cz. 8d. §. és az I. r. 128d. cz., a' mint tekintetes tudós Frank Ignác ur, a' magyar királyi tudományos egyetemben a' magyar polgári jog' nagy érdemű professora, 's a' Principia iuris civilis Hungarici (Pestini 1829. Tomi 2.) című munka' tudós szerzője, az 533ik és 534ik lapokon méltán megrója, hiányosak is és hibásak is. Hiányosak azért, mert csupán a' rászedés, vagy erőszak által eszközölt örök bevallások' visszahuzásáról szólnak, az azoktól mentes örök bevallásokról pedig, ugy szinte a' kiskoruaknak egyéb téteményeikről — millyenek, az átengedések, egyezések, elzálogolások, pénzkötelezések és egyebek — nem emlékeznek. Hibásak pedig azért, mivel 1) a' kiskorúaktól, rászedés vagy erőszak által, kicsikart örök bevallásokat, csak ünnepélyes visszahuzás után mondják elronthatóknak, holott Mátyás III. törvénykönyvének 26ik czikje, a' kényszerített bevallásokat, már előbb általában erőtleneknek nyilatkoztatta, és 2) minthogy a' kiskoruaknak csupán a' teljes kor' elérte előtt megteendő visszahuzás után engedik meg az illetén kényszerített bevallások' elrontását, noha azokat minden egyebek 32 év előtt elronthatják. Ezeknek hiányait a' törvényes gyakorlat és királyi főtörvényszéki világos ítéletek pótolták, a' mennyiben a' kiskorúakat illető visszahuzás' jótéteménye, az ő önkényes téteményeikre,

's nemcsak örök bevallásaikra, hanem egyéb kötelező szerződéseikre is, és pedig szinte a' nagykorúság' eléréig kiterjesztetett, az Itélettár' (Plenum tabulare) 1800d. kiadásának 90d. lapján álló 31d. 168:9. 169:11. és 187:3. ítéletek által.

De még tetemesb 's szinte gyökeres változást szenvedett Verbőczy' törvénye, az újabb korban az 1792:17. törvenyczikk' 1. § által, melly így szól: „Pupillorum, minorennium, sub patria potestate positorum, qui nihil adhuc proprietatis habent, obligationes vim hanc (hogy t. i. külföldi törvényszék által megmarasztaltatván a' főméltóságu magyar királyi udvari cancellaria' útján megküldendő kísérvény (literae compassuales) mellett, magyarországi javaik, birói foglalásba vettethessenek) nullo unquam tempore habebunt.“ Továbbá az 1802ik: 21ik törvenyczik 2. § által, mellynek tartalma ez: „Pari ratione contractus etiam obligatoriales, cum filiis et filiabus familias, nullo proprio peculio provisus et infra perfectam aetatem constitutis citra parentum, aut tutorum vel curatorum consensum tam in obversum art: 17: 1792 initi, quam deinceps contra tenores praesentis articuli ubicunque ineundi pro invigorationis et nullis declarantur.“ De főkép az utóbbik törvénynek határozatlanságából a' *contractus obligatoriales* és *peculium* szóknak bitang (vagus) értelme miatt, az következett, hogy a' legjelesb jogtudósok különböző és egymással szinte ellenkező véleményekre szakadnának.

I) Ettre-Karchai Georch Illés — a' Honnyi törvény' (Pozsony 1804—1809. 4. kötet) nagy érdemü írója, 's a' magyar tudományos társaságnak nem régiben kimult jeles tiszteleti tagja — megismeri ugyan (az 1ső kötet' 190d. lapján), hogy „Az 1802ik esztendőben ország szerint összegyűlt törvénytevő test azt a' törvényt szabta art. 21: hogy valamint az atyai hatalom alatt lévő gyermekek, úgy szinte a' gyámatya vagy gondviselő alatt lévő árvák is, ha csak külön szerzeményök nincs, megállapodott emberkorokig (perfecta aetas) atyjok', vagy gyámatyjok', vagy gondviselőjök' jóváhagyása nélkül semmi kötelező kötések (contractus obligatoriales) következésképen sem adósságokat, sem zálogosításokat, sem eladásokat ne tehessenek, magában sikertelen és foganatlan lévén e'féle kötések“, és ezen tant (doctrina) a' 3d. kötet' 7. lapján is ismétli, a' szerződések' vagy, a' mint ő nevezi, kötések' (contractus) általános kivánalmairól (requisitum) ezt tanítván: „Szükséges 3szor, hogy a' kötő

felek (partes contrahentes) teljes szabadsággal birjanak. Ugyanazért: eltiltatnak a' kötésektől a' gyermekek, esztelenek, az emberkort fel nem érő, és atyai vagy gyámhatalom, vagy gondviselés alatt lévő, és semmi tulajdon szerzeménynyel nem bíró ifjak 21: 1802. " ; mégis alább a' 237. lapon azt állítja: hogy „A' melly örök vallást tökéletlen korában tesz valaki, és vigyázatlan tettének, annak idejében, minekelőtte tudniillik megállapodott emberkorra jutna, ellene mond: azt a' törvény' utján elronthatja“.

Meg kell itt jegyeznem, hogy 1ször a' tisztelt férfiú minekutána az 1ső kötet' 190. lapján elismerte volna, hogy a' szülői hatalom gyámság vagy gondvisélet alatt levő és külön szerzeménynyel nem bíró kiskorúaknak minden terhes szerződéseik magokban sikeretlenek és fogamatlanok volnának: elégséges ok nélkül látszik kételkedni az 1ső kötet' 192. és 193d. lapjain a' felől, hogy a' kiskorúak, a' teljes kor előtt teendő visszahuzás' szüksége nélkül, gyámjaiktól vagy gondviselőiktől — kiknek, mint ezen esetben szerződő feleknek, megegyezése törvényes tekintetbe nem jöhetne — a' nekik kötelezett jutalmat megtagadhatják, vagy a' per' kétes kimenete miatt kötött egyességet félretétethetik; sőt egyenes ellenkezésbe jó önmagával, midőn a' kiskorúak által tett örök vallást, mellynek sikeretlen és fogamatlan voltát, azaz semmiségét, önmaga megvallja, csak úgy véli a' teljes korban elronthatónak, ha azt a' kiskorú, még ennek betölte előtt visszahuzta. Mert a' mi magában semmis, az visszahuzás nélkül is soha erőre nem kaphat, 's nem is szükség azt elrontani, hanem egyszerűen félre lehet tenni.

2) Midőn a' kiskorúak' szerződéseinek semmiségéről szól, mindig csak a' szülői hatalom, gyámság, vagy gondvisélet alatt lévőket említi; és így, úgy tetszik, a' törvény' jótéteményét nem akarja kiterjeszteni azon ügyefogyott árvákra, kik a' hatóságok' hibájából, gyámi vagy gondviselői felvigyázás nélkül, magokra hagyattak?

3) A' peculium szót szerzeménynek fordítván, nem fejti ki világosabban, ha mind azt érti-e alatta, a' miről a' kiskorú, halála' esetére, szabadon rendelkezhetnék, vagy pedig csak azt, a' mit egyenesen maga szerzett?

4) Kétségben hagyja azt is, valljon a' szerzeménynyel bíró kiskorúak' minden értékekre, vagy egyenesen szerzeményükre nézve, és

netalán annak erejéig, kötelezhetik-e magokat? 's kötelezésük bir-e teljes foganattal, vagy talán a' kiskorúságban teendő visszahuzás után elrontathatik?

II) Kelemen, az *Institutiones iuris privati hungarici* című, nagyon becses tanító könyv' szerzője, kit, a' magyar jog körötti általános érdemeire nézve, első helyen kell vala említenem, Verbőczynek az *Iső rész'* 111. czimében foglalt, 's fennebb előadott tanját állítván föl, főszabályul, a' 147d. §ban, az alól a' *Hármas törvénykönyv'* 1ső része' 51d. czíme' az 1792:17, 's az 1802:21d. törvenyzikkek' értelmében, az olly kiskoruaknak, kik javaiknak valóságos birtokában nem lévén, és azokat magok nem kormányozván, szülői hatalom, gyámság, vagy gondviselet alatt vannak, szülőik', gyámjaik', vagy gondviselőik' nyilvános (expresus) egyezése nélkül kötött, mindennemű terhes szerződéseiket (contractus onerosi) kiveszi ugyan, azokat egyáltalában semmiseknek nyilatkoztatván, a' 147. § alatti *) jegyzetben és a' 642. §. I. 1. számában: mindazáltal ezen kivételt, az ingatlan javak' örök bevallására, nem akarja kiterjeszteni, melyekre nézve Verbőczynek az *Iső rész'* 128d. czimében foglalt tanját, egész épségében, azaz, a' fennebb megmutatott hibásságában is, megtartja, a' 147d. § 4d. 's a' 618. §' 1ső számában.

Miért zárja ki, a' hamvaiban is tisztelt férfiú, a' kiskoruaknak épen leggyámoltalanabb osztályát, a' gyámi vagy gondviselői felügyelet alatt nem álló árvákat, a' védő törvény' oltalmából? vagy miért veszi ki, épen a' szerződések' azon nemét, mellyel a' kiskoruak magoknak legkártékonyabban árthatnak, a' fekvő jószágok' örök bevallását, a' törvény' tilalma alól? nem érthetem.

III) Kelemennek rokon szellemű barátja tekintetes tudós Szlemenics Pál ur, a' magyar polgári 's büntető jognak a' pozsonyi királyi akademiában nagyhirű professora, 's a' magyar tudományos társaság' rendes tagja, az *Elementa iuris hungarici civilis privati* (Posonii 1819, tomi 2.) című igen hasznos kézi-könyv 's több tudós munkák' írója, Kelemen' állításait magáéivá teszi, azon különbséggel, hogy a' kiskoru férfiktól nemcsak hízelkedő csábítás által kicsalt, hanem általok akarmi más módon, vigyázatlanul tett, sérelmes örök bevallásoknak is visszahuzását és elrontását megengedi. A' hajadonok által, kiskorúságokban, vagy gyámság alatti teljes korokban is, tett káros örök bevallásoknak,

III. A' KISKORUSÁGBAN TETT KÁROS SZERZŐDÉSEK' VISSZAHUZÁSÁRÓL. 73

férjhez menetelők' első évében történendő visszahuzására 's elrontására nézve pedig az Iső rész' 111d. czíme 8d. §hoz ragaszkodik az Iső kötet' 80, 81d. 's a' IId. kötet' 16d. 69d. és 70d. lapjain. Holott ez ellen is nyilván harczol az Iső rész' 91d. czíme, és azon okok, mellyeket fennebb tekintetes tudós Frank Ignác ur után az Iső rész' 128d. czíme ellen felhoztam.

IV) A' magyar Astraea' korán elhunyt hőse, az ujtól és szokatlantól nem irtódzó geniális Kövi, az 1792ki:17ik 's az 1802ki:21. törvényeket tevén ezen tárgyban, alapelvül, azt tanítja, hogy a' törvényes kiskoruaknak, akar szülői hatalom, vagy gyámság és gondviselet alatt, akar pedig a' törvényhatóságok' elnézéséből azokon kívül legyenek — igazság szerint ezek sem birhatván, a' magoknak ártásra amazoknál nagyobb hatalommal —, mindennemű káros szerződéseik (mivel, a' fekvő birtok' elvesztegetésével, magoknak még több kárt tehetnek, mint adósságok' csinálása által), ha, illetőleg, szülőik', gyámjaik', vagy gondviselőik' megegyezése, vagy jóváhagyása nélkül kötöttek, szintugy egyáltalában foganatlanok és semmisek, és soha erőre nem kaphatnak, mintha törvénytelen korban történtek volna. Kivévé mindazáltal:

1) Azokat, kiknek, a' szó' szorosb értelmében, saját keresményök, azaz, szolgálattal, munkával, vagy fáradsággal szerzett, nem pedig ősi javaik' fölös jövedelméből felszaporodott, ámbár halálok' esetére szabadon elhagyható, értékök vagyon. Mert ezek az illetén sajátokról vagy annak erejéig, egyéb vagyonokról is, szabadon ugyan, de a' Hármas törvénykönyv' Iső része' 111d. czímében foglalt hármas, vagy, ha nők, kettős lépcsőzet (gradatio) szerint, sőt az Itélettár' 168d. lapi, 169d. lap. 11d. 187d. lap. 3d. ítéletek' értelmében, mindenféle kötelezésekre nézve, szinte a' nagykorúság' elérteig, vagy, ha nők, férjhezmenetel' kellő idejében fogatosan történendő visszahuzás után, felbonthatólag szerződhetnek.

2) Azokat, kik korengedelmet (venia aetatis) nyertek, minthogy ezek is, a' korengedelem' nyerése után károsan tett jószágeladásokat 24d. évök' betölte előtt visszahuzván, elronthatják. Nem azért adatván nekik a' korengedelem, hogy magoknak orvosolhatlan kárt tehessenek, hanem azért, hogy a' kiskorúsággal járó terhektől, jelesen a' gondviselői hatod' fizetésétől felmentessenek. Elementa iuris prudentiae hungaricae, Sárospatak 1823, az 1ső fejezetben. Summarium elementorum iuris

prudentiae hungaricae, Sárospatak 1822. a' 10—13d. l. Magyar polgári törvény. Sárospatak 1824. 15—24. l.

V) Tekintetes tudós Frank Ignác ur, kiről már fennebb dicsérrettel emlékeztem, azt vitatja, hogy az Iső rész' 128d. czímén kívül — mellyet pedig mint hibásat például venni nem lehet — egyéb törvényeink szerint a' kiskoruaknak, szülőik', gyámjaik', vagy gondviselőik' egyezése nélkül történt, mindennemű káros téteményeik, magokban semmisek és foganatlanok. Mivel, a' mi tilalmazó törvény' ellenére történik, annak ereje nem lehet. Ugy de, a' kiskoruakat, törvényeink, jelesen ingatlan jószágaira nézve, az Iső rész' 111d. czíme, az ingókra nézve pedig az 1715ki: 68d. törvényczikk 9. 10d. §§ teljes korok' elérteig, szabadon rendelkezni tilalmazták. 'S ezen előzményekből (*prae-missa*) azt következteti, hogy az 1792ki: 17. 's az 1802ki: 21d. törvényczikkek, koránt sem új szabályt foglalnak magokban, hanem csak a' gyakorlat és jogtanítók által elmellőzött, régi elvet újítják meg, és nyilvánítják, azt rendelvén: 1) hogy az atyai hatalom alatt lévő családfiak és leányok (*fili et filiae familias*), kiknek semmi sajátok (*peculium*) nincsen (1792: 17.); és 2) a' gyámság, vagy gondviselet alatt lévő kiskoru (*imperfectae aetatis*) árvák (1802: 21.), foganatos kötelezéseket nem tehetnek. Nem az elsőbbek; mivel senki mást, és így a' gyermekek is szülőiket, akaratjuk nélkül nem kötelezhetik; de az utóbbiak sem, minthogy javaikról magokban nem rendelkezhetnek. Ezek szerint a' kiskoruak által teendő visszahúzásnak, csupán azon esetben lehet helye, ha gyámjaik' vagy gondviselőik' megegyezésével tettek volna káros kötelezéseket. *Principia iuris civilis hungarici* az 534—537. l.

Megbocsásson a' tisztelt férfit, hogy, noha állításainak következményét (*resultatum*) örömetst elfogadom, előzményeit tagadni bátorkodom. Kétségbe vonhatlan ugyan azon elv, hogy a' tiltó törvény' ellenére történt tétemények, magokban semmisek és erőtelenek, 's ennél fogva bizonyos az is, hogy, ha az Iső rész' 111d. czímét, magában, 's minden egyéb törvényeinktől elvonva (*abstrahendo*), tekintenők, azt kellene állítanunk, hogy a' kiskoru férfiakkak, az adósságokról és zálogokról a' 16d., az aranyról, ezüstről és más ingók' örök eladásáról a' 18d.; a' leányoknak pedig mindezekről a' 14d., végre az ingatlan javak' örök eladásáról a' férfiakkak 24d., a' leányoknak pedig 16d. évök, vagy, a'

8. §' értelmében, férjhez menetelők előtt tett káros szerződéseik, egyáltalában semmisek és erőtlenek: mindazáltal, minekutána ezen törvényt az I. r.' 128. azíme's az Itélettár' 90. lapi 31. 168. lapi 9., 169. lapi 11. és 187. lapi 3. itéletek úgy magyarázzák, hogy az ingatlan javak' eladásáról, sőt a' 98. lapi 6. itélet' értelme' ellenére, az ingókról tett szerzéseknek elrontására is, a' teljes kor' betölte előtti visszahuzást megengedik, sőt megkívánják; ha már most a' kiskoruaknak magokban tett minden káros szerzéseküket, rendszerint (in regula) semmiseknek, és minden visszahuzás' szüksége nélkül erőtleneknek akarjuk nyilatkoztatni, azt bizonynyára csupán és egyedül, az 1792ki:17d. és 1802ki:21. törvényczikkek' tartalmánál és szelleménél fogva tehetjük. Annyival is inkább, mivel én annak, mit a' tudós férfiú a' 139d. és 534d. lapokon állít, hogy t. i. az 1715ki:68. törvényczikk 9d. és 10d. §§ által, a' törvényes kiskoruak (minorennis legitimae aetatis) ingó javaikról magokban való rendelkezéstől eltiltattak volna, semmi nyomát sem találhatom. Imhol vannak a' törvény' szavai: 1715:68. 9. §. „Pupilli demum, usque legitimam aetatem suam, tutorum suorum sive legitimorum, sive testamentariorum, aut etiam dativorum tutelae subsint; 10. §. adeoque interea temporis (salvis caeteroquin respectu pupillorum prioribus constitutionibus) nec de rebus suis mobilibus per se disponere; neque curatores pro se eligere et constituere valeant.“

A' tudós férfiú ugyan azt vátatja, hogy itten a' legitima aetas, a' perfecta aetas helyett tétetett; de ha ez így állana, akkor ezen törvényből szükségképen az következne, hogy az árvák a' teljes korig szükségképen gyámság (tutela) alatt tartoznának lenni és csak a' teljes kor' elérével választhatnának magoknak gondviselőt (curator), midőn erre már szükségök nincsen; a' mi minden eddigi tannal és gyakorlattal homlokegyenest ellenkeznék. Hogy azonban e' nem úgy vagyon, sőt hogy a' legitima aetas itt egyenesen a' perfecta aetasnak tétetik ellenébe, világosan megtetszik a' mindjárt következő 11d. §nak bekezdéséből is, melly így szól: „Ad perfectam aetatem autem pervenientes.“

Minekutána a' magyar polgári jognak ezen már Kövi által úgy nevezett legszövevényesb tárgyáról, legjelesb jogtudósaink' értelmét híven előterjesztettem volna: illőnek találom a' magam, bár mi esekély véleményét is, egész őszinteséggel kijelenteni.

Én a' fő szabályra nézve egészen Kövivel, és tekintetes tudós Frank urral tartok, azt állítván, hogy az 1792iki:17d. 's az 1802iki: 21d. törvényczikkek' hozása óta, a' kiskoruaknak, akár legyenek szülői hatalom, gyámság, vagy gondviselet alatt, akár pedig azokon kívül, a' teljes kor' elértéig, szülőik', gyámjaik', vagy gondviselőik' jóváhagyása nélkül tett mindennemű káros szerződéseik egyáltalában semmisek, és erőtlenek.

Azért vélem pedig a' netalán szülői hatalmon kívül lévő, vagy gyámság, 's gondviselet alatt nem álló kiskoruakat is, ezen törvény' rendelete alá tartozni, mivel 1) a' törvény jelesen az 1792ki: 17d. törvényczikk' 1. § a' kiskoruakról általában is szól, és 2) Kövi' megjegyzése szerint, olyan kiskoruak nem is képzelhetők, vagy ha a' tiszthatóságok' vétkes elnézéséből csakugyan találatnának, nem birhatnak a' magoknak árthatásra, több szabadsággal a' szülői, gyámi, vagy gondviselői felügyelés alatt levőknél, és kiáltó igazságtalanság volna épen őket, a' törvény' általános jótéteményétől megfosztani.

Meg kell ugyan vallanom továbbá, hogy az idéztem törvények közül legközelebb mindegyik csak adósságokról, 's jelesen az 1792ki: 17d. a' magyarokon külföldi törvényszékek által megvehető tartozásokról, az 1802ki: 21d. pedig az uzsoráskodásról szól: nem kételkedem mindazáltal, azoknak rendeletét, nemcsak adóssági kötelezésekre, hanem minden egyéb kétoldalu szerződésekre (contractus bilateralis) is kiterjeszteni, azon törvénytudományi szabályokra figyelvén, hogy 1) többet kell adni a' törvény' észokára (ratio), mint annak szavaira, és 2) hol a' törvény' észoka szélesebb annak szavainál, ott kiterjesztő magyarázattal (interpretatio extensiva) szükség élni. Már pedig a' jelen törvények' észoka csakugyan az vala, hogy a' kiskoruak a' magoknak vi- gyázatlanul teendő károktól megóvassanak, és Kövi' állítását, mi szerint javaiknak elidegenítése, adósságok' elengedése, 's egyéb szerződésekből még sokkal több kárt vallhatnak, mint adósságtétel által, senki sem tagadhatja.

Kiveszem azonban a' fő szabály alól

1. Kövivel egyértelműleg azon kiskoruakat, kiknek saját keresményök (peculium) vagyon, a' mi alatt nemcsak szolgálattal, munkával,

vagy fáradsággal szerzett, hanem a' szerencse' vagy emberek' kedvezéséből vett és így a' nyert, talált ajándékban, vagy végintézet által kapott vagyonyokat is értem. A' mellyről, vagy annak erejéig egyéb értékekről is, olly módon léphetnek szerződésre, hogy ha azt érettebb észszel megfontolván, károsnak látandanak, az Itélettár' 90d. lapi 31d. 168: 9d. 169: 11d. és 187: 3d. királyi törvényszéki ítéletek' értelme szerint, a' teljes kor' betölte előtt, sőt a' nők teljes korokban is férjhez menetelők' első évében, vagy, ha hajadonul maradnának, a' férjhezmenetelnek a' bíró' belátása szerint meghatározandó kellő időszakában, visszahuzván nagykoruságokban 16d. évüktől, vagy, ha a' visszahuzás későbbben történt, ettől számlálendő 32 éven belül, önfelperességük alatt elronthassák.

2. Tekintetes tudós Frank Ignác ur' értelme szerint azon szerződések, mellyek a' törvényes kiskoruak által gyámjaik' vagy gondviselőik' megegyezésével károsan köttettek, 's ezeket is a' most említett mód szerint visszahuzhatóknak, 's a' nagykoruság' elértével elronthatóknak vélem. Mert ezeket egy részről ugyan, minthogy a' gyámok' és gyám-ságalattiak', a' gondviselők' és gondviselet alatt állók' közös megegyezése, egymást segíli és pótolja, erőtleneknek és semmiseknek — mintha csak az elsőbbek', vagy utóbbiak' külön egyezésével köttettek volna — nem tarthatni: de más részről olly teljes erőt és fogamatot sem lehet nekik tulajdonítani, mintha már a' teljes korban történtek volna. És ezek épen azon esetek, mellyekben a' kiskoruak által tett káros szerződések' visszahuzásának helyét látom; mert más esetekben, véleményem szerint azon visszahuzás, vagy hiába vagy szükségtelenül történék.

Kövinek második kivételét a' korengedelmet nyert személyekre nézve el nem fogadhatom, azért, mert az illyetén személyek jogképzelettel (*fictio iuris*) nagykoruaknak tekintetvén, a' kiskorukról szóló törvények alá nem tartozhatnak. De különben is Kelemen' igen helyes megjegyzése szerint (*Institutiones iuris privati hungarici* § 147. sub **) korengedelmet a' fejedelemtől csak azok nyerhetnek, kik gyámjaik', gondviselőik', rokonaik', vagy épen az illető tiszthatóság' hiteles bizonyítványaival megmutathatják, hogy 1) téteményeik' 's javaik' kormányzására elegendő ügyességgel birnak; 2) igaz okok vagyon annak

keresésére, és 3) nem messze vannak mára' teljes kortól. Legfőbb azonban előttem ama' politicai ok, mi szerint a' polgári tétemények' szabadságát, szükség nélkül korlátokkal szorongatni, mindig káros, sőt veszedelmes. Egyébiránt is elég törvényeink vannak, mellyek a' polgárokat, az ő károkra gyámság alatt tartják, 's épen azoknak ártanak, a' kiknek talán kedvökért hozattak: így a' kamatot meghatározó törvény, a' kölcsön pénzre szorultaknak; így az ősiség' elve, a' nemes birtokosoknak. És valóban, ha a' korengedelmet nyerteket, megint a' törvény' gyámsága alá vetnők, legtöbb kár ebből rájuk háramolnék. Mert valljon ki fogna az olly emberrel alkuba bocsátkozni, vagy legalább ki fogna neki kedvező feltételeket ajánlani, kinek szabadságában állana egy pár év múlva a' kötött szerződést felbontani, vagy a' szerződő felet, hosszadalmas költséges és bizonytalan pörbe dönteni?!

Kövinek az Iső rész' 111dik czíme 8d. §' szellemében tett harmadik kivétele, a' mennyiben az általam is elfogadott első kivételben nem foglaltatik, 's a' hajadonok által nemcsak kiskorúságokban, hanem teljes korokban is tett káros örök bevallásoknak, férjhez menetelők' első évében, vagy a' férjhez menetel' kellő idejében teendő visszahuzás utáni elrontását megengedi, nem tartozik ugyan, szorosan véve, értekezésem' körébe: nem tartom mindazáltal a' tárgyak' rokonsága' 's összefüggése' tekintetéből feleslegesnek, megemlíteni, hogy ezen pont iránt is különböző vélemény uralkodik a' jogtudósok között. Jelesen tekintetes tudós Szlemenics ur, ki, mint fennebb láttuk, maga is eltért az Iső rész' 128d. czíme' szavaitól, itt szorosan ragaszkodik, az 1ső rész' 111. czíme' 8d. §' szavaihoz, 's a' hajadonok által tett örök bevallásokat csupán azon feltétel alatt állítja az Iső kötet' 81d. lapján álló jegyzetben férjhez menetelők' első évében visszahuzhatóknak 's elronthatóknak, ha azokra erőszakos kényszerítéssel birattak volna. Georch pedig ezen visszahuzás' jogát az Iső rész' 91d. czíme' értelmében, nemcsak a' kényszerített, hanem az önkényt tett sérelmes örök bevallásokra nézve is megismeri ugyan: mindazáltal a' hajadonságban maradt leányokra ki nem terjeszti. Az Iső kötet' 191d. lapján.

Jól tudom, hogy értekezésem' folytában, semmi uj felfedezést nem tettem; de nem is lehetett az czélom olly tárgy körött, mellyet

a' legjelesebb jogtudósok már minden oldalról megvítattak. Szándékom csak az vala, hogy ezen kétes tárgyat nagyobb nyilvánosságra hozzam, 's iránta ott, hol a' törvény' hiányán és határozatlanságán segíteni lehet és kell, némi figyelmet terjeszsek, 's nagyon boldognak tartanám magamat, ha azt elérni szerencsés lehetnék.

IV. AZ ÜGYÉSZEKRŐL.

OLVASTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T.' NAGY GYÜLÉSÉBEN, SEPT. 14. 1835.

SZTROKAY ANTAL.

Quique sui memores alios fecere merendo :
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
Virg.

A' régi idők' szakain elmélkedni kezdőnek, minden tárgyra nézve csak a' zsidó nemzeti maradványok nyujthatnak őskorú legelső írási adatokat. Értekezésemet tehát nekem ő rajtok kell kezdenem. A' perlekedők nálok, valamint más zsengekben lévő nemzeteknél, ügyes bajaikat jobbára személyesen adták elő, míg utóbb a' szükség úgy hozván magával, ügyészekhez¹⁾ is folyamodtak, kik a' bíróságnak nyilvánosan elébe terjesztették az ügyet, a' perlekedőknek jobb feleken állván.

¹⁾ *Ügyész*, mások szerint *ügyvéd* szó iránt az írók között meg hasonlóság vagy, úgy látszik, hogy *ügyvéd* szót többen pártolják; sőt az *ügyész* szó ellen folyó írásainkban több értekezések is jelentek meg, melyekben az állítatik, hogy az *ész* és *ész* ragu szavak nemtelen foglalatosságot tárgyznak. Mindezek azonban engemet meg nem győzhettek az *ügyész* szónak helytelensége felől; sőt ezt mindig helyesnek, az *ügyvéd* szót ellenben hibásnak tartottam. A' *művész*, *költész* szókat elfogadtuk, valljon ez nemtelen tárgyak körüli foglalatosságot jelent-e? A' *kertészség*, kivált a' *topiaria*, nemde nem a' szép mesterségek közé tartozik-e? A' *szinész* szó is, ugy

Az ügyészkedéseknek legrégiebb nyomát a' tiszteletes régiség' maradványaiban az irszer és szólásmódokból legjobban kivehetjük. Ilyen helyeknek tekintjük Dávid' 16ik zsoltárának 8ik, ugy szinte a' 109ik zsoltára' 31., és 110. zsoltára' 5ik verseit, mellyekben az ügyészi szokásra czélzás szerint az mondatik, hogy az Isten jobb kezünk felől leszen, — azaz ügyünkben pártunkat fogja. Hasonló helyekre hivatkozik Iken is munkája' 2ik részének 5ik fejezetében, Zachar.' 3. 1ső és következő verseire utalván. Az apostoli cselekedetek' 2ik részének 25ik és János' 2ik részének 1ső verse is oda czéloz. Ezekben és Jób' 14ik részének 17ik versében mutatkoznak a' zsidó nemzetnél hajdan divatozott ügyészkedéseknek nyomaik. De nemcsak a' most idézett szentirási helyekből, hanem a' babyloni Talmudból is megerősödik az, hogy ezen régi, 's más nemzetek felett az egy Istent imádási tekintetből, vallási 's írási elsőséggel bíró népnél az ügyészség minden éveken által szokásban volt. Nevezetesen történetikép felhozatik abban, hogy a' zsidó népek iránt Nagy Sándor különös figyelemmel viseltetvén, más nemzeteknek azok ellen tett panaszaikat maga hallgatta ki. Három nemzetnek vala, ugy mond, ellenök keresetök: — az afrikaiaknak, mint cananaeusok' maradékaiknak, kik Josue' idejében kiűzetvén, Afrikába költöztek, 's Nagy Sándor alatt őseiknek birtokjokat visszakivánták; az izmaelitáknak, Ketura' maradékainak, a' kik Ábrahám' birtokát őket illetőknek állították; az egyiptomiaknak, a' kik azon aranyat és ezüstöt kérték

látszik, lábra kap; hát azt nemtelen foglalatosságnak kereszteljük-e? *halászhók, lovászhók* stb. a' magok körökben nemtelen, vagy épen bectelen foglalatosságot gyakorlóknak nem tartathatnak, mert azok is a' társas élet' egészéhez szinte elkerülhetetlenül megkivántatván, osztoznak azon dicsben, melly mind magok, mind a' mások iránti kötelességüknek teljesítéséből ered. De az *asz* és *ész* ragu szókra nemtelen jelentéseket fogni a' mondottak szerint, önkényűség is. Inkább ugy vélekedem, hogy azok tárgy körüli nyilvános foglalatosskódást jelentenek, minden önkényül reájok nyomott alacsonyítási bélyegzet nélkül. Fontolóra kell továbbá azt is venni, hogy az *ügyész* szó, mind a' fel-, mind az alperesi *advocatust* jelentheti; *ügyvéd* ellenben, ha jó szó volna is, csak az alperesit jelenthetné, mert az védeti magát. De hibás is ezen szó, mert *véd* a' védelem szónak gyöke, mint *tíl* tilalom, *kegy* kegyelem stb. Csak annyit teszen, mint *védelem*, és így nem személyt, hanem cselekedetet irányozván, az ügyvéd annyi, mintha azt mondanók *ügyvédelem*, melly advocatust vagy causidicust nem jelenthet.

vissza, melyet elődeik az Egyiptomból kiköltözésekkor a' panaszlottak' őseiknek kölcsön adtak. A' zsidó nemzet' leghíresebb ügyészei voltak az időben Gibeah Besisa és Benkosa jogtanosok, a' mint ezeket Zachut Abraham Sepher, Juchasin című értekezése' 13ik lapján említi. Ezen ügyészek olly hathatósan védték az alpereseket, hogy a' felperesek szégyenletökben a' törvény' színéről eltávoztak. A' babyloni Gemara Sanchedrin címzet' 11ik részében a' dolgot így adja elő: — megjelenvén az afrikaiak Nagy Sándor előtt Kanaan földét magokénak állították. Gibeal Ben Besisa ügyész az előljáróktól engedelmet kért az ő honfiainak ügyöket védelmezhetésre, mit megnyervén kérdezte az ellenfelektől, miben helyheztenék keresetük' alapát? felelének: a' törvényben; mellyre azt válaszolta, hogy ő is épen abban helyezi védelmezésének erejét. — Már pedig 1. Mos. 9. r. 23—25. versei a' felvállalt ügyet igazolják, mert ottan meg vagyon írva: „Te átkozott Kanaan, szolgálknak szolgálja leszel te a' te feleid között“. Tudjátok meg tehát, ugymond, a' mai szokás szerint szolgál a' mit keres, azaz ő uráé, valamint szinte maga a' szolga is az ő uráé. A' szolgálatot hány esztendőkön át mulattatok el, e' szerint inkább nekünk van rajtatok keresetünk. — Hasonlóképen az egyiptomiak is 2. Mos. 12. részének 35. és 36. versei szerint visszakérték arany- és ezüstedényeiket. Az ügyész 2. Mos. 12. részének 37—40 versei szerint azt felelte: „Hatszáz ezer erős férfiak laktanak 430 esztendőig Egyiptomban, és sokat dolgoztanak, és sok városokat építettek, azoknak árrok bőven kipótolja arany- és ezüst edényeiteket. Végre előállottak az ismaeliták, Ketura' maradékai, 's azt adták elő, hogy Kanaan földének velök közösnek kellene lenni, mert 1. Mos. 25. r. 12—19. verseiben meg vagyon írva, hogy az ismaeliták is Abrahám' maradékai, és így örökösei. — Az ügyész ellenben 1. Mos. 25. részének 5. és 6. verseit szegezte ellenök, mellyekben az mondatik: valamije pedig Abrahámnak vala, mindazokat Izsáknak adta vala, az ő ágyasai' gyermekeinek pedig adott ajándékokat, és így a' birtokot Izsáknak adván, ajándékokat pedig a' többieknek, őket az örökségből kirekesztette, és így őseik kielégítve lévén, nincsen mit keresniek. Beresith Rabbi tanulmista, Gibeath Ben Kosam ügyészről is hasonló emlékezetet teszen. Valljon ezen ügyészkedés Nagy Sándor' ítélőszéke előtt valósággal történt-e? bizonyosnak nem állíthatom, annyi mindazáltal mind a' babyloni,

mind a' jeruzsálemi Talmud szerint igaz, hogy a' zsidó nemzetnél az ügyészi kar még a' Talmud' költekor is használtatott, és nagy becsben tartatott. Szent János' első levele' 2ik részének első versében mondja „Ha vétkezünk, van ügyészünk, tételünket valósítja.“

A' zsidó nemzet után az évtan bennünket a' görög nemzetre vezet. Ennek kerekdeden pergő nyelvét a' zsidó nemzet megszeretvén, ezzel magáét felcserélte, 's görög nyelven írván és beszélvén a' magáét elfelejtette. A' görög nemzet mind a' vitézségben, mind pedig a' tudományokban a' nyomdokvilágnak mestere lön. Csudálatos dolog ugyan, hogy nemzeti bélyegére nézve könnyelműjének 's ingadozónak tartatván, 's ez iránt már Euripides Taurusi Iphigeniájában ezen szókkal: *πιστον ἔλλας οἶδεν εἰδέν*, azaz: a' helleneknek hitekhöz nem lehet bízni. Lucanus által pedig 3ik könyvének 302. versében hasonló szókkal: „Ausa est servare juvenus non graeca levitate fidem“; megrovatván mégis ezen hibája mellett nagy nemzetté vált. A' tudományokat özönvíz' módjára árasztotta a' világra, azzal a' különbséggel mindazáltal, hogy az özönvíz ölt, a' tudományi áradás pedig mindenfelé áldást terjesztett. Valamint a' tudományok' minden ágaiban, úgy a' törvénytánban is nagy volt a' görög nemzet¹⁾, Róma tőle vette minden tudományos álláspontját, mind a' bölcselkedés', mind pedig a' törvényhozás' fennségére nézve.

A' görög nemzet több köztársaságokra lévén oszolva, azoknak fő városaik voltak Athéne, Lacaedemon és Thébe Beotiában. Szokásaikra különbözők ezen városok, az ügyészekre nézve is különböző szertartásokat követtek. Athenében az areopagiták voltak a' legfőbb iteszéki bírák, kik igazság szeretetökről az egész föld' kerektségén elhiresedtek. Teljes hallgatólag hozták az ítéletet²⁾. Számok néha százat is feljülhaladt. Areopagus halomtól vették neveztetésüket; melly Mars halmának is neveztetett. Ottan tartották az ülést nyilván és a' népség' jelenlétében. A' perlekedő felek vagy magok viselték az ügyet, vegy pedig ügyészekre bízák, a' kik rövid és minden czikornyás beszédnökség nélküli két szóváltásban adták elő elmélkedéseiket, de utóbb a' szabadság és nyilvánosság ékesszólókat nevelvén belőlök, villám és menydörgéskint megrázó beszédekkel védték megbízóikat.

¹⁾ Cicero pro Flac.

²⁾ Macro. libr. 7. cap. 1.

Lacedemon azonban, mint egyéb dolgaiban, úgy itt is a' többi görög városoktól különböző volt, 's nem annyira a' tudományokat, mint a' megkeményülést, és katonai szellemet tévén a' társaság' fenntartása' alapául, az igazság' kiszolgáltatásával felülegesen bánt. Senkinek nálok nem volt szabad ügyészi pártfogáshoz folyamodni, melly környülállás gyakran nálok az igazság' kiszolgáltatásának ártalmára vált, mivel a' felperest az ügy' kimenetele iránti aggodalom, az alperest pedig a' félelem, és szemérem tartóztatták az ügynek helyes előadásától.

Thebe Epaminondas' és Pelopidas' idejekkora volt csak szabad hon-alkatu, máskor majd Athene', majd pedig Lacedemon' hatalma alatt létezett, és így az igazság' kiszolgáltatása is a' győztesektől függvén, Thebére nézve az ügyészség, majd egyiknek, majd másinak mintája szerint gyakoroltatott, következésképen ottan az ügyészek a' szabadsággal járó nagyságra fel nem emelkedhetvén, Athenével a' tudományi dicsben együtt nem pályázhattak. Sokan az írók közül Thébe' tudományos hátramaradását a' kövér és izmos embereket nevelő sűrű légnek tulajdonították, mint p. o. Cicero ¹⁾, a' ki az attikaiak' éleseszűségüket a' vékony lég' jótévő hatásának, thebai elmebeli lankadtságot pedig a' sűrű lég' munkálatának tartotta. Cornelius Nepos is hasonlóképen Epaminondas' életrajzában 5ik fejezetében azt mondja, hogy Meneclides türethető beszédnök volt, mint tudniillik thebaitól várni lehetett. Voltak azonban itten is egynéhány jeles elmék, ugymint Epaminondas, Pelopidas, Ismenias, Cebes, Pindarus, kik például szolgálhatnak, hogy az iparkodás és nevelés akarmelley éghajlat alatt is jeles elméket tüntethet ki, és hogy nem igaz, mit Tertullianus a' lélekről írt könyvében állít, mondván: „Thebában tompák és okatlanok születnek.“ Horatius' gunyolása sem igaz ²⁾: „Beotum crasso jurares in aëre natum.“ Esküdnél vastag légű Béótiát szülte.

Illyeket állítván, nem figyelmeztet lantos dalaiban annyira megdicsért Pindarusára.

Ezek lévén a' három város között a' tudományos összehasonlí-

¹⁾ Cic. de Fato cap. 4. Athenis tenue coelum, ex quo acutiores etiam attici putantur; crassum Thebis itaque pingves thebani et valentes.

²⁾ Horat. libr. 2. Ep. 1. versio 247. Vellejus Paterc. libr. 1. cap. 18. §. 3.

tások, kitetszik, hogy Görögország az ügyészi és jogtani tekintetből Athenére nézve volt kiváltképen nagy és dicső.

Cicero Cornelius Balbusért mondott ügyészi beszédének 12dik irszakában azt hagyta emlékül, hogy sok római polgárok, athenei polgárokká azért lettek, hogy ügyészkedhetvén végre az areopagiták' száma közé felvétethessenek, nem gondolván azzal, hogy a' római törvények szerint, a' kik külső polgárságot nyertek, a' honit el kellett nekik veszteniek. Továbbá Cicero a' kötelességekről irt első könyvének 22dik fejezetében azt is írja, hogy az areopagitáknak Solon adott czélirányos törvényeket, mások azonban az areopagiták' szerkezetét a' Móses által rendelt hetven bírakkal egykorúnak tarták¹⁾. Nevezetes az is, mit Plinius 7. könyvének 56. fejezetében az areopagusról megjegyez, hogy t. i. a' legelső fejvesztési ítélet ottan hozatott. Legjelesebb ügyészek voltak az areopágusi iteszéknél²⁾ Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Aeschines, Dynarchus 's mások. Fizetésük naponként egy pertől egy drachma volt, mint ezt Aristophanes d a r á s nevű vígjátékának 689. versében megérinti. A' drachma görög ezüst pénz volt, égő lámpásképpel verve, és a' mi pénzünk' értékéhez hasonlítva harmincz magyar pénzt, vagy is hat garast tett.

Nagyok voltak a' görögöknek bíráik, ügyészeik, mindenféle művészeik, és mesterembereik; de azon nagyság jobbára csak Athenéből hatott ki, a' mint Cicero is bizonyítja, mondván: „Itt vannak az atheneiek, a' kiktől emberiség, tudomány, vallás, élet' nemei, jogok és törvények eredtek, és onnét a' föld' kerektségére szétszivárogtak, és tenyésztek. Városuk' birtokán, kivált csínosságá' tekintetéből, a' mint mondják, még az istenek között is vetélkedés támadott. Annak régisége pedig olly nevezetes, hogy lakosai benne termetteknek tartatnak, úgy hogy azon föld, melly hazájok, egyszer'smind szülőjök és táplálójok is. Tekintete azonban olly fényes, hogy Görögországnak lealázott és elgyengített nevét, még csak Athenének dicsósége tartja fenn.“

A' görög ügyészeket, 's általok közvetőleg a' nemzetet, a' nyilván-

¹⁾ Corn. a Lapide ad numer. 11. 16. lásd Brunnigs 14. c. 4to.

²⁾ Cic. de oratore libr. 2. 23. et Brut. 9.

³⁾ Cicero pro Flac. 26.

nosság és az ügy' mivoltának szavi előterjesztése nevelé oly nagyokká, hogy a' rómaiaknak követés remekéül szolgálhattak, a' minthogy azok a' görögöknek követőik is lettek. A' királyok alatt azonban divatoztak-e ottan ügyészek, nyomára nem akadhatni. Numa ugyan az országot törvényekkel ellátta, de a' hadakozó, és magát csak akkoriban alapító nemzetnek minemű iteszékei és ügyészeti módjai voltak, az írók arról hallgatnak. Ugy vélekedem, hogy az ügyészek ő nálók csak később divatoztak. Mert ezeknek létele az országnak igen kiterjedt foglalatosságát és virágzását jelenti, nem lételek azonban az ország' gyenge alapuló korát mutatja, elmellőztetésök vagy megvettetetésök pedig az országolás' hibáinak legbizonyosabb hévmértékéül szolgál; mert a' kinemcsinosult országokban vagy épen nincsenek ügyészek, vagy, ha vannak is, azok rosszul használtatnak, és alattomos cselekedeteik által magokra megvettetést vonván a' despotismus' eszközeivé aljasodnak, 's azon irányon kívül tétetnek, mellyre a' jól elrendelt kormány őket alkalmazni szokta. A' királyok alatti Rómáról azt kell feltennünk, hogy az ügyészi foglalatosságok' hiánya, és az országnak még virágzásra nem jutása, 's a' királyi akaratnak törvény helyetti tekintése, és így, mint Livius' 1ső könyvének 49ik fejezete is bizonyítja, az önkény' korlátlan gyakorlata tette szükségtelenekké az ügyészeket.

A' királyi uralkodás' megszűntével, a' consulok és tizedesek alatt, midőn már Róma hadakozó ugyan, de egyszer'smind polgári tekintetben virágzó nemzet is kezdett lenni, az ügyészekről elég említés vagyon. Livius' 3ik könyvének 33ik fejezete szerint ekkor küldöttek a' rómaiak Athenébe a' törvények' leiratások végett három férfiakat, a' kik tiz táblákra leírván azokat, közvizsgálat alá eresztették, 's a' nép' helybenhagyása után kihirdették. Megjegyzi továbbá Livius, hogy az ő korában is, a' véghetetlenül össze- és egymásra halmozott törvények' tömegében, azok tekintettek, minden nyilvános és magános jogtan' kutfejének. A' tiz táblához a' szükség' kifejlése és a' legbizonyosabb utasító, t. i. az értesítő tapasztalás, utóbb még két táblát ragasztatott. Már akkoriban az egészre nézve nagy behatások volt az ügyészeknek, a' mint Lucius Virginius' leányának esetében Livius' 3ik könyvének 44ik 's következő fejezetei bizonyítják. A' dolog így történt. Lucius Virginius katonai tisztséget viselt embernek leányát megszerette Appius Claudius tizedes.

El nem csábíthatván azonban azt, céljának elérésére cselt gondolt ki. Védenczét arra bírta, hogy a' leányt az ő szolgálójától születettnek állítsa, 's ha másképen nem lehetne vele boldogulni, bíró előtti vád által is igyekeznék ebbeli állítását kivívni. A' védencz szép móddal a' leányt meg nem keríthetvén, azt Appius' iteszéke elébe idézteti, 's a' kikoholt cselt a' már egyébkint is értesítve lévő, 's benne nagy részt vevő bíró előtt elmondja. — A' leányt ügyészek védelmezték, 's míg távol lévő atyja haza nem érkezik, szabadon eresztetni kérték. Appius azonban azt ítélte: „*Hogy azon törvényre, mellyet az ügyészek mint a' szabadságnak kedvezőt állításaik' támogatására felhordanak, csak úgy lehet támaszkodni, ha sem az ügyre, sem a' személyre nézve különbségi kifogás nincsen. Ha az atya jelen volna 's a' felperessel együtti kihallgattatásának vége nem lehetne, akkor igazságosnak látszanék a' leányt az atyjánál hagyni, de annak távollétében kezesség mellett atyja' haza érkezéseig az a' felperesnek kezénél hagyatik.*“ Nagy zajgás követvén az ítéletet, annak végrehajtását a' nép megakadályozta, míg végre mind a' nép mind az ügyészek elszéledtek, a' leány' rokonai pedig annak atyjáért küldöttek. Az atya haza érkezvén Appius' iteszéke előtt megjelent, de az sem őtet sem ügyészeit ki nem hallgatván, Márcus Claudius nevű védencze' előadása szerint hozott ítéletet, 's a' leányt szolgaságra ítélte, mind az ügyészeknek, mind a' jelen volt népségnek nagy bámultára. Az atya kedves leányának szabadulását nem eszközölhetvén, azt gyilokkal átdöfte. Látván a' méltatlanságot a' nép, a' tizedesek letétetnek, consulok és népszónokok neveztetnek. Appiust vádolja Virginius, iteszék elébe idézteti, ő azonban ügye' lefolyta alatt a' tömlöczben magát megölte. Szomorú példájára a' birói despotismusnak, önkénynek, és az ügyészi védelem' elmellőzésének, melly eset azt is igazolja, hogy az ügyészi hatóság' megvetése, 's a' közvéleménnyel semmit nem gondolás a' honalkati rendszer' fordulását is maga után vonhatja.

A' római honálmány' virágzása' szakán azonban, midőn jeles férfiak vezették a' kormányt, az ügyészek igazság' kiszolgáltatása' szükséges eszközeinek nézettek, 's magos állásokhoz képest a' honra csak jótékonyságot árasztottak. Stryckius 'Historia juris romani' című munkájában azt jegyzi meg, hogy Augustus császár' uralkodása előtt, a' ki bizott jogi tudományában, szabadon ügyészkedhetett, hanem ekkor

határozatván meg elsőben az ügyészeknek számok, az ügyészségre alkalmatosok iránti vizsgálat is elkezdődött. Ekkor nagy emberek voltak ügyészek, utóbb pedig a' birodalom' hanyatlásával, a' tudós ügyészek is megritkultak, elannyira, hogy Theodosius és Justinianus császárok a régi ügyészeknek állításaikat összeszedetvén, azokat törvényi hatóságra emelték. A' Pándektákból Libr. 3. titulo 3. de Procuratoribus 's más régi történetekből kitetszik, hogy az ügyészek nemcsak a' köztársaság, hanem még a' császárok alatt is teljes szólási szabadsággal bírtak, 's a' bírának nem volt szabad őket beszédjökben háborgatniok.

Cicero ügyész lévén az akkori világ' legfényesebb hivatalát a' római consulságot kérte, 's meg is nyerte, e'kép megmutatván azt, hogy a' ki a' consuloknak ügyészők lehet, 's azoknak tanácsot adhata, az a' consulságra se tartathatott méltatlannak¹⁾. — Illy magas hivatalra tarthatnak számot²⁾ akkor az ügyészek, Ausonius consul, a' ki Tolosában Caecilius Argiciusnál tanulta az ügyészséget, magáról azt írta: „Ausonius cuius ferulam nunc sceptrum verentur“³⁾; pedig akkor már császárok uralkodtak, 's a' római birodalom' hanyatló szakában volt: mit kell ahhoz képest a' köztársaság alatti consulságról feltennünk?

Ulpianus jogtanos munkáiból sok izek szóról szóra törvény gyanánt elfogadtatván a' római jogtestbe iktatvák. Severus császár őtet főudvarnoki méltóságra emelte. De az ügyészeket illetén fennségekre csak a' dolgok' nyilvános előadása emelheti, 's minden szépre 's dicsőre csak az teheti alkalmatosakká. Mert a' hol nyilvánosság nincsen, ott csupán nemzetiösszeállítások, 's a' bírói önkény tehet valakit nagygyá, ott ajánltatások 's magános kedvezésektől függ az ügyészeknek híruk, nevök és szerencsájök, nem pedig magok a' honfiak által a' nyilvánosság' útján alkalommal szerzett bizodalomtól. Ritkán vergődhetnek fel ottan a' legérdemesebbek is azon dicspontra, mellyre a' nyilvánosság' létezése mellett el kellene jutniok. Sőt a' nyilvánosság' hiánya más részről is ostromozza az ügyészeket, t. i. a' közönségnek nem lévén őket

¹⁾ Q. Cic. de petitione cons. Cap. 1.

²⁾ Dialogus de oratoribus seu caussis corruptae eloquentiae cap. 13.

³⁾ Auson in libr. Ep. 4. ad Theonem: „Ausonius kire most fejedelmek félve tekintenek.“

tapasztalásból megismernie alkalma, a' bírának minden hibáik reájok hárítatnak, 's azon sulyegyent, melly bíró és ügyész között a' jól elrendelt honalkatban megkívántatnék, fönn nem tarthatják.

Voltak 's vannak azonban idők, a' melyekben a' romlottság' gyoma, az erény' ösvényét bozótként elborítja. Akkor az ügyészek is a' köz ragály' mótelyét beszíván, fonák végekre hagyták magokat szédítetni. Ollyan idők születtek Attejus Capito, Sosibius, és Suilius ügyészeket¹⁾, a' kik becstelen magok viseletök és gondatlanságok miatt hircsedtek el. Cajus Suilius Messalina és Vitellius által C. Val. Asiaticus derék consul' veszedelmére nagy summa pénzen ki hagyta magát bérleni, kit Claudius császár alatt több római fő lovagokkal együtt szerencsétlenségbe döntött. De elérte végtére ő is gonoszságainak érdemlett bérét. A' tanács és nép e' következő ítéletet mondván ki reá: „*Meg kell büntetnünk a' gonoszság' eszközeit, kik irtózatosságotnak jutalmát felverén, a' gonoszság' régrehajítását másokra bízzák.*“ — Jóságainak egy része elkoboztatott, más része pedig fia' és onokája' számára meghagyatott, maga a' baleari szigetekre száműzetvén. Ennek zsarolásai és hivatalságai okozták, hogy azon törvény, mellyet Marcus Cincius népszónok Róma' épülésének hatodik századán a' bírói zsarolás' megbüntetésére hozott, végre Claudius és Nero²⁾ császárok' idejekor az ügyészekre is kiterjesztetnék; mindazonáltal úgy módosítva, hogy az ügyészek minden egyes pertől ne többet, mint csak száz aranyat vehessenek el. Mert előbb Suilius olly képtelenségre vetemedett, mellynél fogva Samius római fő lovagtól pártfogásért tizezer darab aranyat zsarolt ki³⁾.

Hogy a' római ügyészek a' római iteszek előtt fennállva beszéltek, kitetszik Plinius'⁴⁾ Iső könyve' 23ik levelének ezen szavaiból: „Én,

¹⁾ Tacit. Annal. libr. 3. cap. 70 et 71. Capito insignitior infamia fuit, quod humani divinique juris sciens egregium publicum et bonas artes domi dehonestabat. Lásd Tacit. Annal. libr. 11. cap. 1—7. — uti et Ann. libr. 13. cap. 42 et 43.

²⁾ Liv. libr. 34. c. 4. Quid legem Cinciam excitavit de donis et muneribus nisi quia vectigalis jam et stipendaria plebes esse senatui coeperat. Lásd Liv. 33. könyve' 46. fejezetében is a' bírói tulságokat, és Lactant. de mort persecut. cap. 16, 17, 22. in fine.

³⁾ Tacit. Ann. libr. 11. cap. 7. Svet. in Nerone cap. 17.

⁴⁾ Plin. Libr. 5. epist. 21. Plaut. Menaechmi act. 5. scen. 2. vers. 48.

ugymond, népszónok lévén, az ügyészkedéssel felhagytam, mivel illetlennek tartottam, hogy az, a' ki előtt mások felkelnek, a' többi leültek között magában álljon.“ Szinte ezt bizonyítja Plautus is a' maga idejéről. De minekelőtte szóláshoz fogtanak, ők is ültek, mint Cicero Rosciusért mondott beszédében említi. Azonban, hogy a' felállás az ügyészeknek szégyenökre ne váljék, 's becsületek azzal ne kisebbitessék, a' Codex 2ik könyve' 6ik címjének 6ik írszaka' végén iránta rendelés és óvás tétetik.

A' rómaiaknál minden iteszek' szükségeihez képest meg volt az ügyészek' száma határozva, p. o. a' Codex 2ik könyvének 7ik címe' 11ik és 17d. törvényei szerint a' királyi udvarnál csak 150 ügyész, Syriában pedig a' Codex' 2ik könyvének 8ik címje' 5ik törvénye szerint 30 ügyész lehetett. Továbbá a' Codex' 2ik könyve' 7ik címjének 9ik törvény-szaka szerint, az ügyészek' köz hivatalok' viselése után az ügyészke-désre ismét szabadon visszaléphettek. Ugyan ottan a' törvény' rendelése szerint, a' kobzó vagy is a' fiscus' ügyésze hajdan csak esztendeig visel-hette hivatalát, utóbb azonban megengedtetett neki, hogy hivatalát két esztendeig viselhesse, melly hivatalról lelépte után minden előbbi jo-gaiba és kiváltságaiba visszaállhatott. A' kereset' hányadáról az ügyé-szeknek szerződést tennie ugyan szabad nem volt, de azon könyv' és cím' 6ik törvényéből világos az is, hogy az ügyészek a' köz pénztárból fizettetvén a' megbizókkal egyetértőleg¹⁾ a' bírókra hagyatott a' perek-nek igazságos irány szerinti elosztások. — Hogy az ügyészek a' köz-társaságban elkerülhetetlenül szükségesek, ugyan az érintett könyv' 7ik címének 12ik törvénye bizonyítja, midőn ezt mondja: „Az ügyészek a' perek' kétes eseteit határozottságra vezérlik, és az ő védelmi tehet-ségökkel a' nyilvános és magányos állapotokban a' hanyatló dolgokat felélesztik, az avultakat és lankadtakat felelevenítik, 's nem kevesbbé használnak az emberi nemzetnek, mintha csatákkal és sebekkel menté-nék meg a' hazát, és az övéiket. Mert mi azt hisszük, hogy nemcsak azok harcolnak a' mi birodalmunk mellett, a' kik karddal, vérttel és pánczéllal küzdenek érette, hanem a' perek' pártfogóik is, kik dicső szó-

¹⁾ Libr. 2. cod. tit. 7. et Libr. 2. cod. tit. 14. et 15. de Advocatis, diversorum Judiciorum et seqq.

váltásaik' hatalmában bizottan a' nyomorultaknak reményeiket, életöket és maradékaikat oltalmazták.“ — A' Codex' 2ik könyvének 8ik címje' 7ik és 9ik törvény-izeik rendelik, hogy a' melly ügyészek három esztendeig hivatalokat nem folytatták, az ügyészek' lajstromából kitorúl- tessenek, és az ügyészi karba többé vissza ne léphessenek. Ugyanott az ügyészeknek több kiváltságaik is számláltatnak elő¹⁾.

Hogy a' császárok előtt is szóval adák elő szóváltásaikat, nyilván bizonyítja Svetonius több helyeken²⁾; de kivált Claudius' életrajzának 33ik fejezetében mondván: „Néha elaludt Claudius császár a' perek' kihallgatása közben, és alig költhették fel őtet a' dolgot készakartva hangozabban előadó ügyészek.“

Serviusnak Virgilius' Aeneise 2ik könyvének 102ik és 6ik könyvének 431ik verseire tett magyarázatából tudhatjuk, hogy a' római ügyészek sorral mondták el a' bírák előtt beszédeiket, és hogy a' pereknek sokaságok miatt, mellyik pert vegyék előbb fel a' bírák, a' végett sorsot huztanak, néha pedig a' per' korossága határozta meg, annak előbb vagy utóbbi elővételését, melly szokás a' bírói önkényt hatalmasan korláto- ván a' perlekedőknek is megnyugtató sokra szolgált.

Ezen hajdankorról mondottakból kitetszik, hogy az ügyészi kar- nak becsben tartatása, a' népek' szabadságának, nemzeti csinosodásnak és jóllétnek mindig legigazabb mértéke volt; sok árvák, özvegyek, 's az igazság' kiszolgáltatását ohajtó ügyefogyottak eléggé tapasztalták az ügyészeknek jótéviségeket, de sok helyett országosan is megismerték 's jutalmazták érdemeiket. A' többek közül példa gyanánt említést érde- mel, Ubaldus perusiai születésű olasz ügyész, a' ki jó tanácsadásaiért, és a' jogi tekintetben tett hasznos szolgálataiért tizenöt ezer darab arany- nyal jutalmaztatott meg kormányja által³⁾. Ezen nagy híré olasz ügyész 1400ik esztendőben halt meg.

Alexander ab Alexandro jeles nápolyi ügyész sok üldöztetése után, mint Baile írja, lemondván az ügyészségről, keserűségében kemény panaszokra fakadott⁴⁾.

¹⁾ Lásd Cod. Libr. 2. tit. 13. a' maga egész kiterjedésében.

²⁾ Svet. Claud. 15. 22. 25. 33.

³⁾ Lásd Styrickii Praecognita juris universalis pag. 21. Cap. 11. §. 16.

⁴⁾ Baile Alexander ab Alexandro czim alatt. „Quae cum viderem patronisque

Midőn tehát Columella mezei gazdasági 1ső könyve' előbeszédének 6ik irszakában azt mondja: „Sine ludicris artibus, atque etiam sine Causidicis olim satis felices fuere futuraeque sunt urbes“; azaz: „Szinjáték, és ügyészek nélkül is elég boldogok valának 's lesznek a' városok“ róla el lehet mondani, hogy jobban értett az ekéhez, mint az ügyészi becs' megítéléséhez.

Igen nevezetes hely Ammianus Marcellinusban a' hol történetei' 30ik könyvének elsőbb fejezeteiben a' Róma' virágzásakori ügyészeket, a' maga idejebeliakkal összehasonlítja, azokat égis magasztalván, ezeket pedig setét tudatlansággal vádolván. Csudálkozás ragadja meg a' multakról elméledőt, melly viszontagságoknak vannak kitéve országok, tudományok, emberek, mennyire felemelkednek, mennyire buknak alá. Ammianus Marcellinus a' negyedik század' végén a' birodalom' hanyatló éveiben, a' hibás kormányok alatt, a' hajdan hires ügyészi karnak dicsőségéről szólóban a' maga idejekoriakat a' legpiszkosabb ecsetnek tevé tárgyaul, 's igazolja fennebb tett állításainkat.

Az újabb idők' 's nemzetek' csinosodási álláspontja Ammianus Marcellinusnak az ügyészek iránti tulságait megczáfolja, és Columellánál is jobb tanuja az ügyészi becsnek. Asiának félig pallérozott országaiban csak megvetőleg beszélnek ugyan az ügyészekről, de másképen tapasztalhatjuk a' dolgot Európának kicsinosodott országaiban. Angolországban fő nemzetségbeli ifjak ügyészkedésre adják magokat, 's ottan ez lévén a' hivatalra készülésnek mintegy magtára, annyira eléri czéljokat, hogy az alsó-házból a' lordok' házába vitetnek, sőt a' gyapjas zsákra ülhetésre is szert tehetnek. Szinte illy állapotjok van Franciaországban is az ügyészeknek, ottan legelőbb kifejlett az irántuki méltó figyelem, 's legelőbb megismertetett az, hogy reájok minden jól intézett kormány

contra vim potentiam aut gratiam nihil praesidii esse, nihil opis; frustra nos in legum controversiis, et ediscendis, tot casuum varietatibus, tam pensiculate editis tantum laboris et vigiliarum suscipere, tantoque nos studio fatigari dicebam; — cum ad ignavissimi, impunissimique cujusque temeritatem, qui juri dicendo praesideret, quem leges virum bonum esse volunt, non aequo jure, sed ad gratiam et libidinem judicia ferri, decretaque legum tanto consilio edita Convelli et labefactari viderem“. Lásd in Dialog. de oratoribus seu caussis corruptae eloquentiae Cap. 19. A' fejezet' végén: „Judices qui vi aut potestate, non jure et legibus cognoscunt.“ stb.

alatt az igazság' kiszolgáltatására és az önkény' korlátozására nézve elkerülhetetlen szükség létez. Azért is már a' 13ik század' elején királyi ügyészek állítottak fel, kik a' honalkat' jogaira és a' fejedelem' érdekeire vigyáztak. Első volt, a' ki Avocat Generalnak neveztetett ki, Pierre de Cugnier 1319.; utóbb ezeknek hatóságok a' nyilvános vétkek' üldésére is kiterjedett. A' Szép Filep az ambulatorium forumot, helyben maradóra változtatván, az ügyészeknek is állandóbb munkálati kört alapított¹⁾, kik között nevezetesek lettek Harlais, Molé, Talon stb. De mai időben sehol nagyobb becsben nem tartatnak, mint északi Amerikában. Hét praesidensei (elnökei) között hat ügyész volt. Mind a' két háznak legnagyobb része velök telve. Az egyes tartományokban is a' kormányon közülök legtöbben ülnek. Ő közülök választatnak a' bírák, követek és ministerek. Ügyésznek lenni ottan annyi, mint a' honállomány' közönséges szolgálatára és hivatalokra magát készíteni és alkalmatossá tenni. Annyira becsültetik ottan az ügyészi kar, hogy a' legfőbb rangu tisztviselőknek sem válik kisebbségökre, szolgálatjok' végeztével ismét az ügyészi karba visszalépni, 's ezen visszalapést épen nem átolják. Virt Jakab ügyészkedik Florida tartományban, noha a' második Adams praesidens alatt fényes hivatalokat viselt. Rusch Richard hasonlóképen az ügyészkedésre visszalépett, noha két esztendeig amerikai követ volt Londonban, utóbb pedig még kincstári titoknokságot is viselt. Ügyészek voltak nem régen Buchanan Jakab minister és Livingston Eduard Amerikának párisi követe, és hivatalok' megszűntével kétség kívül ismét ügyészeknek leendők.

Már fennebb mondtuk, hogy nagy ügyészek csak azon országokban formálódhatnak, mellyekben nyilvánosság uralkodik. A' nyilvánosság az országoknak azon tiszta levegőjük, melly azokban mindent éleszt, épségben tart és szerencsésen tenyészt. A' nyilvánosság által tanulja a' nemzet maga jogait ismerni, becsülni, és a' jog népszerűvé lesz. A' jól elrendelt alkatu, szabadság és nyilvánossággal bíró országokban az ítélőszékek' népgyülekezeteinek, 's az ügyészek népbszédnőköknek tartattak.

Angliában ügyészi egyesület vagyon, a' ki abba be akar vétetni,

¹⁾ Lásd Delpon sur l'histoire de l'act. publique 2 vol. 8vo. Paris 1830.

megkivántatik, hogy az egyesületben lévők közül valamelyik kezeskedjék arról, hogy az jó és becsületes ember. A' ki a' tudományi egyetemből dicsérettel jött ki, az egyesülettől három esztendő mulva az ítélőházba eresztetik, a' hol az öregebbektől tanulván, azoknak elsősegeiket ismerni és becsülni tudja, 's gyakorlottsági tehetségeiket megismervén, önkényt méltó tiszteletre buzdul irántok.

Párisban hasonlóképen üléseket tartanak az ügyészek. Három esztendeig a' fiatalok oda tartoznak járni, 's az idősbek csak úgy veszik fel a' magok rendébe vagyis az ügyészkarba őket, ha a' kar' elnöke és némelly tagok' írásbeli tanuságot tesznek arról, hogy jól viselték magokat, és az ülésekben szorgalmasan megjelentek, 's tanulni igyekeztek. Az ügyészi kar ekképen maga magára vigyázván régi időtől fogva, mind e' mai napig nagy tiszteletben tartatik. A' parlament' elnöke de Thou 1554dik esztendőben megsértette Dumoulin ügyészt, 's beszédébe vágván neki azt mondotta: „Hallgass Dumoulin te tudatlan vagy“. Dumoulinben az egész ügyészi kar magát megsértettnek tartván, de Thouhoz küldöttséget rendelt, mellynek feje az ügyészi kar' neheztelését előadván, beszédét így végezte: „Laesisti hominem doctiorem, quam tu unquam eris“; 's mint Fournell beszéli az elnök általlátván maga' hibáját, 's félre tévén az illetlen birói gógót a' megbántatott ügyésztől a' közgyűlésben kért engedelmet. Rendszabásokat szent Lajos adott az ügyészeknek 1270. esztendőben. Papok is ügyészkedtek némelly tartományokban, mint Szent Ivó Reimsben, kit sok helyeken az ügyészek' pártolójául tiszteltek. Az ügyészi testületek az ünnepélyes búcsúkon is megjelentek. Elnökjök vitte a' botot a' kezében, honnét Batoniernek neveztetett.

Bouchain István francia ügyész és kir. tanácsos, husz esztendeig viselte a' királyi ügyészséget, 's az akkori szokáskint tudákosságát szerette fitogtatni; a' mint Baile beszéli. — Ugyan Baile „Dictionaire historique Critique art.“ Du a r a i n azt adja elő, hogy Du arain első volt, a' ki jogtani tanító-székekből a' glossatori vadságot elüzte, és tiszta jogtant hozta be a' franciaországi tudományok' egyetemébe. Ugyan Du arain panaszkodott, hogy az ő idejében a' legnevezetesebb ügyészeknek csak apró tárgyu dolgokkal kelle foglalatoskodniok; 's akkor despotia lévén az ügyészség' becse leszállott.

Leibnicz in *Collectaneis etymologicis Hannoverae 1717.* pag. 529. az jegyezte fel a' prumiai szentegyház' lajstrom-könyvének utmutatása szerint, hogy Belgiumban az ügyészek fáradságokért a' megmarasztaltatások' harmad részét huzzák jutalom' fejében.

Németországban a' régi honalkat kedvezőbb volt az ügyészekre nézve, mint a' mostani. A' birodalom' fejei közti vetélkedések, és az örökösülés iránti perlekedések, úgy szinte a' sokféle jogok nemeinek fejtegetéseik, az ügyészeknek széles mezőt nyitottak, önnön jogi ismeretek', éles elméjek', és írói képességek' kimutatására. — Az által alkalmatosságot nyertek a' közönség előtt, mint jeles írók, magoknak nagy tekintetet, 's előmenetelt szerezni, 's nyilvánosság és szavi előadás' hiánya állott csak ellent, hogy ügyészi felemelkedés' legnagyobb fokára nem juthattak.

A' birodalom' feloszlásával behozott szerkezetök nem nyerték meg egészen a' közönség' bizodalmát. Nagy hézag támadott a' bírák és ügyészek közti viszonyokban, azok szerfeletti tekintetet akartak magoknak szerezni, ezek pedig érdemökhöz képest kevésre becsültetnek. Azért a' jobb elmetehetségük elhagyván az ügyészkedést akárminemű honállományi szolgálatba igyekeznek inkább lépni, mint alávaló álláspontu ügyészek maradni.

Nitsche jogtanító az ő *Commentatio juris germanici de prolocutoribus Lipsiae 1831.* címzetű munkájában az ügyészeknek különféle neveztetéseiket adja elő. A' Salicus régi törvényekben neveztetnek *Causatores*, a' lombardus törvényekben *Reclamatores*, *Causidici*; a' vestgothusoknál *Patrocinantes*, a' capitularekben *Clamatores*, az oklevelekben *Prolocutores*, *Patroni Caussae*, *Advocati*, *Ferendarii*, *Actores*, a' német oklevelekben *Redner*, *Vorredner*, *Fürleger*, *Sprächer*, *Fürbringer*, 's a' 16. század oltá *Procuratoren*. Ezen időnél valamivel előbb jött szokásba nálunk is, máshol is, hogy a' mit a' fél maga mondott, azt többé visszavonni nem lehetett, a' mit pedig ügyésze mondott, azt a' fél visszavonhatta, melly körülállás az ügyészeket annál inkább szükségessékké tette. Többnyire az ügyészekről kimerítőleg irt a' most is életben lévő Dupin illy cím alatt *Profession d'Avocat par Mr Dupin aîné Paris 1832.* 2. vol. 8vo⁴, melly jeles munkának olvasása az ügyészséget örvendő 's az ügyészi kar becsén örülő egyénynak méltán ajánltatik.

A' becsületérzésnek hathatós gerjesztése, valamint egyebeknél úgy az ügyészeknél is leghatalmasabb ösztönül tekintethetik, nemes tetteknek végbevitelére; azért nem a' chinai mandarinnak bambus suhintása, sem a' zsarnoki országokban létező birói önkénynek fellengzése, hanem az illő bánásmódnak követése teheti az ügyészeket a' haza' igen hasznos tagjaivá. A' most említettem országokban az ügyészek lealacsonyítatnak, a' honalkatuakban pedig nagyra becsültetnek, 's mind a' kettőben maga rendén történik a' dolog. Ottan nem hogy köz jogok volnának, de magányos jogok sincsenek, minden a' fejedelem' és tisztviselői' önkényöktől függ. Ottan a' lakos rabszolga, annak tehát lealacsonyítva kell lenni, a' ki egy rabszolga pártfogójává teszi magát. Ottan csak nyomorú emberek adják magokat az ügyészségre, kikben minden nemes érzés megvagyon fojtva. A' jó honalkatu országokban ellenben minden egyény és annak jogai a' legnagyobb tekintetben állanak, következképpen azok' védelmezőiknek is nagy becsben kell tartatniok¹⁾.

Tehát a' már előre bocsátott elveket a' hazaiakkal összehasonlítván magyaráztatás nélkül általláthatjuk a' honi ügyészeknek álláspontjokat és honalkatunk szerinti viszonyaikat.

A' mi rendszerünkhez képest az ügyész nálunk olly jogi segéd személy, melly az ügyészi kiváltság' megnyerése után, a' más' ügyes bajait törvényes megbizottság mellett, illő jutalomért magára vállalja.

Ollyatén egyénnek adatik csak ki az ügyészi kiváltsági levél, ki mind észlegi, mind tettegi tudományának a' jogi körben próba által bizonyosságát adta, 's ellene erkölcsi maga jóviselete iránt semmi kérdés fenn nem foroghat.

A' honi ügyészekről legrégibb emlékezet az 1219ik esztendőben fordul elő²⁾ Zsigmond' 2ik rendeletének 3ik ize által a' jegyzőknek megtiltatik az ügyészkedés. Az 1486ki 69. által rendeltetik, hogy egy ügyész csak 14 személy' pereit vállalhatja fel. Az 1655:32. és 1609:36. izek által azon jószágnak, melly iránt ügyészkedik, felkérésétől eltiltatik.

¹⁾ Lásd Staats Lexicon oder Encyclopedie der Wissenschaften, Altona und Leipzig 1835. azon szó alatt: „Advocat“, — és Dialog. de oratoribus seu caussis corruptae eloquentiae, capitibus 5. 6. 7.

²⁾ In ritu explorandae veritatis: „Scymcha procurator Desiderii Episcopi de villa Tomona litigavit cum quodam, nomine Kezed.“

Azontúl az ügyészek iránt több törvényeink rendelkeznek; ugymint Iső rész 111., Ilik rész 81. Ilik 79. czímeik, ugy nem különben az 1563:49. 1677:27. 1649:44. 1655:61. — Az 1723dik évi iteszéki rendbeszedés óta az ügyészekről az 1723diki 38d. 1729diki:43d. 1792diki:16d. szólottak. A' fennebb érintett törvények, ugy nem különben az 1804. esztendei martius' 3kán költ kegyelmes utasító rendelés határozzák meg az ügyészeknek mások iránti viszonyaikat, mellyek jobbára csak büntetők.

Figyelmet érdemel még Albert király' rendeletének 23ik ize is, mellyben az említetik, hogy a' király' és királyné' ügyészeinek, midőn perök előadatik a' törvény' szinén, szintugy állani kell, mint a' többi perlekedő feleknek. — Ez ugy látszik a' mostaninál nagyobb nyilvánosságra mutat. —

Az igazság' helyes kiszolgáltatása minden jó kormánynak külön választó jelezete lévén, 's hogy az országoknak az teszi ingatlan alapját, megismerni kelletvén, elég legyen azon forró óhajtással berekesztenem ezen értekezést, hogy hazánkban is az igazságot kiszolgáltatók közti viszonyok jól elrendelve lévén, a' jogok' szentsége kitkit haza és király iránti hűségre 's szeretetre gerjeszsen, 's e' két rendíthetetlen bástyának oltalma alatt az emberi méltósághoz illő tökéletesedésnek fokára egész a' lehetőségig felemelkedhessünk, és az ügyészek azon álláspontra juthassanak, mellyet a' haza' boldogsága, és a' sajátság' védelmének mi-volta megkíván.

V.

AZ ESKÜTÁRSAKRÓL.

OLVASTA,

A' M. T. T.' vd. KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPT. 11. 1836.

SZLEMENICS PÁL, R. T.

Divatban volt eleinknél, a' mint Kittonich *Directio methodica processus judicarii* című munkája' VI. fejezetének 9, 13 és 16ik kérdéseiben mondja, hogy midőn a' kereset vagy vád eléggé be nem bizonyíthatván a' peres ügy esküre bocsájtatnék, az esküre ítelt fel- vagy alperes azt többnyire nem egyedül maga, hanem nagyobb hihetőség végett bizonyos számu, hol ötven, hol huszonöt, hol tizenkét, hol hat, hol három, magához hasonló polgári sorsu, és feddhetetlen hirű eskütársakkal, *coniuratores*, szorítatnék letenni. — Ugyan ezt bizonyítják Verbőczynek' Hármass törvénykönyve' II. részének 32, 34, 35, 36, és 38ik címjei.

Az illyen eskütársak és valósági tanúk, *testes*, között, a' mint ismét Kittonich fenn említett munkája' VI. fejezetének 24ik kérdésében előadja, az volt a' különbség: hogy a' valósági tanu azon tettet vagy esetet, mellyről tanuságot adott, és esküjét letevő, látásból vagy hallomásból tudta, — az eskütársnak ellenben a' dolgról semmi tudománya sem volt, hanem feltévé azt, hogy pártoltja igazán esküdött, a' dolgot ő is esküjével, melly hihetőség' esküjének, *juramentum credulitatis*, nevezteték, erősíté. — És ezen eskütársakat jelentik régi törvényeinkben az illy kifejezések: *jurabit quinquagesimo, vicesimo quinto, duodecimo*, aut *tertio se*, esküdni fog ötvened, huszonötöd, tizenketted, hatod,

vagy harmad magával, valamint Verbőczynek és Kittonichnak fenn említt helyeikből kiviláglik. — Mikor és mennyi eskütársaknak előállítására lehetett legyen pedig a' fel- vagy alperest szorítani, azt Verbőczy és Kittonich, kiki maga korára nézve, amaz ugyan Hármass törvénykönyve' IIik részének 32 és 34ik címjeiben, emez pedig érdeklött munkája' VIik fejezetének 16ik és 23ik kérdéseiben hosszasan előadják.

Verbőczy' korában t. i., ha a' felperes nemes örökjósága iránti keresetét hat tő- és hat határszomszédjai' 's 12 megyebeliei', *vicini*, *commetanei*, et *comprovinciales*, tanuságával gyámolíthatá, — alperese feleletére nézve vagy semmit vagy csak igen keveset igazolhatván meg: a' felperes ennek fejére ötvened magával tartozzék megesküdni. Ellenben ha mind a' felperes keresetét, mind az alperes feleletét elégségesen megigazlák, az alperesnek ítéltetik az eskü, eskütársainak száma a' szerint változván, a' mint felperese, a' pernek közös tanuvallatásra, *communis inquisitio*, utasításokat, vagy három, vagy két, vagy csak egyetlen egy vallató levelet, *literae inquisitoriae*, mutatott ellene elő, úgy hogy az első esetben ötvened, a' másodikban huszonötöd, a' harmadikban tizenketted magávali eskü által tartoznék magát felperesének keresete alól kitisztítani, kivéven ha a' közös tanuvallatás jobban ütött volna ki az ő részére, mintsem a' felperesére; mert ezen esetben a' fennérdeklött számú eskütársaknak felével is kitisztulhatott. — Szinte a' felperes' vallató levelei' számához szokott méretni az alperes' eskütársainak száma másfélecsekélyebb érdekű peres ügyekben is, azzal az egy különbséggel: hogy azon esetben, ha az alperes' részére üte ki jobban a' közös tanuvallatás, a' felperesnek egyetlen egy vallató levele ellen az alperes nem hatod, hanem csak harmadmagával tartozzék esküjét letenni. — Legterhesebb tisztító eskü alá szokott pedig vettetni az alperes a' levél-letartóztatás' ügyében; mellyben egyetlen egy vallató levél ellen is ötvened magávali esküre szorítaték. Lásd Verbőczy' II. részének 32 és 34ik címjeit.

Kittonich' korában a' két vagy három rendbéli vallató levelekre tekintet nem véteték, nem lévén azok már többé keletben, hanem az alperes' feleletének mineműségétől függött az eskütársak' számának meghatározása. Tudniillik ha az alperes felperesének keresetét csak pusztán tagadá, vagy tagadása mellett egyszer'smind ártatlanságának hazánk' szokása szerinti megigazlását magára vállalá, ötvened magával tartozék

esküjét letenni; ha pedig felperesének keresetét tagadván, az ügyet vagy felperesének egész díjjal leteendő esküje alá bocsájtá, vagy általa bebizonnyítani kíváná, felperese sem első esetben az esküt, sem másodikban a' bebizonnyítás' terhét el nem fogadván, magát díjja' felével, vagy is huszonötöd magávali esküvel kitisztíthatá. Lásd Kittonich VI. fejezetének 15 és 16ik kérdéseit.

Ezen eskütársakról, kiket az általok irányzott czélt tekintvén *hihetősítő*, és különösen a' bevádoltéit *tisztító tanúknak* is lehet nevezni, törvénytudományi régiségeinkre nézve e' két kérdésnek kinyomozása legérdekeseb: mikor vette legyen a' velök-élés hazánkban kezdetét? és mikor szűnt legyen az meg? — ezeken feküvén legsűrűbb homály.

E' kérdéseket tudósaink közül, legalább tudtomra, csak Markovics Nepom. János, és Kelemen Imre érintették meg. Mind a' kettőnek tanítását ide iktatom.

Markovics Nep. János királyi tanácsos *Adumbratio historiae juris hungarici privati* czimű munkájában, mellyet legfelsőbb meghagyás mellett a' római katolikus főiskolák' számára készített, és 1826ikban közre bocsátott, e' kérdésekre nézve Róbert Károly királyról a' 30dik lapon azt tanítja: hogy e' királyunk az eltörlött tüzes vas' és forró víz' ítélete helyébe törvényszékeinken az eskütársakkal élést, kik csupán a' hihetőségről, nem pedig a' valóságról adának tanúságot, az egyházi törvény' rendszeréhez képest behozta, és hogy ezen eskütársak későbbben a' keletből kimúlás által megszűntek. „*Coniuratorum porro, credulitatis solummodo, non vero veritatis testimonium perhibentium usum ad normam Juris Canonici in locum sublatis iudicii ferri candentis et aquae bullientis in tribunalia induxit, desuetudine postmodum cessantium.*“ — Hasonló véleményt bocsátott közre már ő előtte néhai Kelemen Imre királyi tanácsos és pesti egyetemi professor is *Institutiones juris privati hungarici* czimű 1814diki munkája' Isó könyvének ugyancsak Isó Károly királyról szóló 27ik §ában a' három csillag alatt, nem egyenes állításképen ugyan, hanem nem tagadás' alakjában; midőn t. i. e' jeles tudósunk azon véleményt, mintha perlekedési rendszerünket I. Károly Franciaország' határiból hozta volna be, megtámadná, beszédét így folytatja: Jóllehet, ugymond, nem tagadom, hogy az izzó vas' és forró víz' vad ítélete, ha nem IV. László, bizonyára Isó Károly alatt a' magyar

törvényszékekről számüzetett, és annak helyébe az eskütársaknak használata helyezettett. „*Etsi non inficier, barbarum illud ferri candentis et aquae ferventis iudicium, sin sub Ladislao IV., certe sub hoc Carolo e tribunalibus hungaricis exulare iussum, eique usum coniuratorum suffectum.*“ — E' véleményét ismétli Kelemen úr *Historia juris hungarici privati* című 1818diki munkájában a' 146ik lapon azon hozzáadással: hogy a' bebizonyításnak ezen valamennyire már jobb módja, mivel az esküt szükség és való siker nélkül sokszorosítván megszeptségteleníté, ismét lassan lassan divatból kimult. „*Etsi non inficier, barbarum illud ferri candentis et aquae ferventis iudicium, ubique fere per orbem christianum diu usitatum, sin sub Ladislao Chuno vi canonis synodalis, certe regnante Carolo desiisse, eique non nihil meliorem probandi normam per coniuratores suffectam, sed quae itidem, quod iusiurandum citra necessitatem et absque vero effectu multiplicando profanaret, in desuetudinem sensim abiit.*“

Hogy ezen jeles tudósoknak itt előterjesztett véleményök, nevezet szerint az eskütársakkal élésnek kezdetére nézve, meg nem áll, azt számos oklevelek kivívják, melyekből teljesen kiviláglik: hogy az eskütársakkal élés Iső Károly' országlásának első éveiben, midőn még királyi széke sem volt eléggé megerősödve, sőt előtte országlott több királyaink alatt már divatban volt. — Illyen oklevelek például:

1) Az ujbáryi udvari grófnak, *Comes Curialis*, és négy nemesi bíráknak arról költ 1309diki tanulevelök: hogy Miklós' fia, Lakmester, a' neki bírói ítélet által kötelességül tett huszad magávali esküt letette, és így magát azon vád alól kitisztította legyen, mintha Chelie nevű leánynak testvérét, Pált, megölte volna. — Fejér' oklevél-gyűjteményének VIII. köt. I. dar. 369. lap.

2) Azon 1299iki bírói levél, melyben előadatik: hogy a' perlekedő felek Zenche földjének egy része iránt folyó perökben négy határszomszédot az esztergami keresztes barátok' bizonyosságával együtt igaz látókul rendelvén, egyszer'smind abban megegyeztek legyen: hogy Péter tizenhét magához hasonló emberekkel a' borouchi szentegyházban esküdjék meg arra: hogy ő Kubulkuth helységet fel nem dulta. — Fejér VI. kötet. II. dar. 254. lap.

3) A' saaghi conventnek az iránt költ 1277ik tanulevele: hogy

Chakannak fia Ádám, és Bugud Loch földjének egy része felett forgó perőkben egymás közt olly egyességre léptek, mellynél fogvást Bugud köteles lett hatod magával, mind hozzá hasonló nemesekkel, megesküdni; továbbá, hogy a' beperlett jószágresz, minekutána Bugud e' kötelességét teljesítette, neki ítéltetett. — Fejér V. kötet. II. darab. 409. lap.

4) A' nitrai püspöknek 1269iki birói levele, mellyben előadja: hogy azon perben, mellyet Endredi Endrének özvegye, Ilyána, István nevű testvére ellen Urbario szigetének egy része iránt indított, mivel Ilyána, atyjának végintézetét, mellyre keresetét alapítá, elő nem adhatta, az alperesnek nyolczad magávali eskü oda ítéltetett, és hogy minekutána az azt valójában letette, a' beperlett szigetrész neki meghagyatott legyen. — Fejér IV. köt. III. dar. 533. lap.

5) A' fejevári káptalannak arról költ 1264iki tanulevele: hogy a' fejevári ispotályosok rendjének mestere Sagun' fiát Achynt egy jobbágyának halála, és némelly kártételek végett Simeon gróf al országbírája előtt perbe idézte, mellyben a' felperesnek 32 emberrel teendő eskü oda ítéltetvén, annak letétele előtt olly egyezés állott legyen lábra, melly által Achyn Gerenas nevű földjét a' felperesnek egészen általengedte. — Továbbá, hogy a' felperes Zenthamaguch nemből származó Albert grófnak kérésére ugyanazon földet könyörületességből Achynnak azon esküvel pecsételt fogadás mellett ismét visszaadta legyen: hogy Achyn többé az egyház' jobbágyait meg nem károsítja, és ha ezt mégis megtenni merészlené, azonnal az ítélet' terhe alá esnék. — Fejér IV. kötet. III. d. 246. lap.

6) A' budai prépostnak és királyné' kanczellárjának, úgymint a' Boloduch vára' földjeinek visszavételével megbízott királyi birónak, 1255iki levele, mellyben előadja: hogy a' várjobbágyoknak, *Jobbagiones castri*, Kues' földje iránt Erney mester ellen indított perőkben a' jelenlévő nemesek' tanácsával azt ítélte legyen: hogy a' felperesek 14 jobbágytársaikkal esküdjenek meg a' beperlett föld felett. — Továbbá hogy a' felperesek, elérkezvén a' kirendelt határnap, esküdni nem akartak, hanem a' beperelt földet Erney mesternek hagyták. — Fejér IV. köt. II. d. 336. lap.

7) IVdik Bélának 1244diki két rendbeli, t. i. a' pesti és kurpunai

jövevények' részére költ privilegiális levelei, mellyekben azt rendeli: hogy e' jövevények párviadalra ne ítéltessenek, hanem mindenféle, akármelly nyomos ügyeik tizenkét hasonló szabadságú embereknek esküik által döntessenek el. — Fejér IV. kötet. I. dar. 326. és 229. lap.

Hasonló szabadságot ajándékozott IV. Béla a' jasztrebarszki jövevényeknek is Podgoria vármegyében 1257iki levele által. — Fejér IV. köt. II. dar. 416. lap.

8) IV. Bélának ugyancsak 1244iki levele, melly által László nádornak Márton és Bertalan ellen gyilkostolvajság végett hozott ítéletét kettős pecsétje alatt megerősíti. Ezen ítéletben t. i. előadatik: hogy minekutána a' kárvallott királyi udvarnokok Mártont és Bertalant a' nádor' elejébe idézték, 's ott nyilvánóságos rablógyilkosoknak kikiáltották, és ezt azután a' nádor' határozásának következtében a' pünköstünnepe' nyolczadán nagy szamu nemesek' és faluk' tanuságával, főképen pedig a' veszprimi grófnak, és udvari grófjának levelével bebizonyították volna, a' nádor azt ítélte legyen: hogy vagy a' felperesek' tanuik közül negyvent válaszszanak eskü' letételre, vagy pedig ügyök párviadal által döntessék el. — Fejér IV. köt. I. dar. 308. lap.

9) IV. Bélának 1238iki aranypecsétű levele, mellyben a' zombathelyi polgárokat Pozson vármegyében azon szabadsággal ruházá fel: hogy párviadalra ne kénytelenítessenek, hanem mindenféle peres ügyeik 12 hasonló szabadságu személy' esküje által intéztessenek el. — Fejér IV. kötet. I. dar. 132. lap.

10) A' templáriusok' keresztényfalvai praeceptorának és három igazlító társainak 1226diki levele, mellyben előadja: hogy azon perben, mellyet Horpach falubeli Márton és Helleus testvérek tulajdon lakokban éjjel történt megveretésök miatt a' choznai prépostnak hat jobbágysai ellen indítottak, minekutána ezek a' tettet tagadnák, az határozottatott legyen: hogy azon hat ember, kiki egyenként 12 személy által tisztítaná ki magát, mindenféle sorsu emberek, úgymint királyi vitézszolgák, *servientes regii*, várjobbágyok, *jobbationes castri*, és másféle szabadnemű és jóhirű emberek közül tanúkat előállítván, kik közül harminczhatan esküiket is tennék le. — Továbbá a' levél' végén előszámláltnak az előállított esküdni köteles tanúknak neveik is, jelesen a' királyi vitézszolgák közül: Emos, János, Márton, Buda, András, Salamon,

Carol, Codra, Othmar, Seleme, Thiwan; a' várjobbágyok közül: Forunad, Máté, István, Imre, Salamon, Jácob, Solat, Hoda, Poesten, Ambrus, Albert, Lukács, és mások közül tizenketten. — Fejér III. kötet. II. dar. 96. lap.

11) III. Bélának azon ítéletét magában foglaló 1186diki levele, melyet az ország' számos nagyjaival Jóh esztergami érsek ellen hozott, a' ki Márkot és Pétert, királyi nemes vitézszolgákat, egyháza' jobbágyainak lenni állítá. Ezen oklevélben t. i. előadatik: hogy ezen férfiak a' határidőül kitűzött napon sok nemesek, és nemtelenek, mind nagyok, *magnates*, mind vitézszolgák és várjobbágyok által szabadságukat eléggé becsületesen bebizonyították. — Fejér II. kötet. 228. lap.

12) A' fejérvári káptalannak azon ítélet felett költ 1184diki levele, melyet Diénes nádor, Charena királyi udvari gróf, *Comes Curialis Regis*, és Achilleus, úgy mint királyi megbízott bírák, a' tihanyi apátnak azon perében hoztak, melyet ez Seraphin és Pongrácz százados, *centurio*, 's más néhány királyi udvarnokok ellen indított, kik az apátnak néhány urkurai szolgáit magoknak tulajdoníták. — E' levélben t. i. elővagyon terjesztve, hogy minekutána az apát ellenfeleinek hamis állítását először ugyan tanuságokkal, *attestationes*, ostromlotta, azután pedig megmutatta volna, hogy azon beperlett szolgák Dávid herczeg' idejétől fogva, ki őket egyházának ajándékozta, mindenkor egyházának szolgáltak, az apátnak kötelességül tétetett legyen: hogy önmaga két szerzetes társával, és udvari grófjával együtt Fejérvárott esküjét tegye le. — Fejér II. kötet. 219. lap.

Az itt előidézett oklevelek teljes bizonyossággal kivívják, hogy az eskütársak, vagyis hihetőstő tanúk III. András, IV. László, IV. Béla, II. András, 's III. Béla királyaink alatt már divatoztak.

De találunk előbbi divatozásoknak némelly nem épen homályos nyomaira is, névszerint:

1) Azon 1139iki oklevéltöredékben, melyben előadatik: hogy a' bozóki apát, néhány fegyverviselő embereit, kik a' király' tárnokaihoz több ízben átfutának, először ugyan Wácson eskületétel által, más alkalommal pedig Feliczián érsek előtt Baleraddal együtt, ki őket párviadallal védelmezé, visszanyerte legyen. — Fejér II. kötet. 115. lap.

2) Sz. László' Iső könyvének 28dik fejezetében, melyben e' szent

király azt rendeli: hogy valahányszor vízzel vagy vassal ítélet tétetik, mindenkor közbe jöjenek három, eskü által megpróbált, alkalmas tanúk, kik mind az ártatlannak ártatlanságáról, mind ellenben a' vékesnek vétkéről tanuságot adjanak. „*Quoties vel aqua vel ferro iudicium factum fuerit, intersint ibi tres idonei testes, in reiurando probati, qui et innocentis innocentiam et e contra culpabilis culpam perhibeant.*“ — Hogy itten nem a' valószági tanukról, hanem a' hihetőségeikről és tisztítókról, millyenek az eskütársak valának, legyen szó, kitetszik onnan: mert ha kinek ártatlansága vagy vétkessége három valószági tanú által bebizonyíthatott volna, nem lett volna a' forróvíz- vagy izzóvas-próbára szükség.

3) Ugyancsak Sz. László' IIIik könyvének 21ik fejezetében, melly más' szolgálinak befogadását tetemes pénzbüntetés alatt megtiltván, azon esetre, ha a' befogadott szolga tolvajság vagy más gonosztett miatt rejtelkedik, azt rendeli: hogy az őtet befogadó gonosztetti részvétét tagadván, ha gróf, eskü által tisztítsa ki magát, és azontul 55 *penzát* fizeszen, ha pedig közember, hasonló eskü által tisztuljon ki, és 5 *penzát* adjon, és ha a' gonosztévő ellene valamit kimondana, hallgattassék ki. — „*Quodsi receptus vel pro furto vel aliquo crimine latuerit, et receptor conscius reatus illius fuerit, et negaverit se fuisse conscium, si Comes est, iuramento se purget, et insuper 55 pensas solvat; si vero plebeus, simili iuramento purgetur, et 5 pensas componat, et si quid contra eum latro proclamaverit, exaudiatur.*“ — Tudniillik e' törvény is a' tisztító eskünek, millyen az eskütársaké volt, már akkori keletben létét bizonyítja. Jóllehet pedig ki nincsen a' törvényben világosan téve, hogy a' személyeknek egyedüli esküje elégséges nem volt a' tisztulásra, hanem arra többeké kívántatott; lehet mindaz által azt mind ugyanazon törvénynek határozatlanul szóló, vagyis gyanus személynek egyedüli tulajdon esküjére nem szorító, kifejezéséből: „*si Comes est, iuramento se purget, — si vero plebeus, simili iuramento purgetur*“, mind pedig Sz. László' fennérdeklett Iső könyvének 28ik fejezetéből, melly szerint három tanúnak esküje sem tartatott a' tisztulásra elégségesnek, nem ok és alap nélkül következtetni.

4) Ismét Sz. László' Iső könyvének 17dik fejezetében, hol a' jö-

vevény papokról az rendeltetik: hogy ha püspökjének ajánló levele nélkül jőne valamely pap hazánkba, ne talán szerzetes vagy gonosztévő rejtézzék személyében, dolga ítélet vagy tanúság által hányattassék meg. „*Si quis hospes clericus in hanc patriam sine commendatitiis literis Episcopi sui venerit, ne forte monachus aut homicida fuerit, et alicuius ordinis se confessus esse fuerit, iudicio vel testimonio discutiatur.*“ — Hogy itt is a' hihetősitő tanúk' tanúságát kellessék érteni, onnan tesszik ki: mert itt a' bebizonyítás' rendkívüli szereiről vagyon szó, mint-hogy e' kiejtések: *probare iudicio, discutere iudicio, portare iudicium* szent László' törvényeiben a' forróvíz' és tüzesvas' ítéletét jelentik, és azontul lehetetlen is volt volna a' jövevény papnak maga' igazlására valóssági tanúkat előállítani. — Ide járul még az is, hogy Kálmán király' Isó könyvének ugyanezen tárgyról szóló 3dik fejezetében is a' püspöke' ajánló levele nélkül bevándorlett pap tisztulás' terhe alá vettetni rendeltetik, mellynek hazánkban a' fenn előadottak szerint egyik legdivatozóbb módja a' hitelesítő tanuknak, vagyis eskütársoknak, tanúsága volt.

A' mi az eskütársakkal élésnek megszűnését illeti: módom nem lévén 17dik századi arra elégséges oklevelekhez jutnom, Kelemen és Markovics uraknak azon fenn előadott, jóllehet minden bebizonyítás és idő-meghatározás nélkül tett, állításokat, hogy az eskütársak divatból kimulás által, *desuetudine*, lassanként szűntek meg, sem igenleni, sem határozottan tagadni nem merészlem. — Az bizonyos, hogy Kittonich' korában, e' jeles tudósunk' fenn említett munkájának tanúsága szerint, az eskütársak legvirágzóbb keletben voltak, — továbbá hogy még II dik Ferdinánd király' törvényhozásában, jelesen az 1622diki törvény' 15dik ágazatában, a' velök élés egy új esetre kiterjesztetik, — végre, hogy III dik Károly törvényszékeinket, törvénykezésünk' módjával együtt, új alakba öntvén az 1729diki törvény' 27dik ágazata által mind a' pótló mind pedig a' tisztító esküt egyedül magokra a' peres felekre szorította. — Ha tehát az eskütársak nem III dik Károlynak most érdeklett törvénye által, — a' mi mégis sokkal természetesb, minthogy az ő törvénye által, Kelemen és Markovics urak' tanítások szerint is, több előbbi törvénykezési szokásaink sírjokba dülte-

nek, — hanem keletből kimulás, vagyis bíránk' törvényre nem ügyelésük által szűntek meg, ennek IIIIdik Ferdinánd' korától IIIIdik Károly' koráig kellett volna történni, melly királyainknak törvényeiben mindazáltal semmi ollyas elő nem fordul, a' honnan az eskütársaknak divatból kimultokra biztos következtetést huzni lehetne.

VI.

A' KIRÁLYI CONSENSUS' SZÜKSÉGESSÉGE' VISZONTAGSÁGAI.

ÉRTEKEZIK

SZLEMENICS PÁL, R. T.

1. §.

Verbőczy Istvánnak, 's másoknak azzal hasonértelmű vélekedése a' királyi megegyezés' 's helybenhagyás' szükségességének kezdetéről.

Verbőczy István, országunk' fő törvénytudója, a' királyi megegyezés' 's helybenhagyás' természetét fejtegetvén, Hármass törvénykönyve' Iső részének 64dik címjében nyilván azt állítja; hogy Iső Lajos' kora, 's jelesen 1351dik év előtt minden nagy úr, nemes, és más birtokos ember ingatlan nemesi jószágairól, *ge iuribus possessionariis*, ha magonszakadó volt is, tetszése szerint mindennemű királyi megegyezés nélkül szabadon rendelkezhetett, 's a' koronának csak azon esetre volt a' hazafiaknak illy jószágaikban örökösülő jusa, ha azok nemcsak minden örökös és atyafi, hanem egyszer'smind végintézet nélkül holtak el. „*Ante enim eius Principis tempora quilibet Baro, Magnas, Nobilisque et possessionatus homo super iuribus suis possessionariis, si etiam haeredibus defecisset, prout voluit, sine omni consensu regio, liberam disponendi habuit facultatem. Et in eo solummodo casu, si haeredibus et omnibus propingvis destitutus, ac intestatus quispiam illorum decessisset, iurisdictio praenotata locum habuisse dignoscitur.*“

Hasonló véleményt pártolt boldogult Markovics Nep. János királyi tanácsos, midőn *Adumbratio historiae juris hungarici privati* című

1826diki munkájában a' 11 és 12dik lapon Iső Lajos királyról azt állítja: hogy e' királyunk az örökös nélkül meghalálozó nemeseknek azon tehetségét, mellynél fogvást Ildik András' arany bullája' 4dik ágazatának erejével jószágaikat az egyházaknak vagy tetszésük szerint akárki-nek hagyhaták, megszorítván, a' holt kéztől tiltó törvénynek, *lex amortisationis*, valamint szinte a' királyi helybenhagyás' felkérésének első alapjait megvetette. — Végre

Hasonértelmű véleményt olvasunk néhai Kelemen Imre királyi tanácsos és pesti egyetemi professor' *Institutiones juris privati hungarici* című, 's hazánkban legkiterjedbb keletű 1814diki munkájában az Iső könyvnek 27dik lapján: „Ezen kivételből, ugymond (mellyet t. i. Iső Lajos Ildik András' arany bullája' megerősítésében annak 4dik ágazatára nézve tett) törvényünknek két különös fejezetei eredtek: a' holt kéztől tiltó törvény, és a' királyi megegyezés' felkérésének szüksége a' birtok-elidegenítésekben.“ — Azonban, mivel Kelemen úr véleményét a' királyi megegyezés' szükségének kezdetéről máshol bővebben, és valamennyire módosítva terjeszti elő, az ő véleményétől alább külön is fogok szólni.

2. §.

Itt nevezett tudósaink' véleményének megczáfolása.

Midőn Triboniánusunk' véleményét bátorlakodom megtámadni, nem gondolom, hogy valaki azért vádoljon, mintha megfeledkeztem volna arról, hogy Verbőczy István' munkája több százados törvényszéki szokás által törvényerőt nyert; mert, a' mint azt talán senki sem fogja tagadni, innen csak azon állításainak megdönthetlensége értetődhetik, mellyek valamely törvénykérdés' elhatározását érdeklik, nem pedig azoké, mellyeket valamely történeti kérdésre nézve teszen, — úgymint a' törvényszerző hatalomnak magának sem állván tehetségében, hogy a' mi történetikép nem való, azt történetikép hitelessé tegye.

Ezt előre bocsátván, — hogy Verbőczynknak itt előadott véleménye, és Markovics urnak azzal egyértelmű tanítása meg nem áll, — más okleveleken túl, mellyeket a' királyi megegyezés' minden időkori szükségességéről alább előadandok, már csak a' következő két oklevél is eléggé kivívja, úgymint:

1) IV. Bélának 1235diki aranypecsétű levele, melly által Tupulchan helységet Taarnuk, Ylonch, és Ruchych falukkal Turda' magonszakadása' fejében fő lovásznókanak Diénesnek ajándékozá. — E' levélben t. i. előadatik, hogy az esztergomi Sz. István' ispotályosai' mestérének, kinek a' magonszakadó Turda Tupulchan helységet elajándékozá, ellenmondása azért vettetett legyen vissza; mivel Turdának elei Tupulchant IIIdik Bélától adományul nyerték, következőleg Turda, ugymint magonszakadó, országunk' bevett szokása szerint arról királyi megegyezés nélkül nem rendelkezhetett. — Fejér oklevélgyűjt. IV. kötet. I. dar. 21. lap.

2) Iső Károly királynak azon ellenmondási per' bevégezése felett költ 1332dik tanulevele, mellyet Pál gróf ország' birája, és annak testvére Lőrincz, zarándi gróf, Praytenbruni István' magonszakadása által adományul nyert Praytenbrun helységök miatt Zegyi Imre, és a' magonszakadó' atyjának özvegye, Margit asszony, ellen indítottak. — Tudniillik e' perben azon örökvallást, mellyet a' magonszakadó Margit asszony' részére házassági jutalma' és menyegzői vagyona' fejében Praytenbrun helység felett a' győri káptalan előtt tett, azon okból erőlténítette meg a' törvényszék, mert királyi megegyezés nélkül örökjóságait, *possessiones haereditarias*, senki másnak foganatosan nem adhatja. — Fejér VIII. kötet. III. dar. 612. lap.

3. §.

Kelemen királyi tanácsos' vélekedése.

Jóllehet Kelemen ur, mint fenn előadám, munkája' Iső részének 27dik lapján szinte azt állítaná, hogy a' királyi megegyezés' szüksége Iső Lajos alatt vette eredetét, midőn mindazáltal ugyanazon munkája' IIIdik könyvében a' királyi megegyezés' természetét fejtegetvén e' tárgyba bővebben bebocsátkoznék, a' 644dik lapon előbbi véleményén némiképp módosítást 's változást teszen. E' helyen t. i. így tanít: „A' szabadon rendelkező tehetségnek állapotja, ugymond, főképen az ingatlan nemes jóságokra nézve királyaink' egész első időszakában, sőt a' másodiknak kezdetén is elég bizonytalan és habozó volt. Szent István, II. könyvének 5ik cikkelye által, azt mindenkinek megengedte. Kálmán e' szabadságnak

nem sokára, Ildik könyve' 20 és 21dik czikkeiben, korlátot vetett. Ildik András pedig arany bullája' 4dik ágazatában a' magonszakadó nemes' jószágainak negyed részét annak leányai' részére meghagyatni rendelé, 's egyébiránt szent királyunk' rendelkezését ismét megújítá. A' törvényeknek ezen összeütközésökből, ugymond, vélekedésem szerint, szülemlett az, hogy némellyek az eredeti intézményekben bizakodván a' királyi helybenhagyás' megnyeréseért nem gondoskodnának, mások ellenben nagyobb megerősödés végett rendelkezéseikre királyi megegyezést kérnének. Hogy pedig valamint a' szent koronának, úgy szinte a' hazafiaknak igazaik is továbbá olly kétes állapotban ne maradjanak, Iső Lajos általános törvény' erejével az arany bullát megerősítő 1351dik levelének 11dik §ában azt rendelte: hogy ha kinek törvényes örököse nem volna, jószágait királyi megegyezés nélkül sem egyházaknak, sem vérségétől idegeneknek, sem ajándécul sem végintézeti hagyományul ne adhassa. — A' dolog' velejére nézve ezzel egyetértőleg szól Kelemen ur 1818diki Törvényhistoriájának 153dik lapján is I. Lajos királyról. Tudniillik minekutána mind II. András' arany bullája' 4dik ágazatának, mind pedig I. Lajos' azt érdeklő kivételének szavait előadta volna, a' jelen tárgyra nézve ezeket mondja: „Mivel, ugymond, a' jószágok feletti kény szerint rendelkezhető tehetség, főképen a' királyi adomány mellett birottakra nézve, előbb sokáig kétesen habozott, midőn némellyek Ildik Andrásnak 4ik ágazatát gyámolul vennék, mások pedig az iránt királyi megegyezésért folyamodnának; Lajos bizonyos és ingadozatlan rendszert akarván felállítani azt rendelte: hogy midőn valaki ingatlan nemes jószágát vele nem közös jusú és vérségű személyre átszállítani szándékozik; szükséges legyen vagy az átszállító vagy az áltvevő félnek királyi megegyezést nyerni, másképen az átszállító nemzetség magonszakadván, vagy hívségtelenség' szenyjébe esvén, azon jószágot akár a' fiscus visszavehesse birtokosától, akár más valaki felkérhesse. — A' mit azután számos törvények és a' mindenkori divat megállandósítának.“

Kelemen úrnak e' tanításaiból az világlik ki: hogy az ő véleménye szerint Kálmán király' korában 's azután egy darab ideig ugyan megkívántatott a' királyi megegyezés 's helybenhagyás a' jószág-elidegenítésben; de az ő országlása előtt, és II. Andrásnak arany bullája után I. Lajos' koráig, 's jelesen 1351. évig arra a' rendelkezőnek semmi szüksége sem volt.

4. §.

Kelemen' véleményének megczáfolása.

Hogy Kelemen úrnak itt előterjesztett véleménye sem áll meg, — a' 2dik §ban előadott okleveleken túl, mellyek a' II. András' aranybullájától lefolyt időszakra nézve az ő véleményét is szinte megdöntik, — bebizonyodik e' következőkből:

1. Mert számos oklevelekből I. Andrástól kezdve korrúl-korra kiviláglik: hogy eleink közül sokan, minekelőtte jószágaikról rendelkeznének, arra a' királyi engedelmet előre felkérni és rendelkezéseiket csak annak megnyerése után tenni szokták. — Már pedig nem lehet okát adni, miért gondoskodtak legyen előre olly annyira a' királyi engedelmeért, ha köz törvénynél fogvást kiki akármelly vagyonáról királyi megegyezés nélkül szabadon rendelkezhetett volna. — Illyen oklevelek a' következők:

a) Rado nádornak Sz. Demeter' apátsága' részére tett adományáról költ 1057diki levele: *Rado Palatinus licentia piissimi Regis Andreae, eiusque fratris Adalberti, invictissimi Ducis, partem possessionis meae S. Petro Quinqueecclesiensi ordinavi.* Fejér I. kötet. 394. lap.

b) A' silisi apátság' alapító 1061diki levele, mellyben az alapító Ottó, Simegh városának grófja, világosan kimondja: hogy adományát a' királynak és ország' nagyjainak helybenhagyásokkal tette. Ugyanott 398. lap.

c) Azon 1137diki oklevél, melly Márton grófnak chatári Sz. Péter' monostora' részére II. Béla' engedelmevel az esztergami gyűlésben tett adományát előadja. — Fejér II. kötet. 88. lap.

d) Martyrius esztergami érseknek 1156diki levele, mellyben 70 falu' dézsmáját, a' mint nyilván mondja, Geiza királynak és az egész országnak megegyezésével káptalanának ajándékozá. Ugyanott 140. lap.

e) III. Istvánnak 1166diki levele, mellyben előadja: hogy Dobica' fiának, Vidónak, engedelmet adott arra, hogy három pusztáját a' jeruzsálemi szerzetes rendnek ajándékozhasa. — E' levélben egyszer'smind Vidónak már megtett rendelkezését helybenhagyja. — Ugyanott 174. lap.

f) A' győri káptalannak arról költ 1224diki tanúlevele, hogy

Pessa nemből származó Erul a' hegyi szűz Mária' monostorának Chuzar pusztát oda ajándékozta. — E' levélben a' káptalan azt is elbeszéli: hogy Erul András királynak levelét előmutatá, melly által az neki megengedte: hogy jószágairól akárkinek részére rendelkezhessék. — Fejér III. kötet. I. dar. 464. lap.

g) II. Andrásnak arról költ 1232diki kettős pecsétű levele: hogy Teha gróf zsidó Besseneu földet, mellyet atyja királyi bőkezűségéből birt, tőle engedelmet nyervén, Simon grófnak eladta, és ez királyi megegyezése mellett 500 márkán megvette. — II. köt. II. dar. 271. lap.

h) IV. Bélának a' templáriusok' részére költ 1239diki birói levele bizonyos pénzen vett jószágok felett, mellyeket, a' mint előadatik, Sathamar' fia Miklós II. Andrástól nyert engedelem mellett nekik ajándékozott, 's mellyeknek egy részét Miklósnak atyafiai örök jószágoknak, *bona haereditaria*, lenni állítván magokhoz váltani törekvének. — Fejér IV. köt. I. dar. 146. lap.

i) IV. Bélának 1256diki kettős pecsétű levele, mellyben Kalan nemből származó Nána grófnak megengedi: hogy gyermektelen lévén monostorának, atyafiainak, leánytestvérei' gyermekeinek, és hitvesének javára jószágairól rendelkezhessék, úgy mindazáltal: hogy az érdeklött monostornak egy ekényi földnél és egy malom-helynél többet sem adomány sem végintézet által ne adhasson. — Fejér IV. kötet. II. darab. 377. lap.

j) IV. Bélának 1257diki levele, mellyben a' fejérvári káptalan-nak tudtára adja azon engedelmet: mellynél fogvást Miklós grófnak fia Elek részint lelke' üdvösségeért, részint bizonyos pénzbeli adósság' fejében Dyenes helységet Pozson vármegyében a' pannonhegyi szent Márton' egyházának adhatja. — Fejér VII. köt. I. dar. 304. lap.

k) Ugyancsak IV. Bélának arról költ 1268diki kettős pecsétű levele: hogy Márton bán gyermektelen lévén tőle szabadon rendelkezhető tehetséget kért; továbbá hogy midőn ő a' Márton bán által alapított saaghi monostor' felszenteltetésén, általa megkérétvén, jelen volt volna, minden atyafiainak jelenlétében Saagh helységet a' monostor' pártfogási igazságával és minden birtokaival együtt ő neki, a' királynak, ajándékozta legyen. — Fejér IV. kötet. III. dar. 433. lap.

l) V. Istvánnak 1270diki kettős pecsétű levele, mellyben atyjának

azon 1260diki levelét megerősíti: melly által ez Moys nádornak megengedi, hogy mindennemű akár örök, akár pénzen vett, akár szerzeményi jószágairól, *de bonis haereditariis, emitiis et acquisitis*, szabadon rendelkezhessék. — Fejér V. kötet. I. dar. 42. lap.

m) IV. Lászlónak 1273diki kettős pecsétű levele, melly által a' simeghî grófnak, Moysesnek, hatalmat ad arra: hogy néhány örökjóságait apácza leányainak hagyassa. — Fejér V. köt. II. dar. 84. lap.

n) Ismét IV. Lászlónak 1276diki levele, melly által magonszakadásban lévő Emewdi Farkasnak megengedi: hogy Thozona földjét unokájának Sándornak és vejének Mihálynak, Ömbud' fiának, hagyassa. — Ugyanott 340. lap.

o) Ugyancsak IV. Lászlónak 1278diki levele, melly által Bukatraduan nemből származó Pálnak kérésére megengedi: hogy gyermekei nem lévén, minden birtokairól, szolgáliról, szolgaleányairól, 's más egyéb javairól ajándék vagy végintézet által rendelést tehessen, 's szolgálit és szolgaleányait felszabadíthassa. — Ugyanott 463. lap.

p) III. Andrásnak 1300diki kettős pecsétű levele, melly által Márk nevű szepesi kanonokot és annak testvérét Mihályt földjeikkel együtt nemesi szabadságra emeli, a' vármegyei rendszeres bíróság alól felmenti, és különösen Kozothnuk nevű földjökre nézve szabadon rendelkező tehetséggel is felruházza. — Fejér VI. kötet. II. dar. 246. lap.

r) I. Károlynak 1326diki kettős pecsétű levele, melly által Aba nemből származó Nechtei Sándor' fiának, Demeter királyi tárnokmesternek, azon adományát megerősíti: mellyet az, férfi örököse nem lévén, Zuhna helység felett Zonuch vármegyében, előre nyert királyi engedelem mellett, a' váradi szentegyház' részére tett. — Fejér VIII. köt. III. dar. 66. lap.

s) Ismét I. Károlynak 1327diki kettős pecsétű levele, melly által Kokoss mesternek, selmeczi bányabírónak megengedi: hogy birtokait akár élők között, akár holtak között, akár halálának esetére testvéreinek, Rikolfnak és Jánosnak adhassa, és egyszer'smind főpapjainak, és báróinak tanácsával azt rendeli: hogy ezek Kokossnak birtokait annak halála után örökség' jusával, *jure haereditatis*, birják. — Ugyanott 238. lap.

Az itt előhozott okleveleknek bebizonyító erejét a' királyi meg-

egyezés' mindenkori szükségességére nézve neveli az is: mert belőlök egyszer'smind kitetszik: hogy királyaink a' rendelkezhetés iránt adott engedelmöket gyakran korlátok közé szorították, sőt némelyekből, névszerint az f) és j) betű alattiakból azt is alaposan gyaníthatni, hogy káptalanaink, hazánkfiainak némely rendelkezéseikről a' királyi engedelem' bebizonyítása nélkül privilegialis levelet nem is adhattak.

2. Mert több olyan oklevelekre is akadunk, mellyekben ugyanazon királyaink, kik alatt Kelemen' vélekedése szerint a' királyi meg-egyezés nélküli rendelkezés divatozott, mindjárt adományi leveleikben az adományszerzőt, különös kegyelmöknek jeléül, szabadon rendelkező tehetséggel nyilván felruházzák; a' minek ismét nem lehetne okát adni, ha Kelemen ur' véleménye megállana. — Ilyenek jelesen:

a) II. Andrásnak 1211diki adománylevele, mellyben Lenqueri nevű jövevénynek Szentefalván 50 jövevény-szállástól járó szabad kispénzeket és fontokat, *liberos denarios* et *pondera*, ajándékoz, egyszer'smind neki szabadságot adván: hogy a' szállások' szolgálatairól szabadon rendelkezhessék. — Fejér III. köt. I. dar. 108. lap.

b) Ismét II. Andrásnak 1220diki adomány levele, melly által Vidhor földjét Wolkon vármegyében Ahalyz nevű leányzónak, kit Jóles királyné Francziaországból magával hoza, teljes rendelkezhető tehetséggel együtt ajándékozta. — Ugyanott 285. lap.

c) IV. Bélának 1248diki kettős pecsétű levele, mellyben Razna helységet Ost gróf fiának Herbortnak ugyanazon határral ajándékozta, mellyel azt testvére, Benedek győri püspök, adományul nyeré, és egyszer'smind neki hatalmat ad: hogy azt elidegeníthesse, és róla végintézetet tehessen. — Fejér IV. kötet. II. dar. 31. lap.

d) Ugyanannak 1251diki kettős pecsétű levele, melly által Achilles választott pécsi püspököt Vrbeuch földjével Vgocha vármegyében megajándékozta, hatalmat adván egyszer'smind neki arra: hogy azt atyafiainak vagy akárkinek elajándékozhasa vagy eladhassa. — Ugyanott 95. lap.

e) Erzsébet királynénak 1290diki levele, melly által tárnokainak Ohus nevű földjét Zalad vármegyében Menchel falubeli Buza gróf fiának, Móricz grófnak, Lodomér érsek' tisztjének, szabadon rendelő tehetséggel együtt ajándékozta. — Fejér VII. köt. II. dar. 125. lap.

f) Ismét Erzsébet királynénak szinte 1290diki másik levele, melly által Jutas földjét Veszprém vármegyében, mellyen Rendbuchar nevű királynéi népek lakának, ugyanazon tehetséggel a' budai énekes kano-noknak, Pál mesternek, örök ajándékul adá. — Fehér VII. kötet. II. d. 227. lap.

3. Mert néhány olyan adományleveleket is találunk, mellyekben a' király' örökösödő jusa' minden sérelmének bizonyos meggátlása végett az adományszerzőtől nyilván el vagy on a' rendelkezhető tehetség zárva. Illyenek:

a) IV. Bélának 1250diki levele, melly által a' Thrynychin várától elszakasztott Bynché és Hoznuche nevű földeket File bán' fiainak örök ajándékul adja, de olly kikötéssel, hogy azokat királyi különös engedelem nélkül el ne adhassák. — Fejér IV. köt. II. dar. 65. lap.

b) Ismét IV. Bélának 1256diki kettős levele, melly által Vrs faluban két földet, Questen és Werth földek' egy részével együtt, Med-leki Sebridus grófnak és örököseinek ajándékul ad, de olly feltétel mellett: hogy a' király' tudta nélkül azt el ne adhassa. — Ugyanott 367. lap.

c) Ugyanannak 1264diki kettős pecsétű levele, melly által Koncha nevű magvánszakadott kúnnak Nemechich földjét Nitra vármegyében Iwanka grófnak, és örököseinek örökül, de mégis azon nyilván kifejezett kikötéssel ajándékozza: hogy azt semmiféleképen el ne idegenít-hesse. — Fejér IV. köt. III. dar. 183. lap.

4. Mert a' magányos hazapolgárok' rendelkezéseikhez járult királyi helybenhagyásoknak minden időkori keletben létét számos okle-velek bizonyítják, millyenek:

a) Radó nádornak fenn említett 1057diki levele, mellyben egy-szer'smind a' király' helybenhagyása is foglaltatik.

b) II. Bélának 1135diki levele, mellyben azon adományokat hely-benhagyásával megerősíti, mellyeket Lampert gróf és hitvесе, Sófia herczegasszony, 's más némelylek a' bozóki prépostság' részére tettek. — Fejér II. köt. 82. lap.

c) II. Geizának 1156diki aranypecsétű levele, melly által Marty-rius esztergami érseknek 70 helység' dézsmája felett káptalana' részére tett adományát helybenhagyja. — Ugyanott 143. lap.

d) Volfer grófnak gyssingi vagyis németh-ujvári apátságot alapító 1157diki levele, mellyben a' határok' előszámlálása után ezeket olvashatni: *Hanc chartam Barnabas Notarius ex praecepto Regis scripsit, et idem iussu Regis et totius regni sigillo principali roboravit.* — Fejér II. köt. 144. lap.

e) III. Istvánnak Vidó' ajándékát helybenhagyó, 's már fenn említett 1166diki levele.

f) Konrád királyjobbágnak, *Jobbaggio Regis*, 1171diki levele, melly által István királynak, 's néhány püspöknek, és grófoknak jelenlétökben Hecze, Sison, és Mesu püsztákat a' pannonhegyi szent Mártonnak hagyja: *Perscripta est haec chartula per Bycennium Notarium et per Vidonem Magistrum Capellae sigillo Regis insignita.* — Ugyanott 185. lap.

g) III. Bélának 1181diki levele, mellyben Froa asszonyságnak Zeles pusztá felett Forcos nádorgróf' részére tett felvállását helybenhagyásával erősíti. — Ugyanott 198. lap.

h) Ismét III. Bélának 1193diki levele, mellyben mind Martyrius egykori érseknek, mind pedig tulajdon édes anyjának adományait a' fejérvári szent István' részére megerősíti, 's azon túl a' Quudvor és Thergon falukból járó szabad kispénzeket, míglen 60 márkára hágandnak, ugyanazon monostornak ajándékozza. — Ugyanott 283. lap.

i) Ugyancsak III. Bélának 1195diki levele, mellyben Domonkos bánnak Menyhárt, Michse, Peresznye, Ukecz, Borvag, Nagy, és Zaka faluk felett a' hegyi sz. Mária' monostora' részére tett adományát helybenhagyja. — Ugyanott 300. lap.

j) II. Andrásnak 1208diki levele, mellyben Focon' musuni, és István' bácsi grófnak libeni sz. Jakab' apátsága' részére tett adományait jóváhagyá. — Fejér III. kötet. I. dar. 58. lap.

k) Ugyanannak 1209diki levele, melly által Both nádornak és örököseinek Challou földjét, mellyet Machoria nevű musuni várjobbágytól vett, megerősíti. — Fejér III. kötet. II. dar. 470. lap.

l) Ugyanannak 1221diki levele, mellyben Sol grófnak Zalad vármegyében fekvő minden jószágairól tett végintézetét helybenhagyja. — Fejér III. köt. I. dar. 325. lap.

m) Ugyanannak 1223diki levele, melly által Gocellin papnak

királyi adomány mellett nyert Szent-Mihálhegye felett tett ajándékát a' kerczi monostor' részére helybenhagyja, és néhány földekkel megtoldja. — Fejér III. köt. I. dar. 212. lap.

n) II. Andrásnak 1225diki levele, mellyben mindazon adományokhoz megegyezését adja, mellyeket atyafia és mindenben hive Bors gróf a' hegyi sz. Mária' monostorának részére tett. — Fejér III. köt. II. dar. 59. lap.

o) Ismét annak 1231diki kettős pecsétű levele, melly által Miklós grófnak, néhai Vgrin esztergami érsek' testvérének, mindennemű akár ingó akár ingatlan, továbbá akár örökösödés által nyert, akár tulajdon fáradságával szerzett jószágairól tett végintézetét helybenhagyásával erősíti. — Ugyanott 227. lap.

p) Ugyancsak II. Andrásnak 1234diki levele, melly által Hohold és Buzad nemzetségnek hoholdi sz. Margit monostora' alapítására tett adományaihoz királyi megegyezését adja. — Ugyanott 408. lap.

r) IV. Bélának 1240diki levele, mellyben Póth nádor' maradékának némelly sassuni földek felett tett adományát az ausztriai szent keresztii monostor' részére helybenhagyja. — Fejér IV. köt. I. darab. 197. lap.

s) Ugyanannak szinte 1240diki levele, melly által Kázmér földnek 20 márkán történt eladását Izsák gróf' részére kettős pecsétje alatt megerősíti. — Ugyanott 200. lap.

t) IV. Bélának 1242diki levele, mellyben Bratila és Jacó nembelieknek bizonyos földek iránt Diénes egész Slavónia' bánja előtt morouchai Ábrahám gróf' részére tett örök felvállását helybenhagyja. — Ugyanott 255. lap.

u) Ugyanannak 1257diki levele, melly által Kalán nembeli Nána grófnak Samud helység és 13 falu felett felesége' részére, előre nyert királyi engedelem mellett, tett adományát megerősíti. — Fejér IV. köt. II. dar. 418. lap.

v) Ismét annak 1258diki kettős pecsétű levele, mellyben előadja: hogy Sevidus nevű német ember tőle adományul nyert, 's előbb Zolga-geur és Bana várakhoz tartozó Salic földjét az ő megegyezésével Márczell grófnak, és a' komáromi várjobbágyoknak 10 ezüst márkán eladta. — Fejér VI. köt. II. dar. 384. lap.

x) V. Istvánnak 1271diki levele, mellyel Vza' fiának Péternek azon adományát megerősíti, mellyet halálának esetére birtokairól a' szigetbeli apácák' részére ő előtte tett. — Fejér V. köt. I. dar. 129. lap.

y) IV. Lászlónak 1274diki levele, melly által Moys királynéi tárnokmesternek Chaba földjéről tett adományát a' szigetbeli apácák' részére helybenhagyja, és számokra az esztergomi káptalanhoz iktató parancsolatot ad. — Fejér V. köt. II. dar. 157. lap.

z) Ugyanannak 1276diki levele, mellyel az esztergomi káptalan és Benedek' fiai közt Nempti és Hechen földek felett szerződött cserevallást helybenhagyja. — Ugyanott 208. lap.

aa) Ugyanannak azon örökvallást helybenhagyó 1279diki levele, melly által Lőrincz, szörényi bán, Kenteluk nevű birtokát Hench grófnak, a' budai vár' igazgatójának, 150 ezüst márkon eladá. — Ugyanott 547. lap.

bb) Ismét annak 1285diki levele, melly által Lőrincz királyi tárnokmesternek, és sári grófnak sári sz. Ágoston' remetái' számára seegecherchei jószágrészeiről Sár vármegyében tett adományát helybenhagyja. — Fejér V. kötet. III. dar. 294. lap.

cc) Erzsébet özvegy királynénak azon örökvallást megerősítő 1286diki kettős pecsétű levele, melly által Lőrincz grófnak özvegye Berzeniche nevű földjét Posega vármegyében a' templáriusok' rendjének 160 márkán eladá. — Ugyanott 322. lap.

dd) III. Andrásnak 1292diki kettős pecsétű levele, melly által János nevű pozsoni nemes várjobbágnak, *nobilis Jobbagio Castri*, Thürne helység felett halálának esetére tett adományát a' pozsoni Üdvözítő' szentegyháza' részére megerősíti. — Fejér VI. kötet. I. darab. 196. lap.

ee) I. Károlynak 1322diki kettős pecsétű levele, mellyben Weytechí Tivadar mesternek és fiainak veje', Gál mester', részére Zenthlaw, Zenthmargita, Dench, Wyodvor felett tett adományát érdemei' tekintetéből helybenhagyja. — Fejér VIII. köt. II. dar. 339. lap.

ff) Ugyanannak szinte 1322diki nyílt levele, mellyben Synka mester' fiának, Churba Péternek, Sárus Viuárban fekvő Hasság földje felett Petheu nevű atyafia' részére tett adományát helybenhagyással erősíti. — Ugyanott 364. lap.

gg) I. Károlynak 1326diki kettős pecsétű levele, melly által főpapjai' és bárói' megegyezésökkel Herrand' fiának, Miklós mesternek, azon végintézetét megerősíti: mellyben ez, testvére' megegyezésével, Beken helységet Pál' fiainak, Péternek és Lőrincznek, hív szolgálatjok' jutalmául ajándékozá. — Fejér VIII. köt. III. dar. 80. lap.

hh) I. Károlynak szinte 1326diki kettős pecsétű levele, mellyben a' Bacsamezey és Torkőley helységek felett Rikolf grófnak Rikolf fia' részére tett örökvallást, birtokba iktatásnak előrebecsátása után, megerősíti. — Fejér VIII. köt. V. pótló dar. 164. lap.

ii) Ismét annak azon szepesi káptalan előtt 1317dikben történt örökvallást helybenhagyó 1328diki kettős pecsétű levele, melly által Gerlach gróf fiaival együtt Thamasyban bizonyos jószágrészt a' szentlászlói jövevényeknek eladott. — Ugyanott 182. lap.

jj) Szinte annak azon adományt helybenhagyó 1330diki levele, mellyet László kalocsai érsek Margit huga' részére Wolkou vármegyében fekvő Pachyncha és Ligeth helységek felett tett. — Ugyanott 195. lap.

kk) Ugyancsak annak azon örökvalláshoz járult megegyezéséről szóló 1342diki nyílt levele, melly által Tamás, liptói gróf, Pókafeulde nevű adományi birtokát Challóközben Miklós nevű szolgájára, Zumur' fiára hív szolgálatiért, és 60 márka' fejében átszállítá. — Fejér VIII. köt. IV. dar. 558. lap.

Az itt előhozott néhány oklevelekből egyszer'smind az is kitetszik, hogy jószágaikról tett rendelkezéseikre még azok is szoktak királyi helybenhagyást felkérni, kik arra már előre engedelmet nyertek. — Végre

5. Az eddig előadott bizonyító okoknak erejét neveli még az is: hogy a' királyi koronának örökösödési igazsága, mellyen Verbóczynek munkája' Iső része' 10dik ézímjébe foglalt tanítása szerint is a' királyi megegyezésnek 's helybenhagyásnak szüksége alapul, már Sz. István alatt is divatozott, a' mint ezt Sz. István' II dik könyvének 24dik és 35dik fejezetei eléggé kivívják, mellyek közül amaz a' gyermektelen özvegynek férje' mindennemű javait meghagyatni parancsolván, egyszer'smind azt rendeli: hogy holta után azok férjének szülőire, és ezek nem lévén, a' királyra szálljanak; emez pedig az atyának akár adományul

nyert, akár másképp szerzett javaiban csupán csak maradékainak, vagyis fiainak ad örökösödést.

5. §.

Kelemen úr' véleménye' gyámlolainak meghányása.

Meglévén már Kelemen úr' véleményének ellenére mutatva, hogy a' királyi megegyezés 's helybenhagyás a' jószág elidegenítésekben mindenkor szükségesnek tartatott, és valóban divatozott, még az vagyon hátra: hogy azon törvényeket, mellyekre Kelemen úr' véleménye' gyámlolául hivatkozik, vagy egyébként a' hazapolgároknak rendelkezési tehetségükről szólanak, vizsgálat alá vegyük, és megmutassuk, hogy azokból Kelemen úr' véleményét, 's jelesen a' királyi megegyezésnek valamelly időkori általános szükségtelenségét, kivívni nem lehet.

Kelemen úr, a' mint fenn előadám, véleményét Sz. István' II. könyvének 5dik, 's Kálmán' Iső könyvének 20 és 21dik fejezeteire, és II. András' aranybullájának 4dik ágazatára alapítja. — Azonban e' törvények közül egyik sem vívja azt ki.

Nem Sz. István' II. könyvének 5dik fejezete, mellyet úgy magyaráz, mintha az által Sz. István' mindenkinek szent koronánkra nézve királyi megegyezés nélküli általános rendelkezési szabadságot adott volna. — A' törvény' szavai ezek: *Decrevimus regali nostra potentia, ut unusquisque habeat facultatem sua dividendi, tribuendi uxori, filiis, filiabusque, atque parentibus, sive ecclesiae, neque post eius obitum quis hoc destruere audeat.* — Hogy e' törvény Kelemen úr' állítását ki nem vívja, kitetszik onnan: mert 1) ugyan e' törvényben ki nincsen nyilván fejezve, valjon az abban megalapított szabadon rendelkező tevétséget csupán a' rendelkezőnek családjára nézve, a' mire e' szavak: „*nec post eius obitum quis hoc destruere audeat*“ mutatni látszanak, vagy pedig a' szent koronára is kelljen venni. — És 2) ha a' következő fejezetnek (*volumus quidem, ut sicut ceteris facultatem dedimus dominandi suarum rerum, ita etiam res, milites, servi, et quidquid ad nostram regalem dignitatem pertinet, permanere debet immobile, et a nemine quid inde rapiatur, aut subtrahatur, nec quisquam in his praedictis sibi favorem acquirere audeat*) értelménél fogvást megengednök is, hogy az érdeklött

rendelkezési szabadságot a' szent koronára nézve is, és pedig királyi helybenhagyás nélkül, — a' mi azonban ismét nyilván kifejezve nincsen, — kelljen érteni; mégis abból a' koronára nézve más rendelkező tehetőséget következtetni nem lehet, mintsem hogy kiki feleségének, gyermekeinek, szülőinek, és a' szentegyháznak, — nem pedig másnak valakinek, — részére tetszése szerint rendelkezhetett, és pedig csupán csak a' magáéiról, *de suis*, oda nem értvén a' király' adományait, ugyanint mellyeket Sz. István ugyanazon II. könyvének 35. fejezetében (*ut unusquisque dominetur propriorum similiter et donorum Regis*), kinek-kinek magáéival ellentétben veszen. — Következőleg Sz. István' érdeklött törvényéből semmi esetre sem értetődik, hogy a' jószág' ura királyi megegyezés nélkül adományi javairól szabadon rendelkezhetett volna, sőt az sem, hogy más cím alatt bírt vagyonáról is azt másnak valakinek, mint feleségének, gyermekeinek, szülőinek, kiket t. i. II. könyve' 24. és 35. fejezetei szerint az örökösödés illetett, és a' szentegyháznak, mellynek jókarbatételét a' szent király különösen szívén viselé, számára tehette volna.

Nem Kálmán' Isó könyvének 20. és 21. fejezetei, mellyek által e' királyunk Kelemen úr' vélekedése szerint a' Sz. István által engedett rendelkezési teljes szabadságnak korlátot vetett. — Kiviláglik ezen állításomnak valósága Kálmán kijelelt törvényeinek ezen szavaiból: *Cap. 20. Possessio quaelibet a S. Stephano donata humanae successionis quolibet contingat haeredes. Possessio vero ab aliis Regibus data descendat ad filium, qui si defuerit, succedat germanus, cuius filii etiam post mortem illius non exhaereditur. Germanus autem praedictus si non invenietur.* — *Cap. 21. Haereditas emittitur nulli haeredi auferatur, sed tamen eadem testimonio confirmetur.* — E' törvényczikkelyek t. i. a' törvényes örökösödést szabályozzák; a' szabadon rendelkező tehetségről pedig épen nem szólnak, következőleg azt sem ki nem terjesztik, sem meg nem szorítják.

Nem végre II. András' aranybullájának 4. ágazata: *Siquis Serrens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat, de reliquo sicut ipse voluerit, disponat*; melly szavaknak Kelemen úr azt az értelmet tulajdonítja, hogy e' rendelése által II. András a' rendelkezési teljes szabadságot, a' magonszakadó nemes' leányának járó jószágnegyedet kivévén, ismét visszaállította. — Tudniillik ha bár II. András-

nak ezen ágazatában valójában a' rendelkező tehetségről, és pedig általánosb kifejezéssel, mint Sz. István' törvényében, vagyon is szó; mindazáltal II. Andrásnak ezen rendelkezését sem lehet olly értelemben venni, mintha az által a' férfi magzat nélkül elholt nemesnek hatalom adatott volna: mindennemű akár adományi akár másféle javairól, és akárkinek részére királyi megegyezés nélkül rendelkezhessen. Mert 1) ugyan az érdeklett ágazatban nincsen nyilván kifejezve sem az, hogy minő jószágok felett, sem az, hogy kiknek részökre, sem az, hogy atyafiaira-e, vagy a' szent koronára nézve, 's királyi megegyezéssel-e vagy a' nélkül tehessen a' férfimagzat nélkül kimult nemes rendelést. — 2) Mert II. Andrásnak szándéka, aranybullája' előbeszédének tanúsága szerint, általánosan Sz. Istvántól nyert szabadságnak visszaállítása lévén, annak rendelkezéseit ennél tovább terjeszteni egyedül csak akkor, és csak annyira lehet, mikor és mennyire az nyilván ki vagyon fejezve. — 3) Mert oklevelekből bizonyos, hogy II. András alatt a' magtalan nemes' rendelkezési szabadsága sem a' szent koronára, sem atyafiaira nézve általános és határtalan nem volt. — *Bizonyos ez a' szent koronára nézve:* mert ha erre nézve általános és határtalan lett volna, IV. Béla Tupulchán felett költ fenn említett 1235iki levelében, tizenkét évvel, sőt, mivel II. András itt szóban forgó rendelkezését a' nemesi rendnek 1231ikben adott új levelében szórul szóra ismételi, négy esztendővel későbbben nem mondhatta volna: hogy Turda Tupulchánról, ugymint elei által adományul nyert jószágról, *országunk' be vett szokásának ellenére* királyi megegyezés nélkül nem rendelkezhetett; valamint szinte Pessa nemből származó Erul, továbbá Teha gróf zsidó, és Sathamár' fia Miklós (lásd a' 4. §. 1ső pontjánál az f), g), és h) alatti okleveleket), sem folyamodtak volna II. Andrásához engedelemért az általok szándéklott rendelkezésre. — *De bizonyos az a' magtalan nemesnek atyafiaira nézve is:* mert hogy az osztályos atyafiak atyafioknak rendelkezését az örökjóságokra, *terrae haereditariae*, II. András alatt felforgathaták, okleveleink nyilván bizonyítják, jelesen: a) Diénes nádornak 1234iki birói levele, mellyben az mondatik: hogy midőn Miklós grófnak fia Micou hitelezőinek ellene indított perében végtére késznek nyilatkoztatta volna magát be perlett örökjóságának áltengedésére, nehogy osztályos atyafiai az örökvallást felforgathassák, azoknak előidéztetésőkre egy új határnap adatott legyen.

Fejér III. köt. II. dar. 413. lap. — Úgy szinte — b) IV. Bélának 1239. birói levele azon jószágok felett, melyeket Sathamár' fia Miklós II. András' engedelmevel végintézete által a' templáriusoknak hagyott, 's melyek közül Miklós' atyafiai néhányat örökjószágnak, következőleg, a' mint nyilván elő van adva, olyannak állítottak, melyet pénzen magokhoz válthatnak.

És innen már kitetszik az is, hogy Iső Lajos, midőn II. András' aranybullájának 4ik ágazatát eltörülvé annak tartalmára e' szavakkal hivatkozik: „*Quod nobiles homines sine haerede decedentes possint et queant Ecclesiis vel aliis, quibus volunt, in vita vel in morte dare et legare, possessiones eorum vendere vel alienare*“; azt nem annyira II. András' rendelkezésének való értelmében adta legyen elő, mintsem úgy, a' mint azt sok férfi örökös nélkül szűkölködő, atyafiai örökösödő jusának sérelmével, magyarázgatá; melly visszaélésnek I. Lajos gátot vetni kívánt, a' mint ezt az előbbeniekre folyton következő szavai: „*Imo ad ista facienda nullam penitus habeant facultatem, sed inter fratres proximos, et ingenerationes eorundem, ipsorum possessiones de iure et legitime, pure et simpliciter absque contradictione aliquali devolvantur*“, e' kifejezetben *de iure et legitime devolvantur*, bizonyítják. — Ámbár ha valóban úgy szólottak volna is II. András' rendelkezésének szavai; még akkor sem volt volna a' rendelkezési szabadság' tárgyaira és használata' módjára nézve olly kimerítősséggel és pontossággal előterjesztve, hogy onnan a' királyi megegyezésnek általános szükségtelenségét világosan lehessen következtetni.

A' Kelemen úr által előadattakon túl vagynak még néhány más törvényeink is, mellyek a' rendelkezési tehetségről szólnak. Azonban ezek sem vívják ki, a' mint látni fogjuk, a' királyi megegyezésnek valamelly időkori általános szükségtelenségét. Illyen törvények:

1. Szent István' II. könyve' 24ik fejezetének e' szavai: „*Si autem vidua sine prole remanserit, et se innuptam in sua viduitate permanere promiserit; volumus, ut potestatem habeat omnium bonorum suorum, et quidquid inde facere velit, faciat. Et post obitum eius eadem bona ad sui redeant parentes mariti, si parentes habet, si autem non, Rex sit haeres.*“ — E' törvény Kelemen úrnak Sz. Istvánról tett állítását nem hogy pártolná, sőt inkább azon esetre, ha az özvegy halálakor férjének

szülői többé nem élnének, férje' javaiban a' királyt nyilván örökösse teszi, az ellen harczol.

2. IV. Béla' nemesség' részére költ 1267ik levelének két ágazata: „*Item volumus, quodsi aliquem de nobilibus sine haerede mori contigerit, possessiones eius non distraherentur, nulli conferantur, nulli perpetuantur, donec cognati et generationes eius ad praesentiam nostram evocentur, et ipsis et Baronibus nostris praesentibus de iis ordinetur, sicut dictaverit ordo iuris. — Item si aliquis e nobilibus non habens haereditatem in exercitu mortuus fuerit, possessiones istius, quorumque modo acquisitae, ad manus regias non devolvantur, sed cognatis vel generationi suae remaneant; emittitae vero, cuicunque in vita conferre voluerit, relinquuntur.*“ — Ezen rendelkezések sem pártolják a' szabad rendelkezési általános tehetséget, sőt az utóbbi arra szolgál tanúságul, hogy az Ívik Béla alatt a' pénzen vett jószágokra volt szorítva.

3. III. Andrásnak 1291iki azon ünnepélyes levele, melly által koronáztatásakor az ország' nemeseinek igazait megerősíté, mellyben egyéb rendelkezések közt e' következő is előfordul: „*Item concessimus, quod si quis nobilium vel saxonum praedictorum sine haerede decesserit, possessiones decedentis haereditariae, emittitae, et etiam acquisitae nullatenus debeant confiscari, sed idem decedens propinquis suis, aut alicui propinquivorum, seu uxori, vel etiam ecclesiis pro remedio animae suae legare in morte et conferre in vita, cuicunque voluerit, liberam habeat facultatem.*“ — III. Andrásnak ezen engedménye a' nemességnek Kelemen's mások által vitézt hajdani határtalan 's általános rendelkezési tehetségét még leginkább látszatik pártolni; azonban ez sem vívja azt ki, részsz szerint mivel itt sem mondatik nyilván, hogy az örökös nélkül kimúltnak rendelkezéséhez királyi megegyezés 's helybenhagyás nem szükséges, részsz szerint mivel itt is az egyházakon túl csak azoknak részére teendő rendelkezésre hatalmaztatik fel az örökös nélkül kimúlt nemes vagy szász, kik annak javaira nézve Sz. István' és II. András' rendelkezéseiknél fogvást örökösödési jussal bírtak; részsz szerint végre, mivel e' királyunk alatt is találtatik arra példa, hogy a' hazapolgárok rendelkezéseikhez előre engedelmet, vagy később helybenhagyást fejedelmöktől nyerni szoktak, a' mint ezt a' 4ik §ban az 1ső pont alatti p), és a' 4ik pont alatti dd) betűknél előadott oklevelek bizonyítják. — Ide járul,

hogy III. András az itt szóban forgó levelének azt mondja: hogy e' levelében foglaltató rendelkezései már az előtte uralkodó királyok alatt divatoztak. Következésképp itt érdeklétt engedményét országunknak addiglan divatozó törvényeivel és bevett szokásaival megegyezőleg szükség vennünk.

6. §.

A' királyi helybenhagyásnak viszontagságai tárgyaira nézve.

Ha bár országunk' kezdetétől fogva mindenkor divatban volt is nálunk a' királyi megegyezés' 's helybenhagyás' felkérésének szüksége; voltak mindazáltal annak viszontagságai tárgyaira és megszülemlésének időpontjára nézve. — Itt az elsőrendbeli viszontagságairól leendő szó.

Sz. István' korában, e' szent királyunk' IIik könyve' 5ik és 35ik fejezeteinek értelmök szerint, a' mint már fenn említém, a' királyi megegyezés nemcsak az adományi jószágoknak elidegenítéséhez, hanem a' sajátság' másféle címjei mellett birottakéhoz is szükséges volt, ezen utóbbiakra nézve mindazáltal azon esetet kivévén, ha a' jószág' ura hitvesének, gyermekeinek, szülőinek, vagy a' fenn mondottak szerint talán valamelly szentegyháznak részére tette volna rendelkezését. — Nem is találunk a' királyi megegyezés' tárgyaira nézve előbb változást, mintsem IV. Béla alatti okleveleinkben; sőt akadunk olly királyi helybenhagyásokra is, mellyek nyilván pénzen vett jószágokról tett rendelkezésekhez járultak. — Így jelesen III. Béla 1175iki levele által Prodanus nevű egykori zágrábi püspöknek azon adományát helybenhagyá, mellyet ez Zelma és Ujpuszta nevű pénzen vett birtokai felett káptalana' részére tett. — Fejér II. kötet. 188. lap. — Így szinte Sathamár' fia Miklós, IV. Bélának többször említett 1239iki birói levelének tanúsága szerint, II. Andrástól engedelmet kért: hogy pénzen vett jószágairól a' templariusok' részére rendelkezessen.

IV. Bélának kora körül, Tupulchan helysége felett költ, 's már többször említett 1235iki levelének világos szavai szerint, csak az adományi jószágokra nézve kívántaték meg elkerülhetetlenül a' királyi megegyezés. — Ugyan erre mutat e' királyunknak azon 1267iki privilegiuma is, mellyben a' nemességnek igazait önmagának és fiainak nevében meg-

erősíté; hol többek között a' hadban elesett gyermektelen nemesre nézve azt rendeli: hogy pénzen vett jószágai, akárkinek adta legyen azokat, annál hagyassanak.

IV. László alatt már ismét olyan levelekre akadunk, melyekből kitetszik: hogy szokás volt általánosan örökjóságokra, *bona haereditaria*, és mindennemű birtokokra szabadon rendelkezési tehetséget előre felkérni; a' mint ezt IV. Lászlónak Moyses simeghi gróf' részére költ 1273iki, és Bukatraduan nemből származó Pál' számára adott 1278iki fenn érdeklett levelei bizonyítják. — I. Károlynak Praytenbrun helysége felett Pál gróf országbirája' részére Zegyi Imre, és Praytenbruni János' özvegye ellen költ 1332iki birói levelében pedig nyilván mondatik: hogy örökjóságait senki királyi megegyezés nélkül másnak nem adhatja. Már pedig Erzsébet királyné' Podgoria földje felett Benedek gróf' részére költ 1282iki levelének tanusága után, országunk' bevett szokása szerint, akkor a' pénzen vett jószágok is örökjóságoknak, *bona haereditaria*, tartattak. Fejér V. kötet. III. dar. 128. lap. — Sőt IV. Bélának Tupulchan feletti gyakran említett 1235iki levelében az örökjóságok, *bona haereditaria*, az adományiakkal, V. Istvánnak Moys nádor' részére költ, 's neki szabad rendelkezést engedő 1270iki, és I. Károlynak Kokos mester', selmeczi bányabíró' számára adott hasonló tartalmu 1327iki leveleikben pedig a' szerzeményiekkel, *bona acquisita*, ellentétben állanak, következőleg nem csupán adományi jószágokat jelenenek.

I. Lajos, midőn II. András' arany bullájának megerősítésében, a' jószágok között különbséget nem tévén, nyilván kimondá: hogy az örökös nélkül kimultaknak birtokaikról rendelkezésre semmi hatalmok se legyen, hanem azok közelebbi testvéreikre, és nembeliekre törvény kívánta szerint szálljanak; jóllehet rendelkezésének e' szavai: „*De iure et legitime, pure ac simpliciter, absque contradictione aliquali in fratres proximos et in generationes eorumdem devolvantur*“, arra mutatnak: hogy ezt főképen az oldalági atyafiak' örökösödési törvényes igazságok' védelmére tette; mégis tagadni nem lehet, hogy e' rendelkezése által nemcsak általán véve a' királyi megegyezésnek szükségességét megerősítette, hanem arra is alkalmat szolgáltatott: hogy az minden különbség nélkül mindennemű ingatlan nemes jószág-elidegenítésre kiterjedtnek tartassék;

a' mit azután Verbóczy' Hármaskönyve' Iső részének 10, 63, 64, és 65ik címjeibe világosan beiktatott.

Végre 1715iki törvényünknek 26ik ágazata e' tárgyra nézve azon módosítást tette: hogy a' magonszakadottnak királyi adomány mellett birt minden birtokai szent koronánkra szálljanak, 's ő azokról csak királyi megegyezés mellett rendelkezessék; ellenben a' más uton módon szerzettekről a' magonszakadó is szabadon, 's királyi megegyezés nélkül, tehessen foganatos rendelt; ennek nem léteben mindazáltal, mennyire a' házastársi kölcsönös örökösödésnek helye nem volna, az ilyen javakban is fenn maradjon a' koronának örökösödése.

7. §.

A' királyi megegyezésnek viszontagságai, szüksége' megszülemlésének időpontjára nézve.

A' királyi megegyezésnek azon időpontra nézve is voltak viszontagságai, mellyre annak a' jószágról tett rendelkezéshez járulása szükséges volt. Tudnillik:

Sz. István' korában a' királyi megegyezés a' jószágszerző személy' egyenes maradékai' kiholtának esetére volt szükséges. — Kitétszik ez Sz. István' II. könyvének 35ik fejezetéből, mellyben azt rendeli: hogy kiki, míglen él, mind tulajdonaiban, mind az ő királyi ajándékaiban úrijussal bírjon, kivévén azt, a' mi püspökséghez vagy vármegyéhez tartozik, és holtá után fiai hasonló úrijussal örököljének. „*Ut unusquisque dominetur propriorum, simileter et donorum regis, dum vivit, excepto eo, quod ad Episcopatum pertinet et ad Comitatum, ac post eius vitam filii simili dominio succedant.*“ — Kitétszik továbbá Kálmán király' Iső könyvének 20ik fejezetéből, mellyben e' királyunk azt rendelt: hogy Sz. Istvántól adományul nyert minden birtok az emberi örökölésnek minden örököseire szálljon. „*Possessio quaelibet a S. Stephano donata humanae successionis quoslibet contingat haeredes.*“

Kálmán király, most említett törvényének további rendelkezése által: „*Possessio vero ab aliis regibus data descendat ad filium, qui si defuerit, succedat germanus, cuius filii etiam post mortem illius non exhaereditur, germanus autem praedictus si non invenietur, Regi haereditas*

deputetur“, — az örökösödést királyi adomány mellett birt jószágokra nézve, Sz. István' adományait egyedül kivéve, a' jószág' urának testvéreire 's ezeknek maradékira szorítván, a' királyi megegyezés' szükségét az érdekllett jószágokra nézve mindjárt a' jószág' urának testvérei' kiholtoknak esetére szükségessé tette.

II. András aranybullájának 4ik ágazatában a' jószág' urának minden atyafiait, jószágai' mineműségének minden megkülönböztetése nélkül, részesekké tévén az örökösödésben, a' királyi megegyezést ismét általánosan csak azon esetre tette szükségessé, ha a' jószág' urának mindennemű atyafiai kiholtak. „*Si non disposuerit (serviens sine filio decedens) propingvi eius, qui eum magis contingunt, succedant, et nullo propinguo existente, Rex.*“ — És ezen állapotban maradt a' dolog a' királyi megegyezés' szüksége' megszülemlésének időpontjára nézve IIik Andrásnak utódjai alatt is, a' mint ezt IV. Bélának a' nemesség' igazai felett költ 1267iki, és I. Lajosnak II. András' aranybulláját megerősítő 1351iki leveleik a' fenn előadott helyeken, valamint szinte hármas törvénykönyvünk' I. részének 10, 47, 64 és 65ik címjei is bizonyítják.

Azonban minden korban csak azon atyafiaknak kiholtát kellett érteni, kik a' jószághoz közös jussal birtak. Bizonyítják ezen állításomat

1) Az adományi leveleknek, az adományszerző' örököszeit is királyaink' kegyelmében részesítő, közbenvetéseik, mellyeket azoknak kezünkhöz jutott legrégibb példányaikban is már fellelünk. Igy II. István 1130iki levelében Illwos földet Kozusnak és fiainak, Bethlemnek és Echának örökös adományul adá. Fejér II. kötet. 81. lap. — Igy IIik Béla a' sárusi grófhoz intézett levelében parancsolá: hogy Vra és Zombat nevű vitézszolgáit Silwan föld' részébe, mellyet nekik és örököseiknek ajándéku adott, iktassa be, és őket abban ótalmazza. Fejér VII. köt. I. dar. 144. lap. — Igy szinte II. András 1205iki levelében Zecseud helységet csernukai Csernuk' fiának, Istvánnak, fiuról fiúra, és örökösseinek örököszeire örökjussal ajándékozá. Fejér III. kötet. I. darab. 21. lap.

2) Diénes nádornak már fenn előadott 1234iki birói levele, mellyben Micou által teendő örökvallás' felforgatásának megelőzése végett Micounak csupán csak osztályos atyafiai, *condivisionales*, rendeltetnek törvény' elejébe idéztetni. Fejér III. köt. II. dar. 413. lap.

3) IV. Bélának nemesség' jusait megerősítő 1267diki levele, mellyben az örökös nélkül kimult nemesnek atyafiai és nembeliei, *generationes*, jószágainak elajándékoztatása előtt azért rendeltetnek király elejébe idéztetni, hogy elhatározathassék, a' mit a' törvény' sora és rendje kíván. — Végre

4) I. Lajosnak II. András' aranybulláját megerősítő levele, mellynek befejezésében az örökös nélkül kimultnak szabadon rendelkező tehetségét teljesen eltörülván, azt rendeli: hogy annak birtokai közelebbi vérséges atyafiaira és nembelieire törvény szerint, *de iure et legitime*, következőleg olyan atyafiaira szálljanak, kiket a' törvényes örökösödés közös jusaiknál fogvást illet.

VII.

A' SZERZETT TÖRVÉNYEK' EREDETI KÜTFEJÉRŐL.

ELŐADTA

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ

A' M. T. TÁRSASÁG' NAGY GYÜLÉSÉBEN, SEPT.' 1. 1836.

SZÁSZ KÁROLY.

Nem isteni csudáktól, 's, a' mi szintén csuda volna, öntermészetünk' megtagadásától, hanem homályos elmék', zavart fogalmak' 's érhetsége' tisztába hozatalától várt 's ígért mindent, a' mult század' sőt az ó 's új világ' legépebb agyú bölcsének egyike, Alembert; 's én, egyszerű, de végetlen sokat befoglaló mondásának, azzal a' mély, erős meggyőződéssel hódolván, melly egész életem' történeteinek, tapasztalásainak, 's fontolásainak eredménye, bátran merem állítani: hogy jobbat, sőt egyebet emberiség' boldogítására nem tehet, a' királyi pálczát forgató hatalmas 's a' szerény ludtoll' hőse egyiránt nem, mint ha zavart eszméket rendbe hozni, homályos képzeteket felvilágosítani, elfogultságokat feloldani, előítéleteket megtörni, tehetsége, köre, 's környezetének fogékonyságához nézve, törekszik. Még — a' mi kétség kívül legmagosabb és isteni szemléletre méltó látomány emberek között — a' nemes léleknek elszánt akarattal, rendületlen állhatatossággal, 's magát semminek számító áldozatokkal vívott tettei is nem azon változásokban fontosak, mellyekre közvetlen irányok kiterjed, hanem azon munkálatokban, mellyeket az emberek' átlátásában, gondolkozás-módjában, 's lehetlenség felőli képzeteiben, egy szóval: helyes ítélet' terjesztésében eszközölnek. Mert építsünk bár, fellegekbe ütköző pyramisokat, térítsük ki árkaikból a' hatalmas folyókat, a' tengert 's a' szárazt kényszerítsük

helyök' megcserélésére; mit tettünk egyebet, mint egy morzsának morzsáját egy hajszálnyival odább mozdítottuk abban a' temérdek mindenségben, mellyben, ha szabad volna mondani, ezek a' játékunk' bábjai még számon sincsenek, 's óriási munkáink úgy eltűnnek a' mindenható zsámolya elől kiindult mozdulatok' temérdekében, mint három singnyi hosszúságunk a' csillagok' távolsága mellett; 's tegyük fel: hogy már mindazt a' természet készen megadta volna, mit évszakokat czimerező óriás lelkek' 's embernyomok' egymásba kapó munkája eszközöl, 's például az atlanti tengert a' feketével, már teremtés óta egybefüggő folyók kapcsolnák össze; tegyük fel: hogy az istenség, mikor atyáinkat a' paradicsomból kiűzte, macadámi vagy vas úttal hálózta volna be az egész földgömböt, ók' és utóik' számára stb.; azt gondoljuk-e, hogy jobban lenne sorsa az embernek ezek' használásában, ha maga tovább haladni erejét nem érzene, nem tudná, nem akarná? — Én részemről bátran tagadom; mert alaptulajdona istenséggel rokon lelkünknek, hogy csak ön munkássága' teremtményeiben érezzen kielégülést; 's csak abból mérítsen igaz eldeletet, mit a' jóltévőleg mostoha természet' korlátoló ellenzése 's emberi érzetlenség-tornyoztá akadékok' daczára kivivott, meghódított; 's valljon ebben a' tudományok' tudományában kik tanító mesterei a' zsibbadságba süllyedt 's setétségbe burkolt sokaságnak? — Tudósok, írók, nevelők, papok, röviden a' szóval hatók-e? — O! ezektől is kétség kívül sok szépet, jót, üdvösségest lehet, vagy lehetne tanulni. 'S hogy p. o. csak hazánknál, 's abban korunk' szóba hozott kívánatinál állapodjam meg, milly rég vala már fejtegetve egy magyar tudós társaság' szükséges, lehetséges, üdvös volta; mi sok derék könyv írva, sok jó szó elhintve népnevelésről, nemzeti nyelvről, korlátlan szorgalom', szabad kereskedés' varázs munkálatiról stb.; de ha a' sok jó 's szép szónak sükerét kérdezzük, nem leszünk-e kénytelenek megvallani, hogy mindezek többnyire olyan formák valának, mint magyar predikáció tót faluban, azaz: a' nagy közönség' fogalmát meghaladó tárgyban ismerete' 's fejlettsége' körén kívül eső nyelven, jó szándékkal 's kevés haszonnal hangzó, csak szavak a' pusztában. De im fellépének a' tettel beszélők, nem szükséges többé, hanem áll a' magyar tudós társaság; nem jámbor óhajtásainkban, hanem valóságban magyar hangon szól a' magyar törvény; a' Duna' szabad habjai földrészek' termékeit kicse-

relni siető gőzösök' kedves terhe alatt tapsolnak, 's nyúgot és kelet nyújtja kezét országútat verni a' rideg, puszta magyar földön, nemcsak az erszény', de a' fő' 's sziv' nemesebb kincseiből is útvámul nekünk adózandók. — 'S midőn ezek a' béke' hősei a' tettek' emberei általmár vagynak, már állanak; midőn jóltévő hatásuk már valóban kiterjed az egész hazára: íme ébred ez tompa süket álmából a' tunya sokaság, sejdíti előbb, majd hiszi, mert látja, hogy csakugyan szükségesek valának ezek; látja, érzi, tapintja az áldást árasztó munkálatokat; 's a' mi legtöbb, elhiszi, mit leginkább nem képzelt vala: hogy a' káprázolattal 's optikai szemfényvesztéssel is nagyított akadályok' ellenére csakugyan elszánt akarat, kitartó állhatatosság, 's annyi észnek és tapasztalásnak, mennyivel jól roszul birunk, megfontolt használása, létesíthet már valamit a' magyar földön; új eszmék, új lélekerő, tűz, buzgóság ébred milliók' kebelében; 's nem maga azon puszta tetteges körülmény, hogy itt tudósok' neve alatt néhányan összegyűltünk; nem az a' néhány gőzhajó stb.; de az a' világ, azok a' vágyak, az az irány, akaraterő, remény, hit, bizodalom, mellyet ezek teremtenek, im ezekben áll a' dolog' érdeme, mellyért, midőn egy felül szívesen nyujtom jobbomat azoknak, kik akár a' költői lelkesedés' villámerővel hasító, akár az ékesen-szólás' meggyőző hangjaival behatván az agy' és sziv' belsejébe, világot terjesztenek, 's elhatározásokat költenek fel; másfelül mélyen hajolva hódolok azon tettekkel győzőknek, kiknek igazán practikai bizonyításuk' módja maga teremti elő azt a' világot, melly feltétele a' bizonyítás' hatásának.

De igen messzire terjesztettem talán már értekezésem' előzményeiben egy olly igazság' fejtegetését, melly hála Istennek, sem a' paradoxumok', sem az eretnokségek' osztályába többé nem tartozik; legyen elég tehát még egyszer ismételnem: hogy nemcsak jobbat, de valóban egyebet nem tehet senki az emberiség' magosbra emelésében, mintha, zavart eszméket rendbehozni, homályt oszlatni, világot terjeszteni törekszik; 's még azoknak hatása is, kik tettekkel áldoznak a' haza' oltárán, abban a' világban tündöklék legragyogóbban, mellyet nagy szerű munkálódások, mondhatnám villany' természeteként fejt ki körülöttök; 's ezért, csak az tett eleget nemes érzései' sugalmának 's istenség-szabta kötelességének, ki szóval, ha csak eszmék' országában a' ristos, tet-

tel, ha erre hívja meg helyzetése, világít, ébreszt, vezérel, és buzdít.

Én is az első osztály' egyik köz, de el merem mondani szives igyekezetű kézi munkása, azon megtiszteltetés által, melly valóban magamnak épen ugy, mint talán másoknak váratlanul e' dicső egyesület' körébe hívott meg, kétszeresen érzem magamat elkötelezettnek, hogy, szavamat, ha gyengébb is mintsem betöltvén egy hazát, Kárpátunk' ormairól dicsőséggel ekhozzék vissza, hangoztassa legalább abban a' körben, mellynek határáig eljuthat; hogy lobogóbb fáklyánál meggyújtott mécsemnek csendes lángjával derítsek világot egy félre vonultabb szegletben; 's midőn most egy rövid értekezésben zsengejét mutatom be annak, mit, vagy mi formát várhattok tőlem: ha ebben a' csekély tehetséget potló hév buzgóság' érdemét feltaláljátok, elmerem mondani: ítéletek igaz; de örömmel is teszem hozzá: egem' teljesen boldogító leend.

Felvilágosítandó igen is elég van túl és innen a' Lajtán, 's a' törvények körül nem kevesebb, mint az ismeretek' akármelly más osztályában; 's noha a' külföld ebben is szintúgy mint sok egyébben, többre haladt nálunknál; de meg kell vallani, hogy azon alapfogalmak, melylyekre minden törvény-tudomány épül, a' leghiresebb német, vagy franczia, vagy angol iroknál is, nem mindenkor ütik ki a' mélyebben ható 's világos logica' mértékét. Azonban náluk legalább meg vagynak pendítve a' kérdések, ha talán rossz is a' felelet azokra; mi peidig tudományos, 's némelty más tekintetekben is, még azon boldog együgyűség' szakát éljük, melly minden kérdésre kielégítő feleletet tud adni; mert a' dolog' mélyét illetőkön nem törődik; a' mi a' sark, annak hírét sem hallotta; vagy ha igen üres speculatio, jámbor álmaknak tán veszélyt szülő feszegetések' czimje alatt, kiidézi az ugy nevezett practicai élet' köréből. Pedig azt a' hajlítást, mellyet az igen practicus angol, vagy franczia ad a' hajó' deszkáinak, nem ő, 's nem is az találta fel, kinél inaszkodott; hanem talán soha tengerpartot nem látott angol 's franczia tudósok számították 's mérték ki dolgozó asztalaik mellett. A' gőznek csuda erejét, lóvá, széllé, vízzé, 's csaknem emberre varázsolni át, nem valamelly szakácsné, hanem theoreticai elvek' vezetése után próbálgató tudósok tanították az elbámult világnak; 's ha van köre az ismeretnek,

mellyben tiszta logica', éles belátás', széles és mély emberismeret' elveiből alakuló theoreticai nyomozások, bámító practicai következtetésekre vezethetnek, bizonyosan a' törvények' mezeje az; Boentham' ezer tévedéssel tele munkái, ha egyebet nem is, ezt legalább mathematicai szorossággal bebizonyították. Ezen állításom' világosítására, sok előmből közlök közül, csak történetesen, 's mintegy p. o. olly tárgyat választottam én is értekezésem' kérdéseül, melly a' törvények' philosophiájához tartozik: 's azt gondolom, mikor ezt teszem, osztályom' köréből idegen pályába nem lépek; mert igen törvénytelen lenne az a' philosophia, melly a' törvény-tudománytól philosophiátlanságot kívánna. Választottam olly tárgyat, melly vélekedésem szerint mindenek' figyelmére méltó, kik törvények körül, akár mint azokat alakító megbizottjai a' polgári társaságnak, akár mint bírák, akár csak mint azoknak engedelmeskedő polgárok, tetteik' értelméről magok magokkal tisztában lenni szeretnek. Tárgyamat e' kérdés foglalja magában: „Mi a' szerzett törvények' eredeti kútfeje?“ — megjegyezvén, hogy itt a' polgári alkotmányt illető ugynevezett juspublicumi törvényeket merően mellőzve, a' kérdés' iránya csak szorosb értelemben vett polgári, vagy jusprivatumi törvényekre van intézve, 's ezeknek forrásait, mint a' termékenyítő Nilusét, felkeresni hivlak meg csak egy rövid félórai utazásra.

Legelső, mi itt még vizsgálati utunk' elkezdése előtt szemünkbe ötlök, az, hogy e' szó is „törvény“ azon szerencsétlen, mondhatnám bűnös testvérei közé tartozik, mellyeknek tiz, tizenkét különböző értelmök van, 's így igen alkalmas arra, hogy mint az indiai szemfényvesztő az ő tizenkét laptájával, úgy a' gaukler-tudósok is, cél 's alkalom szerint, északpráztató logikai figurákban megjátszodtathassák vele bámésszkodó hallgatóikat. Csakugyan a' fennforgó szónak jelentési különbsége már a' közéletben, 's annál inkább miveltek előtt, meglehetősen tisztába vagynak hozva; azért itt hosszas és szórszálélú meghatározásokkal 's különböztetésekkel időt tölteni nincs szükség. Tudjuk, hogy több külön eseteknek valamelly közös pontbani egyezésük, teszi a' törvény szó' legtágosabb értelmét; p. o. midőn a' testek' nehezkedését természeti törvénynek állítjuk, annyit mondunk: hogy a' kő is, a' pihe is; a' földgömb is, a' csillagok is egymáshoz közelíteni sietnek, 's össze is rohannának, ha még nagyobb tömeg' hatalmasabban vonszó ereje nem

ragadná őket másfelé. Szorosabb értelemben pedig, t ö r v é n y - n e k — két szóval 's tudósan „cselekvényi (practica) törvénynek“ — neveztetnek azok, mellyek nem a' kőnek, hanem emberi akaratnak irányát határozzák el, azzal a' képzzettel, mellynek szava: k e l l — t. i. ez vagy amaz esetben így vagy amugy cselekedni; 's nem ereszkedve itt abba a' kérdésbe, ha van-e olly k e l l, mellynek nincs m i é r t - j e (mi az erkölcsi metaphysikának tárgya), harmadszor és utoljára t ö r v é n y - n e k neveztetik az a' k e l l, melly m e g k e l l l e n n i - v é alakult által, t. i. az a' cselekedeteinkre vitetődő szabály, mellyet, vagy önkint vagy kénytelen, teljesítünk is; mert egy a' mienknél mindenesetre hatalmasabb erő annak teljesítését — szelid úton, mig lehet; physical rá-szorítással is, ha nincs más mód — eszközli: p. o. melleme szegzett pisztolylyal a' rabló az erdőben, tiszteletre méltó intézkedéseivel a' polgári társaság; amaz egyik szélpont: az ugy nevezett erőszak' törvénye, baromi századok' undok fajzata 's maradványa; ez a' legmagosabb, legdicsőbb, mi emberek között létez: a' polgári törvény, mellynek paizsa alatt idomul, az egykor vadakkal rokon ember, isteni hasonlatosságra; azért annak örjeire méltán tette által a' nagy világ' egyetemének örök rendjét fenntartó istenségről a' felség' és szentség' képes tulajdonit a' háladatos emberiség. — Ez a' polgári törvény tehát, vagy — hogy még csak egyszer 's utoljára ismételjem — a' polgári hatalom által védett, 's ha szükség kívánná, az egész társaságnak egyesülő 's így akármelly egyesnek ellenszegülését legyőzhető erejével teljesítenni is eszközölt cselekvési szabályok, lesznek csak röviden t ö r v é n y nevezete alatt értve, ez értekezés' folytatában.

'S honnan veszik ezen törvények eredetüket? e' tehát a' kérdés; 's kész rá a' felelet: a' t ö r v é n y h o z ó ' akaratjából; legyen az monarcha, legyen többekből alakult erkölcsi személy, vagy testület; legyen ezeknek kettős vagy hármas összetétele, p. o. királyból, főrendekből 's képviselőkből stb. A' törvényhozó vagy egyszerre vagy alkalmatorság szerint figyelemre veszi, a' nemzet', a' kor', az emberi viszonyok', életmód', foglalatosságok' 's t. ef.' szükségzeit, kívánatait, szabályokat állít meg, leírja, kihirdeti ezeket, sinórmértékül a' polgárok' tetteinek; 's a' végrehajtó hatalom felügyel, 's oktatás, jutalom, büntetés, igazság-szolgáltatás által eszközli, hogy ez a' törvények' egyeteme a' codex, a' corpus juris, a' polgári törvénykönyv, a' bi-, vagy

tri-, vagy quadripartitum — vagy akármi neve legyen azon tábláknak, mellyek e' parancsolatokat foglalják magokban — tisztelet', 's kész vagy kénytelen engedelmességnek tárgya legyenek. 'S oh! melly boldog volna az a' nemzet, melly birná azt, a' Biblia után bizonyosan első becsü könyvet: hol, a' létel' csirájával már jogokat nyert embryo születés előtti korán kezdve, a' sirba önkint szálló öregig, minden életkornak, minden nemnek, minden osztálynak, minden életmódnak, minden foglalatosság' nemének, 's a' külső dolgok' temérdeke' minden különbségeinek megfelelő, mindeniknek természetéből, czéljából 's rendeltetéséből merített bölcs törvények, közönségesen értett nyelvbe 's írásmódba foglalva, mindenkivel előre tudatnak, személyes és vagyoni helyezete szerint, minden előforduló esetben: mi az, mit ő követelhet másoktól; mi az, mire őtet azok szoríthatják; mi ereje és sikere, mi kedvetlen 's káros következése lesz e' vagy ama' léptének stb. De bármilly természetes, mondhatni mellőzhetetlen kívátnak láttassék is egy illy könyv' létezése, bár gondolná is az ember, hogy e' nélkül a' törvény csupa önkénynyé fajul, személyes vagyoni bátorság történet' bábjává válik; hitel, ipar, szorgalom, lehetetlenségek stb.; egy szóval, hogy illy könyv nélkül nincs polgári társaság, csak együtt legelő 's öklelődző barmok' csordáira oszlik az emberiség: mégis csudálatos de igaz, hogy alapos fontolás, szintúgy mint a' népek' történetei, egyezőleg bizonyítják, miképen — a' törvények' czélszerűségét nem is említve — csak teljesség' tekintetében is, illy, vagy illyenhez közelítő törvénykönyv soha sem létezett, nem létez 's nem is fog létezni; mert emberek 's emberi körülmények között lehetetlenség' országába tartozik. Alapos megfontolás mondom, és a' historia egyiránt ezt bizonyítja. Ezt az első: ugyan is egy illyen törvénykönyv, ha tiz akkora volna is mint a' romai pandecták, vagy a' conciliumok' végzéseinek gyűjteménye, minden esetben, csakugyan határozott számú lapokból, a' lapok megszámlálható sorokból, a' sorok néhány szókból állának, 's azokban a' szókban viszont csak véges számú szabályok lehetnének befoglalva; midőn másfelől az emberi munkásság' tarka mezején előforduló esetek, viszonyok, körülmények, mellyek mind a' quid juris kérdés alá tartoznak, végetlen számúak és különbségűek, 's így a' mathesisnek egy igen ismeretes igazsága szerint, a' véges szám bár

hányszor téve vagy ismételve is nem felelhet meg soha a' végetlen' terjedelmének. De hiszem, azt vetik ellenül: a' törvény' szabályai is általános kifejezések, 's mindenik maga végetlen számú egyes eseteket foglal magába. Úgy vagyon, végetlen számúakat, de nem végetlen nemüeket, millyenek az élet' tettleges mezejének esetei; 's aztán ha e' szójáték elhárítaná a' nehézséget, úgy a' görög philosophusok után Verbócinknél e' két rövid mondatban „Neminem laede, suum cuique tribue.“ Kész a' legtökéletesebb törvénykönyv. De mi a' suum cuiusque? 's miből áll: quempiam laedere? ezekre kell egy kissé részletesebb felelet, melly mindig hiánosan fog kiütni az igen tágos általánosság' 's igen apróra leszálló részletesség' egyaránt hibás tulságainak dilemmája közé szorulva. Az igen általános törvény épen azért, határozatlan, homályos, kétes alkalmaztatású; mert hoszú, sokfelé ágazó, 's tévedés nélkül csak kevesektől járható út az, melly a' közönséges igazságoktól, az egyes esetek' tömkeleges mezejére vezet. Az a' törvénykönyv ellenben, melly aprólékos különségek' meghatározásába ereszkedik, épen az által támaszt még több kétséget; mert egy eldöntött kérdésnek mindig száz hasonló rangú 's elmellőzött felel meg. Távol legyen azonban, hogy én azon törvénykönyvekről, melyekkel a' mult 's jelenkor' legnagyobb uralkodói örök emléket emeltek magoknak a' háladatos maradék' szívében, valamit elvonnék; sőt mélly hódolással üdvözlöm II. Leopold', a' Fridrikek', 's a' törvényhozó Napoleon' emlékezetét; azon törvénykönyveket pedig, mellyekkel dicsőült I. Ferencz Austriát boldogította, tettekkel 's történetekkel gazdag életének legdicsőbb ragyogványai közé számlálom. Olly jók, olly teljesekek voltak azok, mint a' dolog természete szerint lehettek; de jobbak, de teljesebbek a' lehetségnél bizonyosan nem: 's itt csak ennyiről vala szó.

De tegyük fel, hogy a' mi lehetetlen emberi elmének és kéznek, tegye meg számunkra az istenség, 's még egyszer — mint Moses' idejében — leszállván földi gyermekeinek körébe, kettő helyett most kétszáz (körülményeinkhez képest tán ennyi sem volna elég) kétszáz táblára mondom, önujjával írná a' legkimerítőbb, legtökéletesebb törvénykönyvet: gondoljuk-e, hogy ha egy tized', egy év', 's mértékszeresen egy nap' elteltével már hiánossá ne vált volna. Mint felhők az ég³

boltján, olly szakadatlanul halad, 's változtatja formáját az emberiség' tömegének állapotja. Új viszonyok tűnnek elő, mellyeknek tegnap nem csak létök, de értelmök sem vala. Megavulnak a' régiek; az élelem mód, a' foglalatosság, a' törekedések' iránya szüntelen új meg új formákat ölt fel, 's velök együtt értelem 's cél nélküli lesz a' régi, 's szükséges az új törvény. Mint a' gyermek ruháiból, úgy nő ki nemzet, emberiség, előkora' eszméiből, 's azokkal törvényei' rendszereiből; 's ha újra meg újra nem száll le isten javítani saját munkáján: csak emberivé, tehát ismét hiánossá válik az emberi kéz között, 's mindazok illeni fognak rája, miket már fennebb érintettünk.

Azonban csupán okoskodásra épített bizonyítás, bármilly győzőnek láttassék is, bár mennyire ne tudjunk semmit vetni ellenébe; mégis fennhagyja lelkünk' fenekén egy kis kovászát a' kétségnek;—mert uram isten! mit nem demonstrált egyszer is másszor is az ügyes dialectica! Sokaságban' 's okos emberben azért teljes meggyőződést csak tapasztalás' igazolása eszközöl. Kezdjük meg tehát a' részrehajlatlan historiát; kérjük meg, hogy állítsa elő azt a' szerencsés nemzetet, mellyet kimerítő teljességű törvénykönyvvvel boldogítottak törvényhozói? — Mély halgatás! — Vagy talán Romáé volt ez a' szerencse és dicsőség? Valóban ha valahol feltalálható lenne, itt kell keresnünk e' csudák' legnagyobbikát. A' romai népnek két szenvedélye vala: hódítás' határain kívül, tárgyas és formás tökélesítése törvényeinek azokon belül; 's miután hősi szellemének kihunytaival zsákmánya lett a' rá-tóduló vad csordák' dühének, nyelvének kincsei, törvényeinek deréksége által még egyszer meghódította azokat. Romai nyelv' 's törvény' jármát hordozta századokon keresztül az új Europa, 's még jelenkorunk' műveltsége is nem egyéb mint anyjánál szebbre fejlődött leánya Romának.

Valljon tehát rendes törvényhozás' útján alakult, s' tartalmára nézve teljes codexxal birt-e, ez a' törvényeiben még mint hódításaiban nagyobb Roma. Nyissuk fel corpus-jurisát, 's feleljünk meg belőle. A' királyok alatti elsőbb monarchia' 's a' köztársaság' idejéről csak historiai töredékeket találunk benne, mellyekből utóljára is az jó ki, hogy a' romai törvény' sokkal nagyobb része ezen nyolczadfél századnyi hosszú időköz' lefolyta alatt is, nem törvényhozó népgyűlések'

határozatiból, hanem praetorok', azaz bírák' ítéletében követett törvényes nézetek' fejlődési útján alakult. A' császárok' koráról pedig — melly (közbenvetőleg legyen mondva) a' romai törvény' fejlődésének legdicsőbb szakasza — még tisztább adataink vagynak. A' rendes törvényhozás' útján létre jött törvényeket, ez időszakaszból összeszedték előbb magános törvénynyomozók, Gregorius és Hermogenes, majd egy császár, II. Theodosius; de milly terjedelműek valának, ezen felvett tárgyaikra nézve elég teljes gyűjtemények? ha lapjaik' számát tekintjük: hihető hozzávetés szerint — mert nem mindenik jutott el korunkig — csekélyebbek, mint ma sok, törvényéről nem kitűnőleg híres nemzet' corpus-jurisa; ha tartalmokat, még szűkebb határok közé vonulnak össze; mert nagy részöket üres stilus, historia, felül-, és aláírás stb. tölti be. Eljött Justianus, 's ő már nem csak az írott törvényeket — mintha mondanám: nálunk decreta regum — hanem a' romai birodalom' kebelében divatozó, bár milly eredetű minden törvények' egyetemét gyűjté össze. Az írott törvények' összesége codex név alatt jelenik meg gyűjteményében, a' mit azonkívül gyakorlatban élő törvényt talált, a' pandecták' vagy digestumok' neve alatt foglalta be; 's vessünk egy összehasonlító pillanatot a' kettőre: a' codex, azaz írott törvények' egésze, fogja tenni laponként számítva talán huszad-, tartalma bőségét tekintve alig ezred-részét a' pandectáknak, — eldöntő bizonyoságaúl annak, hogy a' romai nemzetnél is az írott törvény csak kisebb része volt a' polgári törvény' teljes egyetemének.

Illy határozó példa után feleslegesnek tartom más nemzetek' hasonló állására kiterjeszkedni. Elmellőzöm Angliát, hol a' parlamentieknél régibb cammon law 's annak az úgy nevezett reportokban 's évi könyvekben (annual book) öröklő életműves kifejlődése, mint oriás a' kis gyermeket, úgy vezeti kézenfogva, a' hozzá mérve (jus privatumról szólok) igen is törpe statu lawot; egy szót sem szólok magunkról, kiknek ha vastag foliánt corpus-jurisunkból a' historiát, az avultságokat, 's a' stilus' sallangjait kiidézzük, nem merem kimondani, mennyi marad; nem szólhatok bővebben némelly teljesebb törvénykönyvek' jótéteményével bíró europai nemzetekről, mellyeknél a' codex' tegnapisága kisebbíti ugyan, de egészen el nem enyészetheti a' hiányt: a' mondottakból, legalább én, tökéletesen meg va-

gyok győződve, hogy minden a' köz életben előforduló esetek' szabályos elhatározását magában foglaló codex, emberi körülmények között lehetetlen valami; és így a' dolog' természete, 's mellözhetetlen szükség vezet arra ,hogy törvényt más kutfőből is merítsünk.

Mi a' második kutfőt vizsgáljuk meg.

A' most „Code civil“ nevet viselő törvénykönyv' mélyen ható ítéletű alkotója, egy külön czikkelyben nyilván kötelességévé tette a' birónak: hogy az elébe terjesztett esetről még akkor is ítéljen, mikor azt a' törvénykönyvben elhatározva nem találná is; 's valóban a' mi itt nyilván kötelességül van kiszabva, a' dolog' természetéből, a' törvény' 's ítélet' czéljából önkint is következik. Mert elhallgatva azt, hogy nem ítélni tulajdonképen lehetetlen, 's az ítéletét megtagadó bíró épen az által itéli oda a' követelés' tárgyát annak, ki azt jól roszul birtokában tartja; kérдем: valljon ott, hol egy tárgy iránt ketten vélik jogukat, önmagokra, azaz csinult vagy durva erőszak' eldöntésére bizoni a' nyeres' és vesztés' kockáját, nem annyit teszen-e, mint: kimondani, hogy nincs polgári társasága; hogy nincs — legalább némelly részben nincs — polgári hatalom, 's erdei vadak' életének scenáit játszadjuk a' polgári törvények' birodalma alatt is. Más felől mint némellyek (véleményem szerint) igen felületesen javallották függőben hagyni az illy esetet, 's eldöntés végett a' törvényhozó elejébe terjeszteni, csak annyit tenne mint a' rendes bíró helyett ezen egy kérdésre a' törvényhozót tenni birónak: mi a' dolgon nem változtat; mert ismét csak az a' kérdés marad fenn, mi elvből fogja ez itt ítéletét hozni; vagy ha a' lesz a' szabály, hogy elébb törvény alkottassék a' fennforgó tárgyról, 's abból ítéltessék el a' már létező eset, ez a' leglogicátlanabb, egyszersmind legrettenetesebb anomaliára — a' visszaható erejű törvényre — vezetne, azzal a' veszélyes hozzátétellel, hogy a' már előfordult eset' érdeke tán észre sem véve hatván a' törvényhozóra, az alkotandó törvény' szellemére 's irányára befolya; és így, minden törvényi helyesség' képzetével homlokegyenest ellenkezőleg, nem az egyes eset volna szabva a' törvényhez, hanem a' századokra alkotott törvény kölcsönözne szint 's szagot az egyes esettől. Egy szóval baj ugyan, de nincs más mód: minden elébe vitt esetre kell ítélni a' birónak, ugy a' mint tud, 's fog is ítélni (meg látjuk alább, milly kutfőből); 's ha ugyanazon

eset újra elébe kerül: mi természetesb mint az, hogy hasonló okból előbbi ítéletét ismételje; 's végre, ha ez újra meg újra történik: nem várhatja, nem kívánhatja-e az egyes polgár azt, hogy neki is azzal a' mértékkel méressék, mellyel hogy sok hasonló esetben száznak mérték előtte, látta, tapasztalta.

De mielőtt tovább haladnék gondolatim' kifejtésében, itt egy alap-megjegyzésre kell kitérnem a' törvények' kihirdetéséről.

Mindenek megegyeznek abban, hogy írott törvény csak kihirdetve, 's tehát csak úgy kötelez mint hirdetve van; 's ha — felteszem — az, kire e' bizatott; vétségből vagy akármilyen egyéb okból, egyebet hirdetne a' törvényhozó-alkotta törvénynél: a' hamis hirdetőt — feltéve, hogy nincs bevehető mentsége — sujtani lehet ugyan; de azt, ki bona fide szabta magát ahhoz, mit neki, mint főhatalom' parancsát úgy adtak tudtára az erre megbizottak, bizonyosan nem.

'S már kérdem: mint esik tulajdonképen a' törvények' köz tudatra jutása. — Caligula köz helyen tette ki törvény-tábláit, olly magosra függesztve, honnan éles szemű ember is bajosan olvashatná. De valljon nem illy magosan, illy messze áll a' törvény — ha orra alá tartják is — attól, ki nem tud olvasni; ki nem érti a' törvény' nyelvét, mert az idegen népé; nem írásmódját, mert eszméi' körén felül való; vagy nem törődhetik törvénybuvársággal, mert élete' gondjai, körülmények, szükség, tartják lebilincselve. Ha ezeket, 's általában társasági rendszerünket, figyelemre vesszük, nem lehet meg nem vallanunk, hogy a' törvényeknek az az úgynevezett kihirdetése, melly gyűléseken, vagy a' piacra tódult báméskodó sokaság előtti felolvasással, vagy újságlapokban, vagy körlevelek által stb. történik, csak a' sokkal kisebb résznél eszközölhet, és pedig minden esetre ott is hiános tudatot; ellenben a' nagy sokaság' számára nincs, nem lehet más módja a' törvényhirdetésnek, mint annak az előforduló esetekbeni alkalmaztatása, élőgyakorlatban tartása, 's tehát itt is, mint minden más tárgyban, nem iskolai cursus, nem papirosról tanulás, hanem mindennapi tapasztalás. De ezen szemléletekből még több is következik: mert ha igaz az — mit tagadni bajos volna — hogy a' törvény 's igazság nem lehet más és különböző, a' corpus jurist forgató vagy forgatható tanultak' 's a' csak tapasztalati okulásra szorított sokaság' részére; ha igaz az — miről szín-

tén nem lehet kételkedni — hogy a' különböző nézeteknek még a' leg-tisztább 's -egyszerűbb tárgyak körül is minden lépten előforduló el-ágazásai szükségessé tesznek olly valakit, ki minden egyes esetben eldöntő szózáttal mondja meg: a' törvény mit rendel erről, mit amarról; 's kinek ha nem meggyőződését — mert ez csak okosság' lánczát hordozza — de tetteit mindenki alája rendelni tartozik: 's ez a' bíró; önkint következik az is, hogy a' törvények' ismeretének authenticus kutfeje nem lehet egyéb, és nem lehetnek mások mint annak élő organumai, azaz, a' törvényszékek' ítéleteiben magát kifejező gyakorlat; 's Verbőczink — talán nem is sejtve — egyik legalaposb elvét fejezte ki a' törvény' philosophiájának, midőn illy értelemben szól: „Kölcsönös jogainkat a' bíró, szokások és csupán szokások szerint, ítéli el; de szokásaink' egy része ered irott törvényből.

Igaz ugyan ('s ez, szokott ellenvetés), hogy a' szokás határozatlan, kétes, sokféle magyarázatra alkalmas; hogy az egy olly kulcs, mellyel számtalan hátulsó ajtók nyílnak fel stb.; — de merném kérdeni, valljon az egész társaság' egyetemet véve szemügyre (mert talán mindenikről, 's mindenikhez szól a' törvény), olly sokkal tisztább, érthetőbb, kétség és homály nélküli dolog-e egy körmönfont stilusban, talán — sőt sokakra nézve bizonyosan is — nem értett nyelven szerkesztett törvénykönyv? 's a' nagyobb rész, melly azt sem egészben fel nem foghatja, sem az illetőket belőle ki nem szemelheti — mi talán még bajosabb feladat — nem könnyebben 's tisztábban jut-e saját munkássági körébe vágó törvényszabályok' ismeretéhez tapasztalásképen, azokból a' példákából, mellyek önmagának, apjának, sógorának, szomszédjának rokonnemű dolgaiban alkalom szerint előfordultak? De hagyjuk ezt; annyiban kérdem inkább: ki találta fel az okoskodás' tudományának ezen új formuláját: „rosz ha úgy van, tehát nincs úgy?“ Oh! ha ez jó következtetés volna, ha a' természet 's emberek' hatalma engedne illy okoskodásnak (pedig mathesis' és logica' szabályainak minden földi dolog meghajol): úgy nem volna könnyebb mint győzőleg bebizonyítani, hogy nálunk minden a' tökély' magos polczán áll, mert rossz volna ha nem úgy volna; de ép agyú 's szívű ember abból, hogy valami rosszul van, nem pusztá tagadást, hanem segítség' szükségét következteti; 's így itt is: ha rossz, hogy szokás pótolja az irott törvény'

hiányát; ha még rosszabb, hogy azt nyírja, metéli, toldja, rontja, zavarja: ne tagadjuk léteét, mert ez igen is könnyű kibúvás a' nehézség alól; hanem eszközöljük enyészttét, irtsuk ki ezt a' mételet — ha úgy tetszik nevezni — az ép igazságnak: 's oh! ez igen könnyen eszközölhető. Legyen csak a' törvények' nyelve minden polgároké, 's tehát ezeké is csak egy; legyen írásmódjuk egyszerű 's mindenek' fogalmához mérsékelt; legyenek azok bölcssek, czélszerűek, a' dolgok' 's személyek' helyzetéből olly természetesen merítve, hogy a' józan ész már olvasás előtt sejdítse azt, mit olvasáskor (mert felteszem, hogy minden polgár olvas) igazolva találанд. Csak talpra esett logica, bevégzett tudományosság, 's rendíthetetlen igazság-szeretet ültessen bírákat zöld asztal mellé, kiket a' szolgai félelem 's hiuság' csábjai ellen characterök' erején kívül független külviszonyok biztosítsanak. Fordíttassék gondos figyelem a' törvények' minden feltűnő hiányira, az előhaladó kor' kívánatira, idegen nemzetek' probát kiállott intézkedéseire; 's egy soha el nem oszló, mégis energiájából meg nem fogyatkozó tudós, okos, tapasztalt, független törvényhozókból alkotott testület töltsön be minden hézagot a' törvények' rendszerében; számüzzön abból minden homályt; egyeztessen minden ellenkezéseket; 's végre egy, erővel, hatalommal, 's ezer szem, fül, kar segédekkel ellátott végrehajtó még egy jottáig is elmellőztetni, vagy túlhaladni az írott törvényt ne engedje, 's ebbeni idves munkálódásait, az ítélő terem' nyílt ajtai, szabad hírlevelek 's bilincstelen sajtó hiven gyámolítsák, egy olly népnek (megjegyzem utóljára) kebelében, melly elég erős ennyi nagyot 's szépet elhordozni! létesítsük mondom ezeket, 's fogadom: nem fog többé az ítélőszéki gyakorlat egyszersmind megrontója és hamis hirdetője lenni a' törvények' szent rendelkezéseinek; nem fogják néhányan bírói czím alatt a' törvényhozás' jogait bitorlani; 's a' törvénykönyv a' tetteges gyakorlatnak, a' gyakorlat az írott törvénynek egymást hiven visszatükröző képei lesznek. Azonban míg mindezek, 's míg némelly hasonló könnyűségű dolgok nem létesülnek (pedig gondolom bájosan érik meg mindezt unokáink is — értve azokat, kiket az utolsó trombita-hang életbe találанд —): addig, hidjük el, hogy formálódni, létezni fog az írott törvényeken kívül egy-egy kis usus is; ez az usus némelykor talán kísérni ('s ez a' legjobb), máskor pótolni fogja az

írott törvényeket ('s még ez is türhető eset); de legtöbbször nyirkálni, zavarni, változtatni fog azokon: 's bár ez elég nagy kár; de ha azt csak most kijelelt móddal megelőzni nem tudjuk, ne vágjuk ketté a' feloldhatatlan bogot, hanem valljuk meg, hogy emberi 's polgári hiányainknak mulhatatlan származatja: az írott törvényt pótló, 's néha változtató törvénytészéki szokás, mellynek valamint keletkezését megakadályoztatni lehetetlen, úgy, míg létez, kötelező erejét tagadni egyszersmind logicátlanság és kegyetlenség volna. Mondották ugyan némelly hevesebbek: be kell írni a' törvénykönyvbe, hogy szokásnak, bármi régi legyen is, nincs kötelező ereje; a' bírót megelőző ítéletek nem korlátozzák: ő csak a' törvénykönyvben keressen sinórmértéket; ahhoz, ha százszor távozott el tőle, százegyedíkszer térjen vissza stb. De valljon meg gondolták-e az illyest sürgetők, mi nagy képtelenségek foglaltatnak e' jámbor czélzatú tanács alatt. Tegyük fel, hogy egy törvényhozó test nagy hirtelenséggel létesítene ilyen törvényt, következik kihirdetése; mert legalább ezt mindenkinek tudtára kellene adni. Képzeljünk már egy értelmes 's jó lelkű városi bírót vagy akármi más tisztviselőt, ki ez alaptörvényt egy becsületes, mívhelye mellett háznépeért híven iz-zadó polgárnak értelmesen meg akarja magyarázni. Magyarázata képzetem szerint a' következő eszmék' körében forogna. „Barátom! — így szólana ő — ha látod és hallod, pedig ha száz esetben egyiránt látod és hallod, hogy a' tolvajt felakasztatták, az adóst tartozása' lefizetésére ítéletesen rá szorították; a' vásárt, mert a' szomszéd nem volt megkínálva az alku' tárgyával, megsemmisítették stb.; te mindezeknek ne hidj, ezeken ne építs; meg lehet, a' bírák csalatkoztak; meg lehet, szántsándékkal mindannyiszor törvényt tapodtak; — hanem először diák nyelvet, historiát stb. tanulj ki alaposan, azután vedd elő 's tedd magadévá az egész Verbóczit, olvasd el Sz. István királytól V-dik Ferdinandig az országgyűlések' minden végzéseit, különböztess meg az apocryphusokat az igaz kamarán költektől, vond ki belőlök, a' mi körödet 's körülményeidet illeti: ahhoz tartsd magadat, azt kövesd. Én ugyan arról, hogy porul nem jársz a' törvény' követésivel, épen nem kezeskedhetem (mert valamint eddig úgy ezután is, meg lehet, e' vagy ama' törvény ellen fognak ítéletek kelni; sőt igen hihető, hogy bár mi álljon corpus-jurisodban, azt, mit százszor követett egy törvénytészék, száz-

egyedikszor újra fogja követni; de te ne bánd; éljen az igazság 's törvény; te kövesd ezt; ha baj ér, hordozd resignatioval a' jó principium' diadalmaért." Mit felelne illy beszédekre a' becsületes csizmadia, nem tudom; én részemről bátor volnék, lehető legnagyobb serénységgel azt a' kérdést tenni, az illy parancsokat hirdető tisztviselőhez: hogy ha a' király, kinek rendelése szentek, olly mulhatatlanul kívánja, hogy az irott törvényhez, és csak ahhoz szabjam magamat, 's a' végre azt A-tól V-ig meg is tanuljam: a' mi nekem felette bajos; valljon nem könnyebben eszközölhetné-e ő: hogy azok a' bírák, kik az ő szentelt nevében igazságot szolgáltatnak, tudják 's értsék is, akarják is a' törvényeket olly bizonyosan és kivétel nélkül alkalmazni, hogy magam is szigorú engedelmességemnek kárát ne valljam? Mire, gondolom, az egyes lelkű törvényhirdető azt felelné: hogy egyik épen olly lehetetlen, mint a' másik.

De legyen elég ennyi a' szokásos törvény' mellőzhetetlen szükségességének világosításául. Gondolom, nem lesz többé botránkozható, ha eddigi nyomozásunk' eredményét ebben fejezem ki.

Törvényhozói parancsok és szokás minden polgári társaságban mellőzhetetlenül létező kútfejei a' törvénynek, és pedig az irott törvény is főként a' szokás vezető árkában folyva hat ki reánk, igt véve fel tőle sokszor nagyobb különbségűt, mint millyen van a' donaueschingeni kristály forrás és a' budapesti hidat emelő hullámok között.

De van még e' kettőn kívül harmadik kútfeje is a' törvény' szabályainak, melyet — bár legbővebb, 's tulajdonképen a' más kettőnek is anyja — csak azért nem veszünk észre, mivel kifolyásában akadályba nem ütköztvén, lármájával magát el nem árulja. — Szóljunk erről úgy, mint figyelmünk' legméltóbb tárgyáról. Ha az irott és szokási törvények' egyes szabályainak eredetét historiai szempontból vesszszük vizsgálat alá, önkint fogja magát előadni az az észrevétel, hogy azoknak keletkezésére vélekedések' különbsége, ellenkező 's többfelé ágazó irányai adtak alkalmatosságot, 's épen ezért és csak ezért kerültek, vagy törvényhozói elhatározás vagy bíró ítélet alá. Ha az adósságot minden ember önkint lefizetné, senkinek sem jutott volna eszébe törvényt alkotni arról, hogy az adósságot le kell fizetni. De még mélyebbre ható vizsgálat arról is meg fog győzni, hogy az illyen ellen-

zésből kifejtett törvényeken kívül vagynak még igen számos, cselekedeteinkre vitetődő helyességet, szabad és nem szabad, kell és nem kell képzeiteit magokban foglaló, a' polgári hatalom által tettelesen is védett olly nézetek és szabályok, mellyek iránt, vagy kétségbe nem hozható tisztaságok', vagy megszokás', részvétlenség' 's ezer más okok' tekintetéből kérdést támasztani sem jut eszünkbe, hanem szintén phisicai törvények' szükségességét ragasztva hozzájuk képzetünkben, azokat tetteink' terveink' 's egész életünk irányába, mint más-ként nem is lehetők, számítjuk belé. Ezek azok, mikről ha miért-jök kérdezik, nem igen tudunk másként számot adni, mint illy phrasisokkal: ez tudnivaló, ez önként értetődik stb.; p. o. hogy a' fejérnépeknek nincs hivatal-viselési joguk, valljon mellyik irott törvény szabta ki? vagy mellyik bíró előtt leve az per' tárgyává, hogy többszörös így ítélés által alakuljon törvényes szokássá? bajos volna feltalálni egyiket is. De könnyű 's utszéli a' másik felelet: ez önként értetődik. Hogy udvaromon, bármilly magosra építhetek vagy méllyen áshatok; hogy földem' bevethetem, vagy tetszésem szerint parlagban hagyhatom, vagy undok békák' tanyájává szentelhetem; hogy gyermekeimet taníthatom, ha kedvem's módom van hozzá, ellenkező esetben szabad őket ökreimmel egy categoriában nevelnem fel 's t. ef., önként értetődő dolgok' sorába tartoznak nálunk: de nem mindenütt; mert íme Romában törvény szabta ki némelly esetben az építmények' magosságát, 's ásások' mélységét; Prussianak minden polgára köteles gyermekét taníttatni, ott tehát más az önként értetődő kell-nek mezeje: mint szintén más Golkondában, hol önként értetődik, hogy az apa gyermekét, egy vas szegért, lelke 's bőre sérelme nélkül eladhatja; más Indiában, hol a' női tartozások' önként értett része, a' férjet nem csak lakadalmi ágyba, hanem a' máglára is követni. Ez az önként értetődő jog' és tartozási eszmék' egyeteme, melly a' nemzet' köztudatjában életművi módon él, fejlődik; mellynek egyes képzei idő 's alkalmatosság szerint, az irott 's szokási törvények' alakjába idomultak át, igen sok és fontos tekintetben érdemli figyelmünket. Csak két pontot említek meg.

1) Ez a' reflexio nélküli köztudatban élő kell és nem kell, szabad és nem szabad, 's ennek az irott 's szokási törvények iránti viszonya nevezetes, mint a' nemzet' fejlettségi állapotjának mérlege.

A' még állati léttel szomszédos gyermeki korban tengődő népek-nél ez egyedüli kutfeje minden igazság 's helyesség felőli képzeteknek. Sem törvényhozót sem bírót nem ismert még, a' rengetegeket' bércein vagy a' háborgó tenger' mozgó jégszigetein fekete 's fejr medvéket, közel rokonait vadászó nép, mikor már hitte, tudta: hogy az apa fiának tartással, neveléssel, 's ez amannak engedelmességgel tartozik. Századok' hoszu sora folyt le, míg egy furfangos gyermek azt, hogy ez így van, nem tagadva, annyit csakugyan kérdésbe tett: valljon hány évig, milly korig tart ez a' viszony; 's még nem egyezhetvén atyjával, a' nép' vénei, tiszteletesei elébe került az első per, első indítványa az első szokásos törvénynek; 's így az atyai hatalom' terjedelmének meghatározásakor jött legelőbb szóra vagy tétetett papirosra maga ezen hatalom is, miután hoszu idők' lefolytában kérdésbe hozatal nélkül divatozott volna. Így áll fenn csirájában csaknem mindenik, későbbben tisztába fejlődő intézete az emberi és polgári társaságnak, már a' vad, vagy ha tetszik, patriarchai élet' lépcsőjén álló népek között, 's körülményeikhez képest nekik kielégítőleg. Az ő codexök a' köztudat, cathedrájok a' tűzhely' kényelmesebb ülése, hova telepedve, az agg nagyapa regél őskor' hőseiről, 's a' véres csata' okát, melly egy legelő' barázdája vala; a' rabló' bukását, az igaz ügy' győzedelmét élenken rajzolván bámészkodó unokái előtt, egyszerre tanítja a' jus pri-vatum', criminale' és moral' teljes cursusait.

Serdül az ifjú, fejlődik a' nép, terjed az eszmék' köre, test' és lélek' szükségei sokasodnak, kelnek az összeütközések; sok, mi önként értetődik, bővebb megfontolás után kétség' tárgya kezd lenni; bíróra van szükség. Sok ideig a' vének', a' tapasztaltak', hatalmasok' tekintete eldöntő lessz. Ezeknek ítéletei, szokási törvényekké idomulnak, mellyeket előbb a' nép' hű emlékezete szájról szájra ad által, sokszor századokon keresztül a' késő maradéknak, míg végre sokasodás 's több értelemre ágozás szükségessé teszi összeszedetésüket, rendbe's könyvbe foglaltatásokat. Így eredtek a' közép kor' elsőbb századjai-ban a' száli, burgundi, ripuari stb. szokások' gyűjteményei, csaknem így sokkal későbbben nálunk Verbőczy' munkája. —

De az ember még az igazság' templomának falában sem szereti magát materialeul lerakadni, 's keserves dolog, hogy úgy szólva ügyün-

kön tett törvényhozási tapasztalatokból keletkezzék nagy későre egy szokásos törvény, melyet ha előre tudunk vala, talán tetteinket szerinte intézzük. Előre kimondandó szabályokat kíván tehát a' fejlettebb kor, 's ezért indul munkába az írott törvények' hozása, előbb egyenként, majd tapasztalás 's megfontolás' okításai után rendszeresen törvénykönyvekben, codexekben stb.

Ez azon három lépcső, melly a' népek' fejlettségi különbségét a' törvények' mezején bélyegzi; azonban tudni való, hogy ezeket nem idő hanem tárgy szerinti lépcsőknek kell tekintenünk, 's tulajdonképen a' törvények' e' három neme egyszerre 's egymás mellett létez minden népnél 's minden társaságban; 's azt, ki ezeket (p. o. hazánk' törvényeinek mezején) megkülönböztetve rajzolná előnkbe, kimutatná: hol fekszenek 's miért ott a' tiszta törvényekkel mivelten mosolygó —, hol a' szokások' dudvás és gyomos —, hol az önként értetődő törvényes eszmék' szürkületes vidékei; miként fejlődött az első a' másodiknak, ez a' harmadiknak határai felé terjedve: ez, és csak ez nyerné el a' törvénytudósság' dicső borostyánját. —

2) Figyelmet érdemel a' nemzet' köztudatában élő törvényes nézetek' tömege, mint az az anyag, mellyből formálódnak — a' fejlődés' életművi munkálata által — törvényes szokások előbb, majd — észre sem véve — írott törvényekké alakulandók.

Honnan veszi ítéleteinek vezérelvét a' bíró, mikor olly eset kerül eldöntése alá, mellyről vagy általában, vagy legalább abban az árnyéklatban hallgat az írott törvény? Meg engedem, hogy más törvények' hasonlatosságának homályos reminiscentiái, okosabbnak vélt emberek' tekintete 's több okok is befolyhatnak elhatározására; de fő 's eldöntő hatások' tudtán kívül is, a' köztudatban szendergő igazsági eszméknek lesz rá befolyások; mert ő is része az egésznek, 's mint a' hajóban ön lábain járó egyszersmind azt az utat is teszi meg, melylyen hajója halad; úgy ő is nem sejdítve hódol a' közirány' titkos erejének: a' szerint ítélt, 's egy lépéssel közelebb viszi a' szokási törvény' alakjába való áttetesüléshez.

Így a' törvényhozó is; — ő nem csak áll vagy jár a' hajóban, hanem kormányozza is azt. Azonban a' hajó' útja még is — természeti változhatatlan törvények szerint — a' kormányos' gyenge mozdu-

latainak 's az úr' hatalmasan ragadó erejének lesz összetétele; vagy, ide alkalmazva: írott törvények', részsz szerint a' törvényhozók' magasabb 's önerejű bölcsességének, részsz szerint a' néptömegben élő helyességi képzetek' előhozatai' 's a' törvényalkotás' dicső pályáján sikerrel csak a' fog hatni, ki e' kettőnek szükséges elegyében a' mértékszert azzal a' czélszerűséggel intézi el, hogy se ön gyalázatjára hátrább ne maradjon a' lassan de szakadatlan haladással fejlődő közigazsági érzetek 's kívánatok mögött, se olly előre ne rugtasson, hová a' nagyságában tunya tömeg kísérni képes nem leend.

De bár erről omolna legbövebben szó ajakimra, visszatérek az igen messze vezetendő mellék vizsgálatokról felvett tárgyam' szorosabb köréhez. Elég érdekes az egyenes irányában is.

Eddig könnyű vala 's csaknem országuton haladt fejtegetésünk. Mert hogy a' törvények' kutfejei, részsz szerint a' törvényhozónak nyilvános parancsolatiban, részsz szerint annak tettleges pártfogásban mutatkozó helybenhagyása alatt keletkezett szokásokban állanak: azt, ki nem tudja? 's hogy mindenik ismét a' nemzet' fejlődési lépcsőjének megfelelő igazság' és helyesség' képzeteiből meríti eszméit, azt sem bajos általlátni. De milly elemek alkotják épen ezen eszméket, 's mi az a' legmélyebben rejtett forrás, mellyből azok erednek? így hangzik a' nehezebb 's mégis nem mellőzhető kérdés. Könnyű megmondani: hogy a' tenger folyókból gyűl, a' folyók patakokból egyesülnek, ezek pedig forrásokból erednek; de honnan maga a' forrás? hány, milly és miről vezető csatornák öntik belé cseppeiket, az egykor oceánt formálándókat? fellegekből alárohanó özön, vagy a' föld' titkos méhének chemiai munkálattal fogantató ereje, vagy csatázó electricai tüzek szűlik-e kristály cseppeit? Illyekre bajos a' felelet, szintugy mint arra: honnan származnak eredetileg az igaznak, a' helyesnek, a' szabad és nem szabadnak, a' kellnek és nem kellnek azon képzetek, mellyek a' miveletlen embernek, a' féltudósoknak, az isteni lélekként a' chaos felett is termékenyítve lebegő nagy elméknek különböző árnyéklatokkal saját, 's mellyeknek összefolyása teszi — mint láttuk — a' nemzet' kebelében fejlődő szokások' 's alakuló törvények' anyagját? — Próbáljuk felfejteni.

Meggyőződéseink, vagy — szerényebben, de igazabban mond-

va — véleményeink, mint tudva van, két kutfőből erednek. Egyik az idegen tekintetnek hódolás, másik önitélet. Amaz gyermek' és fejletlen ember' tulajdona, kárára és javára ön magának, kárára és javára az egésznek. Mert valamint igaz az, hogy a' már megrögzött vak ragaszkodás, azaz (más szókkal): őseink' bölcseségének vizsgálat nélküli hódolás és azok' véleményének okon nem törődő követése, kiket okosabbaknak, próbáltaknak, dologhoz értőknek stb. tartani megszoktunk, sok jónak és szépnek, üdvös előhaladásnak, győzhetetlen akadály; olly kétségbe hozhatatlan másfelől az is, hogy ez az idegen tekintetnek hódolás, egyedüli őrije 's biztosítója azon előhaladásnak, melly a' természet' oeconomiájából mulhatatlanul következik; 's ha minden ember olly logicával millyen sajátja, 's annyi adatokból mennyit bir, okoskodván, ön nézeteit vas akarattal követné: a' világ talán huszonnég óráig sem állhatna fenn. Ezért az önitélet és saját elhatározás — ösztönileg is — csak fejlettebb lelkek' tulajdona, 's a' sokaság hasonlólag — ösztöni vonszalommal — visszhang és árnyék a' választottak' kevesebb száma körül. Ez, alkalmazva, annyit teszen: hogy tettek', czélok', irányok' helyes vagy helytelen voltáról divatozó képzetek is a' sokaságnak, nagyobbára csak kölcsönözés' útján sajátított szerzemények; 's ezen formulák alá tartoznak: így jó, így helyes, így kell, így szabad stb; mert így mondta, így tette, így tanította az apám, a' dajkám, a' pap, a' vén emberek stb; 's így, ha Pál Pétertől, Péter Gergelytől, ez Barnabástól stb. vettek helyességi képzeteket, végre is csak oda megyen ki a' kérdés' veleje: honnan vette az első 's általában miként; honnan és mimódon származtak emberi agyban eredetileg állító 's tagadó képzetek a' jóról 's roszról, 's szabad-nem szabadról, mellyek aztán az utánozás' természeti oeconomiája szerint másokra terjedve, népekben meggyökerezve, elébb közhitet, majd szokást alkotnak 's végre irott törvényekké alakulnak által?

Kétségen kívül való dolog, hogy a' helyesről, helytelenről, szabad- vagy nem szabadról képzetek' alapja, eredetileg épen úgy be van oltva mindenkinek agyába 's szívébe, mint a' kétszer kettő négy, vagy a' térnek geometriai szemlélete; mert:

1. ön javát munkálni kinek kinek szabad is, kell is; és ez olly eredeti jog, vagy kötelesség, vagy akármelly iskolai kifejezéssel ne-

vezzem az emberi természetnek azt a phisicai törvények' hajthatatlanságával kifogást nem ismérő adatját, mi szerint mindenki — abban a' mértékben, mellyben kötől, plántától, alvótól, vagy kábától e-
lébb haladt eszmélet' állapotjával bir — ön javát olly ösztönileg és tu-
dat szerint is munkálni törekszik, hogy ezen törekvésére a' kell vagy
s z a b a d szó — tulajdonképi értelemben — nem is illik, hanem csak
annyit lehetne mondani, hogy ez úgy van, és semmi esetben másként
nincs. És ime ebben tulajdonképen minden befoglaltatik; mert:

2. ha ön javunkat, magunk magunkkal ellenkezésbe nem jövő ér-
telemben vesszük; ha nem pillanatot, nem egyes érzelmet — melly é-
vek' örömeinek születésök előtti gyilkosa lehet — hanem, hogy többet
ne mondjak, a' jóllét' képzetét egész életünkre — a' lehető 's tőlünk
nem függő esetek' leghihetőbb kockavetései szerint — 's mindenre,
mi része magunknak (pedig gyermekeink 's nemzetünk' tagjai, 's
minden embertársunk, kisebb nagyobb mértékben, ösztönileg is azok),
számítjuk ki: elmélet és tapasztalás meg győz arról, hogy illy igazi
értelemben vett jóllétünk, a' másokéval elannyira szoros kapcsolatban
áll, mi szerint mindenki saját javát, legbizonyosabban, a' másokénak
előmozdításával érheti el: 's csak ezt munkálva tészen legtöbbet
magáért is.

Ha van, mi a' világ 's nemünk' sorsát elrendelő örök bölcsesség
iránt mély tiszteletre ragadja a' gondolni 's érezni tudó lelket, bizo-
nyosan ez az emberi viszonyok' oeconomiájába szőtt csuda kapcsolat
ollyan; 's ki egykor a' setétben bolygó emberiség előtt ezt tiszta világ-
ba helyezetteti 's megmutatandja, hogy, ki a' más', ki a' közön-
ség' jóllétét gátolja, az hasonló a' tündér mese' azon bajnokához, melly a'
bűvös erdőben ellenségét vélvén sebzeni, minden csapásával ön magát
vérezé: az lesz méltó, nem minden academiák' egyesített jutalmának
elnyerésére, nem az emberiség' istenítő hálájára; de arra, hogy a' min-
denható' jobbán foglaljon helyet, annak lábánál, ki a' vallás' szelidebb
hangjain ugyanerre szólított fel: hogy mások' boldogításában találjuk
fel a' magunkét.

Igenis, eljő egykor az idő, mikor a' törvénytudománynyal
egygyé vált morálnak alapelve két mintába lesz kifejezhető. Némely-
lyek azt fogják mondani: „Tedd azt, és csak azt, mi ön javadat esz-

közli“; mások ezt: „Intézd minden tetteid' irányát mások' lehetőleg sikeresebb boldogítására“; — és e' két mondat egyet fog tenni.

De még most sokan nem tudjuk, sokan nem is sejtjük: hogy e' kettő egy; 's ha tudjuk is: nevelés, szokás, példa 's ezer homályos eszmék által korlátolt lelki erőnk nem bírja annak következetesen megfelelő munkássági irányban tartani töredékeny akaratunkat; 's végre, ha feszült igyekezet, erő 's gyakorlat ezen is áttörne: felnyílik a' tévelygések' végetlen mezeje, és bábeli feleletekkel hangzik a' tér erre a' kérdésre: mi vezet tehát ön magunk' 's mások' javának közczéljához legbiztosabban?

Czélra eszközöket választani két dolog kell.

1) Adatok' ismérte, és 2) józan logica. Ez utolsóban is — meg kell vallani — van elég fogyatkozás: mi emberi 's társasági intézetünknek csak azért is multhatatlan következte, mivel a' tömérdek fonákságokat, mellyekkel szürkületben bolygó nemünk küszködik, csak rossz logica' ápolásával tarthatják fenn 's gyámolíthatják azok, kik elég szerencsétlenek ilyenben találni ön érdeköket; — 's azért, a' mit tehetnek e' részben, emberül megtenni el nem is mulatják.

Azonban, ez mégis nem nagyobbika a' bajnak; mert a' jóltevő természet elfacsart kaponyák' helyébe mindig újakat 's jól formáltakat állít elő; a' rossz logicájú apák is jó logicájú gyermekeket nemzenek, 's mindeniket elrontani nem képesek. De az isméret, még a' legszélesebb tudományú apától sem száll — természeti munkálat által — fiára, 's több, semmi esetre sem, mint mennyivel maga bír; 's ezért isméretek' hiánya, különbsége, zavartsága — ez a' bökkenő — 's az ítéletek' különbségének, mint egyébben, úgy törvények körül is kimeríthetetlen forrása. Ezért látjuk, hogy sokszor épen azok, kik egyenlő hévvel buzognak ugyanazon köz ügyért; egyenlő meggyőződéssel 's vetélkedő áldozati készséggel is harcolnak épen ellenkező dolgokért. Hogy ismét közéletbeli példákat hozzak fel; egyik azt véli: ki magyar földön él, köteles magyar lenni, vagy azzá válni; más, könyvet ír, 's eget, földet mozdít meg, azért, hogy mindennek született nyelve, idegen honban is örök időkre biztosítassék. Egyik a' föld' tulajdonosa 's mivelője közti patriarchalis nexus' fentartásában, más a' szabad egyezkedés' elveinek létesítésében, harmadik a' jobbágy-

telek' tulajdonossága' kényszerített átengedésében, negyedik tán ingyen oda ajándékozásában vél találni vasas cseppeket az erőre kapni nem tudó honnak. Egyik a' dézmát isten' átkának, más isten' fel nem bontható intézetének tekinti. Egyik korlátlan sajtótól, más falusi oskolától, harmadik szabad kereskedéstől, negyedik diaeta' co-ordinatiójától, ötödik a' classica literatura' virágzásától, hatodik polytechniai intézettől, hetedik magyar commandó szótól, nyolczadik a' tudós társaságtól, kilenczedik lóversenytől, tizedik csak ezektől együtt vár mindent; 's mi az oka ennyi különbségnek?! nem cél, kevéssé logica, csaknem egészen adatok 's ismértek' különbsége.

Az a' logica — az ismereteknek azon szűkebb vagy tágasabb, zavartabb vagy rendesebb, homályosabb vagy tisztább tömege, melylyel kiki bir — szabja ki az ő helyesről helytelenről, jóról roszról, szabad és nem szabadról való képzetét. Egyesek' képzetek summájának közép mértéke teszi a' nemzetben élő helyességi eszmék' egyetemét; az előforduló esetekben szűli a' törvényes szokásokat, 's ezekkel együtt formálja a' törvényhozás' anyagját, olly természetes — 's talán sokaktól sejtetlen, de még is szükséges — összefüggéssel, hogy valóban tekintve a' dolgot, a' törvényhozó nem egyéb, mint azon herold, melly a' társaság' erkölcsi organismusa által önként fejlett törvényi eszméket kikiáltja; 's hogy a' polgári hatalom ezeket védni, fenntartani fogja, közhírré teszi.

És ime értekezésem' végének közelítése ismét azon szemléletekre vezet, mellyekből kezdete kiindult vala. — A' polgári törvények' eredeti csirája azokban az eszmékben vagyon, mellyek a' nemzet' tömegében a' helyesség', illőség', szabad' és nem szabad' képzetektől leteznek: 's ezekből olly organikai szükségességgel fejlődik a' szokási és írott törvény is, mint bimbó a' rügyből, virág bimbóból, 's végre a' termés' koronája, a' gyümölcs, virágból.

Az érintett helyességi eszmék' magosabb vagy lentebb állása, célra- vagy attól félre-vezető tulajdona függ azon helyes logica 's ismeret-tömeg' kisebb vagy nagyobb mértékétől, melly a' nemzet' egyetemének köztulajdona; 's azért az tett nagyot, az tette a' legjobbat, mit ember emberrel tehet, ki homályos eszmék', zavart fogalmak', értetlenségek' tisztába hozatalát, való 's rendbeszedett hasznos ismeret-

reték' köz sajátta tételét, sikerrel munkálta. Az, keresztelő Jánosa, útkészítője, keze alá dolgozója a' népek' legdicsőbb jóltevőjének, a' törvényhozónak: midőn mivelte, érlelte, alkalmassá tette a' nemzetet arra, hogy kívánni, érteni 's elhordozni tudja a' bölcs törvények' jótéteményét. Így osztoznak — nem sejtve a' sokaságtól, de méltányolva a' gondolni 's érezni tudóktól — a' törvényhozás' dicsőségében mindazok, kik bár egy hasznos ismeret' közlésével, egy homályos eszme' felvilágosításával, egy jó irányú érzés' felköltésével befolytak a' nép' törvényes helyesség felőli képzeeteinek józanítására. Osztozik az édes anya, ki romlatlan szíve alatt erőben fejlett gyermekét, szeplőtlen keblének forrásain ön maga táplálván, a' kölcsönös sympathia' szent érzésének első mozdulatit indítja meg benne; osztozik az egyszerű család' atyja, ki házi józan logicát, rend', igazságosság' 's felebaráti szeretet' indulatát fejti ki 's táplálja keskeny házi körében. Osztozik a' szorgalmas földmivelő, midőn verejtékes szerzeményéből félre teszen annyit, mennyivel fiát iskolába küldheti. Osztozik a' becsületes kereskedő, ki soha nem csalt, de magát is megcsalni nem engedte. Osztoztok ti tisztelt társaim, kiket a' legszebb meghívás szólít fel, hogy fényt és világot derítsetek honunk' szürkületes vidékein. És végre ti, hazánk' békehősei, a' nemzeti vagyon' és tudományosság' áldozattal eszközlői — ti kevesek, de nagyok és erősek —, kik mint a' hajdani proféták, csodákkal, tettek' 's áldozatok' csodáival igazoljátok isteni küldetéseket, 's kikért — mert egyebet magatokban feltaláltok — csak az egy kívánságunk van, hogy éljetekek!!.

III.

TERMÉSZETTUDOMÁNY - OSZTALYI

É R T E K E Z É S.

VIII.

BALKÁNY VIDÉKI TERMÉSZETTUDOMÁNYI UTAZÁS.

ESZKÖZLÉ ÉS LEIRTA

FRIVALDSZKY IMRE, I. TAG.

MÁSODIK KÖZLÉS.*)

Szlivnó' kellemes vidéke a' természettudományi búvárkodásoknak egy egész évig (1833) igen érdekes kútfeje volt. Ezen termékeny földön az utazók több nevezetes europai, ritkább keleti, sőt egész új terményeket fedeztek fel. A' bőség' helyei közé számíthatni leginkább Tundscha folyónak kies völgyét, Balkány' hegyeinek erdős orma-it, 's a' szőlőlepte dombokat. A' rovarok' seregére legérdekesebbnek mutatkozott közel a' városhoz egy völgy, mellynek siető csermelye számos posztó-kallókat hajtogat. Az ezen vidéken gyűjtött természeti tárgyak ugyanazon esztendő' october' havában hozzám Pestre szerencsésen jutottak el.

Másik esztendőben a' kutatás' középpontja Philippopol' vidéke lön. Ezen terjedelmes város három csucsos hegy' oldalán épült, mely-

*) L. Évk. II. kötet, II. osztály, 235—276 l.

lyek mögött még a' budai Sas-hegyhez igen hasonló két hegy emelkedik. A' külvárost a' belsőtől a' közép nagyságu Maricza folyó választja el; keleti határa Drinápoly és Konstantinápoly felé róna földre terjed el, mellyen nagy mennyiségben termesztik a' rizskását; a' hegyek' aljain szőlőfűrtök kedveskednek, magosabb pontjain gránit-sziklák merevednek felfelé, éjszaknyugoti részeit pedig cserjék borítják, enyhelyül szolgálván a' legelő marhának, midőn más oldalon a' cziprus, borostyán 's cédrus' árnyékában a' sírhalmok' örök éje rejti mulandóságát az emberi büszkeségnek. Philippopolban az életnek szükségei már könnyebben pótolhatók, mint Szlivnón; sőt ezen város az életnek némelly kényelmeivel is kínálkozik. Ezt a' fényes porta' részéről az ottan létező előkelő helytartónak 's más fő tisztségeknek, de kivált az ott megtelepedett számos görög 's más keresztyén hitű kereskedő családnak köszönhetni. Az élet' módja bár valamivel drágább is, mint a' Balkány' tövében, mindazáltal még mindig ócsóbb mint honunkban. Itt az utazók a' nemzet' kebelében 's előkelő helyen levén, annak eredeti szokásait, a' földmívelésben 's mesterségekben tett előlépcsőket, az ottan divatozó rizkásatermesztést, az ujonan szabályozott katonaság' szerkesztését, viseletét és gyakorlásait szemügyre vették. A' mesterség' körében különösen meglepő volt a' gombkötők' sokasága, kiknek számtalan gyárai Karlova' völgyében találhatók. Kirándulásait pedig innen annál nagyobb bátorsággal tehették, minthogy épen azon évben mélt. gróf Széchenyi István úr' ajánló levele' következtében, Stürmer báró, cs. kir. követ, ő excellenciája' kegyes közbenvetése az utazóknak következő tartalmú szabadságlevelet (fermánt) eszközölt ki a' török uralkodástól.

Felül a' szultán' névvonása.

Ti hírrel tetézt birák 's felsőbbiségek, a' szép tulajdonságoknak 's ékesen szólásnak aranybányái! Ti birák és albirák, kik Konstantinápolyból a' drinápolyi, philippopoli útban és Balkány' hegyei közt 's annak vidékein jártok el tisztelekben (hogy a' ti szép tulajdonságaitok gyarapodjanak) 's ti magatokhoz hasonlók között hírrel tetézt ajánok, sabíták 's kereskedők (hogy a' ti tekintetek nevedjék). Mihelyest hozzátok ér ezen fenséges parancsolat, tudjátok meg: Hogy az én portámnál állandóul lakó, meghatalmazott követe az austriai császár ő felségének, tüköre a' keresztyén nép' emirjeinek, Stürmer báró (szerencsésen fejezze be életét!) egy pecsétes emlékirást nyújtott be, mellyben jelenti, hogy német alatt-

való (beysade) Hinke Károly némelly dolgaiban Konstantinápolyból, Drinápoly és Philippopol városiba, a' Balkány' hegyére 's annak vidékire utazni szándékozik, 's mellyben egyszersmind ezen nemes parancsolatomért folyamodott; melly szerint rendeltetik, hogy azon fent érintett beysádot Konstantinápolytól a' megnevezett helyekre való útjában, de másutt is, hol tartózkodni találna, a' fent álló császári szerződés' ellenére az adószedők, fejdíjnak kérésével, vagy akárki más, bár melly ürügy alatt is, ne háborgassák; hanem inkább, mint azon szerződés hozza magával, ótalmokba vegyék. — Minthogy valóban kívánságom, hogy vele a' fent írt módon bánjatok, tehát nektek, birák, albirák 's minden fentnevezettek, gondotok legyen arra, hogy a' nevezett beysád Konstantinápolytól az érintett helyekig való útjában mindenütt, de másutt is, hol netalán tartózkodnék, sem az adószedőktől (a' császári szerződés' ellenére) fejdíj' kívánása által, sem akárki mástól, bár milly ürügy alatt, ne háborgattassék; hanem inkább a' szerződés' következtében ótalom alá vétessék, hogy így útját bátorságosan és szerencsésen végezhesse: mi végett ezen magas fenséges parancsolatomat adtam ki, mellynek vételével a' fent írt módon tartozó engedelmességgel cselekedjetek.

Igy essék az nektek tudtokra, 's ezen nemes parancsolatnak higgyetek.

Költ Silkide havának első napjaiban 1250 (martius' elején 1835-ben), a' jól megővött Konstantinápolyban.

Ezen fermán maga eredeti valóságában nálam megvan török nyelven, 's itt azt azon német fordítás után közlöttem, mellyet a' cs. kir. követség velem közleni kegyes volt.

Ezen fermánnal ellátva szabadabban mozoghattak utazóink; a' merre csak fordultak, őket a' törvényhatóságok mindenütt barátságosan fogadák, 's kívánságokra mérséklett díj mellett hozzájuk kalauzokat is rendeltek. Ezen szíves fogadást hasznokra is fordíták utazóink, 's nem csak közelebbi vidékeit kikutatták Philippopolnak, hanem távolabb környékire is, mint Tatárbazarszik' vidékére, Despotó, Rillo 's Dupincza' magas hegyeire, Szamukov' kies, tágas völgyére is kirándultak. De valamint eleinte kellemes volt a' keresés, úgy később a' nagy hőségben, kivált a' kopár hegyek' ormain, minden gyűjtés véres ve-rejttéssel járt.

Ezen környék a' tavalitól természeti helyzetére nézve több tekintetben különböztet, méltán lehetett egészen különböző más flórára és faunára számot tartani. A' várákosnak meg is felelt a' következtetés; kiváltképen a' lapály, a' rizskásaföldek, a' szőlő közti vidék 's a' Maricza' partjai kínálkoztak gazdag táplálékkal a' természeti buvárkodásnak,

bátor a' szirtes ormok' oldalai sem valának egészen mostohák; azonban ezen évi kutatásnak legérdekesebb eredményeij a' Rhodope és Stanimák hegy' lánczolatiból keletkeztek, melly vidék Philippopoltól dél felé mintegy 4—6 óra távolságra eshetik. A' többi ritkaságok 's egész isméretlen új tárgyak között itt azon új növénynem is diszeskedik, mellyet a' füvésztudomány' egyik lelkes barátjának, 's néhai nagy érdemü tanítómnak Haberle Károly úrnak tiszteletére, ezen tudós társaság' 1835-diki Évkönyvében Rhodopei Haberlea névvel üdvözlöttem. Ezen felül itten még mintegy 25 új növényfajt fedeztek fel utazóink. Az éjjeli pillangók' seregéből a' többek között egy igen ékes új fajt találtak fel (lásd e' munkában VII. T. 3-dik kép), mellyet is az europai pillangók' rendszeres leírásának szerzője, Treitschke úr, német munkájában — e' részben tett fáradozásim' emlékeül — nevemmel nevezett meg. A' madarak' seregéből szinte egynehány ritkább fajnak feltalálása örvendezteté meg az utazókat. Illyen a' reznék (*otis tetrax*), melly néha hazánk' alföldjén is mutatkozik; ezt itt, fészken, három tojásán ülve lepték meg; illyen az apród kormorán (*carbo pygmaeus*), sűve pacsirta (*alauda calandra*) és egy különös gerlicze faj (lásd VIII. T.). Ezen gerlicze a' kaczagó galambhoz, melly vadon Chinában tenyészik, igen hasonló, sőt, hihetőleg, annak hasonfaja; leginkább a' rizskása-földeket lepi meg, kivált nyomtatás' idejekor, de repdes az erdőben is, bátor mindig városban költ, a' házfedél' szarufái közt, úgy különös kosarakban, mellyeket ezen czélra itt ott a' házaknál felfüggeszteni szokás. Ámbár egy társaságban él a' csókákkal, ezekkel mégis örökös harcban vagyon. Tavasz' elején már februariusban kezdi a' turbékolást, gur-gur-gur hangokat ejt, 's a' közé *deca octo*, *deca octo* hangot kever. Azért a' föld' népe különös vonzódással, mellyet szent buzgalomnak nevezhetni, viseltetik irántok, 's nem egy könnyen bántják őket, elfogúlva levén egy regével, melly ezek' eredetét így meséli: „Egy szegény de jámbor leány igen kemény, de felette fűsvény asszonyhoz jutott szolgálatba; ámbár reggeltől estig dolgozott, alig ehetett eleget kenyereből is a' szegény, szidást kapott eleget; de esztendei fizetése 18 parából (fillérből) állott. Elcsüggedve méltatlan sorsának terhe alatt, szívének mélyéből emelte forró fohászait az egekhez, hogy sorsának méltatlanságát adná tudtára a' világ-

nak. Könyörült rajta Zeus, 's galambbá változtatá, melly most turbékolva hirdeti a' világnak előbbi sorsa' keservét."

Ezen év' téli szakaszát az utazók Philippopolban töltötték el.

A' harmadik esztendő u. m. 1835-nek kikeletén Philippopolból elköltöztén, ismét a' Balkány' tövénél, Karlova (Lia) helységében ütték fel tanyájokat. E' hely mintegy harmadik 's nyugoti pontját képezi azon háromszögnek, mellyet a' Balkány' vidékén töltött három évi mulatásokkal írtak le. A' vidék itten az eddigiektől ismét különböző vala. A' hegyek igen számosak, magosabbak, a' völgyek mélyebbek, árnyékosabbak, a' havasok közel, nevezetesen a' magos Calophr az utazók' lakhelye felett csak két óranyi távolságra (havasi magosságra) emelkedék. Ezen hegyek' lánczolatai és a' völgyek igen hasonlóak a' Djumbiér 's Kriván havasainkhoz és a' Vág' völgyéhez. A' helység a' Kodzsu-Balkánnak déli oldalán hason nevezetű folyó partján jó magosan fekszik. Ezen patak a' havasokból eredvén, nagy sebességgel zuhan alá, 's folyta közben egy helytt közel 80 lábnyi vízesést vagy zuhatagot tüntet elő. Lejebb számtalan lőpor-malmokat és gombkötő mozgonyokat hajt. Itten tömérdek rózsa tenyészik, mellyekből az ismeretes illatos rózsaolaj készül. Szőlő és különféle gyümölcs nagy bőségben terem. Karlovát mintegy 8000 lélek lakja, mellynek fele török, fele bolgár.

Az idő' járása, ezen a' nyáron, a' természeti buvárkodásra nem igen volt kedvező; tavasszal soká tartott a' hideg, nyáron pedig a' magosabb hegyek között, minduntalan égiháborúk, záporok; nyár' vége felé pedig majd öt hétig tartó folytonos esős idő a' kutatásokat nem kevésbé tette nehezzé, sőt gyakran meg is szakasztotta. Mind-ezen akadályok' daczára is az utazók szorgalmasan tették vizsgáló kirándulásaikat, itt levén legelőször alkalmatosságok a' törökországi vagy is keleteurópai havasoknak floráját és faunáját megismerléni. Azért felmentek a' Kodzsu-Balkány, Calophr és Kazanlik havasok' tetejére több ízben, 's fáradozásaiknak szép eredményeit azon évi szeptember' havában ide Pestre szerencsésen átszállították.

A' kősziklák' alkotó részeinek szorosabb megvizsgálásából kitetszett, hogy az alsóbb rendű hegyek, úgy a' völgyek' dombjai, valamint a' magosabb havasoknak legalsó rétegei gránitból, e' felett mész-

kő-rétegek, ismét ezek felett a' havasali vidék pala-hasábokból, végre ezeknek tetején magok a' havasok' csúcsai mész-sziklákból állanak: ezen geognosiai formáltatás csaknem az egész Balkány' lánczolatán általánosan hasonló viszonyokban találtatott.

A' növények' országára nézve kevés kivétellel bebizonyodott itt is azon tapasztalás, hogy a' havasok saját terményeiket bár egymástól messze távolságra légyenek is, híven megtartják; mindazáltal a' környékben Európára nézve több új növényfaját fedeztek fel utazóink; ide számíthatók: a' terepélylevelű cziczikóró (*achilea grandifolia*), Frivaldszky; kötör homokhúr (*arenaria saxifraga*), Frivald.; dárdácskás földike (*bulbocodium hastulatum*), Frivald.; szöszös csengetyűke (*campanula lanata*), Frivald.; terjedt csengetyűke (*campanula expansa*), Friv.; moesia madárhúr (*cerastium moesiacum*), Frivald.; sűgár madárhúr (*cerastium rectum*), Frivald.; szirtifűtej (*euphorbia rupestris*), Friv.; török kunkor (*heliotropium turcicum*), Friv.; legszörösebb holgyomál (*hieracium pilosissimum*), Friv.; rhodopei linka (*hypericum rhodopeum*), Friv.; Benyitzky pimpó (*potentilla Benyitzkyi*), Frivald.; kétes sikkantyú (*scabiosa ambigua*), Frivald.; Römer siléne (*silene Römeri*), Frivald.; ozmán nadálytő (*symphitum ottomanum*), Friv.; szép démutka (*thymus comptus*), Frivald.; Hinke farkkóró (*verbascum Hinkei*), Frivald.

Az állatok közül több madarak, halak, kétlakiak és csigák estek birtokunkba, mellyek közül egynehány sajátja azon vidéknek, sőt még néhány eddig ismeretlen faj is találkozott. A' rovarok seregében szinte több új faj kedvesen lepte meg a' búvárkodót, mellyekből említhetni: a' gyászos színdísz (*euprepia melana*), Frivald.; rokon márvát (*ophiura gentilis*), Frivald.; habos csalyágot (*lipparis undulata*), Frivald.; inas czobonyt (*symira tendinosa*), Frivald.; pozdor pompályt (*buprestis scorzonerae*), Frivald.; ozmán pompályt (*buprestis ottomana*), Frivald.; Hinke szökcsért (*elater Hinkei*), Frivald.; parányozott zenészt (*saperda atomaria*), Frivald.; Sturm izmoczt (*dorcadion Sturmii*), Frivald.; vermes futrinkát (*carabus cavernosus*), Frivald.; zöldkék bozontot (*amphycoma cyanipennis*), Frivald.; szomszéd nyútoványt (*procrustes vicinus*), Frivald.; moesia adongot (*pandarus moesiacus*), Frivaldszky; szalagos nyiróczát (*psalidium vittatum*), Frivald.; csillámló rőpért (*pterostichus fulgens*), Frivald.; toros táltékot (*clerus thoracicus*), Frivald.; stb.

Miután küldöttem — három egész esztendeig — Balkány' külön pontjait és Philippopol' vidékét kikutatták, a' negyedik évet Törökország' déli részében, Macedoniában nevezetesen Salonik (Thessalonik) vidékén, a' Középtenger' szomszédságában, Hortiát helységében töltötték el. Ez iránt még september' havában megkapván rendelésemet, az utazók Philippopolon, Despoto és Manikion hegyeken keresztül lovagolva Xseresre, onnan pedig mindig keletdél irányban tartván, 14 nap mulva 1836-ki januarius' elején Salonikba érkeztek. Salonik népes és nagy kereskedésű város, hol a' tenger' partja a' távollevőknek is jó alkalmat nyújt a' kereskedési közösülésre. Itt több nemzetek' megbizottjai laknak; vannak előkelő kereskedő házak, 's a' fényűzés már a' többi mívelt europai városokkal mérközik. Az élet' módja érzékenyen drágább, mint eddigi tartózkodásuk' helyein. Kikémlelvén az utazók a' vidéket, ez évi kutatások' központjává Hortiátot választották, melly helység Saloniktól a' hegyek között mintegy négy órányi távolságra esik. Itten csakhamar észrevehető volt a' változás, mellyet a' melegebb éghajlat, és a' tengerparti levegő szült. Kitünt ezen különbség általánosan a' termények' minden nemében, kivált a' növényeknél és az apróbb állatok' seregében. A' flora, úgy szólván, egészen más alakú mint a' Balkány' vidékén. Az erdők nagyobb részint magyal és cocceus tölgyekből (*quercus ilex* et *coccifera*) állanak; a' cserjék közt a' borostyán (*laurus*), myrtus, öthimes átán (*tamarix gallica*) s. t. ef. szemlélhető; a' plánták' délkeleti bélyegét kiváltképen némelly igen tüskés fajok mutatják; ilyenek a' bókának (*astragalus*) és nyúlárnyéknak (*asparagus*) néhány itt tenyésző fajai, mellyre nézve Görög- és alsó Olaszország' tengerparti florájával nagyon egyezik. Az olajfa, pamut-cserje és keleti lagyma (*sesamum*), kivált a' két első, igen nagy mennyiségben termesztetik.

A' tengerparti termények jobbára olyanok, mellyek úgy szólván a' Középtenger' partjainak nagyobb részén találhatók; belebb azonban Macedonia' hegyei és bércei között, inkább kitünt e' vidéknek is sajátsága, hol némelly természeti tárgyak kerültek elő, mellyek eddig még csak kevéssé, vagy ilyen alakban épen nem valának ismeretesek; talán nem lesz érdektelen némellyeket ezek közül itten meg is érinteni. A' növényekből:

Sárgaló Berteroa. Frivaldszky.	Berteroa luteola. Frivaldszky.
Tekercs montika. Friv.	Authemis contorta. Friv.
Csővirági müge. Friv.	Asperula tubiflora. Friv.
Sima zab. Friv.	Avena glabrescens. Friv.
Hengerded gyertyán. Friv.	Ostrya cylindrica. Friv.
Láng csükküllő. Friv.	Centaurea Langii. Friv.
Leplekes fütéj. Friv.	Euphorbia pubifera. Friv.
Kétes rekettye. Friv.	Genista incerta. Friv.
Ágas saláta. Friv.	Lactuca ramosissima. Friv.
Könnyentörő len. Friv.	Linum rigidum. Friv.
Vörhonyeges szaka. Friv.	Sedum ferrugineum. Friv.
Csillagsás hunyász. Friv.	Stachys stelulata. Friv.
Zöldelő démutka. Friv.	Thymus glaucus. Friv.
Fehérlő szurdancs. Friv.	Tribulus albidus. Friv.

Az állatok' országából, a' rovarok itt nyüzsögnek; de többnyire olyan fajok, melyek Görögországból, vagy Bizáncz' vidékéről már ismeretesek. Ritkébbak közé számlálhatni: a' koczkás busókot (*hesperia tesselum*) Friv., melly faj eddig mint igen nagy ritkaság, csak déli Oroszországban találtatott; a' görög futrinkát (*carabus graecus*) Dej.; Bayard pattogányt (*brachinus Bayardi*) Dej.; kék tagonczt (*ditomus ceruleus*) Dej.; több bozont' (*amphycoma*) faját, melyek Görögországgal is közösek. Az új fajok közül említhetjük: a' kétszínű bozontot (*amphycoma bicolor*) Frivald.; ál izmoczt (*dorcadion fallax*) Frivald.; csótáros izgonczt (*lytta phalerata*) Frivald.; Pauer mervét (*epomis Paueri*) Friv.; mákos tüskönyt (*akis alutacea*) Friv.; ásó fegyészt (*armideus fossor*) Friv.; stb. csigák és hüllők számosan, és igen érdekes példányokban érkeztek onnan. A' madarak közül mint érdekesbeket említhetni: a' sárga körmű sólymot (*falco tinnuculides*) és a' gatyás baglyot (*strix dasypus*). Az emlős állatok közzül Hortiát' rengeteg erdeiben gyakran hallák az utazók kivált éjjelenként ordítani a' sakált, de minden fáradságok' daczára is belőle, példányt nem szerezhettek.

Hortiát' környékét az utazók minden irányban szorgalmasan kikutatták, több kirándulásokat tévén ennek vidékére; nevezetesen: elmentek a' nagy sedesi tóhoz, Vardár' partjaira, Köröcskő, Kolákia,

és Langassa' vidékét többször is meglátogatók, míg végre eltökélék magokban a' félszigeten fekvő 's két vagy három napi távolságra lévő szent hegyeket (monte santo) meglátogatni, és terményeikre nézve megvizsgálni. Augustus' 12-én elindulván Hortiátról, Salonikán keresztül, hajóra szállának, és három napi kedvetlen széllel küszködve Athos' hegyeihez érének. Itt a' számos ó hitű kolostorokban menedékhelyet találtak, 's nem győzik eléggé magasztalni azon barátságos, 's emberszeretettel teljes bánásmódot mellyel őket ezen szent atyák, de kivált azok' archimandritája fogadni méltóztatott. Innen naponkénti fürkészéseiket a' hegyek' minden irányába szorgalmasan megtevék, és 12 napi fáradozásaik után nem csekély zsákmánynyal megrakodva tartózkodások helyére, Hortiátra már vissza indulának, hol azonban ez idő alatt a' kiűtött dögmirigy hatalmasan dühöngött, 's el-lévén a' többi helységektől különözve, lakhelyükbe nem juthatának. Vissza fordultak tehát ismét Salonikba, de itt nem kevés elrémülésök-re őket a' városba bebocsátani nem akarták, olly gyanuban lévén, hogy ők Hortiát felül jöven, épen magából jönnek Hortiátból, míg végre a' szent hegyeken kapott úti levélnek előmutatásával ezen gyanút eloszlatták, 's nagy nehezen csakugyan menedéket találtak a' városban.

Első rémülésökből felocsódván, Szalonik' környékén, kivált a' tenger' partján, ismét mintegy 55 napig folytatók gyűjtéseiket; megtisztulván az alatt Hortiát, abba ismét bátran visszatérének. De már őszre hanyatolván az idő, az összegyűjtött tárgyakat szükséges rendbe hozák, 's útra elkészíték; azonban ezek mégis a' dögmirigy által okozott zavarodások, 's útközbeni hosszas és kettős vesztéglés miatt csak 1837-nek aprilis' havában érkeztek meg.

Áttekintvén az utazók' ezen négy évi, még egészen vizsgálatlan földön tett fáradozásaiknak összes eredményeit, el lehet mondani: hogy a' zsákmány a' tárgyak' összes számára nézve gazdag, a' ritkább vagy új fajokra nézve eléggé kielégítő; általában pedig a' természeti tudományok' körére nézve annyival inkább érdekes, minthogy Europa' határain ment végbe.

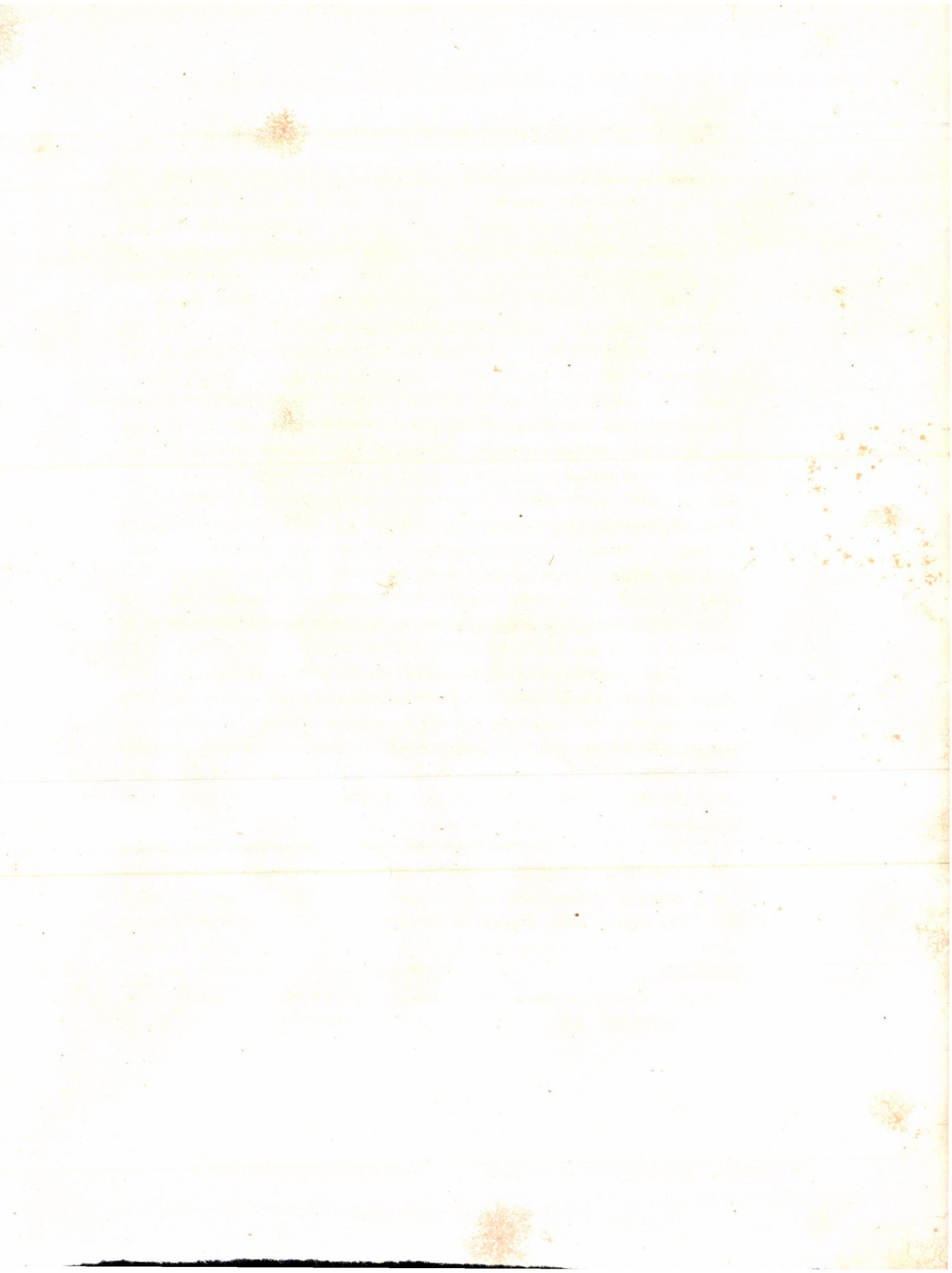
Ezen egész természettudományi négy évi utazást, melly tetemes költségembe került, minden eredményeivel, 's újant felfedezett

Szószös Tsengetyűke. Frivaldszky.

Campanula lanata. Eriv:

a.) az egész növény. b.) a' csésze fele, levelkéi fogáival.

tárgyak' rajzaival együtt, szándékom minél előbb közrebocsátani; a' begyűjtött tárgyak' minden fajából pedig, a' nemzeti muzeum' természeti tárának gyarapítására hazafiúi buzgóságom' jeléül kedveskedem, a' többi más külföldi természettudományi intézetek' nevelésére tartván fel.

RÉSZLETES LEÍRÁSA

NÉMELLY, EZEN UTAZÁSBAN FÖLFEDEZETT

TERMÉSZETTUDMÁNYI TÁRGYAKNAK.

NÖVÉNYEK.

SZÖSZÖS CSENGETYŰKE.

Campanula lanata. Frivaldszky.

I. T.

C Radice crassa liguescente; caulibus pluribus, erectis aut decumbentibus, tomentosis; foliis infimis cordato-ovatis, superioribus cordatis, summis ovatis sessilibus, omnibus subtus albotomentosis crenatis; floribus axillaribus, solitariis, subsessilibus, corolla campanulata, calyce duplo longiore, stylo subexserto.

A' csésze' sallangjai mind a' két oldalról szélesfogasak; porfogója három hasábú; tokja alapján gömbölyűded, alsó levelei egyenetlen fűrészfogasok, valamint az egész növény fehér molyhosok, szára közönségesen konkorodott, levelei tenyér inegűek.

Terem a' Balkánynak Calophrir hegye' vidékén.

DÁRDÁCSKÁS FÖLDIKE.

Bulbocodium hastulatum. Frivaldszky.

II. T.

B. Bulbis binis, horizontaliter conjugatis, foliis linearibus, obtusiusculis, sub flore ternis, petalis lineari lauceolatis, basi hastulatis, laciniis tenuissimis.

Burokja hasonló a' többi fajokéhoz, bokrétája hatszirmú a' csé-
keknél és a' nőténynél jóval hosszabb, a' szirmok' lemezének alapján
két oldalvást egy-egy sallang látszik, melly által ez dárdát ábrázol;
csékjei nyíldadok, a' szirmok' nyakából sarjadosók, a' nőténynyel
egyenlő hosszúságúak; a' nőtény a' magzaton alapúlván mintegy fél
magossága' táján három hosszú porfogóba nyúlik. Hagymái hol függ-
irányosan, hol pedig földszinirányosan nőttek egybe.

Terem a' Balkány' közép hegyeinek völgyeiben.

Dárdácsos Földike. Frivaldszky.

Bulbocodium Hustulatum. Friv:

a.) az egész növény, hagymai földszinteráti öszveköttetésben. b.) ugyan az hagymai függőirányos öszveköttetésben.
c.) a' három hasábú anyaszál. d.) egy szírom mellynek nyakán a' him.

a.

Osman Nadálytő. Frivaldszky.
Symphitum ottomanum. Friv.

a.) az egész növény. b.) a virág. c.) a ketté metzett bokréta, torkában lévő pikkelyekkel. d.) a Him.

OZMÁN NADÁLYTŐ.

Symphytum ottomanum. Frivaldszky.

III. T.

S. Caulibus suberectis, hispidis, foliis cordato ovatis aut ovatis, in petiolum nec in caulem decurrentibus, hispidiusculis integerrimis, omnibus alternis; petiolis axillaribus apice racemosis, floriferis, racemis geminatis revolutis, calicibus brevibus; corollis parvis ochroleucis, subcylindricis, squammis faucis subulatis, limbo corollae duplo longioribus.

Ezen növény az eddig ismert nadálytők' fajaitól kitűnőleg az által különbözik, hogy bokrétájának torkolatjából a' pikkelyek hosszúra kinyúlnak; az újabb természeti búvárkódások, nevezetesen Morea szigetének a' francia uralkodás által megrendelt vizsgálása' következtében Bory de Saint Vincent említ ugyan egy ezen szigeten talált új nadálytőt, mellynek mindazonáltal pikkelyeit a' bokrétánál csak valamivel hosszabbaknak lenni állítja, a' midőn az ozmán nadálytónél szembe-tűnőleg hosszabbak. Azok lehetnének itt birák, kik mind a' két növényt természetben hasonlíthatják egybe.

Terem Carlova' és Salonik' vidékén.

ÉRDES BÜDÖR.

Ferula hispida. Frivaldszky.

IV. T.

F. Umbella prolifera; caule ramoso, ramis patentibus infra hispido, foliis caulinis coriaceis hispidis bipinnatis, lobis ovato-lanceolatis, incisis, pinnis supremis confluentibus, margine undique cartilagineo serrulatis.

Gallérjai és gallérkái rövidek, árképűek; virágjai sárgák, aprók; szironyai behajlók, magvai lapítottak, visszástojáskerekűek, szélein vékonyak; felületük fenczes (vittatum), az éretlen magban sárgák, felülegesek, az éretben négy egyenlő fencz; a' középső ernyő rövid, a' szélsők nálánál jóval hosszabbak, mint a' siberiai büdörnél; levelei érdesek, kemények, szárnyosak; alsó szárnyai gatyásan terjedők, közép szárnyai alapjokon karélyosak, felső szárnyai egészek, tojásdadok vagy tojásdad láncásak, két hüvelyknyi hosszúak, egy hüvelyknyi szélesek; élek porczogós, hátalósan fűrészesek; a' levélnyel igen borostás, borostái' vége csillag vagy villa formájú; az ernyő' küllői, a' virág' kosánya, valamint a' növény' ágai sárgások, kopaszdadok.

Terem Philippopol' vidékén.

a.) a növénynek egy ága. b.) a levele. c.) éretlen gyümölcse. d.) nagyított virágja. e.) magtalan virág. f.) a levél karimája nagyítva. g.) a levél-nyél borostáinak formája nagyítva.

Érdes Büdör. Frivaldszky.

Ferula hispida. Friv:

Füzlevelű kacsikanyak Schreb.

Ajuga salicifolia Schreb.

a.) az egész növény. b.) nagyított virág odalvást. c.) a' csésze előről. d.) a' csésze hátulról. e.) a' csésze kiterjesztve. f.) a' nyöstény, és 4. hím nagyítva. g. h.) a' mag.

FÜZLEVELŰ KACSKANYAK.

Ajuga salicifolia. Schreber.

V. T.

A. Foliis lanceolato-elypticis obtusiusculis integerrimis, calycibus solitariis quadridis. Schreb.

Gyökere fás, tartós. Szára majd egy lábnyi, számos, buglyos, terepély-szórós, ágatlan, néha ágas, hengerded, alapjánál fás. Levelei láncsás körkörösek, vállon nagyon szűkültek, az alsóbbak rövidnyelesek öt, a' felsőbbek nyeletlenek, három inuak, ép élük, alul felül egyformán szőrösek. Virágjai magányosak, tavasziak a' levél' tövében kocsánytalanok, későbbiek apró fölegyenesedő ágacskákon, és a' szárnak hegyén, ellenesek, kocsányosak, egysorosak. Csészéje visszánt kúpos, hasábdad, inas, lelapúlt szőröcskéekkel, mélyen fűrészkes, öt metszésű, felső fűrészkes fogai az alsóknál kétszerre rövidebbek. Bokrétája ajakos, alsó ajakának középső sallangja sárga, torkolatja három vörös vonásokkal, a' többi része vereses, sötétebb vonalokkal, külfelületje apró szőrökkel fedett. Hím és anyaszálai gyengéden leplegesek. Magvai gödröcskések, visszánt tojásdadok, görbédedek, barnák.

Ezen ritka növény természetére nézve a' szennyes Tarojához (*Teucrium Laxmanni*) igen sokat hasonlít, mellyel már gyakran fel is cseréltetett.

Balkány' hegyeinek aljasában, junius és juliusban.

APRÓLEVELŰ BORBOJA.

Berberis mycrophilla. Frivaldszky.

VI. T.

B. Foliis lanceolato-obovatis, basi attenuatis 3—5 ex una gemma parvis, spinis validis, elongatis, racemis fructiferis superioribus erecto-patulis, inferioribus parum cernuis. Flores non vidi.

Levelei fűrészes szűrésak, reczések, bimbó alatti tövisei hármassak, középsőnek alsó része hornyolt; a' fűrt' gerincze, valamint a' gyümölcs' kocsányai vöröslők, felállók; gyümölcse hosszas halaványos, az ágacskák' héja fehérló, fekete pontokkal hintett.

A' kicsipett Borbojától (*Berberis emarginata*. Pers.), mellyel legtöbb hasonlatossága vagyon, kisebb levelei, hosszabb és erősebb tövisei által különbözik.

Aprólevelű Borboja Frivaldszky.

Berberis microphylla Friv.

a.

A' ROVAROK' SEREGÉBŐL.

a) PIKKELYES SZÁRNYUAK.

GYÁSZOS SZÍNDÍSZ.

Euprepia melana. Frivaldszky.

VII. T. 1. K.

E. Tota atra, disco alarum superiorum, fimbriisque omnium albis.

Csápja kétsorosan fésűs, fekete; szára 's hegye fehérló; feje, torja, teste, 's lábai feketék, szőrösek. Előszárnyai' talaja fekete, számos fehérló pontokkal hintett, közepett egy harántos kettős fejr folt; a' hátsók tiszta feketék; szélzetei (fimbriae, Fransen) fehérek. A' szárnyak' alsó színe fekete, az előszárnyak' közepén itt is egy fehér folt.

Ezen új faj Calophr' havas aljában csak egy példányban találtatott.

ROKON MÁRVA.

Ophiura gentilis. Frivaldszky.

VII. T. 2. K.

O. Alis anticis fuscis, fascia transversali maculaque exteriore lata, dentata albidis; posticis albis, fascia ad marginem subduplicata, nervisque longitudinalibus nigro fuscis.

Csápja fonálképű; nyaklója halavány-barna szőrös, közepén setét vonallal, melly a' szürkés toron is végig nyúlik; feje, teste, lábai szürkék. Előszárnyai barnák, tövöknél setétebbek, külszélök felé halaványabbak, egy széles harántos fehérő szalaggal, és ugyan illy színű terjedt fogas folttal, a' barnás szélzetet egy setétebb vonal környezi; hátsó szárnyai fehérek, szélök fekete széles szalaggal szegett, melly a' belszél felől egy harmadára fehér folt által ketté osztatik, a' szárny' közepén két vagy három hosszas és egy félhold-képű barna vonal látható. Szélzete barna 's fehérrel váltogatott. A' szárnyak' fonákja nagyobb részint fehér, az elülsők' szélein hármás, a' hátsókén pedig kettős halavány barna szalag, egy központú barna félhold-képű vonallal szemlélhető; szélzetei itt, barna és fejer színnel váltogatottak.

Karlova' vidékén egy példányban találtatott.

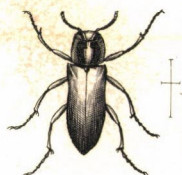
1.

2.

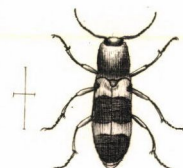
3.

4.

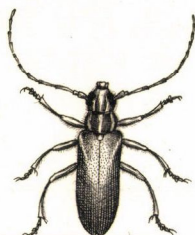
5.

6.

7.

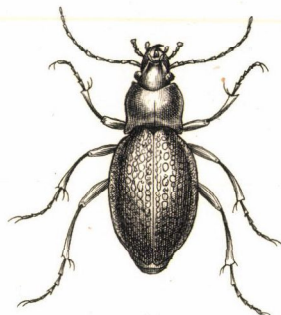
8.

9.

10.

11.

12.

FRIVALDSZKY-NAPLÁSZ.

Heliotis Frivaldszkyi, Treitschke.

VII. T. 3. K.

H. Alis anticis cyanescenti-purpureis, stigmatibus transverso notabili albo; posticis holosericeis, fascia media latiori alba; subtus fascia omnium alarum arcuata alba.

Csápja fonálképző, fehérkékes, csillámló pikkelyekkel, a' hímnél vastagabb; feje, nyaklói, torja kék, 's veres szőrökkel hintvék; teste felül barna, vigály vereslő szőrökkel, alul fehérlő testszínű, hátsó lábai piros bojtokkal. Előszárnya violaszínű, harántos keskeny fehér szalaggal, melynek belső szélén egy kis fekete folt; szélzete szürke 's barnával kevert; hátsó szárnyai' töve, 's félkörös széle bársony-fekete, közepett széles-íves fehér szalaggal; szélzete fehér 's rózsaszínnel változtatva. A' szárnyak' fonákján a' fekete talajon egy közös íves fehér szalag, karimája félig rózsaszínnel, félig feketével szegve; a' szárnyak' tövében közös fekete folt, szélzete itt fehér.

Ezen új pilléfaj, melyet Treitschke úr nevezett meg, a' Balkány' ormain számos példányban volt található.

b) BOGARAK.

POZDORI POMPÁLY.

Buprestis Scorzoneræ. Frivaldszky.

VII. T. 4. K.

B. Elongata, subcylindrica laete viridis, thorace lineis duabus obscurioribus.

Hossza 4 vonal, szélessége $1\frac{1}{2}$ vonal.

Feje a' torban vonult, közepett jó formán benyomott, fényes zöld, pontozott; szemei vesésdedek, feketék, nagyok, a' búbon majd egybe folyók.

Csápjai fűrészdedek, élénkzöldek, fényesek.

Torja kivált a' közepén túl a' fej felé széles, oldalszélei ívesek, hátsó széle majd egyenes; korongján két hosszas setétebb szalag, melyek között egy aranyos zöld folt; paizskája kisdéd, háromszeges, fényes.

Röptyűi aranyos zöldek, csillámlók, laposdadok, oldalszélőkön kicsípettek, felületek üveg alatt rendetlen ránczos, darás; varrányok fényes fekete; végök csonka.

Teste és lábai fényesek, zöldek, sűrűn pontozottak.

Rumeliában és Macedoniában az együttműködő növények' virágjain ritka.

OZMÁN POMPÁLY.

Buprestis ottomana. Frivaldszky.

VII. T. 5. K.

B. Cyanea subcylindrica, thorace transverso, elytris longitudinaliter punctato-striatis, rubro-coccineo exornafis.

Hossza $4\frac{1}{2}$ vonal, szélessége $1\frac{1}{3}$ vonal.

Feje a' torban rejtett, setét-kék, alig látszó vonallal, 's fehérő molyhokkal; csápjai fűrészdedek, a' fejjel hason színűek.

Torja hosszánál majd másfélszer szélesebb, domború kék-zöldbe játszó, sűrűn 's aprón pontozott, előszélét kivéven párkányozott, oldalvást íves, felhajló; korongja 's hátsó-széle felé benyomott.

Röptyűi a' vállon csücskébe emelkedők, pontos vonalasok, közepett kicsípettek, setét-kékek; skárlát veres foltokkal, mellyeknek egyike a' röptyűk' közepén rendetlen ívet, a' másik e' megett harántos szögletes szalagot, a' végső pedig a' röptyűk' csúcsa előtt gömbölyded csep-pet ábrázol.

Teste 's lábai zöldes-setét-kékek, fényesek, pontozottak, igen keveset fehérő molyhosak.

Philippopol' és Bizáncz' vidékén találtatott.

HINKE-SZÖKCSÉR.

Elater Hinkei. Frivaldszky.

VII. T. 6. K.

E. *Elongatus thorace convexo ruffo, elytris nigris, fascia baseos, et alia posteriori transversis canis.*

Hossza 4 vonal, szélessége 1 vonal.

Feje domború, pontozott; sisakja előrenyúló; szemei gömbölyűek, fényesek, feketék; csápjai fonálképűek; két alapízei fakók, a többi fekete.

Torja hosszas domború, sima, vörhönyeges; elő's alaprésze keskenyebb, közepe szélesebb, oldalvást íves, alapján a' röptyűk felé két tüskébe végződő; szegye fekete, a' fej alá nyuló, hol vereses; paizskája háromszögded, fekete fényes.

Röptyűi hosszasak, feketék, pontos vonalasok, két szürke széles harántos szalaggal, melynek egyike a' röptyűk' alapján, másika pedig azok' hátsó részén látható.

Teste fekete fényes; lábai vörhönyegesek.

Egy példányban Karlova' vidékén fedeztetett föl.

MOESIAI ODVÁNCZ.

Callidium moesiicum. Frivaldszky.

VII. T. 7. K.

C. Castaneum, thorace convexo, transversim ovato, elytris laevibus, castaneis, antennis, pedibusque anticis validioribus.

Hossza $5\frac{1}{2}$ vonal, szélessége 2 vonal.

Feje kiálló, vörhőnyeges, fényes, szája felé lehajlott, homja kevéssé benyomott; csápjai vörhőnyegesek, vigály szőrösek.

Torja harántosan tojáskerekded, domború, fényes vörhőnyeges; korongján alig látszó csatornácskával, alapszügei kevesbbé emelkedettek, oldalszélei ívesek, vigály szőrösek.

Röptyűi a' tornál másfélszer szélesebbek, kevéssé domborúk, a' hónál emelkedettek, varrányokon 's a' potrohra hajló oldalszéleken párkányosak, vörhőnyegesek, fényesek.

Teste vörhőnyeges, potroha valamivel világosabb fényes, lábai rövidek kivált a' két első pár, vaskosabb, vörhőnyegesek, vigály szőrösek, ízülésöknél barnák.

Kazánlik' erdeiben egy példányban találtatott.

PARÁNYOZOTT ZENÉSZ.

Saperda atomaria. Frivaldszky.

VII. T. S. K.

S. *Elongata grisea*, antennis nigro, canoque variis, thorace trivittato; elytris densius nigro-punctatis, griseo tormentosis, in apicem desinentibus.

Hossza 6 vonal, szélessége 2 vonal.

Feje függirányosan hajlott, homja fekete 's szürke hosszú szőrökkel lepett; bubja lapos, pontozott, homályos vonallal; falámjai, felajka barna fényesek; csápjai szürkék, 9 hosszas három-szegű fekete foltokkal, kevéssel rövidebbek, mint az egész bogár.

Torja hengerded, rövid, szőrös, barna, pontozott, három sárgáló-szürke hosszas szalaggal; előszéle halavány-szürkével szegett; paizskája félkerekded, fehér szőrökkel lepett.

Röptyüi hosszúak, üveg alatt sűrűn feketén pontozottak, rendetlen halavány sárgáló ránczokkal, felül lapítottak, a' hónótól végükig kevéssé emelkedettek, domborúak, vállukon előre csúcsorodók, a' testre hajlók, párkányosak, csúcsosan végződők.

Teste 's lábai selyemfényű sűrű szürke molyhokkal fedeztetnek, rovátkai fehérebbek.

Találtatott egy példányban Karlova' vidékén.

STURM-IZMÓCZ.

Dorcadion Sturmii. Frivaldszky.

VII. T. 9. K.

D. Thorace subspinoso, holosericeo, lineis tribus albis, media duplicata; elytris subcylindricis, viridi-aeneo micantibus, sutura, margineque albis, corpore nigro plumbeo.

Hossza 6 vonal, szélessége 2 vonal.

Feje fekete, közepett egy kettős fehér vonallal, szemei vesésdedek, barnák fehérrel szegettek, csápjai az egész bogár' felénél hosszabbak, barna, szürke-tarkák, alap-ízök fehérrel környezett.

Torja domború, valamivel rövidebb, mint széles, bársonyfekete, három tejfehér vonallal, mellyek közül a' középső kettős; oldalszélei fehérrel beszegve fekete csücskösek; paizskája picziny, háromszeges, fehérű.

Röptyűi hosszúak, sűrűn 's rendetlenül pontozottak, setét-zöld színűek, ércsfényűek, domborúak, kerekdeden végződők; varránya 's oldalszélei fehérűek.

Teste selyemfényű, ólomkékes; lábai izmosak, téglaszínűk, hamvasok.

Philippopol' és Karlova' kopár hegyein gyakor.

SPINOLA-FAKÉR.

Xylosteus Spinolae. Frivaldszky.

VII. T. 10. K.

X. Thorace elongato, subgemino, ante medium posticeque constricto, lateribus medio obtuse spinoso, disco bituberculato; punctatus, dilute fuscus, elytris elongatis, dorso planis, maculis irregularibus octo testaceis, antennis filiformibus maris ultra ipsum corpus elongatis, in medio frontis, longe ab oculis insertis.

Hossza 5 vonal, szélessége $1\frac{1}{2}$ vonal, a' nősténynél $1\frac{2}{3}$ vonal.

Feje szívded, halavány barna, üveg alatt ránczos; csápja' és szeme' táján emelkedett, közepett szélesen hornyolt; szemei feketék, nagyok, oldalvást dűledtek; csápja tizegy ízű fonálképű nyúlánk, a' himnél az egész bogárnál hosszabb, halavány barna, sárgáló molyhos, a' hom' közepéből nőtt.

Torja nyúlánk, elül egy harmada, 's alapja' táján szorult, 's ez által mintegy kettős tort képző; korongja szélesen hornyolt, gumós, oldalszéle merő tompa tüskébe nyúló, a' fejjel egyszínű, hátsó széle pontozott, párkányos.

Röptyűi halavány barnák, nyolcz fakó folttal, négy lévén egy röptyűn, az első a' váll megett a' halavány varrány felé ékezők formáú, a' második hosszacska az oldalszáron, a' harmadik harántos szalagot képző, a' negyedik gömbölyűded a' röptyűk' csúcsa előtt; különben a' röptyűk majd egyarányos szélességűek, közepett igen kevéssé kicsípettek, felül laposak, a' hontól a' csúcs felé kevesbbé domborúak, sűrűn pontozottak, párkányosak.

Teste fényes fakó; lábai három kacsosak, halavány barnák saja molyhosak.

Rumeliában egy példányban, sőt hazánk' bánási hegyeiben is találtatott.

VERMES FUTRINKA.

Carabus cavernosus. Frivaldszky.

VII. T. 11. K.

C. Ovatus nigro-coerulescens, thorace subquadrato; elytris punctatis, dense foveolatis, foveis in sex irregulares series dispositis.

Hossza 10 vonal, szélessége $4\frac{1}{2}$ vonal.

Feje hosszas fekete, finom ránczokkal, a' csápok felett oldalvást két benyomással; állkapczái 's falámjai szurokfeketék; csápjainak négy alapíze fekete fényes, a' többi homályos barna molyhos; szemei gömbölyűek, kicsinyek, kidűledtek.

Torja négyszegded, fekete, setét-kékbe játszó, hosszánál valamivel szélesebb, előszéle kevesbbé, a' hátsó tetemesen kicsípett, előszélei tompák, a' hátsók csücskösek, oldalai ívesek, felhajolva párkányosak; korongja saja ránczos, finom barázdácskás; paizskája félholdad, fekete fényes, apró pontokkal köryezett.

Röptyűi domborúk, közepett a' tornál másfélszer szélesebbek, pontozottak, kékbe játszó feketék, fényesek, hosszában rendelt hat üregcse-sorral, mellyeknek hol egyike hol másika rendetlenül oszlik el; oldalszéle párkányozott, kékes, sűrűn pontozott.

Teste 's lábai fényes feketék.

A' Kalophr havason csak gyéren találtatott.

CSÓTÁROS IZGONCZ.

Lytta phalerata. Frivaldszky.

VII. T. 12. K.

L. Aurato-viridis, elytrorum vitta longitudinali lata, rubro-aurea, antennis nitidis nigris, pedibus testaceis.

Hossza 4—5 vonal, szélessége 2—2½ vonal.

Feje lehajlott, a' búbon szélesebb, a' száj felé keskenyebb, ék-forma, domború, pontozott, homja fényes-zöld, búbjá veres-zománczos, vigály hosszú szőrökkel fedett, felajka fekete fényes, falámjai fakók; csápjai feketék, fényesek.

Torja rövid gömbölyűded, két oldalvást a' fej felé domború, zöld, és veres-zománczos, pontozott vigály szőrös; korongja barázdás, első 's hátsó széle feketével szegzett; paizskája picziny, kékes.

Röptyűi a' tornál kétszer szélesebbek, zölden zománczosak, egy a' hónótól végökig nyuló veres-zománczos széles szalaggal, melly a' röptyűk' vége felé, félívesen végződik; felülete üveg alatt egyenetlen; oldalszélei kevéssé felhajlók.

Teste, és pedig a' potroh zöld, a' mell kék-zománczos, pontozott, szőrös; lábai fakók, fekete ízülésekkel.

Szalonik' vidékén a' kőrösfán gyakran találtatott.

Kaczagó Galamb L. hasenfaj, Félholdas Galamb Frivaldszky.

Columba risoria L. varietas *C. decaoto* Friv:

A' MADARAK' SEREGÉBŐL.

KACZAGÓ GALAMB L. COLUMBA RISORIA L.

Hasonfaj: félholdas galamb, Columba decaocto. Frivaldszky.

VIII. T.

C. Supra palide fusca, subtus ex roseo cinerascens, remigibus fusco nigricantibus palide marginatis, tectricibus marginalibus albo coerulescentibus, rectricibus obscure cinerascantibus, subtus basi nigris versus apicem albis; lunula cervicali nigra, supra albo-, infra fusco-marginata: tectricibus caudae superioribus palide fuscis, inferioribus coeruleo-cinerascantibus.

Az egész madár' hossza farkával együtt 12—13 hüvelyk, szélessége kiterjesztett szárnyakkal $20\frac{1}{2}$ hüv.; farka' hossza $5\frac{1}{2}$ hüv.; ebből $1\frac{1}{2}$ hüv. fedetik a' szárnyak által; kávorra' hossza ívesen 7 vonal, a' szájnylás hosszában 10 vonal, magossága és szélessége alapon 2 vonal. Lábszára's közép kacsá körmöstül 1 hüv.; külső's belső kacsá körmöstül 10 vonal, hátsó kacsá 9 vonal.

Kávorra fekete, hegyén kevesbbé íves; feje kicsiny; lábai közepszerűek, zömökök, szürkés vörösek, körmei barnák. Feje rózsaszínbe játszó szürkés, homján világosabb, torka fehér; nyaka, begye és melle hamvas rózsaszínű, halavány habos; oldala, testalja, és fark-alfedői mák-kékesek, utóbbiak fehér habosak; nyaka' töve felé egy félhold képű fekete folt, melly felülről fehérrel, alulról sárgáló barnával környeztetik; nyakszirtje, vállai, egész háta és szárnya' töve fakó hamvas, előszárnya világos mákkékes, a' nagy evező tollak feketés barnák, halaványan szegettek, szárnya' alja kékelő fehér, vége felé vereslő setét barna. Farka hosszú, széles, fölülről közép kormánytollai a' fedőkkel együtt hamvas fakók, a' szélső kormánytollak' vég fele, a' szélek felé mind inkább fehérebbek, alulról a' fark' töve' közepéig fekete, közepétől végig gyöngy-fehér.

A' tojó a' hímthől kevésben különbözik, valamivel kisebb begye, 's többi részei halaványabbak, inkább hamvasok, félhold-örve kisebb.

Ezen hasonfaj a' közönséges kaczagó galambthól különbözik, nagysága, setétebb színezete, de kivált turbékolása által, melly között, a' mint már előbb is említém, deca-octo hangokat kever. Lichtenstein titkos tanácsos ezen galambot a' berlini museumban létezőkkel összehasonlítóván, azt állítja: hogy ezen faj azon példányokkal, mellyeket azon intézet Nubia, Afrika és Ázsiából kapott, tökéletesen megegyezik; azonban Naumann híres német ornitholog az előadott okoknál fogva, méltán kétségbe hozza, hogy ezen vadon tenyésző galamb eredeti faja legyen a' mi házi kaczagó galambunknak.

